ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

І. ЧАСТЬ.

(І. і II. ДОБА. УСТНА НАРОДНА СЛОВЕСНІСТЬ)

У ЛЬВОВІ, 1920.

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Передне слово.

Видане се викликане перед усім шкільною потребою, де побіч читаня виімків з найкрасших творів рідної літератури має бути окремо подавана історія письменьства. Одначе й ширші верстви осьвіченого суспільства відчувають потребу зазнайомити ся з розвитком нашого письменьства, єго старинної і середньої доби, котрої історію видану проф. Ом. Огоновським (ч. I.) давно вже в продажі вичерпано. Сій добі нашого письменьства, котрого великої ваги подекуди у нас не доцінюють, присьвячена ся I. часть історії українського письменьства, закінчена оглядом устної словесности народної, на котрій оперло ся наше письменьство в новочасній добі.

Друга часть, котрої печатанє розпочато, містити-ме історію нашого письменьства аж до найновійших часів, показчик імен та літератури, якою користував ся автор. Крім того для унагляднення тексту задумане також окреме виданє додатку з ілюстраціями, котрі вимагають красшого паперу і пригіднійшого часу для виконаня ритовин.

Випускаючи в сьвіт отсю I. часть, вважаю милим обовязком зложити на сім місці найщиршу подяку Вп. проф. Дрови К. Студинському, директорови I. Кокорудзови, проф. Дрови В. Щуратови і проф. М. Тершаківцеви, що зволили переглянути всю рукопись і подати вельми цінні замітки, а з окрема Вп. Дрови В. Щуратови, що й підчас печатаня зволив читати відбитки і при сій нагоді подавати влучні поміченя і доповненя.

Окрім того висловлюю подяку Науковому Товариству імени Шевченка у Львові, що коштом виложеним на се виданє, допомогло сему трудови появити ся в печати.

У Львові в березні 1920.

Ол. Барвінський.

Вступні відомости.

. Що називаємо історією української літератури і яка єї задача?

Літературою називаємо збір всїх умовйх творів, кими нарід від найдавнїйших часів виявив письмом, ловом, мовою свої почуваня, стремлїня, свій сьвітояд і стан просьвіти в ріжних добах свого розвитку. Особливо в поетичних творах (віршованих чи прозових), в т. зв. расній літературі або белєтристиці[1]) виявляє ся жниця духа українського народу від инших народів. Тому тїснїйшім розуміню поетичні твори (віршовані і прозові), расну літературу називаємо народною літературою.

Назва — література походить від лат. вислову tera (буква) і до єї обсягу належать усї писані твори, котрих виявило ся умове житє народу, єго почуваня, вітогляд, настрої й ідеї; в тім розуміню називаємо літетуру також письменьством. Крім писаних творів або ісань належать до обсягу літератури також сї словесні зори, що появили ся в народї й устним переказом переодили від поколїня до поколїня, поки їх в новійших чах не записано з народних уст. Се — устна словеність народна (устна лїтература) в супротивности до писаної літератури або письменьства.

Письменьство на Українї служило головно дераві, Церкві і школї, а лише постепенно проникало більше

[1]) Красною літературою також белєтристикою (з французького -lles-lettres) називають іменно сю вітку поетичної і прозової літерари, котра обіймає лірику, роман, новелю і драму, а крім того описи дорожний, фейлєтони і естетично-літературну критику. Авторів сих твов звуть белєтристами.

або менше в широкі народні верстви: **словесність устна** є власностю і скарбом широких народних верств. Характеристичною прикметою української літератури є рівнобіжність і близкість устної словесности і письменьства. В **устній** словесности відбила ся історична доля і всі культурні переміни народу, почавши з доісторичної і дохристіянської аж до нинїшньої доби. З другого боку в **письменьстві** навіть найдавнїйші твори виявляють прикмети живої народної мови і народного житя. Протягом часу обопільний вплив устної словесности і письменьства в духовій творчости народу стає щораз сильнїйший і тіснїйший, а в XIX ст. проявив ся з повною силою.

Історія української літератури зображає розвиток українського письменьства і устної словесности, почавши від найдавнїйших часів. Вона виясняє, який вплив на розвиток письменьства, письменників та їх творів мали історичні і культурні відносини; які зміни проявляли ся протягом часу в змістї і в формі літературних творів; що пособляло а що спиняло розвиток письменьства; який вплив мало письменьство на своє суспільство і на инші народи; яку звязь має рідне письменьство з иншими літературами. А що література є зеркалом, в котрім відбиває ся дух народу, его сьвітогляд і степень его просьвіти в ріжних добах, то історія літератури зображає хід культурного розвитку народу і доповняє історію народу.

2. Подїл історії української літератури.

Протягом тисячлїтної історії виявляли ся в українській лїтературі ріжні зміни і степені розвитку; тому дїлимо історію української лїтератури на **три головні доби**:

I. Доба старинна від введеня христіяньства на Руси до упадку Царгорода (988—1453. р.).

II. Доба середня від упадку Царгорода до виступу Івана Котляревського (1453—1798. р.).

III. Доба новочасна від виступу Котляревського (1798. р.) до нинїшних днів.

I. Перша, старинна доба лїтератури починає ся з введенем христіяньства на Руси за кн. Володимира В. (988. р.)

з Византії (Царгорода), коли з християнською вірою принесено на Русь богослужебні книги з Болгарії, писані старословянським язиком (котрий названо також староболгарським або церковно - словянським). В сій добі проявляє ся в літературі вплив Византії й Болгарії, відки проникала просьвіта на Русь, а література в сій добі має византийсько - болгарсько - церковний характер. З поглядом на язик сю добу літератури можемо назвати також словянсько - руською.

Старинну добу ділимо на два відділи:

1. *Відділ процвиту письменьства* до 1240. р. є. до нападу Татар. Письменьство, котре вже заранє виявило творчість високої ідейної зрілости і літературної краси, занепадає наслідком татарського погрому. Київ, мати руських городів, зруйнований Татарами, втратив провід на Руси; наслідком татарських наїздів ослабила ся духова звязь між Києвом і Царгородом та південно - словянськими землями (Болгарією і Сербією), особливо, коли ще на Балкан вдерли ся Турки (Латинське цісарство, бій на Косовім полї) богато давних письменних памятників загинуло, а літературна діяльність занепала. Після занепаду Києва політичне житє найшло пристановище в Галицько - Володимирськім князївстві (особливо за володарства короля Данила).

2. *Відділ застою і занепаду літератури* (1240—1453. р.). Татарські наїзди надовго здержали просьвіту на Руси, а татарське ярмо, що опісля налягло також на Галицько-Володимирське князївство, не позваляло думати про школи, просьвіту й літературу. Всеж таки і в самім Києві не затратила ся традиція: давні памятники зберегли свою стійність і повагу, а руська народність задержала своє значінє не тілько в старім осередку Руси, в Києві, але і в Галицько-Володимирськім князївстві, де продовжувала ся літературна діяльність, хоч наслїдком татарського лихолїтя вельми змарнїла.

II. Друга, середня доба триває від упадку Царгорода (1453. р.) аж до появи „Енеїди“ Івана Котляревського (1798. р.) на Україні, а „Русалки Дністрової“ Маркіяна Шашкевича (1837. р.) в Галичині і виступу Федьковича (1861.) на Буковині. Після злуки Галицької Руси з Польщею (1340. р.),

а ще більше із злукою вел. князівства Литовсько-руського (1386. р.) з Польщею підпадає Русь постепенно латинсько-польському і західно-европейському культурному впливови (гуманізм, реформація). Відорвана від свого головного осередка, Києва, звертає ся Русь, так сказатиб, лицем до Заходу, входить в політичні і державні взаємини з Польщею і західною Европою. Одначе мимо сих історичних подій руське письменьство ще протягом цілого столітя не змінило ся, лише зубожіло, бо не давало ніякого нового і цікавого змістом матеріялу. Під впливом гуманістичних теорій Заходу розвинув ся макаронічний язик (переціню вано книжний язик, а не доціню вано народної мови), а тіснійша звязь Руси і Литви з Польщею, установлена Люблинською унією (1569. р.), відбиває ся могучим латинсько-польським впливом на язиці цілого руського письменьства. Значінє церковно-словянського язика поза Церквою занепадає, а письменний язик підпадає впливови канцелярийного язика, виробленого на Литві під впливом білоруського говору з примішкою польських і латинських висловів. (Вильно стає одним з осередків тодішнього письменьства, а князі литовсько-руські, від Витовта почавши, переймають по галицько-волинських князях політичний провід усеї Руси).

Однак і ся тіснійша звязь Руси і Литви з Польщею після Люблинської унії побіч відємних сторін мала і користний вплив. Через Польщу приходила з західної Европи просьвіта і шкільна наука (церковно-схолястичного, але европейського характеру). Ся просьвіта і наука звернула літературну діяльність і письменьство на Руси на новий шлях як раз тоді, коли українській народности загрожувала поважна небезпека загибели. Крім того сприяє літературній діяльности отся обставина, що окраїни Руси беруть на себе з конечности продовженє історичної праці і заходів Владислава Варненського, Яна Ольбрахта, Жиґмонта I. (Кокоша війна) і повстає з вільного населеня пограничча — козаччина (Остап Дашкович, Дмитро Байда-Вишневецький, Запорожська Січ) — явище економічного й суспільного характеру, появляють ся козацькі реєстри (за Жиґмонта II. Авґуста і Баторія). Козаччина при діяльній участи Церкви (братств) несе засновки

культурного житя щораз дальше в степи (Конашевич-Сагайдачний). На жаль, пізнійші криваві усобиці, помилки і непорозуміня спинили отсю працю. Але найшла вона, супроти макаронічного, широким народним верствам чужого язика, прегарний богатий вираз в чисто-народних історичних думах і піснях, де відбив ся також вплив старинної церковно-руської і староруської поезії. — Другу, середню добу літератури ділимо на два віддїли:

1. ослабленє літературної творчости південної Руси. Письменьство Білої Руси. (1453—1569) і

2. заранє культурного і релїґійно-національного відродженя південної Руси (1569—1798).

Нові політичні, суспільні і культурні обставини, дозріли до повного розвитку як раз в часї Люблинської унії (козаччина, земляни [1]), реорґанізація Церкви) і приневолювали руське суспільство способити ся до нових умов і вимог духового житя тай розбудили її з просоня і безвладности, в котру попала вона в попередних столїтях культурно-національного упослїдженя і безрадности. Завязки нового житя (церковні братства з братськими школами і печатнями) витворюють ся в нових огнищах, спершу в Вильнї і Полоцку, потім в Острозї заходами кн. Острожського (Біблїя, Академія), відтак заходами міщаньства у Львові (Ставропигійська школа), в Києві (Могилянська Академія) і т. и. і стають надовго опорою просьвіти, науки і письменьства цїлої Руси.

З політичним роздїлом і роздвоєнєм України в Переяславськім (1654. р.) і в Андрусівськім договорі (1667. р.) настає знов занепад культурного житя і письменьства, котре мало в собі стілько цікавого і цінного зароду. Українські письменники, учені і державники переходять на службу в Московщину і заносять туди просьвіту і науку з Києва, коли тимчасом старе жерело просьвіти чим раз більше висихає, а московська централїзація в лївобічній Україні придавлює українську народність, мову

[1]) Землянами називали, під впливом устрою витвореного Люблинською унією, заможних людий, що замісць данини мали поставити одного або більше кінних вояків. До сеї верстви земляп війшли не тілько земські бояри, але також богатші міщани й селяни.

й літературу. Правобічна Україна і Галицька Русь, позбавлені такої опори, якою з початком XVII. століття був Київ (прилучений по Андрусівськім договорі з лівобічною Україною стало до Московщини), підлягають щораз більше культурному і національно-політичному впливови Польщі.

Книжне письменьство в середній добі що до язика наближає ся що раз більше до живого народного слова, а крім того в половині XVI. ст. витворив ся також народний епос в думах.

III. Третя, новочасна доба, видала з виступленєм Котляревського (1798.) на Україні, Шашкевича в Галичині (1837. р.) і Федьковича на Буковині (1861. р.) письменьство в живій народній мові, щиронародне також змістом і духом. Тимто літературу сеї доби звемо народною українською, бо обнимає всі землї заселені українським народом. Лише Угорська Русь не бере доси повної, живої участи у відродженю українського народного житя.

3. Поділ язиків.

1. Арийські або індо-европейські язики.

Український язик (або руський, українсько-руський, називаний деякими дослїдниками також мало- або южноруським) належить, як і всї инші словянські язики, до широко розвітвленої семї індоевропейських або арийських язиків, котрі розвинули ся з одного спільного всім праязика. Де була правітчина Індоевропейців чи Арийців, котрі говорили сим праязиком, годї тепер означити.

Вже в доісторичній добі розвітвили ся Арийцї на дві громади: східноарийську — азийську і західноарийську — европейську, а за тим розвітвленєм народів послїдувало також розвітвленє арийського праязика на східно- і західно-арийські язики.

До східно-арийської громади язикової належать старинні і нові индийські язики (між тими санскрит, важний задля своєї старинности в язикових дослїдах), та іранські язики, між ними перський і старобактрий-

ський (Зенд, себто поясненє давних релїґійних книг), арменський і новоперський.

До західно-арийської громади язиків належать: 1) грецький язик з говорами, між тими письменський говір йонсько-аттицький і говори ахайський і дорийський; 2) альбанський язик; 3) старо-італьські язики, між тими письменський язик латинський, і витворені з римського людового та примішки инших язиків у південній і західній Европі романські язики (італїйський, еспанський, портуґальський, француський і румунський або волоський); 4) кельтийський (бретонський, ірийський), котрим ще тепер говорять в Ірляндії, Шкотії, Валії, Бретанії і півн. Америці; 5) ґерманські: ґотський, ісляндський, норвежський, шведський і данський, анґльосаський, фризийський, долїшньо-нїмецький або долїшньо-саський, долїшньо-франконський або долїшньо-низовий (plattdeutsch) і горішньо-нїмецький; 6) балтийсько-словянські, до до котрих належать: литовський, лотишський і вимерлий старопруський і словянські язики.

2. Словянські язики.

Словяни були в доісторичній добі східними сусїдами Нїмцїв. Їх оселї сягали в тих часах на захід в область Висли, за Карпати і в панонський низ, а на полудне по долїшнїй Дунай. Цїлі столїтя тривала праословянська спільність, а Словяни говорили одним спільним язиком праословянським, поки перегодом з тої балтийсько-словянської спільности почали видїлювати ся ріжні діялектичні прикмети і повільним розвитком ріжниць в говорах витворили ся головні словянські язики. Розселенє Словян із спільних осель доісторичних по оселях історичних, довело до того, що протягом часу поодинокі говори праословянського язика пішли дорогою природного розвитку, ріжницї росли, а з колишних говорів витворили ся окремішні, самостійні язики словянські.

Словянські язики творять три громади:

1) західно-словянські язики, до котрих зачисляємо вимерлий полабський, лужицько-сербський (го-

рішній і долїшній), чеський з словацьким нарічем [1]) і поль-ський з говором кашубським;

2) південно-словянські язики, до котрих зачисляємо болгарський (званий давнійше словенським) з мертвим староболгарським або старословянським, сербсько-хорватський і словінський;

3) східно-словянські: московський (званий великоруським), білоруський і український (званий українсько-руським або руським).

Область українського язика займає колишню південну Росію, східну Галичину (на Підгірю аж під Татри), північно-східну Буковину й півн. схід. Угорщину а крім того оселї доволї численних переселенців у східній Азії (над Амуром), в північній і полудневій Америці (Зєдинені Держави; Канада, Бразилїя). Якнебудь український язик одноцїлий, то всеж таки має він в ріжних краях свої окремішні питоменности, котрими відріжняє ся від письменського язика. Після тих то питоменностий розріжняємо в українськім язицї кілька нарічий, говорів або діялєктів (гл. низше).

4. Христіяньство і грамота у Словян і на Руси. — Церковнословянський (староболгарський) язик.

Першою важною подією в історичнім розвитку Словян було введенє христіяньства. Ся подія в IX. столїтю мала незвичайно велике значінє, бо побіч двох чинників тодїшньої христіянської культури в східній і в західній Европі, побіч грецького і латинського язика війшов у Церкві ще третій язик, словянський, а з Церкви також до всїх царин прилюдного житя. Се дало почин першій словянській грамоті [2]), дало спромогу розвитку письменьства і першої просьвіти. Було се дїлом словянських апостолів, братів сьв. Кирила (Константина) (827—869) і Методія († 885)

[1]) Від половини XIX. ст. намагають ся Словаки витворити окремий від чеського свій письменський язик.

[2]) Слово грамота (з грецького) стало назвою урядового розпорядку, урядового письма, а в народній мові досї має значінє письма (пор. грамотний, грамотїй, грамотність).

з Солуня, де їх отець Лев, грецького походженя, займав визначне військове становище. Молодший брат Константин визначав ся незвичайними здібностями і пристрастно займав ся наукою. У Византиї тоді двигнулась була просьвіта з кількавікового занепаду, а науки значно ожвили ся. Константин здобув собі значну осьвіту, став сьвящеником, викладав фільософію (названий длятого фільософом), а відтак був монахом (в монашім чині приняв імя Кирила) і вибрав собі проповідницький завід. Старший брат Методий був спершу управником одної македонської области, вступив опісля до монастиря на Олімпі і злучив ся з молодшим братом в сім монастирі для проповідницьких трудів. В Солуні, головнім місті переважно словянської Македонії, мали брати нагоду зустрічати ся з Словенами (званими опісля Болгарами) та научити ся словенського (староболгарського) язика. Одушевлені ревностю для розповсюдненя Христової віри, вибрали ся сьв. Кирил і Методий до Хазарів над Чорним морем, де також були поселені Словяни, що платили данину Хазарам. Дорога до Хазарів вела з Царгорода через Корсунь (Херсонез таврийський на побережу Чорноморя, недалеко нинїшнього Севастополя). В Корсуні віднайшов сьв. Кирил мощі сьвященомученика папи римського Климентія, з котрими вибрав ся до Хазар, де богато людий приняло християньство. Старинна т. зв. панонська житєпись сьв. Кирила наводить, що він найшов там евангеліє і псалтир, писані „руськими письменами“ і „чоловіка, промовлявшого тою бесїдою“ [1]. Можна думати, що як инші Словяни, так і Русь уживала в письмі „чертъ и рѣзъ“, себто знаків, про котрі згадує болгарський монах Храбр (імовірно прибране імя), ученик сьв. Климентія, в своїм творі „О письменехъ“ (з IX. або з початку X. ст.). Очивидно було се якесь початкове письмо, котре сьв. Кирил найшов також в Панонії, проповідуючи там Христову віру.

Перед наверненєм до християньства Словяни імовірно не мали звукового письма. З поганських часів не зберегло

[1] Очивидно не треба думати, начеб се мало бути якесь окреме руське письмо, так само як і окремий руський язик, а розуміти се треба в тім значіню, як розумів се Начальний руський лїтописець, пишучи на кінці оповісти про Кирила і Методія: *„роуськъ языкъ а словѣньскъ єдинъ“*.

ся нічого писаного, хоч уже і в поганській добі Русь мала взаємини з осьвіченими сусідами, іменно з Царгородом і ин., і послугувала ся письмом (будьто грецьким, будьто одним з ґерманських — ґотським або скандинавським), про котре згадують арабські історики.

Русь, котра мала такі прастарі торгові осередки, як Київ, Новгород, Полоцк, Переяслав, Смоленьск, Перемишль і инші, та заключала договори з Греками, а з другого боку вела торговлю з Заходом (через Краків, Прагу, Реґенсбурґ) та із Сходом (аж до Баґдаду), мала імовірно якесь письмо вже до введеня християньства.

Словянські апостоли не обмежили ся лише апостольською діяльностю і проповіданєм Христової віри, але покористували ся набутим уже давнійше знанєм словянського (староболгарського) язика і дали почин до словянського письма і письменьства. Сьв. Кирил уложив (863 р.)[1]) після взірця старинної грецької азбуки (званої minuskel) словянську азбуку т. зв. глаголицю (кирилиця була відтак після взірця пізнійшої грецької азбуки, званої *унціяльною*, зміненим письмом). Опісля переложив він з Методієм деякі церковні книги македонсько-болгарським нарічєм, а іменно призначений для богослуженя вибір з євангелія й апостола і літурґічні книги, в котрих містили ся псалми, пісні і молитви, як і церковні обряди. Сьв. Методій переложив під конець житя головні части старого завіта, церковні правила (номоканон) і патерик.

В історії словянських язиків мала та подія незвичайні наслідки. Умисно в тій цїли уложеною азбукою і перекладом сьв. Письма на старословянський (староболгарський) язик зробили словянські апостоли около половини IX. ст. сей язик літературним. Задля тодішньої близкости словянських нарічий між собою сей язик був легко доступний иншим словянським племенам і став загальним церковним язиком усіх Словян, навернених в словянськім обряді на Христову віру, а проповідь їх обгорнула тоді Моравію, Панонію, Чехію і Польщу та сягала до Висли.

---

[1]) Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache. Wien, 2 Auflage.

Таким способом сьв. Письмо і церковні книги були ершими проявами письменьства у Словян. Тому називамо се найдавнійше письменьство церковно-словянським, а язик єго також церковно-словянським старословянським або староболгарським). Нині язик сей є ертвий. Не можна єго вважати, як деякі дослідники умали, материю инших словянських язиків; він був сетрою инших словянських язиків, староруського, старопольського і т. п., але ужитий раз в письменьстві зберіг найавнійші і вироблені форми та є підвалиною і ключем язиових дослідів усіх инших словянських язиків (подібно як анскрит в Індії або Зенд в Персії).

Старословянський язик розширив ся яко богослужебний і літературний язик Церкви вельми скоро по словянських землях, де відправляло ся богослужене в тім язиці, отже передовсім у південних Словян, а відтак з 988. оком і на Руси. Болгарські сьвященики, ученики сьв. Кирила й Методія, принесли на Русь готовий язик і переложені в нім церковні книжки. Церковно-словянський язик, зведений в церковні книги апостолами Словян, був заразом також державним і урядовим язиком, як у західній Европі латинський язик, а крім того був він язиком шкільної науки і готовим взірцем для літературного (книжкового) язика.

Договори Олега й Ігоря з Греками, збережені в літописи, були для Руси списані по болгарськи, а се стає певним доказом, що вже тоді в Київській Руси появило ся староболгарське письменьство. Начальна літопись згадує про многочисленну вже тоді християнську Русь і про собор сьв. Ілії в Києві. Християнська громада в Києві послугувала ся в богослуженю й инших релігійних потребах староболгарським язиком. Особливо за Сьвятослава взаємини між Києвом і Болгарією були вельми живі, богатий наддунайський край приманював Русь своєю культурою і близкостю до Царгорода, а хоч Русь явила ся там в ролї завойовників, то на ній відбив ся той сам вплив, який все і всюди мав цивілізований край на некультурних своїх завойовників.

Одначе сей язик, хоч близкий, споріднений з українським, всеж таки був чужим і тому в перших уже поча-

ткках проявив ся в староруськім письменьстві вплив н
родної мови. Переписуючи південно-словянські книги, г
сець на Руси мимохіть (а деколи сьвідомо, щоби бути біль
зрозумілим), змінював церковно-словянську фонетику і гр
матичні форми на староруські і заступав церковно-сл
вянські вислови староруськими.

З розповсюдненєм церковно-словянського язика
инших словянських землях улягав він усяким місцев
впливам що до звуків, що до відмін, а особливо що
висловів. Також на Руси принорowлено сей язик до стар
руської вимови; тимто читаючи церковно-словянські кни
вимовляємо і до нині старословянські звуки по українськ
Церковно-словянський язик не являє ся отже в наших це
ковних книгах в первіснім виді, але є зрущеним, бо пер
писці з наміром і без наміру, урадовані єго богатство
принороwлювали єго до староруської вимови, а скрі
верхню єго верству пробивали ся із значною силою фон
тичні і морфольоґічні прикмети місцевої народної мови, к
трі є душею кождого язика і після своїх законів пере
бляють також чужий лєксикальний матеріял. Від XI. ст
літя можемо отже сей язик на Руси звати **русько-сл
вянським** і тому тодішня Русь не бачила конечнос
витворювати окреме письменьство в староруськім язиці, (
письменники бачили в церковно-словянськім язиці готов
літературний (книжний) язик, зовсім пригідний до вислов
мислий і піддержуваний високою повагою Церкви, а ви
мовляючи єго по свому і збогачуючи чистонародними фо
мами і висловами, не відчували єго звукової ріжниці. За
місць носових старословянських війшли в староруськім
язиці чисті самозвуки: *у, ю, я, а*; глухі звуки *ъ, ь*, пере
шли в прості знаки на кінці слів, а в середині слов
ъ в коротке *о*, *ь* в коротке *е*. Замісць короткозвучности ви
ступає повноголос: замісць *ра, ла, рѣ, лѣ* межи співзв
ками виступає: *оро, оло, ере, еле*; замісць *ръ, лъ, рь,*
між всіми співзвуками виступає: *ор, ол, ер, ел*; замісц
йотованого на початку слів *е* являє ся *о* (єзеро — озеро
замісць змягченя *д* перед *j* в *жд*, являє ся *ж*, і *т*, в *шт* (*щ*
являє ся *ч*.

5. Староруський язик.

Церковно-словянський язик був неперечно близко ріднений із староруським (бо словянські наріча не ріж-ли ся в тих давних часах так між собою, як нині); акше язик церковного богослуженя був би незрозумілий я народу і був би так скоро не приняв ся в письмень-ві на Руси. Письменні люди в тих часах громадили ся ловно по монастирях, де більшу частину часу проводили читаню книг духовного змісту, так що їх память мимо-ть привикала до язика тих книг. Під впливом і вражінєм х взірців брав ся письменник писати релігійну повість о висловлювати своє побожне чувство. Очевидно вислов-вано се не инакше як церковно-словянським язиком, до трого спершу треба було привикнути, читаючи богослу-ебні книги, хоч відтак і трудно було від впливу їх ви-волити ся. Длятого то і перший руський літописець, ма-чи готовий літературний язик, каже: „А словѣньскъ зыкъ и руськъ єдинъ“. Хоч на основі язикових дослідів ині ніхто вже не згоджує ся з поглядом першого ру-ького літописця про повну єдність старословянського староруського язика в тих часах, але перегодом послїду-вало органічне зіспільненє обидвох в оден літературний тароруський язик. Однак такий погляд на церковно-сло-янський язик мав не тілько перший руський літописець, ле всї тодїшні книжники і письменники на Руси, котрих ітературним огнищем була Печерська Лавра. Язик першої ітописи є старословянський лише в самій основі (головно до до засобу слів), а скрізь ту старословянську основу иступають прикмети староруського язика і в звуках в формах слів, у висловах і в складї річи. І в инших па-мятниках вже від кінця XI. до XIII. ст. язик духовного исьменьства значно відріжняє ся від язика деяких сьвіт-ьких памятників того часу, а іменно Руської Правди, Га-лицько-Вол. Літописи і Слова о Полку Ігоревім, хоч сей па-мятник ріжнить ся від духовних памятників ще більше стилем, ніж язиком. Особливо в Слові о Полку Ігоревім на-родні черти язика виступають з такою силою, до якої ні передтим ні потім не дорастала староруська творчість. Не бачимо тут уже правильно уложеного церковнословян-

ського язика з періодичною ходою гадок, із строгою симетрією в розкладі.

Певно, що староруський язик в тих давних часах перейняв деякі прикмети церковно-словяньщини, нинї вже затрачені. І в нинїшних народних говорах подибуємо деякі староруські язикові останки, позабуті в лїтературній мові, що нагадують церковно-словянський язик. Тимто староруський письменник у многих церковно-словянських формах слів бачив свої рідні і вводив у своїм писаню разом форми церковно-словянські і руські[1]).

Так витворив ся староруський письменний язик, в котрім церковно-словянські прикмети мови виступають не все однаково виразно. Лїтописи, історичні перекази і правничі акти писані язиком близким до живої мови, а лише в доборі слів і синтактичних зворотів проявляє ся зависимість від церковного письменьства. На жаль однак звукова сторона язика сих памятників закрита від нас пестрою сїтию пізнїйшої правописи, бо красші памятники київської доби дійшли до нас в північно-руській редакції і вельми часто в пізних списках з XIV. і XV. ст. Звукові прикмети народної староруської мови, котрі тілько проглядають в лїтературних памятниках скрізь церковно-словянську основу, набирають замітного розвитку в памятниках XIV., а особливо XV. і XVI. ст. і дають загальний образ виробленя в тім часї язика і єго окремих говорів. Де йде мова про високі предмети віри і богослуженя, там бере перевагу церковно-словяньщина і зливає ся з народною мовою, а слабне тоді, коли річ звертає ся до прояв щоденного житя. Тож богато місць в лїтописи, особливо в Галицько-Волинській, визначає ся красою лїтературного стилю, в котрім народні прикмети мови виступають дуже виразно; в „Піснї про похід Ігоря“ під впливом одушевленя поета зложила ся з народних красок чудова поетична картина староруського житя, а церковно-словянська складня зовсїм уступила місця живій народній стилїстицї.

---

[1]) н. пр. Христос воскрес, благодать, благословеніє, престол, воздух і т. п.: однак в дійсности граматики церковно-словянського язика у нас нїхто тодї не знав (носові самозвуки, недостача повноголосу н. пр. глава, врата, градъ, вѣтръ, і т. п.: відмінне уживанє ъ і ь н. пр. вълкъ, плъкъ, вьрхъ і т. п.).

В староруськім язиці відбив ся вплив Варягів (Норманів) досить значним засобом слів, іменно з правничого і родинного житя (н. пр. вира — грошева кара, тіун — судія, гридниця — сьвітлиця і т. і.) — а крім того могучий вплив Царгороду, котрий на кілька віків заволодів релїґійним, духовим і моральним житєм Руси і надав цїлому сьвітоглядови народу окремішний характер, відмінний від західно-европейської культури. Вплив сей проявив ся і в язиці многими грецизмами що до форм, як і висловів (особливо богато хрестних імен грецьких), н. пр. антифон, архистратиг, архимандрит, епископ, митрополит, єрей, євангеліє, климат, скит, варвар, демон, деспот і ин.), а навіть в народнїй мові приняло ся чимало слів, як: ад, ангел, гаспид (з. аспид), гарап (арап), буйвіл, васильок, каліка (обув, а звідсїля і чоловік окалїчілий), сандал, терен, баня, вишня, кадь, колач, корабель, мак, мята, огірок, троянда (*τριαντόφυλλον*) і ин. Часті наїзди Татар і їх пановане на Руси полишили також богато слїдів в язиці напливом нових східних живел (татарських, перських і турецьких), ще й нинї уживаних (н. пр. богатир або багатир, баламут, булава, бунчук, базар, бурда, чабан, чумак, фота (запаска), колпак, кафтан, опанча, капчук і т. д.). В Слові о П. І.: япончиця — турецьке слово, жемчуг, женчуг — перське, харалуг (криця, сталь) — турецьке.

6. Вплив польського, чеського і латинського язика на книжний руський язик. Словянсько-руський язик.

Коли наслїдком історичних обставин на звалищах Київської держави видвигнуло ся Литовсько-руське князївство із своєю культурою, язик Київської держави зазнав впливу тих народів, котрих культура відбивала ся на розвитку племен, що входили в склад Литовсько-руського князївства. Політичним осередком Литовсько-руської держави стало Вильно, положене на окраїнї Литви, близко білоруської области, тимто до руського язика входять переважно білоруські говори (зміна **в** на **у** (ў) перед голосівками і при визвуцї; **ри**, **ли** зам. староруськ. **ръ**, **лъ**; вимова **г** як лат. **h**: стверднене **ж**, **ч**, **ш**: **дж** з **ж** і **dj**; стверднене губних перед мягкими голосівками). В литовських грамотах виробляє ся „рѣчъ руская“, „мова-

руская“ із звуками спільними білоруським і українським ґоворам (замітне, що замісць букви ѣ, вимавляної в деяких білоруських говорах в ненаголошених складах як і, з переважаючим е, стрічаємо и. Українські писці уживали ѣ для означеня і, маючи на тямці, що Білорусини будуть її вимавляти як е. Таким способом задержувано правописну і звукову правильність не тілько для Українців, але й для Білорусинів, а схожість білоруської мови з українською що до форм і складні пособляла такому обєдпаню нарічевих окремішностий білоруської і української мови.

В сій добі розвитку український язик став **державним язиком** в Молдавщині, в области середнього Дністра і Прута, язиком дипльоматичним і актовим, а короткі написи, умови, грамоти, літописи — се літературні памятники тих часів.

І в Галичі і в Литовсько-руськім князівстві уживано в письменьстві і дальше унаслідованого з Києва книжного язика. Одначе устно уживаний втеряв він ту живучість, яку мав в Київській Руси, а се наслідком розділу витвореного між верхними верствами і народом. Боярство і міщаньство підпало в тих землях чужому впливови. Польща, з котрою злучили ся опісля ті землї, відчужила в них сї верхні верстви від народу з єго давним житєвим ладом. Сьвітська осьвіта підпала прямій зависимости від Польщі; по польськи стали говорити її міщани а польський язик випер давний книжний язик осьвічених верств суспільства, котрий підлягав впливови польського і латинського язика, особливо з часів церковної унії.

Роблено нераз проби, вивигнути одно або друге місцеве нарічє до значіня літературної мови. Вдоволяючи щоденним потребам народу для духовної науки, перекладано живим язиком сьв. Письмо, списувано проповіди, переробльовано Житя Сьвятих. Однак сї зусиля були ще далекі від витвореня літературного язика. Конечна потреба виробляла в канцелярії литовсько-руських князїв урядовий язик, в котрім змішували ся староболгарські книжні і чужі вислови з живими висловами польськими. Але й сей язик не виробив ся на літературний і завмер разом з канцеляріями, в котрих витворив ся.

Чимало причиняв ся до витвореня і оживленя народного язика на Руси в тім часї вплив инших сусїдних ...ків словяньских, особливо чеського. З гуситськими ...ями і чеським перекладом біблії проникав у Польщу і на ...сь чеський язик, що по запевненю Луки Ґурнїцького ...жив там серед польського суспільства признакою образованости. Чеська біблїя, широко розповсюднена в Польщі ...а Руси, була взірцем для польських і руських перекладків сьв. Письма на народну мову. Всї майже перекладки на Руси старали ся зближити сьв. Письмо до розуміня простолюдя і причиняти ся тим способом до его про...іти, а їх змаганем було, як висловив ся др. Скорина, ...аученіє простих людий руского язика". Отже „для лїпшого вирозуміня люду християнського посполитого", для ...х людий, „которі письма польського читати не уміють, ...язика словенського читаючи, письмом руським викладу ...лів его не розуміють", ріжні перекладчики приладжували переклади сьв. Письма в XVI. ст. біл...уським язиком, під впливом чеського і польського.

Живий народний язик був у тім часї вже доволї розвитий, чого доказом козацькі думи про боротьбу з Татарами і Турками, котрі змістом і складом треба віднести до ...VI. ст. Хочби навіть припустити, що сї думи дійшли переказом з уст народу з язиковими змінами до XIX. ст., то ...часно записана дума про воєводу Стефана з половини XVI. ст. й інтерлюдії в ярмарочній „траґедії" ...ова Ґаватовича з початку XVII. ст. дають вірний ...раз тогочасного народного язика. Мимо того однак книжний руський язик не зближив ся до народної живої мови ...перекладах сьв. Письма. Причинили ся до сего самі перекладчики, переважно протестанти, котрі головно опирали ... на авторитетї сьв. Письма, а також церковні братства на ...си. З наукою і рухом протестантських представників осуджувано також і їх переклади сьв. Письма на місцеві на...ія, а церковні братства навпаки намагали ся двигнути ...твердити просьвіту на Руси на церковно-словяньских ...новах. Отже в XVI.—XVII. ст. проявило ся знов змаганє ...правильнити письменний язик з підмогою ...аро-словяньского язикового взірця. Се змаганє ...реводив кн. Курбський, що втїк з Москви перед гнївом

Івана Грізного на Литву, а головним его помічником став кн. К. К. Острожський виданем біблії і заснованем (1580) Академії. Основою видання Острожської біблії (1580 і 1581) був церковно-словянський текст, а в Острожській Академії і в братських школах займав в шкільній проґрамі церковно-словянський язик а побіч него грецький перворядне місце. Аж пізнійше заводили в „школах грецького і словянського письма" також потрохи польську і латинську мову. При всім тім однак тогочасні граматики, а між тими навіть найліпша і найбільше впливова словянська Граматика Мелетія Смотрицького (1619. р.), котра мала управильнити церковно-словянський язик і підняти его до значіня літературного язика, збивали ся на місцеві говори і не відказували ся деяких місцевих прикмет живої народної мови і тому тодішній книжний язик можна назвати не так церковно-словянським, як радше словянсько-руським.

Однак ні Острожська Академія, ні братські греко-словянські школи не мали широкої проґрами наук, бо глядїли орудників наукового образованя в старословянськім письменьстві і у Греків, котрі самі вже тоді не мали самостійної науки, і переймали її з Заходу. Найвизначнійші учителї згаданих шкіл осягнули своє образованє на основі тодішньої західно-европейської науки, котрої орудником був латинський язик. Ширший умовий світогляд мало тоді київське Богоявленське братство, основане міщанами, а головно шляхтою київського воєводства (Гальшка Гулевичівна), при участи висшого духовеньства і запорожського козацтва і тому відчувано більшу потребу західно-европейської латинської науки. Деякі учителї київської школи осягнули образованє в латинсько-польських школах і викладали науки на основі латинсько-польських підручників. Але рішучий зворот в користь латинського язика і західно-европейської науки зробив київський митрополит Петро Могила злукою своєї Лаврської латинсько-польської школи з київсько-братською. Там професори „лучше насаджали в руські уми латинський язик, нїж бувші до них наставники", а сей вплив відбив ся також на книжнім тогочаснім язицї руськім.

При обопільнім впливі книжної словянсько-руської

і народної мови розвивав ся дальше книжний руський язик, котрий письменники звали „руською мовою“, „руським язиком“. Наші учені (П. Могила, С. Косів, Л. Баранович) писали свої твори по польськи і відси входять в руську книжну мову польські вислови, а навіть народна мова має чимало польської домішки, бо спільне житє Українців і Поляків не могло остати без впливу на мову обох народів. Через школу і суспільні впливи руська книжна мова приймала цїхи польської мови а з нею підпадала під вплив латинської складнї (н. пр. в проповідях 2-ої половини XVII. ст. Галятовського, Радивилївського), а ще виразнїйше у віршах К. Ставровецького, в апокрифах і лїтописях XVII. ст.

7. Книжний руський (словянсько-руський) язик.

Одначе язик тодїшних письменників не був уже тим старо-словянським язиком найдавнїйших памятників словянського письменьства (н. пр. Остромирового євангелія); се вже був язик переміщаний народними формами, висловами і зворотами, а крім того латинськими і польськими висловами. Так отже церковно-словянщина з тими примішками стала основою тогочасного книжного руського язика.

З початком XVII. ст. (1619. р.) виступає Мелетій Смотрицький із Словянською Граматикою з наміром витворити чистий словянський (т. є. старо-словянський) язик. Але хоч тодїшні письменники держали ся церковних книг, не могли зовсїм визволити ся з під впливу живої народної мови. Длятого язик тих письменників можна назвати словянсько-руським. Після виходу граматики Смотрицького почав ся взаїмний вплив між книжним словянсько-руським язиком і народним. Плодом того взаїмного впливу був книжний руський язик, котрий вдоволяв потребам більше книжних людий своєю граматичною правильностю, як і людий звичайних своєю зрозумілостю. В очах народних верств здобув собі мало-помалу побіч церковно-словянського язика повагу і значінє сей книжний язик, що був штучною мішаниною церковно-словянщини з ріжного рода нарічевими примішками живої народної мови і відтїнками білоруського говору і польського язика.

*

Письменники тогочасні звали сей язик просто „руською мовою або руським язиком“. Для лекшого зрозуміня сего книжного язика зложив Памво Беринда „Лексикон славено-руский“, в котрім поясненя написані язиком книжним, але з виразно замітними прикметами народної мови.

Вплив польського язика і живої народної мови на літературний руський язик. Руські письменники XVII. столітя намагали в міру своєї уміlости і таланту причинити ся до витвореня літературного руського язика в тім напрямі, в якім він виступив ще в другій половині XVI. ст. яко літературний вираз народної сьвідомости. Вихідною точкою для них була граматична теорія Смотрицького, з котрою вони були більше або менше знакомі, хоч від неї далеко відступали під впливом живих вимог мисли. І в самій правописи фонетичний засновок мав перевагу над етимольоґічним.

Під впливом школи і суспільних та політичних відносин тогочасна літературна мова переняла деякі прикмети польської, не лише у висловах, але й у граматичнім обсягу, улягаючи разом з польською мовою впливови латинської складні. Але такі твори визначні гарною, сильною, поетичною мовою, як Кохановського, Шимоновича і т. і., не мали у нас впливу на вироблене гарної поетичної мови. Народне почутє затемнювали все наново релиґійні і політичні спори. Чимало наших письменників писало свої твори також польським язиком.

Вплив живої народної мови виступає з особливою рішучостю в урядових грамотах, в українських літописях, хроноґрафах і козацьких хроніках, а ще більше в творах поетичної основи -- всякого рода віршах, драматичних творах і апокрифічних повістях.

8. Словянсько-руський язик. Вплив Московщини.

Разом з тим, як Київ знов став осередком просьвіти, виступають виразнійше прикмети народної мови в 2-ій половині XVII. ст. також у творах писаних словянсько-руським язиком („Меч Духовний“ Л. Барановича, „Синопсис“ Ґізеля). Образи, приповідки, дотепи з житя вносили в проповідні твори ще більше живого народного живла

Вплив народного живла слідно в перших творах Т. Прокоповича, ще більше в літописи Грабянки, а у XVIII. ст. домішка народних слів і форм збільшує ся так, що язик тогочасних творів можна назвати словянсько-руським (н. пр. „Владиміръ" Прокоповича, „Воскресеніє мертвыхъ" драма Кониського, „Милость Божія..." Трохимовського, „Трагикомедія" Лащевського і т. п.).

Занепад суспільного житя і Київської Академії та єї значіня, перехід українських учених київських на службу в Московщину, заходи уряду коло змосковиценя Академії київської відбили ся відємно на розвитку письменської мови. Разом з тим зростає перможний вплив літературний московський (правила поезії Ломоносова) в осередках української просьвіти і в широких кругах суспільства і закорінює ся в Академії із зразками поетичними Ломоносова, котрі треба було вивчити і наслідувати.

Таким способом розвинена на Україні в народнім напрямі словянсько-руська мова зустрінула ся в половині XVIII. ст. з літературною московською мовою, що розвивала ся на півночи на основі московського говору, а що московська мова яко державна була сильнійша, отже випирає словянсько-руську з Академії і з творів. Ще Сковорода пише словянсько-руським язиком, але єго ученики (н. пр. Ковалинський) переймають московщину. До знехтованя руської мови причинились і розпорядки російського правительства проти уживаня української мови в писанях.

Правобережна Україна була під владою Польщі, отже тут бере перевагу польський язик, котрим учили у василіянських школах з занедбанем церковно-словянського. Але що народови треба було зрозумілих для него книжок, отже Василіяни складають для сьвящеників підручники, щоби могли „простим язиком руським простійший народ научати", виховуючи єго „в единенію з Церквою Рима" (н. пр. „Собраніє припадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное" церковно-словянським язиком а рівнобіжно словянсько-руським і польським, „Богословіє правоучительное", „Науки парохіяльныи" і „Богогласникъ" (1790).

Проте одначе язик сих творів не дійшов до такого розвитку, як у XVIII. ст. на Україні, не розвинув ся і в межах Австрії мимо заснованя духовної семінарії і ру-

ських викладів на университеті у Львові, бо тут послугували ся і церковно словянським язиком.

Збереглась словянсько-руська мова ще в літописях Величка, Самовидця з домішкою польських висловів, але від 30-их років XVIII. ст. в книжній руській мові слідно домішку московських слів, звуків і форм (н. пр. „Краткое описание Малороссии", „Певникъ" Ханенка, „Черниг. лѣтописъ" і ин.). Українці приневолені були зрікати ся свого язика а приневолювати себі літературний московський, а в 70-их рр. XVIII. ст. видають підручники для лекшого вивченя московської мови і правописи („Правила о произношенін россійскихъ буквъ" 1772).

9. Літературний український язик.

Коли українські письменники стали щораз більше вживати московщини („Краткое описаніе о козац. малороссійскомъ народѣ" Симоновського 1755. р. не проявляє вже зовсім слідів української мови). Академія П. Могили також відбила ся від народного житя і піддала ся впливови московщини, являють ся дрібні церковні школи на Україні, котрих учителї (бакаляри, „мандровані дяки", мандрівні школярі) яко на пів народний, на пів учений осередок зближують ся до народу і популяризують науку шкільну, розповсюдняють її в народі і та мова, якою вони послугували ся, входила і в літературу. З занепадом виробленого на Україні культурними верствами суспільства книжного словянсько-руського язика почала у XVIII. ст. що раз частійше на его місце входити народна українська мова. Вже давнійше стрічаємо її в творах Ґаватовича, а тепер найблизші попередники Котляревського уживають майже чистої народної мови (у вертепній драмі, в інтермедіях Довгалевського, Г. Конецького, у віршах Некрашевича, в сатирах, ораціях на всякі случаї, в історичних і моралїзаторських творах, приложених бакаларами до народного розуміня. Таким чином підготовлено основу для Енеїди Котляревського 1798 р., котра була органічним продовженєм, зовнішнім відгомоном попереднього розвитку літератури XVIII. ст. а заразом твором, що поклав основу новій народній літературі українській (П. Житецький: Начерк укр. мови).

). Письменський (літературний) язик український і его наріча.

Письменський (літературний) український язик нової би при всіх ріжницях обставин, серед котрих розвинув на значно від себе віддалених і на ріжні держави зділених областях, представляє незвичайну одноцілість.) одноцілість треба приписати головно тій обставині, що сьменський язик витворив ся з живої народної мови що взагалі в письменьстві до народної мови письменни- з привязувано велику вагу. До одноцілости письменкого язика причиняє ся також чимало ся обставина, що жниці в руських говорах і наріччях є вельми незначні, як тім можна висвітити ся з записаних творів устної словести народної.

Письменський язик новочасний в літературі наваємо звичайно **руським** (головно в Галичині і на Буковині, де він міг свобідно розвивати ся не тілько в письпьстві, але й у школах низших і висших і мав законне изнанє на всіх царинах прилюдного житя). Одначе справшньою вітчиною его, в котрій він почав розвивати ся, є **країна** і тому звемо сей язик **українським** (давнійше али мало- або южно-руським), а для відріжненя від мовського (велико-руського) звемо его **українсько-руким**.

Основою письменського язика на придніпрянській країні послужив **український говір**, котрий в порівню з иншими руськими говорами не виявляє значнійих ріжниць. Се зовсім одноцілий і строго випроблений гор під впливом взірцевого язика українських народних м з вельми незначними звуковими відмінами і ріжнорімии. Він проявляє ся в цілій колишній південній Росії. о впливови підлягають инші руські говори: „Ще до сеї ри — каже Я. Головацький — в декотрих сторонах (Гаичини) вважають в народі українське наріче буцім красше, агороднійше".

Першим представником українського язика в письменьстві і его справдешним основником був **Іван Котляевський**, а его слідом пішов **Квітка-Основяненко** найбільший український поет **Тарас Шевченко**. За

приводом Котляревського пішов у Галичині Маркія Шашкевич, а на Буковині Федькович. Перегодом т жище пересунуло ся до Галичини, де для розвитку пис менського язика розкрило ся широке поле в другій пол вині XIX. ст. в школах і в прилюднім житю, коли тимч сом на придніпрянській Україні всякі заборони і пер гони спиняли широкий розвиток письменьства.

11. Український язик і єго говори.

Український язик можна поділити на дві голов громади говорів (нарічий):

А. південно-східну і

Б. північно-західну.

В південно-східній громаді головним звуком, що н дає цілій вимові загальний віголос, є голосівка з усіма єї відтінками і відмінами. Вона становить осереде точку голосівок, до котрої змагають і коло котрої громадя ся всї ті голосівки, що не вспіли ще перейти до ряду зв ків і.

В північно-західній громаді говорів зосередили ся г лосівки з більше обниженим відтінком вимов в середній і задній части устної ями, а між тими на пер місце висунув ся звук ы, котрий у звуковій системі ти говорів має визначну ролю, коли тимчасом в південн східних говорах сей звук злив ся із староруським и, т що ріжниця між ними затерла ся.

Подібно і шелестівки в південно-східній громаді гов рів зберегли мягкість (н. пр. сь, зь, ць; шь, жь, ч, а н віть пйе, бйе, вйе), то в говорах північно-західної грома визначають ся шелестівки низшим питомим віголосо а багато з них ствердло або змагає до ствердненя.

Тимто загальна вимова в південно-східній громаді г ворів звучить тонше, мягше і гладше в порівнаню з гру шою, твердшою і більше шорсткою вимовою північно-захі ної громади говорів.

Область північно-західної громади говорів обійма в бувшій Австро-Угорщині майже цілу полос Карпат (значить майже всї укр.-руські говори по уго ськім боці Карпат); в Галичині говори Лемків, Зам

шанців (котрий є відміною лемківського говору), Бойків. а вчасти Гуцулів (в поріччю Прута, т. є. в косівськім і вижницькім повіті) і долівський (в долині Сяну): в бувшій Росії: більшу часть Холмщини, півден. часть Гродненьщини, Миньщини і Чернигівщини, півн. часть Волині. Київщини і Полтавщини та південно-західн. частину Курщини і півн.-зах. часть Харківщини.

Вся остання українська область язикова належить до південно-східної громади говорів.

Північно-західна громада говорів є вельми неодноцільна, роздроблена і в кількох місцях поперериваиа з численними місцевими говірками. В ній однак замітні дві громади підговорів:

1. подільські і підляські або північно-українські,

2. карпатські,

котрі немаче звено лучить долівський говір (в долині Сяну).

Карпатські говори (разом з говором Замішанців) не мають поліських і підляських двозвуків, старі голосівки **о**, **е**, **ѣ** мають нахил до **і** та мякшу вимову шипячих і **р**. Карпатські говори поділені Ославою (лївобічною притокою Сяну) в Галичині і Ляборцем (правобічною притокою Уга) в Угорщині на: 1) західні говори (лемківський і Замішанців) з нерухомим наголосом (на передостаннім складі) і 2) східні (бойківський і гуцульський) з рухомим наголосом. Сі останні зближені вельми до говорів південно - східної громади (мягке закінчене **-ець**: хлопець, мягке — **рь**: косарь і злив у оден звук **ы** і **и**).

Південно-східна громада говорів розпадає ся на 2 відмінні піднарічя:

1. східні або наддніпрянські.

2. західні або посередні.

Східні або наддніпрянські говори представляють найменші нарічеві відміни і займають широкі простори лївобережної а вчасти і правобережної України.

Східні (наддніпрянські) говори з вельми дрібними нарічевими ріжницями займають великий простір лівобережної а в части й правобережної України (Полтавщину, крім північної полоси, майже всю Харківщину, південну часть Курщини, Вороніжчини, західну часть области донських

козаків, область кубанських козаків, більшу часть Тавриї Катеринославщину, Херсоньщину і південно-східну часть Київщини).

Обидві громади сих піднарічий зливають ся з собою майже незамітно на области південно-західної Київщини і східних окраїн бувшого російського Поділя, а дальше посереднє звено між ними творять перехідні говори південно-східної Волині і б. східного рос. Поділя (пор. І. Зїлинський: Проби упорядковання укр. говорів. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка. том 117—118).

12. Загальний культурно-історичний погляд.

Східна Европа, в котрій український нарід розселив ся і витворив свою державу і культуру, була помостом між Азією і західною Европою. З многолюдного азийського збірника пересували ся незлічені, ріжнородні народи на захід, не спинювані такою могутною перегородою між обома частями сьвіта, як приміром велитенська височина Альп. Неначе бистра повінь, що в праісторичних часах змивала величезні земельні верстви, розривала суходоли, творила острови й півострови і на давних верствах накладала нові наверствованя, так і під кінець IV. столїтя нова повінь народів розбурювала і переміщувала на Сарматськім низу давні етноґрафічні наверствованя в самій їх основі. Одно племя посувало і випирало друге, держави випливали неначе плаваючі острови з повени і знов у ній поринали, поки з відпливу повени не виступили тривкійші і нові державні витвори. Але й їх тривкість ніколи не була певна, а нові потрясеня напливом азийських народів підривали неусталені ще молоді держави східні, нищили народнє їх житє і зливали ся з ними в нові самовладні держави.

В двох подвійних струях відбуло ся велике переселенє народів і творенє держав у східній Европі. Перший могутний перелом зробили Гуни й Аляни під конець IV-го столїтя, виперли Готів з областий над Доном і Дунаєм, утворили першу з тих нетривких переселенських держав, а з її розпадом в половині V-го столїтя вернули знов до Азиї. На їх місце переселили ся в VII. столїтю турецько-

атарські племена, посунули ся через Дон і виперли поселених над долїшним Дунаєм Аварів (Обрів) на захід. До их племен належали надволжанські Болгари, Печенїги, Половцї і Хозари. На їх кочовища наринули з півночи словяньскі племена, як запевняють деякі дослідники, з нижньої Білоруси і порічя Припети, і знищили їх в части в части проглинули. Лише східні (надволжанські) Болгари і Хозари (могамеданської віри) утворили свої держави. Хозарська держава сягала від долїшньої Волги до Днїпра і тривала до X-го столїтя, а західні Болгари, виперті до Европи, утворили державу над долїшним Дунаєм.

Після знищеня сих турецько-татарських племен (крім Болгарів) починає ся друга доба великого переселеня до східної Европи, що закінчило ся утворенєм тривких і могутних держав на развалинах давних часових витворів державних.

Історичні сьвідоцтва згадують Словян у Европі по конець V-го і початок VI-го столїтя по Хр., але поселенє руських Словян на північнім сходї Европи сягає дальше VI.—VII. столїтя по Хр., хоч поселенє тих Словян на верхівях Висли, Днїстра і Припети відбуло ся імовірно давнїйше. Відсїля пересувають ся вони до північно-східної Европи, заселеної Фінами, а на південнім сходї ріжними турксъкими племенами. Топоґрафія руських Словян в Начальній Лїтописи подає вже остаточний вислїд їх переселеня під конець IX.—X. столїтя. Обмежені на заході литовським, на півночі і північнім сходї фінськими, на південнім сходї турксъкими племенами, заняли руські Словяни порічину Днїпра, Днїстра, західної Двини, Буга, озера Ільмена і горішньої Оки і розмістили ся на тім просторі окремими племенами. Межі їх „земель" творили вчасти вододільні волоки. Мабуть обопільна боротьба племен, що рівночасно поселювали ся в Сарматськім низу, спонукували их до політичного з'єдиненя під владою племінних князїв, одначе лїтопись не подає близших вістий про се, як далеко поступило се зєдиненє племен перед витворенєм варяжських князївств і в яких формах проявило ся. Переробка давних племінних орґанїзацій відбувала ся постепенно в систему варяжських князївств. Первісно ва-

ряжські князївства виринали неначе віддільні острівц в ріжних сторонах рівнини.

Тут (літопись згадує про Рурика) положено перши зарід до будучої держави Руси, котра з малих державни початків в IX. столїтю на словянсько-фінських областя посувала ся бистро на південь і росла неначе лявіна т проглинула останки словянської держави (Аскольда і Дир в Києві) і болгарської та хозарської держави. Русь почина жити могутним житєм з того часу, коли ся молода дер жава в південнім порічю Дніпра дальшими змаганям князя Олега вибрала собі осередком Київ, „матїр руськи городів“, і в нутрі скріпила ся і зорґанїзувала з підмого варяжських дружин воєнних і вже в роцї 867. станула як войовнича сила перед воротами Царгорода.

Варяжські князївства простирали ся або добровільно прилукою до витворених уже княжих осередків або са князї насильно здобували околичні землї (так н. пр. пі денне князївство Олега зложило ся з землї Полян, що пі чинили ся добровільно, Сіверян і Радимичів, що хозарсь ярмо проміняли на Олегову владу, і Деревлян, завойовани оружєм Олега).

13. Початки руської державности.

Розселені в порічинах Ільменського озера і Дніп руські Словяни спинили ся на оживленім торговім шлях Начальна Літопись означує сей шлях, що йшов з Цар рода Чорним морем до устя Днїпра, відтак Днїпром до є жерельного верхівя. Дальше йшов сей шлях волоко себ то судна перевожено сухопутем до ріки Ловати; рі Ловать сплавляла їх в Ільменське озеро, з котрого випл ває ріка Волхов, що вливає ся в Ладожське озеро, а ві сіль шлях ішов рікою Невою у фінський залив і Балтійсь море. З Балтийського моря тягнув ся він здовж берегі західної Европи в Середземне море до Риму, а відсіль зн дальше Середземним морем у Царгород.

Сей торговий рух такою окружною дорогою викликал Греки, котрі ще до Різдва Хр. основували чимало осель н північних берегах Чорного моря і на східних берегах Азі ського моря. Важнїйші оселї були: Ольвія, недалеко н

ішнього Никополя, Херсон [Корсунь] (Таврийський на південно-західнім березї Криму коло нинїшнього Севастополя), Теодозія на південно-східнім березї Криму, Пантикапея (нинї Керч), Фанаґорія на Таманськім півострові, Танаїс при устю Дону. Торгово-промисловий рух сих осель звернув ся був ще перед Різдвом Хр. в сторону Днїпрового поріча, бо сим шляхом Греки дістгавали янтар з берегів Балтийського моря.

Розселені понад Днїпром руські Словяни немипучо війшли в торговий рух, що відбував ся на великім воднім шляху із Скандинавії в Грецію („изъ Варягъ въ Греки") тим більше, що сї околицї доставляли для торговлї значного засобу скір, меду, воску. До розвитку торговлї руських Словян з заграницею причинила ся ще й ся обставина, що в часї їх переселеня з Карпатського підгіря в Сарматський низ, явили ся з далекого сходу, ізза Волги і Дону азийські кочовики турского племени — Хозари. Від VII. століття осéлились Хозари на північних побережах Каспія і Чорноморя в степах між Волгою і Доном, а небавом залишають вони кочовниче житє і основують у себе го́роди. В VIII. столїтю між ними поселились промислові Жиди й Араби ізза Кавказу і мали на них такий культурний вплив, що хозарський хан з висшою верствою населеня приняв жидівську віру. Хозарська столиця Ітіль, над долїшньою Волгою, стала оживленим осередком торговых зносин між Балтийською північю й Арабським Сходом підчас володарства Аббасидів над Арабами в їх столицї Баґдадї.

Покорили Хозари руських Словян, що межували з їх степами, а іменно: Полян, Сїверян і Вятичів. Влада Хозар не була, здає ся, важка для них: навпаки, мала вона важні для них наслїдки, бо степові річні дороги до торговиць Чорноморя і Каспія стали для них отвертими і наддніпрянська Русь під охороною Хозарів провадила оживлену торговлю. Русь привозить свої плоди не тілько в грецькі і хозарські го́роди, але і в арабську столицю Баґдад, о чім згадує арабський письменник Хордадбе (в половинї IX-го столїтя). Численні скарби викопувані з арабськими монетами (диргемами) в области Днїпра з часів, почавши

з кінця VII. століття, стають певним доказом живих торгових взаємин Руси з Арабським Сходом.

Наслідком таких живих взаємин торгових із заграницею витворили ся між руськими Словянами городи як збірні осередки торгові в місцях пригідних на воднім шляху „з Варяг в Греки" — як **Київ**, **Переяслав**, **Чернигів**, **Смоленьск**, **Любеч**, **Новгород**, **Ростів**, **Полоцк**, а між тими найважнійше місце своїм положенєм займав **Київ** у землї Полян. Сюди звожено товари з далекої півночи.

Але в першій половині IX. століття в области Хозарської держави найшла нова кочовнича орда азиїська — **Печенїги**. Наслїдком того степові дороги ріками стали тепер небезпечними, а торговля руських Словян стрічає всякі перепони.

В половині IX. століття Печенїги заняли майже весь степовий простір і посунулись недалеко під Київ, а Хозарська держава не мала сили обезпечити спокою для руської торговлї з полуднем і сходом і се приневолило руські городи подбати про укріплєня, про військо і про торгові каравани з охоронцими відділами.

З уоружєнєм городів між руськими Словянами вяже ся важна подія. Наслїдком перелюдненя в першій половині IX. століття в Скандинавії (Швеції, Норвеґії і Данії) заселеній Норманами, виправляють ся норманські дружини сотнями суден на західно-европейські побережа, захоплюють цїлі области і основують свої держави. Сї самі **Нормани** під назвою **Варягів** почали около половини IX. століття фінським заливом і великим торговим шляхом наїздити новгородських Словен і Фінів і накладати на них данину. Після лїтописного переказу Новгородцї повстали проти них і прогнали за море, але для своєї безпеки в будучині наймали норманськo-варяжські дружини. Одна з таких дружин осїла в Новгородській области, устроїла в пригідних місцях кріпости і **під проводом князя Рурика** (після лїтописного переказу 862. р., але в дійсности мабуть раньше) з часових оборонців **новгородських Словян** стала вер-

ховладною верствою [1]). В тім часї друге таке місцеве князївство варяжське оснували **в землї Полян, в Києві, Аскольд і Дир**, а першим дїлом тих князїв було визволене Полян від данини Хозарам, боротьба з ворожими Києву Деревлянами, відтак з Печенїгами, а наостанку похід на Царгород (860. р.), щоби відомстити нарушене торгового договору, заключеного ще в першій половині IX. ст. і кривди заподїяні руським купцям. Трете таке місцеве князївство було **Рогволода в Полоцку,** а четверте **Тура в Турові над Припетю.**

Найважнїйше становище і вплив здобуло собі **Київське Князївство** торгово-господарським значінєм. Зрозуміли се варяжські князї, а **Олег** (879—912), усунувши Аскольда і Дира, зробив **Київ („матїр руських городів") осередком Київського князївства**, котрому підлягала більшість руських Словян. Перегодом варяжська дружина злила ся з туземцями, а князь на чолї сеї дружини мав важну задачу обезпеки торгових доріг на полудни і сходї. Похід его на Царгород довів до корисного торгового договору з Греками, а наслїдком сих успіхів також руські племена поселені подальше від торгового шляху були приневолені покорити ся Київській державі.

14. Християньство на Руси і его вплив.

Живі торгові взаємини Київської держави з иншими народами не могли остати без впливу на неї. Огрім південних Словян, особливо найкультурнїйша тоді в Европі Византийська держава проявила свій вплив тим, що серед руських Словян почало розповсюднювати ся христіяньство, передовсїм серед городського населеня, особливо серед купців і княжої дружини.

Значно розвиті торгові зносини давної Руси з Византією і південними Словянами ще більше змiцняли і поглубляли сей вплив. Культурні звязи з південними Словянами улекшувало племінне спорідненє

---

[1]) Варяги — се була дружина воєнна, зложена з охотників в части з Норманів, але таки в більшости з Словян і тим дасть ся пояснити обставина, що ся варяжська дружина так скоро злила ся з завойованим населенєм.

з Київською державою і значне зближенє в тих часах всїх словянських язиків. Особливо розвили ся сї звязи в часах кн. Сьвятослава, що воював успішно з Византією а рівночасно підчиняв собі Болгар. Сумежні з Византією південні Словяни рано підчинили ся єї культурному впливови, а відповідно питоменностям словянського сьвітогляду перероблена ними грецька культура розповсюднювала ся тим скорше і лекше в давній Руси.

Норманськo-варяжські дружинники, що служили також у византийських цїсарів і присвоювали собі також грецьку культуру, приймали в великій части христіяньство, мали в Царгородї свою окрему церкву і відси заносили христіяньство також на Русь. Лїтопись згадує про Варяг-христіян у дружинах Ігоря й Олега. Ще перед охрещенєм Руси мали вони в Києві свою церкву сьв. Ілії [1]. Договор Ігоря з Греками (944. р.) згадує про дві частини дружини — христіянську і поганську. Перша кляла ся для збереженя договору христіянським Богом, — друга Перуном. Христіянська частина наперед складала присягу, а відтак дружинники-погани. Повага христіянської частини дружинників мала очивидно більше значінє для Греків-христіян, а до того христіяни-дружинники були меньше-більше грамотні, отже могли і письменно ствердити свою присягу, та й сам кн. Ігор імовірно був прихильно настроєний до христіяньства. Лїтопись зазначує, що христіяни-дружинники складали сю присягу в „соборній“ церкві сьв. Ілії в Києві, з чого можна впевнити ся, що при такій „соборній“ церкві були і сьвященики, а також і церковні богослужебні книги, а се вказує на початки грамотности і письменьства. Нема лише певности, яким язиком були писані сї книги, чи язиком питомим Варягам-дружинникам, ґотським, чи церковно-словянським, болгарським.

Наслїдниця Ігоря, кн. Ольга, приняла христіяньство (около 954. р.) імовірно за впливом христіянської частини дружинників тодї, коли керму держави взяв у свої руки кн. Сьвятослав. В Києві перед Володимиром В. неперечно було вже значне число христіян, передовсїм серед княжої

---

[1] Новійші дослїдники запевняють, що церква сьв. Ілії була підчинена болгарській архиепископії, а не царгородському патріярхатови.

дружини, зложеної головно з Варягів, а також у боярсько-купецькій верстві. Се мабуть спонукало кн. Володимира В. охрестити ся[1]) (988. р.) і завести христіяньство спершу по містах, а відтак і в дальших околицях держави. Найважнійшу задачу держави, розвиток єї народно-господарської і політичної могучости, міг він осягнути лише розповсюдненєм культури серед народу. А тоді найкультурнійшим, найбогатшим і наймогутнійшим народом були Греки, в чім могли особисто вневинити ся руські купці і посли в Цар-городї. Руські князї мали нераз нагоду зазнати воєнної сили Византийського цїсарства в невдачних походах Аскольда і Дира (860. р.), за двох походів Ігоря (941. і 944. рр.) і за другого болгарського походу кн. Сьвятослава (971. р.). Просьвітою визначали ся тодї Греки в усій Европі. Отже для осягненя могучости Руси треба було присвоїти їй византийську культуру, а основою сеї культури була христіянська релїґія. З принятєм христіяньства кн. Володимиром В. (988. р.) і заведенєм нової віри на Руси виступає поруч політичної власти князя і єго дружини нова власть — христіянська Церква і духовеньство, яко нова впливова верства суспільна з епископами і митрополитом на чолї, котрі спершу були Греками. Висше духовеньство своєю культурою здобуло собі великий вплив на державну власть, котра знов у сім духовеньстві мала осьвічених помічників і порадників в уладженю державної управи.

Однак христіяньство розповсюднювало ся на Руси помалу і не без перепон, а широкі верстви визнавали нову віру довгий час лише поверховно, придержуючи ся зверхних форм, в котрі вкладали чисто поганський зміст. Широкі верстви народні сьвяткували христіянські празники, хронольоґічно близкі до поганських, після свого поганського сьвітогляду і переносили черти поганських божищ на христіянських сьвятих (н. пр. черти Перуна на пророка Ілію, Велеса на сьв. Власія і т. п.). В декотрих

---

[1]) Деякі дослїдники вважають похід кн. Володимира пізнїйшою леґендою і запевняють, що він охрестив ся в Києві або у Василеві та що приняв Хр. віру не від Греків, але від Болгар і що наслїдком того Церква на Руси була зависима від Болгарії, а не від царгородського патріярхату.

сторонах населенє навіть завзято опирало ся заведеню хри-
стіяньства, так н. пр. в Новгороді дядько Володимира В.
Добриня, і новгородський тисяцький Путята були принев-
лені ужити оружної сили (відсіль в літописи вислів: „Пу-
тята крестилъ мечемъ, а Добрыня огнемъ"). Епископи бул-
приневолені вести трудну боротьбу з волхвами, ворожбі-
тами будучини, котрі виступають в обороні поганьства, я-
засьвідчають деякі відорвані вісти в літописях.

Наслідком такого зверхнього принятя християньств-
в широких верствах народних удержував ся довгий ча-
поганський сьвітогляд у народі, а поезія виплекана на осн-
вах поганського побиту, злегка украшена християнсько
словнею і обрядами християнської релігії, мало що не д-
наших часів. Така сумішка християнського сьвітогляд-
з поганським витворила т. зв. двоєвірє, назване опісл-
суєвірєм, котре знаменує руське житє. Проповідник
і сьвященики протягом столїть дорікають „християнам дво-
вірно живучим", осуджують „плясаніє, гудѣніє (музик-
и плесканіє", приноси жертв бісам (поганським божищам
остерегають перед пирами, на котрих відбуває ся „игра-
ніє", „плясаніє" і „гудѣніє", виступають проти пісень, в-
рожбитства і чародійства, а „Слово о казнехъ" остерега
перед вірою в стрічу [1]). При всїх тих духових змаганя-
поганський сьвітогляд витиснув свою печать на народні
житю і побиті, на обрядах і поезії народних верств, а с-
двоєвіріє відбило ся також і в творах староруського писі-
меньства і в народній поетичній творчости.

15. Останки поганської старовиви і поганського сьвітогляду.

Хоч уже під конець Х-го столїтя християнська вір-
стала на Руси державною релігією, релігією княжої дина-
стії, а духовеньство розповсюднювало її в широких верства-
народних, всеж таки в народнім сьвітогляді і в народні
творчости лїтературній зберегло ся богато останків дав-

[1]) Стріча, стріт, —у, стріть, —и, — здибанє, але також в значін-
лихім — зачарованє, пристріт, —у, є викликана сим недуга. після в-
руваня народу головно з очий.

ї поганської віри, котрих відгомін сягає аж до наших часів.

Останки поганської старовини задержали ся в переказах, повірях, звичаях, обрядах і в поезії українського народу. Нечисленні сьвідоцтва старинних памятників зберегли також цінні натяки на божества руських Словян, на приношені їм жертви й молитви, на обряди (особливо весїльні і похоронні), однак не подають родоводу богів, не згадують про їх почитане і про сьвітогляд поганських Русинів. Сучасні повіря, обряди і поезія не знають вже поганських богів, не подають їх імен, але за те зберегли чимало повірий про домовиків, лїсовиків, русалки і т. и., відтак про уособленя, як доля, щастє, лихо, горе, уособленя сил і явищ природи. Крім того зберегло ся чимало таких вображень і обрядів, котрі мають корінь в старинним побитї і в давній історії. Таким способом українська мітольоґія є вельми складною появою, бо не дійшла до нас в означених давних чертах, а в пізнійших, сучасних чертах відбили ся в нїй у ріжних часах усякі впливи, а найбільший вплив на се мало христіяньство. Щоби зрозуміти собі мітольоґію українського народу, треба отже не тілько виділити христіянські черти, але й численні змішані явища н. пр. апокрифічні перекази і леґенди, витворені з біблїйних оповідань і церковних обрядів.

В деяких повірях і поетичних переказах христіянського характеру проявляють ся доволї давні черти поганьства і старинного українського побиту. Так н. пр. з образу пророка Ілії в народній уяві проглядає давний образ поганського бога Перуна. Так само імовірно і в Юрію Хоробрім, яко опікунї скотини, відбили ся черти народного поганського бога Волоса або Велеса, про котрого доси згадують у деяких повірях. Тимто старинні наші письменники се змішанє поганьства з христіяньством називали „двоєвірєм“. Старинні наші письменники, часто також незвобідні від забобонних вображень, обминали описи поганських обрядів, бо вважали поганських богів і їх кумири (поганські сьвятинї) уособленими чортами.

В Іпатській Лїтописи, в Слові о Полку Ігоревім, в деяких старинних поуках (н. пр. Христолюбця) згадані: Перун, Волос або Велес — бог скотини, Сварог, Даж-

бог, Хорс, Стрибог, Мокош, Род і Рожаниці, Упирі, Див, Огонь-Сварожич[1]). Руські Словяни представляли собі усоблені живлові сили і явища природи в виді ідолів, котрим приносили жертви з мясива, хлібного печива і напитків.

На основі давних сьвідоцтв і сучасних вісток синами Сварога були Дажбог (сонце) і Сварожич (огонь); Перун[2]) був не тільки богом грому, але і богом війни і задля того князї і дружинники ставили і украшали ідоли (статуї) Перуна в Києві і в Новгороді, а слово „Перун" задержало ся і доси в українськім язицї в значінню грому і лискавицї. Память про Волоса або Велеса задержала ся до нинї в зовсїм виразних чертах. Договори поганських князїв руських з Греками згадують побіч Перуна лише „Волоса, бога скотья". Згадує про сї божища тільки Лїтопись, а про Волоса Слово о Полку Ігоревім (але сей памятник не знає вже Перуна). Волос або Велес був загально-словянським божищем, опікуном стад, божеством кочовників і хлїборобів. Був він справдї народним богом і тому память про него задержала ся доси та зілляла ся з чертами християнського сьвятого Власія (Власа) і зберегла ся в жнивних обрядах (лишити колосє на бороду Волосови, завязати бороду Волосови, на краюниви[3]). Боян у Слові о П. І. названий внуком Велеса імовірно яко наслїдник поганських сьпівців. Слово о П. І. і Лїтопись (побіч Перуна) згадують ще про Дажбога, Хорса

---

[1]) В „Хожденіи Богородицы по мукамъ" згадано „Трояна, Хорса, Велеса, Перуна".

[2]) Перун був уоружений палицею, а може бути і „каменем". Після лїтописи стояв він і в Києві і в Новгородї „на холмі". В Києві Володимира В., поганина, „кумир Перуна" був „деревляний а голова єго срібна, вус золотий", в руках єго була палиця. Яко головний бог був він окружений камінними і деревляними ідолами многих инших божищ — мужеських і женьских (Мокош): тут на холмі містили ся „капища*), требища**)", на котрих захоплювали і палили „треби-жертви", тут на холмі їли і пили жертвоване, а імовірно і ворожили після жертв волхви.

[3]) Сей звичай зберіг ся також і в Німеччинї, гл. W. Golther, German. Mythologie ст. 152 і сл.

---

*) каплицї. **) престоли.

Стрибога. Дажбог, deus dator, подавець добра і богатства, був опікуном богатства, воєнної наживи князів і дружинників („жизнь Даждьбожья внука“ в Слові о Полку Ігоревім — се майно, скот, коні, золото, срібло і т. п.). Після Літописи Дажбог — се сонце, Хорс, споріднений з східною назвою іранського божища, представляв також бога сонця — Стрибог після Слова о П. І. був богом вітрів.

До другорядних явищ поганського сьвітогляду належить домовик, котрого собі уявляли косматим, сивим старцем (з ріжними назвами: дід, похатник, клїтник), у Германів — Kobold, услужний, роботящий дух домашнїй, проживаючий звичайно під печию, і се вказує на почитанє поганське предків [1]). Він є опікуном дому і скоту, а згадка про него зберегла ся в поуцї о „проклятомъ бѣсѣ хороможителѣ“, після списку з XIV. ст.

Сучасні перекази народні вказують на се, що в старовину заснованиє дому й оселї лучили ся з жертвами закопуваними на місцї, де ставлено хату, а важне значінє мав домашнїй огонь-піч, що лучив ся з виображенєм про душі предків. Деякі сучасні весїльні і похоронні обряди вказують ще на сьвяченє очищаюче значінє печі, а домовик являє ся тим способом невидимим опікуном домашнього огнища, котрому приносять також жертви.

Домовик заняв імовірно місце старинного Рода, котрому приносили жертви і з котрим лучили ся родинні подружя й ідея про долю і судьбу. Душі предків, що проживали в домах, уособлені ще яко Род, Доля, Рожаницї, Судьба і супротивні їм єства — Горе, Нужда, Злиднї. Ще в XII. столїтю приношено в жертву „Роду и Рожаницѣ“ — хлїби, сири і мід [2]). В старовину Род лякав дітий, як згадує Данило Заточник, подібно, як нинїшнїй домовик; Рожаницї мали взаємини з Долею і вже при народженю віщували дитинї „талан“, а се повіре є та-

---

[1]) З культу душ витворило ся почитанє предків, як н. пр. римських manes divi, котре в деяких релїгіях займає передове місце, яко охоронних духів. В поминальницї по вмерших (задушні днї) почитає ся також предків (пор. обряд „Dziady“), дїд на Різдво.

[2]) Вопросы Кирика, Саввы и Илїи.

кож улюбленою казочною темою. Уособлене Горе, Нужду, Лихо, Недолю, Злидні[1]) стрічаємо в піснях і казках і вони перемінюють ся в зьвірята або в людий. Сї єства невідступно переслїдують чоловіка, садовлять ся єму на плечі, николи знов носять єго і помагають єму в роботї. Злиднї се влїзливі малі єства наче карлики. Доля, щастє, горе і лиха доля суджені чоловікови з роду, а відтіль виображеня про судженого, призначеного з роду, про Божий суд в подружю, в смерти[2]).

І старинні поганські Русини і сучасні люди уявляють собі, що в ріках, полях і в лїсах, подібно як і в домах і всяких будівлях жиють добрі і лихі єства.

Русалки або мавки відповідають старословянським берегиням, а уявляють їх собі яко душі топельниць (у Ґерманів Nixen, у Греків і Римлян німфи), нехрещених дітий.

В лїсах проживає лїсовик, полїсун, росту високих дерев, а на полях польовик, росту низкої трави[3]), яко уособленє ростинности.

Лїсовик визначає ся ворожими прикметами, збиває людий у лїсї з дороги, відкликуючись відгомоном (блуд ченив ся чоловіка, як говорить ще нинї нарід), бурі в лїсі се боротьба лїсовиків, котру можна усмирити жертвами. Житє Константина Муромського згадує про поклони „дуплинамъ деревянымъ", слова і поуки про жертви в лїсах, пословиці про молитви в лїсї, а Кирил Турівський згадує, що „древеса" звали ся „богами". Тепер ще кіля і дерев уживають при чарах (упира в могилї пробивають осиковим колом), деревляними вітками, цьвітами украшують хати на Зелені Сьвята, сьв. Івана, на весїля, щоби охоро-

---

[1]) Слова о лѣнивыхъ з XV. ст.

[2]) Після народного віруваня чоловікови вже при народженю суджена доля — добра або лиха. Сї уособлені єства ведуть чоловіка до єго призначеня, добра доля до щастя, лиха (недоля, злиднї) до нещастя. Такі віруваня зберегли ся також у поганських Ґерманів (гл. W. Golther, Germ. Mythologie 104 і сл.). Віра в призначенє буває така сильна, що нагадує музулманський сьвітогляд або поганський фаталїзм.

[3]) Се основує ся на віруваню про дальше житє душ у ростинах, головно по лїсах. Се зберегло ся і у Ґерманів (гл. W. Golther, Germ. Mythologie 152 і сл.).

ити від злих духів, а в народній поезії широко розвинене символічне представлене дерев (пор. Слово о Полку оревім).

Водяник, водовик після народних повірій жиє ріках і озерах. Єго уявляють собі косматим, старим дім, а русалки є єго дочками. Він викликує бурі на воді тонить плавців і судна, а для усмиреня єго принесять жертви. В болотах жиють чорти, як вказують на казки і пословиці. В правилах митрополита оана з XI. століття є згадка про жертви „бісам, болотам колодязям", а Начальна Літопись говорить про порпване енщин „у води". Про почитанє води згадує Лев Діякон [1]), як вояки поганського князя Сьвятослава погружали івнів у Дунаю.

Побіч „берегинь" давні сьвідоцтва з поганських чав згадують про упирів (з прикметником „лихий"), мерїв або умиравших людий [2]). Яко мрець упир не гине, визначає ся червоною краскою лиця („червоний як упир"), яко перевертень пє кров з людий. Повіря про упирів злиають ся з повірями про вовкулаків (волкодлаки), люий, що перевертають ся на ніч у вовків, а досьвіта скиають із себе вовчу скіру і на день являють ся людьми [3]).

---

[1]) византийський письменник XI. століття описував походи Греків а Болгар.

[2]) Після народного віруваня може душа чоловіка визволити ся вилево із звязи з тілом (н. пр. в сні, і буяти сьвітами, або в недузі, орячці — обумиранє, н. пр. леґенда про померші душі), з мерця виходить душа зовсім. З таких поглядів витворило ся розуминє у народів ро душу яко духове єство (дух, часто в значіню страховища, страу). В сім останнім значіню являє ся душа, дух яко мара (також у півн. ерманських племен „mara"). — Коли при смерти душа розлучає ся тілом, відчиняють двері або вікна, щоби душа могла без перепони відетїти (пор. Про померші душі). — Душа ходить по смерти в людській остати яко дух (або страховище), яко вмерлець, особливо коли померший не відпокутував вини, з пімсти або любови і туги за живими юдьми (пор. казку про мертвяка, в староґерм. Lenorensage). Віруваня духів вели людий до віри в безсмертність душі, до вірувань про ванівки душ і т. п. повірії.

[3]) повірє про вовкулаків стрічаємо і у давних Ґерманів (Werolf = Mannwolf) і у західно-арійських народів. W. Golthner, Germ. Myologie.

Се повіре оспову́є ся на вио́браженях про рі́жні постаті душі. Після повіря душа прийма́є мниму постать. виходячи з тіла і надягаючи на себе н. пр. вовчу скіру. (Князь Всеслав Полоцький в Слові о Полку Ігоревім „самъ влъкомъ рыскаше“). Після староруських і сучасних народних повірий вовкулаки зїдають сонце і зьвізди в часі затьми [1]). (Після германських повірий „Sonnenwolf“ намагає ся ликнути сонце або місяць і спричиняв затьму — W. Golthner, Germ. Mythol. ст. 254).

Народні віруваня у вовкулаків звязані з повірями про переміни людий у зьвірів, птиці, риби (в казках, піснях, заговорах а навіть в староруських памятниках як в Слові о Полку Ігоревім і в Галицько-Волинській Лїтописи п. р. 1201: „Сръчанови же [половецькому ханови] оставшу у Дону, рыбою оживъшю“.

В піснях стрічаємо замітну переміну в тура або золоторогого оленя. В колядах являє ся „чорний тур“ або „тур-олень“. У весільних піснях тур або золоторогий олень обіцяє прийти на весїле ловця, котрий забирає ся убити тура або оленя. Тур [2]) проживав на Україні лише до XVI столїтя а потім вигинув, а визначав ся більшою величиною від домашних волів, великою силою і жестокостю (Відсїль прикметник Всеволода — яр-тур в Слові о Полку Ігоревім). В Галицько-Волинській Лїтописи кн. Роман Галицький зображений яко „хоробръ бо бѣ, яко и туръ“ а кн. Володимир Мономах у поуцї дїтям оповідає про свої лови: „тура мя два метала на розѣхъ и съ конемъ“ Збереглись не тілько назви осіб і місцевин, звязані з турами (Турин, Турів, Туре, Турильче в східній Галичині і т. п.) але і в пословицях: „сидить як тур у горах“, „виженем сїрого тура з луга“, „грім такий, що хоч тури гони, так не почують“. В давній Руси був звичай перебирати ся за тура (поука новгородського епископа Луки-Йоана з XII. столїтя „и о турѣхъ и о колядницѣхъ“) при нагоді народних ігрищ, празників (н. пр. в Галичині, на Поділю на вели

[1]) Іпат. Лїт. п. р. 1105: въ се лѣто бысть знаменіе: погибе солнце и бысть яко мѣсяць, егоже глаголють невѣгласи снѣдаемо солнце“ Пор. „Нещасний“ М. Шашкевича: змий зїдає сонце.

[2]) Пор. про турів і Турову кручу в Кулїшевій ідилї „Орися“.

годні ігрища підчас гагілок перебирають ся парубки за медведя).

Обрядове і символїчне значінє птиць і инших зьвірят виявляють деякі повіря, н. пр. півень яко символ сонця і огню і жертовна птиця [1]) а тепер звязаний з ворожбою а вчасти і з огнем (підпустити червоного півня — підпалити), чорний ворон, сова, зазуля (яко зловіщі птиці) і т. п. Зьвіринний сьвіт має цїлий відділ в українській народній поезії, зьвіринний епос, казки про зьвірят, а крім того зьвірята з виразними прикметами людськими являють ся в дїточих приколискових піснях (н. пр. кіт-воркот).

Так само уособляють ся в народній поезії ростини, трави, дерева, живла природи, небесні тіла, недуги і смерть (н. пр. цьвіт папороти, „горицьвіт" на Івана-Купала, **сон-трава** [2]), соняшник. В Печер. Патерику з XIII. столїтя є оповіданє про біса, котрий на утреню обходив монахів, кидав на них „цвѣтки, иже глаголется лѣпокъ", а до кого прилипне сей цьвіт, той засипляв. Народна поезія згадує про „дрімливі, сонливі" цьвіти, про „сон-траву". Сї усипляючі ростини, помічені і старинними людьми в природї, дали основу до розвитку оповідань про чудесні подробиці в народних казках, піснях (приколискових та історичних), котрі зливають ся з народними повірями. Заговори і загадки вказують на такі чудесні ростини, а деякі з них мали важну ролю в старинних переказах народної медицини.

Казки і піснї подають чимало прикладів переміни людий в ростини і на відворот: нещасна дївчина

---

[1]) пор. значінє півня в іранській мітольоґії.

[2]) сон-трава — anemone patens, Windröschen. (Укр. нарід приписує їй пророчі прикмети. Після мітольоґії старинних народів виростали анемони із слїз Афродити і крови Адоніса. Є се староґеленїстичний мотив, котрий опісля розвинув ся в переказї про Геро і Леандра (пор. баляду Шіллера)*). В укр. піснї плаче і ридає Грицева стара жінка, неначе перепілка на левадї. Єї молода сестра зірвала сон-траву і питає Грициху, що значать сї білі і червоні цьвіти — житє чи смерть козака? „Цьвіти виросли, моя голубко, в лїсї, нещастє їх зірвало, нещастє їх тобі дало! Не плач, осуши свої сльози, вже не збудиш нашого Івана в могилї!"

---

*) гл. D. Dieterich Die osteurop. Literaturen, ст. 40.

переміняє ся в березу, тополю (пор. Шевченко — Тополя), невинно убита в калину, що виросла на могилї (н. пр. казка про убиту сестру і калинову дудку) і т. п.

В народній поезії уособляються не тілько земні явища природи (зьвіринні — зооморфічні і людські — антропоморфічні, при чім і сама земля уособляє ся — „мати сира земля“), але також небесні явища: сонце, місяць, зьвізди, тучі, облаки і т. п. В тих уособленях мітичних відбиває ся старинний побит — хлїборобський, воєнний, семейно-родинний. Іпат. Лїтопись п. р. 1167. зберегла такий приклад уособленя місяця і видних на нїм гір в картинї давного воєнного побиту [1]).

Зображенє війни в прирівнаню до хлїборобського побиту находимо і в сучасних народних піснях і переказах. Нарід добачає в пятнах видних на місяці борбу двох братів (оповідають про Каїна і Авля), [вірш „Місяць“ Єремії Галки-Костомарова]), що оден проколов другого вилами і кинув на бік, як сніп. А в піснї „Чорна ріля заорана і кулями засїяна“, що нагадує відповідне місце в Слові о Полку Ігоревім, образ взятий з хлїборобського побиту, а так само битва зображена яко молоченє на тоцї (Слово о П. І.).

Родинний побит проявляє ся у ріжних відносинах сонця (гарна дївчина) з місяцем яко мужеським єством. Отже місяць і сонце являють ся подружєм. В казках і колядках представлені небесні сьвітила й инші сили природи в родинних але ворожих взаєминах, н. пр. сонце, місяць, вітер і дощ або мороз. Крім того стрічаємо ще й инші уособленя небесних сьвітил і сил природи в казках, піснях, заговорах і загадках. В Слові о Полку Ігоревім „вѣтры, Стрибожи внуци вѣють съ моря стрѣлами“, вони виступають також у видї коний, бурі і громи в видї би-

[1]) „бысть знаменіє въ лунѣ страшно и дивно: идяше бо луна черезъ все небо... бысть яко двѣ лицѣ имуща, одино зелено, а другое желто, и посредѣ єя яко два ратьная сѣкуще ся мечема, и одиному єю яко кровь идяще изъ главы, а другому бѣло, якы млеко течаще: сему же рекоша старыи люди: не благо єсть сяково знаменіє, се прообразуєть княжю смерть. Пор. народне повірє про Каїна, що держить Авля убитого на вилах.

тви, тучі в виді овець, коров, зорі в виді гарної дівчини і т. п. Також недуги і смерть у народних зображенях в похоронних обрядах являють ся в зооморфічних і антропоморфічних образах.

З усіх народних пісень зберегли найбільшу сталість обрядові пісні і звязані з ними обряди. Вони задержали богато з незапамятної старини, що виходить поза межі документальної історії. Деякі колядки згадують про приношенє поганських жертв, весняпки про обожанє хліборобства, коли ще викликували плуг, сьвяточні пісні вяжуть ся з ворожбами і переодяганєм. Відгомін старинних вірованнь доволї живо відбиває ся в деяких обрядах запустних (мясниці), в зелену або русальну неділю, на Івана-Купала, а в весїльних і похоронних обрядах і піснях видно також давні релїґійні і побитові виображеня. Подібні, але трохи затемнені виображеня стрічаємо в заговорах, загадках, пословицях і казках (гл. дальше в роздїлї Устна Словесність).

16. Розвиток державности на Руси, єї скріплене і занепад державної самостійности.

З заведенєм христіяньства ублагороднило ся родинне і суспільне житє на Руси, скріпили ся полїтичні звязи, проявили ся також звязи культурні. Спільний княжий рід, спільна дружинна верства звязали тіснїйше з собою династичною звязию ріжні землї і племена руських Словян і затирали між ними племінну ріжницю, а з тим усталювало ся також спільне імя „Русь", спільне право і державний порядок. До скріпленя сеї звязи причиняла ся також спільна державна віра, Церква і спільне духовеньство, підчинене київському митрополитови, книжна осьвіта і мистецтво з церковною закраскою. Під впливом Византії бере верх на Руси і витворює ся русько-византийська культура.

Синови Володимира В., Ярославови, повело ся поділену кн. Володимиром перед смертию руську землю зібрати знов у одних руках і положені Володимиром під руську державність підвалини скріпити і розширити так,

що порядки введені Ярославом (будівля церков — Софійський собор — укріплене Києва — Золоті ворота), поширене християньства (Печерська Лавра) і книжної та шкільної осьвіти, впорядковане законодавства („Руська Правда“) остали на цілї столїтя взірцем і основою для нащадків.

Ярослав († 1054. р.), прозваний задля того Мудрим бажав впровадити право родового старшиньства так що в Київі мав усе сидїти найстарший з роду Володимирового і заступати місце батька (з почесним іменем великого князя). Та вже небавом після его смерти родове старшиньство втратило всяке значіне, бо невдоволені князї повставали часто проти великого князя і вели між собою криваві усобиці, закликаючи до помочі орди кочовників.

Правнук Володимира В., Володимир Мономах († 1125), (спершу князь чернигівський, відтак переяславський, а на останку в. князь київський), взорець мудрого великодушного і о добро широких верств народних дбалого володаря, намагав ся довести до згоди між руськими князями („добра хощу братьи и руськѣй земли“), охоронити спільними силами землю руську і хлїборобство перед наїздами Половців та боярською самоволею, однак ся згода не тривала довго.

Молодша вітка Монаховичів у Ростовсько-суздальській Землї намагала ся проти Київа виднигнути свою столицю, Володимир над Клязмою, і зробити її осередком Руської держави. Андрій Боголюбський, князь Володимира клязменського (що радо проживав у селї Боголюбово, відки і его прізвище), покористував ся усобицями князїв, заволодів Київом (1169. р.) і ограбив его та зруйнував. Так знищив він становище матери руських городів, що не могла двигнути ся з свого упадку, а через те положив основу до переваги і верховлади Ростовсько-суздальського князївства, котрого осередком був Володимир н. Кл., а відтак Москва (відсїля від XIII. столїтя в. кн. Московське), а наслїдком того і митрополит київський перенїс ся до Володимира на Клязмою.

Через те почала занепадати також русько-византиї

ська культура, тїсно звязана з Церквою. Київ тратить отже своє полїтично-державне значінє, а верховлада над руськими землями пересуває ся до Суздаля, Володимира н. Кл. і Москви, осередка будучого в. кн. Московського і пізнїйшої московської династії.

Однак після знищеня становища Києва татарським наїздом в XIII. ст. і занепаду єго упала там культура і перенесла ся в західно-українські землї, богатші і сильнїйше заселені і там продовжало ся більше як ціле столїтє та процвило самостійне державне житє, витворене спершу під владою Ростиславичів (Ростислав, внук Ярослава М.). Ємкий і способний кн. Володимирко зєдинив у своїх руках Галицькі волости і зробив Галич (1141. р.) столицею Галицького князївства, котре прославлений в „Слові о Полку Ігоревім“ єго син Ярослав Осьмомисл двигнув на вершину могучости. Посунене аж до долїшнього Дунаю і Чорноморя, куди йшов новий торговий шлях до Византії, було воно найсильнїйшим з усїх українських князївств. При всїй могучости Ярослав Осьмомисл був приневолений корити ся перед всевладними боярами, що вмішували ся навіть у єго домашні і родинні справи. Сї бояри покористували ся незгодою наслїдників Ярослава Осьмомисла і закликали на галицький княжий престіл володимирсько-волинського князя Романа Мстиславича. Присмирив він бутних бояр, положив основи сильної полїтичної орґанїзації, заняв Київщину з Києвом і зєдинив український нарід, котрий втратив свою опору з упадком Києва. Лїтописець називає Романа яко голову всїх руських земель „великим князем“ або „самодержцем всеї Руси“. Після лицарської смерти єго під Завихостом (1205. р.) у війнї з Польщею, настав сумний час у Галицько-Володимирськім князївстві задля малолїтности єго синів Данила і Василька, час важкої і довгої боротьби з Уграми, Польщею, руськими князями і боярами, поки Данилови з братом Васильком повело ся зібрати Галицько-Волинську вітчину в своїх руках і зорґанїзувати з початком XIV. столїтя окрему митрополію по виїздї київського митрополита у Володимир Суздальський. За прикладом свого батька бажав Данило простерти свою власть і на Київщину, однак перепоною стали тут Татари. Прине-

волений покорити ся татарському ханови. Батієви, приєднав собі Данило угорського короля Белю IV. яко союзника до наміреної боротьби з Татарами, а крім того посилав свого архиепископа Петра на вселенський собор у Люґдуні і навязав зносини з папою Іннокентієм IV., котрий прислав єму королївську корону в цїли приєднаня до католицької Церкви. Сподївана поміч не наспіла, а через те перервали ся взаємини Данила з Римом і він сам власними силами рішив ся на боротьбу з Татарами. А що сили єго були за слабі, був приневолений вдоволити ся становищем татарського підручника. Однак Галич не міг осягнути загально-руського значіня, бо відорвав ся від Днїпра, около котрого розложила ся руська земля. Усуваючись від нелюбих єму галицьких бояр, переніс Данило свою столицю до Холму (для старшого сина Льва заложив Львів) і бажав для молодшого сина Романа (ожененого з Ґертрудою, братаницею Фридриха II.) придбати австрийські землї по смерти останнього з Бабенберґів та воював з чеським королем Оттокаром, котрий заняв австрийські землї. Сї широкі змаганя в европейській полїтицї приспорили єму лицарської слави, одначе єго думки не здїйснили ся задля непастанних татарських наїздів, що прискорили єго смерть.

По смерти короля Данила (1264. р.) Русь не могла оперти ся напорови і силї татарських орд анї остоятись против змагань Польщі і Литви.

Рід Романовичів вимер на Андрею і Льві Юрієвичах (1320. р.), а тодї бояри закликали на галицький престіл їх сестрінця, сина Марії Юріївни і кн. Тройдена Мазовецького, Болеслава, котрий приняв друге імя Юрія II. і засїв на галицькім престолї (1325. р.). Коли ж невдоволені ним бояри єго отруїли, розпочали з собою боротьбу о галицько-волинську спадщину Литва і Польща і розібрали її між себе так, що Казимир В. заняв Галицьке князївство, а литовський кн. Любарт Волинь. Тим способом Галицька Русь перейшла в полїтичнім і культурнім житю під вплив західної Европи.

7. Початки письменьства. Византийсько-церковно-словянське письменьство на Руси.

Першу просьвіту принесено на Русь разом з христіяньством з Византії, подібно як і до сусїдних словянських племен. Христіяньство, введене за князя Володимира В. 988. р., стало державною релїґією і приняло ся без опору, в части силою княжої поваги, а в части й тому, що вже перед охрещенєм Руси були в Києві христіяни і сьвященики, були й книжки переложені з грецького старословяньским язиком. Христіяньство несло з собою грамотність і письменьство, спершу перекладне і наслїдоване, а відтак щораз більше самостійне. Письменьство мало метою розповсюдненє і укріпленє нової віри, а відповідно тому церковну закраску, бо й духовеньство було тоді одинокою грамотною верствою. Апостолованє сьв. Кирила (827—869.) і Методія († 885.) в Болгарії, Моравії і Панонії, винайденє ними словянського письма, мали велике культурне значінє також і для Руси. З південно-словянських країв (Болгарії і Сербії) приходили на Русь в перших часах христіяньства сьвященики і церковні півцї, що були заразом першими учителями в приходських і монастирських школах та першими письменниками. Особливо монастир сьв. Панталейона на Атонській горі був таким розсадником, що піддержував лїтературну взаїмність Руси з Болгарією і Сербією. Півцї, що приходили відтам на Русь і під впливом Византії бистро осягнули високий культурний розвиток, приносили з собою словянські книжки або перекладали їх з грецького й переписували. Особливо Болгарія найвірнїйше з усїх словянських країв зберегла старословяньське письменьство, спадщину сьв. Кирила і Методія, тай сама витворила своє письменьство. Як Карло В. пособляв розвиткови латинського язика, так і болгарський цар Симеон (в X. столїтю), названий книголюбцем задля значної на свій час осьвіти, пособляв розвиткови болгарського письменьства, а єго двір у Преславі став неначе болгарським Аквісґраном і був осередком умового і лїтературного житя Болгарії, як се описує Йоан Ексарх, житєписець Симеона. Він старав ся перенести до Болгарії лїпші плоди византийської осьвіти, але хоч сам займав ся творами Аристо-

теля і Демостена, то письменьством заволоділа церковн думка і тому заохочував він до перекладів церковних тв рів, сам брав у них участь і уложив збірник із творів сь Іоана Золотоустого, званий Златоструй. Сьв. Климен ученик сьв. Кирила і Методія, писав церковні науки, а че нець Храбр про словяньскі письмена.

Як Болгарія за володарства Симеона і єго наслідн ків була посередницею византийської церковної літератур так з розвитком могутности Сербії під конець XII. століт витворило ся там нове огнище літературного византийств Тяжище діяльности лежало в Македонії, куди Сербія ро простерла ся під конець XIII. століття і дійшла до верши своєї могутности за володарства Стефана Душана „цар Греків і Сербів". Живі взаємини Сербії з Атонськими м настирями, де від часів Душана церковно-словяньска літ ратура прибирала піху щораз більше сербську і де бистро струєю било умове житє, скріпили церковно-монашу кул туру і розвинули аскетично-містичну літературу. Одна у Сербії замітна перевага сьвітської византийської літер тури в порівнаню з Болгарією.

З Болгарії і Сербії приходили на Русь учені чер і сьвященики.

Взагалі південно-словяньскі краї були посередника релігійної та літературної взаїмности між Русию і Виза тією. Звязь Києва з Болгарією почала ся одночасно то коли Київ заняв осереднє становище на Руси, де він з динив східно-словяньскі племена і заложив підвалини де жави; декотрі з тих племен прямо сусідували з Бол рами: се були Тиверці й Угличі, коли сї останні перес цули ся з південної Подніпряньщини на Днїстер.

Та звязь із Болгарією й Сербією сягає ще й пізні щих часів (до XIV. і XV. століття). Византия була то одною з найбільш осьвічених держав европейських. В ча бурливого переселеня народів уміла Византия зберег майже ненарушену ідейну і мистецьку спадщину стари ної Греції, переробити її в дусї християнської науки, що відтак передати в більшім або меншім степени Заходо і Півночі з підмогою грецьких міст у південній Іта і південних Словян.

Византийське богословське письменьство виробило ся за грецькій фільософії, переняло від неї спосіб думаня, єї глибину і тонкість. Церковна проповідь і сьвітська поезія виробили ся під впливом давної грецької вимови й літератури. Византийські учені пильно збирали і пояснювали старинних грецьких письменників і складали з їх творів збірники для школи і самоосьвіти. Вплив старини був так могутний, що подавляв своєрідну творчість і тому прилаштовано давні образи й ідеї до нових потреб. Таким способом витворили ся нові форми пізної византийської аскетично-моральної літератури, збірники і хрестоматиї, котрі надавали широкої популярности давним письменникам і Отцям Церкви. Але побіч сих енциклопедий, збірників і літописий передала Византія старинній Руси чимало творів не тільки духовного змісту, але й инших галузий письменьства (повісти, леґенди, апокрифи). Се византийське письменьство витиснуло свою печать не тільки на письменьстві південних Словян та посередно й на письменьстві старинної Руси, але й на народній, устній словесности, на духовних стихах, леґендах і инших народних творах.

Посередним злучником між грецькою (византийською) і староруською літературою служило південно-словянське письменьство, особливо болгарське і сербське. Сумежність границь, споріднене і спільність церковного язика та сама релігія — скріпляли звязь Руси з Болгарією. Сї взаємини були головно церковні, хоч навязували ся ще й перед введенєм християньства (похід кн. Сьвятослава на Болгарію), а при сїй нагоді деякі прихильники християньства вже тоді, по думці учених дослїдників, перевезли деякі книжки на Русь. Також взаємини із Сербією мали значний вплив на просьвіту на Руси, а доказом того численні старинні рукописи сербського письма, що збереглись ся по книговнях Руси.

Твори південно-словянського письменьства, витвореного під впливом Византії, заносили на Русь найчастїйше паломники (богомольці). Се майже виключно переκладне письменьство (з грецького) творить початковий відділ староруської літератури; було воно заразом підвалиною просьвіти й учености на Руси. Сї памятники діставали ся на Русь двома дорогами: одна з них, так сказатиб, уря-

дова, ішла з Царгорода Чорним морем і Дніпром до Києва, і нею йшло на Русь також християньство яко державна релїґія на Руси; друга — з придунайських словянських країв (Болгарії й Сербії) через нинїшню Волощину, Буковину і Галичину. Сею другою дорогою діставали ся на Русь окрім церковних книг також численні твори і єретичі науки.

18. Памятники византийсько-словянського письменьства на Руси.

Найбільшою потребою Церкви на Руси в перших часах було — утвердити Русь в християнській вірі. Тимто письменьство і що до змісту і що до форми було релїґійне, мало церковний характер і було спершу перекладне. Переклади сьв. Письма і богослужебних книг, принесені з Болгарії, дали початок староруському письменьству і книжній лїтературі. Церковно-словянський язик тих книг послужив основою книжного язика на Руси.

1. Остромирове Євангеліє се найдавнїйший памятник церковно-словянського письменьства, котрого час написаня можна докладно означити. Воно переписане з болгарської рукописи, писаної кирилицею (але із староруським виголосом **у**, **я** замісць ж, ѧ — ą, ę) для новгородського посадника Остромира (1056—57. р.). свояка в. кн. київського Ізяслава Ярославича. Видане Востоковим.

2. Супрасльска рукопись [1]) (або недільне євангеліє) є імовірно старшим від Остромирового євангелія памятником (по думці дослїдників з початку XI. столїтя, але без певного означеня часу). Повстала вона під впливом учеників сьв. Методія, писана староболгарським язиком, з прикметами чеського і староруського язика. Містить леґенди і гомілії, між иншими переклад корсунської леґенди про 7 корсунських епископів і апостолів яко доказ умових взаємин Руси з Корсунем. Видана проф. Мікльошичем.

---

[1]) Супрасль, місто на Литві, в Городненщинї, із славним василіянським монастирем, заснованим Александром Ходкевичем, де містила ся богата книговня (нині головно у Вильнї приміщена) і печатня, котра розвинула була живу діяльність, особливо за ігумена Льва Кишки.

Окрім сих євангелій походять з того часу або з пізній-
іих віків переклади инших частин сьв. Письма, пропо-
іди славних Отців Церкви з IV. і V. століття: сьв.
асилія В., Григорія Богослова, Йоана Дамаскинського
найзнаменитшого доґматика східної Церкви), Атаназія
ин. і збірники з наголовками: Ізмарагд (збірник
роповідий і наук Йоана Золотоустого, Василія В. і ин.),
латая цѣпь (Золотий ланцюг, збірник моральних
аук про молитву, милостиню, послух і инші чесноти),
Шестоднев, що містить твори ріжних авторів н. пр. Ва-
илія В. і ин., розложені на 6 днів сотвореня сьвіта з бо-
ословськими, фільософічними і природничими поясненями
релїґійного становища, на скілько релїґія могла прими-
ити ся з природописю. Крім того читано на Руси залюбки
Китя Сьвятих звані Патериками і вони послужили
зірцем Київсько-печерському Патерикови, що
ає не тілько історичне, але й лїтературне значінє.

Побіч Житий Сьвятих були на Руси вельми улюбле-
ими і розповсюдненими книжками до читаня виїмки
сьв. Письма (компіляції) та Євангелія з поясненями
Толковоє Євангеліє), Псалтир з поясненями (Тол-
овая Псалтирь) і т. зв. Учительні євангелія т. є.
аукі написані на основі євангелія.

Церковні учителї були тої думки, що тодїшні читачі
ри слабій осьвіті не легко розуміти-муть сам текст сьв.
Письма і легко можуть попасти в блуд. Тимто давали вони
оученя на основі тексту євангелій, апостола і псалтиря.
Псалтир був першим учебником, на котрім учили ся
итати, і найпопулярнїйшою книжкою для домашнього
итаня. Псалтир заступав молитовну книжку. З псалтиря
авіть ворожили („гадательнии псалтыри"), а при кождім
салмі такого псалтиря були дописки, яке значінє може
я псалма мати в житю чоловіка.

Крім того уживано т. зв. Парамейників або Па-
амеїв, котрі подавали вибрані місця з сьв. Письма. Но-
ий Завіт був у Византії і в південних Словян ужива-
ний в двох видах: з повним і хронольоґічно уложеним
екстом в порядку євангелистів (т. зв. тетро- або чотиро-
євангеліє) та із скороченим текстом, приладженим для бого-
служебних цілий, розложеним в порядку недїльного цер-

*

ковного читаня на цілий рік (т. зв. „апракос“, недільне евангеліє). Сей скорочений текст принесено на Русь і він був частійше уживаний ніж повний.

3. З евангелій звісних під назвою Тетроевангелія найдавнійшою рукописю (з 1143. р.) є **Евангеліє Крилоське або Галицьке**, розложене після чотирох евангелистів чергою глав. Зберегало ся воно первісно в епископській церкві в Крилосі (коло Галича), куди дісгало ся з Галицької катедральної церкви. Писане було більшим уставом, заголовки в два стопці а текст в оден стовпець на перґамені в чвертку. Тепер воно в Синодальній книговні в Москві.

Остромирове евангеліє і Збірники Сьвятослава знакомлять нас із тим, які були староруські книги та уставні рукописи, що перші внесли на Русь сьвітло християнської просьвіти. Найдавнійші рукописи на Руси писано т. зв. уставом.

Уставні букви визначали ся великими розмірами і правильними, простими чертами. Кожду букву писець вирисовував окремо і не лучив її з слідуючою. В руських рукописях у перших століттях письменьства бачимо устав, але вже в половині XIV. ст. починає його випирати полуустав, котрого букви значно менші, складнійші і ріжнороднійші що до почерку. Як в уставі, вони все писані роздільно, а деякі з них у того самого писця мають кілька видів. В уставнім і полууставнім письмі слова не були віддїлені одно від другого і були писані без усяких прогалин. З писарських знаків уживано тільки точки. Стрічки (»рядки«) були звичайної величини а між стрічками рівна була віддаль. На рукописи були розміщені стрічки в оден або два стовпці, а в сім останнім случаю була між ними по середині невеличка прогалина. На краях рукописи полишав писець ширші або вузші поля (береги), на котрих вписував число глави або инші замітки.

Уставне і полууставне письмо, в котрім писець вирисовував кожду букву окремо, вимагало богато часу і писанє йшло помалу. Тому то вже доволї рано (з половини XIV. ст.), майже одночасно з полууставом, почала витворювати ся нова форма письма — скоропись, тїснійша і звязкійша і тому пригіднійша для скоршого писаня, але зате почерк окремих букв ще більше змінний і ріжновидний, як у полууставі.

Скоропись постепенно випирала всі инші види письма і вже в XVI. ст. входить зовсім скоропись в урядовім і сьвітськім письменьстві. Зовсім окрему форму письма представляє т. зв. вязь, уживана особливо в наголовках. Відїльні букви так в ній переплїтали ся, лучили ся тїсно і творили такий загадочний твір, що з великим трудом можна відчитати його.

Найважнійші руські рукописи і книги писано на перґамені (від міста Перґаму в Малій Азії), вироблюванім звичайно телячої скіри (відси »грамота на телятині«). Перґамен називали в давній Руси харатья (харатейні списки). З XIV. ст. входить в уживанє бумага (папір), вироблювана в Німеччині ...нмат і привожена на Русь через Новгород. Писали гусями (деколи павиними) перами, желїзистого розчину чорнилом. В наголовках уживали ярко-червоної краски киноварю (цинобер), а також золота.

Давні писцї дбали вельми про украшуванє рукописий. На ...ершім листі книги поміщували звичайно т. зв. заставки, ри...овані красками, зверха над наголовком. Найхарактеристичнійшим ...отивом заставки є т. зв. зьвіринний або чудовищний ...рнамент (якогось чудовища, фантастичного зьвіряти і птаха, ...вноглядно сплетених із собою). Лучають ся також людські постанн, перевязані ременями або лентами. Сї взірцї мабуть походять з Сходу, бо в грецьких рукописях таких нема. З грецьких рукописий перенято ґеометричний орнамент, сплетений з кругів, три- і чотирокутників. В XVI. ст. під впливом італїйським ...вляє ся ростинний орнамент, з листків і цьвітів, і сей орнамент перейшов у первопечатні руські книги. Крім заставок ...крашувано рукописи заголовними буквами (ініціялами) ... видї вельми ріжнородних, фантастичних зьвірят і людий в ріжних ...оставах.

На останку в многих рукописях стрічаємо також рисунки — т. зв. мінїятури, на котрих видно сильний византийський вплив. Мінїятурами такими украшена рукопись Остромирового евангелія (4-х евангелистів). В добі татарщини занепала техніка мінїятур, відродила ся з відродженем іконописи в XVII. ст. Мають вони значінє для історії живописи, а в части для історії побуту (одягу і т. п.), і для характеристики народних повірий і зображень.

Списуванє богослужебних і релїґійно-моральних книг вважали на Руси богоугодним дїлом, а займали ся ним не тілько духовні, особливо черцї, але й сьвітські, а навіть князї (н. пр. Володимир Василькович в XIII. ст. переписував Кормчу [книгу церковних законів]). Побіч писцїв-любителїв були й заводові »книгописцї«, »доброписцї« (грецьке »καλιγραφος«), переписували також женщини і княгинї (»писицї«). Копіювали вони рідкі рукописи в ріжних книгозбірнях, а особливо в Царгородї і на Атонї ... в тій цїли перебували »доброписцї« роками в грецьких і південно-словяньских монастирях та виконували се нераз з помічниками, а до украшень рукописий (мінїятур і т. п.) уживали спеціялістів-живописцїв (»знаменщики«). Все те підносило цїну книг ... тому такі книги бережено старанно [1]), а на них часто стрічаємо

[1]) Галицький князь Володимир Ярославич заплатив за молитовник ... гривен кун (около 28 корон).

проклятя на тих, хтоби присвоїв собі таку книгу або її знищив. Крім того при кінці додавали писці замітку з вдоволенєм після довершеного труду. Списаний ряд тетрадій (грецьке *τετράδιον*) пергаменових або паперових перешивано шнурком або грубою ниткою й переплітано в доски покриті скірою або тканиною, сріблом, золотом і дорогими камінями (особливо на євангеліях).

Також »книжное почитаніє«, особливо »божественних«, »сьвятих книг« вельми цінили в давній Руси. В давнім письменьстві руськім похваляє ся часто »почитаніє« яко найтіпший провідник нової віри. На сю тему розписують ся нераз писці вельми просторо: »Когда читаєшь книги, не переходи быстро къ другой главѣ, не вырозумѣвши, что говорять тіи книги и слова: по три разы обращай ся къ одной главѣ... Говорю: коню узда — правитель и способъ здерживанія, праведнику же книги. Не создаєть ся корабль безъ гвоздей, ни праведникъ безъ почитанія книжного... Красота воину оружіє и кораблю парусы, такъ и праведнику почитаніє книжное... Поученіє святыхъ книгъ — начатокъ добрыхъ дѣлъ« (Збірник кн. Сьвятослава з 1076. р.).

4. **Збірники Сьвятослава** (Ярославича) списані з болгарської рукописи, переложеної з грецького і зладженої для болгарського князя Симеона. Сі збірники (перший з 1073., другий з 1076. р.), переважно духовного, в части історичного і фільософічного змісту, а виїмки сих збірників вибрані в значній части із сьв. Отців Церкви. Другий збірник представляє більше самостійну роботу, бо подає також власні уступи автора. Сі збірники, зладжені старословянським язиком, але скрізь старословянську основу проглядають прикмети живої староруської мови, що мимохіть насували ся переписцеви. Тимто сі збірники є в певній мірі першими більшими памятниками староруської мови, а цікаві ще й тим, що містять образ чернигівського князя Сьвятослава Ярославича з жінкою і синами (перший український портрет).

5. **Пчоли** (Пчелы) були також вельми розповсюдненими збірниками (антольоґіями), зложеними після византийських взірців. Містили ся в них короткі вискази або афоризми вибрані з сьв. Письма, з творів Отців Церкви, а навіть із сьвітських поганських письменників грецько-римської старовини, що відносили ся до всяких питань морального і щоденного житя. Були се відомости з цілого обсягу середньовічного знаня, хоч в неповній і нескладній формі. З тих Пчіл дізнавали ся читачі про Сократа, Плятона

Аристотеля, Софокля й инші постати клясичного сьвіта та їх житє і науку. Відси черпала Русь свою науку. Такі збірники, що заступали нинішні енцикльопедії, були улюбленою формою книжною на Руси, як і тепер любують ся у нас в Збірниках і Альманахах. Найбільш популярна назва „Пчела“ поясняє ся порівнанєм з пчолою, що збирає мід з ріжних цьвітів.

6. **Палеї**[1]) належать до відділу історичних творів, як і **хроніки й апокрифи**. Палея подає виклад старозавітної історії на основі Біблії, а відтак переходить у Хроноґраф (літописний збірник оповідань з Біблії і всесьвітної історії з додатками і пояснепями з апокрифічних жерел. Крім історичної Палеї була ще „**Палея толковая на Іудеи**“, котра крім історичних відомостий містила полєміку проти юдейства і музулманьства. В Палеях находимо дещо і з науки природи та чимало апокрифічних оповідань і повістий.

Хроноґрафи були жерелом усяких історичних, біоґрафічних, ґеоґрафічних і инших відомостий. **Хроніки (літописи)** починають ся також старозавітними оповіданями, переходять відтак до історії Сходу і Византії. Болгарські переклади византийських літописців (Малали, Гамартоля, патріярха Никифора і Константина Манасії) були відомі на Руси і ними користував ся автор Початкової Літописи.

7. З природничо-научного письменьства були розповсюднені „**Шестодневъ**“ і „**Физіологъ**“. Шестоднев дає поясненя про сотворенє сьвіта в шести днях і черпає відомости також із старинного письменьства, о скілько можна їх погодити з християнською наукою. Фізіольоґ подає оповіданя про зьвірята, навіть фантастичні, котрі мали вплив на народну поезію (н. пр. про фенікса, кентавра і т. п.).

8. **Апокрифи**[2]) (ложні, заборонені книги). Слідами бого-

---

[1]) Палея, грецький вислів, означає Старий Завіт, старинні історії.

[2]) Апокриф, дословно скрита книга з тайнами религії: треба відріжнити від „отреченыхъ“ (заборонених) Церквою еретичих книг. **Апокрифи** вважали ся неканонічними, але духовеньство відносило ся до них з терпимостю яко до книг невинних змістом.

словської церковної літератури ішла двоєвірна і сьвітська поезія, апокрифи і повісти, розповсюднені вельми у Византії і в південних Словян, відки їх приносили на Русь в рукописях або устних переказах подорожні з Руси або чужинці і впливали на книжну літературу і поезію. Апокрифи мали важну ролю в староруськім письменьстві і визначали ся вельми ріжнородним і богатим змістом, а творили перехід від духовних оповідань до сьвітських повістий і новель. Їх зміст відносить ся до тої старо- і новозавітної історії, що списана в книгах сьв. Письма, але апокрифи значно розширюють сю історію подробицями чужими, незнаними в канонїчних (одобрених Церквою) книгах. Сотворенє сьвіта, доля перших людий, патріярхів, жидівських царів, описані в Старім Завітї коротко і лишали богато невиясненених питань, що розбуджували релїґійну цікавість. Апокрифи у формі і настрою біблїйних писань, полукнижних і полународних, оповідають про прародичів, їх упадок і прогнанє з раю, про прихід Месії, єго земне житє, діла апостолів, подвиги Сьвятих і мучеників, про Пр. Богородицю, про конець сьвіта, про страшний суд, загробне житє, про Ілію (котрого змішувано з богом-громовиком) і т. п. Все те подають апокрифічні книги инакше давні перекази, основані подекуди на поганських вірованях.

Апокрифічна література єсть богатим релїґійним епосом, переповненим східними казками і новозавітними леґендами і розповсюднювала ся з христіяньством на азийськім Сході й европейськім Заході. Памятники того епосу перекладано на язики народів, котрі приймали христіяньство, а що основою сих оповідань була народна віра в чуда, змаганє, пояснити собі те, що в сьв. Письмі темне, загадочне (н. пр. загробне житє), або доповнити те, чого в сьв. Письмі нема (н. пр. про житє Адама й Еви по вигнаню з раю) і т. и. поетичні зображеня і пророцтва, отже таким способом стали сї памятники загально звісними леґендами і переказами та відбили ся в письменьстві, в народній поезії, в церковних обрядах, проповідях, піснях і в церковній штуцї. Вони розповсюднювали ся письмом і переказом, а особливо богомольці (паломники) промо-

стили їм дорогу так, щоби вони проникнули в народні верстви.

Жерелом апокрифічної літератури є релігійно-поетичний настрій, що витворює леґенду, але основою тих оповідань є народний переказ, звичайно вельми давний, орієнтального походженя, а часто перерібка релігійного поганського миту.

Як усі памятники церковної науки і читаня, так і апокрифічні книги прийшли до нашого письменьства з Византиї в рукописях південно-словянських, на що вказує їх давна назва: „болгарські басні“. Однак місцем походженя апокрифів є Схід, Мала Азія, Єгипет і Греція, де вже в перших віках християньства появили ся письменні апокрифічні памятники.

Церковні учителї й Отцї Церкви звернули заздалегідь увагу на ті твори і уложили спис заборонених книг; однак заборони не богато помагали й апокрифічні книги в давнім письменьстві стояли поруч инших благочестивих книг до читаня. Сей живий інтерес, з яким читано сї книги, поясняє ся глубокою релїґійностю тих часів, приступностю змісту і буйностю фантазії — але заразом і легковірностю, з якою вірні приймали також ложні книги. В добі занепаду просьвіти на Руси, після татарського нападу, навіть мало осьвічені духовні послугували ся в добрій вірі апокрифами до церковних наук. Мимо і проти волї Церкви і тямучого духовеньства вийшли вони в нарід, склонний до дивоглядних забобонів. Християнська Церква і сьвященики намагали ся нищити все, що нагадувало поганьство, і вводили християнські понятя. Але недостача народних шкіл і висшої осьвіти духовеньства піддержували сї старинні поганські погляди. Апокрифічні оповіданя про старо- і новозавітні личности і подїї в леґендах, духовних стихах і творах мистецтва були в середних віках власностю цїлої Европи, а сим можна пояснити схожість народних переказів, повірий, обрядів і поезії ріжних европейських народів, що розвинули ся на основі християньства.

В інтересї правдивої віри духовні письменники очищували сї твори з еретичних живел, перерабляли і вводили в збірники призначені для читаня вірним.

Такими провідниками для вірних були церковні

книжні памятники, як **Патерики** (жите і чуда Сьвятих), Палеї, Синодики (помяники) і т. п. морально поучні збірники, але поруч тих також заборонені апокрифічні збірники і тим способом в старовину зливали ся часто сї дві струї. Крім книг, читаних по монастирях і грамотними людьми, проповідниками згаданих явищ в старинній Руси були паломники, що подорожували до сьв. місць, убогі люди, що живили ся при монастирях і церквах, а споміж них виходили сьпівці духовних стихів і оповідачі набожних леґенд. Біблійні теми служили поетам усяких народностий жерелом їх творів. На їх основі повставали середньо-вічні містерії (див. низше), поеми Данта, Мільтона [1]) і Кльопштока [2]).

З властивими апокрифами тїсно звязані т. зв. „ложні молитви", забобонні заклинаня і замовлюваня, віщованя (виклади снів) і пояснюваня щоденних подій житя, що вельми розповсюднювали ся між народом і полишили слїди в устній словесности.

Апокрифи ішли слїдом за важнїйшими подіями сьвященої історії.

Сотворенє сьвіта, зображене в книзї „Битія", було доповнене апокрифічними оповіданями з жидівських, християнських і еретичних жерел. Наша **Палєя** оповідала про сотворенє ангелів і про Сатанаїла, що був воєводою десятого ангельського чина і віднав від инших девяти. Оповіданє сьв. Письма про ангелів було доповнене подробицями. Побит Адама в раю і єго прогнанє та сповідь Еви, убийство Авля Каїном, покаянє Адама і єго смерть, доповнені там знов подробицями, незнаними з Біблії. В історію сотвореня Адама введена дуалїстична леґенда (доброго і злого засновку — Бога і Сатанаїла), незгідна з біблійним оповіданєм. Ся дуалїстична леґенда зберегла ся в народних переказах.

Старозавітні апокрифи подавали чимало таких подробиць, котрих не знала Біблїя, і між иншим відкривали таємницу звязь між Старим і Новим Завітом, оповідали про Авраама, Лота, Мойсея, Давида, як він писав псалтир,

[1]) Англійський поет († 1674. р.) написав поему „Утрачений рай".
[2]) Німецький поет († 1803. р.) написав поему „Мессіяда".

особливо ціла низка оповідань, вельми популярних в цілім християнськім сьвіті зображала царя Соломона, его суди, розповідала про будоване сьвятині і т. и.

Найважнїйші старозавітні апокрифи є: **„Сказаніє Адамѣ и Евѣ“**, в котрім оповіджено про житє в раю гріх перших родичів: **„Книга Еноха“**, се є леґенда про гріхопадене ангелів і пророцтво Еноха про страшний суд: **„Откровеніе Авраама“**, оповідане про его суд над грішниками і розмова его із смертию; **„Исходъ Мойсеєвъ“**, казочна історія про гноблене жидів і їх вихід із землї фараонів: **„Сказаніє о царѣ Соломонѣ“**, оповідане про мудрі суди Соломонові, що перейшли в українську устну словесність. Але найпопулярнїйшим було оповідане про Соломона і Китовраса (про будоване сьвятинї).

Про премудрого царя Соломона, котрого визначна личність лишила богато слідів у Біблії, утворила народна уява вельми богато леґенд, популярних серед народів Сходу Европи. Імя премудрого Соломона проникло також в українську народну поезію. Стрічаємо его не тільки в двоєвірних леґендах і піснях, але і в казках та переказах. Нарід радо приписував Соломонови всї єму відомі дїла великої премудрости. Вже в Біблії оповідає ся про мудрість судів Соломонових. Апокрифи залюбки обрабляли сю тему, бо вона викликувала велику цікавість серед народу.

У **„Видѣнію пророка Ісаї“** містило ся оповідане про конець сьвіта і будучий суд. Сей образ кінця сьвіта і страшного суду був вельми богато оброблений в письменьстві перших віків і в правдивих книгах та цілій низці „ложних“ оповідань, котрі входили в наше письменьство, почавши від перших его памятників, як н. пр. оповідане Методія Патарського. Се **„Слово Меѳодія Патарського** о царствіи языкъ послѣднихъ временъ. Сказаніе отъ перваго человѣка до скончанія вѣка“, приписуване Методію, епископови Патарському († 310. р.), а иншими дослїдниками знов сьв. Методію, патріярхови царгородському († 846), одначе найновійші дослїди відносять его на конець VII. столїтя. Оповідає воно, як витворили ся всякі держави від початку сьвіта, а відтак подає віщованя про дальші подїї до кінця сьвіта, про появу Антихриста, про прихід у великій славі Ісуса Христа

і останній суд. Слово Методія було відоме на Руси в перших початках письменьства, бо вже Нестор наводить з него оповідане про нечисті народи, зачинені в горах Александром В. Воно було вельми розповсюднене з усякими апокрифічними вставками, вибраними з усяких книг.

Ще богатший був відділ новозавітних апокрифів. В них проявляє ся та сама загальна прикмета забороненого нашого письменьства. Твори сего письменьства діставали ся на Русь у великій скількости в готових перекладах південно-словянських з грецьких первотворів, але частійше не в цілости, а в скороченях і вниїмках. Через те, що давні письменники подавали сї твори в скороченях і виїмках, звязувано близкі що до основи оповіданя в одну цілість, змішувано їх, хоч були в них деякі відміни. При такій нагоді робили письменники всякі поправки, а також псували тексти. З переходом в народні верстви основа і подробиці апокрифів зміняли ся нераз до непізнаня.

З новозавітних апокрифів замітні **„Хожденіє Богородицы по мукамъ"**, **„Хожденіє апостола Павла по мукамъ"**, пророцтва про страшний суд і антихриста, на котрих італійський поет з кінця XIII-го і початку XIV-го століття, Фльорентинець Дант, оснував свою „Божественну Комедію". (Порівнай також переказ про Мадеєве ложе, Міцкевича „Ucieczka" й инші). Вплив апокрифів відбив ся також у церковній живописи і в усїм мистецтві середньовічної Европи, на фресках, горорізьбах і прикрасах.

Окрім тих замітні також: „Сказаніє Афродитіана о чудѣ въ персидской землѣ; Преніе І. Христа съ діяволомъ; Слово Адама во адѣ къ Лазарю; Вопросы Іоанна Богослова о живыхъ і мертвыхъ; Бесѣда трехъ сьвятителей; Сказаніе о 12 пятницахъ; Єпистолія о недѣли і Сказаніе о свѣтлой недѣли".

Сказаніє Афродитіана оповідає про чудо в Перській Землї, як перські жерці перші дізнали ся про Різдво Спасителя.

Раз якось прийшов цар у кумирницю, наповнену срібними і золотими ідолами, до жерців, щоби пояснили ему сон. Жерці сповістили его про Різдво Христа і просили, щоби підождав до

вечера, а коли наспіла ніч, то побачив, як ідоли почали сьпівати і грати. Цар злякав ся і хотів вийти, але жрець задержав его, щоби побачив ще наконечне явище, котре Бог зволив показати. Тоді підняла ся крівля і явила ся зьвізда та роздав ся невідомий голос, котрий заповів, що явило ся »неописане дитя, початок до спасеня а конець до погуби«. Тоді повалили ся на землю всї ідоли, а остав оден, а на нїм царський вінець і зьвізда над ним. Покликані царем мудрці заявили, що в Юдеї настало нове царство, що старі боги упадуть, бо явив ся »вседержитель сьвіта на руках жінки«. Зьвізда стояла, поки волхви не пішли з Персії до Єрусалима. Там розповіли про народженє Месії, але жидівська старшина подала їм подарунки, щоби лише промовчали се чудо. Однак волхви пішли і віднайшли Христа та поклонили ся єму. За те підняв ся на них Ирод, але вони щасливо вернули домів.

Слово о Ісусї Христї (препіє Іисуса Христа съ діяволомъ) має основою оповіданє євангелія сьв. Матея про спокусу І. Христа діяволом, але відтак воно доповнене видуманими подробицями.

Слово Адама во адѣ къ Лазарю оповідає, як старозавітні праведники почули про прихід Спасителя, утїшили ся і згадавши всї пророцтва про І. Христа, просять Лазаря, щоби переказав про їх положенє в адї, щоби Христос визволив їх від сеї муки.

В иншім Слові докінчене се оповіданє, як Лазар виконав просьбу Адама і воскресши вернув на землю.

Але оба сї оповіданя по думцї дослїдників походять з одного жерела про Лазаря, котре має ціху народного твору, а в способах вислову і народних зворотах має схожість з язиком Слова о Полку Ігоревім.

Гадки про загробне житє, муки грішників в адї і нагороди та щастє праведників у раю все живо і глибоко ворушили уяву християн і настроювали їх до твореня всяких образів. Від самих початків християньства появляли ся на Сходї і Заходї сни, видїня і подорожи в загробний сьвіт (пор. Бабуся з того сьвіту в Кулїшевих Зап. о Южн. Руси), в котрих зображено положенє душ по смерти. Під впливом сих творів складано картини страшного суда і чимало оповідань і поем, котрі на Заходї значно попередили Дантову Божественну Комедію і послужили основою для многих єї образів. До того рода оповідань треба зачислити з апокрифів: Хожденіе Богородицы по мукамъ, Слово о видѣніи апостола

Павла, Вопросы Іоанна Богослова Господу и Авраамy о живыхъ и мертвыхъ".

Хожденіе Богородицы по мукамъ єсть перекладом з деякими змінами і вставками грецького апокрифа п. з. „Откровеніє Пр. Богородицы".

Молила ся Пр. Богородиця на Єлеонськім горі. щоби сьв. архангел Михаїл зійшов і оповів про муки грішників. Зійшов сьв. Михаїл і з ним 400 ангелів, по 100 з кождої сторони сьвіта, і велїв їм з полудня відчинити пекло, де мучило ся богато чоловіків і жінок серед плачу і страшного крику. На питанє Пр. Богородиції сказав сьв. Михаїл, що се люди, котрі не вірили в сьв. Трійцю, покланяли ся сонцю, місяцеви, землї і воді, Троянови, Хорсови, Велесови й Перунови. В другім місцї побачила Пр. Богородиця велику тьму, а коли на єї приказ тьма уступила, видно було там богато чоловіків і жінок, що не вірили в сьв. Трійцю і в І. Христа, родженого від Пр. Діви. Відтак звернула ся Богородиця на полудень, де грішники карали ся одні в водї по пояс, другі по груди або шию, а инші зовсім потапали. Се були ті, що проклинали батька й матїр, їли людське мясо або кляли ся чесним хрестом і ломили присягу. Дальше виділа Богородиця, як висїв горі ногами лихвар, що брав високі відсотки, виділа обмовницю, що сплетнями викликувала ворогованє між сусїдами. Тодї сказала Пр. Богородиця: »Ліпше булоб їм не родити ся на сьвіті« і пішла на північ та на схід і всюди бачила страшні муки. Оглянувши єї муки, заплакала і сказала до архангела, що хоче мучити ся разом з тими людьми, бо се діти єї Сина. Але архангел замітив, що єї місце в раю. Тодї Богородиця просила, щоби архангел і все єго воїньство молило ся за грішників, щоби Бог помилував їх. На се відповів архангел, що вони сїм раз на день молять ся за грішників. Тодї Богородицю піднесли херувими і серафими до Божого престола молити ся за грішних. Але роздав ся голос Отця небесного, що не може помилувати їх, коли бачить гвіздь на руках Сина свого. На останку візвала Богородиця всї сили небесні до молитви за грішників, а тодї Син Божий сказав, що задля милосердя Бога-Отця, молитов Матери, архангела Михаїла і многих мучеників звільняє грішників від мук від великого четверга до пятьдесятниції, щоби славили Отця і Сина і сьв. Духа. А всї відповіли: »Слава милосердю Твому!«

„Видѣніє Апостола Павла" єсть більше зложене.

Бог приказує апостолови взивати людий до покаяня і зрозуміня сего, що всяке сотворінє слухає Бога, а лише чоловік грішить. Слїдують вельми поетичні жалоби перед Богом на беззаконьства людий.

Тілько разів велике і сьвітле сонце молило ся Богови, щоби не потребувало дивити ся на беззаконьства людий та щоби дав єму силу на них. Але Бог вижидав у своїм человіколюбію по-

рави їх. Нераз місяць і зорі молили Бога, щоби їм дав силу на ...их. Але Бог довготерпеливий вижидав їх поправи, а коли не поправлять ся, тодї буде їх судити. І води жалували ся на людий ...еред Богом, а особливо земля, що не могла терпіти, як повставав ...сець на сина, а син на вітця і брат на брата, і просила Бога, ...щоби позволив їй не давати їм плодів своїх. Але доброта Бога ...ижидала поправи людий. Кождого дня по заходї сонця ангели ...дані людям ідуть до Бога на поклін і приносять єму добрі і злі ...ла, заподїяні людьми.

Після того слїдує само видїнє апостола Павла. Ангел взиває ...го, щоби йшов за ним і показує апостолови щаслпвість праведних і муки грішників. Опісля розкрилось небо і вийшов архангел ...ихаїл з ангелами і стали з апостолом просити Господа, щоби ...омилував грішних. Небо відчинило ся, зійшов Син Божий а грішники просили помилуваня. Тодї Господь сказав, що задля ар...ангела і апостола дає їм спокій в день і ніч сьв. Недїлї. Ангел ...опровадив апостола в рай, де побачив дерево смерти і дерево ...итя, Пр. Богородицю окружену ангелами, Авраама, Ісаака, Якова, ...ойсея, Ісаю, Єремію, Ноя, Ілію й Єлисея.

Маємо також апокрифічні **євангелія** н. пр. „**Ни...димове євангеліє**", котре оповідає згідно з канонїчною ...торією, але з деякими прикрасами, про суд над Христом, ...го смерть і воскресенє.

„**Вопросы Іоанна Богослова Аврааму**" обговорюють також ...итаня що до загробного житя і положеня душі по смер...и. Авраам поясняє на питаня, що душі праведників у раю ...ормлять ся небесним кормом, сьвятою службою, сьвічкою, ...росфорою і правою милостинею. Дальше поясняє, для ...ого поминають померших, чи вони пізнають оден другого, ...кі будуть кари і муки для грішників, чи померші являть ся на суд з тїлами. На се останнє питанє відповідає ...враам, що на перший голос труб архангела Михаїла ...Гавриїла гроби відчинять ся і осиують ся як павутинє, ...а другий голос душі війдуть в тїла, котрі лежуть яко ...плячі, а на третій голос мертві схоплять ся і побіжать ...обі на зустріч.

„Хожденіе Богородицы по мукамъ", „Слово о видѣніи ...постола Павла" і „Питаня Іоанна Авраамови" крім звичайного значіня, яке мають загально, цінні ще тим, що яко ...оетичні памятники давних народних вірувань і релїґійних вображінь, мають для нас ще се значінє, що можуть ...ам пояснити походженє і характер наших духовних сти-

хів про конець сьвіта, зложених під впливом тих апо-крифів.

Бесѣда трехъ святителей Василія В., Григорія Богослова и Іоанна Златоуста складає ся з питань і відповідий про всякі справи сьвяті, н. пр. де Бог жив перед сотворенє сьвіта і з чого сотворені ангели і т. д.

Замітне також **Слово Методія Патарського**, про котр[...] була вже згадка.

Сказаніє о 12-ти пятницахъ. В сім оповіданю зібрані ра-зом усякі події старозавітної історії, що мали скласти с[...] в пятницю і в ті дні, в котрі Церква згадує деякі под[...] новозавітної історії. Многими подробицями свого зміст[...] вони лучать ся з иншими апокрифічними оповіданями. Та[...] н. пр. стрічаємо там переказ, що Адам згрішив у мар[...] в пятницю і того дня єго прогнано з раю, що в пятниц[...] убив Каїн Авля: що в пятницю Содома і Гомора знищ[...]ні і т. п.

Оповіданє перечислює 12 пятниць, в котрих склали с[...] всякі важні події і подає поученє, що ті пятниці треба п[...]читати постом, молитвою, милостинею, чистотою тілесно[...] і душевною і що в ті пятниці нічого не можна робити, [...] подорожувати, ні садити, ні купувати, ні продавати, бо в[...] зроблене вийде на шкоду.

Середу і пятницю, яко дні присьвячені спомин[...] страстий і смерти Спасителя, почитала вже Церква і нарі[...] В народних духовних стихах невастанно приказу[...] ся берегти пости в середу і пятницю і се вважає ся ви[...]шою чеснотою. Особливо великим почитанєм у народі к[...]ристувала ся пятниця й тому нарід уособив її в виді Сьв[...]тої, до чого могло причинити ся житє сьв. мучениці П[...]раскевії. В житєписи сьв. Параскевії сказано, що бать[...] єї все почитали пятницю, яко день страстий і смерти Сп[...]сителя, і зате Бог дарував їм доньку, котру вони на сп[...]мин того назвали *Παρασκευή*, себто пятниця. Таким спос[...]бом імя Параскевії, перепяте з грецької назви дня пятни[...] стало рівнозначне із словом пятниця (н. пр. церква у Льв[...]ві, присьвячена сьв. Параскевії, називає ся Пятницею[...] Уособлена в виді Сьвятої, пятниця стала в народі пред[...]том сувірного почитаня. Після народного повіря в пятни[...]

не можна прясти, анї орати, щоби не запорошити матери Пятницї і не засипати термітєм і пилом єї очий. В деяких сторонах повіря злучені з Пятницею відносять до Пр. Богородицї: баби не пряли в пятницю, щоби не запилити Богородицї. Імовірно всї ті повірки і обряди були останком ще старих поганських вірувань і обрядів, змішаних з христіянськими розуміннями. Шестий день тижня, пятниця, був присьвячений Венері і Фреї, богинї плодовитости (dies Veneris, Venardi [в італ. пятниця], Freytag). Подібно, як прикмети Перуна перенесено на пророка Ілію, а почитанє Волоса на сьв. Власія, давну богиню плодовитости заступлено сьв. Параскевією і Богородицею.

Сказаніє о свѣтлой недѣлѣ належить до того рода апокрифічних оповідань. Разом з середою і пятницею приказує почитати сьвяту недїлю, бо в сей день, як сказано в тім Слові, Бог сотворив першого чоловіка після свого образу, в той день являє ся Авраамови і Мойсеєви, в той день було Благовіщенє Пр. Богородицї, хрещенє сьв. Йоана, і в недїлю прийде Бог судити живих і мертвих.

Дальше вичислені всякі гріхи і кари в сїм житю і в будучім. В Сказанiи о свѣтлой недѣлѣ оповідає ся, що коли Христос воскрес, то о тій годинї зійшло сонце і стояло на сходї 2 днї на однім місцї, 3 днї на півднї а 2 днї на заходї, а 8-го дня зайшло, тому то кажуть про сю недїлю: **велик-день.**

В народнiй колядї жалує ся сонце Богови, що не буде рано сходжати і сьвіт осьвічати, бо злі ґаздове в недїлю рано дрова рубали, а сонцю до личка тріски скакали; що злі ґаздинї в пятойку рано хусти зваряли, а сонцю на лице золу (луг) виливали; що злі дївойки в неділю рано коси чесали, а сонцю до личка волося метали; Бог одначе велить сонцю сьвітити, як доси сьвітило, а виновних сам карати-ме на тім сьвітї на страшнім судї.

Хоч апокрифічні твори наповнені всякими видумками, в котрих сьвяті правди перемішані з усякими блудними поглядами і забобонами, а їх читанє було Церквою заборонене, вони були вельми розповсюднені в давних часах і мали великий вплив на просьвіту Руси і на руське давне письменьство.

Мало в котрім памятнику староруського письменьств не зустрінемо якогось апокрифічного оповіданя або якоїс апокрифічної подробиці. Такий вплив апокрифів поясня ся тим, що давне житє і просьвіта на Руси мали релїґійн основу, на котрій виринули і розвинули ся апокрифічні оповіданя. Тимто вони підходили до вподоби читачам. А що на віть осьвічені люди не мали основного знаня сьв. Письм й історії, отже не мали сьвідомости того змішаня хибни поглядів з правдивими і не вміли критично їх оцінити Зате приманювала їх принадна сторона, що вдоволяла ї цікавости і подавала такі подробиці, яких не могла дат не одна книжка. Читачам припадали до вподоби поуки і розважаня, глибоко потрясаючі, високо поетичні образи Тимто і христіянські митцї в живописи і різьбі звертал ся до апокрифів. Вони вдоволяли релїґійному і поетичном настроєви, а під впливом непастанного читаня апокрифічних оповідань витворювали ся релїґійні погляди і вображеня наших предків. Доказом сего можуть бути твори релїґійної народної поезії: **духовні стихи і леґенди**.

Значінє і вплив апокрифів. Апокрифи творили в старинім руськім письменьстві обємистий відділ і мали важн значінє для народу. Передовсім проявив ся вплив апокрифів у найдавнійших памятниках письменьства, а вплив се можна помічувати впродовж цїлої старої доби, а в широких верствах народних і в народній устній словесност і до найновійших часів. Хоч церковні власти виступали проти апокрифів на основі правил апостольських, соборни і Вітців Церкви та византийських індексів, не спиняло с їх розповсюдненя. Навіть церковні учителї нераз не розріжняли їх і улягали їх впливови. Протягом часу отж війшли апокрифи в народні перекази, в релїґійні і космоґонїчні вображеня.

Ще в перших віках христіяньства деякі основні апокрифи користували ся довірєм навіть визначнійших учителів Церкви, а хоч вони не зовсім відповідали канонїчни постановам, все таки їх вважали набожними й імовірним переказами. В апокрифі мала вагу переконуюча певніст леґенди і часто безсумнївна і глибока христіянська поезія мало також вплив живло символу і прообразу, вельм

вильне в християнській науці. Таким довірєм користували ся оповіданя про сотворенє сьвіта, про небесні сили, сотворенє Адама, про хрестне дерево, про житє і смерть Пр. Богородиці і т. п.; опісля декотрі житєписи з оповіданями про загробне житє приймали ся з повною вірою і вражали уяву побожних читачів. Апокрифічна леґенда про загробне житє вже в перших часах християньства, а особливо в середних віках, відбила ся в церковнім житю і в мистецтві а втискала ся в церковні зображеня, обряди, сьпіви, проповіди і в живопись. Поученє фільософа Володимирови В. про страшний суд переповнене апокрифами. Переклади книги, оповіданя паломників розповсюднювали апокрифічні леґенди, а зміст леґенди мало-помалу вникав у народні верстви і відбив ся в устній словесности народній. Таким способом — можна думати — апокрифи стали загальним добром і широко розповсюдненим віруванєм та були загальним степенем умового розвитку.

Головним жерелом сих заборонених канонїчно леґенд були византийські памятники. В середних віках творили вони загально-християнський релїґійний епос, але літературна доля сего леґендарного засобу на Заходї і Сходї була неоднакова. На Руси із забороненої книги проникав сей засіб в народне повірє й устну словесність, але не досяг дальшого лїтературного розвитку. На Заходї навпаки став він основою знаменитих лїтературних творів (Данте) і розривав дорогу до нових задач поезії і просьвіти. Опісля середньовічний зміст пережив ся, а проявив ся новий рух умовий — гуманїзм і реформація. Середньовічний зміст лишив ся у споминах осьвічених верств суспільства, а наостанку став предметом научних дослїдів.

9. Старинна повість. В останних часах звернули дослїдники письменьства бачність не лиш на апокриф, але й на старинну повість.

Завдяки сему розкрила ся простора нива старинного письменьства, та в звязи з нею можна було пояснити цїкаві черти леґендарних і казочних мотивів у творах устної словесности народної.

Найновійші дослїди виявили, що погляд про самостійність давного житя на Руси не має певної основи. Навпаки показало ся, що старинне письменьство зовсїм не

цурало ся чужих творів, доступних для него, але радо пе-
реймало та присвоювало їх собі.

В старинній добі письменьство на Руси черпало го-
ловно з византийського і південно-словянського жерела,
але в південно-словянських творах бачимо посередній
степень у латинських і романських книгах. Якнебудь ві
Греків перенесла ся на Русь вісповідних справах непри-
хильність до Заходу, то при всім тім приймали ся тут по-
етичні й культурні впливи. В давній, дотатарській добі
були на Руси будівничими церков не тільки Греки, але
й Німцї та Італійцї. В поезії, в такім н. пр. Слові о Полку
Ігоревім, проявляє ся широкий поетичний сьвітогляд єго
автора; на основі заміток старинних письменників можна
здогадувати ся, що до них доходив відгомін німецької ге-
роїчної заґи, а в старинних поетичних переказах нахо-
димо таку схожість із західними переказами, що тут ко-
нечно треба признати пряму спільність. Однак задля роз-
повсюдненя в стариннім письменьстві церковного хара-
ктеру не могла свобідно проявити ся поетична творчість.

При всім гнобленю „бісовських пісень“ і „казок небы-
лих“ годї було придавити поетичний настрій і почуван
фантастичних творів, а коли саморідна поезія не сьміла
виявити ся в письменьстві, то з вельми давних часів про-
никала туди чужоземна повість. З давними памятниками
руської повісти входимо на простору ниву мандрівних опо-
відань, розповсюднених у середньовічних часах на заході
й сході Европи, а коріня їх треба глядїти в давнім пись-
меньстві Азії і клясичної старовини. Сї мандрівні опові-
даня приймали ся також у нашім письменьстві, а чужа
повість приладнувала ся перегодом до своєрідних обста-
вин і присвоювала ся до того степеня, що входила в обсяг
народного переказу, а николи зливала ся з народно-поети-
чною творчостю.

В старовину переважали героїчні і поучні оповідання,
аж пізнійше виступає реальна і жартовлива новеля.

До поетичних оповідань відносили ся тодї з більшою
вірою і приймали їх за дїйсну історичну правду. Повістям
перенятим з Азії або клясичної старовини надавано николи
христіяньске осьвітленє, перейняте нераз із грецьких жерел.
Пізнійше з розширенєм обсягу повісти прибирала вона

вобіднійшу ціху фантастичну, хоч у народних верствах не тільки старших, але й нинїшних уважають казку правдешньою історією, але з вельми давних часів. На підставі сеї віри зливала ся в народнім епосї чужа поетична основа з питомою, своєрідною.

Опісля повість теряла давне епічне живло, а повісти лицарськими пригодами, любовними і жартовливими подіями були улюбленим читанєм і входили в народні анекдоти.

В стариннім письменьстві, а також в творах повісти обачаємо недостачу хронольоґії. Не означено нігде анї часу появи сего або того памятника, анї імени письменника, що зладив переклад або обробив який твір. Письменьство не було привязане до певної літературно-історичної доби: твори дотатарської доби розповсюднюють ся незмінені і в середній добі, а також умовий рівень читачів поміж письменних людий був однаковий.

В початках дослїдів сеї поетичної старовини видавала ся вельми приманливою ся ціха єї всенародности, тїсної звязи між книгою і народною поезією і з того виводили єдність сьвітогляду в ріжних верствах народних, їх умову і моральну єдність. Але та всенародність старинного письменьства опирала ся на невисокій уровени єго змісту і лиш тому була вона можлива. Рівень був невисокий, бо все то було лише продовженєм первісної поетичної доби і тому вплив чужоземної повісти не причинив ся до поширеня літературного овиду.

Дослїди старинної повісти мають велику історичну вагу з ріжних причин. Передовсїм сї твори дають образ етапу письменської дїяльности, розкривають наш погляд на розвиток народного сьвітогляду і на звязь книжного письменьства з народною поезією; на останку розслїди міжнародних взаємин руської повісти дали чимало цікавих дожитків для історії середньовічного, а особливо византийського письменьства.

Памятники збережені на Руси містять дещо такого, чого нема в грецьких текстах і дають доказ звязи з поетичними творами византийськими, південно-словяньськими, німецькими, романськими і східно-азийськими жерелами.

Але слабий письменський розвиток не дав сему матеріялови зложити ся в самостійні твори і перенятий старинною поетичною діяльностю матеріял був перероблений майже лише в обсягу устної словесности народної.

Вельми популярні були не так історичні, як більш казочні повісти й перекази про Александра Македонського, відомі під наголовком **Александрія.** Житє славного завойовника неначе само просило ся до умілого обробленя, а побідні походи і смерть окружили єго поетичним сяєвом. Перекази про Александра щораз більше прикрашувані легендарними а навіть казочними подробицями, обрабляли ріжні письменники в ріжних видах та розповсюднювали у Византії, на Заході і в Словяньщині.

Повість про Александра можна поділити на 3 части. В першій оповідає ся про молодий вік єго і війни із Скитами. Друга містить опис єго походів і заборів, особливо з перським Дарієм, переплетений всякими можливими видумками. Третя, найширша часть, оповідає про похід на Індію з казочними і фантастичними подробицями, як про стрічу з песиголовцями, шестиногими і шестирукими велитнями, віщими птицями з людськими головами, кентаврами, дикими женщинами, про боротьбу з дивоглядною Горгоною, з котрої по відрубаню голови виростають змиї. Дальше оповідає ся, як Александер підиимає ся на крилатім ґрифі до неба, а опісля побіджає нечисті народи Ґоґ і Маґоґ (»скверніи языки«), як на остапку доходить до крайних областий землї, до »ріки Океана« і бачить околицю, де мучать ся грішники, хоче дістати ся в »земний рай«, однак при вході спиняє єго пламенним мечем ангел.

З повістий замітне ще „**Сказаніє о войнѣ Троняньской**“. Ся повість про Троянську війну відома також під наголовком „**Притча о кралехъ**“. Троянські оповіданя були вельми розповсюднені в середньовічнім письменстві, особливо в західнім, між иншим наслїдком розповсюдненя леґенди про троянське походженє західних держав і народів. Однак жерелом сих оповідань був не Гомер, але пізнійші оповіданя.

Словяньско-руська „Притча о кралехъ“ є окремішньою троянською історією. Вона розпадає ся на дві части: перша про молодість Париса, схожа з ріжними середньовічними поемами; друга часть є оригінальним словяньским текстом, хоч з того видно, що єго автор користував ся Овідієм (Героїдою і Метаморфозами).

В збірнику, в котрім найдено „Слово о Полку Ігоревім“, находило ся цікаве оповіданє про царя Синаґрипа або **Слово о премудромъ Акирѣ**“. перероблене із казки Тисяч одна ніч.

Короткий зміст єї такий: Цар Синаґрип володіє асурською ниневійською областю. Він має розумного, богатого і бездітного орадника Акира. Акир журить ся, що на случай смерти не буде кому єго оплакати. Він бере сина сестри, Анадана, за приймака, поучає єго і представляє цареви за свого наслідника. Але лихий Анадан хоче знищити Акира і обжаловує єго перед царем. що нібито він хоче цареви відобрати престіл.

Акир мав бути страчений, але єго спас вірний слуга. Тимчасом Фараон почув про мниму смерть Акира, просить Синаґрипа такого будівничого. який би поставив єму дім межи небом землею: як що Синаґрип пришле єму такого, то Фараон буде му 4 роки платити даннину. а як ні, то Синаґрип буде платити Фараонови. Синаґрип не умів собі порадити, але слуга відкриває. що Акир жиє і Синаґрип посилає єго до Єгипта. де він добре пояголкує задачу Фараонови. Він привчив дві орлиці підлітати воздух з кліткою, в котрій був уміщений хлопчина. Орлиці піднетіли, а хлопець кричав з гори. що будівничі готові. нехай їм ниє Єгиптяни подають каміне й вапно. Подібним способом розвязує Акир инші загадки Фараона, вертає домів. де цар обсипав го почестями, а тяжко покарав Анадана.

Оповіданє зовсім схоже з казкою Тисяч і одна ніч навіть що до назв осіб. Годі пояснити, якою дорогою воно дістало ся на Русь, але нема сумніву. що оригінал був грецький.

Доказом сего є недавно видане оповіданє про се, що тим царем Синаґрипом довершив одно чудо сьв. Николай Чудотворець. Сей цар вибрав ся на війну морем. Тоді зірвала ся велика буря і корабель міг був розбити ся. Єго порадник Акир, котрий в оповіданю являє ся „зѣло крестьянъ“ (дуже добрим християнином), радив цареви візвати помочи сьв. Николая та обіцяти єму пир і сьвічку, за що спасе єго від моря. Цар послухав ради, буря втихла і вони приїхали до міста Халькедона. де попросили митрополита призвати сьв. Николая. Митрополит велїв покласти церкву, де відправлено богослуженє: відтак приготовлено в палаті пир. а тоді явив ся сьв. Николай. поблагословив їду і напитки; всї почали їсти. а сьв. Николай став невидимий. Цар і всї люди прославили сьв. Николая. а сьвяті Отці ве-

діли тричі до року поминати сьв. Николая: в день уродженя, в день смерти і на перенесенє мощий.

Ся повість була вельми популярна, а в давних рукописях находимо в окремих виїмках поуки Акира Анадanови п. з. „Поученіє отъ св. книгъ о чадѣхъ". Коли явила ся на Руси та повість, годі означити.

В старім збірнику, в котрім зберегло ся Слово о Полку Ігоревім, найдено також Повість про Індийське царство, вельми популярну, а відгомін єї відбив ся в народній поезії.

В Азії мав управляти цар і заразом сьвященик Йоан могучою християнською державою. Ся держава — се царство всяких чудес, ріжних зьвірів, дивних рік, рахманів і амазонок і т. п. Такий казочний зміст зробив сю повість вельми популярною і вона зближає ся до повісти „Александрія" та послужила для єї доповненя.

Вельми улюблена в середних віках на Сході і Заході була **повість про Варлаама і Йоасафа**.

Найновійші досліди історії Варлаама і Йоасафа дійшли до того погляду, що се переробка історії Будди. Дослідники сеї повісти признають сій горячій апольоґії християнського житя високу естетичну стійність, де з великою силою зображена боротьба проти сьвітової марности.

Йоасаф, син індийського царя Авенира (Абенера), поганина і гнобителя християньства. Народженому єго синови незвичайної краси пророкували зьвіздарі славу і богатство, але оден з них сказав, що єго царство не буде на сїм сьвітї, бо він стане ісповідником християнської віри. Щоби се відвернути, велїв цар держати сина в заперті, щоби не стрічав ся з християнською наукою. Опісля через недогляд слуг вийшов він і стрінув прокаженого і слїпого старця. З того часу почав задумувати ся над марностю житя. З вишного обявленя дізнав ся про се сьвятий пустиник Варлаам і одїтий за купця прийшов до Індії та говорив приставникови Йоасафа, що хоче царевичеви продати дорогоцінний камінь. Камінь мав чудотворну силу: просьвічувати правдою серця слїпих, уздоровляти недужих, виганяти злих духів, але єго міг бачити лише чоловік із здоровими очима і чистим тїлом. В евангельських притчах поясняє єму Варлаам постепенно християнську науку, а в части із східних повістий. Цар дізнав ся про зносини царевича з Варлаамом і намагає ся безуспішно з підмогою мудрців і чарівників відвести сина з сеї дороги. Поділив отже своє царство і дав половину синови, щоби управа краю відвернула єго від християньства.

Однак царевич, обиявши управу, навернув нарід до правдивої віри, а навіть сам Авенир приняв христіяньство. По смерти вітця новий цар по кількох роках управи назначив царем одного з вельмож, а сам пішов у пустиню в волосяниці, котру єму лишив Варлаам.

Два роки блукав у пустині, глядаючи Варлаама, серед всяких пригод і покус, придуманих дияволом, поки инший пустинник не вказав єму дорогу до Варлаама. В пустині проживав царевич трийцять пять літ, похоронив свого учителя й опісля сам умер. Похоронив єго той пустинник, що вказав єму дорогу до Варлаама. Сей пустинник мав видїнє, що якийсь страшний чоловік велїв єму йти в Індію і звістити про смерть царевича. Цар прийшов з товпою народа, найшов тіла царевича і Варлаама нетлїнними і пахучими і торжественно перенїс їх у столицю.

Окрім житя Будди, з котрого взяв основу з додатками христіяньско-догматичного змісту, впровадив автор також инші буддийські перекази. Сюди належить також знаменита притча про чоловіка, що втїкає перед лютим носорогом. Ся притча послужила Ріккертови до стихотвору „Parabel", в котрім замість носорога виступає вельблюд.

Чоловік кидає ся в пропасть і хватає ся корча, але бачить, що біла і чорна миши підгризають ненастанно корінь сего корча, а тимчасом на днї пропасти страшний змий роззявив на него пащеку.

В тім нещаснім положеню замітив чоловік мід, що капає з віток корча і забувши про всю небезпеку, звернув ся до солодкого меду. Носоріг у повісти — се смерть, що переслїдує чоловіка, а єго житє підривають ненастанно день і ніч (біла і чорна миши). В нерозумнім засліпленю звертає ся чоловік до марних сьвітових радощів (мід), хоч єму грозить пекло (змий).

Ся тема війшла також у середньовічні Gesta Romanorum, себто збірник з XIII. або XIV. столїтя, в котрім поміщені не тілько оповіданя з римського і грецького житя, але й східні казки, притчі і т. п., моральної і поучної основи. На Руси і в середньовічній західній лїтературі користувались притчі Варлаама великою популярностю.

З Византиї, через південно-словянські краї перейшов на Русь збірник всяких казок і морально-поучних притч. **Стефанит і Іхнилат** (вінчаний і слїдячий), назви двох дієвих осіб, придворних шакалів, що оповідають казки і притчі князеви Льву. Се перерібка перського збірника, уложеного з байок індийського фільософа Бідпая або Пільпая.

В сїм збірнику поміщені всякі притчі, оповідані Стефанитом і Іхнилатом, н. пр. про мишу і дроворуба, про ворону і змия, про журавля й їжака і т. п.

Повість про Соломона і Китовраса. З византийського жерела перейшло до руського письменьства богато инших повістий, споріднених з апокрифами, хронографами, житями Сьвятих і поуками. Однак уява східних і західних народів не займала ся ніякою старозавітною постатю так живо, як мудрим царем Соломоном, котрого особистість уже в Біблії зображена фантастично і з поетичним настроєм. Апокрифи, леґенди і казки про Соломона творять справдешню епопею. На Заходї став Соломон найважнїйшим казочним осередком середних віків: з єго іменем лучило ся все, що мало звязок з мудростю, таємною силою або чародїйством. На Русь перейшли повісти про Соломона з Византії через Болгарію. Се оповіданя про Соломонові суди, про королеву Сабу, а передовсїм найпопулярнїйше про Соломона і Китовраса в звязи з будовою сьвятинї (в Нїмеччинї про Соломона і Морольфа). Китоврас (з грецького *κένταυρος*) се володар демонів, що відповідає тальмудичному Асмоді або сатанї (бо сї казки черпали також із тальмуду і сьвятих книг єврейських).

Зміст сеї повісти такий:

Соломон дізнав ся, що Китоврас проживає в далекій пустинї. Посилає отже до него свого найлїпшого дворянина з молодим хлопцем і дає єму желїзні кайдани і ланцюг, на котрім випізане імя Боже. Велить їм також взяти з собою вина і меду. Прийшовши на пустиню, побачили там три криницї. Вони вичерпали воду і наповнили дві криницї вином, а третю медом і скрили ся в засїдку. Тимчасом прийшов Китоврас і випив усї три криницї аж до дна та в похмілю заснув. Оба посли наложили єму тодї кайдани і ланцюг.

Скоро Китоврас пробудив ся, хотів розірвати кайдани, але побачивши імя Боже, піддав ся. Китоврас привик був усе ходити навпростець і не звертати в право анї в лїво, коли що стояло на дорозї. Так прийшов він перед дім вдови. Вона просила єго, оминути дім, щоби єго не знищити. Однак Китоврас пішов прямо попри угол дому і зломив собі ребро.

Соломон питає Китовраса, як можна би камінє на будову сьвятинї обробити без стукоту. До того треба — каже Китоврас — малого пазура птицї, що живе в далекій пустинї, на високій скелї. Посли Соломона найшли після указки Китовраса сю птицю, а користуючись єї неприявою, накрили гнїздо з писклятами склом.

Коли птиця вернула і хотіла прорізати скло, скрикнули укриті Соломонові посли, а птиця з переляку випустила пазур. Сим пазуром велїв Соломон обробляти камінє. Китоврас оставав у Соломона аж до покінченя будови сьвятинї. Раз якось чванив ся Соломон своєю могучостю і пригадував Китоврасови, що єго полонив. »Хочеш пізнати мою силу«, відповів він, »то розвяжи мене і дай менї свій перстень«. Соломон велїв зняти кайдани і дав єму свій перстень, а Китоврас лпкнув єго і так ударив крилом Соломона, що сей полетїв на конець сьвіта, де єго аж по довшім часї найдено.

Є ще богато відмін сеї повісти, а жерелом їх звичайно полуднево-словяньське письменьство, що передавало византийські первотвори.

Перегодом повісти про Соломона що до складу приняли форму простонародних оповідань.

До старинних повістий зачислити треба також **повість про Вавилоньске царство**, котра повстала в Греції, а переложена південними Словянами, дістала ся на Русь.

Зміст єї ось який: По смерти строгого царя Аксеркса не стало наслїдника. На вість про єго смерть, люди прогнані ним у лїси постановили вернути до Вавилона. По дорозї стрінули хлопця-знайду, Навуходоносора, котрий став опісля царем у Вавилонї. Визначав ся він великою мудростю і велїв построїти нове місто Вавилон, з семи стїнами, на сїм верстов, собі зробив меч-самосїк, а довкола міста велїв зробити великого змия, і на всїх начинях, перстенях і чарках велїв покласти се улюблене ним знамя. Підчас бою сей меч-самосїк сам випадав з піхви і так сїк ворогів, що розбігли ся.

Коли по довгім володарстві умирав цар, велїв замурувати меч в мурі міста і заборонив єго відтам виймати.

По смерти Навуходоносора сусїдні володарі виправили ся знов против Вавилона, в котрім володїв єго син Василь. Коли вороги стали брати перевагу, вельможі просили царя Василя, щоби добув меч-самосїк і припоясавши єго, виступив против ворога. Василь вволив сему настійчивому домаганю вельмож, але меч-самосїк висунув ся сам з піхви і убив самого Василя. На одежі царській і збруї ожили змиї і знищили вавилоньске військо та пожерли всїх Вавилонян. Навіть великий змий, що опоясував місто, ожив і почав ревіти. Вавилон опустів.

Дальша частина оповідає, як грецький цїсар Лев висилає трех послів до Вавилона, щоби відтам привезли мощі трох сьвятих младенцїв: Ананїя, Азарія і Михаїла. По великих пригодах і чудах посли вертають з мощами Сьвятих і привозять з Вавилона два царські вінцї Навуходоносора для цїсаря Льва і єго жінки. Цїсар приняв се радо і щедро винагородив послів, а па-

тріярх вінчав византийського цісаря знаменем Вавилона. Закінчене повісти додане значно пізнїйше.

Там сказано, що київський князь Володимир післав своє військо до цісаря византийського, щоби видав єму царські вінці. Цїсар з переляку відослав се Володимирови і доси »шапка Мономахова« збережена в царській скарбници в Москві.

До розповсюдненя сеї повісти на Руси, котра символїчно зображає перехід влади над сьвітом від Вавилона на Царгород, причинило ся сьв. Письмо, іменно Апокаліпсіс і пророцтво Даниїла, де згадано про Вавилон і Антихриста, порівнуваного із змиєм. В іраньско-семітських повістях (у Халдеїв, Вавилонян, Асирийців) змий був божеством висшого знаня і розуму або образом темної сили (у Іранців). Перенесенє царських вінців з Вавилона до Царгорода має бути символїчним зображенєм царської власти і достоїньства.

Дѣяніє и житіє Девгеніѣво Акрита, византийсько-лицарський роман з X. столїтя, найдений в тім-же збірнику, що й Слово о Полку Ігоревім.

В „Девґенії“ маємо відгомін византийського епоса X. столїтя.

Зміст єго ось який: Сараценський або арабський цар Амир залюбив ся в дочці одної набожної вдови царського роду в грецькій землї. Він зібрав військо і пішов пакости творити в грецькій землї задля краси сеї дївчини, пірвав її й скрив ся. Вдова посилає трех синів у погоню. Братя кинули ся за Амиром, наче золотокрилі яструби. На арабській границї почали бити сторожу Амира, як »добрі косарі траву косити«. Відтак мали бити ся з Амиром, а жереб поєдинку з Амиром випав на найменшого брата, котрий побідив Амира. Але тому, що Амир згодив ся приняти христіяньску віру, вони віддали сестру за него і сам Амир зрік ся царства та виїхав до Греції. Мати Амира, дізнавши ся про єго відступство, вислала за ним трех Сараценів, однак їх полонено й охрещено. Згодом Амирови народив ся син, котрого називано Акритом, а на хрещеню дано єму імя Діґенес (Διγενής) себто двоєрідний, що вказує на єго походженє від Араба і Грекинї. Повість оповідає про єго подвиги: він визначав ся яко богатир у боротьбі з дикими зьвірями, відтак побідив сильного царя Филипата (названого в одній рукописи Филип-папа) з єго войовничою донькою Максимілїяною і ще сильнїйшого Стратига та оженив ся з єго донькою.

Руська повість значно ріжнить ся від грецької поеми, але основні черти змісту є ті самі.

В грецькій поемі історія героя відносить ся до певної особи і місцевини з історичними подробицями, в руській ті черти затерли ся і головна увага звернена на героїчні

і казочні подробиці, котрих нема в грецькій повісти. Як історичні черти, так і любовні обставини затерли ся, а скріплене релїґійне живло́, та замість народної боротьби між Греками і Сарацепами сильнійше виступає боротьба релїґійна між християнами і поганами. Відгомін Дїґенеса чути також в народній поезії.

10. Леґенди і духовні казки, в котрих із сьвященого переказу часто остає лиш назва особи або події, а все инше є чистою вигадкою фантазії, мають головно поучну основу. Жерелом тих творів є Схід, а особливо Індія. Вони показують нам, який є релїґійно-моральний сьвітогляд народу, в яких формах присвоїв собі нарід християньство і під якими впливами зложив ся в него погляд на віру і релїґію. Із старозавітних леґенд замітні н. пр. про Ноя, Соломона, з новозавітних про „Хожденіє І. Христа и апостоловъ“, про сьв. Николая, котрий з початком XIII. столїтя стає неначе народним українським Сьвятим (єму що раз більше уступає давнійше почитане сьв. Климентія, папи римського), про сьв. Володимира і хрещене Руси, про сьв. Бориса і Глїба.

Коли леґенда прибирає гумористичні прикмети, тодї переходить у сатиричну анекдоту. Сюди належать численні леґенди про духів тьми (діяволів, чортів), котрі втратили свою страшну силу, а стали немічними і слабими так, що нераз мужик, крепак глумить ся над ними і перехитрює їх.

11. Духовні стихи повстали на основі сьв. Письма і церковних переказів, принесених з Византії, і мали метою протидїлати поганському сьвітоглядови народу і утверджувати християньство та релїґійність. Початок і конець сьвіта, житє Спасителя і Сьвятих, нагороди на страшнім судї праведників а кари грішників — се найзвичайнїйші теми духовних стихів. Однак перегодом творцї духовних стихів черпали також з апокрифічних книг і поганських переказів. Духовні стихи сьпівали звичайно старцї, звані „перехожими калїками“ (від обуви званої по латиньски caliga), що як богомольцї ходили по сьвятих місцях (особливо до сьв. Землї і до Єрусалима) за милостинею [1]).

[1]) З духовних стихів замітні: стих о Голубиній книзї (одні поясняють, що се символ сьв. Духа, инші вважають перекрученем з „Глу-

Загальний характер византийсько-церковно-словянського письменьства. Обставини, серед яких на Руси розповсюднювала ся просьвіта і витворило ся письменьство, надали сему старинному письменьству окремий характер і напрям. Просьвіта почала ся з христіяньством і в нїм мала вона головне жерело. Головними огнищами просьвіти були монастирі (н. пр. Атонська гора і ин.) і школи при церквах, а розповсюднювали просьвіту сьвященики і черцї на основі церковних і духовних книг. А що Русь приняла христіяньство від Греків, з Византії, отже і письменьство має спершу византийський характер. Византийська лїтература (так називає ся доба грецького письменьства від Юстиніяна до упадку Царгорода 526—1453.) не видала, правда, ніяких оригінальних творів, що могли би дати новий напрям науцї і посунути її вперед дорогою розвитку (се були перерібки, наслїдованя і виїмки з давних клясичних творів або продовженя христіянського письменьства з перших віків Церкви), але вона зберегла твори старинної науки і клясичної лїтератури і в середньовічній темряві піддержувала просьвіту. Грецький або византийський вплив на староруське письменьство відбивав ся протягом цїлої старинної доби.

Осередком византийсько-словянського письменьства стала Болгарія і Сербія, а особливо Болгарія, котра найвірнїйше з усїх країв зберегла старословянське письменьство, почате сьв. Кирилом і Методієм. Византийський вплив продовжав ся протягом цїлої старинної доби і був сильний аж до упадку Царгорода.

бинная книга" — себто книга тайн, котрої місцем дїйства Єрусалим, а дїєвими особами цар Давид і київський князь Володимир). На питаня Володимира поясняє Давид із сеї книги початок сьвіта, природу людий і початки всяких станів, першеньство ріжних предметів у сьвітї і т. и.; дальше стих про „Юрія Хороброго", стихи про „конець сьвіта і страшний суд" — утворені під вражінєм євангельського опису, як і згаданої в Лїтописи грецької картини страшного суду (котрою грецький мудрець спонукав Володимира В. приняти христіяньство) й апокрифічних оповідань н. пр. „Хожденіє Богородицы по мукамъ". — З нововавітних стихів замітні „Рождество Христово" і „Страсти Христові", „Сон Пр. Богородицї", стих про „богача і Лазаря", про „Олексія, Божого чоловіка" — (оден з найбільше розповсюднених в середних віках, виставляє єго ідеалом аскетизму) й инші.

В. Перша доба староруського письменьства.

Характер і форма тогочасного письменьства. Вже з XI. століттєм[1]) маємо твори староруського письменьства (хоч почало ся раньше вже в X., а може і в IX. століттю). Воно виробило ся під впливом византийської і болгарської літератури і длятого першими почипами літературними в давній Руси були переклади й переписуваня творів тих літератур. Просьвіта розповсюднювала ся помалу не тілько з самого початку введеня християньства, але й протягом усеї старинної доби. Шкіл було небогато, і то лише по більших осередках, а наука в них не виходила далеко поза межі звичайної грамотности. Учили читати, писати, числити і сьпівати, а на висших степенях грецької мови[2]). Всї инші знаня здобувано читанєм всяких збірників („почитаніє книжноє"), похожих у дечім на нинїшні енцикльопедії. Задля того переписуванє книг, котрим занимали ся книжні люди, мало велике і важне значінє і вважало ся тодї до певної міри літературною діяльностю. Хто умів читати і прочитане розуміти, того вважали тодї ученим, а літописи згадують з похвалами про таких людий і називають їх вельми ученими або книжними, великими фільософами і т. д. Так н. пр. про вітця Во-

---

[1]) З XI. ст. дійшло до нас около 30 книг, з XII-го 65. Було їх неперечно більше, але затратили ся наслїдком воєнних наїздів і ин. подібних подій. З X. ст. поміщені в Нач. Літописи договори руських князів з Греками (Олега 907. і 911. р., Сьвятослава 971. р.). Се неперечні державні грамоти в сучасних перекладах з грецького язика. Сї договори (подібно як і ин. початкові твори письменьства) були писані глаголицею, а відтак переписані т. зв. кирилицею.

[2]) В західних землях давної Руси вчили ся також латинської і нїмецької мови. Особливо в канцеляриї Галицько-Волинських князів XIV. ст. вельми цінили латинську мову.

лодимира Мономаха, великого князя Всеволода, каже лі тописець, що він „дома сѣда, изумѣяше пять языкъ“ (епі чне число, як у західних літописців), кн. Володимир Василько вича задля розуму й осьвіти зве „философомъ великимъ“, а митрополит Клим Смолятич (XII. століт був „книжникъ и философъ такъ, якоже въ Руской земли не бяшеть“, бо наводить у своїх творах „Отъ Омира, отъ Аристотеля и отъ Платона“. Внук Володимира Мономах „съ грекы и латины говорилъ ихъ язикомъ, яко рускимъ“ (гл. низше).

В часах, коли не знали ще книгопечатаня, було пере писуванє книг конечним способом розповсюдненя просьвіт і грамотности. Особливо на Руси писанє книг уставом аб полууставом було трудним і повільним ділом, що вимагал богато часу і терпеливости. Тимто книжки були вельм дорогі [1]). Навіть князї і княгинї занимали ся переписува нем книг (сьв. княжна Ефросинїя Полоцька, Володими Василькович Волинський), а деякі закладали бібліотеки, я Ярослав Мудрий. Сей князь велів також перекладати книг з грецького на церковно-словянський язик. Волиньски князь Констянтин Всеволодович († 1218.) „великий бу охотник до читаня книг і учений був многим наукам“ Тому мав при собі людий учених, многі давні книги грець кі цїною високою купив і велів переводити на руськи язик, многі дїла давних князїв збирав і сам писав, тако і другі з ним трудили ся: він мав одних грецьких кни більш 1000, котрі частю купив, частю патріярхи, знаючи єг в дарі єму присилали.

Перші переклади дістали ся на Русь з Болгарії з за веденєм християньства. Перекладчиками були спершу Бол гари і Греки, що переходили на Русь з грецькими митро политами й епископами. Також на Атонї, де по монастиря проживали й Русини, займали ся переписуванєм і пере кладанєм книг. Туди перенесено після занятя Царгорода Ту ками богато книг, там проживало богато учених мона

[1]) Володимир Ярославич Галицький заплатив за молитвенник 8 гри вен кун (більш 28 корон) тоді, коли цїна челядина (слуги) вносил 5 гривен.

хів. Монахи взагалї дбали про закладанє бібліотек по монастирях.

Сї твори перекладної лїтератури византийсько-болгарської були взірцями і дали основу для питомого старорузького письменьства на Руси. А що тодї головно розходило ся о потреби Церкви, о христіянську просьвіту народу, а письменниками були майже виключно духовні і монахи, тимто староруське письменьство служило головно тій цїли і мало переважно церковний характер. Отже головними формами староруського письменьства були Слова, Проповіди, Посланія, Поученя, Збірники моральних речень, „Хожденія“ (описи подорожний до сьв. Землї) і т. и. Взірцями христіянського житя були образи давних подвижників Христової віри, передані в т. зв. Патериках (житеписи сьв. Отців Церкви), а під впливом тих образів являють ся і в руській Церкві благочестиві мужі, котрих житє і подвиги дали почин до витвореня окремого роду письменьства — Патериків або Житій Сьвятих.

Патерики або **„Отечники“** (єгипетський, синайський, скитський, азбучний) містили в собі переклади з житя благочестивих мужів і женщин аскетичного напряму з моральними повістями і бесїдами знаменитих давних подвижників. Переклади їх з грецького в рускім письменьстві появили ся вельми рано. Крім патериків маємо ще давні памятники житевого письменьства в видї збірників церковного характеру: Мінеї і Прольоґи. Мінеї се були житя сьвятих, уложені після місяців, на всї місяцї року [1].

Прольоґами називано збірники коротких житій сьвятих, уложених після грецьких збірників (званих синасарами).

Крім того вплив византийських хронїк, а також природна потреба, зберегти в памяти нащадків замітні подїї руської Церкви і держави, дали початок лїтописям та історичним творам, котрі вже в початках руської лїтератури займають визначне місце.

---

[1] „Четія Минея“, грецьке μηναῖον, означає книгу до читаня (кор. чт), розложену на 12 місяців (грецьке μήν).

Благочестивий, спільний всім середньовічним народам, звичай руських богомольців відвідувати сьвяті місця зродив окрему форму творів у стариннім руськім письменьстві, т. зв. Хожденія або Паломники (описи подорожий).

Крім тих форм письменьства маємо ще памятники законодавства, важні для історії язика, звичаїв і духового розвитку українського народу і памятники дидактичної основи, як „Поученіє дѣтемъ“ кн. Володимира Мономаха, переняте византийсько-християнським сьвітоглядом.

Поетична творчість народу виявила ся майже виключно в устній словесности, а з книжних творів поетичних, окрім деяких уривків вставлених у літописях, зберіг ся майже одинокий вельми цінний памятник: Слово о Полку Ігоревім (Пісня про похід Ігоря). Крім того є „Слово о Полку Ігоревім“ в староруськім письменьстві майже одиноким взірцем народного сьвітогляду і тим різко ріжнить ся від Мономахового „Поученія“.

Осередком просьвіти і літературної діяльности від самого початку письменьства аж до половини XII. століття був Київ, політичний і народно-господарський осередок княжої Руси. Але побіч Києва представники княжого роду і Церкви, котрі творили висшу культурну верству по містах, заводили в них культурні почини, на основі котрих розвивало ся місцеве письменьство. Так проявила ся літературна діяльність у Новгороді, Чернигові, Смоленьску й ин.

а) Перший відділ першої доби. Процьвіт староруського письменьства.

При теперішнім стані відомостий не можна ще докладно оцінити ані обсягу, ані розвитку старинного руського письменьства. Маємо, правда, около 30 памятників з XI-го століття, а около 65 з XII-го, але вельми мало з XIII. століття. Щорічно ще відкривають нові рукописні збірники, в котрих зберегло ся богато староруських творів. Вправді українські землї були головними огнищами староруського письменьства, однак із староруських творів заціліло майже виключно те, що зберегло ся на півночи в рукописях, котр

дійшли до нас тілько в пізнійших списках. а північні переписці значно попсували в тих творах староруську мову. А хоч не все ще відкрите й видане, то і з доси нам відомого бачимо, що твори в першім відділі сеї доби визначали ся житєм, полетом, сьвіжою силою і поетичним настроєм, хоч богато між ними було перекладів або наслідовань византийських взірців.

I. Богословське (духовне) письменьство і проповідництво.

Блискучий розвиток красномовства в старинній Греції підготовив процьвіт византийської христіянської проповіди. Вже в IV. столїтю по Христї появляють ся у Византії визначні талантом ораторським проповідники, як три сьвятителї церковні: Василїй В., Григорій Богослов, Іоан Золотоустий й инші. В своїх проповідях і поуках користували ся вони взірцями старогрецького красномовства і всею ріжнородностю єго видів. Мали вони полємічний, „обличительний“ (осудний) характер. звертали ся проти забобонів, останків поганьства. суспільних недостач тогочасних. пояснювали значінє обрядів і засади віри, визначали ся поучним характером, або славили Бога, Пр. Богородицю, Сьвятих. визначні христіянські сьвята і мали торжественний, панеґіричний характер. Пізнійша византийська проповідь любувала ся в символїцї, алєґоріях, мистецьких порівнанях і протиставленях, котрі мали більш реторичний характер.

1. Похвали.

Лїтературні форми поук, проповідий і послань, доволї тяжкі і строгі, перенесено на Русь з Византії. Але крім тих форм розвивали ся ще в XI. столїтю два види прозових творів: похвала і житєпись. „Похвали“ се короткі огляди заслуг і подвигів сего або иншого Сьвятого або трудовика, в роді „апокрифів“. злучені з ославою єго і молитвою зверненою до него.

Найдавнїйшою з усїх є „Похвала в. кн. Володимирови“, додана митрополитом Іларіоном при кінцї „Слова

*

о законі й о благодати“. Опісля сею похвалою вельми уміло користували ся пізнійші літописці яко головною вже формою для ослави инших князів, відомих своєю сьвятостю.

2. Проповіди.

Попри всю тяжкість і строгість форм сих літературних творів проявляють ся сьвіжі взірці церковної вимови.

В тогочаснім проповідництві на Руси бачимо два напрями (неначе дві школи). Поуки новгородського архиєпископа Луки Жидяти (1035—1059.) та ігумена Теодозія Печерського († 1074.) визначають ся приступностю змісту і простотою складу, поучують про правди й основи Христової віри та обовязки для Бога і людий.

Лука Жидята був першим що до часу руським проповідником. Єго „Поученіє къ братіи“ визначає ся простотою, приступною розумінию читачів, вичисляє обовязки християнина супроти Бога, ближних і себе самого, поучує вірних жити по християнськи і зірвати з поганськими привичками та відносить ся до вірних щиро, з любовю. Єго ради переняті духом милосердя і чоловіколюбія: „Майте любов для всякого чоловіка, особливо для братії, любіть подорожних, убогих, увязнених, сиріт, не беріть нагороди, не давайте гроший на лихву!“

Проповіди **Теодозія Печерського** визначають ся так само простим, нереторичним складом. У своїх „Поученіяхъ братіи“ намагає ся він привчити черців до строгого виповнюваня монашого устава, відречи ся від сьвіта, „имѣти любовь къ всѣмъ меншимъ, а къ старшимъ покореніє и послушаніє. — Любы (любов) Божія не въ словесѣхъ соверішаєть ся, но въ дѣлѣхъ дѣтельныхъ“.

Другий напрям — се проповіди київських митрополитів Іларіона і Клима Смолятича та епископа Кирила Турівського.

Сї проповіди визначають ся наслїдованєм византийського красномовства, символїчними порівнанями (н. пр. між старим а новим Завітом), бистроумними зворотами силою і богатством висловів, поетичною живописностю і силою.

Митрополит Іларіон (1051—1054.) був сьвящеником у селї Берестові, під Києвом, улюбленім лїтнім осїдку князя Ярослава Мудрого. Лїтопись характеризує його яко „мужа блага и книжна и постника“. Жив він у викопаній ним тут печері, в котрій опісля поселив ся преп. Антоній, що дав початок Київсько-печерському монастиреви. Ярослав поставив його митрополитом 1051. р., щоби визволити Церкву на Руси від Византії, а собор епископів висьвятив його в церкві сьв. Софії. Се був перший митрополит Русин, бо перед ним митрополитами все були Греки.

З його проповідий замітне слово „О законѣ Моисеомъ данѣмъ и о благодати и истинѣ Інсусъ Христомъ бывшей“, а з тим словом злучена „Похвала кагану (князеви) нашему Владимеру“. Се слово визначає ся всїма прикметами великого духовного проповідника, глибоким знанєм сьв. Письма й історії Церкви, сильним христіянським почуванєм, національним настроєм, правильним розкладом гадок, остроумними порівнанями і зворотами, простотою викладу, богатством слова, живим і поетичним полетом, так що у византийськім проповідничім письменьстві не найдено нїчого красшого, як „Слово Іларіона“.

Іларіон був добре ознакомлений з творами византийської проповіди і черпав з них образи й ідеї, але зумів зберегти самостійність і витворити оден з найгарнїйших взірців саморідної церковної проповіди.

Слово зложене з трех частий: в першій протиставить він Старий і Новий Завіт, прославляє Бога за спасенє людства жертвою Ісуса Христа; друга часть говорить про розповсюдженє христіяньства; третя вихваляє кн. Володимира В. за утвердженє христіяньства на Руси.

З любовю й одушевленєм говорить Іларіон про Русь, радує ся її величностю, а її слава дорога єму не тільки длятого, що там запанувало христіяньство, але що се його рідний край. Навіть замітне закінченє „Слова“, молитва до Бога: »Не предай насъ въ руки чуждіихъ« сьвідчить про народолюбивий настрій проповідника, котрий бажає независимого полїтичного житя вріднім краю. Всюди обстає він за правом Руси на національну самостійність Церкви і се надавало його Слову« важного житєвого значіня для свого часу.

Прославляючи Володимира, котрого порівнує з Константином В., вказує Іларіон на Десятинну Церкву ним збудовану, в котрій

спочило єго тіло і де мабуть митрополит виголосив се »Слово«. »І славний гóрод Київ величностю, начеб вінцем обвів і віддав свої люди і гóрод Пр. Богородиці, котрій церкву на великих воротах построїв в імя Благовіщеня«. Одушевлений тим кличе: »Радуй ся, обрадованна, Господь з Тобою«, а до Києва: »Радуй ся, благовірний гóроде, Господь з тобою«. З такою історичною правдою, сердешностю і поетичною сьвіжостю міг »красне сонце Руси« зобразити тілько великий мистець, що довго придивляв ся діяльности кн. Володимира. Сею похвалою Володимирови повористував ся при кінці XIII. ст. Волинський літописець для прослави Володимирського князя, Володимира Васильковича.

Відгоміи Слова Іларіона можна зустрінути в Початковій Літописи, в Слові про чудо сьв. Климента, в Похвалї Константина Муромського, а навіть у сербського письменника Доментіяна з XIII. столїтя, котрий ладом Іларіона прославляє сербського царя Неманю.

✓ **Клим Смолятич** був другим руським митрополитом вибраним з волї в. кн. Ізяслава, без огляду на царгородського патріярха. Як Літопись засьвідчає, „був він великим книжником і фільософом, якому рівного не було в Руській Землї“, а таким фільософом у Київській добі називали всякого, що виявляв начитаність у перекладній византийсько-болгарській літературі. Се єму промостило дорогу до митрополичого престола. Однак із єго творів збереглиси ся лише „Посланиє Ѳомѣ пресвитеру смоленьскому, истолковано Аѳанасіємь мнихомъ“. Князь Ростислав смоленський не признавав єго законним митрополитом (без патріяршого поставленя). Для примиреня князя вислав митрополит (затрачене) посланє, в котрім зачепив сего Тому, імовірно близкого князеви, а обиджений Тома вислав Климови Смолятичови докір (також затрачений), на котрий наведене в горі посланіє є відповідю Клима. На докори Томи, будьто би митрополит „философъ ся творя“ і писав не на основі Отців Церкви, але „отъ Омира (Гомера), Аристотеля и Платона“, заявляє Клим, що не глядить людської слави, не з чужих письменників черпає свої думки, а подає алеґорично-символїчне пояснене сьв. Письма і явищ природи. Крім праведного житя, повинен духовний пастир мати високу просьвіту, щоби кермувати Церквою і розуміти сьв. Письмо. І тут він поклику́є ся на „мужей, имже есть

самовидець" у Києві, котрі визначали ся глибокою наукою. Отсе стає також доказом, що тоді вже на Руси було чимало учених людий, до котрих належав також Клим Смолятич.

В XII-тім столїтю виступає **Кирил, епископ Турівський**, що зєднав собі імя другого „Золотоустого". Спершу був він монахом, але князь наклонив єго, щоби вийшов з монастиря і став епископом. Він писав посланія, молитви, похвали Сьвятим і науки та став одним з найзнаменитших проповідників княжої Руси. Він також образував ся на византийськім письменьстві. В проповідях звертає ся головно проти забобонів, ворожбитства і т. п., однак єго проповіди не доторкують ся сучасного житя на Руси і не мають національної цїхи. Формою зближає ся він до Іларіона. Вельми популярними були також молитви, уложені Кирилом Турівським.

Кирил Турівський сам каже про себе, що він поучає „не з себе" а „з книг", що він тільки „збирач колосків". Найбільше відбив ся на нім вплив лїризму Йоана Золотоустого, але й єго наслїдовників, котрі надали византийській проповіди схолястичного характеру, надуживали символїзму й алеґорій. Побіч прегарних, мистецьких картин, проникнутих глибоким і щирим чувством, стрічаємо часто складні алеґорії, противорічні образи (н. пр. бурі і вітри тихо повівають), неясність мисли наслїдком нагромадженя порівнань. Задлятого єго проповіди були менше приступні для ширшого загалу.

Тож не диво, що в V. неділю по Пасці був він приневолений до народу так сказати: „Як би я що день роздавав вам золото або срібло, мід або пиво, чи не приходилиб ви сюди оден перед другим, хоч би вас і не кликано? А нинї роздаю слова Божі, лїпші від золота і каменя дорогого і солодші від меду, а ви таки не хочете приходити до церкви".

Всеж таки досягав він значної висоти мисли.

В »Слові на нову неділю по Пасці« він образами і символами зображує весну — відродженє природи, воскресенє Христа і радісний настрій людий в Сьвітлий празник. »Нинї сонце, красуючи ся на висотї, сходить і радісно огріває землю, і так Христос, праведне сонце, засияв з гробу і спасає

всіх віруючих у него. Нинї місяць, зійшовши з висшого степеня віддає честь найбільшому сьвітилу: згідно з сьв. Письмом скінчив ся Старий Завіт із своїми суботами і Церков почитає закони Христа і неділю. Нинї зима гріховна усунена покаянем, а лїд гріховний розтаяв від доброї мисли: зима службп кумирам усунена Апостольською наукою і Христовою вірою, а лїд Томиної невіри розтаяв на вид ребер Христових. Нинї красує ся весна, оживляючи земну природу, а бурі і вітри, тихо повіваючи, умножують плоди і Земля, вижпвляючи сїмена, родить зелену траву: весна красна — се віра Христова, котра хрещенем відроджує людську природу; бурні вітри — се гріховні помисли, котрі покаянем переміняють ся в добрі, умножають хосенні душевні плоди, а земля — се людська душа, котра принявши слово Боже, як сїмя і все наповнена страхом божим, родить духа спасеня.

І дальше бере Кирил образи з окружаючої природи, а кождому з тих образів надає алеґоричного значіня, прикладаючи до своєї основної теми — виясненє значіня Пасхи для віруючих.

Ніжне чувство для явищ природи, бистроумність многих порівнань і пояснень, умілість вводити слухачів у настрій сьвята, висота релїґійних чувств і мислий зробили проповіди Кирила Турівського замітною на свій час появою і длятого переписували їх і наслїдували та переробляли за весь час старинної доби лїтератури.

Вся діяльність Кирила яко проповідника і духовного бесїдника в значній мірі наґадує своїм характером і ладом пізнїйшу київську школу проповідників, виховану на схолястичній основі західно-католицьких і уніятських шкіл.

До сего другого напряму проповідництва належить також сучасник Теодозія Печерського **Яков Мних**, котрий написав „Посланіє къ Ярославову сыну Изяславу“ з моральними поуками і висловив сьміло правду князеви що „одно имя великое не ведеть въ царство небесноє“. Крім того приписують єму „Сказанія“ про сьв. Володимира, Бориса і Глїба, про що буде згадка дальше.

До сего напряму можна зачислити „Повченіє къ духовному чаду Зарубского черноризьця Георгія“ (загальні моральні науки) і безіменне „Слово нѣкоєго христолюбца“ з різкими докорами проти релїґійного двоєвіря та всяких забобонів, з котрого дізнаємо ся про побутове житє в стародавній Руси.

Монастирі в старинній Руси мали велике зна-

чінє. В їх мурах находили люди захист перед нападами ворогів. Коло монастирів творили ся оселї, заводили ся торги, в них мали пристановище купці, паломники, що приносили вісти з далеких земель; тут лїчили хорих, давали приют убогим. А передовсїм вони вславили ся яко осередки умового житя. Монахи займали ся переписуванєм і розповсюднюванєм книжок, закладали книгозбірнї і школи. Все суспільне житє оставало під сильним впливом монастирів. Найславнїйшим на всю Русь монастирем була Київсько-Печерська Лавра, основана сьв. Антонїєм з Любеча, в Чернигівщинї, котрий посьвятив ся монашому житю на Атонї, а вернувши на Русь, оснував на такий лад Лавру. В добі загальної безпросьвітности монастирі були не тільки одинокими розсадниками просьвіти, але й школою морального розвитку. З монастирів виходили справдешні духовні богатирі, котрі своїм житєм і живим прикладом виховували нарід в дусї Христової науки. В монастирях проживало богато письменників, там також починає розвивати ся духовне письменьство, проповіди, слова і посланія, житєписи Сьвятих і лїтописи.

3. Житєписи й історичні повісти.

Разом з похвалою, у видї короткого огляду заслуг, явила ся і житєпись („житіє"), яко подрібний опис житєписних подій сеї або иншої личности, від єї уродженя аж до смерти. Житєписи Сьвятих близко підходять до проповідничого письменьства моралїзуючим тоном, списувані після византийських взірців, що доходили з Греції і Болгарії у великім числї на Русь в т. зв. патериках, або є в збірниках житєписий зложених у цїлість. Такі житєписи були оповіданями присьвяченими звеличаню благочестивих подвигів або споминам про дїла і муки сьвятих осіб.

Житєписи Сьвятих були улюбленим читанєм на Руси. В них глядали поуки, прикладів християнського житя й аскетичних ідеалів. Їх читали не тільки в церквах і підчас монастирських обідів (за трапезою) протягом великого посту, але й по домах сьвітських людий. Вже рано починають з житєписий складати збірники, як Печерський Пате-

рик списуваний в Київсько-Печерській Лаврі (одна з най популярнійших книжок на Руси). Основою Печерського Патерика служить оповідане Нестора про перших печерських Сьвятих н. пр. про Теодозія враз з „посланіями Симеона і Полїкарпа. Симеон був печерським черцем (опісля епископом ВолодимираСузд.) і написав посланіє з упімненєм до гордовитого і непосидючого Полїкарпа, що наріка на чернечу самоту. Полїкарп у своїм письмі виявив Симеонови свою неохоту до чернечого житя. Симеон потїшав его своїм письмом і радив погодити ся із смирним монастирським житєм. До того долучив житя деяких печерських Сьвятих і оповідане про заснуванє Київсько-Печерського монастиря. Полїкарп послухав рад і наук Симеона і опісля на основі устного оповіданя Симеона описав житя кількох печерських Сьвятих. З кількох оповідань Нестора і письм Симеона і Полїкарпа утворив ся Печерський Патерик, котрий своїм почином відносить ся до XII. і XIII. ст. а до него опісля додавано инші житєписи.

Преподобний Теодозій Печерський був ігуменом основаного сьв. Антонієм Київсько-Печерського монастиря, котрому надав строгий устрій після уставу царгородської обителї сьв. Теодора Студита.

Строгі подвиги сьв. Антонія приманювали богато людий з усїх верств до Київсько-Печерського монастиря, котрий став небавом осередком не лише духовних подвигів але й християнської просьвіти, що ширила ся по всїй Руси. Там виховувало ся чимало духовних трудовиків, що були опісля начальниками инших монастирів і займали епископські престоли. Дїяльність сьв. Теодозія одначе не обмежала ся стїнами монастиря. Нестор, спорудник его житєписи, згадує, що він часто навчав не лише братію, а й нарід і писав посланія до сучасних князїв Ізяслава і Сьвятослава.

Добрі взаємини з князями не спиняли Пр. Теодозія дорікати їм несправедливими дїлами. Коли Сьвятослав вигнав свого брата Ізяслава, Теодозій в посланію до него докоряв єму і порівнував его з Каїном, що убив Авля. Сьвятослав розсердив ся так, що грозив ігуменови засланєм у темницю. Теодозій не злякав ся і заявив, що булоб для него наймилійшим в житю. Князь перест

альше переслідувати Теодозія, котрого всї поважали. Теодозій залишив дальші докори князеви, просив лиш ри всякій нагоді вернути Ізяславови князівство, а в своїм онастирі велїв згадувати в ектеніях сперше Ізяслава яко еликого князя, а після него вже Сьвятослава.

З усего того бачимо, що Преп. Теодозій являє ся дним з найбільших і найвизначнійших типів у старинній обі письменьства. Се сильна, рішуча вдача, глибоко перенята ідеєю християньства. Від ранної молодости витворює и собі ідеал чоловіка-християнина і змагає все житє до его, щоби не тілько сю ціль осягнути самому собі, але других потягнути своїм прикладом на дорогу моральної осконалости. Ся остання черта — впливати прикладом — е обмежувала ся самими поуками і виказує нам Теодозія вельми приманчивім виді. „Любов до Бога, говорить він одній із своїх поук — може виявити ся тілько ділами, не словами“ і переводить сю гадку ділом протягом усего його житя. Він дбав з одного боку викоренити важнійші едостачі між своїми вірними, а з другого — утвердити в них равильне розумінє повинностий християнина. Не вдоволяє він, як Лука Жидята, вичислюванєм правил морально- и і догм віри, але викладає свої гадки і поуки такими льними, ярко начертаними образами, що вони повинні ли викликати вражінє у слухачів і мимохіть вбивали ся їх тямку.

До сего Патерика війшло опісля кілька окремих жи- описий, первісно не влучених в єго склад.

Деякі з таких оповідань або житий Сьвятих увійшли о вставки до Початкової (найдавнїйшої) Лїтописи, есторової, н. пр. Оповіданє про муки сьв. Бо- иса і Глїба, Повість про початок Печерського онастиря (хибно приписувана Несторови), а також два ори монаха Печерської Лаври, преподобного Нестора, о Житє і похорони Бориса і Глїба і Житє Те- одозія, ігумена печерського. Твори Нестора, а осо- иво написана в XI. столїтю житепись сьв. Теодо- я, писані в доволї виробленій формі, складно і зручно, жна вважати першим взірцем справдешньої житеписи, оженої після византийських первотворів на руській осно-

Житєпись сьв. Теодозія Печерського, написана о много

раньше, ще в XI. столїтю преп. **Нестором лїтописцем**; вон гарно зображає житє знаменитого подвижника і богата цікавими і побитовими подробицями.

Житє сьв. Бориса і Глїба було імовірно найпершим твором Нестора, коли він не мав ще нагоди зібрати богатих історичних вістий, бо стрічаємо в нїм деякі подробиці суперечні з лїтописю.

В перший части оповідає Нестор про житє й убийство сьв. Бориса і Глїба, в другий про їх чуда підчас відкриття моцщий за Ярослава і перенесеня їх за Ізяслава.

З житєписий, що не війшли до Патерика, особливо популярна була **Житєпись сьв. Бориса і Глїба,** написана **Яковом Мнихом** в XI. столїтю і тим способом належить до найдавнійших памятників письменьства. Визначає ся більшою лїтературною стийностю і подає богато цїнних історичних подробиць, а оповіданє про убийство обох сьвятих братів повне драматизму. В оповіданю Якова Мниха богато епічних подробиць і слїдний вплив народної поезії, а в описах мук вплив византийської лїтератури.

Опис домашнього житя подає нам образ давного руського житя, особливо родинного, під впливом христіянських засад.

В житєписях проявила ся головно дїяльність Київсько-Печерської Лаври, в котрій проживало богато вельми начитаних черцїв. Побіч Патерика цїнним памятником старого руського письменьства єсть „**Толковая Палея**“, рід енциклопедії, зложеної на основі грецьких Палей, оригінальних і перекладених, імовірно в XII. столїтю. Збережений в монастирі в Крехові рукопись сеї „Толкової Палеї“ веде дальше оповіданя із старого Завіта, як инші Палеї і кінчить ся похвалою рівноапостольних князїв Константина В. і Володимира В., а остання обставина є доказом, що ся рукопись зложена на полудневій Руси. (Памятник сей Крехівської рукописи видав др. Франко в І. томі Памяток Наук. Тов. ім. Шевченка).

Головною метою житєписий була поука; житє Сьвятого мало бути взірцем наслїдованя для читачів. Але часто мають вони також історичне значінє.

До того або трохи пізнїйшого часу треба віднести **легендарні оповіданя про чуда сьв. Николая,** одного з найпоп

іярнійших на Руси Сьвятих, котрого з початком XII. ст. зважали мовби руським народним Сьвятим.

З особою сьв. Николая вяже ся: оповіданє про перенесенє мощий єго з Міра Лікійського до Бару з Апулії, єго житє з описом чуд і похвала Сьвятому. Грецькі посілости в Малій Азії часто нападали Турки і нищили дорогі для христіян памятки. Вісти про се доходили до Европи, до Греції й Італії через барських і венецьких купців. Під впливом одушевленого настрою вибрали ся в році 1087. сї купці до Малої Азії, щоби з Міра Лікійського забрати мощі сьв. Николая і по ріжних пригодах перевезли сї мощі, котрі в приняві папи Урбана II. перенесено до величної нової церкви в Барі, присьвяченої сьв. Николаєви. В честь Сьвятого установлено окреме сьвято на день 22. н. ст. мая, перенесеня мощий сьв. Николая. Вість про сї події викликала велике вражінє, а се сьвято стало не тілько в Італії всенародним і загально церковним, але небавом після перенесеня мощий установлено се сьвято також на Руси, котра удержувала тоді живі зносини з Заходом і з Римом. Ся подія описана в староруськім памятнику з кінця XI. ст. про перенесенє мощий сьв. Николая.

Окрім сего памятника маємо окрему староруську житєпись сьв. Николая і оповіданя про чуда, розповсюднені на Руси, написані імовірно черцем київсько-печерського монастиря, Єфремом.

Найбільш розповсюднені оповіданя про чудо з отроком, чудо з дитиною в Києві і Половчином.

Богатий боярин Епіфаній, котрого цїсар Константин вельми поважав, хотів купити отрока і взяв з собою богато золота, однак отрока не купив, вернув домів і поклав золото в палаті, але під впливом злого духа, ворога христіян, забув про місце, на котрім положив.

Вранцї звернув ся до отрока, де поділи ся гроші? Не помогли ніякі заклинаня, отрока вручено до вязниці і заковано в желїзо. Отрок молив ся до сьв. Николая і в сїй хвилї спали окови з ніг, а рівночасно сьв. Николай являє ся бояринови і вказує місце, де він положив гроші. В переляку жалує боярин свого поступку і ставить церкву сьв. Николаєви, а золото ділить на три части: одну для сьвященика при церкві сьв. Николая, другу для убогих, а третю для отрока.

Инше чудо приключило ся в Києві. На сьвято мучеників

Бориса і Гліба їхало чимало прочан до Вишгорода. Вибрав ся також оден чоловік, що мав велику віру в сьв. Николая, лодко з жінкою і малою дитиною на прощу Дніпром. Жінка, що держала дитину на руках, здрімала ся, а дитина упала в воду і втопила ся. Розпука за дитиною навела родичів на молитву до сьв. Николая, а коли приїхали до Києва, найшла ся дитина в змоченій одежі в Софійськім соборі, де її побачив ключник. Митрополит велїв оголосити се на торзї і родичі завдячували чудови сьв. Николая, що дістали у свої руки дитину.

Знов инше чудо склало ся з Половчином, що за невідому провину сидїв у неволї у богача в Києві, котрий дуже почитав сьв. Николая. Богач заявив Половчинови, що визволить єго, коли дасть єму викуп. Але що Половчин не мав гроший, обіцяв пустити єго домів, коли дасть єму запоруку. Богач запровадив Половчина до церкви, показав єму образ сьв. Николая і сказав, що дає Половчина на запоруку сьвятому. Половчин обіцяв все сповнити, чого жадав богач, а тодї сей позволив Половчинови поїхати до дому, але остерегав єго, щоби не зломив запоруки, даної сьв. Николаєви і приніс богачеви окуп. Колиж Половчин вернув домів, не думав про дану запоруку. По кількох тижнях явив ся єму сьв. Николай такий самий, як був на образї, і нагадав Половчинови обіцянку окупу, а погрозивши, зробив ся невидимим. Здивувала Половчина ся поява, але за якийсь час забув знов про окуп. Тодї вдруге явив ся сьв. Николай і ще строгійше погрозив Половчинови, а відтак щез. Колиж Половчин знов не сповнив обіцянки, а Половцї раз якось зїхали ся на нараду, між ними і визволений з Києва, явив ся єму сьв. Николай, зіпхнув єго з коня і почав ним термосити та приговорювати, щоби відвіз окуп богачеви. Половцї були сим зачудовані, бо не бачили сьв. Николая, а дізнавши ся про все від него, велїли єму відвезти дванайцять коний яко окуп для богача, а одного білого для сьв. Николая. Половчин поїхав до Києва і пішов сперше до церкви сьв. Николая, коло котрої лишив білого коня, а решту запровадив яко окуп богачеви, котрий був зачудований чудами сьв. Николая, угостив Половчина і відпустив єго на волю.

З утвердженєм християньства на Руси зливало ся церковне житє що раз більше з народним, народний сьвітогляд укладав ся під виливом церковного погляду. На такій основі витворив ся своєрідний леґендарний епос в устах народу, котрий що раз більше проникав також у письменьство. В перших письменних памятниках біблійна і євангельська історія була головним жерелом для леґендарних оповідань, а тим способом той сам давний зміст про божі угодні подвиги і чуда розширив ся в ново наверненім християнськім сьвітї на Сходї і Заходї. Тим способом т

сняє ся схожість леґенд, що витворювали ся на тій спіль-
ній основі. Длятого леґенда руських житєписий і чудесних
повідань має тільки подібности не лише з византийською,
але й із середньовічною західно-европейською леґендою
і епічних оповіданях.

4. Літописи.

Поруч чисто церковного письменьства, проповідий і житєписий Сьвятих важне значінє мали на Руси також літописи. Вони витворили ся посеред духовеньства, при церквах і монастирях і на літописях відбив ся вплив церковного їх походженя, а доперва в дальшім їх розвитку забирають вони більше сьвітської ціхи. Тимто вони творять переходову форму між духовним і сьвітським письменьством.

Літописи, як вказує само слово, були пригідними (в порядку „літ“) записками важнійших історичних подій. Історичний матеріял був у них розміщений не після причинової внутрішньої звязи подій, а після одночасности, отже зверхньої послідовности. Головною їх метою було — зберегти в памяти нащадків найважнійші події минувшини без усякої оцінки їх і без виказаня між ними причинової т. зв. праґматичної звязи.

Початки літописаня, окремішні записки цікавих і замітних подій, появили ся на Руси неперечно рано, разом з початками письменьства.

Але доперва в половині XI. столїтя сї відорвані записки прибирають форму літописи, котра є наслідованєм византийських і південно-словянських „хронїк“ і „хронографів“.

Літописанє почало ся передовсїм у Києві (осередку Руси) і в Новгороді, яко головних осередках давного руського житя. Учені дослідники припускають, що перші літописні рукописи Київська і Новгородська постали (в 1039. і 1050. р.) при Софійськім соборі в Києві і Софійськім митрополичім дворі в Новгороді. Вони мали утвердити в памяти нащадків такі важні в тодїшнім житю події, як збудованє згаданих соборів. Такого походженя є

також декотрі з раньших византийських і південно-словянських літописий.

Опісля робота літописаня переходить до Київсько-Печерського монастиря (рукопись з 1073. р. і 1095. р., перероблені в 1113—1116. рр. в „Повѣсть временныхъ лѣтъ“). Давна Новгородська рукопись (з 1050. р.) користувала ся матеріялами першої Київської рукописи (з 1039. р.), а пізнійші Київсько-Печерські рукописи брали матеріял з Новгородської.

Взаїмні відносини давних руських літописних рукописий можна представити таким взірцем:

Початкова Київська рукопись (1039. р.)

Новгородська рукопись (1050.) I. Київсько-Печерська рукоп. (1073

II. Київсько-Печерська рукопись (1095. р.)
(Перша загально-руська рукопись)

Повість временних літ (1116. р.)

Літописанє розширяло ся протягом часу. Літописці, переписуючи давнійші рукописи, доповнювали їх звістками про сучасні події, переказами, зачерпненими з ріжних письменних жерел, або й частинами инших рукописий. Таким способом повстали такі великі літописні збірники, як Лаврентіївський та Іпатський. Їх текст до 1110. р. доволі схожий, бо зачерпнений з одного і того самого жерела — „Повѣсти временныхъ лѣтъ“. Відтак текст обох розходить ся: в Лаврентіївській рукописи іде дальше Суздальська літопись, а в Іпатській — Київська (до 1200.) і Галицько-Волинська (до 1292.)

Літописні рукописи давнійші не дійшли до нас, а маємо лише пізнійші, доволі ріжні що до складу. Найважнійшими є дві згадані щойно рукописи — Лаврентіївська (доведена до 1305. року) і Іпатська (доведена до 1292. р.) перша з другої половини XIV. століття, а друга з початку XV. століття. Лаврентіївська рукопись, так названа від черця Лаврентія, котрий списав літопись в 1377. році. Відкрив її гр. Мусин-Пушкин, котрий опісля відкрив також

Слово о Полку Ігоревім". Находить ся тепер в імператорській публ. бібліотеці в Петербурзї.

Іпатська рукопись, назвапа так від Іпатського монастиря в Костромі (в північній Московищині), в котрім зберегала ся (тепер вопа також в імператорській публичній бібліотеці в Петербурзї). Іпатська рукопись обіймає три окремі части: 1) Повѣсть временныхъ (минувших) лѣтъ, откуду єсть Русьская земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуду Русьская земля стала єсть" до 1110. р., Київську лїтопись від 1111—1201. р. і 3) Волинсько-Галицьку лїтопись від 1201—1292. р. — Є ще пізнїйші списки: Хлїбниківський і Погодинський, названі по імени власників, у котрих вони зберегли ся.

Вже сам заголовок „Повѣсти временныхъ лѣтъ" горі наведений стає певним доказом, як лїтописець поступав після обдуманого пляну і намагав ся зобразити ... нну добу руської історії, котра вказує на зріст народної сьвідомости.

Автором Повісти врем. літ є преп. Нестор, чернець Київсько-печерського монастиря. Він вступив в монастир в 17-тім роцї житя, де єго ігумен Стефан постриг у черцї, а потім поставив діяконом. Рік єго уродженя і смерти невідомий, але догадують ся, що уродив ся коло 1056. року в Київщинї, а умер між 1113—1136. Читанєм книг здобув він собі се богословське й історичне знанє, ... е проявляє ся в єго творах.

Нестор був без усякого сумнїву лїтописцем (як се висловив чернець Полїкарп у своїм „Посланію" до архімандрита печерського монастиря, а єго імя стрічаємо також в деяких, хоч пізнїйших, рукописях лїтописи). Однак опісля дослїдники стали доказувати, що Нестор був лише лїтописцем печерського монастиря, а редактором цїлої Київсько-Печерської рукописи треба вважати Сильвестра, ігумена Михайлївського монастиря під Києвом. Тимчасом ... Шахматов (Записки Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, том CXVII—VIII., стор. 31—53) в розвідцї „Несторъ Лѣтописець" на основі своїх довголїтних дослїдів над лїтописями дійшов до такого виводу:

В 1093—1096. зложено Київсько-печерську літописну рукопись на порученє ігумена Йоана.

В 1110. році Нестор, котрий тоді мав около 55 літ, забрав ся до укладу нової літописної рукописи, названої ним „Повѣсти временныхъ лѣтъ". Основою єї послужила попередня рукопись, але Нестор доповнив її численними устними і письменними жерелами. Оповіданє подій після літ довів до 1110. р.

В 1116. році переписав Несторову „Повѣсть временныхъ лѣтъ" ігумен Михайлівського монастиря Сильвестер (друга редакція „Повѣсти временныхъ лѣтъ").

Сильвестрівська рукопись спонукала духовника князя Василька Ростиславича зложити опис осліплення Василька Ростиславича Теребовельського і послідуючих подій 1097—1099. рр., котрий визначає ся многими живими і драматичними подробицями.

В 1118. році Несторову літопись переробив на ново в Печерськім монастирі літописець близкий кн. Володимирови Мономахови і влучив до неї оповіданє сьвященика Василя про осліпленє Василька Теребовельського і про події з 1097—1099. рр.; видвигнув при тім значінє кн. Володимира Мономаха і довів літописне оповіданє до 1118. р. (третя редакція Повѣсти врем. лѣтъ).

Основою літописних збірників, що дійшли до нас, послужила друга і третя редакція „Повѣсти врем. лѣтъ" злучена в одну цілість вперше мабуть при спорудженю першого загального літописного збірника з початку XIV століття, а кожда з тих редакцій з окрема мала вплив на нові літописні збірники, що вийшли з тої спільної літописи.

Початкова Несторова редакція „Повѣсти временныхъ лѣтъ" використана Полікарпом в єго оповіданях про печерських угодників XI—XII. століття. Вона мала вплив і на сю давну літопись, котра послужила жерелом деяких поправок і доповнень в т. зв. Хлібниківській рукописи з XVI. ст (т. зв. по єї власнику Хлібникові).

Жерела літописи. Літописанє було улюбленим занятєм на Руси. В монастирях і при важнійших церквах, при княжих дворах і в походах неперестанно ведено записки

і складано перекази про дії в Руській землї. З многих тих відокремлених записок, заміток, переказів і оповідань (повістий) складали лїтописцї під впливом византийських хронїк або хроноґрафів: повісти временних лїт, лїтописи або лїтописні збірники (зводи).

Основою „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ послужив лїтописний збірник (1095.), однак значно доповнений ннтими матеріялами, зачерпненими з устних і письменних жерел. До устних зачисляємо перекази і леґенди, збережені в памяти народа, а також оповіданя сучасників, очивидцїв, а навіть учасників подїй, таких як н. пр. Ян, тисяцький київський, 90-лїтний старець († 1106.), син воєводи Вишати, а внук Остромира, посадника новгородського, для котрого новгородський діякон Григорій переписав євангеліє. Ян Вишатич був також воєводою і часто воював з Половцями та збирав данину по Руси для князів, а єго імя часто стрічаємо в лїтописи. В тих обставинах він добре знав державні і военні відносини тогочасні, „отъ него же — як пише лїтописець — и азъ многа словеса слышахъ, еже и вписахъ въ лѣтописаньи семь“.

Окрім устних жерел користував ся лїтописець також многими письменними жерелами руськими і чужосторонними. До сих останних належить н. пр. Палея, византийська хронїка Георгія Гамартоля, Житепись сьв. Кирила і Методія і т. п. З руських жерел крім згаданих лїтописних збірників користував ся автор „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ також усякими історичними записками про окремі подїї, як н. пр. оповіданєм сьвященика Василя про осліплене кн. Василька Ростиславича Теребовельського, а також памятниками поучного письменьства. між иншими вставляв значні виїмки з проповідий, приписуваних преп. Теодозію „О казняхъ Божіихъ“ (з нагоди наїзду Половцїв під р. 1068.) і „О постѣ“.

В деяких списках „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ під р. 1096. вставлене ціле „Поученіє Владиміра Мономаха“ (імовірно котримсь із пізнїйших продовжників). Се стає певним доказом, що спорудник „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ користував ся творами усего суча-

*

свого письменьства, з котрими був добре познакомлений [1]).

Склад літописи. Повість временних літ або Начальна (також Початкова) Літопись се богатий збірник оповідань з минувшини старинної Руси. Вона складає ся з двох частий: вступної, котра є звязким оповіданєм, без хрональоґічних дат. і властивої літописної ціхи, уложеня хронольоґічного, порядком літ. Друга часть починає ся 852-гим р. (або 6360-тим. бо літопись ведена від сотвореня сьвіта), нападом Руси на Царгород: „Отселѣ почнемъ и числа положимъ“. Однак хронольоґічні дати з перших часів історії Руси непевні і вставлені в літописне оповіданє автором „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ або котримсь із близких єго попередників.

Зміст літописи. Літопись починає ся оповіданєм навязаним до біблійних переказів про поділ землї між синів Ноя після потопу та про розселене народів з заміткою, що »словеньский язик« (нарід) пішов від Яфетового племени. Дальше оповідає про поселене Словян на Дунаю. а відтак про розселене по инших околицях і про назви ріжних словяньских народів. Згадує опісля про поселене Словян над озером Ільменом і заложене над ним Новгорода. про дорогу з Варяг (Скандинавії) в Грецію через Чорне море (зване опісля Руським) і про проповідь сьв. Андрея на берегах сего моря і на київських горах. Дальше оповідає про звичаї словяньских племен. а з р. 862. починає ся властива літопись про покликанє Варягів ізза моря і початок Руської держави.

Дальше говорить літопись про ворогів-насильників українського народу: Волохів, Угрів. Обрів, Печенігів і Половців. а епічні черти задержані навіть в тім сухім книжнім оповіданю літописця. звязанім з давними пословицями (н. пр. »Погибоша аки Обре«). вказують на се, що се є відгомін давних народних переказів. Навіть переселене Словян знад Дунаю, звязуванє назв словяньских племен з ріками або трема-двома братами (Кий. Щек, Хорив: Радим і Вятко) відносить ся до народних переказів поетичних, до пісенної і казочної творчости. Ріки Дунай, Дніпро, Дон, представляли ся уособленими. а рікам сьпівали в давнину вели-

---

[1]) Староруські літописи на ціле століте старші від першої французької хроніки — Вілль Ардуїна († 1213.) і першої італійської хроніки — Маттео Спінолля (1247—1268). Одна з найдавнїйших німецьких хронік відносить ся до XIV. ст. (Йоган Рідезель † 1341.). Літописи сучасні Несторови писано тільки в двох язиках: по грецьки у Византії, а в останній Европі в латиньскім язиці.

чальні пісні, подібно як героям (н. пр. Дніпро-Словутиця в Слові о Полку Іг.). Крім рік Начальна літопись вяже назви словяньских племен східної Европи з лісами (Деревляни) і полями (Поляни). Вельми цінні відомости історичні подає літописець про розселене племен Полян, Деревлян, Кривичів, Вятичів і ин., про їх родовий і родинний побут, про весільні і похоронні звичаї й обряди. З особливою прихильностю відносить ся літописець до Полян, в котрих околиці повстав Київ, духовний і політичний осередок Руси, зазначує високий їх розвиток і мирні обичаї та протиставить їх менше культурним Деревлянам.* Замітно се, що мимо витворених ріжниць між поодинокими словянськими народностями (як віра, язик, звичаї), літописець зберегає сьвідомість їх племінної єдности. Крім того виявляє літописець добре, хоч може несьвідоме розумінє головних водних доріг для розселеня племен і твореня держав, а іменно подрібно описує великий »путь изъ Варягъ въ Греки«, так важний для всеї староруської історії.

Мимо сеї збірної праці, довершеної протягом около 60 літ, і всіляких редакцій має Начальна літопись вид деякої суцільности. Вся літопись носить пятно церковного і монастирського походженя та навіяна духом християнської побожности і любовю рідної землї. Першими літописцями і продовжниками Начальної Літописи були духовні. Тимто літопись лучить історичне оповіданє з релігійно-моральною поукою і роздумуванями релігійно-морального змісту та виїмками з сьв. Письма. Літопись визначає ся епічним способом оповіданя, живостю і образовостю, а навіть поетичним настроєм. По думці Шевірева літописний стиль нам міг витворити ся тільки під впливом ненастанного читаня Біблії. В многих місцях форма літописи є драматична і тут відбив ся вплив біблійного оповіданя і руських пісень. Любов рідної землї не переходить у загорілість і засліплене літописця, котрий, визначаючи ся любовю правди і предметовим зображенєм історичних подій, не закриває слабих сторін і недостач, не промовчує розладу наслідком усобиць, про котрі говорить повною щиростю. Тимто ся літопись що до своєї стійности немає нічого собі рівного в сучасних літературах. Літопись писана церковно-словянським або старо-болгарським язиком, з перевагою живої народної мови староруської, особливо там, де літописець наводить народні перекази або розмови дієвих осіб. Літописець вводить в оповіданє також народні пословиці, а часто любить уживати діяльоґу.

Глубоке чувство ціхує нашу давну літопись при всім її звязкім оповіданю. Залюбки говорить літописець про христіянські заслуги сьв. Володимира й Ярослава. Оповіданя про наїзди Половців навіяні сумом. З таким самим сумом і жалем оповідає літописець про усобиці князів (як Всеслав, Олег Сьвятославич, Олег Гореславич) і виступає нераз проти них з різкими докорами.

Характеристики історичних лиць подає літописець звичайно коротко і звязко, а при тім визначують ся вони строгою предметовостю і безпристрастностю та доволі виразно подають визначні черти і прикмети сеї або тої історичної літописи. До таких треба зачислити характеристики князя Сьвятослава, сьв. Володимира, Ярослава Мудрого, Всеволода, Олега Гореславича й ин. В характеристиці кн. Сьвятослава відбив ся вплив народних переказів про того войовничого князя, збережених імовірно в дружинній поезії.

В характеристиці сьв. Володимира зазначує літописець різку переміну спричинену в нїм під впливом христіяньства. Згадуючи про хрещенє Руси, не забуває літописець оповісти і про веселі бенкети й щирі відносини князя до дружини.

До сеї „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ війшли також деякі народні перекази (н. пр. про Кирила Кожемяку, про боротьбу князя Мстислава з Редедею). Деякі перекази витворили ся посеред княжих дружинників і являли ся відгомоном давної дружинної поезії, як про походи Олега і Сьвятослава. Крім того зачерпнув літописець також з чужоземних переказів т. зв. бродячих, н. пр. про Білгородський кисіль і инші оповіданя про всякі воєнні хитрощі.

Крім того війшли до літописи Договори Руси з Греками, Руська Правда, Поученє кн. Володимира Мономаха дітям і т. и.

В оповіданю про доісторичні часи українського народу (словянських племен, що війшли в него) опирає ся Начальна Літопись по части на біблійно-византийських книжних звістках, по части на устних епічних переказах і відносить український нарід до словянського роду, а Словян з иншими аріо-европейськими народностями до Яфето-

вого племени. Однак про жите сих аріо-европейських народів нічого не згадує, а починає прямо від розселеня Словян „по многѣхъ же времепехъ“ після потопу. Не дає також докладного погляду на поганський бит руських Словян, а обмежає ся деякими лише замітками про весільні і похоронні звичаї і згадує деяких богів. Сі недостачі доповняють богаті подробиці, збережені в язиці, в народній поезії і в переказах українського народу.

Місцеві літописи. „Повѣсть временныхъ лѣтъ“ має загально-руську ціху і подає події всіх областий руської землї до 1110. р. Від неї починають ся звичайно пізнійші збірники з додатком до неї місцевих літописий і розходять ся що раз більше в своїм викладі, в поглядах і справах. Спорудники таких продовжень звичайно переписували „Повѣсть временныхъ лѣтъ“ (до 1110. року), а відтак дальше оповідали події місцевої области. З тих місцевих літописий особливо замітні: Київська і Галицько-волинська літопись (в Іпатськім збірнику) і приналежні до північної ґрупи: Новгородська і Суздальська літопись.

Київська літопись находить ся в Іпатськім списку, є продовженем Начальної літописи і доведена від 1110—1200. р. В склад сеї літописи війшли головно київські записки, а також усякі вставки, між иншими вельми живий і поетичний опис походу на Половців 1185. р., написаний або записаний дружинником, що з Ігорем попав у половецький полон. Літописець оповідає більше про події Київської землї, ніж про инші области Руси, про княжі усобиці, рідше про церковне житє, а характер Київської літописи зближений до Начальної. Особливу бачність звертає на недостачу братньої любови і почутя єдности між князями і в тім бачить причини зображуваних ним нещасть. Автор літописи належав імовірно до княжо-дружинної верстви і тим поясняє ся перевага сьвітського живла в его літописи. Описи визначають ся богатством подробиць і живостю, часто наводить літописець пословиці з народного і дружинного побиту.

Новгородські літописи, поміщені в Лаврентіївськім збірнику, творять окрему ґрупу і визначають ся короткостю і силою річи. Передають вони події місцевого житя: по-

ставленє і смерть епископа, построєнє церкви, походи Новгородців, внутрішні заворушеня і т. п. Такою сухою немистецькою ціхою визначає ся також **Суздальська літопись** (в Лаврентіївськім списку), котра подає події Ростовсько-Суздальськоі землі.

Окрім Новгородських є ще богато инших **місцевих літописий**, які мають значінє не лише яко історичні памятники, але й яко памятники для дослідів наріччий поодиноких руських земель і задля того вони вельми важні для історії руського язика. Що до літературноі стійности остають північні літописи далеко поза південно-руськими: не находимо в них того живого і образового оповіданя, того епічного, широкого зображеня події і поетичноі живописности, яка ціхує південно-руські літописи — прикмети, якими визначає ся українська природа та живійша вдача населеня. Північні літописи подають коротко і сухо події з минувшини, а в убожестві змісту відбила ся суха, одностайна та жорстока вдача московського племени. Крім того північні літописи мають уже урядову закраску і обминають обережно всяку немилу їм правду.

Характеристика північних і південних літописий.

Наші літописи відріжняють ся живостю і поетичностю оповіданя від новгородських і суздальських.

Ось що каже московський історик **Соловєв**: Новгородська літопись не любить зайвих слів і відповідає торговельному характерови північного Новгорода. В Суздальській люди мовчки ходять, воюють, мирять ся, але ані вони самі не входять у подуки своїх діл, ані літописець за них того не каже. В городі, на княжому дворі нічого не чути, тихо, каже Соловєв: усі сидять, затворивши ся і думають думу про себе: відчиняють ся двері, входять люди на видно і роблять що небудь, але роблять мовчки. Виявляє ся тут ціха доби, ціха всего населеня, котрого представниками є історичні діячі: літописець не міг видумувати річий, котрих не чув, але з другого боку годі не замітити, що він не говіркий.

Инакше, каже дальше **Соловєв**, представляє ся південна (українська) літопись, богата на подробиці, жива, живописна, можна сказати — мистецька. Особливо Волинська літопись визначає ся поетичним складом: годі не замітити тут впливу південноі природи, прикмет південного населеня. Можна сказати, що Новгородська літопись має ся до південноі, як **Поученє** Луки Жидяти до **Слів** Кирила Турівського. Сухе оповіданє суздальського літописця не має сили новгородського, говірливе, але без того мистецтва, яко

бачимо в південній літописи. Можна сказати що південна літопись має ся до північної, як »Слово о Полку Іг.« до »Сказанія о Мамаєвомъ побоищѣ«.

Проф. Александер Брікнер пише в своїй Історії московського письменьства ось що: »До XII. ст. належать найважнійші памятники київського письменьства, котрим пізнійше московське не може нічого покласти під пару, хоч їх наслідує або переймає. На початок того столїтя припадає остання редакція Київської лїтописи. Повстала вона в монастирі, розвинула ся в строго аскетичнім сьвітогляді, любує ся в широких релїґійних поуках, вилїтає залюбки молитви і моралїзуючі проповіди, але природне, сьвіже, реалістичне оповідане, епічність епізодів, демократизм, подібний як в билинах, любов правди, богатство і докладність переказів, заставляє кождий нарід завидувати Руси сї лїтописи. Південні Словяни не можуть виказати ся нічим подібним, а також лїтописи сусідних країв остають далеко поза ними, мимо лїпшого укладу, мистецького складу і більшої учености спорудників. — Особливо визначує ся епічною повнотою і богатством звісток Галицько-Волинська лїтопись з XIII. ст.«

Проф. М. Грушевський каже: »Своїй свободі від византийського шаблъону наша історіоґрафія завдячувала ті добрі прикмети, які її взагалї відзначують — свою простоту, сьвіжість, силу, сей аромат житя, епохи, що віє від неї і робить її чи не найцїннійшою частиною нашого старого письменьства«.

5. Памятники правничого і законодатного письменьства.

Навдавнійшими памятниками руського права є три **договори Руси з Греками**, котрі пояснюють взаємини поміж сими двома народами. Походять вони з X. столїтя (907. 911. за князя Олега, 945. за князя Ігоря). Переклад сих договорів був зладжений з грецької первописи імовірно якимсь Болгарином, а перший руський лїтописець вставив сей готовий текст до своєї лїтописи, змінивши в дечім вислови і реченя болгарсько-словянські. З тих договорів дізнаємо ся, що для скріпленя правди вимагали присяги: поганська Русь отже присягала перед Перуном і кляла ся ще й богом скоту Велесом на холмі, а Русини-християни присягали в церкві сьв. Ілїї, де цїлували хрест. Сї договори є доказом, що вже перед християньством на Руси були початки письменьства.

Правничим памятником треба вважати **Устав кн. Володимира**, котрим надає Церкві право розсуджувати розводи.

спори о придане, неправесні подружа, умикане дівчат, кроваві бійки в семях, чари, ворожби і т. п. На все назначує грошеві кари (нема однак вязниції і кари смерти).

Найдавнійшим, більших розмірів памятником староруського правничого письменьства і законодавства (у Словян взагалі) є „Руська Правда“ (значить Руське Право з XI. століття, приписувана кн. Ярославови Мудрому. Се був збірник звичаєм випроблених правних постанов, навіть старших від Ярослава. Опісля доповнено по смерти Ярослава сей збірник новими правними постановами за Ярославових синів, особливо князя Володимира Мономаха. В Руській Правді находимо богато староруських форм і висловів, задля того має вона важне значінє для дослідів староруського язика. Передовсім впадає в очи торговий характер законодавства. Між цивільним і карним правом законодавство майже не робить ріжниції.

Після постанов Руської Правди оплачувано грошевою карою не тілько заподіяні матеріяльні шкоди, але й убийство, смертної кари не було. Найблизшим своякам убитого прислугувало право »кровавої пімсти« (переняте з ґерманських звичаїв), але пізнійше заступлено кроваву пімсту грошевою карою, плаченою князеви. З гілесну шкоду комусь заподіяну можна було оплатити ся. Украдену річ мав злодій звернути і заплатити грошеву кару за обиду. Коновода проганяно з краю. Кари заслання (»на потокъ«) і заграблення майна уживано також з політичних понук. Злодія, схопленого на крадежи, можна було убити. Досліджувано правди з підмогою сьвідків. Уживано також желїзної проби: позваний мав держати розжарене желїзо в руках або ступати по нім босо. Як видержав се, вважав ся невинним. Руська Правда обмежила закорінену вже тоді на Руси лихву (за великі довги продавано довжника), давала охорону купцям, дбала про домашне ґаздівство і рільництво. Морально-виховна сила законодавства була невелика. Воно не говорило чоловікови: не роби того або иншого, а казало: роби, що хочеш, але за те тобі кара.

Що до церковного права обовязував т. зв. Номоканон або Кормчая [1]), доповнена церковними уставами Володимира В. і Ярослава Мудрого.

---

[1]) Кормчая (розуміє ся „Книга“) походить від староруського кормити, нинїшнє кермувати, управляти. — Номоканон — грецьке слово зложене, значить: закон і правила.

6. Поучні (дидактичні) твори („Поученія“).

Староруське письменьство при своїм майже виключно …ховнім характері виказує в XII. і XIII. столїтю двох …вітських письменників, а іменно в. князя Володимира …ономаха (княжив у Києві 1113—1125.) і якогось кня…ого дружинника Данила. Однак і твори сих двох остан…іх письменників, хоч сьвітських, не богато вріжняють ся …хом, напрямом і цїлим сьвітоглядом від духовних творів, … автори їх черпали своє знане з тогочасних збірників ду…вного змісту.

а) **„Поученіє Володимира Мономаха дѣтемъ“.** Поука кн. …олодимира Мономаха визначає ся подібно як і лїтописи — …ереходовим характером: формою, а в значній ча…и і змістом сягає вона в круг духовного письмень…тва, але в нїй проявляє ся також богато чисто сьвіт…ських черт.

При недостачі підручників про виховане дїтий, в ко…рих би також були виложені всесторонні обовязки чоло…ка, проявляла ся потреба поук родичів дїтям з порадами …о до житя. Такі поуки мали опісля значінє житєвих …тапов і звали ся звичайно „Домострой“. Першим взір…ем того рода є „Поученіє Владимира Мономаха“, …ного з найбільш осьвічених і очитаних князів руських, … при тім мудрого володаря. Він завів сам у своїй родинї …брі засновки моральности і замилуванє до науки. Мати …о була Грекиня, донька цїсаря Константина Мономаха, …трого прозвище Мономаха перейшло і на єї сина, Воло…имира, а отець єго, Всеволод, син Ярослава Мудрого, знав …ять язиків, котрих научив ся з власної охоти. Молодий …к проводив він у Переяславщинї, унаслїдуванім єго віт…ем по смерти Ярослава Мудрого і там непастанно відпи…ав Половців та привик до боєвого житя. Тут у нїм виро…ла ся хоробрість, самостійність і боєвий досьвід. Для …ради княжим усобицям з єго почину відбували ся зїзди …нязів (в Любечі і Витичеві) і спільний побідний похід на …оловців. Так став він популярним князем і засїв на ве…икокняжім престолї та злучив три четвертини українських …емель у своїх руках. Крім того прославив ся він також …ко письменник.

Як богато инших творів староруського письменства, так і „Поученіє Мономаха“, збережене в Лаврентіївськім списку літописи під р. 1096, уложене під впливом византийських взірців, а особливо на взір таких „Поучений“ у „Збірнику Сьвятослава“ (з 1096. р.). Однак воно було написане пізнійше, імовірно під конець житя († 1125. р.), бо весь зміст вказує на довголітний житєвий досьвід, котрий він хотів виявити в своїм писаню перед смертю.

Приводом до написаня „Поученія“ були в княжій руській родині нещасні усобиці, що саме тоді ворушили українською землею, нищили краї і заглушували сьвідомість єдности української землї. Поука Мономаха визначаєся, при всім впливі тогочасного аскетизму і патріярхальної самовлади, благородними, людяними думками і лагідною вдачею князя-автора.

Володимир Мономах виступає в своїй поуці вельми живим діячем, дбалим про державу і семю князем і вітцем, длятого остерегає перед лїнивством, початком всякого лиха. Він вимагає діяльного напруженя сил, волї й рішучости від своїх дїтий та щоби на нікого не здавали ся, особливо у війнї. Він не забуває і про релїґійні справи і сповняє сумлїнно всї християнські обовязки. Поука, хоч як коротка, дїлить ся на три части: в першій части говорить автор про релїґійні обовязки справдешнього християнина, молитву, покуту, милостиню, поважанє для старших, честь помершим, а при тім дає педаґоґічні і практичні ради, пригідні в житю і велить з християнською любовю відносити ся і до хлїборобів. Забороняє карати смертю. В другій части поучає про обовязки князя, зображає високий ідеал князя та бажає також у своїх синах бачити дбалих і розумних володарів, яким був сам, вимагає саможертви для народу, справедливости і милосердя. Більше всего наказує не забувати убогих, вдів і сиріт. При тім радить не занедбувати науки і дбати про присвоєнє знаня, а взірцем осьвіченого князя ставить свого вітця Всеволода. В останній части прикладом діяльного житя наводить Мономах своє власне і вичисляє подрібно свої труди на війнї і на ловах. Лови, в котрих брали участь і женщини з соколами, вважали тодї хосенним трудом. Радить також своїм дїтям дбати про розумний поділ часу і роботи. Метою сеї части було показати, що все дїє ся по волї Божій і що Божа опіка невпійна людської. Тимто взиває він, щоби віддати ся Божій волї, і кінчить візванєм до згоди, братньої любови і прощаня. „Поученіє“ цікаве також задля опису житя тодїшних князів і побуту

.. ст., бо тоді не було різких суспільних ріжниць і житє всіх ило тоді майже однаковим ладом.

В „Поученію“ лучать ся разом духовні і сьвітські икмети. Вони є виелїдом довголїтнього житевого доіду і глибокого роздумуваня одного з найлїпших князів ільно-вічевої доби і ясним висловом вироблених ним жиих ідеалів. Поезія краси природи, одушевлене воєнними одами і ловами злучили ся тут із глибоким релїгійним єм, широкою людяностю, саможертвою для родини і щим жалем над єї нещастями. Що до настрою душі близій є Мономахови автор „Слова о Полку Ігоревім“. грий висловлює жаль, що того „старого Володимира“ ономаха) годї було задержати на київських горах. бо го смертю почали ся знов усобиці, почала „стогнати ьская земля“.

7. „Моленіє Даніила Заточника“.

З памятників, котрі збереглп ся на півночи, а своїм ературним складом звязані з південно-руськими, замітне к иншими „Слово“ або „Моленіє Данінла Заточка“.

Про личність і житє Данила Заточника мало що омо. З єго „Моленія“ дізнаємо ся, що він був родом Переяславля Залїського (в Ростовсько-Суздальській землї). був сином заможних родителів, на свій час чоловіком итаним і осьвіченим, молодим, але попав у бідність аймав ся на службу у бояр. Данило звертає ся до пеславського і новгородського князя Ярослава Всеволодоа (1291—1246.) з просьбою, приняти єго на службу, бо їв у него на службі ходити в личаках, як на боярськім рі і в червоних чоботах. Свою просьбу виложив він вельталановито її уміло в „Моленію“. Він думає, що став князеви у пригодї своїм розумом, котрого набрав ся ниг і з житя.

Деякі єго звороти довели до непорозуміня, начеб Дао був засланий (заточений, відсїль єго названо Заточком) задля науценя бояр або „злих жен“ за якусь вину, чи за труслпвість у бою на озеро Лач (в Новгоській области) та що він свою просьбу запечатав у віск

і кинув у озеро, де се проковтнула риба, котру зловил принесли князеви, а розпоровши її, найшли в середині просьбу. Се мало спонукати князя, визволити Данила з волї. Однак се неперечно вставка в пізнїйшій редакції я гось переписця „Слова“.

На самім початку »Слова« заявляє Данило, що своє »Мо ніє« вложить в »притчахъ«, себто порівнанями, а в давнину зивано »притчами« всякі оповіданя, пословиці, поговірки або зв роти мови, котрі містили в собі алєґорию. Отже в такі притчі у рає Данило свої мисли. Притчі черпає він з ріжних книг, поді як пчола збирає соки з цьвітів, а іменно або із старого Заві особливо з Псалтирі, з творів Отців і учителїв Церкви й із зб ників византийського письменьства, або з руського житя, а імен з історичних подій і сучасних н. пр. »лучша би менї смерть, Курське княжене«, притча приписана неправильно Ростиславо замість Андреєви Володимировичеви Переяславському, а з су сних н. пр. »Дурнїв не сїють, нї ткуть, нї прядуть, а самі ро ся«, або »не птиця між птицями нетопир, не зьвір між зьвір їж, не риба між рибами рак, не скот між скотами коза, не хл між хлопами, хто у хлопа працює, не муж між мужами, котр жінки слухає...«

Задля літературного способу — висловлювати свої м сли „притчами“ — „Моленіє“ Данила читали вельми ра бо крім того визначає ся воно питомим українському народо гумором і сатиричним настроєм. Тимто зберіг ся сей т у численних списках. Переписцї вставляли між при чами дібраними Данилом инші подібні, їм відомі, і так способом первісний твір пронизнутий личними почуваня автора, перемінив ся в збірник притч. Між притчами в п віснім творі була: „Кому ти єсь Переяславль, а менї Го славль“, а переписцї пізнїйші додали до того ще: „ко Боголюбово, а менї горе люте, кому Білоозеро, а м чорні смоли, кому Лач озеро, а менї на нїм сидя плач г кий“... — і на основі тих додатків зроблено висновок, Данило був засланий на озеро Лач і додано леґенду п залїплене єго просьби у віск і т. п.

8. Старинна руська поезія.

Нема ніякого сумнїву, що в старинній добі руськ письменьства розвивала ся поезія з мітичним, героїчн і обрядовим характером, а побіч того були ще приповід

загадки і т. и. На се вказують не тільки черти збережених пізнійше творів народної словесности, але й порівнанє з такими памятниками инших народів. Про єствованє народної поезії сьвідчать навіть памятники книжного старо-руського письменьства. Духовні письменники, в дбалости про утвердженє христіяньства, звертали ся проти останків поганьства і вказували на се, про що сьпівали пісні або оповідали народні перекази. Тай у Початковій Літописи, в оповіданю про дохристіянський побут руських Словян, находимо згадки о „бѣсовскихъ игрищахъ“, а митрополит Іоан пише в церковних правилах до руського черця Якова в 2-гій половині XI. століття) про „играніє, бѣсовскоє пѣніє, плясаніє“ (танці) і „гудѣніє“ (гудьбу). Князь Володимир Мономах у своїм „Поученію дѣтемъ“ згадує про весільні пісні, також у пізнійших духовних творах заборонюють християнам „бѣсовскіи игры, пѣсни мірскіи“ і т. и. В переказах заведених до Початкової Літописи — н. пр. про заснованє Києва, про Олега, кн. Ольгу, Володимира і Рогніду, Кирила Кожемяку, боротьбу кн. Мстислава з Редедею і т. и. — находимо відгоміи давного епосу [1]). Галицько-Волинська Літопись містить натяки на пісні про кн. Романа; згадує про „словутного півця Митусу“, „дреле за гордость не восхотѣвша служити кн. Данилу“, за що его „разбраного акы связаного приведоша“. М. Максимович вважає вправді Митусу не поетом - сьпівцем, а церковним півцем (дяком) Перемиського владики, але Костомарів влучно зобразив сего поета в творі „Сьпівець Митуса“, що „кріпший за всіх в Перемишлї“, „шаблї не носить і грудий щитом не вкриває, піснями сипле на князя, гостримп ніби стрілами, піснями люд стурбував і хіть до війни підливає“.

Ся літопись згадує і про „Пѣснь славы“, зложену в честь Галицьких князїв Данила і Василька з нагоди побіди над Ятвягами. Маємо також уривок пісні з руського

[1]) Дружина, що опісля перейшла в боярство, з князем на чолї, була найбільш діяльною верствою на Руси в княжій добі. Пісні, в котрих сьпівувано події сеї дружини, творили дружинний епос. Останки сего дружинного епосу зберегли ся ще в деяких колядах і щедрівках.

половецької боротьби про хана Отрока і гудця Оря в Іпатськії літописи.

На сліди староруської поезії вказують згадки про пісні Бояна (в Слові о Полку Ігоревім), відгомін давного дружинного епосу.

Відгомоном староруської поезії можна вважати також твір сьвітського письменника „Слово о Лазаревѣ Воскресенія“ релігійної основи.

Релігійно-моральний напрям староруського книжного письменьства і неприхильне становище книжників супроти творів народної словесности очівидно не сприяли розвиткови сьвітської поезії, як се стало можливим у західній Европі (лицарська поезія, трубадури, мінезенґери) а то, що витворило ся, не було допущене до письменьства: „бісовські пісні“ не найшли місця в книгах і в значній части запропастили ся. Се був великий ущерб для поетичного розвитку українського народу: народні перекази розбивали ся, забували ся і затрачували. Всеж таки дійшло дещо збережене в устах народу, хоч із значними перемінами, до наших часів (н. пр. у весільних обрядах і піснях).

„Слово о Полку Игоревѣ“ є неперечно найгарнійшим і найбільш умілим виразом староруської поезії і взагалі староруського письменьства. Автор єго, невідомий по імени дружинник XII. століття, умів підняти ся до такої висоти артистичного зображеня, краси і сили, що єго признали не тільки у нас, але й у всій Европі, одним з найґеніяльнійших представників української мистецької поезії. Зберегло ся воно в одинокій рукописи [1]). Памятник сей виданий печатно у вельми попсованім тексті, а хоч богато дослідників

---

[2]) Слово о Полку Іг. знаходило ся в рукописнім збірнику імовірно з XVI. ст. Відкрив сю рукопись в однім псковськім монастирі ґр. Олексій Мусин-Пушкин 1795. р. і видав 1800. р. Ся одинока рукопись згоріла під час пожежі Москви в 1812. р. Тимто годі було справити деякі недостачі і похибки першого виданя. Порівнане з иншими староруськими памятниками помогло справити деякі попсовані місця тексту „Слова“, длятого і доси ще в нім богато загадочного, неясного і спірного. Сей твір переложено на ріжні европейські язики (німецький, французький, анґлійський і мадярський, крім того на всї словянські язики), а також многі поети українські перекладали сю пісню нинїшньою мовою

вертало на него бачність, хоч чимало видано коментарів критичних розвідок, однак не повело ся усунути деяких неясностий і незрозумілих місць. Всеж таки збережені частини і поодинокі місця дають нам живий образ житя сеї давної доби, котрої память так жорстоко затерта пізнїйшою рачною історією Руси, іменно татарським лихолїтем.

Історична основа пісні. »Слово о Полку Ігоревім« — се поетична повість-поема про невдачний похід Ігоря Сьвятославича, князя Новгорода Сїверського і князїв Ольговичів (нащадків Олега Сьвятославича чернигівського — »Гореславича«) на Половців 1185. р. Є се не тільки історія походу, але й чудова картина одїшнього житя, навіяна глибоким, сумовитим лїризмом. В сїм поході мали участь не всї руські князї, тільки згадані Ольговичі, котрі навіть не сповістили про се в. кн. Сьвятослава. На чолї походу станув Ігор Сьвятославич, кн. Новгорода Сїверського, з ним вибрали ся єго брат Всеволод Курський (званий Буй-Туром), син Володимир Путивельський і братанич Сьвятослав Ольгович, князь Рильський. Брат Ігоря, Всеволод, мав з ними злучити ся над рікою Осколом. Дня 1-го мая минув ся Ігор над Донцем. Тут показали ся зловіщі знамена. тьма сонця. Злучивши ся над Осколом з братом Всеволодом. ткнув ся він на Половців. У першім бою побідили руські князї, не опісля відтяті від води і окружені хмарами кочевників над аялою (нинї Кагальник), притокою Дону, потерпіли страшне пораєнє і попали в полон. В. кн. Сьвятослав збирав саме тодї військо на Половців, коли дізнав ся про пораженє і полон Ігоря чернигівських князїв. Затривожив ся в. князь, бо знав, що тер Половцї нападуть на Русь, тому готовив ся до відпору. Але ки зібрали ся князї, Половцї напали, спалили богато сіл, зали город Римов (Ромни) і вернули в степи. Половцї обходили приязно з Ігорем у неволї, бо дочка хана Кончака була жінною Ігоревого сина, Володимира. Однак Ігор утїк з неволї з підмогою конюшого Овлура на Русь, а син Володимир, ожений дочкою половецького хана Кончака, по двох роках вернув на Русь із Всеволодом.

Поет [1]) неперечно користував ся історичною основою подїї, поданою докладно в Київській Лїтописи. Але

[1]) Автор невідомий нам по імени, але з єго твору можна догадути ся, що був чоловіком сьвітським, сьвідком і учасником описуваних подїй, дружинником Ігоря. Пісню написав не пізнїйше, як перед кінцем 1187. р., себто перед роком смерти Ярослава Осьмомисла, до котрого відзиває ся ще яко до живого. Але й раньше, як в 1187. р., не міг написати сего твору, бо з наведеної в „Слові" розмови двох половецьких ханів — Гзака і Кончака — видно, що автор знав про поворот з половецького

нобіч того подає поетичні подробиці, осповані на мітични повірях, всуває ліричні вставки, висловлює патріотичн почуваня з нагоди княжих усобиць і на остапку нав дить вельми поетичний Плач Ярославни в Путивл

На вступі вказує поет на спосіб і ціль свого опов даня, заявляє, що не буде поступати по „замислу „Бояна" але строго держати ся сучасних „билин" або дійсних п дій (хоч мимо того наслідував поетичний спосіб Бояна).

Поділ „Слова". „Слово" складає ся із вступу, опо віданя про похід на Половців та его наслідки і з з кінченя. Головна часть розпадає ся на 4 розділи 1. похід, бій з Половцями і полон князів. Спомин пр побіду Сьвятослава Всеволодовича над Половцями служит переходом до 2. розділу „Слова", що починає с сном сего князя і містить спомини про давнійших і вівз нє до сучасних Ігореви князів, щоби вступили ся з „обиду сего времени, за землю руськую, за рани Ігореві" 3-тій розділ обнимає плач Ярославни, жени Ігоря, Е фросинії, дочки Ярослава Володимировича Галицького 4-тий розділ: оповіданє про втечу Ігоря з неволі і р дість усеї Руси. а закінченє містить: похвалу князя і дружині.

Зміст пісні. Невідомий по імени поет хоче оповіст про похід Ігоря по діям бувальщини, а не по замисла Бояна [1]), себто не ладом княжо-дружинного сьпівця.

»Коли Боян хотів пісню зложити, тоді буяв мислию по д реву, сірим вовком по землї, сизим вірлом попід облаками«. З бражаючи в своїх піснях часи перших княжих усобиць, »Боя неначе пускав десять соколів на стадо лебедів. Але се не деся соколів пускав Боян на стадо лебедів, а своїми віщими пальцям торкав живі струни, а струни самі рокотали князям славу«.

Автор починає оповіданє описом, як Ігор вибирає ся з др жиною і військом на Половців [2]), але нараз затьма сонця покр

полону Володимира Ігоревича, а сей вернув до рідного краю 1187. рок Отже „Слово" написане непе077речно в 1187. р.

[1]) Бояна згадує лише автор „Слова" й его наслідовники. З іме осьпівуваних ним князів (Ярослава, Мстислава, Романа Сьвятославича можна здогадувати ся, що Боян жив у першій половині XI. ст.

[2]) Автор „Слова" заповідає на початку, що „почне свою пові від старого (сьв.) Володимира і доведе її до нинїшнього Ігоря", але хо

зае все військо, хоч в дійсности затьма сонця появила ся вже підчас походу. Ще й инші зловіщі знамена тривожать Русичів. гор не зважає на сї зловіщі знамена. »Лїпше, нехай нас порубають, ік мають полонити«. Ігор хоче »копє проломити конець поля половецького«, хоче »голову свою положити« або »шоломом напити ся води з синього Дону«.

Одушевлений хоробростю Ігоря, звертає ся автор знов до Бояна, »соловія давних часів«, щоби »він сї походи осьпівав, скачучи як соловій по мисленому дереву, лїтаючи умом попід облаками, сплїтаючи оба сї походи (Сьвятослава й Ігоря), скачучи по шляху Трояновім. Бояпови отжеж, внукови »Велеса« (богови скота, а тут богови поезії), по думці автора »Слова«, слїдувалоб зложити пісню в честь Ігоря, Олегового внука. І він дальше в дусї Бояна веде пісню: Не буря соколів (Русичів) занесла через поля широкі, — се галки (Половці) біжать стадами до Дону великого. Конї ржуть за Сулою, звенить слава в Києві«.

Але инаше полишивши сї звороти Бояновi, веде він сам дальше пісню: »Труби трублять у Новгородї (Сїверськім), стоять стяги в Путивлї. Ігор жде милого брата Всеволода«. Дальше оповідає про параду Ігоря з Всеволодом і похвалу Всеволода Курянам, про зловіщі знамена: »Ніч, стогнучи грозою, збудила птиці. Див (уособлене нещастя) кличе верх дерева, скриплять половецькі телїги, Половцї йдуть до Дону, вовки виють чагарами, орли клекотом скликують зьвірів на жир, лисиці брешуть на червоні щити«. Зобразивши сю картину, кличе: »О руська земле, уже за холмом єси!« Хоробрі Русичі загородили поля широкі своїми щитами.

В пятницю рано Русичі побідили Половців і набрали богато всякої добичі, але вже другого дня природа посилає знов зловіщі знамена: »Криваві зорі сьвіт заповідають, з моря чорні тучі ідуть (Половцї), лискають синї лискавиці. Вітри віють стрілами на полки Ігореві, земля стугонить, ріки мутно текуть, порохи поля покривають, воєнні стяги гомонять. З усіх сторін обступають Половці руське військо, але князь Всеволод, брат Ігоря, як тур боре ся з ними хоробро, полискуючи золотим шеломом«.

Відриваючись на хвилю від сего опису бою, переносить ся автор гадками в давнїйшу минувшину, віки Трояновi, часи Ярославовi, а відтак переходить до усобиць за Олега Гореславича. Коли то гинула сила Дажбожого внука, а люди в княжих коромолах коротали вік. »Тодї по Руській землї рідко озивались ратаї, а часто кракали ворони, розділяючи трупи між себе, галки гамір піднали, збираючись на жир. Але такого бою, як Ігоря з Полов-

Короткого оповіданя про перших князїв нема: очивидно се пропуск рукописи, бо дальше оповіданє починає ся описом затьми сонця, чим порушив хронольоґічну послїдовність подій, неначеб бажав наперед приготовити читача на неминуче нещастє.

цями. ще не було. Зрана до вечера. а з вечера до рана па незнакомім полї Половецької землї летять калені стріли. гремлять шаблї о шоломи. тріщать копії булатні (харалужні)«.

Тодї то чорна земля була копитами поорана і кістьми засїяна. а кровю полита... Били ся день. били ся другий. а третього дня коло полудня упали хоругви (стяги) Ігореві. І там на березї бистрої ріки Каяли. де той кровавий бій відбув ся, розлучили ся оба брати, Ігор та Всеволод. кождий з них попав ся в иншу неволю. І природї стало жаль руських лицарів. »Вяне трава від жалощів. а дерево з туги до землї похилилось«. Плачуть матери за своїми померлими хоробрими синами. ридають за своїми мужами а сестри за братами. Навіть стіни городів знемогли від смутку. а туга обгорнула Київ. бо князї починають знов »коромолувати« а Половцї знов приходять на руську землю і збирають з неї данину. Пораженє і полон Ольговичів додали їм знов відваги і хоробрости. »Встала Обида в силах Дажбожого внука. вступила дївою на землю Троянову. сплеснула лебедиными крилами на синїм морі і сплеснувши у Дону. пробудила спомини про лїпші часи. Усобиця князїв — се погибель їм від поганих (Половцїв). У Києві в дворі кн. Сьвятослава Нїмцї. Венецdevi, Греки і Моравани осьпівують славу єго і докоряють Ігореви. що потопив руське богатство на днї Каяли. а сам пересїв з золотого сїдла в сїдло полоненика.

В третій части переносить ся поет від Ігоря й єго війська до Києва, до палати в. кн. Сьвятослава. Князь оповідає дружинї свій мутний сон у Києві, на горах. »З вечера одївали мене, оповідає князь чорним покривалом на тисовій постелї: черпали менї сине вино змішане з отруєю: сипали на груди великий жемчуг порожними тулами (сагайдаками) поганих Половцїв. А дошки вже без сволока в моїй золото-верхій палатї. Всю ніч з вечера кракали ворони. Були під Плїсненськом на оболоню в дебрі Кисанї і не відлетїли до Синього моря«. Дружина поясняє се яко віщованє пораженя Ігоря й єго війська, о чім він дїйсно дізнав ся по дорозї в Київ, від якогось Біловода.

В тій сумній для Русинів хвилї взиває поет руських князїв. особливо Галицького князя Ярослава Осьмомисла, щоби помстили на Половцях неславу Ігоря і Всеволода, що попали ся в поганську неволю. Але нїхто з князїв не поспішає їм з помогою Поет знов згадує про незгоди князїв (Сон і Плач Сьвятослава). А тимчасом Половцї воюють руську землю: Вони обсадили місто Ігореве, Путивль, де на городських мурах дармо плаче-ридає Ярославна. жінка Ігоря, з туги і смутку за своїм князем.

Вставкою Плачу Ярославни в сїм місці переніс поет раньшу подїю, що склала ся зараз після Ігоревого пораженя, на час перед самою утечею Ігоря. Се подібни

мистецький спосіб, як згадка про затьму сонця перед походом Ігоря. Висуваючи Плач Ярославни перед утечею князя, бажав автор викликати в души читача вижидане щасливої утечі Ігоря з неволї.

Княгиня Ярославна тужить на городській стінї в Путивлї, дорікає вітрови і сонцю, що запапастили еї мужа, просить Днїпра принести его до неї. Сї звороти до природи зближають „Плач Ярославни" до народних лїричних пісень.

Зовсїм в дусї народної поезії є також порівнане самітної Ярославни з **зозулею**, бо ся птиця в народній поезії є вчоловіченем самітної женщини. Взагалї **Плач Ярославни** пропикнутий глибоким і ніжним чувством належить до найкрасших місць **Слова**.

Плач Ярославни неначеб викликав чародійний вплив на сили природи. Хлинуло море на північ, ідуть стовпи туманів. Ігореви казує Бог дорогу до рідної землї. Кінь для него приготовлений півночі. Овлур (Лавор у лїтописи) свиснув ізза ріки. Ігор побігав горпостаєм в очерети, поплив гоголем по водї, метнув ся а борзого коня, іскочив з него босим вовком, помчав ся в луги Донця полетів соколом у туманї, стріляючи гуси і лебедї по дорозї. Коли гор летів соколом, Овлур мчав ся вовком, струшуючи з трав студені роси. Ігор утїк щасливо з неволї. Цїла руська земля зрадувала ся ю веселою новиною: ріка Донець розмовляє з князем і стелить му траву на срібних своїх берегах та одягає его теплими мрамп під тїнню зеленого дерева. Дармо женуть ся за князем два ани половецькі, Кончак і Гза. Сонце сьвітить ясно на небі, князь ор вже в руській землї. Дївчата радісно сьпівають, їх голоси вють і, розходять ся до міста Києва. Ігор повернув щасливо на Русь, шов до Києва, щоби там подякувати Матери Божій за вратуне з половецької, поганої неволї«.

»Слово о Полку Іг.« закінчене присьпівом подібним як в народних думах: »Слава Ігорю, Буйтуру - Всеволоду, Володимирови Ігоревичеви! Слава князям і дружинї!«

Провідною думкою пісні — єдність руської землї. Представником сеї провідної ідеї робить автор київського князя Сьвятослава, котрому вкладає в уста візване до руських князїв, називаючи се візване золотим словом, змішаним із слезами. Перенятий сею провідною ідеєю, прославляє автор тих князїв, котрі так, як н. пр. Володимир Мономах щиро дбали про добро рідного краю, а навпаки лька разів звертає ся з докорами до самолюбних, сварли-

вих і завидливих князів. Красша минувшина тих часів, коли Русь не була ще роздроблена, навіває поетови чисто ліричні вставки. Незгода між князями в автора пісні, що був щирим народолюбцем, викликує жаль і сум над руською землею і розладом між князями.

Сей настрій поета був загальним почуванєм найщирших людий тої доби і находив вираз у літописи, в Поуці кн. Мономаха, в церковній науці і леґенді.

Автор подає гарні характеристики майже всїх виднїйших сучасних князів, оцінюючи їх нераз строго, бо єму добре відомі їх взаїмні відносини і значінє для загальної народної справи. „Грізний, великий князь Сьвятослав київський, наступив на землю Половецьку, притоптав холми й яруги, скаламутив ріки й озера, висушив потоки і болота". Всеволод Суздальський „прилетів здалека, подбати про вітцївський золотий престіл", бо „він може Волгу веслами розкропити, а Дон шеломами вичерпати". Дружини Рурика і Давида ричать як „тури, ранені саблями каленими на чужому полї". Хоробрі Роман і Мстислав високо плавають „на діло буєсти, як соколи, ширяючи на вітрах, бажаючи птицю в буйстві одолїти". Мстиславичі „не побідними жеребами собі волости загорнули", а внуки Всеслава вже „вискочили з дїдної слави", своїми коромолами стали „наводити поганих на землю руську".

Візванє до єдности і до пімсти „спільному ворогови" се головна ціль „Слова" і воно було імовірно уложене після повороту Ігоря з полону, на день зїзду князів у Київ, з цїлию візваня тих князів до походу на Половців.

Поетична сторона пісні й єї історична стійність. Хоч пісня про похід Ігоря в подробицях відбігає від історичної точности, зображає вірно не тілько внутрішний лад дружинно-княжої доби Руси, єї житє, побут, культуру, відносини і змаганя, так що можна її вважати одним з найцїннїйших історичних памятників Київської Руси. Крім того також з лїтературно-мистецького погляду має ся пісня важне значінє, тому що в ній зберегла ся в головних чертах народна поезія XII. віку. Під впливом віщого Бояна, про котрого згадує автор пісні про похід Ігоря, надав він свому творови епічний характер. Сей епічний ха-

рактер виразив ся передовсїм у мітольоґічнім живлї. Але хоч мітольоґічне живло поетови насуває поетичні, мистецькі образи, які в Ігоревій добі не втратили ще значіня, всеж таки „Слово“ має християнську цїху, сам поет християнин згадує церковний дзвін, утреню і храм Пр. Богородицї Пирогощої в Києві (образ Пр. Діви, намальований єв. Лукою, названий так від імени купця Пирогоща, що привіз сей образ з Царгорода Юрію Довгорукому).

Сьвітогляд поета і форма піснї. При релїґійно-моральнім напрямі староруського письменьства трудно собі уявити, як міг книжний чоловік після двох столїть християньства так розкішно живописувати картини з поганським сьвітоглядом, прикладаючи їх до Руської землї, княжого роду і самої піснї. Не легко також означити і лїтературну форму памятника, для котрого не зберіг ся нї оден первовзір. Деякі уважали „Слово о Полку“ героїчною піснею клясичною, инші твором устної народної поезії, тже плодом збірної творчости, — народною думою, записаною опісля якимсь книжником. Однак се річ непевечна, що се твір одного, хоч невідомого по імени, поета, котрий у своїм творі послугував ся тодї иншими народно-поетичними мотивами й лїтературними формами. Подібність сих народно-поетичних мотивів находимо і в героїчнім староруськім епосї (званім билинами)[1], котрого основою служила вікова боротьба з азийськими кочовими племенами, і в українських народних піснях та думах. Деякі критики порівнували „Слово“ з найлїпшими епічними західно-европейськими творами: Нібелюнґами, або

[1]) Се епічні піснї про героїв, званих богатирами, з напів-мітичною, пів-історичною цїхою. Назва билина походить від билъ т. є. подїя, звувшина. Вони визначають ся епічним спокоєм, бо подїї в них оспівані вельми далеко відстають від звичайних людий. Основою билин є подїї з Київської землї, а герої сих подїй громадять ся коло в. к. Володимира. Билини збереглись ся на далекій півночі Московщини, куди їх занесли переселенцї з Руси, коли тут знов наступали нові полїтичні подїї, що давали теми до нових поетичних творів, котрі затерли в тямцї народу давні билини. Тимчасом думи, се історична поезія козаччини, хоч деякі з них не без мітичної примішки, а до того в думах зображено все так близким дїйсности, що се мимохіть викликує живу участь у сьпівцїв і відси проявляє ся в думах сей лїризм, котрий так різко відбивав від епічного спокою билин.

Піснею про Ролянда, однак „Слово“ визначає ся перед тими епопеями прикметами незвичайної сьвітлої побутової і поетичної та історичної вірности і реалізму, злученого з глибоким ідеалізмом основного настрою.

„Слово“ глубоко пропукнуте почуванями для справ сучасного житя — при загальнім невдоволеню сучасности й ідеалізації минувшини.

„Слово о Полку“ є памятником дружинної поезії невідомого по імени сьвітського чоловіка, дружинника окруженого сяєвом „віщого“, спорідненого з божествами сьпівця.

На се вказує обставина, що він добре знав значне число князів-войовників і їх походів, побід, всяких боєвих подробиць і глибоко та ніжно відчував жадобу „искусити Дону великого“, „позрѣти синього Дону“, „испити шеломомъ Дону“ і далеко посунути ся в половецький степ. Він дорікає Ігореви за нерозважну небезпечну для родини сьміливість і відвагу, але одушевляє ся рівночасно его незвичайною хоробростю.

Лише дружинник міг відчувати і висловити поступоване Ігоря з дружиною: „Братя і дружино! лїпше нам порубаним бути, ніж полоненим бути“, міг з таким молодечим легковаженєм висловити погляд „хороброго Ігоревого полку“ на добичу, котрою „Русичі мости мостили по болотах і грязивих місцях“. Буй-турови Всеволодови вкладає він в уста ярку характеристику его дружинників, „сьвідомих кметів-Куриян“, що глядять собі чести, а князеви слави. Тілько в поході міг він помічувати, як „телїги Половцї скриплять о півночі, немче сполохані лебедї“, як з руху війська „вовки грозу викликують по яругах, орли клекотом на жир зьвірів скликують, лисиці брешуть на червоні щити, пилй поля покривають“.

З того однак, що поет доволї відступає від подробиць лїтописного оповіданя про похід Ігоря, можна виснувати, що він сам особисто не брав участи в походї. Він був імовірно дружинником в. кн. Сьвятослава з Київщини, на що вказують его відносини до сего князя, котрого значінє він так прибільшує, его ідеалізує і так величає его побіди.

Автор, правда, не все вірно описує обставини походу,

горевого, але дуже добре ознакомлений з тим, що діялося тоді на Русп й яке вражінє викликала там вість про гореве пораженє. До самого походу Ігоревого відноситься він так само двояким способом, як Іпатіївська Літопись: валить хоробрість Ігоря, дорікає єму необачностю і певностю себе, але і співчуває єго горю і нещастю, жалує єго з-для пораженя і полону, подібно як Іпатіївська Літопись: „Да како жаль ми бяшеть на Игоря, такъ нынѣ жалую больше по Игорѣ братѣ моемъ".

Оповіданє про похід Ігоря на Половців в Іпатіївській Літописи, написане сучасником і мабуть навіть учасником его походу, послужило неперечно жерелом поеми (гл. Е. Голубинський. Історія Русской Церкви, т. І., перша половина, Москва 1901, ст. 864 і 865) і сему оповіданю в деяких місцях признає сей історик більшу вартість, ніж самій поемі. Всеж таки замічає він, що ся поема є зовсім народним і зовсім самостійним ориґінальним і сьвіжим твором без найменшого впливу перекладного письменьства домонгольської доби.

Звязь „Слова" з устною народною творчостю. Якнебудь сей твір повстав під прямим вражінєм історичної події, то таки відбив ся на нїм вплив сучасної єму народної поезії, а побіч сего також вплив дружинної поезії книжної, „замислів Бояна", а навіть книжних чужоземних творів (н. пр. византийських).

Вплив народної поезії проявляє ся в частім ужпваню сталих епітетів: сїрий вовк, сизий орел, борзі коні, синїй Дон, чисте поле, гарні дївчата, лютий зьвір, чорний ворон, калені шаблї, стріли, тисова постеля (кровать), синє море, золоті шеломи, чорна ріля і т. п. З инших епітетів, питомих автору »Слова«, замітні: віщий Боян, Дніпро - Словутиця (словутний, славний), синїй або великий Дон, Всеволод - ярий, Буй - тур, княже стремя, золотий престіл.

Замітні також і питомі народній поезії повтореня з дрібними змінами: »Ярославна рано плаче на заборолї, кажучи (аркучи)«. Двічи повтаряє автор оклик: »о руська земле, вже за шеломяном (за холмом) еси!«, а зворот: »а Ігоревого війська не воскресити« звучить наче рефрен, вельми характеристичний для народної річи. Приготовленє до бою висловлює автор у двох ріжних місцях одинаковим ладом: »Русичі великі поля червоними щитами перегородили«, ...»дїти бісові (Половці) кликом поле перегородили, хоробрі Русичі перегородили червоними щитами«.

Поет послугує ся часто формами паралєлїзму звичайного н. пр. »Сонце сьвітить ся на небі«, — »Ігор князь в руській землї«. або заперечного н. пр. »Боян же, братя, не десять соколів на стадо лебедів пускав, але свої віщі пальцї на живі струни вкладав«: »Немиги кроваві береги не бологом (благом, добром) були засіяні, засіяні кістьми руських синів«: »Не буря соколи занесла через поля широкі — то стадо галок біжить до Дону великого«. (Пор. народ. думу: »То не сива зозулька закувала, то не дрібна пташка щебетала, як сестра до брата на чужу чужину добрим здоровлєм покланяла ся«).

Радо послугує ся поет иншими способами народної поезії, як: тавтольоґією, паралєлїзмом, символїкою і порівнанями і т. п., а особливо часто уживає уподоблення прямого або перечного.

Тавтольоґія н. пр. »труби трублять в Новгородї«, »оден брат, оден сьвіт сьвітлий, ти Ігорю«, »уже нам своїх милих лад нї мислию змислити, нї думою здумати«.

Прямий паралєлїзм н. пр. »Сонце сьвітить ся на небі — Ігор князь в руській землї«. Перечний паралєлїзм: »Боян, бо, братя, не десять соколів на стадо лебедів пускав, а свої віщі пальцї на струни вкладав«: »На Немизї кроваві береги не бологом (благóм, добрóм) були засіяні, посіяні кістьми руських синів«; »не буря соколи занесла через поля широкі — галки стадами біжать до Дону великого«.

Символїка в »Слові« або 1) в видї символїчного порівнаня, або 2) образу: 1) »Ярославна зозулею квилить: Ігор і Всеволод соколами злїтають з вітцївського золотого престола: чотири князї, окружені половецькими полчищами, зображені чотирма сонцями, що закриті чорними тучами, а в них блищать синї лискавицї«.

Для порівнань з боєвища черпає поет черти з хлїборобського житя, питомого українському народови, або порівнує бій, до котрого Русичі йшли так радо — з весїлєм: »Чорна ріля під копитами кістьми засіяна, а кровю поллята, тугою зійшла по Руській землї« (пор. народну пісню: »Чорна ріля заорана і кулями засіяна« і т. д.), або: »На Немизї снопи стелять головами, молотять цїпами (четы) булатними (харалужними), на тоцї житє кладуть, віють душу від тїла«, або »Тут кровавого вина не вистало, тут пир докінчили хоробрі Русичі, сватів напоїли, а самі полягли за землю Руськую« (пор. народ. думку про смерть козака з закінченєм порівнуючим смерть з весїлєм: »Поняв собі паняночку, в темнім полї земляночку, без віконець і дверець, там спить козак молодець«).

В зображеню походу і бою находимо відгомін лицарської дружинної поезії, а в Плачі Ярославни глибокої і тужливої лїрики народної пісні.

В Шевченковій поезії стрічаємо подібні порівнаня, перемяті із »Слова о Полку Ігоревім«.

2) Образові порівнаня н. пр. образ затьми сонця перед походом Ігоря, образ бурі-тучі перед пораженєм, сон Сьвятослава, плач Ярославни перед утечею Ігоря з полону.

Порівнуючий пареллелїзм находимо в зворотах н. пр. Боян бігав сірим вовком по землї, лїтав сизим орлом попід облаками«: »Куряни скачуть як сірі вовки в поли«: теліги половецькі крицлять, як сполохані лебеді«: »дружина реве як тури«; Всеслав кинув ся лютим зьвірем від Київлян, помчав ся вовком на Тмутаракань, вовком перескакував дорогу Хорсови«: »Ігор скаче горностаєм по очеретах, пливе білим гоголем по водї, скаче з коня сірим вовком: летить соколом у туманї«.

Замітне також відповідно народній поезії символїчне уживанє понятій »сонце«, »місяць«, »гнїздо« і »сокіл« в приміненю до руських князів, н. пр. »Дрімає в поли Ольгове хоробре гнїздо, далеко залетїло«: »два сонця померкли (Ігор і Всеволод) — і з ними два молоді місяцї" (молоді князї Володимир і Сьвятослав).

Зовсім в дусї народної поезії уживає автор часто яркої метафоричности н. пр. »чорні тучі (половецькі полки) з моря идуть, хотять прикрити чотири сонця (руських князів), а в них трепечуть синї лискавицї: бути грому великому (битва), іти дощеви стрілами з Дону великого«. Ізяслав — один выронив жемчужну душу з хороброго тїла, через золоте ожерелє«.

Особливо часто уживає автор в дусї народної поезії метафор у відношеню до природи, котру уявляє собі живим єством. Сонце для него є Дажбогом або Хорсом: вітри — внуками Стрибога, Боян — внуком Велеса. Так само в Плачі Ярославни она звертає ся до вітру, Днїпра і сонця, котре там назване »господином«, як до живих єств; природа навіть розмовляє з чоловіком: Донець говорить з Ігорем (уособленє). В уяві поета природа бере живу участь у горю і в радости Русичів. Природа остерегає військо Ігореве перед пораженєм затьмою сонця, в ночи настає гроза, вовки виють по чагарах, орли скликують зьвірів на жир, а після пораженя »поникла трава з жалю, а дерево з туги до землї похилилось«. А навпаки, коли Ігореви повело ся втекти з неволї, а слїдом за ним біжать Кончак і Ґза, природа радує ся і помагає утечі: »Тодї ворони не кракали, галки втихли, сороки не скреготали, лише повзуни повзали, дятлї стуком своїм указували дорогу до ріки, а соловії веселими піснями день звіщали. Донець лелїяв Ігоря на филях, стелить єму зелену траву на своїх срібних берегах, одївав єго теплими туманами, стеріг єго гоголем на водї, чайками на струях, утками (чернадями) на вітрах і за се Ігор звертає ся з подякою до Донця: »мыслію поля мѣрить« (як в народній піснї: »Ізорала Марусенька мислоньками поле«).

Взагалї образи взяті з природи визначають ся незвичайною влучностю і вірностю. Творча уява поета вдухотворює природу так, що вона жиє з чоловіком одним житєм.

Епічна повість переходить часто в ліричну думу, а сї ліричні вставки викликують спочуване до згаданих у творі подій та осіб. Такі відносини до природи питомі взагалї народній поезії яко відгомін давної віри.

Автор „Слова“ яко дружинник чимало бував у походах, тимто й вельми ніжно зрозумів і відчув поезію степу.

В ріжних місцях єго твору розсїяні відокремлені черти, котрі складають вельми мистецький й одноцїльний образ степу й єго питомого житя: в степу лїтають і клекочуть вірли, виють по чагарах вовки, брешуть лисицї, на водах плавають лебедї, гоголї, чернядп (рід диких уток) уносять ся чайки, стелить ся ковиль (степова трава); далеко розлягає ся скрип непідмащених телїг половецьких; ріки стелять зелену траву на срібних (піскових) берегах, пилї поля вкривають, ідуть „съморци“[1]) (съмерчи) мраками“.

В тих образах поетичних „Слова“ відчуваємо значний відгомін давної старовини яко згадки поганськиx ще часів. Уяві поета розкриває ся широкий овид: сучасність сягає в історичну минувшину і в мітичну старовину.

Відповідно духови народної поезії зображає автор „Слова“ абстрактні понятя живими уособленими єствами, н. пр. горе, біда, смерть, представлені в виді дївицї-Обиди, що встає з силами Дажбожого внука; Див (вчоловічене нещастя) остерегає Половцїв перед військом Ігоря; Жля (жаль, жалїти по вмерцях), Карина (плачка по померших, від дїєслова карити, заводити по вмерцях), се образи перепяті з голосїнь по вмерцях. Сюди відносять ся також згадки божищ Дажбога, Стрибога, Велеса і Хорса. До часів поганьства відносить ся також віра в переміну чоловіка в зьвірину (антропоморфізм), як н. пр. переміна приписувана поетом князеви Всеволодови полоцькому у вовка (вовкулака, в народних повірях) („великому Хорсови волкомъ путь прерыскаше“).

Але сі поганські спомини, що стають доказом сьвіт-

---

[1]) съморчи (корінь мрьк-) сумерки — стовпи туманів сунуть ся з мраками.

ького стану автора, уживані в єго творі з чисто християнським настроєм, із зворотами до Бога („Игореви князю Богъ путь кажеть“), із спомипами київських сьвятинь (сьв. Софії і Пр. Богородиці Пирогощої), з виразним протиставленєм Русинів яко християн — „поганимъ“ (Половцям). Се також відгомін того двоєвіря, котре виявляло ся серед народних верств у ріжних звичаях і обрядах, з котрим духовеньство бороло ся в проповідях і науках.

Звязь „Слова о Полку Ігоревім“ з книжним переводним оригінальним письменьством. „Слово о Полку Ігоревім“ остає звязи не лише з народною поезією, але, мимо погляду . Голубинського, в горі наведеного, також з книжним письменьством, перекладним (византийським) і руським. Дослідники „Слова“ находять в нім ріжні місця схожі образами і способами біблійних книг, з византийськими творами, з Повістю Йосифа Флявія про овладу Єрусалиму з скандинавськими заґами. Книжний є сам заголовок „Слово“ або „Повість“ побіч народного вислову пісня. Книжностю віє від самого вступу що до самого способу, к би повести оповіданє про похід Ігоря, а так само від характеристики Бояна і висловів наведених про порівнанє пальців з соколами і струн із лебедями та поясненя сеї алеґорії. Книжними є також звороти: „Почнем же, брати, повість сю“, або оклик: „О Бояне, соловію давних часів“.

Згадка про пардусів, котрих не було на Руси (н. пр. ю Руськой земли простроша ся Половцы, аки пардуже гѣздо“, пор. порівнанє Сьвятослава Ігоревича з пардусом Начальній Літописи), навіяна очивидно византийським письменьством. Звороти „Подострѣте души ваши на мечи“, „исполнивше ся ратнаго духа“ й ин. нагадують подібні звороти у Флявія.

Деякі звороти „Слова“ схожі з висловами староруського письменьства, н. пр. „Не лѣпо намъ, братіє“, „лѣпо намъ, братіє, надежю имѣти“ (в Несторовім Житю преп. Теодозія Печерського) і т. п.

А ще тіснійшу звязь помічаємо між „Словом“ а літописними оповіданями про сей похід. Іпатіївська літопись, к само як і „Слово“, не описує затьми сонця, а наводить лише розмову про сю появу між Ігорем і дружиною. Схо-

жість у звороті про затьму вельми значна. В „Слові“ сказано: „Тогди Игорь воззрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него...“, а в Іпатіївській Літописи: „Игорь же воззрѣвъ на небо и видѣ солнце“... Так само і деякі инші місця схожі в обидвох творах. Проявляє ся також схожість деяких зворотів „Слова“ з місцями Лаврентіївської Літописи.

При всім тім однак виявляє „Слово“ черти личної творчости поета. Єго уява відтворює описуваний ним бій в одній хвилї за другою, живописує її вельми живо, майже до повної ілюзії. Творчому слухови поета неначе причуває ся навіть шум і оклики бою: „Что ми шумить, что ми звенить далече рано предъ зорями?“ Коли упали Ігореві стяги, кличе поет: „Уже бо, братіє, невеселая година въстала, уже пустыня силу прикрила“. Пильно прислухує ся поет усему: єму причуває ся голос Ярославни, клич Дива, плескане лебединих крил Діви-Обиди „на синім морі у Дону“, голосїнє руських жінок за своїми мужами, він чує, як дївчата, витаючи Ігоря, сьпівають на Дунаю, а „голоси їх вють ся через море до Києва“. Все те признаки личної, індивідуальної творчости, що виросла з народного кореня.

Найновійші дослїди вказують також на вплив византийської церковної пісні, а іменно византийських гимнів, на творчість автора „Слова о Полку Ігоревім“ саме що до уживаня реторичного ритму й риму, як у староруських проповідях і акафистах [1]).

Артистична одноцїлість „Слова“. Хоч у „Слові“ автор послугував ся народними і книжними живлами, однак вони зливають ся так орґанічно, що зміст і форма єго роблять вражінє одноцїлого твору. Такої одноцїлої умілої злуки ріжних живел не досяг анї оден твір староруського письменьства і нї оден із староруських творів не виявив такого глибокого зрозуміня природи, такого богатства образів (особливо богаті і ріжнорідні образи суму в першій части Слова“), таких настроїв і красок, такого

---

[1]) Гл. В. Бирчак. Византийська церковна пісня і Слово о Полку Ігоревім (Записки Наук. Товариства ім. Шевченка XCV. ст. 1—29, XCVI ст. 1—32).

широкого і независимого погляду на все тодішне життя Руси.

Ширина історичного сьвітогляду і глибина сумовитого патріотичного почуваня надають „Слову“ великого історичного значіня, бо воно містить у собі найкрасші плоди мистецької творчости, просьвіти і політичної мисли завмираючої київської Руси. „Слово“ зображає дружинно-княжу Русь київську з її політичними ідеалами, думками і почуванями та є неперечно оригінальним твором великої історичної і поетичної стійности.

Язик „Слова“ і форма твору. „Слово о Полку Ігоревім“ написане староруським язиком, питомим тодішній Київській Руси, вельми близким до язика „Поученія кн. Володимира Мономаха“. Находимо в нім форми повноголосні побіч короткоголосних: древо, шеломъ. Богатство форми двійного числа: вѣ, ваю, очима, соколома, тутаєвѣ, разлучиста і т. д., також третього самостійного відмінка (тебѣ лелѣявшу), стають певним доказом, що автор „Слова“ був літературно образованим письменником. Однак первісний язик „Слова“ підляг зміні на церковно-словянський лад під впливом переписців на північній Руси, де сей памятник зберіг ся.

Поясненя деяких місць „Слова“.

Про **„Бояна“**, сьпівця »старого времени«, згадує автор »Слова« чотири рази, характеризує способи єго творчости й єго самого, ґеніяльного поета княжої минувшини XI. ст., в котрій вже появляли ся перші усобиці з початком князьованя старого »Ярослава« (Мудрого). Отже сю добу перших усобиць і чародія Всеслава полоцького (що переміняв ся у вовкулаку), осьпівував у своїх творах »віщий« Боян.

Літописи не згадують про такого сьпівця-поета Бояна, однак знаємо того нема сумніву, що на Руси були княжі поети-сьпівці. Згадує про се Кирило Турівський в однім із своїх творів про тах »пѣснотворцевъ«, котрі своїми словами украшають »рати і ополченія« князів. Волинська Літопись згадує під 1251. р., що задля побідного походу Данила Галицького й єго брата Василька Ятвяг »пѣснь славну пояху има«. Длуґош оповідає під р. 1209. о війні між Лєшком Білим і кн. Мстиславом Удалим, що задля побіди Мстислава Русини висловлювали радість грімкими окликами: »О великое свѣтило, побѣдитель Мстиславъ Мстиславичъ! храбрый соколъ!« Про такі звеличуваня князів згадує також

автор »Слова«, про пісні Бояна в честь Ярослава, Мстислава, Романа. Іпатіївська Літопись під р. 1240. згадує про такого заводового сьпівця княжого Митусу: »Словутьного пѣвца Митусу, древле за гордость не восхотѣвша служити князю Данилу, раздраного, акы связаного, приведоша«. Про такого заводового сьпівця-поета »Бояна« з XI. ст. згадує також автор »Слова о Полку«, а про єго єствованє не можна сумнївати ся, бо передовсім автор »Слова«, згадуючи про Бояна, вказує виразно сю історичну добу, до котрої відносять ся твори сего сьпівця-поета, вичисляє поіменно князів ним осьпіваних, а навіть наводить виїмки з єго пісень (н. пр. зображенє Всеслава полоцького). До того точність автора в переказуваню історичних подій не оставляє ніяких сумнївів що до їх вірности, отже й що до Бояна.

Старого Володимира згадує автор »Слова« поруч із старим Ярославом (Мудрим): непеоечно має на думці сьв. Володимира В. До него відносять ся слова поета: »Того стараго Владимира нельзя бѣ пригвоздити къ горамъ кіевскимъ, сего бо нынѣ сташа стязи Рюриковы, а друзіи Давидовы«. Першим реченєм бажав автор імовірно висловити, що сьв. Володимир не вязав своєї діяльности з самим Києвом, але з усею руською землею, а другим реченєм вказує на роздроблене княжого роду після Володимира Мономаха на окремі вітки.

Про **Трояна** находимо чотири згадки: »были вѣчи Трояни«, »рища въ тропу Трояню чрезъ поля на горы«, »въстала обида въ силахъ Дажбога внука, вступила дѣвою на землю Трояню« і т. д., »на седьмомъ вѣцѣ Трояни верже Всеславъ жребій о дѣвицу себѣ любу«. Сї згадки відношено до римського цісаря Трояна (98—117. по Христї), одначе новійші досліди вказують на тожсамість Трояна з Дажбогом (сонцем).

Про **Дунай** стрічаємо також згадки в »Слові о Полку«. Перед Плачем Ярославни находить ся зворот: »Копія (зам. копейники) поють на Дунаи«, а Ярославна плаче: »Полечу зегзицею по Дунаєви«, на останку по повороті Ігоря домів »дѣвици поють на Дунаи«. Присьпіви про Дунай находимо часто в народних піснях і то може не так задля згадки тих часів, коли Словяни жили над Дунаєм (о чім згадує Літопись: »по мнозѣхъ же временѣхъ сѣли суть Словени по Дунаєви, кде есть нинѣ Оугорьская земля и Болгарьская. Отъ тѣхъ Словенъ розидоша ся по земли и прозваша ся имены своими кдѣ сѣдше, на которомъ мѣстѣ) і задля тісної звязи подій староруської історії з сею рікою (як н. пр. згадка в літописях з XII. столїтя про бій з Половцями на Дунаї, по чім руські князї осаджують посадників над Дунаєм у наддунайських городах): Дунай означає в народній творчости взагалї велику, широку і страшну ріку, котра щастє, а частійше нещастє приносить або заподїває (н. пр. в польській пісні: »Kasia wleci w tę Wisłę, w ten Dunaj«).

Відгомін „Слова о Полку“ й єго наслїдованя. Можна догадувати ся, що богато того рода памятників дотатарської доби безповоротно запропастило ся та що „Слово о полку Игоревѣ“ мало великий вплив на поетичну творчість у тогочаснім письменьстві. Се засьвідчає передовсїм недавно відкритий уривок написаної не пізнійше як около 1238. року поеми п. з. „Слово о погибели рускыя земли“, що є найдавнїйшим доси знаним наслїдованєм „Слова о Полку“. З лїтературного боку не має воно великої стійности, бо є тілько реторичним і холодним наслїдованєм. Ся поема написана з нагоди татарського нападу за князя Ярослава Всеволодовича (що княжив у Переяславі Залїськім 1238—1247.). Приступаючи до опису погибели Руської Землї, невідомий по імени автор промавляє сперщу про природні богатства і славу Київської Руси перед столїтєм і тим страшнїйшою видає ся патріотичному авторови та пропасть між минувшиною і сучасностю. Автор звертає ся до Руської Землї з таким викликом, як Ярославна до сонця: „О свѣтло свѣтлая и украсно (гарно) украшена Земля Руська!“ „Слово о погибели“ мало імовірно форму пісні та ідеалїзує особливо добу Володимира Мономаха. Дальше каже: „Многими красотами украшена єси: озерами многими, ріками і колодязями, горами крутими, холмами високими, дубровами чистими, полями дивними, зьвірами ріжнородними, птицями безчисленними, го́родами великими, селами дивними, виноградами богатими, домами церковними, князями грізними, боярами чесними, вельможами многими. Всего єси повна земле руська, о правовірна віро християньська!“

При всїй короткости сего уривка находимо в нїм ті самі прикмети стилю, які проявляють ся в иншім наслїдованю „Слова о Полку Ігоревім“. Є се поетичний памятник, зложений імовірно з кінцем XIV. або з початком XV. столїтя, а збережений у двох відмінних редакціях, що описує побіду князя Дмитра Донського над татарським ханом Мамаєм на Куликовім полї (над горішним Доном 1380. р.). Перша редакція, відома під наголовком „Задоньщина“, визначає ся народним і поетичним складом і є справедешним невільничим наслїдованєм „Слова о Полку Ігоревім“, хоч є деякі такі вставки, котрих не находимо в „Слові

о Полку", отже неперечно взяті з инших тогочасних поем опісля затрачених. Друга редакція „Сказаніє о Мамаєвомъ[1]) побоищѣ" має характер більше книжний і є украшена іскусними, реторичними висловами. Взагалі обі редакції є наслїдованєм „Слова о Полку Ігоревім", а особливо в Задоньщинї автор має все на тямці первовзір і подекуди дословно наводить цїлі місця, та перекручує їх нерозумно, н. пр. з віщого Бояна робить боярина, замість за шеломяном — за Соломяном і т. п. Всї ті памятники книжної поезії стають певним доказом, що була звязь між письменьством і народно-поетичною творчостю, котра при всїх духовних осудах і заборонах здобула собі місце і в книжнім письменьстві.

9. Подорожи („Хожденія").

Ігумен Данило Паломник. До творів церковного письменьства XII. столїтя треба зачислити також **„Хожденіє Даніила Русьскыя Земли игумена"**. Скоро після заведеня християньства на Руси було звичаєм ходити на прощу до сьв. місць. Такі подорожи богомольців при всяких перепонах і небезпеках уважано богоугодним і для душі спасенним дїлом. Цїлию сих подорожий була між иншими Атонська горя, — де богомольцї довше задержували ся, знакомили ся там з леґендами та переказами і записували їх, списували там книги і приносили домів богато рукописий і релїґійних оповідань. — Крім того метою сих подорожий була сьв. Земля, Єрусалим і гріб Господнїй, звідки приносили пальмові вітки і тому звали їх паломниками а також „странниками" або „калїками перехожими" від латинського caliga, що означало рід обуви, уживаної паломниками. Задля того такі подорожи мали також важне просьвітне значінє. Більше тямучі богомольцї списували споминн про свої подорожи під заголовком „хожденіє странникъ, паломникъ". Найдавнїйшим памятником того рода є **„Хожденіє игумена Даніила"** з XII. столїтя, а користувало ся воно таким поважанєм, що дійшло до нас

---

[1]) Мамай, татарський хан, що проводив татарським військом на Куликовім полї (на південний схід від міста Тули).

у многих рукописях. В одній з них ігумен Данило, названий сьвятим, а єго „хожденіє“ — „житіємъ“. Оповіданє Данила про єго подорож починає ся і кінчить ся Царгородом, з чого можна догадувати ся, що Данило звідав сьв. Землю після довшого побуту в Царгороді і був у сьв. Землї два роки. Опис єго подорожи став типовим взірцем пізнійших творів того рода. Не є се опис подорожи в нинїшнім розуміню, в котрім можна би найти відомости про природу і полїтичний стан земель, про побут і звичаї населеня. Там описані вірно з дійсностю і з усякими подробицями лише сьв. місця і сьвятинї, а опис доповнений леґендами й апокрифічними оповіданями.

Автор перенятий сильною сьвідомостю єдности руської землї, як і Володимир Мономах і автор „Слова о Полку Ігоревім“, що бачили всю небезпеку в усобицях і роздроблену сил на місцеві справи. Він згадує руських князів і бояр в єктеніях і ставить на гробі Господнїм „кандило“ за всїх Русинів і всю руську землю та всїх християн руської землї. Вельми займає єго оповіданє про гріб Господній і воно проникнуте релїґійностю.

З історично-лїтературного погляду є се перша проба опісля розвитого паломничого письменьства. цікава зображенями поглядів, прикметами стилю й язика. Оповіданє визначає ся великою простотою, точностю і богатством історичних та леґендарних подробиць, щиростю, наївностю і любовю рідного краю. Все, що автор оповідає й описує, подає на основі власних помічень, а сей паломник, переложений також на француський і німецький язик, уважають західно-европейські знавцї самостійним і найосновнїйшим та найважнїйшим описом середньовічної Палестини [1]).

Длятого має він також важне історичне значінє яко визначний твір паломничого письменьства в середньовічній Европі, іменно задля згадки про похід короля Бальдуїна на

[1]) Замітно, що паломник Данила з епічною простотою викладу лучить таку ґеоґрафічну і топоґрафічну точність, що досп остає одним з поважних творів, на котрі покликують ся француські Домінїкани у своїх археольоґічних дослідах.

*

Дамаск і до Тиверіядського озера, в котрім з дозволу короля брав участь.

Автор сего паломника Данило називає себе ігуменом Руської Землї, а хоч не подає місця походженя, то можна здогадувати ся, що жив у Чернигівщинї, бо порівнує ріку Йордан з рікою Сновою (Сосновою), котра плине в Чернигівщинї.

Сю подорож до сьв. Землї відбув Данило після першого хрестоносного походу за єрусалимського короля Бальдуїна, а з подій, згадуваних в єго творі, можна зробити висновок, що сю подорож відбув між 1106—1107. рр.

Загальний погляд на письменьство і просьвіту в 1-ім відділї I. доби.

Зараз після заведеня християньства на Руси зрозумів Володимир Великий, що просьвіта може найбільше причинити ся до утверджeня і розширеня християнської віри. Тимто перші князї, Володимир Великий та Ярослав Мудрий кладуть підвалини до просьвіти заснованєм шкіл передовсїм по княжих столицях і при соборних (епископських) церквах. З тих шкіл виходили сьвященики й инші церковні служителї, крім того писарі, що переписували книжки, і перекладчики, що перекладали лїтературні твори з грецької мови. До сих шкіл ходили не лише дїти сьвящеників та церковної служби, але й дїти знатних людий, дружинників та міщан. В сих школах відбувала ся збірна наука, учителї подавали науку зібраним в нїй громадно дітям. Крім читаня, писаня і численя на висшім степени учили грецького язика, а в західних школах на Руси також латинського і німецького язика. В канцелярії галицько-волинських князїв був вельми уживаний латинський язик. Через те просьвіта ширила ся не лише між духовними, але й сьвітськими людьми. Вже в тих перших часах почали також дбати і про освіту жіноцтва. Тогочасні руські князї були не лише письменні і любителї наук і просьвіти (Ярослав оснував книговню при церкві сьв. Софії в Киеві): деякі навіть були учені і пособляли розширеню науки (отець Володимира Мономаха, князь Всеволод, умів пять язиків; волинський князь Володимир Василькович названий в Лїтописи „великим фільософом“ і т. д.).

Окрім шкіл розповсюднювала ся осьвіта також дорогою „почитанія книжного“ з усяких підручників і збірників. Передовсїм метою сего читаня було осягнене відомостий з християнської релїґії, потрібних для спасеня душі, але крім того здобували собі читачі знанє з історії, ґеоґрафії, дещо з сьвітських письменників, а найменше з природних наук.

Головними огнищами тогочасної просьвіти були монастирі, як се було і в цїлій середньовічній Европі. Особливож славив ся Київсько-Печерський монастир, з котрого вийшли перші руські письменники, а також живописці, музики й митцї. Взагалї в І. добі на чолї книжної просьвіти і письменьства передує духовеньство, спершу в значній части грецьке, опісля руське. Тимто тогочасне руське письменьство мало духовний характер.

Твори перших руських письменників — **митрополита Іларіона, Теодозія Печерського, Нестора, Кирила Турівського** й инших — показують, що руське духовеньство того часу осягнуло значну осьвіту, а **Поученє Володимира Мономаха, „Слово о Полку Ігоревім“ і „Слово Данила Заточника“** стають певним доказом, що осьвіта окрім духовного стану проникала також і в инші верстви суспільства. Одначе годї заперечити, що ся осьвіта приймала ся лише у висших верствах суспільства, а в низші верстви народу не проникала. Ті самі твори, що згадують про осьвіту висших верств або поодиноких осіб в суспільстві, виказують, що в ширших верствах народу була значна темнота, забобонність і прихильність до давних поганських звичаїв, за що церковні проповідники дорікали їм двоєвірєм.

Сему не можна дивувати ся, бо число шкіл було незначне, діти ширших верств не користували ся звичайно шкільною наукою тай не було книжок зрозумілих народови. В перекладнім письменьстві було богато книжок писаних для чужого осьвіченого народу (Греків), відповідно поглядам і потребам грецького житя; отже для непросьвічених людий руського суспільства були сї книжки неприступні і мало зрозумілі. А ті чужі твори літературні наслїдували й руські письменники. Найбільше зрозумілі і приступні були Житеписи або так звані „Житія“ Сьвятих і мали педаґоґічний вплив. Сьвітське письменьство при

виключно релігійнім напрямі просьвіти не мало поля до розвитку і длятого „Слово о Полку“ є майже одинокою поетичною появою в своїм роді.

Твори княжо-дружинного письменьства можна поділити на два розряди: до першого відносять ся **„Поученіє Володимира Мономаха“** і **„Моленіє Данила Заточника“**, а до другого **„Слово о Полку Ігоревѣ“** і **„Слово о погибели Руськои земли“**. Особливо характеристична ріжниця проявляє ся між „Поученіємъ Мономаха“ і „Словом о Полку Ігоревім“. Поученіє“ пропукнуте византийсько-християнським сьвітоглядом, коли тимчасом „Слово о Полку Ігоревім“ являє ся майже виключно одиноким твором в староруськім письменьстві з народно-руським сьвітоглядом. Ся різка ріжниця між двома творами спричинена ріжницею між двома верствами в староруськім княжо-дружиннім суспільстві.

Представником одної верстви був велико-княжий дім Всеволода Ярославича; вона горнула ся до византийсько-християнської культури, була ознакомлена з византийсько-християнським письменьством і культурою і намагала ся сї напрями і настрої вводити також у руське житє. Найбільше впливовим представником сеї верстви був Володимир Мономах, котрий міг переймати засновки византийсько-християнської культури не лише з византийського перекладного письменьства, але й прямо від своєї матери — Грекинї.

Представником другої верстви був другий син Ярослава Мудрого, Сьвятослав Чернигівський й єго семя, що держали ся переказів народно-руського сьвітогляду, о скілько він зберіг ся серед дружини з часів Олега Віщого. Як із „Житія сьв. Теодозія“ дізнаємо ся, любив князь Сьвятослав музику і сьпів і любував ся княжо-дружинним епосом. Потомки Сьвятослава, почавши від єго сина, Олега Гореславича, були усунені від київського престола і бороли ся о се около сто літ з иншими вітками Ярославового роду. Житє в містї, віддаленім від культурного осередка Руси, Києва, пособляло збереженю національно-руської традиції. Коли ж у другій половині XII. столїтя дім Сьвятослава осягнув київський престіл, народно-руська традиція виявила ся гарним лїтературним твором „Слово о Полку“. Але

твір сей, одинокий у своїм роді, перестає бути одинокою появою в порівнаню з „Поученіємъ“ і „Моленіємъ“, коли мати-мемо на тямці, що княжо-дружинна верства витворила епос, переказуваний устно, а літературною обрібкою на такий лад одного епізоду було „Слово о Полку“. Навпаки, коли уявимо собі, що византийсько-христіянська культура була лише власностю одної части княжо-дружинної верстви, то дійдемо до погляду, що як раз „Поученіє Володимира М.“, котре виявляє византийський вплив у передовій части староруського суспільства, покаже ся виключною появою.

Переходова доба в розвитку руського язика (в 2-ім відділі І. доби). Віки XIII–XIV. уважають руські язикознавці переходовою добою в історії звуків і форм — часом, в котрім деякі давні звуки і форми зовсїм щезли, коли тимчасом инші на їх місце вступили. В першій половині XIV. столїтя війшла Галицька Русь в склад Польщі, а в другій половині XIV. столїтя Київська Русь в склад Литовської держави. Литовцї підчинили ся впливам руської просьвіти, виробленої за ліпших часів київської доби. На Литві панував до часів Жиґмонта Авґуста руський язик, що був також язиком урядових грамот і законодатних книг (в музею Чарторийських у Кракові зберіг ся лист Жиґмонта Авґуста до Жиґмонта Старого, писаний тогочасною руською мовою книжною, а в Катедрі на Вавелю в Кракові находимо ще й нинї написи кирильські). В Литовськім Статутї урядово постановлено, що „писар земскій маѣ рускими литерами и словы рускими всѣ листы и позвы писати, а не инышимъ языкомъ и словы“ [1]). Однак се не є одноцїлий язик з основними прикметами одного якогось говору, але нарічева мішанина південноруських і білоруських прикмет із значною примішкою канцелярських одностайних зворотів. У церковних книгах оставав і дальше староcловянський язик, лише потроха затронутий місцевим говором писця, а в правничих актах бачимо більше народно-руської мови. Давні основи київської культури задержали ся в нових обставинах, не доставало лише сили, щоби

[1]) Той язик був також дипломатичним у зносинах з Татарами і Молдавією.

вона відродила ся, самостійно розвинула її ожививла початки старої культури і виявила ся в літературній формі.

б) Другий відділ першої доби. Застій і занепад руського письменьства.

В першій половині XIII. століття попала Русь наслідком татарського наїзду і знищеня в страшне лихоліте, що довело остаточно до розділу між південною (Київською) і північною (Володимирсько-Суздальською) Русю і спричинило опісля історичний та етнографічний розрив тих частин старинної Руси (Київська — Україна-Русь і Велике князївство Володимирсько-Суздальське — Московщина). В 1240. році Татари здобули і зруйнували давну столицю Руси Київ і огнище тодїшньої культури Києвсько-Печерський монастир та опустошили і вилюднили край. Наслідком того переносить київський митрополит свою столицю у Володимир над Клязмою і тим способом витворює ся новий осередок політичного і церковного житя на півночи, а опісля тим осередком політичного, державного і церковного житя і книжної просьвіти стає Москва, яко столиця Суздальських князїв, що почали звати ся великими князями Московськими (від 1328. року). Значінє Москви особливо скріпило ся, коли князь Димитрій Донський побідою на Куликовім полї (1380.) зломив ярмо татарське і тим становище в. кн. московського, доси мало замітного, а ще більше після упадку Цaргорода, коли Москва на місци давної Византії стала столицею православія, а великий князь московський Іван III., одружений з византийською цїсарівною Софією Палеолєжанкою, став немаче наслідником і спадкоємцем византийських цїсарів і називав себе самодержцем, а навіть царем. Знищивши самостійність В. Новгорода (вдова посадница Марта Борецька) і Пскова огнища удїльно-вічевої традиції, і скинувши відтак татарське ярмо, виступає Іван III. яко защитник Церкви всего православного Сходу: столиця єго і столиця митрополії Москва вважала себе немаче третим Римом. Тяжище пересуває ся отже з Києва на північ, у Москву. Київ занепав і перестав бути осередком політичного і церковного

житя та не міг вже ніколи вернути до давного значіня і богатства. Сї подїї здержали розвиток державного і суспільного житя, що ще не вспіло уложити ся і зміцнити. Торговля і взагалї господарське житє краю було підорване, насильства, недостача личної і суспільної безпеки, громадні убийства викликали велике пригнобленє. На довгий час спинив ся розвиток умової і релїґійної просьвіти на Руси, залягла темнота і вкоренили ся в народї хибні вірування. Годї було в тих часах думати про засновуванє шкіл і розповсюднюванє науки і просьвіти. Із зруйнованими монастирями і містами загинуло богато памятників староруського письменьства. Зложили ся лише нові перекази, що зберегли ся в устах народу, н. пр. про **Батія і Золоті Київські ворота або Михайля Семилїтка,** тип народної надїї на грядучі поколїня, вічно молодої, ідеал народної сили, що ніколи не слабне, а все відновлює ся.

Книжна просьвіта після занепаду Київа має пристановище в західно-руських князївствах. Галичі і Володимирі Волинськім.

Одначе Київ не втратив зовсїм свого просьвітного характеру і в тяжкій хвилї татарського погрому. В самім Києві не перервала ся традиція і давні памятники — як Лїтопись і Печерський Патерик — зберегли своє значінє і повагу. Руська народність довго зберегала своє верховладне значінє в стариннім осередку, в Києві. В тих тяжких обставинах, коли татарське лихолїтє потрясло всїх до глубини душі, а нарід попав у розпуку, приняло ся духовеньство за єго подвигненє і просьвіту.

I. Богословське духовне письменьство.

Проникнуті вірою в Божий промисл, підносять епископи і сьвященики свій одушевлений голос і стараютъ ся ослабити важкі наслїдки татарського лихолїтя. Поміж першими визначив ся **київський митрополит Кирил**. Замітивши богато неправильностий у богослуженях і в житю духовеньства та народу, спроваджує він з Болгарії болгарсько-словянську рукопись **Кормчої книги або Номоканону**, котра здобула собі на Руси велике значінє яко книга законів і правил не лише в церковних і духовних справах, але

й у справах приватного і родинного житя, в яких духовеньство видавало суд. Кормча виступає також против останків поганьства, збережених у народних віруванях і звичаях, котрі підлягали духовному судови. Сю книгу переписувано дуже часто (найдавнійший список походить з кінця XIII. столїтя). Митрополит Кирил перевів також реформу півдупавшого духовеньства й установив так звані „**Правила Кирила**“, після котрих духовні мали сповняти свої обовязки.

Другим таким мужем, що в тих трудних обставинах був опорою народу і готов був душу свою за него положити, був **Серапіон**, ігумен Київсько-Печерського монастиря, „вельми учений і сильний у сьв: Письмі“, „учителеъ зѣло въ божественномъ писаніи“, як о нїм висловлює ся Лїтопись. Митрополит Кирил поставив єго Володимирсько-Суздальським епископом (1274. р., а в 1275. роцї він умер). З подібною рішучостю, як Кирил, звертав ся і Серапіон у своїх поученях до народу (а написав їх пять), вказуючи на народну недолю ізза нападів татарських і на нехристіянське житє, яко причину того лихолїтя, голоду, мору і війни. „За гріхи наші — говорив він — Бог навів на нас нарід немилостивий, лютий, що не щадив молодої краси, ані немочи старців, ані молодости дїтий“. Тілько щира покута і поправа може спасти нарід від більшого гніву і кари Божої. Друге „Слово“ пронукнуте глибоким смутком задля беззаконних дїл своїх духовних дїтий. Тому взиває до каяня, а милість Божа зійде на них, поживемо радости в нашій землї і наслїдимо царство Боже. Така сама основна ідея в третім поученю. Четверте і пяте звернене проти розповсюднених тодї забобонів, викликаних посухою і голодом.

Єго поученя мають прикмети живої народної мови і визначають ся особливою простотою, щиростю і глибокою любовю вірних. Вводять вони нас у житє і настрії народу після татарського погрому і мають історичне значінє. Згадує він про Перуна, Хорса, про приношенє їм жертв, про коровай, про бога огню Сварожича, про ставленє кутї Родови і Рожаницям, про бісовські ігри і піснї, „плясаніє и гудѣніє“ (музику).

На останку подібне значінє має також „**Слово нѣкоего**

Христолюбца", котрий виступає проти поганьства і подробицями, подаваними в своїм „Слові", доповняє ті скупі відомости літописні, які маємо про віруваня і звичаї, що зберегли ся між народом у два віки по заведеню християньства.

Поученя Кирила і Серапіона не відріжняють ся напрямом і змістом від того, чого бажали Теодозій Печерський, Іларіон і Кирил Турівський, а хоч не визначають ся такою викінченою літературною формою, як поученя двох останних, зате вони більше рішучі і приступнійші для ширших верств народу.

Окрім сих двох сьвятителїв Церкви, що дбали про піднесенє народу її єго просьвіти в тяжких часах татарського лихолїтя, визначив ся ще в другій половині XIV. столїтя **митрополит Кипріян**, родом Сербин, котрого лїтописи називають „вельми книжним і учительним". Поставлений митрополитом Руси, проживав він довгий час у Києві, хоч столицею митрополитів була вже тоді Москва. З південної Словяньщини, именно із Сербії, він привіз з собою богато церковних книг, дбав також про розбудженє письменьства і сам був трудящим книжником. У своїх церковних писанях згадує в перший раз про т. зв. **апокрифічні повісти і твори.**

2. Апокрифи.

Однак усї ті змаганя не могли довести просьвіту і письменьство на Руси до того давного процьвіту, який проявив ся до татарського лихолїтя. В тих трудних хвилях не явив ся на Руси анї оден письменник, що вспів би своїми творами розбудити нове лїтературне житє. Тодїшні грамотії займали ся лише переписуванєм давних книг, списуванєм так званих слів і поучень, призначених більше для читаня, ніж для виголошуваня з проповідниці, посланий, що містили в собі церковні правила для духовних та ріжних инших повістий (сказаний) або зладженєм збірників після перероблених з византийських в горі згаданих, як н. пр. Пчела, Златая Цїп і ин.

Однак письменні люди не могли вдоволити ся лише духовно-поучними, а до того в значній части полємічними

творами. Вони бажали таких творів, що вдоволили би також природним потребам і змаганям розуму, чувства і фантазії. А що релїґійне вихованє суспільства звернуло і цїкавість розуму на релїґійні ідеї, отже фантазія убрала сї релїґійні ідеї у відповідні образи. Окрім того фантазія проявляла ся і дїлала самостійно, творила образи для себе, що були зеркалом прояв житя. Сим потребам вдоволяли так звані апокрифи і повісти чисто сьвітського характеру. Всї ті твори є перекладені, але що були вони розповсюднені між народом у значнім числї списків, і нарід читав їх радо, то вони дають нам спроможність судити про умовий настрій народу. Окрім того в апокрифах і повістях попадають ся черти характеру руського народу і самостійної творчости, тимто сї твори мають своє місце в письменьстві.

Упадок полїтичної самостійности південно-словянських держав (з кінцем XIV. столїтя) перервав і там лїтературну дїяльність і з того часу перестали на Русь приходити твори південно-словянського письменьства, бодай не в такім числї, як давнїйше. Читали там і списували лише то, що остало з давнїйшої доби.

Але перегодом проявила свій вплив на Русь друга південно-словянська струя культурна. Коли державне житє на Руси після татарського погрому трохи очуняло, почали з Руси серед великих нераз небезпек люди відбувати подорожи на полудне, головно до Царгорода і на Атон. Там вони мали нагоду ознакомити ся з добутками, які осягнуло південно-словянське письменьство з XIII—XVI. столїтя, коли татарський погром перервав культурні і лїтературні взаємини споріднених народів. Руські книжники переймають у південних Словян їх нові прикраси рукописий, правопись, саме письмо (полуустав) і нові їх переклади. Після овлади Сербії й Болгарії Турками південно-словянські виходцї щораз частїйше переселяють ся на Русь, де вже ослабло було татарське ярмо (н. пр. митрополит Киприян).

Руське письменьство, що після татарського лихолїтя визначає ся упадком і застоєм, не могло також винагородити сеї недостачі, спричиненої перервою звязи з півден-

ними словянськими державами. Тимто і ся лїтература апокрифічна і повістева виявляє мало замітного, а навіть небогато остало рукописий присьвячених сїй галузи письменьства.

3. Лїтописи.

Галицько-Волинська Лїтопись — се третя частина, додана до Начальної і Київської Лїтописи, є найцїннїйшим памятником історичного письменьства в давній Руси, а також головним жерелом пізнаня руської минувшини і вивченя староруської мови. Крім того має вона більше одноцїлий характер і є одним з найважнїйших жерел до історії Литви, Польщі й Угорщини.

Оповідає вона про події від 1205—1290. р. (від смерти князя Романа) з історії Галицько-Володимирського князівства. Вона починає ся словами: „Начало княженія вел. князя Романа, самодержца бывша всей Русской Земли, князя Галицкого", однак крім короткої для него похвали, в котрій порівнує єго з Володимиром Мономахом, нема нїчого про сего князя. З сего можна догадувати ся, що ся Лїтопись є лише другою частиною затраченої зовсїм Гал.-Вол. лїтописи, а в рукописї, котрою користував ся переписець, був пропуск, бо з 1202. р. починає ся оповідане про події в Галицько-Волинській землї по смерти Романа.

Перша частина єї, **Галицька Лїтопись**, написана в Галичі, оповідає про „великий мятеж" (бунт) по смерти Галицько Володимирського князя, Романа Мстиславича; вона написана у формі одноцїлого оповіданя, без років, якоюсь близкою князеви Данилови особою (імовірно Галичанином) не скорше як в 40-их роках XIII. столїтя. Написана в Гал.-Волинськім князівстві, котре жило незавнсимим від Київської Руси з другої половини XI. столїтя житєм, ся лїтопись подає головно образ княжо-дружинного житя. Автор, чоловік сьвітський з княжо-дружинної верстви, котрої родоначальником був князь Роман, прославляє сего князя, а складом нагадує „Слово о Полку Ігоревім" і болгарський епос, а се стає доказом народного сьвітогляду у висших верствах суспільних Галицько-Волинської Руси. Крім того подає богато вістий про Західну Европу, з котрою Галицько-Волинська Русь сусїдувала. В дечім змінена при

пізнійших перерібках, ся частина зберегла менше більше свою початкову форму.

Друга частина, **Волинська Літопись**, починає ся 70-ми роками XIII. столітя, писана якимсь волинським літописцем, близким дворови князя Володимира Васильковича і кінчить ся 1289. роком. За прикладом галицького літописця писав також волинський сю літопись без років. Хронольоґію (роки) вставив пізнійший редактор літописи, вже по злуці Начальної і Київської Літописи з Галицько-Волинською, досить довільно і хибно.

Галицько-Волинська літопись визначає ся мистецьким складом, як „Слово о Полку Ігоревім“, злукою умілих, книжних і народно-поетичних зворотів в одну цілість гармонійну. Про князя Романа говорить: „Кинув бо ся був на поганих як лев, сердитий був як рись і пищив як крокодиль, а переходив усю землю їх (поганських народів) як орел, хоробрий був як тур“. Володимир Мономах „пив золотим шеломом Дон“.

Взагалї в Гал.-Вол. літописи бачимо сильний відгомін народних пословиць і переказів, чисто народних зворотів, а деякі місця взяті прямо з пісень.

Порівнанє літописий від XI. до XIII. столітя що до змісту виявляє, що духовне живло переголом слабне, а скріпляють ся сьвітські, мистецькі і народно-поетичні живла. Се стає доказом перероджeня, котре проявляє ся в усім тодішнім староруськім письменьстві. Спершу були письменниками лише духовні, в XII. ст. появляють ся уже князї і дружинники.

Автори Гал.-Вол. літописи були мабуть сьвітські люди, прихильні династії Романовичів. Крім власних помічень, користували ся вони оповіданями самовидців історичних подій й урядовими актами. До таких повістий самовидців належить н. пр. оповіданє про напад Батія на Русь, Битва під стінами Ярослава (мабуть переповіджений епос), про останні хвилї Володимира Васильковича, котрого характер зображено вельми живо. Автор Галицької Літописи був вельми начитаний, осьвічений, знав грецьких хроноґрафів (літописців), згадує і про Гомера, послугує ся взірцями народної поезії, пословицями і поговірками. Літописець оповідає вельми драматично, н. пр. про побут

кн. Данила в татарській Орді, дише горячою любовю рідної землї, дорожить славою вітчини і відчуває болючо всяку невдачу.

Гал.-Вол. Лїтопись не дійшла до нас у первописи, але в пізнїйшім списку Іпатіївськім[1], в котрім північні переписції в дечім позмінювали єї мову що до звукової сторони, бо тодї вже ріжницї між язиком північних а полудневих земель Руси були значні; зате має вона велику цїну що до висловів і староруської складнї. Язик лїтописи носить слїди західно-европейського впливу, бо стрічаємо в нїй слова переняті з латинського язика: „пискупья“, „пробощь“, „рикс, рекомый король“.

---

[1]) Лише в сїм списку має Гал.-Вол. лїтопись хронольоґію. Гал.-Вол. лїтопись в инших списках (Хлїбниківськім і Поґодинськім), молодших що до віку, але старших що до редакії, не має хронольоґії.

Друга доба (середня) староруського письменьства (1453—1798).

1. Політичні і релігійні події.

З кінцем XIV. і з початком XV. століття важні історичні події спричинили на Руси новий зворот і політичного й умового житя народу. Галицька Русь вже за Казимира Великого (1340.), а Велике Литовсько-руське князівство за Ягайла (1386.) входить у державну звязь з Польщею. З того часу починає ся державний вплив Польщі на руські землї, хоч у письменьстві він майже не проявив ся, бо і в самій Польщі вплив письменьства був ще доволі слабий. Галицька Русь ще довгий час після злуки з Польщею була окремим руським воєводством і тут списувано урядові грамоти в XIV. і в першій половині XV. століття переважно руським язиком, а доперва наслїдком постанови сойму в Єдльнї (1432. р.) майже виключно латиньским язиком. Городельська унїя (1413.) скріпляє суспільно-політичний вплив Польщі в руських землях (надїляючи політичними правами лише панів-католиків), хоч литовсько-руські землї мало що не до половини XVI. століття мали окремих князів. До боротьби за самоуправу литовсько-руських земель виступив безуспішно Свитригайло, а відтак за права Руси вступають ся князї Олельковичі, котрим Казимир Ягайлович надав відновлене київське князівство. Семен Олелькович двигнув доведений Татарами до руїни Київ і відновив Печерську Лавру. Але незабавом по смерти Семена Олельковича Казимир Ягайлович почув ся так могучим володарем, що рішив ся зробити конець єствованю окремого київського князівства, поставивши в Києві свого воєводу, Мартина Гаштовда

Однак в дійсности не покористував ся він злукою Польщі з великим князївством Литовсько-руським, щоби довести до визволеня південної Руси зпід татарської кормиги і сповнити се посланництво. Союз, здавало ся, корисний для Польщі, заключений з Іваном III., віддає (1471.) Московщині В. Новгород (сторонництво Борецьких, котре звернуло ся о опіку до Казимира, не дістало від него помочи), а скріплена тим способом Московщина мішає ся що раз більше в справи литовсько-руських земель. Щоби відвернути сю перевагу Московщини, оженив ся син Казимира, **Олександер**, з Єленою, донькою Івана III. Василєвича, але се не відвернуло грози Московщини, котра в суперництві з Польщею змагає до володарства над Русию.

Останним змаганем руських живел проти нового ладу в Литовсько-руськім князївстві було повстане під проводом київського воєводи, князя **Михайла Глинського**, коли єму король Жиґмонт відобрав київське воєводство (1507. р.). Однак повстане згноблено, а Глинський схоронив ся до Москви, де его втручено до вязниці і замучено.

2. На поли церковного і релїгійного житя

проявляє ся на Руси в суперечности до Московщини певне змагане до Заходу. Хоч Русь приняла христіянську віру з Царгорода, а Церква на Руси одержала відтам початки устрою, то се сягає тих часів, коли була ще єдність з Римом. Але й тодї навіть, коли вже настав роздїл Церков, київські великі князї не хотїли мати нїчого спільного з византийськими хоромолами, оставали в добрих взаєминах з Заходом Европи й Апостольською Столицею, а змаганя до унії Руської Церкви з Римом не устають, як се вказують взаємини Данила Галицького з Інокентієм IV. Наслїдком перенесеня митрополичої столиці із знищеного Татарами Києва до Володимира Суздальського, а відтам до Москви, владики удїльних руських князївств глядїли зближеня до Римської Церкви. Тим змаганям пособляла злука деяких руських князївств з Литвою, а Галича і части Волинї з Польщею. По визволу руських владик зпід зверхности московського митрополита причинило ся основане руської митрополії в Галичі за Казимира Великого, котрій підлягали епископства в Перемишлї, Володимирі Волинськім і в. Холмі. Але

також підвладні Литві руські владики намагали ся визволити зпід зверхности московського митрополита, котрий звав себе київським і гнобив їх великими данинами.

Заходами великого князя Витовта засновано руську митрополію в Києві (на котру по єго волї полудневоруські епископи вибрали митрополитом Григорія Цамвлака[1]) 1414. р.). Тим способом руська Церква відділила ся від московської митрополії й орґанїзувала ся на самостійних основах, а руські землї визволили ся зпід церковного впливу Московщини.

Київ став тим способом знов осередком релїґійного і культурного житя на Руси і наслїдком того виробив ся там перегодом інший характер умового житя і просьвіти. Руська Церква мала самоуправу, київського митрополита вибирав вільними голосами церковний собор епископату, коли тимчасом витворений в тогочасній Московщинї крайно виключний національний і церковний тип із самовладними змаганями не відповідав поглядам українського народу.

Вже на соборі в Констанції (1415. р.) являє ся згаданий в горі учений, київський митрополит Цамвлак, з леґатом царгородського патріярха Ізидором, також прихильником унії з Римом. Колиж опорожнила ся київська митрополія, вибрано порученого папою Ізидора митрополитом, котрий явив ся на соборі у Ферарі і Фльоренції (1439. р.), де проголошено зєдинене (унію) східної Церкви з Римом. Іменований відтак київський митрополит Ізидор кардиналом (перший кардинал Руської Церкви) подав в архиєрейськім посланю фльорентийську унію до відома епископатови на Руси, але коли явив ся в Москві для проголошеня унії, велїв єго великий князь московський увязнити і засудив на смерть на кострі. Видобувши ся з полону, утік кардинал Ізидор до Києва, а відтам до Риму, де й небавом помер.

Зближеню Руської Церкви до Риму пособляли історичні події на Балканськім півострові.

---

[1]) Кн. Витовт посилав митрополита Цамвлака на церковний собор до Констанци, де він був провідником 19-ти грецьких епископів, котрі однак не хотіли злучити ся з Римською Церквою.

Вже овлада Царгорода хрестоносцями і засноване там ними Латинське цісарство (1204—1261.) захитало повагу Византийського цісарства, витворило глибоку пропасть між Сходом і Заходом та промостило Туркам дорогу до овлади Балкану. (Сербія по бою на Косовім полі 1389. р., Болгарія [1]) 1393. р. стали турецькими провінціями, а Царгород попав 1453. р. у руки Турків).

Фльорентийська унія (1439. р.) скріпила також церковну звязь руських земель з католицькою Польщею і західною Европою, а руські митрополити входять у зносини з Заходом (Цамвлак був на соборі у Констанці 1414—1418. р., а Ізидор на соборі 1438. р. у Феррарі і Фльоренції). Коли наслідком тих подій виступають на Руси що раз більші сліди західно-европейського впливу, культурна звязь Руси з південно-словянськими землями і з Царгородом перериває ся наслідком згаданих у горі подій на Балкані.

Якнебудь фльорентийська унія не була тривка [2]), всеж таки скріпила церковну звязь руських земель з Польщею і західною Европою.

Московщина покористувала ся фльорентийською унією і упадком Царгорода (1453. р.), щоби московську митрополію визволити зпід зависимости царгородського патріярхату. **Московський митрополит приняв отже титул патріярха.** А московський патріярх став зверхником всего епископату

---

[1]) Представником впливу Сербії на старинне руське письменьство є митрополит Кипріян († 1406.), родом Сербин (проф. Ом. Огоновський називає єго Болгарином): літописи величають єго „вельми книжнымъ и учительнымъ“, чого доказом єго Житія Сьвятих (до 1380. був митрополит Кипріян у Києві, опісля переселив ся в Москву). Представником впливу Болгарії є Григорій Цамвлак (Самвлак), котрого візвав з Болгарії на Русь митрополит Кипріян. Він визначав ся глибокою ученостю, а на домаганє в. кн. лит. Витовта руські епископи висьвятили єго на київського митрополита (1414. р.). З творів єго замітні проповіди, в котрих він виявив свій красномовний талант. Обидва они були представниками відродженої в XIV. ст. церковно-словянської книжности, котрої твори ширили ся на Руси.

[2]) На Руси всеж таки були люди прихильні унії, як н. пр. митрополит Мисаїл, котрий написав „Соборное посланіє русского духовеньства и міщанъ къ римскому папѣ Сиксту IV. з Вильни 1476.“ (видане А. Петрушевичем 1870. у Львові).

в Московщині і змагав також до підчиненя собі київської митрополії. Однак самовладні змаганя Московщини відвернули від себе і духовеньство і міщаньство Руси, а православні руські епископи на соборі 1590. р. признали торжественно царгородського патріярха головою православної Руси. Царгородські патріярхи опікували ся з того часу справами південно-руської Церкви, церковними братствами і школами.

3. Люблинська унїя (1569. р.)

Вона звязала наконечно Литву й руські землї тїсно з Польщею, а всї руські землї, крім Берестейщини й Пинщини, що остали при Литві, і крім Чернигівщини, що піддала ся Московщині, дістались Польщі. Лит.-руське князївство перестало отже бути окремою державою, а ся злука Литви з Польщею відкрила весь простір на Руси впливам польської і західно-европейської культури. Оснований у Люблинї трибунал яко висша судова настоя, запоручав Руси самоуправу, бо Литовський Статут постановив, що „писарь земскій маєть по руску литерами и словы вси листы и позвы писати, а не иншимъ языкомъ и словы". Однак громадський самосуд знесено, обмежено права хлїборобів до землї і тим способом розділено населенє на шляхту і посполитих людий. Шляхта взяла державну управу в свої руки і відсунула від неї також міщан. Через те і в міськім житю настав цїлковитий переворот. Королї надавали містам маґдебурське право, котрим вони правили ся самостійно і творили инакше відокремлену в собі державу. Сим правом одначе користували ся тілько католики-міщани, що сиділи серед городських мурів, а що руське міщаньство було поселене поза укріпленями, то переважно не хіснувало ся маґдебурським правом. Тілько в Церкві зберегли ся покищо останки колишнього вічевого, громадського устрою.

Руські князї і бояри входять у взаємини з польскою шляхтою і з західно-европейською культурою. Але хоч Русь втратила свою народно-політичну самостійність і постепенно підлягала суспільному і політичному впливови Польщі, вона готовила ся серед того впливу до культурного поступу і розбудженя своєрідного умового житя і письменьства. Особливо коли царгородські патріярхи що раз

більше вмішували ся у внутрішні справи Руської Церкви та поставили руських владик під догляд церковних братств, руські владики довели до унії з Римом, званої Берестейською.

Берестейська унія (1596.), до котрої головний почин дав Інатій Потій, епископ володимирський, опісля київський митрополит, викликала, правда, роздвоєнє в широких верствах руського суспільства, бо зносила громадський, виборний устрій Церкви на Руси і спричинила релїґійні спори; однак се споводувало значний рух лїтературний і просьвітний, а з тим і змаганя до витвореня власної науки. Серед руського суспільства найшли ся люди, що стали горячими обороницями народности і ся боротьба доставляє головного змісту руському письменьству протягом XVI—XVII. ст. До тої боротьби виступає галицьке, а передовсїм львівське міщаньство в обороні „благочестивої" віри, а се стає поклином до розбудженя широких верств народних, головно селяньства.

4. Початки козаччини. Визвольні змаганя українського народу.

Після зруйнованя Византийської держави повстав на Кримі хижацький **ханат Гиреїв,** а з того часу вельми змінили ся відносини на окраїнах Литовсько-руської держави. За Витовта єї межі сягали до берегів Чорноморя. Він укріпив Канів, оснував Черкаси і Кременчуг, построїв твердиню на місцї давнїйшого Очакова, пристань на місцї нинішньої Одеси і замок при устю Днїстра (проти Акерману). Але за Казимира Ягайловича, занятого більше спорами з Польщею, як обороною границь, Литовсько-руська держава втратила ті південні окраїни. Менґлї Гирей знищив пограничні твердинї, а між заселеною Київщиною і татарськими кочовищами утворив ся широкий простір пустої землї, так звані Дикі поля, де вела ся безнастанна боротьба між українськими поселенцями з одного, а татарськими хижаками з другого боку. Проти татарських наїздників, що безнастанно нищили Україну, витворює ся в другій половині XV. і протягом XVI. століття козаччина, котра виступає також проти заведеного наслїдком люблин-

ської унії економічного і суспільного ладу на Україні. (Замість громадського самосуду заведено шляхотський, хліборобів закріпощено, отже нарід кидає ся туди, де уряд і шляхта не мали над ним власти, в незаселені степи і там пристає до вільного Запорожа).

Крім економічних і суспільних відносин берестейська унія зробила великий вплив на нарід наслідком знесеня в Церкві виборного ладу. Козаччина почала боротьбу з Польщею і звертала ся за помогою до широких народних верств з одного боку, а з другого під релїґійним прапором лучила ся в справах „руської віри“ з представниками вищих українських верств, з їх останками — з міщаньством, духовеньством, а навіть із шляхтою. Релїґійним прапором заступає ся прапор національний, під окликом справ релїґії веде ся боротьба задля національних, полїтичних, суспільних і економічних питань. З тою релїґійною поволокою доходить до розгару польсько-козацьких війн. Довголїтні війни польсько-козацькі, що заповнили другу половину XVII. столїтя і страшно зруйнували правобережну Україну (в народних устах витворила ся назва сеї доби — Руїна), довели до розриву України на право- і лївобережну (в Андрусівськім мирі 1667. р.) і спричинили також значні суспільні і національні зміни. Але хоч наслїдком польсько-козацьких війн занепали на Україні засновані там попереду огнища умового і лїтературного житя та спинили єго розвиток, то серед воєнного козацького суспільства проявляє ся поетична творчість, котра видає козацький епос — думу.

5. Початки гуманїзму.

Змаганя до зєдиненя Східної Церкви з Західною, упадок Царгорода, в слїд за тим переселенє учених Греків (між иншими ученого Кирила Лукариса) до західної Европи, мали для культурного розвитку і поступу благодатні наслїдки. Середньовічні погляди і форми пережили ся в супротивности до закостенїлої схолястичної учености проявили ся змаганя до свобідного образованя і свобідних дослїдів на полї науки до визволеня людського духа з закостенїлої шкільної системи. Провідником в тих змаганях

мала стати клясична старинність, письменні і мистецькі твори старинних Греків і Римлян. З відродженем наук і умілостий клясичної старинности укладають ся наукові досліди і мислене на нових основах висшого наукового і мистецького образованя. Взірцем тих умових змагань служать літературні й мистецькі твори клясичного сьвіта. В половині XV. столїтя дістали ся на Русь ті нові струї наукові і житєві з Заходу, а сї струї названо гуманїзмом. Гуманїзм проявив ся головно пильним вивчуванєм старинних клясичних язиків (латинського і грецького) і лїтератур. Знанє старинних клясичних лїтератур розбуджувало справдешню вселюдську просьвіту (звану в латинській мові humanitas, відси і назва гуманїзму) і справдешній смак письменський у християнських народів. Сей новий культурний напрям вийшов з Італїї, де грецькі учені після овлади Царгорода Турками найшли приют і розбудили замилуванє до клясичних лїтератур і наук (плеканих уже італїйськими поетами Дантом і особливо Петраркою).

Правда, і в середних віках читано у висших школах дещо із староклясичних творів, як се опісля робили гуманїсти, але в середних віках плекано більше латинський язик. Та середньовічна наука звала ся схолястикою (від латинського вислову schola — школа). Головною задачею схолястики було узасаднювати й утверджувати правди науки Церкви з підмогою розумованя, а мислити, розумувати (діялєктика) і доказувати правду учено на основі писань грецького фільософа Аристотеля (котрого виїмки знано з лихих перекладів латинських). Але схолястика, котра була спершу хосенною умовою ґімнастикою, перегодом тратила що раз більше наукові прикмети і губила ся в пустих формулах і сухім, викопарнім розумованю.

Тимто з відродженєм клясичних лїтератур і наук повстав ся спершу в Італїї, а відтак і в західній Европі новий зворот в умовім житю, званий гуманїзмом, а головною його прикметою було змаганє до свобідних самостійних дослїдів і свободи думки. Сей напрям звернув і красну лїтературу, науку і мистецтво на новий шлях.

Сей новий напрям дістав ся також до **університетів у Празі** (заснованого 1348. р.) і в **Кракові** (1440. р.), в котрих висшу просьвіту побирало також богато Русинів. Королева Ядвига [1]) оснувала своїм накладом в празькім університеті окремий інтернат (бурсу) для студентів Литовнів і Русинів, а такий сам інтернат відкрито опісля при Краківській Академії). Побирали там науки між иншими Адам (опісля Іпатий) Потій і Касіян Сакович. Через Польщу вийшов гуманїзм і на Русь, відки богато заможнїйших і талановитих Русинів їздило в Італїю, щоби набрати ся висшої осьвіти у тамошних учителів-гуманїстів. Першим Русином, що поїхав учити ся в Італїю, був **Франц Скорина** з Полоцка. Спершу учив ся в університеті в Кракові й осягнув там степень бакаляря, а відтак на університеті в Падуї осягнув він степень доктора лїкарських наук і фільософії.

Імовірно православної віри, своє хрестне імя „Георгий" скрив він під католицьким іменем „Франціска", щоби міг учити ся в Академії, до котрої православні не мали приступу.

Визначний вплив у напрямі гуманїзму на Руси мав **Максим Грек** (родом з Альбанії ок. 1480. р., † ок. 1556. р.) котрий здобув собі широке образоване в часї процвиту доби відродженя і гуманїзму у Фльоренції і Венеції, а клясичних письменників називав першими своїми учителями Там мав він нагоду ознакомити ся з клясичними язиками і лїтературами і близько придивити ся духови нової італїйської просьвіти. Ширина умового сьвітогляду лучила ся в него з силою і глибиною релїгійного чувства. Він слухав знаменитого ученого Грека Константина Ласкариса та ознакомив ся із славним проповідником і настоятелем Домініканів у Фльоренції, Савонаролею, котрий був єму близший духом яко строгий проповідник аскетизму, як італїйські гуманїсти, а відтак у монастирі на Атонї вчитував ся пильно в тамошних рукописах. Одушевлене, викли

---

[1]) Як засьвідчає київський архимандрит Захар Копистенський в присьвятї кн. Четвертинському свого виданя бесїд сьв. І. Золотоустого (1623.). „королева Ядвига читала Біблїю словенську, а для вирозуміня її мала виклади Отцїв сьвятих словенським язиком, котрі з Біблїєю читала".

кане в Італії клясичними науками (до чого немало причинила ся основана Медицеями у Фльоренції Академія), пірвало християнських учених до того степеня, що мріли про воскресене грецької мітольоґії, обожали Плятона і викликали рівнодушність до християнських засад та довели тим до занепаду моральности і попадали в поганьство. Як Савонароля виступав проти такого вибуялого одностороннього одушевленя клясичним сьвітом і був противником осьвічених, але мало релїґійних італійських гуманїстів, так Максим Грек на Руси остерегав вірних християн перед подібними змаганями і написав „Обличительное слово на єлинску прелесть", в котрім старинній мітольоґії протиставить ідеали і засади Христової науки. Хоч чужий походженєм, він не тілько своїми творами (видав Толковую Псалтир, справляв богослужебні книги), але і впливом своїх моральних поук на погляди тогочасних людий належить до Руси, дарма що порікавєм многих московських обичаїв і поглядів наразив собі московських черцїв і ухвалою синоду за те, що нїбито псував текст сьвященних книг, зачинено єго в монастирі, де й помер. Він перший на Руси явив ся з богатим засобом знаня не тілько в богословських, але й у сьвітських науках, а своїми трудами і змаганями приготовив виданє Острожської біблії і діяльність Греко-словенської Острожської Академії.

Під впливом гуманїзму повставали на Руси висші школи, вправдї ще з церковно-схолястичним напрямом, але з европейським устроєм, а се розбудило живий лїтературний і науковий рух і рішучі прояви умового і народного житя.

6. Реформація,

викликана Лютром у Нїмеччинї (1517. р.), відбила ся також значним впливом на Руси. Лютер списував свої науки нїмецькою мовою, переложив нею сьв. Письмо, складав нею релїґійні пісні і виробив її на лїтературну мову. Латиньский язик, яким доси майже виключно послугували ся в письменьстві в тогочасній Европі, уступає місця живим народним мовам. Реформація обгорнула не тілько західну і середню Европу, але стала ширити ся також у Польщі, на Литві і Руси (а іменно кальвінїзм, социнїяньство, або

так зване антитринітарство [науку о сьв. Трійці супротивну католицькій науці], або так званий аріянізм). Сю науку проповідував Лелій Социн, а відтак єго братанич Фавст Социн, в Польщі, а осередком социніян був Пинчів і Раків. Ся наука розширила ся також у литовсько-руських землях. Найзнатнійші вельможі, між тими Радивили, а також міщани переняли ся сею наукою і видали численних письменників. Прихильником социніян був також князь Константин Острожський, хоч держав ся православної віри, і тому атонський чернець Іван Вишенський, вважаючи се шкодою для православної віри, картав у своїх посланіях прихильників социніяньства, що „поєритичѣли вси обительницы Малой Росіи и отъ Бога далече устраниша ся“. Відозвав ся давний рух чеський з часів Гуса, а ся наука проникала заходом чеських братів і инших некатолицьких сект у Польщу, а відтам на Литву і на Русь.

Сей релїґійний рух спонукував з одного боку до дослїдів релїґійних питань, а з другого побуджував ревних прихильників Церкви готовити оружє до оборони. До сеї оборони треба було таких самих засобів образованя, якими орудували противники. Осьвічені люди сьвідомо відчували потребу образованя і тим виріжняло ся осьвічене суспільство на Руси від Московщини, закостенїлої в застарілих поглядах і в темноті. Але сей просьвітний рух не остав опісля без впливу і на сусїдну Московщину, де білоруська і київська осьвіта положила також культурні підвалини.

Наслїдки сего релїґійного руху проявили ся небавом наглядно на просьвітнім і лїтературнім полї. Хоч український нарід втратив державну самостійність, однак розвинув мимо того своєрідне житє, яке многими прикметами нагадує старинну добу. В церковнім письменьстві зберегла Русь книжні традиції старинної доби, однак жива народна мова, що проявила ся доволї чистою в грамотах другої половини XIV. столїтя (з прикметами білоруського говору) щораз більше виступає в творах, котрі відносили ся до житєвих потреб, і мішає ся з церковно словянським і польським язиком. В правних грамотах і законодатних книгах значну перевагу бере жива народна мова і з старо-

словянським та польським відтінком стає урядовим язиком на Литві.

Наслідком політичних і суспільних відносин черпав сей урядовий язик не тільки з церковно словянського і живої народної мови, але й з латинського і німецького язика під впливом школи, торговельних взаємин із Заходом і винаходу печаті. Літературна діяльність у тогочасній Руси проявила ся головно на релігійнім полі, на котрім ведено горячі спори (полєміку) між католиками та уніятами з одного боку, а православними і протестантськими сектами з другого. Сї спори творять протягом XVI. і XVII. століття головний зміст тодішньої руської літератури так званої полємічної (так називано твори, в котрих прихильники одногоісповіданя поборювали представників иншого ісповіданя), а хоч та полєміка була доволї одностороння і виходила головно на заговорене противника, всеж таки ожпвила значно тогочасну літературну діяльність і причинила ся до розбудженя самосьвідомости спорячих сторін.

7. Книгопечатанє.

Випайдене в Німеччині в половині XV. ст., а відтак розповсюднене також у Польщі, на Литві і Руси, воно пособляло вельми тогочасному літературному рухови. В Кракові появляють ся з кінцем XV. століття (1491. р.) церковно-словянські книги кирилицею в печатні **Швайпольда Фіоля**, Німця з роду, за що запідозрено єго в прихильности православію і візвано на суд перед краківського епископа. Він був приневолений покинути Краків і переніс ся на Угорщину, а через те на якийсь час перервало ся печатанє книжок. Але відтак (після видань Скорини в Празї 1517—1517. р. і у Вильнї 1525. р.) заходами московських виходців **Івана Федорова** (або Федоровича, як єго називали на Руси) і **Юрія Мстиславця** починає ся на Руси правильне книгопечатанє з початком другої четвертини XVI. століття. В маєтности вельможі Григорія Ходкевича (виленського каштеляна і гетьмана великого князївства) в Заблудові, на українсько-білоруськім пограничу (в Городенщині), повстає перша печатня, заложена Федоровичем і Мстиславцем, котрі були приневолені утїкати з Москви

наслідком заворушеня, викликаного там першими їх печатними виданями. Однак недужий і підхожий віком Ходкевич не довго пособляв тим печатникам. Задлятого Мстиславець переніс ся до Вильна і там з підмогою богатих міщан Зарїцьких і Мамоничів (в домі сих останних) заложив нову печатню [1]. Федорович тимчасом переніс ся до Львова і тут з підмогою спровадженних з давної заблудівської печатнї помічників заложив першу руську печатню (р. 1573.) недалеко Сьвято-Онуфрейського василіянського монастиря (на Підзамчу).

Задля недостачі потрібних засобів попав Федорович у довги і був приневолений приняти службу у князя Острожського (1575. р.). В Острозї в 1570-тих роках зібрала ся заходами князя Острожського громада образованих людий, рід грецько-словенської академії, і тут підготовлено та протягом двох років випечатано славну **Острожську Біблїю** (в р. 1580. і 1581.) на основі копій сьв. Письма зібраних з сербських, болгарських, грецьких та італїйських монастирів. Се перше повне старословянське видане Біблії було виконанем найбільшої тоді видавничої роботи. Князь Острожський написав передне слово до сего виданя, а друге Герасим Смотрицький, підскарбник князя, що належав до редакції Біблії. Силябічними віршами описав він герб князя, а такимиж віршами зложив друге своє „предисловіє“ для ослави князя.

По випечатаню Біблії вернув Федорович до Львова і тут умер. По єго смерти викупило заставлену у жида печатню Ставропигійське Братство і в початках XVII. століття приняло на еї управника литовського Русина **Михайла Сльозку**, котрий опісля відкрив власну печатню, а ставропигійська, найдавнійша у Львові українська печатня [2]), є тут і до нинї. Окрім сих печатень розповсюднили ся печатнї на Литві і на Руси так, що находили ся

---

[1]) Лука Мамонич був скарбником великого князївства, а Кузьма Мамонич виленським бурмістром. В сїй печатнї вийшло 1574 5. Евангеліє, а 1576. Псалтир. Іван Зарїцький (Зарецький) був скарбником і старостою унитським, а брат єго Зиновій бурмістром виленським.

[2]) Король Володислав IV. надав Ставр. братству виключне право печатати словянсько-руські книги, а сей привілей потвердив також король Михайло Вишневецький.

е лише по важніййших містах і монастирях. але і по селах [1]), що стає вимовним доказом розбудженого умового житя серед тогочасного українського суспільства [2]).

Але коли в Московщині печатане обмежає ся лише церковними книгами, на Руси пробудило ся живе чувство народности й умова потреба в змаганю до перекладів сьв. Письма живою народною мовою, проява, — якої не бачимо в Московщині. Згаданий в горі **Франц Скорина**, полоцький міщанин, що учив ся в Кракові і Падуї, видав у Празї „Біблію Руську“[3]) (1517—1519. р.), „Богу ко чти и людемъ посполитымъ къ доброму наученію“, а в перекладї, що визначає ся примішкою білоруських і руських висловів, користував ся чеською і церковно-словянською Біблією. Ціль сего виданя поясняє Скорина просьвітною і народною потребою, бажаючи послужити свому народови „къ наученію (правд віри) людемъ посполитымъ руського язика“ (тим, що говорять по руськи), „своєму прироженому руському языку къ науце всего доброго“. Але в переднім слові до Біблиї і в замітках Скорини не находимо ніякого натяку про якнебудь звязь єго праці з протестантським або яким небудь иншим релігійним рухом, так що єго змаганя являють ся зовсім независимими і самостійними (Лютер виступає із своїми тезами на передодні Всіх Сьвятих 1517. р. [4]). Прихильником і помічником у Скорининих змаганях був

---

[1]) Крім Вильна, Києва, Львова й Острога засновано печатнї в Несвижі (в Миньщинї) заходом маршалка і канцлера в. кн. литовського кн. Миколая Радивила Чорного, опікуна кальвінїстів, де 1562. р. напечатано кальвіньский Катехизис—С. Будного; крім того в Почаєві, в селї Стратині (в Рогатинщинї), в Євю (у Виленщинї), в Кутеїнї (в Могилївщинї), в Крилосї (коло Галича) й ин.

[2]) Числа виданих у Московщинї і на Руси книг дають наглядний образ розвитку книжної дїяльности і культури там і тут. До 1600. року московських печатень вийшло 16 книг, з українських 67; до 1625. р. московських 65, з українських — 147; до 1650. р. (до злуки України з Московщиною) з московських 275, з українських 300.

[3]) Виданя повної „Руської Біблиї“, судячи з того, що до нас дійшло, не довершив, хоч в переднім слові з 1519., говорить про цілу „Біблію.

[4]) Коли вичерпав ся наклад видавь Скорини, переписувано їх протягом XVI. і XVII. ст. в Білій Руси і на Українї. (Відпис Василя Жугаєвича з Ярослава (1568.), Луки з Тернополя (1569.), Дмитра з Зїнкова (1573.) й ин.

імовірно старший виленський бурмістр **Яків Бабич**, в котрого домі, по переселеню з Праги до Вильна, Скорина заложив печатню [1]), а се кидає гарне сьвітло на ті культурні круги, серед яких розвивали ся просьвітні й умові змаганя, котрим пособляло заможне і розмірно на ті часи осьвічене міщаньство більших білоруських міст (Мамоничі, Зарiцькі й ин.). Наклад на Біблію і Псалтир дав Богдан Онькiв (Онькович, син міського радника виленського, мабуть університетський товариш Скорини).

З тогочасних перекладів сьв. Письма найбільш замітне **Пересопницьке Євангеліє** [2]), зладжене накладом кн. Настасї Гольшанської в пол. XVI. ст. За радою пересопницького ігумена було воно переложене імовірно Михайлом Василевичем, сином сяніцького протопопа (декана) з помогою архимандрита Пересопницького Григорія з „болгарського язика на руську мову“, „для лепшого вирозумленя люду христіянського посполитого“, при чім перекладник, як і Скорина, користували ся у своїй роботї чеським перекладом, але мимо того зустрічаємо прояви руської звучнї, складнї і форм. З початку XVI. столїтя маємо також рукописний переклад **Піснї Пісень** з поясненями і моральними поуками, зроблений невідомим по імени перекладником, а мова перекладу виявляє також слїди чеського первовзору. На жаль та „посполита мова“ була дуже мало подібна до дійсної, живої, чистої народної мови, бо тодї сеї чистоти мови не цїнили і майже і відчути не вміли. Тодї йшло головно о „правди віри“. Крім того є ще деякі инші переклади частин Біблії, як рукопись писаря Дмитра з Зїнкова (місто на Поділю за Збручем) і Луки з Тернополя, імовірно переписані з біблїйного перекладу Скорини.

З XVI. столїтя маємо крім того в так званих Учительних Євангеліях ріжні взірцї перекладів біль-

[1]) В тій печатнї видав „Апостолъ“ (1525.) і молитовник „Малая подорожная книжица“.

[2]) Пересопниця на Волинї, між Ровном а Луцком, де нинї ще є останки старинного монастиря, построєного Хведором Чорторийським, де було написане Пересопницьке Євангеліє. Опісля дісталось се євангеліє гетьманови Мазепі, а він передав у біблїотеку семінарії Переяславської. Часть рукописи Пересопницької (Еванг. Луки і кілька взірцїв з других євангелистів) видав проф. П. Житецький у Киеві 1876.

ле або менше зближені до народної мови, а деякі дуже арні і старанні „Учительні Євангелія“ (т. є. „з виладом“, з поясненями) зберегли ся саме в Галичині. Учительні Євангелія“ подають крім евангельських екстів на всї неділї року і важнїйші сьвята, до кождого вангелія духовну науку (в Польщі називали такі виданя postyle“).

Сі переклади є лише дальшою низкою тих „переклаів“ сьв. Письма на „посполиту мову“, що появляють ся а Білоруси ще перед реформацийною струєю, а хоч неожна заперечити, що й реформацийні впливи опісля причинили ся до спопуляризованя сьв. Письма і богословького письменьства, то всеж таки стягали вони правдиві очутя релїґійні на рівень пустого говореня і тим більше взятих спорів, а навіть кровавих усобиць.

Змаганя до розповсюдненя протестантських ідей підяв **Симеон Будний**[1]) (імовірно Мазовшанин) в 40 літ після корининих видань з товаришами, що також не були Рунами, і видав сучасною руською мовою в Несвижі „Каехисісъ то есть наука стародавная христіянкая“ (1562. р.). Але після того взяв ся до перекладу сьв. исьма на польський язик і польською Біблїєю здобув собі я в письменьстві. З пізнїйших его товаришів унїтарської кти намагав ся ще руською мовою розповсюднювати простантизм **Василь Тяпинський**, Білорусин з роду, і видав кахизис для „науки дїтий“ і текст евангелій. В тім самім сї появляє ся переклад Нового Завіта на білоруську ову (імовірно з польського перекладу) невідомого нам изше социнїянина **Валєнтина Негалевського** в селї Хоровові на Волині (в 1581. роцї) з виразною унїтарською хою.

Книгопечатанє вельми причинило ся отже до видань рекладів сьв. Письма, Отців Церкви, богословських полечних творів, церковно - словянських богослужебних книг, передмовами, доповненями і поясненями білоруською мою, а хоч властивої лїтературної діяльности в тих часах Руси не замічаємо, всеж таки наведені виданя стають

[1]) Будний був спершу кальвінїстом, відтак унїтаристом, а на останку рейшов до крайного аріяньства (юдаїстичного напряму).

певним доказом висшої ровени осьвіти і підготовляють т
промощують дорогу народній мові в инших вітках пись
меньства. Білоруська і київська ученість причинили ся д
замітного піднесеня культури.

8. Органїзація Церкви. Братства. Розвиток справ Церкви.

Після фльорентийської унії помічаємо кілька дуже за мітних явищ. А іменно зпоміж вельмож, котрі пособлял розвиткови просьвіти і культури на Руси, визначив ся по біч князя Константина Острожського також князь **Андрі Курбський**. Родом Москаль, утік Курбський перед жорстоко стю Івана Грізного на Литву й оснував у селї Миляно вичах (в Ковельщинї) культурне огнище, котре побі Острога чимало причинило ся до розбудженя умового жит на Руси. Ученик грецького ученого богослова Максим Грека, Курбський громадив коло себе всяких учених, а вва жаючи помноженє книг головним способом до оборони вір і народности, перекладав церковно словянською мовою твор грецьких церковних письменників, писав письма до укра їнських вельмож і до міщан та ремісників, щоби їх утвер дити в православній вірі. Книги і листи Курбського писа церковним під впливом московщини зміненим язиком, а д які знов писаня уживаним тодї на Руси книжним язико переміщаним польськими і латинськими висловами. Ві у старости вивчив ся латинського язика і заохочував м лодїж здобувати собі висшу осьвіту на европейських ун верситетах і вчити ся грецького і латинського язика.

Як Острог і Миляновичі, був також двір князя **Юр Слуцького** на білорусько-українськім пограничу третим п дібним огнищем культурним.

Але перегодом, коли українські вельможі почали п реходити на латиньство (чому і дім Острожських служи знаменним прикладом), українське населенє не могло ч слити на їх поміч у будучині. Тимто почала середня ве ства українського населеня, сьвідомійше міщаньство і більших містах, орґанїзувати свої сили до нового культу ного і народного руху. В сїм культурнім і народнім ру ведуть тодї перед у Галицькій Руси міста Перемишл

Львів, а на Білоруси Вильно, перегодом Київ і ин. Протягом XVI. столїтя помічаємо зріст матеріяльних засобів українського міщаньства, а рівнобіжно з тим іде зріст горожанської і народної сьвідомости. Не маючи в Галицькій Руси виглядів на поміч вельмож і шляхти, взяло ся львівське міщаньство до орґанїзації власних сил і в тім покористувало ся давним устроєм церковних братств, а також взором міських а особливо цехових орґанїзацій. Небавом почали такі братства повставати одно по другім. Церква братська була релїґійним осередком, що лучив вірних громади у релїґійний союз. Братства, котрі сперщу займали ся ділами милосердя та христіянської любови і побіч церкви удержували доми для убогих і шпиталї для хорих та устроювали братські служби церковні, похорони й инші діла побожности, розширили опісля обсяг своєї діяльности. Поперед усего старались о церкву і сьвященика (похорони, вінчаня членів братства, богослуженя в неділї і сьвята і т. ин.). У тїсній звязи з церквою стояла школа, бо мала служити народним цїлям і піддержувати просьвіту на церковно-релїґійній основі. Учителї в тих школах сповняли обовязки дяків (дидаскали) і були тїсним злучником школи і церкви. По більших містах заможнїйші братства вели висшу культурну роботу, громадили около свого огнища кружки учених людий, богословів, письменників, котрі розвивали і ширили книжне письменьство і науку з підмогою висших шкіл (ставропігійська школа у Львові була неначеби лїцеєм, у Києві з братської школи повстала академія) і печатень. Церковно-братських шкіл повстало тодї богато більше, як їх було опісля коли небудь на Українї прилученій до Московщини. Козаччина дбала також про школи (в Гадяцькім договорі вихований за границею Немирич домагав ся заложеня двох університетів і инших шкіл).

Така орґанїзація братств давала їм супроти правительства законну основу для зединеня не тілько міщан, але і замісцевих людий ріжного стану в союз, виробляла в них почутє суспільної і народної карности та заводила в братстві свій народний суд над спорами і проступками членів братства.

Головним і старшим братством, на основі цехової ор-

ґанізації опертим, було міське братство при церкв Успенія Пр. Б. у Львові, котрого початок сягає др гої половини XV. ст.[1]). Вже в останній четвертині XVI. ст літя, під впливом католицького відродженя, спору католи ків з протестантами, підготовленя церковної унії і зан паду православної Церкви, заняло Успенське бра ство у Львові впливове становище, до чого причинил ся значінє Львова яко столиці та культурного осередка Га лицької Руси і повага львівського міщаньства. До сеї братства належалі не тілько міщани й люди „посполиті але й деякі вельможі.

На таких основах зорґанізувало ся також братство пр монастирі сьв. Трійці у Вильні (засноване 1588. р. котре відограло важну ролю в тодішних культурних і р лиґійних змаганях на Руси. Орґанізація сего братства бул потверджена патріяршими грамотами, а також королем Жи монтом. Окрім тих братств на взір львівського і виле ського повстали ще братства в Києві, в Рогатині, в Г родку, в Перемишлї, в Берестю й ин. містах.

6. Школи.

Вельми важну діяльність виявили братства засн ванєм шкіл, котрі були взагалї першими правильно ул дженими українськими школами. Давнїйші школи н Руси не відповідали вже тогочасним вимогам, отже тре було дати їм новий устрій, зовсїм нову наукову проґрам Осьвічені люди тодішні зрозуміли, що (як висловив автор „Перестороги“) „коли бы (Русини) были науку мѣл тогда бы за невѣдомостію своєю не пришли до таковыє п гибели“ (занепаду).

---

[1]) В 1586. році Антіохийський патріярх Йоаким потвердив нов змінений устав братства, а патріярх Єремія надав єму 1593. р. пра Ставропігії. Знаменем Ставропігії був трираменний патріярш хрест, заткнений в братській церкві (відси і назва σταυρός, stauros хрест, πήγνυμι, pegnimi — застромити, заткнути). Ставропігія була н наче ареопаґом у справах релїґії і моральности, а єї доглядови підл гало на основі сего патріяршого привілея — все духовеньство й еп скопат, коли тимчасом Ставропігія підлягала прямо царгородському п тріярхови. Із сего виринули опісля спори між Ставропігійським братств і єпископами.

Боротьба за віру і народність з більше образованим народом приневолювала Русь для самозбереженя напружити всї свої сили, по змозї як найширше розвивати народну культуру, двигнути народну просьвіту.

Цїлию основуваних братствами шкіл було — подавати релїґійне образоване і підготовляти борців богословської полєміки. Задля того братські школи приняли в свої проґрами науку старинних (клясичних) язиків, церковно-словянського, руського і польського язика, граматики, реторики і поетики (після Цїцерона і Квінтилїяна), діялєктики і богословія (після системи тогочасних католицьких академій, головно сьв. Томи з Аквіну, найзнаменитшого ученого італїйського і схолястика з XIII. столїтя і західно-европейських підручників). Се була середньовічна наукова, т. зв. схолястична (шкільна) система. Схолястика визначала ся формально-льоґічним характером, утверджувала і розвивала готові вже основи віри, добирала до виводів докази і зводила всю роботу мисли до штучних подїлів, розділень і арґументів. Вона розвивала лише зверхні діялєктичні здібности, дбаючи не так про се, що доказувано, але більше про се, як доказувано.

З творів найбільшого старинного фільософа Аристотеля учили ся мислити, розумувати і доказувати розумово се, чого вчила християнська наука. Ся наукова система подавала до релїґійної боротьби засоби, яких перед тим не доставало українському суспільству. Схолястична наука виробляла учених людий, що укладали правди християнської віри в научні системи. З богословськими системами стали появляти ся книги і підручники з ріжних предметів знаня — іменно фільософії, історії, мітольоґії і природних наук.

Першим огнищем нової просьвіти, нового умового житя, була заснована кн. Василем Константином Острожським у містї **Острозї** (між 1570. а 1581. р.) перша висша школа, **Грецько-словянська Академія**, котрої ректором був Герасим Смотрицький. Науку церковно-словянського язика, котра в давнїйших школах не сягала понад науку читаня і писаня, поставлено на глибшій, науковій основі, а доказом сего стають граматичні праці вихованця сеї

школи, **Мелетія Смотрицького** [1]. сина Герасима, котрі ста
новлять нову добу в граматичній обрібці церковно-сло
вянського язика. Ті стилїстичні методи і правила старал
ся Острожська Академія приложити і до вироблення то
гочасної книжної руської мови (з прикметами білоруськог
говору).

Крім словянсько-руської мови вчили там латинськог
і грецького язика, письменьства, фільософічних і богосло
ських наук. Около Острожської Академії згромадив ся ц
лий кружок учених Греків (між тими був ректор Академії сла
ний **Кирило Лукарис**, що став опісля царгородським патріяр
хом), котрі поставили там науку на тїй висотї, яка підготовил
поправу церковних відносин і просьвіти у православни
і послужила взірцем для устрою инших братських шкіл
При Острожській Академії утворила ся біблійна комісія
котрої заходами появила ся Острожська Біблія й инші вида
ня, а кружок сей видав першого українського лїтерат
у повнім того слова значіню Герасима Смотрицьког
До сього кружка належав і печатник Іван Федорович н
тільки яко орґанїзатор печатнї, але й учасник до певно
міри лїтературно-наукової роботи. Окрім того видала Острож
ська Академія таких учених письменників і полємістів, я
Леонтій Карпович, Мелетій Смотрицький і и
Із сеї школи вийшов також гетьман Петро Конашеви
Сагайдачний, що пособляв чимало просьвіті на Украї
З сею школою лучить ся отже поважна частина всего тог
що появило ся у сучаснім богословськім і полємічнім пис
меньстві на Україні і на Білоруси і в сїй лїтературні
творчости головна заслуга припадає Острожській Академ
а пособляла їй вельми печатня, котрої найживійша діял
ність припадає на 1580—1590. рр.

Львів став побіч Острога **другим просьвітним огнище**
з котрого наука ринула широкою струєю до Києва і н
цілу східну Европу. Члени львівського братства побіч б
дови нової церкви подбали про будову братського дом
в котрім мала найти приміщеннє крім печатнї також школ
перестроєна на нових основах. А що у Львові була вже н

[1] В сьвітї звав ся Максим, опісля яко чернець приняв імя Ме
тія, був відтак полоцьким архиепископом.

ська латинська школа, отже львівське братство, щоби не викликувати трудностий і спорів, оснувало грецько-словяньску школу і відкрило її в осени (1586.). Для науки грецького язика придбало братство дуже доброго учителя Арсенія, архиепископа еласонського, котрий був заразом управником школи [1]) і видав спільно із своїми учениками першу і найліпшу на той час „Граматику Еллино-(грецько)-словянського язика" (1591.), під заголовком *Ἀδελφότης* (то значить братство), що причинила ся до граматичної обрібки словянського язика. При єго участи уложено Порядок шкільний або Устав Ставропигійської школи. До науки „словянського язика" покликано добру учительську силу „даскала [2]) (Стефана" Зизанія Тустановського), котрий вже перед тим визначив ся яко проповідник і полємічний письменник, а Лаврентій Зизаній видав церковно-словянську граматику з коротким словарем і буквар.

Цїлию школи був (як і у сучасних педаґоґів европейських) — релїґійний і моральний підєм суспільства. Виховане і наука мали релїґійний характер. Наука мала бути приступна для всїх дїтий, всякого стану і тому до сеї школи ходили дїти львівських міщан, передміщан і духовних, а крім того і замісцеві. У школї мали дїти занимати місце відповідно успіхам, а не по богатству або становищу родителїв. В суботу подавав учитель науку моральности про обовязки перед Богом і людьми і не щадив при тім „памятного о чаші школьній", міг у потребі карати не по тиранськи, а по учительськи [3]). Наука мала починати ся від складаня букв; відтак слїдувала наука граматики, при тім наука церковного читаня і сьпіву. „Дїти мають питати оден другого по грецьки, щоби відповідали по словянськи, ті знов питають по словянськи, а їм мають відповідати „по простій мові", однак „ті не мають із собою мовити простою мовою, не словянською і грецькою". Опісля приступають до даль-

---

[1]) Після Арсенія учителем грецького язика й управником братської школи став Кирил Транквілїон-Ставровецький, знаменитий богослов і піддержав у повні славу братської школи.

[2]) грецький вислів дідаскальос — учитель.

[3]) Чаша шкільна або березова каша — різки, котрими вбивали в память всякі поуки і накази.

ших наук: діялєктики, реторики, а сї науки, переведені по словяньски, у львівській школї списано „руським язиком". „Окрім сьвятого письма (євангелія й апостольських книг) подавано ученикам дещо з чужосторонних фільософів, поетів, істориків і т. п.

Ставропігійська школа своєю проґрамою й орґанізацією зближала ся до взірця західно-европейської схолястичної школи (як і всїх тодїшних єзуїтських і протестантських шкіл) і мала подати ученикам основне теоретичне і практичне знанє грецького і словянського язика і так званих „вільних штук" (trivium i quadrivium) з засобом лїтературного знаня з письменників, котрих тодї читано в школах. Була се найлїпша і найбільша з тодїшних українських шкіл і длятого також із України богато талановитих „спудеїв" (учеників) приїздило до неї для висших наук, котрих тодї не могли набути у Київі, а опісля ся школа дала учителїв київській Академії. Але важною прогалиною у львівській школї була з початку недостача латинської мови, так неминучо потрібної в тодїшнім житю. А обминено її в „шкільнім порядку", щоби не викликати спору з міською латинською школою у Львові. Та небавом (1592. р.) повело ся кн. К. Острожському і новгородському воєводї Тишкевичеви випросити на варшавськім соймі грамоту короля Жиґмонта, котрою він не тілько потвердив права і привілеї Ставропігійського братства, але й печатню і „школу свобідних наук" і на тій основі була латинська мова введена у проґраму братської школи.

Мимо запопадливости львівського братства і дбалости про школу та мимо деяких навіть значнійших жертв на ту ціль [1]), матеріяльні засоби братства наслїдком будови й украшеня церкви вичерпували ся, а школа почала підупадати.

Вильно стало **третим огнищем** української просьвіти і письменьства. Там рівночасно, а може навіть раньше, як у Львові, оснувало братство школу „греческого, латинського, польського і руського язика" й осягнуло для школи

---

[1]) Константин Корнякт, член братства, жертвував 4.000 золотих, гетьман Конашевич-Сагайдачний 1.500, купець Афендик 2.091 зл., а митрополит Йов Борецький 1.500 зл.

печатні потверджене патріярха Єремії і короля Жиґмонта III. Між иншими учителями визначив ся в сій школі Мелетій Смотрицький (опісля полоцький архиепископ), автор Церковно-словянської Граматики[1]), котра протягом двох столітий була знаменитим учебником не лише на Руси, але й у Московщині, Сербії і Болгарії. Виленська школа під проводом добрих учителів розвивала ся гарно, так що і в ній „почали плисти струї свобідних наук“, як висловлював ся єї управник і до сеї школи приходили учити ся навіть з віддалених міст.

Київ виступає около 1620. р. **яко четверте огнище** умового і літературного руху, здобуває собі перворядне в тім напрямі становище і держить ся на нїм майже до половини XVIII. столїтя. Архимандрит Печерської Лаври, Єлисей Плетенецький, котрий на тім становищі оставав повних 25 літ, закупив Стрятиську печатню[2]), перевіз до Києва і розширив (около 1615.), згромадив тут чимало літературних сил і розпочав видавництво книжок, так що Печерська печатня дала протягом пятнайцяти років більше, як усї инші печатнї українські за весь час свого єствованя. Печерська Лавра тим способом здобула собі становище майже одинокого і найбільшого огнища церковного видавництва, малярства, ритовництва й ілюстрованя не тілько в українських землях, але на цілій південно-східній Словянщині. Під проводом Плетенецького (й єго наслїдника Копистенського) зібрав ся в Печерській Лаврі цілий кружок літературних і наукових сил, котрі утворили тут рід богословської академії[3]). Рівночасно з заснованєм печатні в Печерській Лаврі утворила Гальшка Гулевичівна (жінка мозирського маршалка Стефана Лозки) всенародну фондацію з дібр своїх дідичних на ставропігійський монастир із школою. Братство основане там на взір львівського і виленського одержало благословенє цар-

[1]) видана 1619. р. в Євю.

[2]) заложена була епископом львівським Ґедеоном Балабаном, але в розгарі спору із Ставропігійським братством занедбана.

[3]) між тими визначали ся Копистенський, братанич перемиського владики, Памво Беринда (автор Словаря), Лаврентій Зизаній Тустановський, а в звязи з ними стояв Йов Борецький (опісля митрополит київський).

городського патріярха, а до него крім печерського літературного кружка, що дав до сего почин, вписало ся богато инших духовних і сьвітських людий, міщаньства, між тими гетьман Конашевич-Сагайдачний з усім козацьким військом. Се братство злучило ся з фондацією Гулевичівни та заснованим на єї ґрунті (в Києві, на Подолї) Богоявленським монастирем, котрий став патроном братства. При монастирі побіч церкви засновано братську школу (крім того бурсу і шпиталь), а першим ректором школи став Іов Борецький, ученик львівської школи; по нїм був Мелетий Смотрицький до посьвяченя на архиепископа полоцького.

Київська братська школа була уладжена на взір львівської ставропігийської, а царгородський патріярх Теофан котрий в роцї 1620. прибув до Києва і висьвятив на православного митрополита Йова Борецького, надав братству права Ставропігії, а в грамоті своїй називає її „школою наук єлино-словянського й латино-польського письма“. **Київ став отже по довгім занепадї церковного житя столицею митрополита і православного епископату на всю Україну і першим та найважнїйшим культурним огнищем.** Але з того часу, коли молодий і рішучий воєводич молдавських земель, Петро Могила, став наслїдником Копистенського (1627. р.), архимандритом Печерського монастиря, Печерська Лавра пішла навзаводи з новим культурним огнищем, київським братством. Могила заснував колеґію при Печерськім монастирі, підготовивши відповідних для сеї школи монахів, котрих висилав на науку до заграничних шкіл, головно до Франції. Наукові сили спроваджував він головно зі Львова (прибувши там в 1631. роцї) і надав своїй колеґії в супротивности до київської братської школи напрям західно-европейських колеґій з перевагою латинського язика, котрий був тодї орудєм західно-европейської науки, і польського яко державного над грецьким і словянським з огляду на практичні потреби сучасного житя; але при тім не занедбувано також тогочасного книжного руського язика, потрібного до викладу катехізму і складаня шкільних драм. Хоч напрям у Київській Академії від часу переміни київської братської школи в латинську колеґію і до початку XVIII

століття був схолястичний, а що йно з початком XVIII. століття почали до нас проникати ідеї відродженя клясицизму та гуманізму і надали живійший напрям київській науці і літературі, то всеж таки і та схолястична наука не була зовсім мертва і непригідна для житя. Се була наука формальна, що давала київським ученим формальні оружники для оборони віри і народности та хоронила українське житє від чужих шкідливих впливів.

Першим ректором Могилянської колеґії став львівський професор і перший руський доктор богословія **Ісая Трофимович-Козловський**, а около сеї колеґії громадить ся цілий кружок талановитих письменників (що вийшли головно з львівської школи), учених та учителів (**Ісая Копинський**, **Сильвестер Коссів**, **Касіян Сакович**, **Захарія Копистенський** й инші). **Ісая Трофимович-Козловський** учив ся в академіях за границею, а вернувши до краю, вступив до монастиря і почав свою педаґоґічну діяльність спершу у львівській братській школі, а відтак Петро Могила покликав его на становище ректора київської могилянської школи, де викладав фільософію. Був він однак передовсім богословом і написав з порученя Петра Могили катехизм під заголовком „**Православное исповѣданіе католической и апостольской Церкви восточной**“, приписуваний П. Могилї.

Але небавом дійшло до порозуміня в шкільних справах між Петром Могилою і Богоявленським братством. Київська шляхта, братчики і гетьман Конашевич з козацтвом просили Петра Могилу перенести основану ним колеґію до братства на Подолї і злучити фондацію Петра Могили з братською фондацією Гулевичівни, що послїдувало в другій половині 1632 року. В рік опісля став **Петро Могила** київським митрополитом і тим способом під єго сильною кермою зединили ся **три головні огнища просвітні і релїґійні: Печерська Лавра, Богоявленське братство на Подолї і митрополія** в оден культурно-релїґійний осередок. А по занепадї Острожської Академії (із смертю Януша Острожського † 1620. р.), з ослабленем культурного житя у Львові й у Вильнї, стає **Київ першим і найбільшим огнищем культурного житя всеї України**. Київська Колеґія (від 1701. р.

Академія) промощує дорогу культурним впливам західної Европи, а сьвітло цивілїзації, „свѣтлость умѣєтности правды“, як висловлює ся Копистенський у „Палїнодії“, осіняє не лише Україну, але проникає відси і в Московщину та в південні краї, у Волощину і Сербію [1]).

З кінцем XVII. столїтя введено у Київській Академії також виклади богословські, а Стефан Яворський видав перший підручник богословія „Камень вѣры“, приладжений до потреб сучасних православної Церкви (1728.). Побіч того київська наука знижувала ся із шкільних стін у низші верстви українського населеня і намагала ся приноровити до розуміня простолюдя і промовляти до них їх мовою. Так в 1670. р. появила ся сьвященика Симеона Тимофієвича „Наука Христіяньская зъ евангеля... барзо простою мовою и діялєктомъ, ижъ и найпростѣйшему человѣкови снадно понятная“. Київським школярам приписують навіть участь у творчости українських історичних народних дум, — про що буде згадка дальше.

Новим духом повіяло у Київській Академії з початком XVIII. столїтя, а на чолї того нового напряму стоїть професор поетики, реторики, філософії і богословія Теофан Прокопович, ознакомлений добре з відродженими клясичними науками в часї свого заграничного образованя в Італії. В своїх учебниках і викладах вказує він на взірці старої клясичної особливо латинської лїтератури або на визначнїйших представників доби відродженя і гуманїзму в західній Европі, н. пр. Еразма Роттердамського й ин. Сей засновок відродженя клясицизму приложив Прокопович і до богословія і поручав між иншими в богословію користувати ся сьв. Письмом і творами Отців і учителїв Церкви, Григорія Назіянзена, Августина, Василия В. і ин., що жили перед розділом Церков, а очищенє фільософії від схолястичного „смѣтья“, почате Прокоповичем, провадив

[1]) Молдавські господарі користували ся українськими печатнями і давали їм грошеві підмоги, братства даром посилали книги в Сербію, в київській Колегії учило ся богато Сербів, а українські учені ішли навіть до Сербії і там засновували школи.

цальше український фільософ Сковорода, хоч єго твори гакі що до форми днвогляднї.

Послїдовником у тім напрямі Прокоповича був Георгій Конисьский і ин.

Язиком Київської Академії й тодї не перестав бути латинський, але очищений від середньовічних варваризмів. Прокопович приложив се змаганє і до тогочасного літературного язика та дав почин до нинїшнього лїтературного московського язика. Але при тім своїм змаганю звертав він бачність на се, що сказане ним про латинський язик і єго чистість треба розуміти і про всякий иньший язик. І се очищуванє тогочасного лїтературного руського язика довело до єго роздїлу „на высокій и низкій стиль или слогъ". До сего остатнього зачислювано український язик, котрому Г. Кониський витичив окреме призначенє. По єго думцї комедія повинна бути написана „слогомъ простымъ, плебейскимъ и мужицкимъ, каковыя и лица имѣетъ", а траґедія повинна „бути повна потрясень, важких мислий, звучних слів і майже царського перифразу". Крім комедій народна мова проявляла ся у вертепних виставах; що вийшли з київської шкільної драми, в поздоровних віршах на Різдво і Великдень, в наслїдованях народних пісень. В шкільних збірниках, котрі собі складали ученики київської Академії з висловів знаменитих мужів старинности, попадали ся також народні пословицї, н. пр. баба з воза — колесам лекше; здав ся циган на свої дїти і т. и. Тим способом до Академії входило народне живло.

Хоч ріжні доби в розвитку київської науки і лїтератури в XVII. і XVIII. столїтю мали деякі окремі прикмети, то все ж таки проявляли народне житє місцеве в ріжних формах. Історичне житє України було сильнїйше від науки і ріжні фази розвитку сего житя відбивали ся відгомоном навіть у схолястичній науцї.

Окрім тих головних значнїйших огнищ, било духове житє в українських землях живійшим живчиком також в поменших місцевинах, як Луцк, Корець, а навіть оддалік сих огнищ трудили ся монахи Атонської гори — Іван Княгиницький, званий Йовом, основник Скита Манявського (коло Богородчан), та Іван Вишен-

ський, родом Галичанин, що слав із „Сьвятої Гори“ славні „посланія“ на Русь і остерегав український нарід перед всякими єресями та наклнкував до морального житя. Щойно під конець XVIII. і з початком XIX. століття повстають новітні школи російські, як **університет у Харкові** (1805. р.) **у Києві** (1833. р.), в **Одесі**, або **ліцей у Ніжині кн. Безбородка.**

а) Перший відділ II. доби (1453–1569.).

На основі дотепер відкритих і виданих творів письменства можемо впевнити ся, що перший відділ II. доби був часом застої й ослабленя літературної творчости, хоч можна помічати певний приплив нових книжних засобів і творів. Основою тогочасної книжности остає все ще староруська книжна традиція, доповнена новими придбанями перекладних писань і первотворів. Сей приплив нових книжних творів був викликаний відродженєм болгарської книжности, почниаючи від Кипріяна і Цамвлака, а на основі тих південно-словянських, а головно болгарських перекладів, появляли ся нові переклади давнійших творів. З упадком Царгорода була **Атонська гора** таким **головним огнищем,** відки наші письменники черпали засоби книжности і культури. Там проживали і наші черці, списували книжки, обмінювали ся своїми творами з паломниками і черцями сербськими та болгарськими і приносили сї книги на українські землї, де їх розповсюднювали.

1. Церковні твори.

Були се твори головно змісту моралїстичного, збірники перекладні і первотвори, в роді Ізмарагдів, Золотих цїпий і т. п. Вельми розповсюдненими були так звані Учительні євангелія (збірники наук на недїлї і сьвята на основі євангелий), приладжені до зрозуміня вірних, оживлені вставлюваними оповіданями. Крім того вельми популярними були доповненя давнійших Житий Сьвятих, перерібки і доповненя Печерського Патерика, що вказує на неперервну і живу звязь із староруською традицією. Появляють ся також Посланія і полемічні твори, а все те стає певним доказом, що і в пер-

ній половині другої доби не бракло людий з богословським образованєм і письменським хистом. Не було лише понуки до літературної творчости, не було духового руху, щоби побуджував людий до сьміливійших поривів і се вказує на певну застою в умовій і письменській діяльности.

Замітно, що у зближеню українських учених XVII. ст. до народа послужили їм основою польські взірці літературні. Петро Скарґа, котрий у борбі з протестантами послугував ся їх оружєм і в проповідях та творах своїх відзивав ся до народу рідним єму язиком, написав Żywoty Świętych, котрі мали і на Україні для православних важне впачінє, бо стрічаємо наслїдованя або навіть прямі переклади его проповідий і житий на руський книжний язик у першій половині XVII. столїтя. Єго Житя Сьвятих, написані взірцевим язиком, містили житя Сьвятих східної Церкви із східних жерел зачерпнені і звертали на себе увагу українських духовних, котрі ще не мали повних Четий-Миней. Йоаникій Голятовський переложив, а в дійсности мало що лише змінивши, переписав руськими буквами Житя Сьвятих Скарґи, признаних східною і західною Церквою, а також до православних збірників Житий XVIII. столїтя війшли такі, як чудо сьв. Николая з Половцями, о сьв. Володимирі, о сьв. Борисї і Глїбі і т. п. В инших тогочасних збірниках Житий і Учительних євангеліях проявляє ся жива народна мова для потреби і розуміня простих людий.

Маємо з тих часів також рукописи оповідань звязаних з Троянською війною, Александром В., Індийським царством, вельми популярних повістий про Варлаама й Йоасафа), апокрифічних повістий і поем.

Завіщаня деяких тогочасних панів (як н. пр. Петра Загоровського [† 1566. р.], луцького городничого і ключника й его сина Василя, волинського каштеляна, князя Богуша Корецького, волинського воєводи) кидають цікаве сьвітло на релігійно-моральний сьвітогляд і культурні відносини в половині XVI. столїтя. Особливо завіщанє Василя Загоровського про вихованє его дїтий і науки давані дїтям що до лїтературної стійности навіть можна поставити висше поученя Мономаха. Коли

діти будуть мати по сім літ, радить Загоровський придбати для них дяка добре вченого і чесного, щоби учив їх в єго домі „руської науки в сьв. Письмі“. Не пестити, а пильно приводити треба до науки, щоби опісля були здібні на помноженє хвали Божої, на службу речипосполитій, родичам і приятелям і до сповнюваня обовязків“. А коли дійдуть до доброї науки „в своїм руськім язиці, в сьвятім Письмі і в молитвах“, тоді треба згодити статочного бакалара, щоби міг добре вчити латинського язика, а коли будуть в тім мати вже добрі початки, віддати їх до Вильна, до Єзуїтів. Тої науки мають учити ся 7 літ або й більше без перерви, не приїзжаючи до дому, а коли осягнуть добре знанє латинської науки, милость - панове приятелі єго мають дати їх у службу на такі місця, де могли би вони вправляти ся в боязни Божій. Також щоби не помітували руським письмом і мовою та чесними і покірними руськими обичаями і найбільше вірою своєю і ніколи не опускали служб Божих у церквах грецького закону, держали пости, молили ся і стерегли ся єреси. А коли на таких місцях привчать ся добрих обичаїв, дати їх у службу королеви і речипосполитій.

2. Історичні твори.

З XV. і з початків XVI. ст. маємо літописні перерібки (компіляції), оперті на староруській літописній традиції і продовженя київських і новгородських літописних збірників місцевими самостійними записками.

1. Литовсько-руські літописи се найважнійший витвір тогочасного письменьства з прикметами білоруського говору. **Найдавнійша редакція** литовсько-руських літописий займає ся подіями останньої четвертини XIV. і першою половиною XV. столітя. Єї основу творить праґматичне (без років писане) оповіданє талановито написане про взаємини Витовта й Ягайла, доведене до 1382. року. Літописець боронить становища Витовта супроти Ягайла й обжаловує єго. До того оповіданя долучені відорвані вістки, як н. пр. Похвала Витовту. **Середня редакція** (в двох ґрупах) подає казочну історію великого князївства Литовського давнійших часів, почипаючи оповіданєм про прихід з Італії над Німан Палемона, предка литовського народу

з патріярхами видиійших литовських родів, і веде історію великого князівства Литовського аж до Гедимінових часів, сплітаючи подібні книжні історично-ґенеальоґічні фантазії з відгомоном руських літописий і з ріжними переказами. Та редакція має дві ґрупи: в першій ґрупі єї основа — історія великого князівства Литовського сягає до часів Свитригайла і Жиґмонта Кейстутовича (із згаданим казочним вступом) і доведена дуже короткими записками до XVI. столїтя. В другій ґрупі сї продовженя далеко ширші і мають уже певну закраску. Місцями виступають тут полїтичні і партийні погляди вельмож великого князівства Литовського й їх аристократично-оліґархічна полїтика та ворогованє проти Жиґмонта Кейстутовича, за єго полїтику проти аристократії.

Третя (ширша) редакція, список із бібліотеки **Биховця** (президента суду), представляє дальший розвиток литовсько-руського писаня і лїтератури й обрібки предмету. В тій редакції лїтопись розширена вістками з письменних і устних жерел і вступна леґендарна єї частина й часи Ягайла, а відтак самостійно описані часи від смерти Жиґмонта. Оповіданє єї живійше, має повістевий виклад, оживлене часто леґендами, але там, де зачерпнене з устного переказу. Вельми цїнне воно яко відгомін живого житя XV. столїтя і поглядів на тодїшних людий і події скрізь призму вельмож (н. пр. про становище князя Глинського супроти вельмож). Рукопись урива є ся на 1507. роцї. Деякі образи живо написані (н. пр. про зїзд монархів у Луцку або про убийство великого князя Жиґмонта князем Чарторийським).

Литовсько-руські лїтописи визначають ся зовсім новим стилем, відмінним від руських лїтописий княжої доби. Стиль сей зближений більше до канцелярийного стилю великого князівства Литовського, ніж до староруського книжного, має прикмети сьвітського стилю, свобідного від церковного впливу і византийського красномовства, а улягає впливови польських висловів і складнї, н. пр. гуф, реша (rzesza), моц. Сей стиль переходить опісля і до богословського письменьства другої доби.

До старого лїтописаня є зближена коротка **Лїтопись Супрасльського монастиря** (на білорусько-українськім погра-

ничу в Гродненщині). Вийшла вона очивидно з церковних кругів. а короткий витяг із давнійших літописий продовжений у ній новими сучасними волинськими і поліськими записками з кінця XV. століття. До сего витягу з давних руських літописий додана цікава повість сучасника про литовсько-руську війну з 1515. р., а на закінчене подане похвальне слово героєви сеї війни кн. Констянтинови Івановичеви Острожському. Ся похвала кінчить ся такою „славою", яка нагадує ритмічну будову деяких місць „Слова о Полку Ігоревім" або закінчен: українських народних дум XVII. століття.

„Великославному господарю королю Жикгимонту [1]) Казимировичу буди честь и слава на вѣкы.

побѣдившему недруга своєго великого князя Василі [московского,
а гетману єго вдатному князю Константину Иванович [Острозскому
дай, Боже, здоровьє и щастьє вперед лѣпшее:
какъ нынѣ побил силу великую московскую,
абы так побивал силную рать татарскую,
проливаючи кровъ ихъ бесурменьскую".

Автор сеї повісти і похвали, імовірно чернець Супрасльського монастиря, залюбки згадує про се, що корол Жигмонт „съ многими вельможами своими" слухав церковного сьпіву й оглядав церкву з монастирем.

II. **Львівська Літопись** є літописию братською, що творить перехід до пізнійших літописий XVII. і XVIII. стол. (починає ся 1498. р., мабуть недокінчена перериває ся в 1649. роцї), складає ся з двох частий. Перша написа імовірно Львовянином (мабуть Рогатинцем) на основі коротких записок з XVI. століття з додатками власних помічень літописця про події сучасні на Українї (перші козацькі заворушеня Підкови і Наливайка), а хоч згад з одушевленем про Хмельнищину, не промовчує і відємних сторін козацьких змагань. Єго оповіданє щи

[1]) в тогочасних творах руських подибуємо кг = ж.

простодушне, виявляє гумор і ясний сьвітогляд. Язик тогочасний книжний руський з примішками польських висловів [1]).

3. Урядоване і законодавство.

В урядованю руське письмо й язик в тих краях були уживані ще в почагках XV. столїтя, побіч латинського, але пізнійше уступають зовсім місця латинському урядованю. Литовсько-руські землї менше улягали польському впливови. Основане Люблинського трибуналу мало запоручити автономію. Отже там урядова руська мова, вироблена у великокняжій канцелярії з білоруською закраскою [2]), держить ся ще в повній силї до Люблинської унії (1569. р.) а обезпечена правительством і на пізнійше. Окрім урядових актів і грамот, маємо замітні памятники правничого і законодатного письменьства: Судебник великого князя Казимира Ягайловича (1468. р.) і Литовський Статут [3]), наданий королем Жиґмонтом (1530. р.).

Судебник Казимира Ягайловича є збірником прав (28 артикулів), виданих для обезпеки приватної власности. За крадїж були назначені вельми строгі кари, навіть кара смерти. Також строго карано за напад на сусїда, відбиране єму батьківщини, або захоплюване чужої скотини. Взагалї Судебник мав метою оборону слабших людий проти сильних задирак. Язик Судебника похожий на язик

---

[1]) Львівську Лїтопись видав А. Петрушевич в „Науковомъ Сборнику“ Гал. Рус. Матицї й окремо 1867. р.

[2]) старословянському ѣ відповідає е. є н. пр. въ повете зам. повѣтѣ: вечный зам. вѣчный: е зам. я. н. пр. светый, паметь, месець (мѣсяць) і т. п. Сею мовою ведено також дипльоматичні межинародні переправи з Московщиною, з Татарами і з Молдавією, в котрій руський язик був також урядовим.

[3]) Лит. Статут уложений 1522—29., а принятий соймом 1530 р., був писаний тодїшним книжним руським язиком і містив звичаєві постанови лит.-руських земель, хоч дещо там війшло і з польського права. Друга редакція (1566. р.) була зроблена з деякими змінами в польскім і рускім язицї, а третя редакція руською мовою (1588. р.) за Жиґмонта III.

Руської Правди, але проявляє ся вже вплив канцелярийного язика, який опісля уложив ся в Литовськім Статуті

Литовський Статут є збірником публичного і приватного права, постанов давного державного права на Руси й останків звичаєвого народного права. На сім руськім збірнику законодавства відбив ся вплив римського права але основою єго послужило таки давне громадське право на Руси. Народне сільське зборище (віче або копа відбуває суд і розправу по давному звичаю н случай шкоди в чужім селї, на случай присвоєня чуж борти (дерево, в котрім сиділи дикі пчоли), або на случа крадежи, коли злодія не можна було знайти, а підзор па дав на ціле село. Сї постанови про копні суди (перш редакції) потвердив другий статут, а також третій, одна сї постанови громадського ладу про копні суди не могл остояти ся побіч шляхотської управи. — Язик Статута ка целярийний книжний руський з білоруськими прикмет ми. — Деякі українські міста в Польщі користували ся н мецьким маґдебурським правом на основі королї ських привілеїв і мали самоуправу, що визволяла їх старостинської і воєводської власти. В українських суд уживано сего права в польській редакції, поки єго під к нець XVI. столїтя не переложено на руський язик. С право було в уживаню на Українї ще в XVIII. столїт а на Литовське і Маґдебурське право покликує ся ще В зний в Наталці-Полтавці.

б) **Другий відділ II. доби (1569—1798).**

З Люблинською унією проявляє ся могучий вплив з хідно-европейської і польської культури в житю і в пис меньстві Руси. Передовсім сему впливови піддала ся л товсько-руська шляхта. Вже з початком XV. столїтя гум нїстичні і реформацийні струї порпвають за собою молод людий, котрі в західно-европейських університетах (у Пра в Кракові, Падуї й ин.) глядїли ширшого й основнїйшо образованя. Литовсько-руська шляхта не могла оперти впливови польських звичаїв і двірського житя, а все втягало її до католицької Церкви. Розповсюднений помі литовсько-руською шляхтою протестантизм із усякими

стами приневолив польське правительство покликати орден Єзуїтів, щоби викорінив іновірців у Польщі, а в основаних ними академіях у Вильні і в Полоцку почала образувати ся молодіж литовсько-руської шляхти. Крім того проповідями, прилюдними розправами і богословськими писанями поборювали вони іновірців, а се було тим лекше, що протестантизм не закорінив ся в широких народних верствах. З наверненєм литовсько-руських вельмож і шляхти до католицької віри упадала могуча підпора українського народу, котрий найшов захист для „благочестивої“ віри і української народности в церковних міщанських братствах, основаних на підставі свобід, самоуправи і самосуду, запоручених містам маґдебурським правом.

Виобразовані заходом братств у заграничних і в братських школах українські учені богослови і письменники, вправлені там в льоґічнім і фільософічнім мисленю, стали уоружені середньовічною схолястичною наукою, але з европейським напрямом, до боротьби з католицькими богословами.

Наслідком тогочасних условин і положеня української народности проявляє ся отже в українських землях у другім відділі II. доби головно діяльність на полї церковного письменьства. А що тоді вела ся боротьба за найважнійші питаня української народности, найбільше улюбленою літературною формою була богословська полєміка (учений спір). Особливо довершенє Берестейської унії було головною попукою до живого богословсько-літературного руху з обидвох сторін. Уніяти встоювали за свою справу, а православні поборювали унію і католицизм. Першу ведено полєміку на історичній основі, поясняючи подію церковної унії, а спори про доґми, що відріжняють православіє від католицизму, займали друге місце. Але згодом, коли церковна унія стала довершеною подією, перейшла полєміка від історії до доґматики: питанє про походженє унії стало другостепенним, а головну увагу звернено на спір про доґми. Однак обидва сї напрями полєміки звязані тїсно з собою.

1. Полемічні твори.

Берестейський собор (1596. р.) і поява короткої історії діяльности сего собору викликали з обидвох таборів горячу полеміку, в яку вмішав ся також знаменитий польський проповідник Єзуїт **Петро Скарґа**, а виступивши в обороні собора („Synod brzeski" і в книжнім руськім переклад̌і, а ще 1577. року напечатав „O jedności Kościoła Bożego"), відказав сьвітським права вмішувати ся в церковні справи. Против сеї оборони видав шляхтич - протестант **Христоф Броневський** під прибраним іменем **Христофора Филалета** (т. є правдолюба) твір „Апокрисисъ албо отповѣдь на книжкы о соборѣ Берестейскомъ" (в польськім і книжнім руськім язиці), написаний дуже різко, що викликав сильне вражінє між прихильниками і противниками. В сім творі Броневський доказує права сьвітських людий до участи в справах Церкви і віри й обстоює ідею демократичного устрою Церкви. Проти Броневського, котрий у своїм творі голосив протестантські ідеї, виступив **Іпатій Потій** [1]) зі своїм знаменитим „Антіррисісом" (1599. р., „*'Αντίῤῥησις*"), богатим на історичні матеріяли, що в неоднім вияснюють приготованя до унії. Він був також автором твору: „Унія албо выклады преднейшихъ артикуловъ" (1595. р.), і полемічного твору „Гармонія восточной Церкви съ Костеломъ римскимъ" (1608. року), приписуваного давнійше Йосифови Велямину Рутському.

Між оборонцями унії Потій, епископ володимирський, опісля митрополит київський, оден з найліпших знавців тогочасного язика (виобразований на творах Скарґи), напи-

---

[1]) Адам Потій походив з визначної сенаторської родини, науки відбував у німецьких академіях, а відтак заняв на королївськім дворі вплпвове становище і сенаторське достоїньство. Князь Острожський, бажаючи в нїм мати підпору в боротьбі проти унії, наклонив єго зректи ся сенаторства і приняти епископство Володимирське і Берестейське. Потій, повдовівши, висьвятив ся, приняв імя Іпатія і став епископом Володимирським і Берестейським. Опісля став Потій вельми ревним і здібним пособником віднови унії Руської Церкви з Апост. Столицею, а крім того чималі заслуги положив яко церковний письменник і проповідник. По смерти київського митрополита Михайла Рагози засів Іпатій Потій на митрополичім престолї.

сав також богато проповідий, що остали непечатаними, а опісля появили ся в польськім перекладї (а крім того богато цїнних обємистих листів). З православного табору вийшов про унїю важний твір під заголовком „Пересторога“ [1]) (около 1605. р.), котрого автор, член львівського братства **Юрій Рогатинець**, впливовий і богатий купець львівський і вельми осьвічений та талановитий, визначає ся яко популярний письменник.

В „Перестoрозї“ оповідає Рогатинець про змаганя до заведеня унїї і про Берестейський Собор 1596. року, а відтак виступає проти верховодства Папи, послугуючись православними і протестантськими доказами. Крім того Рогатинець написав народною мовою Статут Ставропігійської школи (першу половину, другу церковною мовою написав богатий міщанин Іван Красовський), в котрім подав розумний плян устрою школи і бурси. — Побіч Потія можна поставити **Йосифа Велямина Рутського**, опісля київського митрополита, автора знаменитого пропамятного письма в латинськім язицї, поданого до Риму в обоpонї униятів і української народности, реформатора чина сьв. Василія В., котрий писав польською і латинською мовою і дав почин до богатого василіянського письменьства на польській мові в XVII. і XVIII. ст.

Оден із знатнїйших учасників у сїй боротьбі був **Мелетій Смотрицький**, що визначив ся найбільш своєю Церковно-Словянською Граматикою. Учений монах і православний архиепископ полоцький побирав науку сперщу в єзуїтській колеґії у Вильнї, а відтак на нїмецьких унїверситетах [2]). Спершу був ревним оборонцем православної Церкви і видав (1610. р.) по польськи книгу під заголовком „*Θρῆνος* to jest Lament jedynej, świętej powszechnej apostolskiej wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary: pierwej z greckiego na słowieński, a teraz

---

[1]) Одна копія лат. буквами „Перестороги“ находить ся в бібліотецї Оссолиньских, друга в бібліотецї київського унїверситету. Основну розвідку про сей твір написав проф. др. Студинський.

[2]) Про образоване Смотрицького дбав кн. Конст. К. Острожський. Отця Мелетія, Герасима, що служив спершу у війську, а був вельми осьвічений, поставив князь Острожський начальником Острожської школи і там брав він участь у виданю Острожської Біблії 1581. р.

z słowieńskiego na polski przełożony przez Teofila Ortologa". т. є. Плач Східної Церкви, в котрій яркими красками зобразив сумнє положенє православної Церкви на Литві і відступство від неї знатних шляхотських родів, а се спонукало самого Скарґу виступити проти него в творі: „Na Treny i Lament T. Ortologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga". Але опісля Смотрицький виїхав на Схід, подорожував три роки, а вертаючи, поступив до Риму і там приняв унію. Після повороту на Русь взяв він знов участь у полеміці, але вже проти православія, і видав по польськи „Apologia" (оборона), в котрій висловив бажанє, щоби Східна Церква злучила ся із Західною. Апольоґія Смотрицького викликала з обидвох таборів ще кілька творів (митрополита Йова Борецького „Аполлія" т. є. погибель), а на соборі у Києві відрікав ся Смотрицький своїх поглядів, але відтак знов вернув до них і умер унїятом (1633. р.).

В полємічній літературі визначив ся також **Захарія Копистенський** (умер 1627. р.), київський єромонах, особливо знаменитою книгою [написаною проти книги Виленського ігумена Кревзи „Оборона унії"] „Палїнодія" (т. є. поворот), в котрій розібрав всї питаня про унію, але сеї книги тодї печатно не видано [1]). В „Палїнодії" зібрані всї спірні точки між Східною і Західною Церквою. Знаменитими полємістами, а заразом визначними проповідниками на Українї XVII. столїтя були **Йоаникій Голятовський** (Молочко), ректор київської Академії, і чернигівський архиепископ **Лазар Баранович**. Голятовський писав полємічні твори книжною руською і польською мовою проти католиків, жидів, магометан і поган, а з єго творів особливо замітний „Мессія Правдивий", в котрім доказує, що Христос був правдивим Месією, а крім того подає перекази з тальмуда, народні повіря і перекази Жидів, що найшли місце в творах середньовічної поезії. Написав він сей твір з нагоди появи лжемесії в Палєстинї. Всї єго твори визначают ся богатством ріжнородних подробиць, що дають ясний по

[1]) „Палїнодію" з пізнїйшого списку напечатано в Петербурзі в „Историч. Библіотекѣ" VIII. т.), а первопись єї є в Бібліотецї Замойських у Варшаві.

гляд на характер тодїшньої учености і виказують его широке очитане. Баранович писав богато польською і книжною руською мовою і вступав ся за автономію України і православної Церкви на Україні. Замітно, що перші православні полємісти опирали свої твори головно на протестантських жерелах, а уніятські письменники писали під впливом богатої католицької лїтератури XVI—XVII. ст.

2. Проповідні твори.

З розвитком богословської полєміки на Україні лучив ся також розвиток проповіди. Педаґоґічне значіне проповіди зрозуміли передові люди на Україні, а впевнив їх у тім особливо приклад Єзуїтів, у котрих проповідь була могутним способом утверджения і розповсюднення католицької віри. Не лише Єзуїти, але й Смотрицький вказували на висшість католицького духовеньства перед православним, бо у православних не було проповіди, не було бесїдників. Задля того братські школи, а передовсїм Київська Академія, обняли своєю проґрамою також науку проповідий, а шкільні підручники подавали правила для їх укладу і готові взірцї. Наука реторики, котра мала також схолястичний характер, підготовляла головно проповідників, щоби могли йти навзаводи з католицькими церковними бесїдниками. Писанє проповідий було услівем зрілости, а учителї мали в неділї і сьвята давати катехитичні науки і виголошувати проповіди. Як у католицьких схолястиків, так і на Україні служили взірцями старинні ретори і софісти, а відтак польські проповіди. Почавши від кляси, званої реторикою, подавано ученикам засади укладу проповідий, а протягом усїх курсів уважано проповіди найважнїйшими виробами.

Сї проповіди визначали ся умілостю і вимовою, богатством метафор, порівнань і уподоблень, дуже часто натягнених і дивоглядних.

Першою книгою, яку можна вважати початком окремої науки проповіди, був Голятовського „Ключъ разумѣнія“, де находить ся „Наука албо способъ зложеня казаня“. з додатком „казань“. Тут виложені майже всї, але доволї недоладні правила і способи пропо-

відий, що витворили ся з одного боку під впливом схолястичної науки в школах, а з другого — під впливом взірців латинських і польських проповідників.

Для розвитку проповіди установлено при монастирях і церквах окремих „проповідників“ і постановлювано на сї місця духовні особи, що кінчили академічний курс. Також майже кожде братство мало при своїй церкві проповідника. Урядом проповідника розпочинали службу в руській Церкві майже всї опісля визначні і славні достойники церковні на українських землях.

Оден з перших українських проповідників був **Кирило Транквілїон Ставровецький**, бувший учитель львівської Ставропігийської школи, а відтак чернигівський архимандрит, основник руської схолястики, що видав „Євангеліє Учительное“ т. є. „Поученія на дни воскресные и праздники всего года“. Але до процьвиту і найширшого розвитку довели тогочасне красномовство своїми проповідями **Голятовський, Радивилівський і Баранович.**

Йоаникій Голятовський († 1688. р.) назвав свій збірник проповідий „Ключь разумѣнія священникомъ законнымъ и свѣцкымъ належачый“, бо сї проповіди, по его думці, відчиняють двері до неба. Уложений ним підручник під заголовком „Наука албо способъ зложеня казаня“, доданий до одної і до другої части проповідий — (перша часть містить проповіди на господські і богородичні празники, друга на празники Сьвятих) — відчиняє, по его думці, проповідникам двері до складаня нових проповідий.

Сей підручник є збірником поук і теоретичних правил для проповідників. Одні і другі є характеристичні для української схолястичної проповіди. Кожда проповідь має ділити ся на 4 части: ексордіюм (вступ), пропозицію (предлогу), наррацію (виклад) і конклюзію (закінченє). Всї ті части мають бути строго підчинені темі: „Як з малого русла випливає велика ріка і вода в сїй ріці зливає ся з тою водою, що находить ся в руслї, так з малої теми витворює ся велике слово, котрого части повинні згоджувати ся з темою так, щоби се, що є в темі, було також у вступі й у викладї і в закінченю. Предмет для науки треба брати не тільки з духовної, але й із сьвітської літе-

ратури. Основою проповіди повинно бути вияснене імени Сьвятого або покійника (Володимир — володів миром. Христофор — носив Христа. Василій — цар. Николай — побідник. Стефан — вінець). Для заціkавленя слухачів треба подати якийсь займавий вступ і хитре закінчене або обіцяти оповісти якусь нечувану або невидану повість або якесь чудо. Чисто механічний умілий характер проповідий випливає з его ради, що проповіди можна переробити з давнійших, змінивши імя Сьвятого, а тема, вступ, виклад, закінчене буде таке саме. Можна проповідь скоротити або розширити додатками нових прикладів і т. п. в „більше слово". У Голятовського важнійша є форма і збережене установленої методи та чисто зверхнє припладжене до сеї або иншої теми. Про внутрішне, духовне значінє проповідий він майже не згадує, радить лише проповідникам не доводити слухачів до розпуки, постраишти їх, а відтак потішити і подати надію на спасенє.

Викладаючи науку складаня проповідий, зсилає ся Голятовський все на свої проповіди. Его проповіди зложені після тих правил і визначають ся прикметами тих богословських систем, котрі викладано тоді в школах. Деякі его проповіди можна назвати догматичними або моральними розправами, перенесеними у проповідь. Крім того видав він збірку „Небо новое" присьвячену чудам Пр. Богородиції, „Месія Правдивий" (головно критика тальмуду) і ин.

Антоній Радивилівський († 1688. р.), другий знаменитий проповідник того часу, був ігуменом Київсько-Миколаївського монастиря. Видав два обемисті збірники проповідий: „Огородокъ Маріи Богородицы" і „Вѣнецъ Христовъ изъ проповѣдій недельныхъ аки зъ цвѣтовъ рожаныхъ сплетеный". В его проповідях проявляють ся ті самі прикмети, що й у Голятовського, але він не перевисшає его сьмілостю порівнань. Він черпає картини свої не лише з біблії і природи, але й з мітольоґії і з клясиків (подає проповіди про Володимира В., Антонія і Теодозія Печерського, Бориса і Гліба і т. п.). Він намагає ся ще піддержати свої докази всякими приказками її анекдотами. Між иншими оповідає відому історію про турецького султана Солимана, що послужила основою

для Шекспірового Венецького купця, зачерпнену із славного збірника оповідань „Gesta Romanorum“ (дії романських народів). Се доказ, як на Україні були розширені ті збірники оповідань, що туди через Польщу зайшли із західної Европи.

Лазар Баранович († 1693. р.), архиепископ черниґівський, був більше строгий, церковний і доґматичний у своїх проповідях, як обидва попередні. Єго проповіди натхнені рішучим, воєвничим тоном, бо він жив у часї польсько-козацьких війн, а на се вказують навіть заголовки двох єго збірників: „Мечь духовный“ і „Трубы словесъ проповѣдныхъ“. Находимо, правда, й у него символїчні й алеґоричні образи, але зачерпнені з біблії й Отців Церкви; длятого єго проповіди близші до византийської проповідничої школи. Він також одягає найзвичайнїйші гадки у високопарні форми, любить промовляти „цьвітами“, однак відзначає ся від тамтих певною мірою і смаком.

Така проповідь, вироблена на Україні вимогами схолястичної науки, була доказом висшої осьвіти проповідників, подобала ся осьвіченим людям, вихованим у школах, де вони чули про мітольоґію, історію, реторику й инші науки, але не могла бути приступна і зрозуміла для ширших верств народу, майже зовсїм неграмотного. Мимо того сей напрям не тілько довго удержав ся в проповіди на Руси, але єго занесли опісля українські учені — **Епіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, Димитрій Ростовський** [1]) і инші — у Московщину.

Наплив українських учених до Московщини в другій половині XVIII. столїтя викликав там горячу боротьбу прихильників старовини проти „новостий“. Характер образованя українських учених видавав ся тим сторонникам старовини небезпечний і своїм духом вельми зближений до католицизму, а їх богословські погляди вважали в Московщині майже еретичними. Оборонці давного благочестія намагають ся українським ученим протиставити Греків,

---

[1]) Димитрій Туптало († 1709.) був митрополитом ростовським й відси єго назвиско Ростовський. Він вславив ся також спорудженем великого збірника Житий Сьвятих, розложеного на 12 місяців, що длятого зве ся Четії-Минеї с. є книга до читаня (мин. грец. вислів = місяць, отже Минеї = місячні книги).

котрі являють ся тепер знов у Москві із добутками нової богословської і літературної діяльности, хоч і деякі українські учені, як Епіфаній Славинецький, були більше прихильні грецькому, ніж латинсько-польському образованю.

Зпоміж українських учених здобули собі в Московщині в XVII. столітю найбільше значінє вже названі три письменники.

Епіфаній Славинецький († 1675. р.) був вельми образованим на той час чоловіком, знав добре словянський, грецький, латинський і польський язик, і як висловлює ся оден сучасник про него, був „не токмо грамматики и рѣторики, но и философіи и самыя ѳеологіи испытатель и искуснѣйшій розсудитель и опасный (обережний) претолковникъ (перекладник) еллинского, славянскаго и польского діалектовъ“. Він трудив ся над поправками текстів церковних книг богослужебиих, провірював їх з грецькими оригіналами і спорудив два словарі (грецько-словянський і богословсько-фільольоґічний) для поясненя малозрозумілих місць і висловів сьв. Письма. Впровадив він також у Московщині живу устну проповідь замість читаня вибору з творів сьв. Отців Церкви, що було війшло в звичай в часї запепаду просьвіти.

Симеон Полоцький († 1680. р.) образував ся у Київсько-Могилянській Колеґії і переселив ся в Москву 1664. року, де своїм образованєм, літературним талантом і зверхньою огладою звернув на себе увагу царя Олексія Михайловича і став учителем єго дітий. Яко письменник визначив ся він незвичайною плодовитостю. Написав богато творів богословських („Вѣнецъ вѣры“, систематичний виклад християнської віри, схолястичним ладом), полємічних („Жезлъ правленія“, з великою різкостю звернений проти розкольників), ораторських (схолястичного напряму н. пр. „Обѣдъ душевный“, „Вечеря душевная“), драматичних і віршованих. Для письменьства важні особливо сї два останні роди єго творів, що внесли шкільну драму і на довший час впровадили в новій книжній поезії силябічне віршованє і театральні вистави.

З західно-европейським театром (містеріями) познакомили Україну товариші подорожи митрополита Ізидора (на фльорентийський собор). Скоморохи занесли на Русь деякі комічні вистави і маріонетний театр. В народній поезії було богато драматичного живла; було воно в зароді і в церковних обрядах (н. пр. похід патріярха на ослятн, умиванє ніг у вел. Четвер і т. п.).

Полоцький написав дві комедії [1]: „О блудномъ сынѣ“ (після евангельської притчі) і „О царѣ Набуходоносорѣ“ (перерібка „пещного дѣйства“) — події про трех отроків неспалених в печи „халдеями“: Ананію, Азарію і Мисаїла).

Комедія о блуднім сині виказує сумні наслідки непослуху старшим, а ся ідея висловлена у прольоґу ось як:

„Юнымъ се образъ старѣйшихъ слушати,
На младый разумъ свой не уповати,
Старымъ — да юныхъ добрѣ наставляютъ,
Ничто на волю младыхъ не спущаютъ“.

Друга комедія зображає невіру і гордість Навуходоносора, а молодці неспалені в печи представлені ідеалом справдешньої віри і релігійного вихованя.

Симеон Полоцький переложив віршами „Псалтирь“ і „Мѣсяцесловъ“ і уложив два віршовані збірники вельми ріжнородного змісту — „Вертоградъ многоцвѣтный“ і „Риѳмологіонъ“. Як він висловлює ся, бажав він дати в них поясненє правдивої віри, моральну поуку, розповсюдити „въ нашемъ словенскомъ книжномъ языцѣ“ „риѳмотворное писаніе“, котре „въ инѣхъ языкахъ велію честь имать и ублаженіе и творцемъ (авторам) его достойного не лишаетъ отъ Бога и отъ человѣка возмездія и славы“. Віршами подає він цілі оповіданя і леґенди (н. пр. про дбалість французького короля Франца о просьвіту, про черця, що 300 літ слухав сьпіву райської птиці

[1] В стариннім театрі звали комедіями всякі театральні вистави, незавпсимо від змісту, котрий міг бути поважний, н. пр. з біблійних тем. Комедії ділили ся на „жалостні“ (поважні), „прохладні“ (шутливі) і т. п.

(пор. леґенду українського поета Александрова) і т. п.). середньовічні відомости з наук природописних, молитви і т. п.

У вірші „Богоподобіє“ говорить Полоцький:

„Демосөнъ вопрошенный, что уподобляетъ
Богови человѣка, сице отвѣщаетъ:
Подобитъ Богу, еже всѣмъ благотворити
И, лжу ненавидяще, истинну любити“,

а у вірші „Розга“ вказує на основне правило старинного виховання:

„Плевели отъ пшеницы жезлъ твердъ отбиваетъ. —
Розга буйство изъ сердецъ дѣтскихъ прогоняетъ“.

Вплив української науки і просьвіти на Московщину.

Українська література і наука мали значний вплив на Московщину ще з кінця XVI. і початку XVII. столїтя, а іменно творами Лаврентія Зизанія, Смотрицького, Захарія Копистенського і Петра Могили. Але з половини XVII. столїтя, особливо від прилуки лївобережної України до Московщини, київська наука вдомашнила ся в Москві і стала там дальше розвивати ся. В другій половині XVII. ст. трудять ся ще в Києві Голятовський, Радивилївський, Баранович і инші духовні письменники. Однак з кінцем XVII. столїтя переселяють ся київські учені Епіфаній Славинецький, великий знавець клясичних язиків, котрий яко учитель і учений вельми заслужив ся перекладами і поправками церковних і сьвітських книг, Симеон Полоцький, Димитрій Ростовський (Туптало) і ин. в Московщину, щоби там засновувати школи, перекладати і справляти церковні книги.

До піонїрів західно-европейської науки зачислити треба також Українцїв: Григорія Скибинського і Паладія Роговського, що вчили ся в Римі, а відтак були учителями в Москві. Дмитро Ростовський згадує у своїм дневнику „брата Теофана з Батуринського монастиря“, що учив ся в Парижі і Римі фільософії і богословія. Теофан Прокопович виїхав з Київської Академії для довершеня

свого образованя до академії в Римі, де ознакомив ся з найвизначнійшими представниками доби відродженя клясицизму і став найвизначнійшим его представником опісля в Московщині. Знав він не тілько латинських і грецьких клясиків, але також твори французського псевдоклясицизму.

З того часу київські учені творять у Москві сталий кружок, около котрого скупляє ся тогочасна наука і письменська діяльність. Спершу в московській словянсько-грецько-латинській Академії передове місце займає грецький язик; однак коли нею став управляти київський учений (рязанський митрополит) Стефан Яворський, родом з Галичини, перестроєно її після київського взірця. Особливо великий вплив здобули київські учені на Петра В., котрий не любив духовних давного московського типу задля їх неприхильности до реформ, а хоч патріярх Доситей просив царя, щоби не настанавляв „чужинців“ митрополитами, а особливо Українців (їх називаџо в Москві „Черкасами“), лише родовитих Москвичів, „аще и немудріи суть“, всеж таки цар волів учених Українців. Цар віддавав їм важні єрархічні й инші урядові місця, а київські учені довгий час займали передові становища, що викликувало проти них вороговане московського духовеньства. Теофан Прокопович, проповідник і великий помічник реформ Петра В., служив безуслівно его змаганям, а Яворський, противник лютераньства, обвиняв о прихильність до того навіть Прокоповича. Як великий вплив мали українські переселенці на царськім дворі, сьвідчить се, що за цариці Єлисавети на дворі війшли українські звичаї, а з двох братів Розумовських старший став мужем цариці, а молодший став гетьманом. Однак через те пропало богато талановитих сил для України саме тоді, коли вона їх найбільш потребувала для свого подвигненя.

3. Посланія.

Поруч учених богословів-полемістів і проповідників стоїть зовсім своєрідний письменник, трохи иншого, більш народного характеру, **Іван Вишенський**, родом з місточка Вишні в Галичині, що писав з кінцем XVI. і початком

XVII. століття. Він постриг ся в черцї і поселив ся па Атонській горі та здобув собі таке поважанє на Українї, що Київський собор рішив покликати єго з Атопа яко одного з благочестивих людий „процьвітаючих жизню і благословієм". Він покинув на якийсь час Атоньку гору і пішов на Червону Русь, де проживав з Йовом Княгиницьким, основником Скита Манявського, щоби і лично своїм впливом піддержати духа своїх однодумців. Але ще більший вплив мали єго Посланія.

Єму приписують около 20 посланий, писаних до князя Василя Острожського і всїх православних християн, до „народу руского, литовского і лядского" всїх вір і сект, до митрополита й епископів, що приняли унїю і т. д. У своїх посланіях не пописує ся він ученостю анї реторикою, але зате у него богато справдїшнього красномовства, що проявило ся горячим чутєм, щиростю і талантом. Осуджує тих, що „поеретичѣли и отъ Бога далече устраниша ся", дорікає він иншим недостачею віри, папам за розкішне житє, кривди і насилу, а при своїм аскетизмі перенятий також демократичним духом, вступає ся за тими, що „съ одной мисочки борщъ хлебчутъ и сами себѣ панове и слуги суть" тай соли нераз не мають за що купити; докоряє владикам і монахам задля невідповідного, соблазняючого житя — одним словом, він переносить полєміку з богословського обсягу на поле щоденного житя. Єго посланія переняті щирими народними почуванями, горячою любовю вітчини і щирим бажанєм, щоби Русини служили ревно Богови, бо в тім бачить він поруку туземного і вічного щастя. Вишенський радить духовеньству проповідувати слово Боже живою мовою і признає її широке місце в науцї, однак не радить перекладати Євангелія й Апостола „простим язиком", бо церковно-словянський з усїх язиків Богу наймилїйший і без „поганскихъ хитростей и руководствъ — се же є грамматикъ, риторикъ, діялектикъ — простымъ прилѣжнымъ (пильним) читаніемъ къ Богу приводить". „Лѣпше изучити часословецъ, псалтырь, октоихъ, апостолъ и Євангеліє — и жизнь вѣчную получити, нежели постигнути Аристотеля і Платона и философомъ мудрымъ ся въ жизни сей звати и в геену (пекло) отъити". Коли Рагатинець виходив з того становища, що українська

народність не зможе остояти ся без висшої сьвітської осьвіти і промовляв за сьвітським прилюдним вихованєм, Іван Вишенський обстоював більше пустинне, аскетичне виховане.

Длятого він також накликує земляків, щоби понехали коляди, щедрівки, народні звичаї і забави. При всім тім однак признає він таки потребу висших богословських наук. Єго посланія були отже виразом народного настрою в тій боротьбі і визначають ся нераз справдешним гумором, тимто й не могли остати без вражіня на тодішне українське суспільство, а хоч крім одного безіменно виданого не були свого часу напечатані, розходили ся по Україні в численних рукописях.

4. Научні твори.

а) Богословські.

Около 1620. року, коли львівська школа братська почала підупадати, став осередком духового і літературного житя Київ, а головна заслуга належить ся київському митрополитови Петрови Могилї. Син бувшого молдавського воєводи, **Петро Могила** (1598—1647. р.), вчив ся мабуть у львівській школї братській, а опісля у Франції, в колегії Єзуїтів. Служив у польськім війську (брав участь у бою під Хотином 1621. року), а відтак постриг ся в черцї у Київській Лаврі, де став небавом архимандритом, а по смерти Йова Борецького київським митрополитом. Він відбудовував старинні історичні церкви, з підмогою кружка учених справляв і видавав церковні книги, писав і видавав книги в обороні православної Церкви перед унїятами — „Litos abo Kamień“ (по польськи проти Касіяна Саковича, що походив з Потилича в Галичині і був перше архимандритом Дубенським, написав вірші на похорон Конашевича Сагайдачного, приняв унїю, а відтак латинський обряд і в творі „Perspektywa“ обвиняв православних в протестантстві) — видав для шкільної потреби „Православное исповѣданіе вѣры“, Катехизм великий і малий, що попадав навіть до сільських дяківських шкіл у Галичині і діждав ся перекладу на німецьку мову, а та

кож замітну „Антологію, сирѣчь молитвы и поученія душеполезная“ (перше руське богато ілюстроване видане 1636. р. у Київі з переднім словом Петра Могили). Се був збірник моральних і житєвих поучень. Могила був новий, сьвіжий чоловік, що додав нових сил київській просьвіті: около него починає ся новий рух, печатане книг і просьвіта на Україні. Однак найважнійшим ділом Петра Могили було розширене і вишіноване київської школи, що стала відтак (1631.) звати ся Київсько-Могилянська Колеґія (опісля 1701. р. Академія). Вона була розсадником науки і просьвіти майже на всю Словянщину та падавала напрям тогочасному письменьству до кінця XVIII. столїтя, в котрім письменники, о скілько не писали по польськи, послугували ся „славяно-руським язиком“, віддаленим від живої народної мови. Ще бувши архимандритом, вислав Могила кількох талановитих молодців (Ісаю Трофимовича-Козловського, Сильвестра Коссова, Ґізеля й ин.) на науку за границю, щоби відтак були учителями Колеґії, уладженої в новім дусї. Науку викладано латиньским язиком, котрий тоді в цілій Европі уважано признакою висшої осьвіти, язиком західно-европейської науки і релїґійної полєміки. Могилянська Колеґія була уладжена на взорець тодішних висших шкіл в Европі, а головно єзуїтських колеґій. Її задачею було з підмогою релїґійного образованя і духа відродити і піддержати українську народність і просьвітно зрівнати її з польською народностю вихованєм і наукою. При колеґії була також бурса для бідних учеників. Ся перша найвисша школа на Руси розвивала ся гарно під управою і доглядом учених мужів і стала розсадником науки і просьвіти, а хоч схолястична наука була противна вдачі українського народу, всеж таки видала вона богато талановитих провідників і письменників.

Першу пробу, написати науково-схолястичне богословіє в церковно-словянськім язиці, зробив **Кирило Транквіліон Ставровецький**, що був київсько-печерським черцем, опісля учителем львівської братської школи, а на останку чернигівським архимандритом і видав „Зерцало богословія“ (1618. р.), перший підручник богословський для сьвящеників на основі творів Василія В., Йоана Да-

маскина і сьвітських фільософів. В переднім слові говорить автор, що воно вибране з многих книг богословських, але звичаєм всїх українських учених, що осягнули наукове образоване, він крім богословських жерел, сьв. Письма й Отців Церкви, користував ся для поясненя і доказів своєї науки також сьвітськими науками — фільософічними, природними й астрономічними. Він розправляє про предмети природи після тодїшнього стану природних наук. Крім того видав „Учительноє Євангеліє" під заголовком „Перло многоцѣнноє", котре появило ся вже по єго смерти й є цікавим збірником прозових і віршованих творів (Похвала Богу, Пр. Богородиці, Апостолам і Сьвятим, на Різдво і Великдень, страсти Христа і т. п.), а сї останні замітні складом вельми близким до народних дум. (Перед смертю приняв він унїю). Замітно, що цар Михайло Федорович велїв у Москві спалити єго твори.

б) Граматики і словарі.

Із заснованєм братських шкіл, де між иншими вчили церковно-словянського язика, показала ся потреба церковно-словянської граматики до науки сего язика задля занепаду єго знаня, на що з докором вказав Скарґа в творі „O jedności Kościoła Bożego". Крім того і відродженє клясичних наук було понукою до писаня граматичних і словарних творів. Руські письменники бажали доказати, що церковно-словянський язик може бути так само предметом науки, як грецький і що не так трудно єго зрозуміти. Після схолястичного погляду тодїшних грамотїїв наукою граматики можна було дійти до знаня инших свобідних штук: діялєктики, реторики і т. п. і тому ставили вони граматику на першім місцї.

В 1586. роцї вийшла перша така граматика з печатні Мамоничів. Ученики львівської школи під проводом своєго учителя Арсенія видали також „Граматику єллино-словеньскаго языка" (Адельфотес 1591. р.), відтак появила ся Граматика словенська Лаврентія Зизанїя-Тустановського[1]) (1596. р.), а найлїпшою на той час була згадана вже Граматика М. Смотрицького (1619. р.). Всї

[1]) походив з Вильна, був учителем у львівській школї.

вони не основують ся на історичнім і фільольоґічнім розсліджуваню звуків і форм церковно-словянського язика, лише на грецьких граматиках і так стало ся, що церковно-словянському язикови накинено язикові правила грецької мови. — Із зростом письменьства і вироваджуванєм народної мови в письменних творах показала ся також потреба словарів. Короткий словенський словарець з поясненєм слів народною мовою додав до другої книжки: „Наука въ читаню и розумѣню письма словеньского“ (1596. р.) Зизаній (значить: Кукіль), яким користував ся опісля київсько-печерський монах Памво Беринда, печатник молдавського роду, видаючи „Лексіконъ словено-роескій и именъ толкованіє“ (1627. р.), де слова церковно-словянські пояснював тодїшньою руською мовою.

в) Систематичні виклади історії.

З XVII. столїтєм з розвитком науки в Києві проявляють ся змаганя систематичного викладу історії. В половині XVII. ст. виступають два історичні письменники, котрих твори все ще що до ладу писаня і характеру визначають ся прикметами першого відділу другої доби. Ігумен Київського Михайлівського монастиря **Теодозій Сафонович** написав „Хронику“ на основі Початкової Київської і Галицько-Волинської Лїтописи про історичні події на Україні аж до 1290. р. (видана 1672. р.); ректор Київської Колеґії і відтак архимандрит Печерської Лаври **Інокентій Ґізель** (походив з лютерської родини з Прус, вюбразований за границею заходом Петра Могили) скоротив і доповнив сю хроніку сучасними подіями, користуючи ся польськими хроніками Кромера, Бєльського і Стрийковського, та видав під заголовком „Синоѱісъ (т. є. огляд) или краткое собраніє отъ различныхъ лѣтописцовъ“ (1674.). Хоч у сїм творі стрічаємо такі довільні поясненя, як імя Славяни — від слави, Руси — від розсїяні і т. и., всеж таки Сіноппс Ґізеля була одиноким на той час печатаним підручником історичним і учебником в цілій Росії, хоч головно подає події з української історії та дізнала ся кількох видань. В оповіданю автора проявляє ся любов України, котру бажав він бачити могучою в союзї

*

з Московщиною. Як Сафонович так і Ґізель списали свої історичні твори церковно-словянським язиком.

Такою пробою систематичного писаня історії є такоя Патерик **Сильвестра Коссова** (що був першим префектом Київської Колеґії, а відтак митрополитом, ум. 1657. р.), написаний по польськи, опісля переложений церковно-словянською мовою. Автор користував ся не лише давним руським патериком, але й грецькими хроноґрафами і польськими літописцями.

5. Книжна українська поезія.

Вірші. В братських школах, а особливо в Київській Академії, звертали особливу бачність на науку реторики і поетики. На основі поетики і реторики вправляли ся ученики в складаню промов, принагідних „віршів" (versus), привітів, а особливо духовних пісень — псалмів і кантів, котрих рукописні збірники появляють ся з кінцем XVII. і з початком XVIII. століття. Першим печатним виданєм таких кантів був „Богогласник", виданий 1790. р. (гл. низше). Ученики виголошували або співали такі вірші у сьвята перед учителями. Найбільше таких віршів складали на Різдво Христове і Воскресенє, в честь Пр. Богородиці і Сьвятих. Складали їх не лише бурсаки але й учителї латинських шкіл, часто навіть сільські учителї, що стояли близше до народу, і тому ліпше знали народного духа і сьвітогляд, знали народне житє не із слуху, а відчували его власним серцем. Біблійні події виведені тут у прямій звязи з обставинами народного житя на Україні, в дусї і напрямі наївних оповідань, проникнутих часто гумористичним настроєм. Вони розвивають головно тему про „спасенє від вічного полону нашого", себ то визволенє Спасителем праведних душ із ада.

Такі вірші часто ставали основою для драми і навпаки часто з драм виділювали ся менші чи довші частини яко заокруглені вірші. Тим способом була тісна звязь між віршею і драмою. Коли осередком письменського руху став Київ, тодї Київська Академія стала передовсім розсадником віршописців. Учен

ки Академії складають такі вірші яко доказ висшої осьвіти і доброго вихованя. Бурсаки ходили також по домах заможних і знатних людий і сьпівали під вікнами, за що діставали подарки. Мало яка книга появляла ся без віршованої присьвяти, написи до гербу, як н. пр. вірші на герб кн. Острожського, кн. Сапіги, Петра Могили і т. п.

Сі вірші складано після латинських і польських взірців, силябічним розміром, де розходило ся лише о певне число силяб (13 складів) і о рим, а не о ритму (наголос). Такий розмір зовсім не схожий з духом української мови, а тяжкий навіть у польській. Найдавнїйші вірші не сягають дальше як кінця XVI. століття, а в XVII. столїтю находимо вже окремі збірники, як Памви Беринди „Вѣршѣ на Різдво Хр." (Львів 1616. р.), „Вѣршѣ" Касіяна Саковича на похорон Сагайдачного (Київ 1622. р.) присьвячені „Войску Запорожскому" і т. д. Половина духовно-морального збірника Кирила Транквілїона Ставровецького „Перло многоцѣнное" (видане 1690. р.) складає ся з віршів у похвалу сьв. Трійці, Пр. Богородиці, Ангелів, Апостолів, Сьвятих і т. д., котрі він виразно призначив для школярів, щоби могли з тої книги вибирати собі вірші на свої потреби і на їх лад творити „орації" або духовні комедії [1]).

Вже в першій половині XVII. столїтя появляють ся також вірші на сьвітські побитові теми, а складачі і декляматори вносять у свої твори також політично-суспільні теми. Навіть у біблїйних темах проявляє ся також вільне, гумористичне пародіоване предмету. Деякі вірші приймають у закінченю форму привітливої промови в жартовливім тонї, инші знов мають від початку до кінця жартовливий

---

[1]) На збірники таких віршів з XVII. або XVIII. ст. вказав П. Житецький в розвідції „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ" (Кіев. Стар.): оден такий збірник описав Найман (Кіев. Стар. 1884., V.), а Сьпіваник з початку XVIII. ст. перепечатав проф. М. Грушевський в Записках наукового Товариства імени Шевченка том 15. 17. Инші описав Іван Франко в розв. „Карпаторуська література". Зап. т. 37. і 38.); гл. Перетц „Истор. литер. изслѣдованія и матеріялы" Т. I., де подані описи збірок пісенних з 1729. і 1710—40. і „Начало Богомъ пѣсней" въ Сводной Лѣтописи А. Петрушевича 1700- 1772.

настрій. Появили ся також книжні вірші і думи шкільно творчости з нагоди козацьких війн (н. пр. в діярію **Єрліча** літописи **Грабянки** й окремих виданях — гл. низше). Але найбільше розросло ся чисто реторичне і ремісниче писане віршів. Так н. пр. **Іван Максимович** (архиепископ чернигівський, потім тобольський), написав віршований твір „Богородице Діво, радуй ся", що складав ся з 25.000 силябічних віршів. Всі такі віршованя не були в дійсности поезією, а все кінчило ся звичайно на доволї нескладних римах. Віршоване ще довгий час водило ся по бурсах, дещо з того переймали народні сьпівці, а дещо війшло в збірники псалмів і кантів. З підмогою старців або в рукописях переходили сї вірші поміж грамотне міщаньство і ставали власностю народу, а імена авторів звичайно пропадали без слїду.

6. Вплив живої народної мови в українськім письменьстві другої доби.

В літературних творах II. доби народна мова виступає вже з такими виразними прикметами, які ледви проглядають у письменних памятниках староруського язика I. доби. Правда, задержало ся там ще богато форм і зворотів церковно-словянського язика, мабуть тому, що вони видавали ся читачеви зрозумілими. В тих церковно-словянських формах збереглї ся многі черти староруського язика, питомі також старословянщині, але вже перемінені і перероблені в дусї народної української звучнї. Бачимо тут мов би стару будівлю, в котрій живуть нові люди, з новими потребами і поглядами. Не кажуть вони вже, як у давнині висловив ся лїтописець, що: „язик словенський і руський оден". Навпаки вони трудять ся „людемъ посполитымъ руского языка къ пожитку" задля того, що ті люди „языка словеньского не розумѣють". Українські письменники вже в XVI. столїтю були сьвідомі окремішности української мови від церковно-словянського язика і признають потребу — витворити письменну українську мову яко окремішну цілість, відмінну від церковно-словянського і польського язика. Проявляє ся се змаганє передовсїм у сьвітських творах. У грамотах і судових рішенях проявляє ся стар

руська актова й урядова мова Руської Правди і грамот до XIV. столітя, але підлягає значному впливови живої народної мови що до звуків, форм і висловів. В литовсько-руських землях відбиває ся вплив язика виробленого в канцеляриї литовсько-руських князів з білоруською закраскою. Особливо се замітно з кінцем XV. і в XVI. століттю (Судебник, Литовський Статут і т. ин.), а сим впливам підпадає не тілько канцелярийна, але й літературна книжна мова і то не тілько в литовсько-руських землях, але і в коронних (галицько-волинських), переймаючи білоруську закраску і польські вислови. Народна мова стала входити також перегодом у духовні книги. В так званих „Учительних евангеліях“ часто находимо переклади на народну мову виїмок із книг старого і нового завіта [1]) а відтак ще більше в збірниках проповідий у другій половині XVII. століття (н. пр. Голятовського і Радивилівського).

Однак хоч письменники бажали до народу промовляти зрозумілою для него мовою, бояли ся помилок, бояли ся попасти в ересь, а до того в релігійних спорах не находили в народній мові потрібних і певних висловів. Длятого заходили ся вони виробити літературний язик на готовій книжній основі, а такою основою видавала ся їм церковно-словянщина.

Релігійна боротьба і релігійні спори, особливо після берестейського собору (1596. р.) понукували православних до пильнійшого виучуваня церковно-словянського язика, в котрім бачили сильне оруже для оборони своєї віри. Нарід привик був у церковно-словянськім слові бачити не просте, грішне слово, пригідне для щоденного ужитку, але осьвячене слово віри, і готов був піддержувати церковно-словянський язик не тому, що він був для него зрозумілий, але задля того, що вивисшав ся понад уровень єго звичайного розуміня. Більшість суспільства змішувала ідею церковно-словянського язика з ідеєю віри, а одно і друге з ідеєю народної самостійности. Длятого славний

[1]) До XVI. ст. відносить ся переклад „Пісні пісень“, а до того ж або троха пізнійшого часу переклад Псалтира на народну українську мову (досі в рукописи).

борець православія Іван Вишенський при кінци XVI. століття кличе: „Книги церковные всѣ и уставы словеньскимъ языкомъ не друкуйте; по литургіи же, для вырозумѣнья людского, по просту толкуйте и выкладайте“. Тим способом „простий“ себто народний язик відсунено знов на друге місце, а вибрано до релігійної боротьби готове оружє, яким видавав ся язик церковних книг.

7. Характер українського письменьства в українських землях прилучених до Польщі.

Серед трудних обставин витворило українське суспільство в II. добі письменьства просьвіту власними матеріяльними жертвами українських вельмож, єрархії і церковних братств. Понукою до того була та моральна сила, яка проявила ся в поглядах і характері передових осіб, і ревність до просьвіти, яка видала протягом недовгого часу цілу громаду учених, високо поважаних навіть пізнійшими строгими критиками. Тогочасне письменьство приняло новий напрям, котрого не знали і не любили в Московщині: українська культура користувала ся самостійно новими жерелами просьвіти, а то як тодішньою грецькою наукою, так і латинською схолястикою, щоби собі здобути оружє, потрібне до боротьби.

Грецький язик займає передове місце перед латинським, церковно-словяньский і книжний руський перед польським, а на се вказують вже грецькі наголовки більшости тогочасних творів, написаних церковно-словяньським язиком із значною примішкою української мови. Появляють ся твори майже зовсім народні і що до змісту і що до мови. Характеристична прикмета тогочасної науки і літератури проявляє ся в тісній звязи їх з народним житєм у тім, що вони виходять з народного житя, черпають з него головну поживу і силу, виражають у більшій части справи народу, єго релігійних змагань, єго ріжних верств. Під впливом грецько-словяньських шкіл на Україні розвинули ся не лише богословські науки, але й історіоґрафія і фільольоґія (граматики, словарі).

Научний розвиток тодішних українських письменників був вельми ріжнородний: — деякі з них визначали ся глибокою наукою, инші знов були звичайними літературними робітниками, але майже у всіх проявляє ся виразна й ясна політична сьвідомість. Як глибоко учені діячі, так і дрібні письменники визначають ся широтою політичних поглядів на відносини України до Польщі і на взаїмні відносини ріжних верств українського народу. Силою народної сьвідомости стояли тогочасні осьвічені Українці високо, висше як у другій половині XVII. столїтя, не згадуючи вже про XVIII. ст. Найважнїйшим одначе придбанєм тогочасного письменьства було вироблене книжного руського язика, язика лїтературного і наукового без міри близшого до живої народної мови, як давна церковщина, при тім вельми відмінного від язика Московщини, а однако зрозумілого на цїлім просторі України, а навіть Білоруси. Язик сей виробив ся на основі білоруської мови книжної, ужиtваної у княжій канцелярії литовській, Литовського Статута і перекладу Біблії Скорини. Враз із Литовським Статутом, що обовязував і на Україні, розповсюднив ся сей язик по містах, дворах і монастирях, приймаючи в себе нераз більше українських народних висловів, а церковних висловів для означеня абстрактних розумінь і польських з прилюдного і державного житя. Язик сей був би неперечно скорше, як се стало ся, довів до повної побіди живої народної мови, колиб не політичні обставини, про котрі низше згадаємо.

В середині другої доби письменьства проявляє ся перевага богословського живла над історичним у полєміці, в розвитку штучної схолястичної проповіди („казаня"), в рішучій перевазі польського язика над церковно-словянським і українським. Значна більшість творів появляє ся в польськім язицї, книжний руський язик проявляє ся в немногих творах, а склад тяжкий, переповнений макаронїзмами. Сильно розвиває ся склонність до віршованя і переходить опісля в манїю. Схолястика щораз більше придавлює сьвітлі і чисті впливи давної української школи і лїтератури: однак у суспільній, науковій і лїтературній дїяльности Барановича, Ґізеля, Голятовського є ще богато цїнного; посеред всякого схолястичного натовпу пробиває

ся ще сьвіжа думка, людське чуте, розуміне суспільних потреб і бажане для них потрудити ся.

8. Вплив української просьвіти на Московщину від прилуки до неї лївобічної України з Києвом.

Історичні і суспільні відносини після прилуки лївобічної України до Московщини. В 1648. році починає ся довголїтна і далекосягла та страшна в наслїдках Хмельниччина, а відтак часи після Хмельниччини (звані у народу руїною), що довели (1654 р.) до прилуки лївобережної України з Києвом до Московщини. Андрусівським договором (1667. р.) затверджено розірване України на дві половини і стало прилучено лївобережну Україну та Київ до Московщини, а сим ослаблено звязь поодиноких земель України. Кровава Хмельниччина і слїдуючі за нею історичні події були справдешньою руїною для України. Правобережна Україна вилюднила ся довголїтною війною, ясиром і переселенем частини населеня в заднїпрянські пусті степи. За сим господарським занепадом і полїтичним розділом України пішов також умовий і лїтературний занепад і роздвоєнє умового житя і письменьства. З руїною многих міст, місточок та монастирів щезло богато осередків культури, пропали численні школи і братства, а рівночасно запропастили ся книжки, рукописи, грамоти, твори мистецтва, щезли довголїтні культурні придбаня. Правобережна Україна з Галицькою Україною втратила ту головну опору, якою з початку XVII. столїтя був для неї Київ, але навіть серед тих трудних обставин, в яких находила ся прилучена до Польщі половина України, було там всеж таки ще місце для самодіяльности українського суспільства й українського народу. Тимчасом на лївобережній Україні що раз більше обмежувано ту самодіяльність, а протягом XVIII. ст. ще більше її придавлено, що відбило ся і на українській народности й лїтературі [1]).

---

[1]) Школи щезають особливо після виданої 1782. р. заборони дяко-учителям вандрувати, „чтобы не послѣдовало ни въ учителяхъ, ни въ книгахъ какого разврата ко вреду общей пользы" і тим усунено учителїв удержуваних самим народом. До половини XVIII. ст. було на лїво-

В році 1685. підчинено київську митрополію московському патріярхатови і се був смертний удар останньому огнищу самостійного українського письменьства. Ціла громада учених і письменників, підготовлених Київською Академією, переселює ся з половини XVII. ст. у Московщину, де всї трудять ся для просьвіти, кладуть підвалини наукових інституцій і наукової літератури, справляють попсовані невіжами церковні книги, стають єрархами, придворними ученими, поетами, секретарями, навіть учителями царських дітий, відтак ревними помічниками Петра В. в перестрою держави. Перенесенє просьвіти і науки на північ було тим лекше для київських учених, бо вони писали, як і в Москві в тім часї, язиком витвореним на Руси на церковно-словянській основі, з котрого аж від половини XVIII. столїтя заходом і талантом московських письменників, почавши від Ломоносова, став вироблювати ся нинїшнїй лїтературний язик московський. Тим способом втратила Україна з просьвітно-наукової ниви богато робучих сил, котрі заманені блеском царського двора і визначними становищами, пособляли „обєдиненю" України, злученої доси лише адміністративно з Московщиною. Задачу такого культурного обєдиненя улекшувала їм тодїшня схолястична наука, вироблена на церковно-словянській основі. Так київські учені мимоволї в добрій вірі трудили ся для обєдиненя України з Московщиною і посередно причинили ся до занапащеня єї самоуправи.

Сему обєдиненю мала пособляти що раз міцнїйша централїзація, котра мала затерти прикмети самостійного побуту України. Особливо з часів Петра Великого після нещасливого для Мазепи полтавського бою (1709. року), починає ся систематичне змаганє до знищеня самоуправи

бічній Українї 866 шкіл, а на початку XIX. ст. чернигівський архиерей проїздом по ґубернії не найшов ніяких шкіл: так само щезли вони в Полтавщинї так, що запанувала на Українї безграмотність і темнота. Змаганє московського правительства до „единообразія" довело до того, що з початком XIX. ст. заборонено ставити на Українї трибанясті церкви в українськім стилї.

України й українського народу [1]). З упадком політичного биту йшли Українці в московську урядову, духовну і воєнну службу і помагали там заводити бюрократично-централістичну систему, усуваючи останки давного ладу і самоуправи.

9. Шкідний вплив прилуки України до Московщини на розвиток української літератури.

Сї історичні й суспільні обставини, особливо від розриву України на дві части (1667. р.), відбили ся вельми некористно в українськім письменьстві. Твори, особливо богословські, піддавано строгій цензурі; почали конфіскувати, а навіть палити українські книжки [2]), добачаючи в них західні єреси. Витворений і збогачуваний опісля московськими ученими і письменниками літературний язик, приймаючи в себе що раз більше московського народного живла, як і словарного засобу з чужоземних новочасних і старинних язиків, віддаляв ся що раз більше від книжного язика на Україні XVIII. століття, а ще більше від живої мови української. Сей літературний московський язик наслідком свого державного становища з кінцем XVII. століття входить в урядове житє, в адміністрацію і висші верстви суспільні, між українське дворяньство, що бажало тим виріжнити ся від мужицтва, а на останку і в літературу. Московська цензура і синодальний указ [3])

---

[1]) В Глухові, столиці лївобічної України, заведено поліцийно-адміністративну управу, т. зв. „Малороссійскую колеґію“, що зносила ся з царським сенатом і давала прикази гетьманови (1722.); цариця Катерина II. знесла гетьманьство (1764.), зруйнувала Запорожську Січ (1775.); Україна стала провінцією Московщини, а крепацтво затверджене царицею (1782.) віддало українських селян давній старшині козацькій, побілїтованій на „дворян“ московським урядом.

[2]) З приказу патріяршого і царського веліли в Москві „на пожарѣхъ ежечъ“ книги Ставровецького, а та сама доля постигла I. ч. „Четій-Миней“ Дм. Ростовського; указом з 1690. р. патріярха Йоакима заборонено майже всї українські церковні книги т. зв. „польскіе и литовскіе печати книгъ“; а дальші видання переправлено „по великороссійской грамматикѣ“.

[3]) Київську печатню підчинено сим указом Синодови в Москві і приписано: „а другихъ никакихъ книгъ, ни прежнихъ, ни новыхъ, не

(з 1721. року) виступають рішучо проти уживаня „особаго нарѣчія“ (себ то українського язика) в письменьстві і в книгах.

Українське письменьство тодішне починає отже уникати печатні, а найважнійші твори другої половини XVII-го столїтя і першої половини XVIII-го столїтя (н. пр. Лїтопись Самовидця, Величка, і т. п.) остають в рукописях, приступних лише для тїсного кружка близких знакомих автора і так ходять з рук до рук, або припадають порохом по монастирських бібліотеках. Так збереглп ся козацькі лїтописи, що могли були зробити великий вплив на полїтичні і суспільні погляди суспільства патріотичним зображенєм минувшини, наколиб були тодї побачили денне сьвітло. Так само пішли в непамять драматичні твори, хоч після тогочасних поетик (з половини XVIII. столїтя) українська мова, прозвана „сільським, мужицьким слогом“, могла найти місце хиба в низших родах лїтератури, н. пр. в комедії.

10. Шкідний вплив урядового язика Московщини.

Злука України з Московщиною пересунула полїтичний осередок у Москву, а відтак у Петербург, а з тим урядовий язик Московщини став також верховладним не лише в московській державі, але й по части на Україні. Тимто вплив сеї злуки міг у письменьстві на Україні відбити ся аж з початком XVIII. столїтя. З 30-тих років XVIII. столїтя появляє ся в книжнім руськім язицї більше або менше замітна примішка московських слів, звуків і форм, а в творах написаних тим язиком не стрічаємо вже церковно-словянських і польських висловів і форм. В роцї

объявя объ оныхъ въ духовной колегіи — въ тѣхъ монастиряхъ не печатать, и кромѣ того справлять книги съ великорусскими печатьми, дабы никакой розни и особаго нарѣчія не было“. Крім того приказано всї книги з українських печатень прислати в „синодальную контору исправленія ради и согласія съ великороссійскими“ і від синоду настановлено окремого „протектора типографій“ (себ то цензора), котрий мав наглядати, щоби появляли ся лише виданя, що нічим не ріжнять ся від „великороссійскихъ“ із заміткою: „сія книга въ конторѣ типографской изслѣдованна и по изслѣдованіи обрѣтеся въ всемъ съ великороссійскою сходна“.

1726. відкрито Академію наук в Петербурзї, а московський учений Ломоносов положив своєю граматикою (1755. р.) підвалини до управильненя лїтературного московського язика. Сї обставини причинили ся до того, що вплив московського язика став іменно в другій половині XVIII. ст. проникати у Київську Академію, котра тодї з Харківською Колеґією і переяславською та чернигівською семінаріями служила розсадником просьвіти для цїлої України.

Сему пособляли богато київські митрополити, що або виховували ся на півночи, або були настановлювані зпоміж московського духовеньства [1]. Коли ще в другій половині XVII. столїтя в Москві не зачіпали питаня о „малороссійскомъ діалектѣ“, себ то української мови і відносили ся до неї прихильно [2], виступає в першій половинї XVIII. столїтя заведена московським правительством цензура і синодальний указ [3] навіть виразно проти уживаня „особаго нарѣчія“ (себ то української мови) в письменьстві і книгах. Київські митрополити другої половини XVIII. столїтя намагали ся зрівняти і що до мови Київську Академію з московськими науковими інституціями. Вони звертали особливу бачність на науку московського язика, вимагали від питомців Академії, щоби на память учили ся Ломоносові оди, висилали питомців у московський університет із строгим приказом, щоби там учили ся московської мови і вимови, а по укінченю наук займали учительські місця у Киеві. Установлені вже учителї по школах і бурсах мали строгий наказ учити молодїж московщини і дбати про

[1]) Вже за Петра В. московське духовеньство домагало ся, щоби „на Москвѣ не было игумена и архимандрита отъ козацкаго рода“, а цариця Єлисавета наказала 1754. р., щоби сьв. Синод представляв на митрополитів і архимандритів не лише Українців, але й родовитих Москвичів. Катерина II. не любила українських архиереїв і велїла пильно наглядати, щоби вони „між простим народом не розсївали шкідних засад“.

[2]) Голятовський присьвятив свій твір „Мессія Правдивый“ цареви Олексієви Михайловичу, а московський патріярх Адріян позволив київському митрополитови завести нововиданий повний переклад православногоісповіданя на „малороссійское нарѣчіє“.

[3]) 1721. р.

„правильну“ (т. є. московську) вимову. Все те мусіло відбити ся в письменьстві на Україні. В міру розвитку літературний московський язик віддаляв ся що раз більше від української народної мови. Українці, щоби війти в загальну струю культурного житя, були приневолені відречи ся своїх питомих літературних традицій і присвоїти собі мову так званого образованого суспільства, що зложило ся після московського типу. Ті з них, що учили ся на півночи, легко присвоювали собі ту мову, а для тих, що вчили ся в школах на Україні, появляли ся з 70-тих років XVIII. столітя підручні книжки для улекшеня науки московської вимови і правописи [1]). Протягом XVIII. столітя чимало київських вихованців переселило ся на північ, богато з них заняло місця в державній службі, чимало з них вступило на літературну ниву в Петербурзі і Москві, а їх діяльність не оставала без впливу і на письменьство на Україні.

Тим способом у другій половині XVIII. столітя, особливо в лівобічній Україні, не находимо ні одного історичного твору написаного книжним руським язиком, на місце котрого входить московський навіть і в книгах духовного змісту.

1. Історичне письменьство в XVII. і XVIII. столітю.

Кроваві козацькі війни, що заповнили другу половину XVII. столітя, довели до повної руїни на правобережній Україні, знищили осередки духового і літературного житя, спинили єго розвиток, але мимо того видали нову галузь історичного письменьства, що видобула ся зовсім самостійно, на основі нових обставин житя, зовсім независимо від київського літописаня. В першій половині XVII-го столітя, котра видала тілько полємічних і релігійних творів, маємо лише короткі літописи з принагідними записками подій (як у горі згадана **Львівська Літопись**, крім того **Підгорецька**, **Чернигівська** і ин.). Окрім літо-

---

[1]) Видано в тій цїли також урядовий підручник для Українців „о произношеніи россійскихъ буквъ и о исправномъ тѣхъ же употребленіи“.

писий маємо спомини (мемуари) н. пр. Записки київського міщанина Боська Балики, діярій шляхтича **Євлашевського**, Русина-судовика з Новгороду, списані в XVI. століттю і т. п., з польських шляхтича **Йоакима Єрлича, Самуїла Твардовського, Коховського, Осьвєціма** і ин. Викликане козацькими війнами розбуджене народу витворило українське історичне письменьство й окремий історичний стиль у козацьких літописях з виразною ціхою народного духа („простий стиль і наріче козацьке", як висловив ся Величко). „Козаки писали, як каже Максимович, на боєвищи збруєю і кровю, а відтак переписували на папір і зберегали для памяти потомства". Літописи ведено на Руси без перерви, а деколи літописці доторкували ся також минувшини сусідних земель. Зроблено також пробу зложити з українських і польських літописий перший учебник історії (Гізель). Козацькі літописці займають ся подіями від половини XVI. до кінця XVIII. століття. Спершу були се короткі літописні записки з наголовком „Козацкіи кронички". „Козацкіи лѣтописцы", про котрі находимо згадку в пізнїйших українських істориків, н. пр. Самійла Зорки (гл. низше).

Коли в половині XVII. століття появляють ся проби систематичного викладу української історії, а письменники в своїх творах послугують ся церковно-словянським язиком, творить мов би перехід до козацьких літописців чернигівський монах **Леонтій Боболинський**. Він написав (1699.): „Лѣтописецъ сій есть Кроника зъ розныхъ авторовъ и гисторыковъ многихъ і т. д." Є се в стилю старої літописної компіляції уложена простора літопись, почавши від сотвореня сьвіта до початку XVII століття, зібрана з біблії, латинських, грецьких і польських істориків, литовських літописий, Початкової Літописи Четь-Мінеї й ин., однак писана язиком дуже близьким до живої народної мови і визначає ся живим оповіданем. З історії України находимо там дуже небогато, але зате важні подрібні вісти і документи.

Оповіданя козацьких літописців обертають ся около Хмельниччини і слідуючих за нею історичних подій. Се твори писані сучасниками або навіть учасниками самих подій і носять на собі сліди народного одушевленя тих ча

сів, натхнені горячою любовю рідного краю і народною сьвідомостю. Язик тих літописий є вельми зближений до живої народної мови з доволї значною примішкою польських а почасти і церковно-словянських висловів.

Літопись Самовидця о війнах Хмельницького є незвичайно важна для історії тих часів і займає між історичними творами тогочасними і козацькими літописями передове місце. Невідомий по имени автор, самовидець описуваних у літописи подій (відси і назва), був чоловіком сьвітським з лївобережної України, а хоч не мав значної науки, котру годї було собі придбати у военних часах, визначав ся природним талантом. Він служив у військовій канцелярії при боцї гетьмана, брав участь у военних походах, у посольствах і козацьких радах, мав під рукою всякі урядові документи історичні і міг знати не лише про всякі важнїйші події свого краю, але й про полїтичні справи европейські. Тимто єго літопись, писана праґматичним ладом і простим викладом, з епічним спокоєм, має всї прикмети історії. Літопись Самовидця подає богато вірних подробиць до історії України і єї взаємин з иншими державами і з того огляду має первостепенне значінє. Характеристика дієвих осіб вірна і плястична, а ціле оповіданє визначає ся предметовостю, однак літописець прихильний більше висшим, як демократичним верствам. Твір Самовидця обнимає події 53-ех років, від повстаня Хмельницького 1648. р. аж до 1702. року, а початок доданий опісля компілятором на основі історичного збірника „Краткое описаніє Малороссіи“. Самовидець пише зближеним до народної мови язиком, уживає чимало народних висловів і пословиць.

Самійло Величко є неперечно найзнаменитшим істориком Хмельниччини, але єго чотиротомове „Сказаніє о войнѣ козацкой зъ Поляками, чрезъ Зѣновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ Запорожскихъ, въ осми лѣтехъ точившой ся“ і т. д., доведене до 1700. р., а написане 1720. р., появило ся печатно аж в половинї XIX. столїтя. Автор вийшов з Київської Академії, служив у Запорожськім війську за гетьмана Мазепи, був відтак писарем ґенеральної канцелярії військової, а відтак на хуторі в Полтавщинї займав ся лі-

тературними працями. Єго „Сказаніє“ є не тілько оповіданєм особистих споминів про історичні події, але науковою історією. Він користував ся не тілько всіми урядовими документами військової канцеляриї й особистою знайомостю історичних подій, але й иншими жерелами, як німецька історія Пуфендорфа про Карла X., „Діяріушъ“ Самійла Зорки з Волині[1]), поетичний твір Самійла Твардовського „Wojna domowa z kozaki i Tatary etc.“ і сучасними політичними та сатиричними віршами польськими й українськими. Величко намагав ся часто поетичними картинами прикрасити історичне оповіданє і задля того єго твір що до предметовости уступає місця Самовидцеви, хоч є безпристрастним. З кождої сторони єго твору дише горяча любов України, котру називає „матка наша, мылая отчизна, отчизна наша Украинськая“ і заявляє ся горячим прихильником „народа нашого козако-руського“, себ то козацтва, в котрім бачить борців „за древніи вольности свои“. Рукопись украшена портретами десяти гетьманів, однак до нас не дійшла в цілости, бо недостає деяких карток з початку, в середині і з кінця.

Григорій Грабянка (а властиво Гребінка, ум. 1730. р.) є третій замітний літописець Хмельниччини, чоловік учений, безпристрастний і сьвідущий як і Величко. Був він судією а опісля Гадяцьким полковником, брав участь у депутациї з жалобою на запапащенє козацьких прав, висланій Павлом Полуботком у Петербург, де якийсь час просидів за те у вязниці. На основі „діяріуша, въ обозѣ писаного“, „духовныхъ и мирскихъ лѣтописцовъ“, „повѣствованія самобытнихъ свѣдѣтелей“ написав Грабянка „Дѣйствія презѣльной и отъ начала Поляковъ крвавшой небывалой брани (війни) Богдана Хмельницкого і т. д. року 1710.“ і оповідає дії України від найдавнійших часів аж до вибору гетьмана Скоропадського (1709.), однак головним предметом є Хмельниччина. Автор намагає ся писати церковно-словянським язиком, але не знаючи

---

[1]) Єго „діяріушъ“ загинув. Був він писарем запорожського коша за Хмельницького і протягом цілої війни з Поляками „о всѣхъ рѣчахъ и поведенияхъ совершенно вѣдалъ и доскональльно и пространно въ Діяріушѣ своемъ опіє описалъ“.

єго добре, часто вводить слова і форми з живої української мови. Окрім історичного оповіданя вдає ся автор у наукові розвідки про давну історію козаків і виводить їх від Козар.

Окрім сих літописців і згадуваного вже в горі **Димитрія Ростовського**, що писав свої дневні записки „Діаріушъ" також язиком вельми зближеним до живої народної мови, не перериває ся низка історичних писань, присьвячених минувшині України, хоч деякі з них писалі вже московським літературным язиком або із значною єго примішкою. Такою язиковою мішаниною писали **Стефан Лукомський** (Собраніє историческое 1770. р.), **Петро Симоновський** (Краткое описаніє о козацкомъ малороссійскомъ народѣ), (1765. р). **Василь Рубан** (Краткая лѣтопись Малыя Россіи 1776. р.). **Олександер Рігельман** (Лѣтописное повѣствованіє о Малой Россіи 1778.).

Окрім сих історичних творів, що появили ся з виразним означенєм імени автора, заслугують на увагу ще **літописні збірники**, а іменно Густинська літопись, так звана по головній рукописи, збереженій у Густинськім Прилуцькім монастирі на Україні, з першої половини XVII. століття (і кілька инших а також Спомини Ханенка, Марковича й ин.).

Перехід від літописаня до критичних історичних творів представляє **„Исторія Руссовъ"**.

„Исторія Руссовъ", приписувана білоруському архиєпископови Юрієви Кониському, видана під єго іменем заходом Ос. Бодянського (в Москві 1846. року). стоїть на межі між літописями і критичним писанєм історії України. Ся історія, написана під конець XVIII століття (імовірно около 1770. року[1]) зараз після занепаду самостійности України і зруйнованя Січи[2]), (була відома на Україні в сотнях від-

---

[1]) На останку „Исторіи Руссовъ" пише автор: „въ началѣ 1769. года послѣдовалъ войскамъ всеобщій походъ и открылась дѣйствитель-ная съ Турками война, которая чѣмъ кончится Богъ вѣсть" — з того можна впевнити ся, що автор написав сю історію після 1769. р., бо инакше знав би, як скінчить ся турецька війна.

[2]) віднайдено її вперше около 1828. в бібліотеці кн. Лобанова-Ростовського.

писів, що кружляли посеред тодішнього суспільства). викликала серед неї велике вражінє і мала великий вплив на многих письменників українських і московських (н. пр. на Метлинського, Гребінку, Шевченка, Ст. Руданського, на істориків Бантиш-Каменського, Миколу Маркевича, на Миколу Гоголя [Тарас Бульба], Пушкина [поема Полтава], Рилєєва [поема Войнаровський], на етноґрафа Ізмаїла Срезневського, видавця „Запорожской Старины").

Новійші досліди впевняють, що сю Історію написав після всякої імовірности Григорій Полетика, поміщик у Полтавщині, депутат покликаний 1767. р. царицею Катериною II. до комісії для уложеня законів († 1784. в Петербурзі). Яко депутат мав Полетика боронити в комісії прав української шляхти і задля того потребував історичних доказів та певно в тій цїли написав сю Історію і деякі инші історичні твори (як Записки про Україну під польським володарством, Збірник прав і привілеїв української шляхти).

В переднім слові до „Исторіи Руссовъ" названий вправді виразно Юрій Кониський спорудником, від котрого сю Історію нібито дістав Полетика. Личність Кониського остає з дійсним спорудником Григорієм Полетикою в певній звязи, бо Кониський був учителем поетики, а опісля префектом і ректором Київської Академії в тім часї, коли Гр. Полетика був там перекладчиком і займав ся також історією та збиранєм історичних жерел, а з Полетикою переписував ся і був у дружних взаємнах. Григорій Полетика сам мав вельми цїнну бібліотеку історичну і богато історичних рукописий (лїтописи Грабянки і Самовидця), котрими користував ся навіть видавець Несторової Лїтописи Шлєцер. Ся бібліотека опісля впала у великій части жертвою пожежі, однак її старав ся доповнити син Григорія, Василь, котрий також займав ся історією України, був як і єго отець, перенятий справами української шляхти і любовою України. Василь Полетика згадує про вітця, що він бажав зобразити історію України, але ніякий такий твір не зберіг ся, тілько „Исторія Руссовъ", котрої автором був імовірно Григорій Полетика. Передмову до сеї Історії написав імовірно Василь Полетика та приписав авторство Юр

еви Копиському, щоби сему творови іменем визначного владики надати тим більшої ваги.

„Історія Руссовъ“ навіяна вільнодумством під впливом сучасного вольтеріяньства (автор двічи покликує ся на Вольтера яко автора історії Карла XII.) і виявляє нераз погляди суперечні з релігійним духом, чого не міг писати архиепископ і ся обставина промовляє за авторством Полетики, чоловіка сьвітського і вільнодумного, перепятого горячою любовою України й еї самоуправи. Твір сей починає ся від часів заселеня України словянськими племенами, вважає „руський“ нарід (так називає Українців) самостійним і окремішним від польського і московського, а з тим останним він злучив ся (в переяславській угоді 1654. р.) „яко рівний з рівним і вільний з вільним“. З того становища самоуправи і независимости українського пароду зображає автор історію України і широко розводить ся про часи Хмельниччини. Вельми живо й одушевлено говорить про занапащенє самостійности України і невдачі після полтавського бою. В уста Полуботка вкладає горячу промову, котру він ніколи не виголошував до царя Петра, що знищив волю України, з великим роздратованєм говорить про кривди заподіяні народови так званою „Тайною канцелярією“ і вступає ся горячо за „давні права“ України. Докоряє різко вищим верствам на Україні їх жадобою наживи майна та зрадою й їм приписує також причини занепаду України і згадує про страшну нагінку на Українців задля самої „їх мови, що не вміли наломити ся до московщини“. На останку вказує на щораз більший занепад краю без виглядів на красшу будучину.

Так вільнодумна і з таким одушевленем для самоуправи України написана історія не могла остати без великого впливу і розворушеня умів тодішньої осьвіченої верстви на Україні. „Історія Руссовъ“, якнебудь некритична і перепизана ріжними видумками і подіями не згідними з дійсностю, подає нам образ рівночасного настрою посеред осьвічених Українців і стає певним доказом розвитку та поступу національної думки, любови рідного краю єго самостійности. Вона непересчно вельми причинила ся до розбудженя народної сьвідомости та змагань до осягненя волі і дала почин до відродженя України і письменьства,

котрим се відроджене проявило ся і до тих полїтичних струй, котрі проявали ся виєилкою ґр. Капніста до Берлїна, щоби там найти піддержку в боротьбі за самостійність України. Якнебудь отже „Исторіи Руссовъ“ не можна признати стійности історичного твору, то за те величезне значінє мала вона яко твір полїтичний, а хоч написана змосковщеною мовою, має в історії українського письменьства визначне становище. Є вправдї згадки, що на Українї кружляли також примірники сеї історії написані мовою зближеною до народної, однак автор головно в найбільш розповсюдненних списках послугував ся змосковщеною мовою, щоби вона найшла доступ також до міродатних кругів держави.

12. Драматичне письменьство.

Вже в поганській старовинї були обходи й обряди, при котрих із сьпівами і танцями приношено жертви богам або обношено також деякі усьвячені предмети. Також представлювано мітичні події, н. пр. боротьбу лїта із зимою (у нас визначають ся драматичностю весняні ігрища, веснянки і гаївки — хороводи, купальні ігрища, паленє кукли [жіночої — Марени або мужеської — Кострубонька], а також весїльні та похоронні обряди). Однак властивий почин до драматичних вистав дало християнське богослуженє у романських і ґерманських народів. В евангельскім оповіданю великоднім про три Марії, котрі на Великдень вранцї відвідують гріб Спасителя і від ангела довідують ся про воскресенє та з порученя ангела сю вість подають апостолам, лежить зарід найдавнїйших духовних ігрищ. Такі духовні ігрища великодні сягають X. століття, а біблїйні теми давали їм основу. Відтак страсти Христові стали предметом вистав. Такі драматичні твори спершу написані латинською мовою, а виставлювані в церкві духовеньством, були поважним способом для поуки і побожного настрою народу. Але перегодом, вже в XIII. столїтю сьміхованцї і скоморохи вмішували до духовної дії також жартовливі і комічні вставки й яви, щоби розважити слухачів, бо сї духовні ігрища і діяльоґи були вельми довгі і нераз скучні (так н. пр. домінїканський діяльоґ, ви

ставлюваний у краківськім монастирі, мав більш сотні дїйі тревав з черги три днї). Наслїдком того духовні усунули ся від тих вистав і заборонили такі вистави по церквах і церковних подвірях (кладовищах, цвинтарах, що звичайно були коло церков [1]),) а тоді такі вистави переносили ся на торговицю, на майдан перед широкі верстви народу і прибирали вже сьвітські прикмети, сьвітський сьвітогляд і були складані народною мовою.

З занепадом рицарства з кінцем XIII. столїтя почало такими духовними виставами займати ся міщаньство, котре від рицарства перейняло плеканє лїричної поезії, а з підмогою духовеньства надало тим виставам поважнїйшого вигляду. Особливо в страстний тиждень такі вистави відбували ся протягом кількох днїв. Видно обнимало небо і землю, рай і пекло, а крім біблїйних осіб виступала сьв. Трійця, патріярхи старого завіта, перші люди, хори ангелів, чорти і т. д. При тім вставлювано і комічні особи і дійства (інтермедії й інтерлюдії, вставки між явами) народною мовою.

Подібним способом з церковних молитов, похвал („величанія") і різдвяних обрядів і подій розвинули ся різдвяні драматичні вистави вертепні (jasełka, Krippenspiel).

Побіч духовних вистав годить ся згадати ще мясничні (запустні) ігрища, котрі відбували ся серед загальної веселости по домах або навіть по улицях і площах (венецький карнавал).

З XV. столїтєм, з відродженєм клясичних наук і їх впливом на житє, ученики устроювали по висших школах вистави, написані спершу латинською мовою. Так повстали шкільні драми, плекані особливо по єзуїтських школах під назвою єзуїтських комедій.

13. Початки української драми.

Початки української драми сягають другої половини XVI. столїтя. Згаданий в горі моралїст Іван Вишенський

---

[1]) у нас і по нинї весняні ігрища, гаївки, відбувають ся коло церкви (на цвинтарі), або на сільськім майданї.

докоряв Русинам, що, навчивши ся в єзуїтських школах „комедії і машкар“, „трудити ся в церкві не хочуть, тілько комедії строють і грають“ та помагають також на Руси „розширеню машкарського і комедійського набоженьства“, полишивши давну руську простоту. Се вказує, що театр і драматичні твори появили ся сперщу в Західній Европі, відтам перейшли в Польщу, а відси на Україну в звичайній тоді духовній формі містерій. Назва містерія (тайна, таїньство) пішла з того, що змістом тих драматичних вистав була тайна викупленя людського роду, котра найшла вираз у двох подіях: у Різдві і смерти та Воскресеню Ісуса Христа. Почитанє Сьвятих викликало окрему форму духовної драми, котрої основою були житя Сьвятих а її змістом були особливо чуда тих Сьвятих і длятого сї драми звались міраклї (чудеса) і були схожі з духовними віршами. В духовних драмах не було іноді ніякої історичної основи, лише якась поучна, моральна гадка а на видні виступали уособлені алєґоричні розуміня (віри, надії, любови, милосердя або гордости, зависти, скупства) і задля того сї алєґоричні, моралізуючі духовні драми звали ся моралї (moralités). Опісля проникла в драму також і політична сатира.

Коли в духовній драмі зображувано не одну подію, а цілий ряд головних подій сьвященої історії, то така драма прибирала ціху сьвященно-історичної хроніки. З нею мають ґенетичну звязь історичні драматичні твори, котрі обрабляли події із всесьвітньої або рідної історії на духовній основі. Сї головні типи містеріяльної драми розвивали ся головно поза церквою, одначе не забували історичної з нею звязи й удержували сю звязь у трех відділах містеріяльного видна: в землї, раю й адї, при чім рай призначений для зображеня сьвятих місць і подій містив ся у самій церкві, а инші дії відбували ся в церковній загородї.

З містерією й єї видами проявило ся в історії західно-европейського театру відроджене кляси́цизму, що почало ся в Італії в XIV. і XV. столїтю наслїдованєм італїйськими комікам комедій Терентія і Плявта, а відтак утвердило ся в Німеччині в школах. В Німеччині відтак поза школою почали сї комедії латинські перекладати німецькою мовою і наслїдувати, а з появою реформації шкільна драма стала

видном борби між реформацією і католицькою Церквою. В сій борбі видну ролю відограв єзуїтський орден і зробив шкільну драму одним із середників ширеня і скріпленя католицької віри. Виставляли вони головно містерії, міраклї і моралї, але вводили також символи й алєґорії, а для приєднаня володарів, вельмож і владик устроювали панеґіричні драми (ludi caesarei) з великою виставностю.

В Польщі драма переходила такі степенї розвитку, як і західно-европейська драма і почала ся із драматизованих церковних обрядів та перейшла до літурґійної драми і містерії, а ся знов перейшла всї переміни західно-европейської драми. Одною з найбільш повних змін що до форми містерії, являє ся діяльоґ, що має ціху чисто збірної містерії, виставленої в краківськім домінїканськім монастирі (1533. р.), що обіймає всї останні днї житя Спасителя від вїзду в Єрусалим. Перегодом входить у драму також комічне народне живло, що розвинулось особливо в XVI. столїтю у вставлених в містерії народних інтерлюдіях і в окремих комічних творах, н. пр. Mięsopust (1530. р.). Новий напрям у розвитку драми в Польщі проявляє ся з відродженєм клясицизму, а представником єго являє ся Ян Кохановський у траґедії Odprawa posłów greckich. Представником протестантських ідей в польській драмі являє ся Миколай Рей з Наґловіц в Castus Ioseph. З кінцем XVI. столїтя почали в Польщі шкільну драму брати у свої руки Єзуїти, усунули з неї національну ціху, допустивши лише в своїх шкільних і прилюдних виставах комічні інтерлюдії в народнім дусї. Сї інтерлюдії давано не тілько по польськи, але навіть українською і білоруською мовою (гл. низше траґедію Якова Ґаватовича).

Український нарід, як вже в горі згадувано, держав ся довго поганських ігрищ в часї Різдва, Великодня, Зелених сьвят і ин. Почавши від Нестора, всї духовні письменники згадують про „игрища между селы“ і до новійших часів жалують ся на „скомороховъ“ (штукарів), „личины“ (машкари), „игры и пѣсни бѣсовскіи“, а драматичні вистави нїколи не мали місця у східній Церкві. В Несторовім Житю сьв. Теодозія згадує ся, як сей сьвятитель, відвідуючи князя, застав єго окруженого сьпів-

цями. скоморохами[1]), що виправляли там веселі ігрища. Однак в XVI. столїтю зрозуміли осьвічені Українцї, що такі вистави можуть мати велику вагу для розбудженя і розповсюдненя релїґійного житя і певних ідей. З початку XVII. столїтя зберіг ся „Діалогъ христіянскій, въ которомъ ся показуеть, кто есть христіянинъ правдивый", написаний у полемічнім тонї против унії, а у Львові 1630. р. появив ся „Хрістосъ Пасхонъ" „Страдаючий Христос", написаний на основі грецької траґедії (приписуваної безосновно Григорію Богослову).

З тих часів походить також шкільна драма черця й учителя Ставропігійської львівської школи братської Йоаникія Волковича: „Розмышлянье о муцѣ Христа Спасителя нашого, при томъ веселая радость зъ триумфального его Воскресенія" (у Львові 1631.) виставлена на Великдень школярами братської школи.

Такою ж страстною драмою була: „Містерія страстей Христовыхъ".

Сї драматичні вистави дійшли до нас із Заходу через Польщу і почали ся близкими до містерії, так званими вертепними виставами, розповсюдненими в глибокій старовині в Азії, Африцї й Европі, що відносять ся до Різдва Христового. Переґодом входять у вертепну драму інтермедії й інтерлюдії з народного житя з народними типами і живою народною мовою. Вертепом називала ся маленька деревляна хатка (в польськім „szopka"), перегілена на дві части, мов би поверхи: в горішній відбувало ся дійство з сьв. історії, котре склало ся у Вефлеемі (Різдво І. Христа, привіт ангелів, прихід пастухів, трох королів, Іродова різня дїтий), картоновими або деревляними фіґурками, котрими порушав укритий за задною стїною вертепа дїяч. В долїшній части видна відбували ся дїї з народного житя, з народними сьпівами, танцями, побитовими явами і т. п. (циган обманює мужика, Поляк лякає жида, Запорожець лякає Поляка, чорти підпоюють Запорожця і хотять его затягнути в пекло, однак він зриває ся і розганяє їх і т. ин.). Сталою приналежностю „вертепної дїї" був спір Ірода із Смер-

[1]) маємо до нинї села названі Скоморохами, з чого можна догадувати ся, що були там численні заводові сьміхованцї і комедіянти.

тю, котрий кінчив ся тим, що Смерть відтяла єму голову косою, а Чорт тягнув єго тіло в пекло із словами:

„О проклятыйIronе, за твои превеликіи злости
Поберу тя въ преисподнюю бездну и съ кости“.

З вертепами ходили звичайно на Різдво дяки, школярі яківських шкіл і бурсаки та устроювали з підмогою фіґур такі вистави, а при тім виголошували віршовані орації, сьпівали пісні, за що діставали якусь нагороду. Вертепні вистави зложили ся в західній Европі не раньше XVI. столітя, а через Польщу в XVII. столітю перейшли і на Україну. Спершу виставляли у вертепі лише дії з Різдва Хр., опісля також страсти Христові, притчу про богача і Лазаря, про блудного сина, а відтак дії із сьвітського житя і комічні яви. Все те припадало до вподоби широким верствам народу, міщанам і селянам, тим більше, що інтермедії та інтерлюдії були взяті з народного житя і списані живою мовою. Так н. пр. у релїґійну драму про смерть сьв. Івана Хрестителя, написану Поляком, Львовянином Яковом Ґаватом (в 1618. роцї під заголовком „Tragedia albo Wizerunek Śmierci Przeświętego Jana Chrzciciela“), вставлені дві інтермедії, зложені язиком близким до нинїшнього галицько-руського наріча, хоч не без впливу церковно-словянського і польського.

В першій інтермедії штукар Клим продає господареви Стецькови кота в мішку замісгь лисиці і доводить до того, що обдурений Стецько розбиває свої горшки. В другій Денис зїдає сам пиріг, на котрий були ласі три голодні, що умовились дати пиріг тому, котрому приснить ся найкрасший сон.

Збереглн ся її инші драматичні твори польські, в котрих або деякі ролї або її цїлі інтермедії писані живою українською мовою і тим способом народна українська мова входила щораз більше в письменьство.

Вертепні драми складали або перерабляли із шкільних драм приходські дяки з академічних недоуків з підмогою вандрівних учеників Київської Академії і подібних їй шкіл. Тим способом можна собі пояснити сю обставину, що вертепних виставах находимо часто теми взяті з попере-

дних шкільних драм. А ся ґенетична звязь вертепних вистав із шкільними драмами має особливе значінє, бо, завдяки сій звязи, вертепні драми являють ся менше більше далеким відгомоном шкільної драми і творять необхідне звено в історичнім єї розвитку.

Відповідно часови і місцю свого походженя і розвитку українська вертепна драма має загальні основні черти, котрі є доказом в части походженя з одного спільного жерела, в части виливу редакції на инші драми.

Найдавнійша редакція вертепної драми походить із кінця XVIII. столїтя з рукописного збірника писаного по польськи. Деякі частини єї писані вже українською мовою найдено в рукописнім збірнику дяка Івана Даниловича з Гойска або Гощі, на Волинї, де була православна колеґія, відтак перемінена в уніятську, що єствувала і в XVIII. столїтю.

Гощанські учителї й ученики, проживаючи в межах Польщі, писали часто польським язиком, як н. пр. Лазар Баранович, Йоаникій Голятовський і ин. А що хлопцї ходили з вертепом також по панських дворах, отже часто складали і вертепні драми в польськім язицї, хоч первісний текст згаданої в горі драми імовірно був написаний українською мовою.

Найбільше зближений до шкільних драм Київської Академії XVIII. столїтя з інтерлюдіями список вертепа, виданий М. Маркевичем, представляє ся непаче популяризація шкільної драми. Складачі вертепного тексту пропускали із шкільних драм такі яви, котрі не відповідали реальній дійсности українського народного житя в певній місцевинї а вводили за те нові місцеві або сучасні обставини. У поміщика Галагана зберіг ся також текст вертепної драми в дечім відмінний (занесений там після знищеня Січи 1775. р.), але всеж таки видно, що походить з того самого жерела.

Для прикладу наведемо тут частину монольоґу Запорожця, зложеного силябічними віршами:

„Хоть дивись на мене; та ба, не вгадаєш;
Відкіль родом, і як зовуть, нї чичирк не знаєш!

Кому траплялось коли у степах бувати,
То той — може прізвище моє угадати...
А в мене імя не одно, а єсть їх до ката, —
Так зовуть, як набіжиш на якого свата:
А ти — як хоч назови, — на все позволяю,
Аби лиш не назвав крамарем, за те пополаю.
Тепер, бачу, на сьвіті біда,
Що мене одцурав ся рід.
Не бійсь, як був багат,
То казали — Іван брат;
А тепер, як нічого не маю,
То ніхто й не знає". і т. д.

Яви у вертепній драмі (всіх 17) можна звести до тих точок: 1) поклін пастирів Спасителеви, 2) стріча волхвів з Іродом, поклін Христу і поворот домів, 3) приказ Ірода що до убийства всіх Вифлеємських хлопців, особливо хлопця Рахилї й 4) борба Ірода із смертю і поява чорта за єго душею.

Коли шкільну драму виперто із школи, почав ся єї занепад, хоч вона дальше єствувала поза шкільними порогами. Однак єї вид зміняє ся на мельодраматичний діяльоґ і поздоровну драматизовану віршу, або вона приладжувала ся до маріонетного театру у вертепних виставах. Маємо з одного боку короткі діяльоґи і драматизовані привітні сьвяточні вірші шкільного характеру, а з другого вертепні вистави, перероблені з давнійших шкільних драм. Оба ті роди драматичних творів були призначені для середних і низших верств українського населеня і були приладжені до народного побиту і говору та вельми розповсюднені в широких верствах народних вдоволяли їх невибагливим літературним потребам.

Сей напрям комічний тих драматичних шкільних і вертепних творів, розповсюднених по Україні з часів М. Довгалевського, котрі мали звязь із Київською Академією, вибрав Котляревський для обрібки своєї Енеїди, але підчинив її умілим взірцям і технічним формам виробленої нової літератури московської. То само можна сказати про початок нової української драми, котрої першими представниками в обсягу комедії були Котляревський з „Москалем-

Чарівником" і Василь Гоголь, батько знаменитого письменника Миколи, із своїм „Простаком“, котрих схожість можна пояснити походженем з одного жерела, бродячої новелї західно-европейського походженя в московській обрібцї. Обидва поети були в певних взаєминах з Київською Академією. Котляревський був учеником Переяславської семінарії, котра була філією Київської Академії, а перший видавець Енеїди Парпура й отець Василя Гоголя (а дїд Миколи), Опанас, учили ся у Київській Академії. Так можна зрозуміти вплив сеї Академії на наших письменників нової доби.

Схолястична наука завела й у Київській Академії звичай, що учитель поетики обовязаний був щорічно приготовити на мясниці і для трох маєвих рекреацій [1]) — комедію або траґедію (шкільні рекреаційні драми) і з хвилею, коли Київ став знов осередком просьвіти із своєю Академією, котру називали там пишними „Атенами“, там зосередилась також драматична творчість. Були се спершу наслїдованя шкільної драми польсько-єзуїтської; однак з часів Теофана Прокоповича, образованого в Римі на клясичних взірцях відродженя гуманїзму, з початком XVIII. столїтя проявив ся рішучий зворот до сьвіжійшого і жизненнійшого напряму київської шкільної драми та зближив її до суспільного й народного житя і до висших умових справ людства, хоч і в початкових, перших драмах Київської Академії їх творцї вносили також місцеві історичні й етноґрафічні живла.

Поміж духовними шкільними драмами Київської Академії перше що до часу [2]) місце займає „Алексѣй человѣкъ Божій“. Сей твір оснований на леґендї про сьв. Олексія, знаний на Україні із Житий Сьвятих Скарґи в перекладї Голятовського. Другий із збережених з XVII. столїтя драматичний твір „Дѣйствіє на страсти Христовы списанноє“ може служити доказом, як церковні канти розширювано опісля на драматичні вистави, хоч бу-

---

[1]) В маю виходили всї учителї з учениками і посторонними любителями наук на гору Щекавицю, в Києві, для забави (рекреації).

[2]) Лазар Баранович згадує про драму про „прекрасного Йосифа“, похожу змістом на драму Рея, однак ся драма не зберегла ся.

вало і відворотно, що драматичні твори скорочувано і перероблювано на вірші. Іменно зберегла ся з XVII. століття драма, котрої темою є новозавітне апокрифічне оповідане так званого Нікодемового євангелія про похід І. Христа по смерти до пекла і про его збуренє. З се зовсім самостійний твір, незалежний від чужих взірців, у великім степени оригінальний, а списаний майже зовсім чистою народною мовою, розміром українських дум. Сей твір визначає ся живим драматичним дійством. Особливо оживляє ся дійство, коли Христос приходить визволяти з пекла грішні душі, розбиває хоругвою ворота пекла і місця пекольні окроплює водою і Духом сьвятим. Драма кінчить ся комічною явою визволеня з пекла Соломона, котрий лякає чортів другим приходом Христа, а чорти самі виганяють его з пекла, щоби не діждати ся нової напасти. Твір сей мусів бути вельми популярний на цілім просторі країни, коли рукопись найдено в Калущині (в Галичині), перероблена з неї пасхальна вірша зберегла ся в Харківщині: частини сеї драми в формі народних оповідань являють ся від Угорської Руси аж по Кавказ.

Питомці Київської Академії походили з ріжних сторін, бували там і Галичани, що вертаючи по скінченю наук домів, приносили із собою сї драматичні твори або їх частини. Се вказує на широкі взаємини Київської Академії з ріжними околицями України не тілько в XVII., але навіть у XVIII. столітю, коли і з Галичиною взаємини не перeривались.

Якнебудь у другій половині XVII. століття Україну поділено на право- і лївобережну, українське населене обох половин жило все ще спільним житем, мало участь у козацьких війнах XVII. століття і переселяло ся із одної частини України в другу, особливо з правобережної на лївобережну. Разом з тим, незавнсимо від посередництва Київської Академії, переходили з правобережної України у лївобережну також письменні памятники, або діставали ся в час козацьких війн з доби Богдана Хмельницького яко воєнна добича, або з часів заселеня лївобережної а особливо Слобідської України від половини XVII. століття виходцями з правобережної України а в части і з Галичини. Таким способом неперечно дістала ся з Галичини

у Слобідську Україну пасхальна вірша „Про збурене пекла“.

До половини XVII. столїтя віднести треба оден з найдавнїйших творів драматичних, найдених у Галичинї з інтерлюдією. Се містерія на Благовіщене п. н. **„Архангелови вѣщанія Маріи“**, однак збереглa ся лише 5, 6 і 7 ява. Замітна вона не тілько тим, що дає образець містерії, але що взагалї мало маємо українських творів драматичних з XVII. столїтя. Церковно-словянське живло́ в нїй досить слабе, польщини не тілько що до словнї, але й звучнї богато, а доволї замітне також українське народне живло́, як що до звучнї (часта переміна **у** і **в**, повноголос: стережи, боронити), але й що до словнї і форм. Після 7-мої яви поміщена інтермедія, котра відносить ся імовірно до посередних „поважних“ яв. Інтермедія основана на анекдотї оброблюваній також у західно-европейській лїтературі. Являє ся Жид, покупник тхірячих скірок і воску (воскобойник) Тараско, а до него впрошує ся Русин-сьміхованець яко товариш подорожи і починає з ним спір про віру, а вважають сю віру красшою, в котрій більше сьвят. Тараско вичисляє небогато сьвят, а Русин перечисляє недїлї, сьвята, вириваючи Тараскови постепенно волосє з бороди, а на останку за сьвято Всїх Сьвятих вириває єму всю бороду. Тараско розводить великий лемент за бородою і відходить.

Автором сего твору обчисленого не на велике число акторів для вистави навіть у нелюдних місцевинах, був імовірно якийсь вихованець українських шкіл Могилянського типу.

До половини XVII. столїтя відносять ся також прольоґ і епільоґ до драми на Рождество Христове, найдені в тім самім рукописнім збірнику, що уривки попередного твору. Прольоґ і епільоґ творять неначе би оповістку або проґраму драми на Рождество Христово котрої змістом є гріхопадене прародичів, Різдво І. Христа славословія ангелів і пастирів новонародженому Спаситель і поклін волхвів. Місцем вистави була неперечно церква як се можна здогадувати ся з прольоґа й епільоґа, бо в західній Україні за прикладом сусїдної Польщі з різдвя

ним богослуженем лучено додаткові вистави також у церкві, котрі мали ціху містерій.

До містеріяльних творів в части зачислити треба „Діалогъ о страданіи Спасителя“ (Dialogus de passione Christi) з XVII. столїтя, найдений у рукописнім збірнику в селї Смерекові коло Львова. Діяльоґ сей, як автор зазначує, писаний „рускимъ діалектомъ“, а головний єго зміст зачерпнений з євангельських оповідань і церковних пісень у страстний тиждень, однак автор мимо того умів добачити і влучно виставити деякі драматичні подробиці в психічнім настрою не тілько Спасителя, але Богоматери й ангела, що приносив Спасителеви чашу страстий.

До кінця XVII. столїтя відносить ся „Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной, судъ принявшей отъ судіи справедливого Христа Спасителя“, найдена в Харківщині, а вельми схожа з недавно найденою „Успеньскою драмою“ Димитрія Ростовського й єго драмою п. н. „Грѣшникъ кающійся“, в котрих так само грішник виступає на виднó і подібним способом піддає ся судови Божому. Ріжниця лише та, що Димитрій Ростовський вибрав вихідною точкою для своїх драм передсмертний суд, а в „Розмовѣ“ зображений суд посмертний. Автором „Розмови“ був неперечно приходський сьвященик, добре ознакомлений із усїма змінами стану грішної душі, що умів промовити за нею і проти неї. Нагодою до єї написаня міг послужити щорічний спомин про другий прихід Спасителя і страшний суд, котрий Церква учить з мясопустною недїлею. Язик „Розмови“ похожий на „барзо простую мову и діалектъ“, котрим написав сьвященик **С. Тимофієвич** своє учительне євангеліє в 1670. році може бути доказом правобережного походженя автора.

Більше займавим твором у напрямі викненя науки народне житє єсть „Бенкетъ духовный“, шкільний діяльоґ з кінця XVII. або початку XVIII. столїтя, найдений в неповнім списку в Підгорецькім василяньскім монастирі, в Галичині. Твір сей виставляли, як можна здогадувати ся з єго епільоґа, перед якоюсь сільською „громадою“, котрій були неграмотні люди і ледво сотий давав дїтий своїх до школи, а представляли єго школярі якоїсь дяківської або монастирської школи під проводом „пана-бака-

ляра", себто дяко-учителя, яко представника сільської мудрости, до котрого селяни звертали ся за поясненями незрозумілих для них справ. Головна ціль сего твору була високопатріотична: спонукати селян, щоби віддавали своїх дітий до школи і тим способом підняти в гору народну просьвіту.

Крім того деякі драматичні твори в формі діяльоґів виявляли житєві потреби і погляди (н. пр. Розмова Малоросії з Великоросією) або обробляли новелїстичні й апокрифічні теми (н. пр. побит Марка в пеклї).

Побіч духовної, релїґійної драми починає витворювати ся на сценї також національна драма, в котрій автор зближає ся до українських історичних дум. Такою являє ся „Милость Божія Украину через Богдана Хмельницкого свободившая", написана в демократичнім вільнодумнім напрямі учителем поетики в Київській Академії **Теофаном Трофимовичем** (приписувана давнійше Теофанови Прокоповичеви).

Автор звертає ся в своїм творі доволї різко проти козацької старшини, котра при всїх своїх самоуправних змаганях кинулась „привлащати" хутори біднїйших і заводити крепацтво між поспільством. Сей голос автора тим цїннїйший, що був майже одиноким у тих часах. Основою сего твору є побіда Богдана Хмельницького над Поляками. На Українї настали тодї деякі пільги (за короткого володарства Петра II.), а хоч не привернено всїх прав „для удовольствія и прилասканія" України з огляду на можливу війну з Туреччиною, то все ж таки знесено „Малороссійскую Коллегію" і позволено вибрати гетьмана, котрим став Данило Апостол. Ся зміна відбила ся користно на шкільних драматичних творах Київської Академії. До сеї доби отже відносить ся одна з замітнїйших драм „Милость Божія" Теофана Трофимовича, котрий окрім потрібного знаня яко учитель поетики мав також відповідні до того часу жерела, іменно лїтописи Грабянки і Величка. Сї лїтописи подавали богатий матеріял для зображеня доби Б. Хмельницького і загрівали українське народолюбство автора („Жив Бог і не умерла козацькая матка!" як каже автор). Автор користував ся не тілько сими лїтописями, але

деколи зближає ся в зображеню подій навіть до історичних народних дум.

Траґікомедію „Милость Божія“ треба вважати поступом у розвитку київської шкільної драми.

Талановитим і плідним на тім полї письменником був **Митрофан Довгалевський** в 30-тих роках XVIII. столїтя, учитель поетики у Київській Академії. Він радить у своїй поетицї виводити на видно́ особи з народу: Литовця, цигана, жида, Поляка, Запорожця і т. ин. Всї ті особи повинні висловлювати ся простою, народною мовою і в такім характері народнім виступають вони в его інтермедіях, в котрі він вводить побитове живло́ навіть з суспільно-полїтичним відтїнком.

Теофан Прокопович, учитель поетики у Київській Академії, посунув вперед шкільну драму в еї розвитку о дальший степень у своїй поетицї і в так званій траґікомедії дав взорець еї в творі п. н. „Владиміръ“, котрий є драмою в новійшім розуміню того слова, хоч ще придержує ся кляси́чного триєдиньства дїй. Прокопович поручав у своїй поетицї придержувати ся Сенеки, яко взірцевого траґіка, а Плявта і Терентія яко взірцевих комиків і сам ішов слїдом тих письменників, а сей вплив клясичних взірцїв проявляє ся і в змістї его твору „Владиміръ“. Дієві лиця являють ся там живими людьми, він виводить також на видно́ тїнь Ярополка, наслїдуючи Сенеку (що пригадує тїнь Танталя в траґедії „Тієст“). Траґікомедія „Владиміръ“ Прокоповича й его теорія драми в поетицї виложена мали сильний і довгий вплив на дальше київське драматичне письменьство.

Цїль сеї драми, котрої повний наголовок „Владиміръ, славеноросській скихъ странъ князь и повелитель“, є така, щоби словянському поганьству протиставити христіяньство, а се останнє оправдати розумним способом та виставити яко основу справдешньої просьвіти культурних успіхів Руси. Траґікомедія закінчена хором апостола Андрея Первозванного з ангелами (привітом гетьманови Мазепі і ин.), котрий предсказав навернене Руси до христіяньства, що виповнив опісля князь Володимир.

Драматичні твори „Владиміръ“ Теофана Прокоповича і „Милость Божія“ Теофана Трофимовича посу-

*

нули драматичну творчість вперед у напрямі ународовленя драми що до змісту і характеру. Одначе неприхильні обставини за часів дальших володарів Росії (як цариці Анни), котрі знов повернули до політики Петра І. супроти України, стали перепоною дальшому розвиткови драматичної творчости у згаданім напрямі та драматичному оброблюваню української історії. Київська шкільна драма приймає знов на себе давний духовний характер, хоч деколи і тепер находить собі дорогу до заглубленя в змісті історичного і сучасного житя України, користуючись з одного боку успіхами західно-европейської осьвіти і науки, а з другого оживленем українського житя запорожською козаччиною.

До того часу відносять ся твори **Мануїла** (в черпечім чині Михаїла) **Козачинського**, котрого разом з иншими вихованцями Київської Академії покликано в Сербію для устрою шкіл, де він був ректором і учителем реторики в Карловицях. З сербської історії написав він драму „Трагедія сирѣчь печальная повѣсть о смерти послѣдняго царя Уроша V. и о паденіи Сербского царства“ (1733. р.), неперечно під впливом драми „Владиміръ“ і „Милость Божія“, а вернувши до Київської Академії на становище професора, написав „Образъ страстей міра сего образомъ Христа исправи ся“ з легкими натяками на історичні події України.

В драматичних творах **М. Довгалевського** (в різдвяній драмі „Комическое дѣйствіе въ честь... Христу Господу“ (1736. р.) і пасхальній під заголовком „Властотворній образъ человѣколюбія Божія“ і т. д. (1737. р.) представляє ся вельми коротка що до змісту і проста що до складу драма лише верхньою покришкою шкільних дій; нею закривав ся живий і займавий зміст інтерлюдій з народного житя, що являють ся вже не пародіями па простий нарід і безцільними над ним насьмішками, але реальними картинами побутовими доволі драматичними, а до того вони зложені „слогомъ простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ“, як він сего вимагає у своїй поетиці. Тим способом, справді він творив шкільну „комедію“. Творцем інтермедій комічних був імовірно не сам Довгалевський, але ученики Академії під его проводом,

між котрими особливо визначав ся гумором **Сава Лебединський**, козацький син, котрому Довгалевський виставив сьвідоцтво: „Magister comoediae, salis sermonisque urbanitate abundat“. Замітно, що в тих інтермедіях Литвини промовляють білоруським говором.

В тих інтерлюдіях старали ся ученики Академії припоровити їх зміст до змісту драми. Подібно волхвам-зьвіздочотам у драмі виводять також в інтерлюдіях астронома або астрольоґа - Поляка, а мужикови снить ся, що велика зьвізда бє ся з місяцем. Як волхви приносять дари новонародженому Христу, так селяни-Литвини приносять дарунок свому панови-Полякови.

Цікава є в сій інтерлюдії що до зображеня пісня, з якою козак виходить на видно:

„Мати моя старенькая, чи ти мні раденькая
моеї молодости? (2)
Був у Турка під руками, а в Татарів з кайданами
у самоії жалости (2)
Да вже правда тепера нема добра всюди
Дармо працюєм, виставляєм груди.
Бог виручив мя оттуда, а тепер місця не найду.
В дома не сидіти:
Ліси, поля спустошені, луги, сіна покошені,
Порозпускав діти. (2)
Тількож правда, що треба взирати на Бога;
Тоїї всім єсть в добичи простая дорога.
Пойду знову на Січ, мати! пойду долї в низ шукати,
Козацкая доле! (2) і т. д.

В комічних інтерлюдіях до пасхальної драми М. Довгалевського так само припоровлює ся їх зміст до пасхальних подій, як і в різдвяних інтерлюдіях. Н. пр. в першій інтерлюдії Литвин воскресає з мертвих і оповідає о тім, що видів на тім сьвіті. В пятій відповідно до визволеня праведників з ада козак визволяє мужиків з неволї. Деякі пасхальні інтерлюдії вельми схожі з українськими народними переказами й оповіданями.

В пятій інтермедії намагає ся автор станути на історичній основі й описує бунт хлопів і козаків проти Польщі; імовірно відносить ся се до доби Б. Хмельницького,

однак згадує ся там також про роботи на каналах (над Ладоґою) з часів Петра І.

Загальний а бодай переважний характер всїх інтерлюдій до драм М. Довгалевського є побутовий, сучасний. Вони обіймають не тілько лївобережну Україну під владою Московщини, але й правобережну в межах Польщі. Нераз виводить ся на видно Білорусинів (з назвою Литвин), а також циганів і Волохів з їх питомим язиком і Греків, що вказує коли вже не на Молдавщину, то на росийсько-подільську ґубернію з мішаним населенєм. Сей широкий сьвітогляд інтерлюдій, що захоплювали широкий простір тодїшньої України і Білоруси, можна вважати певним доказом, що сї інтерлюдії були збірною роботою учеників Київської Академії, котрі там опинили ся не тілько з ріжних околиць України, але й із заграниці. А що сї ученики походили з ріжних верств народних, отже і вдатно зображали побутові картини житя дїйсного і тому можна їх назвати першими українськими етноґрафами. Деякі картини схоплені так удатно й уміло, що й досі можуть мати стійність побутових картин. Характеристики Білорусинів, Поляків, Москалїв, козаків, Жидів і т. п. згідні з народним сьвітоглядом, хоч деколи пересадні. Деколи автори інтерлюдій підіймають ся і до полїтичної точки погляду і натякають на полїтичні взаємини козаків, Москалїв і Поляків, тимто інтерлюдії в драмах Довгалевського стоять висше, як інтерлюдії в драмах відродженя клясицизму — Прокоповича і Трофимовича.

Під їх впливом і після їх взірця складано й пізнїйші шкільні інтерлюдії, як н. пр. в драмі учителя поетики у Київській Академії єромонаха **Георгія (Юрія) Кониського**, „О воскресенiи мертвыхъ" і т. п. Інтерлюдії Довгалевського мають навіть дещо схожого з українським народним вертепом. Але й самі драми Довгалевського немаловажні у загальнім розвитку київської шкільної драми. Були вони зложені навмисне коротко, щоби дати більше місця комічним інтерлюдіям, чим вони стали вельми популярні поза академічними стінами, а крім того оперті були на реальній основі сьв. Письма і передаия.

Вправдї після 30-тих років XVIII. столїтя, за впливом учителя поетики **Теофана Прокоповича**, убогі бурсаки Київ-

ської Академії занехують вертепні вистави (студентські „мірковання“), що були певним жерелом їх доходу, а ними з того часу стали займати ся дячки. Однак тим не перервав ся дальший розвиток комічних яв з народного житя, але ще більше розширив ся, входячи в виді інтермедій до пасхальних і рекреацийних драм. Хоч сї інтермедії не мали такої великої стійности, одначе вони в широких верствах народних популяризували справу драматичних вистав і клали підвалини під розвиток народного театру.

Окрім пасхальних драм Довгалевського, що займають одно з перших місць у сучаснім драматичнім письменьстві, згадати ще треба драму й інтермедії **Варлаама Лащевського** († 1774. р.), котрий у драмі „Трагикомедія о тщетѣ міра сего“ обмежує ся моралїзованєм і картанєм личних хиб і гріхів та безвіря. В тій цїли Лащевський намагає ся з одного боку доказати безсмертність душі чоловіка й одвічальність єго в загробнім житю, з другого картати розпусту сучасних обичаїв і здержати її погрозами кар у загробнім житю, а заразом піддержати праведників у їх недолї. Наслїдком того вся „Трагикомедія о тщетѣ міра сего“ має строгий і суворий характер.

Київські учені занесли із схолястичною наукою в Москву також і шкільні драми, котрі там появляють ся вже з кінцем XVII., а входять у звичай з початком XVIII. століття. Два письменники, що були ученими посередниками між Україною і Московщиною, були також авторами драм, іменно **Симеон Полоцький** написав „Комедія притчи о блудномъ сынѣ“ і „О Навуходоносорѣ и о тріехъ отроцѣхъ, въ пещи не сожженныхъ“, **Димитрій Ростовський** (Туптало), що в своїй діяльности проявив стілько українського живла, написав „Успенькую драму“ і „Грѣшникъ кающій ся“.

Про зверхню звязь комедій **Симеона Полоцького** із шкільними драмами Київської Академії XVIII. столїтя свідчить уже сама форма і зверхня їх обрібка. Обидві комедії написані після правил київської шкільної поетики силябічними віршами. Одначе що до внутрішнього характеру єго комедії доволї різко відріжняють ся від українських шкільних драм. В них нема ніякої алєґоричної постати, а самі історичні личности, основані на реальній

підставі. Приписати се треба обставині, що Симеон Полоцький користував ся не єзуїтськими жерелами, але польськими народними, а крім того на реалізм его творів впливало і знакомство з сучасною німецькою драматичною літературою. Треба однак признати, що й київська шкільна драма не була зовсім лишена реалізму в зображеню дієвих лиць, як се видно із занесених у Галичину і Слобідську Україну шкільних драматичних творів. Тимто реалізм С. Полоцького можна вважати природним розвитком реалізму київських шкільних драм.

Ростовський у своїх драмах шкільних відносить ся близше до житя, виводить на видно живих людий і виявляє спочуванє для тих людий, а твори его основані на історичних документах, взятих із сьв. Письма і житєвої літератури і мають переважно вид міраклів. Инші драми, як „Комедія на Рождество Христово", приписувані Дм. Ростовському, написав не він сам, а імовірно учителі его ростовської школи, хоч не без его почину й указок. Тимто всі драми, звязані з іменем Дм. Ростовського, мають спільний їм усім індивідуальний характер.

За цариці Єлисавети, прихильної Україні, привернено права, загарбані Петром І. і дозволено вибирати гетьмана котрим став ґр. Кирило Розумовський, а се викликало оживленє в тогочаснім українськім письменьстві, котре стало потрохи переймати ся московськими змаганями і взірцями московського письменьства. Тимто в тогочасних українських творах, отже й драматичних (траґедії, комеді і траґікомедії) відбивають ся відносини не тільки україн ські, але й московські.

В сих творах письменники тогочасні картають хиб релігійно-моральні і суспільні висших верств українських котрі користують ся дарованими їм монаршими милостям для збогаченя, для обиди козаків і простого народу і дл обезпеки своїх личних привілеїв, а до того переймали с заношеними із західної Европи ложними науками і розпу стою. Тимто в творах тодішних письменників щораз більш проявляє ся сатиричний напрям, до чого доставлял предмету з одного боку темнота широких народних верст а з другого зіпсутє висшої верстви суспільства.

Се оживлене письменства виявило ся також чисельно (всїх драм з тих часів доси найдено 11), отже на короткий час 20-лїтного володарства доволї значне число.

Від половини XVIII. столїтя проявляє ся в українськім драматичнім письменьстві вплив Московщини, що почавши з Ломоносовом щораз більше віддаляє ся від тогочасного руського язика книжного. Оден з ревнійших письменників, що намагали ся писати свої твори після Ломоносових взірцїв, був **Юрій Кониський**, автор розповсюдненої траґікомедії „Воскресеніє мертвыхъ". Хоч не так різко, як Трофимович у „Милость Божія", дорікає також Кониський козацькій старшинї, що кривдить бідних людей, але велить покривдженим сподївати ся правди після страшного суду і стає по сторонї покривджених. Цїнною прикметою єго драми є інтерлюдії, в котрих сьвітогляд автора обхоплює не тілько внутрішні, домашні відносини Українцїв, але й історичні їх відносини до Поляків. Сї інтерлюдії писані чистою народною мовою (Литвин говорить білоруським говором) і мають звязь з інтерлюдіями Довгалевського.

Але Кониський намагав ся свій твір списати після Ломоносових взірцїв „въ важномъ и высокомъ слогѣ", як висловлює ся в своїй поетицї, лише пять інтерлюдій в єго драмі, котрих автором мав бути „славний **Танський**" [1]), „природний стихотворець", названий в однім письмі до тогож Кониського „нашим Плявтом, нашим Молієром", (хоч і сам Кониський визначав ся гумористичним талантом), написані чистою народною мовою. Вплив Ломоносова відбив ся ще й тим у поетичних творах, що силябічний розмір віршованя уступає тонїчному (основаному на наголосї — ритма). Юрій Кониський наводить у своїй поетицї тонїчні вірші з оди Ломоносова яко взорець (10-стопний ямб,

---

[1]) Танський був посвояченний з родиною славного опісля письменника Миколи Гоголя (був мабуть дядьком Василя Гоголя, директора домашнього театру бувшого міністра Трощинського й автора комедії „Простак"). А що вірші сих інтерлюдій випучувано на память й виголошувано, то вони стали традицією родини Танських посвояченої з Гоголями і так становлять звязь з новочасним письменьством.

а у віршах XVIII. ст. і в Енеїді Котляревського находимо 4-стопний ямб).

Основою української драматичної поезії послужили отже, як і в цілій Европі, два живлá: церковно-обрядове і народно-побутове. З церковно-обрядового виробили ся духовні містерії, а народно-побутове живлó витворило комічні яви, звані інтермедіями та інтерлюдіями, що мало-помалу війшли в духовну драму і значно змінили єї первісний строго поучний уклад. Взаїмний вплив сих двох основних живел відбив ся і в штучній шкільній драмі, котра в головній части свого змісту виводить мотиви містерій і міраклїв, а в інтерлюдіях зберегає тон середньовічних фарс.

Шкільна драма се наче другостепенна формація драматичного письменьства.

Шкільна драма є вельми характеристичною чертою в житю української школи, а дістала ся до неї з польських єзуїтських шкіл, де їх виставляли в латинськім язиці переважно з поучним напрямом. Формою вони були близьк до старинних траґедій, але зміст черпали звичайно з біблійних оповідань, з житя Сьвятих і з благочестивих леґенд; з того згляду вони зближали ся до середньовічних містерій. Велику ролю грало в них алеґоричне живлó, котре проявляло ся тим, що на виднó (сцену) випроваджувано всякі вчоловіченя чеснот, хиб, пристрастий і ріжних абстрактних понятий. Після взірців тих єзуїтських шкільних драм виставляли в Київській Академії твори духовного і поучного змісту в українськім язиці.

Народне житє одначе, виражене ярко з усіма характеристичними прикметами в інтерлюдіях, перервало поважну ходý схолястичного дійства. Визначні прояви політичного і суспільного житя находять відгомін у річах дієвих осіб шкільної драми, котрої автори часто не мали сил скрити свої почуваня під холодною, ученою алеґорією. Завдяки сему живому змістови, шкільні драми, а особливо інтерлюдії виходять далеко поза шкільні пороги і здобувають собі популярність у широких верствах народних і кладуть підвалину під дальший розвиток народного театру. Разом із шкільною драмою і в тісній з нею звязи появляють ся і народно-духовні дії, останки середновічних міст

ій, що приняли у нас форму **вертепа**. В тій формі пе-
зтворюють ся інтермедії в самостійну часть вистави, котра
эстепенно розширяє ся коштом духовної дії і виступає на
эрше місце. Тим способом інтермедії являють ся живо-
зорним живлом, з якого опісля розвинула ся чисто **наро-
на комедія**.

Шкільні твори Київської Академії стали перегодом
ронпкати поза шкільні пороги в ширші верстви, особливо
нарід, до чого чимало причиняв ся їх зміст, а в тій цїли
упрощувано і надавано їм більше народну закраску.
ке приладжуванє й упрощуванє шкільних драм для ро-
міння ширших верств почали робити ще у Київській Ака-
мії самі єї ученики, складали невеличкі драматичні твори
роді декламацій [1]) і діяльоґів, а також драматизовані
ивітні вірші на Різдво, Великдень й инші сьвята. Такі
кламації представляли доволї реальний і живий образ
бутовий сїльского тогочасного житя, а особливо образ
ємин між прихожанами і школярами дяківських шкіл.
пр. зложена на **Волинї деклямація на Велик-
нь** (1719. р.) з інтерлюдією відгривала ся на цвинтарі
б то на церковнім подвірю), де збирали ся люди в трех
іх Великодня, щоби поговорити і придивляти ся вели-
дним ігрищам молодежи. Ся деклямація зложена з по-
ровних віршів, в котрих також натякає ся на нужду
олярів, щоби випросити тим способом якусь поміч для
. У деяких віршах навіть картають тих, що остали дома,
е прийшли в церкву, дорікають ситим скупарям, ситим
анам і селянам, що оглядають ся „на бакаларів, як
ки половії“ або „як сови лїсовії“. В сих творах виводять
ри не тілько живих людий на видно́, але й мерців
ого сьвіта, котрі після вірувань українського народа раз
к являють ся на землю на оден день, щоби сьвятку-
и свій „мертвецький великдень“ (пор. Гр. Квітки „Мер-
ький Великдень“). Однак се народне віруванє втратило
термедії (на 3 особи: дід, баба і чорт) своє пова-
значінє й автор надав єму прикмети простаковатого
гу.

---

[1]) Деклямаціями називали тоді шкільні вправи учеників у скла-
драматичних творів, виконуваних ними не прилюдно, але в клясї.

До того рода творів зачислити треба „Интермеді о богачѣ и Лазарѣ“, котра визначає ся реалїзмом сере иньших творів на таку тему.

Визначним представником тих привітних вірш є па схальна вірша написана силябічними леонинськими вір шами згаданого вже Тапського, а хоч вона має вид л ричної поезії, однак визначає ся драматизмом дії і том можна її назвати драматизованою поздоровно віршею. Автор зображає в нїй сьвятковане Великодн смерть Юди, утечу Чорта і Смерти та несьмілививий вих старозавітних праведників з ада. Зложена около 1746. мала вона зобразити обставини Великодня відповідно к зацькому народному сьвітоглядови і тим довести Тай Воскресеня до зрозуміня козацтва. Але опісля її перер блювано, вставлювано суспільні мотиви, а в більшій час списків пропущено частину про смерть Юди, котра ста самостійною віршею. В однім списку додано при кінці каву частину звернену до Адама, що виходить із ада:

»Веди в саду всю громаду, веди, щоб селилась
Тут в покою і з тобою вічно веселилась.
Зара тая серед рая свобода засїла:
Тут тишина, вся старшина не має к їм дїла;
Тут сїпуга, війт-пянюга вже не докучає
І в подводу тут із роду нїхто не хапає.
Всї подубли, що їх скубли сїльські нахали.
Подеречи, колотнечи всї уже пропали.
Зникли збори, вже позори не правлять кварталу.
Сказав Адам, що не подам людий на поталу.
Утік кураж, здирства немаж, пропали всї драчи,
Щезло лихо, живуть тихо, не дають подачи,
Погибла власть і вся на рясть вилїзла голота,
Війт не ворчить, і не стучить десятник в ворота.
...Нї вже не жури ся!
Маннаж з неба, все що треба — їж, пий, весели ся!
Райські птицї, ластовицї весело сьпівають,
Жайворонки, соловейки як в орґан іграють.
Всяких музик нечий язик не може сказати,
Мудрий писак і пером так не може списати.
Дай, Боже, нам, щоб сїї там музики іграли,
Щоб більше нас, хоть у той час, сїпаки не брали.
Ти, Боже, бач кровавий плач і горке риданє
За теє нам покажи там вічне панованє«.

Сей додаток зложений якимсь учеником Київської кадемії з „посполитого званія“, яких було тодї там чиало, зображає лад. збережений у правобережній Українї, е ще задержали ся побори чвертьрічні („квартал“) в мігах старостинських. Старости обовязані були до скарбу ıвати часть доходів з наданих їм королївщин. але вони цирали се з населеня. Війт був урядовою личностю, а сїуги. сїпаки і десятники були орґанами старостинької власти. Вимаганє підвод і всякі „поберечи і колотнеı“ були звичайними проявами селянського житя XVIII. олїтя.

Так само живо в народнім дусї зложений діяльоґ ıстухів Свирида й Овдїя на Різдво Хр.

Всї ті й їм подібні драматичні твори подавали лише одинокі образи суспільного і народного українського итя і не осьвічували єго повним сьвітлом, а тілько слабо ипоровляли ся до него. Але під конець XVIII. столїтя ımмо також такі драматичні твори в українськім народнім сї, що являють ся вислїдом довшого, систематичного виуваня народного побуту і зображають єго доволї повно ірно, хоч і з суспільного становища. Сюди зачислити ба твори сьвященика з Вишеньок у Черниговщинї, **Івана крашевича,** й єго послїдовників.

Некрашевич писав короткі розмови й яви та поздоні драматизовані вірші українською мовою в реальних тавинах житя в припоровленю до важких єго потреб. ıто єго твори є кроком вперед у порівнаню з попереднитворами того рода. Він був учеником Київської Акадекотру скінчив 1763. року, був чоловіком всесторонним амостійним, спосібним і з повним академічним образоєм. Пильно придивляв ся він сїльському житю і намася зобразити єго в своїх творах, щоби в пастирськім і впливати на се житє.

З єго діяльоґів і окремих яв відомі доси три: 1. оръ души и тѣла“; 2. „Ярмарокъ“ і 3. „Испоць“, а до них можна віднести також ще 4. „Суппли або замыслъ на попа“. З поздоровних драматизоих єго віршів маємо 5. „Письмо къ Гнѣдиньсково священику Іоану Филиповичу и къ сыну

єго Петру и къ дячку Стефану Кринѣцкому“ н
Різдво Хр. Всї твори з кінця XVIII. ст.

„Спір душі з тїлом“ се віршований діальоґ, зл
жений живо, доволї чистим язиком з незначною примішко
церковно-словянщини, ужитої особливо в закінченю в па
рафразї Отченашу, є чисто шкільним твором, звичайни
у тодїшнім українськім письменьстві. Тема давна, оброблю
вана в усїх европейських письменьствах і розвита між ин
шим у галицькій містерії на Благовіщенє з XVI
столїтя. Душа докоряє тїлу, що веде її до погуби, а тїл
оправдує ся і вважає душу одвічальною за грішне жит
Спір кінчить ся появою чортів, що виганяють душу до п
кла. Однак Некрашевич перевів сю тему самостійно та
що на останку душа заявлає згоду з тїлом творити доб
дїла, щоби наслїдити царство небесне її обоє звертають
до Бога з парафразованою молитвою Господньою.

Розмова п. н. „Ярмарок“ не має практичної цїл
а є лише побутовим образцем з житя українського сел
пина; однак вона має важне значінє для розвитку само
Некрашевича в народнім напрямі і стає доказом єго зм
ганя до виученя народного житя її язика. Ярмарок в
писаний чистою українською мовою.

Автор виводить на видно́ селян: Хвилона і Хвесь

»Хвил. Отже да й здоров! Хвесько! Що ти ярмаркуєш,
Що добре тут продаєш, або що купуєш?
Хвесь. Та мовчи, бра Хвилоне, продав свою клячу.
Хвил. А ну, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?
Хвесъ. Да оцце за повпєга і зойкнув на силу
Аделе купив собі за повшеста кобилу.
Хвил. Яж тобі давно казав не держати.
Сїна зовсїм не вкусить і стала хромати«.

Діальоґ „Исповѣдь“ представляє яву з дійсн
житя тодїшнього приходського сьвященика. Попередни
Некрашевича на приходї сповідали своїх прихожан у
разом, задаючи їм загальні питаня (щось у родї протеста
ського покаяня), а не кождого з окрема. Некрашевич за
одиночну сповідь, що не сподобало ся прихожанам, к
намагали ся єго усунути з приходу. Однак науками до
він їх до втихомиреня і привчив до одиночної спові
Твір Некрашевича стає доказом, як занепало було на Ук

їні духовеньство, вибиране на приходи самими прихожанами, звичайно зпоміж тих самих і тому від прихожан зовсім зависиме. Сю сторінку церковно-приходського житя розкрив Некрашевич у діяльоґу: „Супплика або замыслъ на попа“ або „Прозба на попа слободи *Перушь мене* отъ парафіянъ“.

Сулліка схожа вельми з Ісповідию Некрашевича і веде дальше річ про се, на чім закінчила ся Ісповідь.

В супліці або просьбі виступає 8 селян слободи »Нерушмене« і радять ся:

»Як би там того попа гарно у шори убрати.
Тот він сиромицьки вліз в нашу парафію:
Підиж ти, яку над нами крутить веремію,
Чого наші діди і батьки не чували.
То щоб ми йому на ісповіди те слебезовали«.

Просять отже дяка написати їм просьбу до Владики, щоби віддалив сього сьвященика.

Дяк написав се, але старші і досьвідні люди не радили посилати сеї просьби до Владики і справа закінчила ся могоричем, на котрий запрошено дяка.

В суплїці вникнув отже Некрашевич глибше у відносини й обвиняє у религійній невірі не тільки сам нарід, але й сьвящеників давної доби, що не мали систематичного шкільного образованя. Суплїка стає отже по стороні приходських сьвящеників нової доби, котрі намагають ся визволити від зависимости темних прихожан і утворити окремий духовний стан. Численні збережені списки суплїки стають доказом, що сей твір Некрашевича мав найбільший успіх і тому був так розповсюднений на Україні задля цікавого опису релїґійно-морального стану українського народу й етноґрафічних подробиць, а також задля практичних указок для сільського приходського сьвященика і сатиричного зображеня сільських сьвящеників давної доби.

„Письмо до Гнїдинського сьвященика“ належить до поздоровних сьвяточних вірш і є виразним наслїдованєм пасхальної вірші Танського, так, що повтаряє навіть деякі єго вислови і звороти (тут підчеркнені) н. пр.:

»Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками,
Просили до нас хотя на час приїхать сьвятками,

Будем гулять і зухвалять рожденого Бога.
Уже от вас просто до нас зроблена дорога« і т. д.

Вірші Некрашевича і деякі инші з тої доби сатиричні твори, що відносили ся не тілько до самих сьвящеників старої доби, але й до діяльности самих архиєреїв та їх відносин до духовеньства, мають сильну духовно-суспільну закраску, а коли доторкують ся також українського селянина, то зображають єго яко чисто страдальну личність. Без міри самостійним являє ся сей селянин у своїх поглядах на єго окружене у вертепних виставах.

14. Літературні твори з суспільно-моральною і народною основою яко підготовлене нової доби письменьства.

Літературна драматична творчість, виперта із шкільних стін, переходила в суспільні і народні верстви і постепенно приймала місцеву українську народну закраску. Традиційна українська штучна література, лишена сама собі, клонила ся бистро до занепаду, але в самім минимім своїм занепаді мала вже зарід будучого відродженя. Вироблені в Московщині умілим письменьством форми приноровляють ся до змісту й язика українського письменьства і тим способом витворює ся нова доба в українськім письменьстві, се, що називаємо українським народним письменьством, котрого батьком вважаємо І. Котляревського.

З занапащенєм самоуправи України й єї політичного самобиту змагала московська управа також з підмогою просьвіти й письменьства а також Церкви до обєдиненя української народности з верховладною народностю московською. На київську митрополію назначувано від половини XVIII. століття, правда, Українців, з роду, однак виразних прихильників московських порядків і московського язика в письменьстві, а противників давних традиції Київської Академії. Крім того богато молодих Українців почало переходити тепер з Київської Академії в московські університети й академії і вони причиняли ся до розвитку московського письменьства. Українці **Рубан, Богданович, Капніст, Наріжний, Гнідич** і инші виступають яко письменники в московській ниві в псевдоклясичнім напрямі і вносять

московського письменьства замітне українське етнографічне живло, але виявляють також иноді сильне почуванє в дусї української народности.

Українське дворяньство бажало тепер виріжнити ся від мужицтва і присвоювало собі спершу в писанях, а відтак і в розмові сей язик, яким послугувало ся московське правительство, управа, осьвічена верства суспільства і новочасне московське письменьство. Під впливом тих обставин розділило ся все суспільство на Україні на два табори, що відріжняли ся від себе переґодом не лише мовою, але й звичаями, побутом та одежею. Коли ж і низша верства козаків майже зрівняла ся з крепаками, тоді в моднім суспільстві слово мужик стало докірливим і насьмішливим висловом і так впробив ся погляд, що в „простого мужика простий єсть обичай, а у письменного особий політичний звичай". Для письменних людий учебником того особого політичного звичаю т. є. доброго тону в товариськім житю була книжка з н. „Неика ієрополітика" дуже популярна до кінця XVIII. ст., а в перве видана в печатні Печерської Лаври у Києві 1712. р.

Сї внутрішні відносини на Україні відбили ся наглядно в тогочасних літературних творах. **Климентій Зіновіїв**, сучасник Мазепи, недоучений вандрівний чернець, великий бувалець і видалець, що мав нагоду приглянути ся житю всїх верств українського суспільства, написав спорий збірник сухих схоластичних описів і моралїзуючих сентенцій ладом силябічного віршованя XVIII. столїтя, мовою зближеною до народної, з приміткою польських і церковно-словянських висловів. У сих віршах, віднайдених з початком 60-тих років XIX. столїтя, починає він фільософічним розумованєм про смерть, переходить відтак до зображеня і критики дїйсного житя, розправляє про всякі верстви суспільства і подає тим способом цікавий матеріял про сучасне житє на Україні, хоч обвид єго, з яким усе те цїнює, не широкий, а він навіть іде під лад верховладній верстві суспільства, як се вказує в горі наведене єго реченє про „простого мужика" і „письменного". В єго творах відбиває ся виразно сей розділ українського суспільства на крепаків, понижених і погорджених, що зберегли ще всї визначні прикмети народного характеру, але не

мали голосу в суспільнім і урядовім житю, і дворяньство, що осьвітою не високо вибило ся попад крепаків та не розуміло свого народно-суспільного становища, а дбало лише про свої власні користи. Такі вірші, як Климентія або Івана Некрашевича підготовляли літературні форми, котрі опісля більше уміло розвивали ся в новочаснім письменьстві. В Галичині стрічаємо також подібні типи віршотворців, головно дяків, котрі окрім релїґійних і моралїзуючих віршів, перелицьовували коляди, а навіть Службу Божу. Тип такого дяка зобразив нам Д. Млака (Гриць родом з Коломиї).

Але поруч сего академічного віршованя і таких віршотворців, як Климентій і т. п. добувало ся жерело справдешньої народної поезії, що виявляла віру в житє і будучину народа та погляди на сучасні невідрадні відносини або сатиричними творами, або лїричними піснями про людські почуваня. Виринали сї твори з кругів не запаморочених академічною схолястикою і не звязаних її правилами, а се було тим лекше, що вірша своєю формою підходила до справдешних народних творів, котрих вплив очивидно відбив ся на вірші. Творцями сих зближених до народної поезії віршів були люди близкі до народу, звичайно без шкільної осьвіти, з козацької або міщанської верстви, навіть з козацької старшини. Імена їх по більшій части запропастили ся, однак зберіг ся переказ, що пісню „Ой не ходи, Грицю“ зложила **Маруся Чураївна**, а **Гетьман Мазепа** пісню „Бідна моя голівонько“ і „Всї покою щиро прягнуть“, козак **Семен Климовський** пісню „Їхав козак за Дунай“ і т. п. Богато з таких творів перейшло в нарід і стали народними піснями.

Прилука лївобічної України до могучої держави з суплемінною народностю й однаковою вірою загладжувала вправді помалу племінні ріжниці, а верховладна управа, звичаї, нова просьвіта й література налягали важко на окремішність українського народу. Одначе всї ті обставини не були в силї обєднити і засимілювати українського народу з московським. Вдача і прикмети українського народу так виріжняли ся від московського, що самому наро-

дови кидала ся в очи та ріжниця [1]). Ярка ріжниця виступала в усім народно-побутовім характері, в язиці, в переказах, у народній поезії, звичаях і близких це історичних споминах. Проти нового ладу починає ся посеред самого українського суспільства витворювати реакція, а на давній культурно-історичній основі Гетьманщини виступають дивні прояви. По українських хуторах ще не перевели ся були люди, що, хоч переіменовані з давної козацької старшини в дворянські чини, доношували предківські жупани і мовою та домашним побутом не соромили ся бути похожими на крепаків та козаків, майже зрівнаних у суспільнім житю з крепаками [2]). Поміж осьвіченою верствою українського суспільства замість і побіч давної академічної схоластичної осьвіти починає ширити ся помалу західно-европейська осьвіта і нові европейські ідеі про волю і права чоловіка. Численні сини колишньої старшини козацької здобували собі висшу осьвіту на університетах у західній Европі і приносили відтак на Україну не тілько европейську науку, але й вільнодумні погляди та ідеали. Тим способом витворює ся на Україні тип панів-вільнодумців, що не могли погодити ся з тодішним політичним і суспільним ладом на Україні і свої думки та ідеї висловлюють або в сатиричних і гумористичних творах з політичною або суспільною нераз закраскою, або в політичних памфлетах, як віршована „Розмова Малоросії з Великоросією“, віршований переклад одної новелї з Декамерона Боккачія [3]), або сатира ґр. В. Капніста [4]) з нагоди заведеня крепацтва Катериною II.

---

[1]) І нині Москаль називає Українця „хахлом“, а навпаки Українець Москаля — „кацапом“. У нас називає нарід „кацапами“ буковинських Пилипонів, що заїздять до Галичини копати стави і рови.

[2]) Н. пр. рід Квітки (Основяненка).

[3]) Славний італійський поет і гуморист з XIV. ст.

[4]) Родина Капністів грецького роду, зукраїнщена, опісля змоскована. Автор сатири на заведенє крепацтва на Україні з н. „Ода на рабство“ (1783.), В. ґр. Капніст, їздив яко відпоручник України до Берлина 1791. р., щоби з пруським правительством (канцлером Герцбергом) переговорювати про війну з Росією і тим способом довести до привернення самоуправи України.

Збірники „фацецій“ переходять на Україну головно через Польщу, збірники шутливих оповідань і анекдот, „апофѳегматъ“, висловів знаменитих фільософів, „словесъ царей, королей, князей, воеводъ, синклитикъ (властий) и иныхъ старѣйшинъ“ і „гадательствъ честныхъ женъ и благородныхъ дѣвъ непростыхъ“. Серед „фацецій“ богато є оповідань про хитрі женщини (пор. тему до „Москаля-чарівника“ Котляревського або „Простака“ В. Гоголя).

Суспільство на Україні, що змагало ненастанно до привернення самоуправи, відчувало вельми важку зависимість від Московщини і тому у висших верствах українського населеня політиковане не сходило з ума. Там уже процвитало також письменьство з політичним пятном і настроєм, котре відносило ся до взаємин України з Польщею і Московщиною. Особливо віджили надії на самоуправу серед суспільства на Україні за володарства молодої і перенятої спершу вільнодумними західно-европейськими струями цариці Катерини. Вправді сї надії розвіяли ся, всея таки зроблено дещо для поправи внутрішнього устрою України. В 1767. роцї утворено комісію, до котрої покликано також українських депутатів з правом заяви про місцеві потреби українського населеня. Одна наділене упривілейованих верств українських правами „російського дворяньства“, забір духовних дібр у користь державного скарбу і навертане уніятів після останнього розділу Польщі на православіє змагало до повного обєднаня України з Московщиною.

Се викликало в тих часах цїлий ряд політичних памфлетів і сатир. „Розмова Великороссіи съ Малороссіею“ висловлює надії і домаганя українського суспільства про потреби України, „Розмова священика съ єромонахомъ“ вказує на потребу поправи положеня і просьвіти білого духовеньства, „Плачъ лаврскихъ монаховъ“ висловлює жалі по поводу відобраня монастирських дібр у користь державного скарбу, а „Комедія уніятовъ съ православными“, сьвященика Сав. Стрілецького, котрий сам був спершу уніятом, намагаєся сю зміну унії на православіє оправдати неуміло і грубими зворотами, однак виявляє партийну тенденційність і односторонність.

Всї ті твори, зложені в більшій части бувшими вихованцями Київської Академії, мають метою висші справи політичного і церковно-суспільного житя України, писані в части московщиною, в части по польськи і зложені силябічними віршами.

З усїх згаданих творів заслугує особлившої уваги „Розговоръ Великороссін съ Малороссією", викликаний обставинами під конець XVIII. столїтя. В 1763. роцї українська козацька старшина виробила начерк петиції до цариці Катерини II. про привернене Українї давних її прав і привілеїв та про потверджене наслїдного гетьманьства в родинї тодїшнього гетьмана Кирила Розумовського. Обурена сим начерком цариця, знесла 1764. р. гетьманський уряд і постановиля завести на Українї загально принятий у Московщинї устрій державний. Мимо того й опісля не заглухли на Українї змаганя до самостійности. В 1767. роцї візвано українське суспільство, подібно як і инші провінції Московщини, вибрати своїх депутатів і так звану „комиссію уложенія" (себто укладу статутів для державної управи) та дати їм інструкції або так званий „наказ" в справі місцевих потреб і домагань і тодї українські народолюбцї знов висловили домаганє привереня давних своїх прав, вибору гетьмана і т. п. До того отже часу треба віднести сей „Розговоръ Великороссін съ Малороссією", в котрім Великоросія випитує Украну про її походженє, історичну долю і заслуги для Московщини, а Україна оповідає свою історію і вичисляє заслуги свої для московського народа і держави, що дають їй право на самоуправу.

Більшу часть сих історичних подій наведених у „Розговорі" взяв автор з „Краткого описанія Малороссін" невідомого спорудника (1734. р.) з деякими доповненями з инших жерел. Але головне змаганє автора „Розговору" не лежить у подаваню нових подій а в укладї відомих уже і в їх осьвітленю. Вже само „Краткое описаніе Малороссін", котре є основою „Розговору", не є вже хронїкою, але систематичною короткою історією краю, а її метою злучити козацьку добу історії України в пряму звязь з великокняжою добою. І з того висновує автор, що Украна заслугує повного признаня і справедливости від Мо-

сковщини та приверненя самоуправи і рівности з Московщиною:

„Такъ мы съ тобою равны и одно составляємъ,
Одному, не двумъ государямъ присягаємъ“.

Таким способом „Розговоръ“ є не тілько рішучою засторогою проти гнобленя України і нищеня єї самоуправи, але й виявою високого полїтичного розуміня і національної сьвідомости осьвіченого українського суспільства. Однак Катерина II. не вдоволила домаганям українських депутатів, з комісії нею покликаної не вийшло нїчого, а українська старшина, зустрінувшись з таким рішучим змаганєм правительства до знищеня самостійности України, вдоволила ся суспільними привілеями і вигодами та помирила ся з утратою самоуправи. Одиноким проблеском дальшого змаганя до самостійности України була висилка маршалка українського дворяньства ґр. В. Капніста в цьвітнї 1791. р. до пруського канцлєра Герцберґа в Берлїнї, „щоби виєднати поміч Прус для визволу України з московського гнобительства“. Не відомо, які предлоги подав Капніст пруському правительсєву, однак се певне, що Україна, подібно як за Мазепи глядала помочи у Швеції, так і тепер звернула ся до зростаючої в силу нової европейської держави, коли в тім часї Франція й Австрія мали дїло з внутрішними ворохобнями і війною. Однак між Прусами і Росією взаємини не були так заострені, щоби могло дійти до воєнної розправи і тому посланництво ґр. Капніста розвіяло ся на нїчім.

Серед того суспільства появив ся і був цікавим виразом єго тогочасних поглядів і думок — **Григорій Сковорода**. Син простого козака (ур. 1722. р. в Чернухах, у Полтавщинї, † 1794. р.), визначав ся вже змалку хистом до сьпіву та науки: тимто отець віддав єго в Київську Академію а звідтам дістав ся він до надворної капелї. Опісля знов вертає він у Київську Академію, а щоби набрати ся ще більшої осьвіти, виправив ся по Европі і звідав пішки Польщу, Угорщину, Німеччину та Італїю, де познайомив ся з многими ученими. Зазнайомивши ся з ідеями західно европейської науки і фільософії, вернув Скоровода на Україну широко осьвіченим чоловіком. Єму була по мисли пе-

даґоґічна діяльність і він обняв у Переяславській духовній семінарії місце учителя поетики й написав „Руководство о поезіи“ на основі нових поглядів. З того вийшло непорозуміне з архиєреєм і Сковорода покинув се місце та був приватним учителем у богатого українського пана Тамари, але й тут не побув довго і виправив ся до Москви, де був учителем у Лаврі. Однак затуживши за Україною, вернув знов до Тамари, де міг свобідно передумувати свої думки і почуваня та виливати їх у віршах та байках на тему: живучи на землї, звертай свої думки на небо. Пізнійше бачимо єго учителем поезії в Харківській Колеґії, де здобув собі широку славу і повагу. Епископ бажав, щоби Сковорода став черцем і на все лишив ся в Колеґії; однак він того не вчинив і виїхав до свого приятеля, де став себе пізнавати і на сю тему написав кілька творів.

„Пізнай себе“ — було основою єго сьвітогляду і з того виводив Сковорода правила праведного житя, а се єго самопізнане проявляло ся любовю правди й осоружностю зла. Найважнійшою, найкориснійшою і найвеличнійшою справою по думцї Сковороди є: пізнати себе самого і відчути в нашім тїлї погребану іскру щасливости. Зарід усїх наук криє ся у внутрі чоловіка. Царство Боже в внутрі нас, найпотребнійше для себе найдеш сам у собі. До тих основ звертає ся Сковорода в усїх своїх фільософічно-містичних і в поетичних творах.

Колиж Катерина II. дозволила в Харківській Колеґії завести додаткові кляси і викладати там дворянським молодцям „правила благонравія“, обняв Сковорода сю катедру і написав учебник етики з наголовком: „Начальная дверь къ христіанскому добронравію для молодого шляхетства Харьковской губерніи“. Сей учебник пішов у рукописях по руках і придбав Сковородї богато прихильників; але найшли ся й такі, що в єго учебнику побачили шкідні вільнодумні погляди, і Сковорода був приневолений залишити свої виклади і виїхати з Харкова. Се була остання урядова посада, яку він займав.

З того часу пустив ся він на вандрівку по Українї і став для неї справдешньою „вандрівною академією“. В тім часї написав він фільософічні розвідки: „Нарциз —

спізнай себе" та „Книга Асхань — про самопізнане". Се були перші его поважні праці, бо досп писав лише дрібниці та вірші. Він ходив у великій нужді по Україні, з одної хати до другої, не відрізняючи ся від народу простого ні одежею ні щоденними потребами з сопілкою у руці і торбою на плечах, та учив людий своїм власним житем і порадою, де тілько можна було: в школї, в хатах, на цвинтарі, на базарі, на празниках, на роздорожу. Почував він себе в своїм кружку лише між простим народом, любив горячо его мову, пісні і звичаї. „Осьвіта, каже він, повинна переходити на весь нарід, війти в него і засїсти в серці і души тих, що мають дізнати ся правди". Знане й осьвіта повинні переходити на весь нарід, війти в нарід і поселитись у серці чоловіка та души всїх тих, що мають право сказати: „і я чоловік і менї се, що людське, не є чуже". Личну моральність лучив Сковорода з громадським ладом, личні обовязки з громадськими. „Панська думка, нїби простий нарід є чорний, здаєть ся менї сьмішною". Мудрують: „простий нарід спить і нехай собі спить міцним сном". Але всякий сон є пробудним і хто спить, той не мертвеччина і не труповище. Коли виспить ся, то пробурхає ся, а як пробурхає ся, то й покаже ся добрим". Таке сьміливе в ті часи слово, як і ціле житє Сковороди, є першим протестом проти наживи висших верств, що мали нарід за робучу худобу, проти крепацтва, що почало тоді розвивати ся на Україні, проти приниженя селян урядовим назвиском „чорного народа".

Він перший вказав виразно на ідею національности, яко необхідну підвалину вихованя. Виховане повинно бути народне, треба его виробити з нашого житя, щоби знов его повернути до нашого житя. Тимто его значінє в історії розвитку українсько народної сьвідомости і народної думки є важке, бо він любив свій край і нарід. „Мати моя Малороссія і тітка моя Україна", висловлює ся він про свої відносини до народу і сего вчив він не тілько словом, але й своїм житем.

Сковорода був незвичайний чоловік по своїй твердій прямій незалежній волї, та по цїлком правдивому розумінню народу, котре він скрізь виявляв.

Діяльність Сковороди на Україні і спосіб єго житя дали привід до того, що єго звали звичайно **українським Сократом**. Як сей, так і той присьвятив усе своє житє, щоби розбудити в широких верствах народу висші моральні почуваня і змаганє до ідеалу. Пів житя свого присьвятив Сковорода на просьвітну діяльність та на боротьбу з темнотою, а головним добутком сеї єго діяльности й єго впливу на суспільство було, що тодішня українська шляхта зібрала опісля більш 600 тисяч рублів і тим дала почин до заснованя **Харківського університету**.

Філософія Сковороди й єго сьвітогляд ще мало виясненї, бо єго твори ще критично не зовсім розібрані. Абстрактні ідеї зачіпає він о стілько, о скілько відносять ся вони до головної мети єго фільософії, до етичних єго поглядів. Він був одним з тих фільософів-моралїстів, що свої теоретичні засади виявляли ділом та власним житєм. Замітно також, що **Сковорода виступав з проповідю ідеї національности** в ті часи, коли в західній Европі панувала ще ідея космополїтизму, а ідея національности ледви-ледви виникала. Се можна тим пояснити, що в самій вдачі народу, з котрого Сковорода вийшов, ідея національности була живою, хоч може несьвідомою ідеєю, а Сковорода висловив її і підняв до теорії.

Єго твори списані книжною руською мовою, але що українське дійсне житє було для него так близке, тимто жива мова найшла в них почасти місце, особливо в поетичних і сатиричних єго віршах, в яких він також виступає проти тогочасного ладу на Україні. Богато єго псалмів і творів сьпівають лірники-сліпці, не знаючи їх творця.

Всі ті **гумористично-сатиричні вірші** другої половини XVIII. столїтя, збережені в рукописях або в памяти українського народу, поясняють нам сю незвичайну на перший погляд прояву, длячого народне українське письменьство починає ся перелицьованою Енеїдою Котляревського, що має темою вандрівку „моторного козака“ Енея [1]).

---

[1]) В Київській Академії, особливо за впливом учителя поетики Теофана Прокоповича, звертали бачність учеників на клясичні взірці і з того часу часто перекладано або перероблювано і наслїдовано твори клясичних письменників н. пр. Вергілія. Такі наслїдованя, перероблення

Духове і літературне житє в Правобережній і в Галицькій Україні. В Правобережній і Галицькій Україні, відірваній від Киева, занепало духове і літературне житє після розриву України у Переяславській умові, а відтак в Андрусівськім договорі. Хоч унія зближила український нарід до західно-европейської культури, однак літературній ниві не приспорила вона визначнійших творів. Та культура за далеко вже була відстала від давної спільної основи (з XI. до XVI. столітя). Гуманізм виродив ся в псевдоклясицизм, реформація не поправила церковних відносин а довела до руїни після 30-літної війни і до різкої та пустої полєміки, а Руссó в розвідці відзначеній академічною нагородою з наголовком „Чи відроджене наук і умілостий причинило ся до відродженя або поправи обичаїв", вказав на шкоди заподіяні людству цивілізацією.

Дбалість українських владик про образоване і подвигнене духовеньства. Низше українське духовеньство (православне й уніятське) було убоге, темне і погорджене, бо не було відповідних інститутів для образованя і вихованя клиру. Тимто під конець XVII. і у XVIII. століттю уніятські владики глядали ради й охорони в Апостольській Столиці і старали ся своїми письменними творами і відповідним вихованем та образованем клиру двигнути Церкву із занепаду. Між тими заслугує на згадку уніятський холмський еиископ **Яків Суша** (в другій половині XVII. століття), котрий образував ся в Оломуци і Римі і живо займав ся василянськими монастирями, видав цінні для історії уніятської Церкви твори латинським язиком, а крім того такоя у книжнім руськім язиці з наголовком „Наука Собо-

---

пародії і травестії появляли ся і в московськім письменьстві. На 20—30 літ перед Котляревським **Атанас Лобисевич** перелицював „Вірґілієви пастухів в малоросійский кобеняк" (імовірно Bucolica), так що єго можна назвати напередовцем Котляревського. Досп однак сего твору Лобисевича не найдено.

Лобисевич учив ся в Академії в Петербурзі, служив відтак при гетьмані Розумовськім і став полковником, а відтак виступив із служби і поселив ся на Україні, де займав ся письменьством. Можливо, що своїм перелицьованєм Вірґілієвих пастухів, хотів він приподобати ся гетьманови Розумовському, котрий за молоду пас вівці, а відтак обставинами був видвигнений на становище гетьмана.

рова я", в котрій дає духовеньству цінні поуки що до бережения обичаїв, научуваня парохіян і закладаня парохіяльних шкіл.

Побіч Суші еп. **Іннокентій Винницький**, котрий підготовив Перемиську епархію для унії і відтак (1691. р.) злучив її в католицькою Церквою, видав між иншим „Нравоученіє" (Етика) для читаня сьвященикам. У сім творі вказує він на обовязки духовеньства та високе достоїньство духовного стану і дає поуки сьвященикам ладом схолястичних проповідників XVII. столїтя.

Замітне становище в унїятській Церкві займав **Лев Кишка,** котрий скінчив науки богословські в Римі, став опісля архимандритом Василян у Вильнї, відтак володимирським епископом, а на останку київським митрополитом. Він довів до скликаня церковного синоду в Замостю (1620.), від котрого починає ся нова доба в розвитку унїятської Церкви. Єго обємисте рукописне „Manuale" є спробою зібраня всего матеріялу для написаня повної історії України.

Незвичайно великі заслуги коло утвердженя унїї на Руси ранїйш положив **Йосафат Кунцевич.** Походив із зубожілої шляхотської родини литовської, а переслїдуванє унїятів православними у Вильнї розбудило в нїм велике одушевленє для унїї з Римом. Він визначав ся аскетичним житєм вступив до василянського монастиря сьв. Трійці у Вильнї в хвилї, коли сей чин находив ся у великім занепадї. В монастирі здобув собі Кунцевич пильним читанєм основне богословське образованє і в тім часї написав розвідку „Про хрещенє сьв. Володимира", в котрій доказує, що первісно Руська Церква була католицькою, відтак дві розвідки про духа й обовязки чернечого житя і про безженність духовних. Крім того написав катехизм, виданий в новійших часах у болгарськім язицї, а також богато инших розвідок про спори між православними і католиками. З тих єго писань чимало затратило ся, однак свого часу мали вони благодатний вплив на справи Церкви. У **Йосифі Велямині Рутськім** мав він ревного помічника і почав з ним трудити ся над поправою чина сьв. Василія. Смерть Іпатія Потїя (1613. р.) відкрила Кунцевичеви шлях до ширшої дїяльности. Рутський, котрий перед тим став архимандритом сьв. Троїцького монастиря у Вильнї, вступив по Потїю

на митрополичий престіл київський, а Кунцевич обняв по нім архимандрію у Вильні. Митрополит Рутський перевів обнову чина Василян і Кунцевич став архиепископом у Полоцку. Він завів лад і карність у своїй дієцезії, обновляв церкви, дбав про образоване богословське духовеньства і утвердив унію. Однак ревність єго викликала проти него ворогованє православних, котрі єго убили (1623). Яко сьвященомученика католицької Церкви зачислено єго між Сьвятих (1867. р. за папи Пія IX.).

Більш як 100 літ минуло від часу віднови унії Руської Церкви з Римом на Берестейськім соборі, поки також львівська дієцезія вернула на лоно католицької Церкви після розділу протягом цілого XVII. столїтя. Аж коли епископом львівським став вихований на дворі пізнійшого короля Собіського **Йосиф Шумлянський** і приняв (наконечно 1700. року) унію з Римом, та коли (1708. року) також Ставропігійське Братство у Львові піддало ся зверхности Апостольської Столиці, зєдинила ся з Римом вся Галицька Русь. (Остав лише Скит Манявський при православію, поки цїсар Йосиф II. не зніс сего монастиря 1785. р.). Епископ Шумлянський полишив твори, котрі на тогочасні обставини мають доволї важне значінє, а іменно Метрика з поукою духовеньству в переднім слові й історична Дума про відсїч Відня.

Окрім перших подвижників унії, **Потїя і Рутського**, їх наслїдники, а також Василяни, що кермували тоді також шкільною осьвітою, писали латинським або польським язиком, а тим самим не могли мати впливу на широкі верстви українського народу. Міщаньство не мало в рідній мові духовної поживи і польщило ся, а селяньство попадало в темноту.

Окрім церковних книг на Правобережній Україні мало появляло ся таких письменських творів, котрі продовжали-либ народні почини зроблені в XVI. і XVII. столїтю. Василянський чин, з котрого покликувано людий на висші духовні становища, видав тоді доволї учених і письменників, однак їх твори були печатані польським або латинським язиком. **Ігнатій Кульчинський** видав цїнну історію Руської Церкви (Specimen ecclesiae Ruthenicae в Римі 1733.), **Ігнатій Стебельський** Dwa wielkie Swiatła з двома то-

мами Chronologii [в Вильнї 1781—1783. р.]. важне жерело до історії унії.

По скасованю ордену Єзуїтів підняли ся Василяни добровільно удержувати прилюдні школи по більших своїх монастирях на основі нової реформи едукацийної комісії в Польщі. Такі школи були в Барі на Поділю, в Добромилї і в Бучачі в Галичинї, в Овручі, у Володимирі і в Любарі на Волинї, в Каневі й Уманї на Україні, в Берестю, Вильнї і т. д. У василянських школах, уладжених менше - більше на такий лад, як єзуїтські, учено по польськи і трохи по церковно - словянськи та виховувано в подібнім дусї шляхотську молодїж. Між Василянами в тих часах виступає чимало знатнїйших учених і письменників, але вони майже зовсїм відчужили ся від рідної мови.

В Галичинї розвиває ся заходами Василян (печатня Почаївської Лаври) уніятське письменьство духовне в книжнім руськім язицї із значним впливом живої народної мови, відповідно тодїшним лїтературним поглядам. Хоч наука у василянських низших і висших школах відбувала ся в польській мові (відси і значний вплив єї на тогочасне українське письменьство), однак нарід, — що держав ся своєї мови, привик до обрядів своєї Церкви і до богослужебного церковно - словянського язика, — отже треба було „простим язиком руським поучати“. Коло виданя таких книжок трудили ся Василяни [особливо з того часу, як обняли Почаївський монастир і відновили тамошню печатню [1]). Тут стали виходити богословські книги для духовеньства, бесїди і науки парохіяльні (**Добриловського,** котрий між иншими зложив також у нас в 60-тих роках XIX. ст. всюди сьпівану пісню „Дай-же, Боже, добрий час“), а особливо розповсюдненими книжками були: „Народовѣщаніє“ [2]) в 2-х

[1]) 1720—1725. р. Василяни мали також печатнї у Вильнї і в Супраслї. В супрасльськім монастирі була цїнна бібліотека (між иншим: список проповідий і житій - Сьвятих з XI. або навіть з X. столїтя, виданий Мікльошичем, Супрасльська Лїтопись і т. п.) гл. низше.

[2]) В „Народовѣщанію“ (виданім 1778. р.) вказують Василяни виразно цїль виданя сего:

„Кто хощетъ душу вѣчне спасти свою,
Нехъ той примаєть вѣрою живою

виданях (наука про віру і обряди з катехитичними прикладами, поясненями і поуками, оповіданями і лєґендами) і „Богогласникъ“ (збірник набожних пісень на всі сьвята, покаянних пісень, і т. д.). Побіч коляд, воскресних і інших пісень, зложених книжним руським язиком, находимо там деякі пісні польські а инші знов зложені „простими словеси“, себ то живою народною мовою, котрі перейшли в нарід і до нині в народї збережені. Крім того після взірців польських духовних віршів силябічних складали Василяни духовні вірші, котрі мали великий вплив на нарід, бо сї вірші сьпівано не тілько по церквах, але й по домах, при всяких обрядах, процесіях по полях, на відпустах і т. п. Такі вірші називано при кінці XVI в. кантами а збірники кантичками. Складали сї вірші також ученики або й дяки і розповсюджували сї твори шкільні між народом.

Низше українське духовеньство (православне й унїятське) не мало відповідної осьвіти і вихованя. Поука епископа Шумлянського,[1]) уміщена в передмові до єго Метрики[2]), єго архиєрейські посланія, котрих метою було

Съ церквою Рима соединеніє,
Бо на томъ виситъ всѣхъ насъ спасеніє“.

[1]) Іван Шумлянський (в монашім чинї приняв імя Йосиф) служив у молодім віці у війську, брав участь у походах, був під проводом короля Собіського під Віднем (1683. р.), у молодих роках приняв унїю, вступив до монастиря в Крехові і став епископом львівським, однак аж по довгих спорах і пригодах потвердив єго в усїх правах епископських король Собіський, котрий вважав єго своїм приятелем. Він подбав про украшене церкви сьв. Юра, про монастирі і сьвітське духовеньство.

[2]) Метрика вийшла із заснованої еп. Шумлянським при сьв. Юрі печатнї 1686. р., подає поуку про веденє метрик і про сьвята. В сїй Метрицї подав еп. Шумлянський „Нравоученіє мірскимъ єреомъ“ і зобразив незавидне положенє сьвітського духовеньства в другій половинї XVII. ст. та вказав способи заради сему лиху. Сей твір, написаний народним язиком, бо більшість духовеньства тодїшнього не уміла церковно-словянського язика. До духовного стану допускав Шумлянський кандидатів на основі іспиту і поручав сьвященикам тверезість яко перший обовязок. Причини невідрадного положеня духовеньства бачить у невіжі і тому взиває сьвящеників, щоби образували своїх дітий. Остерегає перед забобонами і вороженєм і поручає вважати на харність і приличну одежу. Твір сей націхований зрозумінєм житя, теплотою і має навіть лїтературну стійність поміж сучасними виданями того роду. (Гл. І. Франко: Іосифъ Шумляньскій [Кіев. Стар. 1891, т. 33. і 34.]).

пояснене значіня Замойського собору, а також приписувана єму Дума про Віденьщину 1683 р. не лишені деякої літературної вартости, але кидають заразом сумнє сьвітло на степень осьвіти тодішнього українського духовеньства. „Не дивно отже, пише сучасний автор словенсько-руського словаря, що ледве сотий єрей (сьвященик) зрозуміє словенський (церковно-словянський) язик, не відаючи, що читає на божественній службі, з погибелю своєї і порученних пастві єго душ“. Длятого молитви і відправи церковні печатали Василяни латинськими буквами побіч дословного перекладу польського. Одиноким майже родом письменства були ті апокрифи і повісти, що здавна були улюбленим кормом українського простолюдя і тому тим живійше їх переписувано і розповсюджувано. Сьвященики складають отже збірники з таких апокрифічних творів і на їх основі голосять проповіди для народу, бо не уміли навіть відріжнити апокрифічних творів від канонїчних і длятого навіть у церковних піснях (нпр. колядах), зложених в тім часї, находимо мішанину тих живел.

Однак Василяни зрозуміли, що до народу треба промовляти зрозумілою для него рідною мовою, і сій обставинї треба приписати видане названих уже двох книг їх заходом, а іменно „Народовѣщаніє“ і „Богогласникъ“. Перша книга се великий катехизм, в котрім кожде правило віри пояснюване набожними притчами або оповіданями. Катехитична часть написана майже чистою народною мовою, а притчі й оповіданя церковним язиком. Задля того ся книга стала ся популярною навіть між сільським народом і діждала ся многих видань.

Ще популярнійшою книгою став Богогласник, що появив ся також у пяти виданях у XVIII. і XIX. ст. (перше 1790. в Почаєві). Се є збірник руських, а в части і польських пісень, зложених ріжними авторами, між иншими сьв. Димитрія Туптала Ростовського і Сковороди. Імена деяких подані. Ся книга здобула собі значінє на всїм просторі української землї. Піснї там уміщені повстали протягом XVII. XVIII. ст., а творцями їх були унїяти і православні. Василяни зібрали се в оден збірник, доповнили, поправили або переробили деякі давнійші „канти“ і тим способом повстав сей великий і популярний збірник релїґійної

поезії руської, котрий можна стрінути не тілько по наших церквах, але й по міщанських і селянських хатах.

Пісні поміщені в „Богогласнику" сьпівають у неділї і сьвята підчас перестанків у Богослуженю н. пр. між Утренію а Службою Божою, перед Вечірнею або після неї, в часї богомільних обходів або по полях, на відпустах і т. п. Сї пісні мали також метою виперти колядки сьвітського змісту й инші обрядові пісні народні з останками споминів дохристіянських.

Богогласник містить пісні на Господські сьвята, на деякі неділї, пісні про чудотворні образи Христа, на Богородичні сьвята, пісні про Сьвятих, на останку покаянні пісні, про марність сьвіта, страшний суд і на ріжні потреби.

В переважній части пісень проявляють ся слїди впливу католицької науки і західно-богословської думки, а попри то впливу християнських апокрифічних оповідань і леґендарної західної лїтератури н. пр. в піснях про сьв. Онуфрія й Йосафата Кунцевича.

Окрім пісень війшла жива українська мова також у проповідях (Добриловський) і тим способом у правобережній і в Галицькій Українї злобуває собі українське народне слово значінє в церкві, а відтам переходить і до письменьства та прилюдного житя.

Устна словесність (народна).

Твори устної (народної) словесности появили ся раньше письменних. Звичайно вже многими столітями перед початком письменьства нарід мав свої пісні, казки, перекази, пословиці і т. п. Можна сказати, що устна словесність не знає початку, бо не можемо собі уявити народу, хоч би на як низкім степені розвитку, щоби не мав віри, мови, поезії і поетичних переказів.

Історичне житє українського народу відбило ся і в ріжнородности єго поезії так само, як відбило ся також і в язиці. Український нарід витворив далеко перед введенєм християньства найбогатшу побіч Сербів у Словянщині устну словесність, поруч котрої опісля із введенєм християньства почало рівнобіжно розвивати ся письменьство. А хоч наші книжники не прикладали до творів устної словесности ніякої ваги і навіть осуджували їх яко богопротивні, то вони в устах народу збереглись аж до найновійших часів. В стариннім руськім письменьстві, окрім немногих уривків з народних переказів і поетичних творів (як н. пр. в літописях відгомін старинних билин, в старинних полємічних творах, спомини про поганські божества й обряди), не було прямої і близкої звязи з народною поезією наслідком тодїшнього аскетично-релїґійного напряму. Майже одиноке „Слово о Полку“ мало свій корінь в образах народної поезії, але осьпівувало дружинне і княже житє. Таким способом давна народна поезія, давні народні перекази дійшли до нас, проживши довгі часи і принявши великі зміни в устній передачі народу, більше самі в собі виявляли впливу письменьства, як находили в нїм вираз. Аж письменники найновійшої доби, почавши з XVIII. столїтя, звернули бачність на твори устної словесности і стали їх запи-

сувати та внучувати, особливо в 30-тих роках XIX. століття а користуючись їх мовою, їх справді народним духом і сьвітоглядом, стали черпати з тої богатої животворної криниці словесної взірці і теми для своїх літературних творів. Українська література найновійшої доби оперла ся на устній (народній) словесности і тому огляд українського письменьства найновійшої (народної) доби попереджаємо оглядом устної (народної) словесности.

Що є устна словесність? Український нарід виявляв здавна, навіть у часах доісторичних, свою умову діяльність творами ума і фантазії. Сим способом повстали такі твори словесні, поетичні і прозові, як: пісні і думи, казки, леґенди, перекази, новелї, сьміховинки (анекдоти), пословиці, прислівя, загадки і т. и. Се література „устна“ і справді „народна“, у властивім розумінню сего слова, бо витворив її сам нарід, без пера і паперу, майже независимо від письменьства й осьвіти, а переказуючи від поколїня до поколїня, зберіг до наших часів. Устна словесність складала ся і розвивала ся разом з народом від непамятних часів і творить ся ще й сегодня на наших очах. Мала вона богаго авторів, справдїшних поетів, що позникали без слїду й самі не знали, що слово їх буде таке живуще. Творцем пісні була звичайно якась здібнійша одиниця зпоміж народу: та одиниця була неначе орґаном відгомоном не своїх личних почувань і поглядів, але збірних, загальних поглядів і почувань народу, а єї пісні могли стати всенародними, коли нарід загально їх собі присвоїв і тим неначе осьвятив їх яко всенародні твори, всенародне придбанє. В тім розуміню можна сказати, що творцем устної словесности є сам нарід і задля того устна словесність є плодом одного сьвітогляду, одного духа — духа народу. В устній словесности відбило ся народне житє давної доби, давний народний сьвітогляд, народно-поетична вдача і черти народного побуту з більша як тисячлїтним досьвідом народу. А хоч мало котрий з тих давних творів словесних не попсував ся, переходячи переказом від поколїня до поколїня, всеж таки й досп збережені твори дають нам доволї вірний і ясний образ української старовини.

Сьвідоцтва про старинну народну українську поезію.

Староруська література зберегла лише відірвані [з]гадки про українську народну поезію, проти котрої, яко бо[го]противної, ненастанно виступало духовеньство. Крім того [від]била ся народна поезія в „Слові о Полку Ігоре[ві]м“ і в деяких місцях літописий, а мимо того народні [иг]рища, обряди і пісні сягають глибокої старовини. Сі сьві[до]цтва — се по більшій части обжалованя, полєміки проти [на]родних обрядів і поезії, але вони вказують на живучість [на]родної поезії й обрядів, а бодай на останки давного по[га]нського побуту. Одно з найдавнійших сьвідоцтв про [ук]раїнські пісні й обряди, се згадка арабського подорож[но]го Ібн-Фоцлана (з 921. р.) про похорони „одного із знат[ни]х Русинів“ (імовірно князя або дружинника). На кілька [дн]ів перед спаленєм мерця, одна з невільниць, що рішила [ся] після звичаю на спалене з мерцем. „сьпівала довгі пі[сн]ї, в котрих прощала ся із свояками і рідними, поки [ум]ерла від ножа старухи“ (котру Ібн-Фоцлян зве „ангелом [см]ерти“). Після того палили корабель з трупами (О погре[бал]ьныхъ обычаяхъ, А. Котляревскій). — Се оповіданє [ар]абського подорожного пригадує сьвідоцтва Початкової [лі]тописи про поганські звичаї Словян, іменно про весільні [і п]охоронні.

В Посланію Володимира Мономаха до князя Олега [10]96. р. Лавр. Літопись) находить ся згадка о „весільних [пі]снях“ і о „жаляхъ“ (плачах) по мерци („а сноху мою [пос]лати ко мнѣ, да быхъ обуимъ оплакалъ мужа єя и оны [св]атбы єю въ пѣсний мѣсто... пусти ю ко мнѣ... да съ [то]бою кончавъ слезы... и сядетъ аки горлица на сусѣ древѣ [жа]лѣючи, и азъ утѣшу ся о Бозѣ“). В поученю новго[род]ського архиепископа Ілії Йоана з XII. століття є згадка [о „]колесницѣхъ“. В численних староруських памятниках є [зга]дки про „бісовські пісні, поганські ігрища, чародійства, [обр]яди колядні, русальні, купальні, весільні і т. п.

Вже в XVI.—XVII. столітю починають записувати де[які] пісні, казки й инші твори устної словесности [1]), але [пер]вші поважна робота в научних записях і виданях від-

---

[1]) Руська народна пісня XVI. століття видана Потебнею (Филолог. [За]пи 1877.).

*

буває ся в XIX. столїтю і тепер [1]). Очивидно, що в тім б
гатім засобі народної поезії й обрядів збереглись лиш
останки колись цїлої й обширної поганської старовини. Б
гато пісень і обрядів позабуто або наслїдком заборон Це
кви або наслїдком присвоєня народови христіянських осн
і книжних переказів, наслїдком зміни житєвих обстави
В давних часах поганські сьвята злили ся з деякими хр
стіянськими; в пісні, обряди і повіря війшли христіянсь
Сьвяті, часто з леґендарних книжних оповідань. Найсил
нїйше сей вплив відбив ся в духовних стихах, в народн
леґендах, в заговорах, — ложних молитвах, пословиц
і деяких обрядових піснях, н. пр. в колядках. Давні каз
й епічні пісні також улягли змінам: в них відбили ся ва
дрівні мотиви, що переходили від народу до народу до
гою книжних перекладів або устним переказом. Ся остан

---

[1]) В лїтописях находять ся пісенні вислови, натяки на
пісні весїльного, історичного і духовного змісту, н. пр. характерист
в. кн. Сьвятослава I. (964. р.: ни шатра имяше, ино подкладъ по
лаше, а сѣдло въ головахъ" — пор. склад Слова о П.), характерист
кн. Романа в Гал. Лїтописи (1201. р.): „прехожаше землю ихъ
и орелъ. — храборъ бо бѣ яко и туръ... молви же єму моя словеса,
же єму пѣсни половецкія... да луче єсть на своей землѣ костю
нели на чужю славу быти... пьшь ходя, котелъ нося на плечеву".

Найбогатше жерело до дослїдів нар. поезії в старій добі є „С
о Полку". Найблизші до сучасної народної поезії місця: „Не буря сок
занесе (занесла) чрезъ поля широкая, галицы стады бѣжать къ Д
великому! Комоны ржуть за Сулою, звенить слава въ Кыевѣ, тр
трубять въ Новѣградѣ, стоять стязы въ Путувлѣ; Игорь ждеть
брата Всеволода" і дальша мова Всеволода (не треба майже нїчо
кладати на сучасний язик народної поезії): „быти грому великому,
дождю стрѣлами"; „а чи диво, братіе, стару помолодити? Коли со
въ мытехъ бываєть, высоко птицъ взбиваєть, не дасть гнѣзда св
въ обиду..." „Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ бяхуть посѣяни, п
яни костьми рускихъ сыновъ"; „полечу зегзицею по Дунаєви, о
бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, утру князю кровавыя єго ра
„Игорь спить, Игорь бдить, Игорь мыслію поля мѣрить... Овлуръ
сну за рѣкою, велить князю разумѣти, князю Игорю не быти" і т.
Крім того відбила ся українська народна поезія в лїтописях, в За
щині в оповіданях „о Мамаєвомъ побоєщѣ", в котрих відбив ся не ті
вплив Слова о Полку, але й народної поезії. В „Словахъ о злыд
и хмелѣ" в XIV. і XV. ст. відбились єретичні побутові пісні, а т
у таких памятниках, як Горе-Злощастіє в XVII. ст. і ин. Все те до
давнину української народної поезії і збережене традиції.

рога наводить нас на представлене про давних сьпівців, еред котрих бували і захожі — із західної Европи, а також із Сходу.

Староруська пісня і староруський обряд лучили ся все музикою і танцями. В XII. столітю є згадка про „скоморохов, гудцов, свирильцевъ", котрих лучать з „гуслями, ѣснями и смыцами, съзываніемъ, весельемъ и глумомъ". таких „веселыхъ обычаяхъ" на княжих дворах в давній Руси згадує Нестор в **Житєписи преп. Теодозія**, а ще визнійше зображають се фрески на сходах Київського Софійського собора. В давнім **„Слові про богача і бідного"** XIII. столітя є згадка про староруського богача, котрому к як богатому панови за крепацтва перед спанєм слуги ноги глядять, инии по лядвіямъ тѣшать єго, инии гуть, инии баютъ (імовірно казки) и кощунять". В **„Збору"** з XIII. столітя є о много давнійша замітка з осторою, щоби не виходити на улицю, коли „играють русальи и скомороси или пьяницы кличуть". **„Стоглавъ"** називає комороховъ и глумотворцевъ" головними участниками ирскихъ свадебъ" і згадує о цілих спілках, „ватагахъ омороховъ" по 60—100 людий. Літопись з початку XIII ст., адує про половецьких сьпівців і половецькі пісні. Захожі півці в давній Руси з заходу переносили на відворот рти української народної поезії, котрі відбились н. пр. саґах (як Владимир і Ілія руський). В давній Руси знали кож про Дитриха Бернського (Новгородська літопись). сувае ся питанє, для кого складано в давнину пісні, казки инші твори української народної поезії, на що скупі вісти о староруських сьпівців не дають достаточної відповіди.

Звичайно народну поезію, в супротивности до писаної, ипсують збірній творчости всего народу, себто простодя, але сей погляд вимагає поправки. Сучасна народна езія представляє богато традицийних форм, образів і визвів. Простий нарід, розказуючи казки, сьпіваючи пісні, вторяючи заговори, загадки, пословиці, сам глядить на сі ри яко на старинні останки: так сьпівали й оповідали рці. Приглядаючись близше побутовим прикметам украької народної поезії (н. пр. у величальних піснях, в дерих казках), находимо часто виразні черти староруського уту висших станів (княжого, боярського, дружинного).

Отже творчість сих величальних колядок, весільних пісень і т. п. треба приписати тим заводовим сьпівцям, скоморохам і княжому та боярському окруженю. „Слово о Полку" насуває гадку про дружинних сьпівців. Давна лїтопись наводить деякі „Слова", пословиці або уривки поетичних творів, яко власність деяких визначних личностий (н. пр. прегордого Филї в Іпат. лїтописи так, як і „Слово о Полку" приписує Боянови деякі пісні і присьпіви.

Однак і в давнїйших часах аж до новійших брали участь у творчости української народної поезії визначні личности з люду і відси та ріжнородність станова, мішаний склад української народної поезії і вплив традиційних образів та висловів па такий виключно дружинний твір як „Слово о Полку". В творчости української народної поезії брав участь весь нарід, всї стани, в нїй відбивали ся загальні справи, історичне житє народа. З розвитком осьвіти і розділом простолюдя від горішних верств спинив ся зріст української народної поезії, а вона розвивала ся лише що до скількости, але не що до якости.

Із скупих, але точних звісток про давні українські пісні, ігри. обряди. звязані з поганьством, можна висновувати, що українська народна поезія єствувала і в доісторичній, дохристіянській добі житя українського народа. Се потверджують спільні черти української народної поезії з поезією словянських і инших споріднених арийсько-европейських народів, а також спільність назв у словянських народів пісень, обрядів і т. п. А се споріднене дає спромогу висувати походжене української народної поезії в добі походженя мітів, поганської релїґії і найдавнїйших переказів. З тої доби зберегло ся з української народної поезії не богато. Поруч тих народно-мітольоґічних поглядів на небесні і живлові явища в добі розвитку християньства і книжних оповідань явили ся нові вображеня. що зливали ся з мітольоґічними або заступали їх. Відси то в обрядові пісні, у заговори, котрі спершу вявляли тільки мітольоґічні погляди, війшли християнські черти. Міти про божества та їх поміч людям щезли майже зовсїм з української народної поезії. як щезли з неї н. пр. черти давного военного дружинного побуту.

Поруч мітів уже в найдавнійших часах в українській народній поезії відбивали ся побутові черти. В глибокій старовині між явищами побуту і мітольоґічними зображенями була тісна звязь і взаємини, а се виявило ся в образовім поетичнім язиці, а іменно в народній поезії. Навіть пізнійшу розмірно хліборобську добу житя українського народу, в котрій застає єго історія, ідеалїзовано в поетичних і мітольоґічних зображенях. Чудові пахарі, чудові золоті приналежности хліборобських робіт зберегли ся в величальних обрядових піснях.

Казки про зьвірят сягають у глибоку старовину — в добу кочовничого, пастушого і зьвіроловного житя українського народа. У весїльних обрядах і піснях проявляють ся ріжні форми давного подружя. Але поруч тих зображень мітів і давних форм побуту, українська народна поезія має також звязь з історією, котра, починаючи з давної доби і до значно пізнійших часів, проявляє ся в народній поезії питомими чертами.

З усїх творів української народної поезії з історією найбільш звязані билини про богатирів, котрі уступили місця пізнїйшим історичним пісням і думам. В розвитку української народної поезії бачимо отже в її наслїдовних формах три головні чинники: міт, побут та історію, мітольоґічне, побутове й історичне походженє.

2. Заборона народної поезії.

З заведенєм християньства і знищенєм поганських ідолів і з забороною поганських звичаїв та обрядів звернула ся заборона і проти давної народної поезії, званої „бѣсовскими пѣснями“.

Але християньство помалу проникало в широкі верстви народу; ще в сто лїт після Володимира В. в самім Києві і Новгороді виступали волхви проти християньства і потягали товпу за собою. Поганьство удержувало ся ще більше тайним способом і таким побутом витворило ся так зване „двоєвірє“, т. є. змішанє поганських вірувань з християнською наукою, що послужило новою основою для народнопоетичної творчости. Духовеньство на Руси намагало ся

отже усунути з народного житя все те, що не відповідало церковному порядкови, не розуміючи часто краси і дійсного змісту народних творів. Воно виступало проти всяких сьміхотворців, скоморохів, гусельників і тих, що сьпівають „бѣсовскія пѣсни“, віддають ся „бѣсовскимъ играмъ“, проти чародійства і всяких апокрифічних забобонів, против оплакуваня мерців голосінями, проти народніх празників у часї церковних сьвят, коли відбувало ся, „плясаніє, скаканіє и многія богомерзкія дѣла и бѣсовскія пѣсни“, бо все те було заборонене церковними правилами. Так само були заборонені многі народні обичаї, при котрих сьпівано обрядові пісні. Такі заборони видавано і пізнїйше, навіть у другій половині XVII. столїтя. Нічого дивного, що такий незмінний погляд на народну поезію протягом цілої давної доби нашої історії довів до розриву з широкими верствами народу. Благочестиві ревнителї могли обурювати ся тим, що в народніх звичаях і піснях попадало ся иноли дещо неприличного, одначе вони не відчували сего, що з виїмкою дечого такого цілий засіб народної словесности був навіяний справдешньою поезією, глибоким і ніжним чувством, як се бачимо ще і в сучасних далеких відгомонах сеї старовини і що український нарід міг справедливо дорожити сею спадщиною предків, у котрій він находив собі моральну поживу і поетичну відраду навіть там, де не доходила єго ніяка инша наука.

Тож часті заборони і переслїдуваня не осягнули вповні задуманої цїли, пісні й инші твори устної словесности не перестали жити в народї. А всеж таки серед народу, що тілько що починав духове і лїтературне житє, не могло се остати без впливу, що народну поезію на кілька столїтій виклято яко богопротивну. Наслїдком сего була проява, що давна доба українського письменьства мало зберегла нам поетичних памятників старовини, так що ми не маємо вельми цікавого сьвідоцтва про історичне житє народу в єго поезії. Саме письменьство давної доби лишене оживляючого впливу сеї поетичної старовини й окрім „Слова о Полку“, частин лїтописних оповідань, моленія Заточника, апокрифів і т. п., воно не виказує ні одного поетичного твору. Згадані отже заборони осягнули одну ціль: відняли лїтературі живість, богате жерело справдешньої краси, ли-

шили нащадків гарних сьвідоцтв пережитої минувшини, хоч все таки не могли знищити народної поезії. Народна поезія жила дальше в устах народу мимо всяких заборон, бо вона стала необхідною конечністю народного побуту і морального житя, єго естетичною потребою.

3. Вплив христіяньства на зміни в народній поезії.

На змішанє поганьства з христіяньством вказували вже старинні руські письменники і називали се двоєвірєм, а пізнїйші називали се суєвірєм і виказували вплив церковної науки і староруського письменьства на народний сьвітогляд і єго словесність, а іменно в народних христіянських понятях і поетичних образах виказували наївність, деколи простаковатість, але частїйше богато щирої віри і в части якоїсь майже в повні поганської ідеалїзації.

З усяких явищ староруського поганьства (богів, жертв, сьвяткований, ігрищ, танців, пісень, звичаїв, обрядів і т. п.), почали з заведенєм христіяньства щезати передовсїм ідоли богів, їх імена, відтак празники в їх честь, а входили нові понятя про Бога, Сьвятих, про загробне житє, про гріхи і взаємини між ближними і родинами та відбили ся в переказах, обрядах і поезії. Відсїль пішло приміюванє поганських божниц, празників і обрядів дохристіянських, переміна поганських божищ у злосливі єства, демонїчного характеру, проти котрих оборонцями виступають христіянські Сьвяті, дальше оповіданя про загробні муки і про рай, про родительське благословенє, про милосердє для бідних і старців.

Найпопулярнїйшими Сьвятими стали в українськім народі сьв. Юрій, Николай та Ілія, котрих особливе почитанє почало ся з XI. столїтєм, а з тим злучили ся весняні і лїтні празники поганського походженя. Сї Сьвяті являють ся опікунами сільських робіт і занятий. Найбільш улюбленою темою народних оповідань про Сьвятих є оповіданє про їх ходженє по землї, по Руси, про поміч бідним. Так само розповсюднені оповіданя про загробне житє, про муки, про рай, а у звязи з тим про чортів, відьом, мерців і т. п., котрі відносять ся всї до области христіянської леґенди. Так входять христіянські і леґендарно-апокрифічні зображеня в твори устної словесности.

4. Історично-літературне значінє народної поезії.

Давне руське письменьство, що почало ся після заведеня християньства, розвивали спершу грамотії і для того воно стануло в суперечности з народними переказами, котрі видавали ся зовсїм поганськими. Тимто народно-поетичні живла аж перегодом, украшені вже християнськими поглядами, мимохіть проникали урнвками в літературу і не всиіли до самого кінця давної доби здобути в письменьстві, так сказатиб, права горожаньства. Аж в новійшій добі письменьства народно-поетичні твори звернули на себе увагу і викликали пильне збиранє і вивчуванє.

Задля того народно-поетичні твори мають двояке історичне значінє. Передовсїм є вони сьвідоцтвом давної доби народного житя, давного народного сьвітогляду і народно-поетичної творчости, па скільки се можна прослїдити на основі теперішнього стану пісень, казок та иньших творів устної словесности. Відтак історично-літературні дослїди виказують вплив устної словесности на сю літературу новочасну, котра спершу інстинктово, опісля сьвідомо звертала ся до сих народно-поетичних творів, яко творів народу, в котрих зберіг ся поетичний вираз народного духа.

5. Місце народної устної словесности в історії літератури і черга єї творів поміж памятниками в історично-літературнім розвитку.

Твори устної словесности не були вихідною точкою літературного розвитку. Сї твори в тім видї, в якім були в IX.—X. столїтю, майже зовсїм щезли або наверствували ся многими новими живлáми з письменної літератури церковної й иньої та з чужих устних переказів. Форма, в якій сї твори до нас дійшли, як і їх зміст, являють ся в тім видї, в якім вони зложили ся під конець XVII. столїтя. Хоч наукові дослїди признають глибоку старшиність многих мотивів народної словесности, за те иньші є доволї пізні. Тексти тих творів знані нам з пізнійших записів у зміненій формі народної мови і з затраченєм многих старинних подробиць, бо на зміну тексту неперечно вплинув перегодом змінений народний сьвітогляд і народний побут.

З кінцем XVII. століття починають ся перші записи народної поезії, хоч дуже часто в підправленім виді, але вже таки тим зазначує ся зворот у поглядах письменників на народні твори і починає ся вплив їх на літературу. Одпак пильне записуванє і розслїджуванє народно-поетичних творів починає ся аж у другій половині XVIII. століття. Учені й етноґрафи звернули з того часу пильну увагу на сї твори українського народу, устна словесність стала підвалиною, на котрій оперло ся українське письменьство найновійшої доби — вона єсть богатою криницею живущою, з котрої письменники черпали і довго черпати-муть взірці для своїх літературних творів. Так славний прозою Квітка-Основяненко, а по нїм і Олекса Стороженко зачерпнули деякі свої оповіданя з народних уст і приладили до потреби письменних людий, зробили їх літературними творами. Деякі з красших оповідань Марка Вовчка і Ганни Барвінок переложеві на папір тим же ладом з невеличкими додатками. Народним анекдотам (сьміховинкам) надав Степан Руданський вельми принадну форму в своїх гумористичних сьпівомовках. Шевченкові думи і поеми мають собі взір у народних піснях. Ритму і кольорит взяв він з народної пісні, а часто давала вона єму і готову тему. По переказу від Кулїша знаємо, що Шевченко на вколїшках читав народні думи і величав їх українським Гомером. Сими словами засьвідчив він, що українська лїтература оперлась на народну так само, як і поезія грецька на Гомерові поеми, що вона має підставу дуже широку і корінь саморідний. Також Кониський, П. Мирний, Нечуй-Левицький, Федькович і ин. черпали із сеї богатої криниці.

Таким способом устна словесність народна може заняти місце в історії лїтератури на границї давної і новочасної доби українського письменьства, на границї означеній кінцем XVIII. ст.

6. Основи і наверствованя творів устної словесности.

Виключенє творів устної словесности народної з книжного письменьства, недостача записів і перехід їх переказом з поколїня на поколїнє довели до того, що тепер маємо

єї твори в розмірно пізній формі. На них відбили ся ріжнородні впливи, яким більше менше улягав весь нарід, політичні події, зміна господарського побуту, вплив Церкви, школи і грамотности, стріча з иншими народами і т. д. Хоч як велика сила народної памяти, всеж таки мала вона певні границї і твори народної словесности не оставали ненарушеними. Над народно-поетичними творами перейшла многовікова історія народу з важними подіями, що доторкували ся народного житя в самій сути, а ті події не оставали без впливу на одиницї і на весь нарід. Великі події ріжним способом зміняли і перерівали народні переказн або надавали народній мисли, чувству і фантазії новий напрям. Таке було введенє христіяньства, татарський наїзд, козаччина і т. ин. Кожда нова доба історичного побуту глибоко відбивала ся і на моральнім станї народу і на єго поезії. Такий великий переворот викликало введенє христіяньства, а відтак витворенє двоєвіря, котре підірвало старинну мітольоґію і витворило нову. Політичні події пізнїйших часів затерли память про давних князїв і т. д.

Наукові дослїди найновійших часів на полї устної словесности народної виказали, що в єї основах можна добачити ріжні верстви, в яких вона серед всяких впливів зложила ся в нинїшній формі. Так неперечно слїдно там верству давних арийських переказів, дальше переказів европейських, відтак верству загально-словянську, а на останку — українську. В обсягу української племінної окремішности бачимо наверстованє поганських останків і христіянських поглядів; є верства, що протягом часу повстала під впливом инших народів, дорогою перенятих устних переказів або книжно-лїтературних творів. Тим способом можна собі пояснити схожість дуже многих творів української словесности з подібними творами инших народів, хоч би зовсїм иншого племінного походженя. Схожість появ народної поезії мимохіть насуває гадку про їх спорідненє, а спорідненє вказує на давнину походженя, в чім ще більше піддержують схожі появи народної поезії з установленими вже давними чертами народної поезії давних споріднених народів словянських і взагалї аріо-европейських. Таким способом у нашій народній поезії бачимо замітну живучість старовини — в обрядах, у поетичних пе-

реказах, мимо многих пережитих змін, котрі являють ся в народній поезії наверствованєм і додатками.

7. Змінчивість народно-поетичних творів.

Вправді український нарід не передав нам такої гармонійної мітольоґії, як у Греків або Римлян, але писані твори (договори з Греками, Слово о Полку, апокрифи і т. п.), а також єго твори устної словесности і герої в многих творах зберегли богато мітольоґічних прикмет, якими нарід пояснював собі дійсні події, надаючи дійсним личностям надприродні свійства. Навіть в уривочнім виді, в якім до нас дійшла народна поезія, мимо подробиць у значній части забутих, мимо всїх змін, яких вона дізнала, мимо наверствованя нового змісту і вислову, треба чудувати ся тій народній памяти, котра на так великім просторі українських земель, в областях значно від себе віддалених, зберегла не лише окремі черти старини, але й загальний тон, що вказує на вельми давне жерело. Богато в народній пісні, в переказї, в повірю і в обряді можна сегодня пояснити лише на основі давного сьвітогляду мітичного. Що сї черти народного переказу й обряду не були припадковим твором значно пізнїйшої доби, показує ся не лише з того, що давнину їх потверджують історичні сьвідоцтва, але й порівнане з народними переказами инших народів вказує в них останок далекої старини.

Новійші досліди виказали, що в народних віруванях і переказах не лише розвивав ся первісний зміст, винесений народами з давної спільної вітчини, але творили ся нові формації або переймало ся чужий матеріял при міжнародних стрічах і зносинах, навіть книжний апокрифічний матеріял, або приладжувало ся до народного сьвітогляду ті бродячі казки і перекази загадочного походженя, вельми численно розповсюднені в середних віках між народами Сходу і Заходу.

На прикладі епосу можна бачити, що годї вважати народну поезію незмінним переказом, вірно передаваним з поколїня на поколїнє, бо лише з певними обмеженями можна її назвати загально народною. Загально народною, бодай у певного племени і на певній области, можна ува-

жати обрядову пісню, хоч і в обрядових піснях відбили ся посторонні впливи і наверствованя. Початкова Літопись не дармо яскраво зобразила ріжнородні характери племен в области старинної Руси. Отже хоч обрядова поезія менше всего улягала случайним чужим впливам, всеж таки чимало змінила ся що до форми і змісту, і на се впливали чимало рухи і взаїмні зносини народних верств, а великий переворот у початках історичної доби викликало заведенє християньства.

Таким способом загальний характер народної поезії проявляє ся в безнастаннім хитаню, змінчивости, споводований первісною ріжницею племен, з яких зложив ся український нарід. Відтак сю змінчивість викликали також історичні події, що протягом віків впливали на народне житє і з одного боку приносили новий зміст, а з другого зміняли або випирали давне. На останку зміняв ся і текст пісні з історичними змінами язика, а сії змінчивости пособляла і та обставина, що народно-поетичні твори не були записані і так затратила ся їх давна оригінальна форма.

8. Питоменности і форми народної поезії.

Українська народна поезія визначає ся деякими загальними питоменностями, котрі зєдинюють усі єї форми і мотиви і без сумніву сягають глибокої старовини. Многі з них можемо віднести до XII. ст., до „Слова о Полку“, а деякі і до давнійшої доби.

Епітети є одною із найзагальнійших і найвизначнійших питоменностий народного поетичного язика. Епітети находимо не тілько в піснях, казках, але й у заговорах, загадках, пословицях. Епітети в народній поезії — се стале опреділенє, майже невіддільне від того іменника, до котрого вони приложені. Так н. пр. в „Слові о Полку“: чорний ворон, сірі вовки, борзий комонь, зелена трава, чисте поле, синє море, бистра Каяла, красні діви, золотоверхі тереми, хоробрі і молоді князї і т. п. В українській народній поезії те саме, що й у „Слові о Полку“, а крім того: степи широкі, чорна хмара і т. п. В піснях: чорний ворон, сира земля, широкий степ і т. п. Подібно і в південно-словянській поезії.

Тавтольоґія (повторюване слів одного і тогож кореня). — так само схожа і розповсюднена в українській і словянській поезії — надає поетичній річи більшої сили її одушевленя. „Слово о Полку“: сьвіт сьвітлий, мости мостити, ні мислию змислити, ні думою здумати, труби трублять, розстрілювані стрілами, сьвітле і пресьвітле сонце. В українській поезії: мости мостити, думу думати, мисли мислити, дзвони дзвонили, на поміч помагає, іти.

Окрім тих зверхних черт української народної поезії визначає ся вона і внутрішними чертами, як: паралелізм, народна символіка, старинні поетичні зображеня, образи і мотиви. Вже в паралелізмі проявляють ся давні внутрішні черти, котрі опісля переходять у звичайні порівняня, висловлювані діяльною формою, 6-тим відмінком або з підмогою злучників і заперечною формою. Особливо замітний тут 6-тий відмінок уподобленя, що представляв у старовині переміну (перехід) одного предмету в другий. Буслаєв давно зазначив, що вислови „Слова о Полку“ о Всеславі — „великому хръсови влъкомъ путь прерыскаше“, або „а самъ въ ночь влъкомъ рыскаше“ — відносять ся до ряду забобонних повірій про переміни або перекидуванє людий у зьвірята. З Начальної Літописи знаємо, що сучасники в особі Всеслава бачили волхва (чародія), тому можна припускати, що 6-тим відмінком висловлено не тілько уподобленє (як в „Слові о Полку“: „Боянъ растекаше ся сѣрымъ влъкомъ по земли“, або „Гзакъ бѣжить сѣрымъ влъкомъ“, „Игорь князь поскочи горностаемъ“ і т. п.), але й переміну, як у старих відречених книгах про чародіїв, котрі „летають орломъ и ястребомъ и ворономъ и дятлемъ, рыщуть лютымъ звѣремъ, волкомъ, летають зміємъ“ (сї перекидуваня часто стрічаємо в народних казках і в старих книжних повістях).

Паралелізм виражений злучником (аки, будьто, що, як) представляє ріжницю від минувшини, бо в нїй нема зображеня про тотожність порівнуваних явищ. В „Слові о Полку“: „сами скачуть аки сѣрыи влъци; храбрая дружина рыскають аки тури ранени саблями; высоко плаваеши, аки соколъ на вѣтрехъ ширяя ся“. В українській народній поезії: „Сестра моя рідненька, як голубонька си-

зенька". „Як мати плаче, наче ріка тече", „Гарна дівчина йде, як пава пливе".

Заперечний паралєлізм, виражений запереченєм, є улюбленим способом української народної поезії. „Слово о Полку": „а не сороки въстроскоташа, — на слѣду Игоревѣ ѣздить Гзакъ съ Кончакомъ".

В українській пісні (Збірник Максимовича, 1834.):

— Не ясен сокіл на долині по табору гуляє,
— Не білая лебедь сьшіває:
Полковник Хвилоненко похожає,
Словами промовляє:
— »Ой не вербиж то шуміли, і ні галки закричали.
Тож то козаки із Ляхами пиво варить зачинали!...

— То не чорнії хмари ясне сонце заступали,
Не буйнії вітри в темнім лузї бушували:
Козаки Хмельницького ховали,
Батька свого оплакали.

В „Слові о Полку" форма паралєлізму: „Солнце свѣтить ся на небесѣ, Игорь князь въ Руской Землѣ". Ще Максимович замітив, що такі уподобленя в українській народній поезії розтягають ся на цілу народну пісню так, що друга половина пісні творить уподобленє першій, н. пр.: „Хилила ся вишня від верху до кореня, поклонила ся Маруся через стіл до батенька".

Символічні зображеня, народно-поетичні переносні образи, найбільше розповсюднені не тілько в українській народній поезії, але й у словянській і литовській і тому належать до найдавнійших, а старовину їх потверджує „Слово о Полку", хоч деякі образи і зображеня давнійші, як „Слово о Полку". Потебня (Объясненія малорос. пѣс. II. стр. 436) каже, що розповсюднене в українській народній поезії зображенє про Дунай, яко ріку і море (в думах: „синим морем — дунаєм, Максимович 1849., 28.) відносить ся до доісторичної старини. Пор. Яґіч, Дунай в народній поезії (в горі стор. 128.).

Стрічаємо також зображеня печали в образах дерев, цьвітів, трав, що склонились, зігнули ся до землї, або в образ зозулї і т. п. В „Слові о Полку" находимо отсї приклади „уныша цвѣты жалобою и древо съ тугою къ земли преклонилось; ничить трава жалощами" і т. п.

В „Плачі Ярославни“ відомий образ „зазулї-зегзиці“.

В протиставленю зазулї соловій — сьпівець веселости, утїшитель; без соловія печаль, а соловій вістун раннього сьвіту (в „Слові о Полку“: „соловіи веселыми пѣсньми свѣтъ повѣдають“), від соловія зависимий розсьвіт, без соловія нема сьпіву птиць.

Подібно також до старовини відносять ся зображеня горя і слїз розливом води або сипанєм жемчуга і т. п. Се стрічаємо в „Слові о Полку“: „великыи жемчюгъ сыпахуть ми на лоно“ і т. п. В піснях весїльних стрічаємо щось подібного: „Ой розлий ся водице, по лугу, по долинї“, „Ой розплач ся, Ганулька, на роду, на племянї“ (Потебня, Объяс. малорус. пѣс. І. 1718.).

Взагалї народна лїрика черпає свої символи з природи, з житя зьвіринного і ростинного. Сонце закрите тучами, туман, вода каламутна, похилюванє дерев або ростин, розлив води, сипанє жемчуга — все те образи, символи смутку, жалю. Особливо вода грає велику ролю в народній лїрицї. Вода, питє води — се символи любви, перехід через ріку — символ подружа. Н. пр. „Тече річка невеличка, схочу — перескочу, віддай мене, моя мати, за кого я хочу“. — „Ой не ходи коло води, жовтоногий хлопче, є у мене красший тебе, дороженьку топче. Ой не ходи коло води білими ногами, є у мене красший тебе, з чорними бровами“. — „Через річеньку, через биструю, подай рученьку, подай другую“, — просить козак дївчину.

З житя зьвірят особливо часто образи сокола і вірла приложені до молодого козака, а образ білої лебідки означає молоду женщину, частїйше дївчину, а голуб і голубка є символом подружа, зозуля або чайка символом сумуючої женщини або вдовицї, н. пр. „Любили ся, кохали ся, як голубів пара“. — „Ой біда, біда, чайцї небозї, що вивела дїтий при битій дорозї“.

З житя ростин є калина символом молодости, дївчини, дївочої, веселости, калина з похиленими вітями — зарученої дївчини; ломити калину значить брати замуж дївчину, збирати калину, ходити по калину — глядїти любови, ходити по калиновім мостї — веселити ся. Підстаріла дївчина, що не віддала ся, бажає, щоби вернули ся єї молодї лїта, доганяє їх на калиновім мостї і говорить до них:

„Ой здігнала літа мої на калиновім мості, ой верніте ся, верніте ся хоч на часочок в гості“. Явір навпаки є символом смутку, н. пр. „Напилась би я водиці, криниця не чиста; ой нападало в криницю яворового листу“.

Або в иншій пісні:

„Ой збудуйте мені, хлопці, мосточок калиновий,
Ой вичистіть із криниці той лист яворовий“.

Битва представляє ся в образах грози, хліборобських робіт, пира, весіля, суду Божого. Всї ті зображеня й образи находимо в „Слові о Полку“, деякі із них повторяють ся в давнїйших літописях і південно-словянській поезії.

Битва-гроза в „Слові о Полку“: „кровавыя зори, чръныя тучи, синіи млъніи; быти грому великому, итти дождю стрѣлами съ Дону; ту ся копіемъ преламати, ту ся саблямъ потручати“. В Літописи часто порівнаня: „идяху стрѣлы, аки дождь“ (Ипат. 47. 181., Лавр. 262.). „Ізза гори хмара виступає, вихожає, до Чигрина громом вигремляє; на Українську землю блискавкою блискає“ (Буслаевъ, Очерки I. 214.).

Битва — хліборобські роботи (орка, сїйба, молотьба, віяне) в „Слові о Полку“: „чръна земля подъ копыты костьми была посѣяна, а кровію поліяна. На Немизѣ снопы стелють головами, молотять чепы харалужными, на тоцѣ животъ кладуть, вѣють душу отъ тѣла; Немизѣ кровавы брезѣ не бологомъ (добром) бяхуть посѣяны, посѣяны костьми русьскихъ сыновъ“. В українській народній поезії уподоблене битви хліборобським роботам звичайно в історичних піснях і думах:

„Чорна ріля заорана,
І кулями засїяна,
Білим тїлом зволочена
І кровію сполочена“. (Максимовича Збірник).

Битва — пир, весїлє, суд Божий в „Слові о Полку“: „ту кроваваго вина недоста: ту пиръ докончаша храбріи русичи; сваты попоиша, а сами полегоша за землю Русьскую“.

В українських піснях звичайно уподоблене війни — бенкетови, на котрий зварили пиво; деколи доходить се до

гіперболїчних розмірів: „иду я туди, де роблять на диво червонее пиво з крови супостат, хибаж ти задумав тим пивом упить ся, як пир той минеть ся — вернусь я назад" (Буслаєвъ, Очерки I., 213—214.).

В українській пісні говорить умираючий козак до коня:

> Скажи, що я оженив ся,
> Поняв собі паняночку,
> В сирій землї земляночку,
> Без віконець і без дверець,
> Там спить козак-молодець.

Описове зображенє смерти в порівнаню з весїлєм, з земляночкою, з могилочкою, зеленою муравкою, при чім особливо підчеркує ся зелена трава, — визначає ся глибокою стариною і народностю, бо се вийшло з того сьвітогляду, з котрого вийшли образи в „Слові о Полку" при нагоді пораженя Русинів Половцями або з нагоди смерти молодого князя Ростислава.

В українських, словянських і литовських піснях повтаряють ся мотиви, висловлюючі ідею неможливости 1) посів і ріст піску на каменї: „Піди ти, сестро, до тихого Дунаю, возьми ти, сестро, піску у білу ручку, посїй ти, сестро, на каменю: коли той буде пісок на білому каменї зіхожати... тодї буду до тебе в гостї прибувати"; „тодї я буду, сестро, до вас в гості прибувати, як буде на білім камені жовтий пісок зіхожати, буде синим цьвітом процвитати". — 2) В Лїтописї 985. р. „толи не будеть межю нами мира, оли камень начнеть плавати, а хмель почнеть тонути" (війна в. кн. Володимира з Болгарами).

Сї приклади виказують питомі прикмети народно-поетичного язика, котрий передавав традиційний хід мислий і спосіб вираженя. Відси відомі поетичні зображеня горя і сліз — розливом води (Потебня Объясн. м. д. I. 17.), подружа — переходом через міст (I., 43.), весіля — рубанєм дерева (II., 482.), любови — грою на гуслях, битви — наведеними образами грози, пира і т. п. Із зложеня тих традиційних народно-поетичних образів, готових поетичних мотивів виходять нераз цїлі мистецькі твори української народної поезії. Часто сї образи і мотиви додають ся до пісні без видимої звязи, яко присьпівки. Взагалї сучасні

явища української народної поезії представляють зложені твори. Як казки, так і пісні складають ся нераз із злуки кількох мотивів.

9. Богатство і літературна стійність збереженої народно-поетичної творчости.

Збережені доси останки народно-поетичної творчости стають неперечним доказом великого поетичного дарованя українського народу. Не тілько наші етноґрафи, учені і дослідники одушевляли ся незвичайною красою і поетичною стійностю творів устної словесности народної, але й чужоземці (як Ральстон[1]), Рамбо[2]), Фридрих Боденштед[3]), Вестфаль[4]) і ин.), що розсліджували українську народну поезію яко посторонні судії, вельми високо цінили мистецьке і моральне достоїньство сих творів.

Знаменитий перекладник творів народної поезії східних народів, а також українського, Ф. Боденштед, признає велику стійність українській народній поезії. „Пісні українського народу, пише він, живуть з роду в рід і оповідають дітям про дії батьків. Ні в однім краю дерево народної поезії не видало таких гарних овочів, нїгде не виявив ся дух народу так живо і правдиво у своїх піснях, як в Українців. Який трогаючий дух суму, які глибокі справдешньо-людські почуваня висловлені в піснях, висьпіваних козаком на чужині. Яка ніжність злучена з мужеською силою віє з тих пісень любовних. А до того треба ще зазначити особливо статочність і чемність почуваня яке в усіх проявляє ся. Між усіми українськими піснями а є їх тисячі, нема ані одної, перед котрою потребувало б спаленіти дівоче личко. Треба справді признати, що народ, котрий сьпіває такі пісні і в них любує ся, не міг стояти на низкім степені осьвіти“.

---

[1]) Анґлійський учений писав про українську народну поезію.

[1]) Rambaud, французький історик.

[3]) Die poetische Ukraine, eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder ins Deutche übertragen von Friedrich Bodenstedt, Stuttgart und Tübingen, 1845.

[4]) Westphal Rudolf, всесторонний німецький фільольоґ, був професором у катківськім лїцею в Москві 1892. р.

Великий знавець старинної грецької поезії, учений Вестфаль (у розвідці про українську народну пісню), був справді очарований українською народною поезією. „Незвичайно громадна більшість українських народних пісень, як весільних, так і похоронних і всяких инших, говорить Вестфаль, представляє таку богату невичерпану скарбону правдішньої, ніжної поезії, чисто-поетичного сьвітогляду, прибраного у високо-поетичну форму, що літературна естетика, принявши раз українську народну пісню в круг своїх порівнуючих дослідів, неперечно назначить її безуслівно перше місце між народними піснями всіх народів сьвіта. Німецька народна пісня виявляє нам також богато прегарного, сердешно і глибоко відчуваного, алеж яка вузка течія сеї пісні в порівнаню з широким потоком української народної лірики, котра не менше німецької вражає наші почуваня, але за те далеко перевисшає її своїм незрівнаним викінченєм форми. Чиж українська народна лірика не витворила собі власного, означеного канону поетичної реторики, що в результаті доводить нас до тих тропів і фіґур, котрі виробила собі іскусна поетика і реторика Греків? Ледви чи можна найти в каноні, уложенім грецькими реторами на основі їх поетичної і реторичної літератури, хоч одну фіґуру, для котрої не моглиб ми подати численних прикладів з українських народних пісень. В сім бачимо явний доказ високого поетичного дарованя українського народу. Сей нарід, очивидно, із самого початку свого єствованя в усіх своїх верствах виростав посеред маґічного очарованя народними піснями. Вони носять на собі неперечне пятно первісної старовини, хоч протягом часу вельми ріжнородно змінив ся їх текст. Навіть тепер ще сьпіваки і сьпівачки додають до старинних пісень свої імпровізації, але імовірно значний цикль пісень належить без сумніву вельми глибокій старовині, а подрібнійше вивучуванє, так сказати фільольоґія української народної пісні, певно найде критерію для розпізнаня і виділеня давнійшого тексту від пізнійшого. Найліпша часть українських весільних і похоронних пісень визначає ся такою давниною, що вони стоять на однім степені з найраньшими творами старинно-арийської народної поезії, про які дійшли до нас вісти лише завдяки Гомерови“.

10. Народні пісні і думи.

Найбогатший відділ устної словесности творять пісні. Що до характеру їх змісту можна пісні поділити на:

1. обрядові, з мітичною основою, котрі вяжуть ся з порами року і припадаючими в них сьвятами або роботами. н. пр. колядки, щедрівки, веснянки (гаївки), купальні, мандрівні і обжинкові пісні;

2. пісні і думи з родинного і домашнього житя, що відносять ся до родинних подій і обставин, н. пр. приколискові, любовні, весільні, вдовичі, сирітські, похоронні (голосїня), паньщинові і т. ин.;

3. побутові й суспільні пісні, що вяжуть ся з усякими занятями суспільними, н. пр. вояцькі, рекрутські, чумацькі (сї належать властиво змістом під 2.), бурлацькі і т. ин.;

4. релїґійно-моральні пісні;

5. історичні пісні і думи про історичні події й особи.

I. Обрядові пісні. Релїґійні обряди були в усїх народів і нема сумнїву, що і в давних часах пісня супровожала обряд, входила в обряд яко єго складова часть. поясняла єго, надавала єму сили. Між обрядом і піснею була внутрішня, нероздільна звязь, так що ніякий обряд не відбував ся без відповідної пісні. якої небудь молитви, котра звертала ся до божества. Так само ігра в мімічних діях поясняла і пісню й обряд. З іграми тїсно лучили ся танції. хороводи, котрі нагадують „игрища между селы“ в Начальній Літописи: „схожаху ся на игрища, на плясанье и на вся бѣсовская игрища“. Поруч із тими народними іграми в старовину могли відбувати ся воєнні ігрища на княжих дворах підчас бенкетів і на могилах підчас тризи (поминок). На се вказують фрески в Київсько-Софійськім Соборі згадує про них і Галицько-Волинська Літопись (1249. р.) Ігри були злучені з переодяганєм (туром-биком. козою, конем і т. п.). Хороводи відбували ся і відбувають ся весною і лїтом; зимою замість них відбували ся ігри в домах з загадуванєм. вороженєм, з загадками.

Такі пісні, молитви й ігри, тїсно звязані з обрядом так само уважали ненарушимими як і порядок обряду. І

заведенєм християньства давний поганський обряд мало-помалу тратив своє значінє, а ставав лише обичаєм, забавою, ігрищем, розвеселенєм, починала ся повільна, тиха боротьба християньства з поганським сьвітоглядом, давне забувало ся або уступало місця новому або змішувало ся з новим і перероблювало ся на новий лад. Як обряд тратив первісне своє значінє, ставав обичаєм, так і пісня перетворювала ся і зміняла ся. А всеж при всїх змінах в обрядах і піснях несьвідомо зберегло ся досі богато споминів про давний поганський сьвітогляд українського народу а також у писаних памятниках; всеж таки первісні поганські погляди піддержували ся так званими забобонними поглядами. Сим поясняє ся живучість весільних обрядів, а також обрядів звязаних з хлїборобством і скотарством. Збереженє обрядів, ігриц і пісень серед хлїборобського народу витиснуло на них сильне пятно хлїборобське. Народні празники крім християнської прикраси одержали ще хлїборобську прикрасу і через те стали ся простонародними, хоч у старовинї були вони конечною приналежністю житя також висших верств староруського суспільства, почавши від князїв.

Княжі і дружинні круги думали тоді про воєнні справи, про богатства, славу, могучість, коли тимчасом простолюдє переняте було хлїборобською роботою й єї ідеалїзацією. Деякі сучасні обряди (як „саджанє на коня“ у козаків, пор. давний княжий звичай) й обрядові піснї (про князя і княгиню, бояр, коляди і т. п.) представляють черти давного княжого і дружинного побиту. Сему збереженю, а в старовину також переходови в простий нарід справ висших верств, пособляло як загально-людське змаганє до висшого і більшого вдоволеня, хоч би лише в уяві, так і участи вандрівних сьпівцїв — особливо скоморохів[1]). Скоморохи являли ся цїлими ватагами на народних

[1]) З розповсюдненєм грамотности в давній Руси посеред висших верств населеня дружинний сьпівець постепенно став поетом-письменником (як н. пр. автор „Слова о Полку“ й инші, про яких згадують лїтописи). Звязи дружинних сьпівцїв з народною поезією щораз більше ослабляють ся, а поруч них виступають яко заводові сьпівцї-весельчаки звані скоморохами. Назву сю одні виводять з арабського маскара (через переставку скамара — шутка), инші з грецького простонарод-

празниках і весїлях. Сї вандрівні заводові сьпіваки лучили мотиви обрядових пісень всяких верств, при чім в окремішнім житю українського простолюдя перевагу мали хлїборобські справи. Крім тих ще й инші були причини, наслїдком котрих народні обряди, ігрища і піснї зберегли давні черти, спільні всему людству, а ще більше аріо-европейським народам, особливож Словянам і українському народови, а відтак розріжнили ся, зберегли ся в одних місцевинах і околицях, а щезли в инших, як каже пословиця — „що край, то обичай“.

ного слова „σκώμμαρχος“, що значить начальник (мистець) сьміхотворства.

Скоморохи були у Византії наслїдниками грецько-римських мімів і гістріонів. Се були бродячі актори, музиканти, сьпівцї-весельчаки і т. п., що ходили громадно по містах і селах, розвеселювали населенє сьпівом танцями, ігрою на гуслях, дудах, сопілках, лїрах і т. п. і так заробляли собі на прожиток. З римської держави явились вони на заходї, де їх у ґерманських сторонах звали шпільманами. На Руси явились вони доволї рано, вже в X.—XI. столїтю із заходу (і відси перейшла їх назва шпільманів) і з Византії або південної Словянщини. Без скоморохів не відбував ся ніякий бенкет, весїлє, похорони і празники. Зображеня їх зберегли ся на фресках у Київсько-Софійськім соборі або в мініятурах новгородських рукописий. У Лїтописи під 1015. р. говорить ся про кн. Сьвятополка Володимировича, що він „любив пити вино з гуслями“ а під 1135., що кн. Всеволод Мстиславич Новгородський „возлюби играти и утѣшати ся“. Нестор у житеписи Преп. Теодозія Печерського згадує що він раз, прийшовши у двір кн. Сьвятослава Ярославича, застав там „многихъ играющихъ передъ нимъ: овыхъ гуслыя гласы испускающихъ, иныхъ органныя писки гласящихъ, иныхъ же музикійскіи, и такъ всѣхъ веселящихъ ся, якоже обычай єсть передъ княземъ“. Преп. Теодозій заставши у князя таку веселість, понурив голову і спитав: „Чи так буде і на тім сьвітї?“ Се так вплинуло на князя, що він розпорядив застанавляти гру, як буде Теодозій у дворі. — Кирило Турівський осуджує також „плясаніє, еже на пиру и въ навечерницахъ“.

Скоморохи, котрі були гусельщиками-музикантами, сьпіваками, і етами-сьпівцями давних дїй, але також весельчаками, були улюбленим явищем на Руси, а на дворах князів мали окреме приміщенє „скоморошє“. Численні села до нинї єствуючі в Галичинї з назвою Скоморохи (відси назвище Скоморовський) стають доказом значного розповсюдненя сих вандрівних сьпівцїв, а так само між селянами можна доволї часто подибати навіть назвища Шпільман. В XVII. ст. почав ся занепад скоморохів, бо з того часу почали їх переслїдувати московські царі (н. пр. Олексїй Михайлович).

Колиж розглянемо обопільні взаємини між сучасними обрядами, іграми і піснями, то побачимо, що лише не многі обряди тісно звязані з відповідними піснями й іграми, а більшість уже значно розріжнила ся. Досить вказати, що навіть весільні пісні, найбільше ще злучені з весільними обрядами, змішали ся з весняними і хороводними піснями. Поміж дитячі пісні й ігри війшло богато обрядових (н. пр. коляди, купальні пісні і т. п.). Н. пр. пісні й обрядові ігри про Кострубонька (просо сіяти, водити козу, звиванє вінців, „володарь—володар“) стали дитячими іграми й піснями. І тому дитячі пісні й ігри мають велике значінє для вивченя української старовини, на що вказав вже А. С. Хомяков. Досить пригадати дитячі ігри („Муравлї, муравлї, беріть подушки, Татари йдуть“ — коли дїти розкопають муравлиско).

Крім дитячих пісень та ігр богато обрядових пісень перейшло в хороводні і так звані родинні, побутові.

За змішанєм обрядів, обрядових пісень та ігр слїдувало їх забутє, а із забутєм пісень і обрядів також їх псованє, перекручуванє.

На Руси не вспіли релїґійні поганські віруваня наших предків зложити ся в мітольоґічну систему так означену, як у старинних Греків і Римлян. А всеж таки маємо доволї значні останки поганської старовини в переказах, повірях, звичаях, обрядах і в поезії українського народу, а все те належить до царини так званої м і т о л ь о ґ і ї. Крім того і старинні памятники українського письменьства дають деякі сьвідоцтва про поганські божества руських Словян, про приношені їм жертви, молитви, вказують на деякі обряди, н. пр. весільні і похоронні яко останки поганської старовини, але не подають родоводу богів, їх культу і сьвітогляду руських поган. Сучасні повіря, обряди і поетичні твори народні не знають уже поганських богів, але зате подають богато повірий про такі єства, як домовики, лїсовики, русалки, також такі уособленя, як доля, щастє, лихо, горе, злиднї й уособленя сил природи. Єсть також богато таких обрядів, котрі мають корінь у давнім побутї і давній історії. Тим способом українська мітольоґія представляє ся яко вельми многоскладне явище тим більше, що не дійшла до нас у первіснім видї, в означених

давних, але в пізнійших, сучасних чертах, підчинила ся многим впливам, а найбільш впливови християньства, а крім того змішаним явищам в роді апокрифічних переказів, леґенд, витворених з біблійних оповідань і церковних обрядів.

Релїґія наших предків основувала ся головно на почитаню природи й єї сил, котрі звертали на себе увагу народу. Передовсїм звертала на себе увагу народу переміна дня і ночи, сьвітла і темноти, тепла і студени, зміна пір року, весняного оживаня і зимового завмираня природи. В сїй безнастанній переміні неперечно добачав нарід своїм дитячо-наївним умом безнастанну боротьбу сьвітла, житя і добра із тьмою, мертвотою і злом, а протягом довшого часу набрав віри в побіду сьвітла над тьмою, добра над злом. На сїй основі виробив ся неперечно в народї в поганськиx часах дуалїстичний сьвітогляд про боротьбу сьвітла з темнотою (хоч не в такій мірі, як се проявило ся в науцї Зороастра), розбудженої до житя природи із смертоносною зимою. Сю боротьбу бачила уява народу в зміні дня і ночи, як і протягом річного обігу сонця. Так могли у народу витворити ся виображеня про сьвітлі сили природи, прихильні людям, до котрих вони звертали ся з просьбами о поміч і про темні сили, грізні і ворожі чоловікови, які він намагав ся ублагати, щоби єму не шкодили й єго не губили.

Так витворив ся в аріо-европейських народів культ божеств сонця, місяця і т. п. Наївні погляди проявили ся в зоо- і антропоморфічних уособленях тих божественних єств, проявили ся культи домашнього огнища — огню, а з початком хлїборобського житя — культи хлїба. Поруч з натуралїстичними мітами розвивали ся побутові міти, звязані з воєнними і мирними занятями суспільного і родинного житя. Відси розвинули ся способи давних похоронів (паленя або закопуваня мерців у землю), способи війни, давні подружні відносини, хлїборобські обряди, обряди охорони від недуг і нещасть людий і худоби і т. п.

Два рівноденьства сонця (зимове і лїтне) і два повороти сонця (на зиму і лїто) стали основою сьвітових мітів про умиранє й оживанє сонця. Відси витворили

ся два головні поганські празники: „коляди“ і „купала“. В колядських і весняних обрядах відбили ся погляди про оживане сонця і природи; відси викликуване весни, дощу, розцьвіту дерев і трав, вижидане урожаю збіжа і прибутку худоби та всякого достатку — подружій в семї, прибутку дітий, успіху у війнї і т. п. В купальних і осінних обрядах відбили ся погляди про умиране сонця і природи, відси обряди похоронні, топленя або паленя уособлень сонця і природи, оклики мерців, вижидане нещасть і смерти.

Сей первісний поганський календар не дійшов до нас, бо уляг значним змінам, особливо з боку христіяньства. Пости (великодний, різдвяний, петрівка і пилипівка) і великі сьвята Пасхи, Різдва Хр., Петра і Павла й ин. у всїх народів викликали применене народних празників до мясниць, до сьвята Пасхи, Зелених Сьвят і ин. Відсїля загально - европейські назви або схожість у празниках: коляди, мясниць, Івана-Купала. Ті назви у більшій части втратили пряму звязь з поганськими божищами і разом з христіянськими назвами зберегли тілько епітети старих божищ, старих празників: Ярило — ярий, Кострубонько — кострубатий, косматий, Купало (Купайло) — той, що купає ся. Старинні поганські погляди скріпили ся під уособленями епітетів божищ у виді переодїтих (перебраних) людий або кукол, дерев. Такі зображеня коляди, купала, коровая, вінців, збіжевого колося і т. п.

В українського народу, від непамятних часів хлїборобського, неперечно особливе значінє мали ті сили природи, від яких зависимий був весь успіх его хлїборобської працї.

В українського народу, яко хлїборобського і пастушого, сонце мало важну ролю і тому обожували его в старовину яко Дажбога (або Хорса), а також важні були божества — Сварог (небо) і Сварожич (огонь), Перун (грім), Стрибог (бог вітрів). Тимто в житю українського народу мали важне значінє пори року, що вязали ся з бігом сонця, а з ними всї рокові празники, що були мов би певними точками, які управильняли річну діяльність житя. „Зворот сонця на зиму“ в хвилї, коли воно стануло на найвисшій точцї свого оживляючого впливу на землю і по-

вільне єго наближуванє до зими, що заморожувала цвитучу і живу природу; „зворот сонця на літо“ в хвилї, коли переломила ся сила зими, а природа з настанєм весни скинула зимові пута, і розцьвіт природи в цїлїй красї і силї під впливом соняшного проміня — се ті головні дїї природної драми, які нарід щорічно виводив на видно серед сьпівів, ігр і хороводів. Длятого в українського народу, як і в инших словянських племен, сьвітлі сили природи мали особливше значінє, н. пр. небо, сонце і т. д.

З заведенєм христіяньства уступало поганьство, одначе первісний сьвітогляд, первісне почитанє природи оставало все ще в своїй силї. Старі погляди і розуміня трудно змінювали ся новими і в більшій части зміняли лише форму, принимали христіянську закраску, а оставали в основі поганськими (яко народні звичаї, перемішані в части з церковними, як посьвяченє поля, обжинки і т. п.). Таким способом давні поганські празники приладжували ся до христіянських, так що нераз поруч себе стояло рядом поганське і христіянське в народних поглядах і обичаях, привичка до старого, а мало ще зрозуміле, нове, мирило ся з собою і так витворювало ся се „двоєвірє“, против котрого духовеньство виступало від початку христіянської проповіди на Руси.

Обряди мали у народу велике значінє в житю, а се значінє опирало ся на маґічній силї певних дїйств і слів, з підмогою котрих сподївали ся осягнути своє бажанє. Дїйство се мало певну хоч віддалену схожість із предметом бажаня, н. пр. пусканє вінків, виливанє воску. Протягом поступу культури значінє обрядів слабне, вони стають звичайною забавою. В обрядах відбили ся погляди і побутові черти ріжних дїй, доволї давних і пізних. Одні нагадують зоо- і антропоморфічні вimображеня (з початкового анімізму), инші знов, змішані з христіянськими, дають питомі мітольоґічні поясненя христіянських обрядів і вірувань. Такі поясненя витворювали ся самі або під впливом Византії і південних Словян, котрі заносили до нас христіяньство висших верств, але й двоєвірє народних верств, котре приймало ся лекше яко більш зрозуміле для недавного ще поганина. Знаменно, що такі популярн

в двоєвірнім обряді назви, як коляда, русалії, є греко-римського походженя.

Відповідно головним проявам народних обрядів, можна українські обрядові пісні поділити на: 1) Колядки і звязаний з ними щедрий вечер (під новий рік); 2) Мясниці; 3) Зустріч весни: веснянки, гаївки, Великдень, Томина (провідна) неділя, сьв. Юра; 4) Русальна або зелена неділя (сьв. Трійці); 5) Купало (сьв. Івана Хрестителя), Ярило, Кострубонько, сьв. Петра; 6) обряди і пісні жнивні, обжинки; 7) Весільні обряди і пісні; 8) похоронні обряди і пісні — голосіня.

При тім поділі однак не можна привернути часу сьвяткованя поганського народного календаря, бо вже в давнину послідувало їх пересунене відповідно з християнським календарем. (Давний новий рік починав ся з весною, в марті, відтак настав новий рік після християнського церковного порядку від 1. вересня, а доперва з XVII. ст. новий рік обходжено дня 1. січня).

Народні обрядові пісні відносили ся іменно до тих поганських празників у честь сьвітлих сил природи; вони були величальними піснями в честь тих сьвітлих сил. Коли по найдовших ночах починає прибувати дня, а „сонце зверталo ся на літо“, сьпівано пісні для звеличаня сонця (Дажбога), звані колядками. А що після заведеня християньства на той час припадало сьвято Різдва Хр., злучила ся коляда, сьвято різдва сонця, з християнським празником Різдва Хр.

2. Колядки і щедрівки мають в собі сліди глибокої поганської давнини і старинного побуту українського народу, чого не находимо в инших обрядових піснях. В старовину в европейських народів сьвята коляди відбували ся з веселими іграми і сценічними виставами, з переодяганєм особливо в зьвіринні образи (маски і луди — відси „москолудіє, москолудство“ в „Слові“ XI. ст. Луки Жидяти; нині також ще впроваджують коня, вола, тура, козу і т. п. з вороженєм долї, чарами урожаю (н. пр. киданєм кутї на стелю [1]) ворожать про успіх пасіки), подружа і т. п. за-

[1]) Кидане в гору кутї єсть одною з численних прояв обрядового способу приношеня жертви. В добі пастушого побуту приношено зако-

гадками, обрядами, зверненими до сил природи в їх усоблевях і очивидно з приношенєм жертв. В одній колядці описує ся саме приношенє жертви, як серед молодців і дівчат сидить старець і острить свій булатний ніж, щоби зарізати козла. Козу або козла водили скоморохи, а фрески в Київсько-Софійськім Соборі вказують на сьвяткованє ігреців, перебраних у зьвірячі скіри з рогами на голові.

Між колядками єсть богато чисто християнських і чисто історичних (величальні пісні в честь господаря, в честь історичних осіб з дружинної [княжої] доби і т. ин.), котрі не мають ваги для мітольоґії. Деякі колядки переняли в себе черти давного весняного обряду, сьвяточні віщованя і любовні мотиви, приналежні давнійше до весняного обряду, бо в старовину подружа називали ся весною. Деякі колядки згадують про осаду го́рода і про дівчину яко побідний трофей, а се є символіка весільної поезиї. Але є також колядки, котрих основа, мимо імен Христа, Богородиці, сьв. Петра і т. п., є вельми давна. До тих належать неперечно найдавнійші колядки, збережені особливо в гірських сторонах Галичини, в котрих виявляє ся давний ще поганський сьвітогляд, закрашений уже двоєвірєм, як н. пр. про сотворенє сьвіта, як то було „з нащада сьвіта, коли не було неба і землї“, або про Громовика, що „сидить у шовковім шатрі на золотім стільци“, про боротьбу темних сил природи з добрими, сьвітлими і т. п. Тепер нарід український називає колядками величальні пісні в честь Різдва Хр.

лені зьвірята, особливо корови, а з розвитком хліборобського побуту переважало приношенє в жертву хліба, або зображеня зьвірят з тіста. Звідтіля таке велике значінє в обрядах весільних, котрі остають у тіснім звязи із сьвятом коляди, має коровай, що заступив головне жертовне зьвіря Арійців — корову. (В піснях називають коровай — рогатим). Час вінчаня був у звязи з соняшними явищами. (У лужицьких Сербів сьвято Різдва Хр. зве ся gody, а у Поляків gody означає — весілє). В колядах небесні сьвітила: сонце, місяць, зьвізди в антропоморфічнім виді являють ся справниками людського подружа: красне сонце приладжує приданє і наряжає молодих до вінця, сьвітлий місяць із своєю подругою, вечірною зорею, віддає дівчину замуж і наділяє її — долею. Прославленє сонця і місяця в колядках переходить у прославленє господаря і господинї, а так само культ сонця проникає всї весільні обряди словянських народів.

24. грудня, від вечера того дня до самого Богоявленя 19. (6.) січня, саме славленє, сам обхід з такими піснями — колядувати, колядою — дарунки [1]), що дають колядникам по хатах, а в актах XVI. столїтя означала коляда ще данину властям або духовеньству. Такуж назву надають самому часови сего сьвята — „прийшли коляди". В такім збираню дарунків давнїйші дослїдники добачали останки поганського збираня приносів на спільну празничну жертву (ходженє з ралом, іти на ралець).

Однак у самій назві народних празників, применених уже в старовину до Різдвяних сьвят нема натяку анї про первісний час поганських празників, анї про їх первісну назву. Назву коляда стрічаємо в усїх християнських народів Европи, а походить вона з грецького *καλάνδαι* а латинського calendae, старословянського колѧда.

В колядках зберегли ся давні форми пастушого і патріярхально-хлїборобського побуту. Найлюбійший предмет у колядках, де описує ся хозяйство господаря, єго воли, корови, вівцї, пчоли, єго поле вкрите густими копами. Хлїборобські обряди на Різдво і вороженє що до хлїборобського господарства і скотарства відзначають ся давниною і розповсюдненєм. Колядки прославляють плуг, соху, оранє, сїйбу і ворожать урожай. До таких обрядів належить посипуванє зерном при ходженю по домах з колядою (особливо на новий рік), з ношенєм плуга або єго частий і ставленєм на покутї снопа-дїда. (Потебня, Объясн. II., 165.). Замітно, що час дїйства колядок є не зима, але початок весни, і не ніч а досьвіток.

В деяких колядках, очивидно пізнїйших, аж сьвітить ся наскрізь побут княжої доби. Деякі колядки (а також щедрівки) зберегли слїди удільної доби дружинної і княжої з натяками про походи долї Дунаєм, на Царгород, про добуванє го́родів, і творять перехід до історичного епосу дотатарської доби і нагадують історичні подїї, записані

[1]) У Римлян перед сьвятом calendae ходила по домах товпа молодежи з танцями, сьпівом і привітом господарю і дiставала за се дарунки. — У нас колядники (часто також хлопції) колядують під вiкнами господареви і дістають за се дарунки, звані в тім случаю „колядою".

в нашій літописи. А хоч сї пісні і не вказують певної історичної особи, однако черти побуту й удільної доби виступають зовсїм виразно в многих таких піснях. Яркі слїди історії Руси удільної доби, збережені в народній поезії, не мають вправдї форми історичних пісень, а всеж таки їх форма неперечно давна і народна. Такі отже колядки і щедрівки треба вважати величальними піснями в честь давних героїв і князїв. Сего рода пісні зберегли ся найбільше в Галичині, на Волині, а в части на Полїсю, бо тут у Галицько-волинській землї, після погрому київського князївства Татарами, дальше розвивало ся те житє, що виробило ся в цілій удільній Руси в XII. ст.

3. Щедрівки (мабуть словянська назва колядок, примінена до Йорданського обходу), як і колядки, се релїґійно-обрядові пісні в честь сьвітлих сил природи. Вечер перед новим роком, 31. грудня, на „Маланки“, називають богатим, добрим або щедрим. Дїти, іменно біднійших, ходять попід вікна сусїдів „щедрувати“, т. є. сьпівають величальні пісні господареви, господинї і т. д., за що їм богато (= щедро) дають гроший, пирогів і т. ин. Щедрівки мають з малими виїмками такий склад як колядки.

4. Мясниці. З мясничних обрядів належить до глибокої старини український обряд „Колодія або Колодки“, поминальних балабухів, вороженя о живих. Задержав ся також обряд прогонюваня зими або смерти. Проф. Сумців (Культурныя переживанія Нр. 56.) виводить Колодку від карного наряду, робленого в давнину з брусів з отворами для рук і ніг. Декуди являє ся Колодка в видї кукли новородженої дитини. Се Колодій, що родить ся в понеділок у мясниці, а в суботу умирає, а жівки хоронять єго з плачем. На Україні колодку привязують у видї дерев або ленти нежонатим до руки і домагають ся викупу. В „Правилахъ митрополита Кирила“ з XIII. столїтя є згадка про мясничні кулачні бійки: „Позоры бѣсовскыя съ свистаніемъ и съ кличемъ и въ племѣ съзывающе нѣкы скаредныя пьяницы, и бьюще ся дреколѣем до самыя смерти, и взымающе отъ убиваемыхъ порты“ (Русск. Истор. Библ. т. VI. 95.).

5. Веснянки (також гаївки або гагілки[1]), належать до найпоетичнійших творів української народної поезії. Сьпівають їх весною, почипаючи з Благовіщенем (25. ст. ст. марця) і з Великоднем, дівчата. Збираючи ся на улиці, звичайно на горбочку, закликають весну, а при тім забавляють ся у весняні іграшки. Сї обряди весняні й ігри тривають від марця до червня. Се пісні виключно дівочі, що висьпівують головно розцьвіт житя, любов і подруже, а парубки лише прислухують ся і вмішують ся хиба своїми жартами, на котрі дівчата знов відповідають сьпівом (пор. хороводну пісню: сіяне проса). Се величальні пісні із замітними іграми, котрі сягають глибокої старовини, в честь сьвітлих сил природи, котрі визволили ся від сили зими й обновили природу до нового житя. У веснянках є згадки про птиці (ластівки, про жайворонка, що також сьпіває пісні весні, н. пр. „Чом ти, жайворонку, рано з вирья[2]) вилїтав? Іще по гороњкам снїги лежали" (Чубиньскій, Труды, III., 110.). Крім птиць згадують у веснянках кучеряву вербу, білу березоньку, червону калину, шовкову зелену траву і любов з вінцями, з цьвітами, на котру відзиває ся соловій і кличе дівчата на улицю на весняні хороводи: „Гей, дївки, весна красна, зїлє зелененьке (Чубиньскій, Труды, III., 143.), місяць над водою, дївки на улиці" (ibid. 140.).

У деяких сторонах є ще звичай серед тих весняних игрищ проганяти зиму і палити соломяну куклу, котру називають зимою, а на Україні і в Галичині в деяких околицях у великодну неділю обходять обряд похоронів Кострубонька, в котрім давнїйші дослїдники мітольоґії добачали зображанє завмираня сонячної теплоти зимою, і пробудженє й ожпвленє весною[3]). Також у круглій формі хороводів і їх круговидних рухах добачали дослїдники мі-

---

[1]) О. Галька (Народни звычаѣ и обряды знадъ Збруча) виводить назву гаївки від гаїв, де мабуть відбували ся весняні ігрища піснями.

[2]) Поученє Владимира Моном. (Лавр. Лѣт. 1872., 236): „И сему ся одивуемы, како птица небесныя изъ ирья идуть". Вирей, вирай, вірай, рій, казочна сторона, де нема зими. грецьке ἔαρ(ἦρ) — весна, українське яр?

[3]) Одна з дївчат в хороводї падає наче мертва, всї почипають її плакувати, а відтак вона встає, мов би ожила і всї радують ся.

тольоґії символ кругового обороту сонця. Одначе в дійсности в хороводних піснях вельми мало зберегло ся мітичних прикмет. Найбільше згадують у веснянках дрібний дощик, котрий впливає на урожайність землі й єго справді найбільше треба з весною. Тимто діти особливо присьпівують пісні дощикови, а сюди відносять ся також і замовлюваня. Деякі веснянки й іграшки весняні відносять ся до історичних осіб і подій (н. пр. про Воротаря і князя Романа).

Весняні обряди і празники не зберегли імени ані одного поганського божища, в честь котрого відбувають ся сї празники. Однак Юрій Хоробрий заміних імовірно таке божище поганське і став опікуном скотарства і хлїборобства, що відчиняв землю, випускав з неї траву і ростини.

В провідну (Томину) неділю поминають померших, ідуть на кладовища, гроби (проводи), що нагадує поганську тризну.

Найважнійшим майже змістом веснянок і хороводних ігровних пісень є радість і дбалість про перехід від весни житя до подружа. Відси весняний антаґонізм дївчат і молодців, що виявляє ся в широко розповсюднених і давних іграх: „просо сїяти“, „вибір невіст боярами серед княгинь“, „воротар“, „мости“, „вербова дощечка“ і т. п. Сїянє проса се одна із найдавнійших українських ігр. Вибір невіст, проявлений в „сїяню проса“, визначає ся чертами старовини. Юріївські пісні, „мости“ і „вербова дощечка“ зображають весілє і подруже, до котрого переходом є символ моста або вербової дощечки і тому весняні пісні схожі з весільними.

6. Русальні пісні, названі від русалок[1]), сьпівают в часї Зелених сьвят, а зелену неділю називають також клечальною (від віток „клечанє“, котрими для почитан дерев і цьвітів затикають стріхи хат і ворота, щоби відг…

---

[1]) Русалками по народному віруваню ставали діти, що померл нехрещені або були прокляті родичами і жили в ріках і т. д. (пор. р сло) та ночами забавляли ся (пор. Причинна Шевченка). Після вір ваня деяких народів (н. пр. Греків) душі померших вертали на зем в часї між Великоднем а Зеленими сьвятами, тому русалії лучили з поминками про померших.

пяти тим відьми) або русальною. В задушну суботу перед Зеленими сьвятами, перед 7-мою неділею (зеленою) по Великодні, поминає християнська Церква померших, а тоді припадав первісно поганський празник весняний Русалок, схожий з римськими rosalia, грецькими русалїя, від грецько-латинського rosaria, dies rosae, rosationis.

Згадки про русалії в староруських памятниках сягають від XI. ст. і часто лучать ся із згадками про ігри і скоморохів. Назву русальної неділї стрічаємо в лїтописях.

В часах поганьства хоронили мерців на розпутях (пор. оповіданє Начальної Лїтописи о тризнї у Вятичів, котрі ще в XII. столїтю палили мерців і ставили в малих посудинах попіл на стовпі „на путехъ"), в лїсах, на горах, спускали в воду. Відтіля повіре, що русалки вибігають на розпутях і переслїдують подорожних („заласкотують на смерть необачних"), вішають ся на вітках дерев, живуть по горах або у водї. На Українї русалки представляють ся в образах дерев, корчів, тополї.

7. Купало. Кострубонько. Як осуджувані в християнській проповіди і згадувані в первісній лїтописи коляда і русалії неперечно підходять до поганської основи, так належить до визначних лїтних сьвят празник Івана Купала [1]). Обходжено єго в часї найбільшої сили сонця, „лїтного звороту сонця", у вечері з 23. на 24. червня, хоч він носить популярне імя християнського Сьвятого, а ся злука християнського сьвята з поганським празником впразила ся в давній назві Івана Купала. В обрядї Купала переховали ся до нашого часу останки давного богослуженя, про що згадує Густинська лїтопись, а також грамоти литовських князїв [2]). Перед куклою, котра зображає Купала, Марану (Марину) являє ся і мужеська кукла Костру-

---

[1]) Купало мабуть означає місце до купаня. — П. В. Владимировъ (Введеніе въ истор. русск. словесности, ст. 264.), догадує ся, чи Купало не походить від того кореня, що південно-слов. „куп, купштина, скупщина — зборище, товпа, собор, польське kięр (kępa — острів).

[2]) В грамотах литовських князїв (1350., 1396. р.) находимо замітні слова: „писана (грамота) во вторникъ передъ купалы св. Ивана", „до Ивана дне до купалъ".

бонько (Іван і Купало, Іван та Марія [1]). Обряд відбуває ся так, що беруть ся за руки, гуляють і сьпівають купальні пісні та скачуть через огонь, купають ся, кидають вінці на воду, затикають зелені вітки в землю і стріхи. Веселий празник Купала закінчує чергу сонїчних сьвят і є схожий з західно-европейськими субітками (Johannisfeuer). Є також звичай глядати чародійних трав, а особливо мітичного цьвіту папороти, котрому приписують чудотворну силу вказувати укриті під землею скарби. Хорвати звуть сей цьвіт перуновим цьвітом, отже вважають начеб емблємою сонця або блискавки. Над Збручем (і на Покутї) був звичай на сьв. Івана вранцї купати ся в водї, а відтак пускати з водою соломяного боввана, Кострубонька [2]), перевязаного чорнобилєм і украшеного цьвітами, або єго палити. І люди купають ся в празник Купала у водї віруючи в чудову силу води, а се лучить ся з назвою Купала [3]). Можна би отже думати, що вже в перших часа[х] христіяньства в купальних обрядах перемішало ся живл[о] христіянське з поганським. Нема ніякого сумнїву, що пе[] регодом вельми розповсюднив ся христіянсько-леґендарни[й] міт і народно-христіянський обичай, а се очивидно вит[] снуло своє пятно на народнім сьвітоглядї.

Купальні обряди зберегли більше черт глибокої ст[а]рини, як купальні пісні, котрі в тім зглядї уступають м[і]сця колядкам. Замітною чертою купальної обрядовости [є] купальні костри, їх запалюванє і перескакуванє чер[ез] огонь, як і перегін скота, що охороняє від недуг. (те са[мо] у Ґерманців. Johannisfeuer, Notfeuer, гл. W. Golthe[r] Germ. Mythologie, ст. 570. і сл.). Купальні огнї віднося[ть] ся також до урожаю: хто висше скочить через огонь, у т[ого] уродить ся висше збіже. (Потебня, О куп. огнях). Замітн[ою] чертою є також двійність празничних усоблень (Куп[ала]

---

[1]) Се дало почин назві цьвіток — Іван та Марія (viola tricolor)

[2]) Кострубонько. корінь костр — українське костер.

[3]) У Греків і Римлян сьвятковано також лїтний поворот со[нця]. У Греків на празник Церери і Бакха відбувало ся очищенє вс[і]х огнем. У Римлян на празник Палілії перескакували через огонь [і пе]реводили через него стада, а з тим відбувало ся очищенє з підм[огою] води. На сьвято Весни (23. червня) у Римлян покроплювали доми [во]дою, а в ночи того дня палили огнища і перескакували через них.

і Марена-Марина, Іван і Марія), і двійність обрядів веселих, гулящих і сумних — оплакуваня топлених або палених уособлень колишних поганських божищ (з котрих лишили ся тільки епітети: Ярило, Кострубонько). Тепер майже всї піснї про Ярила і Кострубонька перейшли в ігрові і хороводнї або в дитячі піснї. В українських землях відбуває ся ігра „Кострубонько“ так, що дївчина в серединї кружка тужить за Кострубоньком, як би ожидала єго і питає про него подруг, котрі відповідають, що Кострубонько лежить недужий, а вона хватившн ся за голову, сьпіває:

Прийди, прийди, Кострубоньку!
Стану з тобою до слюбоньку...
Щож я бідна учинила,
Кострубонька не любила!

Наконець кажуть, що Кострубонько умер і єго поховали, а тодї дївчата починають тїшити ся, плещуть в долонї і тупають ногами. (Чубиньскій, III., 77. і д.). Обряд топленя у водї проявив ся у розширенім присьпіві купальних пісень:

Купала на Івана!
Купав ся Іван
Тай в воду упав!

До купальних обрядів належить також ходженє з деревами, котрі також топлять як кукли. Костомарів (Объ истор. значеніи русск. нар. поезіи 1843., 52.) описує обряд „тополї“, обходжений на Українї в зелену неділю. Дївчата вибирають одну із своїх подруг, привязують єї піднесенї руки до палицї і так водять по селї і полю з присьпівами: „Стояла тополя край чистого поля: стій тополенько! не розвивай ся, буйному вітроньку не піддавайсь!“ Се називає ся — вести тополю, а вибрану дївчину звуть „тополя“.

В купальній обрядности і піснях визначне місце, як висше зазначено, займають обряди з травами і цьвітами. Глядане цьвіту папороти, що цвите в Іванову ніч, а також цілющих трав, котрі зривають в сю таїньственну обрядову ніч, належить до прикмет сего празника. Але найпоетичнїйшим мотивом купальних пісень є піснї о пере-

мінї з несьвідомости звінчаних, брата і сестри в цьвітки Іван-Марія, згаданих висше:

„Сестру з братом звінчали... ходім, сестро, в темний лїс — нехай же нас зьвір поїсть,

а лїс каже, не приймy, а зьвір каже — вижену...

Ходім, сестро, горою, розсїємось по полю шовковою травою.

Будуть люди зїлє брати, сестру з братом споминати:

Я зацвиту жовтий цьвіт, ти зацвитеш синїй цьвіт — буде слава на весь сьвіт“.

Вороженє вінцями, хороводи і піснї вказують на подружний, любовний характер сьвята Івана-Купала.

Се були ті головні обрядові піснї з мітичною (календарно-астрономічною) основою, на котрих перегодом християнська Церква витиснула своє пятно. В тих піснях і обрядах, що відбували ся підчас тих і инших соняшних празників, зображувано зміну весни, лїта і зими, пробудженє і розцьвіт природи, а відтак з ослабленєм і зменшенєм сьвітла і теплоти завмиранє ростинної сили природи, що видавала ся мов би похороненою підчас зими.

8. Обряди і піснї жнивні, зажинки, обжинки. Початок і конець жнивних робіт у глибокій старовинї були злучені з деякими обрядами і празниками при супроводї відповідних пісень. У народу українського називають сї празники: з а ж и н к а м и, о б ж и н к а м и, д о ж и н к а м и або т о л о к о ю (поміч у сїльських полевих роботах).

Жнивні обряди проявляли ся плетенєм вінків з колосків жита і пшениці, або в дожиночнім „снопі-дїдї“, котрий приносили з піснями домів з поля і ставили в хатї на покутї. (Сей обряд нагадує також різдвяний звичай). І дожиночні вінки і сніп вважали ся цїлющими; ними кормлять недужий скот і примішують до зерна, призначеного на сївбу. До тих обрядів належить давний і важний обряд „завиваня бороди“ Волосови, Іллї або Козлови. Доказом давнини сих обрядів, а в части пісень в їх супроводї, є виразна схожість жнивних обрядів і пісень не тільки в усїх Словян, але й у Литовцїв і инших аріо-европейських народів. Дожиночний сніп називають на українських зем

лях (також у Німеччині завиванє бороди Вотану) козою або козлом або жмит збіжа полишеного на полі незжатим. Потебня сей обряд лучить з вірованєм розповсюдненим у всїх европейських народів, що „душа ниви єсть похожа на козу або козла, єство (як Фавн або Сильван), переслїдуване женцями, котре скриває ся в останнїй незжатий жмит колося, або останнїй сніп“.

Відносини жнивних обрядів до сьв. Іллї зазначують ся тим, що 20. ст. ст. липня, в день сьв. пророка Іллї, (на котрого перенесено черти Перуна, що їздить по небі возом і викликує грім і лискавиці), звичайно зачинають жати жито, вяжуть перший сніп, обмолочують, а з зерна приготовляють хлїб і сьвятять єго. Про сьв. Іллю яко опікуна хлїборобства сьпівають у піснї: „Ходить Ілля, носить пугу житяную, куди махне, жито пахне“.

В жнивних обрядах і піснях стрічаємо також уособленє вінка, колоска, толоки і т. п. В українській піснї: „Ой котив ся наш віночок по полю, ой просив ся челядоньки до двору: возьми мене, челядонько, з собою“ (Чубиньскій, Труды III., 232.).

Жнивні піснї виявляють похвалу збіжу, полю й єго господареви, а такі давні образи поетичні, як порівнанє жатви з битвою („Слово о Полку“), зворот до сонця, місяця, порівнанє збіжа з „золотом на току молоченим“, або порівнанє богатства збіжа, снопів і кіп з тьмою, із зьвіздами на небі, настроюють до вислову, зробленого проф. Сумцовим (Этногр. обозр. III. вип.): „Від обжинкових пісень віє теплом лїтного вечера і запахом тілько що скошеної ниви“.

9. Побутові обряди і піснї. Окрім календарних обрядів злучених з житєм природи і хлїборобським побутом, зберегли ся посеред народу також обряди иншого рода — родинно-побутові, що обіймають усї головнїйші хвилї людського житя: родини, хрестини, весїлє (вінчанє) і похорони. Зпоміж тих особливим богатством і ріжнородностю змісту визначають ся весїльні обряди. Повна драматизму „весїльна ігра“, як нинї ще звуть весїлє (між иншими у Гуцулів „весїлє грати“), сягає глибокої старини і держить ся до нинї в народї сильнїйше, як усї инші обряди. Піснї, котрі осьпівують найважнїйші хвилї

родинного житя (родинні), визначають ся високою поетичностю, а особливо пісні, що відносять ся до найважнійших хвиль родинного житя: весїльні і похоронні. В тих піснях виявило ся не тілько богато незвичайно зворушаючої сердешности і чутливости та справдешня висока поезія, але й велике богатство культурно - історичного матеріялу і споминів з доісторичних часів і первісного устрою семї.

а) **Весїльні пісні** займають між обрядовими видне місце задля самого значіня весїля в культурнім житю. Весїльні звичаї і пісні зберегли в собі засновини вірувань і поглядів на устрій родини, так важний у народнім житю, як початок родини.

Початкова Лїтопись вказує на ту ріжнородність побуту в українських племен; у кождого був свій обичай і ріжні степені суспільного і родинного побуту. Опісля політичні відносини, зближенє племен, злучених в руську державу, заведенє християньства змінили значно ті старинні форми народного побуту, але в народних повірях, переказах і піснях несьвідомо зберегли ся останки старинних обичаїв, яко неперечний відгомін доісторичного побуту і домашнього культу. Дослїдники весїльних обрядів і пісень находять в обрядах злучених і нинї з церковним вінчанєм останки старовини. Те, що давно колись було дійсностю, прибрало перегодом значінє обряду, осьвяченого законом звичаю. Так н. пр. Початкова Лїтопись згадує про Полян, що мали весїльні обичаї, а протиставить їм Деревлян, про котрих говорить, що „брака у нихъ не бываше, но умыкиваху у воды дѣвиця“.

Окрім згадки в Начальній Лїтописи про „умыканє женъ“, розпоряджає Ярославова „Правда Руська“, що за уведену женщину має виновник заплатити грошеву кару, а крім того й епископови. В грамотї до смоленського епископа з 1156. року між справами підчиненими судівництву епископа названа також кара за уведенє женщин. Звичай сей умиканя був і у Чехів і у Поляків (Volumina legum назначують строгі кари за се), а Бонлян (Beauplan в Description de l' Ukraine) згадує ще в першій половині XVII. столїтя про звичай уведеня дївчат на Українї (пор. Volkov, Rites et usages nuptiaux en Ukraine, Paris, 1893.).

Однак звичай сей не був загальний, бо і в тих старинних часах є вже побіч „умиканя“ згадки про подружа з підмогою покупки. (Гл. Dr. I. Piprek, Slav. Brautwerbungs- u. Hochzeitsgebräuche, Stuttgart 1914. mit Vorwort v. V. Jagić. — Krek, Analecta Graeciensia, Hochzeitsgebräuche der Slaven).

Про се були спомини також у старинних Греків і Римлян. Тим можна пояснити, що в народних піснях весільних називають часом жениха „ворогом“, а сватанє зображає ся ловами (н. пр. „Маруся“ Квітки[1]), „Назар Стодоля“ Шевченка) або наїздом, війною (н. пр. в Гуцульщині). Начальна Літопись згадує також Радимичів, Вятичів і Сіверян, що „єдинъ обычай имяху, живяху въ лѣсѣхъ“, „и брацы не бываху въ нихъ, но игрища между селы и схождаху ся на игрища и на плясаніє и на вся бѣсовскія игрища и ту умыкаху жены себѣ, съ нею же кто совѣщеваше ся“. Було се отже подруже з підмогою пориваня дівчат проти їх волї або деколи за їх згодою. Колиж опісля настали мирні і лагіднїйші відносини, первісний акт грабежи, нападу, став лише символом, а пісня поетичною окрасою.

Дальший степень у розвитку сих відносин представляє покупка жінки, а грабежник-жених платить віно семї, рід викупу, як се бувало й у старинних Греків і т. д. Віно ставало ся опісля майном (обезпекою жінки на случай смерти чоловіка); від родичів діставала жінка посаг. Таким способом у весільних піснях і обрядах зберегли ся спомини про старинні форми народного родинного побуту.

Народне українське весілє доси злучене з многими обрядами і піснями, котрі творять весільну „ігру“ протягом кількох днів. Нарід доси уживає вислову „грати весілє“. У галицьких Лемків, як запевняє Я. Головацький, задержали ся із народних ігрищ лише весільні (Пѣсни III., під. 366.). Весільні пісні і присьпіви товаришать ріжним обрядам весільним, чи то печуть коровай, чи крають єго,

---

[1]) Згаданий у Квітчиній „Марусї“ обряд „колупаня печи“ сватаною дівчиною, остає в звязи із старинним почитанєм домашнього огнища (в хорватських обрядах весільних дівчина ходить около печи і цїлує її).

чи заплітають або розплітають молодій косу, стрічають жениха, обрядові особи, гостиї, або провожають їх, їдуть до вінця, або вертають і т. п. Весільні обряди у народу українського є вельми ріжнородні в ріжних околицях, а навіть в сторонах кождого українського говору. Однак мають вони спільні черти, на підставі котрих можна виділити основний тип українського весіля, що зберіг давні черти. А сї давні черти проявляють ся в загальнім значіню основних обрядових дійств, осіб і в пісенних обрядах.

Народні сільські весіля відбувають ся в осени і зимі, після покінченя хліборобських робіт, а весною їх нема. У весняних хороводах та іграх навязують ся перші взаємини женихів з дївчатами. Так бувало і в давнину, як сьвідчать літописи про „игрыща между селы“ і тут відбували ся наради про весілє або порване (викрадане) дївчат. Нарада про весілє була або добровільна, або злучена з викупном (віно́) за дївчину у родині (семї). В хороводних піснях стрічаємо вибиранє дївчат, а у весільній ігрі жених зве ся звичайно **князем**, а дївчина — **княгинею**, що нагадує черти давного побуту **висших верств**. Се останки давних побутових обставин, що набрали в селянській верстві иншого значіня, а нині зберегли ся в церковнім обряді вкладаня на голову вінців — **вінчаня**.

З весільними піснями лучать ся ігрові пісні (н. пр. сіянє проса), при чім дві супротивні сторони парубків і дївчат годять ся на се, що парубки купують дївчину (овлада Царгорода, Києва, де жиє дївчина й єї семя), о переході через воду по вербовій дощечці або по мості (мотиви чисто весільних пісень). Потебня вказує на схожість весільних пісень і що до розміру і що до змісту мотивами веснянок, купальних і дожинкових пісень. Так само деяк обряди весняних і літних ігр нагадують весільні обряди В обжинкових піснях повторяють ся ті самі вислови про коровай, вінок, як і в піснях весільних. Киданє вінців н воду і ворожене на тій основі відносить ся прямо до по дружа. В хороводних піснях находимо ті самі символічн образи жениха і дївчини, як і у весільних: сокіл — жени лебедь — дївчина.

Властива весільна ігра, весільна обрядовість представляє ся в таких головних уступах: **сватанє, заручини**

дівич вечер, відтак весільний день, з котрим лучить ся богато обрядів і пісень, а на остапку деякі повесільні обряди. У весільнім обряді виступають обрядові особи: старости, дружки, бояри, дівчата і т. п.

Старости виправляють ся на сватанє з дому жениха в дім дівчини вечером з хлібом-сілю, де їх приймають яко чужих заїзжих „добрих людий". Отець дівчини бере від них хліб-сіль і питає, відки прийшли, з якої землї, з якого царства. Старости оповідають широко, виставляючи себе „ловцями-молодцями князя", котрий попав на слїд куниці або прямо гарної дівиці. Ловці сим слїдом, по снїжній пороші прийшли в дім дівиці.

В другій дії весільній — заручинах — отець дівчини або старший з родини (як вона сиротою) ударяє в руку старости, завинувши свою руку в полу кожуха і тим стверджує умову, як се діє ся при купні.

Відтак повязують старостів ручниками, відси вислів заручини. Заручини є рішучою хвилею в долї дівчини зарученої, як би проданої у чужий рід. Коли дївчина сирота, тоді дївчата сьпівають сумні пісні по померших єї родителях.

Перевязуванє старостів ручниками має символїчне значінє і знаменує злуку обох родин і молодої пари. Звичай сей вельми давний, бо знали єго також старинні Індове. Злуку сю зазначує також складанє рук молодої пари, як се діє ся тепер і в церковнім обряді підчас повязаня епитрахилем при вінчаню, — звичай очевидно перенятий з поганських часів з христіянською закраскою. Заручини були в поганських часах справдешним заключенєм подружа з жертвами і обрядами, котрими кермував поганський жрець, котрого нинї заступає сьвященик. Знаменем злуки був уже в тих давних часах перстень яко знак неволї жінки, яко злучник жінки з чоловіком, а вручуванє молодою платка (хустини мережаної) молодому було також символом віддачі власти над собою, відреченя від дївочого стану. Те саме значінє має підчас самого весіля обряд обтинаня волося молодій і єї зачіпчуванє (пор. Dr. Piprek, Slav. Brautwerbungsgebräuche).

До зачіпчуваня вживають крім чіпця звичайно червоної хустки, котра є символом огню, а сам обряд вказує на

жертву, приношену тим домашним божествам молодого, доси її чужого, щоби їх для себе ублагати.

На два дні перед вінчанем пекуть хліб круглий з білої муки, коровай, з обрядовими звичаями і сьпівають при тім пісні: „Сьвіти, місяцю, з раю нашому короваю, аби був коровай красний, як сонїшко ясний“... „з семи криниць водиця, з семи стогів пшениця“ (Голов. Пѣсни III., II. 249, 284). Весїльний коровай прикрашують всякими видами птиць і зьвірят, а також шишками (в видї соснових шишок), а Сумців зближає коровай з обрядовими хлїбами в видї „козуль“, „коров з рогами, оленів, овець“. Імовірно в старовину короваї весїльні відносили ся до тих треб, про котрі згадує „Слово нѣкоего Христолюбца“ з XIII. столїтя: „короваи имъ (богамъ и богинямъ) ломятъ и куры имъ рѣжутъ“. На весїльнім столї конечно має бути печений когут і курка, котрими годують молодих, а инї ще несуть при вінчаню до церкви когута або курку. В українських піснях весїльних порівнують часто коровай з місяцем і его пекуть або в видї місяця або прикрашують місяцем: „коровайчики-жіночки, хороші короваї бгали, в середину місяць клали, около зіроньками“ (Сумцовъ, Изслѣдованіе о свад. обрядахъ 143.).

Коровай бгати, се був оден з найважнїйших обрядів весїльних. Сумців бачить в тім обрядї символ культу сонця і місяця (супруже сонця з місяцем згадує ся в індийських Ведах і литовських обрядях), на що є натяки в піснях при печеню короваю, символ подружа молодої з молодим і їх щасливого та благословенного житя, а також остапок арийської жертви корови, котру в Індиї приношено богам в жертву, а на скірі оберненій горі волосом саджано молодих. Перегодом із убожеством народу дїйсну жертву замінює символ, наслїдоване з тїста (роги на короваю), налїплюване на короваю (в піснях названий він „краєний і ясний, як сонїнко, але також рогатий“), а сама назва „коровай“ нагадує сю індийську жертву. Печенєм короваю заняті женщини (свахи, їх 7 або 9 або 13), а Хв. Вовк бачить у тім звязь із семи жреками, котрі в Індиї приготовляли напиток „сома“. В часї жертви й опісля також печеня короваю

сьпівали сї женщини любовні пісні в честь божества сонця і танцювали около короваю.

З передвесільних обрядів найбільшою сьвяточностю визначає ся дївич-вечер; звичайно буває на передоднї весїля в домі молодої, а в піснях величають князя і княгиню і весїльних гостий. Весїльні пісні визначають ся замітним богатством поетичних образів символїчних, в котрих зображені князь і княгиня. Ось паралельні образи для дївчини і для жениха: сонце, зірки і місяць; яблінка, віточка й явір; зазуля і соловий; лебедь білий, уточка, чорна галочка, перепелочка і сокіл або селезень" н. пр.

Ой мовила ясна зоренька до місяченька,
Ой мовила молода до молодого. (Голов. 300.).

Уособлене, символїзм простягає ся у весїльних піснях не тілько на жениха і молоду, але й на еї прикраси, косу, бинди в косї, дївочу красу, вінок.

На дївич-вечорі (перед весїлем) ставлять з вітки черешнї, вишнї або смеречини деревце: „ільце, вільце" (гільце) на столї перед молодою парою, украшене барвінком і позліткою, а молодого й молоду садять на вивернений на верх шерстию кожух (в Індії на скіру з жертвованої корови), і се називають „посад" або „посаг", що е знаменем богатства в будучинї. Гільце затикають у коровай.

В день Івана Купала (23. червня) парубки ставлять на Українї на горбі таке гільце, звичайно з вітки овочевого дерева або смеречки, називають его „купайло" і прикрашують вінцями з барвінку або рути, втикають у него також сьвічечки, палять коло него огонь, скачуть з дївчатами увінчаними довкола него, а відтак кидають его у воду. Весоловський вважає „гільце" символом райського дерева, а Сумців відносить сей звичай до часів, коли нарід жив у лїсах, а дерева були предметами молитви і жертв. Однак в дійсности гільце, звичайно з вітки овочевого дерева споруджене, е символом молодого житя і плідности й остає в звязи з почитанем сонця, его плодотворної сили. Сей звичай е вельми старинний, а також звичай „вінкоплетин", коли дївчата-товаришки молодої плетуть з барвінку вінець (симво

дівочого стану) і сьпівають сумовиті пісні, котрі вказують на зміну і втрату сего стану.

На дівич-вечорі саджають молоду „на посáд“, на діжу, в котрій мішено коровай, прикриту скірою або вивернением шерстию в гору кожухом, а наповнену зерном, яко знаменем благословеня. Перед тим староста або дружка опроваджує молодих тричи около посаду і просить для них у родителів благословеня. Але звичайно садять молодих „на посад“ на лавку в куті за столом (на покуті), в розі хати за столом під образами. Там на сьвятий вечер ставлять сніп збіжа (дід, дідуха), там також ставлять на ніч у місці кутю, бо се місце вважало ся прибутком домашних богів, домашнього огнища. Нині там завішені образи Сьвятих (божник).

Звичай саджаня молодих на кожі був відомий у Індів і у Римлян, отже відносить ся до глибокої старовини.

Найбільше обрядів і пісень відносить ся до дня весіля. Обряди відбувають ся не тілько в домі молодої, але і в домі молодого. В рішучий день долі молодої відбуває ся обряд оплакуваня дівочого житя, коси з натяками про чужих людий, до котрих переходить молода. Молодий — се „чужинець“, що приїде з дружиною, котру називають Татарами або Литвою. В деяких піснях і обрядах є ще натяки на давне порване дівчат і купно їх. В галицько-руській пісні сьпівають: „Далеко чути, далеко видно, як молоденький їде, калину ломає: як полем їде, коником виграє; як на подвіре заїде, шабелькою вививає, до хати увійде, шапочки не здіймає“ (Головацький 308.), або: „під ним коник грає, як сиций сокіл літає“ (ibid. 438.).

Приїзд молодого порівнує ся в піснях з тучами темними, з грізним наїздом, а се виражає ся також у обрядах. Аж після торгу о косу, символ дівчини, відчиняють ворота і впускають весільну дружину, а відтак слідує продаж коси. Звичайно викуп за косу молодої бере єї брат, до котрого відносить ся розповсюднена старинна пісня про „брата-Татарина“, що продав косу і сестру (Головацький 328, 336.).

До обрядів збережних з давного побуту, що допускає пірванє молодої і приневоленє єї силою, відносить ся збережений у деяких околицях обряд роззуваня молодого молодою. В Лаврентіївській Літописи під 980. р.

Рогніда каже про князя Володимира: „Не хочу розути робичича, но Ярополка хочу“, а сей звичай питомий не тілько Словянам, але й Німцям (Сумців 29—30. О свадеб. обрядахъ).

Подруже вважали в глибокій старовині „судом Божим“, як смерть, волею висшої сили, котрій треба піддати ся, (бо так „на роду написано“); відсїля назви: „суджений і суджена“.

Тілько пізнїйші пісні весільні виявляють сьвітлі черти радісних відносин до весіля, бажаного обом сторонам., а взагалі народна весільна поезія визначає ся переважно сумовитим настроєм, відповідним сумній многовіковій історії української женщини. Тимто пісні молодої й єї подруг — се „заводженє“, „голосінє“, а плач єї обовязковий. Длятого весільні пісні часто змішують ся з побутовими піснями про сумну долю женщини і легко переходять у круг сих пісень.

Замітно, що у весільних піснях часто згадує ся епічна ріка Дунай: молода тоне в Дунаї; отець, мати, брат, сестра не можуть її ратувати; ратує її милий, або вона кидає свою косу — дівичу красу в Дунай і посилає її до вітця“.

Після повороту з церкви по вінчаню обсипують молодих зерном або хмелем, годують за столом куркою з когутом:

Ой сип, матїнко, овесець,
Щоб наш овесець рясен був,
Щоб наш Семенко красен був.
Ой сип, матїнко, пшеничку,
Щоб наша пшеничка рясна була,
Щоб наша Мариська красна була (Етн. Зб. I., 361.).

Весільні пісні мають звязь з иншими творами української народної словесности, з обрядовими, ігровими. Можна також найти в них казочні мотиви і на відворот у казках мотиви весільних пісень, н. пр. казочний мотив о чудних дівицях-лебідках, що переміняють ся в людий. У весільних піснях стрічаємо заговори і загадки, н. пр. що росте без коріня і т. д.

б) **Похоронні обряди, пісні, плачі, заводженя або голосіня.** Наконечна хвиля людського житя, смерть, була злучена з усякими обрядами як у старовині, так і тепер. З ними вяжуть ся всякі віруваня і погляди на смерть, на загробне житє мерців і на взаємини їх з живими. Обовязковими були проводи мерців з обрядовим оплакуванєм, котре умоляє мерців, що вони не будуть небезпечними, але прихильними для живих.

Смуток по близкім, дорогім покійнику зовсїм природний і тому при силї чувства виявляв ся він ритмічними видами, похоронною піснею, „причитаніємъ", про що згадує також лїтопись, навіть у князів. Протягом часу витворив ся погляд, шо покійник потребує обрядового, в певнім традицийнім видї зложеного плачу і тим способом явились заводові плакальницї, плачки.

в) **Похоронні пісні, плачі,** заводженя або **голосіня** мають отже темою смерть (т. є. конець житя) когось із семї або похорони, а в них проявляє ся не лише жаль і смуток по вмерлім, але там находимо також натяки на похоронні обряди і на се, як нарід уявляв собі житє по смерти. Сї плачі, заводженя і голосіня (грецьк. трени, пор. Кохановського Тrеnу, плачі жінок і плач Ярославни в „Словї о Полку"), витворили ся на основі на пів мітичній, на пів христіянській, яко велика частина української народної поезії. Старинний поетичний образ зозулї плакучої стрічаємо часто в тих плачах-голосїнях, так що мимохіть насувають ся староруські вислови желѣти, желя, карити — печалити ся. Володимир Мономах в 1096. р. пише про свою вдову-невістку, що вона „сядеть акы горлица на сусѣ древѣ желѣючи" (Ипат. Лѣтоп. 1289.). „Желю", „плач" навів Бог на ріцї Каялї після пораженя Ігоря Сьвятославича Половцями, як пише лїтопись 1185. р. Все те сьвідчить про давнину похоронних пісень і звичаю оплакувати померших. Відгомін сего звичаю відбив ся і в лїтописях і в Житях Сьвятих. Доси в декотрих сторонах зберіг ся звичай, що особливо даровиті з природи жінки складают нові плачі і голосять їх на похоронах (н. пр. на Гуцульщинї). Давні образи, епітети і мотиви в тих нових плачах повтаряють ся із старовини. А по виділеню христіянських черт у голосїнях остане все таки ще богато поглядів пр

смерть, загробне житє, про душу і відносини природи до чоловіка в старовину. Епітети й образи в плачах нагадують „Слово о Полку Ігоревім“.

Природа бере участь в жалю по вмерлім, мерця порівнують з сонцем або місяцем, а смерть із заходом за горами і лїсами. Смерть являє ся злощасним горем, безталанницею, обидою (пор. „Слово о Полку Ігоревім“), чорним вороном або кощавою жінкою, відьмою, гадюкою — вона невмолима (гл. М. Шашкевича „Нещасний“). Душа представляє ся птичкою, що вилїтає з хати крізь вікно (пор. „Бабуся з того сьвіту“). Вмерлий, що пішов „у далеку, незнаєму дорогу“ або країну“, „за темні, дрімучі лїси, за високі гори“, не пропав на віки, єго „дожидають в гості“. Єго поминають в „третини“, „девятини“, „сорочини“ (пор. „Марусю“ Квітки), а також „на проводи“ або „русальний день“ (в суботу перед Зеленими сьвятами), а особливо почесть померших предків роду („дїд“, „Dziady“ Міцкевича, білоруський вислів) лучено з празником коляди. Для помершого заставляють їду і воду на могилї або дожидають дома, лишаючи місце за столом (на Різдво заставляють кутю в ночі на „покутї“, а на поминки „коливо“, приправлене як різдвяна кутя), і лишають відчинене віконце, котрим душа влїтає. Похорони, се обовязок семї, а залишенє похоронів уважає ся великою провиною, як се було й у старинних Греків, бо тодї душа блукає ся привидом по ночах. Покійник ставав у такім видї на другім сьвітї так, як єго похоронили і тому в Шевченковій поемі „Гамалїя“ козаки благають Бога зовсїм в дусї народного віруваня, щоб їм не довелось „на суд праведний прийти, в залїзах руки принести і перед всїми у кайданах стать“. Деякі місця плачів прибирають прикмети епічних оповідань і визначають ся гарними та поетичними порівнанями і поетичною красою.

Плачі мають богато спільного не тілько з обрядовими піснями, але й із заговорами. В похоронних обрядах збергло ся богато подробиць, що сягають до поганської старовини. В деяких околицях є звичай класти в домовину ци завязувати в хустку (женщині) або зашивати в шапку (мужчині) гріш, що нагадує грецький ὀβολος для Харона. По смерти дївчини-молодої або паробка-жениха печуть ко-

ровай (як на весілє) і кладуть на домовину, а по похороні роздають семї (Кіев. Стар. 1890., I., 131.). Зберіг ся також звичай зимою і лїтом відвозити покійника на санях на кладовище. Се нагадує вислів у Поученю Володимира Мономаха: „сидя на санехъ“.

В Галицько-Волинській Лїтописи є під р. 1288. згадка про похорон кн. Володимира Васильковича: „Преставленіе же его бысть въ Любомли городѣ въ лѣто 1288., мѣсяця декабря во 10 день. на св. отца Мины. Княгиня же его слугами дворными омывше его, и увиша и оксамитомъ со круживомъ, яко же достоить царемъ и повезоша и на сани и повезоша до Володимеря“.

10. Релїґійно-моральні піснї або духовні стихи. Релїґійні піснї або так зв. духовні стихи народні творять богатий і вельми займавий відділ народної поезії, в котрім відбили ся віруваня і погляди народу, витворені під впливом христіяньства. Христіяньство осяяло душу народу новим сьвітлом, внесло в сьвітогляд его високі ідеали Божої любови, віри, саможертви і вплинуло на всї его почуваня і розуміня. Але попри се задержали ся між народом останки давних поганських поглядів, а крім того нарід не розумів з нової христіянської науки всего так, як треба і толкував собі дещо по свому, самовільно і неправильно. Тимто духовні стихи носять на собі пятно двовіря, виявляють мішанину христіянських і поганських поглядів.

Релїґійно-моральні піснї або духовні стихи черпають теми з ріжних жерел, устних і книжних, з св. Письма, з церковної історії, з житя Сьвятих, з церковних пісень і длятого їх основний характер — христіянський, церковний. На сю релїґійно-моральну поезію мало вплив суспільне житє, народні перекази і твори народної поезії, а крім того також леґенди й апокрифічні твори: длятого зовсїм природно, що попри церковно-христіянський зміст і характер в тих піснях чимало також давної поганської примішки, бо те, чого вони не находили в сьвящених книгах, доповняли уявою і тому можна сю поезію назвати двовірною. Богато черт у духовних стихах взято з билин або з казок. Мимо того всї вони навіяні глибокою вірою і викликують

своєю наївною простотою трогаюче вражінє, а многі з них визначають ся великою поетичною красою.

Не легко означити час, коли сї піснї зложені. Деякі сягають неперечно перших віків християньства на Руси, инші значно пізнійших часів. Творцями їх були півосьвічені духовні, а найчастійше лірники і старцї, так звані перехожі калїки, котрі сьпівали піснї з супроводом лїри. „Калїками" або „перехожими" калїками звали паломників, що вживали окремої для далеких вандрівок пригідної обуви, званої в грецькім і латинськім язицї калїґа. Таке паломництво вимагало певних засобів, а крім того і тілесних сил. Однак після овлади Царгорода Турками й опустошень України степовими ордами паломництво до сьв. Землї перервало ся, а обмежало ся на вандрівки до місцевих українських сьвятинь, а так само змінив ся сам склад серед „калїк", між котрими переважали люди немічні, убогі, слїпі і т. п. „Калїка" стає отже висловом для означеня людий хромих, слїпих, убогих, а само занятє стає родом промислу окремої верстви суспільної. Отсї калїки складали отже головно духовні стихи, а що сьпівали їх з супроводом лїри, звуть їх лїрниками.

В язицї і складї тих духовних стихів, званих „псалмами" і „кантами", є чимало книжного: церковно-словянські форми, іскусні розміри, а часто буває також і ритма. Але побіч того находимо в них чимало народно-поетичних прикмет.

Духовні стихи можна подїлити на епічні і лїричні. Епічні стихи описують подїї старо- і новозавітні, леґендарні, а лїричні висловлюють почуваня і настрій сьпівцїв. Що до змісту описують епічні стихи житя Сьвятих, початок сьвіта (космоґонїчні), конець сьвіта (есхатольоґічні) і т. и. Нарід бажав почути поясненя про долю душі, про загробне житє, про походженє всяких річий і тим способом витворила ся своєрідна народна фільософія, основана головно на двоєвірних леґендах, зачерпнених у великій части з книжних жерел з Византії і полудневої Словяньщини.

Улюбленими темами посеред народу є притча про Правду і Кривду (єства уособлені), оброблювані також в народних казках, про страшний суд (многі з тих пісень

*

що до складу близькі книжному письменьству), притча про Богача і Лазаря, а ся притча причинила ся чимало до популярности стиха про „Олексія Божого чоловіка“, основаного на житєписи сего Сьвятого, що добровільно в розкішнім домі богатого вітця терпів усяке пониженє, відказав ся усяких почестий і став ідеалом для убогих калік, так що звичайно лірники починають сею притчею свій репертуар на базарах, при церковних кладовищах, на відпустах і т. п.

Ліричні духовні стихи присьвячені переважно питаням про смерть і загробне житє, навіяні страхом перед загробними муками. Наближенє смерти викликує у чоловіка сьвідомість єго грішности, бажаня покаяня і прощеня. Він уявляє собі все своє житє і лякає ся в гадках того, що мало подбав, щоби заслужити собі Царство небесне.

Вельми знаменний у ліричних духовних стихах покаянний настрій, котрим вони навіяні. В сих стихах „грішна душа“ кає ся після смерти і перечисляє свої гріхи а в сім перечислюваню находимо чимало побутових черт котрі зображують сільське житє і відносини, н. пр. душа кає ся, що несправедливо розділювала землю, що переорувала чужу межу, займала чужу ниву. Стрічаємо також у тих покаянних стихах сліди забобонів: віру в замовлюваня, чародійство і т. п. Так н. пр. душа грішна признає ся, що відбирала молоко чужим коровам і т. п.

Крім покаянних черт проявляє ся в ліричних духовних стихах часто вплив проповіди про євангельські чесноти: покірливість, терпінє, милосердє, взагалі „праведне житє“. Тілько праведним житєм можна заслужити собі спасенє і щасливе житє вічне в „пресьвітлім раю“. Але що сьвіт „лежить в грісі“ і чоловік окружений всякими лихими впливами на єго тілесну природу, що доводять єго до упадку, тимто найліпшим орудником душевного спасеня — відречи ся від сьвіта й єго примана присьвятити ся монашому житю, яко найвисшому ідеалови праведного житя. Сі ідеї христіянського аскетизму війшли глибоко в народну сьвідомість і виявили ся вельми живо в духовних стихах. В них залюбки осьпівує ся добровільне відреченє від сьвіта сьв. Олексія Б

жого чоловіка для високого ідеалу духовного совершеньства.

Зверхня форма духовних стихів визначає ся великою ріжнородностю. Деякі з них зближені до билин, на инших видно вплив церковних пісень і книг, особливо Псалтирі, улюбленої книжки до читаня в тих часах. Вплив сей виявив ся частим уживанєм церковно-словянських висловів, а навіть цілих речень з церковних текстів. Навіть у напівах духовних стихів замітно вплив церковних мельодій, хоч значно змінених відповідно природі і прикметам народної музики. Головною прикметою сих напівів є одноголосний сьпів (unisono), занесений на Україну з Византії..

II. Історичні думи і пісні.

Найзамітнійшою появою української народної поезії є історичні думи і пісні. В українських історичних піснях і переказах зберегло ся мало споминів з давної київської (княжої) доби. Винищенє України наїздами Половців, княжими усобицями, татарським лихолітєм, громадним переселюванєм населеня, підчиненєм Литві а відтак Польщі, процьвіт козаччини і довголітні війни з Татарами, Турками і Польщею випирали старі історичні перекази і спомини, висували нові справи і нових героїв. Старинну українську історичну поезію виперли українські думи. Се пісні про боротьбу України з Татарами, Турками і Польщею, почавши з XV. столітя, що дійшли до повного розцьвіту в XVII. столітю. Історичні обставини XV—XVIII. столітя, а іменно татарські і турецькі набіги на Україну та початки козаччини, котрої осередком стала Наддніпрянщина, війни з Польщею і Туреччиною, доставили богато матеріялу для творів народної поезії. Се була для українського народу нова героїчна доба (особливо XV—XVII. столітя), що витворила новий рід народної поезії, козацький епос — думу.

Найдавнійші українські думи оповідають нам про татарські наїзди, татарську неволю і боротьбу козаків з Татарами. Ся тема вяже думи з переказами литовської доби, коли на переміну Печенігів і Половців явили ся Татари. Після змісту „Слова о Полку Ігоревім“ можна сказати

напевно, що українські думи продовжують пісенну творчість київської доби, тілько в думах князі-герої зробили місце козакам-лицарям, Половці — Татарам.

Дружинна поезія давних часів переродила ся у всенародну поезію, котрої осередком також дружина, але уже своя, народно-козацька, а не княжа. Як тілько український нарід у козаччині побачив народний ідеал свого житя, тоді перекази про героїв давної доби стали злишні. Згадка про них булаб збереглa ся, колиб ніщо не ворушило було і не тріважило народного житя. А тимчасом народні сили в боротьбі о єствоване були так напружені, що живчик народного житя бив бистро і тому над Дніпром забуто про події раньші козацької доби. Народна память тілько небогато зберегла про литовську добу, а нарід висьпівав у думах про козацьку добу хвилї, коли на першім місці стояв уже єго представник в ідеальній обстанові к о з а к а - л и ц а р я, борця проти всякого гнобленя. Тимто думи, яко епос справді козацький, витворили ся тоді, коли витворило ся і саме козацтво. Се поезія нової д о б и, хоч корінь єї лежить у віддалених переказах київської старини.

Зміст козацького епосу — се дійсна реальна історія, як у „Слові о Полку Ігоревім"; єго герої — се дійсні герої народної боротьби, котрих подвиги, характери, траґічна доля, ворушили уяву і чутє народу. Козацький епос обіймає отже всї доби історичного житя України від XV. до XVIII. столїтя, оповідає про боротьбу з Татарами і Турками в степах і на Чорнім морі, про недолю невільників в ясирі, про козацько-польські війни, а на останку і про новійші події, н. пр. про зруйноване Сїчи і т. ин. В козацьких думах, особливо давнійших, стрічаємо мітичні, апокрифічні, мандрівні і книжні мотиви (н. пр. про бурю на Чорному морі, сповідь Олексія Поповича пригадує літописну сповідь Ігоря в неволї), старосьвітські епічні форми. При всїй поетичній закрасції козацьких дум, в них нераз можна все вказати певну історичну подію, що послужила їм основою, — особу, вибрану героєм, а на останку дуже вірно зображені суспільні і побутові обставини. Думи відзначають ся богатством і точностю історичних подробиць, зазначують, коли і де склала ся яка подія і тим відріжняють ся від московських історичних пісень, в котрих нема

тої точности. Така точність надає думам певности і ваги та викликує віру у слухачів. Се в повнім значіню слова історичний епос, поетична лїтопись народного житя, без казочного, фантастичного прибільшуваня, проста і реальна у всїх подробицях.

Думи зображають найбільш драматичні події з минувшини козацької України.

Поетична картина думи овіяна теплим чутєм лїричної пісні і виявляє часто замітну красу; задля того думи належать до найпринаднїйших проявів усеї словянської поезії. Живе відчутє природи дає думі богато поетичних образів, котрі виразно обмежують епічний предмет.

Кобзарські думи се поетичні твори більше зложені й обємисті, як історичні пісні, котрі служили кобзарям звичайно готовим матеріялом для зложеня думи. Творці дум користували ся готовими, раньше зложеними історичними піснями, подібно як автор „Слова о полку“ „старими словеси“, лучили книжні й народно-поетичні живла: ритму, свобідний вірш, то короткий, то довгий, книжні форми язика поруч із народно-поетичними образами, епітетами, символами, повтореннями і т. п. **Історичні піснї і думи**, се твори навіяні хвилевими вражінями житя, висьпівані на те, щоби виразити приплив або відплив народних і особистих почувань у даній хвилї, призначені були для широкого круга слухачів, що глядїли в них поважної відповіди на питаня родинного і суспільного житя.

Історичні думи складали кобзарі-бандуристи, що сьпівали, пригриваючи на многострунній бандурі [1]), — складали

---

[1]) Приступаючи до відсьпіваня думи, сьпівець наперед пригриває на бандурі основну музикальну фразу (пригривку), виконувану бистро, а відтак весь речитатив до кінця думи супровожає акомпанїяментом бандури. Як се робили також грецькі аеди в догомерівських, а навіть у гомерівських часах, котрих опісля заступили рапсоди, що виконували епічні твори, а також Гомерові поеми простим речитативом з лавровою віткою в руках (Гл. Труды, III. археол. съѣзда, том IV., Кіевъ 1878., Міщенко. О способѣ исполненія эпическихъ произведеній древнегреческими пѣвцами сравнительно съ малорусскими бандуристами, ст. 131. і сл.).

Бандура се інструмент подібний зверхньою формою до еспанської ґітари. Бандура складає ся з не дуже довгої, але широкої ручки (ґрифа), закінченої головкою, в котрій застромлені кілочки задля підтяганя або спусканя струн. Ручка примоцьована до спідняка

їх звичайно зараз після історичних подій, котрі давали зміст і настрій їх гадкам. На се вказують не тілько схожі обставини инших літератур, але й самі наші думи.

Час, коли повстали думи, годі докладно означити. Польський історик Сарніцький згадує під роком 1506. про смерть двох братів Струсів у поході на Волощину, в честь котрих зложено і сьпівано сумні пісні „elegiae, quae dumas Russi vocant“. Українські літописці згадують про думи, відріжняючи їх від віршів. Самійло Величко згадує, що львівський владика, Йосиф Шумлянський, зложив невдалу думу на перекір гетьманови Самійловичеви. Складали думи також Мазепа, Ханенко й ин., на народний лад. Думи однак підходять не тілько до початків козаччини, але сягають до походів проти Половців, а „Слово о Полку Ігоревім“ можна назвати старо-руською думою.

Творцями історичних дум були звичайно самі дієві люди, учасники крівавих траґедій старовини, козаки-вояки, а на се вказують широкі описи боїв, переправ і всіх подвигів воєнних, котрі вийшли з душі сильно зворушеної вражінєм тих подій. Бандура була конечною приналежностю не тілько лицарів, званих козаками-бандуристами, але й взагалі знатних письменних людий в козацькім товаристві, котрих доволі богато було в тих часах при широко розповсюдненій просьвіті; отже певно, що такі козаки-бандуристи, вийшовши з бою, складали і думи про історичні події, а не безоружні сліпці-старці. Тай козаки, котрим задля старости літ не ставало сил воювати, чвалали за козаками та висьпівували про старі і нові

зробленого в овальній формі з липового дерева, подібного до видовбаної дині або тикви, з облим дном. Сей овальний, видовбаний спідняк зверха накритий верхняко́м (декою). Всередині верхняка прорізаний круглий отвір — голосни́к, що видає голос. Повисше голосника примоцьований пристру́нник, себ то поріг, до котрого причеплюють ся струни, а між приструнником і голосником є ще кобилка, на котрій лежать всї струни, так як на скрипці. Бандура має звичайно 12 струн, хоч бували бандури 25—30-струнні. З тих 12-ти тілько 6 довгих, що тягнуть ся від приструнника здовж цілої ручки до головки і там намотані на кілочки, а другі 6 тягнуть ся від приструнника до кілочків, уміщених на краю верхняка, лївобіч ручки.

події, користуючись допомогою товариства. З козацькими загонами йшли часто і бандуристи і вони були мабуть знавцями гри на сурмах, як і на бандурі. Особливо після смерти козака вигривали сумно на сурмах (в Гуцульщині й тепер на похороні вигривають на тримбітах [довгих трубах з березової кори або з бляхи]).

Сліпці - старці (хоч бували і молоді сліпці), звідуючи козацькі табори для милостині та прислухуючись козацьким пісням, тілько повтаряли думи козаків-бандуристів та складали поучні і релїґійно - моральні пісні і висьпівували їх відтак на приспах під сільськими хатами. Ще й тепер сьпівають думи тілько українські кобзарі і бандуристи, що жиють подекуди на Україні. Як колись аеди, а відтак рапсоди старинної Греції сьпівали про своїх героїв, брязкаючи по струнах свого інструменту (званого *φόρμιγξ* або *κίθαρις*), так українські сліпці-старці сьпівали і тепер ще декуди сьпівають свої думи речитативом, то скоро, то знов поважно, що викликує сильне вражінє. Пригриваючи при тім на́пів на бандурі, сьпівець помагає свому сьпівови; для віддиху і начеб для роздуманя над просьпіваним і для більше характеристичного розділу одної музикальної частини від другої, він у перестанках вставляє невеличку музикальну фразу, після котрої знов починає сьпівати. Відси то і пішла назва думи. Думи се отже поетичні спомини минувшини.

Невольницькі думи, так звані плачі або псалми, складали невільники, що коротали свій вік по турецьких каторгах. (Пор. Викуп з неволі, Божий Чоловік в „Чорній Раді"). Сї думи заступали їм місце молитов, як се бачимо з закінченя думи про Марусю Богуславку.

Однак крім кобзарів - бандуристів, звичайно учасників боєвих подій, а після походу творців дум, не могла і київська шкільна муза не відозвати ся на важнійші сучасні події сеї доби тим більше, що під студентською одежею било ся нераз горяче козацьке серце, котре понукувало бурсаків. Академії брати живу участь у воєнних боях народних за вітчину і служити їй не тілько мечем, але й пером. Під обопільним впливом школи і народного духа творили ся українські народні думи й історичні пісні, в котрих книжний руський язик ще більше зближає ся до-

живої української мови, як ми се бачили в церковних творах, приладжених „барзо простою мовою и діялектомъ нжъ и найпростѣйшему человѣкови снадно понятая“.

Доба війн Богдана Хмельницького й єго найблизших помічників і наслїдників стала предметом як шкільного письменьства, так і народної творчости. Коли бо попередні козацькі повстаня мали суспільну цїху реєстрового козацтва, то війни Хмельницького, викликані суспільними понуками, обгорнули все українське суспільство і набрали прикмет загально-народного українського руху, котрий найшов відгомін і в шкільній і в народній творчости.

Що українські народні думи творили ся не без участи школярів, про се сьвідчать найдавнїйші записи їх, із самої доби Богдана Хмельницького й єго наслїдників, що відзначають ся більшим або меншим шкільним складом і характером і властиво належать до ряду історичних вірш. Н. пр. „Дума козацка о Берестечскомъ звыченствѣ“, одна з найдавнїйше записаних (1661. р.), починає ся ось як:

»О ріко Стирю, що Хміль за віру,
Скажи ти всему міру,
Гди в Днїпр впадаєш, оповідаєш
Радость з вуйни, чи з миру?

Хан наступує і помагає
Козаком ляхов бити
Под Берестечком, малим містечком
Міл оних кров пролити.
На перевозї, чилї дорозї
Короля погромити« і т. д.

Дальший опис бою стає доказом, що автором думи був один з учасників, а числом складів і ритмою вказує дума на книжне походженє єї, так що неперечно автором міг бути якийсь ученик Київсько-Могилянської Колєґії, що мав участь у бою.

Такими прикметами націхована і друга дума про Жовтоводську битву 1648. р. і з часів Виговського „Плачъ Малой Россіи“ (збережений у записях 1718—1719.) яко предмет перекладів шкільних з руського на латинський язик. М. Максимович відносить сей „Плачъ Малой Россіи“ до часів Виговського (1658. р.).

В однім польськім збірнику (з 1713. р.) записано ще кілька козацьких вірш-пісень шкільного походженя, що відносять ся до часів руїни (другої половини XVII. ст.), н. пр. про напади Татар на Україну:

»Ах Украіненько, бідна годиненька тепер твоя:
Згинули козаки, добрії юнаки, ах кров моя!
Гдїж ви, Дорошенки, гдї ви, Хмільниченки, ви Івани?
Сьмілії сотники, битиї десятники і ви гетьмани?«

Або друга з того часу:

»Ой на горі женцї жнуть
Да долом, долом, да долиною козаки ідуть.
Межи ними три гетмани
Пешо ведуть войско запорозке долинами.
Один гетман Дорошенко,
Што ведеть войско запорозке хорошенько:
Другий гетман Сагайдачник,
Што згубив триста козаків, злий необачник;
Третій гетман Дрогозденко,
Што ведеть войско московске борозденко« [1]) і т. д.

Колиж сї й їм подібні плоди шкільної творчости попали між нарід, втратили з памяти прикмети сучасности в язицї і змінили первісний свій склад і лад. Головними причинами такої зміни, крім похибок і забутя подробиць, було: змаганє сьпівців до заокругленя кождої окремої гадки висловом в однім окремім стиху і тонізація шкільних силябічних віршів, котрі не мали тонічного розміру. В шкільних силябічних віршах часто не кінчила ся гадка в однім стиху, а переносила ся до слїдуючого, н. пр.:

„Тії мене загубити
Мислять: не ви, мої дїти!“

Переходячи до уст народу, шкільні вірші приймали тонічний розмір народних пісень і улягали відповідним змінам самого тексту. При всїм тім і в пізнїйших записях мали думи на собі слїди впливу на них шкільних віршів силябічних. Длятого по думцї П. Житецького „українські думи представляють ориґінальний плід народно-культурної

---

[1]) Пор. Историко-литер. изслѣдованія В. Перетца. — Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII. і XVIII. в. Н. Петрова. — Объ истор. думахъ П. Житецкого.

творчости — народний що до сьвітогляду й язика, а книжний що до особливого складу гадок і способу їх розвитку і вислову. Під впливом „язика дум витворив ся український говір, не дуже відмінний від инших руських говорів навіть в середній стадії українського наріча. Се вповні цільний і строго видержаний говір з вельми незначними звуковими змінами і ріжноріччями“.

Під конець XVII. століття завмирає творчість українських народних дум, у XVIII. століттю ще Палій з Мазепою після Полтавського бою та Коліївщина відозвались слабо в українських думах, а найпізнійшим відгомоном їх є пісня останнього кошового Кальниша (Кальнишевського) про Чайку:

„Ой біда, біда чайці небозї,
Що вивела дїтий при битій дорозї“ і т. д.

але й вона є лише перерібкою чумацької пісні.

Думи є творами історичної доби, хоч у декотрих бачимо черти і сліди давної богатирської (героїчної) доби (н. пр. про Самійла Кішку, про бурю на Чорному морі, про Байду-Вишневецького). Таких слідів стрічаємо більше в думах, описуючих боротьбу козаків з Татарами, себ то в думах давнійшої (що до основ) формації, що ще мало вспіла відстати від способів богатирської творчости. Думи пізнійшої доби описують боротьбу з Польщею красками вже близкими до дійсного житя, а історичне живло виявило ся вже з більшою чистотою, як у героїчнім епосї, се вповні історична поезія. (Ор. Миллеръ, Великорусск. былины и малорусск. думи, Труды, III. арх. съѣзда, Кіевъ 1870., т. II., ст. 285. і сл.).

Предметом думи не тілько історичні особи і лицарські події, але нераз події з житя суспільного, в котрих тілько відбили ся загальні черти побуту козацьких часів (пор. Думу про сестру і брата). Тому можна думи назвати історичною поезією козаччини в найширшім значіню слова: всі обставини житя, пережиті народом в ту добу, все горе, перерване деколи радощами, все те відбило ся в українських думах. Усе те зображено на стілько близким дійсности, що мимохіть викликує пряму участь чутя й у самих сьпівців і у слухачів. Відси то походить сей

лїризм дум, котрі задля того не мають вповні епічного спокою („Слово о Полку Ігоревім“ — епічно-лїричне, думи лїрично-епічні), а часто переходять також у драматичний тон, як взагалї народна поезія не знає тих чистих, відрубних поетичних родів (н. пр. епіки, лїрики), знаних давним естетикам (пор. баляди, романси).

Що до форми належать думи до складного роду поезії, бо на них відбив ся вплив шкільно-книжної творчости. Думи зложені в тих часах, коли всї верстви українського суспільства йшли разом і коли школа на Українї стояла близко народного житя, стежила за ним. Осьвічені люди писали вірші ладом народних пісень, а прості люди на взорець сих віршів складали свої піснї і думи про славних тогочасних лицарів і діячів та їх подїй. Тимто в думах зустрічаємо деколи щось книжного у зворотах і висловах, що нагадує давні шкільні вірші схолястичні.

Кобзарі-бандуристи не грали ніколи для забави. Висьпівуючи про історичні подїї, в найширшім значіню слова, подавали у своїх поважних думах глибоко-моральні погляди (н. пр. про бурю на Чорнім морі), а доторкуючись родинних обставин, голосили науку житя свому народови (н. пр. Дума про сестру і брата, про Правду і Кривду й ин.).

Важне місце в думах займає пошана для батька і матері, яко відгомін загальних родинних почувань, спасенє від біди через вітцївську і материнську молитву, а погибель від материнського проклону. Сей родинний культ займає важне місце в поетичних творах українського народа.

В думі про Івася Коновченка мати плекала і любила свого сина, щоб її доглядав на старости лїт, а син проти єї волї іде до війська, щоби з него не сьміялись козаки. А ся черта вельми схожа з оповіданєм лїтописи про стареньку княгиню Ольгу, що охрестившись, наклонювала свого войовничого сина Сьвятослава до християньства, а він не послухав сего, бо „дружина моя сему смѣяти ся начнуть“. Подібно, як Коновчиха казала синови, що вона годуючи єго, сподївалась прожити з ним на старости лїт, так і кн. Ольга говорила Сьвятославови: „видиши ли мя болну

сущу, камо хощеши (идти) отъ мене — погребъ мя. иди, амо же хощеши“.

Ся висока етична ідея погляду на велике значінє матери виявила ся не тілько в українських думах, але ще більше в українських родинних, а особливо весільних і инших лірічних піснях.

»Тілько в сьвіті правди, що рідная мати«, каже народна пословиця: »у кого ненька, у того головка гладенька«, а як вже не стане матери, тоді, як гарно висловлено в пісні:

»Намалюю матїр
На божничку в хатї:
На божничок гляну —
Матїр іспомяну,
Назад оберну ся,
Сльозами заллю ся«.

І нема тяжшого гріха, як непошана або убийство батька та матери (переказ про Мадея в леґендї про померші душі, в думі про Олексія Поповича і в колядї, як Мати Божа просить Христа о райські ключі, щоби відчинити рай і пекло, випустити грішні душі, лише одній опрощеня нема, »що отця з матірю та налаяла, не налаяла, а подумала«).

В народній щедрівцї Господь сам тримає ключі від раю, відмикає рай і впускає душі, але одної не пускає, що „вітця-матїр незащо має“.

Та крім сеї етичної ідеї родинних почувань про значінє родини, батька і матери, стрічаємо в думах ще другу ідею — суспільну — єднаня людий задля суспільних справ. Коли в думах з виявою родинних почувань і головною опорою є родина, батько і мати, то н. пр. в думі про Хведора Безрідного висунений на передове місце засновок суспільного єднаня, місце батька-матери заступає козацьке товариство. З опису похорону Хведора Безрідного проявляє ся ідея, що се не бувало, щоби козацька голова без товариства умирала, а ся ідея є відгомоном єднаня в самім житю, що находило вираз не тілько в козацькім товаристві, але й в инших формах побратимства, в церковних братствах, в парубоцьких братствах, цехах і т. п. Тимто невимовна туга і жаль віє з дум про самітну смерть козака в степу (н. пр. про смерть

козака-бандуриста, смерть наймолодшого з братів, що втекли з Азівської неволї і т. п.).

Замітна також у думах черта про лицарство козаків, що є синонїмом слави.

В думі про Байду султан каже до него:

»Ой ти, Байдо, ти славнесенький,
Будь менї лицар та вірнесенький«,

а до Олексія Поповича про бурю на Чорнім морі кажуть козаки:

»Ей, Олексію Поповичу,
Славний лицарю і писарю«,

а в думі про Богдана Хмельницского, котрий там названий лицарем, висловлено бажанє, щоби »козацьке військо слави, лицарства доставало«.

Вельми гарно і влучно пояснив М. Гоголь значінє дум для українського народа, ролю в них матери і вільнодумний лицарський дух козаччини. „Пісні для України, каже він, є всьо: і поезія й історія і вітцівська могила. Всюди проникає їх, всюди дише в них широка воля козацького житя. Всюди видна та сила, радість, могутність, з якою козак кидає тишину і супокій домашнього житя, щоби вдати ся в сю поезію бою, небезпек і гулящого бенкетованя з товаришами“. Козака не може вдержати навіть „старенька мати, що проливає струї сліз, котрої цілим єствованєм заволоділо одно материньске чувство“.

Думи відріжняють ся від инших пісень народних ріжнородною, вільною мірою стихів. Бувають стихи 20—30-складні, є також пятискладні, відповідно до настрою съпівця і приміненя до музичної гри, а навіть 3-складні. Довші стихи відповідають просторому, спокійному оповіданю, а коротші зображають подію, котра живо розвиває ся. Нерівномірність стрічок, се характеристична ціха дум.

Українська дума є тільки дальшим звеном у розвитку народної пісні. Форма дружинної поезії, котрої знаменитим памятником є „Слово о полку Ігоревім“, основує ся звичайно на рівномірній, ріжнорідній будові строф, на відповіднім числї складів кождого вірша. Дружинна пісня „Слово о полку Ігоревім“, котрого форма виробила ся

всеперечно під впливом византийської церковної пісні, творить перехід у розвитку пісенної форми в українській думі.

Ритми в думах майже зовсім нема, бо тим булаб звязана розкішна оригінальна форма деклямації. Ритма їх складова (синтактична), як у „Слові о Полку Ігоревім", в псалмах або в церковній поезії, відповідна спокійному, свобідному оповіданю; за те замічаємо звичайно рим, найчастійше женський, в кількох по собі слідуючих стихах.

Думи любують ся вельми в дієслововім римі:

»Котрий козак отця-матір поважає,
То він ніде марно не пропадає.
Єго матчина молитва зо дна моря виймає,
Од смертельного гріха душу одкупляє« і т. д.

Або:

»На небі усї зьвізди потьмарило,
Половину місяця в хмари вступило,
А із низу буйний вітер повіває,
По Чорному морю супротивна хвиля встає,
Судна козацькі на три части розбиває«.

Деколи рим висловлює додаток до змісту, н. пр. при гетьмані Кішці:

»Марко Рудий,
Судя військовий,
Мусій Грач
Військовий Трубач«.

Часто стрічаємо в думах стилїстичні звороти повторювання:

»Ти, земле турецькая,
Віро бісурменськая,
Ти, розлуко християнськая...«

Епічним зворотом у думі являє ся також проклін. Козак кленуть землю бісурменську, мати неслухняного сина і т. д.

В значіню епічного образу зустрічаємо в думі про Коновченка загадковий сон, що нагадує старий поетичний спосіб в „Слові о полку« (сон кн. Сьвятослава).

Стилїстичною питоменностю дум являє ся також нахил до однозвучних і однозначних слів, найчастійше дієсловових синонімів, н. пр. знає — видає, прохала — благала

плаче — ридає, кляне — проклинає, квилить — проквиляє, або: срібло — злато, кайдани — залізо, отцева — матчина молитва, рано — пораненьку, мало — трохи — небогато, тяжко — важко.

Язик дум витворив ся з давних живел, одначе вони не могли зберегти свого первісного виду в тім краю, на котрім історія витиснула глибокі сліди потрясеня. Не тілько татарський наїзд причинив ся до відокремленя української мови. Ще перед тим вона відділила ся від загальноруської первооснови, а відтак татарське й литовське завойоване не перейшло безслідно для дальшого перестрою староруських живел мови. Колиж сам нарід виступив на перше місце дійства і появила ся козаччина, в котрій змішали ся всї верстви українського населеня в добі Хмельниччини, проявило ся також поетичне натхнене, а єго плодом були думи. Поетична творчість довела до творчости язика і тому язик дум мимо давної основи — се новий язик. В нім досягла українська мова того степеня, що творить характеристику питоменну українського говору, без архаїзмів, питомих иншим українським говорам. Під впливом взірцевого язика дум виробив ся український говір, одноцільний строго вндержаний з вельми незначними звуковими відмінами. Єго впливови улягають инші українські говори, як се влучно замітив Я. Головацький (Розпр. о южнорус. язиції, гл. стор. 23. про розвиток українського язика)[1].

Коли народне житє стало підупадати, упадала також творчість козацького епосу. Вісімнайцяте столїтє зберегло ще черти української старовини; Запороже ще доживало останні днї, а кобзарі-бандуристи заховали доси в своїй памяти богаті засоби дум і переказів, котрі етноґрафи учені спасли від неминучої загибели.

12. Лїрична поезія народна.

Вже обрядова й історична поезія українська визначає ся великим богатством і виявляє богато лїричного живла. Але й лїрична поезія українського народу виявляє ве-

---

[1]) П. Житецкій, Очеркъ звуковой исторіи малорусск. нарѣчія, Кіевъ 76., ст. 288 і сл.

лике богатство і ріжнородність, дише незвичайно великою сьвіжостю і глибоким чутєм. Лірична поезія — се в значній части твір українського жіноцтва. В піснях жіночих при незвичайній плавности стиха визначає ся язик повним совершеньством. Нема там одного слова лишнього або недобірного. Як зерна в гарнім колосї, так слова в ліпших, непопсованих наших піснях вибрані всї здорові, звучні і важкі. В укладї видно тонкий смак, а в образовости язик доведений до найбільшої гнучкости, але при тім збережена мужеська сила і звучність.

Головною формою української лірики є пісня, котрої словний текст вяже ся з напівом, з музичною мельодією, нероздільно й орґанічно злученою в цілість. Ся тїсна злука словного і музичного живла виріжняє рішучо народну лірику від книжної. Вже византийські лїтописцї вказували на особливу прикмету Словян, їх сьпіволюбивість. Ся прикмета зберегла ся і розвинула у високім степенї в українськім народї, у котрого пісня є невідступною товаришкою від колиски до могили, як висловив ся М. Гоголь — є его поезія, історія і вітцївська могила. В піснї відбила ся вся ріжнородність доступних народови чувств і настроїв, в котрих звучить то гуляща радість, то глибока туга. В піснях відбиває ся все внутрішне житє народу з усею его радостю, тугою, мріями і клопотами. Але крім того в піснях відбили ся і всякі черти народного побуту, що зображають условини народного житя, н. пр. родинне і суспільне положенє української женщини. Чимало таких побутових черт розсипано в піснях рекрутських, вояцьких, козацьких, чумацьких, бурлацьких, опришківських, котрі виявляють особливости побуту сеї верстви суспільної, їх звичаїв і поглядів. Також панщина і крепацтво лишили певні слїди в народній лїрицї, котрі вказують, як панщина і крепацтво відбили ся в житю українського селяньства.

Лїричне живло проявляє ся в більшій або меншій мірі в усїх видах народної поезії. Стрічаємо лїричне живло н. пр. в обрядових піснях. Деякі дослїдники запевняють, що вся народна лїрика витворила ся з тих пісень, сьпіваних при всяких обрядах, що мали релїґійнє значінє. Так н. пр. проявляє ся у весняних обрядових піснях лї-

ричний склад, те саме і в купальних, коли дівчата ворожать про сватане, пускаючи вінки на воду. В піснях весільних стрічаємо ліричні місця в „плачах“ молодої при розлуці з рідним домом, у зворотах до єї родичів і подруг. Особливож глибокою лірикою навіяні похоронні голосіня (причитанія), переняті глибоким чувством і доходять инколи до справдешнього натхненя.

Пісні ігрові і хороводні вже відповідно свому призначеню, яко супроводні прояви літного розвеселеня молодежи, визначають ся живим і веселим складом. В них найбільш сьпівають про любов, сватане і т. п. Хороводні ігри часто зображають цїлі яви: любовні залицяня, вибір жениха або молодої, суперечку між ними і т. п. До тих хороводних пісень зближені танкові: коломийка, шумка, козак і т. п.

З лїричних пісень вельми розповсюднені пісні до танцю, н. пр. коломийки. **Коломийка** зродила ся в Коломийщині, відки єї назва, і розповсюднила ся найбільше з усїх пісень на Україні. (Ритм єї 14-складний, звісний на всїй Україні, пор. Шевченко, Руданський). Се вірна товаришка Русина від колиски — до могили; нею він все починає і все кінчить. Передовсїм у коломийках виявляє ся привязане селянина до родини, до гір, до своєї околиці, села і т. д. і длятого видне місце в коломийці занимає прославлюване Коломиї і Коломийців. У коломийках і їх напіві пробиває ся мелянхолійність, тужливість і сумота души, як майже в усїх українських піснях народних. В многих коломийках проявляє ся не веселий настрій духа, який заохочує до танцю, але відбиває ся також жаль і смуток на гірку долю.

Коломийки мають свій окремий старинний лад, котрий вяже ся з поетичними ритмами старинного сьвіта, південного (Византія) і північного (Скандинавія). Визначає ся він такими признаками: початок або перша частина пісні містить звичайно образ з природи, а друга частина відповідне тому образови уподоблене, що випливає з настрою души сьпівця. Образ і уподоблене творять цїлість органічну, так що уподоблене наче випливає з образу. Колиж пісня довша і складає ся з кількох відділів, то образ у коло-

миńці раз піднятий розвиває ся дальше, а відповідно єму продовжає ся й уподобленє.

Коломийка складає ся звичайно з 4 стрічок. а образ і уподобленє займають в ній по дві стрічки і то так, що в першій находить ся образ. в третій дальший єго розвій, а в другій і четвертій відповідне тому образови уподобленє. Отже правильна 4-стрічна коломийка складає ся з двох половин, а в обох половинах є і образ і уподобленє.

Пізною осеню і зимою переносить ся житє молодежи з улиці і майдану на вечерниці, сходини по хатах, де дївчата прядуть або займають ся иншим рукодїлєм, а при тім ведуть розмови з парубками, сьпівають пісні, оповідають казки, загадують загадки, а деколи заводять всякі ігри і танцї.

В тих **вечерничних піснях** що до настрою і змісту находимо більше ріжнородности, як в ігрових і хороводних, бо побіч веселих і радісних напівів проявляє ся в них часто сумний, елеґійний настрій. Тимто сї пісні мають у собі більше чисто ліричного живла. визначають ся глибокою задумою, сплою вислову і красою напіву, як усї инші види народних ліричних пісень та викликують велике враженє на слухачах.

Що до змісту можна народні ліричні пісні поділити на кілька розрядів, до котрих можна влучити ріжнородні пісні що до основи і настрою.

Пісні любовні творять найчисленнійший розряд, бо в них відбили ся всї відтїнки і переживаня сердешного чувства. Одні осьпівують щасливу, взаїмну любов, инші знов навіяні глибокою ніжностю зображають безкорисну прихильність молодої дївчини; в инших знов осьпівана нещасна любов, повна терпіня, перепон роблених звичайно родиною залюблених, або недостачею взаїмности в серцю другім. Вельми богато пісень осьпівує розлуку, жаль, зраду, а сумне чувство, яким навіяні сї пісні, доходить від тихої покірливости долї до глибокої розпуки, доведеної нераз до пристрастної пімсти за зраду й обман.

При всїм тім одначе незвичайна чистота почувань у любовних піснях надає їм великої поетичної стійности і високої поетичної цїни, коли навіть розходить ся о соромливі прояви житя н. пр.

»Над моєю хатиною чорна хмара стала,
А на мене молодую поговір та слава.
А я тую чорну хмару рукавом розмаю,
Перебула поговори, перебуду й славу.
Ой не піде дрібен дощик без чорної хмари,
Ой не вийде дівка заміж без людської слави.
Настучить ся, нагрючить ся, дрібен дощик піде,
Набрешуть ся вороженьки, дівка заміж піде«.

Родинні, семейні пісні зближені вельми до любовних змістом і настроєм. В них відбили ся всякі обставини родинного житя, сьвітлі і темні, веселі і журливі, відносини членів семі, черти сільского побуту, а особливо цінні є пісні, в котрих зображене положене женщини в семї.

Визначають ся вони незвичайно ніжними почуванями, красою вислову і високо поетичним настроєм та образовостю, яку можна зустрінути хиба у великих поетів, н. пр.:

»Гореж мені, горе, нещаслива доле!
Ізорала бідна вдова мислонками поле,
Карими очима тай заволочила
Дрібненькими слїзоньками все поле змочила«.

Женщину цінили тоді яко робочу силу, а положене єї ставало тим важше, наколи була приневолена віддати ся за нелюба. Тому в жіночих піснях чимало гіркого жалю на лиху долю, на люту свекруху.

В порівнаню з положенем відданиці зображене житє дівчини сьвітлими й ідеальними красками. Сумуючи в новій чужій семї, „безталанна головонька“ переносить ся гадкою в рідну хату, згадує дівоче житє і материнську любов, лине до рідного огнища „журливою зозулею“ з жалями на свою гірку долю. Многі з тих пісень визначають ся глибоким чувством і красою поетичного вислову.

Сумний, елеґійний настрій виявляє ся і переважає майже в усїх лїричних піснях українського народу безвихідною печалю. На се складали ся причини вікових неприхильних обставин, природних та історичних, серед котрих довело ся жити і розвивати українському народови (н. пр. боротьба з силами природи, татарське лихолїтє, панщина, крепацтво і т. д.).

Але й тепер, хоч уже нема ні крепацтва, ані панщини, викликує безнастанна робота на чужій ниві жаль безнадійного житя:

»Ой піду я понад лугом,
Там мій милий оре плугом.
Ой він оре чуже поле —
Мені за ним жити горе!
Ой він оре чужу працю —
Я не живу, тілько плачу!
Ой він оре чужу ниву —
Я не живу, тілько гину!
Ой він оре, а я сію —
Тай нічого не подію«.

Вельми яскраво виступає сей настрій у піснях про долю, котрі творять богатий і вельми займавий відділ. В них відбило ся роздумуванє українського народу над єго долею, над важким житєм. Виливає свій жаль новобранець, розлучений з рідним домом, з милою, сумує козак-молодець задля розлуки з судженою, гірко жалує ся віддана „за нелюба“ жінка. В деяких піснях зображена та „безталанна доля“ якоюсь тайною силою, що налягла чоловіка і в виді якогось фантастичного єства переслідує єго у всіх обставинах єго житя. Звичайно ся безталанна лиха доля зображена в виді Горя, Біди, Недолі (Обида в „Слові о Полку Ігоревім“), від котрої не може оборонити ся ані молодець, ані дівчина. Деякі дослідники (як Потебня) бачать в тім мітольоґічні єства, демонів, котрі після поганських поглядів, збережених між народом, кермують судьбою чоловіка, инші (як Весоловський) бачать в тім останки відгомону первісного анімізму, инші знов вважають се прямо поетичною уявою. Подібні зображеня стрічаємо в народній поезії инших народів: Греків, Італійців, Сербів і т. п.

Крім чисто лїричних пісень, спільних усему народови, є чимало пісень, зложених у певній верстві або в певнім станї суспільнім, котрі зображають условини житя, звичаї, погляди, питомі сій верстві або сему станови. Сю побутову лїрику творять суспільні і господарські пісні.

Суспільні і господарські пісні зображають положенє ріжнородних суспільних і громадянських обставин і сюди на-

лежать пісні: вояцькі, гайдамацькі (і про опришків), бурлацькі, чумацькі та крепацькі (і про панщину). Окружаюча природа і внутрішній народний, суспільний, громадянський і родинний побут надають тим пісням відповідного характеру. Деякі черти народного житя, котрих ми не найдемо в сухих літописних оповіданях, відкривають ся нам у побутовій або суспільній пісні.

Особливо чумацьке житє, богате на пригоди, розлука з родиною, проявило ся богатою творчостю пісень, що зобразили нам тип чумака в ріжних обставинах. Чумацькі пісні виявляють або ліричний порив, або справдешній траґізм. Колиж опісля підупала козаччина, стало чумацтво пристановищем для січового лицарства. Притупивши „гострі шаблї“ і „списи“, стали козаки чумакувати. Задля того богато козацьких пісень перероблено на чумацькі, а відтак пішли за ними вже бурлацькі і рекрутські.

Зверхній вид і лад народної української лірики мимо ріжнородного змісту є доволї сталий і незмінний.

Найхарактеристичнїйшим ладом народної пісні єсть поетичний паралєлїзм, вироблений ще в давних часах тїсної звязи чоловіка з природою, коли вона єму уявляла ся одушевленою, навіяною гадками, чувствами і волею. Опісля сей первісний анїмістичний сьвітогляд значно змінив ся і зблїд, але яркі єго слїди збереглись ся в технїчнім ладї народної поезії. Народна пісня любить звертати ся до природи, глядає в єї зверхних проявах красок і образів для вияви внутрішних почувань. Сим ладом, з підмогою порівнань і протиставленя з появами природи, пісня намагає ся виявити і зазначити се або инше чувство або душевний стан.

Н. пр.:

»Ой ізійдú, ізійдú, ти зіронько та вечірная,
Ой і вийди, вийди, дївчинонько моя вірная!
Радаб зірка зійти, та хмаронька заступає,
Радаб дївча вийти, та матїнка не пускає«:

або:

»Зелений дубочок на яр похилив ся,
А син своїй ненцї низенько вклонив ся« і т. и.,

або:

»Чи я в лузї не калина була?« і т. и.

Задля частого уживаня деякі з тих поетичних порівнань неначе зростають ся, а образи взяті з природи набирають самостійного символічного значіня. Народна українська лірика вельми богата такими пісенними символами. Так н. пр. зозуля або горлиця є образом журливої женщини, молоду дівчину пісня зображає часто червоною кучерявою калиною, калиною — малиною, ягодою зеленою, білою березою, ясною зіркою, дівчину-сироту — самітною березою, котрої ні сонце не гріє, ні місяць їй не сьвітить, лише вітер нею колише.

Козак-молодець порівнує ся з ясним соколом, сизим селезнем, кучерявим дубом, явором, пара залюблених з голубом і голубкою, туман зображає тугу, смуток, полин — горе, роса — сльози і т. п.

Вважаючи природу живою, одушевленою, народна уява глядить у ній відповіди на питаня і спочуваня свому горю або радощам. Козак із журби їде в поле глядати розради, н. пр.:

„Ой гай, мати, ой гай, мати, ой гай зелененький,
Помандрував в чисте поле козак молоденький“ і т. п.,

щоби поділити ся з природою своїм жалем.

Вельми знаменною виявою живого спочуваня природи, яким навіяна вся українська народна поезія, є часті звороти до природи, до зьвірят, ростин, а навіть неживих предметів. Сей улюблений лад у народній поезії є відгомоном давної віри в одушевленє всіх пронв зверхнього сьвіта, в можливість їх взаємин з чоловіком, взаїмного порозуміня і спочуваня. В піснях часто звертає ся поет до птиць (соловія, сокола, голуба, зазулї, ворона), коня і т. п., до ростин і дерев (калини, верби, берези, явора, дуба, сосни, трави), до сонця, місяця, зорі, вітру, гори, ріки і т. п. Дівчина звертає ся до голуба, сокола і т. п., щоби подав про неї вістку милому, просить місяця, щоби осьвітив єму доріженьку, козак через бистрого коня або чорного ворона, сокола і т. п. подає вість на родину про свою смерть у бою.

Народна пісня змагає все до ясної образовости, до конкретности, а обминає всякі абстракти. Замість

н. пр. сказати, що вже вечер і пора вертати з лану з роботи додому (в крепацькій пісні) подає пісня цілу живу картину:

»Ой уже сонце над вербами, пусти нас, пане, хоч з ребрами.
Ой уже сонце над грушами, пусти нас, пане, хоч з душами.
Ой уже сонце в очереті, пусти нас, пане, вечеряти,
Ой уже сонце в вівсї, в вівсї, полїчи, пане, чи ми всї?«

В народній пісні однак часто стрічаємо алеґорію, особливо коли вона має виразну образову форму. Н. пр. дівчина віддана в чужу сторононьку, між чужі люди, згоджує ся з тим, коли вже така єї доля, але просить матїр, як буде вмирати, щоби прислала її зазулю у єї садок кувати. Зазуля кувала, але донька не чула, бо на той час в полї чуже жито жала. Колиж прийшла домів, сусїди сказали, що в єї садочку зозуля кувала.

В супротивности до широкого епічного складу, основаного на повторюваню, протягуваню дії, лїричний склад є все звязкий, відзначає ся скорим розвитком і розвязкою дії. Але як в епічнім складї, так і в лїричнім улюблені поетичні звороти й образи й епітети грають важну ролю і є виявою народности, мають значінє готових висловів, питомих народній поезії пісенної словні. Н. пр. буйна головонька, чисте поле, бистра річенька, крутий беріжок, трава — мурава, хрещатий барвінок, калиновий місток, гарна дівчина — небога і т. п.

Українська народна музика. Музична сторона українських народних пісень визначає ся незвичайним богатством і красою. Що до мельодийного і ритмічного складу українська народна пісня є своєрідною появою, не похожою на піснї инших пародів і на сучасну музику. „Музика, як висловлює ся Микола Гоголь, сплинула ся з житєм, звуки єї такі живі, що, як кажуть, вони не звучать, але говорять і то говорять сльозами, а кожде слово сеї горячої мови проникає душу... Нема більшої сили над людову музику народу, котрий мав стілько поетичної вдачі, а котрому гноблене і насила не дали ані на хвилю відотхнути. З того то гнобленя і насили зродив ся біль, котрий не міг нїде инде виявити ся, як в єго піснї“.

Красшу характеристику української піснї годї подати. І справдї, се що витерпів український нарід, не перейшов-

ні оден нарід словянський. Тимто і в єго музиці проявляє ся часто такий безнадійний смуток. Ся задумчивість української пісні є найхарактеристичнійшою еї прикметою, а також у веселих піснях відчуваємо якийсь мелянхолійний настрій. Як пісня кождого народа, так і українська пісня улягає подекуди чужим впливам. Однак має вона стільки питомих, лише для неї характеристичних черт, що є вона зовсім самостійною посеред инших словянських. Недавно померший український композитор Микола Лисенко має си велику заслугу, що не тільки зберіг велику часть українських пісень перед загином, але і вспів доказати їх самостійність. Лисенко запевняє, що з усіх словянських народних пісень своїм ладом мельодийної черти, а головно музичної декламації слова, зближає ся до української народної пісні найбільше пісня сербська. І з московською піснею вона є споріднена. Як у московській, так і в українській народній пісні добачаємо в основі старі церковні звукоряди. Як у московській пісні уживає ся часто звукоряд фриґійського, еольського і міксолідийського, то навпаки в українській пісні уживаний йонський, лідийський звукоряд (чого нема в московських) і дорийський (в московських піснях вельми мало уживаний). З того огляду ріжнить ся українська пісня від московської ще й тим, що коли московська зберегає повну чистоту тих звукорядів, — українська пісня вносить більше лїричного, жалісного живла, як висловив ся славний український кобзар Остап Вересай, і так проявляє хроматичне живло́, коли тимчасом московська пісня в суперечности з українською зберегає в многім строгу діятоніку. Що до мельодийної черти, бачимо в українській пісні гідну подиву симетрію і правильність поодиноких частин, коли тимчасом, як висловлює ся проф. Лярош, характеристичною прикметою московської пісні є понехане всякої правильности в складі. Тимто і з огляду ритмічного зберегає українська пісня завсіди менше більше сталу ритму, а то найбільш 4-, 3-, 6-четвертинову або вісімкову. Ритми як 4/5 або 7/4 і комбіновані ритми найдемо також, але не в такій мірі, як у московській, котра в ритміці є вельми примхована. Очивидно і в орнаментації музичній ріжнить ся значно українська пісня від московської. Фіоритури або мелізми (музич-

экраси) мають у московській пісні більш зверхне значінє; в українській пісні є вони виразовим орудником, мають внутрішне значінє, що головно можна бачити у жіночих піснях, а також у думах і лірницьких піснях.

Характеристичною прикметою українських народних пісень є також перевага в них многоголосности (полі-фонїзму). Навіть чисто лїричні пісні виконують у народї хором, при чім оден сьпівець веде основну мельодію, а инші учасники розвивають її, витворюючи так звані підголоски, що надають пісні особливої гармонії красою і ріжнородностю в злуці звуків. В злуці з основною мельодією сї підголоски творять своєрідний природний контрапункт[1], котрого нема в піснях инших народів і котрий в західно-европейській музиці розвинув ся чисто-штучним способом.

13. Шкільна українська поезія лїрична.

Як історичні події народні впливали на київську шкільну музу і викликували творчість історичних дум, зближених язиком і сьвітоглядом до народної творчости, так і народне і суспільне житє в осьвіченім суспільстві українськім дало понуку до лїричної творчости після шкільних правил. Головними формами сеї шкільної лїрики були: гимни в честь Бога і Сьвятих, елеґії сумного настрою і змісту і привітні оди на всякі події личного, родинного і суспільного житя. Всї ті форми лїрики мали в XVII. століттю переважно релїґійну, взагалї духовну ціху, але з початком XVIII. століття елеґія з любовною піснею і ода приймають мало-помалу під впливом клясичних взірців також сьвітську ціху.

---

[1]) Контрапунктом зве ся злука кількох або кільканайцятьох мельодийних голосів, що визначають ся милозвучностю. Ся прикмета народної української музики, питома штучній музиці, чудувала европейських композиторів, так що деякі не хотіли вірити, слухаючи народних пісень, щоби се були твори простих людий, а не музика творців. Франц Кістін висловив ся, що народні пісні складають ся з мельодий, котрі є виявою натхненя, і в сїй хвилї з вельми вишуканих і гарних гармонійних комбінацій, до яких в инших краях доходять дорогою науки і обчисленя.

Шкільні гимни в честь Бога і Сьвятих складано в Київській Академії не без впливу польських католицьких взірців. Так н. пр. в „Комедії на Рождество Христово“, приписуваній Дм. Ростовському, находить ся гимн або кант, що починає ся словами:

»Ангелъ пастырямъ вѣстилъ
Христосъ ся намъ днесь родилъ
Въ Вифлеемѣ градѣ Давидовомъ,
Въ колѣнѣ Юдовомъ
От Дѣвы Маріи«.

Сей кант бодай у початкових строфах представляє ся буквальним перекладом польської „набожної пісні“. Протягом часу появляють ся також самостійні гимни київських учених на всякі церковні празники (Різдво Хр., Пасху, Покров Пр. Богородиці і т. п.) і таким способом зібрав ся значний засіб духовних кантів або псалмів, котрі сьпівали на Україні „старці-лірники“. Сей засіб творчости зібран в Почаївськім „Богогласнику“ (1790.).

Елєґія є другою формою ліричною, спорідненою з гимном, котра служила в Київській Академії до вислову сумного релїґійного чувства. Такі елєґії про страсти Спасителя, про потоп, смерть, останній суд і т. п. Але з кінцем XVIII. столїтя шкільні елєґії, не затрачуючи свого релїґійного настрою, почали примінювати ся і до українського народного житя та від полурелїґійного, полувоєнного житя переходити також до суспільного селянського побуту. Одна така елєґія з початку XVII. ст. починає ся ось як:

»Ой колибъ знали,
И колибъ бадали,
Якъ у пеклѣ лиха доля,
Тотчас пошли би ми
Гдѣ до монастыра
За грѣхи Бога прохати«;

а кінчить ся словами:

»Ей братя козаки,
Славныи юнаки!
Коли час поправмо ся.
Мати Украина
Козацкого сына
На славу породила.

Не гинъмиж якъ мухи
И дурни и плюхи,
Мѣрне будемъ служити«.

З почином XVIII. столїтя стала являти ся також
чисто сьвітська українська пісня шкільної творчости, ви-
кликана зворотом київських учених до взірцїв клясичної
лірики.

Теофан Прокопович, перший представник відродин кля-
сицизму на Українї, описав утечу Олексія Божого чоло-
віка з весїльного бенкету такими віршами, як Овідий своє
заслане в першій книзї Tristium (елеґ. 3), а крім того пе-
реложив 7-му елеґію Овідія словянсько-руським віршом,
написав елеґію „Плачетъ пастушокъ о долгомъ несча-
тіи" і т. п. Клясичні взірцї лірики, їх наслїдованя і пере-
клади вплинули на сьвітську закраску шкільної лірики.

Другий представник відродженя клясицизму на Укра-
ї **Григорій Сковорода**, писав також вірші, а при тім деколи
елеґії (н. пр. „Ой ти птичко жовтобока"). Єго вірші були
вельми популярні на Українї, а особливо дві пісні: „Вся-
кому городу нравъ и права" і „Ахъ ушли лѣта якъ вихръ
ъ круга свѣта", а хоч були зложені книжним язиком, то
устах народу приняли перегодом закраску українську
досї сьпівають їх на Українї „старцї". Першу пісню Вац-
лав з Олеська і Жеґота Павлї помістили яко народну
своїх збірниках пісень, не знаючи, що єї автором Сково-
рода, а Котляревський вложив її в уста Возного в „На-
талцї Полтавцї".

Анї Прокопович, анї Сковорода не складали любовних
пісень, зірвавши з родинним житєм, хоч знакомі їм були
відповідні клясичні взірцї, а Прокопович навіть остерегав
молодїж перед любовними почуванями. Мимо того сьвітська
молодїж, що побирала шкільну осьвіту, виявляла в піснях
любовних свої почуваня. Так н. пр. козак **Климовський** зло-
жив на початку XVII. столїтя пісню „Їхав козак за Ду-
най", котру й досї сьпівають на Українї, а козак Гадяць-
кого полку **Захар Дзюбаревич** спорудив з початком XVIII.
столїтя збірник пісень, між котрими є дещо й єго власної
творчости.

В однїй піснї говорить автор:

»Дівчинонько. моє серце...
Тяжко, нудно мні без тебе,
Істи, пити не озму ся,
Слезоньками обіллю ся«.

На чужині автор тужить за своєю родиною, за вітцем, матерю, за рідними братами:

»І вони теж не знають,
Як я бідний погибаю;
Ні о собі знати не дають,
Ци всї живі пребивають«.

В половині XVIII. столїтя любовні пісні шкільної творчости широко розповсюднили ся по Україні, а деякі з них попали ся навіть у збірники українських народних пісень. З України сї пісні любовні вельми рано переходили до Галичини, Угорщини і Буковини, а навіть у Московщину, як н. пр. „А у полї, полї стояла береза“, „Ой за гаєм, — гаєм, гаєм зелененьким“, „Звеліла мнї мати зелен ячмінь жати“ і т. п. Але з другого боку українські любовні пісні підчиняли ся московській лїрицї, як н. пр. пісня:

„Не прельщай меня, драгая,
И не кажись моимъ глазамъ“ і т. д.,

котру Котляревський вкладає в уста Финтика в „Москалю-Чарівнику“. Пісню сю зложив Сумароков, але протягом часу Українцї її значно змінили.

Одами називали привітні вірші на всякі празники і сьвяткованя, звернені до слухачів. Так н. пр. привітні вірші на Різдво і Великдень заступили місце „колядок“ і „волочебних“ пісень, а витворились вони під впливом латинсько-польських взірців.

Однак у дальшім розвитку на українській ниві подібні привітні вірші або оди прибирають від 40-вих років XVIII. столїтя питомий народний гумористичний настрій і закраску та зображають сьвячені предмети і подїї відповідно сьвітоглядови українського простолюдя, з єго побутом і єго рідним язиком. До таких віршів належить „Вірша говореная Запорожцями въ Свѣтлый праздникъ Воскресеня Христова“ („Христос воскрес, рад мир увесь, дождали Божої ласки“ і т. д.), „Вірша на Великдень“ і „Вірша Рождественьска“ (Христос родивсь

мир звеселивсь), „Рождественьска вірша“ (Христос народив ся, щоб мир звеселив ся). Складали їх головно ученики Київської Академії.

Замітна особливо „Вірша говорепая гетману Запорожцями“ на Великдень. Автор описує радість пасхальну народа задля побіди воскресшого Спасителя над Сатаною, Адом і Смертю і визволеня праведників з Ада, між котрими находить ся сьв. Пятниця і Понеділок. Вірша кінчить ся словами:

»Адаме, грай! отвертий рай, іди, поспішай ся!
Райским плодом зо всім родом рад будь, утішай ся!
Веди всїх у ряд у райский сад яблук збирати!
Уж од древа уже Ева не буде вмирати!«

Між тими віршами гумористичними та інтерлюдіями видно певну звязь, так що інтерлюдії представляють ся начеб драматизовані вірші.

II. Народні казки, легенди, перекази, новелї й анекдоти.

Найбогатша може галузь устної словесности і що до кількости і ріжнородности — се народні **оповіданя**, а іменно **казки, байки, приказки, небилиці“** і т. п. В них відбили ся віруваня, звичаї, етичні погляди і сьвітогляд народу, подібно як і в инших творах устної словесности, а також апокрифічні і книжні живла, котрі нарід переховав у памяти. При всій простоті і свободі форми, мають казки богато спільного з иншими творами народної поезії не тільки що до тем, на котрих вони основані, але й що до складу і викладу.

Велика схожість казок у ріжних народів, особливо індо-европейських, є доказом, що їх основою є однакові зображеня, і казки є лише ріжнородними перемінами і обрібками мітичного, побутового або суспільного змісту. В дуже многих случаях показують ся казки перепятими від инших народів, а відтак лише приладженими до сьвітогляду українського народу. Така вандрівка казок, як і инших поетичних творів, є звичайною появою у ріжних народів, при чім казка зміняла свій вигляд, а нераз не обійшло ся при тім і без впливу книжних літературних

творів (апокрифів). Переняті казки приладжувано до українських форм, складу й язика. Але замічаємо нераз схожість певну українських казок з казками народів зовсім неспоріднених і вельми далеко поселених на півночи або полудні инших частий сьвіта, між котрими нема ніяких взаємин (н. пр. між українським і американськими та австралійськими дикунами).

В такім случаю обясняє ся схожість народних поетичних оповідань, казок, пісень і повірий менше або більше анальоґічною діяльностю і творчостю людського духа і спільностю психольоґічних уяв, загальнолюдськими поглядами і побутом. Така схожість проявляє ся в деяких зьвіриних казках у европейських народів і у дикунів Америки, Африки й Австралії. Така схожість буває і в деяких зображенях героїв епічних в европейських народів і в азийських туранських та іранських племен (н. пр. в билинах).

В розвитку народних казок можна замітити кілька ріжних степенів. В найдавнійших казках бачимо переважно мітичну, астрономічну основу, яко відгомін давної поганської старовини з чертами того сьвітогляду, що не є нічим иншим, як символізованєм сил природи, зображенєм боротьби сьвітлих і темних, добрих і злих сил. Зміна пір року, поворот весни по зимі умертвляючій всю природу, зміна дня і ночи, уявляють ся яко побіда або пораженє в боротьбі сьвітлих божищ з темними силами. Таким найдавнійшим поетичним зображенєм природних мітів є непе-речно клясичні казки про Персефону [1]) і про Поліфема [2]).

---

[1]) Також Просерпіна, донька Зевса і Церери (Деметер). Коли ра-якось із своїми товаришками рвала цьвіти на леваді, ирвав її Гадес, бо-підземного сьвіта і упровадив з собою, де вона остала єго жінкою. Довг-блукала Церера по землї, глядаючи своєї дочки: із досади зсилала не-породу на землю, поки Зевс спонукав Гадеса звернути Церері ірван-доньку, але перед тим ще дав їй зїсти зернятко з любовними чарам-Так жила з того часу Персефона дві третини року (в лїтї) у матери, н-землї, а відтак ішла за потягом любови і вертала на одну третину рок-(зиму) до підземного сьвіта до свого мужа. Сей міт, з котрого Шілер вз-тему до баляди „Klage der Ceres", зображає житє ростинне на землї, а-воно оживає і завмирає.

[2]) Син Посейдона, одноокий велит, найславнійший з цикльопі-До єго печери зайшов Одисей, причаливши на Сицилію з 12 товаришам-з котрих Поліфем зїв 6. Булаб і тамтих постигла така сама доля, а-

Мотиви про визволенє гарної дівиці (царівни) молодим лицарем з неволї змия, про зачаровані нечистою силою й закаменілі двори або царства — появляють ся також у найдавнійших казках усїх народів. Визначну ролю в таких казках має сьвітло, сонце, тепло, темнота, мороз, холод, боротьба з силами природи або із зьвірями. Уособленєм сьвітлих сил природи являє ся н. пр. заклята царівна, яку має визволити лицар з підмогою золото-гривого (або білого) коня, золотого яблока, живущої й цілющої води і т. д.

Найдавнійшою і найбільше розповсюдненою назвою казки єсть „**баснь**". Вже в XI. столїтю заборонюють „баяти басни, кощюнити", осуджують ся „празнословци, смѣхословьци". Звичай „казати казку" був у старовину і зберіг ся доси для забави богатих людий (гл. ст. 261. згадку про старорускього богача з XII. столїтя, або про пана з часів крепацтва) або для розривки дїтий. Також Кирило Турівський (XII. ст. забороняє „басни баяти"). Оповіданя в роді прозових повістий про Соломона і Китовраса, апокрифи, називають ся „б а с н я м и", „пѣсни пѣти и въ гусли гудѣти". Майже всї казки що до форми — се прозові оповіданя. Однак мимо того бачимо в них питому поезію, „склад", що виявляє ся в частих епічних повторенях (потрійність осіб, дийств, висловів і т. п.). В казках стрічаємо пісні, а з казок виділили ся многі пословиці і приказки.

Внутрішні взаємини українських народних казок із старинними рускими памятниками, повірями, чертами давного побуту і з усїми формами народної української поезії, стають певним доказом давнини многих українських народних казок, переповіджених лише і прибраних новим язиком і в подробицях новими чертами. Передовсїм бачимо звязь деяких казок і народних переказів з давнїйшими лїтописними переказами, н. пр. про княгиню Ольгу, єї хитрощі і спасенє послів у парнї, половецького хана Буняка, про великого князя Володимира, Золоті Ворота київські і богатиря Михайлика. В боротьбі із змиєм, що пірвав княжну київську, виступає Кожемяка (лїтописний Усмо-

---

Одисей упоїв Поліфема, висмалив єму око, а відтак хитро висмикнув ся з товаришами з печери, що почіпали ся попід животи великанських овець, котрі Поліфем випускав з печери.

швець під р. 993., що поборов печеніжського богатиря) з такою силою, що розриває в роздратованю 12 волових скір, а щоби зберегтись перед нападами змия й єго укушенєм, обмотує ся засмоленим прядивом. Сей образ народного поборника змия мав очивидно на тямці Скорина (1519. р.), коли в тексті біблійної книги пророка Данила додав злишню подробицю (гл. XIV. ст. 27.), що пророк зварив смолу, сало і шерсть разом, зробив з сего круглу кулю, обвинув воловою скірою і дав зїсти змиєви, котрий тріс, а тим способом „безъ меча и жезла“ умертвив великого вавилонського змия. Кожемяка представляє ся богатирем, що по битві із змиєм спить 12 днів.

Загальний мотив про борбу із змиєм задля княжни розповсюднений у народних казках. Однак не є він виключно книжного походженя. Чудесні оповіданя про змиїв стрічаємо також у літописях від XI. столїтя, а поетичні образи зьвіря-змия в повістях XIV.—XVI. столїтя доповняють зображенє про історичного ворога. Зображенє ворога в видї страшного змия є очивидно давнїйше, як з XIV. столїтя і може служити поясненєм казки про Кожемяку рівнобіжно з переказом про лїтописного Усмошвеця і з билинами про Добриню-змиєборця.

Крім лїтописий казочні мотиви входять у леґендарні памятники і лучать ся з історичними лицями Сьвятих та сягають XIII.—XIV. столїтя, а самі казочні мотиви навіть старші, як з XIII. столїтя; повісти сї можна розложити на такі мотиви:

1) Змий лїтає до княжни. Княгиня на просьбу князя дізнає ся від змия, що смерть єго послїдує від княжого меча. Князь убиває змия, але від єго крови тїло князя оструплює ся.

2) Князь їде лїчити ся і в однім домі находить мудру дївчину сільську, що зачудувала єго загадочними словами. (Се казочний мотив загадок, предкладаних дївчиною післанцям жениха).

3) Женихом має стати хорий князь з тим услівєм, що дочка дроволаза має єго вилїчити, але перед згодою на се князь задає їй трудні задачі: вшити за короткий час сорочку, штани і полотенце з повісма льну. Мудра дївчина задає і князеви задачу: зробити за короткий час

ткацький варстат з тріски (уточка). Князь побіджений і женить ся.

4) Княгиня, виходячи із за стола, кладе в рукав кришки її останки із стола, махне рукавом, а з тих останків виходять чудові сади, палати і т. п.

5) Бояри невдоволені княжною з простого народа (галицькі бояри в XII.—XIII. столїтю також ворогували з князями в подібних відносинах) вимагають єї прогнаня. Вона просить узяти з собою се, що їй найдорожше, а після їх згоди бере свого чоловіка з собою.

6) У вандрівці, при переправі через ріку, одушевляє ся один чоловік княгинею прогнаною і хоче нею заволодїти, але вона картає єго так, як мудра княгиня Ольга Ігоря ще перед замужем, коли була простою сільською Псковитянкою.

Всї ті казочні мотиви, котрі находять подібні мотиви в сучасних казках, є такими частинами старинних казок українських, як пісенні мотиви, що війшли в „Слово о полку Ігоревім", або пізнійшу повість про Горе-Злощастє.

Крім лїтописий і Житий Сьвятих у видї більше або менше простих повістий казочні мотиви стрічаємо в староруських „Словах", котрими переповнені такі збірники поучень, як „Измарагды". Находимо там замітні сьвідоцтва про давнину українського зьвіринного епосу, казок про лиса і т. п. Такий натяк на зьвіринний епос находимо в „Слові" Данила Заточника: „орелъ птица царь надо всѣми птицами, а осетръ надъ рыбами".

Доказом старинности українських народних казок є не тілько сьвідоцтва староруських памятників, але також давні повіря і черти давного побуту, збережені в казках. В повіряx находимо такі мітичні єства і зображеня, які стрічаємо в казках, як Баба-Яґа (назва сягає XII. столїтя в Новгородській лїтописи під 1200. р. „Ягиница"), злиднї, якоусоблене сил природи, сьвітил небесних, зьвірят, ростин инших предметів. У казках часто являють ся такі виразно означені образи мітичних єств, котрі являють ся також в инших творах української народної поезії, лише в формі епітетів, поетичних усоблень. З того згляду казки важні для пояснень пословиць, часто виділених із казок, для поясненя загадок, заговорів, а навіть пісень, не говорячи вже

про богато инших спільних прикмет народно-поетичної річи, що находить пояснене лише в казках.

В українських народних казках стрічаємо часто описи таких жорстокостий, що виплпвають з суворости давного побуту, як: людоїдство Баби-Яґи, відьми, посічене тіла на дрібні кусиї, вийманє серця, вирізуванє ременю із спини, виколюванє очий (византийський звичай — осліпленє Василька) і в нинїшних Сербів, розшарпуванє осуджених привязуванєм до хвостів диких коний, закопуванє живцем у землю, первісні погляди на родинні відносини (подружє кревних, н. пр. брата із сестрою і т. п.).

До черт давнійшого побуту відносять ся також описи похоронних і весільних звичаїв.

В українських народних казках стрічаємо також черти старинного руського житя. Родинні відносини цікаві особливо в українських зьвіринних казках.

Але побіч старинної почви, на котрій виросли твори української народної поезії, єсть богато пересаджених ро стин, перенятих оповідань і подробиць. Окрім великого чи сла леґенд книжного характеру, перенято богато явищ і казочного сьвіта Сходу. Східні живла в українській наро дній поезії (в піснях і казках) сягають навіть до часів „По ловецької землї“.

Казочні лицарі приневолені поборювати всякі пер пони (себ-то неприязні сили природи, в людській постат (антропоморфізм) в українських казках: змий, вуж, віте місяць, сонце, морозенко (уособлене морозу), а передовсі Баба-Язя [1]) (також відьма, н. пр. казка про Івася і відьм отже вороже єство), рідше яко помічниця богатиря), а злюща мачуха, чари, чарівники, злі духи і т. д.

Баба-Яґа жие або в казочній хатцї, в лїсї, на курячі ніжці, що стоїть й обертає ся, або в палатї з тином, украшен людськими головами: се жертви женихів, що сватали ся до ї доньки, або жертви єї людоїдства. Також у казцї: Івась ловить човенци рибу, Яґа заманює єго (Івась — синок, золотий човн а срібне веселечко, пливи до мене), він підпливає до берега, Я вхопила єго і заставляє дочку, щоби спекла єго в печи, але Іва в неприяві Яґи, хитрощами всунув єї дочку в піч і спік, а Яґа-відь зїла власну дочку. Івась тимчасом скрив ся на високе дере

[1]) Баба-Яґа, людоїдка.

Відьма-Яґа хоче підгризти дерево, але надлїтають гуси-лебеді і беруть его на свої крила.

В казці про хитру царівну, котра женихів, що до неї сватають ся, палить у бані, є мотив подібний, як у лїтописи про кн. Ольгу, але царевич з підмогою дядька одолїває її, як у Нібелюнґах.

Вельми давною темою (в старинних єгипетських, індийських, ґерманських і инших казках) є Кощій безсмертний, котрого серце або душа скриті в якімсь місці або предметї (н. пр. в яйци, в ящику, в повітрі), образ чудовища, що пориває красавицю, котру відтак намагає ся богатир визволити. В билинах названий він: »поганый Кощей«. В »Слові о Полку Ігоревім« і в лїтописях уживає ся его назва в прикметниковім видї (пор. відьма кощава — кость + ава, в думці М. Шашкевича »Нещасний«).

Сюди належить н. пр. казка про золотого баранця, що нагадує грецький переказ про Арґонавтів і про золоте руно.

Зпоміж фантастичних казок найдавнїйшими являють ся ті, в котрих стрічаємо мітичні черти й образи. Більша їх часть відносить ся до доби анїмізму, коли чоловік одухотворював природу, не виділяючи себе з неї. До того степеня розвитку можна віднести казочні переміни (в дерева, ростини, зьвірята, камені, воду і т. п.).

Переміна людий у зьвірята, риби, птиці і т. п. буває добровільна (з хитрощів) або насильна й є мотивом вельми розповсюдненим. Сюди відносять ся численні казки про дївчата (лебідка, утка, голубка, жаба) і женихів (сокіл, козел), що приймають людський образ, коли лишають ся зьвірячої поверхности (піря, скіри і т. п.). В тих казках є слїди первісних повірий, що відбили ся в народній поезії порівнанями й епітетами: дївчата — лебідки, уточки, голубки. В деяких казках женщина - чарівниця переміняє жениха в зьвіря, птицю і т. п. В Нечуя-Левицького „Гориславській ночі“ покійна жінка являє ся в видї соловія. Сумців порівнує се з грецьким побутом в оповіданю про Цирцею. Так само в казці про „Одинокого великана“ бачіть Сумців схожість із переказом про Поліфема й Одисея, хоч мотив сей є неперечно всесьвітний, загально-людський.

Давні виображеня про душу зберегли ся у численних казках про мерців, упирів, про „обумиранє“ і т. п. Герої тих казок намагають ся відобрати пірвані красавиці або оживити їх, як що вони скаменїли, обумерли, (н. пр. Глогорожечка), себто оживити природу. А се осягають із підмо-

гою чудотворних предметів (золоте яблоко, золото-гривий кінь і т. п., що вказує на золоті проміня сонця).

- Але не всї казки на подібні теми можна віднести до первісної мітичної основи, бо міт, давно вже забутий або незрозумілий, часто перероблений до непізнаня. Таких казок із первісною мітичною основою є небогато, тай між ними чимало є перенятих, спільних иншим племенам. У них найдемо дуже небогато матеріялу для дохристіянської мітольоґії (в них не збережено відомих нам з лїтописий і инших памятників імен божищ), а коли й найдемо таке зерно, то воно виросло звичайно на буйній ниві середньовічної християнсько-сектантської мітольоґії, а лише оброблене є там питомо національне. Многі казочні теми й образи занесені до нас із Византиї, від південних Словян і инших народів, а богато є зачерпнених з усяких жерел, н. пр. навіть з італїйських.

В дальшім степенї розвитку маємо казки, в котрих дїйсність перемішана з чудесними живлами, так що вони в цїлости являють ся свобідним витвором народної фантазиї, хоч український нарід любить сї образи з надприродного сьвіта чоловічити (антропоморфізм). Майже всї казки того роду завандрували до нас із Азиї й Єгипту.

Упадок давної поганської віри спричинив ослабленє давних фантастичних основ у казцї і заступленє їх побутовими. Спершу побутові черти і картини були несьвідомо внесені в казку, перегодом вони виступають виразнїйше і відсувають на друге місце мітичні і леґендарні віруваня.

Маємо отже казки з на пів релїґійно-мітичною, на пів етичною основою (н. пр. про трех братів, двох розумних, а третього дурного, яко лицаря, в котрих є ще слїди давного сьвітогляду), а також чисто етичні казки (з християнським сьвітоглядом), в котрих людський розум і правда все мають верх над силою і пихою. Сюди належать також казки про мачуху й еї дочку, про убиту сестру і калинову дудку і т. п. Чудесна сопілка (дудка) калинова, що виростає з могили невинно убитої сестри (Ballade von der sprechenden Harfe), є мотивом у ріжних народів; у деяких кість невинно убитого або перекотиполе (народна казка й основане на нїй оповіданє Квітки) подібно як Ібікові журавлї. Також инші чудесні пред-

мети яко вчоловічені виконують усе, що забажає їх власник, н. пр. меч самосік, топір-саморуб, ковер-самолет, чоботи-скороходи (що ступить, то миля, що скочить, то дві), шапка-невидимка, скатерть-самобранка і нагадують такі мотиви в переказах про Одисея і жениxів та в переказї про Брунгільду (в Нібелюнґах).

Сї казки мають одну тему: правда в землї не сховає ся і в огнї не згорить; правда свого часу виявить ся; правдою держить ся сьвіт. Сюди належить цїлий цикль казок про Правду і Кривду, про Правду і Неправду, в котрих виявляють ся етичні погляди народу, про Бідність і Богатство (звичайно два брати: бідний і богатий), про злиднї, про долю, горе і т. д. Лиху долю можна обминути, як і смерть виворожену змиєм, конем (сей мотив у переказї про віщого Олега). Сї останні походять звичайно з пізнїйшої доби, або перероблені з давнїйших під впливом християнського сьвітогляду і визначають ся дидактичним характером з церковно-моралїзуючою цїлию і доторкують ся питань етичного і суспільного житя. В тих казках кінчить ся дія все так, що ідея старинної, н. пр. елинської відплати (Немезіс, Еринїї) виражена тут відповідно народному сьвітоглядови.

Форма казки є оповідна, прозаїчна, з рідкими слїдами віршованого розміру. Нарід протиставить казку піснї і що до форми і що до змісту. На єго погляд казка є „складною“ видумкою, а пісня — правдою, прибраною в правильну ритмічну форму — „лад“. Казка має отже задачу відвернути уяву народу від трудної щоденьщини, а звернути в сьвіт приманливих і поучних вимислів.

У многих казках того рода давне поганське живло заступлене вже християнським, так що казка в тій формі зближає ся вже до леґенди (сказанієь, предавіє, Sage). В леґендї перемішана дїйсність також із чудесним живлом, але перенятим з обсягу церковно-релїґійних поглядів і вірувань. Найбільш леґенд переходило на Русь книжною дорогою, з Византії і південної Словяньщини, а навіть із Заходу. Деякі з них єретичного походженя (єретики прибирали свої науки в форму притч або леґенд). Нарід любив таке займаве читанє і присвоював собі тим способом їх погляди, котрі мали великий вплив на українську на-

родну поезію. Болгарські єретики, **богумили**, що вірили в рівність із самого почину і ненастанну боротьбу Бога й діявола, дали нашому народови чимало **дуалїстичних** леґенд про сотворенє сьвіта Богом і Сатанаїлом.

Леґенда [1]) має звичайно глибшу етичну, моралїзуючу або фільософічно-релїґійну основу. Теми сих леґенд переняті народом з біблїйної християнської або апокрифічної лїтератури, н. пр. про Ісуса Христа, про Матїр Божу, про Сьвятих і т. п., але народна фантазія переробила сї біблїйні й апокрифічні, двоєвірні, півнародні, півкнижні переказн й оновила їх поезією семї та української хати.

Перекази про події менше або більше історичні виріжняють ся від казок тим, що дія в них звичайно вяже ся вже з якоюсь певною історичною місцевостю або історичною особою, але до тих історичних осіб і подій причіпають ся мітичні, казочні, леґендарні, гумористичні й инші мотиви. Виравдї історична вартість переказів звичайно не велика, однак у них виявляють ся нераз важні і вірні в основі погляди й осуди народу про історичні подїї і задля того мають вони важне значінє яко причинки до характеристики впливу історичних осіб і подій на нарід.

Новелї — се оповіданя без примішки мітичного чудесного й історичного живла, основані на суспільнім побутї. Богато з тих оповідань переняв український нарід від инших народів або з книжних жерел, але приладнав до своїх поглядів, звичаїв, обичаїв і обставин.

Найбільше може в українського народу **гумористичних** (посьміхових) і **сатиричних казок**. Нарід підіймає на сьміх усе, що повстало проти єго волї й розуму. Богато з них перенято з чужоземних збірників жартовливих (фацеції, фаблїо-жарти і т. п.).

Особливо богато у народу **анекдот** (сьміховинок) т. є. коротких гумористичних оповідань, в котрих часто одно помічене, незвичайний зворот мови, гра слів, прізвище і т. п.

[1]) Леґенда (лат. legenda — „се, що належить читати") означала в середних віках житя і похвали Сьвятих, що читано під час Служби в їх честь; опісля означало се взагалї релїґійні оповіданя. А що в давних леґендах було чимало чудесного, отже почали їх протиставити історично природним оповіданям: „леґендами" називають тепер оповіданя не зовсїм схожі з дійсними подіями, прикрашені чудесностю.

становить цілу основу. В них нарід підіймає на глум недостачі сусїдних народів (Татар, циганів і т. п.). Анекдоти підходять що до характеру і тенденції дуже близко до новель, а хоч і між ними богато є межинародного перенятого живла, всеж таки вони виявляють може найбільше самородного і місцевого кольориту.

Сатиричні і гумористичні казки витворили ся в пізнїйшій добі народного розвитку, критичних та іронїчних обставин або вороговання суспільних верств і народностий.

Зовсїм незалежний та окремий від етичних і суспільних казок відділ творять байки про зьвірята, зьвіринний епос, переважно чужого книжного походженя. Є се слїди культу зьвірят і зооморфізму, що відбили ся в народній поезії. Сї байки мають свій початок у тих давних часах ловлї зьвірів і годівлї скоту, коли при молодечім поглядї на природу і під переважним впливом фантазії нарід під впливом анїмістичного сьвітогляду любив придавати розумове житє всему окруженю, вкладаючи свою людську думку, чутє і мову не лише в зьвірята, але і в неодушевлені предмети. Однак у зьвіринних байках не находимо нїчого надприродного. Надприродність проявляє ся передовсїм лише в тім, що зьвірята надїлені даром мови, а також степенованєм або зменшенєм прикмет дїйсних у зьвірят (н. пр. орел летить в однїй хвилї аж до самого неба і т. ин.). Байки мають все дидактичну, моралїзуючу ціль, а иноли є вони строю сатирою на єствуючі відносини. В тих байках зьвірята заступають місце осіб, що дїйсно жили і дїлали в своїм часї. (В Нідерляндах Reinardus, а відтак у Німеччині Reinhard Fuchs, у нас Лис Микита Франка).

Головною личностю в українських казках зьвіринного епосу являє ся лисиця. Відповідно своїй ролї має вона назви: кума-лисиця, хитра лисичка-сестричка, лисиця-сваха, учителька і сповідниця. Другою личностю є вовк, що звичайно являє ся дурнем-нещасним. Инші зьвірі являють ся по більшій части другорядними личностями в казках.

В казках про лисицю і вовка головними мотивами є »крадїж риби« і „ловля риби«. Лисиця притворяє ся неживою серед дороги, котрою їде мужик возом (або саньми) навантаженим ри-

бою. Рад із такої нахідки, мужик кидає лисицю на віз (санп), а лисиця відтак витягає одну рибу за другою і скидає на дорогу. Відтак сама скаче з воза (саний), а назбиравши стілько риби, угощує нею вовка. — Мотив сей являє ся в инших словянських, романсько-ґерманських, келтийських і т. п. казках.

Про ловлю риби мотив вяже ся тїсно з попереднім. Вовкови цікавому, відки лисиця набрала стілько риби, радить вона, щоби пішов до ріки, впустив хвіст в ополонку і держав, аж поки буде важко витягнути. А лисиця тимчасом говорить: »На небі ясно, ясно, у вовка хвіст мерзни, мерзни!« і ось потиснув мороз, хвіст вовка примерз, надбігли люди з коцюбами, убили вовка (в инших варіянтах урвав хвіст) і пропав бідний, а лисичка і доси живе у своїй хатїцї. — Розповсюджена казка про березу, про війну зьвірят і птахів і т. п.

III. Замовлюваня і заклинаня, пословиці (приповідки), прислівя, примовки і загадки.

Замовлюваня і заклинаня належать до обсягу так званого народного знахарства і зберегли ся яко останки і пережитки науки (зібрані в „Зборникахъ“) між людьми, що відомі між народом яко знахарі, чарівники і т. ин., котрим нарід приписує надприродну силу і значінє. Се останки тої ще старовини, коли наука була трудом і власностю загалу. В заговорах проявляє ся погляд про тайну маґічну силу людського слова („він таке слово знає“, кажуть про знахара або чародїя), про силу деяких зворотів заклинаня, котрі в людськім житю можуть заподїяти лихо або принести щастє й добро. В заговорах і заклинанях находимо відзиви до сонця, місяця, зьвізд, вітрів, дощу, грому, огню, що нагадує місця „Плачу Ярославни“, зворот до сонца, вітру і т. п. Вони витворили ся з молитов, з якими знахарі в старинних часах звертали ся до сил і явищ природи. Сучасні знахарі і знахарки нагадують своїми зворотами давних колдунів, кудесників і дохристіянських поган на Руси, волхвів, жерців, що приносили жертви, ворожили і заклинали. (Оповіданє про волхва й єго розмову з віщим Олегом). Під 1044. р. згадує лїтопись про волхвів при народинах Всеслава Полоцького, яко лїкарів.

З заведенєм христіяньства замість до небесних тїл і сил природи почали звертати ся з молитвою о поміч у всїх справах, у недугах і нещасних пригодах до Ісуса

Христа, Пр. Діви, ангелів і Сьвятих, але давних поганських молитов не забували, а лише перемішували їх з християнськими поглядами і розумінями. Тим способом витворювали ся ті „ложні молитви", се „двоєвіре", яке осуджувала християнська проповідь, часто задля простого непорозуміня.

Збережені доси заговори мало мають звязи з віддаленою поганською старовиною. Однак Початкова Літопись зберегла два замітні місця в договорах з Греками руських князів поганських Ігоря і Сьвятослава. Оба сї місця можна вважати неперечно поганськими заговорами. В договорі Греків з Олегом 907. р. „По Русьскому закону кляша ся оружьємъ своимъ и Волосомъ скотьимъ богомъ и утвердиша мир". (Іпат. лѣтоп. 18. стор.). В договорі Ігоря 945. р. сказано: „А елико ихъ нехрещено єсть, да не имуть помощи отъ Бога, ни отъ Перуна, да не ущитять ся щити своими, а да посѣчени будуть мечи своими, и отъ стрѣлъ и отъ иного оружья своєго и да будуть рабы и въ сий вѣкъ и въ будущій". — В договорі Сьвятослава 971. р. клятьба виражена дуже просто і зовсїм поганським способом: „да имѣетъ клятву отъ Бога въ неже вѣруємъ, въ Перуна и въ Волоса, бога скотья, да будемъ золотѣ яко злато се и своимъ оружьємъ да посѣчени будемъ. да умремъ". Два тавтольоґічні вислови — „да не ущитять ся щити своими" і „да будемъ золотѣ" (значить жовті, як слабі або умираючі — відси золотуха, жовтаница), питомі українській і словянській поезії, відносять ся до поганської клятьби в договорах і звязані з вірою в поганських богів, належать до давних заклинань, заговорів. Дуже популярні заговори-заклинаня давних книжок проти злодіїв.

Сучасні заговори представляють звичайно черти християнської молитви, з візванєм Сьвятих, часто сьв. Николая Чудотворця, а в заговорах на пчоли — Зосима. З давних часів у заговорах зберегли ся такі ложні молитви, на котрих відбив ся вплив апокрифічних живел, н. пр. молитва проти „трясця" (пропасниці). Сї трясції се 12 дочок Ірода, що мучать людий, а сьв. Сисаній молить ся Богу, щоби визволив людий від них.

Більша часть сучасних заговорів основана на ориґінальних поглядах на природу. Передовсїм замітна в заго-

ворах форма уподобленя: як відбувають ся в природї такі явища, так нехай дїє ся і в житю чоловіка. Чоловік взиває отже сили природи в видї ріжних поганських божеств. Однак тепер сьвідомість сего затратила ся, а остали тілько формальні відносини.

Заговори займають широку область народного побуту і вірувань і відносять ся до здоровля і недуг, промислів і робіт хліборобських, скотарства, пчолярства і т. д.; вони охороняють від ворогів, лихих людий, від уроків, викликують любов (пор. „Тополя“ Шевченка), наклпкують на инших людий всякі нещастя, віщі слова заговорів зміняють сили природи, дїйства живел, н. пр. громів, дощу і небесних сьвітил. Знахарі і знахарки лїчать і помагають заговорами тим, що в них вірять. Однак заговори і чари успішні лиш тодї, як виконують ся точно. Всяке відступленє від порядку і послїдовности нївечить їх вартість (пор. „Тополя“ Шевченка).

Заговори дуже близькі до обрядових пісень що до своєї звязи з дїйствами, а та звязь заговору з обрядом проявляє ся особливо різко у весїльних обрядах і піснях. Нераз дружба виголошує на весїлю свого роду заговори з певними дїйствами, щоби оберегти молоду і молодого від уроків і насланя на них якого лиха.

Поруч заговорів і обрядових дїйств при них є в народних звичаях богато повірий та обрядових дїйств, уживаних особливо для охорони від ворожих сил. Сї повіря і дїйства злучені із словами відносять ся до заговорів так, як прислівя до пословиць. Короткість форми, недостача характеристичних черт справдешних заговорів надає подібним висловам прикмет простих бажань.

Первісно мали заговори і заклинаня неперечно стихотворну ритмічну форму і складали ся з двох частин і вступу, але перегодом та форма затратила ся, хоч і в нинїшнїй формі можна ще відчути ту стихотворну звучність.

В старовину були заговори ритмічні, бо ритмічности приписувано особливу маґічну силу. Доси в многих збереглп ся останки ритму. Заговір починає ся епічною частю, вступом, описом дїйства, а за тим слїдує лїрична часть, що висловлює бажанє (часто символїчне).

Двочленність заговорів висловлює ся в порівнаню даного або умисно виконаного явища з бажанєм: 1) „в печи огонь горить і тлїють дрова“, 2) „так би тлїло і горіло серце у N. N. або M. M.“ (Потебня, Малор. пѣсни 21. і д.). Вступом до заговорів є такі вислови: „встану я (імя) і піду з дверий у двері, з воріт у ворота, в чистеє поле, в широке роздолє, к синьому морю, умиюсь я ранньою росою“ і т. д., що вказує на старинність заговорів. Се первісно — спомини обставин, при котрих витворив ся заговір (Потебня, Малор. Народ. Пѣсни 25.).

Пословиці — се короткі реченя, що висловлюють гадки і погляди та правила житєвої мудрости народу, основані на довговікових поміченях, досьвіді та на історичних подіях. У пословицях відбив ся незвичайно виразно характер народу, єго звичаї і повіря, погляд на долю, релїґію, Бога, природу і людий, одним словом весь сьвітогляд народу.

В історичнім розвитку пословиць треба відріжнити дві доби: давнїйшу і новійшу. В давнїйших пословицях, що зложили ся в дохристіянській добі, відбив ся давний мітичний сьвітогляд народу. Таких пословиць остало дуже мало, а инші значно перемінили ся під впливом христіянського сьвітогляду. В тих пословицях замітний також і книжний вплив, як і сьв. Письма та релїґійної науки, а сим способом богато на Українї війшло книжних пословиць між нарід.

Богато пословиць відносить ся до давних народних вірувань і давного побуту. Віра в долю, щастє, лихо, злиднї проявила ся і в пословицях: „судженого і конем не обідеш“, „не роби ся красним, а роби ся щасним“, „не страшні злиднї за горами“, „біда лихом свище“. Цікаві також пословиці, що відносять ся до української природи і хлїборобства.

Історичні подиї, що лишили слїди в житю народу, найшли також відгомін у пословицях. Найдавнїйші взірцї таких пословиць находимо в Початковій Лїтописи, де вони названі „притчами“ або „словами“, н. пр. про Обрів, Радимичів, н. пр. згинули як Обри, „бѣда аки въ Роднѣ“ (Ипат. лѣтоп. 980. р.: „Руси веселье пити, не можетъ безъ того быти“ (986. р.); „єдинъ камень много горньцевъ изби-

ваетъ" (1217. р.); „не погнетши пчелъ — меду не ѣдати" (1231. р.), або в „Слові о полку Ігоревім": „ни хытру, ни горазду, суда Божія не минути". „Толи не будеть межю нами мира, оли камень начнеть плавати; а хмель почнеть тонути" (Початкова Літопись під р. 981.) і т. ин. Історичні пословиці обіймають ріжні доби історії українського народу аж до найновійших часів (н. пр.: „не в пору гість гірше Татарина"; „Служив Москві Іване, а вона єго гане"; „Іван носить плахту, а Настя булаву" [про Скоропадського]; „погиб, як Швед під Полтавою" і т. д.).

Богато давних історичних пословиць щезло з памяти народа, бо нові пословиці випирали давні.

Дуже богатий є відділ пословиць, що дають погляд на ріжні обставини родинного і суспільного побуту народу. В побутових пословицях зберегли ся сліди ріжних степенів культури. Деякі пословиці зберегли ще спомини про давні часи, коли нарід жив пастушим житєм, в инших відбив ся рільничий побут. Пословиці з родинного житя доповняють і поясняють поезію весільних пісень. Етичні погляди народу висловлені виразно в пословицях про правду і кривду, про богатство і бідність, мудрість і дурноту: „Неправдою сьвіт перейдеш, та назад не вернеш ся"; „Риба глядить, де глубше, а чоловік, де лучше" і т. ин. Єсть богато пословиць, що мають свій корінь у народних **звичаях**, инші знов у **казках**, **переказах** або **піснях** і тілько тоді можна їх зрозуміти, коли знаємо дотичну казку (н. пр. „на злодію шапка горить") або переказ. Тому то пословиця являє ся нераз яко **скорочена казка**, а навпаки деякі казки і перекази є лише **розширені пословиці**.

В старовину пословиці звали ся „**притчами**". Чимало пословиць находимо і в літературних творах.

Форма пословиці є звязке реченє уложене до складу, часто метафоричним поетичним язиком. Сей склад виражає ся як розкладом слів, так і ритмою та алїтерацією, н. пр. „В Луцьку все не по людську: навколо вода, а в середині біда!" Часто стрічаємо в пословиці дві части, що відповідають собі ритмою або метричним складом. Пословиці вяжуть ся тїсно з піснями, казками і загадками. Походженє пословиць з пісень, казок та історичних подій є доказом, як скоро та форма народної поезії зміняла ся

з случайної події в поуку загально признану і переживала століття і була примінювана в житю народа і поодиноких людий. Вона була признакою розуму, а в давнину виводили єї початок від „віщих“ людий.

Прислівя ріжнять ся від пословиць тим, що звичайно не містять у собі думки загальної вартости, як се буває в пословицях, але мають своє значінє, коли їх вставить ся серед розмови у відповідній хвилї і відповідно до якоїсь гадки. Вони служать отже для підкріпленя плястичности висловлюваних думок, н. пр.: „от тобі віз і перевіз“; „нї в кут нї в двері“; „говорила небіжечка до самої смерти“ і т. д. Український нарід має дуже богато таких прислів. Окрім того має український нарід примовки, приказки (сьпівомовки), відповідні всяким нагодам і хвилям житя і ріжним житєвим обставинам.

Загадки — се є одна з первісних форм поезії у кождого народу, — форма метафорична, як се бачимо і в обрядових піснях, казках і пословицях. Особливо велике поважанє мали загадки у східних народів яко признаки мудрости того, що їх загадував і того, що вмів відгадати. Загадка є гарно уложеною метафорою, не легкою до розвязки.

В народнім житю загадки лучать ся з сьвяточними забавами, хоч не мають такого обрядового значіня, як обрядові пісні або заговори. Загадки зближені більше до пословиць і що до уживаня в житю народу і що до форми та змісту. Мітольоґи надавали великого значіня загадкам і вказували в них міти про небесні сьвітла, про воздушні і космічні явища. Богато загадок книжних війшло між нарід, особливо з розповсюднених в XI. ст. в староруськім письменьстві т. зв. „вопросовъ и отвѣтовъ“, зачерпнених з византийської лїтератури, з апокрифічних творів, із збірників „Пчелъ“ і т. п.

Староруське письменьство майже не зберегло народних загадок. Однак у Начальній Лїтописи під 1016. р. стрічаємо слїди давних загадок, котрими послугували ся дружинники разом з численними пословицями. Ярослав Мудрий з Новгородцями стояв над Днїпром проти Сьвятополка й єго дружини, як оповідає лїтопись: „и бяше Ярославу мужъ въ пріязнь у Святополка и посла къ нему Ярославъ отрокъ

свой нощію, рече къ нему: — онъ сій, что ты тому велиши творити? (і тут наводить загадочний вислів про силу противників і про сподіваний бій): меду мало варено, а дружины много; и отрече ему мужъ той: — рци тако Ярославу: да аще меду мало. а дружины много, да къ вечеру дати. И разумѣвъ Ярославъ яко въ нощь велитъ сѣчи ся". Для зрозуміня сего загадочного вислову треба нагадати порівнане битви з бенкетом, з питєм старинного словянського напитку „меду" в „Слові о полку Ігоревім" і в історичних народних піснях.

В старовину були такі загадки, але в сучасних не находимо таких, щоби відносили ся до війни. У старинних Греків були такі загадки Сфінкса — про Едипа, а також в ґерманській мітольоґії в ґерманській Едді про борбу між богами і велитнями з підмогою загадок. Се свого рода поєдинок, при чім невгадуючий загадки переплачує житєм.

В давних українських і словянських загадках таку ролю сфінкса мають вілї (русалки) і Баба-Яґа. В українських русальних піснях стрічаємо звичайно три загадки: що росте без кориня? (камінє), що цвите без цьвіту? (папороть або н. пр. сосна), що біжить без поводу? (вода). Окрім пісень-загадок є ще казки-загадки, в котрих люди відгадують загадки царя або мудрої дівчини. Старинність сего мотиву про мудрість женщини сягає до Початкової Літописи. оповіданя епічного про княгиню Ольгу, котра „бі мудрѣйши всѣхъ человѣкъ" (Ипат. Лѣтоп. 987. р.). Ольга перехитрила („переклюкала") византийського цісаря і Деревлян. В оповіданях про відносини Ольги до Деревлян добачають дослідники черти схожости середньовічних епічних оповістий, а подібними прикметами, як Ольга, визначає ся в лїтописи також в. князь Володимир. Пізнїйші перекази оповідають про розумні замітки Ольги, коли вона була „перевізницею".

Найбільш цікаві старинні загадки, н. пр. „Баба-Яґ вилами нога, весь міръ кормить, сама голодна" (соха). Сонце зображає ся в отсих загадках: „що без огню горить?" — „Стоїть дерево серед села, а в кождій хатції по гілячції". Крім того сонце зображене в загадках, як: „красне яблочко, веретено" і т. п. Вітер і грім зображають с

конем, котрого не піймає: „Кінь біжить, земля дрожить“. „Чорна корова весь сьвіт поборола“ (ніч).

Як у піснях, так і в загадках находимо епітети, порівнаня й инші прикраси поетичного народного язика.

В розвитку загадок можемо ще нині добачити вчасти мітичну основу, де сили й явища природи порівнані з бездушними предметами, сонце з веретеном, місяць з діжею і т. д.; в инших сили й явища природи порівнані із зьвірятами або ростинами (зооморфізм), н. пр. місяць із сивим жеребцем, ніч із чорною коровою, сонце з дубом-стародубом і т. д. На останку сили й явища природи являють ся вчоловічені яко люди (антропоморфізм); сонце — красна дівиця, місяць — пастух, що ходить за зьвіздами — вівцями, дим — син, а огонь — батько і т. д.

Форма загадок, як і пословиць складна; в них також находимо ритму, асонанцію й алітерацію [1]), н. пр. „Ходив, ходив Ходоман, усіх дітий годував, як упав, так пропав, ніхто его не сховав“. Однак є також загадки прозового складу. Загадки зливають ся часто з піснями і казками, а ще частійше з пословицями.

[1]) Асонанція — се неповна, приблизна ритма, сузвучність голосівок: алітерація — повторенє одних і тих самих співзвуків (шелестівок) на початку наголошуваних складів або сузвучність початкових складів слів.

Збирачі і дослідники української народної словесности.

В другій половині XVIII. ст. проявило ся у західній Европі а також у Німеччині переконане, що треба „йти в народ“, щоби его добре пізнати, зрозуміти і відчути жите простолюдя, бо тілько тим способом можна вірно зобразити его сьвітогляд і народним духом оживити поетичну творчість. Майже сучасно почали ся і на Україні записуваня творів народної словесности. Се змаганє зродило нову вітку науки, — народовіданє (етноґрафію). Дрібне українське панство не цурало ся рідної мови і предківських звичаїв, переказів та пісень і ся тісна звязь з народом послужила основою для тих змагань українських народописців, щоби зберегти перед затратою дорогоцінні скарби народної словесности. Навіть московські і польські народописці зацікавили ся під конець XVIII. століття творами української устної словесности, цінили їх саморідність і оповіщували українські пісні та розвідки про твори української народної словесности, звичаї і т. п.

Першим огнищем українського народовіданя став **Харків**, де кн. **Микола Цертелев** († 1869.), одушевлений любовю до місцевої народности і першими неясними здогадами про наукову вагу дослідів народної поезії. положив основи до збиранѣ і вивченя устної словесности. В 1818. р. зладив він і видав 1819 р. в Петербурзі „Опытъ собранія малорусскихъ пѣсней“ (10 народних дум), в котрім звеличив поетичний ґеній українського народу і чисту моральність яко одиноку спадщину, збережену перед посяганєм сусідних народів, признав „українську мову не менше инших язиків спосібною до поезії“ та звернув увагу на конечність народности в рідній літературі. Опісля висловив погляд, що „ні одна словянська мова не має стілько ріжнородних чудових творів поетичних, як українська“.

Ал. Павловський, що жив у Слобідській Україні, видав у Петербурзї першу „Грамматику малороссійскаго нарѣчія“ (1818. р.), в котрій вказав на деякі більші і менші поетичні твори в народній мові з XVIII. століття і звернув увагу на силу чувства, гумор, простоту і реалізм української поезиї. Він виказав, що українська мова пригідна не тілько до легкої поезиї і карикатурного зображеня народного побуту, але й до чогось висшого, треба тілько піднести просьвіту на Україні.

Адам Чарноцький, Поляк, родом з Мінщини, відомий під прибраним іменем **Доленґа-Ходаковський**, рівночасно вештав ся по Україні, Галичині і Московщині, збирав старі памятники і записував народні пісні, та став промостником українського народовіданя. Все єго житє було вандрівкою ученого розвідувача, археольоґа й етноґрафа. Єго записи не діждали ся однак повного виданя, а значною частиною їх покористували ся М. Максимович, В. Антонович і М. Драгоманів у своїх збірниках, а також В. Науменко у „Кіевскій Старинѣ“ та Хв. Вовк у „Матеріялах до української етнольоґії“.

Ізмаїл Срезневський (1812—1880. р.) у Харкові, московського роду, одушевив ся українським житєм і народною словесностю і видав збірник „Запорожская Старина“ (6 частин, у Харкові 1832—1838.) переважно історичних дум (між тими деякі підроблені), а також матеріялів та розвідок до української історії, що мав великий вплив на письменників і поетів. Він віщував українському письменьству гарний розвиток у будучині, а перейшовши опісля на ниву язикознавства, обстоював самостійність і окремішність українського язика. Около Срезневського утворив ся у Харкові цілий кружок народописців і письменників (Вадим Пассек, Костомарів, Метлинський і ин.).

Плятон Лукашевич, дідич з Полтавщини († 1887. р.), видав „Малороссійскія і Червонорусскія народныя думы и пѣсни“ (Птб. 1836. р.) записані на Україні, між тим вперше замітну думу про Самійла Кішку (галицько-руські пісні перепечатав із збірника Вацлава з Олеська).

Микола Маркевич, автор „Исторіи Малороссіи" (5 томів), чоловік висшого поетичного хисту і глибокої осьвіти, талановитий музик, був народописцем старої школи, описував не тілько „Обычаи, повѣрья, кухня и напитки у Малороссіянъ", але й видав „Народ. украин. напѣвы положенные на фортепяно" (1840.). Другим таким народописцем старого віку був **Микола Закревський** († 1871. р.), видавець збірника „Старосвѣтскій Бандуриста", в котрім помістив крім пісень Словар український і пословиці.

Вельми заслужив ся для української науки і народовідання **Осип Бодянський** (1808—1876.), уроджений у Полтавщині в місті Варві, учив ся в полтавській духовній семінарії, опісля в московськім університеті і в 1837. році боронив маґістерську дисертацію „О народной поезіи славянскихъ племенъ", виїхав відтак за границю для дальших студий історії і літератур словянських і заняв опісля катедру словянських язиків у Москві. Він переложив московською мовою Шафарикову „Словянську народопись" і „Словянські Старинности". Яко секретар „Общества исторіи и древностей россійскихъ" видав 100 томів многоцінного історично-фільольоґічного збірника під заголовком „Чтенія". Строгість цензури Миколаївських часів доходила до того, що Бодянський задля поміщеня в „Чтеніяхъ" опису подорожи по Росії Англичанина Флєтчера з XVI-го століття стратив професуру і секретарство, але в 1849-тім році знов вернув на катедру. В „Чтеніяхъ" подав Осип Бодянський крім „Исторіи Руссовъ" також Літопись Самовидця і багато иниих літописий і жерел до історії України, а також чотиротомовий „Збірник пісень Галицької й Угорської Руси". Я. Головацького. Він видав також замітну розвідку „О времени происхожденія славянскихъ письменъ".

Роботу на ниві народовіданя розпочату без наукової основи повели більш науковим ладом **Михайло Максимович** і **Амврозій Метлинський**.

Михайло Максимович [1]) виступає вісім літ пізнійше, пі-

---

[1]) Максимович Михайло, ур. коло Золотоноші в Полтавщині (1804. р., ум. 1873. р.), був спершу професором ботаніки в університеті

сля першої проби кн. Цертелева на полї українського народовіданя з більше означеним поглядом на єство й історичне значінє народної поезії та видає „Украинськія народныя пѣсни“ [1]). Під впливом народно-романтичного напряму, що процвитав на Україні особливо в 20-тих і 30-тих роках XIX-го столїтя, висказував Максимович думки та ідеї про потребу самостійного розвитку національних основ і звороту від штучного і вимушеного писаня в лїтературі до природи, до народности. В своїй річи, читаній у московськім университетї, висловлює він погляд, що „самостійність повинна бути конечно участию народу, котрий хоче жити плодотворним житєм і лишити спадщину потомним поколїням, бо там нема житя, де нема самостійного розвитку“. Однак сї погляди Максимовича про самостійний розвиток народу і про народність були доволї неясні і невиразні та зливали ся з розумінєм урядової народности московської. Всеж таки в єго науково-лїтературних, а іменно в критичних розвідках з історії й археольоґії України, особливож Києва, в замітних дослїдах з українського народовіданя і мови та в єго збірниках українських пісень були головною і визначною прикметою єго українські змаганя.

Збірник українських пісень довів Максимовича до знакомства з Миколою Гоголем, що опісля перемінило ся в щиру приязнь. Гоголь був очарований Україною, єї старовиною і піснями, задумав написати історію України, забрав ся також до української етноґрафії, а добутком сего етноґрафованя були єго твори, з котрих починає ся і в мо-

---

в Москві, а відтак професором московської лїтератури в київськім унїверситетї. В історичних розвідках поясняв він ріжні питаня з княжих часів, з середньої і козацької доби України. Написав чимало історично-топоґрафічних дослїдів про Київ й околицю. а також археольоґічні та етноґрафічні розвідки про народний побут. народний календар, повіря, перекази. В язикових розвідках збивав погляди Поґодина, начеб Україна заселила ся українським племенем аж по спустошеню України Татарами. Написав також між иншим „Історію древней русской словесности“. Українською мовою переложив він „Псалми Давидові“ і „Слово о полку Ігоревім“, до котрого дав цінний коментар; писав також оригінальні поезії українською мовою. Деякі з єго розвідок перестаріли ся наслїдком пізнїйших фільольоґічних. історичних та етноґрафічних дослїдів.

[1]) Перший збірник 1827. р., другий 1834. р. третій 1849. р.

сковськім письменьстві нова доба народної сьвідомости. Збірник сей не остав без впливу і на ґеніяльного московського поета Пушкина, котрий під впливом українських пісень написав поему „Полтава“, один з перших творів московського письменьства з прикметами народности. Приязнь Пушкина, плодотворна для Гоголя, не обійшлась і без взаїмного впливу Гоголя на Пушкина, а навіть на Жуковського, котрий, хоч старший від них і консервативний, звернув пильну увагу на народну поезію.

Хоч Максимович у своїх історично-етноґрафічних працях був перенятий любовю до рідного краю і народного житя, однак що до української народности не мав ще ясного розуміня. Впріс він у школї московського романтизму, що почав приймати народну закраску, а з свого боку вніс в него український відтїнок. Він був перекопаний, що українська мова може бути мовою поезії, але думав, що не може бути мовою анї осьвіченого суспільства. анї мовою науки.

Амврозій Метлинський (ур. біля Гадяча 1814., † 1870.) одержав початкову осьвіту під проводом українського письменника Макаровського, а відтак ґімназийну й унїверситетську в Харкові під впливом Петра Артемовського-Гулака. Опісля став професором московської лїтератури в Харкові. Писав українські „Думки й піснї“, але найбільш заслужив ся на той час найкраще зложеним збірником з наголовком „Народныя южнорусскія пѣсни“ (Київ 1854. р.), в котрім подав ріжні народні піснї, а також думи позаписувані у кобзарів, що бували звичайними єго гістьми.

Микола Костомарів (1817—1885.), визначний український історик, уже яко слухач харківського унїверситету був пильним збирачем і дослїдником устної народної словесности і в самих починах своєї наукової дїяльности написав розвідку (1843. р.) „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“. Знищену на приказ харківського архиєрея задля самостійних поглядів сю розвідку видав Костомарів опісля з наголовком „Историческое значеніе южно-русскаго народнаго пѣсеннаго творчества“ (1880.), відтак появила ся єго „Исторія козачества въ памятникахъ южно-

русскаго народнаго пѣсеннаго творчества" (1883. р.), „Семейный бытъ въ произведеніяхъ южнорусскаго народнаго пѣсеннаго творчества" (1890.), а давнійше „Славянская миѳологія" (1847. р.) і „Объ отношеніи русской исторіи къ географіи" (1863.).

Костомарів виказав необхідність етноґрафії для історика яко науки про нарід, а згадані в горі цінні єго розвідки, оперті на певній науковій підвалині і глибокім знаню житя і минувшини українського народу, не втратили й доси великої своєї стійности і тому треба вважати Костомарова одним з перших що до часу і значіня учених етноґрафів-дослідників в українській науці.

Пантелеймон Куліш (1819—1897.) стоїть неначе на погранич старої народописної школи і нової доби українського народовіданя. Єго „Записки о Южной Руси" (в двох томах, 1856—1857.) були замітною на свій час появою (матеріял III. тому появив ся пізнійше в „Чтеніяхъ московского общества исторіи и древностей"). Єго Записки є одноцілою живою народописною картиною, що дає нам образи народного побуту і кобзарів-бандуристів. Нарід представляє ся єму живим памятником старовини, в котрім зберегли ся скарби народної душі і поетичного почуваня.

„Основа", лїтературно-науковий місячник (Спб. 1861 до 1862.), викликала оживленє народописних дослідів, а в ній виступає ціла громада нових дослідників не тілько на ниві історії й археольоґії України, але й народовіданя. **Анатоль Свидницький**, автор семейної хроніки-повісти „Люборадські", оповістив там обємисту розвідку „Великдень у Подолянъ". **Матвій Симонів**, під прибраним іменем Номис, подав основну розвідку „Різдвяні святки", а окремо видав „Українські приказки, присліви і т. п." (Спб., 1864.).

Павло Чубинський (уродив ся в Борисполї коло Переяслава, † 1884. р.), займає неперечно перворядне місце на полї новійшого українського народовіданя. Протягом двох років (1869—1870.) зібрав він такі богаті засоби, яких попереду не вспіли нагромадити цілі наукові товариства за довгий час. Зібрані єго заходами народописні засоби по-

явили ся з наголовком: „Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ югозападный край“ (7 обємистих томів, Спб. 1872—1877.), в котрім окрім пісень, казок і т. п., поміщені наукові розвідки В. Антоновича про чари, Ол. Кистяковського про волосні суди, К. Михальчука про українську мову, з картою говорів. Се що до богатства і ріжнородности матеріялу одиноке в нашій літературі видане довершене одиницею в так короткім часї.

Дальшу роботу на тій ниві на основі вимогів новійшої науки, званої фолькльором, підняв „Отдѣлъ Императ. географ. Общества“ у Києві, заснований там 1873. р., в котрім опріч П. Чубинського зібрав ся поважний кружок визначних українських учених, як **В. Антонович, М. Драгоманів, Павло Житецький, Ол. Кистяковський, Константин Михальчук, Микола Лисенко, Олександер Русів. Іван Рудченко, Хведір Вовк, М. Левченко, А. Лоначевський** і ин. Головою сего Відділу імперат. ґеоґр. Товариства був український вельможа Галаган. Добутком живої діяльности сего Товариства були два томи „Записокъ Юго-запад. отдѣла импер. геогр. Общества“ (у Києві 1874—75) з окремими розвідками з обсягу народовіданя і народописними записами. Сучасно вийшли „Народныя южнорусскія сказки“ **І. Рудченка** († 1905. р.) в двох томах (1869—1870.) і єгож цінний збірник „Чумацкія пѣсни“ (1874. р.) з основною розвідкою „Чумаки въ народныхъ пѣсняхъ“.

Незвичайну діяльність розвинув знаменитий композитор **Микола Лисенко**, котрий не тілько виданєм „Збірників пісень“ збогатив зібрані доси засоби, але й записами мельодій та розвідками про народну музичну творчість („Характеристика музикальныхъ особенностей малорусскихъ думъ исполняемыхъ кобзаремъ Вересаемъ“ в І. томі згаданих Записок. (Про Остапа Вересая подав там цїнну розвідку Ол. Русів).

Взірцевими з наукового становища є **В. Антоновича** і **М. Драгоманова** „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (два томи, Київ 1874—1875.), з цїнним переднім словом і основними поясненями пісень і дум, **М. Драгоманова** „Малорусскія преданія и разсказы“

(Київ, 1876. р.) і **Павла Житецького** „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“ (Київ, 1876. р.). Се живе зацікавленє українським народовіданєм проявило ся ще видатнїйше в обємистім двотомовім виданю з наголовком „Труды 3-го археологическаго съѣзда, бывшаго въ Кіевѣ 1874. г.“ (1877—1878.), в котрім напечатані цінні реферати з обсягу народовіданя, історії, археольоґії і мистецтва України українських і московських учених. Одначе дальшу роботу в тім напрямі перервано царським указом з 1876. року, котрим на основі доносу Юзефовича заборонено дальшу діяльність сего Відділу, а також взагалі українське письменьство.

Досліди народного житя, побуту й устної словесности, ведені з поважними успіхами у західній Европі й на Україні, захопили також галицьку, буковинську й угорську Україну. **Іван Могильницький**, крилошанин Перемиської капітули, написав розвідку „Вѣдомѣсть о русскомъ языцѣ“, в університетських альманахах львівських проф. Гітнера появили ся українські народні пісні з розправою Дениса Зубрицького (1821. і 1822.), в 1835. році в Перемишлї „Ruskoje Wesile“ **Йосифа Лозинського**, а в збірнику „Русалка Днѣстровая“ (1837. у Будимі) народні пісні записані **Іваном Вагилевичем** з єго розвідкою. Записи з народних уст подав також „Вѣнокъ“ (у Відні, ч. І. 1846. і ч. II. 1847.), в 1841. р. у Відні видав Я. Головацький „Галицькіи приповѣдки и загадки зібраніи **Гр. Ількевичом**“.

В 30-тих рр. XIX. столїтя почали в Галичині вивчувати народно-поетичну українську старовину також польські народописцї. **Вацлав з Олеська** (Вячеслав Залеський), ґубернатор Галичини († 1849. р.), видав „Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego“ (Львів, 1833. р.) з обємистим переднім словом, в котрім проявляє ся тілько романтична чутливість, але не бачимо в нїм ще сьвідомого розуміня ваги народної поезії для дослідів мови, історії й єї живого значіня для сучасного письменьства. Всеж таки сей збірник мав сильний вплив у Галичині, бо виявив велике богатство поетичної творчости українського народу, а перші тут почини відродженя народного письменьства замічає ся майже сучасно з появою сего збірника.

Меншу стійність має збірник **Жеґоти (Ігнатія) Павлї** „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“ (том I., 1839., том II., 1840.), в котрім він користував ся в значних розмірах записями Я. Головацького.

З розповсюдненєм народного житя і лїтературного руху в 60-тих і 70-тих та пізнїйших роках XIX. столїтя в галицькій і буковинській Українї в ріжних видавництвах, н. пр. „Зоря яко альбумъ на г. 1860.“, у „Вечерницяхъ“, „Метї“, „Правдї“, „Зорі“, „Житю і Слові“ почали появляти ся записи творів устної словесности і народописні розвідки, а також окремі збірники: **І. Галька** „Народныи звичаи и обряды надъ Збручемъ“ (дві части, Львів, 1860. і 1862.), **Счастный Саламонъ** „Коломыйки и шумки“ (Львів, 1864.), **І. Нечуй-Левицький** „Сьвітогляд українського народу“ (Львів, 1868. і 1879.), **Гр. Купчанко** „Пѣсни буковинской Руси“ (Кіевъ 1875.) і инші. Однак найбільшу заслугу здобув собі **Я. Головацький** величезним збірником, виданим Ос. Бодянським з наголовком „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ (4 томи, 1863—1865.) в „Чтеніяхъ московского Общ. исторіи и древностей“) й окремо. Окрім того оповістив він чимало народописних розвідок.

Громада київських учених і народописців приложила до видань вельми богатих народописних записів у 70-тих роках XIX. столїтя історично-порівнуючу методу й оповістила крім того цїлу низку цїнних народописних розвідок. Сю роботу розпочату в київськім відділї імператорського ґеоґрафічного Товариства провадив дальше **Михайло Драгоманів** (1841—1895.) після перенесеня з Києва, по виданю згаданого в горі царського указу 1876. р., спершу в Женеві, де видав „Нові українські пісні про громадські справи“ (1884. р.) і „Полїтичні пісні українського народу“ (дві части 1883—1885.) з основними поясненями історичними, а крім того написав на становищі професора університету в Софії чимало цїнних розвідок з обсягу народовіданя (виданих заходом М. Павлика у Львові з наголовком „Розвідки Михайла Драгоманова“ в 4-х томах 1899—1907.).

Побіч Драгоманова визначив ся вельми на полї українського народовіданя професор харківського університету

Олександер Потебня (1836—1891.), непеРечно після Міклошича перший що до глибокої ерудиції і ріжнородности знаня язикознавець. Глибоке фільольоґічне знанє прикладав він до народописних дослідів. Окрім численних розвідок із сего обсягу видав обємисте діло з наголовком „Объясненіе малорусскихъ и сродныхъ съ ними пѣсенъ“ (Варшава, два томи, 1883—1887.), в котрім розбирає і пояснює сї пісні в порівнаню з иншими словянськими, литовськими і ґерманськими що до мотивів на основі мітольоґічної теорії, але з певною обережностю у виводах.

Павло Житецький (1836—1911.), професор ґімназії у Києві, окрім основних і цінних праць на ниві язикознавства, оповістив також вельми основні розвідки з царини народовідання [1]).

Царський указ з 1876. року припинив роботу українських письменників, учених і народописців, однак перегодом, хоч его не знесено, а доповнено ще деякими тайними розпорядками, російська цензура злагідніла так, що маломалу стали появляти ся знов українські видання. Незвичайний вплив на розбудженє літературної, наукової і народописної діяльности мало заснованє історичного місячника „Кіевская Старина“ (в Києві 1882.), що виходив до 1906. року, а відтак появляв ся українською мовою з наголовком „Україна“ (протягом 1907. року) і є невичерпаною скарбоною для всіх дослідників українознавства. Протягом четвертини столїтя подали там неперебрану силу народописних записів і цінних розвідок: **В. Василенко, В. Горленко, Дикарев, М. Драгоманів** (під прибраним іменем Кузьмичевський), **О. Ефименкова, І. Манжура, М. Марти-**

---

1) „Малорусскій Вертепъ“ (Кіевъ, 1882.). „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“ (Київ, 1893. р.). „Малорусскія вирши нравоучительнаго содержанія“ („Кіевская Старина“ 1893.). „О языкѣ и поэтическомъ стилѣ народныхъ малорусскихъ думъ“ (ibid. 1893.), „Странствующіе школьники въ старинной Малороссіи“ (ibid. 1893.), „Малорусскія вирши нравоописательнаго содержанія“, „Старинная запись народныхъ малорусскихъ думъ“ (ib. 1893.), „Отраженіе пѣсенныхъ мотивовъ въ народныхъ малорусскихъ думахъ“ (ib. 1892.), „Творцы и пѣвцы малорусскихъ думъ“ (ib. 1892.).

нович, В. Милорадович, В. Науменко, І. Новицький, Т. Рильськиі **Д. Яворницький, М. Сумців** і инші. Сей останній, професо харківського універсітету, основною розвідкою „Совре менная малорусская этнографія" („Кіевская Ста рина" 1893—1894.) доповнив „Исторію русской этно графіи" А. Пипина, а в розвідці „Культурныя пере живанія" (ib. 1889—1890.) подав богаті подробиці пр народні обряди.

Борис Грінченко (1863—1910.) видав збірник „Этногра фическіе матеріялы" (3 томи, Чернигів 1895—1899.) котрий можна що до богатства поставити поруч видан П. Чубинського і Я. Головацького, а крім того „Литера туру украинскаго фольклора" 1901. р. і велики 4-томовий „Словарь украинскаго языка".

Слідами П. Житецького посунув значно вперед наук українознавства професор київського університету **В. Пе ретц** у творі „Изслѣдованія и матеріялы" (1900—1902. в котрім виказав важне значінє впливів старих памятникі у висліджуваню української народної словесности.

З заранєм свободи в бувшім російськім царстві гро мада українських учених основувала у Києві Українськ Наукове Товариство, котре почало 1908. р. видават українською мовою „Записки Наук. Товариств в Києві" (доси 9 томів) і там оповіщувати також запис і розвідки з народовіданя.

Побіч сего Товариства у Києві розвинуло вельми жив діяльність під проводом професора **М. Сумцова** Харківськ фільольоґічне Товариство і видало в своїх „Сборникахъ чимало народописних записів і розвідок.

Коли на Україні царським указом 1876. р. застанов лено розвиток рідного письменьства, стало засноване (1873. у Львові значними жертвами народолюбців з України То вариство ім. Шевченка пристановищем для україн ського слова і письменьства. Живу діяльність проявил воно з 1893-тим роком, коли перестроєно єго на лад акаде мії наук у Наукове Товариство ім. Шевченка. Ви дає воно місячними книжками „Записки" (доси 130 томів крім того „Етноґрафічний Збірник" (доси 38 томів і „Матеріяли до української етнольоґії" (доси 18 томів).

Між робітниками в Науковім Товаристві імени Шевенка визначили ся на ниві народовідання особливо ван **Франко** († 1916. р.)[1], **Володимир Гнатюк**[2], **Осип Роздольський**[3], **Іван Верхратський** († 1919. р.)[4], **Філярет Колеса**[5], енон **Кузеля**, **Володимир Шухевич** († 1915. р.)[6] і инші, наддніпрянських Українців **Хведір Вовк** († 1918.), з угорських **Гіядор Стрипський**.

В слід за українськими народописцями почали звертати ільшу увагу на українське народовідане Поляки, Москалї, Чехи, Німцї і т. д.

Оскар Кольберґ видав богату збірку з наголовком „Lud, jego zwyczaje" і т. д., а відтак „Pokucie, obraz etnograficzny" (том I—IV. в Кракові 1882—89.), котрі можна поставити поруч „Трудів" П. Чубинського збірника пісень Я. Головацького. Заходами проф. І. Коперніцького і Ос. Кольберґа появило ся у виданях Краківської Академії Наук під заголовком „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej" чимало зібраних засобів народописних. Окрім того Марцінковський (під прибраним іменем Новосельський) видав „Lud ukraiński" (1857.), а у виданю „Stepy, morze i góry" (1854.) подав цікаві замітки про народні обряди і т. ин.

А. Пипін (1833—1903.), визначний історик московської літератури, видав в 4-х томах „Исторію русской этнографіи", в котрій оцінив заслуги українських народопи-

---

[1]) І. Франко оповістив між иншим „Студії над народними піснями", видав „Галицько-руські приповідки" в V. томах і т. п.

[2]) В. Гнатюк видав „Галицько-руські леґенди", „Коломийки", „Гаївки", „Анекдоти", „Новелї", „Знадоби до галицької демонольоґії" і т. п.

[3]) Ос. Роздольський зібрав велику силу казок і пісень з напівами.

[4]) Проф. Верхратський видав цінні дослїди галицько- і угорсько-руських говорів, а „Пробу упорядкованя українських говорів" подав проф. І. Зїлинський.

[5]) Ф. Колеса напечатав цінну розвідку про ритміку українських пісень.

[6]) В. Шухевич видав богату збірку пісень, опис звичаїв і т. п. в. „Гуцульщина" (5 томів).

сцїв (в III. томі) і подав основний огляд українського народовіданя.

З чеських видань „Časopis česke̒ho Museum" подав розвідки **Івана Вагилевича**: „Huculové obyvatel vychodniho pohorji Karpatskeho" (1838—39. в Празї), з піснями, описом звичаїв і словарцем гуцульского говору, „O upirech a vidmach" (тамже 1841. р.) і „Bojkové lid ruskoslovansky v Haliči", та **Якова Головацького**: „Cesta (подорож) po halicke a uherske Rusi" (тамже 1841.). В новійших часах навязали ся літературні взаємини між галицькою Україною і Чехами головно з підмогою Франтїшка Ржегоржа, котрий довго проживав у Галичині і подавав у чеських научних часописах численні народописні розвідки про звичаї (весілє, похорони, руське село, про топірці, про різьбара Юрка Шкриляка і т. п.).

З західно-европейських народів заходами М. Драгоманова звернули головно увагу на українське народоводанє Англичани, Французи, Італїйцї, а також Нїмці. Українські думи і пісні появили ся у взірцевім перекладі **Фридриха Боденштедта** з наголовком „Die poetische Ukraine" (Stuttgart, 1845.), а **Сіміґінович - Штавфе** видав переклад „Kleinrussische Volkslieder" (в Липську, 1888. р.) Систематичну роботу про українське народовіданє розпочав професор черновецького університету **Др. Раймунд Кайндль** дослїдами про буковинських Гуцулів і оповістив чимало розвідок по ріжних нїмецьких видавництвах, в чім єму пособляло віденське антропольоґічне товариство в „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien".

У видапю „Die Österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild" в томі „Galizien" напечатана розвідка **Олександра Барвінського**: „Das Volksleben der Ruthenen" з ілюстраціями (Віденъ, 1898.), а професор **Степан Рудницький** видав у Відпї 1916. р. „Ukraina, Land und Volk, eine gemeinfassliche Landeskunde", де в роздїлі „Anthropogeographie" подав з картою народописною найновійші вислїди про український нарід, єго розселенє, культуру і т. д. У збірнику „Die Ukraine" (Berlin, 19..) подав професор **П. Кремер** розвідку: „Die Ukraine u

ihre historischen Lieder“ (про думи й українських кобзарів), а в збірнику „Die slavische Volksseele“ (Jena, 1916.) напечатав **Олександер Барвінський** розвідку „Das ukrainische Volk in seiner Volksdichtung“ з вимками поетичної народної творчости в німецькім перекладі.

Загальний огляд української народної творчости.

Історія української народної поезії (в ширшім розуміню слова) сягає найдавнійших часів житя нашого народу, тих часів, коли творила ся сама мова народу. З розвитком мови і народного житя витворював ся з одного боку міт, а з другого поезія. На первіснім степені розвитку народного житя мова, міт і поезія були нероздільним явищем. Народне українське житє зберегло сліди і засоби глибокої старовини і цінні останки історичного народного побуту. Сими засобами заняла ся нова наука, народовідане, а учені дослідники добували дорогоцінні скарби з тої таємничої глибини, в котру вони почали вглубляти ся з початком XIX. століття. Вправді осуджуванє народної поезії проповідниками христіяньства, прогнанє її з книжного письменьства та недостача записів лишили літературу прямої жизнености, богатого жерела мистецької краси, а нащадків позбавили виразних сьвідоцтв пережитої минувшини, але всеж таки сї обставини не змогли винищити народної поезії. Сї обставини довели тільки до того, що маємо тепер розмірно пізну тільки форму народно-поетичних творів, а хоч у сучасній пісні зберегли ся нераз останки вельми глибокої старовини, то головні записи їх сягають тільки кінця XVIII. ст., коли змаганя її збирачів і дослїдників вяжуть ся вже з початками нового народного українського письменьства. Але вже сї перші збирачі творів народної словесности споглядали на них як на останки щезаючих з народного житя явищ і одушевляли ся сими творами, котрим вони не находили нїчого рівного в цілій словянській поезії (н. пр. Бодянський).

Тимчасом дальші записи зроблені численними збирачами протягом XIX. столїтя виявили невичерпане богатство народного словесного скарбу, збереженого в народній

памяти і чудові та богаті мотиви народної творчости. Сї записи і досліди, роблені над творами народної словесности, стають певним доказом, що народна творчість не вимирає, а зроджує нові твори, що неначе нові парости розвивають ся з могутного старинного пня.

Звичайно вважають народну поезію несьвідомим збірним виразом усего народу, в котрім не було місця особистому придуманню і чутю та протиставлять сю збірну (колєктивну) творчість мистецькій поезії, яко виключно личній. Але хоч народна пісня дає нам часто високої краси поезію образів і висловів, то неперечно і на сій царині, як і в пізнійшій мистецькій (індивідуальній) поезії, виступав також личний поет, особливо талановитий, з буйною уявою і богатим даром слова, а тілько перегодом єго пісня задля поетичної стійности узагальнювала ся, зміняла ся, переіначувала ся, вигладжувала і ставала н а р о д н о ю. Одначе условини єї ународовленя були в дійсности инші: коли у личного поета пізнійшої доби проявляла ся все більше або менше єго індивідуальність, коли ся індивідуальність ставала нераз у суперечности з єго суспільством, то в народній пісні поет бував звичайно типовим представником своєї суспільної верстви, розвивав ся в єї обставинах, висловлював тілько єї сьвітогляд і почуваня. Народна поезія може бути тілько відсьвіченєм усталеного і виробленого практичного й етичного побуту; тілько тут являє ся спромога єї розповсюдненя й усталеня в народній верстві. В сїй злучности народного поета з єго суспільством основну вагу мало одно условє живої питоменности і загальности народної поезії — м о в а. Сей личний поет, творець пісні, котра перегодом ставала народною, користував ся народною мовою на тім степені єї розвитку, коли єї живописність зберегала всю сьвіжість і коли вона ще не щезла з буденної мови. Він був членом роду, єго поезія служила родовому культови, супроводила родовий обряд, сьвяткованя і т. п., промовляла пригідною для неї мовою, мала виявляти сьвітогляд того роду і находила для зображеня сего сьвітогляду мистецьку форму.

Утворена личним народним поетом пісня вигладжувала ся, перераблялa ся і змінювала, узагальнювала ся ставала н а р о д н о ю подібно, як деякі твори Сковороди.

Шевченка, Чубинського, або в деяких галицьких та буковинських поетів перейшли до народних уст, або як зложені київськими академістами чи вандрівними дяками думи й пісні перегодом ставали народними після достроєня їх до народного ладу. Наслідком того народна творчість не завмирає, а переймає та переробляє сї твори, що красою поезії і сьвітоглядом припали народови до серця і душі та розвиває ся дальше, а єї продовженєм треба вважати поетичну творчість, що виявила ся з такою могутною силою в поезії Шевченка. „Єго поезія — влучно замічає Костомарів — є прямим продовженєм народної поезії“. І не даром явила ся вона тоді, коли давні народні пісні стали забувати ся. Поезія Шевченка, як каже Костомарів, — се правесна, мила донька старої української поезії, витвореної в XVI—XVII. столітю та, як ся остання, була вона зовсїм так само донькою старинної української поезії, сеї далекої від нас поезії, котру здогадливо можемо уявляти собі на основі твору Ігоревого сьпівця“.

Тимто українська народна поезія своєю високою красою й етикою звернула на себе пильну увагу не тільки українських збирачів, дослїдників і письменників, але й чужосторонців задля свого великого богатства, високої літературної стійности і невмирущої сили народного духа. Велику заслугу в піддержаню поетичної творчости треба признати збирачам і дослїдникам, котрі також на археольоґічних зїздах в XIX. столїтю, особливо в Київі (1874.), а ще в більшій мірі в Харкові (XII. зїзд) ознакомили широкі круги наукового сьвіта з народним побутом і устною словесностю. Ще більше харківський університет і тамошнє Фільольоґічне Товариство під кермою проф. М. Сумцова пособляло народовіданю. Харківський археольоґічний зїзд дав почин до вивченя репертуару і побуту кобзарів та лірників, котрих найшло ся ще кілька сотень на Україні, та до заснованя окремої кобзарської музичної школи, а проф. М. Сперанський подав розвідку про кобзарів і лірників на основі зібраних дослїдів і засобів.

Заходами проф. Сумцова й ґр. Уварової, предсїдниці археольоґічного зїзду, явила ся обємиста робота київського статистичного комітету про бандуристів і лірників у Київщині (1903. р.), впорядкована Доманицьким, з пе-

реднии словом М. Василенка. На основі тих дослідів, як і новійших, виявило ся, що на Україні живе понад 2000 бандуристів та лірників, котрі зберегають із глибини минулої доби перекази, пісні історичні й релігійно-моральні, що пособляють у значнім степені плеканю і розвиткови ніжних і людяних почувань у широких верствах неграмотного простолюдя.

ЗМІСТ.

*

Поправки і доповненя.

Стор. 34 ряд 10 з долини зам. старовиви має бути старовини:

„ 79 у наголовку сиґнатура **В** злишня.

„ 141—143 доповнене про Галицько-Волинську літопись:

Найновійші досліди виказали хибність гадки, нiби Галицько-Волинську літопись маємо без початку та начеб то волинські звістки Київської літописи з XII. ст. були останками »першої половини« Гал.-Вол. літописи. Нішо не вказує на те, щоби ся літопись втратила що небудь на своїм початку, тим більше, що слова »Начало княженія« аж до »Галицького« є пізнійшою вставкою, що находить ся тільки в однім Іпатськім списку. Слова »По смерти (же) великого князя Романа« служать вповні природним вступом до Галицької літописи і всякі здогади про якісь утрачені вступні частини зовсім є довільні; на них у літописи не знаходимо ніяких вказівок. Сеж зовсім природна вихідна точка для літописця, що забрав ся описати історію Данила, почати від смерти єго батька і тих замішань, що по нім проявили ся. Нічого, що вказувалоб на Галицьку літопись, з єї характеристичним риторичним стилем, не знаходимо в Київській літописи.

Стор. 194 рад. 9 з гори після »Учительное Евангеліє« пропущена протинка , і злучник **а** перед словами **під заголовком**.

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

II. ЧАСТЬ.

(ТРЕТЯ (НАРОДНА) ДОБА ПИСЬМЕНЬСТВА)

У ЛЬВОВІ, 1921.

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Передне слово.

Випускаючи в сьвіт II. ч. »Історії української літератури«, подаю кілька заміток про єї уклад.

Розбір і виклад літературних творів лучив я, о скілько се було спроможно, з житеписями їх творців. Справдішній письменник вкладає у свій твір свою душу: тим то в творах письменника проявляє ся єго особистість і єго житє. У деяких наших письменників (передусім у Шевченка) можна зовсім ясно і виразно помічувати внутрішню органічну звязь між їх житєм та їх творами. Добре зрозумінє деяких наших письменників (н. пр. Федьковича) можливе тілько на основі докладного зnаня їх житя. Але справдішне пізнанє і розумінє літературних творів і письменьства можливе тілько тоді, коли історик літератури не обмежує ся самими розважанями про письменника, а познакомить з письменником або єго творами, так сказатиб, »в них самих«. Тимто часто наводжу, на скілько є місце, власні слова або частини з писань письменників і виписки з їх творів. Се причинило ся очивидно до збільшеня обєму отсего підручника. Одначе думаю, що се не приспорить трудности, а радше улекшить пізнанє і зрозумінє нашого письменьства.

Щоби ще дальше не збільшувати обєму книжки, був я приневолений відложити спис літератури, котрою я користував ся, і показчик до ширшої »Історії української літератури«, котру приготовляю до печати.

При сій нагоді вважаю милим обовязком зложити на сім місці найщиршу подяку Вп. президентови Ю. Романчукови, проф. Дрови В. Щуратови і проф. Дрови Я. Гординському, що зволили переглянути рукопись і подали вельми цінні замітки і поміченя, а також Науковому Товариству ім. Шевченка, що допомогло виложеним на се накладом появити ся в печати сему виданю.

У Львові в липні 1921.

Ол. Барвінський.

Третя (народна) доба письменьства.

1. Загальний історично-літературний погляд. Внутрішні причини витвореня народного українського письменьства.

Після прилуки України до Московщини (1654 р.) розпочала ся небавом трудна народно-історична боротьба о збереженє самоуправи краю і прав та вольностий козацьких, загрожених змаганями московського правительства до перебленя державного й суспільного ладу на Україні, відповідно державним потребам Московщини. Сі змаганя, розпочаті за царя Петра І. (гл. Ч. І. ст. 202 і сл.), йшли ще з більшою силою за цариці Катерини II. до заведеня однакового устрою (централізації) і прав у всїх краях, отже й на Україні. Місце усуненого останнього гетьмана гр. Розумовського заняв гр. Румянцев в ролї управника краю (1764 р.). Утвореній у Москві комісії для укладу нових постанов до управи державою мали вибрані в цілій державі депутати предложити одержані від суспільства „накази" що до журб і потреб краю. Одначе українське суспільство безуспішно домагало ся потвердженя старинних прав і вольностий і виконаня договорних постанов Б. Хмельницького. В тім самім часї, коли в Гетьманьщині знесено гетьманьство, знесено полковий козацький устрій у Слобідщині й утворено з неї Слобідську ґубернію, але хоч козацтво виступило з домаганем привернення давного ладу, остало се й тут без успіху. Хоч перенесена на російську область Запорожська Січ була тілько тінню старої, царське правительство не хотіло довше терпіти такого огнища вільного духа, самоуправної січової громади, тому Катерина II. веліла зруйнувати Запорожську Січ [1])

[1]) Останнього запорожського кошового, Петра Кальнишевського, вивезено в Соловецкий монастир на Білому морі, де він зачинений у самітній келії прожив ще 25 літ і там помер у 1803 р. в 112-ім році житя.

(1775 р.) і тим знищила політичну самостійність України, що стала тепер провінцією Московщини. Селянам заборонено вільні переселеня, а затверджене царицею крепацтво (1782 р.) наділило душами українських селян давну старшину козацьку, пероблену тепер на нобілітованих московським урядом дворян. Наостанку давнійше знесенє церковної самоуправи довершено (1786 р.) відобранєм монастирських і владичих маєтностий. З упадком політичної самостійности йшли Українці в московську урядову і воєнну службу, давали Московщині єрархів, державних помічників, а навіть дворяків. З адміністрацийним і політичним та горожанським обєднанєм мало довершити ся обєднанє української народности з верховладною народностю московською з підмогою просьвіти і літератури, для котрої Українці доставляли також умових робітників. Витворений київськими ученими і письменниками, а збогачуваний і розвиваний опісля московськими письменниками літературний язик, приймаючи в себе щораз більше московського народного живла і слови з чужоземних новочасних і старинних язиків, віддаляв ся від тодішнього язика на Україні, а ще більше від живої народної мови української. Сей літературний московський язик входить наслідком свого державного становища в офіціяльне житє, в адміністрацію і висші верстви суспільні, між українське дворяньство, що бажало виріжнити ся від мужицтва і присвоювало собі спершу в письмі, а відтак в розмові сей язик, яким послугувало ся московське правительство, осьвічена верства суспільства і новочасна література московська. Заведена московським правительством цензура і синодальний указ (з 1721 р.) виступають навіть виразно проти уживаня „особаго нарѣчія“ (себ то української мови) в письменьстві і книгах. Під впливом тих обставин розділило ся на Україні все суспільство на два табори, що віріжняли ся від себе не тілько мовою, але перегодом і звичаями, побутом та одежею. Коли і низша верства козаків майже зрівняла ся з крепаками, тоді в моднім суспільстві слово мужик стало виразом докірливим і насьмішливим і так виробив ся погляд, висловлений Климентієм, що в „простого мужика простий єсть обичай, а в письменного особий політичний звичай“. Новомодному українському дворяньству видавали ся сьмішним не тілько давна одежа і пре

ківські звичаї, але й народна мова здавала ся єму простою і сьмішною. Коли на Україні стала ширити ся новійша московська література і мова, тоді й після указок точасних поетик (з половини XVIII ст.) українська мова, прозвана „сільським, мужицьким слогом“, могла найти місце тільки в низших родах літератури, н. пр. в комедіях.

Одначе всі ті обставини не були в силї обєднати і зілляти український нарід з московським. Вдача і прикмети українського народу так виріжняли єго від московського, що самому народови кидала ся в очи ся ріжниця. [1]) Широкі верстви українського народу були за численні, щоби можна було їх виселити та й просьвітою стояли вони висше, ніж тогочасна Московщина. Прилука до могучої держави з суплемінною народностю й однаковою вірою загладжувала, правда, помалу племінні ріжниці, а верховладна управа, звичаї, нова просьвіта і література налягали важко на окремішність українського народу. А всеж таки виступала ярка ріжниця в усім народно-побутовім характері, в мові, в переказах, в народній поезії, звичаях і в близких ще споминах історичних. Проти нового ладу починає ся посеред самого українського суспільства витворювати опір, а на давній культурно-історичній царині Гетьманьщини виступають дивні прояви. По українських хуторах ще не перевели ся були люди, що, хоч переіменовані з давної козацької старшини в дворянські чини, доношували предківські жупани і мовою та домашним побутом не соромили ся бути похожими на кріпаків та козаків, майже зрівнаних у суспільнім житю з кріпаками.[2]). Поміж осьвіченою верствою українського суспільства, замість і побіч давної академічної осьвіти, починає ширити ся помалу західно европейська осьвіта і нові европейські ідеї про волю і права чоловіка. Численні сини колишньої старшини козацької здобували собі осьвіту на університетах у західній Европі і приносили відтак на Україну не тільки европейську науку, але й вільні думки, погляди та ідеали. Тим способом витворює ся на Україні тип панів-вільнодумців, що не могли погодити ся з тодішним полі-

---

[1]) І нинї Москаль називає Українця „хахлом“, а навпаки Українець Москаля „кацапом“. У нас називає нарід також „кацапами“ буковинських липонів, що заїздять до Наддністряньщини копати стави і рови.

[2]) Н. пр. рід Квітків, див. Кулїша: Григорій Квітка і єго повісти.

тичним і суспільним ладом на Україні. Свої думки та ідеї висловлюють вони або в сатиричних і гумористичних творах з політичною нераз закраскою або в політичних памфлєгах. Цікавим уособленєм тогочасних поглядів і думок посеред осьвіченого українського суспільства був Григорій Сковорода (гл. Ч. І. ст. 246 і сл.). Як живо кружки сих панів-вільнодумців були переняті думками про недавну історичну минувшину, як не переставали мріяти про самоуправу України, показує написана одним з таких панів-вільнодумців, Василем Полетикою, на початку XIX ст. „Исторія Русовъ“ (гл. Ч. І. стор. 211 і сл.), замітна яко памятник українських історичних споминів, політичних ідеалів, бажань і мрій українських патріотів, котрий мав незвичайно великий вплив на розвиток народної сьвідомости, т. зв. українофільства.

В низших верствах українського суспільства, хоч не так виразно і сьвідомо, проявляють ся подібні погляди й думки і находять вираз у сатиричних казках і переказах (пр. Очаківска біда), віршах, діяльоґах та інтермедіях, складаних грамотними людьми, що зберегли ся або в устах народу або в рукописних збірниках. Під впливом сих ріжнородних прояв „благородні шляхтичі“ зпоміж українського дворяньства, забезпечивши собі з підмогою московського уряду свої привілеї, одушевляють ся славою колишньої Гетьманьщини, виступають оборонцями хоч провінціяльної самоуправи української, нахиляють ся до українського народолюбства і починають любувати ся українською історією й етнографією. Спершу се одушевленє своєю минувшиною і народним житєм було виплнвом привички до старовини, до народної пісні. Колиж сим перенялись також осьвічені й учені люди і се зацікавленє перейшло в книжку, тоді народність, що доси приманювала до себе своєю патріярхальностю, переходить в стадію романтичної школи, вже раньше витвореної в західній Европі, що відтак оживила і на певних підвалинах оперла сї змаганя до народвідаия на Україні та чимало пособляла розвиткови українського народолюбства і народного письменьства.

2. Зверхні, загально-европейські причини, що впливали на витворенє народного українського письменьства.

Одушевленє викликане серед українського суспільства народовіданєм довело до наукових записів і дослідів творів устної словесности на Україні аж під конець першої четвертини XIX ст. Тоді то доходили до нас вільнодумні погляди, викликані французькою революцією, наука про народність і виучуванє устної народної словесности від Німців, Чехів і Сербів та инших народів під впливом всеевропейського руху. Одначе почини до національного осьвідомленя не вийшли від вільнодумних змагань кінця XVIII ст., бо там головно проявляло ся змаганє про „права чоловіка", а навіть не з самої Німеччини, тілько з Англії, а вчасти з Франції. Там зрозуміли, що треба піти в нарід, докладно пізнати і відчути житє простолюдя, щоби вірно зобразити єго сьвітогляд і народним духом оживити свою творчість. Се зродило там нову галузь науки — етнографію (народовіданє) і нову добу поетичної творчости, добу письменьства в народнім дусі. В Англії вже з кінцем XVI ст. фільософ Бекон і драматичний поет Шекспір визволили ся з бездушного і невільничого наслідованя старинних клясиків грецьких і латинських. З кінцем першої четвертини XVIII ст. появляють ся в Англії перші етнографічні збірники, в другій половині тогож столітя видає Персі (Percy) свої староанглійські баляди, а шкотський учений Мекферзон пересьпіви пісень яко твори старинного келтийського барда Осіяна, що навіть на Гетого зробили велике вражінє. Вслід за ними і Німці, одушевлені поезією Осіяна, почали займати ся своєю власною старовиною. В Німеччині найбільш причинив ся до вивченя народної словесности Гердер (замітна його збірка „Stimmen der Völker in Liedern", поезія ріжних націй). Супроти космополітизму видвигнув Гердер понятє народности, а до єго поясненя причинили ся також братя Гріми, романтики й творці німецького научного язикознавства. Особливож Яків Грім провадив дальше діло розпочате Гердером і витворив науку про народність.

Сей рух обняв небавом і Словяньщину, де етнографічні виданя і досліди на полї народовіданя майже рівночасно появляють ся у ріжних племен словянських.[1]) Се були вже змаганя не звичайної цікавости, але виразні, хоч єще не зовсім умілі заходи збираня і розслїджуваня народної старовини, яко історичних поучних останків давних часів.

a) Романтизм.[2]) Великий вплив на витворенє і поглубленє ідеї національности в письменьстві мав романтичний напрям. Романтизм се була умова струя, що проникла не тілько в царину письменьства, але й проявила ся в мистецтві, науцї і в житю, всупереч до клясичного напряму. Романтичний напрям протиставив христіяньство поганьству, середновічє старинности. Творча сила середньовічної доби проявила ся в христіянській релїгії з єї глубокою чутливостю. Христіянська релїгія бажала впливати на почуваня людий з підмогою поезії, живописи та музики і витворила христіянське мистецтво. Романтичний напрям намагав ся звязати поезію з народним житєм, сею невичерпаною криницею поезії. Романтики почали отже добувати думки і почуваня, які жили віками в народї, зображали єго побут і підготовляли шлях до реалїзму. Таким способом романтизм лучив ся з народностю в письменьстві і явив ся

---

[1]) В Росії Чулкова „Русскія сказки“ (1780 р.), Вука Стефановича Караджича „Српске народне пјесме“ (1814 р.). в Польщі розвідка Адама Чарноцького (Zoryan Dołęga Chodakowski) „O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem“ (1818 р.). на Українї кн. Цертелєва „Опытъ собранія пѣсенъ“ (1819 р.). в Чехах Челяковського „Slovanské narodni písně“ (1822 — 27 р.).

[2]) Завойоване Германами населенє римського цїсарства підлягло впливови мови завойовників. а з тої сумішки витворила ся мова звана romanzo. довго уживана в ріжних краях. поки з того не розвітвили ся ріжні романські язики. Сї народи витворили поезію в своїй рідній мові, із своєрідним народним сьвітоглядом і всїми прикметами своєрідного житя. а та поезія зображала инше житє. як старинна поезія Греків і Римлян. В супротивности отже до старинної клясичної поезії названо поезію романських народів — романтичною. а сей напрям у письменьстві — романтизмом. Що до своєї основи був се властиво новоромантизм. бо вже в перших столїтях христіяньства витворила ся в дусї основної єго ідеї зрівнаня суспільних верств і народів — людові поезії (у Готів. Скандинавців, Кельтів і у Словян — рицарство Sagenkreise, мандрівні сьпіваки. fahrende Leute. — пор. Слово о Полку Ігоревім — Wieland.)

першою формою народної літератури. Кожда з оживаючих народностий змагала до витвореня саморідної поезії яко найкрасшого виразу індивідуальности.

Потрясеня викликані в Европі війнами Наполеона І. розбудили сьвідомість національности і довели до боротьби о визволенє народів зпід перемоги Франції з окликом на право народів до самостійного житя. Сьвідомість національної окремішности проникла і поміж менші словянські народи, що давнійше втратили політичну і державну самостійність і завмерли, та виявила ся у відродженю словянських народностий.

б). *Вплив европейської науки на розвиток українського письменства.* Бистрий розвиток наук під конець XVIII ст., а іменно прояви нової наукової критики, приспорили богаті засоби наукові, що значно вплинули на всю ходу народовіданя, як і на напрями новочасних літератур. Сей розвиток наук викликала головно німецька т. зв. „історична школа“. Німці вступили на дорогу межинародної науки і обняли всесторонний матеріял, а тим побитом німецька наука здобула собі широкий вплив і поза межами німецької літератури.

По наукових дослїдах і теоріях Гердера, Фридрих Авґуст Зольф вказав на се, що творцем Гомерового епосу не є традицийний слїпець, але грецький нарід, а знамениті фільольоґи німецькі сформулували понятє народного епосу.

З початком XIX ст. відбув ся в історично-фільольоґічних науках цїлковитий переворот, а нова критична аналїза обняла рівнорядні области історичного знаня. Так повстала ся новочасна фільольоґія, що довела до лїнґвістики, новочасна мітольоґія, археольоґія й історіоґрафія, що змагали до дослїдів житя народів, а не тілько самих держав. Франц Боп порівнальною граматикою індоевропейських язиків (1816 р.) положив основу до порівнальних дослїдів фільольоґічних і лїнґвістичних. Порівнальну методу приложив Яків Грім до німецької мови.[1])

За їх приводом Чех Осип Дубровський[2]) виказав поріднене словянських язиків порівнальною методою та

[1]) Я. Ґрім видав німецьку граматику (1819). Старинности німецького права, Мітольоґію, Історію німецької мови, Словар і Народні казки.

[2]) Institutiones linguae slavicae (1822 р.).

витворив цілу школу словянської фільольогії. (Смотрицький положив до сего певні основи „Граматикою славеньскою“, котра два столїтя була учебником в українських землях, у Московщинї і Сербії). Осип Шафарик[1]) досліджував словянські старинности, народоведанє і письменьство. Словенець Вартоломей Копитар став основником словянської фільольогії, а його земляк Франц Мікльосич положив несхитні підвалини до того знаменитою „Vergleichende Gramatik der slavischen Sprachen“ (в 4-ох томах 1852—1875). Сербин Вук Караджич дав почин справдешньому народному письменству сербському, впровадив фонетичну правопись, видав Словар, Граматику і Збірник народних пісень, а Словак Ян Коляр в поемі „Slavy dcera“ (дочка Слави) дав неначе кодекс панславізму і положив основи до пізнаня словянських народностий та розбудив між Словянами живий умовий та національний рух.[2]) В тім самім часї московський учений А. Востоков виступив з невеликою, але богатою змістом розвідкою „Разсужденіе о славянскомъ языкѣ“ (1820) і тим положив певні підвалини до означеня взаємних відносин словянських язиків, а Ал. Павловський видав першу „Граматику малоросійскаго нарѣчія“ (1818 Спб.)

На історичнім полї викликала переворот Бартольда Нїбура критична історія старинного Риму[3]), в котрій він глядить поясненя римської історії в полїтичних та економічних условинах житя народу. В подібнім напрямі присьвятив Карло Отфрид Мілєр[4]) свої досліди грецькій історії, а до них прилучив ся яко третїй основник історичної нїмецької школи Фридрих Шльосер.[5]) Розвиток нїмецької історіографії мав вплив на успіхи сеї науки в Словяньщинї, особливож на українську історіографію. Учені нїмецькі історіографи, покликані в Росію, кладуть підвалини до критичної історіографії давної Руси, на чолї їх знаменитий Август Шлєцер критичним виданєм Несторової Лїтописи[6]), Руської Правди, котру видає також Раковецький

[1]) Geschichte der slavischen Sprache u. Literatur nach allen Mundarten (1826); Slovanské starožitnosti (1837); Slovanský narodopis (1842).

[2]) Über die litterarische Wechselseitigkeit zwischen den Stämmen und Mundarten der slavischen Nation (1837).

[3]) 1811 р. [4]) 1820 р. [5]) 1817 р. [6]) 1802—8 р.

у Варшаві [1]). Починає ся також збиранє і видаванє літописий та історичних памятників. В історії глядїли звязи з сучасностю, а історичні досліди підготовили неперечно розбудженє національної сьвідомости. Европейська історична і фільольогічна наука викликала опісля на Україні цїлу громаду істориків та фільольогів, що самостійно приложили ту наукову методу до засобів української історії й народности.

в) Відродженє словянських народностий мало також великий вплив на розвиток самостійної літератури української. Се відродженє проявило ся під конець XVIII ст. з одного боку під впливом західно-европейських ідей свободи і народности, а з другого — таких подій, як визволенє Сербії з турецького ярма, змаганя до народної рівноправности Чехів з Німцями, Словаків і Хорватів з Мадярами іт. п. Відродженє словянських народностий, розпочате археольогічними й історичними дослідами, проявило ся спершу романтичним ідеалїзмом і мало в своїх точках наукову і літературну цїху, але переголом прибрало під впливом подій національно-політичний напрям. Західно-словянські народности, завмерлі під напором германїзму, оглядали ся на свою минувшину і глядїли моральної підмоги в ідеї Словяньщини. Тим способом проявило ся у них змаганє до словянської взаїмности (словянофільство) задля обопільного опізнаня й обєднаня словянських народів до боротьби за народну рівноправність. Так зродила ся ідея панславізму у західних Словян (Словаків, Чехів).

Ідея словянофільства й панславізму приймала ріжні напрями, відповідно до того, хто сю ідею розповсюднював. Майже сучасно появляє ся вона і в Московщинї. Вже в половинї XVII ст. являє ся на Україні хорватський сьвященик, Юрій Крижанич, яко проповідник політичного панславізму (з примішкою ідеї всесловянської церковної унії), відтак у Москві вказує він на потребу союза всїх словянських народів. Але єго ідея найшла тогочасне суспільство ще не приготованим до таких змагань. Протягом XVIII ст. та ідея виступила неясно, аж пізнїйше виринула в повній формі і то зовсім иншій у Москві, а в иншій на Україні.

[1]) 1822 р.

В 20-их рр. XIX ст. Гегелїянська фільософія, котрою переняло ся багато российських учених на нїмецьких унїверситетах, причинила ся до розвитку національної ідеї, а розслїди на полї історії, археольогії й етнографії надали національному рухови реального змісту, котрий відтак виявив ся словянофільством. Головна ідея московських словянофілів обмежала ся до окликів про велич народу-велитня і всесловянських поезій (Пушкін: „словянські ріки зіллють ся в московськім морі“, погляди словянофілів про „гнилий“ захід Европи і випосажений богатими засобами орґанїзм Москви). Попри те однак московське словянофільство мало значний вплив на історичне значінє простолюдя, на минувшину і сучасність держави і в тім зійшло ся з новою історично-критичною наукою, котра звернула ся до розслїдів народного житя, старовини й народної поезії.

В супротивности до централїзацийної ідеї московських словянофілів розвинули українські учені т. зв. федеративну теорію, що вступала ся за права занедбаних верств народних і опирала ся на історії північно-руських народоправств (Новгорода і Пскова) та виявила ся у вільнодумних змаганях Кирило-Методиївського Братства сорокових років у Києві.

г) Ідея рівних прав чоловіка, викликана великою французькою революцією з кінцем XVIII. ст., причинила ся також до розбудженя лїтературної творчости в народнім дусї. З того часу проникає всюди суспільна думка про нарід, вирастає протягом XIX ст. у виразний напрям і находить тим лекше вступ в українськім суспільстві, де було пригіднїйше до того поле, як де инде (вічевий устрій на давній Руси, північно-руські народоправства Новгород і Псков, Запорожська Січ і недавне ще крепацтво і т. п.). Та думка пособляла витвореню й розповсюдненю ідеї свободи й рівноправности всїх верств українського суспільства.

д) Полїтичні події, на останку, іменно під впливом Наполєонських війн, розбудили між европейськими народами сьвідомість та ідею національности і викликали боротьбу за визволенє Европи після пораженя Наполєона під Москвою (1812) р.). Окликом у сїй боротьбі було право народів на самостійне житє і сей оклик проник також

до менших словянських народів та виявив ся у відродженю словянських народностий.

Всі ті наведені в горі ідеї і змаганя заходили на Україну або через Польщу і Росію, або з ними прямо знакомили ся люди, що їздили здобувати собі осьвіту і науку в західній Европі. Тим способом будила ся і зростала національна сьвідомість на Україні, а як кожда з оживаючих народностий змагала до того, щоби витворити свою поезію, яко найліпший вираз індивідуальности, так і на Україні змаганє до народности виявило ся **почином нової доби письменьства з виступленєм Івана Котляревського.**

3. Іван Котляревський. Полтава першим огнищем українського житя і письменьства.

Вісімнайцяте столітє було добою найбільшого занепаду і поневоленя українського народу, добою „розграбленя національної власности“, як влучно висловив ся П. Куліш. В слід за знищенєм останків старинного своєрідного горожанського і державного устрою погасла, здавало ся, й остання іскра українського козацького духа. Здавало ся, що українське живлó не зможе остояти ся під владою могутної держави і подавляючої єго управи, не вспіє зберегти своєї самостійности й окремішности народної супроти щораз більше розширюваної мови новійшої літератури московської. Здавало ся, що вже вичерпують ся останні літературні і просьвітні засоби українського народу й єму не остає нічого, як злити ся з верховладною московською народностю. Так і не диво, що український нарід в сумованю і журбі над занепащенєм своєї долі сьпівав:

»Наступає чорна хмара та ще й друга синя:
Була Польща, була Польща, та й стала Росія.«

Одначе в сій важкій хвилі єствованя українського народу не вичерпали ся зовсім засоби українського народного житя, не занепастили ся вони і не перестали жити, а навпаки стали жерелом єго відродженя. На межі XVIII і XIX ст. являє ся **Іван Котляревський**, котрий своїми поетичними творами дав почин справді народному українському письменьству. Явив ся Котляревський у Полтавщині, де ще жили українські кобзарі, де українські етнографи опісля поробили цінні записи народних дум.

Іван Котляревський родив ся в Полтаві (29 серпня 1769 р.), де єго отець служив канцелїстом у маґістратї. Єго семя причисляла ся до дворян, але держала ся ще своїх предківських звичаїв і рідної мови. Окрім того і чудова природа околичня виплеїяла в нїм ту горячу любов рідного краю, яка одушевляла єго цїле житє. Першу осьвіту побирав він у дяка. Тогочасні дяки виходили із „спудеїв“ колеґій і були спершу „мандрівними дяками“, котрі опісля займали сталі посади і стали важним чинником у суспільнім і народнім житю. Се були люди, що виносили з колеґій всякі мистецькі відомости, не тілько умілість сьпіву, але й знанє всяких кантів та віршів, уладжуваня вертепних вистав ітп.

Після початкової науки і вивченя церковної грамоти, часослова і псалтиря вступив Котляревський в 14 році житя до духовної семінарії (ґімназії тодї ще там не було), де вже впроваджувано новий лад під впливом Московщини. Там зустрінув ся із своїм земляком Миколою Гнїдичом, перекладчиком Гомерової Ілїяди на московську мову, з котрим заприязнив ся змалку і жив з ним опісля в дружних взаєминах. В семінарії заправляли вихованців до складаня принагідних віршів на взір Ломоносівських од, а Котляревський вправляв також своє замітне чутє в ритмах та складав вірші, за що єго вже тодї називали ритмачем. Він писав українські вірші, що ходили по руках єго приятелів і знакомих, але відтак затратили ся. Скінчивши семінарію, не вступив він у духовний стан, бо не виніс відтам такого душевного настрою, щоби стати сьвящеником. Так само не переняв ся він вільнодумством розповсюдженим в часах Катерини II, та хоч був опісля членом масонської льожі „Любви къ истинѣ“, то не проявив ніякої суперечности з основами віри в своїх творах нацїхованих широким сьвітоглядом, якого не бачимо в попередних поколїнях. Імовірно вступив він до сеї масонської льожі яко моралїст з наміром впливати на відродженє сучасного суспільства, хоч уже перед заснованєм сеї льожі в 20 их роках XIX ст. в Полтаві був перенятий думками про потребу відродженя українського суспільства.

Котляревський учителював опісля по панських домах а попри те мав нагоду на селї близше придивити ся народному житю, хоч і Полтава в тім часї не була ще змосков

щена і тамошні звичаї не відріжняли ся різко від народних. Одягнений по народному, ходив він часто на вечерниці й инші народні сходини, щоби основно вивчити народну мову і пізнати народні звичаї. При сій нагоді записував твори устної словесности та оповіщував дещо в сучасних виданях і тим способом вказав дорогу своїм наслідникам на полі українського народовіданя та став одним з перших українських народописців. На селі помічував він нераз знущаня панів над крепаками, що так ще недавно були вільними людьми. Отсї поміченя приневолювали єго призадумувати ся над гіркою долею крепаків, а сё навівало єму ті погляди, котрі він виявляв опісля у своїх творах. Враженя хлопячих і парубочих літ не могли остати без впливу на чутливу душу Котляревського (на шестому роцї єго житя зруйновано Запорожську Січ, на чотирнайцятому заведено крепацтво). Неминучо тоді вже у него проявили ся перші познаки національної сьвідомости і єму насувало ся питанє, чи єму піти шляхом „благородних дворян“, чи за щойно закріпощеним народом. Він бачив і наглядно пізнав недолю українських крепаків і тому новомодне українське паньство стало для него так осоружним, що він покинув учительованє і перейшов у судову службу. Але й ся служба при тодішнім хабарництві не припала єму до вподоби, а зазнавши ще до того невдачі в любови, вступив він у воєнну службу (1796 р.). Котляревський брав участь в российсько-турецькій війні (1806—1808), в котрій визначив ся лицарським завзятєм, хоробростю і второпностю при облозї Тендер та Очакова і тим заслужив собі воєнні відзначеня. Але що воєнні походи підорвали єго здоровлє, пішов він у відставку. Ставши вільним, зажурив ся, бо не було з чого жити. Виїхав отже до Петербурга, де зазнав чимало журби і приниженя, хоч був уже знаний яко поет,[1]) поки єму повело ся (1810 р.) осягнути становище надзорця („помічника директора“ полтавського дому для винованя бідних дворянських дітий. Хоч се становище не було таке важне, був Котляревський вдоволений, що найшов тихий пристановок у рідному краю і сповняв вельми вміло та запопадливо свої обовязки, за

[1]) Великий князь Микола (пізнїйший цар) підчас побуту в Полтаві взяв у Котляревського для себе два примірники єго „Енеїди“.

що єго назначено „попечителем полтавського богоугодного заведеня.“ За три роки до смерти увільнив ся він від сих обовязків, а нездужаючи перестав бувати у знакомих, приятелів та мужиків, що любили єго за людяну та веселу вдачу і називали „кумом“. Товариші жалували, що не стало душі в їх забаві, бо Котляревський розвеселював усе товариство забавними і дотепними оповіданями та приказками і визначав ся справдешним українським гумором. Иноді читав він, по довгих настійчивих просьбах товаришів, свою „Енеїду“, а читав знаменито. Умер в Полтаві (29 жовтня ст. ст. 1838 р.),[1]) визволивши перед тим своїх крепаків. Лишив по собі память добродійного і правого чоловіка.

Писаня І. Котляревського. Літературну діяльність почав Котляревський знаменитою „**Енеидою** на малороссійскій языкъ перелицїованною“, котрої часть І. появила ся накладом полтавського поміщика Парпури в Петербурзї **1798 р.** і містила перші три частини, видані без відома автора. Сим виданєм починає ся **нова народна доба українського письменьства.** Хоч Котляревський вельми добре володів літературним московським язиком і міг за приводом своїх земляків Богдановича, В. Капніста і М. Гнїдича здобути собі поважне становище в московській літературі, не пішов їх слїдом, але став управляти понехану ниву рідного письменьства. Він не вибрав для своїх творів уживаного перед тим у нашім письменьстві словянорусього ані книжного язика, але звернув ся прямо до самого жерела живої української мови слїдом свого мистецького почуваня і поетичного натхненя з повною вірою в могучість живої народної мови. Сю думку навіяли єму твори нашого письменьства XVIII-го ст., складані „простим, мужицьким словом“, між иншим різдвяні і великодні вірші, а особливо вірші-орації, призначені для деклямації, переняті щирим і саморідним українським гумором, в котрих і сьвящені біблїйні оповіданя перенесені в звичайну обстанову сїльського українського житя. Такими вже

[1]) Котляревського поховорено на городськім кладовищі поруч могили його товариша і приятеля Гнїдича. В 1898 р. сьвятковано на Україні, в Галичині і Буковині соті роковини появи перелицьованої Енеїди й українського літературного відродженя, а 12 н. ст. вересня 1903 р відслонено торжественно в Полтаві памятник Котляревському і поставлено на єго могилї новий нагробник.

виразними злучниками з перелицьованою „Енеїдою“ були також такі чисто народні твори, як „Лєгенда про Марка, що товче ся по пеклї“, або „Очаківська біда“, і т. ин., сї наглядні докази невичерпаної навіть у XVIII-ім ст. української народної творчости. Треба було тільки чоловіка, котрий би посунув дальше розвиток української народної творчости на висший степень, а таким явив ся Іван Котляревський із своєю „Енеїдою“.

„Енеїда“ на українську мову перелицьована[1]) є головним твором Котляревського, що обезпечив єму безсмертність, „поки сонце з неба сяє, поки живуть люди“, як висловив ся Шевченко. „Енеїда“ Котляревського є сьміхотворним епосом, травестією, котрої основою послужила латинська поема Вергілія.

»Енеїда« поділена на 6 частий (і 730 строф десяти-рядкових). В І-ій части Еней покидає збурену Трою і після ріжних пригод причалює до Картаґіни, де опиниє ся в гостях у Дідони. А що на приказ Зевсового післанця Меркура мав з Троянцями дальше поплисти морем, Дідона з розпуки спалила ся по его відїздї на кострі. В ІІ-гій части описує поет пригоди Енея на Сицилїї. Часть ІІІ-тя подає знаменитий опис пекла і вандрівку по нім Енея з Сивілею. В IV-тій части оповідає про приїзд Енея до короля Латина в Італїї, а в V-ій і VI-тій про боротьбу з рутульським Турном.

Сьміхотворно-сатиричні перерібки Вергілієвої Енеїди стали появляти ся вже в XVII-ім ст. а великий успіх мала і викликала чимало наслїдовань французька перерібка Павла Скарона, котру імовірно читав Котляревський, бо знав французьку мову.[2]) Замітна була також німецька перерібка Блюмавера[3]), а в московській мові появила ся перерібка М. Осипова.[4]) Імовірно вже в молодости задумав Котляревський перелицювати Вергілієву Енеїду, а хоч

---

[1]) Видане Енеїди випущене в сьвіт самим Котляревським з его поправками і з додатком 4-ої части, появило ся в Петербурзї 1809 р., а цїла Енеїда в 6-ти частях появила ся по смерти Котляревського в Харкові 1842 р. Повне видане творів Котляревського (крім „Енеїди“, „Наталка-Полтавка“, „Москаль-чарівник“ й „Ода до кн. Куракина“) появило ся в „Рускій письменности“ львівської „Просьвіти“, а в Києві у видавництві „Вік“ ілюстроване видане під редакцією С. Єфремова 1909 р.

[2]) Virgile travesti 1648–1654.

[3]) Alois Blumauer's travestierte Aeneis, 1784–1793.

[4]) Миколи Осипова „Энеида вывороченная на изнанку“ (вивернена на виворіт) є лихим наслїдованем Блюмаверової травестії.

независимо від Осипова розпочав свою роботу, замітний в українській „Енеїді“ вплив перерібки Осипова. Одначе при всім тім критика на основі порівнаня обох текстів наглядно виказала, що Котляревський умів всюди надати всій обстанові і своїм личностям чисто українські прикмети, характери тих личностий зобразити вельми живо й згідно із вдачею українського народу, так що „Енеїда“ являє ся широкою картиною українського народного побуту (н. пр гостина, обід, ігри й танції Енея і Троянців у Дідони (I часть), поминки по Анхізови й ігрища задумані Енеєм (II ч.), зовсім самостійний і вірний народним поглядам опис раю і пекла (III ч.) та бенкет у Прозерпіни (III ч.) сьмішности тогочасної шкільної системи (IV ч.), бенкет у Евандра (V ч.). Котляревський витворив отже зовсім саморідний сьвіт українських образів та обстанови так, що „Енеїда“ Котляревського вийшла зовсім саморідним, новим українським твором, в чім єму вельми пособляло основне вивченє народного побуту і житя. На „Енеїді“ відбив ся отже вплив української народної поезії, котрої саморідне живло виявляє ся так наглядно, особливо в описі раю і пекла (III ч.), в дусі народної творчости і народних поглядів на загробне житє. Котляревський вгадав пригідну хвилю, коли українське суспільство відчувало потребу саморідного поетичного слова і сьвідомо виступав на рідній поетичній ниві не таким ладом, як писали „писарчуки поганих вірш“, як ті „скучні піїти“, котрих він засадив у пекло, але писав із справ дешним поетичним натхненєм. Ознакомлений добре з прикметами, хибами і недостачами тогочасного українського суспільства, вибрав він популярну тоді в письменстві форму травестії, в котрій як у зеркалі мало би українське суспільство приглянути ся своїм хибам і недостачам, щоби тим способом розбудити в нім почуваня людяности і суспільної справедливости, отже не тілько любов до чоловіка, але й до всего народу. Котляревський дав нам не тілько реальну і народописно живу та вірну українському житю поему, але мимо позиченої чужої форми зробив її щиро-українською, національною. Всюди бачимо в поемі українські обставини і наше народне житє, простолюдне і панське, вся поема перенизана народними поглядами, повірями й історич

ними споминами про козацьке лицарство і ті змаганя, якими воно було одушевлене.

Серед сьміхотворних картин виводить Котляревський поважні образи української минувшини, що були ще в живій тямці сучасного українського суспільства, з виразно національною закраскою:

»Так вічной памяти бувало
У нас, в Гетьманщині, колись,
Так просто військо шикувало,
Не знавши: стой, не шевелісь (IV ч. ст. 101.).

Еней і єго Троянці у своїй блуканині після збуреня Трої се неначе козацтво, що після зруйнованя Січи глядить нової оселї; Еней виступає прямо яко „козак“, а єго дружина яко „кіш“. Котляревський навязує оповіданє про вандрівку Енея до останних часів козаччини, описує єго гостину у Дідони в Картаґіні, відтак на Сицилії у царя Ацеста і з колючою сатирою живописує картини народних хиб і занепаду хозацтва, заправлені здоровим і щирим сьміхом та не щадить гіркої правди і висшим верствам українського суспільства. В III-ій части Енеїди виводить він яскраві картини морального занепаду тодїшнього суспільства на Україні в зображеню пекла і не пощадив нікого, хто тілько заслугував на кару. В цілім ряді осуджених пересувають ся перед нами „начальники, пявки людськії,“ „старшини без розбору“, „пани“,

»Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів« (III ч. ст. 70).

Змагаючи до поправи хиб усего суспільства, звертає Котляревський вістрє сатири також проти суспільного і державно-полїтичного ладу, котрий він мав нагоду пізнати в горожанській і військовій службі. Він зображає Олімп з цілою громадою богів і богинь, котрими неначе цар верховодить громовладний Зевес з такими самими людськими хибами, сваркою, коромолами, розпустою, хабарництвом, як і на землї між звичайними людьми, тілько в більшій мірі. Живописуючи тих олімпійських володарів, Котляревський мав неперечно на приміті тих володарів московської держави, серед котрих розплодили ся були всякі пороки. В тих картинах олімпійського царства могли неначе в зеркалї побачити себе тодїшні державні керманичі. А як в образі гро-

мовладного Зевса виставив нам поет тип державного самовластця, так між низшими богами можемо добачити тих всевладних помічників самодержавного устрою, що обертали ся коло великого престола і також не були вільні від усяких гріхів.

І на землї серед українського суспільства зображає нам поет подібні картини розпусти і бенкетованя, що розвельможило ся по Україні, в котрім потонуло українське паньство, затративши свої народно-полїтичні змаганя й ідеали. Перенятий до глибини душі гуманностю, підняв Котляревський уже тоді суспільне питанє, що майже ціле століте ворушило глибокі уми московського й українського суспільства, питанє про долю мужиків, що наостанку рішило ся знесенєм крепацтва. Се наглядний доказ великої горожанської мужности Котляревського, що він в тих часах, коли все осьвічене суспільство заявляло ся за крепацтвом селян, станув по стороні гнобленого мужицтва і писав:

»Мужича правда єсть колюча.
А панська на всї боки гнуча.« (VI ч. ст. 97).

Отже хоч „Енеїда" Котляревського подає картини в комічнім настрою і підоймає на сьміх усе, що заслугувало на докір, то сьміх сей має поучне значінє, учить, що так не повинно бути. Єго сьміх над усякими хибами і недостачами суспільства викликує справдешній жаль, що воно дійшло до такого занепаду і ся прикмета щиро українського гумору ставляє Котляревського начеб предтечею М. Гоголя.

„Е н е ї д а" Котляревського осягнула незвичайний успіх і не втратила й доси лїтературної стійности; вона визначає ся не тілько справдешним українським гумором, але навіяна також щирою людяностю і незвичайною простотою поетичного замислу. Єї лїтературно-історичну стійність підносить ще й та обставина, що твір сей має виразні прикмети народности і сучасности. „Се одинока в історії сьвітової лїтератури подія, пише шведський учений А. Є н з е н, що лїтературний язик по двох ріжних добах процвиту зовсїм забутий і обмежений до становища людової мови, виступає при відновленім відродженю з комічним епосом, а не менше знаменно, що ся перша проба в комічнім виді могла в дійсности стати популярним н а ц і о н а л ь н и м е п о с о м". Проф. Єнзен висловив погляд, що „Енеїда" Котляревського

оживила українську літературу і з мистецького, а передосім з культурно-історичного та язикового становища богато еревисшила всї свої попередниці і прообрази. Вже Косто.арів зазначив велике значінє Котляревського що до реаїзму, народного гумору і народної мови, а навіть Кулїш, що першу неприхильно відносив ся до „Енеїди", був приневоений признати, що Котляревський, „при всїх слабих стоонах" був одним з тих немногих Українцїв, що розбудив аціональну сьвідомість. „Енеїда" Котляревського є по думцї . Єнзена „в своїм родї і з оглядом на історично-язикові ідносини літературним мистецьким твором, а крім того ерворядним культурно-історичним документом."

Ода до кн. Олексїя Куракина, ґенерал-ґубернатора лївоережної України, писана під новий рік 1805 чистою і гарою мовою, із справдешним гумором, є панеґіричною існею", як її сам поет називає. Але попри те розкриває н у нїй перед нашими очима сумну картину українського деморалїзованого паньства та нездорових суспільних і деравних відносин, вона є доволї їдкою сатирою, що стає певим доказом независимого погляду Котляревського так, о докори Кулїша про намір поета приєднуваня впливового оловіка в свою користь показують ся безосновними.

Окрім епічної „Енеїди" і лїричної „Оди до кн. Куакина" написав Котляревський ще два драматичні твори. н бував гостем у домах ґенерал-ґубернатора Куракина, . Репнїна і кн. Лобанова-Ростовського, любителя мистецтва, трий пособляв відкритю театру в Полтаві. Котляревський ступав там у ріжних ролях виставлюваних тодї комедій опер, був директором новозаведеного театру, а відтак сам ступив із своїми драматичними творами: **„Наталка-Полтав-"** (оперета в 2 ох дїях) і **„Москаль-Чарівник"** (водевіль в 1-ій). Зміст „Наталки-Полтавки" ось який:

»Наталка полюбила Петра, сироту-приймака, що змалку зров з нею у її батька Терпила. Взаїмна любов Петра натхнула великою гадкою. він іде в сьвіт заробити собі гроша, щоби оту пайку зближити ся до Наталки і з нею одружити ся. Ро- і краса Наталки приналжує всяких женихів, між иншими богого возного Тетерваковського, що упросив собі посередником орного Макогоненка. Терпилиха, що міжтим повдовіла і збід-, радаб віддати за него Наталку і вона з закровавленим серпіддає ся волї матери. Колиж відбувають ся заручини за воз-

ного, являє ся зничевя Петро. Наталка відказує тепер возному, а се побачивши, що ні розважаня, ні погрози не змінять постанови Наталки, по довшій задумі годить ся з своєю долею, а навіть са пособляє довести до кінця подруже Наталки з Петром.

„Наталка - Полтавка“ появила ся на видні театру в 1819 р а найблизшою понукою до написаня єї була опера-водевіл кн. Шаховського „Козак-Стихотворець“, виставлена в Полтаві 1817 і в Харкові, в котрій він виявив пові незнанє українського побуту. Супроти того карикатурно зображеня українського побуту в сій опері, Котляревськи виступив з реальною і вірною картиною українського жит

В опереті **„Наталка - Полтавка“** зобразив Котляре ський Полтавців без лишньої ідеалізації, зовсім реальн а особливо в Наталці проявляє ся чиста душа українськ дівчини з такою теплотою чутя, що не може не трону читача і видця. Наталка зображена з питомою українсько народови природною чутливостю, зовсім ріжною від н природної афектації та сентиментальности, а ся чутливіс не суперечить зовсім реалізмови. Ся чутливість підходить любовно-ідилічної поезії, що дійшла була до високого пр цвиту в Італії в добі відродженя в XV ст., а звідтам дістала до Еспанії і Франції. Тим способом українське письменьст вже рано і причутливо наближило ся до тої західно-евр пейської струї, що проявила ся такими плодотворними ус хами в західно-европейській, а пізнійше і в московській тературі. Сї напрями були спільні й українському письме ству не тілько з московськими, але і з иншими слов ськими і західно-европейськими літературами. Реалізм, гум і чутливість се головні прикмети українського письменьс яко признаки єго саморідности і з тих головиих основ творила ся житєва сила українського народу, любов нар ности і розбудженє народної сьвідомости.

Дієві особи Наталки, Терпилихи і Петра проникн щирою і природною чутливостю, а з другого боку виб ний, Возний і бурлака Микола, навіяні справдешним укра ським гумором і комізмом, творять таку мистецьку гармон що Горленко влучно назвав „Наталку - Полтавку — ві молодою“. Отсе мистецьке розділенє сьвітла і тіни, чут вости і гумору на основі народности і реалізму надає „ талці - Полтавці“ такої мистецької стійности, що вона

хить ся вже ціле століте[1]) на видні українського театру сстане все сьвіжим образом українського народного побуту. Справедливо отже І. Срезневський замітив, що „Наталка-Полтавка“ є не тільки одним з перших літературних творів України, але заразом першим збірником памятників української народности, взірцем для наслідників і тому мала сильний вплив на вивчене української народности. Пісні „Наталці-Полтавці“, як „Віють вітри“, „Чого вода каламутна“ і ин., зложені самим Котляревським, такі зворушливі, сердешні і чарівні, що деякі з них стали народними.

„Москаль-Чарівник“, українскиїї водевіль в однїй дії, написаний в тім самім році (1819), що й „Наталка-Полтавка“. Основою сего твору послужила імовірно народна казка перехожого мотиву про жінку, що в неприяві чоловіка приймала у себе сільського старшину. Голодний вандрівник, котрого жінка не хотїла пустити в хату, причаївшись під дверми, виявив по повороті чоловіка перед ним цїлу правду, даючи перед ним чарівника. Подібний мотив оброблений XVIII ст. в комічній французькій опереті, в котрій виступає жовнїр-чарівник і має богато спільного з комічною оперетою „Москаль-Чарівник“ Котляревського, хоч сей останній являє ся самостійним твором у подробицях, у живописаню характерів дієвих осіб і основній ідеї, в чім Котляревський виявив богато самостійности і таланту та великий дар помічуваня, черпаючи дані з живої і прямої стичности народом та его житєм. Зміст **„Москаля-Чарівника“** ось який:

До Тетяни, жартовливої жінки чумака Чупруна, вірної свому чоловікови, заходить судовик Финтик, користуючись виїздом чумака солію. Саме тоді приходить у хату Чупруна москаль на кварту і просить о вечерю. Колиж Тетяна вимовила ся, що не має повечеряти, салдат положив ся на запічку і удавав сплячого. розмови Тетяни з Финтиком він почув, що у Тетяни є пражена ковбаса, печена курка і пляшка запіканки. Тимчасом вертає Чупрун з дороги, а Тетяна велить Финтикови скритись під припічком. Чупрун, побачивши салдата, питає жінки, що він повечеряв, почув від неї, що вона нічого не варила. Тоді встав москаль заявив, що він яко чарівник нагодує голодного чумака, вигнав Финтика зпід припічка, заявляючи, що се чорт прийняв стать судо-

---

[1]) Вперше появила ся „Наталка-Полтавка“ на видні домашнього театру ґенерал-ґубернатора кн. Репніна в 1819 р.

вика· Але Тетяна признає ся, що се Финтик, а вона хотіла по глумитись над осоружним паничем. Чупрун поучив Финтика, щоб шанував матір, а Тетяну обминав на тридевять земель.

Котляревський подав у розмовах дієвих осіб глибокого значіня погляди на моральні теми про обовязки супрот родичів, про се, що „вийшовші в люди“ не повинні гордувати своїм рідним гнїздом і убогим родом (як н. пр. Финтик), про лукавство „письменних людий“ і т. п. Тетяна в розмові з Финтиком гарно вказує на моральне єго вбожество, а в єї словах відбивають ся погляди автора „Енеїди“, що рішучо та яскраво пятнував сьмішні явища житя, котрі нагадують спосіб живописаня М. Гоголя. Моральний занепад бачив Котляревський не серед простолюдя, але в недоуках як „поліції писець“ Финтик, що цінять тільки поверховність а згірдно споглядають навіть на своїх рідних задля того, що мати їх „в нинїшній осьвіченій добі одягає ся по старинному, мужичому“. Длятого у Котляревського на перше місце в обрібці основи сеї оперети в порівнаню із західними творами виступила не зрада або готовість зради жінки, але протиставлене легких обичаїв ніби інтелїгентних людий здоровим моральним основам селяньства. Тим способом у Котляревського вельми принадно злучений ідилїчний лад зображуваня із сатиричним.

Котляревський є родоначальником і творцем нової народної доби українського письменьства і займає тим способом визначне становище в історії розвитку українськ народности. „Енеїда“, перший обємистий печатаний твір написаний з великим талантом, зробила українську мову лїтературною. „Енеїдою“, „Наталкою-Полтавкою“ і „Москалем-Чарівником“, як признає Кулїш, пригадав він Українцям, що є у них рідна мова не для того тільки щоби вилаяти мужика; він був першим українським письменником, що зобразив забуте або нехтоване житє українського простолюдя і вивів український нарід із страшного занепаду в XVIII ст. до нинїшньої сьвідомости. Єго популярні і широко розповсюднені твори викликали серед українського суспільства умовий рух, котрий перегодом охопив усе житє українського народу, дав понуку до наукового вивченя української народности і довів до націонал

ного осьвідомленя українське суспільство, з котрого за Котляревським вийшла ціла громада письменників.

Житє Котляревського і єго діяльність звязані тісно з Полтавою, котра тим способом стала **першим огнищем українського національного житя.** В Полтавщині зберегли ся ще дорогоцінні скарби устної словесности і славні перекази України, в Полтаві були виставлені перші українські драматичні твори, приладжені до вимог новійших драматичних форм. Полтава була першим огнищем, котре відчуло потребу нового саморідного письменьства, що було би виявою питомого українського народного житя, зовсім відмінного від народного побуту Московщини. Ся потреба відчувана українським суспільством виявила ся в особі Котляревського і в єго творах. Одушевлений горячою любовою українського народу і краю, єго мови, звичаїв і всего побуту, розкрив Котляревський у своїх творах скарби душі і вдачі українського народу з незрівнаним гумором і сердешною чутливостю і став відразу, як замічає М. Дашкевич, неначе всенародним поетом, бо викликав своїми творами заціκавленє не тільки серед осьвіченої верстви Українців, але й серед простолюдя.

4. Вплив Котляревського на розвиток української літератури і народности. Наслїдовцї Котляревського.

Твори Котляревського мали могучий вплив на розвиток українського слова і письменьства та на розбудженє національної сьвідомости і розвиток української народности. Мимо занепаду українського суспільства і змосковщеня осьвіченої єго верстви, не перевели ся ще були серед неї люди, що дорожили своєю предківською мовою, стародавними звичаями й ношею. В тих обставинах, в котрих відчужене свому народови українське панство любило посьміяти ся з простолюдя, припала єму до вподоби „Енеїда“ Котляревського, не стямивши ся навіть, що він се зеркало підвів також українському панству, щоби й воно приглянуло ся там своїм хибам і недостачам. Деякі з тих панів стали отже наслїдувати сьміхотворний лад Котляревського, незрозумівши духа „Енеїди“ і доводили в своїх писанях і зображенях українського народного побуту до карикатурної пересади і викривленя образу українського народу.

Писаня отсих наслідовців Котляревського виходили не з почутя потреби розвитку своєрідного письменьства і поважного погляду на єго задачі, не з внутрішньої понуки до вияви народного житя, єго потреб і змагань, а, як висловив ся про свої писаня оден з того рода письменників, **Павло Белецький-Носенко**: († 1856) [1] „Я вас [2]) писав з безділля, змагая ся з нудьгой.“ Він вправді не цурав ся своєї предківської мови і написав твір: „Горпинида чи вхопленая Прозерпина, жартовливая поэма въ трехъ писняхъ“ (1871—72 у Києві), як і „Приказки“, і т. и. хоч спершу єму був навіть ненависний „духъ малороссіянизма“, одначе се писанє було у него „од безділля лиш забава“.

В перших десятках XIX ст. явила ся ціла громадка письменників, що почали писати українською мовою, хоч тодішне українське дворяньство в значній части споглядало на се недобрим оком. В таких обставинах могли вступити на шлях рідного письменьства хиба такі люди, що винесли ще з дитячих літ живі спомини з народного житя або були під прямим впливом сьвідомих ідеалів. І дійсно були такі ідейні одиниці серед українського паньства, звичайно з українських поміщичих родин, деякі люди навіть талановиті, що брали за перо, але на жаль не мали ясного зрозуміня і сьвідомости задач українського письменьства.

Між тими письменниками визначив ся **Олександер Корсун** (1818—1892) з заможної поміщичої семії в Ростовщині, в котрій домашним учителем був поет Михайло Макаровський. В харківськім університеті повело ся Корсунови згромадити около себе гурток молодих людий: **Миколу Костомарова, Порфірія Кореницького, Степана, Петра і Марту Писаревських, Михайла Петренка**, що своїми творами заповнили виданий Курсуном „**Снјпъ. украинській новорочникъ**, Харьків 1841 р.“

Деякі з поміщених у сім новорічнику творів, (як трагедія М. Костомарова „Переяславська ніч“, переклади з Байрона, Петрарки й Короледворської рукописи) вказують на се, що автори сих писань поважно задивляли ся

---

[1]) Дідич Прилук. в Полтавщині. інспектор тамошньої школи. член харківського „Общества Наукъ“ у тамошнім університеті. котрому присилав писані московщиною наукові розвідки.

[2]) Приказки. скомпонував Павло Белецкій-Носенко, в 4-х частях. Київ 1871.

на задачі українського письменьства та намагали ся підняти єго розвиток. Одначе більша частина сих писань була зложена „так з нудьги і по слободі“, як висловив ся у сатиричній поемі „Вечерниці“ П. Кореницький, хоч деякі з тих письменників визначали ся і літературним хистом і знанєм народної мови. В зображуваню комічної сторони народного побуту доводили вони до пересадної крайности забавляли зноровлене українське паньство такими творами, націхованими простаковатостю, а часто і невірним зображенєм народних звичаїв. Писаня ладом травестій не переводили ся й пізнійше, а під впливом „Енеїди“ Котляревського появила ся поема **Константина Думитрашка** (1886, професора київ. духовної академії) „Жабомишодраківка“ (*Βατραχομυομαχία*“ (Спб. 1859), котрої основою послужила з наведеним наголовком грецька травестія Гомерової Іліяди. В сій поемі зображує Думитрашко сатирично-комічним ладом політичні відносини між Українцями, Поляками і Москалями.

Неперечним поетичним талантом, знанєм народного побуту і мови та справдешним українським гумором визначають ся казки, байки, вірші народописного й історичного змісту **Остапа Рудиковського** (1784—1851, з хорватської родини поселеної на Україні), що служив військовим лікарем, предтечі українських байкарів. В творі „Объ Наталци-Полтавци мои думки“ підіймає несправедливо на глум Котляревського оперету і домагає ся реального зображеня народного побуту, але сам впадає в пересадний комізм.

Сьміхотворний, гумористичний лад проявляв ся на Україні вже в творах устної словесности до Котляревського в ріжних писанях, що визволили ся із схолястичних форм. Український нарід підіймає взагалі на сьміх усе. що повстало на перекір єго волї і розумови і ся вдача та прикмета нашого народу виявила ся в творах найвизначнійших українських письменників поруч із сердешною і щирою чутливостю. Котляревський пішов слїдом української народної словесности, націхованої українським гумором і надав тілько дальшу обрібку сему готовому ладови народної творчости. хоч инколи перейшов поза межі справдешнього народного комізму. Одначе більшість єго наслїдовців, що звернула ся на ниву українського письменьства в тім напрямі, часто не уміла розріжнити справдешнього, природного комізму від

викривленя і простаковатости. Деякі з них, хоч влучно орудували українською мовою, брали ся без справдешнього письменського хисту і поетичного натхненя „з нудьги або для забави“ до складаня „українських жартів“ і витворили такий хибний погляд, що українська мова непригідна до поважного письменьства, хиба до поглузованя з українського мужика й його побуту. Такими писанями сї наслїдовцї „ввели в славу“ самого Котляревського так, що сї простоковат писаня єго наслїдовцїв назнаменовано „котляревщиною“ і вони не переводили ся навіть до найновійших часів, коли розвиток українського письменьства пішов уже широким шляхом у зовсїм иншім напрямі. Отсе була та відємна сторона в починах розвитку українського народного письменьства. Побіч сих відємних проявів твори Котляревського дали понуку до писань українською мовою, в котрих вправдї мало можна найти письменського хисту і поетичного натхненя, але зате стрічаємо в них влучні погляди на суспільні відносини і змаганя до поправи нещасної долї українського суспільства, пригнобленого новим ладом московської управи. Такі твори розповсюднювали ся у відписях, тілько в останних часах дійшли печатно до відома загалу. Вони стають певним доказом, що мимо морального і національного занепаду українського суспільства ще не зовсїм завмерла була здорова народна думка і що переняті любовію свого рідного слова, краю і народу ідейні одиницї за приводом Котляревського змагали дорогою письменьства до поправи нещасної долї широких верств українського супільства і до подвигненя єго з тяжкого занепаду. В того рода творах виявила ся додатна сторона наслїдованя писань Котляревського. Лучали ся поміж єго сучасниками навіть талановиті письменники, хоч обставини не сприяли розвиткови їх таланту і впливови на долю народу.

Константин Пузина (1790—1850), земляк і сучасник Котляревського, належить до тих письменників. Родом з Полтавщини, вихованець духовної семинарії, в котрій перед ним учив ся Котляревський, визначав ся спосібностями, висланий опісля до духовної академії в Петербурзї не затратив і на чужинї національних почувань, а жвава і жартовлива вдача тягнула єго до письменьства в рідній мові, котре знанє виніс він з дому. Замітним твором єго є недавно опо

віщена „Ода—малороссійскій крестянинъ“. Коли Котляревський проводить скрізь призму травестії свої національні погляди і „колючу правду мужичу“ та протиставить її „панській на всї боки гнучій“, так що не всї зрозуміли єго „Енеїду“, то Пузина в „Одї“ своїй виявив вже зовсїм виразно демократичні ідеї, виступає в обороні гнобленого і кривдженого простолюдя, котре „всї нехтують і за посьміттє мають“ та проти вивисшуваня паньства над простолюдем. Знаменно передовсїм, що Пузина признає себе зовсїм сьвідомо „истиннымъ малороссомъ“, значить справдешним Українцем і не цурав ся своєї рідної мови та пише нею лїтературний твір в поважнім напрямі. Хоч сей твір не має великої сгійности мистецької, то порушені в нім виразно і ясно суспільні питаня та з певною сьвідомостю національної справи стають доказом зрозуміня поважних задач, які мало виконати українське письменьство нової доби, та що те незрозумінє, зазначене вже в деякім степені творами Котляревського, значно поширило ся і поглибило. Неприхильні обставини і пригоди спричинили, що письменський талант Пузини не міг відповідно розвинути ся, всеж таки єго коротка письменська діяльність являє ся поруч і після Котляревського і в звязи з єго творами дальшим і висшим, більше сьвідомим степенем у розвитку національної української думки.

Окрім „Енеїди“ Котляревського мали значний вплив на розвиток українського письменьства і народности також єго драматичні твори, хоч і на сїм полї не обійшло ся в зображуваню народного побуту без пересадного викривлюваня і карикатурности. На ниві драматичного письменьства вели дальшу діяльність: Василь Гоголь, Яків Кухаренко і Кирило Тополя.

Василь Гоголь († 1825), отець знаменитого Миколи Гоголя, родом з козацької семї, нащадок „славного Танського, природного стихотворця“, автора зложених в українськім дусї інтерлюдій, був директором і головним актором домашнього театру у вислуженого міністра Дмитра Трощинського в Кибинцях, у Полтавщинї, і для єго розвеселеня писав комедії українською мовою (між 1822—1825), з котрих зберегла ся одна п. з. „Простакъ или хитрость женщины перехитренная салдатомъ“. Зміст „Про-

стака“ майже схожий з ранше писаним „Москалем-Чарівником“ Котляревського. В сїм творі виявив Василь Гоголь драматичний талант і міг би був заняти поважне місце на полї драматичного письменьства, колиб єму було суджено написати більше творів. Всеж таки дав він добрий почин до дальшого розвитку українського драматичного письменьства.

Яків Кухаренко († 1862), генерал чорноморських козаків і приятель Шевченка, написав в 1836 р. оперу з житя чорноморських козаків п. з. „Чорноморський побит“, в котрім зобразив часи першого заселеня Кубаньщини останками Запорожців після зруйнованя Січи із замітним зрозумінєм сценїчного мистецтва. Основний хід дїї схожий з „Наталкою-Полтавкою“, а твір сей у перерібцї М. Старицького п. з. „Чорноморцї“ з музикою М. Лисенка викликує добре вражінє і доси держить ся на виднї народного театру.

Кирило Тополя видав майже сучасно з „Чорноморським побитом“, твір оснований на народнїй піснї „Не ходи, Грицю, на вечерницї“, котрий одначе не є викінченою драмою з єдностю дїйства і розвитими характерами, тілько народописними картинами українського побуту, вірно живописаними з природи без надмірної ідеалїзациї.

Хоч Котляревський стояв одинцем у Полтавщинї, пішли за єго прикладом инші письменники, а навіть у наддністрянській Українї відбив ся вплив єго творів, де „Наталка-Полтавка“ явила ся на виднї народного театру в перерібцї **І. Озаркевича** п. з. Намилованє нема силованя або „Дївка на відданю“ в Коломиї (1848 р.), а „Москаль-Чарівник“ п. з. „Жовняр-Чарівник“. Окрім згаданих в горі творів драматичних виставляли в домашних театрах на Заднїпряньщинї в 30-их і 40-их рр. XIX ст. оперету в 4-ох дїях невідомого автора п. з. „Любка или сватанє въ с. Рихмахъ“, котра є тілько слабим наслїдованєм „Наталки-Полтавки“ і що до зображеня характерів дїєвих осіб і розвитку дїйства уступає далеко свому первовзорови. Але й на ниві драматичного письменьства деякі письменники своїми пересадними творами знеславили роботу Котляревського так, що й до них приложено у відємнім для Котляревського значіню назву „котляревщини“. Такі твори з неприродним і пере-

садним та простаковатим комізмом появляли ся ще й у 50-их і 60 рр. XIX ст. в українських театрах, поки не уступили місця справдешним літературним творам.

Названі в горі твори сучасників Котляревського або й дальших десятиліть споріднені з єго творчостю письменським ладом і формами єго творів, так як знов Котляревський своїми творами навязував у вельми значній мірі до устної словесности, а в части до літературних творів XVIII ст. з проявами народного напряму. Твори Котляревського та змаганя кн. Цертелева і Павловського вказували і витичували дальший напрям у розвитку українського письменьства та звернули бачність також на невичерпане жерело тої живущої і цілющої сили — на любов рідної мови і свого народу, єго минувшини та побуту. Котляревський видобув своїми творами на вид ті прикмети народної вдачі і творчости з глибини народної душі, здібність гумористичного помічуваня житя, а при тім глибину чутя, що витиснули знаменне пятно на українськім письменьстві, і в тім саме проявила ся велич єго почину.

5. Харків — друге огнище українського народного житя і письменьства.

Слобідська Україна (Слобідщина), з головним містом Харковом, заселила ся в половині XVII-го ст. переселенцями з правобережної України на основах козацького ладу. Одначе Катерина II. усунула всякі окремішности Слобідщини, а цар Микола I назвав її Харківською ґубернією, щоби зовсім затерти історичне знамя краю. Суспільні відносини витворили ся тут подібним ладом як у Гетьманьщині, але зближили ся більше до московських. Українці творили значну більшість населеня краю і внесли сюди тодішню українську культуру. В Слобідщині стрічаємо початкові школи (129), а в Харкові, на взір Київської академії засновано Колеґію (1726—1814), котра була єдиною середньою школою в Слобідщині і там учив якийсь час Григорій Сковорода. За цариці Катерини II. засновано в Слобідщині державні народні школи. Найвисшої школи, університету, діждала ся Харківщина з початком XIX ст. заходами і жертволюбивостю головно української шляхти, а іменно незвичай-

ною запопадливостю Василя Каразина (1773—1842), котрий для „любимої его України“ зібрав більш 600.000 рублів на засноване в Харкові університету відкритого 1805 р., що по его думці мав стати для Слобідщини тим, чим були старинні Атени для Греції, а основи до того підготовив Григорій Сковорода, званий „мандрівним університетом“. Але хоч більшість професорів становили Німці і Москалї та викладали науку латинською мовою, бо українська старовина і мова була для них чужа, в еж таки з відкритєм університету в Харкові розбудив ся умовий і літературний рух і довів небагом до важних добутків.

6. Вплив харківського університету на літературний рух.

Університет подавав висшу осьвіту й познакомлював суспільство з европейською культурою. Між професорами й осьвіченим харківським суспільством навязують ся взаємини, розбуджує ся заціkавлене письменьством, являють ся літературні почини спершу московською мовою і викликують заціkавлене українською старовиною та промощують тим способом дорогу українській мові. Проф. Іван Срезневський, отець пізнїйшого народописця й язикознавця, розвідкою про „Словянську мітольоґію“ звертає бачність на словянську старовину. Петро Артемовський-Гулак, лєктор польської мови і літератури, зазначує, що при розборі польських творів буде займати ся також иншими словянськими мовами, з новійших „з потреби українською“, а живі спори в початках XIX ст. про народність і поширенє нових літературних напрямів довели до заціkавленя народним житєм і побутом. Наукова діяльність в університеті промощує дорогу народовіданю, а на сім полї сходять ся Українці і чужі дослідники, котрі звертають бачність на високу поезію народних дум, пісень, переказів і звичаїв. Появляють ся літературно-наукові виданя, спершу московщиною, а перегодом здобуває собі право горожаньства також українська мова. Виходять там також періодичні виданя, а між тими неначе орґан університету найповажнійше місце займає місячник п. з. „Украинскій Вѣстникъ“, в котрого редакції беруть участь Петро Артемовський-Гулак і Григорій Квітка. Крім того й університетська молодїж видає літе-

ратурні збірники (альманахи). В місячнику печатано наукові розвідки, між иншими з історії України, прозові і поетичні твори, описи українських народних звичаїв, а в них находимо відгомін народного романтизму, що мав такий могучий вплив на розвиток українського письменьства в перших десятилітях нової доби. Ся чутлива прихильність до народу і вільнодумність має тим більшу вагу, що все те було писане в добі крепацтва, коли на простолюдє споглядали висші верстви суспільства, як на сотворінє без людських змагань. „Український Вістник“ був взагалї хосенним видавництвом і сегодня не можна єго обминути в історії письменьства й осьвіти.

7. Харківський літературний кружок.

Дальший розвиток української письменської творчости, розпочатої „Енеїдою“ Котляревського, вяже ся тісно з заснованєм харківського університету, того розсадника осьвіти в Слобідщині, що згромадив довкола себе визначнїйші одиниці українського суспільства, витворив певні умові напрями і видав людий, що пішли шляхом Котляревського. Харківський університет прибрав перегодом українське питоме пятно, котре на нім витиснула історія краю і українська племінність більшости слухачів. Тамошне житє зберегло чимало прикмет української старовини, історичних споминів і переказів; бандуристи висьпівували ще високопоетичні думи, а простолюдє і міщанство держало ся ще предківських звичаїв. Сам Харків, бодай на передмістях, мав ціху українського міста. Університетська молодіж проживала найбільш по міщанських домах, де ще бачила предківські звичаї і навіть між осьвіченою верствою не зовсім ще виперто українську мову.

Серед таких обставин почало будити ся умове житє, а чимало сему сприяло вільнодумне володінє Александра I. Між осьвіченими Українцями виринула думка самостійности Гетьманьщини, котрої відгомін відбив ся в масонській льожі „Любовь къ истинѣ“ в Полтаві, де Котляревський займав визначне становище „великого оратора“ (промовця). Наїзд Наполеона на Росію розбудив великі надії серед українських самостійників, між котрими не вигасали думки і змагання гр. Капніста і Полетики, автора „Исторіи Руссовъ“.

Серед таких ріжнородних струй будило ся зацікавленє минувшиною України і народним побутом, навіяне спершу чутливим романтизмом, котрий перегодом приймає вид поважних наукових дослідів на полї народовіданя, а на основ тих дослідів витворюють ся змаганя до письменської твор чости в український мові і се доводить перегодом до сьві домого зрозуміня потреби плеканя рідного письменьства В „Українськім Вістнику“ розвідки з історії України бу дили любов рідної мови, унїверситетська молодїж ціка вила ся народними піснями і звичаями, а се доводило до починів письменської дїяльности. Предтечею лїтературно дїяльности Петра Артемовського являє ся **Василь Маслович** видавець „Харковскаго Демокрита“, в котрім печатав україн ські вірші гарною і доволї чистою мовою, а окремо ви дав (1814 р.) „Байки“ з жартовливим настроєм. Був ві одним з найвизначнїйших вихованцїв харківського унївер ситету, котрий єго цїнив задля загальних здібностий і нем сумнїву, що був би заняв поважне становище в письмень стві, колиб був довше потрудив ся на тім полї.

Петро Артемовський-Гулак (1790—1865) був перши у Харківщинї письменником, котрому суджено було занят визначнїйше становище в історії української лїтератури. Ро дом з Городища в Київщинї, син сьвященика, виніс з рід ного дому знанє української мови, котрою знаменито ору дував. В харківськім унїверситетї звернув він на себе уваг професорів своїми здібностями, так що ще перед скінченє унїверситетських курсів поручено єму лєкторат польськ мови і лїтератури; відтак заняв він там катедру „русско историі“ на протяг 25 лїт і цїле десятилїтє був ректоро.

Спершу почав Артемовський перекладати твори евр пейських поетів московщиною, одначе побачивши недола ність своїх перекладів, став писати вірші українською мово імовірно під впливом знакомства з Григорієм Квіткою, к трому присьвятив перший свій твір „Справжня добрість У сїм недокінченім творі намагав ся поет висловити похва. Квітцї, що покинув монастирське житє, і доказати, що спра жня добрість можлива і в сьвітовім житю.

Першим печатним українським твором Артемовсько була казка (як він сам назвав) п. з. „Пан та собака напечатана в Українськім Вістнику (1818 р.), та пі

писана наконечними буквами г… и… г…, коли тимчасом під своїми московськими писанями клав повне імя, а після того „Суплїка до Грицька К…и“. За тим поміщена его „Писулька“ до тих, що читати муть казку „Пан та собака“ і „Суплїку до Грицька К…и“ прозою.

»Пан та собака« — се сатира, в котрій поет зобразив долю нещасного Рябка, що на панському дворі усю нічку вірно доглядав панської худоби. За сюж вірність довело ся єму зазнати тяжкого знущаня на приказ пана. Після такого шмаганя Рябко поклав ся спати на цілий день і ніч. Тимчасом москалї нишпорили в коморі і за те знов Рябкови влїпили »сотеньок із пять київ«. Отся панська несправедливість доводить Рябка до розпуки:

»Уже менї, бачу, чи то туди — високо,
Чи то сюди — глибоко: -
Повернеш ся сюди — і тута горячé
Повернеш ся туди — і там болячé«.
(Руска письм. I. ст. 376).

„Пан та собака“ є самостійним сатиричним твором, в котрім мистецьким способом, з питомим українському народови гумором зображена доля безталанних українських крепаків, безправства і панської самоволї, і се зображенє доводить до сліз. Положенє тодїшних крепаків було таке, що подібно Рябкови приходило ся їм хиба жалувати ся не на панів, а на „добрих людий“, що за їх вірну службу честь така діставала ся їм“ і в тім щиро-українськім комізмі виявив поет нїжну, але й вельми гірку іронію, що так влучно осьвітлює тогочасне положенє українського простолюдя. Але хоч сей на ті часи сьмілий і недвозначний протест проти знущаня українського паньства над бідолашними крепаками дійшов до відомаміродатних кругів, не могли вони здобути ся на поміч крепакам і він перегомонїв без успіху. Всеж таки Артемовський, посилаючи в редакцію „Українського Вістника“ свою казку, в суплїці до одного з редакторів, Грицька Квітки, пише:

»Хто, кажуть, до кого — ми до тебе, Грицько,
З суплїкою прийшли: я, бач, і мій Рябко.
Не дай загинуть нам, не дай з нас кепкувати:
А докиж буде нас зле паньство зневажати!
Пусти нас, батечку, до хати (ibid. ст. 371).

За сею віршованою „Суплїкою“ слїдує, вперше в українськім письменстві нової доби, прозове писанє до чита-

чів, але також у сатирично-комічнім настрою. Тимто Куліш зазначує, що й у Артемовського в складі речи відозвала ся „котляревщина“, хоч при тім признає, що з сильним та гнучким стихом і образованостю, якою націховане єго оповіданє, твір сей і нинї в українськім письменьстві оставив би тривку памятку свого єствованя, бо вже самою темою першого печатного твору надав Артемовський українському слову достоїньство, якого воно ще в лїтературі не мало. Язик Артемовського, каже Куліш, також далеко чистїйший і ріжнообразнїйший, нїж у Котляревського. Навіть сьмішне у него являє ся вже не в карикатурі дійсности, а в самім положеню річий, кожда черта в гумористичній єго живописи має внутрішне значінє, що надає єго сьміхови прикмету благородної сатири. До тогож і весь круг дійства означений у него з мистецькою любовю зображуваного предмету. Оповіданє йде у него із строгою послїдовностю і не містить нїчого лишнього, що можна сказати тілько про немногих початкових письменників.

Але хоч Артемовський і в прозї не вийшов поза меж сьміхотворства, то всеж таки він тут (н. пр. в „Писульцї“ доданій до казки „Солопій та Хивря“) виявив сьміливий погляд, що панам і лежачи добре та що нема на сьвітї, як із своєю рiднею — з мужиком.

Про дальшу лїтературну діяльність Артемовського висловив ся Куліш відємно і вказав на се, що автор віршованої траґікомедії обдарував нас щеількома творами вже слабшими що до викладу і не так визначними що до змісту, а на останку зовсім замовк. Тимто Куліш зачисляє Артемовського до пасивних талантів, що неспосібні стояти одинцем посеред суспільства із своїми безсмертними переконанями, але при тім признає єму велику заслугу що до розвитку української мови після Котляревського. На ослабленє поетичної творчости Артемовського, відтак і на перерву вплинула довга єго недуга, та крім того й трусниця переведена у него на основі злобного доносу, на що вказує висловлене поетом побоюванє перед напастию в прозовій замітцї „Дещо про Гараська“: „І щеб то щось сказав, бо язик дуже свербить; та цур їм: у нас, бач, у старшина московська, чи то далеко до пенї?“ (ibid. ст. 378

Згаданими в горі комічними і сатиричними писанями, навіяними незрівнаним і щирим українським гумором, з котрих зпід сьміху ринули невидимі сльози, бажав Артемовський будити українську народну сьвідомість, осьвіту і пособляти визволеню й волї українських крепаків та їх народно-господарському добробутови. Але крім сих творів травестованих од Горація звернув ся він на царину романтичної поезії і в пересьпіві німецької баляди „Рибалка" мистецтвом майже дорівнав Гетому, а пересьпівом Міцкевичової баляди „Твердовський" станув на висоті польського поета. До тогож написав десять дрібних приказок і байок, між котрими визначає ся незвичайною красою мови і вірша „Рибка" (Пліточка)". Так само дрібна єго пісонька „Текла річка" (написана в 1855 р.) і під впливом Горація написаний (1856 р.) вірш „До любки", перекладений Фетом на московську мову, стають певним доказом, що він визначав ся неперечним поетичним талантом також в елєгійно-народнім напрямі тай що в другій добі поетичної творчости єго талант блиснув инколи, хоч не таким ясним сьвітом, як у творах першої доби.

Зате в другій добі творчости деякі єго писаня під впливом побіди Росії над Наполєоном I. і скріпленя самовлади Миколи I. та побід над Туреччиною в 50-их рр. XIX в. бачимо у Артемовського наслідком єго полохливої вдачі і жадоби відзначень зворот до урядового патріотизму і одушевленя царем (Ода „До Терешка"), а в травестованих одах Горація (н. пр. „До Пархома") проявляє нахил до зневіри („Терпи! за долею, куди попхне, хились! як хилить ся од вітру гілка", ibid. ст. 394). Сей урядовий патріотизм Артемовського і деяких инших письменників харківського кружка (Квітки, Метлинського, Корсуна) а також Ос. Бодянського (під прибраним іменем А. Боди-Варвинця) розжеврів ся неперечно під впливом звороту внутрішньої політики Росії, де під грозою воєнних подій відновлено (в 1831 р.) українські козацькі полки, урядово признано самостійність української мови і тим збуджено надії наших письменників на пільги для України, хоч до того причинив ся неперечно і вплив московських словянофілів і зворот до деспотичної системи Миколаївської доби.

Наведені в горі обставини викликали в Артемовського яскраве роздвоєнє єго вдачі: з одного боку виявив ся у него урядовий, Миколаївський патріотизм, а з другого — єго творчість блиснула мистецьким ладом у рідній мові, дл котрої він покинув урядовий язик, і тим дав наглядний доказ, що тілько в рідній мові може в цілім сяєві виявити с талант і письменське мистецтво, як се бачимо і в знамени тих єго перекладах Давидових псалмів. Але сї явищ складали ся на те, що визначний поетичний талант Артемовського-Гулака не міг розвинути ся і вирости так, як сег можна було сподївати ся по перших творах. Всеж таки ві посунув вперед розвиток українського письменьства своїм творами, що визначають ся гнучкостю, легкостю і силоі слова, та запевняють єму передове місце в історії украї ського письменьства, а сьміливою обороною гноблених кр пацтвом широких верств суспільних протоптав він той шля котрим єго наслїдники змагали до осягненя визволеня пр столюдя з тяжкої суспільної неволї і до єго рівноправност

„Він став безсмертним яко народний український пое пише Костомарів, нїхто не перевисшив єго в знаню вс тонкостий української народности і в незрівнанім мистецт живописувати їх поетичними образами і прегарною наро ною мовою“.

8. Поширенє лїтературного руху під впливом харківського унїверситету.

Поява українських поетичних творів Масловича й А темовського в харківських місячниках стала вихідною точкс для дальшого розвитку українського письменьства, а по бляли тому наукові дослїди української мови й народо даня, до чого чимало причинив ся своїм впливом харк ський унїверситет. Сї дослїди зазначили і вказали даль напрями українського письменьства, а також перше єго ж рело — любов рідного слова й народу в єго історич минувшинї і сучаснім побутї. Між унїверситетськими слу чами починає розвивати ся лїтературний рух, котрий, пс бно як і в Полтавщинї, виріс природно з почутя внутр ньої потреби осьвіченого українського суспільства, щс покористувати ся богатою словесною спадщиною нар

в єго думах і піснях, казках і переказах, у звичаях і побуті. Душею того кружка був Ізмаїл Срезневський[1]), вельми чутливий на українську природу, на красу народної поезії яко на чудовий відгомін славної колишньої минувшини. Він не менше цікавить ся й одушевляє сучасним українським письменьством, а добутком сего одушевленя були збірники народних творів, розвідки з української історії та видаванє альманахів. Головною прикметою тих альманахів було змаганє до ознакомленя суспільства з українською поетичною творчостю і з народним побутом та історичною минувшиною. В них стрічаємо твори Харківців, Артемовського-Гулака і Квітки Основяненка, та Полтавців, Котляревського Гребінки. Одушевленє і любов народности видали перші ючини українського письменьства, котре розвивало ся постепенно з романтичним рухом, а крім того черпало засоби кивого духа з ідеї словянського відродженя. Вже основник арківського унїверситету, В. Каразин, носив ся в Харкові з всесловянськими мріями і піддавав цареви Александрови свої мрії про всесловянське царство. Імовірно, відозвав я тут відгомін давних взаємин України з південною Словяньщиною, коли Серби приходили вчити ся в Київській кадемії, або коли в XVIII ст. сербські виходцї поселяли ся а Українї. В громадї харківських письменників виступає **лександер Корсун (1818—1892)**, оден з українських словянолюбців, що переписував ся з чеськими ученими; там жило имало Поляків і тим способом витворило ся зближенє до ольського письменьства і польських кружків. Українські лухачі вчили ся польської, чеської і сербської мови, а найдатнїйшим представником того словянолюбства харківського кружка був Ізмаїл Срезневський. Словянолюбство го кружка мало чисто лїтературну основу без полїтичного дкладу, коли тимчасом польські словянолюбцї мріли про днову розібраної історичної Польщі з верховладою над шими Словянами, передовсім над Україною, а московські

[1]) Срезневський Ізмаїл був родом з Московщини, але провив молодий вік на Українї, в Харкові, де єго отець Іван був професом унїверситету, став ентузіястом української старовини. Срезневський ав з 1826 р. збирати народні пісні і напечатав 1831 р. в „Українськім ьманаху“, а відтак (1833—38) видав у Харкові „Запорожскую Старину“ шести частях.

словянолюбці змагали до верховлади в Словяньщині в дусі всемосковської централїстичної ідеї.

Розширене й поглиблене почутє народности наслїдком записів і дослїдів устної словесности причинило ся до вироблення національної української ідеї взагалї і до виразу єї в письменьстві. З другою половиною XVIII ст. витворив ся напрям саморідного українського романтизму, котрий опісля зливав ся постепенно з єго західно-европейською струєю і черпав натхненя в части в ідеях словянського відродженя та довів до розвитку українського письменьства в новочасній добі.

9. Романтичний напрям в українськім письменьстві.

Етнографічне й історичне виучуванє українського народу вводить в українське письменьство романтичний напрям, що проявляє ся у письменників харківської громади для котрої харківський університет був науковим і духовим осередком. Українська народна поезія і перекази одушевили навіть молодого Срезневського до працї на тім полі так що довгий час був він авторитетом в українській етнографії. Змалку знакомий з Артемовським-Гулаком і з пізнїйшим письменником Григорієм Квіткою й їх приятелями, ста Срезневський горячим українофілом. Під впливом ученог професора Даниловича Срезневський і єго товариші ровес ники **Лев Боровиковський** [1], **Олександер Корсун** [2], **Амврозій Ме**

---

[1] Боровиковський Лев ур. 1804 р. в Полтавщині (в Хорол учив ся в харківськім університетї і був учителем гімназії в Полта Виступив на ниві лїтературній з балядою „Маруся“, написаною на ла Жуковського „Свѣтланы“ (в 1829 р.); писав байки, баляди і дум Єго байки (видані Метлинським 1852 р.) не визначають ся анї сатири ним талантом, анї природним гумором, а є лише легкими, невикінчени картинами суспільних хиб на Українї. Переклав також Міцкевичево Фариса.

[2] Корсун Олександер, поміщик з Полтавщини, учив ся в ха ківськім університетї і стояв у лїтературній звязи з Порфірієм Кор ницьким, Степаном і Петром Писаревськими, учениками харк ської колегії, з Костомаровом і Мих. Петренком, студентами ха університету, з котрими видав альманах „Сніп“ (1841). Єго епічні п саня „Українські повіря“ основані на народних переказах і в них п являють ся слїди „котляревщини“. Він був одним з перших українськ словянофілів і відносив ся симпатично до чеських словянофілів Вя слава Ганки і Франца Челяковського.

тлинський, Микола Костомарів, рано зазнаємили ся з польським язиком і письменьством, особливо з поетами Бродзїнським і Міцкевичем та поетами т. зв. української школи Богданом Залєським [1]), Ґощинським [2]), Мальчевським [3]), а крім того з важнїйшими трудами ріжних польських учених з обсягу польської історії і словянської старовини [Нарушевич [4]), Чацький [5]), Мацєйовський [6]), Войціцький [7]) і ин.]. Дїла Караджича і близке знакомство з основником харківського

---

[1]) Залєський Богдан (1802—1886 р.). найзнатнїйший з польсько-української школи. З его творів замітні историчні Думи, котрих темою козаччина, тужливі і гармонїйні Думки і Русалки, основані на народних повірях і забобонах (дещо переложив українською мовою Волод. Терлецький), з поем Duch od stepu. Одначе Україна Залєського се не дійсна Україна, але вимріяна і звязана нерозлучно з Польщею, котра мала воскреснути з підмогою внесеного ним до польської поезії козаколюбства. Він осьпівує козаків XVI ст., але приписує їм почуваня суперечні историчній правдї.

[2]) Ґощиньский Северин. (1802—1876). автор поеми Zamek Kaniowski (частину її переложив М. Шашкевич) (1828), котрої основою колїівщина. Він зображає доволї безпристрасно і з глибоким зрозумінєм криваві події на основі народних переказів, з мистецьким живописанєм природи і драматизмом дїйства. — М. Ґрабовський схарактеризував трех польсько-українських поетів таким способом, що Мальчевський живописав Україну шляхотську, Залєський козацьку (властиво польсько-козацьку) а Ґощиньский гайдамацьку.

[3]) Мальчевський Антін (1793—1826). автор одної з найзнатнїйших поем в польській лїтературі „Marya“, основаної на волинськім переказі, перенесенім на землю України, в котрій зобразив Україну шляхотським краєм, де козаки являють ся войовниками в боротьбі польських вельмож з Татарами а українське простолюдє тільки живописним придатком.

[4]) Нарушевич Адам. (1733—1796) поет та історик. Головний его твір Dzieje narodu polskiego (6 томів) сягає лише до вимертя Пястів. З поетичних его творів визначають ся ідилії й сатири поетичним полетом.

[5]) Чацький Тадей (1765—1813). основник Кременецького лїцея, опісля заступник куратора шкіл, оснував своїм коштом багато шкіл і заохочував молодїж до любови польського народного житя і побуту. З его творів замітне дїло O litewskich i polskich prawach, 2 томи.

[6]) Мацєйовський Вацлав Олександер (1793—1883). проф. права в університетї варшавськім, історик. Его головний твір Historya prawodawstw słowiańskich (6 томів). Більш як всї инші польські учені був він прихильником ідеї панславізму.

[7]) Войціцький Казимир Владислав (1807—1879) зібрав і видав Przysłowia (3 томи 1830), Pieśni ludu polskiego, ruskiego i białoruskiego

університету Каразином, що симпатизував з Сербами, розбудили у Срезневського зацікавленє полудневими Словянами і тим способом вже тодї став він горячим словянолюбцем, заки ще обїхав словянські землї. Срезневський виступає вже в ранім віцї яко ревний збирач і дослїдник памятників народної словесности й української старовини[1]). У вельми цікавій розвідцї[2]) доказує він, що українська мова є язиком, а не нарічєм московського або польського, як деякі думали, що се оден з найбогатших язиків словянських, котрий не уступає чеському в богатстві висловів, польському в живописности, сербському в милозвучности, а хоч єще не вироблений, може з лїтературними язиками рівняти ся в синтактичній гнучкости і богатстві та має лїтературну будучину. Ся й инші розвідки Срезневського поставили єго високо посеред письменників і збирачів української старовини народної в 30-их роках. Він визначав ся, як і єго ровесники і товариші, горячою любовю української народности і старовини, пильно виучував народну словесність і житє. Була се та романтична народність, яка тодї проявляла ся в лїтературних відносинах до народу і починала ся історично-етноґрафічними дослїдами. Але велика заслуга сеї романтичної народности є в тім, що вона відчувала велику наукову і морально суспільну вагу виучуваня народу і вплив ідеї народної на сьвідомість суспільства і дїйсне житє. Заслугою романтиків було, що вони глядїли в народнім житю внутрішнього змислу історичного і побутового, але помиляли ся в переведеню сеї задачі, думаючи, що се важне питанє може рішити поезія і чувство. Питанє се могло бути рішене цїлою чергою історично-фільольоґічних наук і поважним поставленєм суспільного питаня.

Етноґрафічне виучуванє української народности довело перших українських письменників до горячого переконаня на певне право розвитку самостійної лїтератури української, а Костомарів уже тодї (1844 р. в альманаху „Молодик")

(2 томи 1836). Klechdy (2 томи 1837). Stare gawędy (1840); написав також Historya literatury polskiej w zarysach (4 т.) і оснував науково-лїтер. місячник Biblioteka Warszawska.

[1]) В 1838 починає видавати „Украинскій Сборникъ", рід української бібліотеки.

[2]) Взглядъ на памятники Украинской народной словесности 1834.

висловив свій погляд про окремішність української народности від московської.

10. Взаємини українського письменьства з польською і московською літературою.

Окрім устної поезії народної чималий вплив на тогочасну літературу українську мала польсько-українська романтична література, в котрій находимо вже раньше романтичні фантазії про козаччину. Поети польсько-українські [Залєський, Мальчевський, Ґощинський, Ґроза [1]), й ин.] виводили в своїх творах картини старців-бандуристів, осьпівували ті могили, що скривали кости козацьких героїв і під впливом українських кобзарів народних вкрили славою козацьку бувальщину [2]). Одначе польсько-українські поети залюбки зображали лицарських козаків, котрі неначеб то братя з Поляками ділили радість і горе і на таких вимріяних відносинах опирали свої політичні вигляди. Се романтичне одушевленє польсько-українських поетів козаччиною впливало і на українських поетів, котрі стали виучувати народні думи і живі ще спомини про козаччину: Се одушевленє козацькою бувальщиною закривало єї недостачі і зображало усе в приманливім сьвітлї.

Побіч польсько-українських поетів, що гляділи на козаччину як на складову частину польського народу і польської історії, намагали ся ще й инші письменники зобразити Україну загарбану Москвою всупереч нібито щирій прихильности козаків до Польщі. До тих належав Тимко Падура (1801 – 1872), що писав навіть українською, часто попсованою мовою думки і піснї („Ukrainky“, видані у Варшаві 1844 р.). Хоч чванливо називав себе „душа запорожська“, був у дійсности двірським сьпівцем і прислужником польського зарабщеного еміра-чудака Вацлава Ржевуського („Ревухи-Золотої Бороди“) в Саврані і намагав ся одітий за

[1]) Ґроза Олександер, ур. 1807 р. в Київщині, писав поезії на основі житя і минувшини української (поема „Starosta Kaniowski“, „Mogily“, драма в V. діях „Hryć“).

[2]) Михайло Ґрабовський (1807—1863) признавав українській народній поезії визначне місце серед сьвітових народних літератур і похваляв, що польсько-українська школа черпала з того жерела.

лірника підняти Чорноморців разом з Поляками до боротьби проти Росії (1830/31). Сї пісні Падури при всїм козаколюбстві, переняті польським патріотизмом і невірним зображенєм козаччини, розповсюдив торбаніст Віторт навіть і по наддністрянській Україні. Сучасно з Падурою писав збісурманений Михайло Чайковський (Садик-паша) (1808—1886) „Kozackie powieści“ і „Wernyhora“, в котрих переводив погляд, що козаччина була щаслива в злуці з Польщею, а спасенє її бачив у братаню шляхти з хлопами; поселивши ся відтак у Києві, писав по московськи про зєдиненє Словян під владою Росії.

Окрім впливу польсько-української літератури й устної поезії української слїдно значний вплив на українське письменьство тогочасне також Бродзїнського і Міцкевича, з котрих останнїй був тому близкий українським поетам, що черпав теми для своїх баляд і романсів з народних пісень і переказів. „Mania ballad wówczas panująca“, як виразив ся Міцкевич („Czaty“, „Rybka“, „Świtezianka“ і т. ин.), заставляє Артемовського перероблювати Міцкевичеву баляду „Pani Twardowska“. Бориковський перший покидає гумористично-сатиричний напрям і також звертає ся до сеї форми, а особливо Метлинський під впливом Міцкевича підходить до балядової форми в зображуваню сучасного народного побуту. Таким способом, виучуючи пильно бувальщину з устної літератури і черпаючи мотиви з сего жерела, українські романтики зближили ся до польсько-української школи поетів. Черпаючи матеріяли для своїх творів з минувшини українського народу, письменники українські визначились зразу оригінальними творами і тим виріжнили ся від того романтизму, який панував у тогочаснїй московській літературі, що черпала з чужого жерела, іменно з нїмецької літератури.

Неперечно й московська література мала свій вплив на розвиток українського письменьства вже в перших починах. Однак при тім впливі не дасть ся заперечити оригінальність у розвитку, змісті і формах української літератури. В сю пору, коли починало розвивати ся українське письменьство, московська література не визначала ся ще сьвідомою народностю і самостійностю і підлягала чужоземним впливам, а західно-европейський вплив, котрому мо

сковська література значно підлягала навіть в 20-их і 30-их роках, доходив до українського письменьства не тільки посередно через московську або польську літературу, але й прямо з першої руки. Деякі українські письменники були знакомі з літературами західно-европейськими, і по части під впливом тих літератур, почасти силою оригінального таланту навіть випереджували, хоч не зовсім сьвідомо, в деяких формах літературну творчість московських письменників. Так на пр. Карамзин[1]) і Жуковський[2]) наслідують Французів і Німців, коли тимчасом у творах Котляревського й Артемовського зразу находимо реалізм і живе народне слово. Іменно в чутливім зображуваню народного побуту в повістях українська література випередила на час московську, а чутливість у драматичних творах Котляревського або в повістях Квітки то не сентиментальність повістий Карамзина і Жуковського, але природна виява почувань, що виплизає з чутливої вдачі авторів і природного характеру українського народу, свобідна від хоробливости і неприродної пересади. Українська література вже вельми рано звернула ся до того західно-европейського напряму, який показав ся так плодотворним у наслідках і в західно-европейських а трохи пізнійше, і в московській літературі.

[1]) Карамзин Микола, знаменитий історик московський, (1765—1826 р.). Романтичні повісти „Бѣдная Лиза“, „Наталя, боярская дочка“, зірвали псевдоклясичні кайдани з московської літератури і зробили перелом до романтизму і сентименталізму, яким навіяні всї его твори. Він також після Ломоносова ступив на дальший степень у розвитку стилю. Его „Історія Россіи“ (12 т.) має ще й нинї деяку вартість, хоч в дечім уже застаріла.

[2]) Жуковський Василь (1783—1852), званий в історії московського письменьства Колюмбом романтизму, ознакомив ся вже замолоду з европейськими мовами. Вже его перші балядп „Людмила“ і „Свѣтлана“ після Бірґерової „Ленори“, як і переклади з Ґетого, Шілера й ин. викликали велике вражінє в московськім суспільстві. Ставши відтак учителем пізнійшого царя Александра II., заслужив собі добру память своїм гуманним і виховним впливом. Гуманній вдачі Жуковського завдячував і Шевченко своє визволенє з крепацтва. Перервавши на якийсь час літературні праці, взяв ся опісля Жуковський знов до дальших перекладів з Шілера, Гомера й ин. Его переклади визначають ся вельми гарною формою. Перекладами з Шілера ознакомив Росію з німецьким ідеалізмом, а під впливом Байрона вніс у московську літературу фантастичний романтизм.

В західно-европейських літературах видвигнено повісти й оповіданя з сільського житя в супротивности до давнійшої сальонової новелістики і невірного зображеня сільського побуту. В тих оповіданях з сільського житя проявляв ся щораз більше реалізм (впадаючи иноді в грубий реалізм), після того як сільский побут розбуджував щораз більше зацікавленє серед суспільства. Неперечно, що иноді й московська література звертала бачність українських письменників на українські предмети, перекази і красу природи, або познакомлювала Українців з творами західно-европейських літератур. Так н. пр. баляда Артемовського „Рибалка“ написана під впливом перекладу Жуковського з баляди Гетого („Der Fischer“). Пушкин, одушевлений українськими піснями (виданими Максимовичем) та „Історією Руссов“ написав знамениту поему „Полтава“ під впливом Байронової поеми „Мазепа“ (переложену Е. Гребінкою), а Рилєєв у боротьбі проти всякого гнобленя писав чудові „Думы“, „Исповѣдь Наливайки“, що гине за рідний край, та поему „Войнаровскій“, що готов до всякої жертви за Україну. За їх прикладом родовиті Українці Микола Маркевич і Микола Гоголь поширюють у московськім суспільстві зацікавленє минувшиною України. Маркевич у збірнику „Украинскія Мелодіи“ обрабляє у московських віршах українські побутові й історичні теми, а Микола Гоголь в повістях „Тарасъ Бульба“, „Вечера на хуторѣ“ і и. фантастично і невірно зображує український побут і минувшину. Московська література вплинула на виробленє більше або менше штучних форм в українськім письменьстві (сей вплив бачимо вже у Котляревського), одначе зміст, прикмети стилю і основні напрями виробили ся в українській літературі незалежно від московської. Сі головні напрями були в українській літературі не тільки спільні з московською, але й з иншими словянськими і західно-европейськими літературами. Гумор, чутливість і реалізм характеризують українську літературу яко сталі єї прикмети, а житєва сила українського народу, любов народности і пробудженє національної сьвідомости були головними підоймами в розвитку літературної творчости українського народу.

11. Громада українських письменників у Харкові.

В творах перших українських письменників, а саме у Котляревського й Артемовського-Гулака, проявив ся народний напрям головно комічним зображенєм й образами з народного побуту та виступав відтак у творах їх наслїдовцїв, хоч і у тих письменників стрічаємо чутливий настрій у зображуваню народного житя з прикметами любовно-ідилїчної поезії. Одначе визначним представником вдачі українського народу, сеї злуки щиро народного гумору і природної, зрівноваженої чутливости являє ся творець української повісти, найвидатнїйший письменник харківської громади

Григорій Квітка (Основяненко). Походив він з козацької старшини (ур. 18 листопада 1778 р. в селї Основі під Харковом), в котрій єго предки займали видні становища в полках Слобідщини. Основа була майном родини Квітків і відсїля прибрав він собі призвище — О с н о в я н е н к о. По батькови наслїдував він хист до оповіданя, а по матери першу осьвіту. Змалку хирний, ослїп Григорій Квітка від золотухи, а провидївши підчас богоміля перед чудотвормим образом Пр. Богородиції в Озерянській пустині, в Куряжськім монастирі, розгорів ся релїгійною ревностю, що витиснула незатерте пятно на все єго житє і проявила ся також у найкрасших єго творах. Вплив єго дядька, Наркиза Квітки, учителя з хлопячих лїт і настоятеля Куряжського монастиря, та оповіданя Григорія Сковороди, частого гостя в домі Квітків, причинили ся чимало до розбудженя в нїм аскетичного духа і нахилу до монастирського житя, а музикальна вдача єго семї і части богослуженя виробили в нїм здібности до музичних творів і глибокого мистецького духа. Рід Квітки, як і все паньство кругом Харкова, жило старосьвітськими звичаями, розмовляло рідною мовою і тому Григорій так добре знав усї звичаї народного побуту і писав такою щирою народною мовою. Ширшої осьвіти не осягнув Квітка, а вчив ся, як і всї тодїшні панські дїти. Вписаний тодїшним звичаєм у военну службу, не бачив її навіть і перейшов відтак у горожанську, але вже в 23-ім році житя вступив у Куряжський монастир послушником. Та хоч по чотиролїтнім майже побутї вернув домів, житє в монастирі живописно положенім, далеко від сьвітового гомону

і забав, відбило ся опісля в єго релігійно-моральних повістях. Згодом навик він до сьвітового житя, а з поправою єго здоровля проявив ся в нїм побіч прикмет глибокої релїгійности і природної чутливости щирий і сердешний український гумор. Сею двійною прикметою назнаменовані також єго повісти і драматичні твори. Пробудила ся в нїм охота до театральних вистав і Квітка уладжував домашні вистави [1] та виступав у найтруднїйших ролях. Із заснованєм університету в Харкові почала ся сьвідома єго громадянська і суспільна діяльність на ріжних царинах житя: він став директором театру, війшов до редакції „Українського Вістника", займав ся інститутом дворянських дочок, де познакомив ся з єго наставницею, Анною Вульф, і з нею опісля одружив ся. Дружина єго вельми осьвічена, ознакомлена з французькою лїтературою, добачивши в нїм лїтературний талант, спонукувала єго писати повісти, читала і критикувала єго писаня і за сю щирість присьвятив він їй свої найкрасші повісти „Маруся" й „Сердешна Оксана". Вибраний повітовим маршалком Харківського дворяньства, проживав Квітка в Харкові, а тоді, громадили ся докола него українські письменники — Артемовський-Гулак, Метлинський, Чужбинський (познакомив ся з Гребінкою) і вся українська молодїж, що опісля видавала українські альманахи. Яко редактор „Українського Вістника" оставав він у взаєминах з університетськими професорами, особливо з Артемовським. Під конець житя переселив ся знов до Основи, де й умер (8 серпня 1843 р.).

Лїтературна діяльність Квітки. З громадянським і суспільним житєм починає ся також і лїтературна діяльність Квітки. В харківських і в столичних місячниках печатав він спершу московщиною сатиричні писаня, вірші, повісти і драматичні твори, але визначне становище в історії письменьства здобув він собі українськими писанями, що появили ся в Москві п. з. „Малороссійскія повѣсти, разсказываемыя Грицькомъ Основяненкомъ" (в 2-х частях 1834—37). Він виступив на ниві українського письменьства вже з повною сьвідомостю потреби писаня для народу рідною єго мовою, а погляд сей висловив у листї до М. Максимовича,

---

[1]) В Харкові не було ще тодї театру.

„щоби приневолити до мовчаня людий з дивним поглядом, начеб то не слід було писати мовою українського народа, котра визначає ся силою і красою, недосяжною в иншій мові, питомими зворотами, гумором та іронією“. З повною отже народною сьвідомостю домагав ся він, що „як говоримо, так і писати треба“, а тим вказав уже зовсім ясно і рішучо, що наше письменьство повинно розвивати ся в живій мові народу. Квітка-Основяненко, як влучно каже Куліш, „взяв неписьменного, темного, найпростшого собі хлібороба і оповідав єгож мовою, що в єго господарстві, в сільській околиці і в хаті між жіноцтвом дієть ся. І вийшов у нього красний божий мир, іще наче кращий, ніж у нас перед очима. Се так, як подивиш ся в тиху воду і вбачиш там небо і землю, і здаєть ся тобі, що небо й земля у якусь нову ліпоту в тому водному сьвіті облекли ся. Так і в оповіданї Квітки красний божий мир, іще наче красший, ніж він єсть у нас перед очима. І вийшли в нього люди живі-живісінькі, і що в їх души діяло ся, що в серці їх ворушилось, усе се там, як на долонї в нього показано“.

Живописанєм простолюдя, єго житя і побуту випередив Квітка не тілько московських письменників [1]), але навіть оповіданя з народного житя в літературі французській [2]) і в німецькій [3]). До селянського житя линув дух Квітки не тілько з щирої прихильности до українського простолюдя, але й демократична вдача українського суспільства спонукувала наших письменників стояти на чисто народнім і народолюбивім становищі. Проживаючи серед народа в Харківщині, котрої він не покидав за все житє, виніс Квітка з рідної хати недосяжне знанє української мови, навчив ся розуміти думки поселенців і, як він пише до редактора „Современника“, П. А. Плєтньова, „спонукав їх оповідати про себе своїми словами“. А хоч Квітка не осягнув широкої осьвіти, визначав ся він талантом і незвичайним даром помічуваня та умілостю відчувати найбільш скриті

[1]) Д. В. Григоровича „Деревня“ появила ся 1846, „Антонъ Горемыка“ 1848 р., Ів. Тургенєва „Записки Охотника“ 1852 р.

[2]) Жорж Занд (прибране імя поетки Dudevant) чудові зображеня житя селян видані 1841 р.

[3]) B. Auerbach-a, Schwarzwälder Dorfgeschichten вийшли 1841 р.

почуваня і силою своєї здібности неначе психічною аналізою зображав сї почуваня, як вони зроджували ся, розвивали ся і розвязували. „Він виражав, як каже Костомарів, таку глибину, повноту і нїжність народного чутя, що витискав сльози і все являє ся вірним живописцем народного житя. Ледви, чи хто перевисшив єго яко повістяря-народописця і в тім зглядї стоїть він висше від свого сучасника М. Гоголя, хоч уступає перед ним що до мистецької будови. Квітка мав величезний вплив на грамотне українське суспільство, а навіть неграмотний нарід, слухаючи читаня єго повістий, одушевляв ся ними“, тай нинї лучають ся нераз люди, що заплачуть над Квітчиною „Марусею“. Нїжна та сердешна чутливість і лагідна та щира жартовливість надає Квітчиним повістям незмінної сьвіжости. Одначе Квітка, як про него висловлює ся І. Срезневський, „був не тілько бистрим оповідачем-обсерватором; єго заслуга яко народного письменника й учителя незрівнано важнїйша. Він глибоко розумів, як необхідно треба говорити народови єго живою мовою, щирою, простодушною, без усяких викрутасів, щоби розбудити в нім охоту до читаня та науки і любов до книжки — душевну сьвідомість. Всьо, що Квітка написав українською мовою, стає доказом того благородного змаганя єго — поучувати тих, на котрих може впливати людська мова тілько в тім видї, до якого вони привикли з діточих літ у своїм простім сїльськім побутї. Квітка був і на довго остане першим народним письменником на Українї“. Він справдї був учителем народу не тілько в „Листах до любезних земляків“, сїй першій пробі популярного писаня українською мовою, але єго повісти, а іменно релїгійно-духовні розважаня, як про марноту сего сьвіта в „Марусї“, про любов ближнього в „Добре роби, добре буде“, про осуджуванє одним одного в „Козир-дївцї“ про материньску любов у „Сердешнїй Оксанї“, про суд Божий у „Перекотиполї“, або про любов дїтий у „Божих дїтях“, являють ся дорогоцїнними дидактичними зернами, що глибоко западають у душу читача, тим глибше що вони висловлені з сердешним почуванєм, горячою любовю людий і справдешньою щиростю. Квітка виступив на лїтературну ниву в зрілих роках з виробленими поглядами. Яко епік довго вирабляв він свою мисль, поки

вона вспіла вийти в словесному образі всякому ясною і розумною. Він слідив довго і бачно тодішне суспільство, виучував мову і народний побут і тим способом осягнув сю повноту слова, необхідну епікови. Квітка живо і вірно живописав не тільки в своїх українських повістях житє українських селян, але так само основно вивчив і зобразив у московських повістях житє українського дворяньства, котре в єго часах уже відставало від народу мовою і звичаями. Одначе справдешним цінним літературним добутком є повісти Квітки писані українською мовою, між котрими до найкрасших зачисляємо отсї повісти: Маруся, Сердешна Оксана, Конотопська Відьма, Козир-дївка, Щира любов і Перекотиполе. Правда, московські критики добачали в Квітчиних повістях вплив сентиментальних повістий Карамзина і Жуковського, одначе в дійсности являють ся вони саморідними первотворами, а се признавали вже й сучасні Квітці критики, вказували на „оригінальність предмету та на безсумнївний саморідний талант, що оден може підержати самостійність українського письменьства“. В єго повістях проявляє ся вроджена українському народови природна чутливість, яку стрічаємо і в народних піснях і в мистецькім українськім письменьстві, котру треба відріжнити від неприродної сентиментальности, перещепленої на московську літературну ниву з німецького письменьства (Ґете: Вертер і т. п.). Ся ніжна і сердешна чутливість у Квітчиних творах зрівноважила ся з питомим українському народови незрівнаним і щирим гумором. Ся злука сумовитої чутливости з щирим гумором, так знаменна в українській вдачі, проявила ся у Квітки не менше, як у мистецьких творах М. Гоголя, і здобула собі назву Гоголївського гумору, скрізь котрий виринають сльози. Повісти Квітки є неперечно першими саморідними творами українського повістярства, написані вірно українському житю і побутови, з неперечним визначним талантом, а вплив московських взірців проявив ся в них хиба в деяких подробицях.

Повісти Квітки можна поділити на два відділи: 1) повісти чутливого настрою з етнографічною закраскою і 2) гумористичні. Між першими передове місце займає „Маруся“, в котрій Квітка живописав образ чутливого серця

української сільської дівчини і, як влучно каже Куліш, „вложив сюди весь свій дар промовляти серцем до серця".

„Маруся" є неперечно найкрасшою повістию Квітки, в своїм роді мистецьким твором, хоч єї зміст простий, невидуманий. Дієві особи сеї повісти живописані в значній мірі з дійсного житя і мають стійність народописну, як і в инших єго творах. Наум Дрот і Настя визначають ся теплим, релігійним чутєм і глубокою вірою в Провидінє, а се береже їх перед розпукою в трудних хвилях їх житя і спонукує глядіти успокоєня в покірливости Божій волї. Маруся — постать списана без надмірної ідеалїзації, природно, бе[з] прикраси, як се личить українській дівчині, „пишній красою і непорочній серцем". Одна тільки постать Василя менш[е] відповідає своїми романтичними почуванями справдешні[й] народній дійсности. Обряди сватаня і похоронів подан[і] з незвичайною народописною вірностию. Взагалї в Квітчи[них] повістях розсїяно стілько подробиць з весільних обря[]дів, а крім того і про вечерниці, різдвяні і великодні зви[]чаї, про похорони і т. п., що справедливо Квітку називают[ь] повістярем-етноґрафом. Тимто влучно каже Кулїш, що „Маруся" — се найщиршаісповідь, яку тільки здола[в] писатель принести перед миром — і правду говорили ті, щ[о] казали, наплакавшись над „Марусею": „На єго нагробко[вім] написатиб тільки: „Автор „Марусї".

Зовсїм похожа на Марусю в Квітчиній повісти „Щир[а] Любов" (і в драмі з таким самим наголовком) голов[на] героїня Галочка, з тою ріжницею, що автор списав [] імовірно під впливом і при участи своєї подруги, біль[ш] ідеально, так що вона не являє ся природною постат[тю] української дівчини.

В змаганю живописувати ідеальні жіночі постати, н[а]писав Квітка повість „Козир-дівка", але тут зумів в[] усї душевні сили зобразити в гармонійнім розвитку. І в „К[о]зир-дівці" те саме народне чутє, що й у „Марусї", одна[к] в инших обставинах і з иншими прикметами.

Колиж у названих повістях Квітка зобразив ідеалї[зо]вані героїнї, то повість „Сердешна Оксана" списа[на] в реальнім напрямі і похожа на Шевченкову „Катерин[у]". В „Сердешній Оксанї" дав Квітка образ жертви ду[] сьвіта, що занапастив долю бідолашної дівчини. „Спи[]

і я „Сердешну Оксану“, пише Квітка в листі до Шевченка (18 ст. ст. жовтня 1840 р.), от так точнісенько, як і ваша „Катерина“. Як то ми одно думали про бідних дівчаток“. Квітка, як видно з єго листу до Шевченка, вважав „Сердешну Оксану“ одною з красших повістий, коли поставив її поруч Шевченкової „Катерини“ і вона дійсно задля свого реального напряму займає поміж єго повістями перворядне місце.

В повісти „Божі діти“ зображає двоє сиріток, що остали по батьках померших наслідком пошести і переводить гадку, „що Господь сам стараєть ся об малюсіньких діточках, сохранить їх і посила́ їм благодітелів, не оставля́ і тих, хто вбиваєть ся за діточками, жалкує об них і не жаліє нічого, абиб сих малявочок сохранити від усякої біди“.

Так само дійшов Квітка до краю ідеалізації в моралізуючій повісти „Добре роби, добре буде“ і бажав вказати на се, як би то добре було, щоби люди дбали не тілько про себе самих, але й про своїх ближніх, як се навчав Христос.

„Перекотиполе“ є другою моралізуючою повістию Квітки, котрої провідну гадку висловив автор отсими словами: „Хоч чоловік, зробивши худо, і захова́ кінці так, що ні жаден чоловік не дошукаєть ся до правди, так Він, премудрость вишняя, Він знаючий наші діла, бачащий самії думки наші, він не потерпить ніякої неправди“. Основою повісти послужив народний переказ про степову ростину, перекотиполе, що, відорвана від кореня, котить ся далекими просторами, неначе бездомний бурлака, що й не знає, де опинить ся.

Між гумористичними повістями Квітки замітний „Салдатський патрет, латинська побрехенька по нашому розказана“, основана на латинській пословиці: ne sutor ultra crepidam. Се є справдешній реалістичний образець гумористичний у сатиричнім напрямі. Метою сеї повісти було, обезпечити ся проти докорів московських критиків, що не знали ні української мови ні народного побуту, а брали ся оцінювати українські твори. Квітка добре зрозумів, що єго чудова „Маруся“ не скоро дожде праведної критики і гірку свою мисль обернув у жарт, написавши „Салдатський патрет“, котрий по думці проф. Дашкевича наближує ся

до повістий М. Гоголя, особливо до его „Сорочинскої ярмарки“.

На народних переказах основані повісти Квітки: „Мертвецький Великдень“, „Конотопська Відьма“ і „От тобі скарб“. Як у „Мертвецькому Великодні“ Квітка виставив піяньство шкідливим народним налогом, так у повісти „От тобі скарб“ вказав на всякі забобони, розповсюднені між народом, дарма, що стільки віків про минуло від заведеня Христової віри. „Конотопська Відьма“ має основою народні віруваня історично-побутового характеру. Окрім занепаду козаччини бажав Квітка у сїй повісти зобразити справдешні ще поганські віруваня про відьми, збережені між народом і намагав ся написати її в жартовливім настрою, одначе місцями оповіданє вельми розтягнене, так, що тільки деякі частини визначають ся гумором, а живим реалїзмом списані картини зопсованого чиновництва мають лїтературну стійність. Меншої ваги дрібні повісти Квітчині: „Підбрехач“, „Пархимове снidання“, „На пущення, як завязано“.

До гумористичних Квітчиних повістий підходять его драматичні твори, хоч що до стійности уступають его повістям, а іменно три комедії: „Шельменко, волостний писар“, „Шельменко денщик“ і „Сватання на Гончарівці“, коли тимчасом драма „Щира любов“ написана на тій основі, що й повість его з тим самим наголовком.

„Шельменко, волостний писар“, комедія в . діях, зображає в головній дієвій особі тип хитрого „хахла“, що робив усякі „мошеничества“, поки все не виявило ся і не забрано єму кривдою нажитого майна, а его не віддано в салдати. „Шельменко денщик“, комедія в 5-діях, має більшу лїтературну стійність. В сїм творі протиставить автор постать справдешньої Українки, що без новітної осьвіти бачить щастє в тихім родиннім житю і домашнім господарстві, постатям еманципованих дам, здеморалїзованих столичним житєм.

„Сватання на Ганчарівці“, оперета в 3-х діях, зображає житє українських селян, а хоч доволї розтягнена, є місцями займава. Вражає тілько в усгах салдата похвальба, начеб то всюди, де він бував, крепакам жило ся добре з

цичами. Окрім повістий і драматичних творів Квітка написав і видав „Листи до любезних земляків“. Се перша проба популярного писаня українською мовою, котрого метою було пояснити широким верствам народний державний лад, порядок і причини державного устрою та привчити нарід глядіти на все власними очима. Одначе сї поуки закрашені такими славословями для царської влади, а навіть чиновництва, що стають у яскравій суперечности з дійсною правдою. Хоч Квітка в своїх творах не в однім місцї вказував на народні й суспільні хиби, натякав тут і там на надужитя чиновництва, то таки не вспів підняти ся до ясного зрозуміня суспільного ладу, а навіть крепацтво вважав нечеб зовсїм природним і потрібним ладом у державнім і суспільнім устрою.

Літературну творчість Квітки на ниві українського письменьства оцінює П. А. Плєтньов ось як: „Між сучасними повістярами автор, що приняв імя Грицька Основяненка, єсть без сумнїву оден з перших талантів, не тільки у Росиї. Природа наділила єго таким даром тонкого помічуваня характерів, дивоглядностий і всїх обставин житя, що краса родить ся під єго пером без найменшого намагання. Рівночаснож він сам великий критик власного свого твору. В зображенє народного побуту він не внесе лишньої черти і ні одним словом не пошкодить принадности. Мало того: єго сцени — веселі, сьмішні, навіть карикатурні — ніколи не доходять до пересади і ніколи не теряють справдешньої займавости. Єго „Маруся“ в своїм роді така досконалість, як і всякий з безсмертних творів чудової старинности“. Се справдешня поема народного побуту, як висловив ся Горленко.

Так само проф. М. Дашкевич оцінює Квітчині повісти яко „перші твори української белєтристики, котрі зображають прихильно народний характер і побут, а до того талановито, ріжносторонно і вірно. Глибоко відчута народність Квітки проявляє ся в єго мові, дрібних замітках і характеристиках, у виборі дієвих осіб та в основі оповіданя. Мова єго визначає ся простотою і чистотою; в ній нема нічого вимушеного, штучного і кованого. В зображеню народного житя стоїть він на реальній основі, нема в него неприродної ідеалїзациї і прикраси; він не закриває

народних хиб, хабарництва сільських судіїв і писарів, нахилу до обдираня ближних у лихій годині. У Квітки серед чесних людий являють ся також обманці, злодії, а навіть убийники“.

Також А. Пипін високо цінить літературну стійність українських повістий Квітки і зазначує, що він визначив ся в зображеню українського житя, а особливо української женщини поетичною правдою і тому має історичне значінє, бо своїми писанями відкрив землякам спромогу нового літературного шляху.

12. Харківські і полтавські ровесники Квітки.

Около Квітки-Основяненка, найвиднійшого тоді українського письменника, скупляє ся українська молодіж, що вчила ся в харківськім університеті, і ціла громада молодих письменників. Окрім згаданих вже в горі належали до харківської літературної громади лірики **Петренко**[1]), **Щоголів** і ин.

Щоголів Яків (ур 1824 р. Харківщині, ум. 1898 в Харкові), виховував ся в релігійнім дусї під доглядом матери, в гімназії познакомив ся з творами московських романтиків Батюшкова, Жуковського і Лермонтова і вже тоді писав московські вірші в сентиментально-ідеальнім напрямі. Професори харк. університету, Срезневський і Метлинський, пораяли єму вступити на фільольоґічний виділ і так війшов він в ідеалістичну студентську громаду 40-их років. Дізнавав він також щирої прихильности проф. Артемовського-Гулака. За приводом Метлинського став він писати українські вірші, але дещо з них появило ся аж у Кулїшевій „Хатї“ (1860). В р. 1881 видав збірник своїх ліричних поезій п. з. „Ворскло“ а в р. 1897 другий збірник „Слобожанщина“. Щоголів був поет цілою душею і всїми своїми почутями та почував усе гарне на сьвіті: але він був більш поет-обсерватор. Мова єго гарна, хоч не зовсїм свобідна від чужих примішок.

В звязи (хоч не прямій) з харківською громадою стоя

---

[1]) Петренко Михайло. (ур. 1817 р. в Харківщинї), виступ[ив] із своїми „Думками та сьпівами“ в Снопі Корсуна 1841 р., а в Молодику Бецького і Южнорус. Збірнику Метлинського в романтичнім напрямі.

Евгеній Гребінка (1812—1848), голова українських байкарів. Познакомивши ся з Квіткою, видає він в альманасї „Ластівка“ (Птб. 1841) твори тогочасних письменників українських, зібрані мабуть Квіткою задля задумуваного ним періодичного виданя. Гребінка послугує ся в своїх „Приказках“ також жартовливим тоном, одначе доторкує ся в них вельми болючих сторін суспільного житя на Україні, а перекладом Пушкинової поеми „Полтава“ при всїх єго недостачах показав придатність української мови до поважних творів літературних.

Евгеній Гребінка, син поміщика з Полтавщини (біля Пирятина), виніс уже змалку живі вражіня чудової природи і народного поетичного побуту, що так живо відбили ся в єго творах. Неоден з переказів оброблених ним опісля зачерпнув він з оповіданя української няньки. Найбільший успіх мали єго „Приказки“ (Спб. 1834). Альманах Ластівка, що крім єго творів помістив також писаня Л. Боровиковського, Гр. Квітки, Забіли, Котляревського, Кореницького, Кулїша, Чужбинського, перші твори Шевченка й ин., мав звістити українському суспільству весну національного відродженя. І справдї була „Ластівка“ першою пробою літературного збірника, що мав наше суспільство заправити до читаня творів рідною мовою. В передньому слові п. з. „Так собі до земляків“ дав Гребінка не тілько гарний взорець українського прозового писаня в мистецькій картинї української природи, але й виявив горячу любов рідного краю і рідної мови та вказав на потребу окремого українського письменьства. Одначе коли став учителем у Петербурзї, столичні відносини втягнули єго на ниву московського письменьства (писав повісти з української минувшини, з котрих деякі переладені українською мовою), а глумливою критикою Бєлінського дав ся збити з пантелику і до смерти не напечатав уже нїчого українською мовою. Був він поетом вельми нїжної і чутливої вдачі, але не мав снаги устояти ся в боротьбі з супротивними петербурськими живлами. В історії українського письменьства запевнив собі Гребінка незабутню память своїми байками, котрі назвав „Приказки“ і показав ся у них справдешнім митцем у живописи української природи, народного побуту та суспільних відносин. Як

і инші байкарі, брав він нераз до приказки основу оброблену иншими поетами. Одначе се зовсїм не збавляє цїни Гребінчиних приказок, бо в них показав ся він самостійним творцем, так що єго приказки виходять зовсїм саморідними первотворами. Крім того визначають ся вони незрівнаним гумором і вельми ніжною і легкою іронією та сатирою. Тим то влучно оцїнив Кулїш Гребінчині приказки, пишучи:

„Коли рівняти їх до сусїдної словесности (московської), то навряд, чи є в нїй кращі приказки од Гребінчиних, а тільки, що московські дзвони голоснїйші од наших. Гребінка пишучи приказку, малює тут же наші села, поля і степи сьвіжими та й не пожиченими фарбами. Коли сьмієть ся він, то прислухайтесь — тут же скрізь сьміх почуєте якийсь сум; колиж справдї сумує, то слово єго процвитає квітками щирої української поезії. Широкі єго приказки, як наші степи, жартовливі вони та якось і сумовиті, як наші селяни; шуткуючи, сї приказки займають душу з глибока“.

Хоч Гребінка мало написав українською мовою, єго приказки мали значінє для українського письменьства і чималий вплив на дальший єго розвиток тай досї вони остали найкрасшими зразками нашої байки по своїй силї, саморідности і щиронароднїй закрасцї. Тимто Гребінка займає визначне становище в історії українського письменьства яко голова наших байкарів.

Першим доказом живого руху лїтературного, розбудженого харківською громадою, можуть також стати видавані в Харкові альманахи (Корсуна „Снјп“, річник перший, очивидно з наміром дальшого видаваня, Бецького Молодик 3 томи), а визначний московський критик Бєлїнський справедливо замічав на тїй основі, що „Харків є неначе столицею України, отже й столицею українського письменьства, української прози, а особливо української поезії“. До сеї доби лїтературної належать **Михайло Макаровський**, **Осип Бодянський** (з прибраним іменем Ісько Материнка), що вже в молодім віцї виступив з українськими віршами, а також з повним знанєм народної мови оповів „Наські українські казки“ й **Амврозій Метлинський** (з прибраним іменем Амврозій Могила.) Сї два останнї трудили ся також на науковій ниві і своїми научними дослїдами чимало

причинили ся до дальшого поясненя українського літературного питаня і народної сьвідомости.

Осип Бодянський, другий письменник родом з Полтавщини, вельми заслужив ся цінним видавництвом „Чтенія Московск. Общества Исторіи и Древностей“, котрі містили в собі справдешню скарбницю, необхідну для кождого історика, археольога, етнографа, фільольога, історика української літератури, але й взагалі словянської. В своїх наукових і критичних розвідках відносив ся він з великим жаром до української народности, а вказуючи на богатство української народної поезії, добачав у появі українських повістий Квітки спроможність для Українців, заняти почесне місце й виробити свою прозу. Третій письменник з Полтавщини, **Макаровський Михайло** (1783—1846), син сьвященика з Полтавщини, осягнув доволі значну на той час осьвіту (знав язики латинський, французький і німецький), був домашним учителем у поміщиків Корсуна, Кулябки й ин. і під конець житя написав дві поеми „Наталя“ і „Гарасько“. Особливо перша з них, хоч доволі позабута, остане справдешним літературним жемчугом.

Зміст сего епосу такий: Харитина з дочкою Наталею горюють, бо її чоловік пішов у погоні за Дунай і пропав без вісти. Наталю стрічає чумак Опанас і вони полюбили ся взаїмно. Отець Опанаса згоджує ся на подруже його з Наталею. Підчас весіля являє ся отець Наталї і віддає їй зароблений за Дунаєм гріш. Жиопись сего епосу дише сільською патріярхальною простотою і блипить такими живими красками, що ніколи не перестаріє ся. Макаровський поет вповні національний, пронпкнутий духом і образами селянського житя і сьвітогляду. Друга поема, в котрій Гарасько, діставшись у черкеський полон, женить ся з сестрою черкеса, принявшою християньство, навіяна Пушкиновим »Кавказскимъ Плѣнникомъ«. Обидві поеми напечатав ученик Макаровського, Метлинський, в »Южно-русскомъ Сборнику (1854).«

Амврозій Метлинський (1814—1870)[1], четвертий письменник з Полтавщини, не орудував значнійшими науковими за-

[1]) А. Метлинський походив з дворянської семї біля Галяча. Полтавщині. Був спершу адюнктом-професором московської літератури Харківськім університеті, відтак професором того предмету в Київі, на останку знов у Харкові. В 1839 р. видав збірник поезій п. з „Думки и пѣсни“ в Харкові, в котрім помістив також цінні „Замѣтки относительно южнорусского языка“ а в 1848 р. альманах „Южный русскій Зборникъ“, в котрім помістив тво-

собами ані в літературі ані в університетській авдиторії. Але в Метлинськім міцно утвердила ся любов української народности й він мав добрий вплив на своїх слухачів та впоював їм любов письменьства, виучуваня народного побуту, а тим самим доводив їх до народної сьвідомости. Українські бандуристи і студенти, знавці українських пісень і напівів, були у него частими гістьми. Любов народности була у него вродженим чувством, впоєним єму змалку вражінями українського житя, і опісля злила ся вона з романтичним ідеалїзмом, що надав відтак напрям літературним і етнографічним змаганям Метлинського. Головним трудом Метлинського був Збірник народних пісень, а народну словесність уважав він головним жерелом, з якого повинні черпати письменники і збогачувати та розвивати літературну мову. Він відносив ся до народної поезії з романтичним ідеалїзмом, потрібним тоді для виробленя вірнійшого розуміня сего предмету, але ще мало зрозумілим для тодішнього суспільства. Метлинський висловив погляд, що труди для виучуваня народу і розвитку народної мови є для нас моральною конечностю, бо розповсюднюють нашу самосьвідомість і виробляють у народі почутє свого достоїньства. До тих поглядів прилучили ся у Метлинського всесловянські почуваня, а їх вислїдом були єго переклади поезій Челяковського, Коляра, Короледворської рукописи, з сербських і польських поетів.

Метлинський збагнув і вивчив основно поетичну скарбону України і з неї черпав він ті сумовиті теми, що підходили до єго особистого настрою, а на єго чутливій, сумовитій вдачі відбивали ся також невідрадні відносини рідного краю, так що єму, неначе „останньому бандуристови“ виривав ся з душі розпучливий оклик:

»Вже не гремітп ме, вже не горіти ме, як в хмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає«.
(Смерть Бандурпста.)

Більша часть єго поетичних творів назнаменована справ дешним талантом. Характер єго творів визначає ся глибс

ри сучасних поетів (між ними М. Макаровського) і свою розвідку про украйінську правопись. Вийшовши у відставку, глядів він лїку на свою нервову недугу в Швайцарії і на Криму, в Ялті, де умер (1870) з рани задаоої власною рукою в меляхолїйнім розстрою.

кою суииовитостю і вірним зображенєм старинного побуту. „Він прегарно зрозумів поезію степового козацького житя, каже Костомарів; у него козак всюди являє ся єством високим, але заразом буйним і диким, видно єго дійства покрите туманом і слезами“. Окрім того твори Метлинського проникнуті щиро-народним українським живлом, бо єго талант вирастав на збираних ним засобах народної словесности.

Немило вражає в деяких творах Метлинського пареславний настрій єго бандури (подібно як у деяких творах Артемовського, Квітки і Корсуна), викликаний неперечно одушевленєм російського суспільства під впливом побід над Наполєоном І., котре проявило ся також у деяких творах Жуковського і Пушкина. Нема сумніву, що тут відбив ся також відгомін московських словянофілів. Та крім того сам Метлинський натякає на деякі пільги зроблені в 30-их рр. XIX ст. російським правительством нашому письменьству, котрі на Україні спонукали Метлинського, як і деяких єго сучасників до такого фальшивого настрою, немилого для українського уха. А хоч Метлинському насували ся навіть сумніви, чи українська мова і так само й українська народність не замовкне та не забуде ся, то він не втеряв горячої любови рідного краю; душа єго звернула ся до могил „начинених благородним трупом“ і в своїх творах осьпівує він українські степи та могили, українську козаччину і бандуристів, а всі єго твори навіяні щирою любовію України. Сей настрій Метлинського відбив ся також у творах Маркіяна Шашкевича, як видно з листу сего останнього, де він згадує про „сановитого сумного, казав бись, пристарого Могилу“, котрий „ступає під землю в могили, цілує порох і обнимає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або вороном попід небеса“. Отсе витворило в чутливій поетичній вдачі Метлинського сей романтичний настрій, котрим так назнаменовані єго твори, що по думці проф. К. Студинського „Метлинському треба признати в українській літературі місце першого поета-романтика, котрий вплинув не тілько на напрям літературний у відродженім у Наддністряньщині письменьстві, але також у поезіях Шевченка. Неперечно на сей єго романтичний напрям вплинуло також одушевлене козацькою старовиною

московських поетів Рилєєва (в поемі „Войнаровський“, у недокінченій поемі про Б. Хмельницького) і Пушкина (в поемі „Полтава“) та московщиною писаних „Украинскихъ Мелодіяхъ“ українського історика М. Маркевича. Деякі инші твори Метлинського нагадують польсько-українських поетів н. пр. Б. Залєського і особливо Падуру. Поезія Метлинського навіяна тугою по козацькій старовині, а єго думки і пісні вельми сумовиті, бо згадка про Україну переймає єго сумом, подібно як і в творах польсько-українських поетів. Одначе мимо горячої любови колишньої старовини не має він уже надії на відроджене давної козаччини, оцінюючи реально історичні та сучасні відносини, і тим ріжнить ся від козаколюбства Чайковського і Падури. Письменська діяльність Метлинського припадає на передодні національного змаганя України, розпочатого вже зовсім сьвідомо членами Кирило-Методіївського братства в половині 40-их рр. XIX ст. і єго твори посунули справу українського письменьства значно вперед, але й мали чималий вплив на відроджене галицької України.

З сучасників харківського кружка згадати годить ся ще з природи вельми талановитого Віктора Забілу з заможної панської семї в Чернигівщині (зпід Борзни) й Олександра Афанасієва-Чужбинського, сина захожого з Московщини дідича в Полтавщині.

Віктор Забіла (1809—1869) не печатав за житя нечисленних своїх творів, що визначають ся красою мови та поетичним настроєм. Зломаний нещасливим коханєм писав головно ліричні вірші, але з веселого чоловіка, обдарованого незвичайним гумором, що міг з него зробити українського Гоголя, звів ся до тла і погубив свій визначний талант. Мало що не вся поезія Забіли присьвячена подіям власного житя, цілком субєктивна, автобіографічна, що поясняє нещасливі житєві обставини поета, котрі не дали розвинути ся єго визначному талантови. Значна частина єго творів перележала в рукописях аж до найновійших часів, поки вони не втратили сучасного значіня.

Олександер Афанасіїв-Чужбинський (1817—1875), виплеканий серед українського населеня чудовою природою Полтавщини й українською піснею, товаришував з Гребінкою, котрий мав на него великий вплив, а також Шевченкови

у вандрівках его по Україні. Поезія его так само субєктивна, як і Забіли, та визначає ся чималою теплотою, сьвіжостию і саморідними красками, але не має висших народних ідеалів і являє ся тілько талановитим пересьпівом народних пісень, а плавність мови, музичний і сьпівний розмір деяких его безіменно напечатаних творів насував декому здогади, що се можуть бути перші проби Шевченкові.

13. Головні прикмети і струї відродженого письменьства на приднїпрянській Україні 20-их до 40-их рр.

Виучуванє народности, а особливо народна поезія — були головним, живучим жерелом української літературної творчости. Задля того українська література визначала ся уже в перших починах саморідним змістом і складом та саморідною закраскою. В своїх починах обмежувала ся народна література українська до сорокових років тілько зображенєм народного побуту в формі повістий і оповідань, драматичних творів або поезій в народнім дусї і не йшла дальше простого зображеня. Народність була головною понукою літературної творчости, одначе народність тодїшних письменників — не виключаючи навіть Квітки — як каже Костомарів, се мов би зеркало наведене на народний побут: після того, яке зеркало, в нїм з більшою або меншою вірностю і повнотою відбиває ся народне житє, народний побут. Опісляж, чим більше розбуджує ся національна сьвідомість, проявляє ся змаганє живійшої літературної діяльности по части до висловлюваня висших ідей народною мовою; зацікавленє народописними дослїдами більшає, а також зацікавленє історичними переказами народу, іменнож козаччини.

У двох перших письменників — Котляревського й Артемовського, головних представників гумористично-сатиричної струї (котляревщина), проявляє ся напрям гумористичного зображуваня слабих сторін тодїшнього суспільства, як се бачимо і в польській літературі часів Красїцького і его сучасників, а в московській В. Капніста, Грібоєдова й опісля М. Гоголя. Сї письменники, до котрих відтак прилучила ся цїла громада, як Гребінка, Думитрашко, Кореницький, Корсун і ин., бере староклясичні

сичні мотиви (Вергілія, Горація, Батрахоміомахію, Езопа і Федра), але заразом черпає повною пригорщею з національного жерела (давнійшого і новійшого), хоч се привязане до свого, народного не є ще вповні сьвідоме. Твори сих письменників визначають ся питомим українському народови гумором і дають могучу понуку московській літературі, в котру Микола Гоголь вводить сей напрям і викликує цілу пізнійшу осудну т. зв. „обличительную“ літературу. Крім природного гумору, инколи доведеного до пересадної карикатурности, визначають ся твори письменників сеї групи також вродженою українському народови чутливостю і сьвіжостю чисто народною (н. пр. Наталка Полтавка, що має в українській літературі подібне значінє, як у польській „Wiesław“ Бродзїнського).

Ся громада письменників промостила дорогу етнографічно-романтичній струї, котрої представниками являють ся Квітка-Основяненко, Макаровський, Ісько Материнка (Бодянський), Щоголїв, оба Писаревські, Тополя, Метлинський. Вони розвивають в етнографічнім напрямі засновки чутливости, котрі проявили ся в Наталцї-Полтавцї. У письменників сеї громади, котрих головою був Квітка, бачимо ще недостачі попередників, однак вони творять вже у розвитку письменьства висший степень того напряму, який проявляє ся з кінцем трийцятих років XIX столїтя. З кінцем другого десятилїтя бачимо вже під впливом більшої осьвіти і живійшої самосьвідомости також бистрійший розвиток лїтератури, котрої русло ще більше поширило ся і збогатило з кінцем 30-их років.

Відродженє українського письменьства почало ся з лївобічної України, з Полтавщини. З Полтавщини та Харківщини вийшли українські письменники згаданих двох струй а осередками лїтературного й умового руху була Полтава і Харків.

Під впливом сих лїтературних струй, як і з питомої саморідної основи (проповіди і вірші Добриловського, Богогласник і т. ин.) виростає перший галицько-український поет Маркіян Шашкевич і єго товариші, а майже сучасно з Шашкевичем розвиває ся талант Шевченка і витворює ся на Приднїпряньщині Кирило-Методіївське братство.

14. Національне відроджене і почини народного письменьства в наддністрянській Україні.

Історичний огляд. Галицька земля, звана Червоною Русию, була в початках історичної доби злучена з цілою Русию і творила частину старинної федерації руських князівств. Заселена українським народом, оставала спершу під владою київських князів, а з половини XI ст. під владою княжого роду Ростиславичів (гл. ч. І. стор. 45). Основане кн. Володимирком Галицьке князівство (із столицею Галичем 1141 р.) дійшло за кн. Романа і короля Данила до великого процвиту і могутности, але опісля до внутрішних усобиць. З татарським наїздом перериває ся звязь Галицького князівства з останньою Русю, а по смерти Юрія Андрієвича († 1337 р.), правнука Льва Даниловича, почала ся між Литвою, Польщею й Угорщиною війна о спадщину Романовичів, у котрій польський король Казимир 1340 р. завоював Галицьку Русь із Львовом, але в 1352 р. в династичнім договорі відступив верховне право на Галичину Людвикови угорському (що після Казимира був польським королем). Ся обставина стала відтак основою т. зв. ревіндикації Галичини з боку Австрії (в першім поділї Польщі 1772 р.). В 1387 р. влучено наконечно Галицьку Русь до Польщі, з назвою „руського воєводства“, а Волинь, котра у війні о спадщину Романовичів ранше дістала ся Литві, влучено в звязь з в. князівством Литовським, наслідком подружа Ягайла з Ядвигою.

З того часу Галицька Русь ділила долю Польщі аж до єї поділу. Висші верстви українського суспільства приймали римсько католицьку віру, польську мову і звичаї і тим способом відчужували ся від свого народу. Українська народність, мова і предківські звичаї зберегли ся тільки в низших верствах суспільних, а українське населенє щораз більше теряло свої національні, церковні і суспільні права. Але хоч народні сили були тут підорвані, національно-релігійний рух, розбуджений з XVI-им ст. на Литві й Україні відбив ся тут сильним відгомоном. Коли під проводом Б. Хмельницького козацтво стануло до боротьби з Польщею за народні права, взяла й Галицька Русь живу в нїй участь. Галицька Русь, котра вже в XIII ст. дала захист останкам старинної

київської культури, станула і під конець XVI ст. на чол инших українських земель в обороні своєї народности. Ту відбували ся головні бої в козацько-польській війні, ту засновувано церковні братства, братські школи і печатні що були огнищами оборони предківської віри й народно сти. Але козацько-польська війна закінчила ся прилукою лївобережної України до Московщини, а правобережн остала при Польщі. Тим тяжше заважила в Галицькій Русі польська влада на українськім народі. З першим поділом Польщі (1772 р.) обняла Австрія Галицьку Русь під свою владу, яко спадщину „угорської корони“. Край сей одержа назву „Королївства Галичини і Володимирії“.

15. Доля українського населеня в наддністрянські Україні після прилуки до Австрії.

а) Дбалість про долю Русинів у Австрії. Українськ населенє в Галичині творили безправні зубожілі хлїбороби підупале міщаньство, виперте з міських урядів і цехів, і темн сьвітське духовеньство, бо для вихованя молодого клир не було відповідних інститутів.

Не дивно отже, пише сучасний автор словянсько-русі кого словаря [1]), що „ледве сотий єрей (сьвященик) зрозу міє словенський (церковно-словянський) язик, не відаючи що читає на божественній службі, з погибелю своєї і по ручених пастві єго душ“. — Австрія стала дбати про долю Русинів. Марія Тереса обмежує підданьство (крепацтво і дає захист селянському станови проти самоволї пан ства [2]), а заразом звертає бачність і на потребу висш осьвіти руського духовеньства, засновує [3]) у Відні при цер кві сьв. Варвари духовну семинарію „Barbareum [4])“. Ц сар Йосиф II. зніс підданство в тім самім роцї, кол цариця Катерина II. затвердила крепацтво н Україні, та звернув бачність і на просьвітні потре

[1]) Виданого в Супраслп 1722 року.

[2]) (Патентами з 1774,—75,—78 рр.).

[3]) 1774 р.

[4]) Цїсар Йосиф II. розвязав Barbareum 1784 р., а замість того сновує цїсар Франц I. цїсарський конвікт (1803) розвязаний 1893 р.

в Галичині. Дітям селян був відкритий вступ до всяких шкіл, а до служби урядової приймано людий з ріжних верств суспільних, скоро лише виказали ся відповідним приспосібленєм. У Львові заснував сей цісар духовну семинарію [1]), опісля (1784 р.) університет з 4-ма виділами і 6-клясною гімназією (академічною). На просьбу львівського епископа Білянського, щоби на виділах фільософічнім і теольоґічнім лєкції для Українців відбували ся в руській мові, заведено (в 1787 р.) руські виклади на університеті, а руську мову признано краєвою, народною і національною (Landes- Volks- und Nationalsprache). Однак Українці не вміли сим добродійством відповідно покористувати ся, бо тодішні професори намагались учити в мертвім язиці церковно-словянськім.

б) Неясне розумінє про українську мову і народність. Задля хибного погляду на мову церковних книг і задля недостачі наукових дослідів словянських мов, не мали анї Українці, анї австрийське правительство ясного розуміня про українську народність і мову. І Українці і правительство вважали церковщину книжною мовою українською, а про народну мову українську думали деякі учені, що се повітовщина польської мови, инші, що се мішанина церковщини, московщини і польщини і т. и. Руські (а властиво церковно-словянські) виклади не могли отже оживити української літератури і витворити національної науки, бо руські професори дїставали менші плати від професорів латинських викладів, а крім того вважали вони достойним осьвічених людий лише язик церковний, хоч він не міг стати мовою щоденного житя. В щоденнім житю, а навіть у проповідях українське духовеньство уживало польської мови [2]), а тодішні письменники уживали польської і латинської, опісля й німецької мови, побіч церковщини. Церковщина здержувала таким побутом відродженє народного письменьства, а за весь час руських ви-

[1]) 1783 р. спершу дієцезальну. а відтак перемінено її на ґенеральну, в 1893 р. знов перетворено на дієцезальну.

[2]) Ще в р. 1842 проповідник архикатедральний. Спіридіон Литвинович, виголошує „kazanie na uroczystość Zjawienia Bożego w cerkwi parafialnej miejskiej Wniebowzięcia N. P. M. w przytomności Najprzewiel. Grzegorza Jachimowicza. sufragana Metropolii halickiej — i poświęca Szan. Członkom Instytutu Stauropigiańskiego lwowskiego“.

кладів в університеті не появила ся в Австрії ані одна українська книжка.

в) *Почини українського народного шкільництва.* Небавом знесено руські виклади [1]), а львівський університет перенесено до Кракова. Колиж Краків оголошено републикою [2]) відновив цісар Франц І. університет [3]), однак без медичного виділу. Спершу не розбудив сей університет наукового руху і житя, однак вже самі прихильні відносини Марії Тереси і Йосифа II. до Українців пособляли розбудженю національної сьвідомости. Іменно коли по митрополиті Ангеловичу наступив Михайло Левицький [4]), котрий віддавав важнійші реферати ученому крилошанинови Іванови Могильницькому з Перемишля, звертає власть духовна пильну бачність передовсім на народні школи, котрі під той час на ново орґанізовано. Заходи митрополита Левицького й Ів. Могильницького осягнули сей успіх, що цісарським рішенєм з 1818 р. постановлено, щоби в народних школах українські діти вчили ся релїґії українською мовою, та щоб і вся наука відбувала ся по українськи в школах, де є українські діти; деж мішана молодїж (руського і лат. обряду), там мала наука відбувати ся по польськи, але українські діти мали вчити ся української мови. Вправдї розпорядку сего не виконувано докладно, тому наші власти церковні звернули також бачність на засновуванє парафіяльних шкіл, у котрих молодїж учила ся читати (на церковних книжках) і писати (кирилицею, — бо із скорописю ознакомив Українців аж пізнійше Йосиф Левицький у своїй граматиці [5]).

г) *Перше просьвітне товариство українське.* В тім часї проявляють ся заходи задля орґанїзації галицьких Русинів до самостійної праці серед народу. Почин до сеї орґанїзаций-ної проби дав крилошанин Ів. Могильницький заснованєм у Перемишлї (1816 р.) першого просьвітного товариства „для видаваня катехитичних і гомілєтичних книжок для народа, для образованя обичаїв і шireня правд віри християнської". Правительство затвердило статут сего това-

[1]) 1808 р.

[2]) 1815 р.

[3]) 1817 р. і з того часу звав ся він „Universitas Franciscea".

[4]) 1817 р.

[5]) виданій 1834 в.

риства, що було важним почином, бо окрім офіціяльної так сказатиб більше обрядової репрезентації (затвердженого правительством Ставропигійского Інститута, митрополії капітул у Львові і Перемишлї) Українці не мали иншого заступництва. Перемиський кружок, до котрого належали Мих. Левицький, І. Могильницький, І. Лаврівський, основник капітульної бібліотеки, І. Снїгурський і ин., був ажним кроком вперед з огляду на сучасний рух між иними Словянами, а іменно між сусїдними Поляками (у Львові асновано інститут Осолинських[1]), у Варшаві університет, крім того повстали товариства наукові і численні кружки ольської молодежи). На се товариство звернув бачність також славіст Копитар, горячий прихильник самостійого розвитку всїх словянських мов. Се товариство вельми служило ся около оборони української мови і народности, ч в часах кн. Метерніха не сьміла проявити ся ніяка састійна думка. Вже само заснованє такого товариства гих часах абсолютної системи було важною подією.

д) Відгомін словянського відродженя в наддністрянській раїні. На останку проникає і в Наддністряньщину відгомін овянського відродженя. Романтичний напрям у західно-евпейських літературах викликав і між Словянами національні змаганя. Чехи Дубровський[2]), Юнґман[3]), Шафарик[4]), овенець Копитар[5]), Серб Караджич[6]), Словак Коляр[7]) ликують у перших двох десятках нашого століття живий

---

[1]) 1817 р.

[2]) Дубровський Осип, основник порівнальної словянської фівоґії (1753—1829 р.) був ректором духовної семинарії в Градищі коломуца. (Гл. стор. 7).

[3]) Юнґман Осип, знатний чеський фільольоґ (1773—1847), писав і, переложив Мільтона „Втрачений рай“, написав історію чеської атури і видав чесько-німецький словар в 5. томах.

[4]) Шафарик Павло, знаменитий дослідник на полї словянських в, літератур і старинностий (1795—1861) (Гл. стор. 8).

[5]) Копитар Вартоломей, Словенець, основник слов. фільольоґії —1844), був кустосом цїсарської бібліотеки у Віднї. Єго головне Glagolita Clozianus“ з ученим переднім словом.

[6]) Караджич Вук, творець нової літератури і мови письменської кої (1787—1864). (Гл. стор. 8).

[7]) Коляр Ян, словацький поет (1793—1852), був професором еської археольоґії в університеті віденськім. (Гл. стор. 8).

руж між західними й полудневими Словянами. Поляк Адам Чарноцький (Зорян Ходаковський) пішки вандрує по польських і українських землях, збирає народні пісні й перекази і других заохочує до того. В тім часі появляють ся збірники українських пісень Цертелєва, Максимовича, починає ся літературний рух на Україні, а виданя українські доходять і в Наддністряньщину. І тут під впливом словянського відродженя починає проявляти ся житє на ниві письменьства спершу з обсягу народного шкільництва (букварі, катехізми, шкільні правила і т. ин.), опісля при нагоді вступленя М. Левицького на митрополію по довгій перерві перший стишок [1]), відтак поетичні проби Йосифа Левицького і Кирила Блонського [2]). Одначе і мовою і змістом сї літературні проби поетичні були наслїдованєм бурсацьких реторичних віршів принагідних зложених дивоглядним язиком, в котрих церковно-словянський язик був попсований незнанєм форм і примішком живої мови польської й української.

е) Дослїди української історії і мови. Учені й письменник починають розслїджувати українську історію й мову. **Іва Могильницький** перший почав дослїди української мови. на писав [3]) „Грамматыку языка славено-руского“ (видану М. Возняком (1910), нею користував ся пізнїйший автор „Руської Граматики“ Йосиф Левицький) і розправу про українську мову [4]) а також укладав руські книжки для народних шкіл. В тім часї і львівський університет починає брати участь у науковім руху. В альманасї „Der Pilger von Lemberg“ видані проф. Гітнером [5]) появили ся дві руські пісні народні з поясненями редакції, а в другім річнику тогож альманаха [6]) розправа Дениса Зубрицького [7]) о народних пісн

[1]) „Чувства чадъ галицкихъ рускихъ і т. д.“ 1818 р. без іме автора.

[2]) 1822 р. у Віднї.

[3]) Около 1820 р.

[4]) 1829 по польськи в Czasop. nauk. księgozbioru im. Ossolińskich. Первопись сеї розвідки видав М. Возняк 1910.

[5]) 1821 р.

[6]) 1822 р.

[7]) Зубрицький Денис, (1777—1862), із шляхотського роду. хівар міста Львова і Ставропигійського Інститута, писав істор. моног

галицьких (руських і польських). Опісля Зубрицький порядкує ставропигійський архів, а добутком сеї праці була статя про ставропигійську церкву [1]), в котрій сей учений виявляє своє національне становище і в тім підготовляє в дальшім розвитку галицьких Русинів підвалини для обєдинительної ідеї. Він говорить там про „Völker russischen Stammes“, а ще виразнійше виступає сей погляд Зубрицького в полєміці проти розправи про українську мову Івана Могильницького, котрий ще не може найти дороги від історичного книжного язика до народної мови української, але виразно стоїть за самостійностю української мови. Супроти докладного відріжнюваня в розправі Могильницького назв руський і російський, промавляє Зубрицький за уживанєм назви „російський“. Неясне становище займає також Йосиф Левицький [2]), автор „Граматики руского языка въ Галиціи“ [3]). Він відріжняє вправді дуже докладно руську мову від московської (єму була відома граматика Павловського, Енеїда Котляревського), але в прозодії наводить він взірці з поетичних творів Державина і ин. московських поетів і тим показав, що не зрозумів значіня національної літератури української.

21. Почини народної літератури в наддністрянській Україні.

Вплив романтизму на розбудженє національної сьвідомости. „Судило нам ся послїдними бути“. Серед того туману невиразних поглядів учених грамотіїв на українську мову й її національне значінє була народна поезія тою поранною зірницею, що заповідала благодатний сьвіт серед дотепе-

---

фії, між иншими Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich 1836, Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi 1837. Kronika miasta Lwowa 1844. (а московською мовою видав „Історія древняго Галичско-русскаго княжества“ 3 части 1851—1855 р.); Grenzen zwischen der ruthenischen u. polnischen Nation (1849. то само появило ся і в польській мові.)

[1]) 1830 р. у віденськім N. Archiv f. Geschichte „Die griech.-kath. Stauropigialkirche“.

[2]) 1829 печатає він стишок на іменини еп. Снїгурського.

[3]) виданої в Перемишлї 1834 р.

рішньої темряви. Збірники українських пісень Цертелева і Максимовича, твори Котляревського, відзиви учених польських Ходаковського і Залєського [1]) про українські народні пісні, котрим признають велику стійність поетичну, звернули бачність на жерело, де треба глядіти живучої води для національного відродженя українського народу [2]).

„Руська трійця“. За приводом польської молодежи, що лучила ся в кружки для праці коло національного відродженя польського народу, зложила ся у Львові [3]) „Руська трійця“ (**Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький**), як її опісля назвали инші товариші, а відтак ширша громада студентів, головно заходом сьмілійшого поміж ними Маркіяна Шашкевича. Кождий вступаючий давав руку, що буде працювати над відродженєм народної літератури і просьвіти народу. Члени сеї громади приймали словянські імена (Шашкевич — Руслан, Вагилевич — Далибор, Головацький — Ярослав і т. д.) і вписували якесь присліве до альбума „Руська Зоря“, вистаченого Шашкевичем. Душею сеї громади був Маркіян Шашкевич.

Маркіян Шашкевич родив ся в Підлисю, в Золочівщині (6-го листопада 1811 р.). Отець єго був сьвящеником у сусідному селі Княжу. В Підлисю, у свого діда, о. Авдиковського, прожив Маркіян дитячі літа на лоні родини в гарній околиці, де справді хилить ся душа внятливого для краси природи чоловіка до любого думаня. Тут змалку наслухував він милим звукам рідної мови і переймав ся горячою любовію родимого місця, котру опісля висьпівав у милозвучних думках та звеличив живописне рідне „Підлисє“. Вже в хлопячім віці проявив ся в нім поетичний хист і він складав принагідні вірші на родинні торжества, навіяні ніжною родинною любовію. Скінчивши (6-клясну) ґімназію в Бережанах, вступив Маркіян до духовної семинарії у Львові,

---

[1]) Вацлав Залєський (z Oleska) видав 1833 р. Pieśni ludu galicyjskiego (руські і польські), з знатним переднім словом, зібрані з підмогою українських студентів, між иншими і Маркіяна Шашкевича.

[2]) Вагилевич писав в 1843 р. до Погодина: „Бути може, що велична старинна поезія коляд із своїм особливим чудовим сьвітом, прояснивши мою увобразню, пробудила мою душу з просоня. Навіть може бути, що вона дала мені перо в руки.“

[3]) 1832 3 р.

де спершу слухав фільософічних курсів (нинїшню 7 й 8 кл.). Але за те, що, вийшовши з товаришем до міста, забарив ся поза назначений час, був приневолений уступити з семинарії. Строгий отець відказав єму помочи, треба було отже самому дбати о прожиток. Се підорвало слабосиле здоровлє Маркіяна і викликало опісля в нїжній єго душі сумовитий, розпучливий настрій у єго думках. Однак недоля навчила єго дбати про себе, дала єму оглянути ся в сьвіті і пізнати людий, а в боротьбі о прожиток розвивав він свою самостійність та достиг сим способом пізнїйшої слави. До 1834 р. (коли знов принято Маркіяна до семинарії), помагав він в канцелярийній роботї свому вуйкови, Захарови Авдиковському, управителеви дому сьв. Лазаря у Львові, та з єго підмогою ознакомив ся з Денисом Зубрицьким, префектом ставропигійської печатнї. Авдиковський і Зубрицький, противники тодїшних революцийних змагань польської молодежи, мали неперечно вплив на молодого і жадного науки Маркіяна.

Вже тодї зрозумів він потребу основної науки, поглибив винесене із школи поверховне знанє латинської і нїмецької лїтератури, ознакомив ся з творів і видань Дубровського, Шафарика, Коляра, Вука Караджича, Лїндого і Раковецького з широким сьвітом Словяньщини і єї поважною величною старовиною та з відмолоднїлими, відживаючими єї парістками. Розглянувши ся в Словяньщинї, опинив ся Маркіян нараз у новім сьвітї, про котрий тільки здогадував ся. Проживаючи на сьвітї (поза мурами семинарії), ознакомив ся Маркіян з двома молодими талановитими слухачами фільософії, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем. Від Головацького дізнав ся Маркіян про збірник українських пісень Максимовича і принагідно дістав Граматику Павловського та Енеїду Котляревського. Крім того ознакомив ся з Вацлавом Залєським, з дідичем Княжого, Тадеєм Василевським, котрий доставляв єму польських та сербських книжок, і з чеським ученим Православом Кавбеком, від котрого дізнав ся про чеське письменьство і відродженє чеського народу.

Розвідавши про подвигненє чеського і сербського народу з вікового занепаду до нового житя, став роздумувати над способом збереженя нашої рідної мови перед загибелю, але не зараз найшов те, що дух єго віщий причу-

вав, а душа єго так горячо бажала. Мов півсонно снувала ся перед єго умом своєрідна народна словесність, але без проводу не було відваги пустити ся в незнаєму путь. Таким провідником став єму Котляревський із своєю Енеїдою, в котрій побачив він живий приклад і впевнив ся про можливість народного українського письменьства. Під сільською стріхою найшов Маркіян понехане висшими верствами рідне слово, котрим задумав промовити до народу, що пропадав у темряві, і понести між него просьвіту. До сеї величної гадки приєднав Маркіян деяких шкільних товаришів і заснував кружок „Руська Трійця,“ щоби набуте протягом побуту поза мурами семинарії знанє вихіснувати для народної праці. В тім часї умер єго отець, а се приневолило Маркіяна подумати про свою долю, своєї матери і сиріт. На просьбу Маркіяна принято єго знов до семинарії, де він при своїм слабім здоровлю став ревно трудити ся із товаришами для здійсненя своїх думок. Він був їх провідником у народолюбивих змаганях, а мав при тім рідкий дар збудити в товаришах любов рідного слова, промовити до серця, заохотити до праці і відкрити завмерлий талант. Маркіян зразу відчув і зрозумів ясно, що для всеї України треба одної письменьскої, але живої, рідної мови. Тим способом Шашкевич зразу найшов певну дорогу до розвитку українського письменьства, від котрої ученого Івана Могильницького відтягало єго змаганє ратувати повагу української мови зближенєм до церковщини, а Йосифа Левицького взірці тогочасної московської літератури.

„Русалка Дністровая“. З поворотом до семинарії духовної[1]) застав там Шашкевич розбуджену потрохи сьвідомість національну і почав дальше трудити ся в тім напрямі. Шашкевич став душею семинарської молодежи, що звернула ся до вивченя рідної мови, літератури й історії. Він не тілько одушевляв товаришів патріотичним духом, але давав у всім привід. Набувши власною пильностю основної осьвіти ознакомивши ся з рідною мовою на основі устної словесности та з словянськими літературами, переняв ся Шашкевич живим розумінєм всеї Словяньщини. Він бачно слідив розвиток українського письменьства і любував ся творами

[1]) 1833/4 вже другий раз — перший раз 1829.

перших придніпрянських письменників та українськими народними піснями, виучував українську минувшину і добачав у старовині незвялену „красоту передвічну“. Тому й загрівав він своїх товаришів іти між нарід, розсліджувати на місці останки старовини, збирати з уст народу пісні, перекази, приповідки і т. и. Одушевлені ним до народної праці семинаристи складають рукописний збірничок поезій із замітними слідами романтизму і впливу народних пісень п. з. „Син Руси“ (1833 р.), в котрім були також стишки М. Шашкевича. Який вплив мав Шашкевич на національне осьвідомленє своїх товаришів, можна пізнати із слів одного з бувших його товаришів, Козановича: „О безсмертний Маркіяне! Ти зажег огонь в моїй груди, котрий лише гробова перстъ (земля) загасити може!“ Небавом Маркіян пустив у сьвіт перший печатний стишок „Голос Галичан“. [1]) Невеликий сей стишок, написаний чистою і звучною мовою народною, був справдешньою „зірницею розсьвіту“ по довгій темряві на ниві рідного письменьства, „зробив цілковиту переміну на землі Галича, як каже його товариш, Микола Устиянович, збудив Русь з глибокого сну“. Се був наглядний доказ, яким повинно бути українське письменьство, коли має бути народним і живим, доказом, що жива народна мова може стати літературною.

Задумане Маркіяном і єго товаришами виданє збірника „Син Руси“ не появило ся, а тоді загадав Шашкевич за приводом збірників М. Максимовича і Вацлава з Олеська видати альманах під заголовком „Зоря“, зложений з Головацьким і Вагилевичем з народних пісень, научних розвідок і власних поетичних творів. Та поки справа виданя „Зорі“ рішила ся в цензурі у Відні, Шашкевич також живим словом будив народну сьвідомість серед нашого суспільства.

В 1834 році виголосив Маркіян у семинарськім музею „Слово до питомців“ у прияві духовних властий і запрошених гостий українською мовою (до того часу звичайно такі промови виголошувано латинською або польською

[1]) написаний в 66-ті уродини цїсаря Франца I. 12 лютня 1835 р.

[2]) Сей збірник не появив ся печатно задля недостачі гроша і цензурних перепон.

мовою), а в осени 1835 р. Шашкевич, Устиянович і Величковський виступили вперше у львівських церквах з проповідями у рідній мові. Се була дальша проява національної сьвідомости, що стала будити ся між тогочасною молодежею, шоби вводити посеред нашого суспільства рідну мову, розбуджувати і просьвічувати нарід, піднимати народного духа і воскресити задля того українське письменьство в Галичині. Для сеї гадки приєднав Шашкевич окрім Вагилевича і Головацького ще й инших товаришів. При тім бажав він сею ідеєю оживити як найширші верстви нашого суспільства.

Але хоч Шашкевич вказав нашій літературі просту і певну дорогу, проявляють ся ще й після того змаганя, розвивати літературу дальше не на основі вказаній Шашкевичем, але давних схолястичних взірців. **Йосиф Левицький** печатає переклади деяких баляд Ґетого і Шілєра [1]), а **Симеон Лисинецький** поетичний опис Дунайської повени п. з. „Возз р ѣ н і е с т р а ш и л и щ а“ такою неможливою мовою, що Максимович аж зляк ся, оцінюючи сї твори [2]) і заявив, що се анї українська, анї білоруська, анї московська мова, а якась штучна церковно-руська мішанина і радив галицьким письменникам вчити ся мови з народних пісень, особливо українських, де народне житє проявило ся з найбільшою силою і красою. Тим більше личить се галицько-руській Музї, що відроджує ся посеред словянського сьвіта і в ту іменно пору, коли майже всї Словяни пізнали ціну своєї народности і так горячо за неї приняли ся.

Тимчасом цензура у Віднї і Львові на основі оцінки префекта богословія, Венедикта Левицького, заборонила видавати „З о р ю“, зладжену живою народною мовою і правописю достроєною до народної вимови.

Заходи Шашкевича розбили ся отже о цензурні перепони, а до того ще навели на него й товаришів підозріне у політичних властий і поліцийну ревізію, котра не виказала нічого небезпечного. Однак горяча любов рідного слова і жива сьвідомість національної ідеї не дали Шашкевичеви й єго товаришам понехати задумане діло. Вони звер-

---

[1]) 1834—1844 р. в Перемишлї.

[2]) в „Кієвлянинвї“ 1841 р.

нули ся до Серба Юрія Петровича, з котрим Головацький ознакомив ся на університеті в Пешті (1835 р.) і єго заходом вийшов змінений в дечім альманах п. з. **„Русалка Дністровая в Будимі 1837 р.“**

Щоби видатнійше зазначити самостійність української мови в приготовленім до печати альманаху, рішили видавці придержувати ся в своїх писанях фонетичної правописи, уложеної на взір сербської правописи Вука Караджича, признаної Копитаром і Грімом дуже льоґічною й найліпшою із словянських (Срезневський признав Вукову правопись також „взірцевою“ поміж словянськими). Але сї дві головні цїли альманаха (чиста народня мова і фонетична правопись) станули в дорозї сему виданю. Лиха доля постигла сю першу книжку зложену живою народною мовою. Тільки незначна частина накладу (100 екз.) дійшла до руських хат через Відень, а все инше забрала львівська цензура і випустила в сьвіт аж в 1848 р. (Цензором був проф. теольоґії моральної в львівськім університесї, Венедикт Левицький, приятель Д. Зубрицького і прихильник єго поглядів). Чиста народна мова і фонетична правопись були головними приводами до конфіскати невинної зовсїм книжочки, а навіть Йосиф Левицький накинув ся завзято на „Русалку Днїстрову“, що не держить ся єго граматики і похваляв єї конфіскату, називаючи правопись „дикою“, а авторів глумливо „естетиками руськими“. Знайшло ся посеред нашого суспільства чимало таких, що цурали ся сеї „невидальщини“ і з гіркими докорами звертали ся головно до Шашкевича. Повторили ся тут подібні події, які приключили ся в сербській літературі в XVIII-ім столїтю. Старші люди між тогочасними Русинами похожі були на ту „словену-сербську школу“, що не вміла ще найти справдешньої літературної мови і завзято напала на Вука Караджича, що бажав писати для народу і вибрав до того живу народну мову. В Галичинї справа була ще більше трудна. Русини до 30-х років, не вміючи народної мови, стали писати, як попало, мішаниною, зложеною не тільки з церковщини й української мови, але й польського і канцелярсько-латинського язика. Такою мовою ніхто нігде не говорив, се була штучна мішанина, у кождого письменника відмінна. Не диво, що нарід зовсім не розумів такої мови і таких писань.

Хоч старше поколінє нашого суспільства так неприхильно відносило ся до змагань Маркіянового кружка, однак ся дрібна частина накладу „Русалки“, що розійшла ся по Галичині, зробила рішучий перелом у думках і поглядах про українське письменьство і єго національну задачу, стала починсм до позитивної роботи для народу. Як Шашкевич обнимав душею всю Україну, черпав богату духову поживу з творів придніпрянських письменників та народних дум і пісень українських, так і перша книжка, що містила твори „Руської Трійці“ показала передовсім зрозуміне потреби одної письменської мови для всеї України і найшла відгомін у відозві М. Максимовича з нагоди виходу „Русалки“ [1]) про оден український язик „від карпатських гір до степів задонських і берегів Кубані“. Було се добутком впливу, який з одного боку на перших письменників у Галичині мало відродженє словянських літератур [2]) і відродженє української літератури на Придніпрянщині, з другого боку сучасний рух між молодежею польською в Галичині.

Та хоч Шашкевич був приневолений стілько біди терпіти яко спорудник „Русалки Дністрової“, переконаний о правости своїй, зносив у чистоті серця терпеливо всі наруги і докори, бо був певний, що тільки ним вибрана дорога доведе український нарід до просьвіти і відродженя. Не упав отже духом, але розкрив своє серце тільки невеличкому кружкови приятелів і знакомих, що зрозуміли єго гадку і горнули ся до него. З того часу не залишив Маркіян ніякої нагоди, де би щось дало ся зробити для своєї рідної мови, коли би можна хоч дорогу показати або провести хитких і нерішучих. Не зважав він на хирне здоровлє і робив, що здужав, на ріжних царинах письменьства. Маркіян любив сільський нарід і бажав трудити ся для єго просьвіти. Тим то скінчивши богословські науки, став сьвящеником. Але на лихих приходах терпів великий недостаток, бо задля хирного здоровля не міг займати ся сільським го-

---

[1]) в альманаху „Кіевлянинъ“ 1841 р.

[2]) Між иншими Копітар висказав був в 1811 р. президентови Петербурської Академії наук, ґр. Новосильцову, свій погляд, що кожде словянське нарічє повинно витворити окрему літературу з більшим правом, як діялекти у старинних Греків.

сподарством, трудив ся тілько для своїх парохіян, котрі полюбили єго особливо за гарні науки голошені живою народною мовою. І як би на перекір, чим більше знемагав і страдав, тим більше затоплював ся в книжках, тим пильнійше читав і писав. Особливож залюбки читав він твори Котляревського, Артемовського-Гулака, Квітки, Гребінчину „Ластівку“ з першими літературними починами Шевченка і Куліша і не диво, що Україна мала на єго творчого духа такий чародійний вплив. Він бажав, щоб і Галичина поступала в роззитку рідної мови і просьвітних змаганях рівною ходою з Україною.

Однак при ненастанній праці немічне тіло щораз більше занепадало. Приятель єго, Микола Устиянович, приходник Славска в Скільщині, запрошував Маркіяна на жентицю і відпочинок у горах, але єго недуга розвинула ся так скоро, що (7 червця 1843 р.) закінчив своє бідолашне житє, у своїм останнім приході, в Новосілках ліських, у Каменеччині, де тлінні єго останки спочивали, поки в 50-літні роковини смерти не перенесено їх (31 жовтня 1893) з величавим торжеством до Львова на личаківське кладовище.

Літературна творчість М. Шашкевича і єї значінє. М. Шашкевич полишив невелику спадщину літературну. Головні єго твори, се пісні, думки і думи, навіяні ніжним, сердешним чутєм, назнаменовані красою і простотою вислову та журливим, сумовитим настроєм. „Рідко в них свобідна, безжурна мисль“, каже Я. Головацький, „найчастійше глибока. сердешна туга, жаль і нарікане на долю, аж серце розриває, істинне пятно нашої народної поезії“.

Серед чудової природи рідного місця, під впливом милозвучної народної пісні ріс і розвивав ся поетичний талант Маркіяна, як він сам каже в думці:

»У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.«

Народні пісні, котрих звуків уже змалку наслухав ся Маркіян, а опісля так скваоливо записував і „не рік, не два розбирав їх мову“, витиснули могуче знамя на поетичних

єго творах і були „великою підмогою для єго небуденного природного поетичного хисту. Склад народних пісень, тропи і фігури, звороти і вислови та ритміку присвоїв собі Маркіян так докладно, що при деякім творі Шашкевича повстає сумнів, чи оригінальний се твір, чи півнародний". Сей вплив народних пісень виразно проявляє ся особливо в думках личного, любовного змісту.

До високого лі́ричного настрою підняв ся Шашкевич у творі „Нещасний", в котрім відозвала ся найбільш болюча струна почувань поета, коли він у своїй уяві глядить на образ свого безталанного і бідолашного житя. Із зболілого серця, прибитого родинними злиднями вириває ся порівнанє єго нещасної долї з долею щасливця, в образї живописанім з великим мистецтвом що до розділу сьвітла і тіни. І в тім личною журбою настроєнім високоліричнім творі відбив ся вплив романтичного напряму, згадки „передвіцького часу", в котрім так заглублював ся Маркіян і єго ровесники. Він не тілько з уст народних збирав перекази української старовини і повіря, але й вчитував ся пильно в лїтописи, відки міг також зачерпнути народні перекази і тому не дивниця, що тяжку недолю уявляє собі яко „відьму кощаву", що давить серце, а тугу „як „гадь", що „вселила ся до серця" і „зїдає мисли, як змія зіроньки."

Сей твір написав Маркіян імовірно в 1835 р., коли наслідком пережитих „на сьвіті злиднів" підупав був вельми духом. Імовірно тоді написав він також у подібнім настрою думку „Розлука", в котрій вістуном недолї являє ся „ворон чорнокрилий" та гарний сонет „Сумрак вечерний", в котрім виявляє „тихий смуток і думає нещасний сумненько", мов „тяжка могила серед степу о півночі, бо радощі єго сплинули так, як Днїстер спливає. Ясне небо нависло чорними хмарами, неначеб густі бори склонились тяжкими тугами". [1])

В супротивности до того тихого смутку виявляє ся у Маркіяна в закінченю одного з найкрасших єго ліричних творів п. з. „Лиха доля" наймогутнїйше „глибина чутя, щирість вислову і така сила акценту", на яку до Шашкевича ніхто у нас не спромів ся". Думка „Лиха доля" є вір-

---

[1]) Руська письменність III. ст. 28—29.

ним, але незвичайно яскравими красками по мистецьки живописаним образом бідолашного поетового житя і доводить єго до такого „сильного акценту“ у вислові розпуки, як се стрічаємо в біблійних поетичних творах або у Шевченка. Поет уявляє собі лиху долю „гадиною їдливою“, що переїла єго щастє“, „запустила в душу журбу і розпуку“ і „вчинила єго серцю з гараздом розлуку“.

У згаданих тут і в инших думках Маркіяна виявила ся отже із справдешним мистецтвом не тілько єго ніжна душа, але й велика сила таланту. В сій і в инших думках (н. пр. „Погоня“) проявив ся вплив народної пісні, котра давала Маркіянови поетичну звучність і живописність, але він натхнув сї твори своїм індивідуальним духом і надав їм знамя самостійної творчости.

Від могутного акорду в „Лихій долї“ відбиває чудова „Веснівка“ вельми знаменно незвичайною ніжностю і мягкостю вислову сумовитих почувань, навіяних Маркіянови холодним і сухим домаганєм сусїда о сплату даної єму позички в хвилї, коли поет находив ся в крайній потребі, написана на оборотній сторонї листу сусїда. Ся чудова пісня з рівно ніжною музикою М. Вербицького чарувала кождим разом українське суспільство на народних концертах.

Отсї твори є наглядним доказом широкої скалї в лїрицї Шашкевича, котрого талант в инших обставинах міг би дійти до незвичайно високого розвитку, на що вказують також великої стійности і глибокого натхненя поетичного „Псалми Руслановї“, в котрих Маркіян „станув на найвисшім щеблї поетичної своєї слави“. Сї три псалми се щира виява душі поета переповненої глибокою вірою в Бога, се його фільософічно-релїгійнеісповіданє в часах широко розповсюдненого недовірства і зневіри. І та глибока, несхитна віра, натхнена любовію, є для поета в усїх єго личних і народних змаганях несхитною підвалиною надії, котру він у такім щирім і піднеслім лїричнім настрою виявив з таким богатством образів і чудовою силою та звязкостю вислову. „Псалми Руслановї“ мають високу лїтературну вартість яко знамениті взірцї поетично одушевленої прози, взірцї, поруч котрих у творах наших письменників на Українї можна поставити хиба релїгійно-фільософічні розважаня в деяких Квітчиних повістях. Мистецтво і образовість у сих

творах основані на глибокім знаню народної мови, доведеної до високого степеня.

Коли Шашкевич у ліричних думках і піснях виливав свій жаль на недолю, в „Псалмах Руслановихˮ вязав свої фільсофічно-релігійні погляди з патріотичними почуванями, в „Згадціˮ „передвіцький зганув часˮ і думкою сягнув „поза Волгу, за Дунайˮ, коли в думі „Погоняˮ зобразив боротьбу козака з Татарином, щоби „відбити дівчиноньку“, сестру козака, то в поетичній думі „Болеслав Кривоустий під Галичемˮ (1139 р.), призначеній ще до задуманого збірника „Зоря“, на основі зачерпненій з Длуґоша про боротьбу Ярополка київського з Болеславом, дав боєву пісню з виразним національним характером а „стройом народної пісніˮ і зложив думу про „Хмельницького обступленє Львоваˮ. Змаганє до розбудженя в широких верствах суспільства національної сьвідомости спонукало Маркіяна написати історичну розвідку про „Богдана Хмельницькогоˮ (рукопись затрачено) і згадку „О Запорожцьох и йіх Сьічиˮ. З минувшини України задумав був Маркіян написати епічний твір п. з. „Перекинчик Бісурманськийˮ, (написав тільки три частини), которого героєм мав бути ґр. Вацлав Ржевуський („Золота Борода“ або „Ревухаˮ, (гл. ст. 41, — Міцкевич звеличив єго в поемі „Farysˮ). Маркіян бажав зобразити побут на Україні де ще жили Запорожці, сьвідки зруйнованя Січи, вспів однак звеличити тільки народного „Бандуристаˮ в сім найкрасшім своїм творі, назнаменованім високим полетом і красою поетичних образів, сьмілостю і вдатностю порівнань.

Ще виразнійше і ширше проявляє ся національна сьвідомість і погляд Шашкевича на український нарід та єго минувшину, на сучасні єго змаганя й вигляди в будучині в думі п. з. „Побратимови[1]), посилаючи єму пісні українськіˮ. Під впливом романтичного напряму глядить поет одушевленя в історичній минувшині, а хоч не був заводовим історіком, дійшов своїм віщим духом до того погляду, якого заводові дослідники допевнили ся науковим

[1]) М. Устяновичеви.

способом [1]). Він обіймав своїм умом не тільки козаччину, але бачив се і відчував, що не лише „в той час була честь і слава, військовая справа, сама себе на сьміх не давала, неприятеля під ноги топтала“, коли нарід горнув ся під прапор Б. Хмельницького [2]), але було таке й тоді, коли віщий Боян „сьпівав славу князям і дружині“; він одушевляв ся також побідою Руси під Галичем.

В думі „Побратимови“ виявив Шашкевич ясну сьвідомість національної і культурної єдности всїх українських земель і спільної всему українському народови письменної мови й літератури, почутє і зрозумінє умового і літературного єднаня всїх українських земель. Се неначе в поетичні рамцї вложена національна програма для ровесників та їх нащадків. Ся дума стає найкрасшим доказом, як у наддністрянській Україні письменьство пробудило ся під впливом національної ідеї і народної поезії, а відтак стало розвивати ся під впливом літературних творів з Придніпряньщини, де література відродила ся також під впливом любови української народности.

Чималий вплив на розвиток творчости Шашкевича мало відродженє словянських народностий і польсько-українська поезія та зворот у польскім письменьстві до людовости. Він пильно вчитував ся в чеські, сербські й польські поетичні твори, що відбило ся на єго літературній фізіономії; перекладав „Суд Любушин“, „Короледворську рукопись“, деякі сербські пісні і частину поеми С. Ґощинського „Zamek Kaniowski“, а крім того й „Слово о Полку Ігоревім“, з котрого зберіг ся тільки прозовий переклад „Плачу Ярославни“.

Прозою написав Шашкевич живий романтично закрашений образець з народного житя п. з. „Олена“, котрий назвав казкою, хоч подія в нїм описана не підходить під понятє казочного живла́. В сїм творі зобразив він пімсту опришків під проводом ватажка Медведюка над бутним старостичем у хвилї, коли сей, запрошений Семенком на ве-

---

[1]) „Не скрізь козаччину треба нам на давнину дивити ся — писав Куліш — а з давнини на ближчі до нас віки, а з них і на козацтво споглядати“ (Історія України, Основа 1861. IX. ст. 81.).

[2]) Згадані в горі розвідки Шашкевича про Б. Хмельницького і про Запорожців та їх Січ.

сїлє, пірвав молоду і вертав з нею до замку. В „Олені“ умів поет по мистецьки нагнути свою звичайно елєґійну мову до рішучої бесіди опришків. Се неперечно поетична проза, далека від Квітчиної та близша до Федьковичевої, але єго власна, в котрій виповіла ся також єго власна думка.

Шашкевич обняв своєю письменською діяльностю також инші царини літератури, перекладав Євангеліє (5 глав сьв. Матея і ціле сьв. Йоана), списувэв деякі проповіди народною мовою і зазначив тим потребу введеня живої народної мови також у церкву. Він бачив, що й сучасний народний рух польський змагав до ширеня просьвіти в усїх верствах народу, звернув отже увагу і на потреби школи та уложив, ідучи слїдом перемиського кружка, Читанку для малих дїтий (напечатану по єго смерти 1850 р.), і тим дав наглядний доказ, яку велику вагу надавав він шкільній науцї в живій народній мові.

Шашкевич почав також приготовляти етимольоґічний церковно-словянський словар яко підвалину своїх язикових дослїдів, одначе побачивши, що багато є дечого потрібнїйшого та що така трудна робота вимагає доброго здоровля і довшого часу, понехав сю роботу. Коли ж у тодїшних польських кругах проявило ся змаганє печатати українські твори абецадлом, щоби тим затирати окремішність української мови і коли навіть Йосиф Лозинський напечатав „Ruskoje Wesilje“ та оповістив розвідку „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, подав Маркіян оцїнку „Руського Весїля“ в „Русалцї Днїстровій“ і вказав на те, що „наша мова вимагає приладженя правописи до живої вимови і тому виступив з начерком фонетичної правописи, та в части перевів се в „Русалцї Днїстровій“. Своєю лїтературною дїяльностю поставив М. Шашкевич проґраму позитивної працї для народу — розвивати письменьство на народній основі, розбуджувати сьвідомість національну поміж Русинами і ширити просьвіту між усїми верствами українського народу. А хоч Шашкевичеви не довело ся за короткий час свого житя перевести сю задачу, все таки в тім єго велика заслуга, що він перший своїм віщим духом ясно зрозумів ідею національної самостійности й індивідуальности Русинів, нею сам

живо переняв ся і натхнув своїх товаришів та вказав шлях, яким треба простувати Русинам до національного відродженя і культурного розвитку.

Літературно-історичне значінє М. Шашкевича. Невелика літературна спадщина Маркіянова витворила нову добу в українськім письменьстві в Галичині. Він перший з любови народу промостив живій народній мові широкий шлях в українськім письменьстві і зложив наглядний доказ, що ся мова спосібна до вислову найвисших почувань і найглибших понять. Своїм щирим і великим серцем обняв він весь український нарід і всї его землї, витав з одушевленєм літературні твори письменників з Придніпряньщини як свої рідні і положив підвалини до літературного й національно-культурного зєдиненя всего українського народу без огляду на его розмежованє. Хоч прибитий злиднями і тяжкою недугою зійшов вельми рано із сьвіта та не вспів вповні розвинути многонадійного свого таланту, всеж таки своїми змаганями і творами з царини красного і релїгійно-духовного письменьства, з народовіданя і язикознавства, з історії та шкільництва витичив ті напрями і дороги, якими треба змагати до просьвітного, умового і національно культурного підєму нашого народу. „Шашкевич, каже Б. Лепкий, жив з народом і для народу, видержав до кінця. Отсей перший народний письменник, перший видавник, борець за свободу думки, перший органїзатор товариств, перший робітник щирий і невтомимий, — єсть одним з наших народних героїв". Ся коротка діяльність Маркіяна і невелика его письменська спадщина була справдїшньою „зірничкою розсьвіту" нашого народного житя, котра мимо всїх змагань лукавих гасителів українського духа, мимо всяких перепон і трудностий не погасла, а щораз яснїйше сияє над царинами українського народного письменьства і житя.

16. Доля українського письменьства в наддністрянській Україні по смерти М. Шашкевича.

Передчасна смерть М. Шашкевича була великою втратою для розвитку народної ідеї і письменьства в наддністрянській Україні. Розпочате „Руською Трійцею" діло мали дальше повести передовсїм Вагилевич і Головацький,

а крім тих виявили ще найбільш хисту і снаги до того Микола Устиянович і Антін Могильницький.

Іван Вагилевич (1811—1866), вельми талановитий, невсипучий у науковій роботі, міг би був вельми успішно пособляти розвиткови народної ідеї і письменьства, одначе й над ним повисла лиха доля і довела до змарнованя сего незвичайного таланту. Син сьвященика з Ясеня горішнього, в Калущині, вступив до духовної семинарії, але займав ся більше дослідами на ниві народовіданя, язикознавства, історії й археольоґії і длятого не вспів у звичайнім часї покінчити своїх заводових наук. Тодї ознакомив ся з деякими польськими лїтератами (Авґустом Бєльовським і Йосифом ґр. Борковським) та з М. Шашкевичем і Я. Головацьким і війшов до „Руської Трійцї". Добутком єго народописних змагань була збірка народних пісень, напечатана в „Русалцї Днїстровій" з ширшим передним словом п. з. „Передговор к народним руским пѣсням", навіяним романтичним настроєм молодечого ума. Одначе Вагилевич не вспів ще основно розглянути ся в тих народних скарбах і не вмів розріжнити народних дум від пісень. Язиковими, археольоґічними й народописними писанями здобув собі Вагилевич імя поміж ученими в Празї, Варшаві і Москві, але участь єго в „Русалцї Днїстровій", де напечатав дві поеми „Мадей" і „Жулин та Калина" та переписка із словянськими вченими, особливож з Погодином, навели на него підозрінє поліцийних і духовних властий. Він був приневолений лїтературними й науковими працями добувати собі прожиток. На останку став душпастирем у Нестаничах (в Каменеччинї, де перед тим був Шашкевич), але небавом обняв у Львові редакцію „Руского Дневника" (гл. стор. 54). За самовільне полишенє душпастирства консисторія мала потягнути єго до одвічальности, а тодї Вагилевич приняв протестантизм дістав спершу тимчасову посаду кустоса Осолїнеум, де порядкував бібліотеку, але усунений небавом відтам задля лютераньства, став директором міського архіву і на сїм становищі у великій нуждї закінчив передчасно своє житє (1866)

Яків Головацький (1814—1887) мав найбільше снаги довести дїло розпочате М. Шашкевичем і „Руською Трійцею" до путя, бо зразу вельми пильно переняв ся думками і зма

ганями М. Шашкевича. Одначе вже в кілька літ після смерти Маркіяна збив ся на манівці із шляху витиченого Маркіяном, а коли Вагилевич змарнував свій талант, захоплений польськими змаганями, Головацький під впливом Дениса Зубрицького і проф. Михайла Погодина дав ся приєднати для обєдинительної ідеї. Син сьвященика з Чепелів у Брідщині, виніс Головацький уже з дому любов рідної мови і пісні. Скінчивши гімназийні науки у Львові (1831), став слухачем фільософії, в Осолїнеум почав розчитувати ся в історичних і язикових творах українських і словянських, переписав собі Збірник українських пісень М. Максимовича та дістав „Енеїду" Котляревського і повісти Квітки. При сїй нагоді в Осолїнеум пізнав ся з М. Шашкевичем (слухачем II. р. фільософії) та з І. Вагилевичем, а се довело до утвореня Маркіянового кружка. Тоді вже почав збирати народні пісні, перший „пішов у нарід" і обійшов значну часть Галичини, Буковини й Угорської Руси. Ся народописна вандрівка спричинила значну проволоку в єго фільософічних студіях, котрі скінчив у Пешті, де ознакомив ся із словянськими (найбільш сербськими слухачами). Добутком єго народописної вандрівки був величезний збірник Народних пісень Галицької й Угорської Руси (в 4 томах виданий у Москві і опис сеї подорожи). Скінчивши відтак у Львові духовну семинарію (1839), був душпастирем у Коломийщинї і Залїщиччинї, де пильно займав ся науковими й лїтературними дослїдами.

Лїтературну діяльність розпочав Головацький спільно з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем зложеною ладом народних пісень думкою п. з. „Два віночки", перекладом сербської пісні, та „Короткою вѣдомостю о рукописях славянских и руских находящих ся в книжници монастиря св. В. В. у Львовѣ" (в „Русалцї Днїстровій"). По смерти Шашкевича перейшла керма на ниві нашого письменьства в єго руки, а зібрані ним лїтературні засоби видав у Віднї єго брат Іван п. з. „Вѣнок Русинам на обжинки" Ч. І. (1846), із сердешною згадкою Я. Головацького п. з. „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу" і Ч. II. в 1847 р. В Ч. І. крім творів Я. Головацького й І. Вагилевича стрічаємо писаня нових письменників Антона Могильницького, Луки Данкевича,

Миколи Устияновича й ин. Всі твори в II части „Вѣнка“ зложені народною мовою, одначе з передмови видавця Ів. Головацького повіяло вже иншим духом, який звіщав уже зворот із шляху витиченого Маркіяном і „Руською Трійцею“. Знаменний сей голос Івана Головацького з покликом „къ словеснѣй єдности“ на основі „старословенщины“, яко помосту до московщини, є неперечним відгомоном тих „обєдинительних“ впливів, що проявили ся від часу наукових поїздок М. Погодина по словянських землях.

Байдужність українського суспільства в наддністрянській Україні, в значній части відчуженого від свого народу, улекшувало роботу таким зводливим голосам обєдинителїв тим більше, що змаганя ідейних одиниць осягали мало успіху та стрічали ся з неодолимими перепонами, а вони не мали тої витревалости, якою визначав ся Шашкевич. Я. Головацький, роздратований сумним положенєм народної справи, написав із свого сільського затишку в Микитинцях (в Коломийщині) розвідку „Zustände der Russinen in Galizien“ [1]), в котрій представив народно-політичне положенє Українців у Галичині. Там вперше мгйнула думка про „український Піємонт“, вилелїяна опісля з більшою сьвідомостю, котра одначе не найшла належного зрозуміня і вихісноваия в міродатних кругах, хоч розвідка викликала велике вражінє. Всеж таки Я. Головацький був головним представником Маркіянових спадкоємців і не тілько кермував дальшою роботою товаришів Маркіянового кружка, але й їм довело ся з „весною народів“ (1848 р.) станути в перших рядах і повести дальші змаганя до відродженя визволеного з вікового занапащеня нашого народу в наддністрянській Україні.

17. Подув „весни народів“ у наддністрянській Україні.

Конституція розбуджує новий рух літературний. Рік 1848 ий, званий „весною народів“, памятний в історії тим, що тоді під впливом нових думок про „права чоловіка“, проголошених під конець XVIII ст,. стали вони добивати ся своїх прав, волї й рівноправности всїх суспільних верств, розвитку в питомім народнім дусї, народної само-

[1]) Надрукована в „Jahrbücher für slav. Literatur“ Дра Гордана в Липську 1846 р.

управи і поділу законодатної влади володаря з народними представниками. Сей „подув весни“ не проминув безслідно і для українського народу в Австрії.

а) „Головна Руська Рада“ у Львові. Події 1848 р. розбудили живий рух у цілій Австрії. Надана Фердинандом І. конституція [1]), знесенє останків крепацького підданьства [2]) і панщини [3]), проголошена рівноправність і повна свобода всїх народностий в Австрийській державі розбудили нове житє поміж Українцями, зовсім неприспосібленими до практичної політики і законодатної роботи, яка тепер мала почати ся. Щоби покористувати ся наданими конституцийними свободами для народного відродженя, заснувала ся у Львові „Головна Руська Рада“ [4]), котра мала дбати про потреби і національні права Українців (при сїй нагоді віддано честь заслугам М. Шашкевича), а у виданій нею відозві [5]) признано український нарід самостійним між словянськими племенами. На петицію Гол. Руської Ради, вислану до цїсаря Фердинанда, наспіло рішенє, що в усїх народних школах у громадах з чисто або переважно українським населенєм буде наука подавана українською мовою; що на львівськім університеті буде основана катедра української мови й літератури [6]), щоби молодіж могла основно вивчити ся рідної мови. До тогож часу, поки не буде учителів приспосіблених до навчаня українською мовою, мала німецька мова бути викладною, тілько науку української мови признано предметом обовязковим для всїх учеників східної Галичини [7])

б) „Руський Собор“ у Львові і словянський зїзд у Празї. З другого боку представники польської шляхти українського

---

[1]) 25 цьвітня 1848 р.

[2]) 17 цьвітня 1848 р.

[3]) 15 мая 1848 р.

[4]) 2 мая 1848 р.

[5]) 10 мая 1848 р.

[6]) Основана в груднї 1848 р.

[7]) Обовязковим предметом для всїх учеників перестала бути українська мова 1857 р. і з того часу до 1868 р. була зглядно обовязковим предметом (себ то, що кождий ученик мав учитись одної з краєвих мов, української або польської). З 1868 р. польська мова стала предметом обовязковим для всїх учеників польських гімназій у цїлій Галичині.

роду скликали при участи деяких Українців [1]) „Руський Собор“ у Львові і заснували „Дневник Руський“ [2]), щоби здобути єму вплив на українське суспільство, а на редактора покликали І. Вагилевича (гл. стор. 84). „Руський Собір“ проголосив, що буде дбати про свобідний розвиток української народности, про засноване українських низших і висших шкіл, утримувати згоду й єдність з народом спільної вітчини (себ то з польським) і т. и. Сю ціль наміряв „Руський Собор“ осягнути ширенєм просьвіти й української літератури, однак „Дневник руський“ вже по двох місяцях перестав виходити, бо не найшов прихильників між українським народом. Відтак розвязано й „Руський Собор“ і Вагилевич опинив ся без прожитку.

Майже рівночасно з Собором Руським зібрав ся в Празі словянський зїзд [3]), на котрий і „Гол. Руська Рада“ вислала відпоручників (Івана Борисикевича, крил. Григорія Гинилевича й Алексїя Заклинського). Українцї завязали там з Поляками федерацію на основі рівноправности української мови з польською в урядах і школах і рівноправности обох обрядів. Одначе сей зїзд задля політичних подій не докінчив нарад і не затвердив угодових ухвал.

в) „Собор руських учених“. Галицько-руська Матиця. Народний Дім. Ставропигійський Інститут. Тимчасом М. Устиянович, приходник Славска в Скільщинї, порадив Гол. Руській Радї, щоби до Львова скликала „Собор руських учених і любителів народної просьвіти“ (перевів сю гадку І. Борисикевич). Справдї зібрало ся більш сотнї Українцїв на зїзд [4]), котрий установив письмо і правопись для української мови, признаної самостійною і окремішною від польської, московської та церковно-словянської, бо деякі хотїли признати церковщину нашою письменною мовою, а всї инші домагали ся введеня живої народної мови в літературі. Становище української мови пояснив науково Яків Головацький у відчитаній на зїзді „Роз-

---

[1]) 8 червця 1848 р.

[2]) „Дневник руський“ видавано в части абецадлом, в части кирилицею.

[3]) 2 червця 1848 р.

[4]) 19 жовтня 1848 р.

праві о южноруськім язиці“ і виказав єї самостійність, а Микола Устиянович в одушевленій промові наново зазначив народну й культурну єдність з Придніпряньщиною. Сей зїзд був першою ширшою манїфестацією наддністрянських Українців, що бажали на народній основі розвивати свою народність і лїтературу. На внесенє І. Борисикевича постановлено заснувати у Львові для народної просьвіти „Галицько-руську Матицю“ (на взір чеського товариства) та небавом розпочала вона свою дїяльність [1]). Матиця мала видавати книжочки і часопись для народу та дбати про шкільні книжки в народній мові.

Лев Трещаківський, приходник із Городка, подав гадку [2]) збудувати у Львові „Народний Дім“, під котрий цїсар Франц Йосиф І. положив торжественно угольний камінь [3]). Сей інститут мав бути огнищем українського житя, науки і просьвіти. мав містити бібліотеку, музей і видавати наукові твори. Та поки ще „Гал. руська Матиця“ розпочала свою діяльність, поки здвигнено „Народний Дім“, головним оседком духового житя був „Ставропигійський Інститут“, перетворений із старинного Ставропигійського Братства“, декретом цїсаря Йосифа II [4]), в котрім члени сего інститута названі „вітцями й заступниками руського народа“. Побіч релїґійних та гуманїтарних задач мав сей інститут ширити також просьвіту і науку (удержувати історичний музей, печатню, книгарню й бурсу для молодежи). Вплив поваги членів сего інститута й їх книжних поглядів відбив ся також у тогочаснім нашім письменьстві.

г) *Лїтературна дїяльність Я. Головацького після зїзду учених.* Сї події розбудили живий умовий і письменський рух у Наддністряньщині. У Львові почала виходити „Зоря Галицька“ [5]) (лїтер. політ. тижневник), „Новини“ [6]), політична часопись, перетворена відтак на літературну „Пчола“ й урядовий „Галичо-руский Віст-

---

[1]) Перші заг. збори відбули ся 13 марця 1850 р.
[2]) 15 червця 1849 р.
[3]) 18 жовтня 1851 р.
[4]) Декрет з року 1788.
[5]) Від 15-го мая 1848 р. під редакцією А. Павенцького.
[6]) Під редакцією І. Гушалевича від 1 січня 1849 р.

ник[1]) (з літер. додатком „Отечественний Зборник“). Однак у всїх тих часописях мало було самостійних творів, котрі малиб літературну стійність. У сім літературнім руху заняв Я. Головацький перше місце поміж земляками і став неначе провідником тих письменників, що громадили ся під єго кермою від часу зїзду руських учених і заснованя „Гал. руської Матиці“ (М. Устиянович, Антін Могильницький, Йосиф Лозинський, Лука Данкевич і ин.). Іменований у львівськім університеті професором української мови й літератури, котрої доси не признавали противники нашого народу, став він науковою повагою і на єго голос звертали увагу не тілько наші письменники, але й міродатні правительственні круги. Появляє ся єго „Граматика руского языка“ (1849), „Розправа о южнорускім языцї“ [2]) і „Три вступительні преподаваня о рускій словесности (1849) яко перші поважні, як на той час, почини наукового оброблення української мови й літератури. Крім того виходять також книжки господарського змісту, шкільні учебники, принагідні вірші і т. и. Одначе крім Головацького не виступає ні оден видатнїйший талант, ні оден більшої міри письменник, котрий зумів би так одушевити українське суспільство, як Шашкевич. Окрім Львова, котрий був осередком умового і літературного житя Українців. проявляє ся доволї живий рух літературний у Перемишлї в 40-их і 50-их рр. (чимало причинила ся до того заснована еп. Снїгурським печатня). З Перемишлем вяже ся літературно-наукова діяльність **Йосифа Лозинського** (1807—1889) й **Антона Добрянського** у видаванім ним календарі-альманаху „Перемишлянин“.

Одначе Головацький уже в другій редакції „Розправи о южноруск. языцї (гл. в долинї примітка 2) змінив свій первісний погляд про українську мову і наклонив єго до обєдинительного напряму. „Не цураймо ся, пише він,

---

[1]) Від 14 липця 1849 р. під редакцією М. Устияновича: в р. 1850 перенесена до Відня.

[2]) Напечатана в „Историч. очерку основаня „Гал. Руської Матиці“ (1850 р.)“. Первопись сеї розправи оповіщена в „Записках Н. Тов. ім. Шевченка“ (т. 121. 1914) ріжнить ся у дечім засадничо від сеї другої редакції в Ист. Очерку.

старою Словенщиною (церковно-слов. язиком). Словенський язик не є нам напрасно накинений, — є то язик, котрий нас із шістьдесятю мілїонами вяже". А кінчить свої виводи ось як: „Тії то стародавні памятники руські суть рідним накорінком, на котрім має вирости дерево народної словесности. — На тім предвічнім тлї розмалюємо своєрідними красками образ нашого народного житя; на тій камінній цолтї, на сім народнім цїльцю, а не на утлім дереві самого простонародного язика побудуємо храм народного просьвіщеня, народної словесности, котра не буде хвилевою забавкою декого, але заживним кормом всего народа" (ст. 76—77).

Був се вже зворот в обєдинительний табор. Головацький змагав тепер постепенно до „обогачуваня старими слови нинїшнього язика письменного" і вже в „Зорі Галицькій" (в 1851 р.) напечатав розвідку „О митрополитѣ Руси Иларіонѣ" (уривок з єго унїверситетських викладів), в котрій зійшов на мертвий книжний язик. Опісля викладав він в унїверситетї тілько старинну лїтературу змосковщеною язиковою мішаниною, а про новійші твори і не згадував. Тим способом єго катедра не справдила покладаних на него надій для розвитку рідної мови і письменьства [1]). Головацький не покинув вправдї пера і пильно трудив ся на ниві старинного письменьства, язикознавства і народовіданя, одначе єго розвідки писані змосковщеною мовою не розбудили народного житя і лїтературного руху, а витворили спільно із Д. Зубрицьким, А. Петрушевичем і ин. окрему вітку в нашім письменьстві в мові, котру А. Пипін назвав влучно „особымъ русскимъ языкомъ". Головацький і єго прихильники не уявляли собі того, що лїтература не може розвивати ся в якімсь іскусно витворенім язицї, але що єї орудником повинна бути жива народна мова. Своїм становищем і повагою впливав він відємно і на своїх ровесників, колишнїх спадкоємців Маркіянової ідеї, котрі, витривавши якийсь час під прапором народної мови, перегодом

---

[1]) Сї змаганя Я. Головацького довели до усуненя єго з катедри в 1867 р., після чого він переселив ся в Росію, де заняв становище предсїдника археографічної комісії у Вильнї і там умер в 1888 р.

зневірювали ся і або замовкли або йшли слідами Головацького, Петрушевича і Зубрицького.

Поруч Головацького станув у першім ряді на літературній ниві **Микола Устиянович** (1811—1885) між тими народолюбцями, що бажали витворити самостійне письменьство в живій народній мові і довести до просьвітно-культурного підєму нашого народу в наддністрянській Україні. Уроджений в місточку Миколаєві (в Жидачівщині, відси єго прибране імя „Миколай з Миколаєва“), де єго отець був посадником, визначав ся змалку унаслідованою по матери ніжною та чутливою вдачею, що опісля проявила ся в єго творах романтично-ідеалістичним напрямом. Уже в духовній семинарії написав він вірш п. з. „Слеза на гробѣ М. Гарасевича“ (1836 р.), заслуженого для нашої церкви архипресвитера (автора цінного твору „Annales Ecclesiae Ruthenae“). Сей вірш зближив єго з Маркіяном і вони оба опинили ся на тій самій ниві, а в кружку Маркіяна зійшов ся він з Головацьким, Вагилевичем і ин. Наслідком наведеного на Устияновича підозріня у політичних властий замовк він на якийсь час, але передчасна смерть єго друга Маркіяна викликала новий поетичний твір „Згадка за М. Шашкевича в вічну єго память“, а рік 1848-ий і звязані з ним події видвигнули єго в перші ряди робітників на народній ниві. Ступаючи слідами Маркіяна, висьпівав Устиянович живою народною мовою в романтичнім настрою гарні ліричні твори („Побратимови в день імени єго“, „Осінь“, „Верховина“, „Туга“, „Хора й ин.), в котрих чутно також далекий відгомін німецьких клясиків, а деколи і польських поетів, одначе всі вони носять пятно саморідної живописности, хоч народна поезія в творах Устияновича не відбила ся таким сильним впливом, як у Шашкевича. Менше хисту виявив Устиянович у епічних творах, бож головним єго живлом була ліріка, одначе літературну стійність мають також сї епічні твори, в котрих поет держав ся живої народної мови і намагав на народний лад (н. пр. „Пещена дитина“, „Рекрутка“, дума „Похід на Царгород“).

Окрім поетичних творів написав Устиянович прозою повісти: „Допуст Божий“, „Старий Ефрем“, „Месть Верховинця“ і „Страстний Четвер“, оповіданє з молодих

літ Гр. Яхимовича „Толкущему отверзется“ та поетичний образець з угорської верховини „Ніч на Бержаві“. Дві перші повістки списані з житя самого поета; особливож у першій зобразив він свою ніжну, чутливу матір, що берегла своїх дітий перед злющою вдовою, котра проклялa власну свою дочку. В повісти „Месть Верховинця“ влучно зобразив поет вдачу верховинців, а „Страстний Четвер“ переносить нас у часи угорського вельможі Юрія Ракочія, та хоч подія розвиває ся в карпатській верховині, дієві особи нам зовсім чужі.

Прозові твори Устіяновича були побіч Маркіянової „Олени“ першими пробами на ниві повістярського письменьства, котра опісля довший час лежала перелогом аж до часів Федьковича і Франка. Якнебудь Устиянович не виявив справдішнього повістярського хисту, всеж таки замітна в тих его творах цьвигиста проза, що визначає ся чудовими живописними образами верховинської природи, в котрих блиснув поетичний его талант.

На превеликий жаль і шкоду рідного письменьства і сей другий спадкоємець Маркіянової ідеї наслідком бідованя на нужденнім гірськім приході, а також наслідком могутних посторонних впливів (Богдана Дідицького, Івана Головацького й ин.) на его мягку, чутливу вдачу почав хитати ся у своїх національних і літературних поглядах, поки зовсім не збив ся з Маркіянового шляху на обєдинительні манівці. На 40-літний ювилей (1878) українська молодіж і народні товариства повитали Устияновича сердешними привітами. Але на сї привіти відповів він стихом „Моимъ друзямъ“ написаним змосковщеною мовою, в котрім Русинам-народовцям дорікав „сепаратизмом“ та взивав „къ единству“. На склоні віку гадки чутливого поета звернули ся знов на шлях Маркіяна і він відчув, що забрив не туди, куди провадила его вірна єму до якогось часу народна муза і рік перед смертю мав написати „Сон внучки“ (1884), в котрім гадка его звертає ся знов до України, а в творі „Вспомини“ тогож року подав неначеб поетичне curriculum vitae. Тимто влучно зобразив его в посмертній споминці Ів. Франко: „Не послїдну силу покрила буковинська

земля [1]); солодко-звучна струна пукла на вбогій лїрі руської музи; умер оден з перших будителїв нашого народного духа, друг Маркіяна, „соловейко“, як звали его молоді товариші, умер залетївши в старости лїт на чуже поле, забажавши сьпівати „по нотамъ“. — Нещасними впливами віддертий від груди питомої матери. на котрій висьпівав тілько солодкозвучних пісень, він замовк; признавши сьвяту справу своєї молодости, справу Маркіянову, ілюзією, він утворив собі на еї місце нову ілюзію, вирозумовану, абстракцийну, і на дармо кілька разів пробував до тої холодної ілюзії загріти своє мягке серце до живої, натхненої піснї. Вправні пальцї бренькали по струнах, але тепле, животворне слово не полилось уже з груди, як колись у днях молодости“.

Антін Могильницький (1811—1873), ровесник М. Шашкевича, Я. Головацького й Устияновича, не належав імовірно до Маркіянового кружка, одначе виявив не меншу від них любов рідної мови і саморідного письменьства. Син сьвященика з Підгірок (у Калущинї), рано осиротів і тиняв ся по Буковинї й Угорщинї, глядаючи осьвіти, поки на останку у Львові не скінчив богословія. Вже в духовній семинарії виступив з привітним віршом, а в „Слові о повинностях підданих“, виголошенім перед настоятелями і питомцями семинарії, виявив великий хист красномовства і вказав потребу вчити ся народної мови та її плекати, приближити ся до народу, наслухувати его тужливим пісням і приглядати ся народним поведїнкам. Могильницький належав також до перших будителїв народного духа в наддністрянській Українї та був прихильником живої мови в письменьстві, хоч не зглибив устної словесности і творів українських письменників так, як кружок Маркіяна, і тому в его творах більше відбив ся вплив польських і нїмецьких поетів, а також вплив церковно-словянського і польського язика. Після перших починів поетичної творчости з часів духовної семинарії відозвав ся Могильницький з розбудженем народного житя (в 1848 р.) поетичною повістию „Русин вояк“, (1849), в котрій зобразив хоробрість українського жовніра. Головним твором его є поема „Скит Манявського

[1] Із Славска, в Скільщинї, перенїс ся Устиянович в старших лїтах на Буковину, де був приходником у Сучаві і там умер (1885 р.).

ський“, оперта на народних переказах про засноване сего славного старинного монастиря на Станиславівськім Підгірю. Мимо визначного поетичного таланту єго в ліричних і епічних творах, уклад сеї поеми схиблений, бо обємисте оповідане вложив він в уста старця-селянина, котрий повтаряє оповідане про засноване монастиря, а до того виголошує фільософічні розумованя про „сьвяту простоту“ [1].

Тодішні обставини зложили ся так, що великий талант Могильницького не вспів розвинути ся і знидів у сільськім затишку. Тим то сьвідомий того з певного рода жалем перевіршував він у передньому слові „Скита Манявського“ висказ Римлянина: „Коби нам хліб наш насущний, лекші дневні праці, став би ся не оден з нас Вірґіль і Горацій“. Серед українського суспільства викликали свого часу твори Могильницького велике одушевлене і надії, а також єго участь у народнім житю в 1848 і в 1861 р., коли яко посол галицького сойму і державної ради визначив ся красноріччивими промовами в обороні народних прав. Маркіянів син, Володимир, і буковинський поет Федькович присьвятили одушевлені вірші „батькови Могильницькому“, одначе надії на него покладані не справдили ся.

З меншим успіхом, але з щирою любовію народної мови і словесности, трудили ся побіч згаданих письменників Маркіянової доби **Лука Данкевич** (1791—1867) яко байкописець (відомий під прибраним іменем Лука з Ракова), **Михайло Козаневич** (1807—1877) вірний до скону Маркіяновій ідеї мимо обєдинительної блуканини деяких ровесників і **Рудольф Мох** (1816—1891), котрий поборював граматичного диктатора Йосифа Левицького, прихильника церковщини, і полишив перші проби на драматичній ниві, доси в Галичині не управлюваній („Справа в селі Клекотині“ і ин.).

18. Вплив письменників Придніпряньщини на відроджене письменьства в наддністрянській Україні.

Як на Придніпряньщині любов рідного слова і народу довела до розбудженя народного житя і відродженя пись-

[1] Могильницький не напечатав II-ої части сеї поеми, оповістив тільки першу єї частину.

меньства, так і в наддністрянській Україні розбудила вона народну сьвідомість і дала почин народному письменьству. Збірник українських пісень М. Максимовича став для них неначе провідною зорею, що завела їх до рідного українського слова, випертого під стріху сільських курних хат, щоби его видобути із забутя і поставити на народнім сьвічнику. Та попри те став сей збірник для них наглядним сьвідоцтвом, що й на широкій Україні, про котру і в наших галицьких сьпіванках гомоніла нераз хиба тужлива згадка, сьпівають та говорять такоюж мовою, як і під галицькою сільською стріхою. Колиж небавом попала ся їм у руки „Енеїда“ Котляревського, мали вони вже готовий зразок рідного письменьства, яке їм доси уявляло ся тілько в гадці. Повісти Квітки, твори инших українських письменників у Гребінчиній „Ластівці“, в „Южнім Руськім Збірнику А. Метлинського“, твори Єремії Галки і т. и., додали їм снаги сьміло ступати тим шляхом, що провадив їх до горячо бажаної мети, до витвореня рідного письменьства в живій народній, зовсім забутій і нехтованій мові. Та не тілько дорогою печати діставали ся літературні твори з придніпрянської України до Галичини, але вже з початком XIX ст. розповсюднювано їх також у рукописних збірниках, а з тим галицькі письменники приймали не тілько мову, але й письменський лад сих творів. Особливо припадали до впопоби сатиричні й гумористичні писаня (н. пр. сатира Василя Растовецького з Волині п. з. „Польське Царство“ (1832 р.). Окрім того на відродженє наддністрянської України мали вплив вистави драматичних творів І. Котляревського. В Галичині була ще жива традиція шкільних драм Київської Академії та вертепних і пасхальних драм і в 40-их рр. XIX ст. В львівській духовній семинарії виставлювано гумористичні діяльоги в роді давних інтермедій, а се залюбованє до драматичних вистав понесли питомці із собою по краю, так що під конець 40-их рр. XIX-ого ст. устроювано такі вистави в ріжних сторонах краю. Початок зробив о. Іван Озаркевич (дід письменниці Наталії Кобринської) в Коломиї виставою перерібок творів Котляревського. Виставлювано в Коломиї також Квітчине „Сватанє на Ганчарівці“ і Ст. Писаревського „Купала на Івана“ п. з. Весілє“, (імовірно також у пе-

ерібці І. Озаркевича, (а вистава „Сватання на Ганчарівці“
ала привід до легенди про побут Квітки в Коломиї, ко-
рого одушевлені виставою видці викликували, хоч він по-
ер 1843 р.)

Драматичні вистави сих творів устроювали також пи-
омці духовної семинарії у Львові і в Перемишлі. Музику
о них укладав тодішній консисторський канцеліст (опісля
ьвященик і визначний композитор) Михайло Вербиць-
ий, а пісні сих творів розповсюднювали ся по українських
одинах у цілім краю і розбуджували любов народної мови
національну сьвідомість. Такі вистави устроювано також
Тернополі (1849 р.). І. Озаркевич надав однак своїм пе-
ерібкам місцеву закраску гуцульську, а се затерло між
ншими рівень гумору й іронії первотворів.

Таким побутом уже в перших починах відродженя над-
ністрянської України і її письменьства стрічаємо сліди
пливу літературних творів з Придніпряньщини, що мало
лагодатні наслідки для розвитку письменьства в Галичині.
Те небавом набігла инша струя впливу з Росії, струя обєди-
нительних змагань московських словянофілів, що ослабила
тературні й умові взаємини між наддністрянською і придні-
рянською Україною. Отся струя обєдинительна збила ко-
шних товаришів і помічників М. Шашкевича на манівці і ви-
орила тут окрему вітку мертвого книжного письменьства.

. Обєдинительний напрям у письменьстві Наддні-стряньщини. Денис Зубрицький.

Під впливом обєдинительної струї змарніли небавом
ояви національного і літературного руху Українців 40-их рр.
Наддністряньщині: завмирає зовсїм національно-політич-
ий рух (чимало впливає на се реакція за міністерства Баха[1]),
на літературній ниві виступає вже зовсїм виразно „обє-
нительний“ напрям, що змагає до витвореня „обще-
сского літературного язика“. Прояви сего напряму
зближеня і обєднаня української літературної мови з мо-
овською сягають уже перших часів відродженя наддні-
рянської України в 30-их рр. Жерелом сего напряму була
опаганда кружка московських словянофілів з підмогою

[1]) „Головна Руська Рада“ розвязала ся 30 червня 1851 р.

професора московського університету Михайла Погодина [1]), а головним представником сего напряму в Наддністряньщині був **Денис Зубрицький** (гл. стор. 68). Зазнаємивши ся із Зубрицьким підчас побуту у Львові [2]), Погодин мав нагоду війти в зносини з Вагилевичем, Головацьким і ин. письменниками, переписував ся з ними і приєднував для „обєдинительної“ ідеї. Около Зубрицького громадить ся цілий кружок і він звіщає Погодина [3]) про засноване „Погодинской колоніи Галичско русской“, назвавши себе єї „атаманомъ“. Зубрицький видає „Исторію древняго Галичско-Владимірскаго княжества“ (т. I—III 1851—1855 р. у Львові) московською мовою, пятнує в ній „невіжами“ тих, „що прислухували ся тільки простонародному розговорови своїх слуг і робітників“, називає українську мову „чужим, областним нарічем галицької черни“ та висловлює там погляд, що історії не пишуть „на областномъ нарѣчіи Галичской черни“ бо для „простолюдина довольно молитвенника, катехизиса и псалтиря“. Під впливом тих поглядів Зубрицького відбуває ся помалу переміна в змаганях деяких учених і письменників у Наддністряньщині, котрі, замість надіяти ся на власну працю, ходили на Високий Замок і тужливо споглядали на північ. [4]) Головацький уже в „Розправі о южно-руськім язиці“ (в другій редакції) натякає на потребу збогачуваня української мови „старими слови“ з давних памятників, а брат єго Іван печатає свої сонети присьвячені Миколі I. „императору всеи Руси“ (при нагоді єго візду д

[1]) Погодин Михайло, московський історик і археольоґ ур. 1800 в Москві, ум. 1875 р. був професором університету в Москві, подорожував по словянських землях, збирав словянські старинности (по єго смерти закупив російський уряд за 200.000 руб єго музей і бібліотеку, в котр... опинило ся чимало дорогоцінних рукописий із ставропигійсько... архіву, з бібліотеки св. Онуфрейської, перемиської капітульної і ин. г...лицьких бібліотек). Він намагав ся зробити Росію осередком панславізм... В тім згляді вельми цікаві „Письма з Словянщини“ вид. 1879—80, в к...трих містять ся листи словянських учених і письменників до Погодин...

[2]) Від 1835 р. Погодин часто відвідував Львів, а в 1840 р. пода... цареви Миколї I. пропамятне письмо про близкий розпад Австрії і вк...зав способи, як би систематичним підкупством словянської інтеліґен... в Австрії можна підготовити обєднане австр. Словян з Росією.

[3]) письмом з д. 7 липця 1856 р.

[4]) Про се оповідає в своїх споминах з подорожи по Галичині лю...линський ґубернатор Ґромека около 1855 р.

Відня) в II-ій ч. альманаха „Вінок“ (1849), зложеній уже більше книжною мовою і присьвяченій православному архіеп. Раяничеви на перекір митрополитови Левицькому. Заходом Зубрицького вводять з підмогою Погодина зближений до московщини язик у виданім накладом Гал. Руської Матиці „Историческомъ Сборнику“, в котрім з історичними й археольоґічними розвідками виступає **Антін Петрушевич** (1821—1913), син сьвященика-письменника Степана із Стрийщини, крилошанин львів. митр. капітули. Вже на зїзді руських учених висловив він погляд, що твори призначені для всенародної просьвіти треба печатати живою народною мовою, а твори висшої науки для інтеліґенції „літературним язиком“. Він сам печатав свої розвідки з обсягу історії, археольоґії й язикознавства книжним язиком, котрий він уважав „праруським“. Вельми трудящий і плодовитий, був він радше лінґвіст і фільольоґ, як історик, а його історичні розвідки переповнені виписами й примітками, мають часто прикмети полемічних брошур з їдкою нераз вузко-політичною закраскою. Заслужив ся між иншим виданєм дрібних, розсипаних заміток до історії Галиц. Волод. Руси п. з. „Сводная Галицко-Русская Лѣтопись“ (від 1500—1800), що мала імовірно послужити йому основою до продовженя „Исторіи“ Д. Зубрицького. Одначе безкритичність у вношеню збираного матеріялу і субєктивність видавця виявлювана полемічними замітками вменшує наукову стійність сеї Літописи. Справдешньою великою заслугою Ант. Петрушевича є вельми богатий збір книжок і рукописий, жертвований ним книговні „Народного Дому“, що творить там „Музей Антона Петрушевича“.

На ниві відродженя народного житя в наддністрянській Україні в першій половині XIX ст. причинили ся до розбудженя народної сьвідомости особливо серед нашого духовеньства **Михайло Гарасевич** (1763—1836), професор богословія і ректор львівського університету, а відтак ґенеральний вікарій митропол. капітули, обємистим твором „Annales Ecclesiae Ruthenae“ (1862 у Львові), що подає історію Руської Церкви від введеня християньства до 1826 р. з богатою збіркою вельми цінних документів, і **Михайло Малиновський** (1812—1894), архидіякон митропол. капітули, що брав живу участь у науковій діяльности і оповістив (під впливом

Д. Зубрицького і Я. Головацького) книжною мішаниною чимало розвідок богословських та з історії Руської Церкви і видав неначеб доповненє названого твору М. Гарасевича німецькою мовою „Die Kirchen- u. Staatssatzungen bezüglich des griech. kat. Ritus in Galizien. Lemberg 1861“.

Антін Добрянський (1810—1877), парох Валяви, заслужив ся вельми численними розвідками з історії Руської Церкви, печатаними у видаванім ним календарі-альманаху „Перемышлянинъ“ (1850—56) і полишив у рукописи твір „Historia Ruthenorum cum Sta Romana ecclesia unitorum“ з цінними документами (в музею А. Петрушевича).

В тім часї появляє ся московщиною для жіноцтва видавана часопись „Лада“ і „Семейная Библіотека“[1]), вибір з московських поетів „Русская Антологія“[2]), а навіть редакція „Зорі Галицької“ дістає ся в руки членів Погодинської кольонії так, що Ставроп. Інститут рішив застановити дальше єї видаванє. „Стихи“ складані при нагоді ріжних торжеств нагадували подібні твори XVII і XVIII ст. Письменники „староруської школи“ звертали ся нераз до московської лїтератури, одначе не черпали із правдїшнього єї жерела, із живих засобів, що проявляли ся вже самим стилем, живим реалїзмом і новими ідеями у таких письменників як Пушкин і Гоголь, вони не розуміли анї змісту анї характеру московського письменства.

20. „Особый русскій языкъ“ у лїтературі 50-их рр. XIX ст. у Наддністряньщині.

Для обєдинительного письменьства в Галичині трудили ся, почавши від 50 их рр. XIX ст., головно три письменники, котрі крім того в обєдинительнім таборі заняли в національно-політичній діяльности важне становище. Се були: Іван Гушалевич, Богдан Дїдицький та Іван Наумович.

Іван Гушалевич (1823—1903), син хлїбороба з Чортківщини, складав уже яко питомець духовної семинарії пісні під ноти, котрі тим способом розповсюдили ся серед на-

---

[1]) під редакцією Северина Шеховича 1853 р. [2]) 1854 р.

шого суспільства. Вже з „весною народів“ в 1848 р. стало єго імя голосним завдяки пісні „Мир вам, братя!“,[1]) котра протягом довгих літ була неначеб народним гимном. Перші поетичні твори писані доволї чистою народною мовою печатав у видаваних ним часописях (гл. в горі) і в збірнику „Стихотворенія И. Гушалевича“ (1848, Перемишль). Але пізнїйші єго вірші навіяні вже обєдинительним духом, зложені „особымъ русскимъ языкомъ“, не мають лїтературної стійности анї що до форми, анї що до змісту і мови. Засновини українського народного театру дали єму привід до написаня чотирох мельодрам з житя селян доволї чистою мовою, між котрими найдовше держали ся на видні театру „Підгіряни“ (1879, Коломия) завдяки музиці М. Вербицького. Покинувши управляти рідну ниву письменьства, запаморочений обєдинительними змаганями, відвернув ся він в 1866 р. рішучо від народу і відбив ся від него, так що під конець свого житя став мертвим і забутим.

Богдан Дїдицький (1827 – 1909) вибив ся в 50-их рр. XIX ст. побіч Головацького на становище дійсного проводира Погодинської кольонії і став неначеб ареопагом у справах письменьства в Галичині. Син сьвященика з Жовківщини, Дїдицький переняв ся був на фільософічнім виділї у Львові (1846) революційними змаганями польської молодежи, але промова Гр. Яхимовича на зборах „Гол. Рус. Ради“ і вірш А. Петрушевича „Братям Галичанам“ там виголошений довели єго до отямленя, а Я. Головацький розбудив у нім українськими книжками народні почуваня. Але яко помічник у редакції „Вѣстника“ і „Зорі Галицької“ (1853 р.), намагав ся вже вводити московщину. Збірником „Зоря Галицкая яко альбумъ на 1860 годъ“, виданим у честь митрополита Яхимовича, в котрім більш пятьдесятки письменників помістило свої поезії і цінні розвідки лїтературні, народописні й історичні, писані мішаною книжною мовою (він сам помістив там свою поему „Буй-тур Всеволод“) здобув собі Дїдицький серед нашого суспільства великий вплив, котрий вельми влучно оцінив Ом. Огоновський: „Хоч народні проводирі стояли на сцені полі-

[1]) Текст сеї пісні з музикою Петра Любовича роздано на словяньскім зїздї в Празї (1848), а відпоручники „Гол. Рус. Ради“ сьпівали її в кружку Словян.

тичної сьвятині руської, то за кулісами скривав ся умний творець „Альбума“, котрий цілою машинерією тодішньої політики Русинів вправно кермував. Та і сам митрополит рішав усякі важнійші справи лиш за радою Дідицького.“

Почин Йосифа Лозинського до введеня польського абецадла в українськім письменьстві (гл. в горі стор. 82) підняло в 1850 р. австрийське правительство з понуки краєвого галицького правительства. Секретар міністерства просьвіти Йосиф Іречек в окремій брошурі [1]) приспособив чеську правопись до української вимови і доказував, що українське письменьство зможе розвивати ся на основі сего нового письма самостійно й окремо від московського. Щоби спинити московщенє мови розповсюднюване деякими галицькими письменниками, памісник гр. А. Голуховський намагав ся перевести гадку порушену Й. Іречком і покликав з тою метою комісію для полагоди сеї справи. [2]) Однак комісія не згодила ся з тою правописною новиною і змаганє се ударемнено. В сім азбучнім спорі брав живу участь також Б. Дідицький [3]).

Осягнувши таке впливове становище серед нашого суспільства, вихіснував се Дідицький для систематичного переведеня обєдинительної ідеї і в 1861 р. став видавати політичну часопись „Слово“, спершу мовою зближеною до народної, а відтак обережно впроваджував московські вислови і форми. Щоби приєднати ширші круги нашого суспільства, печатав він у „Слові“ перекладом історичні розвідки Костомарова (Дві руські народности 1863 і ин.) і поезії українських поетів виїмково навіть Кулішевою правописю, розповсюднював виданя письменників з України, але перегодом „Слово“ рішучо приняло русофільський напрям що до мови і національно-політичних змагань. Після невдачного бою австрийських військ з Прусами в 1866 р. помістило „Слово“ статю „Поглядъ на будучность“

[1]) Über den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht. Wien 1859.

[2]) Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien, Lemberg 1861.

[3]) Дѣдицкій Богданъ, О неудобности латинской азбуки въ письменности руской. Вѣдень 1859. — Споръ о рускую азбуку, описаный Б. А. Дѣдицкимъ. Львовъ 1859.

з зазначенєм, що галицькі Русини творять з Москалями **оден** нарід. Крім того Дідицький видав безіменно брошуру п. з. „Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски“ 1866), в котрій намагав ся показати, що є „**на Руси одинъ русскій языкъ, а на этомъ языкѣ два выговора**“, для пособлюваня московщеню літературної мови видав „**Подручный нѣмецко-русскій словарь**“ (після московського словаря І. А. Е. Шміда 1867 р.). Дідицький манив ся думкою, що твори єго язиком писані зможуть Москалї читати своїм виговором і вважати своїми.

На той лад що до мови виправляв Дідицький твори инших поетів (Гушалевича, Устияновича, Лисикевича, Федьковича і ин.), видаваних єго заходом, і намагав ся тим під ден стрихулець підвести їх до що до „літературного язика“, хоч сї поправки особливо творів Устияновича і Федьковича вляли ся псованєм їх саморідної мови. Дідицький присвоїв собі в 60-тих рр. неначеб диктатуру на літературній ниві Галичинї і визначував кождому з письменників, що до него звертали ся, літературне становище. Так повело ся єму переманити в обєднительний табор молодого письменника **Володимира Стебельського**, котрий на ниві рідного письменьства визначним талантом міг би був собі здобути поважне становище, а за понукою Б. Дідицького став у літературній обєдительній часописи „**Боянъ**“ будувати „храмъ **єдной** Руси“. В тім напрямі провадив Дідицький опісля видавництво „**Литературного Сборника**“, видаваного Гал. Рус. Матицею“ замість „**Научового Сборника**“.

Іван Наумович (1826—1901), син народного учителя з Бужка, підчас богословських наук у Львові переняв ся був польським патріотизмом, але опісля навчив ся народної мови української і печатав народною мовою вірші, казки, оповіданя і драматичні твори вже 1849 р. в тодїшних часописях. Опісля популярним місячником „**Наука**“ розбудив в широких кругах народних замилованє до читаня і поширив потрібне народови заводове знанє з обсягу хліборобського господарства (особливо з пасічництва) та здобув собі тим способом голосне імя в широких верствах народних. Переголом одначе „Наука“ стала щораз більше проповідувати москвофільські змаганя та намагати на московщину і тим втратила просьвітно-научну стійність. Окрім того

в промовах своїх у галицькім соймі і в державній раді заняв обєдинительне становище, а статею „Поглядъ на будучность“ в „Словѣ“ (1866) промостив противникам дорогу до гнобленя самостійного національного і культурного розвитку українського народу.

Побіч названих в горі істориків Д. Зубрицького й Антона Петрушевича, котрі в своїх писанях заняли обєдинительне становище, намагали ся І. Гушалевич, Б. Дідицький і Ів. Наумович переводити обєдинительну ідею з підмогою поетичних творів, повістий і популярних писань.

21. Літературні змаганя против обєдинительного напряму.

„Обєдинительний“ напрям мав вельми некорисний вплив на розвиток народної літератури в Надднїстряньщині. Горстка обєдинителів під проводом Зубрицького, як пише сучасний дописець „Зорі“ (1854, ч. 51), „набрала в свої груди воздуху сіверного (північного) і ним завіяла по ниві нашої літератури так, що гнеть сам по ній сніг і лїд оказав ся і чути ся дали єно голоси, які чути ся дають на полях, коли метельниця зашумить. Умовкли перед голосом тих метельниць жайворонки і соловії що но розблиснувшої весни нашої літератури. Мороз перейшов по жилах і костях Русинів. Розпука їм серця розривала, бо думали, що по тій красній і так короткій весні вічна настане зима“. І справді затихають на якийсь час письменники Маркіянового кружка, Я. Головацький і М. Устиянович (а відтак намагають ся писати мовою зближеною до московщини). Вагилевич починає писати лише по польськи. Однак зерно кинене Маркіяном на галицько українську ниву не пропало марно. Словянофільска пропаґанда що викликала розлад серед українського суспільства і дала почин до завзятої партийної боротьби, не вспіла запаморочити всего українського суспільства.

На перекір заходам Погодинської кольонії починає серед українского суспільства будити ся придушена сьвідомість національна. З початком 1855 р. стає на чолі редакції „Зорі Галицької“ Микола Савчинський і оповіщує, що „Зоря“ не перестане виходити: „скине тільки шати і пута чужі, а прибере ся, як повинна, по руськи“. Головними представниками народного напряму являють ся Плятон

Костецький[1]) і два молоді поети Ксенофонт Климкович і Евгеній Згарський, що загріті творами Шашкевича й Устияновича, заснували між станиславівською молодежю громаду „Руський Гелїкон“ і постановили працювати на літературній ниві на народній основі.

Евгеній Згарський (1834—1892), син сьвященика з Жидачівщини, переняв ся вже в часї гімназийних наук у Станиславові народолюбивим духом під впливом шкільного товариша **Ксенофонта Климковича** (1835—1881), сина сьвященика з Городеньщини. Найбільш до вподоби припали їм поезії М. Шашкевича й М. Устияновича (в І і ІІ ч. „Вінка“, виданого у Віднї), отже й вони почали під впливом своїх учителів Василя Ільницького і Михайла Полянського писати вірші народним ладом і народною мовою. Одначе обставини так склали ся, що Климкович, не покінчивши гімназийних наук, був приневолений тиняти ся в тимчасовій урядовій службі, поки Б. Дідицький не покликав его на помічника в редакції „Слова“ (1862 р.). Але вже ранше печатав Климкович поетичні твори в „Зорі Галицькій“, в котрій також Згарський, тодї слухач фільософії, поміщував поезії і прозові писаня та став душею сего видавництва і разом з Климковичем після давнійшого занепаду оживив его в народнім напрямі. Перегодом обняв редакцію „Зорі Галицької“ **Плятон Костецький** (1832—1908) з порученя Ставропигійського Інститута і поміщував там свої поезії й оповіданя з лемківського житя.

Се були почини нового літературного житя, котре овіяне животворним духом відродженої з кінцем 50-их років літератури на Приднїпряньщинї, поплило знов ширшою струєю і забезпечило дальший розвиток українського письменьства в Галичинї на народних основах.

22. Національне відроджене і почини народного письменьства в надпрутській Українї.

Відорвана з давних часів[2]) від українських земель надпрутська Україна (Буковина) пробудила ся що йно в 60-их рр.

---

[1]) Костецький Плятон поміщував свої поетичні твори спершу в „Зорі Гал.“ і ин., відтак видав 1862 р. збірник своїх поезій п. з. „Poezji Platona Kosteckoho, Lwiw.“

[2]) Буковина враз із Молдавією належала в XII ст. до Галицького

XIX ст. до нового умового житя. Яко частина Молдавського господарства попала була Буковина під владою Туреччини в страшну умову темряву і нужду. Не було там ні одної школи, а по монастирях учили черці тілько церковної грамоти, тимто і тамошне духовеньство вельми підупало що до просьвіти. Не ліпше діяло ся і в боярських кругах, бо діти боярські ледво вміли читати і писати. Темнота налягла на весь край, а за тим ішов і умовий занепад населеня. Аж в р. 1775 блиснув промінь надії на красшу долю, коли Буковина перейшла під владу Австрії. Цісар Йосиф II. зніс підданьство і приказав закладати народні школи. Одначе сї школи мали ширити науку німецької мови, а при тім не занедбувати волоської. Про Українців на Буковині австрийська управа мабуть і не знала, вважаючи їх на основі православного віроісповіданя Волохами. До тих шкіл покликувано учителів з Угорщини або Семигороду, тому незеликий хосен приносили вони народови.

В 1786 р. прилучено Буковину яко буковинський округ до Галичини. Народні школи перейшли з того часу під догляд львівської латинської консисторії, пізнійше (1844 р.) виєднала собі греко східна консисторія в австр. правительства догляд над більшою частию народних шкіл. В справах народного шкільництва поділяла Буковина у великій части долю Галичини аж до відлученя 1849 р. З того часу, як латинська консисторія обняла догляд шкіл, учили в буковинських школах окрім німецької і волоської мови також польської, але про українську мову ніхто й не думав.

Цїсар Йосиф II. положив також перші підвалини до двигненя буковинського духовеньства. Для кандидатів ду-

---

князївства, котре обіймало східну Галичину і сягало до устя буковинського Серету і Пруга в Дунай. В половині XIII ст. попала Буковина під татарську кормигу, а в половині XIV ст. загорнули сей край Волохи. Тоді занял польський король Казимир північну часть Буковини із східною Галичиною. Під впливом українського живла в Молдавії зукраїнщила ся волоська династія, на дворі молдавських господарів у Сучаві панує українська мова, а в церкві зукраїнщена церковно-словянська, так, що Молдавське господарство до половини XVII ст. мало українську ціху. З перенесенем столиці Молдавії із Сучави до Яс, виперла українську мову волоська, а в половині XVII ст. являє ся волоська мова вже в урядових грамотах.

ховного стану основано духовну школу і подавано науку читаня, писаня, численя і необхідні богословські і душпастирські відомости. Щоби витворити основи для ширшої осьвіти духовеньства і сьвітської інтелїґенції, оснувало австрийське правительство в Чернівцях ґімназію (розширену 1808 р. на лїцей), а духовну школу перетворило в богословський науковий інститут (1827 р.), що остояв ся аж до заснованя черновецького унїверситету (1875 р.). Однак обидві сї наукові інституції, в котрих учили тілько латинською і нїмецькою, опісля (в богословськім інститутї) також волоською мовою, не могли виховати сьвідомої української інтелїґенції, що полюбила би свій край і нарід і подбала про єго культурний розвиток. Задля того надпрутська Украіна від злуки з Австрією не проявляла більш як 60 лїт українського житя, не видала (аж до 1861 р.) нї одного українського твору лїтературної стійности, хоч з початком XIX ст. між австрийськими Словянами будить ся національна сьвідомість, народне житє, а в сусїдній і з Буковиною адмінїстрацийно злученій Галичинї вже в 30-их рр. положено підвалини до розвитку народної лїтератури. Правда, під конець 40-их рр. являють ся в надпрутській Українї віршованя (**Гавриїла і Василя Продана та Василя Ферлеєвича**), однак і змістом і мовою та складом були вони зовсім чужі українському народови і тому не могли розбудити анї народної сьвідомости анї житя серед тамошнього українського суспільства.

Рішучий перелім на сїм полї замітний аж по введеню шкільного державного закона з 25 мая 1868 р., коли управа шкіл перейшла в руки державних властий (Ради шкільної краєвої) в Чернівцях. З того часу росте число народних шкіл, а з заснованєм учительської семинарії в Чернівцях виходять присхосіблені для народних шкіл учителї. Новочасна школа виховала молоде поколїнє сьвідоме користи з науки і положила підвалини до всенародної просьвіти, отвираючи популярному письменьству приступ до широких кругів народних. Але справдешнїй соняшний промінь засияв у надпрутській Українї не з наукових інституцій, тілько зпосеред самого народу, з котрого вийшов перший народний поет **Йосиф Юрій Гординський-Федькович**.

23. Закарпатська Україна, еї національний занепад і почини відродженя. Історичний огляд.

Закарпатські Українці, поселені в колишній північно-східній Угорщині, на південних збочах Карпат, сумежні із Словаками на заході, з Мадярами і Волохами (Румунами) на півдні, а з галицькими Українцями на північнім сході тогобіч Карпат, (около $^1/_2$ міліона), є тубильці, що осіли тут в ріжних часах. В часі мадярського наїзду Українці тоді вже були християнами після східного обряду, мали власну самоуправу, а на мадярськім дворі можна було почути й українську мову. Майже до кінця XV-го ст. населенє не підлягало кріпостному праву. Католицька віра здобула собі великий вплив на Угорщині, а тоді українське боярство перегодом винародовило ся і змішало ся з мадярською аристократією. Від XVI-го ст. Мадяри випирали инші народности з висших урядів і відносили ся неприхильно до Українців, навіть тоді, коли вони приняли унію з Римом в Ужгороді (1649 р.) для обезпеки свого обряду і народности. Висші верстви суспільні златинщили ся і змадярщили і подібно, як у наддністрянській Україні, з українського населеня остали тільки низші верстви.

За володарства Марії Тереси і Йосифа II засияла угорським Українцям красша доля. Установлено Мукачівську епархію, до духовної семинарії у Відні принимано питомців з мукачівської і пряшівської епархії, а взаїмне там опізнанє з питомцями з львівської і перемиської епархії розбуджувало почутє приналежности всіх до одного українського народу. До заснованої Йосифом II. семинарії у Львові приймали питомців із Закарпатської України, а навпаки галицькі Українці часто їздили на Угорщину кінчити свої науки (Я. Головацький, А. Могильницький і ин.).

Одначе Українці не мали доступу навіть до низших урядів, а панщизняні селяни коротали своє житє в безпросьвітній темноті. При всім тім одначе мадярщенє не осягало ще тоді значних успіхів, як довго в середних і висших школах учили латинською мовою. Колиж з кінцем першої половини XIX ст. значно розвинуло ся мадярське письменьство, Мадяри осягнули перевагу над иншими народностями в краю. Революція в 1848/9 розбудила загорілість між Мадярами

але заразом осьвідомила немадярські народности. Після згнобленя мадярської революції австрийське правительство відносить ся прихильнїйше до немадярських народностий і до Українців. Чимало Українців осягнуло тодї висшу осьвіту і заняли визначні становища в державі і церкві, а знесенє панщини пособляло просьвіті між селянами. Заложено чимало народних українських шкіл, а з просьвітою будила ся і народна сьвідомість. Але із заведенєм дуалїзму на основі австро-угорської угоди (1867 р.) мадярська мова здобула собі майже виключне становище в державнім і прилюднім житю, зносини з Наддністряньщиною перервали ся, а мадярська культура поширювала мадярщенє Українців.

24. Змаганя до підєму народного почутя між закарпатськими Українцями.

Вже в першій половинї XIX ст. старали ся мукачівські епископи будити народну сьвідомість між духовними і сьвітськими земляками з підмогою просьвітних змагань. В тих змаганях пособляли владикам Адольф Добрянський, син сьвященика, котрий своїми здібностями добив ся в державній службі висшого становища (був старшим жупаном), Іван Раковський, ректор мукачівської духовної семинарії, і Александер Духнович, крилошанин пряшівської капітули, поки вони стояли на народних основах.

Коли наддністрянська Україна в 1848-ім р. відродила ся до нового народного житя, тодї „Головна Руська Рада“ подавала руку „народови руському в Угорщинї до зєдинення, щоби всї Русини були одним сильним у спільній праці щасливим народом“. Закарпатські Українцї на сей поклик галицьких земляків вислали 1849 р. під проводом Адольфа Добрянського депутацію до цїсаря з домаганєм, щоби комітати (округи) подїлити після народностий, ввести українську мову в народних школах, заснувати українські ґімназії і правничий лїцей в Ужгородї та український унїверситет у Львові і щоби допущено Українців до урядів. А. Добрянський, котрий опісля яко комісар при російських військах, висланих (1848/49) на Угорщину для втихомиреня ворохобні проживав в Ужгородї, розвинув там живу народну дїяльність.

В ужгородській гімназії позволено вчити деяких предметів українською мовою, а се розбудило завмерлу Закарпатську Україну і тоді Ужгород став осередком українського житя. Одначе перегодом почав Добрянський під впливом навязаних з московськими обєдинителями взаємин виявляти обєдинительні змаганя, попав через те у підозрінє у правительства та втратив своє урядове становище. Після того переніс він у 80 их рр. XIX ст. свою діяльність на наддністрянську і надпрутську Україну, котра закінчила ся у Львові памятним політичним процесом (1882).

25. Літературна діяльність закарпатських Українців.

З пробудженєм народної сьвідомости намагали ся передові закарпатські Українці плекати рідне письменьство. Першим робітником на літературній ниві Закарпатської України був **Александер Духнович** (1803—1865) [1]), крилошанин пряшівської епархії. Ще яко сільський сьвященик збирав народні пісні і почав вже з початком 30-их рр. писати поезії, складати книжки для початкової шкільної науки і для потреб народу та старав ся карпатсько-український говір підняти до степеня літературної мови і щиро дбав про поширенє просьвіти в рідній мові між земляками. Але хоч оден єго вірш („Я Русин єсм був і буду, я родив ся Русином") задля народолюбивого настрою став популярним, не було у него поетичного таланту і тому поетичні єго твори не мають літературної стійности.

Небавом одначе Духнович і єго ровесники та наслідники переняли ся поглядами карпатсько-руських грамотіїв XVII ст., бо думали, що літературні твори треба писати „книжнымъ словенскимъ языкомъ" та піддержували сю давню шкільну традицію нетілько серед духовних і урядничих верств, але навіть у звичайному житю вважали непригожим уживати „хлопської мови". Сі грамотії думали, що „славенско-русскій языкъ" є „матерній языкъ россійского народа" „или же русскій языкъ русского народа Галиціи". Прихильником національно-культурної єдности Українців з Москалями

[1]) Перед ним уже видав Михайло Лучкай латинським язиком писану граматику руської мови (1830) і проповіди (1831)

був навіть вельми талановитий **Юрій Гуца-Венелин** (1802—1839), лікар, археольог і етнограф, що переселив ся в Росію, а відтак вельми причинив ся до відродженя болгарського народу. Хоч признавав він окремішність і самостійність української мови, до котрої належить і карпатсько-український говір, і ріжницю її від московщини, одначе обстоював оден літературний язик для України і Московщини.

Отсї язикові погляди морочили уми закарпатських грамотіїв у початках XIX ст. і на довгий час згнобили свобідну думку, живе слово й умовий та письменський рух серед тамошнього суспільства. Наслїдком замкненя умового житя у вузенькі межі пережитого і попсованого „старословянського язика“ і єго письменьства попала українська інтелігенція в мертвоту і почала мадярщити ся, а зубожіле селяньство оставало без просьвіти і науки, бо й шкільні книжки були зладжені змосковщеним, для молодежи незрозумілим язиком. Закарпатські письменники витворювали отже таке саме письменьство, як галицькі обєдинителї — „особый русскій языкъ“ і тим пособляли мадярщеню свого суспільства.

Тодї зрозуміло й угорське правительство, що занепад народної просьвіти може довести при такій роботї обєдинителів до суспільного і національного розладу в краю і почало дбати про видане шкільних книжок у живій мові закарпатських Українців. З почином 80-их рр. XIX ст. зладив Л а с л о Ч о п е й у Будапештї і видав державним накладом читанки для народних шкіл мовою зближеною до народної, одначе і в тих виданях попадали ся вислови церковно-словянські, московські, словацькі і мадярські, хоч видно загальне змагане до визволеня з обєдинительної сумішки. Вслїд за тим появив ся нагороджений Угорською Академією Наук тогож автора „Р у с ь к о - м а д я р с ь к и й С л о в а р ь“ у Будапештї (1883) з переднім словом, написаним чистою народною мовою і короткою граматикою української мови. Спорудник користував ся окрім Міклъосича трудами українських й инших язикознавців і висловив рішучий погляд, що „Руський язик є самостоятельний і не може ся держати нарічієм российського“. Одначе се не отямило закарпатських обєдинителів, вони остали глухими на ті погляди Л. Чопея, наслїдком того мадярщене поширювало ся невпинно і спиняло ся тільки там, де ще жиє живе народне

слово, під сільською стріхою. Тимчасом осьвічена верства закарпатсько-українського суспільства або майже зовсім винародовила ся або попала в зневіру і рівнодушність. В останних одначе часах деякі закарпатські учені навязали взаємини з Наук. Товариством ім. Шевченка у Львові і змагають до відродженя закарпатської України на народній основі, а велика сьвітова війна причинила ся там до розбудженя національної сьвідомости і до просьвітних змагань.

26. Ширший розвиток письменьства в придніпрянській Україні. Київ третим огнищем літературного й умового руху.

Національна ідея проявила ся в перших творах українських письменників (Котляревського, Артемовського а навіть Квітки) ще не зовсім виразно і не з повною сьвідомостю. А всеж таки і в тім комічнім зображуваню народного побуту, инколи пересаднім, проглядала горяча любов народу і тому влучно замітив Куліш, що „Котляревський був усеж таки одиноким письменником, що зобразив усіма забуте або понехане житє українського простолюдя“. Квітка-Основяненко ступив уже оден степень дальше від своїх попередників у зображуваню народного побуту і живописував з етноґрафічною вірностю житє і моральні прикмети українського простолюдя. Сей напрям причинив ся до поступенного значіня народного письменьства і глибшого зрозуміня єго досяглости. З одушевленєм народною поезією і народними переказами лучила ся любов умового житя Словяньщини, а тоді й народна ідея виступала з більшою сьвідомостю в українськім письменьстві. В українських творах 30-их і 40 их рр. XIX ст., доволі ще нечисленних, проявляють ся всї прикмети словянського відродженя. Подібно, як у Чехів, в часї відродженя, в українськім письменьстві слїдно змаганя до обнови завмерлої старовини (навіть з підмогою підроблених неначеб то старинних історичних дум).

Осередком того розбудженого українського житя стає на короткий час **старинний Київ**, з котрого се житє розходить ся широкими струями на Придніпряньщині. Київ мав певні хвилї занепаду і бистрого процвиту, але все був осередком культурного українського житя, одушевляв своєю

старовиною, чарував відгомоном колишнього житя. Московські словянофіли лучили з Києвом окреме посланництво для словянського житя, але для українського народа був він огнищем нового відродженя, а в мріях українських словянофілів столицею та осередком будучої словянської федерації, коли нове житє буде основане на підвалинах братерського єднаня і любови.

У сїм осередку України зустрічали ся три сусїдні словянські народности; українська, московська та польська і тому під впливом всесловянського відродженя на передове місце висувало ся питанє про взаємини між тими трема народами. Заснованє унїверситету сьв. Володимира в Києві, 1833, (після знесеня Виленського унїверситету і Кременецького лїцея), другого з черги на українських землях, причинило ся до розбудженя умово́го українського житя, особливо з того часу, коли там обняв катедру московської лїтератури український учений і етноґраф Михайло Максимович (1834). Небавом заснував ся там для дослїдів старинностий комітет, котрого членом був також Максимович і се був почин до пізнїйшого заснованя комісії для видавництва давних актів. Відтак починає Максимович видавати альманахи, в котрих містив вірші і повісти для оживленя, але головний зміст їх творили історичні розвідки і матеріяли про Київ та Україну, а головним спорудником сих альманахів був сам Максимович.[1])

Поки ще почав у Києві будити ся лїтературний рух, в українськім суспільстві проявляли ся згадки про колишню окремішність і самостійність України і розбуджували любов української старовини, а любителями єї бували і великі пани в роді згадуваного вже бувшого мінїстра Трощинського. На початку XIX столїтя до тих українських патріотичних змагань прилучили ся також змаганя всесловянські. Був се час, коли по всїй Европі творили ся тайні товариства (в Італії, Еспанії, Нїмеччинї й Росії). Сей дух проявив ся і на Українї; в Києві заснувало ся „Общество Соединенныхъ Словянъ“ (1818 р.)

Підвалиною проґрами сего товариства був федеративний засновок, а до него належали Українцї, Москалї і По-

[1]) Спершу видавав Максимович „Кіевлянинъ“ (3 книжки 1840, 1841 і 1850), а відтак „Украинецъ“ (2 книжки 1859 і 1864 р.).

ляки. Метою єго змагань було витворенє дружних взаємин між трема племенами місцевого населеня. За Полтавою і Харковом, де пробудило ся вже народне житє, слідував з черги Київ, де змаганє до національного відродженя українського народу проявило ся вже з повною сьвідомостю в „Кирило-Методіївськім Братстві“ в напрямі демократичної федерації словянських племен під зверхностю Росії.

27. Словянофільство в Росії. Кирило-Методіївське Братство в Києві.

Під конець XVIII ст. під впливом західно-европейських ідей свободи і народности проявило ся відроженє словянських народностий і витворило ся почуванє словянсько взаїмности (словянофільство) задля обопільного пізнан і змаганя до зєдиненя словянських народів до боротьб о народну рівноправність. Так зродила ся у західних Словян (Словаків і Чехів) ідея всесловяньства (панславізму).

Ідея словянофільства (панславізму) в Росії приняла з початках 60-их рр. виразну політичну прикмету і змаганя в ті напрямі виявили ся в „Словянскомъ благотворительномъ комитетѣ“ в Петербурзї і єго філїях. Се словянофільство мал виразну ціху панрусизму на централїстичній основ

В супротивности до сеї централїстичної ідеї московських словянофілів розвинули українські народолюбці словянофільську ідею на федеративній основі, котра обстоювала права поневолених народних верств і виявила с у вільнодумних змаганях Кирило-Методіївськог Братства в Києві, в 40-их рр. XIX ст.

Вже на два-три роки перед заснованєм Братства св Кирила й Методія утворила в Києві патріотична молоді українська заходами Кулїша, що там був тоді учител (1843—1844) невеличку громаду, котра задумала видвигнут українську народність з духового занепаду, а українськи крепаків з умової і суспільної неволї. Молода київська гр мада перенялась ідеями Христової віри і тому всї вон добре знали сьв. Письмо та перенялись евангельською пра дою і любовію, вважаючи, що до такого дїла треба люди

чистих серцем, осьвічених і спосібних до християнської саможертви. В сій невеличкій громаді зародилась була перша думка, видавати книжки потрібні для самопізнаня, наклонити деяких панів-гуманістів, щоби заводили народні школи і тим положили основу народній просьвіті на Україні. Головою сеї громади був Шевченко, на котрого взирали товариші „як на якийсь небесний сьвітильник, яко видиме натхненя звиш“.

Окрім того й історія Словян була для київських громадян провідником і підоймою до великого подвигу і нема ніякого сумніву, що відродженє Словян (живий національний рух у Чехів і Словаків) було жерелом українського панславізму київських громадян. Тогочасний рух у польській літературі, іменно ідеї поета Красінського[1]), наука Товіянського[2]) і месіянізм Міцкевича не могли також остати без впливу на київську громаду. В польсько-українській тогочасній літературі (Чайковський: Powieści kozackie) були висловлені думки про всесловянське значінє Києва, а з тим вязали ся думки висказувані про всесловянське посланництво Польщі. В Києві пробували Поляки, що цікавили ся Словяньщиною і приязно відносили ся до провідників українського руху (Куліша відносини до Михайла Ґрабовського і Сьвідзінського). Отже сї ріжні впливи і місцеві услівя, серед яких находила ся київська українська громада, витворили проґраму всесловянського єднаня. Так провадила діло до р. 1845 українська громада в Києві, перенявшись ідеєю всесловянською, з котрою громадяне лучили змаганє до просьвіти на Україні і знесенє крепацтва.

---

[1]) Красїнський Жигмонт, оден з найзнатнїйших польських поетів, ур. 1812 р. в Парижі, ум. 1859. З его творів замітні прозові фантастичні і пророчі драми „Nieboska komedya“ „Irydion“, зображаючі боротьбу нового суспільства із старим, пророча поема „Przedświt“, „Psalmy przyszłości“. Красїнський — поет більше фільософічний, а в творчости зовсїм незалежний.

[2]) Товіянський, колишнїй ученик виленського університету, радник карного суду, екзальтований містик, пропаґатор дивачних доктрин про походженє і чищенє духів, покинув Вильно і поселив ся в Парижі, де зібрав собі 44 прихильників і оголосив ся їх учителем. У своїй науці месіянізму обіцював днї відродженя з духа. Поміж першими учениками Товіянського були Ґощинський, Міцкевич, Словацький.

В роції 1845. переселив ся до Києва Костомарів (заняв місце в київський ґімназії, а відтак катедру історії в університеті), де раньше зродилась ідея українського панславізму під впливом Корсуна і Метлинського, а особливо славіста Ізмаїла Срезневського. В Києві ознакомив ся Костомарів з товаришами української громади Кулїшем, Шевченком, Василем Білозерським й иншими, оповідав їм про словянське відродженє і звертав їх бачність на загально-словянські питаня. Питаня порушені Костомаровом викликували живі розмови, а іменно Шевченко був одушевлений словянською взаїмностю. Мало-помалу дозрівали погляди товаришів і київська українська громада перетворила ся (в перший день Різдва Хр. 1846 р.) під впливом Костомарова в Братство сьв. Кирила і Методія, злучивши змаганя всесловянські з українським националїзмом, на суспільно-полїтичній основі. До сего товариства належали, окрім в горі згаданих, Микола Гулак, Опанас Маркович (опісля чоловік Марії — Марка Вовчка), Олександер Навроцький[1]) і ин. Вони зложили устав сего тайного товариства (давнійша громада українська в Києві не мала ніякого писаного уставу, покровителями своїх змагань приняли словянських первоучителів (Кирила і Методія) а девізою їх було: „И оуразумѣете истину и истина свободитъ вы“. (Еванг. Йоана VIII. 32).

Члени Кирило-Методіївського Братства приняли ос[…] яку проґраму: Словяни повинні зєдинити ся в самостійн[…] полїтичні ґрупи на основі федеративного звязку поміж сло[…]вянськими народами; привилеї і станові права та крепацтв[…] мають бути знесені, а кожде племя повинно мати своє на[…]родоправство; управа, законодавство і просьвіта мають осно[…]вувати ся на релїґії Ісуса Христа; в справах віри має бут[…] релїґійна свобода і терпимість; в прилюднім богослужен[…] всіх єствуючих церков у словянських племен має бути з[…]

[1]) Навроцкий Олександер ур. 1823 р. в Полтавщині. скінчи[…] курс наук у київськім університеті (1847 р.). За участь у Братстві сид[…] 7 місяців у тюрмі і до 1851 р. був під поліцийним доглядом. Відтак сл[…] жив у Петербурзї, а після того в Ериванї, умер 1903. Писав поезії [...]ричні і переклав 12 пісень з Осіяна, деякі поезії Байрона, Шілер[…] Ґетого, Хомякова, Міцкевича (між иншими „Ода до юности“, „Фарп[…] та зладив пересьпів Гомерової Іліяди й Одисеї.

ведена словянська мова; має бути повна свобода мисли, науки і вільність печатати всякі писаня; в наукових інститутах словянських народів мають відбувати ся виклади всїх словянських язиків і лїтератур.

Кирило-Методіївські товариші переняли ся думкою, що до такого великого дїла треба нових людий і сили нової; а тою силою повинна бути чистота серця, праведна осьвіта й свобода простого люду. Тому членами Братства могли бути лише люди відомі з непорочного житя й праведної осьвіти. Задля того постановили вони дбати, щоби на Україні було як найбільше письменних людий. Найкрасшим способом ширити свою проповідь уважали вони устне й печатне слово й добру науку дївчат, яко материй і сестер сих діячів, що мали ширити осьвіту серед простолюдя. Тому й дбали вони, щоби на Україні було як найбільше письменного жіноцтва. (Таким поглядом свого часу переняв ся був також Квітка яко директор інститута для дворянських дївчат у Харкові). Окрім того члени Братства пильно заходили ся, щоби було знесене крепацтво. Тому постановили мало-помалу підготовити до сеї спасенної думки й уряд та панів з підмогою науки і підмови, а простолюдє до нової красшої долї з підмогою народних шкіл. Задля того мали нахилити до сеї думки панів, щоби заводили сїльські школи.

Ще докладнійше і виразнійше з національного становища були подані загальні засновки приложені до місцевих відносин особливо з оглядом на Поляків і Москалїв у „Книзї Битія“ або „Законъ Божій“, написанім М. Костомаровом. Слїдом тодїшнього словянофільства Костомарів у сїй книзї ідеалїзує патріярхальне словяньство і протиставить єго ґерманському живлови. Він уважає український нарід найчистійшим і найвірнійщим представником демократичного живла, подає погляд на історичний розвиток Польщі й України й еї упадок. Але хоч Україна лежить у могилї, каже Костомарів, вона не вмерла, а встане з могили і знов кликне до своїх братів-Словян та стане незалежною речю-посполитою в союзї словянськім.

Окрім тих змагань до підему з вікового занепаду і до відродженя українського суспільства члени Кирило-Методіївського Братства постановили рішучо зірвати з царською

самовладою та оперти зєдинених Словян під верховладою Росії на основах демократичної федерації. Федерація мала би бути „Словянськими зєдиненими державами.“

Стоячи на основі національної самостійности й окремішности українського народу, члени Кирило-Методіївського Братства дбали про розбудженє національної сьвідомости Українців, а одушевлені народною мовою відносили ся з великою увагою до московського і польського письменьства. Коли поезія Шевченка була проникнута щирим українським народовством і він у поетичній формі давав вислів поглядам Братства на українську народність, то Куліш і Костомарів обрабляли історію й етноґрафію України головно науковим способом, а врядигоди критичними й публіцистичними розвідками пояснювали єство та задачі українства.

Члени Братства сходили ся на дружні розмови у Гулака. Студент Петров, що жив у тім домі за деревляною стіною, чув відорвані слова їх розмови і умів так підлестити ся Гулакови, що сей розказав єму про се товариство, а навіть впровадив єго до Братства. Тоді Петров, розвідавши про все, доніс власти. Наслідком того доносу арештовано десять членів сего товариства і посаджено їх у кріпости або розіслано на урядову службу в далекі ґубернії Росії. Костомарова увязнено на передодні єго весіля [1]), а Шевченка [2]), коли перевозив ся поромом на Дніпрі до Києва, щоби відтак з Кулішами поїхати за границю на дальшу науку малярства. Також сама доля постигла й инших товаришів.

Увязненє членів Товариства сьв. Кирила й Методія спинило розвиток українського письменьства на цілий десяток літ, а проґрама того товариства лишила ся теорією розбитої київської громади української. А всеж таки в пізнійших літературних і наукових працях давних товаришів та їх наслідників проявляв ся відмінний від московського погляд на розвиток літератури і словянські відносини, погляд, в котрім було історично багато вірного і з людського становища багато справедливих домагань.

---

[1]) 29. марця 1847 р.
[2]) 5. цьвітня 1847 р.

28. Українська Трійця.

Найвизначнійшими представниками ідей Кирило-Методіївського Братства — українською трійцею були: Костомарів, Шевченко і Куліш, котрих письменську і громадянську діяльність тепер розглянемо.

Микола Костомарів, головний починник і душа Кирило-Методіївського Братства, уродив ся (16 н. ст. мая 1817 р.) на слободі Юрасівці у Вороніжчині, де українське населенє межує вже з московським. Батько єго був дідичем та оженив ся з українською селянкою. На одинайцятому році житя грабівники вбили єго батька і з того часу вихованє молодого Миколи оставало в руках матери. По скінченю вороніжської ґімназії перейшов він у харківський університет, де під впливом проф. Луніна, ученого европейської міри, одушевив ся історією, а під впливом проф. А. Метлинського і товариша Ізмаїла Срезневського народовіданєм та став записувати народні думи й пісні і тим способом на основі устної народної словесности вивчив основно українську мову. Тодішній Харків був осередком українського руху („Українські Атени") і Костомарів увійшов там у кружок української молодежи (з А. Корсуном, Петренком, Щоголевом, Кореницьким, Бецьким і ин.), перенятої ідеєю відродженя української мови і літератури. Тоді вже під прибраним іменем Єремії Галки почав він писати українські поетичні твори, в котрих зобразив злиденне положенє українського народу, а притім вказував на підєм народного духа і бистрий перехід народу від безпомічної безсильности до могучої прояви народної рішучости. В драматичнім творі „Сава Чалий" зобразив Костомарів прославленого в народній пісні честилюбця тяжко покараного за зраду свому народови, а в траґедії „Переяславська ніч" представив терпіня і героїчні подвиги народу і торжество всепрощаючої христіянської любови.

Українські поетичні твори Костомарова [1]) не мають великої мистецької стійности, (більше поетичного хисту виявив він у драматичних творах), а всеж таки є вони певним зворотом від романтичного сумованя за минувшиною на

---

[1]) Збірник творів Єремії Галки, Одесса 1875, а також: Руска письменність, видане товариства „Просьвіта" у Львові 1906, т. IV.

шлях красшого розуміня української старовини та сучасности, подають нові мотиви та виявляють національну сьвідомість. Тимто, коли Метлинському насували ся сумніви, що „рідна мова може як сьвічка сконає“, то Костомарів висловив надію на красшу будучину.

Сьпіваючи про „чародійную славу“ „Еллади“, котрої діти „гризлись із собою як зьвірі“ і вона тим побутом „зопсувала найкрасчий восточного неба дар“, мав поет без сумніву на приміті і Словяньщину та нашу безталанну Україну. Але при всім тім він не зневірив ся, він вірив у красшу будучину і висловив надію, що настане:

»День великий. день воскресний,
День Божої слави :
В прах розсиплють ся будови,
Старосьвітські справи«. (Руск. Писм. IV. 268.)

Костомарів голосив ті самі думки, якими були переняті Кирило-Методіївські братчики, а доторкуючись тут політично-суспільних питань, бачив їх розвязку на християнській основі.

Між епічними творами визначають ся дві гарні поеми в романтичнім напрямі, написані на основі народних переказів: „Брат з сестрою“ і „Ластівка“. Перша поема звязана з добою Татарщини (козак оженив ся з купленою у Татарина полоненою дівчиною), а в „Ластівці“ зобразив переміну вдови у ластівку з жалю за вбитим на війні сином.

Головною цариною діяльности Костомарова була історія. Єго найбільш цікавили спомини минувшої могутности і слави українського народу, згадки про підєм і боротьбу народних верств за віру, народність і рідний край проти всякого гнобленя. Тимто він приготовляв ся до університетської професури і написав розвідку „О значеніи уніи въ западной Россіи“ (1842 р.), одначе сю розвідку з понуки харківського архиепископа нїби то задля „вельми різких і неосновних, сумнївих поглядів“ спалено, а Костомарів не дістав наслідком того катедри історії в харківськім університетї. В другій розвідці „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“ (1843 р.) намагав ся на основі українських народних пісень виказати психольоґічні типи народного житя. Але й ся розвідка при всїй науковій стійности стрінула ся з різкою критикою москов-

ських учених необізнаних з народним українським житєм. Костомарів приняв тоді становище гімназийного учителя в Рівнім на Волині, де розслїджував добу Хмельниччини і приготовляв засоби до історії Богдана Хмельницького. Але вже в 1845-ім році київський університет покликав єго на катедру історії.

В Києві заснувало ся головно з єго почину на Різдво 1846 р. Братство сьв. Кирила і Методія. Наслїдком доносу увязнено членів сего братства, а Костомарова передержано рік у Петро-Павлівській твердинї „за утворенє тайного товариства, в котрім обговорювано злуку Словян в одну державу" і вислано єго на урядову службу в Саратів (у статистичнім комітетї) з забороною писати і печатати свої твори. В 1857 роцї помилуваний царем Александром II., виїхав він із Саратова за границю, а коли вернув у Петербург (1859 р.), напечатав у „Отечественныхъ Запискахъ" історичний твір п. з. „Богданъ Хмельницкій" [1]), котрий поставив єго відразу в перших рядах істориків у Росії. Петербурський університет покликав єго на тій основі на катедру історії, котру там викладав від листопада 1859 до мая 1862 р. з таким успіхом, що не тілько студенти, але й старші люди залюбки єго слухали, а одушевлені викладами слухачі на раменах виносили улюбленого професора із салї. Наслїдком заворушень між академічною молодежю правительство зачинило університет і заборонило Костомарови викладати історію. Колиж (в 1862 р.) знов відчинено університет, не покликано вже Костомарова на катедру, а полишено єго в урядовій службі з професорською платою яко члена „Археоґрафічної комісії", в котрій видав 10 томів до історії України п. з. „Акты Южной и Западной Россіи". Тодї з В. Білозерським і Кулїшем заснував він науково-лїтературний місячник „Основа" (1861—1862), в котрім історичними й історично-політичними розвідками розвивав думки про демократію й федерацію на основі по-

---

[1]) „Богдан Хмельницький" появив ся 2-им виданєм 1859 р. в 2-ох томах, а 1887 р. 3-им виданєм в 3-х томах. Український переклад сеї моноґрафії появив ся в „Руск. Істор. Бібліотецї" Ол. Барвінського т. IX—XII в Тернополї 1888—89 р.

шани всякого народу, яко одинокого способу уладжуваня словянських справ.

В 1859—1862 р. повіяло на Україні привітнійшим вітром для просьвітного руху, а тоді українські народолюбці стали засновувати недільні школи і писати шкільні книжки українською мовою. Костомарів намагав ся надати сим заходам практичний і реальний напрям і в розвідці п. з. „Мысли Южнорусса“ (Основа 1862, V.) про научуванє в українській мові, вказав на те, що простолюдю треба приступним ладом подавати необхідне знанє. Українське суспільство зложило поважну квоту на печатанє українських учебників для недільних шкіл. Але цензура не позволила напечатати навіть українського перекладу Євангелій Ф. Морачевського [1]). Тоді Костомарів передав лишні з видавництва учебників гроші Петерб. Академії Наук на нагороду за виданє Українського Словаря, котрого спорудженя і виданя довершив Борис Грінченко (в IV-х томах 1907—1909).

Після того забрав ся Костомарів виключно до наукової роботи по книговнях та архівах, а добутком сеї довголітної запопадливої праці явило ся 16 томів п. з. „Историческія монографіи и изслѣдованія“, відтак у VI-ти томах „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“. Найбільша частина єго монографій присьвячена історії українського народу, котрого не добачали попередники Костомарова поза князями і гетьманами. Він звів разом нитки історії Київської Руси дотатарської доби і козацької України від єї починів аж до упадку Мазепи, а крім оповідань про походи, дипльоматичні змаганя і політичні коромоли зобразив визвольну боротьбу українського народу. В „Історіи въ жизнеописаніяхъ“, окрім оповіданя історичних подій подав літературні образи діячів України XVII ст,, в котрих пояснив письменське житє України з доби церковних братств, коли українська просьвіта була ще громадською справою [2]).

---

[1]) Переклад сей в перерібці П. Житецького напечатано аж в р. 1905—11 в Москві з дозволу С. Синода.

[2]) В „Руск. Істор. Бібліотеці“ Ол. Барвінського напечатані українським перекладом істор. моноґрафії Костомарова в т. II., IX—XV., а переклад Ол. Барвінського „Исторіи въ жизнеописаніяхъ“ появив ся

З поглядами українського народовця звернув ся Костомарів також до історії Московщини і своїми монографіями з того обсягу причинив ся до зросту демократичних цумок у московськім суспільстві і доторкнув ся також історії Польщі з демократичного становища та слідив за національним духом у подіях XVII—XVIII ст.

При всім тім одначе головним предметом єго історичних дослідів був український нарід. „На нарід глядів Костомарів яко на живий організм“, каже В. Антонович. „Історичні одії про житє і долю сего народу черпав він з архівних окументів і старинних літописий; одначе сї події не остали в зображеню історика сухим вичислюванєм осіб і змагань, не були самою тільки перґаменовою основою кабінетої роботи. Дієві особи, події, цілі доби оживали в богаій творчій уяві автора і не затрачуючи реальних, провіреих строгою критикою прикмет історичної правди, стрясали себе гробову плісню і виринали в повних житя образах“. ля доповненя і оживленя сухих нераз літописних і документальних подробиць черпав Костомарів „краски з етнографії для живописаня побуту і поглядів народних верств. им етноґрафічним засобам учений історик не признавав чивидно дійсного значіня, але в збережених в устній слоесности історичних натяках і згадках старав ся схопити оральну фізіономію доби, доповнити ними ті ніжні, тонкі, евловимі черти, що вивітріли і засохли в строго історичих памятниках. Яко історик віруючий у могутність свого ароду, не вагав ся він відкинути се, що, хоч миле иноді атріотичному почуваню, не видержує критики, або такі пеекази, що граничать часто з панеґіриком. Яко письменник либоко народолюбивий, перенятий глибокою вірою в бучину українського народу, в єго могутність і духові сили, остомарів не міг вязати ся такими маловажними зглядами, бережене хоч би давних, але фальшивих переказів і осноного на них фальшивого національного самопідлещуваня“.

Хоч Костомарів писав свої твори, особливо научні, сковською мовою (головно з оглядів на цензурні постаови), одначе вони присьвячені майже виключно поясненю

тпм виданєм з ілюстраціями п. з. „Історія України“ М. Костоова у Львові 1918 р.

історичної долі України й українському народови. Та хоч літературна спадщина єго в українській мові невелика, належить він до перворядних українських діячів. Дорогою історичних і народописних дослідів він справді більше, як хто инший, причинив ся до вияснення внутрішньої історії України, а своєю діяльностю до поглибленя національної сьвідомости серед українського суспільства. На історичній ниві здобув собі Костомарів визначне становище яко одинокий історик-мистець, що вмів живописувати минувшину в доведених до справдешнього мистецтва живих образах осіб, звичаїв і подій. Костомарів належить неперечно до найбільш трулящих і плодовитих письменників [1]), а обставини, серед яких він жив і трудив ся та й єго професорське становище зложили ся на те, що писав свої твори переважно московщиною. Отсї обставини, як і погляди ним висловлені з нагоди початкової науки в недільних школах, в критичних оцінках деяких українських видань і замітки єго з нагоди літературної діяльности в останних роках Куліша дали привід до не зовсїм оправданих висновків про погляди Костомарова на задачі української літератури, начеб він замолоду „не додумавсь, як на схилї віку, до теорії „литературы для домашняго обихода“. Із згаданих поглядів Костомарова одначе годї висновувати, начеб він був противником розвитку самостійного й окремішнього українського письменьства. Він жеж сам писав українською мовою літературні твори (між ними і дві прозові розвідки), перекладав европейських поетів, одушевляв ся появою цінних творів українських письменників (Нечуя-Левицького Старицького, Кулїшевих перекладів Шекспіра) і сам виявляв намір написати історію України для народу українською мовою. А що при всїй горячій любови України і рідної мови Костомарів був приневолений не одно промовчувати, то робив се очивидно не задля того, начеб понехав свої погляди, а тому, що в Росії не було анї свободи печати, ані особистої волї. Задля того в єго писанях проявляє ся инколи невиразне становище в тих справах, а обережність єго можна виправдати страданями і переслїдованями, які він перетерпів яко основник і провідник Кирило-Методіївського

[1]) Бібліоґрафічний покажчик вказує 316 єго творів і розвідок.

Братства, опісля яко професор історії в петербурськім університеті й український діяч до самої смерти. Костомарів, правда, ставив тоді на першому місці видане українського словаря і граматики, щоби дати українській мові міцні підвалини, відтак указував на потребу книжок для початкової науки, а що буде потреба дальше писати, се, як він висловлював ся, вкажуть обставини, і тим самим бажав широкого розвитку українського письменьства, не тілько одної початкової словесности для народу. Що сего погляду не висловлював рішучим способом, можна виправдати тими обставинами, що навіть за строго научні єго історичні твори переслідували єго вороги і цензура, а тим паче за писаня в справі становища і розвитку українського народу.

Як у прилюднім житю зазнав Костомарів тяжких злиднів, так і в родиннім житю переслідувала єго лиха доля. З приводу Кирило-Методіївського Братства увязнено єго на передодні вінчаня і розлучено з судженою, котра опісля віддала ся і аж під вечер єго житя блиснуло єму на хвилину сонце родинного щастя. Коли овдовіла єго колишня суджена, одружив ся він з нею і тоді стала вона не тілько єго дружиною, але й помічницею в наукових працях. Задля ненастанної праці постарів ся він перед часом, але до останньої хвилї не випускав пера з рук, поки двократна нещасна пригода не вкоротила єго житя в Петербурзї (умер 7-го ст. ст. цьвітня 1885 р.), так що не вспів довершити деяких розпочатих писань. З вірою в правдивість ідей, котрим присьвятив Костомарів усе своє житє, перемагав він усякі сумніви і брав ся все з молодечою енерґією і чисто українським завзятєм до своїх робіт у змаганю до ідеалу, котрий так гарно висловлений єго другом Шевченком:

»А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати«.

Тарас Шевченко се найзамітнійше і найвизначнійше явище на ниві українського письменьства і нашого народного житя. „Житє такого чоловіка, як Шевченко, замічає влучно М. К. Чалий, має велике значінє не тілько для сучасности, але й для грядучих поколїнь. Поява єго — се не злучайність: з іменем Шевченка звязана доля многих міліо-

нів народу, в нім, як проміні в огнищі сочки зосередили ся духовні сили нашого кріпостного люду; він виріс з рідної ниви, облитої пóтом і кровю нашого кормильця-селянина. В особі поета нарід пізнав своє невідрадне положенє і вислав єго на виднó осьвіченого миру, в середовище цивілїзованих верств, голосити їм свої сердешні думи що тяжили на нім протягом віків“. — „Шевченко, каже Костомарів, був вибранцем свого народу в прямім значінк сего слова. Нарід неначе вибрав єго сьпівати замість себе Поезія Шевченка — се пряме продовженє народної поезії — пра́весна єї доня. Муза Шевченкова роздерла завісу народного житя.“

Мало що не в кождім народі являють ся по всї часи великі поети, вістники любови, правди і волї, борцї із су противними їм живла́ми. Одначе навіть у таких визначни поетів проявляє ся инколи певного рода роздвоєнє між ї творами і житєм їх. Але такого роздвоєня нема у Шевченка. Він оден і той сам у своїх творах, у „Кобзарі й инших писанях, в „Записках“ і листах, — всюди проявлят ся ті самі гадки, ті самі почуваня і змаганя цїлої єго личности протягом усего єго житя; він являє ся нам взірце вою цїлостю у своїх почуванях, змаганях і дїлах свого жит Шевченкового „Кобзаря“ можна назвати найкрасшою ча стиною, одною великою поемою єго житя, котре нерозри ними звязками злучене з усїма єго творами. Житє Шевченк дає нам такий величний образ тїсної злуки чоловіка і поета що вельми мало можна найти подібних прикладів в істор людства. Безсмертну стійність і глибоке виховне значін мають Шевченкові твори, але поміж єго творами найбіль шим, найпіднеслїйшим являє ся саме єго житє серед можлив найтруднїйших обставин неначеб мистецьким будівничи збудоване і зломане, поки ще було довершене. Ледви ко трий із сьвіточів людства пізнав у такій мірі як Шевченко що „житє — то боротьба“. Цїле єго житє було важкою бо ротьбою за любов і правду, за волю та за добро людства се була величка, але заразом страшна трагедія.

Дитячий вік Тараса. Тарас Шевченко-Грушівський ро див ся 25. лютня (ст. ст.) 1814 р. в Моринцях (Звениго родського повіту, в Київщинї). Батько Тараса Григорі і мати Катерина були крепаками спольщеного дїдича-Нім

Енгельгарда і се крепацтво спадало й на Тараса. Дід Тараса, Іван, побравши ся з Грушівською, став писати ся двома родинними іменами: Шевченко Грушівський та й Тарас в школі іменував ся Грушівським. У півтора року переніс ся батько Тараса з Моринець до Кирилівки і тому всі дитячі спомини Тараса вяжуть ся з сею місцевостю. Скоро і мило збігали дні малому Тарасови посеред дитинних мрій. Околиця, де родив ся і жив Тарас, вельми живописна, тому природа і єї прояви звертали на себе бачність молодого хлопяти і оживляли єго буйну уяву, а бистрий і поетичний ум спонукував єго побачити в дійсности сї образи, які витворив собі в уяві (єго вандрівка до желїзних стовпів, що в єго уяві підпирали небо).

Однак не довго тїшив ся Тарас сим справдешним щастєм; надійшли хвилї, що затроїли єму дитячу волю і рано знївечили єго щастє. Се були колючки і терня, що зміцняли єго духа. Перше нещастє, яке постигло Тараса на десятому роцї єго житя — се була смерть матери. Про се згадав Тарас опісля (1850) з тяжким серцем:

»Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою
Ще молодую у могилу
Нужда та праця положила.«
(Руська письм. V. 2. ст. 56.)

Батько Тараса, маючи господарство а при тім шестеро дрібних дїтий, був приневолений в друге оженити ся і дати дїтям мачуху. Мачуха мала свої дїти і задля дїтий-зведенят настали в родинї злиднї. Мачуха найбільше не любила Тараса задля єго пустотливої вдачі. З того часу щезли з Шевченкової хати хвилї згоди і домашнього щастя. „Не минула година без колотнечі і зачіпки між нами дїтьми, пише сам Тарас, не минула година без суперечки й зачіпки між батьком і мачухою“. Змалку лишений любови і материнських ласк, навик він скупляти ся в самім собі і став недовірчивим. Батько віддав єго до дяка в науку. Але мертва наука не припала до вподоби непосидючому хлопцеви. Він радше слухав біблійних оповідань батька, або споминок з давної бувальщини, особливо оповіданя про Коліївщину столїтного

свого діда Івана (що був єї самовидцем), а се врило ся гли
боко в тямці малого хлопця.

»Бувало в неділю, закривши Мінею, — —
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину...
Столітнії очи як зорі сияли,
А слово за словом сьміялось, лилось...
І мені малому нераз довелось
За титиря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче..«

(»Гайдамаки« епільоґ.)

З того часу, як опісля оповідав Тарас свому прият
леви Сошенкови, зародила ся в єго думці ідея поеми „Га
дамаки“.

Опісля настали для Тараса тяжкі невзгодини. В д
роки по смерти матери дізнав Тарас другої важкої втрат
Умер єго батько Григорій, а умираючи згадав і про Тара
„Синови Тарасови з моєї спадчини нічого не треба“, сказ
натхнений віщим духом. „Він не буде аби-якою людино
з него буде або щось дуже добре, або велике ледащ
для него моя спадчина або нічого не буде значити, або
чого не поможе!“ Одинайцятилітний Тарас став кругл
сиротою. Нераз сидів він під тином у старій ряднині,
маючи про гірку сирітську долю. Однак мачуха не дава
єму дармувати. Від раної весни до пізної осени Тарас г
череду, а зимою ходив до школи до дяка Богорського
був єго „попихачем“. Тарас без великого труду вивч
граматку (буквар), часослов і псалтир, і дяк не задав
собі при науці з Тарасом багато праці. Нераз опісля по
лав він Тараса читати псалтир над мерцями і для заох
давав єму десяту копійку. Але сваволя Тараса розстро
скоро згоду між учителем і учеником. До тогож дяк
чоловік простий, пяниця і часто знущав ся над малим хл
цем. Коли Тарасови надоїла лайка і бійка дяка, утікав
„в сьвіт за очи“ і скривав ся в саді сусїдного селянина,
виглядів собі сховок у корчах калини. Сестра Ярина п
носила єму їсти і там скривав ся Тарас цілими днями пе
дяком і мачухою. Тодї то мабуть серед чудової прир
розбудила ся в нїм охота до рисованя, бо, сидячи в бур
рисував собі коний, москалів і т. и. Але наблукавши ся
лими днями, був Тарас приневолений знов вертати до св

гнобителя. Зненавидївши лютого пяницю-дяка, відплатив він єму за жорстокість власною єго тростинкою й утїк від него. Школою Богорського скінчила ся початкова наука Тараса.

Шевченко глядає учителїв малярства. Тепер бажав він взяти ся до рисованя і малярства, до чого ще змалку мав велику охоту. Тож ходив по селах та глядав собі тямущого учителя малярства, як сам каже:

»Ходи́в я та пла́кав, та люди́й шука́в.
Що́б до́бру навчи́ли...«
(Руск. Письм. V. 1. 226).

В сїй вандрівцї за учителем малярства попав Тарас на такого пяницю, як Богорський, то знов на дяка-ворожбита, що глянувши на єго ліву руку, сказав єму рішучо: „У тебе нема кебети нї до чого, ба й нї до шевства, нї до бондарства“. Втративши надїю стати малярем, тринайцятилїтний Шевченко вернув до Кирилівки і став, як сам каже, „пастирем стад непорочних“, себ то громадським пастухом. Але охота до живописи спонукала єго піти ще в село Хлипнівку, що славилось малярями. Там приняв єго оден з малярів на дві недїлї на пробу, а помітивши у Тараса талант до малярства, порадив єму, щоби постарав ся о дозвіл у дїдича вчитись у Хлипнівцї малярства, бо без дозволу бояв ся довше держати у себе чужого хлопця-крепака.

Тарас послухав ради маляря і пішов за дозволом у Вільшану, де жив Дмитренко, управитель дібр Енгельгарда. Дмитренкови припав до вподоби живий і цікавий хлопець і він взяв єго на службу до двора. Саме тодї обняв молодий Енгельгард майно свого батька. Він приказав Дмитренкови зпоміж сїльських хлопців набрати посібних до двірської служби. Таким способом і Тарас став комнатним козачком. Охота до малярства не покидала Тараса, причинивши єму чимало горя. Енгельгард їздив часто до Вильна, Варшави, Києва й до Петербурга і брав з собою Тараса. В подорожах сих збирав собі Тарас „нишком-тишком“ рисунки, щоби було опісля з чого дома перерисовувати. Проживаючи якийсь час у Варшаві, віддав Енгельгард Тараса до якогось комнатного маляря на науку. Маляр замітив у свого ученика незвичайні здібности до малярства, однак не вмів єго більше нїчого навчити окрім

мальованя стелї та стїн. Але був на стїльки сумлїнний, що прийшовши по роцї до пана за умовленою платою, просто висказав єму свою думку про Тараса. З поради того маляря віддав Енґельгард Тараса до знатного в тім часї портретиста варшавського Лямпі. Пан обрахував ся, що може з часом мати велику вигоду, коли єго крепак навчить ся малярства. Тарас почав отже ходити до него на науку трохи не цїлий рік. Вже в Вильнї познакомив ся Тарас з Полькою Варшавянкою, котра не була крепачкою і в перший раз пізнав та глибоко почув своє людське достоїнство. Любов тої Польки, опанованої запалом польського повстаня, мала великий вплив на єго хоч пригнетену, але глибоко чутливу вдачу. Тарас вивчив ся тодї красше польської мови й опісля читав поетичні твори Міцкевича, Богдана Залєського й естетику Лїбельта. Та перша любов, як сам признає, облагороднила єго душу і вивисшила єго у власних очах. „Я вперше тодї прийшов на думку“, оповідав опісля Тарас свому приятелеви Сошенкови, „чому і нам нещасним крепакам не бути такими людьми, як і инші вільні верстви?“ Для бідного сироти розкрив ся новий сьвіт. Але те хвилеве щастє не дало єму нї на часинку забути про свою невідрадну долю. З одного боку єго гірка минувшість, крепацтво, з другого вільна воля і незалежність инших верств — все те страшно мучило Тараса і доводило до розпуки. Однак Тарас не загинув.

Енґельгард виїхав з Варшави з цїлим двором до Петербурга та взяв з собою і Тараса. Тут віддав єго на 4 роки на науку маляреви Шираєву, котрий нераз тяжко побивав Тараса. Тарас пильно займав ся малярством а в ясні весняні ночи ходив у царський „Лїтний Сад“ і там відрисовував статуї, якими був прикрашений той сад. Там зустрінув ся і познакомив ся Тарас із земляком своїм Іваном Сошенком, що опісля став учителем рисованя в Ніжені Сошенко дізнав ся з оповіданя Тараса про єго нещасну долю, познакомив Тараса з приятелем своїм Евгенїєм Гребінкою, що був тодї в Петербурзї канцелїстом у комісії духовних шкіл, і з ним став радити ся, як би помочи бідному землякови. Гребінка заняв ся щиро долею Тараса, казав єму приходити до себе, давав єму всякі книжки (твори Котляревського, Артемовського, Квітки й ин.), подавав деякі відомости і т. ин. Опісля Сошенко представив Тараса секре-

тареви академії мистецтв, Українцеви Григоровичеви, і знаменитому маляреви Карлови Брюлову, а з Гребінкою бував Тарас часто у придворного маляря Венеціянова. Сей познакомив Тараса з славним московським поетом Василем Жуковським, що був учителем наслїдника престолу (опісля царя Александра II). Знакомство з такими людьми не могло бути без впливу на розвиток молодого чоловіка. Розмови, яким він прислухував ся в їх домі, книжки, що діставав від Гребінки, бистро подвигнули вперед осьвіту Тараса. Провівши весь день на роботї (мальованю вікон, стін, стелї і иноді й парканів), Шевченко забирав ся нічю до своєї хати на горищі і читав усе, що єму попало в руки. А память у него була надзвичайна.

Шевченко належить до тих незвичайних людий, яких д'Ізраелї [1]) назвав пізно вихованими генїями — sero sapientes. Не набравши ся змалку початкової осьвіти, якаб єму улекшила трудну дорогу до поважної науки, поет-самоук привоював собі з великим трудом наукові відомости без ладу і системи, але одолївав трудности і велика сила присвоєних відомостий не задавила єго таланту. Тарас зачудував Сошенка поступом у науках. Бажаючи лїпше познакомити ся з напрямом єго таланту, задав Жуковський Шевченкови тему: описати житє артиста (митця) [2]). Не відомо, на скілько Шевченко вдоволив знатного романтика, звісно лиш те, що з того часу Жуковський пильно заходив ся, щоб єго визволити. Та хоч сим займали ся впливові люди, всеж таки справа поступала вельми помалу. Тимчасом Шевченко ходив у сьвята до музея мистецтв при царській зимовій палатї і приглядав ся творам славних малярів, а в Лїтнім садї став писати перші свої вірші. З тих поетичних починів Тарасових напечатано опісля лише баляду „Причинна“.

А всеж таки Шевченкови щораз тяжшим здавалось єго крепацтво і доводило єго до божевіля. Тимчасом Брюлов

---

[1]) д' Ізраелї (льорд Біконсфільд), англїйський державник і письменник (1804—1881).

[2]) Опісля Шевченко обробив сю тему в повісти написаній московською мовою п. з. „Художникъ“ (переложеній українською мовою), де описує частину свого житя, коли вчив ся в академії мистецтв під управою Карла Брюлова.

намалював портрет Жуковського і за 10.000 рублів з продажі сего портрету куплено волю Шевченкови 22. цьвітня 1838 р. В память сеї незабутної події свого житя присьвятив Шевченко двом своїм добродіям знамениті поеми: Жуковському — „Катерину“, а Григоровичеви — „Гайдамаки“.

Шевченко від викупу з крепацтва до засланя в неволю. З того дня почав Тарас ходити до академії мистецтв (крепакам був заборонений вступ до сеї сьвятині) і став скоро одним з найліпших учеників-товаришів Брюлова. В академії заприязнив ся Шевченко з Німцем Штернберґом і читав з ним романи Вальтер-Скота в московськім перекладі, а в Поляка Демського дістав історичні твори Лєлєвеля і поезії Міцкевича. Крім того читав Тарас з поради Брюлова біблію, історію, а в перекладах твори Гомера, Гете, Шілєра, Шекспіра, московських і польських письменників, учив ся французької мови і слухав академічних відчитів. Брюлов познакомив Тараса з передовими петербурськими домами, а Тарас часто ходив по вечерах, неначеб хотів заглушити спомини про гірку долю минувших літ. Деколи сидів дома, але мало займав ся малярством, а все було то сьпіває, то вірші пише. Однак поет наш сам не знав літературної стійности своїх творів і (окрім Сошенка, котрий звав їх „нікчемними“) перед ніким з ними не виявляв ся. Аж Полтавець, дідич Петро Мартос, прочитавши принагідно деякі Шевченкові поезії, подбав про перше видане Тарасового „Кобзаря“ в Петербурзі 1840 р. Але як тільки появив ся „Кобзар“, стали московські критики піднимати на глум українську мову і народність. На Україні повитали єго з нечуваним одушевленєм. Небавом напечатав Шевченко поему „Гайдамаки“ (1841 р.), приняту також вельми неприхильно московськими критиками, що конечно хотіли поета спонукати писати московською мовою поеми з висших верств суспільства. В тім часі познакомив ся Шевченко з Яковом Кухаренком, отаманом чорноморських козаків, і зараз заприязнив ся з ним, а відтак з Осипом Бодянським. З оповідань Кухаренка зацікавив ся Тарас природою і долею свободолюбних гірняків кавказьких, а знакомство з Бодянським пособило вивченю історії України і розкрило поетови широкий сьвіт — Словяньщину.

В р. 1843. поїхав Шевченко на Україну, не бачивши чотирнайцять літ рідного краю. В осени вернув у столицю, а літом 1844. р. поїхав знов у рідний край, укінчивши академію мистецтв. Притім дістав він золоту медаль і (в 1845. р.) титул „свобідного артиста (митця). На Україні проживав Тарас у знакомих і приятелів в Чернигівщині та в Полтавщині (між иншими в Олександра Чужбинського і Григ. Тарновського) і придивляв ся гулящому житю українських панів по дворах та хуторах, але стрічав між ними і таких, у котрих під покришкою чудацтва тліла іскра щирої любови свого краю і народу.

Григорій Тарновський поручив Шевченка князеви Миколаєви Репнінови в Яготині (в Полтавщині), ґенерал-губернаторови „Малоросії“, одному з найбільш осьвічених і вільнодумних людий тодішньої Росії і в него найшов наш поет щире принятє. В тім часї написав Шевченко поеми „Іван Гус“ і „Кавказ“, а при писаню останньої користував ся оповіданями Чужбинського, котрий осеню 1846. р. вернув з подорожи на Кавказ. Після того поет поїхав з Чужбинським у Київ і там дістав місце „рисовальщика“ при археографічній комісії. З порученя комісії їздив Шевченко по Україні, рисував види памятних історичних місць і будівель та розкопував могили. В Києві познайомив ся Тарас з громадою патріотичної молодежи української, що там утворила ся (1843—1844. р.). В тій громаді зродила ся думка — видавати книжки потрібні для самопізнаня та просьвіти українського народу, з підмогою деяких панів-народолюбців українських заводити народні школи і тим положити основу всенародній осьвіті в Україні. В сій громаді вели ся також широкі розмови про Словяньщину а те, про що громадяни поміж собою науковим способом розмовляли, виповідав Шевченко поетичними образами. Отоді то Шевченко понаписував високі свої твори: „До мертвих і живих“, „П. О. Шафарикові“ й ин. В 1845. р. переселив ся до Києва Костомарів і за єго впливом з української громади київської утворило ся (в перший день Різдва Хр. 1846. р.) тайне „Братство сьв. Кирила і Методія“, а Шевченко своїми віщими творами підносив духа своїх приятелів.

Небавом опісля засвитала для нашого поета надія на красшу будучину. Заходом княгині Репніної дістав Шевченко місце професора живописи в київськім університеті (1847 р.) і вже мріяв про живописну академію на Україні, коли тимчасом лиха доля повернула все иншою дорогою. В січні 1847. р. був Шевченко на хуторі Мотронівці (в Чернигівщині) бояриnом на весілю Куліша з сестрою Василя Білозерського, Олександрою, (що опісля виступила з народними оповіданями під прибраним іменем „Ганна Барвінок"). Молода Українка так одушевила ся талантом Шевченка, що жертвувала своє віно (3.000 руб.), щоби він тільки добув собі академічний паспорт за границю для дальшого образованя в малярстві. Шевченко щасливий, як ніколи досі поїхав, щоби в Полтавщині і Чернигівщині позбирати розкинені по людях свої рукописні твори і вертав уже з Чернигова до Києва, коли тут єго увязнено підчас перевозу поромом на Дніпрі (5. цьвітня 1847. р.)[1]. Тодіж увязнено й Костомарова і вісьмох инших Українців, членів Кирило Методіївського товариства, на донос студента Петрова.

Шевченко в неволї аж до визволу. Шевченка відвезли до Петропавлівської кріпости під Петербургом, де просидів три місяці, а відтак рішено „за складанє революцийних і в найвисшому степени сьміливих віршів, яко людину з міцним здоровлєм, вирядити салдатом в Оренбурський окремий корпус з правом вислуги". Начальству віддано Шевченка „під найпильнійший догляд" і заборонено писати й малювати, а опісля й листувати ся з приятелями. Єго вислали в Оренбург над Уралом, а відтак перевели в Орську кріпость. Але й тут, блукаючи в пустих киргізських степах понад Уралом, не перестав наш поет згадувати своєї України, хоч довелось єму „з віршами ховатись, мережати книжечку, сьпівати й плакати у буряні". Він писав:

». . . . . Книжечки
Мережаю та начпняю
Таки віршами: розважаю
Дурную голову свою

---

[1]) Гостюючи в Полтавщині у якогось приятеля, деклямував там Шевченко деякі свої вільнодумні твори, між иншими „Сон". Найшов ся хтось, що доніс урядови, нібито Шевченко виступає ворожо проти цар

Та кайдани собі кую
Як сї добродії дознають...
Та вжеж нехай і розіпнуть
А я без вірші не улежу«.
(Руск. пиcьм. V. 2. ст. 36.)

Сю книжечку, в котрій Шевченко писав свої вірші, носив він усе з собою в холяві. Опісля начальство мимо строї заборони давало деяку пільгу поетови, що міг собі нишком писати. В Орській кріпости познайомив ся Шевченко з деякими польськими вязнями, між иншими з Желїґовським (Антоній Сова) та Брониславом Залєським і удержував з ними дружні зносини.

Проживши осінь і зиму 1847. р. в Орській кріпости, рушив Шевченко весною 1848. р. з своєю ротою над ріку Сір-Дарію. Тому що він гарно рисував, приділено єго капітанови фльотилї Бутакову, котрий мав розслїдити й описати околиці Аральського озера. Шевченкови полекшало, коли став їздити з Бутаковим та рисувати картини знад Сір-Дарії й Арала. Окрім того малював тодї Шевченко портрети і деякі картини з домашнього побуту і т. и. Протягом півтора року скінчила ся наукова подорож, а після того Бутаков виїхав у Оренбурґ здати звіт із своїх заходів і взяв із собою Шевченка (в падолисті 1849. р.). Тут прожив свобіднійше наш поет пів року, зустрівши ся з приятелем своїм Хведором Лазаревським, що був у Оренбурґу, і з польськими вязнями. Бутаков представив ґенерал-ґубернаторови Обручеву труди подорожи й альбом з картинами, рисованими Шевченком, і просив, щоби поетови виєднати аванс в „унтерофіцири“. Обручев вволив волю Бутакова, одначе з Петербурга прийшла остра догана за те, що наперекір царському приказови позволено Шевченкови малювати. Шевченка переведено в Уральск і заборонено єму знов писати і рисувати. Безнадійностю красшої долї до розпуки доведений поет, глядав відради в євангелію, читаючи, як сам пише, „що днини й що години“, та писав до княжни Репніної, щоб єму прислала московський переклад твору Томи Кемпійського „О подражаніи Христа“, сподїваючи ся в христіянській фільософії найти підмогу до боротьби з сею страшною безнадійностю. З Уральска переведено Шевченка в Новопетровську крі-

пость, на східному березї Каспійського моря (17. листопада 1850. р.), а єго приятелів, що з ним листували ся, постигли немилі невзгодини.

Шевченко на другім засланю. Важке було житє Шевченка в Новопетровській кріпости, де був приневолений робити кріпостні роботи і муштри. Се було для него тим важше, що жив тут на самоті і не було людини, з котрою міг би подїлити ся своїм горем і найти розраду. Та й з рідного краю, від приятелів мало коли діставав вістки, бо як береги Каспійського моря вкрили ся ледами, був Тарас приневолений кілька місяців аж до весни ждати пароходу, чи не привезе єму якого письма. Колиж корабельна почта не привезла єму нічого, він тяжко зажурив ся і вирывалась єму в такій хвилї сумна думка:

»І знов менї не привезла́
Нічого почта з України!
За грішнії мабуть діла́
Караюсь я в отсїй пустинї...«
(Руск. Письм. V. 2. 32.).

В таких хвилях розпуки ратувала єго глибока віра і відрада, яку черпав у євангелію, та горяча любов України і коли її згадав „свою Україну широку“, то й лекше єму ставало:

»Я так її, я так люблю́
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю́!« (ibid. 64.)

писав він на засланю.

Лїтом 1852. р. позволено Тарасови знов писати й рисувати під доглядом окремого офіцира, а старшина пізнавши єго близше, поводила ся з ним по людськи. Тодї він найбільш робив акварелї сепією, придержуючись в осьвітленю манєри Рембранда, котрого високо цінив. В тім часї заходив ся Шевченко також коло перекладу „Слова о полку Ігоревім“ та залюбки читав естетику Лїбельта і твори московського поета Лєрмонтова.

Після смерти царя Миколая І. (1855. р.) Тарасові приятелї робили заходи, щоб у нового царя Александра II. виєднати поетови помилуванє, а найбільш про се дбали Михайло Лазаревський, що був урядником у Петербурзї, та з почину княжни Варвари Репнїної ґрафиня Настася Тол-

стая. Весною 1857. р. подав Лазаревський Тарасови вістку про помилованє, що дійшла до Новопетровска 21. липня. Після того виїхав Тарас у дорогу до столиці (2. серпня 1857. р.) з Новопетровска через Астрахань до Саратова, де відвідав матір Костомарова і написав вірш, присьвячений „М. Костомарову“, котрий тоді пробував за границею. Колиж прибув до Нижнього Новгорода (19. вересня 1857. р.), не позволили єму дальше їхати, поки не дістане указу про відпустку. Бо сталось так, що комендант Новопетровської кріпости на основі урядової вісти про свободу Шевченка видав був на власну руку пропустку Шевченкови до самого Петербурга, не дожидаючи з Оренбурґа указу про відставку „рядового“ Шевченка. Баталїонний командант вимагав отже, щоби полїцмайстер Нижне-Новгородський відослав Шевченка в Уральск. Так отже Шевченко був приневолений більше ніж пів року просидїти в Нижнїм-Новгородї, поки заходами приятелів повелось виєднати для него дозвіл на дальшу подорож у Москву. Пробуваючи в Нижнїм-Новгородї, читав поет видані тодї нові твори українських письменників: Костомарового „Богдана Хмельницького“, Кулїшеві „Записки о Южной Руси“ і Вовчкові „Народні оповідання“, та написав між иншими поему „Неофіти“, присьвячену приятелеви, артистови московської сцени, Михайлови Щепкинови, що також вийшов з українських крепаків і оден з перших в авторі „Кобзаря“ пізнав великого поета. Колиж до Нижне Новгородського ґубернатора наспіло письмо, що Шевченкови позволено жити в Петербурзї під доглядом полїциї, виїхав поет у Москву, де єго, як і всюди, куди лише переїздив, щиро витали земляки Щепкин, Максимович, Бодянський тай московські письменники й учені.

Шевченко в Петербурзї. З Москви виїхав Шевченко в Петербург і дізнав ся в полїциї, що можна єму там жити оден рік, а по роцї старатись о дальший дозвіл. І тут витали нашого поета вельми щиро не тільки Українцї, але і Москалї та Поляки, вважаючи єго апостолом свободи. Наймилїйшеж було поетови гостювати у „сьвятої заступницї“, ґрафинї Настасї Толстої, де сходили ся також єго земляки: Костомарів, Білозерський і ин. Там пізнав він також славного траґіка-неґра Ольдріжа, а бачивши єго в ролях

Шекспірових траґедій, полюбив сего славного чужинця, що перебув також тяжке лихолітє в молодім віцї. Ольдріж вельми любував ся мельодіями українських народних пісень, котрі з незрівнаним талантом сьпівав Шевченко. Ґраф Толстой, віцепрезидент академії мистецтв, позволив жити Шевченкови в самій же академії, де поєт мав спокійний захист для своїх мистецьких і літературних робіт. В академії познайомив ся Шевченко з артистом, Білорусином Михайлом Микешином, що тодї ладив моделї памятника „тисячилїтя Росії“. Між моделями визначувалась статуя Петра I., котрої вид доводив Шевченка до великої досади і тодї деклямував він частини своєї поеми „Сон“.

У Петербурзї познайомив ся Шевченко з славним московським письменником Турґенєвом, котрий відвідав нашого поета враз із Марком Вовчком (Марією Марковичевою). Авторцї знаменитих народних оповідань присьвятив Шевченко гарний вірш („Марку Вовчку“), в котрім назвав її „кротким апостолом і облечителем жестоких людий неситих“ та „Сон“, що починаєть ся словами: „На панщинї пшеницю жала“.

Та хоч Шевченкови весело жило ся в Петербурзї в громадї приятелїв та почитателїв, серед котрих став „модною фіґурою“, всеж таки бажав він поїхати в Україну, побачити свою рідню та рідний край. Справдї весною 1859. р. поїхав Тарас на Україну, відвідав свою рідню в Кирилівцї, відтак свояка Вартоломея Шевченка в Корсунї (Канївського повіту) і Михайла Максимовича на Михайловій Горі, недалеко Канева. В сих проїздках по Українї Шевченко любив часто заходити поміж селян і вести з ними вільнодумні розмови. Дійшло до того, що подано донос власти і Шевченка увязнено (в Городищі) та відставлено в київську кріпость. Ґенерал-ґубернатор князь Васильчиков увільнив єго і позволив єму якийсь час жити в Києві, але радив „їхати боржій у Петербург, де люди розумнїйші і не чіпають ся за дрібницї, щоби заслужити ся“.

Вернувши в Петербург, почав Тарас живу переписку з Вартоломеєм Шевченком. Він бажав поставити собі хату над Днїпром, вишукати собі дружину, викупити свою рідню з крепацтва та в рідному краю доживати свого віку. Він писав:

»...я так малю, небогато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю
Та дві тополї біля неї
Та безталанную мою.
Мою Оксаночку, щоб з нею
У двох дивити ся з гори
На Днїпр широкий, на яри
Та на високії могили«.
(Руск. Письм. V. 2. ст. 52).

Закупно землї під хату для поета зустрічало чималі перепони: на останку поручив Тарас Вартоломеєви, щоби закупив вельми живописне місце між Каневом і Пекарами над Днїпром, котре сам поет вибрав собі підчас своєї проїздки по Українї. Однак не діждав ся поет закупна сеї землї, бо се було міське майно і тому справа продажі вельми проволїкала ся. Так само безуспішні були заходи Тараса що до подружа. Бо коли всї заходи не довели до путя, втратив поет надію на щасливу долю родинного житя. Лише викуп рідні своєї з крепацтва вспів поет довести до кінця на кілька місяців перед оповіщенєм царського манїфесту (з 19. лютня ст. ст. 1861. р.), котрим знесено крепацтво в Росії.

Проживаючи в академії мистецтв, Шевченко займав ся рисованєм і ґравірованєм. Олїйних образів малював він небагато, зате зберегло ся від затрати чимало рисунків сепією і крейдкою, зроблених найбільш з натури (сцени з побуту в неволї, краєвиди і т. п.). Артисти високо цінять Шевченкові „офорти“ (aqua fortis, кислота салїтрова, уживана до мідяних плит, до радированя), в котрих він або репродукував картини Рембранда, Муріля. Брюлова, або творив портрети і жанри. Окрім того Шевченко в тім часї писав і деякі поетичні твори, і бажав видавати книжочки для недільних і сїльських шкіл, а дохід з тих книжок думав обернути на удержанє недїльних шкіл. Одначе вспів видати лише „Букварь южнорусскій“ (1861. р. в Петербурзї), бо смерть знищила дальші єго наміри.

Смерть Шевченка і похорони. Єго вдача. Тяжкі невзгодини зломали кремезну постать Шевченка. В падолистї 1860. став він нездужати, хоч не пересгавав нї на хвилину

працювати. Поет жалував ся на біль в грудех, однак приятелї єго не прочували нїчого лихого, а Василь Білозерський запросив єго, щоби був основником науково-літературного місячника „Основа“. Тимчасом 25. лютня в день іменин Тарас тяжко страдав, бо водянка дійшла до легких, а ліки не помагали нїчого. Поетови здавалось, що як поїде на Україну, то подужає, але на другий день в ранцї (26. лютня), коли сходив в низ до своєї майстернї, упав і умер.

Смерть Тараса громовою вістю понеслась по столицї, а відсіль по Українї. Ще перед смертю заявив поет приятелям своє бажанє, спочивати в Каневі, так як се висловив у „Заповітї“. Отже зараз після смерти поета зібрались єго земляки у Лазаревського і постановили: перевезти тїло поета на Україну, поставити єму памятник, оснувати школу народну єго імени, удержувати стипендистів в унїверситетах Київськім, Харківськім, Одеськім і в академії мистецтв, видати єго твори, визначити премію на житєпись в українській мові та критичний розбір творів поета, видавати просьвітнї книжочки для народу, помагати Тарасовій родинї і відвідувати щорічно могилу поета.

Спершу похоронено Шевченка в Петербурзї на Смоленськім кладовищі, але опісля (26. цьвітня 1861. р.) петербурська українська громада зібрала ся на кладовищі, щоби в останнє єго попращати і перевезти тїло Кобзаря на Україну. По промовах, виголошених українською, польською і московською мовою, вкрито домовину по козацькому звичаю червоною китайкою і виправлено до Києва, відтак пароходом до Канева. Відтам занесено домовину і поховано на Чернечій горі, що тепер зве ся Тарасовою, на котрій бажав поставити собі хату, щоби там працювати на користь народови і доживати свого віку. З сеї могили, що знимає ся стрімко понад Днїпром, розкриває ся чудовий вид: на широкій площі земляний курган, що зберегає тлїннї останки поета, а на нїм величезний хрест желїзний; побіч хата для могильного сторожа: за тим знимають ся амфітеатрально гори вкриті лїсом, зпереду розкинув ся Днїпро-Словута широкою лентою, а далї безмежний заднїпрянський низ. З того часу не тільки приятелї і знакомі стали відвідувати Шевченкову могилу, але й хлїбороби, і між ними

пішли всякі перекази про поета, що „волю писав“, в котрих зображають єго то лицарем, що стає за волю „сермяжного люду“, то „характерником“, що встав невидимо з гробу і т. ин.

Шевченко був вельми людяний та мягкий у зносинах з людьми і любим своїм поведенєм очаровував не тілько рівних собі, але й висші верстви суспільства; вмів оцінити людське достоїньство навіть у ворога й іновірця, а заподіяна комунебудь кривда зворушувала єго невимовно. Він був безмірно чутливий на красу природи, серед котрої забував про своє горе; в товаристві людий був звичайно невисказано дотепним оповідачем і з незрівнаним мистецтвом і чутєм виконував мельодії народних пісень. Шевченко визначав ся глибокою релїгійностю, любовю до всякого чоловіка і бажанєм волї та братерства братнього для всїх людий. Хоч Шевченко не набрав ся правильної осьвіти в школї, однак опісля власною пильностю доповняв сї недостачі і став осьвіченим чоловіком, бо читав „не-мало“, як сам визнає, а книжки були у него „хлїбом насущним“. Він знав Гомера, Вергілїя, Овідія, Тита-Лївія (в московськім перекладї), читав романи Вальтер-Скота, Бальзака, твори Шілєра, Гетого і Кернера, Байрона, Міцкевича, Залєського, знав естетику Лїбельта, космос Гумбольда, знав твори Жуковського і ин., стихи Пушкина „не сходили у него з язика“, а Шекспіра „всюди возив з собою“.

Поетична творчість Шевченка. Невеликий обємом збірник поетичних творів Шевченкових „Кобзар“, але в нїм відбили ся київські сьвятинї, запорожське степове житє, ідиля українського селянського побуту, — взагалї історично вироблений народний душевний лад з питомими відтїнками краси, задумчивости і журливости. Шевченко вибиває ся серед великої громади всесьвітних генїїв тим, що він щиро народний поет, що вийшов зпід стріхи убогого панського крепака і сам зазнав того важкого крепацького житя. Єго душа болїла за весь замучений рідний єму нарід а єго голос, то був голос того народу. Він неначе та струна, що жалібно, чи сумно відзиває ся, скоро до неї доторкне ся рука. Вийшовши з народу і зазнавши важкого крепацького житя, відчував він страждання народу і тому єго чутливе серце було переповнене загарливою любовю рідного

краю і народу. Вона навівала на єго душу безвихідну журбу над недолею народу, а те, що він висьпівав про сю недолю, стає несхитним доказом, що він був не тільки поетом українського народу, але й усего людства. Поетична творчість Шевченка невіддільна від тих условин, серед яких доводило ся жити єму самому та українському народови. Під впливом тих условин зложив ся суспільний сьвітогляд поета, уложили ся головні мотиви єго творчости і основний тон єго поезії, того поетичного протесту проти кріпостного права, в тих обставинах виробив ся ідейний борець за народну волю, Єремія кріпостного права, як єго влучно названо, ненависник усїх гнобителів народу. Боротьбу проти крепацтва провадив Шевченко у своїх творах протягом цілого свого бідолашнього житя з однаковою силою з самого почину, як і під конець своєї поетичної творчости, хоч під конець проявляє ся у него більше страждання і журливости.

Перші поетичні твори Шевченкові повстали тоді, коли вплив „подиху волї і місячних ночий“ розбудив єго музу, з визволенєм єго з крепацтва (22. ст. ст. цьвітня 1838 р.). Одначе він сам, пишучи нишком свої вірші, не відчував спершу їх стійности, не знав, як сам каже, „відкіль несеть ся пісня, складають ся стихи, дивлюсь, уже й забув, про що думав, а мерщій напишеш те, що навіялось“. Аж принагідно, зимою 1839/40 р. звернув на них увагу полтавський дідич, Петро Мартос, котрого портретувати мав Шевченко; побачив та взяв у него деякі вірші і видав їх п. з. „Кобзарь“ (Птб. 1840) [1]).

Шевченкові баляди. З перших поетичних творів Шевченкових, написаних у „Лїтному Садї“, зберегла ся „Причинна“; за нею пішла небавом після визволеня з крепацтва „Тополя“, „Утоплена“, на основі повірок розповсюднених в народї. В тих творах виявив Шевченко глибоке зрозумінє української народности, але й не обминув тих чудових образів, витворених буйною народною уявою.

---

[1]) Се виданє обнимає: Засьпів (Думи мої), Перебендя, Катерина, Тополя, Думка (На що менї чорні брови), До Основяненка, Іван Підкова і Тарасова ніч.

В тих творах, написаних в балядовій формі під впливом Жуковського, Пушкина та Міцкевича нахиляв ся Шевченко до модного в тодішній европейській літературі романтизму. Та хоч він користував ся богатими засобами української народної поезії, всеж таки зумів зєдинити красу народної творчости з мистецькою творчостю свого ґенія. Сей романтизм Шевченкових творів, яко вірний образ почувань і думок українського народу і взагалі романтизм тодішнього українського письменьства, був схожий з романтизмом польсько-українських поетів, одушевлених українською старовиною, але ріжнив ся від романтизму московської поезії, навіяного головно німецькою романтикою.

В »Причинній« зумів Шевченко мистецьким ладом обробити народне повіре про русалки, що живуть у ріці і в місячну ніч виходять з води пограти ся, погуляти та пісень засьпівати. В таку місячну ніч вийшла дівчина, котрій ворожка таку причину задала, що вона блукала сонна понад Дніпром, дожидаючи свого милого з війни, де її русалки залоскотали. Тимчасом вернув козак з війни і побачивши свою милу мертвою під дубом, з розпуки розбив голову о дуб. Народне повіре про русалки є також основою баляди п. з. »Русалка«. Зведена і розєднана з милим сільська дівчина втопила своє дитя, що стало русалкою, щоби помстити невірному батькови, але мати з ним не приходить. Колиж раз вертала в палати, не счула ся, як її вхопили Дніпрові дівчата і залоскотали. В сїй баляді стрічаємо новий напрям, що має метою зобразити горе злучене з суспільними привілеями і гноблене низших верств висшими.

В творах того рода заставляє нас поет заглянути в моральну пропасть, від котрої мимохіть відвертаємо ся: він розкриває перед нашими очима всї суспільні пороки, не переступаючи межі естетики.

В »Русалці« грішна мати призначує своїй доні караючу ролю, але сама дальше розкошує в панській палаті, за що її постигла заслужена кара.

Основою спорідненої з »Причинною« взірцевої баляди »Тополя« положив поет народні пісні про переміну в тополю дівчини, що не могла діждати ся повороту свого милого козака та ходила до ворожки і випила заданого нею зїля. Своїм творчим ґенієм надав Шевченко сему народному повірю високомистецьку форму і зложив баляду, котра є справдїшньою перлиною в українськім письменьстві.

Переміну безталанної дівчини в лілею зобразив Шевченко в чудовій баляді »Лілея«, що занапащена неповинно в панській палаті стала »лілеєю-снігоцьвітом«, за що її в палатах витають, царівною називають.

В баляді »Калина« висловлює заручена дівчина бажане, щоби могла на засадженій нею калині щебетати разом з милим, бо може він пташкою прилине з того сьвіта: а коли в ранці на калині пташка щебетала, дівчина під калиною на віки спочила.

В баляді »Хустина« смерть милого, чумака, що вмер у дорозі, доводить дівчину до того, що вона стає черницею.

Поруч тих баляд можна поставити що до основи лїричні картини »Три шляхи« і »Пустку«. В першій поклав поет основою мотив, що не треба кидати своєї батьківщини, не шукати долі на чужині, але трудити ся на рідній ниві. В »Пустці« зобразив поет хату край села, в котрій сподівав ся щасливо жити милий з дружиною, одначе довело ся єму вернути москалем та застати опустілу хату, бо мила єго вмерла.

Баляда „Утоплена" в супротивности до „Тополі" творить перехід від романтичного напряму до питомого Шевченкови народного реалїзму. Основу єї взяв поет із народних переказів про прегарну пасербицю і лиху мачуху.

Молода вдова зваблює до ставка свою доньку Ганну, що чудовою красою стає в дорозі єї залицяню з козаками і там її топить. Влюблений у Ганну рибалка виносить її мертву на берег і з розпуки кидає ся з нею в воду. З того часу ставок заріс осокою: о півночи випливає мати розхрістана, а тимчасом сп'яя филя Ганусю виносить, випливає і рибалка, цїлує їй очи та знов пірнає [1]).

Побутові поеми. Поезія Шевченка доторкнула ся всіх болючих сторін долі українського народу і вона перенята живими почуванями любови для него, особливож до нещасного жіноцтва. Поет сам у своїм житю не зазнав щирої любови, але майже не доторкає ся своїх особистих переживань. Він мріяв, правда, про власну хату і подруже, одначе мрії про родинне житє розвіяли ся. Поет скриває своє горе в глибині серця, а за те виступає звичайно або безталанна дівчина „як билиночка в полі", або постать матери, в котрій скупляють ся почуваня поета. Більшість тих жіночих постатий є для поета тільки формою, в котру вкладає він свою власну душу, або символом, в котрім скриває ся власне

---

[1]) Основа сеї баляди послужила М. Старицькому до єго опери „Утоплена" з музикою М. Лисенка.

єго я. Безталанє поета зливало ся отже з почуванями для недолї инших і тим способом дістaвало воно етичну санкцію та могло кріпшати і виливати ся могутною струєю. Тимто таке глибоке і щире почуванє викликувала в єго серцї безталанна доля дївчат і материй, котрим він присьвятив стілько чудових творів. Крепацтво на Українї і спричинені тим обставини доводили до того, що неповинні дївчата падали жертвою розпустних „непрошених цивілїзаторів“ нашого сільського люду та инших суспільних верств. Під впливом сих побутових обставин на Українї живописав Шевченко житє і родинні почуваня сільського люду і творив найкрасші поеми, як „К а т е р и н а“, „Н а й м и ч к а“, „В і д ь м а“ і ин.

В поемі „К а т е р и н а“ доторкнув ся Шевченко одної з найбільш болючих сторін сільського житя і зобразив сумну долю сільської дївчини на основі дійсних житєвих обставин на Українї. Сільський люд безталанний, полишений, безпросьвітний, береже свої почуваня в серцї, виставлений на моральне пониженє висших зіпсованих верств суспільства. А якраз ся гарна прикмета в житю українського люду стає часто причиною нещастя українських дївчат, котрі падають жертвою ширеного з гори проступку. З тих відносин зачерпнув Шевченко основу для своєї поеми. Подїї та почуваня в сій поемі не виходять поза обсяг обставин сільського побуту, дійсність не виступає поза круг щоденьщини; протягом цїлого оповіданя про безталанє Катерини обертаємо ся на реальній основі. „Поет узяв з людового житя одну сльозу“, як прегарно висловлює ся А. Совінський, „одначе могутностю своєї любови осьвітив її так чудово, що вона затремтїла всїми промінями людського духа. Убога сільська дївчина стала героїнею, покриткою-мученицею, а зводник єї — злочинцем.“

В кождій стрічцї сего твору проявляє ся горяча любов поета до поневоленого народу і до страждущого жіноцтва. Щира простота в зображуваню безталаня зведеної жертви викликує потрясаюче могутне вражінє.

Поему „К а т е р и н а“ присьвятив Шевченко Жуковському на спомин 22 цьвітня 1838 р. з вдяки за пособлюванє в справі визволеня поета з крепацтва.

Неначеб рідною сестрою „К а т е р и н и“ що до основи являє ся Шевченкова „Н а й м и ч к а“. Одначе сї поеми по-

хожі одна на другу тілько тим, що в обидвох зображає поет зведені дівчата, але що до ладу в зображеню проявляє ся в них велика ріжниця, а крім того героїні поем зовсім відмінні що до характеру. Катерина і в своїм безталаню глядає ще щастя і намагає ся віднайти свого милого; коли уже погас останній промінь надії, вона лишає свого синка при дорозї і єї материньске чутє не проявляє ся великою силою, вона сама заподїває собі смерть. Тимчасом у „Наймичцї“ Ганна в глибокім почутю свого материньства для щастя своєї дитини забуває сама про себе, карає ся весь вік наймичкою і стає мученицею для добра дитини. Характер Ганни є отже без міри пiднеслїйшим, як характер Катерини; вона свою щиру і палку любов підняла до самовідреченя. Єї любов виявляє ся навіть у подробицях з першої хвилини житя єї дитини і не холоне протягом довгих літ та обгортає дитину серед усяких обставин житя щирим ласкавим почуванєм. В „Наймичцї“ довів Шевченко в творчости побутових картин до найвисшої досконалости. Та при всім поема „Катерина“ що до творчої ідеї і піднеслого єї замислу має висшу літературну стійність. Живописуючи безталанє Катерини, зображає поет при тім також суспільні відносини на Україні, він дає нам не тілько чудову картину занапащеної долї Катерини, але й яскравий образ тої деморалїзації розповсюдненої між народом Москалями, остерігає дївчат перед сею пошестю вношеною між нарід панськими московськими розпустниками, що цурають ся власних дїтий. Поема „Катерина“ має отже також національне значінє, коли тимчасом „Наймичка“ є тілько чудовим ідилїчним образом з житя народу, а задля своєї біблїйної простоти радше іділею, як поемою.

Вперше появила ся „Наймичка“ в II-ім томі „Записокъ о Южной Руси“ Кулїша (1857) з передним словом видавця, в котрім він зазначує, неначеб не знав імени автора сеї поеми. „Зміст єї“, каже Кулїш, „вельми простий і не похожий на видумку, але краса форми виявляє в нїй творчість висшого степеня. Живопись природи доведена там до чудової докладности і свободи, в котрій мистецтво замітне тілько для вправного ока. Основою поеми поклав автор наївні трогаючі обставини і в тім роді не знаю нїчого красшого нї в одній европейській літературі. Мова поета

сяє всею сьвіжостю і горить усіми красками, які стрічаємо тілько в наших найкрасших піснях з родинного побуту, або в піснях про материнські почуваня і сердешну набожність народу“.

Куліш добре знав, що Шевченко написав „Наймичку“ „ще до свого москальовання“, але вважав, що тоді, коли поет вертав із засланя (1857 р.), незручно булоб виводити єго імя яко українського письменника.

Ідея в „Наймичці“ Шевченка, — се одна з основних ідей поета, оброблювана на ріжні лади протягом єго літературної творчости. Шевченко вважав основою суспільства семю в такім виді, який зберіг ся в українських селах і хуторах, не здеморалізованих посторонніми впливами. Семейне, патріярхальне і сумирне житє — се найбільша сьвятість. Нарушенє сеї сьвятости, се найбільше нещастє, найтяжший гріх, що вимагає вельми основного каяня. Пониженє женщини, зрада і знеславленє дівчини, котрій тим способом відбирає ся спромогу правого семейного житя, займає в єго творах більше місця, ніж робота на панщині, визиск, чиновницька кривда, здирства і т. п. Він поборює крепацтво і всяке гнобленє та кривди, але ще з більшим завзятєм виступає проти салдатчини (на пр. в „Катерині“), проти панів-розпустників, що вводили деморалізацію по українських селах і хуторах. Любов хутірного житя, туга за ним і охота живописувати єго красу, була понукою для Шевченка вивести на основі сего ідеалу ідею материньства, одну з найсильнійших у єго творах, в котрих він боготворив становище матери в людськім суспільстві.

В Шевченкових творах пересуває ся довгий сумний хоровід сих мучениць, починаючи „Катериною“, а за нею „Наймичка“, „Відьма“ і богато инших. Поема „Відьма“ основана на улюбленій поетом темі про дівчину зведену розпустником, подібно як і „Катерина“, з тою ріжницею, що тут зводником являє ся дідич. Але хоч „Відьма“ написана ще в добі процвиту Шевченкового таланту, перед його увязненєм, не дорівнує, правда, двом згаданим в горі поемам, одначе замітна високою ідеєю всепрощеня. З тих поем проглядає думка поета, що Москалі і пани є справниками нещасть бідолашнього люду і тому він буде щасливий, коли не буде їм довіряти та між ними глядіти для себе щастя.

Якнебудь сї поеми не мають полїтичної цїхи, то з них виразно проглядає полїтична думка Шевченка. „Відьма“ має переважно дїяльоґову фэрму і написана ядренною мовою та живописує яскраво поведенє московських панів з підданими.

Безталанє дївчат і материй спричинене моральними й суспільними відносинами на Українї викликало у Шевченка сердечні спочуваня. Він уявляв собі, що:

»У нашім раї, на землї
Нїчого кращого немає.
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим

(Руск. Письм. V. 2. 123.)

і тому він женщину цїнив висше яко матїр, ніж яко щиру подругу. Він бачив добре, що у більшости женщин стояли вельми дорого радощі материньства і що на женщинах страшним способом відбили ся сумні наслїдки крепацтва. В тім високім цїнованю женщини-матери проявляв ся в Шевченкових творах не тілько вплив української народної поезії, в котрій доведена пошана матери до справдїшнього боготвореня, але й власний житєвий досьвід утверджував поета в єго моральних поглядах та неперечно вплив київської громади 40-их рр. Тимто з таким роздратованєм пятнує поет також і в пізнїйших творах написаних на засланю і по повороті з неволї усяких зводників і розпустників, як н. пр. у поемах „Катерина“, „Марина“, „Сотник“, „Титарівна“ і з таким сердечним почуванєм відносить ся до „Маленької Маряни“, порівнує її з маковим цьвітом, з котрим люди пограють ся, засушать і кинуть. Одначе при всїй сердечній чутливости в сих творах Шевченко не впадає в сентиментальність і виявляє в сїм родї поетичної творчости найбільшу саморідність, а в зображуваню бездольних, героїчних жіночих постатий стоїть поруч московського митця Турґенєва, як се признає шведський учений, проф. А. Єнзен.

Історичні поеми. Генїй Шевченка обняв поетичною творчостю також історичну минувшину українського народу, а хоч з тої царини маємо тілько дві поеми „Гайдамаки“ та „Гамалїю“ і кілька невеличких рапсодій та епізодів: „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, Невольник“, „Вибір гетьмана“, „Розрита могила“, „Суботів“

„Здача Дорошенка“ („Заступила чорна хмара“), „Іржавець“, „Чернець“, „Швачка“, то в дійстности можна до Шевченка віднести слова звернені ним в ославі І. Котляревського, що він „всю славу козацьку, за словом єдиним, переніс в убогу хату сироти.“ Події на широкій Україні, де „родилась, гарцювала козацькая воля“, ті високі могили, „начинені благородним трупом“, про котрі „кобзарі сьпівають“, манили живу уяву поета. До самої смерти Шевченко високо почитував кобзарські думи, величаючи їх українським Гомером, як засьвідчає П. Куліш. Тим то відчуваючи поетичним почуванєм значінє козаччини в борбі о народну волю, вже в перших починах літературної творчости вивів Шевченко ідеальну картину народного кобзаря, поета-пророка. В постати сліпого „Перебенді“, що сьпівав про „Чалого“, про те „як Січ руйнували“, він зобразив народного кобзаря, що в своїх думах голосив давну славу України, котра й Шевченкови розкрила ся в давних могилах розкинених „по скровавленій землї, як по пергаментах“ і дала єму снагу з тих давних могил „правду сьвяту вичитувати.“

Неначеб пригривкою до історичних поем Шевченкових являє ся его вірш „До Основяненка“, в котрім живописує з молодечим жаром і з тугою за минувшою славою образ бувальщини українського народу. Але хоча сьвідомий того, що „не вернеть ся козаччина, не вернуть гетьмани“, то він певний, що „слава не поляже, а розкаже, що діялось в сьвіті, чия правда, чия кривда і чиї ми діти“. Поет перенятий живою надією, що

„Наша дума, наша пісня
Не вмре не загине...« — і вказує:
»Отде, люди, наша слава.
Слава України.« (Руск. Письм. V. 1. 43.)

Ся пригривка до історичних поем Шевченкових навіяна горячою любовю народу і рідного краю, в ній бє могутним живчиком національне почуванє, а „жива душа поетова“ споглядає сьміливо і погідно в будучину, бо „слава України“

»Без золота, без каменя,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово!« (ibid. 43.)

„З історичними поемами Шевченка, каже проф. В. Антонович, случило ся те, що случило ся з такими творами всїх талановитих поетів, котрі вибрали для своїх писань історичні події. Суспільство одушевлене мистецьким зображенєм минувшини, відчуваючи вірність живописаня історичної доби, приймає часто поему та історичну повість за історичний матеріял, не дбаючи про критичну провірку описаних подій. Так дехто думає, що Палій закінчив житє в Межигорськім Спасї, що Ґонта покарав смертю власних дітий, що Підкова й Гамалія ходили походами на Царгород і Скутару і т. п. Тимчасом Підкова й Гамалія, коли навіть були на сьвітї, не вибирали ся на Царгород і Скутару: поема „Чернець“ основана зовсїм на переказї, що Палій умер у Межигорі, чого не було; є невірности в описї вибору Лободи і Наливайка на гетьмана, а так само є помилки в подробицях у поемі „Гайдамаки“ (н. пр. смерть титаря — подія правдива, але стала ся вона зовсїм не так). Події живописані Шевченком у „Гайдамаках“ тягнуть ся у него майже цїлий рік, а тимчасом вони тривали не більш як два місяці. Не можна отже поета утотожнювати з істориком: поет — мистець і не єго дїло критично справляти поодинокі події минувшини. Він виводить живий і повний образ доби, оживляє і ставить перед очима читача поодинокі особи, цїлі поколїня; в єго творчости воскресають народи з їх тїлом і душею, з їх почуванями і думками. Словом для митця мало важна фактична точність подробиць, тілько щоби вони були можливі на основі зображуваної ним доби“.

Шевченко отже мимо помилок що до історичних подробиць силою свого ґенія проникнув скрізь густу темряву історичної минувшини і продер грубу завісу, що закривала справдїшню історію та відгадав те, що опісля протягом часу установила історична критика. Деякі черти в Шевченкових поемах показують ся зовсїм вірними, історичною критикою провіреними подіями. Шевченко, як не можна лїпше зрозумів і відчув духа Запорожа, в котрім нарід бачив здїйсненє ідеального устрою громадського житя, як се видно з поеми „Підкова“. Подібнож живописав вірно і живо часи руїни у вірші „Наступає чорна хмара“ (Здача Дорошенка) так, що такий погляд і образ можна було собі ви

творити тільки на основі пізнійше виданої ширшої монографії Костомарова.

Дума »Іван Підкова«, почінає ся згадкою давної слави козацької і протиставленєм минувшого гулящого житя козацтва сумній теперішности. На основі сих сумних споминів виступає велична постать отамана Івана Підкови на чолї завзятих Запорожців, що пливуть на човнах по Чорному морю до султана в гості. Ся картина визначає ся чудовим живописанєм і справдї позваляє серцю відпочати.

В поемі »Гамалїя« вивів Шевченко постать неісторичного отамана тогож імени яко тип нестримного завзятя козацтва, котре, як висловив ся М. Максимович, писало на боєвищах збруєю і кровю. В невеликих рамцях подав поет величний образ козацької виправи на Скутару, задля визволу братів з турецької неволї і страшної пімсти на гнобителях. Козацький плач закованих у Скутарі невільників Босфор у синє море на ребрах послав, щоби сю мову у Лиман погнали, а Лиман Днїпрови тую журбу-мову на хвилях подав та збудив Луг і Хортицю: сьвів козацької дружини на байдаках під проводом Гамалїї, страшний образ козацької плати в палаючій Скутарі і веселий поворот з визволеними братами та з богатою добичею — отсе ті мистецькі яскраві картини, що пересувають ся перед очима читача і викликують переміну настроїв, котрим відповідає і розмаїтість у будові вірша, та додає високої стійности сему творови.

Такий страшний местник за кривди заподіяні українському народови, в обороні віри і волї являє ся в бою над Алтою Тарас Трясило в творі »Тарасова ніч«. Кобзар на розпутї висьпіває про криваву минувшину України і єї боротьбу з Московщиною, Польщею та Туреччиною. Яскравою картиною осьвіченого сонцем польсько-козацького боєвища, вкритого трупами шляхти кінчить поет сей твір.[1]).

В сих історичних творах сьвітогляд поета закрашений романтизмом; єго поезія являє ся тугою-журбою по втратї давної козаччини, але на основі народних переказів і пісень славославить він козаків борцями за волю і славу України і надає своїм творам також національну прикмету.

Найбільшою поемою історичною Шевченка — се „Гайдамаки," видані (1841) після виходу „Кобзаря". Сама поема, зложена з 11 пісень, попереджена прольогом (присьвятою) а закінчена епільогом і прозовою передмовою, зображає останні визвольні змаганя українського народу.

---

[1]) Тут описує Шевченко побіду козацького отамана Тараса Трясила в Переяславськім бою (1628 р.) над коронним гетьманом Конецпольським над рікою Алтою.

Основою сеї поеми послужили креваві події Коліївщини (1768 р.), про котрі поет ще малим хлопцем наслухав ся народних переказів, і оповідань свого діда. Поет зображає проводирів Коліївщини героями, що „встали за сьвятую правду й волю і розкували закований у кайдани народ темний«, виводить страшні сцени різні й руїни, повні драматизму, котрі лагодить ідилїчними епізодами (зустріч сироти Яреми, прозваного опісля Галайдою, з донькою титаря Оксаною) або елеґійними рефлексіями і так зводить контрасти сьвітла і тіни в гармонійну цїлість та підносить тим лїтературну стійність поеми.[1]) Одначе живописуючи се »лихо, гірше пекла«, поет не спочуває жорстоким вибухам пімсти, бачить у тих страшних подіях велику історичну похибку і жалкує, »що тогож батька діти не вміли, не хотіли жити та братать ся«; »серце його болить, як згадає, що старих Словян діти впились кровю« та доходить до тої думки, що й після сих страшних подій »нема правди, не виросла: кривда повиває« — а »Україна на віки, на віки заснула«, »все замовкло«. Висьпівавши у величній поемі кріваві події Коліївщини, заохочує поет до братолюбія і додає в передмові до »Гайдамак« отсї слова: »Слава Богу, що минуло! а надто як згадаєш, що ми одної матери діти, що всї ми Словяни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютця знову з своїми ворогами, — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останетця на віки од моря і до моря словянськая земля!«

Перенятий духом народної поезії, висловив сам поет свій погляд про гайдамаків у вірші „Холодний яр“: „За сьвятую правду, волю розбійник не стане, не розкує закований у ваші кайдани народ темний“. В передмові зазначує Шевченко, що він „за дідом своїм (як се й в епільоґу висловив) розказав козацьку славу так навманя без книжної справи.“

Окрім народних переказів про Коліївщину, відомих Шевченкови, поет неперечно зачерпнув гадку зображеня „Гайдамак“, деякі подробиці і загальний вивід з творів польської літератури, що обрабляли сю тему або доторкували ся сих подій і були відомі нашому поетови (як поема Ґрози „Pan Starosta“, Ґощинського „Zamek Kaniowski“, Ґрабовського „Koliszczyzna i Stepy“, Чайковського „Werny-

[1]) К. Шейковський пише: „Поема „Гайдамаки“ виводить цїлу низку величних житєвих картин, повних драматизму. Сї сцени можна сьміло поставити поруч найлїпших Шекспірівських сцен. (Опытъ южно-русск. Словаря. Кіевъ, 1861 ст. XIV.).

юга“ [1]). Іменно же поема Гощинського, що припала до вподоби також і М. Шашкевичеви (задля чого став її перекладати), була особливо близка ідеї нашого поета, позаяк Гощинський умів перенести ся в сей вік, який зображав, у душі почуваня українського народу. Тілько зображенє виходить Шевченка з більшою драматичною силою та оцінка цілої події у Шевченка відмінна, іменно з Чайковським він тім зовсім розходить ся. А що поет не читав, як сам визнає, критичних моноґрафій про добу Коліївщини, то й нічого дивного, що й у сїй поемі попадають ся деякі помилки.

Історичним видно́м страшних подій гайдамаччини в р. 1768 було місто Умань у Київщині, а особливо страшні жорстокости діяли ся в уманськім, чигиринськім і звенигородськім повіті. Сї страшні події були викликані суспільними й релігійними відносинами на Україні, але крім суспільних змагань поета проявляє ся також єго національний сьвітогляд, а пробиває ся вже нахил до реалїстичного зображуваня, о аналїзи людського чутя і чисто-психольоґічних питань. епічне оповіданє часто вставляє поет лїричні рефлєксії, отрі перериваають спокійний лад епічного твору. Се було впливом не тілько лїричної вдачі Шевченка, але й вдачі українського народу, котрий не витворив чистої епічної поезії, позаяк зображувані події були на стілько близкими дійсности, що мимохіть викликали пряму участь почувань сьпівців і у слухачів. Тим можна пояснити не тілько лїризм „Слова о Полку“ і народних дум, але й історичних поем Шевченкових.

Романтизмом навіяний козацький націоналїзм, у котрім Шевченко глядав ідеалу України, уступив місця реальнійому поглядови на минувшину в пізнійших творах історичних. У вірші „Розрита могила“ дорікає він Богданови Хмельницькому, що злукою України з Московщиною Переяславськім договорі 1654 р.) „занапастив вбогу сироту Вкраїну“ (у вірші „Суботів“), „а Москалики могили розривають та грошей шукають“ і тому у вірші „Чигирин“ кличе:

---

[1]) Так само Шевченкова „Хустина“ нагадує Чайковського „Swanie Zaporożca“, а „Гамалїя“ своїм кольоритом — повісти Чайковського „Wyprawa na Carogród“ і „Skałozub w zamku siedmiu wież“, хоч Шевченкови були відомі сї події і з народних дум та історичних творів.

»Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім сьвіті!“ (Руск. Письм. V. 1. 105.)

а підчас останнього побуту в Переяславі (в серпні 1859 р.) вельми згірдно відкликнув ся до Б. Хмельницького.

Пізнійші визвольні змаганя України не найшли відгомону в Шевченкових творах; про Мазепу і Полуботка згадує тілько принагідно, а про наслідки нещасного полтавського бою (1709 р.) натякає тілько мимоходом у вірш „Іржавець“, як із Січи Запорожці Матір-Божу взяли із собою на нове-горе Запороже і як потім вернули ся та в Гетьманьщину принесли образ Пречистої і поставили в Іржавці в мурованім храмі: „Отам вона й досі плаче та за козаками“. Зате козацьке завзятє хвастівського полковника Семена Палія, засланого Мазепою на Сибір, викликує щире спочуванє поета в чудовій картині прощаня Запорожців із сьвітом після бурливого житя у поемі „Чернець“.

Відгомін давної козаччини після її занепаду відбив ся в поемі „Невольник“, написаній з живим спочуванєм нещасній долї приймака Степана, висланого старим козаком на Запороже, а відтак осліпленого в ясирі і одруженого з козачкою Яриною.

Національно-полїтичні твори. Реальний напрям у пізнійшім оцїнюваню змагань козаччини насунув Шевченкови питанє: „хто взяв волю України?“ і на основі дальшого роздумуваня над минувшиною народу, як і під неперечним впливом польської і московської революцийної лїтератури та змагань росийських декабристів до знесеня крепацтва і заведеня рівноправности всїх верств суспільства проявило ся у него ворогованє супроти царизму, яко головного жерела злиднів українського народу. В такім настрою написав він національно-полїтичні поеми „Сон“, „Кавказ“ і „Великий Льох“ та сатиричний вірш „Юродивий“.

Поему „Сон“ написав Шевченко під неперечним впливом Міцкевичевих творів [1]), а в части й під вражінєм Дантового „Пекла“, одначе жива уява і висока ідея надали само

[1]) Головним взірцем служили єму „Petersburg“, „Improwizacja“ II ч. поеми „Dziady“ і сатиричний образ „Przegląd wojska“, а в деяких подробицях і Пушкина „Мѣдный всадникъ“.

рідности й величности сему творови, в котрім поет глянув глибоко в тогочасний суспільний побут. В яскравих картинах сего земного пекла у фантастичнім леті понад землею з України в Петербург поет виводить людські злидні, котрі викликують у него почуваня глибокого жалю, гірке глузованє або роздратованє, так що рад би полетїти „високо-високо за синії хмари, де сьміху людського і плачу не чути“.

Поема „Сон“ є з національного становища обжалованєм темного царства за кривди України, а хоч недостає їй епічного спокою і суцїльности образів, то вражінє єї могутне.

До найвисшого степеня поетичної творчости в національно-полїтичнім напрямі підняв ся Шевченко в поемі „Кавказ“, присьвяченій памяти зукраїнщеного Француза, приятеля поета, ґр. Якова Бальмена, борця за волю України висланого з росийським військом на Кавказ, і там убитого Черкесами.

Кавказ представляє ся поетови огнищем людського горя і визвольних змагань, де чимало полило ся крови, де й приятелеви Шевченка

„Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, — не чорну: довелось запить
З московської чарки московську отруту.“
(Руск. Письм. V. 1. 111.)

Відтак звертає ся роздратований поет проти царської системи, що проливає цїле море крови й слїз та показує тільки, як і тюрми мурувати, кайдани кувати: поет пятнує все фарисейство, лицемірство і змаганя до наживи, одначе при всім отім не вдає ся в розпуку, бо вірить в те, що »не вмирає наша правда, не вмирає воля« — »не скує душі живої і живого слова«, і тому кличе до лицарів:

»Боріте ся — поборете:
Вам Бог помагає:
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая!« (ibid. 109.)

Сего погляду на царську систему не змінив Шевченко до самої смерти і остав вірним своїм молодечим ідеалам та ще в часї повороту із засланя написав у Нижнїм Новгороді вірш з п. »Юродивий« (частину задуманого твору), в котрім пятнує чиновницьке і салдатське фарисейство, гноблене правди й волї, гонителя жестокого, безбожного царя, творця зла і в сїм роздратованю питає ся:

— — Коли
Ми діждемо ся Вашинґтона
З новим і праведним законом?«

із глибокою вірою й надією заповідає:

»А діждемось таки колись!« (Руск. Письм. V. 2.257.)

Як у „Кавказі“ в малих рамцях дав нам Шевченко огнистий політичний образ боротьби проти „темного царства“, найкрасше сьвідоцтво щирого людського чутя поета високої поетичної і мистецької стійности, так у творі ширших розмірів з н. „Великий Льох“, названім містерією, містично навіянім, поет віщим духом вказав на будучу волю України. Вже у вірші „Розрита могила“ дорікає поет, що Москаль могили розриває, „риє, розкопує, не своє шукає“, що „на четверо розкопана, розрита могила“ і „як би то найшли те, що там схоронили, старі батьки — не плакалиб діти, мати не журилась,“ а у вірші „Могила Богданова“ („Суботів“) згадує, що „стоїть в селї Суботові, на горі високій домовина України, широка, глибока — отто церква Богданова!“ і вказує на те, що Москалї „могили вже розривають та сьміють ся з України“. Але поет картає сих чужих людий, щоби не сьміялись, бо „церква-домовина розвалить ся... а зпід неї встане Україна і розвіє тьму неволї, сьвіт правди засьвітить і помолять ся на волї невольничі дїти.“

Головним мотивом містерії „Великий Льох“ є думка про розриту могилу, се „малий льох в Суботові Москва розкопала, великогож того льоху ще й не дошукалась“ — а сим великим льохом є „на горі високій церква домовина“. Коли отже Москалї сей льох розкопають, „церква розвалить ся, а зпід неї встане Україна і розвіє тьму неволї“.

В отсім то льоху, в отсій домовинї, як висловлює ся поет в иншім місцї:

»Отсе воля спить.
Лягла вона славно, лягла в купі
З нами козаками« — (ibid. 130.)

отсе той скарб, що нам старі батьки схоронили“, а як би найшли той скарб, себ то волю, „не плакалиб дїти, мати не журилась“. Поет вказував отже віщим духом на се, що Україна не пропала на віки, що вона встане а з нею „воля і розвіє тьму неволї, сьвіт правди засьвітить і помолять ся на волї невольничі дїти“.

Правда і воля були метою змагань поета тому, що правда є ідеалом житя і до неї лине житє, вона одухотворює житє. Сими змаганями була проникнута творчість Шевченка, особливо в другій половині, а се виявляє ся наглядно в поемі „Неофіти“. Коли Шевченкови блиснула надія повороту із засланя на волю, віджив єго віщий дух і тоді написав він у формі алєгорії політичну поему „Неофіти“.

Се яскрава картина страждань з перших часів христіяньства за часів Нерона, страждання Римлянки-матери, котрої сина, наверненого сьв. Петром на христіянську віру, разом з иншими неофітами кинено на поталу хижим зьвірюкам у Колізеї, а опісля розшматованого трупа у Тибр на жир рибам. Нещасна мати остала одна на березї, дивилась, поки не осталось живого слїду на водї, і »тяжко-страшно заридала та помолилась в перший раз за нас Розпятому, а слова Єго живії в душу приняла і на торжища і в чертоги істинного Бога слова правди понесла.«

В сій алєгоричній поемі Римлянка-матір — се Україна а єї син Алкид — се син України, замучений в царській неволї. В поемі оповіданє подій рішуче, коротке, виразисте, ледви намічене, а в нїй перемагає лїричне живло, бо поет ледво здержує своїм блискучим епічним ладом пориви кипучого пророчого гніву і виливає свою горесть такими словами, що громом несуть ся понад головами розпинателів; особливож прольоґ до поеми написаний в крайнїй душевій горести.

Якнебудь що до мистецького викінченя „Неофіти“ не дорівнують иншим творам Шевченка, а недостача клясичного образованя спричинила деякі похибки в подробицях, всеж таки величне й ідеальне зображенє матери-мучениці додає великої епічної ваги поемі і з того погляду а також задля ядренности мови і великого богатства глибоких думок „Неофіти“ можуть станути поруч найвизначнїйших того рода творів всесьвітного письменьства. В особі Алкида, сина України, скриває ся саме я поета, що з жорстокої волї царя-мучителя загибає, а мати-Україна аж після єго смерти переймає ся словом правди і волї, яке голосив поет.

Шевченко — апостол правди, учитель людства. Визначною прикметою Шевченка була незвичайна єго смирність яко письменника і в смирности на склонї свого віку дивував ся він:

»...чому не йде
Апостол правди і науки?« (Руск. Письм. V. 2. 250.)

хоч в дійсности він сам став не тілько народним українським поетом, але й всесьвітним генієм, учителем і сьвіточем людства, апостолом правди і науки. Шевченко був справді не тілько національним поетом українського народу, він переняв ся не тілько ідеєю єго волї і рівноправности, але й ідеєю правди і волї всего людства. Він був глибоко перенятий релїгійними почуванями, а Біблїя була найбільш улюбленим читанєм єго, не тілько яко мученика за волю, в часї засланя, але й з самого малку. У него сильнїйше проявляє ся любов ближнього, як пімста, в страждущих і поневолених бачив він братів, а єго твори навіяні любовію і тугою в змаганях до вирівнаня всїх національних і суспільних суперечностий, до загальної свободи і братолюбія. Релїгійні почуваня витиснули виразне знамя на єго творах, а на чолї їх часто наводить він слова сьв. Письма, пересьпівує псалми Давидові або твори великих ізраїльських пророків. Легко отже зрозуміти, длячого такій глибоко релїгійній вдачі Шевченка припали до серця змаганя Кирило-Методіївського Братства, котре мало релїгійний підклад. Душа єго линула до змагань сего Братства не тілько з загально людских почувань, але й із словянського братолюбія. Він був перенятий ідеєю словянофільства в ідеальнім розуміню Коляра і єго ровесників та не відчував ненависти анї до московського анї до польського народу, а навпаки і серед Москалів і Поляків мав щирих приятелїв та покровителїв, і добре бачив, як тут і там широкі верстви народні були заневолені.

В Кирило-Методіївськім Братстві був він речником словянофільства, основаного на рівноправности і внутрішній свободї, а в присьвятї Осипови Шафарикови, посилаючи єму поему „Єретик або Іван Гус“, висловив погляд, щоб „усї Словяни стали добрими братами і синами сонця правди.“ Коли Нїмота „семю Словян розєдинила“, прославляв Шевченко сего чеського вченого, що прозрів у попелї глибоко огонь добрий сьмілим серцем, сьмілим орлиним оком і засьвітив сьвіточ правди, волї, — перелїчив трупи, а не Словян і о диво! трупи встали і очи розкрили і брат з братом обняли ся і проговорили слово тихої любови.“

Поема »Іван Гус“, зложена з VI-ти частин, окрім того, що має деякі історичні помилки і недокладности, не визначає ся високою мистецькою стійностю, бо поет не вспів задержати епічного супокою, але замітна яко огненний протест проти насили сумління і зображає реформаторські змаганя Гуса в боротьбі з папством та з православного становища [1]) голосить ідеї суперечні з догмами католицької Церкви. Поема кінчить ся славою Гуса спаленого на кострі.

Одначе при всім одушевленю словянським братолюбієм Шевченко не забував народно-політичного і суспільного положеня якраз суплемінниками гнобленого українського народу. Єго „Дружне посланіє до мертвих і живих і ненароджених“, написане в поучнім тоні, не доторкує ся болючих ран українського народу, а подає реальні погляди про народне і просьвітне відроджене земляків, свобідне від романтичного козако- і словянофільства.

„Очистив він історію від усякої омани правдивим і високим духом народним,“ каже Куліш, і вказав шлях до відродження України з сучасного занепаду; а на місце високопарних фільософічних і словянофільських теорій висуває щиру любов народу та взиває земляків подавати народови справдішню просьвіту і науку, накликує до любови »найменшого брата«, а невірних синів України до поправи, »бо настане суд — і не буде кому помагати«, і »на віки проклянетесь своїми синами«. Він взиває земляків: »Не дуріте заших дітий, що вони на сьвіті на те тілько, щоб панувати«, та щоби не перли ся на чужину »шукати доброго добра«, бо нема на сьвіті України, не має другого Дніпра«. Поет після докорів зроблених землякам сам мирить ся з ними і в імя правди і добра народу взиває до любови, а тоді, »забудеть ся сромотня давная година і оживе добра слава, слава України«.

Поезія Шевченка проникнута до глибини релігійно-моральними мотивами. Серце поета навіяне смиренєм і надією спасло єго перед зневірою і розпукою, що хиба деколи під впливом важких условин єго власного житя і народу проявляла ся в єго творах. Головною підвалиною єго поезії являють ся родинні мотиви, семя-родина — се головне єство поезії, а що підвалиною семі є мати і діти, отже сі мотиви пронизують найкрасші твори Шевченкові, зовсім в дусі народної поезії, в котрій правда названа матерю рідною, а мати правдою вірною, в образі матери проявляє ся

[1]) Зміст поеми зачерпнув Шевченко з твору московського письменника Палаузова.

найбільша сила моральна, сила любови. Найвисше торжество любови бачить Шевченко в материнськім чувстві; мати — се символ грядучого торжества любови і правди на землї. Шевченко віщим духом відчув велике посланництво матери. І як Шевченко окрім инших поем зобразив у „Неофітах“ величний ідеал матери взятий з народного житя, реальний, як значна частина єго поетичної творчости, але піднесений єго натхненєм, так бажав він дати прообраз матери в поемі „Марія“, що мала бути справдїшним акафистом перед образом матери материй — Пр. Діви Марії. Бажанє се проявило ся у Шевченка ще на засланю, коли він одиноку відраду находив у читаню сьв. Євангелія, і як зазначує у дневнику, думав аналїзувати серце матери по житю Пр. Д. Марії, непорочної матери Христової, як знов було другою єго думкою живописати образ Розпятого єї Сина.

Поему „Марія“ написав Шевченко 1859 в Петербурзі протягом 16 днів, коли то після повороту із засланя проявляв ся у него незвичайний підєм релїгійного духа. Сей твір є наглядним доказом, що десятилїтна страшна неволя не тілько не зломила єго духової сили, а навпаки дала єму спромогу підняти ся до давної висоти поетичної творчости і дати твір ідилїчний, оден з найкрасших єго писань. Поет, як засьвідчають єго поетичні твори і дневник писаний під конець неволї, був перенятий основними христіянськими правдами і в поемі „Марія“ головно держав ся євангельського оповіданя. Одначе плястичні форми і комбінації гадок, у які поет прибрав свої зображеня, він переняв вчасти з апокрофічних переказів і деяких ікон, як се бачимо із закінченя поеми, похожого на закінченє „Неофітів“. А хоч він не порвав з догмами Церкви і не перестав бути христіянином, відступив у сій поемі найдальше від євангелія і оболїк сьвяту Родину прикметами сїльського житя і семї на Україні, та в чудових образах і з ніжностю біблїйного оповіданя живописав ідилїчне житє сьв. Родини, непорочне материньство Пр. Діви і Різдво Спасителя.

Перенятий глибокою боязнию Божою, хоч надломаний десятилїтною неволею, держав ся Шевченко бадьоро ще після повороту із засланя. Власне єго житє і здоровлє було розбите, надії на тихе родинне огнище розвіяли ся,

а всеж таки поет вірив у красшу будучину своєї дорогої України. Хоч Шевченко проповідував потребу національного розвитку українського народу, був він далекий від національної виключности, вузкого націоналїзму, загорілости й ненависти. У великій семї народів, основаній на підвалинах повної волї і рівности, не повинно бути національної, суспільної і політичної незгоди і боротьби, бо де

„Врага не буде супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землї, — (Руска Пнсм. V. 2. 245.).

там не може і не повинно бути нерівности і гнобленя, а тим самим не може бути ворогованя і ненависти. Певний і сталий у своїх поглядах і переконанях, Шевченко дивив ся на призванє письменника як на високу громадянську службу і цінив також особливо людий, що вміли високо держати прапор національного і людського достоїньства.

Лїрична творчість Шевченка. Коли поет перед засланєм або перед визволенєм дав нам більші твори, в котрих доторкнув ся дійсности в національно-політичнім і суспільнім напрямі, то в часї неволї не було в него снаги думати про таку широку творчість. Під впливом непривітних обставин неволї вдумує ся він глибше сам у себе, заглублює ся у своє нутро і виливає на папір свою журбу і своє горе.

„Уже й гуляю
По сїм Аралу, і пишу,
Віршую нищечком, грішу,
Бог-зна колишнії случаї
В души своїй перебираю
Та списую, щоб та печаль
Не перла ся, як той москаль
В самотню душу“. (ib. V. 2. 14.).

Тодї то писав він лїричні піснї, вчасти особистого змісту, але й з широкою політичною та суспільною закраскою, а сей лїричний настрій зміцняє ся і розширює ся після визволеня з неволї в останних роках єго житя. В тих лїричних творах підняв ся поет до найвисших ідей, до яких дійшло осьвічене Христовою наукою людство, в них проявляє ся бажанє свобідного, нічим неспутаного житя і розвитку кождої одиниці і всего суспільства та народу, любови людства, змаганє до того ідеалу, котрому він остав вірним до скону. Вельми також замітно, що під конець свого житя

і поетичної творчости поет звернув ся до релїгійних тем („Неофіти“, „Марія“, „Царі“, пересьпіви єврейських пророків і псалмів).

Все житє Шевченка і вся єго творчість не відривала ся анї на хвилину від України. В усїх своїх думках і почуванях линув він на Україну, там зачали ся єго думки, всї вони звертали ся до рідної землї, вся єго туга й надія, проклони й благословеня горіли й пламенїли коло рідного краю. Все єго житє, як він сам висловив ся, було частиною історії єго рідного краю, єго народу. Та хоч більшу частину свого житя прожив він по волї й по неволї поза межами України, рідний край не сходив єму з думки, згадки про рідний край розважали єго в тяжкій неволї, на самотї, в горю і розпуцї:

»У моїй хатинї, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить:
У моїй хатинї синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько »Грицяя« дївчина сьпіває...« (ib. V. 1. 157.)

Він бачить усю красу рідного краю, памятає всю славу України, але й се знає, що остало з тої великої слави. Крепацтво, неволя, горе та лихо без краю остало ся дїтям України і коло тих „малих, нїмих рабів“ покривджених, що остали за часів поета з великої минулої слави України, нема нїкого, нїякої помочи, нї оборони, крім рідного слова, що єго Бог поставив „на сторожі коло їх“. Із того слова Шевченко викував

»До старого плуга
Новий леміш і чересло«, (ib. V. 1. 104.).

та став орати „переліг той“ і сїяти на ньому „свої щирі сльози“, засївати на ньому сьвяту надїю, що нїколи не вмирає. Він „кровю та сльозами“ мережає своє „горе на чужинї“, він хоче „жить на сьвітї, волочити в неволї кайдани“, втїшає себе надією:

»Може ще я подивлю ся
На мою Украйну«. (ib. V. 2. 49.).

Отї покривджені „нїмі раби“, серед котрих виріс Шевченко, стояли до смерти перед єго очима, заступали єму своїми сумними постатями і сонця сьвіт і радощі житя, — вони стали єго сьвятинею, він віддав їм усю безмежну лю-

бов, якою переняте було єго серце до рідного краю, їх муки розжарили в єго душі той великий огонь пророчого гніву проти людської кривди, що невгасимо горить і палає в єго творах. І здає ся, що не самітне серце поета стогне і любить, проклинає і благословляє, але що єго устами говорить весь нарід. Шевченко взяв у рідного народу єго слово і те слово стало:

»Неначе срібло куте-бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі«. (ib. V. 2. 227.).

Шевченко переняв у народу надію на красшу єго долю і подав єму у своїх творах сьвітові ідеали того будучого часу, коли не буде кривди і неволї, а „будуть люди на землї". Він переняв у народу єго сьвяту, невмирущу віру в правду і волю, в ту правду, що

»повинна буть, бо сонце стане
і осквернену землю спалить«! (ib. V. 2. 249.).

та вказав шлях, яким до сеї правди простувати. А перший шлях до сеї правди — се любов рідного краю — України:

»Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В остатню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть«. (ib. V. 1. 62.).

А другий шлях — се любов усіх людий:

»Любов, і кротость, і добро,
Добро найкрасшеє на сьвітї —
То братолюбіє!« (ib. V. 2. 278.).

А третій шлях — просьвіта, наука, „слово розуму сьвятого". Шевченко переняв у народу єго чудові пісні, думи і перекази, що неначе степові квітки розкидані росли на народній ниві і віддав єму великий сніп найкрасших пахучих цьвітів у своїх творах, зібраний і звязаний могутним ґенієм. Він був другом і братом свому рідному народови і вивів єго з безвістий на широке сьвітове поле, положив непохитні підвалини до народного відродженя, впровадив український нарід у семю культурних народів, довів єго до обітованої землї, — до волї; він знав, що воля настане, що воля йде, він причував, що

...»Сонце йде
І за собою день веде«, (ib. V. 2. 248.).

дарма, що єму самому не поталанило, як колись Мойсеєви, дожити знесеня крепацтва, а довело ся умерти на межі обітованої землї, за тиждень до оповіщеня волї.

„Назар-Стодоля“. В другій добі своєї творчости написав Шевченко драму („малороссійскую дѣю“) в 3 діях з н. „Назар Стодоля“ [1]). Московський єї текст зладжений був для аматорського театру та обидві рукописи передав задля збереженя одному з приятелів, від котрого сей твір дістав ся редакції „Основи“. Нема, правда, в сїм творі справдїшньої драматичного завязки (II і III дія являє ся тільки яко нáкидок), а розвязка виходить задля того зовсїм несподївано. Одначе характери деяких дієвих осіб, іменно Назара і єго товариша Гната зобразив поет справдї мистецькою рукою тай зустріч в 3-ій дії Назара з Галею, донькою сотника, котрий хоче її віддати за старого чигиринського полковника, зображені з великим драматичним хистом. Недостачі сего твору можна пояснити сею обставиною, що поет не мав опісля нагоди викінчити свого твору (особливо II і III дії) написаного протягом 16 днів.

Шевченкові писаня в московській мові. Окрім українських творів писав Шевченко (особливо на засланю) дещо московською мовою: окрім „Назара Стодолї“ „Дневникъ“ або „Записки“ в неволї, поеми і повісти [2]). В сих творах не блиснув талант поета таким ясним сяєвом, як в українських, а всеж при всїх недостачах і невикінченю проявляють ся в них признаки великого єго таланту: вірність характерів, глибина і благородність гадок та почувань, живість описів та богата живописність. Окрім того мають сї твори чимале значінє для означеня повноти сьвітогляду Шевченка, розвитку єго мистецької і поетичної вдачі і подають цїнні подробиці до єго житєписи. Московські поеми і повісти Шевченка — се не стілько повісти, скілько особисті спомини, портрети людий, з котрими доводило ся зустрічати поетови, живописні картини любого єму українського побуту й української природи.

---

1) Ся драма напечатана вперше в „Основі“ 1862. IX. Чудову музику до пісень сеї драми написав Петро Ніщинський („Вечерниці“).

2) Сї писаня появили ся накладом „Кіевской Старины“ з н. „Поэмы, повѣсти и разсказы Т. Г. Шевченка, писанные на русскомъ языкѣ“ Кіевъ 1888. Дещо з того переложено опісля українською мовою.

Музикальність і живописність Шевченкових творів. Читанє поетичних творів Шевченка насуває нам мимохіть помічене, що природа України, до котрої він горів такою пламенною любовію до останнього тху свого житя, відсьвічує ся з них з усіма єї величними явищами, що вона є жерелом і невичерпаною криницею натхненя та пружиною творчости ідеального сьвіта образів. Ні довголітна блуканина по чужих землях, ні Петропавлівська кріпость, ані десятилітне засланє в оренбурських і новопетрівських пустарах не мали сили затерти сї рідні краєвиди у вражливій душі поета. Богата творча уява заступала єму місце прямого помічуваня, а в єго „Кобзарі“ розсипана безліч жемчугів чудового відтворюваня рідної природи. При читаню Шевченкових творів кидає ся в очи незвичайна схожість мистецького ладу в творчости поета з ладом зображуваня картин з природи в українських народних піснях. Живість, краса і простота мистецьких образів, прибраних музикально-словесними виразами насуває мимохіть домаганє підобрати до многих поетичних творів відповідні напіви. Тимто чимало митців музики черпало своє натхненє з творів Шевченка, бо українська мова взагалі, а зокрема мова Шевченкових творів на стілько милозвучна, мельодийна, здатна до вияви найріжнійших настроїв і почувань, що знавці мов і музики ставлять її поруч італійської. Вжеж і сам Шевченко знав силу народних пісень та умів їх так сьпівати, як засьвідчає Куліш з нагоди свого весіля, що рівного єму сьпіву не чув він ані в столиці, ані на Україні, бо Шевченко, яко великий мистець слова, глибоко відчував і розумів справдішню натхнену музику. Вже поезія Шевченкова сама по собі є справдішньою музикою, — то тихою, пестотливою, чарівною, то молитовною, благальною, покаянною, то бурхливою, сердитою, грізною. Самою злукою словесних звуків умів великий поет надати своїм творам високої музикальности, витворити певний настрій та перенести читача в ту обстанову, серед якої відбуває ся дія. Чарівна музикальність Шевченкового слова, ріжнородність єго душевних переживань звернула ще за житя поета увагу музичних митців на „Кобзаря“, між тими опісля першого митця М. Лисенка, і з того часу сотні великих і дрібнійших творів написано на слова Шевченка, так що перегодом може ви-

творити ся справдїшня українська опера, що так захоплювала слухачів на весїлю Кулїшів.

Так само, як Шевченко-поет своїм творам умів надати високої музикальности, так Шевченко-живописець мав великий вплив на живописність своєї поезії. Великий любитель природи мав він бистрий зір митця-живописця для явищ природи і незвичайний хист живописати природу словами. Чарівна краса одушевленої природи України відсьвічує ся і мигтить у народних піснях і сї піснї були для Шевченка взірцевою школою для розвитку естетичної краси. Мало що не на кождій сторінцї „Кобзаря“ живописує поет високо-мистецькі картини природи України, називаючи її земним раєм, а красу сего земного раю доповняє тихе щастє людий:

»Зацьвіла в долинї
Червона калина.
Нїби засьміялась
Дївчина-дитина.
Любо, любо стало:
Пташечка зрадїла
І защебетала...
Почула дївчина
І в білій свитинї
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький.
Цїлує, витає,
За руки хватає.
І йдуть по долинї
Тихою ходою
І йдучи сьпівають.
Як дїточок двоє:
Під тую калину
Прийшли, посїдали
І поцїлувались...
Якогож ми раю
У Бога благаєм?!«

(Руска Письм. ib. V. 2. 122.).

Оттак наглядно, високо-мистецьки і правдиво оброблені подробицї сего образу; поет не оповідає, але живописує сей образ, де краски зміняють простий, музикальний вірш. Шевченко був отже рідким прикладом любителя і вибранця природи, котра єго вивінувала двома талантами: великим талантом поета-митця і перворядного живописця.

Незвичайно простим і справдї народним ладом живописує поет картину, що розкриває ся з високого берега Дніпра:

»Іду я тихою ходою.
Дивлюсь — аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак:
Хатки біленькі виглядають,

Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють:
А далі сивий наш козак
Дніпро з лугами виграває,
А онде, онде за Дніпром,
На пригорі, нібп каплпчка.
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом«. (ib. V. 2. 63.).

Але коли Шевченко думає про людий сих чарівних сіл українських, то часто живописаний ним образ зміняє свою ідилїчну красу під впливом злиднів по тих хатах, бо поет спочував горю і злидням своїх земляків, а задля того в єго творах мало де стрічаємо чисто сїльську ідилю. Та деколи і погідна картина виринає в єго живописаню сїльського побуту. Так н. пр. коли поет сидів у 1847 роції в Петропавлівській кріпости, уявляв він собі український вечір — „Садок вишневий коло хати", в котрім плястичність, яркість і простота в обрібці подробиць злучена з реалїзмом живописаного ним образа. Сей твір є наглядним доказом могутної творчої уяви поета, подає неосяжно чудові, живі і наглядно мистецькі образи, так що маємо враженє, неначеб до нас долїтав запах вишневого цьвіту, сьпів соловейка, перед нашими очима виступає семя за вечерею коло хати, а відтак спляча коло хати дітвора з материю. Се чудовий образ родинного раю, про який так тужливо мріяв наш поет.

Як Шевченко в справдїшне мистецькім творі умів заразом реально передати в усїх подробицях образ, який можна побачити денебудь в українській місцевинї, можна впевнити ся із слїдуючої високомистецької картини, написаної поетом у Петербурзї (1860 р.):

»Над Дніпровою сагóю
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з калиною,
З червоною калиною.
Дніпро берег рие, рие, [1])
Яворові корінь мие:
Стоїть старий, похилив ся,
Мов козак той зажурив ся —
Що без долї, без родини
Та без вірної дружини, —

[1]) Тут поетови знаменито вдала ся алїтерація з підмогою звука р.

Без дружини, і надії —
В самотині посивіє!
Явір каже: »Похилю ся,
Та в Дніпрові скупаю ся«.
Козак каже: »Погуляю,
Та любої пошукаю«.
А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Виходжаючи сьпівають —
Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають —
Вють ся, гнуть ся та сьпівають«. (ib. V. 2. 265.).

Се дійсно фотоґрафічно реальні картини, хоч при тім визначають ся чарівним мистецтвом. Реалїзм мистецьких образів схожий тут зовсїм з дійсною реальностю справдешних явищ природи, а такі образи міг словами живописати тілько поет, надїлений бистрим і природним оком живописця.

Так само у вірші „За сонцем хмаронька пливе“ (приладженім до сьпіву М. Лисенком) виявила ся ґенїяльна здібність поета в перетворюваню щоденних явищ природи в справдїшні незвялимої краси жемчуги мистецької творчости.

Такими мистецькими творами сповчяв Шевченко не людську, а божественну задачу справдї великого митця: в сьвящені хвилї натхненя продовжав він дїло творчої сили природи.

Літературне й історичне значінє Шевченка. Шевченко зробив своїми нечисленними творами рішучий перелім не тілько в письменьстві, але й в історичнім розвитку українського народу. Він вніс живі і нові ідеї в українське письменьство, опер єго на міцних несхитних підвалинах і тому має перворядне значінє в історії — не тілько українського письменьства, але й в історії українського народу, єго вікової боротьби за волю, за права чоловіка і людства. Шевченко положив підвалиною нашого народного житя ту ідею людства, яка зберегла ся в нашім народї під простою сермягою, в народї згнобленім неволею і крепацтвом — і се історичне житє українського народу, єго віковічну боротьбу за волю, рівноправність та достоїньство цілого народу і всего людства. Шевченко надав нового розуміня нашому

народному житю, на основі котрого стає ясним і зрозумілим наше народне відродженє, котрого сторожем являє ся правда і наука, а єго ідеалом самостійне житє українського народу в українських землях. Така Україна оживотворена Шевченковим ідеалом має свою будучину і в Словяньщині і для житя й розвитку Словяньщини, а на струях правди і волї попливе човен житя і розвитку Словяньщини широкими вітрилами свободи всїх Словян до добра людства.

Яка не булаб дальша доля українського народу, історія все зверне ся до Шевченка, як що вона тільки заговорить про минувшину України. „Як же коли небудь, каже влучно Костомарів, нащадки українського народу, довго страждавшого і пониженого, будуть користувати ся повною людською свободою і добутками людської цивілїзації, тоді згадувати муть долю прожиту їх предками, а при тім з великим поважанєм поминати муть Шевченка, сьпівця недолї їх предків, що добивав ся для них свободи родинної, суспільної і душевної та разом з ними страдав душею і тїлом, думкою і дїлом“.

Шевченко не тільки велитень української поезії і перший великий поет Словяньщини, але своїми творами в боротьбі за правду і волю всего людства здобув він собі соняшне місце у всесьвітнім письменьстві. Єго твори присвоїли собі перекладами не тільки всї словянські народи, але й перекладені многими західно-европейськими мовами викликали вони незвичайне вражінє і здобули собі високу цїну саморідним змістом і ладом та чарівною красою. Визначний шведський учений проф. А. Єнзен назвав Шевченка не тільки народним поетом, але й всесьвітним ґенїєм і сьвіточем людства. Шевченко весь свій вік пламенним словом провадив боротьбу, натхненим пророчим словом заклика́в людий на союзників і помічників до сеї боротьби за правду і волю та вижидав „апостола правди і науки“, не знаючи навіть, що в дійсности сам став тим апостолом і учителем людства. В єго творах, неначе дорогоцінні самоцьвіти-жемчуги, розсипані засновки науки і вихованя, просто та зрозуміло і дитинї і мудрцеви, подані для нашого народу і всего людства. В своїх творах розсїяв він таке велике богатство дорогоцінних гадок, що потреба труду цїлих поколїнь, щоби зібрати богате жниво з тої ниви долею политої,

засіяної не словом але розумом. Шевченко витичив у своїх творах величні ідеали вихованя народу і людства, вказав дійсне єство і мету вихованя і тим витиснув таке знамя на нашім народнім розвитку, що ми, почавши з єго появою на ниві українського письменьства, сей розвиток нашого народного житя не можемо інакше назвати, як Шевченківською добою. Одначе значінє Шевченка і єго діяльности тим ще не вичерпує ся, бо хоч доба єго діяльности належить вчасти вже до минувшини, то ся минувшина так ще близка теперішности, що з нею лучить ся тисячними звязками. Нема сумніву, що се, що можна би назвати змістом образованя і основою розвитку теперішности, має у великій мірі свій корінь у сій сьвітлій добі, котра почала ся з появою „Кобзаря“, але не закінчила ся єго смертю та остає дальше під єго могутним впливом.

Пантелеймон Куліш найвизначнійший зпоміж Кирило-Методіївців, третій з української трійці діяч, неперечного і притім многосторонного історичного значіня, ненастанного умового труду, посуненого до-самовідреченя, подвижник, перенятий горячою любовю України і свого народу.

Молодий вік П. Куліша. Куліш родив ся 27. липня (8 серпня) 1819 в місточку Вороніжі, в Чернигівщині. По батькови й матери походив він із старого козацького роду та вирастав серед чисто-народного українського побуту і старосьвітських поетичних переказів та звичаїв, що стали опісля в єго вельми чутливій і вражливій вдачі основою єго діяльности. Великий вплив на розвиток єго ума й уяви мала мати, що вміла безліч старосьвітських пісень та переказів, а до того добре знала біблію і церковну службу. Великий вплив на малого Куліша мала також сусідна заможна дідичка Уляна Мужилівська, звеличана ним у повісти „Уляна Терентьевна“ неначеб другою матерю, що своєю саморідною вдачею засіяла в єго душі зерна ідеалізму. За єї порадою віддав батько молодого Куліша до Новгородсько-Сіверської ґімназії. Наука йшла спершу тупо, бо не розумів він московщини, як же почав розуміти учебну мову, став першим учеником. Уже змалку проявило ся у него ніжне естетичне почуванє та мистецький хист до живописи, а ся єго вдача визначила ся опісля в письменьстві та в науці. Доволі рано пробудила ся в нім цікавість до літера-

турних творів, особливож припали єму до вподоби вірші Артемовського-Гулака і повісти Квітки, повісти М. Гоголя з українського житя та поезії Пушкина, а коли принагідно попав єму в руки збірник українських історичних пісень М. Максимовича, захопив ся він ним так, що весь вивчив на память. Величні образи народних героїв заволоділи єго думкою і тоді прокинула ся в нім національна сьвідомість. В ті часи вже зложив він повістку „Циган", напечатану опісля в Гребінчиній „Ластівці". Задля недостачі засобів не довело ся Кулїшеви скінчити ґімназії, так само й опісля наук у київськім університетї на словесному, а потім на правничому виділї. Але він умів власними невсипучими заходами осягнути потрібне знанє і вже рано звернув на себе бачність пильним зацікавленєм до народовіданя. Ще в університетї слухав він викладів молодого професора словесности М. Максимовича, а спільність їх лїтературних змагань зблизила їх між собою. Кулїш доставив Максимовичеви для єго альманаха „Кіевлянинъ" збірки пісень та оповідань про воронїжських козаків на основі переказів матери. Максимович давав Кулїшеви читати книжки (між тими повісти Вальтер-Скота) і розмовами з ним чимало вплинув на єго лїтературну осьвіту. Залишивши університет, дістав Кулїш з порученя Максимовича посаду учителя в дворянській школї в Луцьку і тут користував ся богатою книговнею, а вивчивши ся французької мови, читав Вальтер-Скота у французькім перекладї і наслїдуючи єго повість „Карло Сьміливий", почав писати „Михайла Чарнишенка" московською мовою (видав 1843 р.).

З Луцька перейшов Кулїш на посаду учителя дворянської школи в Києві, на Подолї, заходами заступника куратора М. Юзефовича, котрий тоді був добрим єго духом і пособляв єго осьвітї й науковим змаганям. За допомогою Юзефовича обїхав Кулїш (1844—45) Київщину, зібрав богаті засоби устної словесности, видані перегодом у „Записках о Южной Руси". При сїй нагоді Кулїш ознайомив ся в Олександрівцї з польським письменником Михайлом Ґрабовським, котрий зразу оцінив єго талант і щиро до него відносив ся та з бібліофілом Константином Свидзїнським у Ходоркові і користував ся єго богатою книговнею. Нові знайомі впровадили Кулїша в сьвіт польської лїтера-

тури й історії, розправляли з ним про польсько-українські відносини і літературні та історичні питаня. В Олександрівці написав Куліш поему „Україна“ [1], в котрій ладом народних дум переказав головні події української бувальщини, від Володимира В. до Хмельницького, бажаючи зобразити в епопеї житє українського народу, а в Ходоркові написав під впливом VI-ої пісні „Одисеї“ чудову ідилю „Орися“ [2].

Діяльність від засновин Кирило-Метод. Братства до виходу „Основи“. В Києві зазнайомив ся Куліш з громадою молодих українських народолюбців, одушевлених народною поезією, рідною історією, любовю народу і бажанєм визволу єго з крепацтва, між тими з Шевченком, Костомаровом і В. Білозерським. З того часу почало ся їх приятельованє, але вдача Куліша була більш аристократична, а Шевченкова глибоко демократична, так що вони оба були представниками двох верств козаччини: Шевченко низових курінників-січовиків, а Куліш — городових кармазинників. Перегодом представники сеї осьвіченої української молодежи, звязаної з українським університетом, утворили „Кирило-Методиївське Братство“. Тимчасом Куліш у 1845. р. виїхав з Києва на учительську посаду в Рівнім, на Волині, а відтам небавом у Петербург, де за допомогою ректора університету і редактора місячника „Современникъ“, П. Плєтньова, заняв посаду учителя московської мови для слухачів-інородців. Знайомість із Плєтньовом, приятелем Пушкина, мала великий вплив на Куліша, котрий тоді значну частину часу присьвятив роботі над „Чорною Радою“ [3]. Приклад єго приятеля Шевченка окрилював єго надією здійснити свою мрію — витворити самостійне українське письменьство, високо підняти народний стяг і вивести українську мову на степень літературного язика, бо єго ворушила думка, що після повістий Квітки Українці зовсім заснули із своїм письменьством. Перед Кулішем розкрив ся широкий шлях наукової роботи. Саме тоді в петербурськім

---

[1] „Украина“, зложивъ П. Кулѣшъ. Одъ початку Вкраины до батька Хмельницького, Кіевъ, 1843, містить XII. дум.

[2] „Орися“ напечатана в „Запискахъ о Южной Руси“. Спб т. II. 1857.

[3] Пять початкових глав „Чорної Ради“ в московськім переклад напечатав Плєтньов у „Современнику“ в 1845. р.

університеті опорожнила ся катедра словянських язиків і Петербурська Академія наук за порученєм Плєтньова рішила вирядити Куліша за границю на наукові досліди словянських мов, щоби опісля міг заняти сю катедру. Перед виїздом за границю завернув Куліш на Україну, одружив ся з Олександрою, сестрою приятеля Василя Білозерського, що стала опісля письменницею, відомою під прибраним іменем „Ганна Барвінок“. Разом з нею бажав він поїхати в Прагу і взяти з собою Шевченка [1]), щоби за границею ширше розвинув мистецький талант. Грішми прирекли єго самі обмислити. Колиж Куліші прибули з В. Білозерським у Варшаву, увязнено їх і відвезено до Петро Павлівської кріпости в Петербурзї. Приводом до увязненя послужили звязки їх з Кирило-Методіївським Братством, а предметом слїдства була також Кулїшева „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“ [2]), в котрій ідеалїзував козаччину та висловив погляд, що українському народови годї жити в крепацтві, бо він із сего туманіє. Винуватили Кулїша, начеб він пняв ся до гетьманованя на Україні і був душею Кирило-Методіївського Братства. Та хоч слїдство не виказало нїякого бунтівництва, посаджено єго на два місяцї в кріпость, а потім заслано в Тулу із забороною щонебудь писати й печатати та бути в урядовій службі міністерства просьвіти. Проживаючи в Тулї з подругою, Кулїш був приневолений заробляти собі столярством (він і в тім напрямі виявив мистецький хист [3]), бо хоч згодом допущено єго до урядової служби, то платня не виставала на прожиток. Тут вивчив він шість европейських язиків для читаня чужоземних книжок та писав розвідки й історичні повісти [4]) московською мовою, а Бодянський доставляв єму

[1]) Кулїш називав Шевченка потрійним поетом: слова, кисти і сьпіву. Шевченко був боярином на весїлю Кулїша і чарував усїх не тільки своїм голосом, але й недосяжним виконанєм народних пісень.

[2]) Ся повісточка була напечатана в часописи для дітий „Звѣздочка“ Спб. 1846.; появила ся й окремо.

[3]) Кулїш виявив крім того великий хист до живописи, до ремесла і сїльського господарства.

[4]) Тодї написав повісти „Алексѣй Однорогъ“ та „Искателѣ счастя“. Ся перша повість, а з другої частина з наголовком „Потомки украинского гайдамацтва“ (перекладена укр. мовою в „Правдї“ 1867. р.) появились у збірнім виданю 4-томовім „Повѣсти П.

книжок і літописий для наукової роботи. З нагоди приїзду царя Миколи І. зладив Куліш альбом Тульської старовини з описом і акварелями. Цар звернув увагу на гарну роботу Куліша і позволив єму після півтретярічного засланя вернути у столицю (1850. р.). Тут заробляв він собі на прожиток працею по часописях і місячниках, перекладами і компіляціями, безіменно або під прибраними іменами, бо спершу було єму заборонено щонебудь печатати, а відтак був якийсь час у державній службі. Небавом однак поїхав на Україну та взяв ся до хуторного господарства, а при тім працював пером. Але недовго там просидів і вернув у Петербург.

Саме тоді вмер цар Микола. В Росії повіяло вільнійшим духом, розкрив ся широкий овид мислячим людям, а громадська думка про всякі потреби житя почала свобіднійше проявляти ся в письменьстві, неначе би природа додала їй крил для орлиного полету. Новий цар Александер II., вихованець поета В. Жуковського, подавав надії на широкі реформи, між тими й на знесенє крепацтва. Куліш узяв ся з одушевленєм до загальної культурної роботи. Се був час єго найбільш запопадливої і широкої письменської діяльности. Проживаючи в Полтавщині познайомив ся Куліш з матерю Миколи Гоголя і за порадою московського письменника Сергія Аксакова зібрав засоби до Гоголевої житєписи, що появили ся з н. „Записки о жизни Н. В. Гоголя“ (1856—57), котрі й досї є ще головною основою для житєписи сего письменника, а крім того напечатав перше повне виданє єго творів у VI-ти томах. Тодіж видав Куліш свої знамениті „Записки о Южной Руси“ (в двох томах 1856—57), про котрі він висловив ся ось як: „Записки о Ю. Р.“ печатаю з вдоволенєм, не тому, що в них є моє, а тому, що передаю сьвітови памятники народного духа, котрим у моїх очах нема ціни. Треба єму дати в руки книгу, котра би в нічім не уступала німецьким та англійським виданям, з котрої видно було би поважне вивченє предмету“. Яке вражінє зробили „Записки о Ю. Р.“, видно із слів

А. Кулїша“ Спб. 1860. — Окрім московського й українського язика опанував Кулїш також польський, нїмецький, француський, а знав латинський, італїйський, англїйський, єврейський та еспанський, а менше вже грецький.

Шевченка, котрий називає їх у своїм „Дневнику" „прекраснійшою, благороднійшою працею, брилянтом у сучасній історичній літературі". „Записки о Ю. Р." замітні ще й тим, що в них у перш впровадив Куліш нову правопись українську, приладжену до вимови, названу відтак „кулішівкою", що послужила основою нинішній нашій правописи. Одночасно із „Записками о Ю. Р." видав Куліш історичну повість „Чорна Рада" (1857) українською і московською мовою та „Проповѣди на малороссійскомъ языкѣ" (1857), перероблені з першого виданя протоєрея Василя Гречулевича (1849), а між ними в половині на ново написані. Саме в той час видав (1857) Куліш „Народні оповідання" Марії Марковичевої, жінки колишнього Кирило-Методіївця, під прибраним іменем „Марка Вовчка". Сї оповіданя викликали велике вражінє в російськім суспільстві (славний письменник Турґенєв переложив їх московською мовою), а Шевченко повитав Марковичеву, яко „кроткого пророка і обличителя жестоких людий неситих".

Куліш звернув також увагу на потребу всенародної просьвіти і початкову науку в рідній мові та видав „Граматку" (Буквар), першу читанку для селян з вельми добірним змістом духовного і сьвітського знаня. А щоби успішнійше пособляти літературним змаганям українських письменників, оснував власну печатню в Петербурзї, в котрій печатав свої твори й инших письменників. Після того виїхав із своєю дружиною за границю. Побут у західній Европі зробив на него велике вражінє культурними придбанями, але й навіяв важку тугу, коли він на чужині згадав про занепад України.

Тимто дбав він не тільки про осьвіту широких верств народних, випускаючи в сьвіт дешевими книжочками, т. зв. „метеликами" найкрасші твори українських письменників з наголовком „Сїльська Бібліотека" (1860—62)[1], але й задумав поставити також українське письменьство на рівні з иншими, поширити єго зміст, збогатити перекладами творів із всесьвітної літератури і таким способом виробити форми української мови на послугу вселюдській мисли. Задля того Куліш бажав видавати українською мовою місяч-

[1]) Всього видано 39 книжочок.

ник „Хата“, але не осягнув на се дозволу і обмежив ся поки що виданєм альманаха з тим наголовком (1860). В „Хаті“ напечатав він поезії Шевченка, Гребінки, Щоголева, Кузьменка й оповіданя М. Вовчка і Ганни Барвінок, а в передньому слові до поетичних творів висловив погляд про взаємини між московською й укрзїнською мовою й обома письменьствами та зазначив, що наше рідне слово иншим способом зложило ся і не схоже на московщину, тимто і не повинні ми того книжного слова приняти за своє рідне.

Діяльність Куліша від заложеня „Основи“ до зміни поглядів на козаччину і розриву з земляками. З початком 1861 дозволено Кулїшевому шуринови, В. Білозерському, видавати в Петербурзї місячник „Основа“ українською і московською мовою. Сей місячник витичив собі мету „всесторонно і безпристрастно розслїджувати український край, пізнати єго потреби, подавати критичний погляд на себе в минувшинї і сучасности, дбати про суспільне добро та всенародну просьвіту, відповідно місцевим условинам краю“.

Кулїш тоді щиро приятелював з Костомаровом, проводив з ним кождий ранок у Публичній Бібліотеці, вечерами збирало ся у Кулїшів товариство з чотирох-пяти людий, (між тими В. Білозерський і Мордовців), а коло „Основи“ згромадили ся всї тодїшні видатні українські письменники. Душею „Основи“ був Кулїш, він брав у нїй вельми живу участь, бажаючи виробити добру мову, і все, проза та поезія, переходило через єго руки. Окрім того історично-лїтературними розвідками положив він основи науковій історії українського письменьства, лїтературної критики та наукової мови. Тут печатав Кулїш свої розправи з польськими і московськими часописями, котрі не признавали окремішности й самостійности українського письменьства і народности, а також історичні розвідки, оповіданя, поезії, рецензії і в кождій книзї словар української мови.

Роки 1860—1861 були добою найбільшої популярности Кулїша серед українського громадяньства, котре щойно почало вибивати ся зпоміж осьвіченого паньства на Україні і під впливом визвольних думок, розповсюднюваних московським та українським письменьством, вертати до свого народу, признавати ся до своєї народности і переймати ся демократичними поглядами. Українське громадяньство ви-

соко цінило Куліша за єго невсипучу письменську працю і вважало єго народним провідником. Але „Основа“ припинила ся на 10-ій книжці 1862 р., а до того причинило ся не тілько гнобленє українського слова российською цензурою,[1]) але й непорозуміня що до самого редагованя між Білозерським і Кулїшем, що проявили ся ще з самого почину сего місячника. Кулїш глядав отже віддиху у виїздї за границю, де якийсь час був разом з Костомаровом в Італії, а вернувши в 1862 р., проживав найбільш на Україні, виїздячи тілько в лїтературних справах до Петербурга. Тодї вже почав у єго душі проявляти ся якийсь перелім, в поглядах єго виринали суперечности з давнїйше висловленими про козаччину і про національні змаганя українського суспільства. Він почав рвати свої громадянські й особисті звязки і глядати нових, а се викликувало чимале зачудованє посеред українського громадяньства, що вважало єго головним представником українських національно-демократичних змагань.

Неможливість видаваня українського місячника в Росії звернула увагу Куліша на Галичину, де саме тодї під впливом українського лїтературного руху розбудило ся нове народне житє, особливо серед молодежи, що звала себе „народовцями.“ Ще в 1858 р., вертаючи з заграниці через Львів, зазнайомив ся Кулїш з Я. Головацьким і передав Ставропигійській книгарнї деякі свої виданя для „Народного Дому“. Вдруге переїздом через Львів 1861 р. познайомив ся Кулїш близше з молодою львівською громадою і в переписцї з нею дораджував галицьким і буковинським землякам близше познайомити ся з українським письменьством та пильно прислухувати ся до народної мови і піснї. У „Вечерницях“ і „Метї“, видаваних народовцями, появляли ся Кулїшеві писаня, присилані вмисне для них, а навіть „Слово“ і „Галичанинъ“ Б. Дїдицького печатали деякі єго поезиї „кулїшівкою“. Народовцї високо цінили повагу Куліша яко провідника українських народних змагань, а особисті відносини єго з ними ще більше скрі-

---

[1]) В 1863 р. видав мінїстер Валуєв наказ, щоби не дозваляти печатати книжки українською мовою, бо по єго думцї „не было, нѣтъ и быть не можетъ малороссійскаго языка“.

пляли єго становище і вплив серед українського громадянь ства в Галичині.

Не маючи одначе певної обезпеки прожитку, приняв Куліш з кінцем 1864 р. урядову посаду „директора духовних справ“ в „Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ“, а одночасно печатав історичні розвідки в місячнику „Вѣстникъ Югозападной и Западной Россіи“, видаванімворогом українства в Києві, Говорським. Се викликало серед українського громадяньства тим більше здивоване, що визначний провідник українських національних змагань приняв службу в Польщі, де російське правительство після повстаня 1863 р. переводило московщенє. Та Куліш виправдував ся, що політика — не єго діло, а він бажає обмежити ся наукою, досліджуванєм минувшини, в чім єму пособляти муть богаті варшавські архіви, та що примиривши ся з урядом, зможе добути дозвіл видавати місячник у широких розмірах і вратує себе задля літератури, тоді як ідучи старим шляхом загинув би під вагою злиднів.

Але на сім урядовім становищі не довго довело ся пробувати Кулішеви. Я. Головацький, бажаючи повагою Куліша прибити зростаючий у Галичині рух народовців, напечатав без відома і дозволу Куліша виривки з єго письма начеб то він відрікає ся своєї правописи т. зв. „кулїшівки“ принятої народовцями в їх виданях, щоби сего не могли вихісновувати вороги в користь Польщі. Народовції запечили сему в часописї „Правда“ (1867) тай Куліш напечатав там „Отвертий лист“ і виступив у нім проти вчинку Головацького. Одночасно з тим перехоплено у Варшаві патріотичну адресу, вислану Кулішеви львівськими богословами, з котрої російське правительство впевнило ся, що Куліш сприяє Галичанам, котрі змагають виявити в письменьстві справдїшне народне житє замість мертвої схоластики в церковній або змосковщеній мові. Вимагано отже від него або прилюдно в часописях зречи ся своїх українських поглядів, або покинути службу. Куліш не згодив ся на оповіщенє вимаганої від него заяви і наслідком того звільнено єго від служби „по болѣзни“ без єго просьби.

Покинувши службу, виїхав Куліш до Італії й до Німеччини, відтам до Праги і Відня та заняв ся письменьством, а найбільш перекладом сьв. Письма. Дивлячись н

занепад українського руху в Росії, впевнив ся, що свою літературну діяльність повинен би перенести на наддністрянську Україну. Тимто підпирав часопись „Правду“ і печатав у ній поезії й оповіданя, історичні й літературні розвідки та переклади з сьв. Письма, а у Відні видав переклад чотирох євангелистів. Літом проживав на хуторі Мотронівці, відтак добув знов посаду в Петербурзї в редакції „Журнала міністерства шляхів“ (1873) і почав там працювати над історією України, задуманою на широкі розміри (мало бути 9 томів), котру почав видавати з наголовком „История возсоединенія Руси“.[1])

В сих творах Куліш, головно під впливом особистих непорозумінь і своєї вражливої та палкої вдачі, розійшов ся в поглядах з українськими письменниками на історичні, національні й літературні відносини на Україні, котрі станули в суперечности з усею єго попередньою визначною діяльностю. Перегодом напечатав він у „Правді“ (1876) розвідку „Мальована Гайдамаччина“, в котрій так само різко осудив козаччину і гайдамаччину. Все те йшло в розріз із поглядами, які зложили ся в осьвіченім суспільстві в Наддністряньщині за допомогою самого Куліша на козаччину і на Шевченка.. Тим то в самій „Правді“ появила ся остра критика Кулішевих писань Володимира Барвінського, котрий тоді обняв редакцію сеї часописи. Наслідком того порвав Куліш на якийсь час зносини з наддністрянськими народовцями, відокремив ся від многих колишніх приятелів і прихильників на Придніпряньщині й виїхав осеню 1876 р. у Москву, де працював у книговнях і архівах над дальшими історичними дослідами, котрих добутком було обємисте діло „Отпаденіе Малороссіи отъ Польши“.[2])

Заборона видана царським указом 1876 р. на українське письменьство отверезила Куліша із славленя російської культурности, він вернув знов на хутір, де єго відвідав непохитний до смерти приятель і помічник при перекладі сьв. Письма, проф. Іван Пулюй (1880), а в кінці того року виїхав Куліш до Відня, поновивши переїздом через Терно-

---

[1]) Напечатав 1874 р. Спб. два томи, в Москві 1877 р. III-ій том, і 1 том Матеріялів.

[2]) Се 3-томове діло появило ся в Москві 1888—89.

піль і Львів давні приятельські взаємини з Барвінськими і там спільно з проф. І. Пулюєм працював над перекладом сьв. Письма. В слідуючім році приїхав із своєю дружиною до Львова з наміром виданя українського перекладу Шекспірових творів [1]). Але побут єго у Львові прибрав політичну ціху, коли він видав брошуру „Крашанка Русинам і Полякам на великдень“ (1882), в котрій виступив посередником між Українцями і Поляками у наддністрянській Україні [2]), не знаючи добре місцевих обставин і тогочасного національно-політичного положеня та потреб і домагань наддністрянського українського суспільства. До тогож, як влучно замічає І. Франко, „Куліш був чоловік занадто вражливий і мав занадто мало твердих і вироблених думок, щоби не збити ся з дороги в тім чорторию суперечностий, яким була толїшня Галицька Русь“. З підмогою польських літературних і аристократичних кругів укладав собі Куліш плян роботи: видавати часопись, місячник та книжки українською мовою, заснувати у Львові українську женську ґімназію з інтернатом для Галичанок, дарма, що Пулюй остерегав єго перед нещиростю даних єму обіцянок. Все те викликало не тільки невдоволенє, але мало що не ворогованє проти Куліша в Наддністряньщині й на Придніпряньщині. Колиж Римська Курія в порозуміню з австрийським правительством забрала ся до реформи чина сьв. Василія В. в Наддністряньщині, виїхав Куліш до Відня і виступив печатно з протестом, а відтак знеохочений та розчарований вернув на свій хутір Мотронівку і там доживав свого віку. Обставини тогочасного єго житя були вельми невідрадні. Хоч житє єго було просте і він робив за господаря й наймита, не цураючись найпростійшої роботи і тим піддержував своє здоровлє, бідував він тяжко. Хутір давав мало прибутку, а літературний заробіток був невеликий. Українські твори, котрі задля цензурних перепон приневолений був

---

[1]) Переклад 10 драм Шекспірових появив ся накладом Укр. Видавничої Спілки у Львові 1889—1902. (Своїм накладом видав Куліш 1882 р. переклад трех драм).

[2]) Д. Мордовець видав у Петербурзї відповідь п. наг.: „На крашанку писанка“. Поляки віднесли ся холодно до Кулїшевої „Крашанки“, а в українських часописях львівських викликала вона різку критику.

печатати переважно за границею власним накладом, не давали прибутку, а коли й був невеликий дохід, обертав він єго не на власну користь. Можна було тілько надіятись на деякий заробіток з розвідок і повістий печатаних по московських місячниках. До тогож і пожежа, що знищила єго оселю, майже всю єго велику бібліотеку і чимало рукописий, між ними переклад Біблії, була великим нещастєм і тілько дбалість єго вірної дружини пособляла єму в тих важких обставинах до кінця віку в єго улюбленій літературній праці. У сих тяжких злиднях не кидав пера, писав поезії і драми, перекладав сьвітові твори українською мовою, працював над улюбленими ним історичними дослідами, та забрав ся в друге перекладати сьв. Письмо, одначе не вспів уже довершити діла, бо смерть перетяла пасмо єго многотрудного житя (2-го лютня 1897 р.).[1])

Писаня Куліша в першій добі єго літературної діяльности. Ледви котрий український письменник виявляв таку богату і ріжнородну літературну творчість і так по мистецьки володів народною мовою, як Куліш. Єго великанська письменьска спадщина, незвичайне богатство ним написаного, переложеного і задуманого ще не найшло основного і предметового дослїдника, щоби серед хитаня в єго поглядах і серед змін в настроях, які проявляли ся в єго житю й громадянській та письменьскій діяльности, у властивім осьвітленю поставити сю замітну личність і велитенську умову силу та справедливо оцінити єго велику працю і заслуги в літературі і в народнім житю всеї України. Ріжнородні і богаті літературні твори Куліша стають певним доказом вельми живого і рішучого таланту, але в них проявляють ся всюди нерівности і пориви: вражлива і палка єго вдача не давала єму спромоги вдержати ся в межах оброблюваного предмету. Історичні й етнографічні твори перенизує він поетичними і публїцистичними поглядами, а поетичні твори, нераз великої мистецької стійности, навіяні доволї часто холодним розумованєм.

Найбільше визначив ся незвичайний талант Куліша на

---

[1]) Похоронено Куліша в садї єго хутора, де в два роки опісля спочив єго шурин Василь Білозерський, а 23 липня 1911 Олександра Кулїшева.

царині повісти, де більшу половину написав московською мовою, зачерпнувши основу з українського житя.[1])

В ідилї „Орися“, справдішній перлї українського письменьства, розвинув Кулїш на основі VI-ої піснї Гомерової Одисеї народний переказ про Переяславського князя перед татарським лихолїтєм і з великим мистецтвом зобразив поетичною мовою чудову картину патріярхального побуту, коли знов у пізнїйшій ідилї „Дївоче серце“ намагав ся поетичним ладом виказати хосен просьвіти для простолюдя, хоч головна дієва особа, сїльська дївчина Оленка, вийшла сентиментально-романтичною героїнею.

В першій добі письменської дїяльности Кулїшеве українство мало романтичну закраску і проявляло ся любовію рідної мови, рідного краю і народу та єго минувшини, особливож одушевленєм козаками, котрих він уважав представниками українського народу в минувшинї. Романтизмом навіяні не тілько біографічні оповіданя з єго молодого віку „Воспоминанія дѣтства“, між ними „Теклюся“, переложені опісля в „Правдї“ українською мовою (1870), але й деякі повісти з історичною основою, між тими „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“ і „Потомки Гайдамаків“.[2]) Знаменитий польський критик М. Ґрабовський уважає „Теклюсю“ достойною найкрасших повістий Дікенса[3]), а „Потомки Гайдамаків“ достойними найживописнїйших образів Ірвінґа Вашінґтона[4]) і признає дрібним єго оповіданям високе мистецтво і дійсну, вічну стійність. Кулїш бажав передовсїм зберечи українську старовину і виказати, що Україна могла би стати самостійною, колиб не зрада українського дворяньства, котре загарбало полковничі та сотничі маєтности з необмеженою владою над підданими, і колиб не влада Московщини, що закріпостила вільних людий та допустила ся гнобленя селян і грабованя козаків Одначе в зображеню козацької бувальщини він не сягав

---

[1]) Першою лїтературною пробою в українській мові була повістка „Циган“, списана з переказу матери і напечатана в Гребінчиній „Ластівцї“ 1841 р.

[2]) Укр. мовою перекладено в „Правдї“ 1868.

[3]) Славний англїйський гуморист-повістяр († 1870).

[4]) Знаменитий північно-американський письменник († 1859 в Новім Йорку).

так далеко, щоби ставати в суперечности із злукою Московщини з Україною в одну державу, котра в тім спільнім житю мала зберегти своє лице. Змагане Куліша до наукового досліджуваня безпристрастности і правди охолоджувало єго романтичне одушевлене козацькою минувшиною. В історичних повістях уважав він на се, „щоби се була не видумка а правда“ і се змагане до історичної правди перемагало часто в єго повістярській творчости та спиняло полет фантазії. Але в оцінюваню історичних жерел у Куліша перемагало нераз ще „своє“, тому, що се було своє. На основі історичних дослідів єго романтичне одушевлене минувшиною набирає перегодом більше змісту і стає виразним національним українством і з сею виразною сьвідомостю вибиває ся Куліш на передове і провідне становище в українськім народнім руху.

Найбільшу літературну стійність має Кулішева історична повість „Чорна Рада“, котру він назвав „Хронікою [1]) 1663 року“ (Спб. 1857). В сій повісти зображує він часи, коли Україна була розірвана на двоє, на правобережну з гетьманом Тетерею і лівобережну з гетьманом Сомком, та змаганя Васюти (Василя Золотаренка) й Іванця або Мартинця (Івана Мартиновича Брюховецького) до захопленя гетьманської булави в свої руки, а рівнобіжно змаганя до злуки всеї України під булавою Сомка.

В „Чорній Раді“ вивів Куліш і політичні пристрасти і боротьбу самолюбних понук та родинний побут і могутність та слабість духового житя народу. Окрім слабо зображених характерів Сомка і Петра Шраменка, всї инші дієві особи живописані яко виразні представники обставин того віку. Передовсім виступає ярко тип старосьвітського Запорожця Кирила Тура, у котрого житє нічого не стоїть, побіч живописаного з реальною правдою поважного, суворого „батька“ Пугача. Вірно зобразив автор характер проворного Брюховецького і тип веселого, семейного козака, добродушного але слабоумного Череваня та вельми симпатичного слїпця-кобзаря, Василя Невольника, званого Божим Чоловіком. Саморідним типом являє ся старий сумовитий Шрам, уособлена злука двох супротивностий — сьвященика і козака, від-

---

[1]) „Вникнувши в звичаї Українців XVII ст., пише Куліш в епільоґу до „Чорної Ради“, я впевнив ся, що повістяр повинен тут глядїти на речи очима тодїшнього суспільства: я таким побутом підчинив усего себе минувшинї і тому мій твір вийшов не повістю (романом), але хронікою в драматичнім викладї.“

повідна тогочасній бурливій добі, що вирвала Україну з правильного розвитку і зробила можливою таку злуку, а побіч него виступає романтичним героєм Петро Шраменко, що в тих злиднях думав тілько про любощі до гарної Лесї. Жіночий тип Лесї зображений вірно з тогочасними суспільними поглядами, що відказували женщинї самостійної діяльности. Головною хибою сеї повісти є недостача перспективи в укладї дієвих осіб і головного богатиря, коло котрого громадилиб ся дієві особи і в цїлім оповіданю нема орґанїчної цїлости. Тим то Кулїш назвав „Чорну Раду" не історичною повістю, але „хронїкою", хоч з того погляду вона не у всїм відповідає історичній правдї. Всеж таки сей твір що до мистецтва і вірности зображеня належить неперечно до найкрасших з сего обсягу українського письменьства.

„Чорна Рада" визначає ся розмірною шириною і глибиною поглядів автора і була добутком кількалїтних дослїдів, а він уважав її так важним твором, що не хотїв її випустити без переднього слова, котре відтак появило ся яко „епільоґ" до московського перекладу.[1]) В сїм епільоґу вже тодї намагав ся Кулїш висловити причини полїтичної неспроможности України та доказати моральну конечність зілляня українського племени з московським, які опісля проголошував в історичних творах, що видали ся суперечними з єго становищем у першій добі письменської діяльности.

В історичних повістях являє ся Кулїш вірним потомком козаків-кармазинників, тілько в повісти „Потомки українських гайдамаків" заявляє щиру прихильність до простолюдя, коли тимчасом у иншій повісти з часів Колїївщини „Мартин Гак" сей герой заходить ся боронити всю Корсуньщину від гольтяпак. В недокінченім романї початку XVII ст. „Братй" з доби московських самозванців бажав Кулїш зобразити боротьбу польського можновладства з демократичними змаганями на Українї. Взагалї історичні повісти Кулїша визначають ся вірним і мистецьким зображенєм України XVII і XVIII ст. і виразним зазначенєм шкідливих наслїдків московського вмішуваня в житє України, до тогож гарною і вельми старанно виробленою мовою та змаганєм підняти її ровень і зробити пригідною для розумінь, що сягають висше побуту селянина.

[1]) В місячнику „Русская Бесѣда" (1857 р.) книжка II і III.

Окрім повістий писав Куліш також поезії, особливож по смерти Шевченка намагав ся він заступити єго місце на осиротілій царині української поезії і почав печатати свої поетичні твори в „Основі“, а відтак видав окремим збірником з наголовком „Досьвітки“ (1862 р.), без сумніву найкрасші поетичні твори після Шевченкового „Кобзаря“. В „Досьвітках“ помістив Куліш ліричні вірші, думи й історичні поеми, в котрих виявив ся неперечний поетичний талант єго, велика сила слова, мистецька форма і часто нові теми, недоторкувані Шевченком. Але в історичних думах і поемах поетичні почуваня часто приглушені тенденцийностю, якою М. Грабовський докорював Кулішеви і що до історичних повістий, бо поет випроваджував у них свої історичні погляди та міркованя і тим ослабляв вражінє, яке повинен викликувати кождий мистецький твір.

Як Шевченко, так і Куліш держить високо прапор правди і волї.

В поемі „Великі проводи“ виводить він героєм козака Голку (перенятого гуманними поглядами і поважанєм для культури Юрія Немирича) і протиставить єго »хижому дейнецтву«, козацькій демократії, настроєній руїнними змаганями. В імя високих ідеалів волї і братерства виступає Голка до боротьби проти Яреми Вишневецького, але козаки єго не розуміють і в єго змаганях до спиненя різнї шляхти і нищеня матеріяльної культури бачать потуранє ворогови і народну зраду. Від вистрілу своїх козаків »Голка уродливий з коня повалив ся«, а тіло єго »розтерзане, крівавеє« кидали вони в Дніпро. В поемі „Великі проводи“ зобразив поет боротьбу козаччини з Польщею та бажав у нїй виявити свій погляд, що козацтво було на Україні часто руйнуючою силою, котра нищила культуру і рідний край. — Поема „Настуся“ є ідилїчною картиною господарського житя після війни.

Поет являє ся в тих поемах прихильником державности ,ладу і культурного поступу і тому й в 3-ім виданю „Досьвіток“ каже: »Слава козацького батька« не засліпила і тодї автора. Він єму протиставив у сїй поемі („Великі проводи“) такого воїна, »який підняв би в гору народного духа«. Як у „Чорній Радї„ свої симпатії звертав у сторону Сомка, так у »Великих Проводах« є поет прихильником Голки. Він стає по стороні гноблених і славить героєм Голку, борця за їх щастє, за загальну рівність усїх:

»Заковані брати мої
В шляхетські статути...
Пора, пора поскидати
Невольникам пути:« (Руска Письм. VI. 1. 162)

в примітці до думи »Солониця« поет вказує на се, що управа козацька, основана на загальнім голосованю, була здавна ідеалом суспільного устрою в українського простолюдя, і тому воно помагало задля сего ідеалу козацьким повстанцям, а думу »Кумейки« кінчить заявою:

»Поки Рось зоветь ся Россю,
Дніпро в море ллєть ся,
Поти серце українське
З панським не зживеть ся.« (ib. 86.)

Якнебудь отже Куліш заявляв ся за рівностю всїх та ідеалом суспільного устрою вважає управу основану на загальнім голосованю, як се водило ся в козацькій управі, і задля того українське серце не може зжити ся з паньством, опертим на „шляхотських статутах“, з привілейованим станом, то вже в перших своїх історичних поемах і в „Чорній Раді“ виступає яко прихильник представників державности Голки (Немирича), котрий вивчивсь правди у „тих людий, що по сьвіту ширять розум новий“ і „славного рицаря Сомка Переяславського“, що „не врадивши нїчого супроти лихої української долї, полягли од беззаконного меча шановними головами“. — А проте „не вмерла, не полягла їх слава“, і „буде слава славна — поміж усїма розумними головами“.

Погляди Кулїша на історичний розвиток українського народу. Отсї погляди висловив Кулїш широко у своїх історичних писанях, хоч у них бачимо хитанє й суперечности і доволї значні переміни. Перші історичні писаня Кулїша „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“, (1846 р.) популярні — „Хмельнищина“ і „Вигівщина“ (1861 р.), (від найдавнійших часів історії України доведені до гетьмана Брюховецького) навіяні козакофільським романтизмом. Але рівночасво задумав він написати „Історію України“ науковим ладом на основі історичних жерел, в двох-трех главах обробити княжу добу, а відтак ширше річ повести, дібравши ся до Литви і Польщі. Одначе сего наміру не довершив і напечатав тільки першу главу (в Основі 1861. V.).

В передньому слові до сеї »Історії України“ висловлює погляд на минувшину, який відбив ся і в его історичних поемах і опісля широко розведений в обємистих історичних писанях виданих московською мовою. »Звикли в нас, пише там Кулїш, на історію України крізь наше козацтво споглядати і круг козацтва все рідне дієписане обертати. Тимчасом саме козацтво було тільки

буйним цьвітом, а иноді й колючим бодяком серед нашого дикого степу. Не скрізь козаччину треба нам на давнину дивити ся, а з давнини на блисчі до нас віки, а в них і на козацтво споглядати.« А всеж таки в розвідці »Руїна« (в »Меті 1864. дав тільки короткий погляд на княжу й литовську добу української історії і перейшов до початків козаччини та кольонізації України) зазначує Куліш, що »козацька велика війна закріпила за нами нашу старосьвітську історію«, що »без козаків можеб шляхетська Польща панувала і досі над Дніпром, понад Чорним морем, стояла на Карпатах«, а під еї »пануванем звелась би ні на що наша народність, засіваючи рідну землю на чужу користь і »на віки втерялаб сьвяте право — вернути в свої руки свою загарбану сусїдьми предківщину.« »Тимто годить ся нам, книжним людям, шанувати козацьку славу історичними оповіданями — ученими розвідками.«

Куліш глядає правди, а приймаючи »за нехибну правду, що добрі звичаї, праві учинки і непорочні душі найбільше множать ся там, де земля досталась у вічисту державу найбільшій лїчбі тубольців«, зазначує, що »тоді мусимо крізаві подвиги козацькі справдити (значить: виправдати) самим тим, що через козаків зникли з України маґнати, котрі згортали під себе не десятки, а сотні тисяч десятин рідного нашого поля«. »Не вмовчимо ми ні про яке жорстоке діло козацьке, не заслонимож від людського ока й жадної доблести шляхотської.« Тимто вказує він, »що мизерна була прославлювана польськими писателями цивілїзація, яку розпростерли були їх предки на всю нашу Русь, коли вона осягла саме тільки паньство, коли вона давала одному стану, волю, силу і достатки, віднімаючи од инших«, але при всім тім »саме вбожество не допустило негербований наш люд перенята собі чужоземні звичаї. А сама темнота відлучила его від перевертнів і само дике завзяте заховало его в старословянських звичаях і громадських порядках. Мало було в его осьвіти, так багатож було упору проти всього ненашого, чужого, а з тим упором пробив ся він ненадвережений, здоровий, сьвіжий — тільки що стуманілий, — і має тепер перед собою свою будучину«.

Але хоч Куліш високо цінив і протягом усего свого житя мав на тямці добро широких верств народних, сего „негербованого нашого люду“, то при всім тім у своїм житю і в писанях глядав рівноваги серця і розуму, хоч его вдача й живі обставини дуже часто виводили его із сеї рівноваги і доводили нераз до великого роздратованя, що некористно відбивало ся в его писанях. У „заздалегіднім слові“ до „Мальованої Гайдамаччини“ (в „Правдї“ 1875 р.) висловлює він погляд, що „не тими очима позирати ме потомок наш на народні справи, якими позирали наші предки, а сама правда, котру ми поспіль з кривдою нераз одним спасен-

ним імям величаємо, ще може в семи горнах тямущими людьми, як те срібло, переплавить ся.“ „Недавно ще старосьвітська ельоквенція вчила нас тільки хвалити античних героїв“, каже Куліш і задля того бажає він у своїх історичних писанях стати критичним та вже в розвідці „Первий період козацтва од його початку до ворогування з Ляхами“ (в „Правді“ 1868 р.) користує ся богатими жерелами добутими у варшавських архівах. Але тут є ще не мав Куліш нагоди висловити свій погляд на саме ворогуванє, котре дало би спромогу порівнати єго з давнійшими поглядами Куліша.

Широко розвів Куліш свої погляди на українську минувшину, особливо в добі козаччини, в обємистім творі, закроєнім на 9 томів з наголовком „История возсоединенія Руси“, а відтак в новій обрібці з наг. „Отпаденіе Малороссіи отъ Польши“ в 3-ех томах. Він намагав ся критично пояснити історію козаччини та єї відносини до Польщі й Московщини і в тій цїли приложити соціольоґічні ідеї Комта[1]) й инших подібних мислителїв та задля того визначує в історії України видне місце міщаньству, котре по єго думцї „в історії цивілїзації Европи відограло важну ролю розсадника всїх житєвих ідей.“ Із становища сих соціольоґічних ідей оцїнює Куліш історичні засоби і жерела і приймає яко достовірне все, що підходить під єго соціольоґічні задачі, а відкидає все, що їм суперечить. Тому відказує він стійности історичним документам, лїтописям, думам і т. п. зложеним під впливом „чернечої злости“ або темними „кобзарями“, а за те повною пригорщею черпає погляди з польських жерел. Під впливом чувства і роздратованя житєвими клопотами[2]) не вспів Куліш зберегти рівноваги серця і розуму та витревати на висоті беззглядної справедливости і загально-дієвого помічуваня історичних обставин, а переймав ся ненависними почуванями та змарнїлими надіями супротивних собі сторін і до-

[1]) Авг. Comte († 1857), основник т. зв. позитивізму в фільософії.

[2]) Покинувши урядову службу, не мав Куліш обезпеченого, певного і сталого прожитку, а в ряди-годи зарабляв собі дещо лїтературно-науковою працею. Опісляж пожежа знищила єго хутір і богато добра, та цїнну єго бібліотеку і чимало рукописий, між тими переклад Біблії, котрий треба було робити на ново.

ливав ще до того горести відслонених пізнійшими столітями досьвідів. Яко перекладчик Історії Англії Маколея, Куліш переняв ся в значній мірі єго історичними поглядами та мистецьким ладом єго писаня. Тому в названих історичних творах Куліша находимо зображеня написані із справдішним Маколеївським мистецтвом і з блискучим талантом, та попри се єго історичне оповіданє містить чимало суперечностий і виходить часто вельми яскраве, перенизане особистими зачіпками, нагальним гнївом і докорами (головно проти Костомарова й Шевченка), і навіяне не всюди оправданою прославою західної цивілїзації. Під впливом хоробливого, нервового розстрою недостає єму супокою і міри, а розлад почувань проявляє ся нераз і в образах з ширшим овидом, що могли би бути цїнною окрасою історичних творів автора.

Ся недостача супокою і міри в оцінюваню подій і осіб та публїцистичні пориви, котрі Куліш вносив у свої научні твори стягнули на него докір, неначеб він під впливом чутя „давнїйші ідоли скинув з пєдесталів і взагалї явив ся злющим противником напряму, який проявляв у своїм давнїйшім житю." Особливо писаня більш публїцистичного напряму, як „Крашанка", викликали осуд, неначеб Куліш голосив ідеї прямо суперечні давнїйшим своїм поглядам і змаганям. В голосах тих, головно з полїтичною закраскою, звернених проти Куліша, небогато було справдїшнього розуміня справи й усїх обставин Кулїшевої діяльности, тілько довголїтний єго приятель, Костомарів, зумів супокійно і предметово оцінити останню добу Кулїшевої діяльности (в „Кiев. Старинї" 1883 р. II.). І справдї осуд останньої діяльности Кулїша не зовсїм був справедливий. Критичні дослїди нашої минувшини, котрим він присьвятив значну частину свого житя і богато труду серед вельми невідрадних для него обставин, витверезили єго з романтичного козакофільства, а хоч горяча любов рідного слова, краю і народу була все понукою єго письменської діяльности, хоч він зберіг і давнїйше своє українське народовство і колишні погляди на задачі українського письменьства, а навіть значно їх поширив, — вважав він потребою не в однім дати инше осьвітленє нашій минувшинї і змінити деякі давнїйші погляди. Він бажав за всяку цїну служити правдї і осягнути ідеал совершенного чоловіка. Але в очивиднім нервовім роздра-

тованю та зневірливим настрою супроти українського суспільства, котре не вміло належно оцінити єго велитенської праці і пособляти єго многосторонним і трудним змаганям, викликував ладом свого писаня різку і деколи несправедливу критику та доводив до роздратованя навіть найблизших приятелів.

В дбалости своїй про національне відродженє українського суспільства старав ся Куліш осягнути се не тілько історичними дослідами нашої минувшини і популяризувати їх у своїх історичних та історично-літературних писанях, але вже в перших починах літературної діяльности звернув ся він на ниву народовіданя. На се навели єго Українські народні пісні видані Максимовичем і він являє ся визначним етноґрафом. В „Записках о Южной Руси“ розкрив він неоцінені скарби поетичної творчости українського народу і намагав ся перевести звязь між старорускими поетичними творами (головно „Словом о полку Ігоревім“) з українськими історичними думами і тим способом виказати, що народна словесність розвивала ся від найдавнійших часів і є споконвічною спадщиною української народности і літератури. Так само намагає ся Куліш в історичних творах виказати звязь між княжою добою історії України і козаччиною, як се зазначив у передньому слові до „Історії України од найдавнійших часів“. А хоч научна критика виказала в „Записках о Ю. Р.“ недостачу порівняльних дослідів, то всеж таки були вони вельми знаменною появою, бо дали не тілько зібрані Кулішем записи устної словесности народної, але й живі образи українських кобзарів-бандуристів і народного житя. Одначе научні історичні й етноґрафічні писаня всеж таки спиняли полет поетичної думки Куліша і тому він у згаданих в горі оповіданях, повістях і поемах старав ся зобразити житє українського народу та єго змаганя і тим способом будити національну сьвідомість, накликуючи: „Прокиньтесь, вставайте, старії й малії!“

Друга доба літературної діяльности Куліша. Перенятий ідеєю Кирило-Методіївського Братства, окрім поетичних творів пильнував Куліш подати українському суспільству переклад Сьв. Письма і надавав сему незвичайну велику вагу та присьвятив сему чимало невсипучого труду і значну

частину свого житя. Почав він сю роботу перекладом Мойсеєвого Пятикнижя (Книга Битія), видав відтак в спілції з проф. Пулюєм чотирох євангелистів, віршований Псалтир, Книгу Йова, Книгу пісень, а перегодом виготовив переклад усего сьв. Письма старого й нового завіту, а після знищеня сеї рукописи пожежею вдруге робив переклад і довів мало що не до кінця.

Видана российським правительством 1876 р. заборона на українську літературу приневолила Куліша перенести свою літературну роботу за границю і тут бажав він „перепровадити українську мову через поетичні твори великих народів і через фільософічну, оперту на природовіданю науку". Добутком сего змаганя і величезної та цінної праці був переклад Шекспірових творів, відтак Байронової „Чайльд Герольдової мандрівки" і „Дон-Жуана", Шілєрового „Вільгельма Теля" і многих творів лїричних та лїрично-епічних Ґете, Шілєра, Гайне і Байрона („Позичена Кобза" — пересьпіви чужоземних поетів).

Окрім того видав у Львові збірку поезій із наголовком „Хуторна поезія" (1882) а в Женеві появила ся збірка „Дзвін" (1893), де поруч чудових лїричних творів, справдішних перлин поетичних, поміщені „Гимни єдиному цареви" (Петрови І) і „єдиній цариці (Катерині II) та тенденцийні вірші з різкими докорами „Письмакам-гайдамакам", „Українським історіоґрафам", „Козацьким панеґирникам" і т. п. В тих тенденцийних віршах відбили ся погляди Куліша виявлені в остатних єго історичних творах, де давній панській культурі, високій і гуманній, протиставить „руїнні гріхи" козаччини і тим способом українське суспільство ділить на „культурників і руїнників". Дорікаючи українському суспільству „національним, а иноді прямо запорожським антаґонізмом", збереженим супроти „польської і московської державности", витворив Куліш такий хибний поділ українського давного і сучасного суспільства, навіяний зневірою й ворожнечою до української інтеліґенції, одначе при всім тім зберіг він до останку глибоку віру в українське селяньство, щиру і глибоку прихильність до українського простолюдя. Се одушевленє культурниками а роздратованє супроти руїнників, паліїв,

гольтяпак було неперечним впливом „болѣзненнаго состоянія“, до котрого признав ся сам Куліш „со стыдомъ і разкаяніемъ“ (в часописи „Новь“ 1885).[1]) Але глибоке одушевленє народним житєм селян і хуторян, котре закорінило ся в серці Куліша під впливом народовіданя, не покинуло єго до старости. Воно почало ся змалку і протягом усего житя Куліш одушевляв ся народною поетичною творчостю, народними звичаями, народним житєм і виявляв сю глибоку та сердешну прихильність до простолюдя в своїх творах.

Герой повісти »Майор«, переконаний, що ліпше жити з простолюдєм і що тут більш щирого й глибокого почутя ніж серед осьвіченої верстви, одружив ся з сільською дівчиною Парасею та поселив ся на селї, а так само герой ідилї »Дівоче серце«, Павло Піддубень, полюбив сільську дівчину Оленку. Тимто Куліш так високо цінив Квітчині повісти, а найбільш »Марусю«, як се зазначив у епільоґу до »Чорної Ради«, він так одушевляє ся постатю Наума Дрота, бо в них виявили ся високі прикмети українського народу, розумінє народного житя і народна душа. Се одушевленє селянським і хуторянським житєм і побутом висловив Куліш так чудово у вірші »Чумаки-нічліжане:

»Скількі раз нічлїгував я
З чумаками в полі!
Було в нас пісень веселих
І сумних доволї.

І втішалось тихе серце
Словом благодатним,
Що спаслось від зради панства
Заповітом хатним.

»Не сполячилось насущне
Тай не змоскаліло.
Голосне з давен давнезних
До нас долетіло.« (Руска Письм. VI. 1. 457.)

Безуспішність змагань Куліша підчас побуту у Львові з польсько-українською згодою з одного боку, та заборона українського письменьства в Росії з другого, довела Куліша до містицизму і він глядів відради для свого зболїлого серця в магомеданізмі, виславляючи музулманську культурність, подібно як козацтво, хитаючись між Польщею і Московщиною, звернуло ся було свого часу в сторону Туреччини.

Куліш видав у Львові поему »Маґомет і Хадиза« (1883), в котрій славив »культурні праці величаві Магомета«, зобразив єго яко великого пророка, другого Мойсея, і відносини до богатої,

[1]) Куліш признав також у передньому слові до „Матеріяловъ для исторіи Возсоединенія“ (Москва 1877), що „справляючи похибки других, ми немипучо робимо нові похибки, поки що може незамітні, котрі раньше або пізнїйше вявлять ся“.

молодої вдови, опісля его жінки Хадизи, котру назвав другою Магдалиною. Поема визначає ся деякими гарними образами з арабського сходу, одначе не може вдоволити потребам українського суспільства. Відтак напечатав Куліш драму »Байда, князь Вишневецький« (в Спб. 1884), в котрій бажав зобразити, як Байда глядав правди в Польщі, Московщині і Туреччині, та її не найшов, хоч має надію, що все мине ся, одна правда остане ся. Але з Байдою повторила ся та сама пригода, що з Голкою у »Великих Проводах“ і з Мартином Гаком у повісти з тим наголовком: він згинув. В сім творі відбили ся також погляди висловлені в »Исторіи возсоединенія Руси«. Подібні провідні гадки висловив Куліш в поемі з того часу »Маруся Богуславка«, написаній своїм ладом в XIII піснях на основі народної думи чудовою мовою і з великим поетичним хистом. В ній картає козаків за піяньство і грабежі, а мати Марусї в часї відвідин еї у Стамбулї зазнає чимало доказів добра і милосердя у Турків і Татар та доходить до погляду, що там більше правди і волї, як на Україні, в Польщі та Московщині. В тім самім часї написав Куліш драму »Цар Наливай«, в котрій Наливайко подібно глядає правди, хоч відмінним способом, як Байда, і бажає визволеня зпід наньства й єзуїтства та поправи козаків, а в драмі »Петро Сагайдачний« виставляє сего гетьмана не борцем за віру, але хоробрим отаманом у борбі з Москалями, Поляками і Турками. Крім того написав Куліш поеми »Уляна клюшниця«, »Сторчак і Сторчачиха«, »Адам і Ева«, »Нагай«, котрі назвав »Хуторними недогарками« (одна поема, четверта, підчас пожежі его хутора згоріла в 1885 р.), »Грицько Сковорода«, »Куліш у пеклі« і чимало дрібних віршів.[1])

Се справді велитенська робота, про котру Дмитро Дорошенко[1]) вельми влучно і справедливо з оглядом на погляди Куліша в тих творах ось як висловив ся: „Та як би там ні було, не може не дивувати отся невтомна праця невсипуща над рідним словом: робив її Куліш серед обставин невеселих, не маючи навіть надії побачити свої твори в друку, робив серед байдужности громади і до себе і до рідного слова. Але він був повний сьвідомости того, що робить діло корисне і потрібне, вірив, що настануть часи, коли все ним написане буде старанно позбиране і видане на житок рідної літератури. Нераз висловлює він такі думки в своїх листах до приятелів: „Байдуже я, що не печатаєть ся,

[1]) Сї твори напечатані в „Рускій Письменности“ товариства „Просьвіта“ заходами Ю. Романчука.

[2]) П. О. Куліш, его житя й літературно-громадська діяльність, Києві, 1918.

аби писалось. Настане час, як не буде нас, що повинишпорюють і посписують усяку всячину нашу й дивувати муть ся: що як сі люди в такій темряві працювали і при такому темрявому сьвітлї писали?“ Побоюючись, щоби не змарнувала ся его велика праця, Кулїш на чотири місяці перед смертю переслав свої рукописи до музея давного приятеля Василя Тарновського у Чернигові: „Надумавсь я приховати в вашому музеєви моє рукописне добро про мої наслїдники“, — писав він. „Слово наше невмируще. Нехайже вони бачать, як працював предок їх, та й самі его робом працюють“.

Лїтературне та громадянське становище і характеристика Кулїша. Кулїш займає в українськім письменстві яко учений, поет і письменник, а в українськім суспільстві яко чоловік та громадський діяч, неперечно одно з найвизначнїйших місць. В нїм цїнимо не тілько високо талановитого чоловіка ідеї і рідких та вельми цїнних прикмет, але й безкористного умового робітника, перенятого щирою і горячою любовю рідного краю і народу, що не переривав своєї велитенської роботи буквально до останних хвилин довголїтного житя. А хоч єму закидувано переміну поглядів, то всеж таки его лїтературні, наукові і громадянські змаганя мали одну мету, дослїджуванє правди української минувшини і добро горячо люфленої ним України. Зміна поглядів проти довголїтної его діяльности випливала у него все з переконаня і була висловлювана з щиростю, хоч инколи вельми різко і яскраво, як він сам писав, що справляючи похибки инших, робимо неминучо нові похибки, котрі неминучо виявлять ся перегодом раньше або пізнїйше. Его житєписець („Жизнь Кулїша“ в „Правдї“ 1868 р.) назвав его „горячий Кулїш“ і се вельми звязка і влучна его характеристика. При всїм змаганю до рівноваги серця і розуму, визначав ся Кулїш вельми живою, рухливою, вражливою і палкою вдачею, високими поривами, блискучим талантом і глибокою ерудицією. Тому при великій певности себе і самостійности є Кулїш діячем і письменником із зовсїм саморідним і вельми виразним обличем, визначною історичною особистостю. В его творах, як у зеркалї, відбиває ся довголїтна душевна боротьба, яку Кулїш перебував протягом усего житя, змагаючи до розясненя правди, до уладженя відносин України до Московщини і Польщі а сі змаганя

доводили єго нераз до суперечности, помилок і хитаня в поглядах на українське питанє, в чім відбили ся помилки всего українського народу. Одначе в усїх єго змаганях була понукою любов України і народу, праця для него в імя загальної культури. Зпоміж письменників наддніпрянської України Куліш мав неперечно великий вплив на розбуджене письменьства в народнім напрямі та на національну сьвідомість у наддністрянській Україні та присьвятив їй чимало своїх сил. Тому задля велитенського добутку єго праці на царині рідного слова, осьвіти й науки вийде предметова оцінка єго діяльности в єго користь, коли мати мемо на тямці се, що не помиляє ся тілько сей, хто нічого не робить. На кождому полї українського житя і письменьства зустрінемо ся із слідами єго невтомної роботи, з виразною окрасою і печатю, яку він клав на всім, чого тілько доторкнув ся і тому єго діяльність остане у вдячній тямці українського суспільства, як се він сам влучно висловив:

„Не забудеш мене, поки віку твого, моя нене, Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях мов срібло чисте дзвонить...
На що глянеш, усюди згадаєш свого бідолашнього сина:
Від тебе, моя нене, його туподумство людське не заслонить!“

29. Віднова діяльности придніпрянських письменників у 60-тих роках. Петербург осередком умового і лїтературного руху.

Знесиленє Росії кримською війною під конець 50-их рр., смерть царя Миколи І. (1855) і нове царйованє Александра II., вихованого у вільнодумнім напрямі поетом Жуковським, викликало значні зміни у внутрішних відносинах самодержавного царства. Повіяло свобіднїйшим духом, у висших кругах почали думати про знесенє крепацтва (одно з головних змагань Кирило-Методіївського Братства) й инші реформи державні; в московськім суспільстві проявила ся вільна думка. Се піднесло також настрій серед українського суспільства та уможливило дальшу роботу на ниві рідного письменьства, спинену вязненєм і засланєм Кирило-Методіївців. Вертають до Петербурга Куліш і Костомарів, відтак і Шевченко. Знесено заборону на них наложену: працювати пером. З 1856-им р. починає ся нова діяльність українських письменників, а **головним осередком українського умового й лї-**

тературного руху став Петербург. Поворот Шевченка з 10-літної неволї, єго нові твори написані в останних роках засланя натхнули українську громаду в Петербурзї новим духом, оживили новими надїями, були понукою до дальшої роботи в напрямі зазначенім програмою Кирило-Методіївського Братства, викликали нове оживленє українського письменьства. Костомарів підготовляє виданє історичних монографій, а Кулїш стає головним керманичем лїтературних змагань, видає „Записки о Южной Руси“, „Чорну Раду“, засновує власну печатню, котра пособляє розвиткови письменьства.

Таким способом, коли після десятилїтної перерви, з 1856 р. відновили ся змаганя українських письменників, рух сей став значно поважнїйшим. Що не повело ся осягнути Кулїшеви, того досяг В. Білозерський, котрому дано дозвіл видавати лїтературно-науковий місячник „Основа“ з січнем 1861 р. „Основа“ стала головним осередком тогочасного українського лїтературного руху і народного житя і вся була присьвячена українським справам. Єї метою було пізнанє краю і розбудженє національної сьвідомости серед українського суспільства та оборона єго народних потреб. Головними єї робітниками після смерти Шевченка остали Костомарів і Кулїш, а їх дїяльність розбудила нове житє умове не тілько в українській громадї в Петербурзї, але й на Українї, в Києві, Полтаві і Харкові. „Основа“ викликала цїлу громаду молодих письменників, котрі поруч старших станули до дїла на ниві рідної лїтератури. Протягом дволїтного єствованя подала „Основа“ вельми богато не тілько поетичних творів, оповідань, повістий, споминів українською і московською мовою, але й чимало історичних, етнографічних і публїцистичних розвідок. Наукові розвідки появляли ся там переважно в московській мові, хоч і деякі історичні та лїтературно-критичні розвідки печатано українською мовою. Таким способом український письменський рух не обмежив ся самими белєтристичними творами, але розвинув ся на ширших і поважнїйших основах, а крім того навязала „Основа“ лїтературні і суспільні взаємини з наддністрянською Україною. „Основа“ стала отже вельми важною і впливовою появою і дала почин т. зв. тодї українофільству (так тодї називали природну вияву націо

нальної сьвідомости поміж осьвіченою верствою української суспільства).

На першому місці своєї роботи поставила „Основа“ в народнім дусї просьвіту народу, котрий вона ідеалїзувала і вірила в него, яко могутну, богато випосажену верству. Але при всїм тім „Основа“ думала, що нарід треба вчити, всяким чином єго підносити і вести вперед. Науку, як писав Костомарів, треба народови подавати в рідній єго мові. Але хто хоче бути діячем в осередку народу, повинен перейняти ся сьвітоглядом народу. Тим то учитель сїльського населеня повинен бути народним проводирем. „Основа“ повставала проти визиску народу, а також проти городської цивілїзації (Кулїш у „Листах з хутора“), проти космополїтизму і західно-европейських ідей суспільних, одначе не висловила виразно народно-господарського (економічного) погляду. Та при всїх тих хибах „Основа“ стояла на демократичних основах і в дусї програми Кирило-Методіївського Братства обстоювала се, щоби кождий словянський нарід мав свою самостійність, мав право на окреме своє житє. Гадка раз кинена зродила отже се нове змаганє, зване тодї українофільством, звертала роботу на давну дорогу, на що вказував Костомарів у розвідцї про „Дві руські народности“, на окремішність українського народу від польського і московського, на право поширюваня просьвіти в єго рідній мові і свободу виданя в нїй лїтературних творів. Сї змаганя проявляли ся вельми виразно в „Основі“, в розвідках Костомарова і Кулїша („Правда Москвичамъ о Руси“, „Правда Полякамъ о Руси“) і молодших письменників (як лївобережця П. Житецького — „Русскій патріотизмъ“) проти всякого посяганя на самостійність українського народу. Таким способом питанє про відносини і взаємини між Українцями з одного боку, а Москалями і Поляками з другого. розвязувала „Основа“ програмою Кирило-Методіївського Братства, що кожда словянська народність має бути в словянській державі самостійним членом, нї одна народність не повинна гнобити другої, як се доказували Костомарів і Кулїш науковим ладом, а Шевченко висловлював сей ідеал поетично. „Основа“ не тілько викликала нові визначні лїтературні таланти і промощувала шляхи українській мові також у науковім письменьстві, але

в ній заговорено про потребу української мови в школі, в науці, в церковній проповіди, в суді і в законі. Однак тамошні обставини так зложили ся, що навіть керманичі громади українських письменників, скуплені коло „Основи“, не зовсім ясно розуміли свою задачу. Правда, вони вважали одною з головних своїх задач, дбати про культурний підєм наддніпрянської України, одначе не виробили собі ясного погляду на ролю в сій роботі української мови, що мала стати підоймою для культурного розвитку і поступу всіх Українців, а зокрема наддністрянських. Куліш писав справді добірною мовою не тілько популярні історичні розвідки, історичні повісти, але й науковим ладом почав оповідати „Історію України“ та критично оцінювати твори Квітки Шевченка і ин., і тим виказав пригідність української мови також для наукових писань. Визначні словянські язикознавці Востоков і Срезневський, похвалили тоді Морачевського український переклад Нового Завіта і признали, що українська мова знаменито видержує сего роду пробу та усуває всякі сумніви про єї спроможність вислову високих почувань серця, а певним доказом сего могли стати також видані новим накладом та в значній части самим Кулішем написані українською мовою „Проповіди Гречулевича“.

Одначе тодішне українське суспільство замало було підготовлене, щоби зрозуміти ясно потребу підєму української мови до ровени літературного язика, пригідного у висшім розуміню для всїх віток людського знаня. Навіть Костомарів осуджував незвичайну охоту деяких придніпрянських письменників до перекладаня европейських творів і недоладне кованє висловів та дораджував дати розвиткови письменської мови сильну підвалину виданєм доброго українського словаря і граматики, а поки що домагав ся виданя популярних книжочок для всенародної просьвіти. Він признавав, правда, потребу ширшого розвитку письменства в наддністрянській Україні, де під конституцийною управою почав виробляти ся на народних основах літературний язик, одначе в Придніпряньщині призначував місце українській мові поки що в обсягу популярного письменьства, а обставини по єго думці опісля вкажуть що треба писати дальше. Єму тоді здавало ся, що як нема в Росії суспільства, котре би розмовляло українською мо

вою (а тоді справді московщина виперла майже зовсім українську мову зпосеред української осьвіченої верстви, як у наддністрянській Україні польщина до 1848 р.), та коли українське суспільство привикло вже до московщини яко урядової мови, широко розповсюдненої в природнім і домашнім житю, то треба би за недостачею слів і зворотів в обсягу науки витворити хиба штучний язик і вводити єго навмисне. Тимто Костомарів накликував українських письменників і осьвічене суспільство, починати будівлю всенародної просьвіти і культури українського народу від підвалин, подавати широким верствам народним умовий корм вселюдського знаня популярним ладом, бо на поважні наукові писаня по єго думці не наспіла ще пора. На сю здержливість і обмеженість у розвитку письменської мови впливала чимало нагінка на Українців, а зокрема на Костомарова за їх любов рідного краю та язика, і за т. зв. украінофільство, одначе при всім тім Костомарів боронив ненастанно права української мови, висловлювати нею свої думки і науку в рідній мові.

Змаганя до всенародної просьвіти. Українські недільні школи. При всій хиткости і неясности поглядів „Основи" на задачі т. зв. украінофільства, робота придніпрянських письменників поступила в порівнаню з давнійшими змаганями о стілько вперед, що всі вони признали українську мову пригідною для розповсюдненя всенародної просьвіти. Українські письменники скуплені коло „Основи" змагали отже не тілько до етнографічно вірного зображуваня народу, пильнували не тілько докладно розслідити і пізнати житє українського народу, єго сьвітогляд та потреби і зображати се народне житє в своїх писанях. Побіч того почали вони накликувати й до праці для просьвіти народу, єго підєму умового, морального і матеріяльного і плекати популярне письменьство. Вигляди на знесенє крепацтва викликали отже змаганє до всенародної просьвіти і заходи до заснову ваня народних шкіл на Україні.

Поле початкової науки на Україні лежало тоді зовсім облогом. Коли ще в половині XVIII ст. на лівобережній Україні будо 886 шкіл, то після знесеня самоуправи (з заснованєм „Малороссійской Коллегіи" 1722 р.) і після зруйнованя Січи (1775 р.) народна просьвіта рік за роком

падала так, що по селах на Україні з початком 30-их рр. XIX ст. не було ніяких шкіл. Аж пізнійше міністерство „государственныхъ имуществъ“ (домен) почало заводити народні школи, але тільки для козаків і скарбових (казенныхъ) селян, а панські крепаки коротали в темноті своє злиденне житє без всякої науки аж до знесеня крепацтва (19-го ст. ст. лютня 1861 р.). Правда, церковне начальство вже з 1853-им р. почало заводити духовно-приходські школи при церквах, де діти вчили ся переважно церковної грамоти. Одначе сї школи єствували більше на папері, та й там, де вони дійсно були, ведено науку московщиною доволї лихо. Вигляди на знесенє крепацтва дали понуку до живійшого засновуваня народних шкіл. Найперш осьвічена частина литовської шляхти внесла до царя пропамятне письмо про визволенє селян (в осени 1857 р.), а коли цар Александер II. приїхав на Україну і Поділє (в осени 1859 р.), хотїла і тамошня шляхта вручити єму подібне письмо. Тимчасом противники знесеня крепацтва кликали: „Перше подайте мужикам просьвіту, а відтак зможете дати їм волю“, і тим способом думали відрочити визволенє крепаків. На правобережній Україні спершу польська шляхта випросила собі дозвіл російського правительства, заводити школи для селян. У тих школах, засновуваних при костелах для католицької молодежи, вчили звичайно польські сьвященики з польських книжок. Се спонукало українську академічну молодїж подбати і про українські народні школи. Спершу слухачі київського університету кинули ся „іти в народ“, засновувати недїльні школи[1]) і нести просьвіту в широкі верстви українського суспільства. Се були люди, що вийшли зпоміж спольщеної української шляхти, а досліджуючи житє українського народу, серед котрого жили, і єго потреби, прийшли до сьвідомости своєї національної єдности з місцевим українським населенєм та єго потреби вважали близкими своїм власним справам і змаганям. Мету своєї громадської дїяльности бачили вони в просьвіті народу на єго власних підвалинах і в розвитку єго громадського житя. Таким побутом серед польської шляхти правобережної витворила ся нова і одинока демократична

---

[1]) В недїльних школах відбувала ся наука від 11—3-ої години.

верства, котру єї противники прозвали згірдно „хлопо- або хахломанами“, хоч вони самі вважали се для себе почесною назвою. Ся верства була не зовсім малочисленна серед польської академічної молодежи в Києві, а тілько як приготовлювано повстанє для відбудови історичної Польщі, вона зменшила ся до кількох людий, майже виключно лівобережців, що перейшли до православних Українців. На чолї правобережних хлопоманів стояв (визначний опісля учений професор київського унїверситету) Володимир Антонович, дійсний теоретик та ініціятор хлопоманьства, і єго товариш та приятель Тадій Рильський, обидва учасники літературної роботи в „Основі“, що вийшли із спольщеної української шляхти.

Недільні школи на Україні засновано спершу в Києві, а опісля не тілько по містах, де були ґімназії або проґімназії (низші ґімназії), як у Білій Церкві (в Київщині), в Полтаві і т. д., але й по селах. Заведено крім того і кілька народних шкіл у Київщині. Науку в тих школах подавали не тілько слухачі унїверситету, але й старші люди і женщини, а що не було ще тоді потрібних для початкової науки шкільних книжок, давали читати українські дешеві книжочки, т. зв. „метелики“, себ то вибір з творів українських письменників, Шевченка, Квітки, Вовчка, Староженка і ин. Окрім того московські учебники пояснювано українською мовою.

Із заснованєм недільних шкіл виявила ся необхідна потреба українських книжок для початкової науки і читаня, а се спонукало Шевченка до виданя „Южнорусскаго Букваря“, а Куліша до напечатаня „Граматки“. На потребу українських учебників звернув пильну увагу українських письменників Костомарів в „Основі“ („Мысли Южнорусса“) і накликував, щоби не вдоволяли ся віршованями на народний лад, але несли народови потрібний єму умовий корм і писали популярні книжочки для єго просьвіти, крім букваря коротку біблійну і церковну історію, катехізис, житя сьвятих, поясненя богослуженя, аритметику, космографію, географію, історію природи, граматику рідної мови і книжочки про повинности і права в державі. Редакція „Основи“ приймала грошеві складки на виданя таких учебників, сам Костомарів зібрав на ту ціль 5000 рублїв, а з тих гроший видано „Арихметику“ Кониського,

„Оповіданя з св. Письма“ Опатовича, книжочку з науки природи „Дещо про світ Божий“ і підготовлено инші книжочки (між тими згаданий в горі український переклад євангелій Ф. Морачевського, котрому Петербурська Академія Наук висл вила повне признанє). Видані книжочки для початкової науки розходили ся між народом в тисячах примірників. До сеї справи відносили ся спершу прихильно і вільнодумні Москалї, а „Московскія Вѣдомости“ Каткова приймали грошеві складки на виданя українських учебників. Куратор київського учебного округа, знаменитий професор хірургії Пірогов, похвалив недільні школи на Україні та й мінїстерство просьвіти дбало про них тому, бо думало, що українська мова спинить ширенє польської культури на Україні. Ще з 1862—1863 рр. за згодою мінїстерства просьвіти засновано в Київі т. зв. „временную педагогическую школу“ (учительську семинарію) для вихованя учителів для українських шкіл, а московські й українські педагоги виказували потребу послугувати ся в народних школах побіч московщини також українською мовою.

30. Українські письменики-шестидесятники.

Діяльність українських письменників у Петербурзї, згуртованих около „Основи“, розбудила живий письменський і народний рух по всїй Україні. По більших містах, як Київ, Полтава, Чернигів, Харків і ин. українські народолюбці засновують тайні товариства, звані „громадами“, в котрих гуртували ся всї сьвідомі люди й обговорювали в них літературно-наукові, національні і суспільні справи. В Чернигові почав Леонід Глїбів видавати тижневник „Черниговскій Листокъ“. В Полтаві на чолї національного руху стає Дмитро Пильчиків, коло котрого скупляють ся молоді письменники: Кониський, Кулик і ин. В Київі громадить ся цїлий кружок молодих письменників, а з Харкова відзиває ся в Кулїшевій „Хатї“ Щоголїв, що після напечатаня своїх віршів у „Молодику“ замовк був наслїдком пригоди з Кирило-Методіївським Братством. Поруч старших письменників, Кирило-Методіївців, виступає в „Основі“ цїла громада нових сил, молоде поколїнє, котре старало ся давні змаганя Кирило-Методіївців ширше розвинути в народно-демократичнім напрямі і розширити тїсний овид на-

родного сьвітогляду відповідно сучасним обставинам і новим потребам, викликаним змаганями до знесеня крепацтва. Се молоде поколїнє українських письменників, переняте ідеями старшого поколїня 40-их років, переводило сї ідеї з теоретичних основ у практичне житє. Зпоміж того молодого поколїня являє ся на овиді українського письменьства ясна зоря, неначеб метеор, що блиснув відразу ярким сяєвом і здобув собі широку славу під прибраним іменем —

Марко Вовчок. Марія Віленська (таке було дійсне єї імя) походила з польсько-московської дворянської семії (ур. 1834. р.). Дід єї був родом з Московщини, бабка із спольщеного литовського роду Радивилів. Виховувала ся спершу у тітки в Орлї, а відтак у приватнім пансіонї в Харкові. Визначала ся вона незвичайним хистом до чужих мов і вивчила ся там української, а крім того присвоіла собі вельми добре знанє французької мови і говорила вправно по французьки неначе родовита Французжанка. Так само добре говорила по польськи (з варшавською вимовою), вивчила ся чеської, англійської і німецької мови, та читала англійських клясиків і перекладала з німецької мови і труднїйші літературні твори. Тимто легко зрозуміти, що вона поруч чеської і польської мови при своїм незвичайнім язиковім хистї так знаменито опанувала українську мову. Коли з пансіону вернула ся до тітки в Орлї, познайомила ся із засланим туди під догляд губернатора за приналежність до Кирило-Методіївського Братства слухачем українського університету, Опанасом Марковичем. Маркович визначав ся широкою літературною осьвітою і був великим знавцем українського народного побуту та живої народної мови, а се мало незвичайний вплив на розвиток письменського таланту Марії, з котрою він тут одружив ся (1851. р.). Опанас Маркович виховав Віленську на ідеях Кирило-Методіївського Братства і причинив ся до того, що вона протест проти крепацтва понесла в своїх „Оповіданях“ між люди під стягом україньства. По імени чоловіка прибрала собі опісля Марія яко письменниця назву Марко Вовчок. В 1851. р. переселили ся Марковичі у Чернигів, де Опанас був коректором урядових „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостей“, в котрих у ряди-годи появляло ся дещо і про побут українського народу. Уже в Чернигові здобула собі Марія в гро-

маді тамошних Українців гарну українську осьвіту. Між иншими жили Марковичі з щирою українською родиною Білозерських. З Чернигова переселив ся Опанас Маркович у Київ і служив там у державній службі, а через рік перебрав ся у місточко Немирів, на Поділє. Підчас побуту в Києві Марковичева робила богато етноґрафічних записів у зустрічі з сусідними селянами й кобзарями, приглядала ся народному побутови, народній ноші, до чого вже в наймолодших роках проявляла велике зацікавленє. Під руками Марковичевої було незвичайне богатство матеріялу для української мови (пісень, переказів, оповідань, висловів і зворотів мови) зібраного нею і єї чоловіком, котрий помагав своїй дружині у вивченю мови. Тим способом протягом шестилітного побуту на Україні, посеред народу (Немирів не ріжнив ся нічим від українського села, а до того жили там сьвідомі осьвічені Українці) вивчила ся Марковичева так добре української мови, що великий єї знавець Куліш вельми влучно висловив ся про неї: „Марко Вовчок випив весь сок і запах з української мови“, а Шевченко, запитуваний Турґенєвом, котрого письменника треба би єму читати, щоби як найскорше вивчити українську мову, відповів: „Марка Вовчка! він оден владає нашою мовою“!

А вжеж і в родині Марковичів розмовляли неперечно українською мовою, бо одинока їх дитина, як засьвідчають, не вміла ні словечка по московськи. Таким способом вивчила Марковичева українську мову прямо з уст народу, розмовляючи з людьми, та з етноґрафічних записів і знала її так, як небогато уроджених Українців. а доказом несхитним сего знаня мови є листи єї писані з сучасною появою перших єї печатних творів. У сих листах бачимо ту саму чудову мову, туж ніжність і той запах мови, той уривчастий, але прозорий як скло спосіб писаня, що й у єї оповіданях, коли тимчасом листи єї чоловіка, котрому до недавна приписувано виправлюванє єї творів що до мови, тяжкі, балакливі і сухі, без того ніжного чутя, що проймає кождий рядок писаня Марка Вовчка, чи то воно буде оповіданє, чи лист.

Вже в початках 50-их рр. починає Марковичева писати оповіданя, спершу московською мовою, а відтак посилає Кулішеви до „Записокъ о Ю. Р.“ збірничок україн-

ських оповідань, познайомивши ся з ним у Чернигівщині. Куліш видав єї твори з наголовком „**Народні оповіданя Марка Вовчка** Спб. 1858. р.“ [1]), а в Москві тогож таки року появили ся вони московським перекладом [2]) і зробили на российське суспільство велике вражінє. На самім початку 1859. р. переїхали Марковичі у Петербург і там стала Марковичева окрасою й осередком української громади, що любувала ся єї творами. Там познайомив ся з нею Шевченко після повороту із засланя і сердешно повитав та високо оцінив єї талант у присьвяченім їй вірші, назвавши її „кротким пророком і обличителем жестоких людий неситих“. Там завязала ся у неї щира приязнь з Тургєнєвом, перекладчиком єї оповідань, а слава єї рознесла ся по всій Росії. З великими похвалами обізвав ся про єї оповіданя славний московський критик Добролюбов, бо вони відповідали тодішньому настроєви суспільства, котрому припали до вподоби так, як у своїм часї знаменита повість Бічер-Стоу про американських муринів, і розходили ся так, як жадна українська книжка.

Після 4-місячного побуту в Петербурзї виїхали Марковичі за границю в німецькі води у Швальбаху, відтам Опанас вернув ся по роцї в Петербург, єгож дружина поїхала з малим Богдасем у Париж і з того часу не бачила ся вже більше із своїм чоловіком, котрий помер у Чернигові в 1867. роцї. Побувши кілька лїт у Парижі, де заробляла собі на прожиток дописями до московських часописий і московськими перекладами англійських та німецьких творів, вернула в половині 60-их рр. до Петербурга, віддала ся за дідича Лобача-Жученка та переселила ся на Кавказ, де на хуторці коло Нальчика померла (28. ст. ст. липця 1907. р.).

Лїтературна дїяльність М. Вовчка. Перші лїтературні твори М. Вовчка сягають 1856-го року, в котрім вона пі-

---

[1]) Се перше видане було неперечно напечатане вже в 1857. р., бо Куліш у грудневім випуску 1857. р. „Русскаго Вѣстника“ оповіщує критичний огляд Народних оповідань, хоч на заголовнім листї поданий рік 1858.

[2]) „Разсказы изъ народнаго русскаго быта“, а відтак у Петербурзї видав Кожанчиков переклад Турґенєва 1859 р. з наголовком „Украинскіе народные разсказы М. Вовчка“.

слала перші оповіданя Кулішеви. Він думав, що се записи з народних уст, одначе прочитавши їх, впевнив ся, що „автор трудив ся яко етноґраф, але в етноґрафії виявив ся поетом“. В передньому слові до першого виданя з наголовком „Повістки“ („Народні оповіданя“) оцінив Куліш ось як їх літературну стійність: „Великого сто́ять сї оповіданя тим, що живописують наших селян, як вони єсть перед нашими очима, — живописують не так, як звикли на них дивитись із верху, а так, як вони самі на себе дивлять ся. Се жива етноґрафія, котру зрозумів писатель здоровим умом і горячим серцем... Сам по собі М. Вовчок ще не виявив ся; а велике єго діло, яко речника народнього, котрий говорить не од себе. Не свої мисли він обявляє, як Квітка; не своєю душею за народ болїє, як Тарас: писатель тут одступив ся геть назад свого писаня, а в писанї єго сам народ, лицем до лиця, промовляє до нас словом своїм також, як у віщі свої години промовляв піснею“.

Превелику стійність мають Вовчкові оповіданя не тільки задля незвичайної краси щиро-народної мови, котрої вчили ся з єго творів цїлі поколїня українських письменників, переймаючи й розвиваючи благородні традиції єго оповідань, але й яко „кроткий“ протест проти крепацтва, котрий ставить М. Вовчка в рядї „апостолів людства“, борців за волю і братерство. Шевченко назвав справедливо М. Вовчка „кротким пророком і обличителем жестоких людий неситих“, але справдило ся також пророковане Кулїша, висловлене в передмові до Вовчкових оповідань, що вони „стануть ся з часом основою словесности нашої народної, як розширить ся вона і розкинеть ся на всї сторони пишними квітами“. Велика отже заслуга Марковичевої, що тодї, коли що йно піднято питанє про визвіл крепаків та про права простолюдя на самостійне людське житє, вона одна з перших відозвала ся про надужитя дїдичів і так щиро й горячо промовила в оборонї людських прав простолюдя.

Марковичева вкладає оповіданя звичайно в уста самих героїв або героїнь і за одним заходом зображає становище і настрій самого оповідача. Та мимо сего письменниця не попала в жалісливий тон, виявила благородну здержливість і предметовість та дала самим подіям і образам говорити за себе, без нарїканя і проклонів. У більшій части на-

родних оповідань живописує М. Вовчок гірку долю крепаків, злиденне житє гнобленого крепацтвом селяньства, а поруч того пятнує примховатість, погані привички і забаганки висшої верстви суспільства.

В оповіданю »Ледащиця« зображає Вовчок нещасне житє Насті, дочки Горпини Чайчихи, обманеної паном, що обіцював їй прислати волю. Та хоч небавом проголошено знесенє крепацтва, Чайчиха з дочкою не була вже щасливою, а бідна Настя сумнівала ся, чи вона вільна, чи тілько пяна. Вона нездужала й танула, як сьвічечка, а в передсмертній горячці привиджувалось їй, що женуть її з хати, бо вона пяниця й ледащиця. — Змаганє всякими способами до визволу з крепацтва зображене також в инших оповіданях Вовчка. В оповіданю »Викуп« крепак Харченко сватає козачку Коханівну, одначе старий Кохан, славного козацького роду, згоджував ся тільки тоді на їх подруже, колиб Харченко викупив ся. »Одкупиш ся, зятем будеш, а ні — Божа воля! За панського дочки не оддам«. Се оповіданє, перенизане живими, жартобливими розмовами, визначає ся веселим настроєм.

Козак »Максим Грімач« в оповіданю з тим наголовком бажає віддати за вільного козака свою дочку Катрю, котра полюбила крепака Семена. Семен впрягає ся на здобичу з козаками, щоби відтак подякувати за хліб, за сіль своєму панови-отаманови, та й тоді поклонити ся батькови Катрі. Одначе підчас бурі потонув Семен з поторощеним човном у Дніпрі, а Катря дізнавшись про его смерть, збожеволіла і кинулась у воду.

Знаменитий погляд подає Марковичева в оповіданю »Козачка« на крепацтво, яко на громадську справу. Олеся бажала віддати ся за крепака Золотаренка і здавало ся їй, що се єї особисте діло, але такий був уже настрій проти крепацтва, що особиста справа повертає ся на громадське діло, діло чести цілої громади. Тому громада вмішує ся в особисту справу і висуває виразно суперечність між особистими почуванями та громадськими вимаганями, бо подруже з крепаком не тілько занапастило дівчину й усе єї племя-нащадок, але й на ціле село наробило сорому.

В оповіданю »Одарка« зображає Вовчок нещасну жертву панської розпусти, котра опісля в службі у панів наслідком знущаня занедужала та вмерла в больниці. В повістці »Горпина« (Панська воля) оповідає автор, як у Горпини дитина занедужала і вона відпрошує ся від панщини, але пан її не пустив, ще й дитину велів до дому віднести. Вмерла дитинка, лишена без догляду, бо мати була приневолена на приказ пана іти на панщину. Смерть дитини довела матір до божевіля.

Проф. Ом. Огоновський здогадує ся, що се оповіданє дало Шевченкови тему до написаня твору з наголовком »Сон« (»На панщині пшеницю жала«), присьвяченого Марковичевій.

Неперечно одно з найкрасших оповідань Марковичевої се »Інститутка«, в котрім єї творчість підняла ся висше всіх ин-

ших оповідань і вельми яскраво зобразила бездольне жите крепаків у супротивности до жестокости, безсердечности і лихих навичок панських. »Інститутка« стоїть непеечно що до мистецтва в осередку всіх оповідань з крепацького житя. Марковичева, вихована в пансіонї, мала нагоду приглянути ся сему викривленому вихованю, в якім вирастало панське молоде поколїнє, тим то так яркими красками живописала зноровлену інститутку, що стала мучителькою не тілько призначеної їй до послуги крепачки Устини, але й старенької своєї бабусї, котра вдоволяла всяким єї примхам і безмежним забаганкам. Окрім інститутки виводить Марковичева в сїм оповіданю з драматичною живостю крепаків і крепачки, що були жертвою злющої інститутки, так що »люди прокидались і лягали плачучи, проклинаючи«.

Марковичева добирала героїв і героїнї для своїх оповідань не тілько з крепаків, але й з народного побуту вільних козаків, козачок і міщан. В оповіданю »Сестра«, що сама про своє жите розказує, зображає вдову, що не могла вгодити сварливій братовій і через хатні свари і колотнечу та нелад задумала покинути хату брата та йти в найми. Але хоч жила наймичкою в містї і не сподївала ся вернути до рідного брата, трудила ся там щиро з великою саможертвою і весь заробіток віддавала єму. В инших оповіданях, як »Три долї«, »Чумак«, »Свекруха«, »Максим Грімач«, »Не до пари« і ин. живописує Марковичева не тілько любов і приязнь між козаками й козачками і подає нам мистецькі образи народного побуту, але й виводить такі загально людські явища житя, як несхожість вдачі, нерівність у подружу, які часто можна стрінути в людськім житю в усїх верствах суспільства

Окрім крепацтва великим лихом для суспільства була салдатчина, котру так чудово зобразила Марковичева в оповіданю »Два сини«. Бідна вдова-крепачка тїшила ся дїтьми, до розуму доводила, сподївалась на старі лїта невісточки, »як ластівочки собі на втїху« і помочи від своїх синів-соколів, а тимчасом пан віддав обох у москалї і там вони загинули. По втратї синів довело ся їй бідувати, „тілько й потїхи було, що иноді їй приснять ся, коли вона сама туманїє, неначе жива в землю входить“.

Деякі оповідання оснувала Марковичева на історичних народних піснях або переказах. До сих оповідань належить »Невільничка«, в котрім головний герой Остап веде боротьбу з Татарами і Турками, щоби захистити рідний край перед їх наїздами і „Кармелюк“, що виступає оборонцем та местником бідолашних людий. В тих двох спорідненних із собою типах, у розбишацї Кармелюку і в козацькім отаманї Остапі, зазначує письменниця яко загальну черту: моральну чутливість, вражливу на народні і суспільні питаня, а також рішучість, котрою сї люди вибивають ся зпоміж свого середовища. Сї оповіданя визначають ся живостю мистецького зображеня, але в подробицях психольоґічного живописаня, особливо жіночих типів посуває ся письменниця николи до пересадної чутливости. В деяких оповіданях, як »Чари«, »Ле-

мерівна«, »Девять братів і десята сестриця Галя« »Ведмідь« і бачимо етноґрафічні картини з народного житя, майже фотоґрафічні, необроблені і невикінчені і тому невеликої стійности що до змісту і форми.

Літературне становище М. Вовчка. Мало що не всї критики признали оповіданям Марковичевої велику літературну стійність і поставили її в ряді борців за волю і людські права поневолених народних верств, а тим самим признали й історичне значінє єї творам. Одною з найкрасших прикмет оповідань Марковичевої — се вільнодумний їх настрій і се дало Шевченкови привід Вовчкову „думу" назвати „вольною". В єї творах виявило ся вельми ясно, виразно й просто змаганє до визволеня широких верств крепацьких не високопарним розумованєм і мудрованєм або зворушливими покликами, але в живих і вірних образах, схоплених із подій щоденного житя, живописаних з великою реальною правдою і незрівнаним мистецтвом що до мови і форми. А хоч наслідком знесеня крепацтва в Росії змінили ся опісля суспільні відносини, то через те не втратили твори Марковичевої своєї високої стійности літературної, як ніколи не тратить своєї сили правда і краса. Вельми влучно зазначив Ю. Федькович єї становище в українськім письменьстві, написавши отсї слова: „Нема в нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, і нема зіроньки, як наша Марковичка". А Драгоманів сказав, що „ні попереду, ні опісля не було української книжки, — не виключаючи і Шевченкових творів, часом глибших по ідеям і дужших талантом, — котраб так була спосібна видержати літературну критику в Росії після Гоголя і Бєлїнського, як „Народні Оповіданя" М. Вовчка. Тимто оповіданя Марковичевої діждали ся перекладів не тільки на московську й инші словянські, але й на деякі західно-европейські мови і стали загальним добром культурного сьвіта.

Оповіданя Марковичевої в останних роках, коли вона проживала за границею, вийшли значно слабші. Коли зникло крепацтво, можна було якийсь час обрабляти єго пережитки і наслідки, але коли житє віддходило щораз дальше від крепацьких відносин, треба було глядати инших тем, а Марковичева перебувала здалека від переміни сих відносин і житя самий горячий час реформи в Росії, не могла

за ним слідити і тому не могла студіювати житя на Україні, вичерпала ся до баговиня та зарабляла хліб перекладами в російських дневниках з чужих мов.

Громада письменників-Основян. Діяльність „Основи“ викликала цілу громаду письменників, котрі або дальше вели діло зображуваня народного побуту на ниві українського письменьства, розпочатого Квіткою-Основяненком, або пішли в реалїстичнім напрямі, як Марковичева.

Олександра Кулїшева, сестра Василя Білозерського (ур. 1828. р. на хуторі Мотронівці, в Чернигівщині, † там 1911. р.), виступила майже рівночасно на лїтературній ниві поруч Марковичевої з двома оповіданями в „Хатї“ (1860): „Лихо не без добра“ та „В осени лїто“ під прибраним іменем „Ганна Барвінок“ (опісля також А. Нечуй-Вітер). Семя Білозерських, хоч вела ся по панськи, як на Чернигівщину, але не відійшла від простонародности і звичаями і мовою. Тимто Олександра вже з дому відобрала спадщиною гарне знанє народного побуту і рідної мови, а в пансіонї вчила ся, як усї тоді, французької та німецької мови. В ненастанних зносинах з народом здобула собі скарби простолюдного побуту, що так щедро розсипані в єї оповіданях, справдїшній і богатій криниці етноґрафії. Вся єї житєпись сплетена з житєписю єї славетного чоловіка, для котрого вона була не тільки вірною дружиною, але й невсипучою помічницею в лїтературній і громадянській діяльности.

За своє житє Ганна Барвінок дала більш трийцяти оповідань такою чистою та цьвітистою мовою народною, якою пише мало котрий з письменників наддніпрянської України. Єї творчість більш обмежена, ніж Вовчкова, вона живописує головно родинне житє, а в тих образах зважає найбільш на жіноче житє, жіноче бідованє, в котрім виступають жіночі сльози та зрідка тільки на хвилину висихають задля короткого щасливого усьміху. Тимто справедливо Б. Грінченко назвав Г. Барвінок „поетом жіночого горя“. Вона живописує гірку буденьщину родинного сільського житя і яко женщина сягає так глибоко в душу жіночої душі, що здаєть ся, неначеб ми не читали, а прямо чули і бачили поперед себе тих дівчат, молодиць і чоловіків, котрих вона

виводить у своїх оповіданях. Єї оповіданя наскрізь народні, реальні, правдиві і тому влучно каже про них Куліш: „Такі прості списки історії житя людського, без добавки фантазії, мають в нашій словесности свою вагу велику, бо тілько такими оповіданями можна вивіряти, що справді в наших повістях і поемах є щиро-народного, а що підсолодженого на взір инших літератур городянських“.

В оповіданях Ганни Барвінок звичайно селянка або селянин оповідає якусь пригоду із свого або чужого житя або сама письменниця розказує про своїх знайомих, як се записала з дружньої з ними розмови. Таке оповіданє з буденного сільського житя видає ся прозаїчним, а проте в нїм проявляє ся справдїшня поезія і в тім виявила Г. Барвінок чимало хисту, бож лекше поетично живописати палкі почуваня або незвичайну красу, нїж опоетизувати буденьщину.

„Лихо не без добра“ живописує, як із спротою, що корилась своїй долї, одружив ся чумацький наймит, побачивши, як вона жала на полї та добре вязала. В другім оповіданю „Осени літо“ зобразила Г. Барвінок вельми правдиво і реально вдачу старого хлїбороба Кавуна, що по смерти жінки сумно єму було „самотою вік собі прожити“ і він зустрів собі пару — Ольгу, вдову. І справдї щирою поезією і молодим житєм віє від сего осінного лїта.

Деякі оповіданя Г. Барвінок задля справдїшнього мистецтва можуть бути окрасою письменьства, але є й такі, що являють ся звичайною етноґрафічною записю. Але й ті етноґрафічні записи мають свою велику стійність, бо вірно схопити те, що каже сам народ про себе, як він виявляє свою душу, свій внутрішнїй сьвіт, може тілько мистець-психольоґ, що вміє добре прислухати ся до мови того народу і подати сю мову в мистецькій оправі. „Не було змалку, не буде й до станку“, образ нещасливої любови нїжної і благородної дївочої душі, може заняти одно з найпочеснїйших місць в письменьстві. Ідилїчне житє українського хлїбороба вона живописує в оповіданю „Домонтар“: сумний образ нещасливого подружа, занапащеного житя через нелюдяну вдачу чоловіка, подає в оповіданю „Хатнє лихо“; „Вірна пара“ вельми гарно переказує народне оповіданє, як парубок ожвив свою поховану милу, а „Квітки з сльозами, сльози з квітками“ живописують тяжку долю двох гарних серцем і обличем дївчат-калїк. В „Русалцї“, котру можна поставити серед красших оповідань з народного житя в нашім письменьстві, оповідає Г. Барвінок долю і нещасливу та великодушну любов нїжної поетичної дївчини, Оленки Дїдусівни, котрої доля занапащена

тілько через те, що забобонні люди найшли її малою в житах і вважали русалкою.

Окрім українських оповідань печатала Г. Барвінок задля строгости російської цензури деякі оповідання по московськи. Оповістила також подорожні записи по московськи з українськими розмовами, і дрібні педаґоґічні образки і розвідки в часописях „Дзвінок“ і „Рідний край“.

Твори Г. Барвінок подають такі цінні образи основного вивченя народного побуту і народної мови, що можуть послужити справдішними взірцями для молодого покоління українських письменників. А хоч авторка зазнала літературного впливу своєї ровесниці, Марковичевої, уміла найти свою власну мову, власні краски для живописаня своїх героїв і мимо зміни літературних напрямів і течій, мимо прояви нових мотивів остала до кінця вірною свому ладови писаня.

Матвій Симон (відомий під прибраним іменем — анаграма Номис) ур. в Полтавщині 1833, † 1901. р., був ґімназийним директором у Лубнях, виступив з оповіданями „Дід Мина і баба Миниха“ в „Хаті“ і „Тітка Настя“ в „Основі“ (1861), де подав також вельми цінну розвідку „Різдвяні сьвятки“, в котрій по мистецьки описує події з житя, що пояснюють психольоґію народу і „Отрывки изъ автобіографіи В. П. Бѣлокопитенка“ (власні єго дитячі спомини), в котрих живописує гарно побут і всі обставини житя українського дрібного старосьвітського паньства, що жило тоді ще з народом майже однаковим житєм. Єго оповіданя розтяглі і писані мляво, але взірцевою мовою цінні вельми з народописного становища, бо Симон був перш за все народописцем, глибоким знавцем народної мови, звичаїв і народного житя. (Гл. І. часть стор. 359.).

Степан Ніс († 1901. р.), родом з Чернигівщини, був (1863. р.) на засланю за українство, котре зберіг до кінця свого віку. Печатав оповіданя „Хуртовина“ і начерки „Людська память про старовину“ в „Основі“ 1861. Більш трийцяти повістий, оповідань, драматичних творів і богато народописних засобів остало в рукописи. Окрім того появили ся безіменно єго популярно наукові розвідки „Про хвороби і як їм запомогти“ (1874.) та „Ліки своєнародні, з домашнього обиходу і в карти-

нах з житя“ (1875). Єго оповіданя чисто народописного змісту мають і тепер велику вартість яко картини народного побуту, написані гарною народною мовою а лікарські розвідки виявляють в нім великого знавця народних лічебних способів.

Петро Кузьменко (ур. 1831. р.), син дяка з Чернигівщини, був і сам дяком, почав свою літературну діяльність лірични́ми віршами у Кулішевій „Хатї“ і леґендою на засновку народного переказу з наголовком „Погане поле“ та оповіданєм „Не так ждало ся, да так склало ся“ (в „Основі“), що визначають ся — як каже Куліш — „іскрою таланту правдивого, самостійного“, але після того зовсїм замовк наслїдком житя повного злиденних обставин та вмер не знати де і коли. В єго поезії „єсть якась тихість приятна, писав Куліш, якесь гарне душевне сумованє“, а слова єго „з тиха-тихесенько до душі твоєї про якісь дітські літа, про якесь молоде щастє промовляють“.

В леґенді „Погане поле“ зобразив поет долю козачки Марусі, що полюбила Татарина, за що єї батьки на основі присуду громади поховали живцем з двома хлопцями. Люди проклали її з дітьми, з котрими вона являє ся, як засьвітить місяць білолиций, і сьпіває сумно, що через неї ніхто ні оре ні сіє се погане поле.

В оповіданю „Не так ждало ся, да так склало ся“ розказує Кузьменко гарною мовою, ладом перенятим у Марковичевої, а всеж таки самостійно, про богатого козака Дуброву, котрого донька Христина самохіть одружила ся з писарем Калюжним, а відтак жалкувала ся на матір, що занапастила долю єї приймака Миколи, та що вечера сиділа з дитиною за ворітьми, начеб його дожидала, а про Миколу і чутки не було.

Митрофан Александрович, правнук київського козацького полковника Антона Танського і Параски, доньки Семена Палія, родом з Чернигівщини, визначав ся талантом і великим засобом знаня, одначе велика єго сила змарнувала ся, не мавши простору до широкого розвитку, і споневіряла ся в марній щоденьщині († у Києві 1881. р.). Свої писаня оповіщував він у „Основі“ під прибраним іменем Митро Олелькович і належав, як і Кузьменко, до Вовчкової школи, але визначав ся вірнійшим зображуванєм дійсного житя та вправним переповіданєм народних оповідань.

Найкрасшим єго твором є оповідане »Пяниця«, в котрім зобразив нещасну долю мороченої паничем сироти-козачки, поки вона не дізнала ся, що »панське кохане — гірке горюванє« і з розпуки стала пяницею. — В оповіданю »Три лани« живописує Олелькович відносини українського села за крепацтва і після єго знесеня. — В леґенді »Антін Михайлович Танський« зобразив автор імовірно свого прадіда по матери, котрий із скнирости і жадоби до скарбів велів потопити черців, що зібрали силу гроший на монастир і складали їх у него, а за се душегубство був проклятий і вмер нерозкаяний та що ночи опісля виходив з могили неначе опир, поки єго не пробито осиковим колом і не положено заклятя, щоби мертвяк не виходив з могили.

Данило Сліпченко-Мордовець належить також до сеї школи „Основян“-повістярів, котрих твори визначали ся гарною народною мовою, зачерпненою прямо з живущої криниці. Походив він з української козацької семї, поселеної на московській землї в Саратівщинї (ур. 1830. р. † 1905. р.). Бувши ще слухачем університету на словесному виділї, написав поему „Козаки і море“, напечатану у виданім ним „Малорусскомъ литературномъ сборникѣ“ в Саратові (1859.), в котрій живописує лицарство козаків. Тоді здружив ся Мордовець з Костомаровом, що за Кирило-Методіївське Братство проживав там на засланю і з ним разом служив у статистичнім комітеті. Звідтам перейшов до урядової служби в Петербург, де й доживав свого віку. В „Основі“ (1861. р.) напечатав два оповіданя „Салдатка“ і „Дзвонар“, а після того не бачимо єго на ниві українського письменьства повних 25 літ. Він не встояв проти жестокого гнобленя українського письменьства росийською цензурою і перегодом відбив ся від рідної мови та збогачував своїми творами московське письменьство.

Але й жертвуючи свої сили московській літературі, не відцурав ся він свого народу, та в численних статях і розвідках боров ся проти московських обєдинителів то за рідну мову, то за свободу слова. Крім того він видавав історичні монографії (між тими „Гайдамаччина“) і повісти (між тими з української минувшини „Сагайдачный“, „Архимандритъ-Гетманъ“, „Царь и Гетманъ“). Видана в 1882. р. у Львові Кулїшева „Крашанка“ викликала єго відповідь з наголовком „За Крашанку-Писанка“, написану з сердешною чутливостю, в котрій, покликуючись

на слова Костомарова „не вмер Куліш — пиха задавила“, висловив такий суд про него: „Як Дорошенко колись хотів верховодити й над тогобочною і сьогобочною Україною, так і Кулішеви бажалось верховодити і в „Основі“ і в Україні і в літературі... Сущий Цезар: першим у Мотронівці, аби не другим у Петербурзї, а колись паче у Львові!... А жаль: Куліш — се не аби яка людина! Таких у день з каганцем пошукати —. як золото: він — велика таки сила, велика душа. Та тільки гордість єго велику душу задавила“.

В Петербурзї появили ся єго „Оповіданя“ (1885 р.), де крім двох в горі згаданих поміщені „Сон-не-сон“, „Скажи, місяченьку“ та „Із уст младенців“, а в львівській „Зорі“ (1885) напечатане ще в 1885 р. оповіданє „Старці“ й „А все Пречиста!“ (в альманаху „Ватра 1886). В оповіданях, звичайно скупих змістом, являє ся Мордовець поетом, котрий з вельми ніжним ліризмом і незвичайною мельодийностю мови дає нам звичайно кількома чертами живописаний образ з народного побуту. Ще перед появою Вовчкових оповідань написав Мордовець глибоко обдумане оповіданє про важкі наслідки гнобленя селянської семї крепацькими обставинами, з наголовком „Старці“.

В першім у »Основі« поміщенім оповіданю »Салдатка« ладом Марковичевої живописує він із саркастичною прикраскою і справдішним поетичним хистом гірку долю Катрусї, виданої за Семенка, що вмер у москалях, лишивши нещасну салдатку з малою дитиною, котра по всяких злиднях найшла захист у хатї свого тестя. — В »Дзвонарі« подав Мордовець живо схоплений образ старого сільського дзвонара й єго учителя, відставного солдата Позїхайлика, з гарно живописаною картиною ловлї риби на озері, котру перевисшив тілько Куліш в »Уляні Терентьовні«.

Забажавши під осінь свого житя пристати знов до українських письменників, Мордовець уже тілько із споминів про Україну й українство написав кілька дрібних згадок, в котрих являє ся він чутливим ліричним поетом. В виді сонної мрії згадує про минувшину, сучасність і будучину умового розвитку українського народу в писаню п. з. »Сон-не-сон« (козаччина — Остап Вересай — пророцтва Шевченка й Костомарова), в другій згадці »Скажи, місяченьку!« дає образ Кирило-Методіївських змагань, особливож Костомарова, і навязуючи до указу з 1876 р. кінчить жалібним окликом: »Колиж і ми, як оті Мидяни й Партяни, своїм язиком возглаголем?... скажи, місяченьку!«

В найкрасшій з тих фантастичних картин-згадок »Із уст младенців« Мордовець, згадуючи про давнину, як він з Косто-

маровом, утомлений боротьбою з московськими літературними шакалями, їздив у зоольоґічний сад та в постати посадженого в клітці старого орляки уявляв собі заневолений нарід український, а побачивши як тим зьвірям, що кричать, кидають поживу, а тим що мовчать — нічого, звертає ся й до української громади, щоби се знала і на вуси собі мотала, значить, що тілько дружним і невсипучим змаганєм зможе виборoти красшу будучину, свободу і самостійність.

Олекса Стороженко (1805—1874) походив із старинного козацького роду, а предки єго були козацькими старшинами і придбали собі маєтности в Полтавщині. Вихований у кадетській школі в Петербурзі, був спершу у воєнній, наостанку житя в горожанській службі, а в свобідних хвилях займав ся письменьством і мистецтвом. Воєнна служба давала єму нагоду часто їздити на Україну у військових справах, придивити ся народному побутови, наслухати ся цікавих оповідань про старовину від старих людий, як столїтній Запорожець Микита Корж і ин., і дізнати ся про всякі події й пригоди. При тім усїм любував ся він чудовою природою України і довів орудуванє українською мовою до справдїшнього мистецтва. Він визначав ся вельми живою уявою, щирим українським гумором і незвичайним хистом оповіданя. Тимто лад єго оповіданя, вираз і сила викладу досягає високого мистецтва. Поруч того мало що не кожде оповіданє починає ся мистецькими описами або містить картини живописані блискучими красками.

Хоч задля урядової служби Стороженко держав ся осторожно від громадянської української діяльности, треба єго зачислити до старшого поколїня шестидесятників-Основян, бо вже ранше появи „Основи" почав він писати оповіданя, але печатно виступив що йно в „Основі" з „У к р а ї н с ь к и м и о п о в і д а н я м и", котрі появили ся також окремо (Спб. 1863 в 2-ох т.). Єго літературна діяльність відносить ся до 1861—1862 рр., бо роздратований різкою критикою „Современника" залишив писати по українськи, поза написанєм оповіданя, названого „поемою" п. з. „М а р к о П р о к л я т и й".

Стороженко любив Україну а перш за все її чудову природу і старовину, хоч не зазнайомив ся з нею з научних дослїдів, тілько з народних переказів, з котрих виніс одушевленє українською старовиною і козаччиною. А хоч

єго любов рідного краю не була виявою глибоких, на повній сьвідомости основаних почувань, то вона в єго оповіданях трискає живими і блискучими красками. Він високо цінив Квітчині повісти і відносив ся з щирою вірою до сучасного розвитку української народности й літератури, бо був певний, що „Матуся наша Вкраїна, не покинула нас без свого благословеня“ (як висловив ся в оповіданю „Матусине благословенє“). Хоч Стороженко не виступав різко проти крепацьких відносин, як инші сучасні українські письменники, одначе спочував горю й бездолю широких народних верств і з єго творів віє щире почутє добрости й людяности. Стороженко живописує народний побут минувшини в історичних творах з реальною і легендарно-фантастичною основою, в етнографічних оповіданях обрабляє народну творчість у літературній формі а крім того подає анекдотичні оповіданя для забави. Попри те написав він „Історичні спомини столітнього Запорожця Микити Коржа“ і драму „Гаркуша“ та дві віршовані байки. Писав також повісти і спомини московською мовою невеликої літературної стійности.

В першім на реальній історичній основі написанім оповіданю п. н. »Межигорський дід« подає Стороженко згадки говірливої бабусі про Запорожця, що на старість став пасічником у черців Межигорського Спаса. — З щирим українським гумором зображає в оповіданю »Голка« самовільні вчинки Потоцького-Каньовського. — В оповіданю »Кіндрат-Бубненко Швидкий« вивів він типічну постать колишнього Запорожця, столітного дідугана, жартовливого і веселого, здавалоб ся юродивого сьміхуна, що своїми жартовливими оповіданями підіймав на глум всяку погань у людий, але скрізь єго сьміх виливає ся горячою кровавою сльозою жаль про народне горе. — Грицько Клюшник розказує мистецьким ладом в оповіданю »Прокіп Іванович« про руйнованє Січи і зворушуюче прощанє із запорожським Кошем та смерть чудово зображеного, курінного отамана, із журби за минувшиною. — Історично-реальну основу має також малої стійности драма про отамана гайдамаків »Гаркуша«, котрої жерелом служили народні перекази та пісні, де він являє ся не гайдамакою але народним лицарем. В історичних оповіданях з фантастичною закраскою має »Матусине благословенє« автобіоґрафічну підкладку.

В оповіданях і описах Стороженко являє ся не тільки мистецьким оповідачем, але й глибоким ліриком. Злебільша єго оповіданя проникнуті сильним ліризмом, иноді доволі

іскусним, але частійше щирим, сердешним, повним сумовитости й печали. Як ліризм, особливо в описах, так гумор в оповіданях знаменують всюди настрій автора і проникають єго оповіданя з українського житя.

В оповіданю »Закоханий чорт«, цінним тільки поодинокими картинами і справдішним блискучим гумором, написаним по переказу діда-Запорожця, доторкнув ся автор січового житя і зобразив чорта вірно народним переказам з деякими людськими прикметами, а при тім розвернув перед нами чудову картину української природи. — До того рода фантастичних оповідань належить »Чортова корчма« і »Мірошник«, а в оповіданю »Дорош« чудово живописана типічна ідеалізована постать кошового Запорожця-пасічника, подібного як у »Кіндраті-Бубненьку Швидкім«. »Марко Проклятий«, найвизначнійший твір, написаний на підкладі змагань українського народу до свободи і волї в XVII ст. Се є оповідане-„поема“, основане на зібраних протягом 30-ти лїт народних переказах, сплетених в одну цілість з історичними подіями з доби Богдана Хмельницького: одначе воно являє ся мозаїкою розкрашеною яркими, неприродними красками, без мистецької цільности. Тимто найбільший обємом твір Стороженка належить що до літературної стійности до найслабших. — З етноґрафічних творів найбільш мистецькою обрібкою визначає ся з народних уст взяте оповідане »Се така баба, що чорт їй на маховних вилах чоботи подавав«; »Вчи лїнивого не молотом а голодом« зображає етноґрафічно-побутові народні відносини з житєвою правдою, хоч із деякою пересадою. — »Два брати«, — оповідане про занедбане бідного брата богатим, розповсюднене в устній словесности; оповідане »Дурень«, основане на народній приказці, як дурень показує ся часто розумнійшим від розумного, нагадує Котляревського »Москаля-Чарівника«. — До етноґрафічних оповідань належать »Лучше нехай буде злий, як дурний«, »Розумний бреше, щоб правди добути«, »Скарб« або »Як Бог дасть, то і в вікно подасть«, »Жонатий чорт«: в них Стороженко гарно розвиває народні приказки. — Оповідане »Суджена« поясняє народні вірування в чудесні прояви і перекази про мітично-фантастичний сьвіт. — Сюди зачислити треба гарні гумористичні дрібниці: »Не впусти рака з рота« і »Вивів дядька на сухеньке«, та »Три сестри«. Два посьміхові оповіданя анекдотичної основи, »Вуси« і »Не в добрий час«, визначають ся легкостю змісту і справдішним гумористичним талантом автора.

Талантови Стороженка питома описово-оповідна прикмета, вельми чутливий ліризм і щирий гумор, і се надає найбільшу стійність і значінє єго українським оповіданям. Вони є що до змісту і напряму вчасти реальні, а вчасти етнографічно-лєгендарні. Стороженко звернув ся в них у ми-

нувшину, бо тілько в минувшині уявляв ся єму і рідний край, козаччина і нарід із єго радощами і злиднями і та чудова українська природа, нагріта горячим полудневим сонцем, що навівала на єго душу зерна поезії і чар. Єго урядове становище не давало єму снаги до боротьби супроти тодішнього устрою і тому присьвятив він свою творчість історичній минувшині, пронизаній в єго уяві образами рідної козаччини. Тимто єством єго письменської діяльности була історична белєтристика в картинах і на такій основі продовжав він діяльність Квітки, з котрим належав до одної школи. Хоч Стороженко не посунув вперед у загальнім розвитку української літератури, то всеж єго твори ціхують одну із сторін історичної хвилї, яку пережив український рух в 60-их рр. В такім обсягу твори єго яко історичного белєтриста і митця-етнографа мають значінє в літературі і мати муть свою стійність і в будучині.

Анатоль Свидницький (1834—1871) пристав до гурту Основян і виявив незвичайний талант та етнографічні відомости в знаменитій розвідці п. з. „Великдень у Подолянъ“ („Основа“, 1861; IX—XII). Син сьвященика з зазбручанського Поділя, пішов після скінченя духовної семінарії в київський університет. Та безупинна боротьба о прожиток і підорване семінарськими навичками здоровлє знївечили не аби-який єго талант. Не покінчивши університетських наук, тиняв ся по ріжних непоплатних посадах і в Києві закінчив своє злиденне житє.

Анатоль виніс змалку основне знанє української мови й народного побуту і був горячим прихильником просьвіти народу. Після знесеня крепацтва зложив він дві вельми на той час популярні піснї: „Вже більше літ двістї, як козак в неволї“ і „В полї доля стояла“.[1]) Одначе важке бідованє та хатне лихо в родиннім єго житю не дали спромоги розвинути ся єго великим письменським здібностям. У „Кіевлянинѣ“ (1869—1871) печатав він короткі оповіданя з житя Поділя (всіх 14), в котрих видно не тілько талант, але й основне знанє побуту народних верств і духовеньства.

[1]) Сї піснї були так розповсюднені, що й у заснованій в Тернополї 1863 4 р. ґімназийними учениками „Громадї“ сьпівано між иншими піснями також отсї піснї Свидницького.

Крім того написав він українською мовою семейну хроніку п. з. »Люборадські« [1]) для »Основи«, але вона появила ся печатно тільки в 1885 р. В мистецьких картинах подав автор правдивий і яркий образ побуту духовеньства на Поділю в першій половині XIX ст. та обставин осьвіти і вихованя в духовних школах »добрих старих часів«. Повість Свидницького виявляє отже образи змін давного, пережитого ладу і нових відносин, витворених на розвалинах старого ладу, характеризує »старосьвітських батюшок« в роді Люборадських, а також »старосьвітських матушок«, що виховували дітий патриярхальним ладом, тільки з більшим достатком, а синів підготовляли до духовного стану, тай як під впливом условин житя втискали ся нові погляди і вимоги житя, викликані справою вихованя дітий у школі. В повісти »Люборадські« займає значне місце опис шкільних літ їх сина Антося то в бурсї, то в семінарії (описує щоденне житє учеників духовної школи на приватних кватирах, відносини бурси до учителів і т. д.)

Хоч Свидницький виступив у молодім віці на письменській ниві, ще в студентських роках, станув відразу певною ногою на реальну підставу, а хоч ся „семейна хроніка" була майже першим єго на тій царині твором, зумів він поставити пережиті і помічувані ним події дійсности на широких суспільно-побутових основах і пояснити їх у гарній та мистецькій формі.

„Основа" викликала також цілу громадку письменників, котрі управляли майже виключно царину поезії. Між тим передове місце займають Яків Щоголїв і Леонід Глїбів.

Яків Щоголїв (1824—1898), родом з Ахтирки в Харківщині, здобув осьвіту на словесному виділї харківського унїверситету посеред ідеалїстичної громади молодежи 40-рр., був спершу в державній службі а відтак секретарем думи в Харкові, де й жив до самої смерти. Вже в „Молодику" Бецького (1843) напечатав кілька поезій українською і московською мовою, але замовк наслїдком напасливої критики В. Бєлїнського і аж у „Хатї" (1860) появило ся знов кілька гарних творів з вельми прихильною оцінкою Кулїша „широї рідної поезії" Щоголева, котрої „ні в піснї народній не покажеш, ні в Шевченкових творах не доглядиш ся". Але після того він аж у 80 их та 90-их рр. XIX ст. печатав чимало нових творів по всяких виданях, і видав їх п. з.

[1]) Спершу напечатано „Люборадські" в „Зорі" (1885), окремо 1887, а в Києві аж 1901 р.

„Ворскло“ (1883 у Харкові) і „Слобожанщина“ (1898 тамже).

В творах Щоголева з першої доби проявляє ся романтичний напрям, але, як влучно каже Куліш, „не чуже добро він собі присвоїв, а своїм власним добром нас чарує“. Лїричний та елєгійний поет, Щоголів, живописує найбільш колишнє козацьке й чумацьке житє, а в деяких думках виявляє горячу любов матери-України:

»Царювала наша мати в чистім полї
На широкій волї:
Породила в щастї насїннячко наше
І в хорошій долї«. (»Квітка«).

Славна минувшина викликує у него сумовиті спомини. Він сумував, що Січ зруйнована і не вернеть ся колишня слава, тілько

Вітер віє округи —
І хлюпощуть ся по пісках
Чортомлика береги«... (»Ворскло« 151).

Вихований під доглядом матери в релїгійнім дусї, „пригрітий теплою рукою“, живописував вельми нїжно матїр, матїрну любов, відчував своєю мягкою вдачею нещасну долю жіноцтва і виявив найкрасше силу свого таланту в картинах жіночого житя.

В другій добі творчости доторкнув ся Щоголів також суспільно-народного питаня; всякі кривди й неправди, заподївані народови і злиденне житє робітників („Ткач“, „Кравець“, „Швець“ і ин.), викликували скорботні звуки єго кобзи і тодї єго „серце надривалось і журливе слово на папір прохалось“ — („Ворскло“ 1.). Мистецьке чутє давало поетови снагу цїлим серцем відчувати і помічувати всю красу природи, тимто в єго творах розсипані справдїшні мистецькі картини української природи, живописані народними красками, н. пр. степу в лїтї:

Іду шляхом — сонце сяє,
Вітер з травами говоре:
Перед мною і за мною
Степ колишеть ся, як море.

А затихне вітер буйний —
Степ, мов камінь, не двигнеть ся
І як килимом богатим
Весь квітками прибереть ся.

Степ зелений! Степ широкий!
Ще вузька твоя дорога:
Тим же тут молить ся можна.
Тим тут можна бачить Бога!...« (Ворскло, 53).

Обсяг творчосги Щоголева — се невелика картина, виява навіяного горячим ліризмом чувства, — степи, ліси, хати, поля і тому в него найбільш мотивів описової лірики, від котрих віє запахом щирої і справжньої поезії. Єго поезія перейнята релїгійним духом, бо віру вважає поет єдиним звязком, що держить людий на сьвіті. Щоголів писав також баляди, в котрих вельми уміло вводить живописні старинні вислови, народні назви ростин і народні повіря. Єго баляди вельми живописні і не уступають місця красшим того рода творам. Менше вдатні єго жарти-сатири.

Щоголів був справжній поег-мистець в душі, в житю, в поезії, навіть в одежі. Він належить до тих українських поетів, у котрих всюди проявляла ся чистота думки і слова, котрі гордили ся тим що „переймаючи голос народної пісні і обрабляючи її по мистецьки, прорубали їй вікно в осьвічену господу.“

Леонїд Глїбів (1827—1893) — се другий зпоміж українських шестидесятників визначний справжній поет „своєю чистою душею і високою думкою“, як висловив ся про него Куліш. Син управника дібр із Полтавщини, в Ніженськімліцею осягнув осьвіту з перепонами, викликаними недугою, був ґімназийним учителем у Чернигові, де й став з письменною підмогою Куліша, Номиса, Кониського й инших видавати „Черниговскій Листокъ“ (1861) українською й московською мовою Із забороною сего видавництва (1863) усунено Глїбова із служби за українофільство. В 1867 став він управником земської печатнї і на тім становищі проживав до смерти.

Вже в ґімназії виявив Глїбів поетичний хист, піддержуваний учителем Мирець-Імшенецьким, і тоді писав вірші московською мовою. Колиж єму попались у руки Шевченкові твори і Гребінчині приказки, почав писати українською мовою ліричні вірші і байки та печатати у „Чернигівському Листку“ і в „Основі“, підписуючись „Кинир“ або „Дідусь Кинир“ (під тим іменем знає єго добре особливо українська дітвора з львівського „Дзвінка“ і „Зорі“). Окрім сотні байок, кількох десятків думок і пісень, загадок, жартів написав Глїбів також три комедії. Ліричні твори Глїбова визначають ся щирими журливими почуванями і чудовими живописними картинами, а одна з них „Журба“ стала ши-

роко розповсюдненою народною піснею. В ній поет виливає свою журбу:

»Журю ся над річкою...
Біжить. вона. шумить.
А в мене бідне серденько і мліє і болить«. що

»Пробігли дні щасливії
І радощі мої — —
Чогож у мене серденько
І мліє і болить?

»Болить воно та журить ся,
Що вернеть ся весна,
А молодість... не вернеть ся.
Не вернеть ся вона«.

(Руск. Письм. VII. 222.)

Такимиж ніжними почуванями журливими навіяна єго думка „Вечір“:

»Чи згадуєш, дівчинонько моя.
Як згадую без тебе я.
Той вечір тихий над водою.
Як сумували ми з тобою.
Що Бог нам доленьки не дав?...« (ib. 222.)

Але й славна колись минувшина, Дніпро, Україна, викликують у Глібова журливі спомини:

»Була колись доля... Траплялось тоді
І слави чимало. богато і шкоди« і глянувши, як

»Шумить Дніпро славний і досі шумить:
Всього надивив ся — і щастя і горя« і як тепер
...по бистрій воді
Гуляють берлини, свистять пароходи«

звертає свій зір „на крутую гору над берегом“, де

»Земля Кобзаря там на віки покрила.« де
»Стоїть над горою хрест Божий і жде
Апостола правди і доброї долі«.

(Руск. Письм. VII. 240.)

Але найбільшу славу здобув собі Глібів своїми байками, що великою літературною стійностю можуть заняти почесне місце серед красших байок всесьвітної літератури. Основа єго байок вельми займава і проста, алєґорія розкриває ся легко, а виснована з неї поука висловлена коротко, але сильно і се творить головну стійність байки. До тогож і сатиричний підклад байок переведений вельми гарно незвичайним хистом поета, а питоменність української мови доставляла єму богатих засобів для іронії.

Глібів бере звичайно, як і инші байкарі, загально-сьвітові теми, але вміє їм надати зовсім саморідну українську

і самостійну обрібку й українську народну закраску. Личности в єго байках, чи то люди чи зьвіри, виступають із саморідним обличем, всі обставини житєві, виведені в єго байках, схоплені і зображені відповідно українському сьвітоглядови. Тим то байки Глібова стали таким улюбленим читанєм не тілько серед української дітвори, але й серед старшого поколіня і мають велику народно-педаґоґічну сгійність. З них промавляє до душі народа не тілько визначний поет, але й щирий народний педаґоґ-учитель.

Глібів наводить читачів до чесного і праведного житя, до правди і просьвіти, до любови свого рідного краю.

На прикладі умираючого »Л ь в а - д і д у г а н а« показує поет що:

»Не треба людям забувати:
Хто вік по божому прожив,
Ніколи зла і кривди не чинив.
Того до смерти будуть поважати
І добрим словом поминати«. (ib. 87.)

Не заподівати нікому кривди і жити по правді, доводить до справдешнього щастя. Тим то у »Х м а р і«, котра присунула ся до Гори спочити і чванила ся, як вона над морем ввесь день не одпихаючи дощем лилась, — поет вказує, що морю вона води не додасть, а »над селами, над нивами там славонька твоя«. Отсю правду, яку сказала Гора, звертає поет яко пораду:

»Кохайте щиро правдоньку —
І дасть вам Бог одрадоньку
Щасливого житя«. (ib. 64.)

Поет картає зледащілих, котрим не жаль рідного краю і наче ті дурні Мухи-цокотухи, наслухавшись, що »на чужині красше жити«, кидають Україну, хоч »Бжола« сказала їм:

»Шкодá, я рідну Україну
Не проміняю на чужину«. (ib. 48.)

Подібно, як і Гребінка, звертає Глібів сатиричне вістре у своїх байках проти нездорових суспільних, громадських і державних відносин, гнобленя і кривдженя слабших переможцями (»Вовк та ягня«, »Вовк і зозуля«, »Гадюка і ягня«, »Громада«).

В творах Глібова виявила ся справдішня, саморідна вдача Українця: в лїричних єго творах проявляє ся природна чутливість, а в єго байках і загадках щирий, погідний гумор. Попри те мистецька форма і чудова, метка, народна мова здобули єго творам серед українського суспільства безсмертну славу і загальну прихильність, як се виявило

ся з такою незвичайною щиростю в часї сьвяткованя 50-лїтя єго письменської дїяльности (1891 р.).

Олександер Навроцький (1823—1892) належить до тих доволї численних українських письменників, котрим доля не пощастила за житя діждати ся жнива з того зерна, яким вони повними пригорщами весь вік свій засївали словесну українську ниву. Родом з Полтавщини, здобув осьвіту в київському унїверситетї на фільософічному видїлї (1847 р.), глибоко був перенятий релїґійним духом і змалку леліяв у своїй чутливій души поетичні образи. В 1847 р. увязнено єго в Полтаві за приналежність до Кирило-Методіївського Братства і вислано в Петербург, а по шестимісячній вязницї призначено на урядову службу. В Дагестанській области Прикаспійського краю дослужив ся в Еривані становища штатського радника. Більшу частину своєї служби провів Навроцький на Кавказї в м. Темир-Хан-Шурі, де і одружив ся і там помер 1892 р. Ще й у старости зберіг він молодечі пориви й надії, був одушевленим романтиком, перенятим горячою любовію України, благовійним обожанєм „батька Тараса" і глибокою пошаною Костомарова. Він був душею товариства, серед котрого там обертав ся і визначав ся веселою та сердечною вдачею, котру зберіг до кінця житя. Навроцький з молодости мав нахил до віршованя, хоч єго твори не блищать особливим талантом, то всї вони навіяні любовію до рідного письменьства, котрому він дав вироблені взірці гарної народної мови та доторкував ся в своїх творах живих питань. Єго ненастанна праця на ниві рідного письменьства стає доказом незвичайної єго ревности і горячої любови рідного слова, хоч він не мав надії побачити своїх творів у печати.

З творів Навроцького появив ся вірш »На смерть Т. Шевченка« і »Остання воля« (в »Основі« 1861), відтак (у львівській »Ниві« 1865) »Ода до юности« і »Фарис« (з Міцкевича), вірш »На вічну память Н. И. Костомарова« (в альманаху »Складка« 1887) і чотири думки в »Кіев. Старинѣ« (1902. XIII.) з надісланого А. Н. Шрамченком зшитка. Все инше остало в рукописи в десяти зшитках доволї обємистої величини (около 2000 сторін). Веселий настрій, яким визначав ся Навроцький, проявляє ся і в єго поетичних творах. Він не попадає в тугу й розпуку, бо не знає, де складе свої кости, чи на Українї, чи біля моря чи в піску густому, бо всюди над ним буде розстилатись небо чудною красою, а над ним горіти муть сьвічечками зорі.

Велику силу праці вложив Навроцький у переклади сьвітового письменьства, на жаль однак все те остає в рукописи, а може і запропастилось серед воєнної хуртовини.

Навроцький дав повний переклад Гомерової Іліяди й Одисеї розміром українських дум, імовірно з французького перекладу, бо грецький первотвір був єму недоступний задля незнаня грецької мови. Але великий знавець української мови А. Потебня висловив ся про сей переклад: »Се не пустяки: автор володіє мовою, тому може вийти хосен з принятого ним розміру«.

Таким самим розміром переложив він »Євангелину«, Акадянську билицю з Льонґфельо, бо »гектаметри, як він каже, дуже важко читають ся«. З Байрона переложив містерію »Небо і Земля«, »Каїна«, »Манфреда«, »Паризину«, »Ґявра« (не цілого), дальше Поеми Осіяна, поему Шелі »Аластор або Дух самоти«, Ґете »Іфіґенію у Тавриді« (4 дії), 6 частин з »Фавста«, »Земне житя і апотеоза художи«, »Коринтську невісту«, »Римські елеґії«, Р. Гамерлінґа »Агасвер у Римі« (3 пісні), Шілєра »Пісню про Дзвін«, »Витання мудрів«, Лєсінґа »Натан Мудрий«, »Нібелюнґи« (3 пісні), »Королєдворську рукопись«, частину Книги Настання (Мойсея), »Псалми Давидові« (104), »Пісню пісень«, »5 Книг пророків« і дещо инше, Міцкевича »Конрада Валєнрода« і 41 дрібних творів, »Пісню про війну Ігоря«, Пушкина »Полтава« (не всю) і чимало дрібних творів, дещо з А. Толстого, Кольцова, Лєрмонтова, Сирокомлї і т. п.

В деяких зшитках при кінці поміщений вірш, в котрім поет висловив погляд на свої твори, з котрого віє вся сиирність поета, надія та горяче бажанє хоч у будучині послужити своїми творами в користь дорогої єму України.

Згадати годить ся ще чотирох поетів, що почали свою діяльність в „Основі“ а хоч не полишили значнїйшої літературної спадщини, всеж таки сіяли здорове і чисте зерно на доволі несправленій ще тодї письменській царині.

Василь Кулик, з давного козацького роду в Полтавщині, (ур. на початку 30-их рр. XIX ст. †1870 р.), осьвіту здобув у харківському університетї на літературному виділі. Єго поезії[1]), печатані в „Основі“ і „Правдї“, виявляють сьвіжий і саморідний хоч і невеликий талант. Він переймав ся живо недолею рідного краю і природи і повитав горяче визволенє з крепацтва широких верств народних.

---

[1]) Всї єго твори появили ся п. з. „Писання Василя Кулика“ у Львові 1894.

Володимир Александрів (1825—1893), син сьвященика-поета Степана, з Харківщини, був військовим лікарем, виступив на літературній ниві з поетичними творами в „Основі“ (1861), перекладав чимало з німецької, московської й польської мови та з Сьв. Письма, видав „Тихомовні сьпіви на сьвяті мотиви“ (Псалми Давидові), кілька поетичних перерібок народних казок („Пісня про Гарбуза“ „Коза дереза“ й ин.), оперети „За Неман іду“ та „Не ходи, Грицю, на вечерниці“ і два альманахи п. з. „Складка“. Єго писаня визначають ся гарною народною мовою.

Василь Мова (1842—1891) відомий більш під прибраним іменем Василя Лиманського (родом з Чорноморії), скінчив університет у Харкові. Печатав поетичні твори ще в „Основі“, відтак у „Правді“ й ин., але більшість єго писань остала в рукописи. Єго твори визначають ся сьвіжостю живописи народного побуту і сьміливими думками. Так н. пр. в творі „Козачий кістяк“ поет велить хліборобови покинути золоті думки і хлїбом здобутим у поті лиця згодувати для Вкраїни сина-молодця, щоби, до правди направивши ум, боров ся духом, бо

»Вчена громада — могучая рать.
Як стануть у лаву такі вояки.
То більш поратують. аніж козаки«.

Микола Вербицький (1843—1099), (прибране імя Черниговець Миколайчик Білокопитий), ґімназийний учитель; писані під впливом Глїбова вірші печатав в „Основі“ (1862).

Окремо від тих шестидесятників-Основян трудив ся на письменській ниві **Петро Охоцький-Огієвський** (1814) [1]) і печатав у „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“, що стали під конець 50-их рр. XIX ст. єдиним захистом українського слова, поезії, байки, етноґрафічні засоби і прегарне етноґрафічне оповіданє „Крути не верти, а треба вмерти“. Огієвський, сьвященик у Чернигівщинї, був також правдішним митцем яко проповідник і здобув собі добре імя між народом.

На поклик „Основи“ зпоміж молодих письменників перше виступили на літературній ниві Полтавець **Олексан-**

[1]) Не відомо коли й де умер.

дер **Кониський** і Подолянин **Степан Руданський** [1]). Кониський оповістив ще дещо в „Чернигівському Листку", але опісля обидва на довший час замовкли. Для поетичної творчости Кониського під конець 60-их рр. розкрило ся поле в Галичині й Буковині, де він також особисто чимало причинив ся до розбудженя рідного письменьства і народного житя, а Руданський, котрий писав тілько рідною мовою, не діждав ся за житя бачити виданя своїх цінних творів. „Пірвалось цінне намисто і порозсипувались дорогі жемчуги", як каже проф. Ом. Огоновський; „деякі найшли ся сейчас і зберeглись від загибели, инші ж покотились геть далеко так, що годі їх зібрати". Але перегодом таки зібрано єго твори і видано в 90-их рр. і тілько тоді українське суспільство пізнало велику поетичну стійність єго творів, котрі навіть серед селяньства стали вельми популярними. Діяльність Кониського причинила ся в другій половині 60 их рр. XIX ст. до національного оживленя Галичини й Буковини і скріпленя народного руху, а твори Руданського не остали також без впливу на сей рух, тимто діяльність сих письменників обговоримо в звязи з відродженєм Галичини й Буковини під впливом придніпрянських шестидесятників.

Літературна діяльність „народовців". Друга „Руська Трійця".

Зворот у розвитку письменьства в наддністрянській Україні в 60-их рр. XIX ст. в народнім напрямі, викликаний головно під впливом придніпрянської України і єї письменників, подібно як в 30-их рр. за Маркіяна Шашкевича, вяже ся з іменем єго сина Володимира. Літературний сей рух у народнім напрямі вийшов з тісного кружка молодежи котра під впливом України зрозуміла потребу дальшого розвитку нашого письменьства на народних основах. **Володи-**

[1]) Ол. Кониський напечатав в „Основі" (1861. V) вірш „Сиротина", а прислав між иншими також вірш на смерть Шевченка (про котрий є згадка в „Основі" 1861 р. III. але єго не напечатано), а крім того згадку про старовину п. з. „Спафарієва Рудка". — Степ. Руданський виступив в „Основі" (1861. I.) з віршами „Гей-гей, воли", відтак „Не кидай мене" і перекладами „Ластівка" (з Ленартовича) та „Ніч-у-ніч" (з сербського Бранка Радичевича) „Основа" (1861 II) і „Сни" („Основа" 1861. V).

мир Шашкевич (1839—1885), син Маркіяна, вже в часї ґімназийних наук у Львові одушевляв ся творами свого вітця, „Енеїдою“ Котляревського і „Марусею“ Квітки та почав писати вірші народною мовою. В тім часї зазнайомив ся він з талановитим учеником Данилом Танячкевичем, котрий дістав від проф. Михайла Осадцї кілька українських книжок, між ними й Шевченкового „Кобзаря“. Лїтом 1861 р. переїздив з Одеси через Львів на медичні студії до Праги Володимир Бернатович, а єго оповіданя про українську громаду, про Шевченка, Костомарова, Марка Вовчка іт. и. одушевили молодих учеників до дїла на народній ниві. Небавом прибули до Львова Евген Згарський, **Ксенофонт Климкович** і **Федір Заревич** (1835—1879), видалений із самбірської ґімназії перед самим покінченєм наук за „руські аспірації“. Ідея плеканя рідного письменьства в народній мові злучила сих молодих людий у дружний кружок, котрий був завязком першої української громади у Львові, заснованої за прикладом київської й инших придніпрянських громад. Між ними проявила ся думка видавати лїтературну часопись у народній мові п. з. „Вечерницї“, котрих редакцію обняв з 1-им лютня 1862 р. Федір Заревич, і містив там свої оповіданя під прибраним іменем Юрко Ворона. Судовий радник Юлїян Лаврівський, соймовий посол, а відтак віцемаршалок кр. сойму, що тодї з Самбора переселив ся до Львова, пособляв грішми і радою сїй громадцї молодих письменників, котрі у него збирали ся в ряди-годи на лїтературні розмови, а участь в них брали також др. М. Осадця, проф. І. Шараневич і ин. Поява „Вечерниць“ була заразом народженєм нового „українського“ сторонництва „народовцїв“, котре витичило собі мету з „питоменного язика“ народу „розвивати єго письменну словесність“ і народови подавати просьвіту. „Ми загадали, як зазначено у „Вечерницях“, видавати письмо для образованя руського народного язика в письменности, котра повинна як найблизше бути живому народному слову“. В окремих статях із засобом знаня, на яке могла здобути ся тодїшня галицька молодїж, доказувано самостійність української мови посеред инших словянських і конечність розвивати відроджене письменьство українського народу в живій народній мові. Свої змаганя намагали ся „Вечерницї“ навязувати до Маркіяно-

вих традицій і тим сподївали ся приєднати здоровійшу частину нашого суспільства. Головним помічником „Вечерниць“ став Володимир Шашкевич, а пособляв сему виданю Кс. Климкович (з прибраним іменем Іван Хмара). Климкович враз із В. Шашкевичем і Заревичем, неначе друга „Руська Трійця“, впровадили в письменьстві виперту живу народну мову і оперли її на українській основі. Молодїж кинула ся з одушевленєм до українських книжок, побачивши в них справдїшне народне житє і задумала повести письменьство такою дорогою, як на Придніпряньщині. В українських виданях бачила молодїж справдїшні взірції літературних творів, списаних живою народною мовою, та взірції популярних книжечок і з того допевняла ся, як треба заходити ся коло розповсюднюваня всенародної просьвіти. Твори українських письменників звертали на себе тепер більшу бачність молодого поколїня нїж давнїйше, бо в них проявляли ся більше означені і сьвідомі почуваня для народу, поетичний зміст безперечної лїтературної стійности і вироблена форма та чиста взірцева народна мова, чого не виявляла сучасна галицька лїтература.

Молоде поколїнє „народовцїв“ черпало умову поживу з творів Квітки, Марка Вовчка, Шевченка й ин.., одначе й їх не легко було дістати, тим то сї твори ширили ся переважно у рукописях. Наукового корму не могла молодїж так легко роздобути, хиба декому дістав ся який том Кулїшевих „Записок о Южной Руси“ або яка книжка „Основи“, котрі поважним змістом викликували незвичайне вражінє, а з історичних творів попадала ся в руки молодежи Маркевича „Історія Малой Россіи“, Костомарова „Богданъ Хмельницкій“ або Кулїшева „Хмельнищина“. Одначе не так у поважних дїлах, як радше в пориваючих серце і фантазію поетичних творах глядїла і находила тодїшня молодїж заспокоєнє умових потреб. Тимто для тодїшнього молодого поколїня Шевченко був, як висловив ся Кулїш, не тілько „наш поет, але й перший історик“, а єго муза зробила таке могутне вражінє, що змінила нараз весь сьвітогляд серед молодого галицького суспільства. З єго творів вирозуміло молоде поколїнє, якою дорогою можна дійти до народної свободи. Зрозумівши сю дорогу, молодїж, що єднала ся за приводом львівської „Громади“ також по біль-

ших містах, як Тернопіль, Перемишль, Станиславів, Самбір, Бережани, Дрогобич, у товариства, постановила присьвятити ся сумлїнній праці для народного підєму із занепаду просьвітою і народолюбивими змаганями. Вона почувала в собі силу перебороти всї трудности і перепони, які стояли їй в дорозї. Але як поезією молоде поколїнє кормило своє серце, ум і одушевляло ся до ідеальних змагань, так також поетичним ладом висловлювало свою народну проґраму, що сам нарід винен свому горю, віддавши ся ворогам на поталу і зможе піднести ся із свого занепаду, коли полюбить свободу, яку кождий може досягнути, хто її щиро бажає, як пробудить ся з довгого сну. „Вечерниці" стали небавом огнищем лїтературного й умового розвитку наддністрянської України в народнім напрямі, а в них появляли ся не тілько твори молодих письменників - народовцїв і колишних товаришів Маркіяна (як М. Устіяновича), але й письменників з Приднїпряньщини Шевченка, Кулїша, М. Вовчка й ин. Окрім Шевченкових творів, котрі викликали переворот у сьвітогляді молодого поколїня в наддністрянський Україні, піддержував серед него одушевленє поет буковинської України **Осип Юрій Гординський-Федькович**, котрий, не дожидаючи, „заки Галич зможе встати", почав звертати ся до молодежи з народолюбивими зазивами:

Тай чи встане, чи не встане?
Нїпше сам я рано встану,
Я сповівшись щиро Богу,
Займу воли круторогі.
Тай з'орю гори, долини,
З'орю свою Буковину,
Як наш Тарас, як мій Тато
Научив мене орати;
І віру, любов, надію
Буковинов скрізь посїю«.
(Руска Письм. XI. 1. 124.)

А хоч його поетичний талант не підняв ся так високо і не обняв такого широкого поетичного овиду, як Шевченків, всеж таки молоде поколїнє читало залюбки єго рукописні й печатні твори й величало дорогим своїм Кобзарем. Його поява на ниві нашого письменьства зєднала Буковину з наддністрянською і придніпрянською Україною, що були вже злучені лїтературними взаєминами, а змаганє се висловив він у вірши „до Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемоши в Ростоках":

»Мости, брате, Олексику,
Мости ти, мій друже,
Єднай нашу Буковину
З Червоною Русев!

Най Черемош запінений
І чорний і білий.
Із братією. із руською
Нас більше не ділить.

Най возьмем ся однов силов
До одної справи:
Добувати батьківської
І волі і слави«.
(Руска Письм. XI. 1. 126.)

До того умового й літературного підєму та єднаня причинив ся чимало своєю живою і невтомною перепискою тодішній богослов Данило Танячкевич (відомий під іменем Грицько Будеволя), котрий був душею тодішньої молодежи. Як колись Іван Вишенський своїми одушевленими посланіями з Сьвятої Атонської гори будив старинну Русь з важкого просоня і занепаду до нового житя, так Будеволя палкими народолюбивими листами, що прибирали нераз розміри розвідок, умів згорнути коло себе нове поколінє, натхнути єго новим духом і ним кермувати в змаганях до народної роботи. Вступаючись за покаляну славу Тарасової музи,[1]) вказав він на знаменні слова Куліша: „Ані козацтво, ані гетьманьство нас тепер не вдовольнилоб, а громадскі порядки осьвітою добувають ся“, бо „наша доля не позад нас, а перед нами, ясна як сонце, аби ми тілько її всею громадою дослугували ся“. Будеволя зазначив, що сам „Бог дунув животворним духом в наші молоді душі, щоби ми спізнали в Тарасі нашого народного мученика, пророка і добродія, — щоби ми в Тарасовім сьпіві почули запізнану нашу народню правду, в єго голосі почули голос замогильний наших старих батьків“.

В сих листах промощував Будеволя не тілько шлях демократичним ідеям, вказував на значінє порушених у часописях питань і втягав молоді голови до поважного думаня і застанови над прилюдними справами, але й подавав погляди на народну літературу, історію і т. п. Писані з чутєм і поетичним полетом, перенизані виїмками з Шевченка, витворювали сї листи народолюбивий настрій, одушевлене, виробили окремий поетичний язик, питомий усім тогочасним народовцям і переймали їх поезією і щирою сердешністю та звертали їх очи на простий нарід і вчили, що тілько пізнанєм єго і зєднанєм із ним зможуть вони сповнити

---

[1]) Слівце правди „Dziennik-ови Literack-ому“ про нашого батька Тараса Шевченка („Вечерниці“ 1863. Ч. 1. і 2.)

свої народні обовязки. Будеволя був справдішним посередником між придніпрянською і наддністрянською Україною, учителем нового слова, віри, надії й любови, як висловив ся в письмі до него оден з молодих громадян. Сьвітська молодіж, згуртована по громадах у Львові і в цілім краю, та богословська молодіж у громадах у Перемишлі й у Львові йшли з собою рука в руку і доповнювали себе взаїмно в літературнім образованю на народних основах, у науці рідної історії й літератури, в розповсюднюваню народної ідеї, літературних видань, у збираню памятників народної словесности, а навіть в одягу на народний лад.

„Вечерниці“ і „Громада“ молодих народовців у Львові, з котрою у тісній звязи оставала „Громада“ богословів у духовній семинарії, були тими огнищами, з котрих розходило ся проміне народної української ідеї по цілім краю. Сі огнища мали тим більшу вагу для народовців, бо т. зв. „староруська партія“ виперла їх і зачинила їм доступ до „Руської Бесіди“, що з почином 1862 р. була спільним умовим осередком усїх Українців у Львові. Торжественне відкритє і виголошена на тім сьвяті Володимиром Шашкевичем єго народолюбива „Нинїшня Пісня“ викликала була тоді таке одушевленє, що проф. Я. Головацький написав до редактора „Основи“ В. Білозерського про се народне сьвято навіяний українофільством лист з натяком про Куліша й окликом: „Ще не вмерла козацькая руськая мати!“ Розпочала ся тепер завзята боротьба „староруської партії“ з народовцями, котрих згірдно називали „Вечерничниками“, (сї знов звали противників „Словістами“), проти їх нових змагань і проти „Вечерниць“. Агітація розведена по краю причинила ся в значній мірі до того, що „Вечерниці“ в першій половинї 1863 р. задля недостачі грошевих засобів перестали виходити, хоч до їх упадку причинила ся також чимало неточність редакторів у видаваню. Тодїшне молоде поколїнє народовців у своїх поривах руководило ся більше серцем і горячими почуванями, як добре обдуманими намірами і не вспіло покласти міцних підвалин під систематичну, реальну роботу. Одначе при всїх тих недостачах народовці не упали під напором противників. На місце „Вечерниць“ став Климкович (з вереснем 1863.) місячними випусками (на лад „Основи“) видавати літературно-політичний

вістник „Мета“, котрий не тільки цінним змістом станув висше „Вечерниць“, але й заговорив рішучим і поважним голосом. Несподіване придавленє в тім часї народного житя российським урядом на Приднїпряньщинї скріпило змаганя народолюбців у надднїстрянській Українї. Дописи в „Метї“ з Приднїпряньщини викликували, правда, пригнобленє, але з другого боку спонукували народовців до змагань, якими вони бажали помогти Приднїпряньщинї в такій недолї. Хоч положенє українського населеня в надднїстрянській Українї було важке, всеж таки конституцийна свобода давала тут спромогу добивати ся народних прав. Поява „Мети“ була отже вчасти переведенєм сеї гадки, а почуванє, що надднїстрянська Україна стає пристановищем народних прав, додавало народовцям моральної сили і надії на спромогу хоч вчасти сплатити Приднїпряньщинї свій моральний довг. Сю задачу приняла на себе „Мета“, котрої редакцію обняв найбільш талановитий з львівської громади народовців, Климкович, дотеперішнїй помічник „Слова“ і автор найцїннїйших в нїм полїтичних статий. „Мета“, котрої редакцію провадив він із справдїшним публїцистичним талантом, зєдинила для лїтературно-наукової діяльности не тільки найкрасші сили надднїстрянської України, але з застановою „Основи“ найвизначнїйші письменники Приднїпряньщини, як Кулїш, М. Вовчок, Мордовець і ин. печатали тут свої твори.

Климкович дбав пильно про се, щоби в осьвіченій верстві українського суспільства розбудити й поглибити справдїшню народну ідею. Побіч „Мети“ видавав він неперіодичними випусками „Руську Читальню“, в котрій печатав головно (писані московщиною) в українськім перекладї твори письменників Приднїпряньщини.

Вже в поетичних творах Климкович заявив ся горячим народолюбцем. Визначають ся вони великою силою слова і гарною мовою не тільки в первотворах, але й у перекладах (з Байрона, Міцкевича і в І. піснї Гомерової Ілїяди). Навіть єго принагідні вірші визначають ся широким сьвітоглядом і горячими народолюбивими почуванями. Він обнимав своїм зором

...край замрачений в туманї,
Що розстелив ся скрізь гень-гень,
Із від Дону та аж до Сяну

Із під Кавказу по Карпат,
До Чорноморя від Есмані, —

він вказував:

»От де наша батьківщина,
Де наш край-родина:
Рідні собі, як брат-сестра,
Галич-Україна«. (Руска Письм. VII. 322 і 323).

А се, про що у віршованих творах тілько натякував поетичним ладом, висловлював з широким історично-політичним поглядом у численних розвідках у „Меті". На царині публіцистики був він справдішним митцем [1]). Тут пояснив Климкович у розвідці „Становище Руси супроти Польщі і Московщини" (ib. 365) взаємини українського народу до обох сусідних, польського і московського, а відтак виказував, яка повинна бути „діяльність руського (українського) народа серед тих обставин".

»Хіснувати зі всіх способностий, які народови подає єго теперішнє положенє політичне, в ціли дальшого народно-політичного розвитку, працювати невтомно над просьвітою цілого гурту народного, щоби відзискати опять із самого народнього кореня ту силу, котра через відступленє єго вищої верстви затеряла ся, то єсть сама переднійша і головна задача тих людий, котрі сей народ і єго діяльність репрезентують: а той обовязок вкладає на них загально-людський поступ і людська осьвіта, котрими вони гурт свого народа випередили«. — »Виконати совісно задачу теперішности, писав він дальше, а не брати ся до діл призначених до сповненя часам будучим, то єсть головне правило, котре поступова часть українського народу ніколи з очий не спускає. Сего жадає від неї сьвідомість реального патріотизму«. — »Не знаємо напевно, коли й яким способом розвяжеть ся се українське питанє, але й не буде то пуста вичванка, коли скажемо, що розвязка сего питаня яким небудь способом вона не наступилаб, принесе великі наслідки для всеї Словяньщини«. І тому звертав увагу нашого суспільства на се, що »поки що ми, Українці, бачимо перед собою велику працю около народньої просьвіти і оддаємось їй в такій мірі, яку при теперішній системі правлїня в тих двох державах (Росії й Австрії), котрим судьба нас підчинила, для себе находимо, бо памятаємо завше й на се, що наше місце зайве (порожне), що наша доля не з заду нас, но перед нами і що ми тоді аж доберем ся до неї, як займем своє місце в семї словянській«. (ib. 365).

[1]) Климкович печатав також чимало розвідок про наші справи по німецьких часописях, як віденська „Zukunft" і ин., володів знаменито німецькою мовою і тому в єго українських розвідках бачимо вплив німецької складні.

Обставини прилюдного житя в наддністрянській і придніпрянській Україні приневолили народовців у перших хвилях єствованя сего сторонництва не тілько ясно виложити свою національно-політичну проґраму супроти польського і московського народу, але й у відносинах до т. зв. староруського сторонництва. Прояснене́м свого становища супроти сусідних народів і супроти старшого поколіня виявили народовці свої змаганя і цїли, почислили свої сили і дійшли до того погляду, що не можуть покладати надій на яку небудь поміч старшого поколіня, та й що в тодішних обставинах у Росії годї було сподївати ся неперервної звязи і помочи з Придніпряньщини. Навпаки тепер повинні були галицькі народовці дати поміч Придніпряньцям.

Проґрамові погляди Климковича про задачі і діяльність народовців доповнив Будеволя в голоснім свого часу обємистій розвідці „Письмо до Громади“ („Мета“ III. 1863) й окремо.

В сїй розвідці вказавши на придавлене народного житя на придніпрянській Україні й історичне его значінє, протиставить терпкими словами бездарність галицького старшого поколіня і безплодність его заходів коло підвигненя нашого народу. Сим Письмом до Громади народовці зірвали рішучо із старшим поколїнем і відділили ся яко окреме сторонництво, котре мало оперти ся з того часу на власні сили і взяти ся до внутрішньої орґанїзації.

Одначе сили народовців були за слабі, так що й „Мета“ не могла довше вдержати ся, а виданє еї перервало ся (в січні 1864). З лютнем 1865 р. відновив її, правда, Климкович яко політичний двотижневник, а літературну задачу переняла з січнем 1865 р. науково літерацька часопись „Нива під редакцією Константина Горбаля“ (тричи в місяць), одначе вона застановила своє видавництво вже з кінцем липня, а „Мета“ з кінцем грудня 1865 р. В. Шашкевич намагав ся ще з січнем 1866 р. піддержати літературно-наукові змаганя народовців тижневником „Русалка“, одначе задля недостачі грошевих засобів був приневолений застановити его вже з 12-им числом.

З упадком „Мети“ виїхав Климкович із Львова на село та збирав засоби до написаня граматики української мови і перекладав Гомерову Ілїяду, а одруживши ся, дав ся задля кусника хлїба заманити в редактори словянофільської часо-

писи „Славянская Заря“, що виходила поруч гумористичного письма „Страхопудъ“ з літературним додатком „Золотая Грамота“, видавана Йосифом Ливчаком у Відні московською мовою. Ставши під обєдинительний прапор, покинув він народний стяг, котрий доси ніс з такою сьвідомостю і певностю, і перечеркнувши свою сьвітлу дотеперішню діяльність, опинив ся в таборі „національного обєдиненія“ у Відні (з початком липня 1867 р.). Одначе „Славянская Заря“, котра підняла ся нездійснимої мрії обєдинити західних Словян московським язиком, не остояла ся, а Климкович після сего промаху вернув до Львова і, помирившись з народовцями, війшов до редакції політичного дневника „Основа“, пособлюваного віцемаршалком Юліяном Лаврівським з метою переведеня національно-політичного порозуміня між Українцями і Поляками на підставі „автономії обох народностий в згляді народнім, політичнім і церковнім, передовсім же відповідно засадам справедливости рівноуправненя свого язика народного у всїх парослях житя прилюдного, іменно в школї, суді й уряді“.

Перепони в справі польсько-українського порозуміня і забагнене сеї справи в покликаній краєвим виділом анкеті з представників обох народностий, спричинили застанову дальшого видаваня „Основи“ (з кінцем серпня 1872 р.), а Климкович з того часу присьвятив ся тихій праці літературній і перекладам творів Шевченка і М. Вовчка німецькою мовою. Якнебудь на короткий час Климкович збив ся був з пантелику і дав ся заманити в обєдинительний табор, вернув він під народний стяг, а своїми літературними і публїцистичними творами серед вельми трудних обставин причинив ся чимало до розвитку нашого письменьства і національної ідеї. (Умер у Львові 19 мая 1881 р.).

Володимир Шашкевич був у другій „Руській Трійці“ справдїшним спадкоємцем і представником Маркіянової ідеї. Хоч рано осиротів він, одначе вплив єго вітця витиснув уже в дитячій души Володимира незатерте знамя і натхнув єго серце віщим духом. Тимто до віщого батька лине поетова думка до найкрасших хвилин молодости, неначе до втраченого раю:

»Щастє менї, як у гаї
Квітка, процвитало,
Бо ми око рідненького
Батенька сияло«,
(Руска Письм. ст. 441)

а із смертю батька згасла ясна зірка єго долї:

»Ой сияло, як би зьвізда
На небеснім зводї:
Ой загасла тая зьвізда.
Та і щастя годї!« (тамже).

В сердешних споминах про батька находить молодий поет не тілько відраду, але у віщій єго піснї находить жерело поетичного натхненя.

В чудовій думцї »Лелія-воля« зображає Володимир відносини своєї піснї до піснї батьківської. З батьківської могили виростає »лелія-воля, квітонько білий« і процвитає:

»Лїтом могилу я засїваю —
Так чей весною, та молодою
Дїточок більше стане зо мною!«
(тамже стор. 463).

І справдї ся пісня-лелія віщого Маркіяна розсїяла ся на нашій народній левадї словесній пишними цьвітами, а хоч опісля їх зморозив північний подув супротивного борея, то знов »весною та молодою« нові лелії-піснї молодих поетів-народовців, з подувом весни і волї вкрасили українську народню леваду.

Як за Маркіяна »вкраїнські вірлята
І веселять душу й серце загрівають«,
як »з України руськая пісенька«
натхнула першу »Руську Трійцю« до народолюбивих змагань, котрих заходами заколосила ся наша письменська нива, так і змаганя другої »Руської Трійцї« довели до умового культурного й національного зєдиненя наддністрянської й приднїпрянської України, котрому такий гарний вислів надав Володимир Шашкевич у »Нинїшній піснї« (ib. ст. 452—455), що гомін могутно відбив ся над Днїпром і зустрінув ся з щирим і сердешним привітом в »Основі« (1862, VII.). А відтак сей гомін:

»Ой летїв громом в єго слїд,
Док не відбив ся о Бескид —
І не затряс вокруг горами
І не скипів Днїстра водами.
Відтак шибнув гень-гень степом
Тай зупинив ся над Днїпром«.

А знад Днїпра розніс ся братнїй відгомін:

»Гей, гей, Бескиде, ти мій милий брате!
Чи не одна нас породила мати?

Чиж не одна нас до серця тулила.
Сльозами наші тяжкі рани мила?«

І сей відгомін Дніпра довів до обопільного порозуміня, котре зпід Бескиду виявляє ся величним братним гимном:

»Чую, як відси аж по Чорне море
Воздуха голос якийсь рідний поре:
То мати кличе на велике сьвято,
А дітий стало багато, багато!«

Володимир Шашкевич і єго товариші-народовці, що оживлені могутним гомоном Тарасової кобзи в часї повного розгару народного житя засївали словесну царину в „Вечерницях", „Метї", „Ниві" й „Русалцї", вірили в жизненність Маркіянової ідеї та в здоровий змисл народу.

Певна віра в Маркіянову ідею спонукує Володимира глядїти у батька помочи й відради у скрутних хвилях важкої боротьби із супротивними народному розвиткови живлами.

Натхнений батьківською музою, розводить поет ширше Маркіянову ідею, висловлює яснійше єго ідеали та зазначує виразно змаганя народовців:

»Не чужого ми бажаєм,
А свого то права:
Де полягла, там воскресне
Наша руська слава«.
(Руска Письм. VII. 465.)

Володимир Шашкевич не обмежував ся одначе тим, що голосив у поетичних творах народну ідею, але вказував мету змагань народовців і дороги, якимиб треба простувати до сеї мети. За приводом Климковича і Будеволї-Танячкевича В. Шашкевич у лїтературно-історичних і національно-полїтичних дописях і розвідках розвивав ідею народовців, промощував їй ширший шлях і накликував до скріпленя підвалин, на яких би сю народну ідею слїдувало несхитно оперти. Немічний тїлом, знесилений унаслїдуваною з роду недугою, рвав ся він бодрим духом і до скону свого непохитним ясним поглядом до здійснюваня змагань народовців.

У проґрамовій дописї »Як ми поступали досї й як би нам дальше поступати« (ib. 509), накликує він »передовсїм до орґанїчної, невтомної працї« і вказує на се, що »жадна галузь науки не повинна у нас лежати облогом«, остерегає перед односторонностю, домагає ся подїлу працї, зазначує велику потребу для на-

родного розвитку шкільних книжок, зложених взірцевою народно-українською мовою, а крім того звертає бачність суспільства, щоби народовці вийшли поза тісні межі літературного сторонництва і старали ся здобути собі участь у законодатних тілах. де могли би на ширше видно вивести нашу народну справу. А в иншій політично-історичній дописи п. з. »Австрія і Росія« (ib. 538) вказує В. Шашкевич на історичне суперництво самодержавної царської Росії з конституційною Австрією і на посланництво сеї останньої, станути в обороні Словянщини супроти загребущих самодержавних змагань Росії в інтересі Словян. Европи й усего людства. Се многоважне і многоскладне історичне питанє було вже порушене та на основних історично-політичних виводах оперте в »Меті« (1864, січень) п. з. »Австрія і доля України«, Голос знад Дніпра«, котрого не могли належно зрозуміти й оцінити австрийські державники і дипльомати, поки не дійшло до великої сьвітової війни.

Федір Заревич був третим членом другої „Руської Трійці", котра у „Вечерницях", „Меті" і „Ниві" розложила нову ватру живої народної ідеї на основі Маркіянових традицій. Він не тілько кермував редакцією „Вечерниць", але й з прибраним іменем Юрко Ворона (Ю. В. або Ф. З.) живописував гарні, хоч у великій части невикінчені образи із сучасного житя нашого суспільства, головно із сільської верховини, народними красками. В своїх повістях і оповіданях провадив він дальше розпочате на ниві белєтристичної прози діло Маркіяна Шашкевича й Миколи Устияновича в живописаню нашого суспільного й народного житя і виявив гарний талант та міг би був довести свої твори до високої літературної стійности, колиб вони не були писані прихватком.

В першій своїй повісти »Хлопська дитина« живописав Заревич образ суспільного побуту з доби народного відродженя наддністрянської України в 1848 р. »Хлопська дитина«, спротюк Стефан, талантом і наукою вибив ся з безпросьвітної верстви суспільства, війшов у круг осьвічених людий і одружив ся з Ганною, дочкою урядника у Львові, Константа, та став оборонцем громадян, що залюбки горнули ся коло свого щирого заступника. — В повісти з правдивої пригоди, навіяній романтизмом п. з. »Син опришка«, на основі живими красками зображеної верховини, виступає гарний леґінь, син опришка, Гринь, залюблений у молодій пані камерального лісничого, зображеного автором вельми вдатно. Зате образок з житя »Дві матери« списаний більш реально. Прогнана з ґрунту дідичем молодиця, котрої чоловіка віддано в рекрути, найшла захист із своїм хлопцем у вдовілої дідички, що намагала ся винагородити заподіяну бідній вдові кривду,

приголубила »хлопську дитину«, неначеб власного сина. — В повістці »Загубидуш« зображений инший пан, що занапастив долю сільської дівчини, в котрій залюбив ся синок панський і обоє найшли смерть у хвилях Дністра.

На основі народної пісні Заревич написав драму в 3-ох діях „Боднарівна“, котрої деякі яви, націховані справдішним драматизмом, стають доказом, що він запопадливою працею міг би був і на тім полї розвинути свій талант.

Коли в 1866 р. „Слово“ під впливом згаданих у горі подій почало зовсім виразно й рішучо проповідувати обєдинительну ідею, став Заревич при участи Остапа Левицького, Костя Горбаля й Олександра Могильницького видавати полїтичну часопись „Русь“ [1]).

В сій часописи Заревич рішучо поборював змаганя »Словістів«, але так само доказував, що Польщі на Руси не може бути і що »лише самі в собі«, як висловив ся в проґрамовій передовиці, »глядати маємо свою будучність і нашу силу, — лише ми самі, народ сьвідомий нашого житя, можемо зробити те, чого яко народ бажати нам треба, — лише ми самі можемо, коли схочемо, уладнати по вимогам своє народне хазяйство і поставити себе в чергу народів поважаних всемирно«. Сей сьміливий напрям довів до застанови часописи.

Після того переселив ся Заревич до Сколього, де писаркою перебивав ся в гіркім бідованю, і там закінчив своє бідолашне житє (12 січня 1879).

Успіхи і перепони в поширюваню ідеї народовців. Львів осередком умового й літературного житя. Поширеню ідеї народовців у наддністрянській Україні пособляли не тільки часописи і літературні виданя, але й заснований при товаристві „Руська Бесіда“ заходами Юліяна Лаврівського „Руський народний театр“ (1865 р.). Сей театр не тільки у Львові, але й по містах і місточках в цілім краю виста-

[1]) Якийсь російський словянофіл, бажаючи пособити поширеню обєдинительної ідеї в наддністрянській Україні, прислав був до львівського намісництва на ту ціль певну грошеву квоту. Намісник гр. А. Ґоуховський постановив повернути сї засоби саме до поборюваня того напряму і покликав Ф. Заревича до видаваня „Руси“. А що Заревич і его товариші рішучо обстоювали самостійний і окремішний розвиток національний і культурний українського народу як супроти московського, так і польського, застановлено виданє „Руси“.

вляв майже виключно драматичні твори Котляревського, Квітки, Шевченка, Стороженка (наддністрянська Україна до того часу не видала майже ніяких драматичних творів) або твори з европейських літератур приладжені для нашого театру Климковичем, Остапом Левицьким і ин. Тодїшня унїверситетська молодїж брала живу участь у драматичних виставах і присьвячувала свої сили народному театрови у Львові і по краю, а сим способом чимало причинила ся до розвитку народного театру і єго впливу на наше суспільство. Тим способом будило ся в широких верствах народне почутє і національна сьвідомість. В літературних змаганях народовців брав живу участь **Павлин Сьвєнціцький**, з польського роду, що прилучив ся був до київських „хлопоманів", а в 1864 р. переселив ся до Львова. В „Метї" і „Ниві" поміщував він розвідки, поезії й повісти українською мовою під прибраним іменем Павло Свій і П. Стахурський а „Байки" єго видані „Просьвітою" стали вельми улюбленою популярною книжечкою. Крім того видавав під прибраним іменем Д. Лозовський оригінальні, перероблені або перекладені драматичні твори з наголовком „Руський Театр", а драматизована ним Квітчина „Маруся" довго держала ся на виднї нашого театру і викликувала свого часу велике вражінє. Сьвєнціцький заснував також „Sioło, pismo zbiorowe poświęcone rzeczom ukraińsko ruskim" (1866—1867 чотири книжки), в котрім подавав первотвори письменників з приднїпрянської України латинськими буквами і наукові розвідки, щоби зазнайомити польське суспільство з нашими письменниками. Окремо видана розвідка з наг. „Вік XIX у дiјах лiтератури украјiнськојi" (підмогою „Просьвіти" 1871) подає цінний і влучний огляд нашого письменьства, а з окрема поетичної творчости Шевченка. Перекладав він також дещо з Міцкевича українською, а з Шевченка, Вовчка і Федьковича польською мовою.

Змаганя народовців, оживлені бистрою струєю сучасного літературного й умового житя на Приднїпряньщинї, котрої жерелом була „Основа", розбудили живий рух у наддністрянській Українї. Осередком сего руху був Львів, але крім того появляють ся літературні виданя також у Перемишлї (в печатнї бр. Єленів) і в Коломиї (в печатнї М. Білоуса). Сей умовий і літературний рух потягнув за собою

також декого із старших письменників. До молодої громади „Вечерничників“ і „Метників“ зближають ся і поруч них стають до спільної роботи на літературній ниві історики Василь Ільницький та Ізидор Шараневич, відзивають ся у виданях народовців і давнійші поети, як М. Устіянович, а на Буковині появляють ся (побіч Федьковича) нові поети, браті Воробкевичі (Ізидор — Данило Млака і Григорій — Наум Шрам).

Успіхи народовців спонукали також письменників з т. зв. „староруської партії“ звернути ся більше до народу в єго рідній мові. Б. Дідицький видає „Листи до громад“, популярний додаток до „Слова“, І. Наумович дрібні популярні книжечки, а Маркил Попель (пізнійший православний холмський епископ) популярний тижневник „Неділя“ доволі чистою народною мовою. Навіть колишній помічник обєдинительних змагань Д. Зубрицького, Северин Шехович, видає часопись „Письмо до Громад“ (та 4 книжечки „Народної Читанки“) і вводить опісля в нім навіть кулїшівку і починає се видане повістями письменників з Придніпрянщини, „бо они“, як каже в проґрамі, „розхривають нам житє малоруського народа на Україні, склад річи в їх повістях чисто народний, що нам може станути в образець“.

Одначе старші письменники наддністрянської України намагали ся тілько для простолюдя писати єго мовою, а для осьвіченої верстви нашого суспільства силкували ся витворювати „общерусскій литературный языкъ“, що мав по їх думці довести до літературної єдности з Московщиною. Се викликало горячий спір між письменниками-народовцями, котрі в своїх виданях вернули в правописи до засновків витичених М. Шашкевичем і за прикладом Придніпрянщини приняли Кулїшеву правопись (кулїшівку), щоби й з того боку обезпечити окремішність української мови. Почала ся тепер завзята суперечка, як звичайно говорено, „за букви і правопись“, а в дійсности про самі засновки, про окремішність нашого письменьства, єго розвиток на народних основах. Навіть віденський урядовий „Вѣстникъ“ остерегав перед „українщиною“, бо на єго погляд „три мілїони австрийських Русинів повинні удержати свою руску мову й літературу, не міняючи з українською“.

Инші знов виступали проти кулішівки й народної мови, бо тим способом Українці відривають ся від „общерусского единства“ і покидають „историческіи начала“ себ то основи. Тимчасом письменники-народовці думали, що треба піддержувати звязь із Придніпряньщиною, заселеною одним з галицькими Українцями народом та що сей численний нарід спроможний витворити свою народну літературу.

Сї два суперечні змаганя проявили ся виразно, коли по 14-літнім застою в діяльности „Галицько-руської Матиці“ скликано загальні збори членів в 1864 р. Народовці домагали ся введеня у виданях Матиці живої народної мови і т. зв. фонетичної правописи, але по горячих розправах у язиково-історичнім відділї під проводом проф. Я. Головацького перемогло внесенє на задержанє т. зв. етимольоґічної правописи. В слїдуючім році на загальних зборах Степан Качала виступив з цілою громадою старших і молодших народовців з таким самим домаганєм, одначе Я. Головацький виявив зовсїм недвозначно погляд, що Українцї в просьвітнім розвитку повинні придержувати ся „общерусской литературы“ і вказував на се, що як правила і погляди старинних астрольоґів змінили ся й уступили місця новим правилам астрономів, так само має ся справа з граматикою й языком. Загальні збори Матиці полишили домаганя народовців до полагоди виділови товариства, в котрім Я. Головацький мав необмежений вплив. „Гал. рус. Матиця“, котра протягом семи років не видала ні одної книжечки для народу і тим занедбала найважнійшу свою просьвітну задачу, почала мовою зближеною до московщини (як давнійший еї „Историческій Сборникъ“) видавати з 1865-им р. чвертьрічними книжками „Науковый Сборникъ“ (опісля на єго місце „Литературный Сборникъ“) при головній участи Я. Головацького, А. Петрушевича, Б. Дідицького, І. Гушалевича, М. Устіяновича й ин. Сему „обєдинительному напрямови служили тепер не тілько виданя „Гал. рус. Матиці“, Ставропигійського Інститута („Временникъ“), але й „Слово“ після обєдинительної заяви з 1866 р. („Поглядъ на будучность) і ново засноване (1867) белєтристично-наукове письмо „Боянъ“. З підмогою мали їм іти у Відні виданя Йосифа Ливчака (гл. в горі стор. 237). „Обєдинительне“ змаганє тих видань проявило ся саме тоді, коли

визначний письменник Турґенєв переложив „Народні оповідання“ М. Вовчка, а Ґербель, Полонський і ин. перекладали Шевченкові твори московською мовою і тим зазначили, в який блуд попали передові люди т. зв. „староруської“ партії що до становища і задач нашої мови й літератури. Розлад поміж обидвома таборами збільшав ся, коли проти галицьких „українофілів“ стали появляти ся в часописях обєдинительного напряму різкі і безосновні напасти, подібно, як се попереду робили деякі московські часописи проти письменників Придніпряньщини, докоряючи їм „нігілїзмом і польською інтриґою“.

Для зазначеня обєдинительних змагань галицьких Українців виїхав Я. Головацький на етноґрафічну виставу в Москві (1867 р.), а спенсіонований опісля переселив ся в Росію і старав ся там осягнути катедру московської літератури в Одесї. Одначе університетський сенат не покликав Головацького на сю катедру, бо впевнив ся, що він не опанував ще як слїд літературної московської мови, але надано єму посаду предсїдника комісії для видаваня історичних актів у Вильнї. В тім часї переселило ся в Росію заходами Б. Дїдицького і Лебединцева чимало професорів і сьвящеників, а богато університетських слухачів з російськими стипендіями пішло на російські або заграничні університети, щоби відтак служити обєдинительній ідеї, хоч наш нарід у наддністрянській Україні потребував чимало умових сил для свого культурного розвитку.

Обнова львівської громади народовців. Засноване часописи „Правда“. Змаганя обєдинителів очивидно бажали відвернути австрийських Українців від розвитку своєї народности при Австрії на основі національної самостійности й окремішности, на конституцийних підвалинах, а загал Українців вважав се відреченєм від свого народу. Ся справа вияснила ся одначе силою неперечних подій у письменстві наддністрянської України, бо все, що писали старші письменники т. зв. „общелитературнымъ языкомъ“, не проявляло анї житя, анї змісту. Навпаки кождий визначнїйший талант звертав ся до народного житя і народної мови та ставав до дїла на ниві управлюваній народовцями, хоч сили їх були ще доволї слабі і нечисленні.

Хоч з упадком „Вечерниць“, „Мети“, „Ниви“ і „Русалки“ розпала ся також перша „Громада“ народовців у Львові, одначе приплив сьвіжих, молодих сил з краю на львівський університет осеню 1865 р. довів до єї обнови і до оживленя руху в таборі народовців. Обєдинительні змаганя спонукали відтак народовців заснувати нову літературно-наукову часопись „Правда“ [1]). А що в Росії були тоді вельми трудні цензурні обставини, стала „Правда“ осередком літературного й умового руху не тілько наддністрянської України, але й Придніпряньщини. Провід редакції „Правди“ обняв Льонгин Лукашевич, член першої „Громади“ „Вечерничників“ і „Метників“. Визначав ся він повагою і статочностю та ревною пильностю в роботі і під єго кермою та з єго порадою виробляли ся в редакції „Правди“ нові літературні сили і заправляли ся в письменській й громадянській діяльности. Се були головно слухачі університету, котрі з одушевленєм стали управляти літературну ниву і відновили „Громаду“, до котрої крім університетських слухачів приступили члени першої „Громади“. Побіч видаваня „Правди“ зроблено почин до заснованя громадської бібліотеки з обсягу українознавства, щоби тим способом положити підвалини до літературно-наукової роботи і ширшої осьвіти молодих письменників. Отже хоч з упадком перших часописий, заснованих народовцями, на короткий час перервала ся була їх літературна діяльність, то з обновою „Громади“ і заснованєм „Правди“ почала ся систематична діяльність, захоплювала щораз ширші обсяги, приєднувала щораз ширші круги письменників і прибирала щораз поважнійший напрям.

Напасти российського правительства на Куліша, викликані львівськими москвофілами (гл. ст. 178), спонукали єго з підмогою Партицького звернути ся в червні 1867 р. до „Правди“, де появив ся лист Куліша з протестом проти того, начеб то він відрікав ся „кулїшівки“, з окремим додатком „Отвѣтъ Бояну-Стебельскому“ (написаним В. Білозерським в обороні фонетичної правописи і само

---

[1]) 1 цьвітня 1867 р. тричи в місяць, опісля розширено її політичним і суспільним відділом.

стійного розвитку українського письменьства). В „Правді“ [1]) відбив ся відгомін спору Куліша з московськими часописями, що завзято накидали ся на него. З того часу (літом 1867) навязав Куліш переписку й тіснійші взаємини з Партицьким, а вислідом того було „розписанє премій за добрі твори словесні й наукові“ і почин до заснованя „фонду літературного“ для пособлюваня бідним, талановитим письменникам. Окрім того розширено з 1868 р. „Правду“ на тижневник (в $1^1/_2$ печат. листа) і сему пособляв тепер Куліш грішми й літературно-науковими творами. Провід у видаваню „Правди“ обняв Ом. Партицький (учитель ґімн. в Тернополі, де приєднав до літературної роботи директора ґімн. В. Ільницького, проф. Е. Згарського і адвоката Дра Вол. Лучаківського) [2]). Хоч Партицький присилав чимало своїх розвідок язикових (про мову й правопись), етноґрафічних і ин., творів Згарського, В. Лучаківського, Ільницького (Дениса знад Серету), та хоч крім Федьковича з Буковини виступають тут братя Воробкевичі, то всеж таки „Правда“ (1868—70) стояла головно творами Куліша (і Ганни Барвінок), котрий крім повістий, літературно-історичних, історичних, педаґоґічних і т. и. розвідок печатав у додатку „Святе Письмо, (перва частина Библиі, Пъять книг Мусієвих, Русько-український переклад“ 1869). Окрім того появляють ся тут твори Ол. Кониського (Верниволї, Перебендї), Михайла Старицького (Гетьманця), Івана Рудченка (Ів. Яковенка), а вперше виступає Іван Нечуй (Левицький).

„Правда“ стала злучником поміж усіма частинами українських земель, розділених державними межами, а хоч сї межі були доволї значною перепоною обопільних взаємин, всеж таки з того часу щораз нагляднійше проявляє ся в на-

---

[1]) В. Білозерський помістив тут сатиричну статю п. з. „Громадський суд над Страхопудом“, а крім того появила ся тут також відповідь Куліша „Москвѣ“ і „Московскимъ Вѣдомостямъ“ подана перекладом із „С. Петерб. Вѣдомостей“.

[2]) З львівських старших громадян для більшої поваги вписано яко помічників при редакції Дра К. Сушкевича і Мих. Косака (хоч вони нічо не помагали, на одвічального редактора упрошено слухача прав Івана Микиту, а дійсну роботу в редакції вели слухачі фільософії: Олександер Барвінський, Венедикт Борковський і Евген Желехівський.

шім письменьстві спільна робота, котрої **осередком** стає тепер головно **Львів**. Твори письменників придніпрянської України, печатані в „Правді", служили взірцями, на яких виробляла ся у галицьких і буковинських письменників спільна літературна всеукраїнська мова.

Зєдинені в обновленій „Громаді" народовці витворили заснованєм „Правди" літературне огнище, а проголошенє австрийського закона про свободу зборів і засновуваня товариств (1867 р.), дало народовцям спромогу заложити в грудні 1868 р. Товариство „Просьвіта" для поширюваня просьвіти в широких народних верствах [1]) і переняти задачу обумершої „Галицько-руської Матиці".

Заснованє товариства „Просьвіта" було дальшим кроком в організацийній роботі народовців і дало почин до розвитку популярного письменьства [2]). Одначе при всіх тих змаганях і успіхах не було в сій роботі народовців тривкости і систематичности. „Правда" перетривала аж до початків 80-их рр. (поки її місце не заняла заснована Ом. Партицьким „Зоря") і була в дійсности літературним органом всіх українських земель, але часті переміни в складі редакцийних робітників некористно впливали на виробленє певного напряму і ладу у видаваню сеї часописи. Всеж таки зєдинили ся тут до спільної літературної роботи мало що не всі тодішні письменники і дійшли до зрозуміня, що потреба окремого товариства для пособлюваня розвиткови письменьства і науки в рідній мові.

Щедра жертва української дідички Милорадовичевої з Полтавщини, виєднана Ол. Кониським і Пильчиковом, а відтак жертва Жученка, стали підвалиною до заснованя „Товариства ім. Шевченка" у Львові (в грудні 1873 р.) і дали спромогу закупити власну печатню, котра чимало пособляла розвиткови літературного українського руху.

---

[1]) Небавом поширено діяльність „Просьвіти" на видаванє учебників для гімназій з українською викладною мовою.

[2]) Протягом перших пяти років єствованя виготовила і видала „Просьвіта" стілько книжочок для народу й учебників для шкіл, скілько не видали всї наші письменники і товариство від 1848 р.

33. Спільна літературна робота письменників усїх земель українських.

Із заснованєм і розширенєм „Правди" і „Товариства ім. Шевченка" у Львові почала ся в наддністрянській Українї спільна робота молодшого поколїня придніпрянських шестидесятників з галицькими і буковинськими народовцями. Конституцийні австрийські відносини давали тут захист українському слову, гнобленому строгою російською цензурою, і свободу проявляти літературну творчість, а навязані тим способом взаємини поміж усіма українськими землями довели до живійшого і ширшого розвитку українського письменьства. Побіч Кулїша розпочав тут живу діяльність Олександер Кониський, оден з молодших шестидесятників-Основян і вони обидва своїми творами причиняють ся вельми до устійненя всеукраїнської письменської мови. Окрім того і Степан Руданський, другий з молодшого поколїня шестидесятників-Основян, став (уже по смерти 1873 р.) широко відомим і вельми популярним письменником саме в наддністрянській Українї (навіть поміж селяньством) через те, що єго твори, розсипані по всїм усюдам у рукописях, почали в тім часї появляти ся в „Правдї" й инших часописях та в окремих виданях.

Олександер Кониський, нащадок дрібного дїдича, що переселив ся з Галичини на Придніпряньщину (ур. на хуторі Переходївцї в Чернигівщинї в серпнї 1836 р., † у Києві в грудні 1900 р.), учив ся спершу в чернигівській ґімназії, одначе видалений звідтам за писанє українських віршів був приневолений самостійним трудом доповнювати свою осьвіту серед важких невзгодин і вступив спершу в судову службу. Перегодом добив ся адвокатури в Полтаві саме тодї, коли в Росії знесено крепацтво і почала ся „доба великих реформ". Із своєю палкою вдачею віддає він з одушевленєм свої сили на службу українському народови і бере живу участь у засновинах і в науцї недїльних шкіл у Полтаві та в спорудженю для них українських учебників, оповіщує свої поетичні твори та виступає горячим оборонцем справ народу і сьвідомим борцем за єго права. Нагінка на українських народолюбцїв розпочата в 1863 р. за „українську пропаґанду", а викликана їх просьвітними й літературними

змаганями, відбила ся і на Конискім. Наслідком доносу вислано єго в північну Московщину (спершу у Вологду, а відтак у Тотьму), де він одружив ся з донькою доволї богатого купця, Марусею [1]), і проживав до 1865 р., поки не позволено єму вернути на Україну.

Визволений із засланя, де занепав на здоровлю (особливо на очи, що трохи не осліп), дістав дозвіл виїхати за границю лїчити ся (а всеж таки втратив одно око). В переїздї через Петербург (1865 р.) зазнайомив ся особисто з Костомаровом, з котрим лучили єго змаганя до розповсюдненя всенародної просьвіти з підмогою недїльних шкіл і учебників, зложених українською мовою, а осеню тогож року в переїздї до Дрездена, задержав ся у Львові і проживав тут кілька місяців. При сїй нагодї зазнайомив ся з громадою народовців, а також з Ю. Лаврівським, проф. Головацьким і з Б. Дїдицьким та почав у львівських часописях печатати свої поетичні твори й лїтературно-історичні розвідки. Підчас побуту в Петербурзї сказав Костомарів Кониському в розмові про Галичину, що „задля Українців нема иншої зброї, як національна осьвіта. Вона одна тільки може спасти їх. Отся самооборона вимагає, щоби Українцї сотворили у себе лїтературу на народній мові, взявши за основу і мову і лїтературу, яка вже є на Українї". Отсю спасенну раду Костомарова намагав ся Кониський з підмогою молодих народовців-письменників у Галичинї й Буковинї переводити в дїло і сїй справі присьвятив він з усею запопадливостю і питомим єму жаром дальшу свою діяльність. Протягом кількох лїт приїздив він до Галичини й Буковини, проживав тут усе по кілька місяців і не тільки брав живу участь у письменській та науковій роботї, але й пильно придивляв ся по селах нашому народному житю так, що ще глибше сягнув у всї наші народнї змаганя, як перед ним Кулїш, а побіч него Нечуй-Левицький і Драгоманів, і за весь час своєї більш 40-лїтної лїтературної і громадянської дїяльности стояв у вельми близких і сердешних взаєминах з виднійшими людьми наддністрянської України. Він справдї засипував галицькі й буковинські виданя своїми поезіями, оповіданями і всякими розвідками та дописями і тим незви-

[1]) Єї іменем підписував він деякі наукові розвідки.

чайно причинив ся до розбудженя письменського й умового руху в наддністрянській Україні, а се відбивало ся могутним гомоном на Придніпряньщині і будило там нове житє з початком 70-их рр. [1]).

Саме тоді поселив ся Кониський у Києві (1872 р), що тепер знов став **умовим осередком, серцем України.** Тут ціла громада талановитих учених і письменників станула до діла в заснованім відділї Ґеоґрафічного Товариства і до сеї громади пристав він цілою душею та працював з нею, а писанями в московських часописях знайомив тамошне суспільство з житєм і літературно-культурними змаганями галицьких та буковинських Українців. Кониський вважав справу всенародної просьвіти вельми важною задачею української інтеліґенції і тому почав у ріжних напрямах розвивати діяльність київської української громади та заходив ся пильно коло споруджуваня популярних книжок, а крім того почав підготовляти літературне видавництво в українській мові. Одначе царський указ з 1876 р. із забороною печатаня українських книжок розбив сї єго заходи. Та сей важкий удар не зломив Кониського, а навпаки саме тепер, коли инші, менше витривалі громадяни затихли і перервали розпочату роботу, він не залякав ся, а станув до дальшого діла в першім ряді. Під конець 1880 р. повіяло в Росії свобіднійшим духом і тоді Кониський зладив український альманах „Л у н а“, котрий пропустила цензура, а крім того вислав до міністра народної просьвіти письмо про потребу заведеня української мови в школах та оповістив се в часописи „Семья и Школа“, що викликало завзяті напасти деяких московських часописий. Окрім того зазнав Кониський чималих прикростий яко член ради міської київської, в котрій він живо займав ся справами Києва, так що ледви не дійшло наслідком доносів до нового засланя єго під закидом змагань до відорваня України від Росії. Знеохочений тим, відсунув ся він у Києві від громадських справ, одначе бажаючи хоч у Галичині запевнити успішний розвиток української ідеї, переніс головно сюди свою діяльність. За єго

---

[1]) В признаню живої діяльности письменської і громадянської іменували Кониського народні товариства у Львові й Чернівцях своїм почесним членом.

починком і київської української громади галицькі посли-народовці війшли в порозумінє з австрийським правительством, котре зобовязало ся пособляти свобідному національно-культурному розвиткови українського населеня в Галичині на основах національної самостійности й окремішности і в згоді з австрийською державною ідеєю. Сей зворот довів до заснованя в Галичині ґімназій і деяких инших шкіл з українською викладною мовою та катедри історії України і другої катедри української літератури в львівськім університеті, та перетвореня Товариства ім. Шевченка в наукове на лад академій наук (1892 р.). Почин до сего дав також Кониський і запопадливо пособляв сему, що причинило ся до розбудженя і поширеня наукової діяльности сего товариства і до розвитку науки в українській мові на ріжних царинах знаня. Окрім того єго головно заходами і пособлюванєм єго та київської громади відновлено видаванє „Правди" (1888—1896), в котрій знов проявила ся спільна літературна робота письменників з усіх українських земель. Одначе суспільство в Галичині у великій части не зрозуміло щирих змагань Кониського до розвитку українського народу на основах національної самостійности й окремішности, а се знеохотило єго так, що після 1889 р. не бував уже в Галичині. До тогож єго здоровлє було так підорване, що опісля приневолений був їздити майже щорічно зимою на Крим. Всеж таки і під конець житя всі свої гадки скупляв він на ненастанні змаґаня до розвитку наукової роботи в Галичині в „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка", в котрих печатав свої розвідки. Побіч того велику вагу покладав він на виданя для всенародної просьвіти і під єго проводом завязала ся в Києві спілка для видаваня книжочок для ширших верств народних на кілька день перед єго смертю, котра перетяла пасмо єго всесторонної і невсипучої діяльности.

Літературна діяльність Ол. Кониського. На літературній ниві виступив Кониський 1861 р. в „Основі" з поетичними творами, етноґрафічними розвідками і дописями (ст. 228), печатав відтак свої твори в „Чернигівськім Листку", в львівськім „Слові", в альманаху Б. Дідицького „Галичанинъ" і в усіх майже галицьких і буковинських видавництвах, підписую-

чись або своїм іменем і призвищем або ріжними прибраними іменами [1]).

Літературна его спадщина є вельми богата і ріжносторонна яко добуток майже піввікової невтомимої роботи. Перше місце належить ся его белєтристичним творам, бож він був одним з найпліднійших на сій царині письменників. Сї его твори мало що були звісні на Приднїпряньщинї аж до останних часів, коли він в Одесї став видавати (недокінчену) збірку своїх повістий. Тимто его творчість не могла там мати такого впливу, як у Галичинї в 60—80-их рр., де він був троха чи не найважнійшим з письменників і мав великий вплив на розвиток белєтристичного письменьства та на розбуджене національної сьвідомости.

Поетичні твори Кониського, писані спершу під могутним впливом Тарасової музи, а перегодом більш самостійно, визначають ся виразною національною сьвідомостю, горячим народолюбивим настроєм, живою мовою і плавностю вірша, хоч нема в них того глибокого натхненя, як у Шевченка. Як першими своїми творами станув він до дїла в „Основі" із старшим поколїнєм шестидесятників, так навязував їх до ідеї Кирило Методіївської у вірші „Моє бажання":

»Не обскурант я, що не плачу
За тим, чого нема —
Що вже минуло і мина́...
Я України долю бачу
Не в бунчуках, не в булаві,
Не у гетьманській голові,
Не в скарбах схованих у скрині,
Не в запорожській Україні. — —

Він стоїть на основі федеративної програми Кирило-Методіївського Братства і каже:

»Славян усїх в одній семї
Побачить хочеть ся менї«... (»Правда« 1867).

хоч анї сучасні тодї обставини, анї дальший розвиток взаємин поміж словянськими народами не подавали нїяких виглядів на можливість такого народно-державного ладу. Він

---

[1]) Переходовець, Верниволя, Сирота, Журавель, Жук, Дрозд, О. Яковенко, Кошовий, Кость Оловець, О. Кошовий, Маруся К., Перебендя й инші.

небавом впевнив ся, що єго „Сподївання“ розвіялись недосяжною мрією.

Переживаючи важкі злиднї у свойому житю, Кониський, неначе той невтомимий „ратай“

»Оре він поле — не своє«...

„Переживши раз неволю“ („До старої моєї неньки“) не зневірює ся, „сподїває ся на красшеє“, а здійсненє своїх надій бачить у працї для народу, в просьвітї й науцї, до якої накликує не тільки Приднїпрянців, але й братів-Галичан:

»Гейже, хлопцї, годї спати!
Час прийшов, — пора вставати.
Пора встати — працювати,
Братів темних научати:
Пора, браті, всїм на працю,
Я од працї щастє бачу!«

Поет звертає ся також до українських панів:

»Ой пани, великі дуки —
Не ведїть народ на муки.
Годї вбогих обдирати,
Час чуже назад віддати“

і докоряє тим, що бажалиб тільки старшувати і верховодити, а не хотять забрати ся до роботи:

»Покинь високії слова,
Возьмись за просте дїло!
У нас робітників нема,
А ватажки нам надоїли«.
(»На Тарасовій могилї«).

Найцїннїйшими в белєтристичній творчости Кониського треба признати єго оповіданя і повісти. Єго твори появляють ся в сю пору, коли після знесеня крепацтва в Росії почало на Українї складати ся нове житє, коли витворювали ся нові услівя єствованя. Сї зміни відбували ся в очах українських письменників 60-их рр. (між тими й Кониського) і яко добуток бистрого хисту помічуваня дав він більш пів сотнї образів з житя селян та осьвіченої верстви суспільства, а крім того кілька гумористичних і сатиричних повісток, в котрих доторкнув ся всїх важнїйших питань національного й суспільного житя. З мистецького становища найбільшу стійність мають оповіданя Кониського з народного житя, котрі визначають ся великим даром помічуваня, основ-

ним знанєм житєвих відносин, а часто також природним гумором. В тих оповіданях зачіпає він питаня про відродженє й господарський побут народу, котрого поправу можна осягнути тілько працею і просьвітою та понеханєм забобонів, пияньства і ледарства. Кониський вступає ся за права темного народу і дорікає всім, що тілько намагають ся визискувати єго темноту і непорадність.

В оповіданю »Наймичка«, однім з найгарнійших єго белєтристичних творів, зобразив він невідрадне господарське положенє бідних робучих людий і виказав, що знесенє крепацтва не зарадило народним злидням, бо »без землї воля — друга неволя: підуть знов нові пани і нові крепаки«. — До тої переходової доби відносять ся такі картини з народного житя, як »В день сьвятої волї« (споминки баби Оришки Прядчихи) і »Протестант«, в котрім виводить постать селянина, що не може погодити ся з условинами крепацького житя. — В оповіданю »Старцї« розказує старець, як пан при викупі з крепацтва обманув крепацьку семю, так, що він з жалю виплакав очи й осліп, пішов у старцї, до чого довела єго »панська воля«. В тих і инших оповіданях подає Кониський спомини про недавну минувшину і не сягає давних часів тяжкого крепацтва. — В окремих картинах живописує иноли постати старих дїдів, як »Дїд Евмен«, споминки баби Уляни Красючки«. В тих споминках живописав Кониський постать дїда з давної минувшини із справдїшним епічним спокоєм і хистом.

Одначе знесенє крепацтва і проголошенє волї не принесло ще щастя і гаразду людям, бо лихий господарський стан визволеного селяньства, недостача просьвіти, наплив по селах писарів-пявок та всяких инших пройдисьвітів, що намагають ся визискувати безпросьвітних селян, або й місцевих дук-богатирів, та їх шкідливий вплив на непорадних і несьвідомих свого права людий, все те є головним нещастєм сїльского побуту, котрий автор живописує вельми вірно в коротких оповіданях з великим знанєм тогочасних обставин.

Чимало повістий і оповідань написав Кониський з житя осьвіченої верстви суспільства і зачепив там не тілько суспільні, але й національні питаня. Найгарнійші між ними є невеличкі образи, в котрих живописує відносини 70-их і 80-их рр. Менше вдатні є повісти заложені на ширші розміри, в котрих він виводить чимало публїцистичних та особистих обставин.

Між більшими повістями Кониського визначає ся »Семен Жук і його родичі«, котрого основою поклав автор новочасні думки і суспільні погляди західно-европейські, що стали проявляти

ся поміж осьвіченими Українцями після знесеня крепацтва. Автор вказує на потреби українського народу і витичує шляхи, якими може осьвічена верства українського суспільства трудити ся для вдоволеня сим потребам. Представником »нового духу« являє ся в повісти самолюб-космополіт, ласий до гроша й розкішного житя, лікар Антін Джур, що зовсім не дбав про працю в користь народу, а єму протиставить автор симпатичну, але доволі неясну постать народовця, правника Семена Жука, бо самою любовю рідної мови і простолюдя годі собі заслужити назву народовця. Доволі часто перериває автор вставками пасмо оповіданя, а через те не достає повісти конечної єдности дії, одначе сю недостачу виповняють гарні картини і живі розмови дієвих осіб та підносять стійність твору.[1]) — Як у сій повісти, так і в деяких инших переписуваних автобіоґрафічними подробицями. (як »Юрій Горовенко«, »Непримирена«, »Молодий вік Одинця«) підносить автор національний стяг супроти космополітизму і матеріялізму та вміє погодити національну ідею з щирою працею для народного добробуту. При тім зображає він також політичні перепони, що спиняють та нівечать народну роботу сих нових людий і з простого шляху сеї роботи зводять їх на бездорожа. Сам Кониський був щирим, горячим і сьвідомим культурним народовцем (постать єго являє ся в автобіоґрафічній повісти »Молодий вік Одинця«) і виступав рішучо проти космоплїтизму та радикалїзму, котрий по єго думці нехтував національність і відвертав молоде поколїнє від реальної праці на народній ниві.

Кониський сподівав ся успіхів з практичної роботи для українства і не міг погодити ся з поглядами М. Драгоманова, котрий в українській справі покладав надії на російский демократизм, що розпливав ся звичайно в високопарних теоретичних розумованях. Кониський увесь свій вік, стояв твердо при своїх поглядах, а події сьвітової війни на Україні виявили недостачу поглибленя національної сьвідомости і недомаганя української осьвіченої верстви в практичній творчости, котрій часто ставало перепоною розбіжне в своїх змаганях теоретизованє. Тимто Кониський у своїх оповіданях з житя осьвіченої верстви суспільства, вказує на обовязки єї супроти народу і живописує моральний вплив осьвічених і національно сьвідомих одиниць і часто виводить сільського учителя або учительку дорадником та по-

---

[1]) В кілька лїт після напечатаня повісти „Семен Жук“ у „Правдї“ (1875 р., перших двох частин) написав Кониський третю частину і передав її 1889 р. Ол. Барвінському, а коли сей бажав її напечатати, Кониський велїв її ще переслати до переробленя, а на домаганє присилки, відповів, що вважав її недоладною і спалив.

мічником селян в їх потребах. Обовязком справдїшнього народного учителя — се не тільки навчанє дїтвори в школї, але й поміч, яку він своїм впливом і знанєм повинен подавати народови.

В оповіданю »Непримирена« являє ся такою взірцевою постатю учителька Таня, що серед вельми трудних обставин осягнула потрібну до того осьвіту і на становищі сільської учительки робить ту дрібну, практичну працю, кладе ті малі цеголки, з яких виростає велика будівля. Кониський любує ся в тих постатях тихих та запопадливих робітників на народній ниві, що без високопарних слів і шумних теорій роблять ту дрібну роботу в користь українського народу, за що нераз доводить ся їм зазнати кари, перенесеня на далеку й гіршу посаду. Задля великої вагу, яку Кониський покладав на щиру й запопадливу працю коло народної просьвіти і поліпшеня народного добробуту на всяких царинах людського житя (між иншими »Сестра-жалібниця«). впроваджував він часто в своїх оповіданях проґрамові і публїцистичні розумованя, перенесені сюди з єго публїцистичних розвідок і надавав сим творам прикмет тенденційности, що псувала мистецьку їх форму.

Кониський горячо побивав ся за допущенєм української мови в народну школу і єї повне право горожаньства, але не робив сего з національної виключности або нетерпимости, як єму докоряли противники, але навпаки — він проповідував свободу народностий. Сей погляд виробив він собі в своїй початковій педаґоґічній дїяльности яко учитель недїльних шкіл і спорудник перших українських учебників і остав єму вірним до смерти.

В гумористичних і сатиричних оповіданях Кониський остро пятнує хиби російської державної управи, хабарництво чиновників, що окрадають державний скарб і являють ся шкідливими галапасами українського народного населеня (н. пр. »Казенний млин«.). В низцї дрібних образів з житя »Мої давні знайомі« (Павло Бодько, Бабуся Харитина й ин.) живописує Кониський, як вироджують ся люди під впливом сучасної жадоби богатства без працї.

Белєтристичні твори Кониського навіяні горячою любовю українського народу, списані живою, чудовою мовою і перенизані численними народними примовками і приповідками, як у найвизначнїйших українських письменників.

Велику силу розвідок з обсягу історії лїтератури, культурних, суспільних і національно-полїтичних питань, критичних лїтературних оцїнок українською, московською і поль-

ською мовою[1]) і перекладів белєтристичних та наукових писань розсипав Кониський по всяких часописях і збірниках так, що вся єго літературна спадщина виповнилаб кільканайцять спорих томів.[2])

Останні роки своєї письменської діяльности присьвятив Кониський дослідам житя і творчости Т. Шевченка, а добутком сего був двотомовий твір з картинами і портретами „Тарас Шевченко-Грушівський, Хроніка його життя. У Львові 1898—1901“, а окремо московською мовою п. з. „Жизнь украинскаго поета Т. Гр. Шевченка, Одесса 1898“. Се досі найповнійша житєпись Шевченка, в котрій критично розібрано весь відомий матеріял. Житєпись написана гарною мовою, вельми живо і займаво, з ясним розумінєм реальної ходи́ відносин і основним знанєм тогочасних людий і обставин. При всім одушевленю предметом дає нам Кониський вірний і живий образ дійсного Шевченка з усею питомою єму моральною красою й оригінальностю на основі безмежно важких і безпросьвітних обставин. Сей добуток кільканайцятилітної невтомної праці є вельми цінним придбанєм в історії українського письменьства та тривкою заслугою спорудника й остане ще на довго підставовою працею про нашого ґенія.

Літературне й громядянське становище Кониського. Літературною безперервною, майже піввіковою творчостю причинив ся Кониський побіч Куліша і Драгоманова найбільш до розвитку і обєднаня всіх українських земель на письменській царині, витвореня всеукраїнської літературної мови й поглибленя всеукраїнської народної ідеї. Але ще більш досяглою в наслідках була єго громадянська діяльність. З питомою єму запопадливостю, невтомностю, рішучою і палкою вдачею, непохитностю переконаня серед найтяжших для українства обставин і глибокою вірою в живучість української ідеї, держав він сьміло і твердо народний стяг у передовім ряді навіть серед найсумнійших злиднів, будив сонних і рівнодушних, накликував до праці заляканих і піддержував народний живчик українського суспільства навіть

---

[1]) У варшавськім Ateneum і окремо „Zarysy ruchu literackiego u Rusinów“ (1885).

[2]) В Одесі вийшли чотири томи „Твори О. Я. Кониського-Перебендї“ (1899—1903), але на сїм перервало ся.

годі, коли здавав ся уже зовсім завмирати. Єго многосторонна і вельми богата переписка з несчисленною громадою знакомих і приятелів, що дожидає ще оповіщеня, отся невгасаюча іскра народного житя, буде також вельми цінним осьвітленєм наших народних змагань і перепон, які навали ся на шляху національно-культурного розвитку і поступу. Побіч впливу єго письменських творів та особистих носин була єго переписка тою сцілющою силою, що зєдиняла розпайовані державними кордонами українські землї намічувала їх спільне призначенє в семї культурних народів. Незломаний злиднями, незаляканий всякими нагінками, итривалий до завзятя в роботї, невичерпаний в помислах ємкий у починах, був Кониський тим умовим осередком, оло котрого обертали ся не тілько ровесники, але й молоде поколїнє, що вважало єго своїм порадником і провідником. Кониський був вельми замітною особистостю в українській громадї другої половини XIX ст., котра внесла поажні і цінні засоби в історію культурного житя українського народу. Імя єго записане в перших рядах найзамітнїйших атаїв на ниві українського письменьства і національно-культурної діяльности, котра вкрила ся богатими і вельми ріжнородними плодами єго творчости.

Степан Руданський (1830—1883), син сьвященика Виницького повіту, на Поділю, учив ся спершу рівночасно А. Свидницьким у духовній семинарії в Каменці Подільськім, вступив відтак у петербурську медично-хірурґічну академію і став після 1861 р. лікарем у Ялтї на Криму. Нещасливе родинне житє наслїдком невідповідного подружа, важка лікарська праця та напасти лихих людий похитнули го здавна слабе здоровлє і відбили ся безнадїйним настроєм на єго душі. А проте в кружку приятелів був він щирий, приязний, говірливий і сьпівучий. Руданський любив вельми народні пісні і гарно сьпівав та пильно їх збирав, Шевченкового „Кобзаря“ вивчив на память і знаменито деклямував. Любував ся в творах клясичної старовини, вивчив основно грецьку мову так, що в первотворі читав Гомера, знав також єврейську мову і пильно розслїджував історію єгипетських фараонів.

Нещасливе родинне житє й ненастанна праця зломили

і так знесилений організм Руданського, так що в молоді
ще віці зійшов із сего сьвіта (1874 р. похоронений у Ялті).

Руданський був вельми милою особистостю з виробленим сьвітоглядом і глибокою народною сьвідомостю. Уже в семинарській бурсї дивились усї на Руданського, як на поета, бурсаки сьпівали зложену ним не одну пісню, а пісню „Повій, вітре, на Вкраїну“ і тепер ще сьпівають поміж народом. Ся пісня була імовірно випливом єго першої і то нещасливої любови, що мала великий вплив трохи не на ціле житє. Окрім сеї любовної пісні напечатав він глибоко ідейний вірш „Гей-гей-воли!“ („Основа“ 1861, I) і „Пяниця“ (Основа 1861, II), в котрім поет ще перед знесенєм крепацтва живописує важке злиденне положенє крепаків. З тими первотворами і трема пересьпівами: „Ластівка“ (з польського) „Ніч-у-ніч“ (з сербського) і „Сни“ виступив він на літературній ниві, потім довший час не стрічаємо єго творів у печати. Аж у 1880 р. Олена Пчілка (Н—й Г—ъ Волынскый) видала в Києві „Співомовкы [1]) Ст. Руданського“ (25 з передмовою). Твори єго розвіялися в рукописях поміж приятелями так, що ширші верстви на Україні не мали нагоди зазнайомити ся з творчостю не перечно після Шевченка найбільш талановитого поета. Тимто вельми гарно висловив ся про твори Руданського проф. Ол. Огоновський у своїй „Исторіи литературы“ (Ч. II, відд. ст. 329): „Пірвалось цінне намисто і порозсипувались дорогі жемчуги: деякі найшли ся сейчас і збереглись від загибели, инші покотились геть далеко, так що годі їх зібрати“. Справді так воно склало ся, та перегодом повело ся по знаходити й зберегти від загибели чимало тих розсипаних жемчугів і зложити з них цінне намисто. Сї дорогі жемчуги поетичної творчости Руданського стали появляти ся в „Правді“ [2]), в „Зорі“ [3]), „Кіевской Старинѣ“ [4]) та инших виданях найбільш галицьких, поки заходами М. Комара, А. Кримського, В. Лукича, І. Франка й Ю. Романчука не появили ся виданя всїх досї віднайдених єго творів. Хоч як журлив

---

[1]) Се віршовані з блискучим гумором зложені анекдоти, котрі основа зачерпнена з уст народу. Сьпівомовка — те, що говорить ся сьпівно, сьпівучою мовою. Руданський називає Музу — Сьпівою.

[2]) 1872—77 р., 1888 і 1892 р. [3]) 1884—1894 р. [4]) 1882—1883 р.

злиденне було житє Руданського і весь вік доводило ся му вести важку боротьбу і задля свого прожитку, що

»І на право — старій бабі смерть підписує патент,
І на ліво без копійки бєть ся з нуждою студент« (»Студент«.)

і за свою народну сьвідомість (навіть з рідним батьком), не ›падав він у зневіру, не покинув до самого скону народ›го стяга, а взивав і накликував земляків до праці в коість народу і рідного краю. Як старинний сьпівець „Слова Полку Ігореві“ переймав поетичні образи з хліборобкого житя, так і Руданський взиває подібним способом › праці на рідній ниві в однім з найкрасших та ідейно йглибших творів:

»Зоремо поле,
Посієм яреє зерно.
А спаде дощик, незабаром
З землї пробудить ся воно. — —
»Зерно поспіє
Обіллє золотом поля.
І потече ізнову медом
І молоком сьвята земля.
І все мине, що гірко було,
Настануть давнії роки.« (Руска Письм. IX. 1. 40.)

Руданський, що до самої вдачі своєї поет глибокородний, черпає мотиви своєї творчости з тої живущої родної криниції.

У вірші »Наука«, ладом народних пісень, живописує образ »впряжала в сьвіт мене матїнка«, єство фізично й морально ше міцне, з поукою:

»Нехай, сину мій, ми працюємо,
Нехай цїлий вік ми горюємо« — —
»Ти на сьвіт поглянь, що там робить ся,
Та не всїж як ми в землї риють ся« — —
»Може є такі, що не журять ся,
Коли найдеш їх, милий синочку,
Ти склони себе, як билиночку« — —
»Спина з по́хилу не іскривить ся,
За то ступить пан та подивить ся:
За то ступить пан на покірного
І прийме тебе як добірного — —
»І з панами сам порівняєш ся,
В сріблї-золотї закупаєш ся.
З полем батьківським розпращаєш ся!«

Сему вговорюваню мягкої материнської вдачі, щоби син гнучпокірливостю старав ся вийти в люди, протиставить поет

слова вітця, людини міцнійшої тілом і духом, як наставляє сина іти шляхом правди:

»Видиш, сину мій, як працюємо,
Видиш, сину мій, як горюємо, —
Кождий на сьвіті на те родить ся.
Не дивись на сьвіт, що там робить ся, —
Ти на пчіл поглянь: є робучії,
Але й трутні є неминучії.
Так і на сьвіті: одні риють ся,
Другі потом їх тільки миють ся«.

Тимто батько заклинає сина, щоби не гнув ся перед тими, а щирою правдою і важкою працею добивав ся доброї долї в житю:

»Будь же проклятий, милий синочку,
Як погнеш таким свою спиночку,
Як простелиш ся на рядниночку!
І чоло тобі нехай зморщить ся,
І хребет тобі нехай скорчить ся...«

А коли огляне ся по сьвіті і все спізнає:

Тодї з сьвітом ти порівнаєш ся,
В добрі-розумі закупаєш ся,
В добрі-розумі закупаєш ся,
З полем батьківським привитаєш ся». (ib. 47.)

Замітний також твір »До дуба«, в котрім »слабій лозї", як

»Вона гнеть ся собі
І так вік проживе,
І без слави в багнї,
Як — трава, зігниє«, —

протиставить сильного дуба:

»Нехай гнеть ся лоза, —
А ти, дубе, кріпись,
Ти рости та рости,
Не хились, не кривись,
»Ти глибоко у глиб
Твердий корінь пусти,
Гілля в гору розкинь,
Та рости, та рости! — —

»І у силї, в добрі,
Як скала затвердїй,
І як Бог сьвітовий
На сторожи ти стій
І пташки сьвітові
Защебечуть тобі
І сьпівак відпічне,
Засьпіває тобі

І сьпівак перейде,
Не забуде тебе!« (ib. 41).

Злиднї закріпощеного люду живописує Руданський у вірші »Пяниця« і виводить постать замученого панщиною крепака, котрий глядить розради в чарочцї і його стрічає докір жінки: »За пиваєш ся!« — звичайний вислїд злиденного, безпросьвітного житя.

Такуж сумну картину живописує поет у творі »Над колискою«, як безталанна крепачка сьпіває пісню над колискою у бе

сонні ночи своїй гарній дитинії, котрій »тілько щастя і долї«, що буде

»цілий вік. як той чорний віл
у ярмі і в неволї. (ib. 17)

Сумними, невідрадними почуванями навіяні гарні его вірші: „Сиротина я безрідний“, „Ой чому ти не лїтаєш“, „Не дивуйтесь, добрі люди“, „Не згадаю згадки“, „Голе, голе моє поле“, „Чорний кольор“. Та поруч сеї вельми ніжної чутливости, яка виявила ся в мистецьких ліричних творах Руданського, блиснув щирий український гумор у его „Сьпівомовках“, незрівнаних у своїм роді. Вельми замітні вони і цінні не тілько з етноґрафічного погляду яко віршовані пересьпіви народних анекдот, але й мистецькою формою, знаменито дібраною до змісту. Щиронародні що до форми, мови і змісту сї твори Руданського однаково зрозумілі для простолюдя й осьвіченої верстви і тому перейшли в нарід, подібно як і деякі его ліричні твори стали народними піснями по всїх українських землях, так, що поруч Шевченка Руданський став найпопулярнїйшим поетом навіть у наддністрянській Україні.

Сьпівомовки, як »Засідатель« (що серед ставу заломив ся на тонкім леду), »Вареники« (як москалеви захотїлось вареників і не міг пригадати їх назви), »Добре торгувались« (як москалї глузували з мужика, що ходив з мазницею питати догтю) й ин. стали піснями широко розповсюдненими в народї і тому влучно замічає М. Комар: »Чи богатож у нас таких поетів, котрих вірші стали ся народними ще за довго до надруковання їх, як се стало ся з віршами Руданського?«

Руданський писав також віршовані оповіданя на основі апокрифічних або народних переказів („Початок сьвіта“, „Цар Давид“, „Соломон“ і ин.) і „Байки сьвітові в оповідках“ (прозою).

В поемі »Цар Соловей«. з словянофільським підкладом, зобразив долю Словян та відносини їх поміж себе і до сумежних народів в алеґоричних постатях (цар Соловей — словянський праотець, Царевич Пастух з чарівною дудкою. — музикальний чеський нарід. Мисливий з поляни — Поляк, Золотокрила-царівна — Русь-Україна, а одновірний Причепа — Москаль), що »не вміли шануватись«, і »не вміли жити« та »вязати сили«, тимто на останку цар Соловей »розсуджує суд« та їх наставляє на праву.

Руданський зладив крім того пересьпів Пушкинової поеми „Віщий Олег“ і переклад староруської поеми „Ігор

Сіверський (з „преслівям“) та написав імовірно на основі Бантиш-Каменського й М. Маркевича „Исторіи Малороссіи“ історичні поеми „Мазепа“, „Іван Скоропада“, „Павло Полуботок“, „Велямін“, „Павло Апостол“ і „Мініх“. В тих поемах деколи блиснув великий єго хист поетичний, як н. пр. в „Мазепі“, одначе він занадто вірно йшов слідами історичних подій і тому сї поеми являють ся радше віршованими хроніками або історичними оповіданями. Крім того написав Руданський оден драматичний твір „Чумак. український дивосьвіт (оперета) на штирох місцях (діях).“

Українське письменьство збогатив Руданський також перекладами. Він переложив „Старочеські співи“ (Короледворська і Зеленогорська рукопись, одначе не все вірно, бо не знав добре чеської мови), Лєрмонтова поему „Демон“ (останню обрібку й доповненє перевів М. Старицький), частину І. пісні Верґілієвої Енеїди п. з. „Енеянка“, „Омирову Илияду“ (I—XXIV) й „Омирову війну жаб з мишами“. Сї переклади робив Руданський вельми бережливо з первотворів, але змінив гексаметровий на короткий народний і плавний розмір. Взагалі намагав ся Гомера „обукраїнити“ і зукраїньщив також деякі грецькі імена власні н. пр. Муза — Сьпіва, Гадес — Невид і т. и. Та при всім тім визначає ся переклад Ілїяди (спершу зукраїньщив він на „Ільйонянку“) сьпівною гарною мовою і вірним пересьпівом мисли первотвору. Влучно отже висловив ся Др. І. Франко про сей переклад: „Се не популяризований, але справді націоналїзований, наш український Гомер і то націоналїзований так щасливо, що я не знаю нації, яка моглаб похвалити ся подібною працею“.

Лїтературне становище Ст. Руданського. Хоч Руданський вельми рано зійшов із сьвіта, полишив доволї богату і вельми цінну лїтературну спадщину [1]), котра єму обезпечує почесне місце між першими письменниками в історії української лїтератури. Поезія єго саморідна, з визначним народним живлом і з національною українською закраскою.

---

[1]) Нові віднайдені твори Ст. Руданського, що не війшли до напечатаного повного 7-томового виданя, мали війти до 8-го тому, котрий доси не появив ся.

Він мабуть одинокий споміж давнійших українських письменників, що писав тілько рідною мовою зближеною до галицької і середньо-української. [1]) Се був поет зовсім самостійний і саморідний з виразно означеною творчою індивідуальностю, що полишила по собі глибокі і незатерті сліди в українськім письменьстві. Тим більше можна жалкувати, що такому поетови не пощастило ся розвинути всю ширину свого таланту і видати ще більш гарних творів.

Іван Левицький виступив при кінці 60-их рр. під прибраним іменем Івана Нечуя в „Правді" (1868) і став тим способом відомий спершу в наддністрянській Україні. Уродив ся 1838 р. в місточку Стеблеві, Канівського повіту, в Київщині, де єго отець, дід і прадід були сьвящениками. Вже змалку придивляв ся він до народного житя і навчив ся чимало народних пісень та казок. В дома у него говорили тілько по українськи і з рідної хати виніс він національну сьвідомість. Від батька чув дещо про українську минувшину і про гноблене російським правительством українського народу, опісля читав історію Бантиш Каменського, М. Маркевича, літопись Самовидця й Гребінчину „Ластівку", що були у єго батька. Спершу вчив ся Левицький у богуславській духовній семинарії та академії в Києві. Наука була там доволї суха, та не було добрих книжок до читаня. Тимто Левицький купував собі дешеві французькі книжки, відтак дістав Дантову „Божественну Комедію", що єго вразила величними фантастичними картинами, а в останній богословській клясї зазнайомив ся з московською літературою і прочитав та зразу зрозумів Пушкина і Гоголя. В академії зацікавила ся тоді українська молодіж національним і літературним питанєм, виписувала й читала „Основу", а Левицький задумав писати в „Основу" українські повісти, але сей місячник перестав небавом виходити. Скінчивши духовну академію, пішов Левицький учителем московської літератури в полтавську духовну семинарію, відтак здав ґімназийний іспит та учителював по ґімназіях у Києві, Сєдлці і Кишиневі. Підчас служби в Сєдлці познайомив ся з Кулі-

[1]) Отець Ст. Руданського був сьвящеником на Поділю. в Хомутинцях, Винницького повіту, на межі Волинї й Поділя. недалеко Бердичева, тим то єго мова зближає ся до галицької і середньо - української.

шами й з Білозерським, що тоді проживали у Варшаві, а ся знаємість додала єму розради в чужині. Тоді обіхав він північну Московщину, в Петербурзі познайомив ся з Костомаровом, а літом їздив у Швайцарію. Навідував ся також у Галичину, щоби пізнати тутешні відносини. Після перенесеня до Кишинева щорічно їздив на Придніпряньщину і назирав над народним житєм. Одначе бесарабське підсонє показало ся шкідливим для єго здоровля і тому перейшов він у стан супочинку та поселив ся у Києві (1885), де проживав до смерти (1918).

Літературна діяльність І. Левицького. Шевченків „Кобзар“ і „Основа“ навели Левицького на думку писати українською мовою. Вже в часї учительської служби у Полтаві, почав писати повісти. Але перші оповіданя „Дві московки“ і „Гориславська ніч або Рибалка Панас Круть“ та розвідка „Сьвітогляд українського народа“ появили ся аж 1868 р. в львівській „Правді“ під прибраним іменем Івана Нечуя та звернули бачність на незвичайний єго талант. З того часу із зрівноваженою і постійною вдачею він певно чи не єдиний український письменник, що весь час трудив ся невсипучо, без перестанків і рік за роком давав однаковий засіб белєтристичних творів. Се оден з найбільш плодовитих письменників, бо за 50 літ написав він велику силу оповідань, повістий, драматичних творів, історичних, літературних, етнографічних, мітольоґічних, публїцистичних і т. и. розвідок. Одначе ся ріжнородність і плодовитість не збавляє нї значіня, нї стійности єго писань. Всеж таки славу визначного письменника Левицький здобув собі і запевнив повістями.

Письменська творчість Левицького в супротивности до ліричного настрою Кониського має епічні прикмети, а виведені в єго оповіданях і повістях постати та події з житя чи то певної людини, чи цілої семї, набирають значіня загального і типового явища. Він уміє добре придивляти ся до житя, але виріжняє і відокремлює важнійші обставини, прикмети постатий, психічні або суспільні умови і кладе їх основою свого живописаня; тимто образи, постати і події в єго творах виходять ясні, виразні та осяяні з ріжних боків. Левицький живописує селянське житє і нові впливи на нього після знесеня крепацтва, панський двір, житє сільського ду-

ховеньства, житє слухачів академії та учениць у пансіоні. А що житє зміняло ся, тож придивляючись єму, живописував і ті переміни, які в нїм відбували ся.

У Левицького стрічаємо списані з великим мистецтвом споминн давних часів крепацтва й образи нової панщини, що проявила ся в народно-господарському житю після знесеня крепацтва. В повісти »Микола Джеря« зображає він постать втїленого протесту проти всякого гнобленя й неправди, мужика Миколу, котрий під вражінями важкої панщини і ненависти до крепацьких відносин виходить із села на роботу в сахарнях і після довгої блуканини вертає у рідне село, де хоч не було вже старої панщини, доводило ся єму зазнати єї пережитків, малої, нової панщини. — Доповненєм сеї повісти являє ся »Бурлачка«, в котрій ширше зображений перехід від сїльської до фабричної працї, в поганім воздусї і при лихій страві, що стає огнищем деморалїзациї і нищить давні старосьвітські звичаї та родинне житє, повертаючи відтак фабричних робітників знов у село, перероблених новими впливами. Постать такої жертви фабричних заводів, сїльську дївчину Василину, живописує Левицький вельми реально, як вона попала в павутинє фабричної деморалїзациї, але по довгім гулящім житю видобута моральним впливом шляхтича-чинш івника Михальчевського стає єго дружиною і вертає до рідного села.

Левицький зображає також шкідний вплив довшого проживаня селян по містях, особливо молодежи, де вона привикає до легкого, гулящого житя, московщить ся і з погордою споглядає на селян, що не цурають ся рідної мови і предківських звичаїв.

В повісти »Дві Московки« зображає Левицький з часів давно минувшого крепацтва повне горя і злиднів житє двох московок, Ганни й Марини, що вийшли заміж за двох парібків-рекрутів. Се доля двох сїльських відданиць, жертв московської салдатчини, списана автором зовсїм вірно, з глибокою псиxольоґічною аналїзою.

»Рибалка Панас Круть«, справдешня епічна постать в оповіданю з наголовком »Гориславська ніч«, замолоду займав ся усяким ремеслом, визискуваний до крайности шинкарем. Берком, а по смерти своєї жінки дванайцять лїт ловив на старости лїт рибу в Росї і підчас великої повени там найшов смерть. Мистецький опис Гориславської ночи і ярмарку в Довгополї є цінною окрасою сего оповіданя. — »Кайдашева сїмя« се історія сїльської родини. в котрій автор доторкує ся вельми важного суспільного питаня з українського народного побуту, а іменно питомого українському народови індивідуалїзму, себ то змаганя до окремішнього житя в родині. Левицький зобразив з великим хистом вельми реально, живо і правдиво відносини серед української сїль-

ської семї, а хоч протягом цілої повісти не вгаває родинна колотнеча нераз ізза справдішних дрібниць, то ся повість належить задля простого змісту, мистецького зображеня постатий, гарних живописних картин з природи і живої ядерної мови до найкрасших єго творів.

Невідрадні суспільні відносини, спричинені беземелем, неосяжне бажане власного господарства в тих обставинах, у яких довело ся людям жити на Українї, доводять до тих сільських траґедій, як в оповіданю »Пропащі«, що »через поле, через землю покинув Улас« бідну Лукину, а одружив ся з богатою Гапкою, те саме і в оповіданю »Живцем поховані«.

Окрім селянської верстви живописує Левицький також вельми вірно й по мистецьки побут міщаньства й духовеньства по селах з їх споконвічними звичаями та поглядами.

В творі »Старосьвітські батюшки й матушки«, не одноцільнім у виконаню, подав Левицький поодинокі картини етноґрафічно-побутові, живописані з мистецьким хистом. Він зобразив старосьвітські батюшки й матушки з тих часів, коли то ще на Україні громада вибирала собі сьвященників, зважаючи більш на людяність, ніж на науку панотця. В сій повісти подав Левицький тільки фотоґрафії з житя старосьвітських батюшок і матушок та новітних попів і попадь, і зобразив їх слабу осьвіту в бурсї, в семинарії й академії, а також і ті крихітки осьвіти, які діставались попівнам у богуславськім пансіоні. З оповіданя бачимо, що в тодішних обставинах і київський семинарист не добував пригідної для житя осьвіти, а так само богуславський пансіон не давав осьвіти попівнам. — В комедії »На Кожумяках« зображає автор шкідливий вплив зверхньої культури і виводить постать Ефросини, доньки-одиначки купця міщанина Рябкова, що по 3-місячнім побуті в пансіонї вважала себе осьвіченою панночкою і цурала ся своїх батьків.

Болючо відчуває Левицький винародовлюванє українського населеня і тому доторкує ся національного питаня в зображеню селянського побуту, вказуючи, як там молоде поколїнє бувших робітників на заводах або салдатів відчужує ся свому народови (військовий писарчук Іван у „Двох Московках“); він зазначує се і в міщанській верстві (як н. п. молодий Лемішковський в „Причепі“ або доньки Сухобруса в „Хмарах“), він вказує на се і серед сїльського духовеньства, - де замість „старосьвітських батюшок“ близких до народу виступають „новітні“ з иншими змаганями і погордою до селяньства. На останку він виводить постати зпоміж дрібного українського паньства й осьвіченої верстви, як вони переймають ся тими зверхними впливами культури,

що виявляють ся опісля у таких півінтеліґентів погордою до своєї верстви суспільної і винародовленєм. Левицький бажав також дати поетичний погляд на важні національні питаня і зобразити внутрішні межинародні відносини України до Польщі й Московщини. Сю велику задачу поклав він основою казки-поеми „Запорожці“ і двох обємистих повістий „Причепа“ і „Хмари“.

В буйній уяві бажав автор в казці-поемі »Запорожці« зобразити давне Запороже, яко представника і виразника ідей України і переносить нас до »характерників«-Запорожців, що живуть під водою на зачарованім острові між скелями Дніпрових порогів із своїм гетьманом, де серед розкішної природи сивоголовий кобзар і прегарна дівчина перемінена в калину, сьпівають українські пісні. Автор бажав у сій казці висловити думку, що не пропала доля України, хоч вона заснула, бо вона пробудить ся і дїжде ся краснюї будучини. — В повісти »Причепа« бажав Левицький зобразити польсько-українські відносини і перевів се вельми правдиво і вірно. Він виводить перед нами два сьвіти: польську шляхту і міщаньство та українське духовеньство яко передставників українського народу. Польська шляхта горда своїм походженєм і сьвідомостю висшої культури, змагає в почутю високого культурного посланництва польської женщини спольщити красші сили українського суспільства. Супроти того стоїть українське демократичне суспільство, переняте стародавними народними звичаями,- але рівнодушне, бездільне і мало осьвічене, а задля нерішучости і невмілости вести боротьбу звичайно воно доходить до невдачі. Жертвами сего середовища являють ся і Ясь Серединський, нащадок роду Середи, і Яким Лемішковський, син богатого міщанина Лемішки, котрі наслїдком податливости характеру відчужують ся від своєї родини, від свого народу і стають перевертнями. Зате приманюють до себе постати старого Лемішки й его дружини своєю сьвятою простотою і чеснотою та смирностю. Поруч них можна поставити сьвященика о. Хведора, реготуна, все веселого, що сьміяв ся справдешним Гоголївським сьміхом з усего і з себе самого. Автор подає при тім тверезий і ясний погляд на виховане й осьвіту відорвану від рідного народу. Вся повість написана живо, займаво і визначає ся сьвіжостю і плястичностю образів та богатством красок.

Поруч »Причепи« треба поставити повість »Хмари«, в котрій Левицький зобразив відносини між Українцями й московською осьвіченою верствою в 60-их роках XIX ст. Як у »Причепі« зобразив він змаганє до винародовленя української осьвіченої верстви з підмогою польщеня, так у »Хмарах« вказав він на се змаганє з підмогою московщеня. Левицький виводить у »Хмарах« три поколїня, — старосьвітського київського купця Сухобруса, що жив біля Богоявленського монастиря і читав тільки церковні книги, Москаля, представника московськото панславізму, Воздвиженського,

й Українця професора Дашковича, що наукою своєю заліз у хмари словянофільства і втратив український народний ґрунт.

В „Хмарах“ зобразив Левицький три місцевини дійства: Київ з духовною академією, єї студентами і професорами, із студентами університету й інститутом, село в Полтавщині з дрібними і середними попами, а злегка доторкнув ся також третьої місцевини Сегидинець, родини Дашковича й сільського простолюдя. Левицький бажає виказати, як безпідставне буває виховане не проникнуте національними почуванями і змаганями, та віддане в руки чужих людий.

Зпоміж постатий молодежи найбільш вибиває ся Павло Радюк, студент київського університету 60-их рр., представник молодого поколїня з небогатого панського роду, перенятий вільнодумними, але невиробленими й невиразними поглядами, зачерпненими з француських та німецьких брошур. Провідною єго думкою є демократизм з нахилом до космополїтизму і народовство, котре він виявляє сьпіванем сільських пісень, писанем сільською мовою й одягом. Він бачить лихі просьвітні й народно-господарські відносини на Україні і потребу працї для народу та науки і хоче щось робити для селяньства, але нема в него ширших поглядів, як перевести се в дійсности. У него богато ще розумованя і широкого розправлюваня, але мало рішучости до діла, та чимало непослідовности в дїлах. Радюк і сучасне єму поколїнє українських народовців не знають ще, як їм взятись до діла, хоч вони вже виробили собі ідеал нової України »з гордим, поетичним і добрим народом, без усякого ярма на шиї, з своїм язиком і лїтературою, з своєю наукою і поезією«. В »Хмарах« стрічаємо прегарні місця навіяні горячою любовю Києва, чимало також лїричних місць і мистецькі зображеня українських панів-хуторян.

В повісти »Над Чорнем морем«, на основі чудової картини полуденного неба в Одесї, зобразив Левицький постати приїзжих задля морських купелїв. Тут поставив він уже виразно національне питане і вивів між иншими постать сучасного народовця, учителя ґімназії Комашка, котрий вступає ся за національні засновки, боронить своїх національних думок, доказує, що тільки на національній основі можуть розвивати ся народні верстви, а байдужний для мови й національности космополїтизм або »обрусеніє« доводять до нещастя і деморалїзації. Міська молодїж, хоч перенята щирими й чесними поривами, але національно несьвідома і не звязана тісно з народом, під впливом московської школи й західноевропейських ідей переймає ся космополїтичними поглядами. Сему сьвідомому народовцеви протиставить Левицький постать космополїтки Сані (Олександри) Навроцької, учительки женської жидівської школи в Кишиневі, котра вважає націоналїзм дїлом застарілим, що веде до воєнщини, бо через него виходить тільки колотнеча між

народами і державами. Вона вважає обовязком працювати для народу, але бажає встоювати за вічні, вселюдські ідеї добра, правди і просьвіти. Одначе силою свого міцного і глибокого почуваня до народу Комашко переконує Саню і вона признає, що не може встоятись із своєю »космополітичною плутаниною« супроти переконуючих слів Комашка.

Великий талант і щиру українську вдачу проявляє Левицький у писанях, де він переходить від трагічних відносин до комічних, як у дрібних оповіданях „Не можна бабі Парасці вдержатись на селї“ і „Благословіть бабі Палажцї скоропостижно вмерти“, котрі дишать так само незрівнаним, щирим українським гумором, як і духом глибокої журливої поезії народної. Сї оповіданя не виявляють анї крихти сїльської ідилї, а саму буденну селянську прозу з окремим відтїнком сїльского житя, в котрій стрічаємо виведені тут баби Параску і Палажку. Вони вяжуть ся тїсно з собою в одну цїлість так, що одно без другого являє ся неповним. Автор підглянув і схопив прикмети обох постатий знаменито і зобразив живо і вірно так, що можна їх поставити поруч Гоголевого оповіданя „Як Іван Іванович посварив ся з Іваном Никифоровичем“.

Баба Параска нарікає, що їй не можна за лихими сусїдами вдержатись на селї, а навпаки Палажка жалує ся, що через бабу Параску не можна їй на сьвітї жити. Левицький бажав тут виставити безпросьвітність і забобонність простолюдя та вплинути сими зображенями на моральну поправу простолюдя.

Левицький звернув ся був також на ниву драматичного письменьства. Крім 5-дієвої комедії міщанської „На Кожумяках“, котрій М. Костомарів признає гарні комічні прикмети, так що моглаб бути виставлена на сценї, та меньше вдатної 2-дієвої комедії „Голодному й опеньки мясо“, написав 4-дієву оперету „Маруся Богуславка“ на основі народної думи, одначе дїйсним призванєм єго була суспільна повість. Своєю повістевою творчостю сягнув він також на історичну царину („Гетьман Іван Виговський“), одначе тут не блиснув уже з такою силою єго талант.

Але він не обмежував ся чисто мистецькою творчостю, а виступав також на ниві публїцистики в розвідцї зверненій проти Н. Пипіна з нагоди критики на Ом. Огоновського „Историю рускои литературы“ п. з. „Українство на лїтературних позвах з Московщиною“ (під

прибраним іменем І. Баштовий, у Львові 1891) в обороні самостійности українського письменьства. З наголовком „Сьвітогляд українського народа в прикладі до сьогочасности“ (в Правді 1868) бажав він на основі народної словесности подати погляд на народну фільософію, а в ширшій розвідці „Сьвітогляд українського народу; ескиз української мітольоґії“ (в „Правді“ 1876 і окремо) мітольоґічні погляди нашого народу.

Окрім того виступав він з літературно-критичними розвідками, а найвизначнійша між ними є „Сьогочасне літературне прямовання“, в котрій обговорив напрями в новочаснім письменьстві, (реальність, національність і народність), порівнуючи головно наше письменьство з московським („Правда“ 1878).

В описах подорожий п. з. „Мандрівка на українське Підляссє“ (Правда 1872) і „В Карпатах“ подав він не тілько вельми гарно живописані картини тих околиць, але й цікаві поміченя етноґрафічні.

В популярних книжочках з історії України від найдавнійших часів до доби Мазепи зобразив він вельми живо й легко нашу минувшину і тим причинив ся до поширеня історичної сьвідомости в ширших верствах суспільства.

Літературне становище і характеристика творчости І. Левицького. В українському письменьстві належить ся Левицькому одно з найперших місць. Єго повісти й оповіданя написані справдішньою мистецькою рукою, подають реальні зображеня з усіх верств українського суспільства, але найгарнійші образи виходять у него з житя селяньства і духовеньства. Він умів добре придивляти ся сучасному житю і живо єго зображати і таким побутом в єго творах стає перед нами неначе дійсне житє українського народу за цілого півстоліття XIX в. А хоч критика добачає особливо в єго повістях з житя осьвіченої верстви суспільства слабу сторону в укладі, а иноді недостачу психольоґічної аналізи, то зате визначають ся єго твори бистрим помічуванєм і вірностю та повнотою живописаня. Найвдатнійші в єго повістях ідилічні і гумористичні картини та постати поодиноких людий, хоч більше вдатні постати сільські ніж інтеліґентні. Зображеними перед нашими очима подіями підносить Левицький протест проти гнобленя й визиску українського

народу і тому він є наскрізь національний письменник і український народолюбець, однак се не збавляє его повістий загально-людської стійности, а навпаки він вносить у загальну письменську скарбону свої саморідні постати і погляди та свій питомий дух. Літературна заслуга его ще й у тім, що він перший заходив ся зобразити житє і побут не тілько простолюдя, але й инших верств суспільних, зачепив також суспільні обставини українського народу і став творцем суспільної повісти, а цінною літературною спадщиною причинив ся до збогаченя нашого письменьства до виробленя літературної мови.

Панас Мирний († 1921 в Полтаві) — се прибране імя одного з найталановитійших українських письменників що до літературного напряму і питоменности его творчости. Імя се прибрав він собі як богато инших українських письменників задля невигідних для українства обставин у колишній Росії, а воно так зросло ся з его назвищем, що для него стало невідлучним (др. І. Франко вперше подав до відома суспільства дійсне его імя і назвище — **Опанаса Рудченка**)[1]. Та хоч літературні твори вкрили Мирного невмирущою славою, доси нігде не подано подробиць з его житя, тай із его творів їх видобути не можна. Відомо тілько се, що він був урядовій службі в Полтаві (предсідником скарбової палати) длятого не виявляв дійсного свого імени, щоби не зазнати звичайної тоді в Росії нагінки за українство.

Вперше виступив Мирний на літературній ниві в „Правді" 1872 р.) і писав поезії, повісти, оповіданя і драматичні твори. Переложив також „Думу про військо Ігореве" ладом народних дум, Шекспірову драму „Король Лір" [2]) і дещо инше.

Про напрям літературної діяльности говорить сам Мирний в 1-ій частині своїх творів п. з. „В дорогу!" (замість передмови).[3]) Він бажає оповісти „просто й правдиво про буденне житє краю", котрий він полюбив, як висловлює ся першім своїм вірші „Україні":

---

[1]) Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. написав Іван Франко, у Львові 1910 стор. 198.

[2]) Збірне видане его творів вийшло в 4-ох томах у Києві 1903—19.

[3]) Панас Мирний. Кныжка перша творивъ. У Кыиви 1903. с. 3—8.

»думкою кипучою.
Як синєє море,
Безкраєю, як те небо
Широке й просторе, —
Безмірною, безвічною,
І примолодою. —
Радостями житя мого,
Думою сьвятою
Усім добрим!

Ти перша
Хоругву підняла
За сьвятеє право в сьвіті —
На ворогів встала
За воленьку братів менших.
За правду, за віру!...
Як же тебе не любити?! —
— Чия душа щира.
Чиє серце не заграє,

Душа не зрадіє.
Що те давне твоє право
Тепер тілько сіє —
До́бра доля... Дай же, Боже.
Щоб на твоїй ниві
Зацвили ще й сьвяті квіти
Науки й любові!« (»Правда« 1872 ст. 209.)

В сім безталаннім краю бачить він »заздрість нелюдську лю дий, хижість та муки голодного брата, безпомошні сльози вдові плач малих діточок, зраду своїх і чужих. муки пропащих надії лихої долї заміри«. Він звертає ся до своєї музи, котру зве се строю-Сьпівухою, що до него приходила вранці і ввечері« і пи тає її: »Хтож нашу пісню-голосїннє послуха? Хтож до нас сер цем приникне? Кому нам сповірити журбу нашу й сльози? Ч не тим гречкосїям убогим орачам неосьвітним та темним. ш йменя позбулись у своєму рідному краї?«

І дійсно головна творчість Мирного присьвячена опо віданям і повістям з житя тих убогих гречкосіїв-ора чів неосьвітних та темних, в котрих він зображає суспіль умови житя селян на Україні після знесеня крепацтва, кол з заведенєм суспільної реформи селяни перейшли до нови народно-господарських условин. А що сї условини опирают ся на громадських підвалинах, тимто їх зміна мусить відбит ся на всїх царинах громадського житя. Крепацьке визволен є границею між старим і новим, а що старі явища не могл зникнути зразу й їх випирали напів-нові форми житя, ти то з обох боків, панів і селяньства, доходило до вибухі бо вони не могли зразу призвичаїти ся до нового наро но-господарського ладу, до вільного господарства. Ми ний є отже сьпівцем „лиха давного й нового.“

Він зображає переміни спричинені наділами землї н Україні, заведенєм машин та їх конкуренцією з людсько ручною працею, а також наслїдками безземельности аб малоземельности селян. Яко письменник доби, що почин

ся з кінцем 60-их рр. XIX ст., зображає Мирний крепацькі і пізнійші народно-господарські відносини в мистецьких картинах, перенизаних цінними поміченями і виводами. Зачепивши народне горе від почину крепацького ладу, він дає нам суспільно-господарську історію крепацької доби і продовжає дальшу добу, в котрій намічують ся вже ті нитки, що тягнуть ся і в пізнійші десятиліття в збільшеній руйнуючій силі. Він мав усе одно на бачности: підчеркувати народне убожество і з того приводу народне горе. Та при всіх важких обставинах суспільних, які тоді проявляли ся на Україні, не добирає Мирний для їх зображеня різких висловів і яскравих красок, але лагідними й мягкими відтінками уміє передати горе і сум людського житя з теплотою і з глибоким психольоґічним поясненєм. Тимто в творах Мирного стрічаємо мало різких і траґічних, але й мало веселих яв і настроїв. Він живописує народне житє, відоме єму в усіх подробицях, з великим реалізмом, вірно народному сьвітоглядови і з незвичайною правдою та свободою в розмовах, в описах і в усіх инших обставинах.

В оповіданю »Лихий попутав« [1]) зображає Мирний гірку долю сільської дівчини-наймички. Варки Луценкової, що задля гірких докорів дядини найняла ся у міщанки-пекарки, де знеславив її панич Василь. та виманив зароблені нею гроші. — В оповіданю »Морозенко« живописує Мирний образ покритки Катрі, що з панських покоїв дістала ся до міста наймичкою і вернула звідтам із сином Пилипком. Хлопець хоче помогти безталанній матери, йде до хрещеного батька під новий рік, посипати та принести матері подарки. Але сніговий цар, старий дідуган морозенко, заморозив єго в лісі. — З великим мистецтвом змалював Мирний картину замерзаня хлопця, а також сон про новорічне сіяне. що приснив ся Катрі. Коли вона пробудила ся і побачила тілько слід Пилипка, пішла за ним глядіти, а зустрінувши єго замерзлого, кинула ся до него та повалила ся біля сина і більше не підвела ся, бо в неї розірвало ся серце від нестями. В журливе оповідане про долю безталанної Катрі врізує ся се явище неначе промінь через темні хмари. що густо облягають землю і виходять з головного жерела, убожества. за котрим ідуть і инші лиха.

Найбільшим твором Мирного, се єго повість „Хиба воли ревуть, як ясла повні?“ написана в спілці з І. Біликом (єго братом, покійним Іваном Рудченком).[2]) Задля того

[1]) Появило ся в „Правді“ 1872 р.

[2]) Видане сеї повісти було задумане в Киеві. але заскочив указ

нема в сій повісти одноцільного викінченя і проявляє ся двоякий лад писаня — деякі частини більш мистецько-поетичні, инші знов історично-фільософічні. Повість „Хиба ревуть воли“ подає не тілько образ житя і нещасної долї Чіпки, головного героя і єго родини та історію цїлого села на основі обставин селянського житя після реформи. В ряді ріжнородних картин зображена цїла еволюція житя поруч із психольоґією поодиноких постатий і майже столїтна історія крепацтва в українськім селї лївобережної України. Основою повісти є село Піски, що стали непомітно і несподїванo власностю якогось пана польського, з дрібної шляхти, одруженого з Московкою, в нагороду за воєнну службу. В селї московські звичаї і крепацьке житє, знущаня і шкідний вплив панської розпусти. Пісчани біднїли, витратили колишнїй достаток і стали під впливом панщини пяницями та ледачими. З проголошенєм волї повіяло новим духом, повним надїй, але ся зміна викликала ріжні непорозуміня про надїли і останні два роки працї на пана. Минув час крепацтва, але лишило ся гнобленє слабших богатшими та впливовими людьми, прибрало тілько инші зверхні форми.

На основі сеї історії лївобережного українського села починає ся перша частина повісти зустрічею Чіпки з будучою нареченою Галею на полї (Польова царівна), живописана з незрівнаним мистецтвом, а се оповіданє навязане до минувшини, до долї батька Чіпки (двоєженця, »двужона«) і споминів про старого вівчаря Уласа (»Тайна невтайна«), »Дитячі лїта« Чіпки та оповіданє про подруже Чіпчиного товариша Ґрицька, що стає заможним хазяїном-себелюбом і не клопоче ся иншими. — Друга частина — се історія села Пісків і предків Галї, жінки Чіпки. — Третя й четверта частина оповідає знов про долю Чіпки, як він під впливом важких обставин, коли від него з матїрю взяли землю та віддали Луценковому небожеви, роздратований людською неправдою, став розбійником і пішов шляхом, яким давними часами ішло багато людий, (як н. пр. Кармелюк М. Вовчка, Гаркуша Ол. Стороженка, або Довбуш Федьковича). Він не може собі уявити без землї єствованя на селї. Таким самим розбійником (опришком) хоче бути і Чіпка, грабувати панів та мстити ся за кривди своєї суспільної верстви, бо в судї не можна найти захисту від гнобленя, а закон остає без здїйсненя. Перегодом вернув Чіпка домів, став господарювати, здобув собі пошану, був вибраний до земства і думав

з 1876 р. із забороною українського слова і тому вона появила ся спершу в Женеві 1878 р., а відтак у „Кіевск. Старинѣ“ 1903 із зміненим наголовком „Пропаща сила“.

працювати в користь селян, але пани усунули єго на основі підзорів о участь в розбишацтві. Се вивело Чіпку з рівноваги, він знов став розбійником та карав не тілько неправду, але й грабував »і у свого брата, заможного козака«. Галя з розпуки наложила руки на себе, а Чіпку з товаришами погнали в Сибір.

Розбишацтво Чіпки — се шукане правди і нищене неправди способом можливим у некультурних обставинах житя. Таку провідну гадку бажав Мирний висловити наголовком своєї повісти, бо люди не ворушать ся, коли їм добре поводить ся, як і воли не ревуть, коли ясла повні.

Сю ідею перевів Мирний у пізнійшім оповіданю „Лихо давнє й сьогочасне“.

В нім оповідає він про житє цілого українського села Одради, пригнобленого господарською нуждою. Визволені з »Лиха давнього« — крепацької зависимости від дідичів, Одрадяни наслідком малоземеля опинили ся в повній народно-господарській зависимости тих дідичів та їх управників, котрі по своїй уподобі обнижають плату Одрадянам і можуть зовсім відобрати їм заробітки. Отсе є те »сьогочасне лихо«, не тілько Одрадян, але й кождого українського села, де подажа робочих рук перевисшає їх запотребоване, а новий спосіб обрібки землї з підмогою найновійших сільсько-господарських нарядів на великих маєтностях ще більше обнижає запотребоване на ті руки. Тому то доходить до того сумного явища, що селяни не можуть вижити на своїх вже ділених і переділених земельних наділах, не мають заробітків дома та длятого кидають рідну Україну і з сего очевидно богатого краю, де всьо вражає кождого чоловіка своєю красою і своїм мнимим достатком, громадно переселяють ся на далекий Амур.

Подорожна картина »Серед степів«, присьвячена головно живописаню природи, зображена з великим натхненем, поетичним хистом та горячою любовою природи і рідного краю. Як у калєйдоскопі пересувають ся перед нашими очима такі чудові краєвиди, що можуть бути найціннїйшою окрасою всесьвітного письменьства. До тогож ся чудова картина української природи оживлена людським житєм і перенизана суспільно-фільософічними поглядами. Перенятий глибокими лїричними почуванями Мирний їде по степу, захоплений пишною красою природи, та зустрічає переселенців і в сій хвилї сей образ так вражає єго уяву, що душа переймає ся важким смутком і хмарними думками, що серед того розкішного краю і серед достатку невідрадні відносини женуть переселенців у сьвіт за очи, бо »неволя та кривда панує, а доля знай плаче-голосить, все правди у Господа просить«...

Та крім господарського гнобленя панські двори з питомим своїм ладом житя і окремою моралю проявляють деморалїзуючий вплив на селянське населенє.

Мирний зображає жертви такого впливу в особі Хведора і Марини Проценків, »стрічних кумів« пана Башкиря (в оповіданю »Лихо«) і ключниці Оришки з її донькою Параскою (в оповіданю »Як ведеть ся, так і живеть ся«). Параска вродила ся й провела дитячі літа на економії князя Батієва. Опісля ходила на заробітки на сю економію і там близко зійшла ся з якимсь »паничем«. Вийшовши опісля заміж за сина богатого козака Ониська Грицая — Осипа, Параска внесла тільки розлад у сю свою нову семю і затруїла все житє свому чоловікови.

Вельми мистецька перша частина сего оповіданя про дітий п. з. „На пастівнику“, слабо тілько злучена з осередком оповіданя, дає нам гарний образ дитячого сьвітогляду і житя протягом одного дня на пастівнику.

Мирний є вельми чутливий на людське бідованє, тимто настрій его творів сумовитий та доходить мало що не до зневіри. Не дивно отже, що зпід его пера вийшла поетична казка про дітий Сонця — Правду і Кривду, про їх обопільне ворогованє і сумну долю Правди.

Живописним ладом оповідає Мирний боротьбу Кривди з Правдою, як Кривда розкорінює ся й ширить ся, а Правда голодна та холодна сновигає по сьвіту, горем сита, сльозами полита і нїхто її знати не хоче, тілько деколи старі сліпці, божі люди, згадують її в своїх піснях:

»Та вжеж тії Правди, Правди не зіськати, —
»Бо стала та Кривда тепер панувати«,

а іменно в суспільно-господарських обставинах, давнїйше в виді крепацької неволі, а пізнїйше в виді вільного убожества. А коли запанує Правда, годі сказати.

Від живописаня картин нового ладу суспільного, в котрих Мирний показав розєднанє між панами і селянами, дійшов він у розглядї селянського житя до вияснення супротивностий посеред самих селян, до поділу їх на вбогих і заможних і до залежности сих перших від останних. Мистецьку картину сих відносин живописав він у недокінченому творі п. з. „Повія“ (1883—1884), в котрім бажав перевести основну ідею, як новочасні сїльські дївчата зводять чесну і не зовсїм убогу сїльську дївчину на міську ледащицю. Осередком дійства є тісна, низенька хатина сїльська, з убогою обстановою, довгою буденною роботою й її вічними клопотами. Тілько оден раз, в одній главі, прояснює ся троха ся темрява, в різдвяну ніч (колядки), і ся глава належить до найкрасших образів в творах Мирного. Одначе він

не дає нам етнографічного образу, бо на першім місці у него все **люди**, а не **звичаї** і все живописане природними й сьвіжими красками.

В „**Повії**“ живописує Мирний загальний стан селяньства в одному українському селї. Він оповідає про долю крепачки Христї, що приневолена була служити в містї у крамаря і се було приводом до єї смерти. Із наголовка „Повія“, себ то ледащиця, можемо догадати ся, чим кінчила Христя, чим наділило її місто, бо відомо, яке лихо несьвідомому селяньству заподіває міська розпуста. Причиною сего шкідного впливу міста є передовсїм сїльське убожество, викликане новим народно-господарським ладом; воно то приневолює вбоге селяньство йти з робочими руками до міста, а там уже дожидає єго доволї звичайна і можлива загибель душі і тїла. В сїй повісти доходить Мирний саме до сеї точки й усе обробив він у подробицях в инших своїх творах, як н. пр. в першім своїм оповіданю „**Лихий попутав**“.

Мирний доторкнув ся в навіянім сумом оповіданю „**Лихі люди**“ також відносин серед української унїверситетської молодежи з початку 70-их рр. XIX ст., серед котрої проявили ся два напрями, а іменно самолюбство і глядане карєри й наживи та другий — ідеалїзм одиниць. Вже в часї гімназийної науки прокидали ся поміж молодежю перші думки про людське житє, про єго темні сторони і про потребу єго поліпшеня.

Такими думками переняв ся Жук, котрого на донос товариша Шестїрного вигнали з ґімназії за якусь заборонену книжку. Жук пішов у народ і через якийсь час зустрів у рибальській затазї під Києвом колишній єго товариш Телепень, що став письменником, щоби описувати житє робочих верств суспільних. Але небавом склало ся несподіване лихо. Жук, що підучував бідних рибалок бороти ся з богатими підприємцями, і Телепень, що в своїх писанях бажав поширити свої поміченя про злиденне житє широких верств суспільства, попали ся у вязницю і там зустрінули ся з давними товаришами, вязничним сьвящеником Григорієм і слїдчим судією Шестїрним. Телепень збожеволів у вязниці і наложив руки на себе а про долю Жука не оповів нам Мирний.

Тим оповіданєм виявив Мирний великий хист придивляти ся до житя молодежи та збагнути ідейний рух серед неї і дав картину подібну до тих, які стрічаємо в повістях Кониського і Нечуя-Левицького.

В усїх тих оповіданях проявив ся виразно напрям таланту Мирного: він виступає в них яко приятель суспільно слабших, скривджених і гноблених, яко приятель правди в широкому значіню слова.

Оповіданя Мирного визначають ся живою драматичностю в зображеню подій, тим то він також на ниві драматичного письменьства здобув собі поважне становище. В драматичних творах [1]) зображав Мирний инші явища, неначеб дальші від народно-господарських обставин, а всеж таки від них залежні.

В комедії »Перемудрив« [2]) зобразив Мирний деруна-аблоката (адвоката) Василя Храпка, що тільки в грошах бачив силу і значінє і тому злигав ся з міщанином Передерієм, що хотів захопити землю козачої вдови Тхорихи, та з народним учителем Печарицею. Дбаючи тілько про наживу, допустив ся Храпко обману і попав під суд і тоді все своє майно віддав дітям, котрих розігнав був і порвав з ними всї звязки, а тепер просив їх опрощеня. Супроти старовірця і матеріялїста Храпка вивів Мирний постать ідейного українофіла-народовця Петра, єго сина, котрий задля своїх нових, демократичних поглядів був приневолений вести боротьбу з батьком. В постати Храпка живописав Мирний картину аблоката, типової людської пявки, що війшов у різку суперечність із своїм сином Петром, представником ідейного демократизму, котрий виходить із заможної верстви суспільства, але стає оборонцем прав бідних і скривджених та спочуває також наймитівському живлови, бо женить ся з наймичкою Ярськ.

В сїм творі перевів автор злуку комічного живла з трагічно-драматичним, одначе із сценїчного становища не викінчив єго як слїд, бо тілько в перерібці М. Старицького став він дійсною драмою.

„Лимерівна“ [3]) (5-дієва драма, 1889) основана на народнім переказї і піснї з XVIII ст. про дївчину Немирівну т. є з Немирова, котру мати, немирівська міщанка в похмілю продає богатому панови.

Пан приказує гайдукам привести її до своєї палати, з котрої вона опісля втїкає. Пан виправляє ся з гайдуками в погоню за нею, доганяє її і порубану шаблею відвозить знов до своєї палати. Подію (похожу на »Бондарівну«), можливу в обставинах

---

[1]) В III-ій книжці збірного виданя єго творів 1907 р.

[2]) Напечатана вперш окремо 1886 р.

[3]) Вперше була напечатана в Галичинї („Зоря“ 1892).

XVIII ст., пересунув Мирний в половину XIX ст. і замість польського пана вивів богатого українського козака Кнура, котрого приймак Василь полюбив дочку Лимерихи, Наталю, але мати бажала її віддати за богатого Шкандибенка, а Кнур хоче Василя одружити з своєю донькою Марусею. Кнур висилає обманом Василя з дому на пів року, а тимчасом за Шкандибенка віддають Наталю, котра бачила, як Василь на прощанє цілував ся з Марусею. Одурена Наталя збожеволіла і не пізнала Василя, що опісля вернув ся до дому, та зарізала себе ножем, принесеним Шкандибенком.

Хоч у сім творі чимало хиб технічних, одначе єго основа є осьвітленєм впливу народно-господарських відносин на любовні справи і виявляє наслїдки людського убожества та підходить тим до обговорених у горі творів.

Слабшою є 5-дієва комедія Мирного „Згуба“ [1]), займава тілько тим, що доторкує ся, хоч доволї поверховно, житя робітників і челяди. В дійсности нема в нїй нїчого комічного, а основою підходить вона до єго повісти з житя вбогих людий.

Лїтературне становище і характеристика творчости П. Мирного. За пятьдесятьлїтну майже діяльність полишив Мирний розмірно не дуже велику письменську спадщину, як що мати мемо на тямцї дещо недокінчене, а найбільший твір написаний в спілцї з братом. Та мимо сего єго твори — се справдїшня окраса українського письменьства. Вони визначають ся глибоким змістом, плястичностю образів, мистецькою і психольоґічно поглубленою обрібкою та чудовою мовою. В них живописує Мирний не тілько чарівну природу України, але й виступає речником „лиха давнього й сьогочасного“, того народного горя, що від початку крепацького ладу перейшло й на грядучі поколїня, він з великим реалїзмом зображає суспільні відносини українського народу, та ставить перед наші очи матеріяльне вбожество і горе народу з того приводу. Єго писаня навіяні теплотою та сумом, образи єго неначе митцем-різьбарем вирізані з мрамору зачіпають душу нашу з глибока і ворушать наше серце і спокій та мимо різкого реалїстичного зображеня не доводять до розпуки і зневіри. Живописуючи народне горе, вказує Мирний і на те, як осьвічені зпосеред українського суспільства люди ставали в пригодї й ішли з підмогою ши-

[1]) Написана 1896 р.

роким народним верствам задля підєму їх народно-господарського побуту і культурно національного розвитку. Тимто Панас Мирний показав себе не тілько великим митцем, але й сьвідомим громадянином, котрого вплив проявив ся спершу в наддністрянській Україні, де єго твори вперше побачили сьвіт, а відтак у всїх українських землях з появою збірного їх виданя. Виступивши на лїтературній ниві посеред письменників-реалїстів сїмдесятих років загадочною постатю з прибраним іменем до недавна збереженим, здобув він щирою, користною та цїнною працею для народу свому прибраному імени широку і голосну славу в усїх українських землях.

34. Початок новітного українського театру. Творцї новітної української драми.

Перші початки українського театру сягають другої половини XVI ст. [1]). Сей театр мав цїху духовну, в формі т. зв. містерій або діяльоґів, вертепних вистав і шкільних драм, складаних ладом подібних творів західно-европейських, котрими любувало ся українське міщаньство, і селяньство. Перегодом під впливом обставин ся стара форма набирала нового змісту, бо перестаріла форма, мова і лад тих духовних драм не вдоволяла вже анї осьвічених, анї ширших верств українського суспільства. Нарід перерабляв теми сих драм по свойому з гумористичною і сатиричною закраскою, а „вірші“ або „орації“ і т. зв. духовні „канти“, що були первісно частями сих драм, являли ся творами народної музи і попередили „Енеїду“ Котляревського. Він дав почин новочасній драматичній творчости в 1819 р., а майже рівночасно з ним Василь Гоголь. Твори Котляревського виставлювано в Полтаві, а в 30-их роках в другім осередку українського житя, в Харкові, зорґанізував Григорій Квітка драматичну дружину, для котрої писав драматичні твори, та й сам брав участь у театральних виставах. В наддністрянській Українї почали устроювати драматичні вистави в 1848 р. і виводити на театральне видно спершу перерібки драматичних творів з Приднїпряньщини,

---

[1]) Гл. Ол. Барвінський, Історія української лїтератури І. часть, у Львові 1920. Стор. 214 і слїд.

поки в 1864 р. уладжено під доглядом „Руської Бесіди" у Львові „Руський народний театр", котрий дає вистави драматичні у Львові і по містах наддністрянської і надпрутської України.

Одначе справдішній український театр, що відразу станув на висоті своєї задачі, повстав у 80-их рр. XIX ст. заходами і жертвами трійці драматургів: Михайла Старицького, Марка Кропивницького й Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). Вони зложили першу українську драматичну дружину, в котрій окрім двох останніх головною окрасою стали широко звісні драматичні митці Микола Тобілевич (Садовський) і Опанас Тобілевич (Саксаганський), Заньковецька, Затиркевич-Карпинська, Садовська і ин. М. Старицький, М. Кропивницький та Іван Тобілевич збогатили театральний репертуар цінними творами драматичними, котрі відтак появляли ся також на видні театру в наддністрянській і надпрутській Україні і дали почин новій добі української драми.

Михайло Старицький (1840—1904), син українського дідича з Полтавщини (ур. в Кліщинцях), се також оден з тих придніпрянських письменників, що почав під прибраним іменем Гетьманця пахати літературну ниву спершу в наддністрянській Україні, поки єго імя стало відомим на Придніпряньщині. Осиротївши рано, виховував ся у свого дядька й опікуна, Виталія Лисенка, батька славного опісля музика, Миколи. В полтавській ґімназії товаришував з М. Драгомановом та складав уже там вірші московською мовою, одушевлений красою поезії Пушкина, Лєрмонтова, Крилова й инших поетів Пушкинської доби. У харківському, а відтак у київському університеті переняв ся т. зв. „українофільським" впливом і з того часу почав писати рідною мовою, йдучи за поривом своєї поетичної музи, а любов рідного краю і занедбаного люду стає провідною думкою, що осьвічує все житє єго до самої смерти.

Одружившись із сестрою Миколи Лисенка, господарював у Полтавщині, саме в порі знесеня крепацтва. Звідтам переніс ся на Поділє, коло Винниці та прожив там мало що не 20 літ, а звичайно зимою виїздив з семєю до Києва. У Києві зложила ся в 1871 р. громада найвизначнійших людї українських учених і письменників, що бажала покла-

сти нові і ширші підвалини для розвитку українського народу иншими засобами науки, ідейности та суспільного підготованя, ніж се було можливе в розбитім 1847 р. Кирило-Методіївськім Братстві або в згуртованій коло „Основи“ (1861 р.) громаді. Могутний зріст Німеччини після сьвітлих побід над Францією (1871) викликав у Росії словянофільські почуваня і змаганя до визволеня балканських Словян, а се відбило ся тоді й на Україні з початком 70-их рр. Сим почуваням бажала дати вислів також київська українська громада, навязуючи до традицій Кирило-Методіївського Братства. В тій цїли задумала обновити застановлену в 1870 р. [1]) львівську „Правду“ і піддержати її грошима й писанями. В 1-ім числї обновленої „Правди“ [2]) Старицький напечатав вірш, обговорений на громаді, котрий мав би бути неначеб проґрамою київської української громади п. з. „Поклик до братів Словян“, а музику до него зложив М. Лисенко. Сей словянофільський настрій київської громади початку 70-их рр. мав значний вплив на діяльність громадян (близкі взаємини з поступовими Москалями, Поляками, навязанє взаємин з Галичиною, наукові розвідки Хв. Вовка про Болгарію, переклади сербських народних дум і пісень М. Старицького з призначенєм чистого доходу з їх продажи „в користь братів Словян“, зголошенє українських „добровольців“ до участи в війні з Турками). Ся весна українського народного житя в Києві довела до обнови українських громад в Одесї, Катеринославі, Полтаві й по инших містах. Тим способом справа українського національного відродженя в Росії а навіть у Галичині була би розвинула ся й уложила зовсїм красше, ніж се опісля стало ся, та на жаль діяльність згаданих в горі київських громадян тягла ся ледви чотири роки і перервала ся з розвязанєм київського відділу „Ґеоґрафічного Товариства“.

Поетична творчість Старицького. На лїтературній ниві виступив він спершу з перекладами і пересьпівами з московських, польських і німецьких поетів (у львівській „Ниві“ 1865), а відтак з первотворами (в „Правдї“ 1868). Уже в тих перших поезіях намагає ся підняти до самостійної творчости.

---

[1]) З ч. 6-им, виданим у липнї 1870 р.

[2]) З д. 15 (27) цьвітня 1872 р. відновлено видаванє „Правди“.

Основний мотив ліричних творів Старицького є ідейно-громадянський. Серед найсумнійших пригод вірив він усе непохитно:

»Що спадуть кайдани вікової зіми,
І тоді здіймуть слово німії,
Засьпівають гуртом братолюбний псалом,
В спільній праці зміцнять свої руки
І засяе тоді над убогим селом
Сьвітло правди, любови, науки«...

Такою глибокою вірою і невмирущою надією була перенята київська українська громада, котрої речником став Старицький, звертаючись із „Покликом до братів-Словян“. Як Володимир Шашкевич запевняв, що „не чужого ми бажаєм, а свого то права“, так і Старицький, згадаючи про „кривди й надсилу“, заподівані українському народови братьми-Словянами, вказує на се, що

»Ми тілько боролись за власную хату,
За те, що нам дорого й нині;
Бажаємо ми і тепер не багато —
Рідно́го розвою родині!
Щоб душа славутня і мова сьпівоча
Ширіла й пишалась в народі!
Ми всіх пригорнулиб до серця охочо,
Як би нам хоч троха свобо́ди! [1])

Після такого зазначеня історичного становища українського народа, звертає ся поет до поодиноких словянських народів, і взиває їх держати ся разом. Одначе покладані поетом у словянофільськім одушевленю надії про сподівану волю в Московщині не справдили ся, бо вже в р. 1876 появив ся указ із забороною українського слова.

Але й сей страшний для українського народу удар не відобрав поетови віри і надії в красшу будучину, він не попадає в зневіру, а накликує до єднаня і спільної праці в користь народу.

Надією на красшу будучину перенятий поет звертає ся у вірші „До молоді: [2])

»Не забувайте рідних хат,
Де лихо гіршає що днини...
Не можна гаїти хвилини,
Поки ще стогне менший брат!
Поки живий — мерщій несіть
Сліпому сьвітиво просьвіти

[1]) Поезії М. П. Старицького, у Києві 1908, ст. 1. [2]) ibid. ст. 179.

І в серце, смертію повите,
Живу надію закропіть.
Вшануйте, друзї, рідну річ.
Назвіте голосно своєю.
Та розженіте над землею
Непереможну, темну ніч!«

Лірична поезія Старицького має основою суспільні питаня, загальне горе народу, нужду та безпросьвітність і тому инколи прибирає реторичну закраску. Але хоч в поетичних творах Старицького нема легкости і свободи, а вірш буває иноді тяжкий, то всеж таки визначає ся проблиском своєрідного національного чутя. Вже в початках 70-их рр. здобув собі Старицький у лїтературних кругах імя перекладами й пересьпівами та драматичними пробами. Одначе пересьпіви і переклади викликали колючі критичні замітки, що вибрав він до перекладу твори Лєрмонтова, Байрона, Гайного і мистецькі казки такої европейської знаменитости як Андерсен. Єму докорювали, що „кував" нові слова, а навіть Костомарів виступив у „Вѣстнику Европы" (1882) против оповіщених у київськім альманаху „Луна" (1881) перекладів і дораджував звернути роботу на видаванє популярних книжечок українською мовою. А тимчасом шлях вибраний Старицьким показав ся неминучим. Наспіла вже була потреба розширити рамці нашого письменьства. Вже Куліш у „Запискахъ о Южной Руси" висловив широкий погляд про національність та національну творчість і виводив її з тїсних меж простонародности та називав поетів-письменників продовжателями кобзарів та лїрників у справі народної самосьвідомости. І сам Куліш уже в 60-их рр. творив наукову прозу та давав пересьпіви і переклади европейських творів. Старицький пішов сьміло за сим прикладом, бажаючи вивести українське письменьство на ширший шлях і українську мову зробити лїтературною.

Старицький написав також епічно-ліричну поему »Марина, салдацька мати«, в котрій нещасна мати-вдова оповідає »про горенько сердешнеє« свого сина, як з війська »повернув ся він хворесенький« »та за день перед смертію позирнути забажав ще він наоколо, на рідненеське«, і з усїми розпращав ся, як єму опісля »память мов стеряла ся« й »муштра злая увижала ся«, »і погас він наче сьвіченька«. — Основою другої поеми, присьвяченої Вол. Антоновичеви п. з. »Moriturі«, послужив поетови нещасливий бій козаків під Берестечком в останних днях червня 1651 р. З великим драматизмом зображає Старицький непохитне завзяте, з яким козаки намагали ся пробитись з облоги, та пе-

реплїтає сї зображеня глибоко лїричними почуванями, якими ворухнули ся їх груди і як на ново спалахнуло давне завзяте в рішаючій хвилї, коли їх огорнула »мов хмарою сила ворожа«:

»У кожного никне від дум голова
На ковані сїчами груди...
Вітрець лагідненький чуби колива.
Гра сонце на зброї повсюди
І має в середцї плахтиною стяг.
Той сьвідок правдивий славетних звитяг.
»І щось ворухнулось у дужих серцях:
Садочок вишневий... хатина...
На пóкутї матїр... дївчина в квітках...
Мала в сповитóчку дитина...
На призьбі старезний, сивесенький дїд...
І жаль їм здійняв ся, і вид їм поблїд...
»Алеж по хвилинї стріпнулись чуби,
Шапками накрились чола.
Звели ся постави, не мов ті дуби,
Розправились груди всї згóла,
Палкими кличами забила ся кров
І очи завзяттям спалахнули знов...« [1])

Старицький бажав доповнити прогалини драматичного письменьства приладженєм для сценїчної вистави творів инших поетів. Таким способом явила ся на видні „Різдвяна ніч" (1874), музикальна комедія в 4-ох діях, відтак „Сорочинський ярмарок" оперета за Гоголем (1876), „Чорноморці" оперета за Кухаренком з музикою Лисенка і водевіль „Як ковбаса та чарка" (ще 1872).[2])

З початком 80-их рр. почала ся нова доба в історії українського театру з появою Марка Кропивницького в Києві з московською трупою Ашкаренка, в котрій згромадили ся визначні мистецькі сили, і зразу звернули на себе увагу українського суспільства. Одушевлений успіхами сеї театральної дружини, Старицький присьвячує всі свої сили українському театрови і стає єго підприємцем під режісерством Кропивницького. Колиж Кропивницький віддїлив ся від Старицького, зібрав сей останнїй окрему драматичну дружину в Одесї, але вона небавом розпала ся (1887 р.), а Старицький втративши все своє майно, вертає до Києва, щоби займати ся виключно письменьством, хоч і в тім часї тягло єго

[1]) Ibidem ст. 308.

[2]) Крім того видав: „Казки Андерсена" (1873); „Сербські народні думи і піснї" (1876): „Гамлет" (1882).

вроджене єму призванє до театральних вистав по ріжних українських містах (в 1897 р. виступив він яко визначний представник українського театру на театральнім зїзді в Москві).

Протягом більш 30-лїтної письменської дїяльности Старицький написав для театру около 30 творів побутового й історичного змісту. Окрім названих у горі творів, найбільш відомі 3-дїєва оперета по Гоголю »Утоплена« (або русальна ніч), »За правду«, драма в 5 дїях[1]): »За двома зайцями«, комедія в 4-ох дїях (також »Панська губа та зубів нема«): »Не ходи, Грицю, на вечерницї«, драма в 5 дїях: »Тарас Бульба«, драма по Гоголю в 7-ох одмінах: драми: »Богдан Хмельницький«, в 5-ох дїях і »Оборона Буші« в 5 дїях і ин.

Між драматичними первотворами Старицького з побутовим змістом займає перше місце єго драма в в 5-ох дїях „Не судилось“ [2]), напечатана в I-ій части альманаха „Рада“ (1883), а поява єї на видні театру викликала однодушні похвали й одушевленє.

Завязку сеї драми, задуманої Старицьким ще в 60-их рр. і обробленої вельми старанно на основі заміток визначних письменників, творять суперечности двох суспільних верств — простолюдної і панської. Що до часу зображена в нїй подія відносить ся до 60-их рр., коли то в українськім суспільстві пробудило ся було змаганє »іти в нарід«, віддавати свої сили для підему народної просьвіти і пільги важкого народно-господарського положеня. Сим народовством переняла ся красша частина української молодежи тогочасної а під се народовство підшивали ся також люди, котрих погляди і навички не згоджували ся з тою ідеальною умовóю струєю.

Молодий студент-народовець, Михайло, син колись богатого дїдича, приїзджає по скінченю унїверситету із своїм товаришем Павлом (медиком) на село, щоби присьвятити свої сили роботї в користь народу. Павло забирає ся до дїла, — а тимчасом Михайло байдикує, ходить на »улицю« і серед парубків та дївчат гайнує час на сьпіви й гру на гармонїцї. Катря Дзвонарівна полюбила гарного Михайла, котрий мріє про любов, про поезію і запевняє Павла, що без поезії нема житя, а любов не буде єму перепоною в роботї в користь народу. Він пристрастно залюбив ся в Катрю, хоч Павло єго остерегав. Катря повірила, що панич любить її, а навіть думає одружити ся з нею — віддає ся цїлою душею своїй любві, хоч має жениха, парубка Дмитра. Але Михайло вагає ся з одруженєм, і серед тої проволоки захолонув помалу перший запал любови, а Михайло затревожений поговорами, оминає Катрю. Колиж Катря пішла до двора, щоби ще раз побачити

[1]) Перероблена з роману К. Францоза „Kampf ums Recht“.

[2]) Відома також з наголовком „Не так ждалося, як склало ся„.

»панича«, він обиджає її так, що вона відповіла єму докором, що »душу й тіло єму віддала!«, а він на се відказує: »Та перестань — мені твої сльози в печінках уже сидять!« Дідичка проганяє Катрю з двора, а Катрина мати, дізнавши ся про все, проклинає її. Вона випиває отрую з фляшини случайно полишеної Павлом та вмирає в приязві збожеволїлого Михайла. Драма кінчить ся іронічним окликом наспівшого в останній хвилї Павла: »Так така, паничу, ваша поезія!«

Костомарів признав, що ся драма є одним з найкрасших єго творів і поважним явищем серед небогатого в тім роді українського письменьства. Він зазначує, що Старицький зачепив найживійші струни сучасного суспільного житя, розкрив недугу тогочасну і зобразив її такими рисами, як вона проявляла ся в сучаснім українськім суспільстві.

Костомарів признає, що мова драми гарна та правильна і зазначує, що Старицький писав сю драму під впливом Шекспіра, а хоч вплив той відбив ся духом великого англійського драматурґа, яким навіяний весь твір що до будови й укладу характерів, він є зовсїм самостійний. Тілько закінченє драми неприродне і нагадує французькі мельодрами, бо героїня, сільська дівчина, отруїла себе атропіною, котрою Павло лічив очні недуги.

Побутові драми Старицького виявляють визначний драматичний талант автора, здібного до глибокої психічної аналїзи, сильного підєму чутя, а се в злуці із знанєм народного побуту й условин технїки надає єго драматичним творам великої сценїчної стійности.

В історичних драмах „Богдан Хмельницький“, „Оборона Буші“ [1]) „Тарас Бульба“, „Остання ніч“ (в двох картинах) виводить Старицький ріжні події з рокової боротьби України з Польщею в XVII ст., зображаючи цілі картини минувшини.

Головні дієві особи історичних драм зображені вірно обставинам, серед яких вони виступають, і духови свого часу. Одначе Богдана Хмельницького не в міру виідеалїзував і виставив неначе новочасним народолюбцем і великим реформатором народного житя на Українї. Так само виідеалїзований Богун, котрий одно тілько має на думцї, до смерти служити добру рідного краю. Най-

[1]) Буша в Ямпільськім повітї, над річкою Мурахвою, недалеко Днїстра і Каменця подільського. М. Старицький“ написав перед тим п. з. „Оборона Буші“ історичну повість з часів Хмельницького (Львів 1894).

горячійшою патріоткою українською зобразив поет Ганну Золотаренківну, вихованицю, товаришку походів і найблизшу дорадницю Богдана Хмельницького, котрого вона нишком любить, хоч за нею пропадає Богун, лицар незвичайного завзятя. Чорним характером являє ся друга вихованиця Богданова, Полька Єлена, що навязує з ним любовні зносини, а крім того з Чаплинським і Тимошем Хмельницьким. Автор оснував драму на подіях 1648—1651 рр., а дія кінчить ся битвою під Берестечком.

Історичні драми Старицького мають отже також літературну стійність. Всї герої драм проникнуті ідеєю безмежної любови рідного краю і готовости принести єму в жертву все, навіть власне житє[1]). Але розтяглість історичних драм і значне число другорядних осіб, виведених автором для викликаня більшого вражіня, утрудняє їх сценїчну виставу. Вірш тих драм плавний, звучний і сильний.

Лїтературне становище М. Старицького. Лїтературна спадщина Старицького вся в українській мові вельми значна і ріжнородна. Основним мотивом найкрасших творів була народолюбива ідея, для єї вияви добував він теми з минувшого й сучасного житя українського народу. Старицький не обмежував ся обсягом простолюдного житя, але й виводив постати з осьвіченої верстви суспільства (в драмі „Не судилось“), де поруч народних постатий, з новими своєрідними їх відмінами вивів також постати з „панського гнїзда“. Тим способом Старицький вивів українську драму рішучо з тїсного етноґрафічного і піванекдотичного обсягу і показав ся не тілько визначним поетом, але й митцем-технїком і добрим стилїстом, котрий вельми причинив ся до виробленя українського лїтературного язика і поміж молодими письменниками здобув собі почесне імя учителя.

З Михайлом Старицьким, а саме з єго діяльностю на полї драматичного письменьства і народного українського театру, вяже ся тїсно діяльність двох визначних драматичних митцїв і письменників, **Марка Кропивницького** й **Івана Тобілевича**, відомого найбільш під прибраним іменем **Карпенка-Карого**. Се неначе тройзїль, яким зазначена нова доба і розцьвіт українського драматичного письменьства і народного

---

[1]) Історичні драми Старицького напечатані в „Кіев. Старинѣ“ 1897—89, а побутові і перерібки в 2-томовім збірнику п. з. „Малороссійскій театръ“ I і II.

театру, з котрим починає ся також нова доба української народної музики і вельми всесторонна на сій просторій ниві діяльність знаменитого музика-компоніста **Миколи Лисенка.**

Марко Кропивницький (1840—1910) здобув собі добре заслужене почесне імя „батька" українського театру. Вивінований визначним літературним і мистецьким талантом в царині живописи і музики, великий знавець сцени, витворив він справдішню школу українського народного театру і випосажив єго гарними драматичними творами, згромадив знамениту театральну дружину, виявив у повнім сяєві стійність української драми і здобув в історії українського письменьства поважне становище для сеї самостійної культурно-суспільної сили. Марко Кропивницький, син управника дібр з Херсонщини, був після скінченя початкових наук вільним слухачем київського університету, одначе не докінчив курсу а з волі вітця вступив у службу урядову і тут придивив ся до людського житя, як воно склало ся після „волї". Але вже в 1871 р. покинув сю службу, бо вроджене призванє тягло єго на сцену, котрій віддав ся він цілою душею на все житє. Сьвітлий успіх осягнений ним у ролї Стецька в „Сватаню на Ганчарівці", виставленім в Одесї любителями під орудою ґімназийного учителя П. Ніщинського, перекладчика Одисеї й Антиґони, утвердив єго в постанові стати на все драматичним артистом. В 70-их рр. виступав він у гостинних ролях у Галичинї і Буковинї у виставах устроюваних драматичною дружиною Теофілї Романовичевої, а з початком 80-их рр. обїхав міста по Україні з дружиною М. Старицького і разом з ним довів до сьвітлого розвитку українського театру, в котрім опинили ся також три брати Тобілевичі (І. Карпенко-Карий, Микола Садовський і Опанас Саксаганський). В половинї 80-их рр. зложив окрему драматичну дружину і розійшов ся із Старицьким, а хоч драматичні сили розділили ся, український театр здобув собі міцні підвалини до дальшого розвитку. Ся обставина була також могутною понукою до розвитку і підєму драматичного письменьства. В 1877 а. гостював Кропивницький із своєю драматичною дружиною в Петербурзї, а театральна критика однодушно признала єму передове місце посеред сучасних драматичних артистів. Під конець

житя переселив ся на свій хутір „Затишок" у Харківщині († 1910).

Літературна діяльність Кропивницького. Хоч Кропивницький почав писати драматичні твори вже в 60-их рр., одначе ширше стала відомою єго літературна діяльність тілько з 1882 р., коли вийшов „Збірник творів М. Л. Кропивницького Т. І." у Києві, в котрім напечатано 4 твори.[1]) Всїх драматичних творів написав Кропивницький около двайцяти. Єго драми визначають ся розкішною, чисто-народною мовою, ідейним змістом і мистецькою обрібкою. В них розсипані справдїшні жемчуги пісень, жартів, приказок, пословиць, а твори єго являють ся вірним образом народного житя, щирої і блискучої поезії та незрівнаного гумору і доторкують ся найживійших питань того житя, як воно зложило ся на Україні під впливом реформ після знесеня крепацтва. Яркими красками живописує він сїльських жмикрутів, глитаїв і всяких пявок, що звили собі вигідне гнїздо в українськім селї і висисають кров з безпросьвітного і безрадного селяньстаа.

Постать такого сучасного українського павука, що обснував ся посеред сїльської громади і постепенно обмотує нитками своєї павутини темний нарід, вивів Кропивницький в особі сїльського дуки Осипа Бичка в драмі в 4-ох діях »Глитай абож павук«. Всї зависимі від него, бо всякий звертає ся в потребі до него за помочю і він нікому не відказує та ловить кождого в свої сїти, хто потребує гроша, і так з року на рік богатіє. Але при всїм тім він прикидає ся тихим, смирним та богобоязливим і вижидає тілько пригідного часу, щоби запустити пазурі в печінки, а тоді вже не вимолить ся в него.

Иншу постать сїльського глитая, у котрого можливе моральне відродженє, вивів Кропивницький в 4-дієвій драмі „Олеся", що належить до найідеальнійших і найбільш мистецьких між єго творами.

Головною дієвою особою в драмі являє ся міщанин Кіндрат Балтиз, »дїдич« післяреформової доби, що всякими крутїйствами і кривдами видер ся »в поміщики«, розпустник і обманець, вима-

[1]) Друге виданє вийшло 1885, а в 1895-ім третє з наголовком: „Повный збирныкъ творивъ М. Л. Кропивныцького" (Харковъ), в котрім поміщено 13 творів. Музикальні твори (як н. п. „Ревуть — стогнуть гори-хвилї") замітні саморідним дотепом і сьвіжими мельодіями, або й весела оперета „Пошились у дурні".

нив у молодого, легкодушного офіцира, Загриви, єго маєтність і дім. Хоч він переняв ся сьвідомостю, що »у кого гроші — той і пан«, задумав ще віддати свою дочку за молодого Загриву і зробити її дворянкою. Але се не вдало ся, бо Олеся полюбила простого, ідеального парубка Власа, сина бідної вдови, хоч не відважила ся виявити єму своєї любови, так само як і Влас бояв ся »барпшні« признати ся до своїх для неї почувань. Загрива виїхав з рідного дому і кінчить своє житє самовбійством. Тымчасом Влас, вважаючи зустрічі з ним Олесї і єї розмови іграшкою, посилає на домаганя матери »старостів за рушниками« до одної сїльської дівчини. Вість про самовбійство Загриву і сватанє Власа так зворушила Олесю, що вона падає в нестямі. Балтиз з боязни о житє Олесї каєся свого злиденного житя і згоджує ся, щоби Олеся їхала вчити ся і працювати відтак в користь ближних і страждущих, чому батько перед тим рішучо супротивляв ся. »Іди, вишукай довічньої правди, а потім повчати меш і нас«, говорить він Олесї, коли вона охолонула з нестями. Олеся відчуває сю переміну в житю вітця і се оживляє її, вона чує, як оживляє ся єї сила, перед нею розкриває ся нове житє.

Ся драма, особливо остання єї ява, викликує вельми мистецьке вражінє. Із становища ідеї се оден з найкрасших творів української драматургії. Тут стрічаємо справді мистецькі яви, як н. пр, замітна своєю простотою і дивною чистотою глибоко-поетична ява над рікою — вудженє риби Власом і Олесею. Автор вказує на се, як під впливом рішучих реформ зміняють ся суспільні й господарські відносини, та в переходовій добі являють ся серед суспільства жертви, що вимагають спочуваня й охорони. Насуває ся тут сам про себе висновок, що широка і справдїшня просьвіта може бути одиноким ліком на те суспільне лихо і сї болї. „Олеся“ се рід мельодрами, написаної з розмахом широкої кисти, з ясним виведенєм драматичних ситуацій, визначає ся знаменитим даром помічуваня, а добірність мови додає великої стійности сїй побутовій картинї.

Окрім меншої ваги перерібок, як драматичні картини на основі Шевченкової поеми „Невольник“ або мельодрами І. Гушалевича „Підгіряни“, до красших творів Кропивницького можна зачислити „Дай серцю волю, заведе в неволю“ (драма в 5 діях), „Дві семї“, 4-дієві драматичні малюнки, „Зайди-голова“ (драма в 5 діях), „По ревізії“ (етюд в 1 дії) й ин.

Основу драми „Дай серцю волю“ взяв Кропивницький з сїльського українського побуту. Ся драма визна-

чає ся богатством побутових черт, котрі кидають ярке сьвітло на народне житє в минувшині і сучасности. Одначе єї хибою є недостача осередка дійства і одноцільної драматичної акції, а яви не вяжуть ся тїсно із собою.

»Дві семі« є займавим образком побутовим, написаним з повним знанєм, дієві особи зображені вельми влучно, а дійство йде живо. Патріярхальній селянській семї з єї простотою і спокоєм протиставить автор цивілїзовану семю панів, що вибила ся з селяньства з єї домашньою сваркою, пяньством і розпустою. В першій глядять на подруже, як на ціль житя, в другій вважають подруже тільки покришкою для розкоші, гулятики і всякої деморалїзациї.

З дрібних драматичних творів Кропивницького безперочно найкрасшою є картина діяльности волосного суду „По ревізії,

в котрій зображає волосного старшину, що вибирає ся вже більше тижня їхати »по ревізії«, але загулявши, засипляє в похмілю та не виконує свого наміру. Вся дія сеї комедії йде жваво, весело, комізм дії є зовсїм природний, а розмови переплїтані дотепними та веселими жартами, одначе всї ті веселощі не закривають народної долї тих сумних порядків під орудою таких старшин. Правдива живопись дієвих осіб, жвавість дійства, помірність комізму та вмілість викликати відповідні дійству вражіня стають певним доказом доброго знаня народного житя і театрального видна вельми талановитого драматурґа.

Так само вельми комічними явами визначає ся комедія в 1-ій дії »Помирились», в котрій бачимо живо схоплені картини з міщанського житя. На передовім місцї виступає безпросьвітна темнота міщанина Панаса Гурина, що попав у руки місцевого »аблоката« шинкаря Гершка. Хоч декуди автор доводить в зображеню до пересади, одначе взагалї твір сей є оден з лїпших.

»Лихо не кождому лихо, иншому й талан« се траґікомічний етюд в 1-ій дії, живописує вдатно постать українського паламаря, за котрого віддає ся сїльська молода дївчина, коли він позбув ся осоружного їй паламарства.

Лїтературне становище М. Кропивницького. Драматичні твори Кропивницького є цїнним придбанєм на ниві українського драматичного письменьства. В них виведене з великим знанєм житє народне не в сьвяточнім одягу, але в буденнім видї і якраз таке вірне зображенє буденного житя і народного побуту захоплює увагу видців і читачів. Правда в творах Кропивницького проявляє ся подекуди романтичний напрям, як н. пр. в драмі „Дай серцю волю“ (по

стати Семена й Одарки), одначе взагалі він живописує вірно й реально народне житє і виявляє знамените єго знанє, як і живої народної мови. Тимто красші єго твори мають тривку стійність на видні українського народного театру, а слава невмирущої творчої праці остане на віки як найкрасший скарб у народній скарбоні.

Кропивницький здобув собі славу яко першорядний драматичний мистець і письменник, музик і сьпівець. Мистецькою й письменською діяльностю довів він до відродженя народного театру для виконаня важного історичного посланництва своєю велитенською силою і могутною вдачею. Він почав свою діяльність на полі, що лежало облогом і головно своєю власною працею осягнув се, що єго діло неначе широким морем розлило ся по сьвіту.

Іван Тобілевич (1845—1907) старший брат Миколи Садовського й Опанаса Саксаганського (Тобілевичів). відомий під прибраним іменем **Карпенка Карого** або **Гната Карого**, драматичний мистець і письменник, був сином хлібороба-чиновника[1]) з Арсеніївки, в Херсонщині. Від батька, що був справдішньою ходячою енцикльопедією народної мудрости, унаслідував він твердий і практичний розум, ясний погляд на житє, рішучість і витривалість у роботі. Здобувши початкову осьвіту в повітовій школі в Бобринці, вступив Іван Тобілевич у городську службу, в Бобринці, де єму довело ся служити з Кропивницьким, а потім секретарем поліції в Єлисаветі. Але ся служба не по думці була будучому митцеви і письменникови. Він старав ся поширити шкільну осьвіту і в тім змаганю великий вплив на нього мав учитель херсонської ґімназії Дмитро Пильчиків, сьвідомий Українець, колишній член Кирило-Методіївського Братства. Але єго підозрено в приналежности до української громади і (в 1881 р.) заслано в Новочеркаск, де пробув коло двох років. Через те втратив посаду, а коли вернув ся із засланя, вступив (1883 р.) до театральної дружини Старицького, в котрій служили вже єго брати Микола й Опанас. Але Тобілевичеви заборонено виступати в театрі і аж по трох ро-

---

[1]) Так подає Дмитро Дорошенко, а Михайло Тобілевич навпаки каже (Рада 1912), що батько Карпенка Карого був бідний дворянин у Київщині.

ках засланя дозволено вернути на родину. Опісля на батьківськім хуторі заняв ся хліборобською працею і тут перейшов добру школу житя, та зібрав собі богаті поміченя і засоби для драматичної творчости. В 1888 р. вступив у дружину свого брата, Опанаса Саксаганського, і виступав на видні аж до останних часів свого житя, коли недуга підтяла єго кремезну постать. Виїхав лічити ся в Берлін, але звідтам перевезено тілько єго тіло, похоронити на рідній Україні (1907 р.).

Драматична творчість І. Тобілевича [1]) починає ся з 1883 роком, підчас побуту на заслані в Новочеркаску. Тоді написав драму „Чабан“ („Бурлака“) заборонену цензурою і з того часу почав писати драми і комедії, що стали вельми цінним придбанєм українського театру. [2]) Всіх первотворів написав Карпенко-Карий вісімнайцять. Вони мають важне значінє не тілько для українського театру, але й високу літературну стійність і запевняють почесне місце в історії українського письменьства „першому нині майстрови на полі драматичної літератури“, як висловив ся др. Франко про Карпенка-Карого. Головна заслуга єго яко драматуга лежить в тім, що він перший порвав з етноґрафізмом в українській драмі, вийшов поза межі любовних і романтичних пригод, а звернув ся до суспільно-господарського і побутового житя українського народу в минувшині та в сучасности і обняв своїми творами ширші круги громадяньства висших і низших верств суспільних. Обдарований справдішним

---

[1]) Ще в 70-их роках написав він кілька оповідань, але з того появило ся печатно тілько одно п. з. „Новобранець“ в „Раді“ М. Старицького (1883). Крім того напечатав нарис із спомпнів „Наталка Полтавка“ в літер. збірнику в память Ол. Кониського 1903 р. і звіт про український театр на 1-ім всеросийськім зїзді драматичних діячів у Москві в „Трудахъ“ сего зїзду.

[2]) Збірне виданє творів вийшло вперше 1886 р. п. з. „Збирникъ драматычныхъ творивъ Ивана Карпенка-Карого“ (2 драми і 1 комедія); „Твори Ів. Тобілевича (Карпенка-Карого) видав В. Лукич 1897 у Львові (1 комедія і 4 драми): „Драмы и комедіи И. Тобилевича (Карпенка-Карого) Одесса, 1897, т. І. (3 драми: 2 комедії): т. II, 1903 р. (2 драми, 2 комедії); т. III. 1903 р. (1 комедія, 2. драми) т. IV. 1903 р. (1 комедія, 1 траґедія, 1 драма): т. V. 1905, з переднїм словом С. Єфремова (1 драма і 2 комедії). Окрім того виходили єго твори і перерібки окремими виданями.

драматичним талантом, добрим розумінєм психольоґічної правди і незвичайним хистом помічуваня житя, впровадив цілий ряд сьвіжих, нечуваних перед тим мотивів і невиданих доси ріжнородних суспільних постатий. Живими й яскравими красками живописує Карпенко-Карий безпросьвітність, некультурність і страшну темноту українського селяньства, здирство, визиск, єго обдурюванє й обманюванє, а також погоню за легкою наживою і забобонність. Але доволі слабий відгомін найшли сї характеристичні для сучасного становища українського народу явища, як суспільна нерівність, економічна журба і зубожінє.

Обсягом і предметом драматичної творчости Карпенка-Карого — се наше село, бідне, з тисячами злиднів, з хмарою темноти, що замрачує і душу і мозок українського селянина. В своїх творах живописує він хиже царство визиску і наживи і подає широку картину громадсько-суспільного розкладу серед ріжних верств українського народу. Але Карпенко не спинив ся на тих картинах громадсько-суспільного житя, а намагав ся пояснити ріжні психольоґічні питаня житєві, котрих основу творять також громадсько-суспільні відносини, одначе на тій основі виступають у него живі образи, типічно схоплені й індивідуально оброблені. Крім того маємо цілу низку історичних та історично-побутових творів, у котрих автор виходить з того погляду, що історія — се житє народу. Народне житє та суспільні відносини і тут творять основу драми, на котрій відбивають ся історичні події, виступають історичні постати яко діти свого часу й обставин. Він звертав ся також до історичної минувшини, а „Сава Чалий“ може найкрасший історичний твір українського театру.

Карпенко-Карий дивив ся на театр як на поважну громадську потребу і школу естетичного й народного вихованя, а свою діяльність на театральнім видні вважав вельми важною службою громадяньству. Яко драматичний мистець вибив ся Карпенко серед корифеїв українського театру на вершок мистецької умілости і був тут показною і саморідною постатю та виступав усе з яскраво зазначеною індивідуальностю, на театральнім видні він творив, а не наслідував. А так само яскраво і виразно виступає єго показна і саморідна постать сильною індивідуальностю в драма-

тичних писанях, в котрих він являє ся самостійним творцем, а не наслїдовником.

Карпенко опинив ся в такім становищі, в якім чоловік не має спромоги видобути ся з житєвих суперечностий, тому єго драматичні постати хитають ся то в той, то в сей бік, глядять щастя в житю та звичайно не находять, бо не мають рівноваги в своїй вдачі, бо недостача сеї рівноваги зруйнувала сей спокій, сей лад, який оден тілько може дати щастє на сьвіті. Тимто в творах Карпенка сей розлад у житю, що стає невблаганою перепоною до щастя, що й самого автора завів у пригоди житєвих суперечностий, є головною основою єго творів, котрі найкрасше пояснюють сей житєвий розлад. Вислїдом сего житєвого розладу буває безвиглядність і безнадійність, могила щастя. Отже навіть у комедіях проявляє ся сей безнадійний вислїд: нема житєвого ладу ладу між метою витиченою в житю, а придбанями того житя між потребами і домаганями, а вдоволенєм і заспокоєнєм тих потреб і домагань, між правами а обовязками — все і скрізь „суєта", як звичайно висловлює ся Іван Барилченко в комедії з тим наголовком. Длятого і в комедіях Карпенка проявляє ся та справдїшня самородна прикмета українського гумору, що крізь сьміх відчуваємо якийсь сум, що шуткуючи займає душу з глибока.

Першою єго пробою був оден з найкрасших драматичних творів „Чабан"(„Бурлака"), драма в 5-ох діях а за нею дальше слїдувала комедія в 5-и діях „Мартин Боруля", драми „Наймичка", „Безталанна" („Хто винен?") „Хазяїн", трагедія „Сава Чалий" і ин. Останними творами єго були комедії „Суєта" і „Житейське море", з котрим мала творити трильоґію ще третя комедія „У пристані", (одначе автор тілько обдумав її, але не вспів уже написати).

Драма »Бурлака« живописує важкий суспільний і полїтичний лад на Україні з єго нуждою, темнотою, здирством і самоволею та поганою господаркою громадських чинників. На сїй темній основі виступає по мистецьки зображена сьвітла постать Бурлаки так, що можна її поставити поруч із постатю »Миколи Джері« Чоловік непохитної рішучости і сильної вдачі, він стає сам до боротьби з тими темними силами. Яскравими красками живописана постать волосного старшини, сїльського »чиновника«, злодія громадського скарбу і хабарника«. Вельми живо зображена постать

писаря, »правої руки« і помічника старшини. Се справдішня мистецька постать, саморідна і природно живописана, найкрасше зображена зпоміж усіх витворених в українськім драматичнім письменьстві.

В драмі »Наймичка« (в 5 діях) зобразив Карпенко картину сучасного житя і розкрив у ній одну з найбільш болючих ран житевих, долю нещасної сироти Харитини, що нічого не знає ні про свій рід, ні про своє походжене. Безталанна страдальниця, наймичка Харитина, чутливої і ніжної вдачі, викликує щирі спочуваня і сумні образи многих страдальців, обездолених тими людьми, що не знають правди, а сьвідомо витворюють такий лад, де нема супочинку замученій, але красшими силами і змаганями вистаченій души. Автор стоїть непохитно на реальній основі зображуваної картини безборонних і тому всї постати, наймички Харитини й инші, вірні обставинам і мистецькій правді.

„Наймичка“ представляє замітний поступ у розвитку української драми. На широкій етноґрафічній основі, з цілою низкою чудових побутових картин, розвиває ся весь психічний процес, що викликує драматизм сего мистецького твору. Автор своєю творчостю зображує боротьбу побутових справ, настроїв і поглядів і се дає єму спромогу живописати картину народного житя, не покидаючи етноґрафічної царини і засобів народної творчости. Тим способом Карпенко, як і инші українські драматурги останних часів, обрабляє в драматичній формі засоби народної епічної творчости, на основі котрої розвинула ся українська белєтристика, не відступаючи від правдивого і вірного зображеня, питомого поетичній народній творчости. „Наймичка“ Карпенка-Карого являє ся одним з найкрасших виконань сеї задачі українських драматурґів.

Карпенко-Карий бачив, що „бідність, темнота і безпомічність гублять людий“, що в українськім селї роздроблює ся земля і воно тим способом пролєтаризує ся; тимто він яко поет хлїборобської працї ідеалїзує хлїборобську роботу, бо по єго думцї „кращого житя, як житя хлїбороба, не має на сьвітї“.

В драматичних картинах в 5 діях »Понад Дніпром« зображає запопадливу діяльність Мирона Серпокрила, селянського сина, з висшою аґрономічною осьвітою, як він з посьвятою бажає служити темному і обездоленому меншому братови-хлїборобови.

Мирон, хоч осьвічений чоловік, не вивисшає ся понад своїх темних земляків-хлїборобів і жертвує всї свої сили в їх користь. Суспільні змаганя манять єго до діяльности в сїльській громадї,

до орґанізації »спілки«, в котрій працює на рівні з иншими спільниками, мимо перепон з боку глитаїв і насьмішок противників. Він навіть женить ся з селянкою, а се особисте щастє ще зміцняє єго сили. Одначе наслїдком єго раної смерти спілка тратить свого основника.

Сї драматичні картини мають велике значінє яко взірці і гарні приклади тої любови для меншого брата, про котру Христос сказав: „Більше сеї любови ніхто не має, як що душу свою положить за другів своїх“. Гарна картина здійсненого хоч би в малім обсягу ідеалу правди, добра і братолюбія чоловіка до чоловіка, що вмів ще й инших підняти до того ідеалу, запише ся незатертими слїдами в серці і в умі видців і спонукає не одного до наслїдованя. Кожда картина оброблена по мистецьки і всї вони зливають ся в одну плястичну цїлість. Нема в драмі проголошуваня якихсь теорій і засновків, як се буває в деяких белєтристичних творах, але все те випливає з поступків і діл головної дієвої особи. Автор доторкує ся вельми бистро, проникливо і предметово пекучих питань про господарські спілки, про переселенє, про обопільну поруку, одначе при всїм тім не сї питаня, але високо мистецька постать Мирона, образ діяльної любови в користь ближних, надають творови суспільного значіня.

Драма »Безталанна« в 5 діях (спершу напечатана з наголовком »Хто винен?« виводить недібране що до вдачі подруже. Основою своєю нагадує вона реалїстичний твір Стеценка п. з. »Доля«, одначе мотив незгоди між невісткою і свекрухою є загально розповсюднений у народній поезії і є відгомоном звичайного в сїльськім житю явища.

Окрім суспільних тем основою творів Карпенка-Карого служили історичні події. В історичних драмах виступає він горячим українським народолюбцем і зображає боротьбу народу з єго історичними ворогами. З того обсягу маємо пять творів: „Що було — те мохом поросло“, драма в 5 діях, „Лиха іскра поле спалить — сама щезне“ (або „Сербин“), драма в 5 діях, „Бондарівна“, драма в 4 діях, „Сава Чалий“, трагедія в 5 діях і „Гандзя“, драма в 5 діях з часів руїни (1663—1687 р.).

Драми »Бондарівна« і »Лиха іскра поле спалить — сама щезне« — се мистецькі картини, написані вельми гарною і звучною мовою. Основою першої послужили Карпенкови на-

родні пісні про гарну бондарівну, котру застрілив женихливий староста »пан Каньовський« »срібною кулею«, коли не хотіла піддати ся єго забагам. Сю тему обробив уже в драматичній картині Федір Заревич у романтичнім напрямі, а Карпенко відступив від народного переказу і переніс сю подію на добу кріпосного права в другій половині XVIII ст., коли дідичі правобережної України знущали ся над крепаками. Замість Каньовського висунув автор на передове місце єго прибічника, шляхтича Герцля. В сім творі взагалі мало історичного живла́.

В драматичній поемі »Лиха іскра поле спалить — сама щезне« зображає Карпенко сина прогнаного й убитого Турками молдавського господаря, Юліяна, котрий з пімсти за турецькі наїзди став січовиком, щоби здійснити свою мрію, осягнути батьківський престіл навіть демонічним способом, бо він »родив ся на сьвіт князем і князем жить повинен«, а для престола »варт пролити річку крови«. А коли намір єго не вдав ся, пробив себе кинджалом. Мимо нелюдської, лихої, справді демонічної вдачі Юліян силою своєї несхитної волї викликує спочуваня видців. Недостача реальности в будові і подробицях є слабою стороною сего твору.

Траґедія в 5 діях »Сава Чалий« зображає події з доби гайдамаччини XVIII ст. на правобережній Україні і вяже ся з іменем знаменитого ватажка Сави Чалого. Основою твору єсть боротьба українського народу за свої суспільно-господарські і національно-релїґійні права з польським державним ладом. Головними дієвими особами трагедії являють ся »побратими« Сава Чалий і Гнат Голий, обидва незалякані лицарі-местники за народні страждання, борці за красшу долю України. Одначе оба ріжнять ся і вдачею і поглядами і змаганями. У Сави переважає холодний розум в обчисленю своїх і ворожих сил, погамоване зворушеня, поки можна буде успішно зміряти ся з ворогом. Гнат навпаки палає ненавистю і пімстою, в змаганю, »щоб усї були рівні« не зважає, що не наспів ще слушний час здійснити свою мрію. Він стає отаманом гайдамаків. Знївеченє надій Сави на реформи спричинило єго смерть на основі народного присуду. Твір сей задля мистецького викінченя належить до найефектовнїйших в українськім письменьстві.

Не менше, як творець драми з суспільно-господарською й історично-національною основою, визначив ся Карпенко-Карий яко комедіописець.

В комедіях бичує Карпенко хиби одиниць із ріжних верств суспільства, а найбільш з верстви середних селян-господарів, найкрасше єму відомої.

В комедії »Сто тисяч« (в 4-ох діях) зобразив він богатого мужика Калитку і єго змаганя до необмеженої наживи, що став жертвою обманьства.

Комедія історично-побутова »Чумаки« (в 4-ох діях) картає жадобу службп золотому телцеви і наставляє на праведні й щирі взаємини поміж людьми та безкористну любов. А поруч сеї ідеї, переведеної скрізь усей твір проявляє ся гадка, як страждання й недостатки ублагороднюють і поправляють людий.

В комедії »Хазяїн« (в 4-ох діях) зображає Карпенко, як капіталістичне хазяйство витискає останні соки з робітників, а инших гнобить на смерть. Успіх капіталу і праці основує ся на кривді й визиску. Між капіталом і працею, між хазяїном і робітниками непримирима і безвихідна пропасть. — Богатий хазяїн, міліонер, Терентій Пузир, всі думки звертає на »наживу«, а его житєвою метою »хазяйство або смерть«. Хоч має богато землї, все єму мало, »все бракує« землї. Він не знає ріжниці »що можна, а що не можна«, — »аби бариш, то все можна«, бо хазяйство — то війна, нікого не пощадú — горе побідженим. Для суспільних і громадських справ він зовсїм байдужний, а безплодність таких людий для рідного краю і народу гарно зобразив Карпенко словами Золотницького, родовитого богатого пана: »Ах ти нещасна, безводна хмара! І прожене тебе вітер над рідною землею і розвіє, не проливши і каплї цїлющої води на рідні ниви, де при таких хазяїнах засохне наука, поезія і благо народа«!

Ідейна і займава комедія (в 5 діях) »Розумний і дурень« зображає вельми траґічну картину боротьби двох братів — старшого, поганого користолюбця і лицеміра, котрого отець, уміло обманений, уважає єдино розумним, і молодшого — вельми чесного, щирого і праведного, котрий в очах засліпленого вітця являє ся дурнем.

»Мартин Боруля«, іронїчно-сатирична комедія в 5 діях, підіймає на глум сьмішне і безуспішне змагане гордовитого, богатого шляхтича того імени, добути собі дворяньство, але при тім автор иноді покидає напрям поважного зображування житя і не цурає ся способів, обчислених виключно на забаву видців.

Літературне становище І. Тобілевича. Се неперечно найвизначнійший драматичний український письменник. Він обновив українську сцену впровадженєм суспільно-побутової драми і комедії та збогатив своїми творами обмежені драматичні засоби українського театру. В них зачепив він так глибоко наше народне житє і дав такі мистецькі і вірні образи, що вони на довго остануть богатою скарбоною для дослїдників українського письменьства. Драматична творчість Карпенка була живою, реальною відбиткою житя українського народу, єго справ, настроїв, психіки і щирого обсягу єго вподобань. А хоч у своїх творах він доторкував ся инколи навіть старих тем, то й тоді давав усе щось свого, власного, своєрідного. Правда, що й єго твори не є ще

зовсім викінченими взірцями української драми, але ними довів він можливість і високу поучність справді народної драми, так що тепер не можна вже говорити, що у нас нема драми. Він досягнув у зазначених ним межах драматичної творчости справдішнього мистецтва, як ні оден з українських драматурґів і впровадив до української драми здоровий житєвий реалїзм. В історії українського театру Карпенко був сьвітлим явищем ідейного і цілком сьвідомого національного митця-драматурґа і тому єго імя остане незатертими буквами записане в історії української національної культури.

35. Національне відроджене надпрутської України (Буковини). Йосиф Федькович і братя Воробкевичі. („Буковинська Трійця").

У вельми трудних обставинах находила ся надпрутська Україна ще й тоді, коли в инших українських землях пробудило ся й розвивало національне житє. Хоч до 1849 р. [1]) була вона злучена з наддністрянською Україною, не зворухнули її з вікового просоня анї змаганя галицької „Руської Трійці", анї подув „весни народів" не викликав познак хоч би такого умового й національного житя, яке проявило ся в наддністрянській Україні. Навіть нова конституція і свобода в 1861 р. не вспіла розбудити там виразної національної сьвідомости, хоч би тільки посеред буковинської інтеліґенції, щоби вона допомогла народови ступити на певну дорогу національного розвитку і поступу. Буковинсько-українська інтеліґенція ще цілу четвертину столїтя під перемогою німецького й волоського впливу глядїла сеї дороги і блукала манівцями „обєдинительних змагань", для котрих помостом мала служити церковщина. Треба було ще чвертьвікової праці перших щиро народних поетів надпрутської України Федьковича і Данила Млаки (Ізидора Воробкевича), розпочатої на наддністрянській літературній ниві (до котрої небавом пристав ще й Григорій Воробкевич з прибраним іменем Наума Шрама), а попри те ще й просьвітно-культурної роботи галицьких переселенців на Буковині (як проф. Ігнатій Онишкевич, д-р Степан Смаль

[1]) До 4-го марця 1849 р.

Стоцький і ин.), щоби між тамошньою інтелїґенцією розбудити національну сьвідомість та вивести її з обєдинительної блуканини на праву дорогу. Твори сих поетів уже в початках 60-их рр. пособляли розвиткови живого письменського руху та будили народне житє в ширших верствах українського наддністрянського суспільства і звернули на себе увагу Придніпряньщини [1]), поки своїх поетів вспіла зрозуміти й оцінити їх рідна надпрутська Україна.

Йосиф Юрій Гординський-Федькович ур. 8 серпня 1834 р. в Сторонції-Путилові, на буковинськім Підгірю, в осередку Гуцульщини. Отець єго походив із спольщеної т. зв. ходачкової шляхти із села Гординї в Самбірщині і писав ся Адальберт Гординський де Федькович. Він оженив ся із заможною вдовою по православнім сьвященику, що з першого подружа мала троє дітий. З другого подружа зроджений син був охрещений у латинськім обрядї на імя Йосиф Домінік, одначе він виростав під опікою матери і природженої сестри Марійки, котрі були православної віри. Дома говорили вони тілько українською мовою, а сестра Марійка гарно сьпівала і навчила малого братчика чимало сьпіванок і казок. Вона визначала ся глибокою душею і ніжним чутєм, а єї чутливе серце мало великий вплив на Йосифа. Отець Йосифа, мандатор у Довгопільськім околї, хоч дбав про дітий, поводив ся з ними строго, бо пáсинок Іван був дуже буйний, тай Йосиф, великий пестїй матери, зовсїм не був із тихих і слухняних дітий. А що отець Йосифа і з матїрю поводив ся не зовсїм людяно, він уже змалку не злюбив вітця та перегодом навіть зненавидів і обминав єго.

Спершу Йосиф доходив учити ся до домашнього учителя в сусїднім селї [2]) і перейшов добре підготовленим до низшої реальної школи в Чернівцях, де добре вчив ся. На сьвята і вакації мав нагоду в Путилові пізнати народний побут. Скінчивши низшу реальну школу, вибрав ся з братом Іваном на Молдаву, глядїти собі прожитку і там найшов щирого приятеля і порадника, німецького митця-живо-

---

[1]) Повісті Осипа Федьковича, з переднім словом про галицько-руське письменьство Мих. Драгоманова. Кіевъ 1876.

[2]) У протоєрея Ганїцького, стрийного брата матери.

писця Роткеля. Сей замітив у 17-літного хлопця поважний погляд на житє, велику охоту до науки, талант, та бистре розуміне, але при тім велику нервовість і вражливість. Роткель піднимав у гору духа талановитого молодця, зазнайомив єго з німецькою мовою і літературою (а також з французькою мовою) і чимало допоміг єму до висшої осьвіти. Тоді вже почав Федькович писати поезії німецькою мовою.

За принукою вітця вступив Федькович до війська [1]), в котрім провів найкрасший час (більш 10 літ) молодости, переважно на чужині, і се було жерелом єго невдоволеня з житя, але при тім і значної частини єго творів. Свобідні від служби хвилї проводив він найрадше в товаристві вояків-краян, учив їх, сьпівав їм пісні, оповідав казки. Се була Федьковичева школа, з котрої він виніс демократичний сьвітогляд і любов народу, а се було також жерело недовіря до всяких „старших", зовсїм чужих людий для сих вояків. Вояки-краяни пригорнули зразу Федьковича до свого простого, щирого серця ще тоді, коли він був рівний з ними, а він відносив ся з недовірєм та жалем до батька і всякої старшини.

З нагоди австрийсько-італїйської війни поставлено Федьковича поручником і весною 1859 р. вислано з єго полком через Відень, Трієст і Венецію до Льомбардії, де написав першу думку „Нічлїг" українською мовою в таборі під Касано (імовірно 31 мая 1859 р. [2]). Навіяна вона тривогою:

»Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці йимуть сьвітити«.

(Руска Письм. XI. 1. 42.)

По війнї вернув Федькович до Черновець [3]), але хоч там єго отець тоді проживав, не сходив ся з ним. Наспів

---

[1]) 1-го листопада 1852 р. і перебував у Чернівцях. З весною 1853 р. здав Федькович кадетський іспит і пішов із своїм полком до Семигороду, а у вересні 1854 р. прийшов із своїм баталїоном до Черновець, але вже лїтом 1855 знов був у Семигородї.

[2]) Федькович не брав участи в боях в Італїї.

[3]) в серпні 1859 р.

тодї час єго лїтературної творчости, коли він під впливом знакомих і приятелїв почув у собі національну сьвідомість свого таланту. Тодї пізнав ся Федькович з професором ґімназії, нїмецьким поетом Найбавером, котрий здобув великий вплив на него, а крім того з галицькими студентами Антоном Кобилянським і Константином Горбалем, що проживали в Чернівцях. Найбавер, вельми осьвічений чоловік, голосний свого часу імпровізатор, умів пізнати й оцінити справдїшнїй поетичний талант Федьковича. Між ними скоро завязала ся щира приязнь. Федькович читав Найбаверови свої нїмецькі поезії, написані в Молдаві, а сей заявив єму, що в лїрицї може міряти ся з кождим нїмецьким поетом і запросив єго до участи в нїмецькій часописи „Bukowina“, котру небавом (в 1862 р.) став видавати. Найбавер, читаючи Федьковичеві переклади українських народних дум, зазначив, що не може налюбувати ся особливою вонию української поезії і бажав нїмецький нарід печатанєм Федьковичевих поезій та пересьпівів познакомити з чудесною народною українською поезією. Найбавер впрсвадив Федьковича до деяких поважних домів, між иншими до вдови по уряднику Марошанї, з котрої донькою Емілією навязали ся любовні взаємини [1]) Федьковича, що відбили ся значним впливом на єго поетичній творчости. [2]) В домі панї Марошанї зазнайомив ся Федькович з А. Кобилянським, відтак з К. Горбалем і щиродемократичні погляди сих студентів довели до справдїшньої приязни з Федьковичем. Вони навчили єго скорописи, давали єму українські книжки (Кулїшеву „Хату“, Шевченкового „Кобзаря“, Максимовича „Укр. народ. пісні, Збірники Вацлава з Олеська і Жеготи Павлї і т. п. і заохочували писати поезії рідною мовою. Нагода до сего лучила ся, коли А. Кобилянський з приводу появи перших чисел видаваної Б. А. Дїдицьким часописи „Слово“ напечатав брошуру п. з. „Slovo na slovo do redaktora „Slova“,

---

[1]) Любов ся показала ся безнадійною, бо не було вимаганої для подружа з офіцером кавциї.

[2]) Ся безнадійність любови виявила ся у вірші „До неї“, а також у нїмецьких поезіях „An Emilie“ і „Die Rose und der Schütz“ (Марошанка і Федькович) (гл. „Am Tscheremusch!“ Gedichte eines Uzulen Czernowitz 1882), написаних пізною осеню 1860 р., коли Федькович лагодив ся відходити до Семигороду.

(в марті 1861 р.), в котрих помістив 16 поезій Федьковича (написаних з кінцем 1860 або з початком 1861 р.), а з тим почала ся дійсна літературна єго творчість. Після того Федькович відійшов із своїм полком до Семигороду і був приневолений розлучити ся із черновецькими приятелями; всеж таки оставав у щирій дружбі і переписці, особливо з Горбалем. Туга „за своїми горами, повними пісні і барвінку“, за своїми людьми, і взагалі за рідним краєм, доводила Федьковича на чужині до глибокого смутку. До тогож він занедужав, та ще й військова служба причиняла єму чимало горя. На чужині пробудила ся єго творча сила і з єго душі зароїли ся пісні та думи, назнаменовані справдішним поетичним вітхненєм. На запросини Б. А. Дідицького післав Федькович деякі твори редакції „Слова“, котрі Дідицький оповістив з приміткою, що вони „йдуть в заводи з утворами найлучших наших поетів“, а відтак більшу прислану збірку видав п. з. „Поезіи Іосифа Федьковича Львôвъ 1862 р.“ з автобіографією поета і своїм переднім словом, що звеличило Федьковича майже на рівні із Шевченком, рознесло широко імя молодого поета та зробило єго вельми популярним. Федьковичем зацікавила ся живо молода українська громада, що горнула ся у Львові коло „Вечерниць“ і приєднала єго поміч для сеї часописи. З ним переписували ся часто єї члени Горбаль і Танячкевич, притім звернули єго талант на нове для него поле — повість і саме тоді появила ся у „Вечерницях“ перша єго повість „Люба́-згуба“.[1]) Під конець 1862 р. Федькович тяжко занедужав у Семигороді, а хоч щасливо перебув сю недугу, звільнив ся з війська і вернув на Буковину, де приняв православну віру й імя Юрія, та писав ся з того часу Юрієм Федьковичем. Крім того перебрав ся він по гуцульськи, але що в урядових кругах се декого разило, волів він (з кінцем 1868 р.) зречи ся офіцерського стану, як покинути гуцульський сердак.

По 14-літній вандрівці сьвітами поселив ся Федькович від березоля 1863 р. в рідній хаті у матери в Путилові, на тім Підгірю, котре він такими гарними красками живопи-

---

[1]) видана також окремо в 1863 р. коштом українських семинаристів.

сував у своїх творах. Господарством мало що займав ся, навіть по смерти матери (1864 р.), жив сердешно з Гуцулами, ходив по храмах і гулянях, і в себе дома провадив житє, як звичайний Гуцул-селянин, учив дітий знайомих урядників [1]) німецької і французької мови та трудив ся на літературній ниві. Окрім того протягом кількох літ Федькович заступав вельми горячо й уміло сервітутові справи Гуцулів, та хоч не був правником, виєднав кільканайцятьом громадам признанє належних їм лісів та пасовиск. Після вороту до Путилова задумав Федькович одружити ся із сиротою по сьвященику. [2]) Але із сего сватаня нічого не вийшло, чим він зажурив ся, бо бачив особливо по смерти матери, що не зможе сам вести гаразд господарства. Тому загадав сватати иншу попадянку, котрій присьвятив „Дві пісні рожеві. Моєму кохану на поклін“ (Чернівці 1865 р. [3]) Але й сим разом не поталанило Федьковичеви. Сі три невдачі викликали в єго души такий трагічний погляд на любов, що він у своїх творах майже ніколи не писав про щасливу любов, бо в єго уяві була „люба́ — згуба“. Він відчував своїм вельми чутливим серцем, сі невдачі тяжше, як можна будо думати. Се розчарованє між иншими підкопало поетову віру в сьвіт та людий і ще більше поглибило єго і так замолоду вкорінений зневірливий настрій, та довело до погляду, що „так єму було в зорях написано“.

В своїм ріднім селї здобув собі Федькович велике довірє Гуцулів, котрі вибрали єго двірником (начальником громади) Сторонця-Путилова. Уряд сей виконував він вельми справедливо, розумно і дбало, але притім не залишив письменської праці. Навпаки нахил до навчаня молодежи і розумінє потреб народу навели єго на думку, подбати про пригідні книжки для народних шкіл. Він зладив передовсїм

---

[1]) У начальника повіту і начальника суду. В 1864 р. військова управа перенесла єго в тривкий стан спочинку, але хоч мав він хату й своє господарство, єго пенсійка ледво могла вистарчити на скромний господарський прожиток.

[2]) Юлія Діяконович, донька сьвященика в сусїднім селї Сергіях.

[3]) Се була донька о. Волянського з Тюдева, котрій він присьвятив сю саму казочку про рожу і стрільця, яку свого часу вписав в альбом Е. Марошанції.

буквар для народних шкіл живою народною мовою (1866 р.). Одначе православна черновецька консисторія не приняла єго задля фонетичної правописи, як і в два роки опісля галицька рада шкільна кр., коли Федькович не хотів згодити ся на вимагані нею зміни.[1]) Але педагоґічний хист Федьковича здобув собі признанє, бо в серпні 1869 р. міністерство просьвіти іменувало єго шкільним інспектором на вижницькій повіт, а віденський наклад шкільних книжок видав єго „Співаник“ для народних шкіл. Новий сей уряд сповняв Федькович вельми уміло і своїми влучними поміченями й розпорядками в шкільних та педаґоґічних справах виявляв не тільки основну знаємість педагоґії й методики, але й випереджував у дечім видавані опісля розпорядки міністерства просьвіти. Одначе по двох роках сумлінного й запопадливого урядованя знеохотив ся Федькович, зрік ся 1872 р. інспекторства та виїхав до Львова, до котрого здавна манило єго бажанє, зажити посеред громади осьвічених, народолюбивих людий. Товариство „Просьвіта“ поручило єму видаванє популярних книжечок, а „Руській Бесідї“ мав він достарчати для народного театру ориґінальних і перекладних драматичних творів. Але свободолюбива і поетична душа Федьковича не могла навикнути до формальних вимог і бюрократичного духа, що проявляв ся в сих товариствах і він нерадо піддавав ся авторитетови столичних критиків та не хотів почувати себе, „як ученик перед панами-професорами“. Львівські громадяни не помічували не розуміли вроджених прикмет поета, єго схибленого вірою в зьвіздочотство ума і містичного настрою. Марну визначену єму винагороду за літературну і просьвітну роботу відчував він неначеб „ласку“, а се болючо діймало гордого Гуцула та відтручувало від громади так, що він став її обминати. Після піврічного побуту покинув він Львів та вернув огірчений до Путилова (в жовтні 1873 р.). Ще перед виїздом зі Львова відвідав Федьковича М. Драгоманів і висловив замітний погляд про него: „Федькович видав ся менї капіталом, котрий і сам себе не вміє вжити як слід, і ті, що навкола єго, не вміють“. Заходами Драгома-

[1]) Федькович мав думку опісля зладити инші книжки для народних шкіл і тим способом живою народною мовою причинити ся до підйому просьвіти, одначе залишив се після невдачі з букварем.

нова вибрало Федьковича „Императорское географическое общество“ членом і се підняло знов єго духа із зневірливого настрою. Правда, не виконав він обіцянки даної Драгоманову, описати Гуцульщину, одначе за час трилїтного побуту в Путилові знов забрав ся пильно до лїтературної праці, а коли Драгоманів у друге відвідав єго вже в Путилові (1875), помітив, що талант єго марнував ся. Смерть батька, що записав єму свій дім у Чернівцях, висвободила поета із самоти в Путилові і дала спромогу перенести ся до Черновець, де він поселив ся в унаслїдованім по вітцю домі в середмістю (1876 р.). Тут відвідав він Ізидора Воробкевича. Про сї відвідини І. Воробкевич написав Ол. Барвінському отсї знаменні поміченя: „Нинї посїтив мене в перший раз Юрій Федькович, по гуцульськи одїтий, в окулярах і соломянім крисаку. Здоровий, плечистий і гарний чоловік, лиш тихий і задумчивий; здаєть ся, що велика тяж єму серце давить. Єго, так менї здаєть ся, не тїшить нї сонце, нї луна, нї днина і ніч, єму все однаково, і слова тяжко з него почути. Дивував ся я, ци то сей Федькович, котрий нераз так горяче писав, котрий щирим руським словом нас кормив і огрівав. Він містичний чоловік, в єго близькости якось одному unheimlich стає. — Просив я єго, щоби нас спомагав [1]), щоби сильно ще забренїв у свою ліру, на що він менї відповів, що нема для кого писати, нема читателїв“.

Велика вийшла шкода для дальшого розвитку Федьковичевого таланту, що Воробкевич, пригноблений власними клопотами, не відвідав Федьковича і з ним не сходив ся саме тодї, коли Федькович потребував щирого, доброго і прихильного приятеля. Та при всїм тім Федькович дав Воробкевичеви перероблeного „Довбуша“ для „Руської Хати“ і післав збірку поезій п. з. „Дикі думи“ із заміткою, що всї сї поезії „становя одну цїлість, неначе поетичну автобіографію“.

Мало що не десять лїт жив Федькович самотою без товариства осьвічених людий спершу в домі свого покійного вітця і займав ся зьвіздочотством, а єго книгозбірня

---

[1]) Саме тодї І. Воробкевич займав ся з Ол. Барвінським виданєм альманаха „Руська Хата“ і запросив Федьковича до участи в сїм виданю.

стає доказом, як пильно розсліджував він зьвіздочотство Єгиптян, Індів і инших старинних народів та „читав у зорях“. Опісля продав він сей дім, подарував путилівське майно свому наймитови, поселив ся в закупленім за містом дімку і в хоробливім містичнім настрою та хоробливих навичках товаришував тілько з передміщанами і ремісниками. Із сего товариства видобули єго черновецькі народовці, дали єму хату в „Руській Бесїдї“ і втягнули до участи в часописи ним заснованій п. з. „Буковина“ (1884) та в „Бібліотецї для молодежи“, для котрої Федькович писав повістки і поезії. Се підняло на хвилю Федьковича із духового занепаду й оживило єго духа. Ювілейний обхід 25-лїтної лїтературної творчости Федьковича, устроєний черновецькими народовцями (1886 р.), підбадьорив єго до лїтературної працї, котрої він не кидав до останку, одначе се був останнїй відблиск погасаючого житя, котрому положила конець несподївана смерть (11 н. ст. сїчня 1888 р.).

Характеристика поетичної творчости Ю. Федьковича. Лїтературна творчість Федьковича починає ся з 1861-им роком (поетичні складаня в брошурі „Slovo na Slovo“). Окремим виданєм появили ся вперше „Поезіи Іосифа Федьковича“. Ч. І. Львовъ, де поміщене „Слово одъ Издателя“ Б. А. Дідицького. Поруч саморідних творів поетичних, переважно лїричних, написаних підчас побуту в Семигородї в часї тяжкого душевного пригнобленя Федьковича, поміщені там також пересьпіви з Улянда, Гетого і Шілєра. Перші твори Федьковича — се „жовнярські думи“, спомини з вояцького житя, пережитого самим поетом, зложені ладом і розміром народних пісень, з котрих він брав і зміст і форму, хоч се не збавляло їх самостійности. Дванайцятилїтна в тих часах військова служба відривала молодого хлопця зпоміж родинного середовища, з рідного краю, і кидала в зовсїм відмінні обставини на чужинї, поміж людий чужих мовою і вдачею, відбирала єму свободу і все, чим гарне людське житє. Тимто така нагальна переміна всїх житєвих обставин викликувала в уяві новобранця сумні образи, тугу і бановавє за родиною й рідним краєм, за змарнованим житєм, тужливий і розпучливий настрій. Усї ті почуваня живописував Федькович у „жовнярських думах“ та-

кими яскравими красками, що до глибини зворушують кожде серце.

»Сьвятий вечер« викликує в души новобранця таку тугу, що єму »серце мліє«, переносить єго в уяві в рідну хату, до неньки старенької, »що там зима тяженькая, а їй студено« —

»Нема. нема єї кому
Врубати дрівець,
Бо їй синок, оден в дому.
Цісарський стрілець«.

І схопив ся як поломінь,
Полетїв як птак,
А вітер з ним не йде в догін,
Бо годї му так:

Бо він летить до матоньки
Старої домів,
Дрівець єї врубатоньки,
Би хатку нагрів. (Руска Письм. XX. 1. 36).

Туга і розпука доводить новобранця до самовбійства. Поставлений »на шельваху в цісарськім дворі« рекрут »на хвильку заснув« »та й снить ся му, що ходить десь по синій горі«, »і був би він богато ще снив«, але »дзвін на Стефанї« будить єго:

»Утер собі і личенько,
Утер си і ґвер...
Кров точить ся по мармурі
А жовняр умер«. (ib. 35.)

Смерть вояка (»Трупарня«) живописана з великим реалїзмом. »В шпитали на подвірю жовняр варту ходить«, »в трупарни жовняр на смерть спочиває«, »під голов му цегла і одна і друга«, а шельвах скрізь вікно на него споглядає, бо нїби плач голубки по трупарни чує і бачить:

»Сидя діточок двоє, видко, сиротинї.
Головков бють до лави, аж ослони синї.
А з тими діточками повдовіла мати.
Хиляє бідну голов, нїби хоче спати.
Нї плаче, нї голосить, бо — відай не може:
Лиш часом. часом йойкне: »Боже милий, Боже!«
(ib. 53—54.)

Такий сам реалїстичний образ смерти вояка-сироти виводить поет »В церкві«:

»Молод жовняр в домовинї мертвий спочиває.
Нї сестричка не голосить, ненька не вмлїває,
Лиш там сьвічка воском плаче, а за нев — ікони.
А сьвященик вийшов з книжков, над мерцем голосить,
І послїдне цїлобзанє сиротинї просить.
Но нїхто 'го не цюлює і нїхто не буде.
Прибивають чорне віко, сьвічка спала. клїє.
Нї сестричка не голосить, ненечка не млїє.
Вшак то жовняр. сиротина. хто тужити буде«? (ib. 34.)

Хоч в сих творах проявляє ся головно сумовитий і журливий настрій самого Федьковича, котрий не любив війська, що викликувало „тілько болю, тілько нуждованя“ в єго вельми чутливім серцю, то треба таки признати, що сї погляди на жовнярську долю вичитав поет у души народу і переняв ті настрої сумовиті та журливі, котрі так гармонійно зливали ся з єго власними почуванями.

Та хоч Федькович підчас австрийсько-італійської війни не брав участи в боях, відчував він той глибокий жаль і важку тугу вояків, що йшли на боєвище й трупом поле крили, тому так живо і правдиво висьпівав їх тривогу в думках і сьпіванках „У Вероні“, „Товариші“, „Під Маджентов“, „Під Кастанедолев“ і ин.

Вмираючий у Вероні вояк просить свого »кампрата-брата«:

»А як я, братчику, вже загину,
Витеши ми трумну-домовину,
Та помалюй доокола,
Зложи в ню брата, як сокола«.

Відтак просить єго, взяти »листи намальовані«,

»Та озьмеш перо білесенькоє,
Там озьмеш писати, порошити,
Словечками ворошити,
А сльозами посипати,
Ліпити обручков.
Щоби знала мати,
Що твоєв то ручков.
Щоби знала моя ненька,
Що лекше конати,
Як є ручка вірнесенька
Листок написати«. (ib. 104.)

Тяжка, як Федьковичеви здавало ся, безвихідна недуга в Семигородї, „перепалила“, як він висловив ся, „єго серце“ і скріпила ще більше той сумовитий настрій у написаних тоді творах „Сонні мари“, „Пречиста Діво, радуй ся, Маріє!“, „Як я, братя, раз сконаю“ й ин.

В поемі »Сонні мари« (ib. 47.), навіяній споминами про Венецію, стає перед ним в уяві єго мати, до котрої він промавляє по довгій блуканинї по ріжних краях:

...»нинї повертаю
Назад в Підгірє, знов до свого краю,
»Щоб тут хоч свою голову зложити«

розмальовує чудовими красками сю країну, на котрої згадку ви-

ринають в его уяві всї з нею звязані події про Довбуша, его могилу, его »брата« Івана, про першу любов поета (»До неї) ітп.

При всім тім сумовитім настрою, що вилив ся такими гарними і високо-ліричними думками і сьпіванками, на хвилину, неначе ясний, соняшний промінь, блиснула також весела, погідна думка в творах „Стрілецька пригода", в поемі „Воля не бранка: „Панна та й Циганка", що відносить ся також до першої его любови (Е. Марошанки).

Окрім творів, в котрих Федькович висьпівав „жовнярську долю", тим самим пережиту і его „камратами-братами", виявив він також сьвідомість свого послаництва в народі, розумінє своєї „сьпівацької долї" в творах звернених „До руського Боянства", „Сьпівацька добраніч на скін Т. Шевченка", „До нашого батька Могильницького".

Він зголошує ся до сего »руського боянства«, »почувши в своїх грудех пісні силу Божу«, щоби сьпівати, »що Підгірє дїє«, »як тамки раз бувало, як колись там буде«, »як там ся щасте, доля, слава, радість дружить«. Хоч тоді мало що знав про Шевченка й его твори, відкликує ся до него:

»Спиж ти, руський соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробужу" (ib. 32)

і уявляє собі, що він займе его місце.

Скоро лише Федькович підняв ся із своєї тяжкої недуги, розвивав ся бистро его поетичний талант. Правда, він тужить все ще за матерю, за горами і рідним краєм, нарікає на страчені літа, натякає про смерть і могилу, але при всім тім більші твори, як „Новобранчик", присьвячений К. Горбалеви (1862 р.), перероблений в більшу поему „Дезертир" (1868 р.), „Лукьян Кобилиця" (1862 р.), а навіть дрібні твори, як „Окрушки" й ин., є певним доказом значного зросту поетичного таланту Федьковича. В них ще яскравійше виступає поет проти мілїтаризму, що так важко відбиває ся на долї народу, виявляє вельми різко своє завзяте проти народних гнобителів, зачіпає сьміло суспільно-політичні питаня („Л. Кобилиця"), що ворушили тоді Буковиною так, що спершу не могли сї твори задля цензурних трудностий появитись печатно в цїлости. Але

тоді вже почав Федькович дуже пильно розчитувати ся в Шевченковім „Кобзарі“ (в другій половині 1862 р.) і, як він сам висловив ся, геній Шевченка пригнобив і заполонив єго зовсім, так що вже в згаданих у горі поемах стрічаємо ся з могутним відгомоном Тарасової музи. В пізнійших творах („Мертвець“ — нагадує „Катерину“ і „Тополю“, „Городенчук“ — Перебендю, „Шипітські берези“ — „Тополю“ і т. и.) під конець 60-их і в 70-их ще більше піддав ся Федькович впливови Шевченка, так що вони являли ся неначеб пересьпівами творів і повторюванєм цілих зворотів і образів Шевченкових. Одначе й у сих навіть творах зберіг він подекуди свою саморідність.

В дрібних віршах (н. пр. Окрушки) стрічаємо чудові лїричні або описові місця, націховані ясностю, прозоростю і гармонією (н. пр. »Рожа« 1872):

»В неділеньку вранці
Ідуть новобранці,
А мій милий чорнобривий
У білій катанці.
»Чекай, милий хлопче,
Най припну ти рожу!«
— »Не чекаю, серце моє,
Чекати не можу,
Бо ті твої рожі
Сльозою зрошені!...
Виповідав ми тарабанчик,
Що ми розлучені.
Але як убють мня,
Коби посадили
Ту червону твою рожу
На моїй могилї.
Та рожа прийметь ся,
Мая розцвитеть ся, —
Під зеленов муравою
Серце стрепенеть ся«.
(ib. 297.).

Так само з дивною силою блиснув поетичний хист Федьковича в поемі »На смерть званого брата Михайла Дутчака« (1867—1868).

Коли в перших своїх творах Федькович не виходив поза обсяг свого Путилівського раю, чудового Підгіря, та поза обсяг „касарні“ і звязаної з нею „жовнярської долї“, то опісля обнимає він своїм сьвітоглядом усю Україну, стає за правду і волю всего українського народу.

А всеж таки, хоч Федькович своїм чутливим і ніжним серцем обіймав усю Україну, линув він своїми думками до тих чарівних гуцульських переказів, з котрих перед єго уявою виринала могутна постать гуцульського ватажка Олекси Довбуша і горячим бажанєм поета за весь час літературної творчости було, звеличити сего гуцульського героя. Вже в першім виданю поезій Федьковича (1862 р.) появляє ся поема „Довбуш“ і тоді вже мав він плян драми гото-

вий, написав відтак єго житє і сьпіванку про него, та в 1869 році напечатав у „Правдї“ дві перші дії з „дивоглядії“ „Довбуш“, в котрій вивів на виднó єго батька Василя; на останку в „Руській Хатї“ оповістив „трагедію в 5 дїях“ (також окремо, з переднім словом), в котрій являє ся головним героєм Олекса Довбуш. З епічних замітний твір „Празник у Таковї“ (боротьба Сербів за волю в 1815 р.) і „Киртчалї“ (зрадник у змаганях Болгар до визволеня з турецького ярма).

Любов є найважнїйшою понукою в сїй трагедії. як взагалї є се перше і найгорячійше чутє, від котрого мякне серце гордого Гуцула, мовби віск від огню, але запалює ся і вибухає кровавою місто́ю, що розриває зсї перепони, як порох від вкиненої в нього іскри. І в житю Федьковича важну і сумну в наслїдках ролю грала любов. Згадані в горі три невдачі в єго сватаню і змаганях до подружа настроїли єго трагічним поглядом на любов, та навіяли єго душу тим містицизмом і тою зневірою. що завели єго у нетрі зьвіздочотства і пропасть хоробливих житєвих навичок, що не остало без шкідного впливу і на поетичну творчість, передусїм у »Довбушї«. Олекса Довбуш, опанований якимсь дивним фатум, »чорною долею. чорним ангелом«, як Гетівський Фавст Мефістом. любить ся по черзї в Гуцульцї Дзвінцї, в донцї старого Моргана, демонїчній Циганцї Цорі і в гуцульській княгинї Наталії. не сьвідомий сего, що се мають бути єго сестри — доводить людий до смерти, на останку і сам гине і тільки тодї дізнає ся, що він сестри любив.

В уяві Федьковича був Довбуш представником ідеї свободи на Гуцульщинї і тому поет вистачив єго всїма прикметами лицарськими, а щоби єму надати значінє історичної постати, видвигнув єго в сю далеку давнину мітичну, коли Гуцули покланяли ся ще поганським божищам. Цїлі роки запопадливої працї вложив Федькович, щоби сей твір, „може й остатну лепту“ дати свому „любому та убожественному руському народови“, як він писав І. Воробкевичеви.

Крім »Довбуша« написав Федькович драматичну однодїєву іграшку »Так вам треба!« і перелицював Шекспірову комедію »Приборкана гоструха«[1]) п. з. »Як козам роги виправляють«, обидві непригідні для театральних вистав задля пересадного комізму. Пізнїйша перерібка іграшки »Так вам треба!« п. з. »Сватанє на гостинцї« вийшла ще слабша. В 5-дїєвій мельодрамі »Керманич або Стрілений хрест« живо-

[1]) Такий наголовок дав П. Кулїш свому перекладови Шекспірової комедії.

писує поет з мистецьким хистом житє Гуцулів знад Черемоша, а виведені на видно дієві особи нагадують відомі з єго повістий постати. але вони поставлені тут ще з більшим оживленєм. Тимто сему творови належить ся одно з красних місць у драматичнім українськім письменьстві. — Фрашку дводієву »Запечатаний двірник« перетворив Федькович свобідно з німецького твору Е. Раупаха і приладив уміло для українського театру. — Федькович зладив також переклади Шекспірових траґедій »Гамлет« і »Макбет« на основі німецьких перекладів і переклад траґедії Р. Ґотшаля »Мазепа«.

Жаль Федьковича до українського суспільства задля рівнодушности до єго творів довів до того, що поет після пересланя Воробкевичеви „Довбуша" майже 8 літ не відзивав ся [1]) печатно, але віддав єму „Дикі думи", котрі з 1877 роком почали появляти ся в „Правді" і в „Ділї". Сї „Дикі думи — думав Гуцул-Невір", як він себе назвав, підписуючи сю „неначе поетичну автобіоґрафію", справдішню окрасу єго поетичної творчости.

Сей Гуцул-Невір — то Марко, котрого треба вважати самим Федьковичем. Лиха »доля з торбами« судила єму бути кобзарем. А що не було кому зладити єго кобзу »на давний стрій«, довело ся єму сьпівати »на новий стрій«. Одужавши з тяжкої недуги, бажав сьпівати давним ладом. але нещаслива любов затроїла єму житє, бо нема справдішньої любови. тілько зрада, а як і є любов, то з колючками, неначе рожа. Тілько в іранській казцї (»Рожа«) царівна справді любила простого стрільця. Але любка Марка-кобзаря не хоче слухати сеї казки і тому він не може видужати. хоч уже відчуває пільгу. Він згадує нещасні любовні події, як у Шипотї сестра сестру отруїла (»Шипітські березп«), бо обі полюбили одного і стали березами.

Він оповідає, як Циганка отруїла і себе і леґіня, що думав з иншою одружити ся, як за якимсь керманичем, що потонув у Черемоши, кинула ся дївчина в плесо ріки. З тої недуги, в котрій насували ся привиди сумної і нещасної любови, очуняв Марко і бажає трудити ся для України, де Тарасова пісня збудила нарід до житя, хоч і там не гаразд. Марко не запродасть »кремельським каганам« (московським царям) свою душу. Тимчасом желїзний король (цар) сльозами умиту царівну (Україну) уводить на ланцусї у сьвітлицю і велить їй »присягати на желїзну книгу« (мабуть указ з 1876 р.). Чорні косарі (московські попи) »косять людські души« і »змітують в стоги«. Тимто Марко-кобзар вертає в свої гори, бо й на Буковинї люди забули, якої вони матери дїти, і там не находить він відради та йде в сьвіт над Дунай, де колись Серби

[1]) Видав тілько 1882 р. в Чернівцях „Am Tscheremusch. Gedichte eines Uzulen", прихильно повитані німецькою критикою.

за Милоша Обреновича скинули турецьке ярмо, а тепер (1876 р.) знов там заносить ся на бурю. І тут кобзар Марко стрічає зраду в любови. Визволив Серб Туркиню з неволї, полюбив її, а »в'на се з Греком полюбилась« і він їх обоє зарізав. А що над Дунаєм сумно, вертає Марко в гори, хоч і в Гуцулів нема щастя. Богацький син застрілив ся, бо полюбив бідну дївчину, з котрою не позволив батько й »кумки із свашками« єму одружити ся. Треба отже ждати, поки збудить ся король-Гуцул, що вмішав ся в бій з богами і за кару спить у Сокільськім, коли ж збудить ся, то й поможе завязати Січ на Чорногорі. Та поки що гинуть керманичі у Черемоші, сокирники по лісах, вояки стріляють ся з туги за рідним краєм. Кобзарська зоря блудить на небеснім лукоморі і розсипалась на мак. Байдужність суспільства, котрому він сьпівав, довела єго до зневіри і він »з кобзини струни змок, та гай у кліть з нев!... На що й грати, коли нема кому...«

Жива вдача Федьковича перла єго до діяльности для народу, для України. Він служив народови працею і радою, але зустрічав ся з перепонами і се навело на єго чутливу душу глибоку зневіру, тимто влучно замітив М. Драгоманів, що суспільство не вміло вихіснувати як слід єго визначного таланту.

Все те впливало некорисно на розвиток єго поетичного таланту, але не зломило, бо навіть тоді, коли під могутним впливом Шевченковоі музи можна було помічувати подекуди занепад самостійноі творчости, писав він чудові повісти й оповіданя. Єго талант не знидів, а навпаки виявляв велику творчу силу і саморідність. „Се діла цілком єго власні, самостійні, яких не було ні перш, ні послї у галицькім письменьстві," писав про єго повісти й оповіданя М. Драгоманів. „Федькович у них почав малювати житє гуцульського селянина так, як Тургенєв — московського, Квітка і М. Вовчок — українського, Авербах — німецького, Жорж Занд — французуського. З них „треба починати нову добу в галицько-руському письменьстві."

І в сих творах головною понукою є любов, звичайно нещаслива, як у віршованих творах Федьковича. В першій повісти »Люба-згуба« Василь прошиває кулею Іллаша, що одружив ся з єго любою, але й сам собі заподіває смерть. — Гуцул Марко в повістцї »Хто винен?« не може спокійно дивити ся на се, як єго люба Калина вяне за старим нелюбом, стає в єї обороні, коли старий розмахнув ся сокирою до неї та хотів ударити в голову. Марко гине в темници за те, що старому сокира повихнулась з руки і він упав мертвий пораженний нею прямо в чоло. — Гу-

цул Тодір кидає ся в плесо Дністра через »Безталанне Закохане«, з Оленою, котра полюбила Тодора, але віддала ся за Угринчукового Митра. — Капраль Тимко гине від кинджала »Талїянки«, коли вона дізнала ся від нього, що не може з нею одружитись, бо він уже жонатий. — Подруже з удовою доводить також до смерти, бо »у вдовиці чари на полиці«, як Федькович зобразив се в оповіданях »Стрілець« і »Пісня молодецька«.

Гуцул не може без пімсти стерпіти кривди заподїяної комунебудь з родини або побратимови. З пімсти застрілив »Сафат Зінич« на весїлю товариша Янка за те, що покинув свою любу Марту та оженив ся з богачкою — а відтак, як сам каже, йде до арешту покутувати за правду. — До пімсти зриває ся Іван за знеславлене своєї сестри Марічки, полишеної перед єго відходом до війська на опіку »Побратима« Сидора Чобанюка. Марічка »упила ся в Черемоши« не діждавши вінка, але й Чобанюк, сьвідомий своєї провини, вириває пістолю в Івана й себе карає за зраду. В тих оповіданях вельми вірно і яскраво зобразив Федькович палку вдачу Гуцулів і влучно про се висловив ся: »Гуцульска славо, — яка ти крівава!«

Але й щира дружба живописана в оповіданю »Три як рідні брати« з житевих спомнів поета вірно і правдиво. — Капраль Бая визволений з війська стає на місце Шовканюка, щоби сей міг піти до вмираючого брата. Замерзлого в дорозї від тріскучого морозу Шовканюка відратовує жандарм Тайвер, а Нестерюк помагає Шовканюкови піддвигнути зруйноване родинними нещастями господарство і женить ся з Шовканюковою сестрою Марійкою. Шовканюк бере Нестерюкову сестру Катерину, жандарм Тайвер, що відратував від смерти Шовканюка, случайно відпитує єго в селї і женить ся з єго сестрою Оленою. Сердешний капраль Бая, що саме тодї являє ся в селї, дружбує жандармови і радіє щастем тих, що зібрали ся три, як рідні брати.

Відмінну тему положив Федькович основою оповіданя »Опришок«. Гуцул віддає на пів року свого подуфалого і палкого сина Івана до старого Дондн, що бував в опришках, щоби присмирнїв під єго твердою рукою. Коли Іван зорешливої ночи пильнував садовини, приплив молоденький парубок Василь Зарічук під сад човном, де єго дожидала донька старого опришка. Дістало ся дротяною нагайкою Василеви за те, що розмовляв з дївчиною у саду, а після того велїв єму опришок старостів прислати: не помилував й Івана, що не сповістив старого про сю розмову в саді і тим відучив подуфалости і палкости.

Деякі критики замічають, що в повістях Федьковича вельми мало реального житя, що в них бачимо в більшій части Гуцулів у сьвяточній одежі, а замало виступає там буденне житє, що перед єго очима стояла золота Гуцульщина, в котрій не було иншого лиха крім з нешасливої

любови. Правда, він живописує лицарську вдачу, безмежну любов, побратимство, гостинність — одним словом „гуцульську славу“, одначе треба тямити, що ще в часї молодости поета особливо Довгопільский окіл, сей гуцульський рай Федьковича, не знав паньщини, а населенє жило достатно і спокійно в горах, недоступних обходах і облазах. З тих часів живописує Федькович події з житя сьмілими, головними тільки, але мистецькими чертами в блискучій, викінченій формі і подає нам зовсїм самостійні, повні житя і вірности образи з побуту сїльського або жовнярського житя з такою ориґінальностю, як перед ним не зумів сего вчинити нї оден галицький нї буковинський письменник. Тимто справедливо писав Кулїш Партицькому: „Не навтїшаємось ми тут речами вашого Федьковича (і наводить з „Бесталанного Закоханя“: „Пливе Днїстер тихий, як той руський нарід, широкий, як єго думка, глибокий як єго рани“ і т. д.). На палїтрі в сього маляра свої — не позичені фарби“, а „Опришка“ зове „невиданою появою в нашій лїтературі“.

Вельми хосенну роботу розпочав був Федькович також на педаґоґічній ниві і Букварем, за котрим мали слїдувати инші шкільні книжки, бажав він промостити дорогу до народної школи в рідній мові, одначе заскорузлість тодїшних властий не дала спромоги перевести сю спасенну ідею. Всеж таки видав він „Сьпіваник для ґосподарських дїточок“ з напівами, котрий найшов вхід до школи і сї пісоньки й тепер висьпівує українська дїтвора по школах. Педаґоґічну і народно-просьвітну роботу провадив він дальше і в товаристві „Просьвіта“ у Львові, для котрої написав гарну проґраму видань і вложив тут чимало труду, а хоч не все з тої нагоди написане стоїть на висотї поетичної творчости, всеж таки, „Проскура“, „Байки“, „Піснї жовнярські“, „Руский лїрник“, „Колядник“ і ин. будили в українській шкільній дїтворі національну сьвідомість так само, як і воякам присьвячені поетичні складаня загрівали їх серця народолюбивим духом (н. пр. „Нова Січ“), хоч між ними були сьпіванки, навіяні для сеї держави, якій вони служили, льояльним духом.

Продовженєм інспекторської і педаґоґічної дїяльности й лїтературної творчости були популярні писаня Федьковича, зладжені для „Просьвіти“ і сим товариством видані.

Правда, їх основа головно релїгійно-моральна (житя деяких сьвятих), дещо з тих писань навіяне містицизмом, одначе Федькович намагав ся розбудити в широких народних верствах охоту до читаня і цікавість такими оповіданями, як перероблена з Чокого повістка „Село фармазони“ („Das Goldmacherdorf“), щоби опісля впровадити читачів до поважнїйших поучних читань. Збережені в рукописях наголовки популярних писань, задуманих Федьковичем, сьвідчать, що він поважно задивляв ся на всенародну просьвіту і розумів добре її досяглість.

Сї писаня Федьковича для народної школи, для „Просьвіти“ і „Руської Бесїди“, хоч не дорівнують що до лїтературної стійности иншим єго творам віршованим і прозовим, стають певним доказом незвичайної пильности і робучости, котра могла би була принести великий хосен українському письменьству, наколиб справдї було кому покермувати визначним талантом Федьковича і покористувати ся ним, піддержувати єго духа й охоронити перед зневірою і містицизмом.

Лїтературне становище Федьковича[1]). Федькович був неперечно вельми замітною появою на ниві українського письменьства, визначив ся яко перворядний поетичний талант і вже першими своїми творами здобув собі славу та признанє міродатних знавців лїтератури поза межами України. Іван Турґенєв, котрому проф. Ціхановецький у Гайдельберзї читав (в 1862 р.) поезиї Федьковича, був ними одушевлений і висловив ся про него: „Се великий поет!“ Високо цінив єго і П. Кулїш: „Думи вашого поета Федьковича, писав він А. Кобилянському, дуже вподобав я. Трохи, чи не первий се ще в нас поет! Федькович прислухавсь до народних пісень, тим він і ріднїйший нам од усїх инших наших поетів. Народна пісня була взором і нашому Шевченкови“.

Перша і головна заслуга Федьковича, що він промостив широкий шлях народнїй мові (з прикметами гуцульського говору) на ниві письменьства в наддністрянській

---

[1]) Писаня Осипа Юрія Федьковича, перше повне і критичне видане, у Львові, т. I—V, 1902—1910. — Д-р Ос. Маковей, Житєпись О. Ю. Гординського-Федьковича у Львові 1911.

Україні і бистро вперед посунув єго розвиток, а в надпрутській Україні своїми творами на цілу четвертину століття випередив людий, котрі тоді ще не могли єго зрозуміти й оцінити. Думки, сьпіванки і повісти Федьковича виявили нам живою мовою все те, що єго серце чуло, вони вийшли з глибини ніжного й чутливого серця і трафили до серця чаруючою простотою і мельодийностю слова. Твори єго націховані переважно тужливою сумовитостю, глибоким, трогаючим лїризмом, але деколи блисне в них також щирий і погідний гумор. Рідко коли сягає він у своїх творах поза обсяг гуцульської країни або жовнярських переживань і підіймає ся до загально людських та історичних подій. Неширокий овид розкривав ся в творах Федьковича на народне житє, однак у всїх бачимо не видумане, але дійсне житє, відчуваємо, що поет усе написане передумав і переболів за себе і за близких єму людий своїм чутливим серцем.

Із самої природи вже незвичайно вражливий, навіяний до того ще питомою гуцульському племени містикою, переняв ся він під впливом невідрадних житєвих обставин, творів німецького фільософа Шопенгавера і залюбованя в зьвіздочотстві зневірою і містичним сьвітоглядом, яким у значній части замрачені єго писаня особливо з пізнїйших літ творчости. А всеж таки при всїх тих відємних проявах твори єго причинили ся до розбудженя національної сьвідомости і народно-культурного житя не тілько в єго рідній країні, але стали спільним добром усїх українських земель, діждали ся перекладів не тілько на инші словянські мови, але й на німецький язик і дали ширшому сьвітови пізнати в українськім народі такі прикмети, яких не зображували инші українські письменники.

Велика заслуга Федьковича в тім, що він перший у надпрутській Україні сьвідомо переняв ся ідеєю — писати про широкі верстви народу єго рідною мовою, черпати поетичні мотиви з народного житя і се додало крил єго талантови.

Майже сучасно з першим соловієм надпрутської України, Юрієм Федьковичем, відозвав ся єго земляк-поет **Ізидор Воробкевич** (1836—1903 р.), котрого д-р Франко

влучно назвав „одним з перших жайворонків нової весни нашого народного відродженя“. Отець, як і предки єго були православними сьвящениками з родини Скульський Млака де Оробко, захожої з Литви, що опісля приняла назву Воробкевич, а поет наш переняв з того прибране імя Данила Млаки. Осиротївши рано, виховував ся Ізидор з молодшим братом Григорієм у свого дїда, протоєрея в Кіцмани. Від бабки з Яновичів, наслухали ся внуки народних пісень, казок та переказів про бувальщину свого народу, чого не могла їм опісля дати тодїшня нїмецька школа в Чернівцях, а від вуйка Юзарковського, котрого батько був родом з України, переняли вони чимало оповідань про козаччину та навчили ся з живих образів рідної історії. Бабусині піснї та казки і вуйкові оповіданя були тою іскрою, від котрої розжевріла в молодечих серцях тих сиротят народна сьвідомість помимо могутного впливу нїмеччини й волощини, якому підлягала тодї наша інтеліґенція в надпрутській Україні. Черновецькі школи (ґімназія а відтак духовна семинарія) не дали їм знаня рідної мови, окрім кирилиці і церковно-словянського язика. Але збірники народних пісень Ж. Павлї й Вацлава з Олеська, твори Т. Падури, Миколи Устіяновича й А. Могильницького, що попали в руки тодїшних богословів, вказали їм дорогу до зазнайомленя з рідним письменьством. Сї твори зачепили з глибока душу Ізидора, котрий уже під конець 50-их рр. XIX ст. почав писати вірші і ладити до них музику, до якої з нього проявив ся великий хист уже в молодих лїтах. По скінченю богословських наук прожив І. Воробкевич кілька лїт по селах на душпастирстві і заняв відтак по зложеню у Віднї музичного іспиту становище учителя хорального сьпіву в духовній семинарії в Чернівцях, на котрім оставав майже до смерти (1903), настановлений на останку архіпресвітером-ставрофором.

Лїтературну дїяльність розпочав І. Воробкевич в 1863 роцї оповіщенєм кількох поезій в альманасї Б. Дідицького „Галичанинъ“ і з того часу являли ся єго віршовані й прозові твори рік-річно в ріжних галицьких і буковинських часописях і збірниках [1]). Зазнайомленє з творами Квітки, Шев-

[1]) Окремим виданєм появили ся єго поезії п. з. „Над Прутом“ (1901 р. у Львові), з переднім словом І. Франка, а відтак „Твори

ченка, Куліша, М. Вовчка, Стороженка й ин., а також з повістями М. Гоголя та Михайла Чайковського (в німецькім перекладі) й історичними писанями М. Костомарова й Енґля, настроїло Воробкевича романтичним козаколюбством, до чого причинила ся також подорож до Києва, котра зробила на нього велике вражінє. Під впливом тих вражінь і на основі непевних історичних жерел намагав ся Воробкевич поетично живописати козацьку минувшину в цілій низці історичних дум і поем (а навіть історичних драм та повістий). Одначе сї твори були головно відгомоном народних дум або Шевченкових та Кулїшевих історичних поем романтизмом закрашених і причинили ся до розбудженя й поширеня національної сьвідомости серед українського суспільства та замилованя до рідної історії. З мистецького становища тілько деякі з них дрібнійші мають літературну стійність, як „Мурашка", в котрій зображена боротьба з Турками під Ладижином (на зазбручанськім Поділю 1674), де полковник Мурашка поляг з козаками лицарською смертю. Тимчасом у більших історичних поемах не достає поетови віщого вітхненя і живійшої творчої сили.

Навпаки в дрібних лїричних думках і піснях „являєть ся він вповні паном своєї сили, як замічає д-р Франко, розсипає велике богатство житєвих спостережень, осяяних тихим блиском щирого, глибоко людського і народолюбивого чутя. Отся щирість чутя, близкість до народа й єго житя та простота вислову — все те прикмети, що запевнюють кращим поезіям Данила Млаки почесне місце в нашім письменьстві, навіть коли лишити на боці єго історичне становище, яко одного з перших жайворонків весни нашого відродженя".

Головним жерелом лїричних творів Воробкевича були народні пісні, котрими він з самого почину літературної діяльности займав ся з великим замилуванєм і вони давали єго творчости форму і зміст та етноґрафічний напрям. У ліриці виявив ся значний поетичний талант Воробкевича і бо-

---

Ізидора Воробкевича" Т. І. (Поезії), у Львові 1909, Т. ІІ. (Оповіданя) Львів 1911, з передним словом і замітками Ос. Маковея в „Руск письменности Ю. Романчука". В Чернівцях вийшла мала збірка поезії п. з. „Флояра" 1902 р.

ґато щирого й ніжного чутя, але мало особистого живла́. Сї пісні і думки осьпівують часто любов у ріжних проявах.

Нещаслива молодість навіває зневіру на поета:

»Дзвіночок долом чути —
Подзвінне то моє,
Зівялий лист неначе
На сьвіжий гріб паде.
Ще вчора Божим раєм
Менї здавав ся сьвіт,
Ще вчора цвив для мене
Пишав ся гарний цьвіт.

А нинї жаль, зневіра
Серденько облягли,
Мов мари розплили ся
Прекрасні мої сни.
Ще вчора лист зелений
З вітрами говорив,
А нинї вже зівялий
Надію всю покрив«.

(Руска Письм. XII. 1. 122.)

Одначе любов рідного краю одушевляє поета і він у „Руській пісні« взиває українське суспільство:

»Зазвенїмо разом, братя,
Пісню воскресну і нову —
Покажім, що в наших жилах
Не звела ся руська кров,
Що за правду, поступ, волю,
Кождий з нас на смерть готов!
Гейже, братя, до роботи,

Завитала вже весна!
Гей, старі, до дїла, працї
І дитино ти мала!
Розсїваймо між народом
Від степів аж до Карпат
Сїмя сьвітла і любім ся
Як рідного брата брат«.

Поет звертає ся до молодежи, до »Молодої Сїчи«:

»Гей, до дїла, братя!
Летїм і шукаймо
Рідну ниву занедбану,
Зерном засїваймо!
З неба роса спаде,
Весь буряи пропаде.
Колосистим житом
Буде нива вкрита.

Сизії орлята
Сїчи молодої,
Засьпіваймо пісню правди
І волї сьвятої!
Засьпіває з вами
Горами, степами
Русь і відмолодне
Серце вже холодне«.

(ib. 119.)

Думки і пісні з ніжною музикою Воробкевича будили юбов не тільки до тїснїйшої вітчини поета (Буковини), ле й до всего народу, вказували на недолю народу (осоливо Гуцулів), піддержували духа земляків серед невідрадих відносин та й у будучинї сповнятимуть серед україньского суспільства важну задачу. Єго сьпіваники виховували виховують шкільну молодїж і будять та поширюють аціональну сьвідомість, отже й на педаґоґічнім полї гоить ся єму признати неперечні заслуги.

Вплив лїричних творів Воробкевича підносила музика, отру він писав до значної части думок і пісень. Окрім того ивів Воробкевич народне житє на видно́ театру в опере-

тах, як „Гнат Приблуда“, „Бідна Марта“, „Новий Двірник“, „Молода з Босни“, до котрих також компонував музику і задля неї вони довго держали ся на видні народного театру та будили національну сьвідомість у широких верствах українського суспільства в наддністрянській і надпрутській Україні, де тільки гостював наш народний театр.

Воробкевич писав також оповіданя і повісти та почав сю царину літературну управляти вже під конець 60-их рр. XIX ст., коли крім Федьковича майже ніхто не виступав на на сїм полї і коли що до вибору тем та їх обрібки вимоги були менші як опісля. В сих прозових творах проявляє ся головно романтичний напрям, хоч побіч того в деяких оповіданях виднїло змаганє до реального зображуваня житя.

В »Турецьких бранцях«, оповіданю навіянім козаколюбським напрямом, основанім на історичних переказах, зійшли ся припадком у турецькій неволї в Царгородї брат Петро з сестрою Івгою, дітьми козацького сотника Опанаса за гетьманованя Павлюка. Вони втїкають з полону, але здігнані яничарами погибли в нерівнім бою. — Кулїшева »Чорна Рада« і заворушеня на балканськім півострові навели Воробкевича на тему з житя Чорногорців в оповіданю »Месть Чорногорця«, а хоч в нїм не виявив він значного хисту, всеж таки воно є доказом, що талант єго ширшав і брав ся за поважні історичні теми. — В оповіданю »Олена« живописує народне житє. Пімста Олени, убогої дівчини, знеславленої богацьким сином, зледащілим Данилом, становить основу сего оповіданя. — В деяких оповіданях, як »Вимуштрований кінь«, »Амврозій Останкевич«, »Старий Мартин«, »Панич Леонїд«, »Мошул Николай Сучавський«, »Наш театр у повітовім місточку Н*«, проявляє ся також легкий гумор, декуди троха пересадний, але при тім живе вірне і дотепне зображенє відносин. В тих оповіданях живописує Воробкевич колишне житє ріжних верств буковинського суспільства (постать троха скарикатурованого тогочасного дяка, цікаві постати буковинської шляхти і т п.), чого инші письменники не доторкували ся. — В оповіданях »Хто винен?« і »Що людий єднає?« зображає деморалїзацію Гуцульщини інтелїґенцією і єї занепад наслїдком правованя та судової тяганини і тут доторкнув ся автор також суспільних питань. Але хоч Воробкевич зображає гуцульське житє, в єго творах тільки подекуди стрічаємо прикмети гуцульського говору та й що до мови прозові єго твори не дорівнували оповіданям Федьковича, котрий вперше впровадив у письменьстві зображеня гуцульського житя.

Що до лїтературно-історичного становища І. Воробкевич являє ся другим українським письменником

на Буковині, котрий звернув ся прямо до живої мови народу і зображував почуваня і побут надпрутського суспільства.

За Федьковичем й Ізидором Воробкевичем явив ся другий „жайворонок“ надпрутської України, молодший брат останнього, **Григорій Воробкевич** (1838—1884)[1]) і став з ними („Буковинська Трійця“) трудити ся на літературній ниві в „Правді“. Спершу писав він німецькі поезії. Але поставлений душпастирем при греко-орієнтальній церкві у Львові (1867 р.), заприязнив ся з Ол. Барвінським, котрий тоді входив у склад редакції „Правди“ і наклонив єго писати українською мовою. З великим жаром кинув ся тоді Григорій Воробкевич до читаня Костомарового „Богдана Хмельницького“, Шевченкового „Кобзаря“, Кулїшевої „Чорної Ради“ й инших українських творів і вже (1868 р.) розпочав літературну діяльність під прибраним іменем **Наума Шрама**, котре піддав єму Ол. Барвінський, зазначуючи іменем Квітчиного Наума єго незвичайну статочність, а назвищем паволоцького полковника Шрама велику ідейність молодого поета. Наум Шрам визначав ся основною осьвітою і проявляв справдішній поетичний талант, одначе родинні нещастя й довголітна недуга не дали єму спромоги широко розвинути ся, настроїли єго глибокою тугою й сумовитостю та передчасно перервали пасмо єго житя (в Чернівцях 1884 р.).

В лїричних творах звенить тужливий настрій, скріплений недолею українського народа, котру поет глибоко відчував і яскравими красками живописував також у своїх історичних думах (як »Берестечко«, »Переяславський трактат« і т. и.). Вже перші твори Наума Шрама визначають ся широким сьвітоглядом. Своїм чутливим і горячим серцем обнимає він »нарід наш бідненький від Карпатів до Порогів«, вкритий латами, вмитий в морі гірких сліз і крови, а хоч гнобителї народною працею і кровю ще газардують, то ще єму »усміхнеть ся доля«. (»Сон«). Єму уявляє ся, що »сьвятий Київ столицею став ся«, »де словянський мир із всюди вольно собирав ся«, щоб »у славних дїтий руських волї пошукати«, що »кожде племя. людий усіх до купи згортає в одно море великеє свобідних народів«.

Хоч тодїшня інтелїгенція в надпрутській Україні не змогла ще зрозуміти й оцінити змагань „Буковинської Трійці“,

---

[1]) Поезії Григорія Воробкевича (Наума Шрама) видав др. Осип Маковей, Чернівці 1904.

то всеж вони стали жерелом і основою національно-культурного відродженя надпрутської України і довели до почутя й сьвідомости літературної й національної єдности всїх українських земель у широких верствах тамошнього суспільства.

36. Відгомін відродженя наддністрянської і надпрутської України на Придніпряньщинї.

Умовий і літературний рух, викликаний під впливом діяльности Основян, пособляв національному й письменському відродженю наддністрянської і надпрутської України в 60-их роках XIX ст. саме тодї, коли нові заборони почали знов налягати важким гнетом на розвиток українського письменьства на Придніпряньщині. Дійшло до того, що там у 1876 р. не появила ся нї одна українська книжка і наслїдком такого гнобленя деякі придніпрянські письменники замовкли, а инші спільно з наддністрянськими народовцями вели письменську роботу в „Метї" і „Правдї". Та спільна робота письменників наддністрянської і надпрутської України, між котрими на передове становище вибив ся Федькович, з письменниками Придніпряньщини, що внесли такий богатий вклад у письменьство, як Кулїш, Кониський, Левицький-Нечуй, Старицький-Гетьманець, П. Мирний і ин., не могла остати без впливу на Придніпряньщину. Ся літературна взаїмність оживила з початком 70-их рр. Придніпряньщину, а першою познакою була вельми широко задумана й уміло розпочата наукова робота в згаданім уже попереду південно-західнім віддїлї географічного товариства. Головним **осередком наукових і літературних змагань** та умового житя став (з 1873-им роком) на короткий час знов **Київ**. Наукову роботу в сїм віддїлї географічного товариства, як і в археографічній комісії для виданя давних історичних актів, вели українські учені і письменники (між тими кількох професорів київського університету), а головна робота була в руках проф. В. Антоновича. Засобів з обсягу народовіданя достарчували також письменники з наддністрянської і надпрутської України і тим поширювала ся і зміцняла літературно-наукова взаїмність й обєднуванє письменських сил з усїх українських земель. Добутки сих

спільних змагань проявляли ся науковими виданями, а крім того цінними рефератами на археольоґічнім зїзді в Києві (1874 р.).

37. Заборона українського письменьства в Росії указом з 18/30 мая 1876 р.

Сї добутки на полї української науки, письменьства і народовіданя та зацікавленє живійшим культурним розвитком у наддністрянській Українї, викликали нові напасти московського дневникарства на т. зв. український сепаратизм. У сій новій нагінцї на українство відограв у друге сумну ролю М. Юзефович, як свого часу в розбитю Кирило-Методіївського Братства. В наукових змаганях українських письменників і учених добачили российські власти посяганє на державне єдиньство і цїлість Росії, а осередком в очах властий злочинної діяльности станув знов Київ. Дня 17/30 мая мая 1876 р. появив ся указ із забороною українського письменьства. Заборонено з заграниці впускати в Росію українські виданя і печатанє оригінальних та перекладаних творів українською мовою (окрім історичних документів, але з задержанєм правописи ориґіналів); допускало ся за дозволом Головної Управи в справах печати виданя мистецьких творів письменьства, але принятою в московськім письменьстві правописю; заборонено сценїчні вистави і відчити українською мовою та печатанє українських текстів до музичних нот. Сей маєвий указ прибив усяку письменську роботу і умове житє на Придніпряньщинї мало що не так, як після розбитя Кирило-Методіївського Братства; бо хоч цензура випускала инколи белєтристичні твори, а перегодом також дозваляла печатати словарі і народні піснї, накинула урядову московську правопись, а на українські драматичні вистави призваляла тільки з услівєм, що поруч українського твору мав бути виставлений також московський. Маєвий указ доповнено ще деякими тайними розпорядками, що налягали важкими путами на українську думку, українське слово й умове житє. Протест піднесений проти сеї насили М. Драгомановом на лїтературнім конґресї в Парижі (1878 р.), письменна просьба вислана Ол. Кониським до царя о знесенє указу, доманганя чернигівського й инших

земств у справі заведеня української мови в народних школах остали без успіху, а так само признанє самостійности української мови й літератури Петербурською Академією Наук. Заневолене в Росії українське слово найшло собі пристановище і поле до свобідного розвитку і розросту в наддністрянській Україні, де **Львів став головним осередком українського житя і письменьства.**

38. Вплив заборони української мови в Росії на літературний рух у Наддністряньщині.

Із заснованєм товариства „Просьвіта" (1868 р.) почала тут будити ся і ширити національна сьвідомість та грамотність у широких верствах суспільства. Побіч популярних книжечок стала „Просьвіта" видавати також українські учебники для ґімназій і витичила собі ще й задачу народногосподарського підєму селяньства і міщаньства. „Просьвіта", „Руська Бесіда" (з народним театром), засноване заходами львівських народовців та значними жертвами Придніпрянців „Товариство ім. Шевченка" з власною печатнею (1873 р.) та „Руське педаґоґічне товариство" (1881 р.)[1] були осередками, коло котрих скупляли ся умові сили народовців. Видавана побіч „Правди" літературно-наукова часопись „Зоря" (1880 р.) і політичні часописи „Діло" (1880) для осьвіченої верстви та „Батьківщина" для ширших верств (1879) поширили національно-культурні змаганя народовців на поле дневникарства і пособляли зміцненю й поглибленю ідеї національної самостійности й окремішности. Академічна ґімназія у Львові із заведенєм у ній української викладної мови (1864 р.) та основані у Львові учительські семинарії (мужеська і женська 1870 р.), стали огнищами визначнійших учительських сил[2],

---

[1]) Видавало педаґоґічну часопись „Учитель", діточу „Дзвінок" й окремі книжечки.

[2]) Для видаваня і справлюваня українських шкільних книжок зложили укр. професори шкільну комісію під проводом директора академ. ґімназії В. Ільницького (довголітного члена Ради шк. кр.), в котрій розвинули вельми живу діяльність проф. Ю. Романчук і Ом. Партицький. Ся комісія уложила майже всі учебники для науки в народних і середних школах українською мовою і тим вельми прислужила ся розвиткови українського шкільництва.

котрі розвинули успішну роботу не тілько на педагогічній ниві, але й у народних товариствах у літературно-науковім і народно-просьвітнім напрямі. На тих царинах трудила ся в народних товариствах, видавництвах і школах ціла громада старших і молодших учительських сил, а при участи і пособлюваню з боку придніпрянських письменників й учених витворюють ся тривкі літературно-наукові взаємини поміж українськими землями і значний поступ у розвитку української літератури й науки.

Василь Ільницький (1823—1895) писав образки і повістки з житя осьвіченої верстви суспільства, описи подорожий, критично естетичні, історичні, етнографічні та педагогічні розвідки і видав історичну драму „Настася“ (в 5 діях), основану на переказі з князівської доби Галицької Руси з другої половини XII ст. – Житє в его писанях зображене доволі реально, одначе поодинокі постати живописані тілько головними, невикінченими чертами, до тогож і форма его писань не дуже старанна. — **Анатоль Вахнянин** (1841—1907), перший голова „Просьвіти“, побіч діяльности на педагогічній і просьвітній ниві, розвинув живий рух яко композитор (написав між иншими оперу „Купало“) і тим причинив ся вельми до поширеня національної сьвідомости серед українського суспільства заснованєм музичного товариства „Боян“, як і концертами, відчитами та закладанєм читалень. Визначив ся крім того й на національно-політичній ниві, в соймі, держ. раді та численними політичними розвідками і статями. Писав також оповіданя й повісти з лемківського житя „Три недолї“, про похід барських конфедератів через Карпати в XVIII ст., основане на народнім переказї, написане з письменським хистом, з житя міщан та сьвящеників („Женщина“, „Отець Александер“ й ин.), між котрими проявляють письменський хист і легкий гумор дрібні образки з побуту сучасного суспільства („Чабарашки на час жнив“). Цінні до історії культурного розвитку українського суспільства его „Спомини з житя“ (на жаль недокінчені), подають образки з житя в духовній семинарії та сьвященьства.

Омелян Огоновський (1833—1894) із старшого поколїня народовців, наслїдник Я. Головацького на катедрі української мови й літератури в львівському унїверситетї, проявив

вельми живу діяльність на ріжних царинах культурного житя українського народу. В 50-их рр. поміщував він поетичні твори в ріжних виданях, а єго поетичним „Привітом“ відкрито (1864 р.) вистави „Русько-народного театру“ в „Народнім Домі“ у Львові. Для сего театру написав він історичну драму „Федько Острожський“ (в 5 діях), котру радше можнаб назвати драматичними картинами, і вивів у ній історичну постать одного з найголовнійших сподвижників Свитригайла, що довгий час завзято обстоював державну самостійність Руси. Окрім того написав історичну траґедію в 5 діях „Гальшка Острожська“ з доби боротьби о державну самостійність Руси, що розгриває ся вже не на боєвищі, але в семї найбільшого тодї вельможі кн. Острожського. Обидвома сими творами, старанно обдуманими й обробленими, та написаними добірною й історичній добі відповідною мовою, дав Огоновський (побіч „Настасї“ В. Ільницького) почин до драматичного зображуваня нашої бувальщини. Вибраний головою „Просьвіти“ довів довголїтною (1877—1894) і запопадливою працею се товариство до широкого розвитку й поважного становища, а популярними книжечками (особливо про Шевченка і М. Шашкевича) причинив ся до проясненя національної ідеї в широких народних верствах. Але головною нивою єго діяльности була українська наука і влучно назвав єго В. Науменко „одним з найбільших представників науки і суспільного житя в Галичині“. Основно й вельми старанно взірцевою мовою оброблені виклади університетські послужили підвалиною на широкі розміри заложеної „Історії руської літератури“ (в 5 томах а 7 частях), котрої не довело ся єму докінчити задля передчасної смерти. А хоч критика вказувала на невідповідну методу обрібки предмету, нерівномірність і недостачу прозорости в богато нагромаджених засобах, всеж таки признала, що вона була добутком вельми пильної праці, звела разом мало доступні лїтературно-наукові засоби, дала богато нового й мало знаного, обняла цїлість українського письменьства і поставила ясно й виразно становище української мови й лїтератури супроти московської, так що дослїдники українського письменьства будуть відносити ся до сего твору ще довгі часи.

Поруч того Огоновський основними і вельми цінними фільольоґічними розвідками, писаними українською, польською й нїмецькою мовою пояснив і на наукових підвалинах поставив справу самостійности й окремішности української мови посеред инших словянських. Єго „Граматика руського язика“ є неперечно найлїпшим на сїм полї підручником, котрої вельми цінним науковим доповненєм є „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (1880), а „Хрестоматія староруська“ положила добрі основи по опізнаня із староруською мовою й лїтературою. Крім того приладжував він ще й инші українські учебники для народних і середних шкіл. — „Слово о полку Ігоревім“ із справленим текстом, гарним прозовим перекладом, цінними фільольоґічно-історичними поясненями й критичним вступним оглядом і перше повне виданє „Кобзаря Т. Шевченка“ (в 4-ох томах) з критичним текстом, річевими поясненями, житєписю й оцінкою творів українського ґенія, промостили шлях до дальших дослїдів творів українського письменьства. Сї сумлїнні, всесторонні й невсипучі змаганя Огоновського положили тривкі підвалини до дальшого успішного розвитку української лїтератури й науки, а українські товариства пошанували єго заслуги іменованєм єго своїм почесним членом.

Омелян Партицький (1840—1895), спершу професор ґімназийний, відтак в учительських семинаріях у Львові, здобув собі скоро між народовцями подібне становище в 70-их і 80-их рр., як Б. Дідицький в 60-их рр. Коло „Правди“ а відтак заснованої ним „Зорі“ з „Бібліотекою Зорі“ і „Ґазети шкільної“ громадили ся старші і вирабляли ся під єго кермою молодші письменники. Лїтературну діяльність розпочав він розвідками: „Червоная Русь в часах передісторичних“ і заявив ся прихильником т. зв. скандинавської (норманської) теорії („Скандинавщина в давній Руси“, 1888). Опісля видав „Старинну історію Галичини“ т. I. (від VII стол. перед Хр. до року 110 по Хр. 1894). Одначе хоч деякі єго поміченя займаві і важні, то в лїнґвістичних виводах богато довільности. Окрім того Партицький поміщував чимало етноґрафічних, історичних і язикових розвідок (в „Правдї“, „Дїлї“, „Зорі“) і розпочав трудити ся над поясненєм визначних творів письменьства.

В розвідці „Темні місця в „Слові о полку Ігоревім“ Ч. І. 1883, подав деякі вельми бистрі і влучні здогади, одначе й тут подекуди не остеріг ся натяганя, а розвідкою „Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка“ почав поясньюванє єго творів. Найбільшіж заслуги здобув собі Партицький на просьвітній й педаґоґічній ниві. Яко член комісії для шкільних книжок вложив він вельми богато пильної праці, щоби українській мові здобути належне їй місце в школі, очистити шкільні книжки від книжної мішанини і подати в читанках відповідні взірці з українського письменьства. Виданєм першого „Німецько-руського словаря“ (1864) дав він спромогу й чужинцям до опізнаня з українською мовою, а „Методичною Граматикою руського язика“ і „Ґазетою шкільною“ положив основи до розумного навчаня і знаня української мови в школах. — **Юліян Романчук** (ур. 1842 р.), довголітний визначний діяч на національно-політичній ниві і провідник українського народу (голова „Народної Ради“ і „Просьвіти“, основник і редактор часописи для народу „Батьківщина“), б. професор акад. ґімназії, член комісії для шкільних українських книжок, видне в ній заняв місце яко спорудник читанок для народних шкіл і низших ґімназій, а тривку заслугу здобув собі видаванєм „Руської письменности“ (доси кількадесять томів), в котрій подав вибір творів найвизначнійших письменників з усіх українських земель в поправних текстах, з житєписями, портретами і цінними поясненями. — Поміж професорами академічної ґімназії визначив ся також **Юліян Целевич** (1843—1892) розпочатими ще в „Правді“ історичними розвідками. Окремо видав історію „Скиту Манявського“ й оповістив цінні досліди про карпатських опришків і Довбуша, та приладив підручники для науки історії й ґеоґрафії українською мовою в ґімназіях. До роботи на сій ниві станули також ґімназийні учителі в Бережанах **Олександер Барвінський** (ур. 1847 р.) і **Константин Лучаківський** (1846—1911) і дали почин до уложеня відповідних читанок для української мови в ґімназіях, де до того часу служили одинокими підручниками Читанка В. Ковальського і Хрестоматія Я. Головацького. „Читанка для висших кляс середних

шкіл[1]), Ол. Барвінського (в 3-ох частях 1870—71), як признав І. Франко, творила дуже значний поступ (подала вибір з устної словесности і з писаної від І. Котляревського до 70-их рр.), а фонетика захована в писанях Придніпрянців приготовлювала побіду фонетичної правописи в цілім письменьстві". К. Лучаківський почав роботу на тій ниві виданєм Читанки для 1 і 2 кл. і Взори поезії і прози для V кл. ґімназийної, котру дальше вели Ю. Романчук і Ом. Партицький. З учительських кругів з поколіня народовців вийшов заслужений спорудник „Українсько-німецького Словаря" в 2-ох томах (1887 р.) **Евген Желехівський** (1844—1886), котрий побіч Осипа й Олександра Барвінських і Володимира Навроцького працював у редакції „Правди" і поміщував там свої оповіданя, етноґрафічні і подорожні замітки, а нагромаджені помічниками редакції словарні засоби оповістив 2-томовим виданєм, котре задля єго передчасної смерти довершив Софрон Недільський.

Іван Верхратський (1846—1918), б. проф. акад. ґімназії, дав не тільки всї українські підручники ґімназийні для природних наук, але й зібрав з народних уст до природописної словні богаті засоби, заслужив ся вельми основними дослїдами українських говорів (Лемків, угорських Русинів, Ботюків і ин.) та численними розвідками природописними, язиковими і лїтературно-критичними. Поруч сего пробував своїх сил і на поетичній ниві самостійними й перекладними творами („Короледворська рукопись", дещо із Ю. Словацького й ин.).

До громади народовців-письменників, зєдинених коло „Правди", причалив з початком 70-их рр. **Корнило Устіянович** (1836—1903), мистець-живописець, син поета Миколи Устіяновича. Після блуканини в словянофільських кружках підчас своїх живописно-мистецьких студій у Петербурзї й у Віднї станув він рішучо на національно-українськім становищі і написав з тої доби вельми цінні і займаві спо-

[1]) Опісля значно пероблена п. з. „Виїмки з українсько-руської лїтератури" служить і досн основою до науки нашого письменьства в середних школах. Для учит. семинарій видав Ол. Барвінський Читанки для всїх кляс, і „Вибір з української лїтератури" з оглядом укр. письменьства.

мини п. з. „М. Ѳ. Раевский і російський панславізм“ (Львів 1884), в котрих осьвітлює діяльність тогочасного москвофільського огнища у Відні. Корнило Устіянович видобув ся із сего павутиня, яким обєдинителї зуміли після смерти Маркіяна Шашкевича втягнути в свої сїти Я. Головацького, Миколу Устіяновича й ин., і з о́виду славного, старинного Галича, кликав пламенними словами земляків:[1])

»Прокиньте ся!
В останній раз
Зоря займаєть ся для нас
І будить всїх — і до житя
І працї і борби нас кличе
В останній раз.
Дивіть: усї народи братні,
Купають в потї зною лиця
І плодом працї благодатним
Вже крешуть жизнь собі нову,
І бистрою, безпечною ходо́ю
Спїшать на волю золоту.
І тільки ви одні, одні
На скверній постелї рабства
Качаєтесь лїниві в снї«.

Тому вказує на се, що:

»Тодї, як жизнь, полюбите
Те безталаннеє житє
Народу свого, і з чола
Зітрете сьміло ви гидке
Пятно покорного раба,
І станете плечем поу́з плече́
За правду й волю разом всї.
І працею просьвіти зажжете́
В народї огнї всї благі;
І зацвите він щедротами
Помежи рівними братами«.
(»Галич«)

По такім рішучім візваню земляків до працї для народної просьвіти, до боротьби за правду й волю, виводить він перед очи земляків по мистецьки живописаний образ Руси:

»Якаж ти красна, чудно прекрасна,
Мати моя!
До сходу сонця сяє прекрасна
Глава твоя
Під діядемом Дону сьвятого —
Грудь у намистї Днїпра старого,
Пишний, розкішний твій стан,
Оперезав Бог[2]) в срібло живуче,
А стопи твої цїлує Сян,
З темних Бескидів круто пливучи,
І Буга филя тиха - безгласна —
О моя мати прекрасна«. (»Прозрім!«)[3])

Одначе, щоби в сїй чудовій країнї український нарід зажив своїм житєм, повинен він обновити ся в Си-

[1]) „Правда“, V. ст. 59. [2]) ріка. [3]) „Зоря“, VII. ст. 22.

лоамській купели, покаяти ся „ледарства давного“ і тому поет кличе:

»За правду бий ся і умирай!
А воскресне тобі нáново теплая яр,
Зазеленіє твоєї минулости згар [1])
І рай твій поверне з веснов...
Русине, встань, Бог з тобов!«
(»При Силоамськім озері«). [2])

Поет вказує українському народови на старозавітну величну постать Самсона в боротьбі за волю Ізраеля з Филистинами і знаменні слова кладе єму на серце:

»Блажен, хто вмре в борбі кровавій,
Хто вмре для своего народа,
Хто вмре для правди і свободи!« (»Самсон«·)[3])

Сї народолюбивим духом навіяні вірші поміщував Корнило Устіянович не тілько у сучасних виданях („Правдї“, „Зорі“ і т. п.), але й сам, яко незрівнаний декляматор виголошував на народних концертах-вечерницях перед многолюдними зборами і підіймав у гору національну сьвідомість, котра при всїх перепонах і трудностях вникла в широкі верстви українського суспільства і длятого він міг справдї сказати:

»Ожила Русь і буде жити,
Хоть яр холодна як зима,
Хоть щастя-долї їй нема, —
Ожила Русь і буде жити.
Вона у кождій груди є,
Вона у кождім серцї бє;
З уст міліонів промовляє,
З науки трону нам сияє»«.
(»В память М. Шашкевича»).[4])

Корнило Устіянович намагав ся величними постатями виведеними із староруської княжої минувшини загріти і зміцнити національні змаганя українського суспільства [5]). В історичній думі

[1]) вигорілий степ: порів. чорний пожар в думі про втечу трех братів з Азова.

[2]) Ол. Барвіньский, Виїмки з народ. укр. рус. літ. II³. стор. 369.

[3]) ib. XII. ст. 24.

[4]) ib. II³. ст. 371.

[5]) Письма К. Н. Устіяновича, Ч. І. Поеми історичні; Ч. II. Олег Сьвятославич Овруцький з думою Сьвятослав Хоробрий; Ч. III. Ярополк І. Сьвятославич в. кн. київський, траґедія в 6. дїйствах, у Львові 1875—1877.

»Вадим« по мистецьки зобразив боротьбу народного провідника Вадима за волю проти першого князя Рурика: в обємистій поемі »Іскоростень« живописав грозу природи, людську пристрасть, побіч ідилічних картин мрачної старовини, а в історичній думі »Сьвятослав Хоробрий« вивів величну постать сего вдатного князя. Окрім того бажав поет за приводом королївських драм Шекспіра звеличити історичну бувальщину княжої Руси. Одначе сими образами з прастарої минувшини, переплетеними згадками з давної мітольоґії, або холодними фільософічними розумованями, не вспів загріти українських сердець, жадних реальної і живої правди. Всеж таки всї ті твори визначають ся поетичною красою і великою силою слова. Окрім поетичних творів оповіщував К. Устіянович повістки, гумористичні фейлєтони (»Під неділю« в »Ділї«), описи подорожий і розвідки з мистецтва.

39. Змаганя до поширеня культурно-національної роботи народовцїв у 70-их роках.

Протягом другої половини 60-их і першої половини 70-их рр. вспіли народовцї витворити основи програми народної окремішности і національної самостійности українського народу і заняти ясне та виразне становище супроти непевних а навіть неприхильних для самостійного національно-культурного розвитку нашого народу заснованих народолюбцями в 1848 р., товариств („Народний Дім“, „Галицько-руська Матиця“), (також старинного „Ставропигійського Інститута“) а випачених їх наслїдниками. Народовцї розвивають ся і постепенно розширюють свій вплив посеред народних верств та здобувають собі помалу провід у національній і суспільній боротьбі о єствоване і розвиток українського народу. Огнищем культурно національної роботи народовцїв стають основані ними товариства, котрі зєдинюють довкола себе робітників з усїх українських земель. Колиж таким способом народовцї положили доволї міцно національні підвалини, показала ся потреба вийти поза межі поезії на ширше поле, щоби здобути придбаня культури і підняти народні верстви на становище сьвідомої національности. Ширший шлях до діяльности в тім напрямі промощують **Володимир Барвінський** і **Володимир Навроцький.**

Володимир Барвінський (1850—1883), оден з наймолодших і найрухливійших з тогочасної громади народовцїв, син сьвященика Григорія, котрого так живо зобразив у „Ско-

ленім цьвіті“ [1]), перенятий вже змалку животворним духом ародної поезії, зрозумів, що треба передовсім звернути ачність на темний, занапащений люд і нести сьвітло науки ід сільські стріхи та тим способом вести до відродженя изші верстви земляків. Тимто вже яко слухач правничого иділу станув він із старшими народовцями яко діяльний лен львівської громади й основник „Просьвіти“ (1868) до раці на тій ниві, а здобувши собі глибоке правниче знанє, ув одним з найживійших членів сего товариства. В книечках товариством видаваних (п. з. „Зоря“, відтак у „Письмі Просьвіти“) оповіщував поясненя нових законів і правні ради для ширших верств суспільства. Книжечками „Трийять літ тверезости“, „Вексель і лихва — то наа біда“ і т. и. намагав ся розвіяти темноту, двигнути моальність бідолашних земляків й охоронити непорадних пеед визиском і вивласненєм з батьківщини. Але хоч виглями на університетську професуру, про яку думав, або вітлу адвокатську практику, котрій спершу присьвятив ся, г собі здобути вигідне становище, кинув ся з жаром на тературне і дневникарське поле, щоби видобути україне суспільство з мертвоти і байдужности та звернути всі ирі українські сили на дорогу реальних змагань до народ-господарського підєму селяньства й міщаньства, загроеного неминучим занепадом. В тій цїли довів до скликаня ршого всенародного віча у Львові (1880). На сім вічу, на евченкових роковинах та при инших нагодах зєднав він бі загальне поважанє й славу знаменитого бесідника своїи промовами. У виданях „Просьвіти“ і в „Правдї“, котрої дакцію мав у своїх руках протягом кількох літ, так і в заованій і головно єго невсипучою працею пособлюваній сописи „Дїло“ поміщував полїтичні, суспільні, економічні, горичні й критичні статї, оперті на поважних дослїдах. н вказував на конечну потребу плеканя, береженя і скріеня національної сьвідомости серед українського суспільва яко могучої підвалини самостійного національного гвованя і розвитку, а остерегав перед мрачними теоріями есьвітного космополітизму і мріями загально-людської

---

[1]) сам Володимир виступає в сїй повісти яко Степан, сьвідомий юдовець.

осьвіти, протиставленими сьвідомонаціональним почуванями і рішучо пятнував протинародні змаганя обєдинителів.[1] Зорким оком слідив він також національне житє і літературний рух на Придніпряньщині і вказував тамошній осьвіченій верстві дороги, якими могла би добивати ся підему просьвіти народу („Задачі української інтелїґенції“ в „Ділі“ і в переписці з Костомаровом). З тої нагоди навязав також особисті взаємини з придніпрянськими письменниками в Києві і тим скріпив ідею літературної спільности та поширив діяльність літературну, що після видяня указу з 1876 р. перенесла ся до наддністрянської України. В усїх статях поучував Волидимир Барвінський своїх земляків, що тільки повна сьвідомість національна і віра у власні сили доведе український нарід до бажаної мети і в тім напрямі накликував до праці, а велика сьвітова війна та події на українських землях виказали наглядно, як оправдані були сї кличі. Просьвіта і розвиток народу власними силами, поправа єго народно-господарського побуту, культурний єго підєм і зміцненє національної сьвідомости — се ідеї, які він горячо проповідував, над якими безкорисно і невсипучо весь свій вік трудив ся, з якими жив і вмер.

Одначе В. Барвінський був нетілько талановитий критик і публїцист, не тілько звертав бачність на занепад і підєм широких верств суспільства, але доторкував ся болючих ран тодїшньої ітелїґенції, бажаючи поправити похибки й усунути лихо, що розточувало наше житє. Тимто випустив у сьвіт „Скошений цьвіт“ (виїмок з галицьких образків у „Правді“ й окремо (1877 р.).

Розкриваючи болючі рани нашого суспільства в тих образках, бажав подати цілющий лїк своїм братам у небезпечній недузї. В сїй повісти (в котрій недостає закінченя) виступив автор в обороні занапащеного жіноцтва, що не може дійти до народної правди, себ то до національної ідеї і тому не виявляє відповідної сили серед нашого суспільства. »Богато дечого такого, каже справедливо Б. Лепкий, чого не вичитаємо анї з часописий 60-их рр. анї з розбірок наукових, довідаємо ся із »Скошеного цьвіту«. —

[1]) Під сам конець молодого ще житя почав він опобіщувати в „Ділї“ знаменні статї „По процесї о головну зраду“, в котрих розкрив цїлу моральну гниль москвофільства і домагав ся рішучого з ним розриву, однак не вспів уже їх докінчити.

є він історичним документом до пізнаня нашого житя в Галичині з другій половині XIX столітя«.

В иншім »виїмку з галицьких образків« п. з. »Сонні мари молодого питомця« (1879 і 1884) зобразив автор постать тямущого питомця духовної семинарії, що рве ся до основної уніерситетської науки, щоби добути собі оруже супроти новочасних магань матеріялїзму і соціялїзму, а відтак видобувати людий з темоти та наводити їх на дорогу добра і щастя. Менше вдатна его овість »Безталанне сватанє« з житя сїльского учителя. соблпвої краси его повістям додають і ожпвляють їх вельми живі яльоґи, а чиста й гарна мова, яку не так легко найти у котрогобудь наддністрянського письменника, підносить їх цїну.

„І справді ми не годні нинї написати історії галицького дродженя, каже Б. Лепкий, щоби не наткнути ся на кожм кроці на визначну діяльність В. Барвінського. Був се не лько чоловік думки, але й людина праці, не тілько патріоторетик, але й діяч-практик, инодї оден з вождів, а коли еба, рядовий, що руками й ногами дереть ся, щоб у борбі народне єствованє добувати щораз то нові твердинї. Таю кріпостю нездобутою — то наша сьвідомість широких рств народних, то почутє єдности, що его держить і кріть, той „голос народу", яким щораз дужше, ширше і сьвімійше лунає з наших народних зборів-віч. Підвалини під ю твердиню поклав також В. Барвінський, скликаючи 380 р.) перше народне віче до галицької столиці, він же в і головним героєм того великого дня. З тої пори віча али одною з наймогутнїйших підойм нашого народного тя".

Володимир Навроцький, син сьвященика (1847—1882), се угий талановитий публїцист, оден з найбільш трудящих лодих народовців, що громадили ся коло „Правди", де поміщував ґеоґрафічні, етноґрафічні й історичні розвідки рім того і в просьвітних книжечках „Зоря"), звичайно прибраним іменем Онисим. Бистрим оком помічував усе те, що доводило наш нарід до зубоженя і занепаду ажав розбудити в широких верствах суспільства почутє ности. В тій цїли зложив він пісню „Огнева сто-жа"[1]) і був тої думки, що наша інтелїґенція —

[1]) І. Воробкевич, написав музику до сеї пісні, що мала по думцї ра стати народним гимном.

»Ми огневая сторожа
У важкий нам час!«

має стерегти народного добра, бо

»Одна нам осталась хата.
Вже послїдная:
Неприбрана, небогата,
Але — рідная.
Нам противний вітер дує,
Ворог з ватрою чатує,
Чи ми не заснем«.

Тому взиває він:

»Лиш подаймо собі руки
Всї від плуга, від науки, —
Разом встережем«.

Сими простими, але глибоко подуманими словами взивав В. Навроцький українську інтелїгенцію, щоби „подала руки“ „всім від плуга“, а тоді встереже „рідної хати“, що „вже послїдная осталась“. Сьвідомий тої небезпеки, яка грозить нашій „рідній хатї“, станув у першім ряді тої „сторожі“. Здобуши на правничому виділї у Львові богате й основне знанє з обсягу національної економії і статистики, оповіщував він у „Правдї“ й у „Дїлї“ вельми цінні розвідки з того обсягу, а ставши скарбовим урядником, мав добру нагоду розглянути всї причини, які підкопували добробут і єствованє нашого селяньства і міщаньства. Тими розвідками звертав він увагу української інтелїґенції на потребу практичної, позитивної і реальної праці для морального і матеріяльного підему широких народних верств.[1])

Окрім того проявляв В. Навроцький не аби який талант белєтристичний з гумористично-сатиричною прикметою, одначе важка урядова служба на вельми одвічальних становищах, в котрій він зорко стояв на „сторожі“ добра народу, підорвала єго хирне здоровлє і передчасно загнала в могилу.

Зарана смерть Володимира Барвінського (1883) і Володимира Навроцького (1882) в молодім віцї була великою

---

[1]) Твори В. Навроцького (видане посмертне) 1885 року з житєписею єго, містять головно єго лїтературні праці. Инші, як „Піяньство і пропінація в Галичинї“, „Подвійна крейдка“, „Реформа податку ґрунтового“, „Руська народність в школах галицьких“ й ин., дожидають окремого виданя із запропащеня по мало доступних часописях.

втратою для українського народовства в наддністрянській Україні, котре потребувало дальшої невсипучої і послїдовної працї національно-культурної.

Народовцї 60-их і 70-их рр. XIX ст. розбудили своїми змаганями національну сьвідомість і тим у труднїй боротьбі о розвиток української народности старали ся охоронити українське суспільство перед винародовленєм. Заходи народовцїв на полї народовіданя довели їх до зрозуміня, що тільки просьвітою можна зміцнити і поглибити національну сьвідомість та двигнути широкі верстви суспільства з морального і матеріяльного занепаду. Се звернуло їх увагу на потребу практичної, реальної роботи в народно-господарськім напрямі для охорони й обезпеки низших верств суспільства перед визиском і вивласненєм селяньства і міщаньства з прадїдівської землї. Писаня Володимира Барвінського і Володимира Навроцького були дороговказом на той шлях народно-господарської і суспільно-полїтичної роботи дальших поколїнь.

40. Вплив західно-европейських суспільно-полїтичних ідей на дальший розвиток українства.

Перервані змаганя Кирило-Методіївського Братства підняли на ново Основяни зєдинені в 60-их рр. в Петербурзї. Під впливом їх змагань розпочала ся при участи Кулїша і Кониського робота на лїтературній і культурній ниві в 60-их і 70-их рр. в наддністрянській і надпрутській Україні і поширила ся таким способом на всї українські землї (окрім закарпатської України) та довела тут до сьвідомости національної єдности й лїтературної спільности та до спільної національно-культурної роботи. Під конець 70-их і з початком 80-их рр. отся національно-культурна робота не тільки поширила ся, але й користувала ся добуткати новітних наук та демократичних ідей. Наслїдком того і в українськім письменьстві тих часів проявляє ся змаганє до розширеня ὀвиду, до орґанізованя реальної роботи для підєму широких народних верств.

Михайло Драгоманів (1841—1895) являє ся представником сих новітних змагань. Походив він з Гадяча, в Полтавщинї, в котрім старосьвітське українство підлягало новійшій російській европейством закрашеній культурі. Хоч уже підчас

ґімназийних наук попали ся єму в руки твори перших українських письменників, а навіть Шевченкові поеми „Кавказ“ і „Сон“, одначе вони не викликали в нім горячих національних почувань. Тілько народні оповіданя М. Вовчка вразили Драгоманова своєю загально-людською, суспільною ідеєю, але не розбудили в нім націоналізму, а навпаки лягли в єго мозгу поряд з вільнодумними віршами московських поетів і дали рішучий початок єго сьвідомому демократизмови. Навіть тоді, коли він зустрінув ся із сьвідомими українськими народовцями, не змінив характеру свого українства, але радше навіть утвердив ся в своїм первіснім космополітизмі. З такими поглядами вступив Драгоманів на київський університет (1859). Тут часто він та єго однодумці вели суперечки з рішучими українськими народовцями, котрі, одушевлені українською ідеєю Опанаса Марковича, Глібова й ин., називали Драгоманова й єго товаришів космополітами. Діяльність українських студентів у недільних школах, з початком 60-их рр. і в т. зв. временній педаґоґічній школї (учит. семинарії) надала національним симпатіям Драгоманова практичний напрям. Але він держав ся здалека від українофільських кружків, котрі злучили ся в 1862 р. у велику громаду і забрав ся пильнійше до підготовної роботи габілїтацийної на доцента всесьвітної історії в київськім університетї, особливо після закритя недільних шкіл. Тоді виступив він у деяких московських місячниках, та й у львівській „Правді“ [1]) з научними й публїцистичними розвідками, в котрих боронив права виключного уживаня української мови в початкових школах на Українї, але не з національного, тілько з педаґоґічного становища. Драгоманів виходив з того погляду, що всї спори про права української лїтератури і народної школи фальшиво поставлені Українцями в Росії власне через те, що сю справу перенесено за прикладом чеських й инших націоналїстів із загально-культурного ґрунту на національний, замість оперти свою політику на реальних обставинах українсько-росийського житя. Одначе ся оборона української народности, особливо в обсягу шкільної справи, викликала в міністерстві просьвіти велике

[1]) Лїтература росийська. великоруська. українська і галицька, Українця. „Правда“, 1873 ст. 158 і сл.

вороговане супроти Драгоманова, так що єго потвердили на катедрі історії що йно 1873 р. До того прилучили ся доноси місцевих противників особливо задля поїздок Драгоманова в тім часї за границю (на закарпатську Україну, до Відня, де зазнайомив ся з членами академічного товариства „Січ" і до Львова) та задля єго впливу на справи наддністрянської України. На домаганє міністра просьвіти він зрік ся становища в київськім університеті саме тоді, коли над українством виступала гроза указу із забороною українського слова. Осеню 1876 р. бачимо Драгоманова в Женеві, в Швайцариї, де починає ся вже друга доба єго діяльности видаванєм збірки п. з. „Громада" [1]), порядкованої ним при участи С. Подолинського і М. Павлика. Там видав він сїм книжок „Громади" і кільканайцять окремих книжок українською і московською мовою, та не переривав своїх чисто наукових дослідів, особливо з обсягу українського письменьства і народовіданя.[2]) Кожду важнійшу подію в суспільнім житю Драгоманів обговорював і оцінював критично а єго публїцистичні виданя викликували велике вражінє посеред суспільних кругів.

Особливу бачність звернув Драгоманів на наддністрянську Україну. Ще підчас поїздок за границю навязав він тут взаємини, а перегодом з єго прихильників (як І. Франко, М. Павлик [3]), Остап Терлецький і ин.) витворила ся під ко-

---

[1]) В „Громаді" містили ся белєтристичні твори, літературно-наукові, суспільно-полїтичні і т. п. розвідки, дописи про українські справи і т. п.

[2]) Вельми цїнні єго виданя п. з. Політичні пісні українського народа" Ч. І. розд. 1 і 2. (1883—1885) і „Нові українські пісні про громадські справи" (1881) та „Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменьство", зладив М. Павлик Т. І—ІІІ. у Львові 1899—1906.

[3]) І. Франко, М. Павлик, І. Белей і ин. належали тоді до товариства „Академическій Кружокъ", котре видавало часопись „Другъ" язиковою мішаниною. Драгоманів радив сїй редакції, щоби галицькі партії полишили язикові і національні суперечки та занялп ся просьвітою народу і писали для него народною мовою. Під впливом Драгоманова з „Акад. Кружка", котрий остав на своїм москвофільськім становищі, виступили І. Франко, Ів. Белей й ин. та заснували в 1881 р. ілюстровану літературно-політично-наукову часопись „Сьвіт", одначе вона виходила тілько півтора року. З многих розвідок і деяких віршів віяв радикальний дух, але в „Сьвітї" оповіщували свої писаня також придніпрянські Українці: Кониський, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко

нець 80-их рр. „русько-українська радикальна партія“ і видавала часописи „Громадський Друг“, „Нарід“, „Хлїбороб“, „Громадський Голос“, „Житє і Слово“. Драгоманів брав живу участь у сих виданях і став ідейним провідником нового напряму в змаганях до культурного і національно-полїтичного розвитку українського народу. Окрім поменших заміток і розвідок оповістив Драгоманів дві більші розвідки „Чудацькі думки про українську національн справу (1891) і „Листи на надднїпрянську Украї ну“ (1894) та видав „Австро-руські спомини“ (1889) в котрих подає свої погляди про ріжні питаня теоретичн і практичні з обсягу українства. Сю дальшу діяльність провадив Драгоманів уже з Болгарії, де він (1889 р.) заня становище професора у висшій школі в Софії і на сім становищі остав аж до смерти (1895 р.), хоч російське правительство домагало ся его усуненя з професури.

Національні й суспільно-полїтичні погляди Драгоманова. В цілій низці обємистих розвідок, Драгоманів виложи свої погляди на питанє про самостійність української культури, котрі викликували нераз різку полєміку з боку над дністрянських і приднїпрянських Українців. Отсею до пе ної міри повною системою думок і поглядів про украї ські національні задачі — суспільні і лїтературні — переняло с головно молоде поколінє і вони відбили ся могутним впли вом у письменьстві, в національній і суспільно-політичні діяльности Українців, почавши від 80-их рр. XIX ст. Укра їнський національний рух має також важні політичні т суспільні прикмети. Вони проявили ся з першим почи ном українського національного відродженя і найшли ви разний вислів в основній системі суспільно-політичної пр ґрами Кирило-Методіївського Братства. Драгоманів зве нув свої погляди на суспільно-політичні задачі українст

й пн. Заходами Кониського і членів старої київської Громади відновле у Львові осеню 1888 р. „Правду“, спершу при участи Драгоманова (в написав вступну прорґамову статю) а також І. Франка й Е. Олесни кого. Одначе коли „Правда“ не піддала ся безуслівно становищу Др гоманова, відчахнув ся він з Франком і Олесницьким від неї, а редакц її провадив дальше Кониський, котрий тоді поселив ся у Львові, з п могою Ол. Барвінського, котрий також тоді з Тернополя переніс ся Львова.

і вказав на се, що український рух являє ся передусім культурним рухом та доказував, що українство має значінє тільки яко поступовий і демократичний рух.

В одній з перших розвідок, написаній в 1872 р. п. з. „Народна осьвіта й література на Україні“, але напечатаній в „Правді“ аж 1876 р. п. з. „Антракт з історії українофільства“, обговорює Драгоманів добу приспаня українофільства (1863—1872), що настала після доби великої віри в самостійність українську. Він не одушевляє ся самостійностю української мови, а готов вдоволити ся уживанєм єї тілько в „домашнемъ обыходѣ“ (про домашню потребу), поки не витворить ся література пригідна для практичних потреб сьогочасних. Першим ділом вважає він, поставити не народність для народности, але суспільний, економічний і культурний людський поступ народу, а народна мова і форма пропаґанди повинна бути тілько практичнійшою одежею, а не метою. Для такої роботи треба покинути романтичні мрії, а більше всього вказувати народови на ідеї будучини: свободу особи, совісти, економічну роботу, а найбільш налягати на розвиток чутя гуманности, розширенє духа свободи ітп. Драгоманів бажав отже критично розглянути з одного боку українофільську і народовську, а з другого — москвофільсько-панросийську правовірність і виказати їх безосновність перед реальними обставинами та потребами і подати нарис реалїстично-поступового українства і панросийства на зовсім инших підставах.

В другій розвідці п. з. Література российська [1]), великоруська, українська і галицька“ (Правда 1873) виводить Драгоманів, що „українська література є тілько ріжновидностю (відміною) культури российської, та що галицька література не одно з „українською“ і домагає ся, щоби і „народовці звернули увагу на Україні і в літературі українській на той бік єї, котрий є дужчим і характернійшим т. є не на історичний націоналїзм, а на порив до моральної і суспільної волї“.

Драгоманів обстоював отже спершу права української мови тілько в початковій школї, тілько яко посередниці для вивченя українських дітий властивої осьвітної мови — российської. Він стояв отже тоді на становищі теорії неповноправних народностий, української літератури „для домашняго обыхода“, — теорії літератур московської, української і галицької, яко складників спільної российської літератури

---

[1]) Российською або общеруською літературою зве він книжну літературу, спільну Москалям й Українцям: великоруською — найновійшу народну літературу (Гоголя, Турґенєва, Некрасова й ин.).

і не відріжняючи засадничого питаня від хвилевих практичних обмежень, не відрік ся виразно сего погляду до останку своєї діяльности.

Опісля розвивав він сї погляди в розвідках: „Чудацькі думки про українську національну справу“ (1891 в „Народї“ і окремім виданю 1892) і „Листи на надднїпрянську Україну“ (1894). В першій розвідцї виступає проти формального националїзму і вказує на се, що „національна єднота в державі не все може вести до більшої вільности і що думка про національність може бути причиною насилуваня людий і великої неправди“. Дальше виводить, що „сама по собі думка про національність ще не може довести людий до волї й правди для всїх, а навіть не може дати ради для впорядкованя навіть державних справ“. З того висновує, що в своїх українських національних змаганях „станемо на якийсь хисткий ґрунт, як що залишимо ясні думки всесьвітної людськости, котрі можуть дати найміцнїйший ґрунт нашому прямуваню до національної вільности, а пристанемо до старозаконного примусового національства“. Він зазначує, що бажав звести розмову про вартість письменьства российського для західних Европейців і для нас на ґрунт вселюдських справ.

В „Листах на надднїпрянську Україну“ Драгоманів подрібнїйше розвиває сї думки. По єго думцї „ми не можемо глядїти собі провідних думок для громадської працї культурної, полїтичної і соціяльної в почутях й інтересах національних, бо инакшеб ми заплутались в усяких субєктивностях, в лїсї історичних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок у наукових виводах й інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те ми відкидаємо не національности, а националїзм, а надто такий, котрий себе сам виразно противставляє людськости або космополїтизму. Ми не признаємо примусових думок і почуть, котрі видають ся за національні, нїяких обовязкових історично-національних сьвятощів, а надто ненавистий до инших національностий“. І тому ставить Драгоманів коротку формулку української національної програми: **„Космополїтизм в ідеях і цїлях, національність в ґрунтї і формах культурної працї“** [1]).

Сї погляди Драгоманова на українську національність і національне питанє взагалї викликали з боку народовців (у „Правдї“) а навіть з боку приднїпрянських Українців (Вартового — се прибране назвище Б. Грінченка в „Буковинї“) доволї різкі відповіди. „Правда“ зазначила, що Драгоманова огляд українського письменьства в порівнаню до розмірів духового московського житя виходить „на

[1]) Він сам зазначив се товстим письмом.

остру, хоч не безосновну, але все дуже песимістичну критику всего того, що у нас на Україні і в Галичині доси діялось". „Правда" висловила сумнів, чи оден поступ без попереднього здобутя національної самостійности міг би привернути наш нарід до житя і до людського поступу наперед". Французи, Англичани, Німці ітп. не підіймають національного питаня, бо вже перебули сей ступінь, до котрого ми ледви що підіймаємо ся, бо вони жиють уже яко самостійні національности. — „Инша річ з українським народом. Найже він іде до поступу, коли єму годі станути о своїх силах, коли єму не можна рідного слова виповісти, а не то проводити поступові ідеї. — Ми розуміємо наш поступ в сей спосіб, щоби руський нарід як найскорше оживити до розвою і поступу, — поставити нарід у своїй хаті на свою силу, з своєю волею — словом широко й глубоко зайняти національність до питомого житя". „Правда" писала, що „можливий тільки орґанічний, ступневий поступ і розвій до щораз лучшого устрою суспільного й господарського", що „під зглядом суспільно-економічним у кождого народа є також ще й свої властивости, відмінні обставини і потреби, котрі треба для поступу і розвою відповідно уладжувати або перестроювати, що знов жеж конечно кождий нарід сам за себе мусить сповнити і до того мати і знатя́ і змогу і силу, себ то національну свободу, инакше буде мусів уступати з економічного поля перед другими народами (доказом сего економічно-національна боротьба познанських Поляків з Німцями). Так отже до належитого рішаня економічно-суспільних питань з користию народною — треба конечно національного освободженя народу, — значить національне питанє стає знов на першому місці".

П. Вартовий (Б. Грінченко) в „Листах з України наддніпрянської" в „Буковині" назвав деякі погляди Драгоманова протинауковими, докоряв єму, що українську мову вважав несамостійною перед московською, бо історія не знає літератур „для домашняго обыхода" (підлітератур), а українське письменьство вийшло вже поза рами простонародного.

Драгоманів відповів: „Я не тільки не думаю глузувати з етноґрафічного патріотизму, а дуже ціню єго як одну з підстав солідаризації людий, та лишень думаю, що одним їм люди не жиють і не можуть жити. До него треба ще чогось".

Наро́довці наддністрянські і Вартовий заявляли відтак, що й вони є за поступом, котрий може розвивати ся постепенно, але вважають необхідним розбуджуванє національної сьвідомости, утриваленє почуваня націо-

нальности, яко підвалини самостійного єствованя і розвитку українського народу. Тимто рідну мову й літературу вважають признаками, прикметами української національности, на основі котрих українську народність відріжняємо від инших (польської, московської). Коли по думці Драгоманова „мова є спосіб, котрим люди розуміють ся“, то народовці вважають рідну мову національним добром, сьвятощами, і тому називають її матерньою мовою, висловлюючи тим оправдану до неї любов [1]). Такий погляд на мову висловлювали також чужосторонні, визначні учителі права, і з правного становища вважали мову й національність тотожними правними понятями, а національне питанє з правного становища вважали язиковим питанєм. Тимчасом Драгоманів, хоч присьвятив цілу главу в „Чудацьких думках“ критиці т. зв. „національних сьвятощий“, не висловив ся, в чім він бачить признаки і прикмети національности взагалі й української зокрема і не міг дати на се питанє наконечної й повної відповіди, зазначив тілько, що треба ще багато наукової роботи широкою всесьвітно-порівнальною методою для означеня сталих і змінних признак нації та що він сам трудить ся над обрібкою засобів для української національної психольоґії.

В звязи з тими поглядами на національність, націоналізм і космополітизм, а особливо в звязи із своїм основним становищем, що національність і єї прояви, особливо національна (рідна) мова, повинні бути орудниками впроваджуваня гуманітарних або загально-людських ідей поміж ті або инші народні верстви, Драгоманів висказував і свої думки про самостійну українську культуру. Тоді українська література була майже одиноким орґаном українського культурного руху і тому Драгоманів звертав увагу українських письменників на значінє московської літератури для України своєю обрібкою загальнолюдських тем і задач та зазначував, що й „українолюбці мусять вийти з того вузького й поверховного національства, котре в Европі втратило змисл після 1848 р.“, а взяти ся до обговорюваня живих питань, якими тепер займають ся всі осьвічені народи. Коли отже хочемо рівняти ся з Московщиною, то треба напружити всї свої сили, щоби в чімнебудь випередити єї передові ряди“, а що цензура в Росії гнобила свободу слова, вважав він Галичину пригідною для такого напруженя сил на літературній ниві.

---

[1]) Любов рідньої матерньої мови плекати і розбуджувати вважали народовці своїм народним обовязком і така любов є зовсїм оправдана і конечна. Пересадна любов — се націоналїзм.

Окрім українського письменьства й українського театру, про котрий писав Драгоманів яко вітку українського письменьства, міг він тоді ще вказати на музику й українські взори у вишивках, яко прояви саморідної української культури. Але в двайцять літ після того український культурний рух проявив ся і в живописи та різьбі, і в будівництві саморідним українським стилем, мистецьким розвитком ремесла, домашнього промислу, а все те веде до загально-людської культури. Все те розбуджує і піддержує в українськім народі національну сьвідомість і любов мистецтва і краси.

Український національний рух пособляв одначе не тільки умовій культурі українського народу, але й причиняв ся до підєму економічної культури, а запопадливі змаганя українського суспільства до орґанїзації й розвитку всїх форм кооперативного руху серед українського народу виявили також значінє і вплив національної сьвідомости широких верств українського суспільства на ниві народно-господарської роботи, так що представники українських кооперативних спілок на кооперативнім зїздї в Петербурзї виступили яко сьвідома самостійна українська орґанїзація.

Неперечно чимала в тім заслуга також Драгоманова, котрий накликував, щоби українська інтелїґенція пособляла розбудженю й розвиткови сил для економічної орґанїзації з долу, але єго погляд, що „тільки ідеї всесьвітної людськости зможуть дати безумовно міцну підвалину нашим змаганям до національної свободи“, показав ся доволї оптимістичним. Навіть з т. зв поступового московського дневникарства відзивали ся поклики до боротьби з українською культурою під прапором ідейности, а хоч український національний рух намагав ся проводити в українські народні верстви гуманїтарні ідеї, примінювано систему „обрусєнія“ до українського просьвітно-культурного руху задля єго домагань поза межі „домашняго обыхода“. Заборона українського слова указом з 1876, заборона і конфіската євангелія на українській мові, заборона української мови в школї ітп. вказували неперечно на змаганє до змосковщеня українського народу, котрого опорою ставала розбуджувана і піддержувана в українськім суспільстві національна сьвідомість.

Українське молоде поколїнє, котре під конець 80-их і з початком 90-их рр. XIX ст. виростало під впливом ідей, проповідуваних Драгомановом і витворило радикальну партію, при всїм тім таки поставило на першім місці своїх змагань засаду національної самостійности українського народу і вважало конечностю переміну великих держав на федеративні союзи рівноправних народностий, уладжені з областий заселених тою або сею народностю. Драгоманів обстоював для державного устрою Росії феде-

рацію областий у виді російського державного союза, „вільної спілки“ на лад Швайцарії, а основою поділу на области поклав не національний, але територіяльний принцип. Він остерегав перед вибуялим націоналїзмом, а клав велику вагу на межинародність (всесьвітність) усеї культури, котра однак мало що давала для обезпеки національного єстрованя і самостійного розвитку, а дуже легко пособляла винародовленю. Тимто новітні змаганя, навіть найкрайнійших суспільно-демократичних верств, обстоюють принцип національний для областного діленя держави і широку єї децентралїзацію та органїзацію в національних областях, означених їх національними границями. Таким тільки способом можуть бути витворені условини, в котрих народности держави осягнулиб спромогу свого національного розвитку і не були би в ній гноблені.

У видаваній в 70-их рр. „Громаді“ станув Драгоманів спершу на становищі соціяльно-революцийнім, але вже в 80-их рр. перейшов до реформаторського соціялїзму і виступав проти утопійної теорії загальної соціяльної революції, проти терору, („не революція, а еволюція“). З того становища висував він наперед засаду культурности й осьвіти, клав велику вагу на етичне живло („чисте діло вимагає чистих способів“) в політичній діяльности, а від суспільних і політичних діячів вимагав поважного й основного полїтичного образованя.

В політичних виводах Драгоманів уважав національність яко форму і спосіб вияви змагань, котра повинна бути виповнена загально-людським, загально-европейським змістом. Тимто й основою російської конституції не клав він національности, а тільки областну самоуправу (автономію), коли тимчасом новітні змаганя йшли в напрямі національної автономії.

Вплив М. Драгоманова на розвиток українського письменьства і науки. Зпоміж усїх Придніпрянців, окрім Кулїша і Кониського, виявив Драгоманів у XIX ст. найбільший вплив на культурний і національно-полїтичний розвиток особливо в наддністрянській Україні. Поруч численних розвідок, в котрих він виложив цїлу систему суспільних і полїтичних думок, причинив ся Драгоманів історичними, етнографічними й лїтературно-критичними дослїдами, наці́хованими глибокою ученостю (в українських і заграничних — англійських, французьких та італійських — видавництвах) до розвитку українського письменьства і науки та до проясненя української справи й лїтератури на европейськім видні. Особливож дослїдами української народної слове-

сности, як і памятників болгарського письменьства (написаних болгарською мовою) здобув собі Драгоманів славу перворядного европейського фолькльориста. В особистій зустрічі з українською молодежю, особливо у Львові і Віднї, та живою перепискою з визначними єї представниками, осягнув він великий вплив на молоде поколїнє. Він заохочував молодїж до научної, критичної і поступової працї і звертав єї увагу на реальний напрям у московській і західно-европейській лїтературі, й остерегав, щоби „гімназистів не затягати в полїтику“, „най би вони, та навіть унїверситетські студенти більше вчились“. Накликуванєм до позитивної наукової працї, до опізнаня з реальним напрямом у лїтературі і з новітними добутками людського розуму спонукав Драгоманів письменників молодого поколїня до реального зображуваня народного житя, сучасних злиднів народу, що стали головним змістом їх творчости і в тім неперечна заслуга М. Драгоманова.

Іван Франко (1856—1916) являє ся найвизначнїйшим представником молодого поколїня письменників, що вибив ся на передове місце на ниві української лїтератури й науки, але й яко вельми живий дїяч у суспільнім українськім житю. Неперечно найталановитїйший між учениками, приятелями і послїдовниками Драгоманова переняв ся І. Франко єго поглядами, одначе розбираючи їх своїм бистрим критичним умом зумів витворити собі самостійні переконаня, які виявляв і в белєтристичних та наукових творах і в публїцистичних розвідках з великим талантом і живим, рішучим хистом.

Нащадок імовірно зукраїньщеного нїмецького поселенця з Дрогобиччини, в ранім сирітстві добував собі власними силами осьвіту, нераз голодуючи та заробляючи на прожиток підучуванєм молодих учеників. В часї гімназийних наук, допавши Шевченкового „Кобзаря“, оповідань М. Вовчка й Мирного, почав уже писати навіяні романтизмом вірші й оповіданя. Одначе печатно появили ся перші єго твори, коли яко слухач фільософічного виділу у Львові став разом з М. Павликом й Ів. Белеєм брати участь у видаванїй „Академическимъ Кружкомъ“ часописи „Другъ“ (1874—1877) язиковою мішаниною. Побут Драгоманова у Львові в переїздї до Швайцарії та взаємини навязані з академічною

молодежю, особливож з Павликом і Франком, мали на долю Франка і весь єго умовий напрям рішучий вплив. Запідозрений о соціялїзм і зносини з Драгомановом, попав він у вязницю (1877), що загородила єму дорогу до урядового становища в суспільстві та звернула єго змаганя до суспільно-полїтичних питань. Під впливом Драгоманова перейшов Франко в лїтературній творчости від романтичного напряму до реального зображуваня суспільних обставин народного житя, в суспільних змаганях до радикального соціялїзму у видаванім з Павликом лїтературно-полїтичнім місячнику „Громадський Друг“, а по ненастанних єго конфіскатах — у збірках „Дзвін“ і „Молот“. Тут містив він гарні боєві пісні з національною й суспільною основою, оповіданя з суспільного житя в Бориславі, перекладав твори европейських поетів (між иншими „Фавста“ Ґетого) та слухав унїверситетських викладів (між иншими проф. Ом. Огоновського). Взаємини з польськими соціялїстами й дописи до краєвих і заграничних, головно польських соціялїстичних часописий, завели єго вдруге (1880) у вязницю, що він яскравими красками живописав в оповіданю „На дні“. Окрім того видає „Дрібну Бібліотеку“ з перекладами сучасних европейських письменників, стає головним помічником видаваної Ом. Партицьким „Зорі“, засновує з І. Белеєм літер. науково-полїтичну часопись „Сьвіт“, опісля місячник „Житє і Слово“ і стає одним з головних основників українського радикального сторонництва (1890) та в єго часописях „Народ“ і „Хлїбороб“ поміщує чимало своїх розвідок. Перейшовши до народно-демократичної партії, перегодом відсуває ся від діяльної участи в полїтичних орґанїзаціях, а забирає лише голос у полїтичних, суспільних і лїтературно-наукових питанях, (в „Н. Лїт. Вістнику“, „Київський Старинї“, „Записках Наук. Товариства ім. Шевченка“, в котрім яко директор фільольоґічної секції розвинув вельми живу і плідну діяльність). Попри се бажав осягнути право до унїверситетських викладів і написав наукову розвідку про „Варлаама й Йосафа“ і про „Івана Вишенського“ та виголосив габілїтацийний виклад про Шевченкову „Наймичку“. Одначе мимо сих і инших наукових праць, котрими здобув собі почесний докторат Харківського унїверситету й членьство инших заграничних наукових товариств, не осягнув міністерського

потверджeня на доцента української літератури. Підорване важкими житєвими злиднями єго здоровлє причинило ся до пораженя й замраченя ума (1907), а наслідком того проявив ся занепад, хоч у хвилевих проблисках писав поетичні й наукові твори, на котрих відбив ся вплив єго тяжкої недуги. Дух єго погасав щораз, поки смерть не визволила єго (у Львові 1916 р.) з тяжкого стражданя.

Літературна творчість І. Франка. Франко був одним з основників радикального сторонництва і горячим провідником ідей суспільного й політичного радикалізму, одначе головною єго заслугою була вельми широка, богата і ріжнородна письменська творчість та наукова діяльність. Вже в перших поезіях та оповіданях слідний розмах мистецького таланту, що вміє вглубити ся в тайни людської душі і помічувати зверхні прояви й події житя. В письменській творчости зриває Франко з давними традиціями попередників і під впливом новійшого українського й московського письменьства, що в добі відродженя в 60-их рр. виявило глибокі зміни напрямів, та під впливом західно-европейських літератур, звертає ся до мистецького реалізму і визичує собі мету, по змозї зобразити всї сторони житя широких верств народних й осьвіченого суспільства. Бурливе житє і бідованє не дало однак виконати. сеї широко зачеркненої задачі, а всеж таки в цілій низці оповідань і повістий, драматичних творів, віршів і поем осьвітив він, коли не всї, то неперечно вельми займаві і важні сторони народного житя і дав живі образи загально-суспільного ладу, закрашені нераз острою сатирою й дотепом.

В белєтристичних творах Франко займає ся головно суспільними питанями, сею боротьбою, котра по єго думці знаменує справдішне житє в усїх ріжнородних проявах. Він уявляє собі житє ненастанною боротьбою між робочою, визискуваною верствою суспільства, а визискувачами й гнобителями, він поет боротьби й труду.

В »Галицьких образках« (»Малий Мирон«, »Грицева шкільна наука«, »Оловець«, »Schön-Schreiben«) живописує Франко важку школу житя, нелюдське знущанє учителів над школярами, а в тих споминах власних єго переживань проявляє ся струя романтизму. Сї оповіданя цінні не тільки з мистецько-літературного,

але й з педаґоґічного погляду. Педаґоґічну стійність мають також єго оповіданя »Коли ще зьвірі говорили« і поема »Лис Микита«, що з великим хистом перенесла відвічну історію хитрого лиса на українську ниву з прикметами і незрівнаним гумором та чертами українського житя.

В кількох оповіданях і віршованих творах зображає житє у вязницях (»На дні«) і страшну пропасть між суспільними верствами. В збірці оповідань »В поті чола« живописує образи з житя робочих верств, почавши від селянської робітничої праці, а кінчаючи працею почтової маніпулянтки. Сї оповіданя будять прихильність для нашого простого люду і кличуть осьвічених людий, іменем самої осьвіти, обернутись до того люду, як до брата, що зарабляє собі і більшій части других верств хліб »у поті чола«. В повісти »Перехрестні стежки«, в котрій національний засновок проявив ся яснійше, як в инших творах Франка, звертає ся він до житя інтеліґенції й зображає суспільну діяльність молодого адвоката Рафаловича, що вийшов із селянської верстви і почуває ся до звязи з робочим людом. Ся повість являє ся слабшою що до укладу, як і инші більші твори в супротивности до дрібнійших оповідань, в котрих виявив ся особливо єго визначний талант

В „Бориславських оповіданях“ (розкриває Франко суспільний лад (пролєтаризацію селяньства), витворений нафтовим промислом та визиск селян підприємцями й лихварями і дає нам у мініятурі живий образ капіталістичного сьвіта

Між »Бориславськими оповіданями« найзамітнійше »Boa constrictor«, в котрім психольоґічно вельми вірно зобразив автор Германа Ґольдкремера, багатиря між Бориславськими капіталістами, одного з перших спекулянтів, що в своїй ненаситній жадобі гроша любував ся образом страшного змия-удави (boa constrictor) і хижацьким способом доробив ся великого майна. Але коли єго син Ґотліб накинув ся на нього в ночи і душив, щоби добути від нього гроші, а відтак ще у видобутім з ями мерци пізнав ріпника Івана Півторака, що перед двома роками десь подів ся, лишивши молоду жінку з дитиною, відозвалось у Германї сумлінє що він причинив ся до злиднів ріпників. В єго уяві стануло все єго богатство, що наче той змий-удава обмотував єго і розторощивши образ змия, кинув ся прожогом на улицю, поки не опинив ся під вікном нещасної Півторачки і вкинув їй жменю срібняків до хати. Одначе се був хвилевий милосердний порив Германа після котрого він дальше був таким спекулянтом і визискувачем яким зробило єго житє. — Про дальші спекуляції Германа Гольдкремера дізнаємо ся з оповіданя »Борислав сьміє ся«, де проясняє ся, що вірник Германа, Мошко, довів Івана Півторака до погибели. Оповіданє є докінченем повісти »Boa constrictor«, в котрім великою літературною стійностю визначають ся побутові й наївно-ідилічні образи.

В »Бориславських оповіданях« (»Навернений грішник«, »Ріпник«, »Яць Зелепуга«) розкриває Франко всї ті злиднї, які посипались на голови населенців Борислава з відкритєм у їх місточку жерел »кипячки«. Василь Півторак (Навернений грішник«) падає жертвою спекулянта Шміля, в котрого руки переходить все Василеве майно. Яць Зелепуга сам з незвичайним трудом добуває нафту і стає міліонером, але задля непорадности став також жертвою проворности спекулянта. Іван в оповіданю »Ріпник«, зібравши тяжкою працею гроші, гине при спусканю в яму, де єму спекулянт підсунув политу вітріолем линву, щоби загарбати опісля его гроші.

Важке і сумне вражінє робить живописана автором доля селян, бідність, непорадність і безуспішність у борбі із сильнїйшим ворогом. Представляє ся тут зачароване колесо: або підяремне житє „ріпника“ або при сякім-такім успіху — погибель. В збірці „Бориславських оповідань“ осьвітив одначе Франко тілько частину галицької дійсности, бо для більшої части наддністрянської України сї образки можуть бути хиба зображенєм далекої будучини, коли европейський капітал захопить так само весь край. Франко не дає нам викінченого образу робітничої психіки, остаючи вірним дійсности: бориславський ріпник так само далеко відстав від західно-европейського робітника, як галицький визискувач з усїма способами визискуваня природи й чоловіка — від західно-европейського капіталїста. Франко тілько намітив зарід робітничої психіки в розвалинах селянського сьвітогляду. Тодї бо суспільна ріжниця в сьвітоглядї українського суспільства була що йно в зародї і ще не відбила ся так замітно.

В повісти „Захар Беркут“ намагає ся Франко на історичній основі XIII ст. подати образ колєктивістичного ладу („громадської спільности і дружности“) та щасливого побуту, до якого треба змагати теперішньому суспільству. В сїй повісти є чимало картин списаних з буйною уявою і з великим поетичним талантом, (н. пр. опис ловів на початку повісти), одначе можна сумнївати ся, чи в XIII ст. в прикарпатській Руси міг єствувати такий патріярхальний лад самоуправи й громадського суду та чи дійсно можливий такий лад у сучасних обставинах суспільного житя. Замість на основі того нїбито давного, патріярхального ладу дати ґенезу нового ладу, радить собі автор тим способом, що

представника боярства, Тугара Вовка, робить зрадником, подає широкий опис татарського наїзду і глядить виходу із сеї путаниці в подружу дочки Тугара, одиначки Мирослави, із сином Захара Максимом, отже в подружу боярки із селянином, хоч такий вихід є чисто случайний, виїмковий і в такій формі навіть прямо зовсім неісторичний.

У віршованих творах („З вершин і низин“ „Зівяле листє“, „Мій Ізмарагд“, „Із днїв журби“, „Іван Вишенський“, „Мойсей“, „Semper tiro“ й ин.), обрабляв Франко теми суспільного ладу та відносин між поодинокими людьми і цїлими суспільними верствами. Як у природі боротьба між сьвітлом і темрявою, як на сьвіті боротьба між добром і лихом, між правдою і кривдою, так усе житє пересуває ся бурливими хвилями перед уявою поета. В його поетичних творах снує ся червоним пасмом думка про сьвітову боротьбу, бо „житє — борба“, „житє — боротьба вічна, безупинна“ яко наслїдки суперечностий у народно-господарськім побуті. По однім боцї в сій боротьбі стоїть темна замучена важкими злиднями широка народна верства, по другім — щаслива меншість людий, призвичаєних до зверхних умов громадського ладу, котрий їм обезпечує поле боротьби. Серце поета бється ся для тих темних замучених:

»Люди, люди! я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.

А що кров не може змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись, значить жить...
Vivere memento!«

(«Веснянки« XV.)

Поет вірить у красшу будучину тих широких верств народних, котру добуде людський дух:

»Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремесницьких,
По місцях недолї й слїз.
І де тілько він роздасть ся,

Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родить ся й завзятє
Не ридать, а добувати
Хоч синам, не собі
Красшу долю в боротьбі!«

(»Гимн«.)

Поет освоює ся з тою думкою, що сї нечисленні ще борцї, котрі гинуть за велике дїло любови меншого брата, се тілько напередовцї нового житя, се „Каменярі“, що з власної волї „в одну громаду скуті всесильною думкою“,

щоби бороти ся з темною силою сучасного ладу, який поет уявляє собі в образї твердої скелї, щоби добути красшу будучину. І всї вони вірили, що

»Розібємо скалу, роздробимо ґраніт.
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове житя, добро нове у сьвіт.

(»Каменярі.«)

В сих творах висловив Франко невдоволенє із сучасного суспільного ладу, котрий яко „стара будова — розвалить ся в бою за правду і волю“.

У віршованих творах Франка найбільша вага в поезії лежить в повнім змістї житєвого огню, а менше зважав він у перших починах на форму і будову вірша. В першім двайцятилїтю єго поетичні твори містять богато біоґрафічного відгомону.

Поет хоче бути вістуном нової весни на Українї, весни свободи і рівних прав для всїх (»Веснянки«), каменярем поступу (»Каменярі«). В »Галицьких образках« висьпівує гірке житє селяньства, в »Осах« картає українську інтелїґенцію задля незрозуміня народних потреб і недостачі хосенної працї для народу, а у віршованім оповіданю »Панські жарти« дає епічну поему великої поетичної краси і мистецької стійности, в котрій з острою сатирою й великим гумором живописує постати панщизняної доби, а також ідеальну постать сьвященика-апостола, що зріс ся одною долею з народом і розкриває сьвітлу картину Великодня — народного воскресеня.

Побіч сих творів суспільницької поезії поет виводить перед нами в творах особистої поезії свої страждання, яко громадянина („Скорбні піснї“, „Думи пролєтаря“, „Тюремні сонети“ й ин. і страждання своєї душі („Зівяле листє“). В перших творах лунає грімкий голос громадянина проти поневоленя широких верств народних („Тюремні сонети“ й инш.), а в „Зівялім листю“ гомонять високі настрої лїричної поезії.

В збірцї »Мій Ізмарагд« бажав Франко в часї тяжкої недуги подати низку оповідань, притч, рефлєксий і инших проявів чутя й уяви з домашних і чужих жерел, головно на фільософічні мотиви, до чого з одного боку пер єго »сум і біль і жаль і туга«, а з другого — поклик до »працї і свободи«. Правда, в сій збірцї не додержана одноцїлість настрою, як се бажало ся поетови, алеж всеж таки містять ся там удатні, то іронічні, то сумні безрадісні

рефлексії сучасної дійсности, а найкрасше вдали ся єму самостійні і взірцево оброблені образки, присьвячені одному з найбільш пекучих питань сучасного галицького житя — переселеню »До Бразилії«.

Суспільна праця, якій поет присьвятив свої найкрасші сили, не дала єму повного вдоволеня. Тому у віршах „Із днів журби“ находить єго зневіра, хоч він рад би ще побуяти на вишинах і оживити спомини скриті в своїй душі. В сій хвилї занепаду енергії, поет споглядає чимраз спокійнїйше на своє житє і після бурливої минувшини доходить до рівноваги, щоби вирвати ся з пригнобленя і підняти ся до самої вишини творчости.

Палка й войовнича вдача Франка, що проявляла ся в єго творах, виходила иноді на шкоду їх мистецькій стійности, а невдоволенє сучасним ладом навівало великою зневірою і сумовиті та безпросьвітні образи ним живописані. І в житю поодинокої людини і в громадському житю поет глядів основ сеї боротьби людини з власною вдачею, суспільства з сучасним ладом і доходив до погляду, що в серці кождої людини криють ся зароди красших поривань, а з другого боку жорстока вдача, хижий зьвір на днї душі кождого чоловіка, і подібно, як в житю суспільних верств, відбуває ся боротьба вложених у душу кождої людини основ, тих „двох душ“. А всеж поет є певний, що і в сій внутрішній боротьбі людини бере перевагу основа добра́, правди та справедливости і боротьба серед верств суспільства доведе до морального відродженя. Поет сам у собі переживав боротьбу і під сам конець своєї поетичної творчости, коли підняв ся до самих єї вершин, дав у найзамітнїйшім творі, в поемі „Мойсей“, своюісповідь і свій заповіт.

Сорок лїт заповідає Мойсей народови вхід до обіцяної землї. Наклинуваний своїм пророком нарід полишив давні оселї і вибрав ся на непевну путь та поки вспів добити ся бажаної мети, застряг на пустинї без усякої надії на красшу будучину. В боротьбі із сумнївами і зневірою у своє посланництво, що не доведе ся єму прийти до обіцяної землї із своїм народом, паде Мойсей лицем до землї з розпучливим окликом: »Одурив нас Єгова!« Але після того настає рівновага і зрозуміне, що годі дійти сучасному чоловікови до розвязки всїх загадок житя, годї все зрозуміти слабому людському у́мови, але одно лише дає пізнати, що кормилцї духа зіллють ся з Єговою. Метою чоловіка є отже, змагати до щастя духа і зединеня з Єговою, се той обіцяний край, а Пале-

стина, — дрібний тілько єго задаток. А що Мойсей на хвилю усумнив ся в осягненю сеї мети, виддає Єгова órік, що »побачивши сю вітчину, сам не вступить до неї!« Мойсея і еврейський нарід можна вважати представниками українського народу і єго провідників, що змагають до єго виволу на всіх царинах народного розвитку і житя.

Коли в давнійших поетичних творах Франка проявляє ся „боротьба із усіма й усім, боротьба на забій з цілим сьвітом“, звуки зневіри, сумнївів і борні із самим собою, то в останних поетичних творах „Semper tiro“, де пробиває ся віра в красшу будучину народу, головно на фільософічні мотиви, бачимо певний спокій і рівновагу та уложений вже фільософічний сьвітогляд. Але в деяких останних віршах проявляють ся суперечности з христіянським сьвітоглядом. — Франка талант поетичний виявив ся також на драматичній ниві, хоч не з такою силою, як на инших царинах поетичної творчости, бо з природи талант єго ліричний.

В драмі з сільського житя »Украдене щасте«, написаній на буденну тему розбитого родинного щастя, спостерегаємо слід великого таланту, хоч не достає драмі ширшої основи (дія обмежена на три особи) і теплого кольориту. Тихий і покірний селянин зарубує сокирою жандарма Михайла Гурмана, любовника єго жінки Анни. — В драмі »Учитель«, що пригадує Анценґрубера „Der Pfarrer von Kirchfeld“, зображає поет трудности, з якими доводить ся народови, жадному осьвіти, бороти ся, коли розходить ся о добру школу й справдішню науку і які перепони зустрічає ревний учитель, що дбає не тілько про добру науку в школі, але й поза школою не закладає рук і веде культурну роботу в громаді«.

Франко належить також до тих письменників, що перекладами визначних творів сьвітової літератури збогатили наше письменьство (н. пр. „Фавст“ Гетого і т. п.).

Франко проявляв також широку літературно-наукову діяльність, до котрої мав нахил з раної молодости, хоч політично-суспільні змаганя і важкі житєві пригоди часто відривали єго від научної роботи. Він був головним робітником у Науковім Товаристві ім. Шевченка і в „Записках“, мало що не в кождім томі (крім того в „Літер. Наук. Вістнику“, в „Кіев. Старині“ й инших наукових виданях) появляють ся єго розвідки і досліди. Побіч того

видав він окремо обємисті розвідки „Іван Вишенський і єго твори“ (1895), „Варлаам і Йоасаф, старохристіянський духовний роман і єго літературна історія“ (1896), „Сьвятий Климент у Корсуні, причинок до старохристіянської лєгенди“ (1896), „Студії над українськими народними піснями“, „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.“ (1910). Предметова критика признає Франкови блискучий талант і ерудицію в єго наукових творах, однак притім вказує і на се, що він не оберіг ся від пересадних й неімовірних гіпотез, котрі часто не мали наукового узасадненя (проф. Кримський про „Івана Вишенського“ в „Кіев. Старинї“ т. 50 і 51. 1895“ а др. Б. Міхель про „Варлаама й Йоасафа в К. Крумбахера Byzantinische Zeitschrift т. X. 1901).

На творах Франка відбив ся неперечно вплив новійшого реалїстичного і натуралїстичного московського і західно-европейського письменьства і тому сей реалїзм доведений до самих „верхів“ у многих творах, повних нераз кровавих і яскравих сцен. Окрім того з тих творів звучить часто нута про „розбиті надії“, виринають сумнїви і зневіра до сучасного сьвіта, що дармо булоб шукати „в сїм сьвітї правди і розуму“, хоч знов надходять хвилини, що поет сподїває ся здійсненя бажаних ідеалів у далекій будучинї та проявляє наклін до романтизму. Змаганє московських новійших письменників до зображеня темних сторін суспільного житя, до викликуваня невдоволеня, хиба для розбудженя передовсїм змагань до нищеня, змагань, що заглушували в зароді всякий порив до ідеалів, сї змаганя до одностороннього і яскравого зображеня відємних сторін суспільного житя відбили ся і на деяких творах Франка.

Становище І. Франка в лїтературі. Всякі перепони і важкі житєві пригоди, боротьба в потї чола о хлїб насущний забрали Франкови богато сили й не дали єму спромоги виробити ся до такої міри, до якої міг дійти єго великий талант. А всеж таки вельми богатою лїтературною і науковою діяльностю, котрою що до ширини і ріжносторонности перевершив навіть Кулїша, хоч се відбивало ся инколи некористно на стійности творів, здобув собі становище між перворядними письменниками не тілько в україн-

ській літературі, але й вніс богаті й визначні засоби у всесьвітне письменьство.

Поміж письменниками радикального напряму, вихованими під впливом Драгоманова, поруч Франка визначили ся в 70-их і 80-их рр. **Остап Терлецький** (1850—1902) і **Михайло Павлик** (1853—1915). Талановитий критик і публїцист, Остап Терлецький, присьвятив ся спершу історичній науці й осягнув посаду в університетській бібліотеці у Відні, котру втратив наслідком прасового процесу і звязаного з ним процесу львівських соціялїстів (1877). Після того звернув ся до правничих наук і серед тяжких злиднів помер у Львові адвокатським кандидатом. Серед таких обставин не міг як слід розвинути ся єго визначний письменський талант. А всеж таки єго розвідки: „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці" („Правда 1874), „Робітницька плата і рух робітницький в Австрії (у „Сьвіті"), „Літературні стремлїня галицьких Русинів від 1772 р.", розвідка розпочата в „Житю і Слові" (1894—95), а відтак в перерібці окремо видана п. з. „Історія панщини" (доведена до 1846 р.) з прибраним іменем Івана Заневича і „Галицько-руське письменьство 1848—1865" (з недокінченої рукописи напечатана в „Літ. Н. Вістнику", том 22—24), написана переважно на основі власних споминів і сучасних листів, мають ще й сегодня свою стійність.

Коли Терлецький трудив ся головно на літературно-історичній ниві, то Михайло Павлик звернув ся після белєтристичних починів до публїцистичної і полїтичної діяльности. Спершу Павлик, для котрого полїтично-суспільні погляди Драгоманова мали значінє непохибних доґм, намагав ся ширити сї ідеї оповіданями, написаними в формі пережитих споминів п. з. „Юрко Куликів", „Ребенщукова Тетяна", „Пропащий чоловік" і ин. Одначе в них наложено таких чорних красок, доведено траґічні настрої до такої пересади, посунено натуралїзм в зображуваню до такого степеня, що в сих оповіданях затратила ся мистецька правда і літературна стійність, а радикальна проповідь, яка з них проглядає так яскраво, не зможе причинити ся до поправи відносин між селяньством та інтелїґенцією. Прасові і полїтичні процеси та вязненя приневолили Павлика виїхати до Женеви, де спільно з Драгомановом тру-

див ся в редакції „Громади“. По повороті із Швайцарії в двотижневнику „Народ“ спільно із Франком присьвятив усі свої сили публїцистичній діяльности. Історії українського письменьства вельми прислужив ся Павлик перекладом творів Драгоманова п. з. „Розвідки про українську народну словесність“ виданих Н. Товариством ім. Шевченка (I—IV), зладженєм „Переписки М. Драгоманова з М. Павликом“ (в VI томах), виданої в Чернївцях і „Переписки з М. Бучинським“, виданої Н. Тов. ім. Шевченка у Львові. До історії просьвітного руху в наддністрянській Україні дав Павлик цінну розвідку „Про русько-українські народні читальні“.

Степан Ковалів (1848—1920), селянський син, довголітний вельми заслужений управитель народної школи в Бориславі, відомий на полї письменьства під прибраним іменем Степана Пятки, виступив майже сучасно з Франком з оповіданями з бориславського житя, котрі можна вважати доповненєм Франкових образів з галицької Калїфорнії. В них зображає Ковалів обставини нафтового промислу в Бориславі, що зароїв ся юрбою чужоземських визискувачів і дав їм мілїонові достатки, а в патріярхальні селянські відносини вніс нечувану деморалїзацію, обманьства й злочини та довів тамошних власників землї до жебрачої торби.

Ковалів живописує селянське житє і бідоване яскравими красками (»Галицька Калїфорнія«, »Похрестник«, »Дезертир« і ин.) і визискуванє селян громадською старшиною (»Громадські промисловцї«), але від тих сумних картин звертає ся також до дитячих спомпнів і в »Завіщаню« та в ширше задуманій повісти »Сільські зьвіздарі« подає нам погідні. ясні і спокійні образи з дитячих лїт, написані з добрим розумінєм дитячої психіки. В сих оповіданях Ковалів не витичує собі такої широкої задачі і не надає їм такого мистецького викінченя, як Франко, але зображає бориславські відносини з добрим знанєм місцевих условин та із справдїшним реалїзмом і викликує вражінє правдивого живописаня. Окрім того заслужив ся він цінними розвідками з обсягу педаґоґічного письменьства.

Наталя Кобринська (1855—1920), внучка сьвященика Івана Озаркевича з Коломиї, що в 1848 р. уладжував там драматичні вистави, а донька сьвященика і посла Івана Озаркевича з Белелуї в Снятиньщинї, пристала також до радикального напряму в письменьстві та станула на чолї

суспільного руху в наддністрянській і надпрутській Україні, що витичив собі мету еманципації українського жіноцтва і в тій цїли намагала ся згуртувати єго в заснованім у Станиславові „Товаристві руських женщин“ (1884 р.).

Під впливом европейських письменників-позитивістів і московської реалїстичної лїтератури, а відтак Терлецького, Франка і Драгоманова, після першого оповіданя (»Задля кусника хлїба« 1884 р., в котрім зобразила попівну Галю, що віддає ся за сїльського учителя) перейшла від романтично-сентиментального напряму до питань реального житя. У виданім (1887) заходами Н. Кобринської й Олени Пчілки (Ольги Косачевої) альманаху »Перший Вінок«, мимо суперечних поглядів редакторок, зєдинили ся письменниці [1]) всїх українських земель (крім закарпатської України).

Кобринська напечатала там оповідане »Пані Шуминська«, в котрім вивела попадю давних часів і давних поглядів з єї споминами про минуле та виявила справдїшні радикальні погляди, а в оповіданю »Ядзя і Катруся« зобразила жите женщини із середньої верстви суспільства (учительки, жінки і доньки сьвященика та селянки) у відносинах до двора. В змаганю до суспільної рівности уявляє собі одначе Кобринська »поступ якоюсь невгомонною, неперепертою, все руйнуючою силою, котра перше мусить все зруйнувати, поки що поставить«.

Коли придніпрянські письменницї, як М. Вовчок, Ганна Барвінок у своїх писанях порушували загально-людські питаня ще в 60-их рр., то Кобринська намагала ся заснованєм »Товариства руських женщин«, своїми писанями і відчитами на жіночих зїздах, як вона висловила ся, »отрясти жіноцтво від впливу вже пережитих напрямів і завести єго на живий реальний шлях«. Одначе вона не поставила ясно і виразно так важного, особливо з оглядом на відносини наддністрянської України національного питаня, котре бажала неозначеним близше способом зєдинити з радикалїзмом, а єство національности бачила тільки в українській мові.

В своїх писанях, котрим не достає мистецького викінченя, не могла визволити ся зпід переможного впливу польської мови, що відбив ся в складї, зворотах і висловах.

41. Змаганя до полагоди взаїмних відносин між рідними національними й европейськими суспільними струями.

Українські письменники 80-их рр. XIX ст. зустрінули ся в змаганях до розвитку і поступу українського народу

[1]) Окрім Н. Кобринської виступили тут: поетка Юлїя Шнайдер (Уляна Кравченко), Климентія Попович (Боярська), Олеся Бажанська

з двома основними питанями. З одного боку яскраві приклади винародовлюваня вказували на потребу обезпеки рідного, національного побуту, а з другого матеріяльний занепад широких верств вимагав у викликаній тими обставинами суспільній боротьбі основної перебудови суспільного ладу і праці для народу на основі придбань західноевропейських поступових думок. Проти письменників-народовців підношено докори, що вони переняли ся вузким, місцевим патріотизмом і націоналїзмом, а не мають зрозуміня загально-европейських ідей суспільного ладу і поступу. В другій половинї 70-их і в першій 80 их рр. під впливом Драгоманова і поступової частини російського суспільства, перенятого західно-европейськими радикальними думками, деякі визначні українські письменники звертають ся в літературі до суспільно-радикального напряму, инші навпаки намагають ся придбаня поступових суспільних европейських думок погодити із суспільно-національним напрямом.

Ольга Косачева, (ур. 1852 р. в Гадячі), відома загально під прибраним іменем Олени Пчілки, сестра М. Драгоманова, придержує ся в своїх писанях суспільно-національного напряму і розвиває в тім напрямі живу діяльність. Вихована, як взагалї дочки тодїшнього українського паньства у „взірцевім пансіонї“ в Києві, познайомила ся під впливом брата з поступовим рухом київського студентства і стала українською письменницею під впливом Михайла Старицького.

У Києві видала »Украинскій народный орнаментъ« (1876), »Переклади з Н. Гоголя« і побутовий жарт для театру Полтавки Милорадовичевої »Суджена не огуджена« та переклади віршів »Українським дітям«. Кермуючи ся поглядом, що українська письменність не є тілько простонародною, як дехто між Українцями думав, але що вона проявляє справжнїй лїтературний напрям, печатала свої писаня у всяких видавництвах наддністрянської і надпрутської України і видавала в Києві часопись »Рідний Край«. В своїх писанях, навіяних щирою жіночою чутливостю, людяними поглядами і ясним сьвітоглядом та поетичним хистом, вказувала українському суспільству на се, що »без культури, без розуму, без сьвітла доброго братського почуваня і людської любови у всїх станах, без національного самопізнаня, поваги до себе й другого — нічого не буде«.

(Озаркевичева), Ольга Левицька, Сидора Навроцька, Михайлина Рошкевичівна, Анна Павлик, Катерина Павлик (Довбенчукова) і Софія Окуневська, а з Придніпрянщини крім О. Пчілки і її доньки Лесї Українки, Людмила Старицька, Ганна Барвінок і Днїпрова Чайка.

Сей національний напрям О. Пчілки і змагане до національного осьвідомленя українського суспільства проявляє ся найкрасше в поемі »Козачка Олена«. В ній вона живописує постать дівчини-патріотки Олени з часів гетьмана Дорошенка, як вона свому любому Василеви, хоч він одружив ся з иншою, принесла на прощане, коли вибирав ся в похід, мережану хусточку, приготовану на весілє і віддала єму із словами: »Нехай здасть ся та хустиночка не на те, щоб гнить, а для слави козацької сіделце укрить!« та крім того сказала єму: »Не кляла я тебе за тую у кохані зраду, а клясти му, як зостанеш ся у війська позаду«. Коли Василь поляг, а перед тим вмерла єго жінка, лишивши синка-сиротятко, Олена заняла ся єго вихованем.

І в инших творах, в оповіданях „За правдою“, „Товаришки“, „Сьвітло правди й любови“ Ол. Пчілка кладе основою питаня національности й космополітизму і зазначує, що національність не повинна обмежувати ся самою простонародностю, але обіймати всї обсяги народного житя та розвивати на народній основі нові придбаня.

Дівчина Надєжда йде »За правдою« і з глибокою вражливостю до всякої неправди »шукає правди«, до чого потрібне ясне розумінє тісного споріднения з українським народом, чого не відчувала частина української осьвіченої молодежи. І тому Ол. Пчілка зображає в оповіданю »Товаришки« Українку Любу Калиновську з дрібного полтавського паньства, виховану в пансіонї, котрої навіть »Енеїда« і »Кобзар« не довели до ясного почутя національної сьвідомости. Тільки молодий студент Бучинський оповіданями про змаганя осьвіченої верстви в наддністрянській Українї зумів розбудити глибоку сьвідомість у Люби, котра стала лїкаркою на селї і несла пораду бідному народови. — Оповіданє »Сьвітло правди й любови« навіяне горячою любовю до низших верств, але й щирим національним патріотизмом.

Олена Пчілка здобула собі в українськім суспільстві сю велику заслугу, що ясно, виразно і рішучо поставила в своїй публїцистичній діяльности і в своїх творах національне питанє та єго значінє для самостійного культурного розвитку українського народу, а погляди про українську мову й літературу висловила в своїй автобіографії (в „Зорі“ 1888) і в передньому слові до „Перекладів Н. Гоголя“ (1881).

Указ з 1876 р. поставив перед очи українського суспільства всю грозу тих змагань і тоді стали ясними Шевченкові слова: „Я на сторожі коло їх поставлю слово“. Тоді зрозуміла українська інтелїгенція велику вагу і мови

і народности, а вартовим сих „народних сьвятощів“ являє ся невтомний борець у виданях наддністрянської і надпрутської України (в „Зорі“, в „Сьвіті“, в поновленій „Правді“ та в „Буковині“ і т. п.) Борис Грінченко (з прибраними іменами Іван Перекотиполе, Василь Чайченко, Вартовий). Правда, що указ не вспів убити українського духа і на Придніпряньщині, появляють ся богаті змістом та цінні збірники М. Старицького „Рада“ (1883, 1884), а довкола „Кіев. Старины“ (1882), видаваної спершу виключно московською мовою, стає ціла громада українських учених до діла. Щирим українським зерном Придніпрянці засівають наддністрянські і надпрутські ниви, а в першім ряді між тими невсипучими сівачами поруч старих шестидесятників стоїть яко справдішній вартовий: **Борис Грінченко** (1863—1910). Хоч він вийшов з дрібної панської змосковщеної семї в Харківщині, став під впливом „Кобзаря“ відразу українським народовцем і почав писати українською мовою. Він зрозумів вагу національної сьвідомости, але за розповсюджуванє її був приневолений залишити довершенє наук і перебивати ся в житю то канцелярською писаниною, то опісля народним учительованєм, поки не віддав усіх своїх сил українському письменьству в Києві, і передчасно закінчив не довговічне своє житє [1]) (1910 р.). Там розвинув він широко український прапор і поміж молодим поколінєм письменників 80-их рр. шириною своєї діяльности, богатством творів і ріжнородностю йшов він навзаводи з Кулїшем і Кониським та за їх приводом піддержував сьміливо і з великим завзятєм взаємини з наддністрянською і надпрутською Україною. Він усіх кличе „До праці“:

»Праця єдина з недолї нас вирве:
»Нумо до праці, брати!
Годї лякатись! На дїло сьвятеє
Сьміло ми будемо йти«.

Всї єго поетичні твори навіяні горячою любовю рідного краю і народу. В „Піснї“ взиває Грінченко:

»Гей братя, із-нову
За Русь-Україну

[1]) Умер в Оспедалєто, в Італії, куди виїхав лічити ся, а похоронений у Києві.

Свій стяг підіймайте!
Терпіть до загину.«

І се не були пусті слова й оклики. Він усею своєю невтомною діяльностю, та своїми ріжнородними писанями зложив доказ незвичайної посьвяти і зрозуміня праці для народу. Єго „Хлібороб“ се справдішній, вірний образ українського народу, та й самого поета; але хоч був сьвідомий того, що може не доведеть ся єму користуватись своєю невтомною роботою, то від разу бачить він у тім, що:

»Мої діти зберуть урожай...
Усьому наступає свій край:
Він прийшов і мені: в домовину
Я іду і на віки спочину. —
Моїж діти зберуть урожай!«

Перенятий до глибини душі горячими почуванями національними, любовю України, не забуває Грінченко прибитих злиднями і тяжкими суспільними обставинами вбогих братів-селян.

Як Олена Пчілка, так і Грінченко вважає своєю повинностю берегти й розвивати свою національність, але й користувати ся добутками поступових европейських змагань. Для того на головній ниві своєї діяльности, в оповіданях і повістях, виводить побутові картини з народного житя і зачіпає національні і суспільні питаня, розглядає відносини націоналізму до соціялізму.

В дрібних оповіданях, особливо з дитячого житя, дає нам автор (н. пр. в »Олесі«) на основі леґенди про напад Татар тип українського патріотизму і саможертви за рідний край, хоч не конче можливий у реальній дійсности, або (в »Сестриці Галі«) з романтичною закраскою зображений тип родинної любови. В оповіданях »Зустріч« і »Байда« доторкує ся Грінченко національного питаня, виводить розмови про українство і зображає переміни українських демократів у матеріялістів та відступників національної ідеї під впливом західно-европейських радикальних і матеріялістичних думок. Побіч сих оповідань відносять ся до національного питаня дві великі повісти Грінченка »Соняшний промінь«, котрої провідною думкою є національно-просьвітні змаганя Українців і »На розпутті«, в котрій автор, придержуючись реального напряму, намагав ся перевести думку, що ідею націоналізму можна погодити з ширшою ідеєю людскости. Переміна ідеалізму і реалізму серед молодежи в тодішній Росії в матеріялізм або байдужність для української справи в старших літах, се проява доволі часта, бо менше культурний орґанізм не в силі видер-

жати довго якунебудь культурну думку. За ідеальні змаганя брала ся там молодїж звичайно вельми крайно або абстрактично, не звертаючи бачности на практичні обставини і потреби житя, а коли перші проби сих змагань не повели ся, опускала руки, ставала байдужною і тратила віру навіть у саму ідею, або попадала в російські революцийні орґанїзациї. Сї прояви відбили ся своїм впливом і на українськім суспільстві, серед котрого зустрічаємо також і неясне, невиразне, непрактичне, і часто романтичне поставлене українського національного питаня. Задля того являють ся в повістях Грінченка такі постати як Марко Кравченко (в »Сонячнім Проміні«), що декламує патріотичні фрази, або такі неприродні постати, як медик Денис Гайденко (»На Розпуттї), що лїтом стає мужиком і ходить за плугом, а зимою є учителем у сільській школї, лїкарем, аптикарем і т. п.

Грінченко писав також драми і комедії, котрими бажав осьвідомлювати в національнім напрямі українське суспільство. Одначе ідейність сих творів виходить на шкоду мистецькій правдї і реалїзмови. В драмі »Ясні зорі« дає поет історичний образ з XVII ст., в комедії »Нахмарило« виводить постать щирого народовця-учителя, драма »За батька« представляє кроваву пімсту з доби перед Хмельницчиною, в драмі »Серед бурі« відносить ся він до часів Руїни, а в драмі »Арсен Яворенко« виводить постать провідника нових ідей. При всїх недостачах роблять драми Грінченка своїм поучним живлом сильне вражінє на широкі верстви і надають ся особливо до народних театрів.

Окрім белетристичних творів видавав Грінченко чимало книжечок для дїтий і для всенародної просьвіти, педаґоґічних, критичних, історично-лїтературних, язикових, етноґрафічних і т. п. розвідок та збірників з українознавства. Перекладав також твори Шілєра, Ґете, Гайне, Ібзена, і видав 4-томовий Словар української мови.

Лїтературне становище Грінченка. Твори Грінченка збогатили найновійше українське письменьство, а немала заслуга єго і в тім, що популярними українськими книжечками причинив ся до розповсюдненя просьвіти в широких верствах українського суспільства на Приднїпряньщинї, в чім вельми пособляла тим змаганям єго дружина під прибраним іменем **Марії Загірної**, а повісти єго причинили ся до поясненя і поглубленя національної ідеї серед української інтелїґенциї. Многосторонною дїяльностю і лїтературною та науковою працею здобув собі Грінченко місце в перших рядах поміж українськими письменниками. Окрім того в самім труднім часї визначив ся він яко громадський дїяч невсипучою роботою, стояв яко „Вартовий“ (прибране імя єго в „Листах з наддніпрянської України“, в „Бу-

ковині“) на шляху діяльної любови рідного краю, кликав до праці для рідного народу і виявляв непохитну вдачу, елику силу духа та сильну віру в себе й своє діло в глибокім почутю повинности праці для свого народу.

Трохим Зінківський (1861—1891), з селянської родини, приятель Бориса Грінченка, станув відразу на становищі сьвідомого українства, дарма що по скінченю військово-правничої Академії якийсь час служив у війську. В своїх писанях („Молода Україна, її становище й шлях“, „Національне питанє в Росії“, „Шевченко в сьвітлі европейської критики“ й ин., підписуваних прибраним менем **Зьвідочота** або **Певного**, постановив він рішучо і виразно нові задачі сьвідомого українського громадяньства замість неясного етнографічно-культурного українофільства. „Вповаючи на великі духовні сили нашого народу, закінчив він свою розвідку про Шевченка, нам дітям сього народу тим менш треба руки покладати й спати. Українська інтелігенція — се її неспокутуємий гріх і злочиньство — завсїгди була дбателька задля „отечества чужого“, завсїгди зрікалась своєї батьківщини. Через те й не можемо бути путящими людьми. Щоби бути дітьми гідними памяти батька Тараса, нам треба пильно і богацько працювати попереду над самим собою, щоби відшукати загублені моральні звязки наші з нашим народом, — випрацюємо їх, — тоді знатимемо, що нам робити й кудою йти“.

В »Малюнках справжнього житя«, Зінківський доторкнув ся житя бідолашнього салдата, а в »Моншер-кохаче« з гумором живописав реальними красками військову потать офіцира. Алеґоричне різдвяне оповіданє »Кудою йти«, написане з теплим релігійним чутєм і глибокою любовю батьківщини, мистецьким хистом, чудовою милозвучною мовою. Молодий римський леґіонар, Ґерманець з часів Авґуста, пізнав на видні в Колізеї в ґлядіяторах синів вільної Ґерманії і дійшов до почутя своєї національної сьвідомости. — Передчасна смерть не дала єго талантови дійти до повного процвиту.

Іван Манжура (1851—1893), вельми заслужений етноґраф, добув собі, поетичними творами признанє такого знавця українського письменьства, як проф. Потебня. Сьпівець „степу широколаного“ живописував він єго „красу розкішну“, як у нїм зімовники ховались від Ординців, чумаки від-

почивали і славне січове братство ледачому султанови заспати не давало“.

Нащадок убогої ремісничої семї з Харківщини, Манжура поселив ся на селї в Катеринославщинї, щоби своїм ветеринарським знанєм йти в підмогу народови, з котрим зійшов ся близко і жив з ним одним житєм. Зійшовши за рано із сьвіта, полишив він небогату поетичну спадщину, що визначає ся мистецькою обрібкою, гарною мовою, знанєм народного духа і побуту та людяним поглядом.

Дмитро Маркович (ур. 1848 в Полтаві), се другий живописець степової України й її побуту, котрому судова служба дала нагоду до помічуваня народного бідованя, що вкупі з духовою темнотою налягло важким тягарем на селяньстві і послужило основою до єго сумовитих оповідань. Се образи народного лиха, живописані яскравими красками, а їх основою визиск народних сил, здирства глитаїв, знущаня над убогими людьми волосних урядників і їх обманьства в спілцї з глитаями. Крім того причиною бідованя буває „голод у селї — страшне слово!“.

Коли Степан, одинока надія вдови Ганни, не приніс гроший, зароблених у наймах, бо господар відправив єго з нічим, веде вона за порадою сусідки свою 12-лїтну донечку у найми на сусїдний хутір, але утомлена дївчина в степу захоплена хуртовиною замерзла, поки мати покликала людий із села на поміч (»У найми«).

Подібна траґедія лучила ся (в оповіданю »Шматок«) голодному й перемерзлому підпасичеви-пастухови, що відбив ся від чабанів овечої отари, так що вранцї найшли єго задубілим. У звязку з убожеством і тяжкою працею виникає нове народне лихо — піяньство, коли з тим лучить ся обманьство шинкаря. Панас Музика (в оповіданю »Невдалиця«) хоче поданєм осьвіти синови видобути ся з того лиха. Але й у тім невеселім житю бажає він стерти сльозину на віях своєї любої жінки Горпини, купуючи їй хустку за свою улюблену скрипку, одиноку втїху, в души музика-мистець. Се постать вельми симпатична, неспосібна до пімсти навіть на своїх ворогах, що довели єго до злиднів, в бідї ратує Хайку від наглої смерти в почуваню любови ближнього.

В оповіданю »Бразилїяни« зображає злиднї, що женуть селянина з рідної хати в найми, на заробітки або й на переселенє в сьвіт за очи до Бразилїї.

Все те надає оповіданям Марковича сумне знамя і тілько денеде проявляють ся у покривджених і знеможених людий красші почуваня, що наче ясні зорі розсипані на темному небі сяють лагідним сьвітлом, і своєю красою до-

водять до справдїшнього геройства та становлять окрасу єго писань, націхованих реалїзмом, головною їх прикметою, доведеною до високого розвитку. Огріті глибиною чутя і справдїшньою любовю, сї образи з буденного житя роблять своєю драматичностю незвичайне вражінє і до глибини зворушують душу читача. Переняті не зневірою, а радше тихим смутком, подекуди іскоркою гумору, сї оповіданя зображають нові явища селянського житя, яких ще не доторкувало ся наше письменьство і своїм реалїзмом, правдивостю живописаня, щирою любовю людини і докладним знанєм житя становлять цїнне придбанє та запевняють почесне місце в лїтературі єго писаням, печатаним і в галицьких видавництвах, та й єго збірці п. з. „По селах та хуторах“ (Київ 1908).

Сучасно із згаданими в горі белєтристами здобув собі великі заслуги в історії українського письменьства **Михайло Комар** (1844—1913), нотар в Одесї, не тільки цїнними популярними розвідками, але головно бібліоґрафічними покажчиками, замітками й оглядами в ріжних виданях, іменно про І. Котляревського, Шевченка й ин. Крім того видав він „Бібліоґрафічний покажчик нової української лїтератури“ (1883), „Українська драматурґія (1906) і „Словарь російсько-український“ (4 томи).

На иншій ниві лишив по собі вельми цїнні працї **Петро Ніщинський** (1832—1896), син дяка з Київщини, що й сам був якийсь час дяком при церкві в Атенах. Там скінчив унїверситет, здобув добре знанє грецької мови, учителював опісля по ґімназіях на Приднїпряньщинї та поклав великі заслуги взірцевими перекладами Гомерової Одисеї й Іліяди (під прибраним іменем Петра Байди) й Софоклевої Антиґони. Богато самостійних єго творів остало в рукописи. Ніщинський здобув собі також яко мистець-музик славу й на сїм полї між иншими вельми популярною музичною інтермедією „Вечерницї“. Своїми перекладами зложив він поруч инших певний доказ, що українська мова й лїтература спосібна вийти поза межі „домашнього обиходу“ і станути поруч лїтератур культурних народів. — Для прикладу наводимо тут з „Антиґони“ — Хор:

»...Розумнїйший між тварами Бога
І вдатний до всего й на все чоловік:

Та ба! він сегодня спішить, кілько мога,
До чести, а завтра в багні ввесь поник!...
Сегодня він віри і царства пильнує,
І мудрі закони на них видає;
А завтра, нікчемний, геть все поруйнує,
Збагнить, занехаїть, потопче, побє!
Но злого такого, як боги, так люде
Цурають ся завше, і гине він сам:
Такому не має, не було й не буде
Добра ніякого ні тут, ані там!«

42. Оживленє письменського руху в наддністрянській і придніпрянській Україні у 80-их рр.

Указ з 1876 р. не тілько не вспів згнобити українського духа і слова, але навпаки додав деяким придніпрянським письменникам ще більше бадьорости і завзятя до письменської праці. Знаменним доказом сего стає така подія, що Борис Грінченко задля заборони печатаня українських книжок для шкільних потреб споруджені ним учебники переписував печатними буквами, щоби ученикам подавати осьвіту в рідній мові. Засуджене на мовчаливість українське слово на Придніпрянщині найшло собі захист і пристановище у наддністрянській Україні і наслідком того у 80-их рр. зміцнили ся і поглибили взаємини з Придніпрянщиною, поширили загально-український літературний рух, в котрім наддністрянська Україна висунула ся знов на передове місце. Тут поруч придніпрянських письменників, котрих твори являють ся у галицьких і буковинських виданях, виступають нові письменники, що осьвітлюють народний побут та відносини й положенє широких верств суспільних та намагають ся реальний напрям погодити з просьвітно-національними ідеалами.

Осип Маковей (ур. 1867 в Яворові) з міщанської семї, директор учит. семинарії в Заліщиках, окрім поезій (вперше напечатаних 1885 р.) написав чимало оповідань, новель і повістий.

Він живописував не тілько селянське житє, але звернув ся головно до міщанського житя і в оповіданю »Клопоти Савчихи« зобразив змаганя міщанських верств до висшої осьвіти (щоби Михась Савчихи скінчив якусь школу та не оставав при батьківськім ремеслї); дав вірний образ вояцького житя в »Оферміс«, (назва неповоротливого вояка); в оповіданю »Весняні бурі«

подав картину внутрішньої боротьби ґімназіяста під впливом західно-европейських соціяльно-демократичних струй, мимо котрих він таки позбуває ся зневіри і сумнївів що до правдивої релїґійної науки; в повісти більших розмірів »Залісе« подає образи вічних матеріяльних клопотів і журби за необезпечену родину українського духовеньства в Наддністряньщинї, а в »Ярошенку« дає нам історичну повість з часів Хотинської війни з величною постатю Конашевича-Сагайдачного.

Хоч Маковей доторкує ся нераз також болючих сторін суспільного і народного житя, не пробиває ся у него ніде безнадійність і зневіра, але цікавим, живим, погідним і легким способом оповіданя, головно в невеликих побутових образках, уміє реально вивести сьвітлі і темні обставини нашого народного житя, а многі єго мистецькі картини написані із справдїшним, щирим гумором („Наші знакомі“) [1]. — Окрім того й естетично-критичними розвідками з обсягу історії українського письменьства збогатив Маковей нашу лїтературно-наукову ниву, а між ними видав обємисту, вельми цінну й основну „Житєпись Ос. Ю. Федьковича“ (1911), в котрій на основі єго творів і переписки осьвітлив величну, а доси так мало зрозумілу для суспільства постать одного з найбільших наших поетів.

Тимотей Бордуляк (ур. 1863) з селянської семі в Брідщині, сьвященик у Тернопільщинї, веде нас подібно у своїх звичайним ладом написаних оповіданях між селян з їх радощами і важкою працею та нуждою, котру він сам глибоко відчуває, виявляє і сьвітлі сторони навіть найбільш ледачих людий, що по довгих лїтях доходять до отями.

З погідним гумором живописує Бордуляк, мимо злиденного житя селян, їх побут, вдоволенє бідних дїтий, що довгий час »не виділи ложки молока« (в оповіданю »Дай Боже здоровля корові«), радість малої робітниці Паранї, що могла із старшими жати в полї (в оповіданю »Перший раз«), або виводить сумний і яскравий образ (в оповіданю »Бідний жидок Ратиця«), викликаний щирим і теплим для него спочуванем задля єго страшного бідованя. Звертаючись також до оброблюваних Франком бразилїйських тем (»Ось куди ми підемо небого«, »Бузьки«, »Іван Бразилієць«), подає сумний образ бразилїйського нещастя і знищеня надій на красшу будучину і щасливійше житє на далекій чужинї. В оповіданях являє ся Бордуляк реалїстом

[1]) Щирим гумором і легкою іронією визначають ся також сатиричні поеми „Подорож до Києва“ і „Ревун“.

з тихою, спокійною і зрівноваженою поетичною вдачею, що відбила ся ясним і спокійним живописанєм у єго творах.

Богдан Лепкий (ур. 1872 р.), син сьвященика-поета з Бережаньщини, відомого під прибраним іменем Марко Мурава, ґімназ. професор, збогатив письменську ниву вельми ніжними, переважно ліричними поезіями й оповіданями, повитими сумом й тугою, як тужлива пісня подільська. Він мав доволї нагоди придивити ся зблизка селянському житю і горю, спричиненому звичайно безпросьвітностю.

Він живописує у своїх творах якраз умову темноту селян, їх забобонність і неохоту до просьвіти, до читальнї і часописи, до нових поглядів (»В глухім кутї«), проти чого виступають у нерівній боротьбі розумні одиницї, котрих порад і щирих поривів загал не розуміє (»Іван Медвідь«). Основою своїх оповідань кладе він звичайно народно-господарське положенє селян, ріжницї між нуждарями і богатирями, або невідрадні відносини нещасного подружа („Кара«), гірке бідоване з нелюбим чоловіком (»Настя«) і жаль над сирітською долею (»Мати«). Але сими сумними оповіданями, призначеними головно до популярних видань, намагав ся автор неперечно вплинути на поправу тих невідрадних відносин, зображених ним з великою ніжностю і спочуванєм для того горя наших селян. Житє самого поета не без горя і важкої боротьби, витиснуло таке сумне пятно на єго творах: одначе в них деколи також, як сонячний промінь зза хмари, блисне щирий гумор (як в »Оповіданю дяка«), що думав держати ся панських звичаїв і справив собі сурдут, але після сьмішної пригоди вернув до селянської свити, або в оповіданю »На послуханє до Відня«, навіянім сьміхом і горем, в котрім легковірний мужик, в надії найти поміч у своїй бідї, став жертвою проворного обманця.

Андрій Чайковський (ур. 1857) з семї т. зв. „ходачкової шляхти“ в Самбірщинї, адвокат в Коломиї, осьвітлює вельми правдиво і нераз з гумором житєві відносини сеї верстви суспільства, (хоч перед ним і Франко та Ковалїв в оповіданях, а Григорій Цеглинський в комедії живописували образи з житя сеї суспільної верстви), котра намагає ся виріжнити пихою і бундючностю від селян.

В »Олюнцї« бачимо сумну долю сироти-дївчини, що із значною спадщиною по родичах попала в опіку ненаситної ходачкової шляхти, жадібної землї. »В чужім гнїздї« бажав Чайковський вказати шкідний вплив двора (чужого гнїзда) на шляхотську дитину, випещену в дворі, що опісля була приневолена вертати у відносини сїльської »ходачкової шляхти«. В »Образї гонору« живописує автор причини зубоженя селян, до чого доводить їх привичка до правованя і визиск покутних писарів та лихварів,

а в оповіданю »Бразилійський рай« намагає ся подати осторогу селянам перед переселюванєм і сумними єго звичайно наслідками. В прегарнім оповіданю »З ласки родини« умів Чайковський, відмінно від »Перехрестних стежок« Франка (де бачимо тілько одні майже наміри), подати образ діяльности додатної, витревалої, з повним пожертвованєм для гарної цїли і то поперед усего в найблизшім крузї діланя головної особи, до якого чоловік є призваний і обовязаний (як у Шевченковій »Наймичцї«). Крім того писав оповіданя історичні для молодежи й народу [1]). — З воєнного походу на Босну, котрого був учасником, подає Чайковський »Спомини з перед 10 лїт« і живописує живо і правдиво з почуванями глибокого траґізму сумні вражіня братовбійчої війни з тамошним словянським племенем. Ся війна дала тему так похожу на події великої сьвітової війни до гарної поеми єго ровесникови **Володимирови Маслякови** (ур. 1858 р.) ґімназ. професорови у Львові, п. з. »Вдовиченко“. Іде він на поклик у похід.

»Бо у Боснї над рікою
Став брат брата воювати,
По одному ріки боцї
Стали діти слави й волї,
А по другім стало військо
Щироруське, мов соколи.
У сім війську син вдовицї
Тулив щиру слезу в оцї...
Голос правди в серцю кличе:
— »Не бий брата по тім боцї!«

Колиж почав ся бій кровавий, вдовиченко:

»Згадав матір раз послїдний
Згадав руську верховину.
Село єще згадав рідне..
Похрестившись, баґнечайку
Застромив в широкі груди.»

І в смертельних болях кликав:

»Ненько! Менче гріху буде
За кров власну свого серця,
Чим за кровцю Славянина:
Чим за рани сина волї,
За смерть мого побратима!«

Після довгої мовчанки Масляк, котрий виявив уже в перших творах поетичний талант, відозвав ся недавно і на події сучасної сьвітової війни новою збіркою поетичних творів, між котрими зобразив також смерть „сокола одинокого, що поляг у бою кервавім. („Там у балцї при дорозї“).

Григорій Цеглинський (прибр. імя Григорій Григорієвич) (1853—1916), б. директор української ґімназії в Перемишлї,

---

[1]) Тепер звернув ся А. Чайковський на ниву історичного повістярства.

про котрого найвидатнійшу комедію згадано в горі, оживив своїми комедіями народний театр.

Комедія »На добродійні цїли«, похожа радше на сатиру, мала метою критику сьвітогляду тодїшньої великоміської інтелїґенциї і невідповідного напряму єї образованя. Комічна картина »Тато на заручинах« зображає, як сватанє богатого міщанського сина Осипа Простогуба з донькою обдовженого підпанка не дійшло до путя через простий мужицький кожух Осипового батька і таким способом міщанська родина не попала в нещастє й деморалїзацію. Комедією »Соколики« намагав ся автор відвернути пристаркуватих соколиків від нерозумного безженного житя, а в комедії „Лихий день« подав вірний і живий образ виборчої аґітациї по наших містах. Взагалї Цеглинський і в инших драматичних творах, (»Торговля жемчугами«, »Арґонавти« й ин.) звичайні обставини житеві уміє зобразити реально і зробити їх займавими, а живе дїйство осіб і вірна їх характеристика додавали стійности єго творам, хоч декуди не міг устерегти ся нахилу до пересади в сьміхотворнім напрямі.

Поколїнє письменників 80-их рр. засіяло особливо поетичну ниву гарними цьвітами, а деякі своєю творчостю заняли визначні місця в історії українського письменьства, яко представники ріжних родів української поезії. Окрім згаданих уже в горі поетів виступає **Василь Щурат** (ур. 1871 р.), ґімназ. професор у Львові, з дрібними поетичними творами, розсїяними в ріжних видавництвах, що опісля появили ся в обновленім видї в збірнику п. з. „Вибір пісень“. Сей дїйсний вибір з лїричної творчости дає нам образ єго поетичного таланту. В тих піснях виявляє поет почуваня свого серця і краси природи, навіяної милими пахощами. Нема в них яскравої пристрасти, глибокого зворушеня, тільки нїжне тремтїнє зливає ся в найкрасшу гармонію мельодийних звуків, які несуть ся понад печалями сего житя. Нїжними почуванями для природи навіяні всї ті піснї, в них відсьвічує ся „майський день“, „весняний промінь сонця“, „блискавка темної ночи“, „вечірний час“, „рожевий сьвіт на небі“, всюди чути подих запаху цьвітів, „піль Поділя“, куди лине серце і дума поета:

»Моє серце не тут, моя дума не тут!
Вони ген на Поділї, над Збручем:
Дума лине орлом, серце рветь ся притьмом,
На лани сном сповиті могучим.
Доки щастє твоє, рідний краю, є сном,

Моє серце і дума над Збручем.
Ген подільські лани, плодотворні лани,
Джерело мого смутку і суму!
Йдуть за море по хліб ваші рідні сини,
Яж до вас мою скорбну шлю думу,
Там блукає вона і шукає тих сліз,
Що заблисли на божім коверци,
Що зростили стежки всї й кождїський покіс
І труїть мов отрутою серце«. (»Луна з Поділя«).

Окремий відділ сих пісень у збірничку творять піснї п. з. „На арфі пророків“ і „Евангельські мотиви“, що впроваджують нас на ниву релїґійної поезії (В. Щурат видав також Молитовник у віршованій формі, гарну леґенду п. з. „Зарваниця“ й ин.), а в „Історичних піснях“ подав поетичні картини з нашої минувшини. Всї ті піснї визначають ся старанною обрібкою, гарною, ядерною, милозвучною мовою і пливуть „подібно до лїсового криничного жерельця, що сріблистою стяжкою веть ся поміж стрункими буками й задумливими дубами та тихо розмовляє з синїми незабудьками й дзвінками“.

В. Щурат станув також поруч инших українських поетів, що присвоіли нашому письменьству чимало найчільнїйших творів всесьвітної поезії, і подав гарні переклади з німецької мови („Тангайзер“), приладив переклад „Нібелюнгів“, з французької мови переложив „Піснї про Ролянда“, „Горацієві оди“ і багато инших европейських творів [1]), а також видав взірцевий переклад „Слова о полку Ігоревім“ на основі критично справленого тексту. — Окрім того збогатив наше письменьство вельми цїнними „Лїтературними начерками“, а в „Записках Наук. Товариства ім. Шевченка“ і в окремих виданях подав між иншими цїлу низку розвідок до поясненя лїтературної творчости Шевченка і нашого культурного житя.

Павло Грабовський (прибр. імя Граб, 1864—1902) записаний кровавими буквами в українській мартирольоґії. За горячу любов України, посуджуваний о приналежність до народного сторонництва, а відтак о написанє в 1889 р. про-

[1]) Поезія XIX в. Ч. І. 1903 містить переклади з французької, румунської й італїйської мови.

тесту проти російського правительства, засуджений на втрату горожанських прав, засланий на Сибір у якутські тундри, загиб там мученичою смертю. Більш десяти літ страшне засланє неначе молотом виковувало єго поетичний талант і викликало трогаючі, глибоко сумовиті звуки, що гомонять важким риданєм у піснях і думах. В небогатій спадщині поетичній (в двох збірниках п. з. Пролїсок" 1894 і „З півночи" 1896, всього около двох сотень творів) осьпівує не тільки своє бідолашне житє, свої думки й почуваня, але й горячу любов рідного краю і народу, якою з далекої, непривітної чужини палало єго серце. Одначе ся любов з рівною силою виявляє ся в єго творах і до всїх взагалї поневолених і гноблених яко виплив того важкого страждатя душевного, яке переживав він до останних хвиль мученичого житя. Всї єго пісні — се „цїла трагедія невольника, що рветь ся до житя і роботи, паде і піднимає ся, других накликує до працї для людий і сам на собі показує наслїдки самоти на чужинї та в неволї, що переходить цїлу скалю почувань: від найвисшого одушевленя аж до крайного песимізму". Одначе й серед найтяжшої зневіри не затрачує поет рівноваги, хоч які переживав страждатя, не погнув ся він і не зійшов на манівцї, бо вірив у побіду правди:

Хай темнїють видноколи,
Хай страшнїйше гримлять громи́, —
Не зверну я в бік нїколи,
Не піддам ся силї тьми.
Збережу я віру сьвітлу,
Не зречусь надій сьвятих,
Не хилити мусь по вітру
Раз до сих, а раз до тих.
Знаю, згине все погане,
Не подужа зло добра́:
Рід людський за правду встане,
Хоч неправдї й потура«.

Хоч тюремні думки Грабовського „З півночи" визначають ся великою силою поетичною, то проте й особисті вірші дишуть справдїшньою поезією, навіяні глибоким чутєм та й що до форми вони справдї мистецькі. В молодечих лїтах попав поет на засланє і там помер, не бачивши вже України, а проте мова єго творів чиста й милозвучна, як се найкрасше пізнати по перекладах („З чужого

поля“ 1895, „Доля“ 1897) з чужих европейських поетів, так що єго можна поставити поруч В. Щурата й инших в горі згаданих головних перекладчиків, котрі виказали здібність української мови до найвисшого розвитку. В Грабовськім втратило передчасно наше письменьство визначного і талановитого поета-громадянина.

Володимир Самійленко (ур. 1864 в Сорочинцях в Полтавщині) довів поміж поетами 80-их рр. до найвисшого мистецтва в своїх творах, підписуваних звичайно прибраним іменем **Сивенький**. Вже підчас побуту в київськім університеті, де головно займав ся клясичними і західно-европейськими мовами, високо цінили єго визначний поетичний талант. Проживши якийсь час на ріжних становищах, опинив ся він співробітником українських видавництв, де в печатаних там творах виступив від разу готовий, вироблений єго талант і де виявили ся головні прикмети єго души: поважна задумчивість у справдїшних перлинах лїричних творів і в сатирах заправлених влучним та щирим українським гумором, що неначе усьміхає ся крізь сльози. Всї єго поезії неначе виточені, написані чудовою, дзвінкою мовою, викінчені в усїх подробицях, як найгарнїйша українська мережка, а з кождого твору пливе сьвіжа нова думка з глибини наболїлої народним горем щирої української души. Своєю поважною і не їдкою сатирою заполонив він серця українського суспільства і виявив глибоке знанє души Українця і росийського чиновництва. Бистрим зором зумів він не тілько підглянути недомаганя нашого народного житя і зіпсутє чиновництва, але й легкою іронїєю і невимушеним гумором вжалив там, де було треба, так що єго сатиричні твори викликують усьміх на устах, а в серці розбуджують глибокий біль і поважну задуму.

Єго українська патріотична дума »На печи« патріота, що »пролежав цїлий вік на печи«, »Горе поета«, що єго »поему в лойову вгорнули сьвічку«, сатира »Патріота Іван«, котрий »тілько що роззявить рота, про народ уже почав« й »працю він шанує дуже« й »сам колись пристане до роботи — в гаманець«, »Патріотична праця«, що кінчала ся балаканєм й обіцянками, »Возсоединенний Ґалїчанін — »слуга всерусской ідеї« здобули єму широку славу серед українського громадяньства.

З ніжною іронїєю і влучним сарказмом живописує Самійленко постать патріота, що на таємних думках обмежує народню

роботу, і з таким щирим гумором картає трусливість запічних патріотів, пятнує всяке пустомельство там, де треба було дійсної і невсипучої роботи для добра рідного краю і народу.

Самійленко підглянув також сю велику хибу многих патріотів, що забираючись до „патріотичної праці“, вміють широко розправляти про неї високопарними словами і марнують дорогий час на таких розправах та кінчать діло на пустих розмовах і заспокоюють себе:

»Та нічого не журімось,
Що від нас не має діла;
То дарма, аби прихильність
В серці нашому сиділа«.

(»Патріотична праця«.)

Але з глибини душі поета, котрий з таким невимушеним гумором і сарказмом пятнував недомаганя нашого громадяньства, добувають ся горячі почуваня для долї України і пливуть у єго ліричних піснях струями справдїшньої і високої поезії, — се справдїшні дорогі перлини, а між ними найдорожша перла, що крізь сьміх у него являє ся, се:

...сльоза сьвятая,
За нещасний люд пролита«.

(»Найдорожша перлина«)

„У сумний час“, єго „душа зболїла“ звертає ся до любої постати Христа розпятого, перед котрим народ із реготом гукає:

»І знов я згадую тебе, Вкраїно-Мати,
Твою біду, твій вид сумний:
Округ хреста твого, мій краю розіпятий,
Я чую регіт навісний...«

(»У сумний час«.)

Але сей регіт не порушує поета до сліз. „Вже годі плакати!“ кличе він і з завзятєм додає:

»Так сьміййте ся тепер! Але вже близко дні,
Що оживе наш люд забутий,
І ті, що слухають од нас самі пісні,
Почують голос ще нечутий.
І правди сьвіт ясний, якого не було,
Здивована земля побачить,
І сьвітом тим новим гнобителям за зло
Народ великий наш оддячить».

(Так сьміййте ся!)

Окрім справдішних перлин самостійної ліричної і сатиричної поезії, Самійленко до невеликої скарбони [1]) своєї поетичної творчости додав гарні пересьпіви й переклади з европейських поетів (між тими початок перекладу Дантової „Божественної Комедії“ й „Ілїяди“ Гомера).

Ляриса Косачівна Квітка (1872—1913), донька Ольги Косачевої (О. Пчілки), відома під прибраним іменем **Лесї Українки**, в ліричній поезії українській останних десятиліть підняла ся до найвисшого настрою. Єї лірика щира і глибока, навіяна рішучостю й жаром і таким голосним страшним стоном зболілої душі, якого не було чутно на Українї з часів кирґізських пісень Тарасових. Вже молоденькою дівчинкою починає поетичну діяльність ся незвичайно чутливої ліричної вдачі письменниця, і все житє своє перенята патріотичним чутєм, яке виявило ся любовю сучасного і споминами минулого. Сим глибоким чутєм було переняте і житє і творчість Лесї Українки — все те віддала вона „Рідному храмови“. Одначе сей патріотизм поетки не був романтизмом, виплеканим і натхненим ділами колишнїх лицарів, але патріотизмом глибоких переживань людського духа.

Основа єї творів звязана з українським житєм, здавалоб ся, тільки мовою, одначе в дійсности в єї творах відбили ся всї прояви українського громадського житя, всї почуваня, що хвилювали душу українського народу. В сих творах, в котрих відзиває ся струна громадського житя, звенить вона боєвим покликом за волю і людські права, за найвисші громадські і вселюдські ідеали, за свободу, рівність і братерство всїх людий і виявляє неподужану силу й великі надії на красші часи. Вона розганяє думи і хмари осінні, бо „теперя весна золота“:

«Так я буду крізь сльози сьміятись,
Серед лиха сьпівати пісні.
Без надії таки сподїватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!«
(»Contra spem spero«)

Але в творах, в котрих проявляють ся єї особисті почуваня, переважає сум і туга, невимовне якесь горе, навіяне

[1]) З поезій Володимира Самійленка. Ч. І. Кіевъ 1890. „Українї“ збірник поезій 1885—1906, Львів 1906.

очивидно під впливом єї терпіня задля хирного здоровля, що вже змалку підкосило єї бідолашне житє.

В початкових творах[1]) подає Леся Українка наївним ладом „Дитячі“ помічуваня: „Літо краснеє минуло“, „Мамо, іде вже зима“, „Тіш ся, дитино“, але й тут блиснув уже єї справдішній талант ясним сяєвом, а в дальших творах, як „Подорож до моря“, бачимо вже прояви сильного, самостійного таланту й мистецтва. В сім творі придивляє ся поетка дійсному житю, реальним відносинам людського суспільства, в котрих виявляє ся людське горе, і змаганя до свободи й рівности. Тут блиснув талант письменниці в цілій красї і сей твір є справдішним жемчугом єї творчости.

»Прощай. Волинь! прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листок...
І мчить залізний велитень мене«.

Минаючи Україну й Поділє, прощаєсь поетка:

»Красо України, Подоля!
Розкинулась мило, недбало!
Здає ся, що з роду недоля,
Що горе тебе не знавало!«

Доїздить відтак до великого, душного міста, а

»Серце прагне буять на просторі!
Бачу здалека — хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі« — і ось
»...вже сонечко яснеє та стало на межі.
Осьвітило Акерманські турецькії вежі.«

Після побуту над морем конець подорожі насуває їй спомини:

»І в рідному краю
Нераз спогадаю
Часини сї любі та милі!
Прощай, синє море,
Безкрає, просторе
Ви гордії, вольнії хвилї!«

Леся Українка доторкує ся не тільки сучасної дійсности, питань правди і краси, але звертає ся у своїй творчости і до українського історичного житя або сягає в глибину давної старовини, глядаючи там захисту від сумної дій-

---

[1]) „На крилах пісень“ Твори Лесї Українки. Львів 1893., „Відгуки. поезії Л. Українки. Чернівці 1902.

сности. З сего обсягу повстали чудові єї драматичні поеми як: „Касандра“, „Одержима“, „У пущі“, „Оргія“ й инші, в котрих відбили ся терпіня українського народу.

В епічних творах, як »Самсон«, написаних на біблійні теми, зображає борця й народолюбця з надлюдською силою, що мстить ся і гине за недолю свого люду, в »Шотляндській леґенді« про Роберта Брюса, в котрій сей герой народних переказів з доби народного занепаду і втрати самостійности, після переходу вельмож на сторону Англичан намагає ся народним повстанем добути рідному краєви свободу і довести свій нарід до визволеня, відчуваємо відгомін чогось своєрідного, а притім надію, що нарід, виступивши за свої права в могучім зєдиненю всїх сил, доходить успішно до бажаної мети. — В поемі »Давня казка“ зображає письменниця відносини між безіменним поетом і гордим ґрафом Бертольдом, що закінчили ся смертію поета у вязниці, а убийством кривдника, проти котрого зворушений нарід зірвав ся до бунту; але мимо смерти поета не гине єго ідея, пісня, а розбуджує й ширить дальшу думку про волю.

Байдужність і безсильність волї у важких хвилях народного житя викликує у нашої письменниці різкий докір звернений до суспільства, що воно на великі події має тільки мовчанє, сльози й дитячі мрії, а більш ні на що не стає єму сили. Замітно також, що вся поема написана в легкім, гумористичнім настрою, котрий надає їй високої стійности, а оповіданю оживленя, погідности й принади. — З великим мистецтвом живописує Леся Українка „Кримські спогади“, в котрих єї талант дійшов до повної зрілости, а хоч і тут відбило ся гомоном єї особисте горе і терпінє, то при всім тім вона не попадає в зневіру і вміє в лїричнім настрою задержати предметовість (н. пр. у „Засьпіві“). Єї терпінє і горе не закриває краси природи і розкішних мрій, навіяних красою кримської природи (н. пр. „Тиша морська“ й ин.).

Як житє Лесї Українки не снувало ся довгим пасмом, так і лїтературна єї спадщина не богата. Але зате, як і сама поетка була окрасою народного українського руху, так і твори єї були й остан符 окрасою українського письменьства і мають високу стійність. Найкрасші з єї творів лїричні писаня, але й епічні та драматичі твори, в котрих проявлає ся також могуча лїрика, мають велику ціху; тільки чиста епіка й драма не входить у обсяг єї таланту.

Поруч Лесї Українки поміж громадою поетів під конець 80-их рр. виступає вельми оригінальною й визначною

появою **Агафангел Кримський** (ур. 1871 р. з небогатої семі повітового учителя, нащадка татарського виходця з Криму). Кримський відомий учений, професор арабської словесности й історії музулманського сходу в Лазаревськім Інституті в Москві, видав цілу низку наукових розвідок з обсягу свого предмету московською мовою, три частини науково-історичної „Української Граматики“ і чимало історично-літературних, літературно-критичних, язикових й етноґрафічних розвідок, написаних з великою ерудицією, а при тім вельми займаво, котрими здобув собі передове місце в громаді поважних учених. Та крім наукової ниви, збогаченої основними й ріжносторонними працями, не занедбав учений професор також красного письменьства, печатав у ріжних видавництвах поезії оригінальні й перекладні та оповіданя, котрі опісля з додатком нових творів появили ся окремими збірниками [1]).

З виїмкою одного оповіданя, всі инші присьвячені майже зовсім зображеню житя осьвіченої верстви суспільства. Автор займає ся вельми живо питанями про відносини між „старшими“ (родителями й учителями) і „молодшими“ (дітьми, шкільною молодежю).

В оповіданю »Батьківське право« обурює ся він, що родителї не признають у дитинї чоловіка, котрий має право на свої власні думки й почуваня і топчуть моральне я дитини по »праву« своєї родительської власти. — В оповіданю »Перші дебюти одного радикала« ґімназіяст Химченко, здібний, бистрий, під впливом власного досьвіду й прочитаних книжок, обурює ся поведенем учителїв і ґімназийного начальства, зневажає »всяке decorum, бо всі форми пристойности — панські витребеньки«, являє ся в театрі в розхрістаній блюзї, говорить голосно по українськи, не тому, начеб був украйнофілом«, я задлятого, що ся мова видавала ся єму найбільш мужицькою і дратувала аристократичні уши. Опис сих чудацтв Петруся Химченка вельми живий і гумористичний. — В оповіданю »Не порозуміють ся« зображає непорозуміня в поглядах і моральних понятях матери-міщанки із сином студентом. — »Psychopathia nationalis«, дневник українського народовця п. з. »Нудьга«, перепизаний щиростю і блискучими картинами з народного житя і природи, виявляє національні почуваня в такім виді, що й розсьмішує, але й зворушує читача.

---

[1]) Повістки й ескизи з українського житя. Коломия і Львів 1895. — Пальмове гилля, екзотичні поезії. Львів 1901-.

Взагалі всі оповіданя Кримського стають певним доказом основного зняня народного житя; одначе в деяких случаях псує вражінє оповіданя субєктивний тон автора, котрий звертає ся до читача задля такого або иншого поведеня героїв оповіданя.

Загальну увагу звернули на себе відразу не так оригінальні, як перекладні поезії Кримського. Знанє вісьмох европейських мов, окрім словянських, і майже десяток східних, розкрило перед ним широке поле і тим способом вніс він своїми перекладами східних поетів (арабських, перських, турецьких і ин.), крім того европейських (Сафо, Ґете, Байрон, Гайне й ин.) зовсїм нову струю на поле нашого письменьства та виявив у тім напрямі велике мистецтво. Задля того треба вважати Кримського напередовцем української мови на сїй майже не ораній українським лемішем ниві східної поезії.

»Пальмове гилля« містить чудові лїричні поезії Кримського побіч деяких перекладних, котрі дишуть незвичайним подихом тропічних цьвітів, а живописані сирийські та кавказські краєвиди вийшли з погляду українського ока і почуваня українського серця. Дорогоцїнними жемчугами справдїшньої поезії і високого мистецтва являють ся циклї »Самотою на чужині« і »Передсмертні мельодії«, в котрих пересувають ся перед нашими очима картини Сирії і Кавказу, Ливанських гір і Єрусалимських околиць. з шелестом пальм і подихом туберо̂з та пахучих гвоздиків. Але й серед сеї розкоши чужої природи поет не може забути рідного краю:

»Горді пальми... Думні лаври...
Манячливий кипарис...
Океан тропічних квітів...
Ще й цвите цитриний лїс.

Я хитнувсь, бо наче впив ся
З аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
Простий житний колосок.

»Гей, земляче! — шепче колос,
Похиливши ся на стебло:
Ми чужі для сього раю. —
Щож сюди нас принесло?«

(»Самотою на чужині«.)

Але сї чудові картини насували поетови спомини про Тарасове сьвято, котре єму довело ся переводити на чужині і з его душі вириває ся під впливом еврейського невольницького псальму могутне закляте:

»Нене, голубко! до тебе я лину:
Тут я чужий чужениця.

Аще забуду тя, Єрусалиме,
Будь ми забвенна десниця!
Най до гортані язик мій прилипне,
Скоро тебе позабуду,
І в чужині одібю ся од служби
Нашому рідному люду.
Батьку Тарасе! ти чуй присягане!
Ми українськії діти,
Матїр і бідного менчого брата
Будем во віки любити.
Будем бороти ся, їх визволяти
З пазурів сина Едома.
Каже надія: Діждем ся напевне
Вольного рідного дома«.

»Передсмертні мельодії«, останній цикль збірника поезій Кримського, се прощанє недужого поета з житєм і горячо ним улюбленою та по мистецьки зображеною природою, котра не приносить пільги єго стражданю: він живе на самоті і навіть тоді в своїх думках веде боротьбу в передових рядах людства за красшу будучину, а все що він дає, стає духовною власностю всїх достойних єго дару. Якнебудь чутливість поета доходить часто до нервовости, всеж таки єго твори визначають ся такою саморідностю і талановитостю, якої не подибуємо у сучасників.

В громаді поетів, що управляли сучасно з Лесею Українкою й А. Кримським головно ниву ліричної поезії з горячими почуванями й любовію рідного краю, замітні ще **Людмила Старицька-Черняхівська,** що крім гарних віршів і перекладів та драматичних нарисів, напечатала історичну повість „Перед бурею“ з козацької доби і цінні літературно-критичні розвідки про українських письменників (в „Л. Н. Вістнику“, „Кіев. Старинї“ й „Україні“); **Надія Кибальчич,** що виявила справдішній поетичний талант у мистецьких віршах та оповіданях („Смутна пісня“ з житя учительки, „Засуджені“ і в драмі „Катерина Чайківна“) і **Дніпрова Чайка** (прибр. імя) в чудових поезіях і поезії в прозі, (в оповіданю „Мара“ з житя митця-різьбаря, „Морські малюнки“, під котрих зверхними чертами криє ся глибокий і поважний зміст, та спочуваня до людського горя, а образи з природи відсьвічують ся ріжнобарвними красками веселки; **Іван Стешенко** († 1918 р. прибр. імя **Сердешний**) окрім лїричних поезій, трагедії „Мазепа“, та перекладу „Овідієвих Метаморфоз“ визначив ся цінними літературно-історичними і критичними розвідками

(в „Зап. Н. Тов. ім. Шевченка“, „Л. Н. Вістнику“ і „Кіев. Старині“ та „Україні“); **Мусій Кононенко** (прибр. імя **Школиченко**) писав ліричні поезії й оповіданя; **Е. Тимченко** переложив фінську поему „Калевала“ і видав 2-томовий „Українсько-росийський Словар“ та „Граматику української мови“.

43. Поширенє обсягу і змісту українського письменьства.

Пересуненє літературної праці з Придніпряньщини наслідком указу з 1876 р. у наддністрянську Україну причинило ся тут до значного поширеня і поглибленя письменського руху, особливо в другій половині 80-их рр. Обновлена заходами старої київської громади (в 1888 р.) „Правда“, котрою кермував Ол. Кониський, поселившись на довший час у Львові, згуртувала поважне число письменників з усіх українських земель. Окрім „Правди“ вспіли народовці при участи Придніпрянців значно оживити переняту від Ом. Партицького „Зорю“ яко орґан Товариства ім. Шевченка. Особливо під умілою редакцією Володимира (Лукича) Левицького, заслуженого видавця кількох альманахів, ілюстрована „Зоря“ побіч „Правди“ була виразом літературно-культурного зединеня всїх українських земель. Навзаводи з народовцями в тих змаганях ішло радикальне сторонництво з Франком і Павликом під кермою Драгоманова в „Народі“, „Життю і Слові“ і т. п. та намагало ся промостити шлях новим суспільним струям серед українського громадяньства. Оживленє літературного руху обхопило також надпрутську Україну, а на сторінки часописи „Буковина“, веденої умілою рукою Осипа Маковея, перенесла ся горяча і пристрастна нераз боротьба, розпочата між народовцями і радикалами в „Правді“ і „Народі“ про „всесьвітні поступові змаганя“ М. Драгоманова [1]) і національне становище Б. Грінченка й народовців [2]). Широкою і несхитною підвалиною літературно-наукового і національно-культурного зединеня всїх українських земель була переведена з почину Ол. Кониського при участи Ол. Барвінського

[1]) „Чудацькі думки“ і „Листи на наддніпрянську Україну“.
[2]) Листи з наддніпрянської України.

й львівських народовців переміна „Товариства ім. Шевченка у Львові“ в маю 1893 р. в „Наукове Товариство ім. Шевченка“ і організація єго на лад Академій Наук з поділом на три секції: фільольоґічну, історично-фільософічну і природничо-лїкарську. Наукове Товариство ім. Шевченка стало з того часу осередком лїтературного й наукового руху всеї України, а єго виданя [1]) виявили тривкі взаємини всїх українсьиих земель та значний розвиток і поступ наукового письменьства. Виєднанє печатаня українських шкільних книжок для печатнї Наук. Товариства і сталих підмог з краєвих і державних фондів дало спромогу управі Товариства розвинути ширшу як до того часу лїтературно-наукову дїяльність. Особливож, коли в львівськім унїверситетї утворено українську катедру всесьвітної історії (з узглядненєм історії сходу Европи) в 1894 р., котру заняв колишнїй ученик Вол. Антоновича, проф. **Михайло Грушевський** (ур. 1866 р.) і став головою Наук. Товариства (першим головою і редактором II-IV тому „Записок Н. Товариства“ [2]) був Ол. Барвінський), розпочала ся систематична наукова дїяльність, в котрій взяли участь не тільки письменники з усїх українських земель, але перегодом і деякі чужосторонні учені. Тим способом поширив ся значно обсяг і зміст українського письменьства, котре найшло собі захист у наддністрянській Україні. Під кермою молодого ученого і найбільш роботящого редактора і співробітника видань Н. Товариства, М. Грушевського, станули до дїла не тільки старші письменники, але перегодом виробила ся поважна громада нових наукових сил, що здобули Товариству признанє в науковім сьвітї.

Коли „Записки“ й инші виданя Н. Товариства ім. Шевченка згуртували українських учених з усїх земель, Лїтер.

---

[1]) Н. Товариство ім. Шевченка видає щорічно по 6 книжок „Записок Наук. Товариства ім. Шевченка“; окрім того видає кожда секція окремо свої „Збірники“. Окремо виходять „Жерела до історії України-Руси“, „Українсько-руський Архив“, „Етноґрафічний Збірник“, „Памятки української мови і лїтератури“, „Матеріяли до українсько-руської етнольоґії“, „Матеріяли до української бібліоґрафії“, „Українсько-руська Бібліотека“, „Хроніка“ Товариства й т. п.

[2]) Перший том „Записок“ видало ще „Товариство ім. Шевченка“ під редакцією д-ра Ю. Целевича († 1892 р.).

Науковий Вістник, заснований заходами М. Грушевського, став огнищем поширеного українського письменьства, в котрім головна участь припала знов самому засновникови і головному єго редакторови, що тут оповіщував свої белєтристичні твори, літературно-критичні й публіцистичні розвідки. Попри сю широко розведену літературно-наукову роботу і професорську діяльність вспів професор Грушевський видати доси 8 томів (деякі з них появили ся новими, переробленими виданями) на широких наукових підвалинах написаної „Історії України-Руси", доведеної до Хмельнищини (1648 р.), а крім того популярну „Історію України" богато ілюстровану і московською мовою „Очеркъ Исторіи Украины". Сї виданя причинили ся до поширеня і поглибленя знаня нашої минувшини і розбудженя та проясненя національної сьвідомости серед українського суспільства, але й в широкім науковім сьвіті й у ріжних культурних народів зацікавили ся ширші круги історією України і сучасною долею українського народу.

44. Прояви натуралїзму в краснім письменьстві.

Наслїдком розбудженя національної сьвідомости в широких верствах українського суспільства на Придніпряньщині та поступу що до ідейної ровени й ріжнородности письменьства, появили ся там в 90-их рр. нові талановиті письменники, котрі посунули значно вперед і поширили обсяг і зміст українського письменьства. В останних десятилїтях XIX-го віку після реалїзму 60-их і 70-их рр. проявило ся під впливом новійшої лїтератури московської і західно европейської якесь нестримне змаганє до правди, до дійсности, до настрою серед сеї дійсности, змаганє до зображуваня сего сьвіта в письменьстві з єго сьвітлого і темного боку з видосконаленим технїчним мистецтвом. Проявило ся се змаганє передовсїм у драматичних виставах, котрим російська цензура давала більше пільги як лїтературним творам. Театральне видно надавало ся найкрасше до розбудженя нового настрою і нового одушевленя народних верств, бож театр є неначеб школою, до котрої горнуть ся

всї верстви суспільства. Тут переймають ся слухачі й видції і високими та благородними почуванями й житєвими ідеями, але й так само можуть підлягати впливам низких почувань і зіпсутя, наколи театральна управа дбає більше про приманливі, на змислові розкоші обчислені вистави, до чого найбільш надає ся драма, комедія й оперета. Як лїрика добувала нових живел з народної піснї, так і драма змагала до чистонародного ладу і настрою, а в сїм напрямі йшла також новелїстика і повість. Се найновійша лїтературна революція, — натуралїзм, і в сїм змаганю проявляє ся корисний напрям, бо лїтература може дійти до найвисшого розвитку і процвиту, наколи вона має свій корінь у народї, в своєріднім сьвітї. Сими поглядами переняли ся найновійші письменники і сї змаганя можуть довести до витвореня новітного письменьства, наколи воно не впадати ме в крайности, доходити до баговиня та підлягати впливам чужих митців, особливо французьких і їх московських послїдовників у змаганях до пересади і брутальности в поглядах на сьвіт і житє, або в живописаню чорними красками ладом деяких шведських письменників, навіяних північною природою. Сучасний сьвіт вимагає дійсности в мистецтві, хоче жити в собі і для себе та бажає в найвисшій многосторонности реальної характеристики. Одначе новітне змаганє осягне свою найвисшу мету і витворить національний напрям, котрий обійме нинїшнїй сьвіт і час, наколи на ниві письменьства станують у перших рядах сучасного поколїня способні і основно осьвічені робітники з виробленим, свобідним і піднеслим сьвітоглядом, із добрим зрозумінєм минувшини і широким овидом.

Переворот в останних десятилїтях суспільних і народно-господарських відносин на Придніпряньщинї, викликаних переміною давного родинного і громадського ладу наслїдком розвитку фабричних заводів побіч хлїборобства та змаганя до особистої і народної свободи, виявили ся також у творах сучасних письменників. Давнїйші письменники-повістярі (як Кониський, Левицький-Нечуй, Мирний або й Грінченко), а навіть драматурги (як Тобілевич), живописували більше з епічним спокоєм образи, постати і характери серед окруженя суспільства даними обставинами. Тепер же найновійші письменники, головно новелїсти й поети зображу-

ють зворушеня души, котрі викликують пряму участь чутя в них самих і учасників, і тому в них більше нахилу до психольоґічної аналізи і до ліризму, але ліризму обєктивного, так що оповідачі висувають нам перед очи зображувані ними постати й характери і спонукують нас глядіти на сьвіт і людий очима сих постатий. Сї письменники нового поколїня силою свого натхненя (хоч і не всї з однаковим мистецтвом) піддають нашій души бажані ними почуваня, думки і настрої, в яких вони нас держать.

Михайло Коцюбинський (ур. 1864 р. на забручанськім Поділю, у Винниці) є найхарактеристичнійшим і найзамітнійшим представником новітного українського письменьства, що вибив ся на перше місце між письменниками нового поколїня мистецьким викінченєм своїх творів, живим, сьвіжим і ярким живописуванєм, ніжним ліризмом, незвичайною образовостю, красою стилю і зрівноваженим темпераментом свого високого таланту. Мимо глибокого і нераз вельми траґічного реалїзму, з яким він подає нам психольоґічну аналїзу людий і житя, єго твори навіяні незвичайною сердешностю, простотою й ніжностю. Він виступив з першими оповіданями в 1890 р. у наддністрянських виданях, а дальші виходили також окремо у Львові й Києві.

В них живописує він не тілько сучасне житє на Придніпряньщині, але в урядовій службі довело ся єму проживати якийсь час серед Румунів у Бесарабії й серед Татар на Криму, що дало єму нагоду придивляти ся до побуту сих народів і зобразити се в своїх бесарабських і кримських оповіданях. Розстроєний нервовою недугою покинув він урядову службу в статистичнім бюрі чернигівського земства і з підмогою товариства для пособлюваня українським письменникам і ученим глядів він пільги в Карпатах серед Гуцулів та в Італії і черпав там нові теми до своїх оповідань. Відтак вернув він у Чернигів, де в цьвітні 1913 р. смерть перетяла передчасно пасмо житя в розцьвіті єго визначного таланту і на нїм справдив ся вислів одного з єго творів: „Житє людини як черешневий цьвіт."

Коцюбинський був у літературній творчости справдїшним митцем, що глядів на свою задачу очима поета, котрого пером кермує то, що лягло о б р а з о м в души письменника.

В оповіданях дав він саморідні первотвори краси і правди високої мистецької й естетичної стійности. В перших оповіданях (як „Пятизолотник“, „На віру“, „Ціповяз“, „Для загального добра“) живописує він з реальною правдою подробиці житя ладом письменників 70-их рр., особливож Левицького-Нечуя, але вже в самих починах єго творчість щораз росла, кріпшала й поглублювала ся. Єго мистецький розвиток не тілько не падав, не проявляв застої, але навпаки щораз більше досконалив ся. Коцюбинський найбільше звертав бачність на внутрішні, психічні переживаня і виводив у своїх творах се, що образом лягло в єго душу. Тимто визначною і головною чертою єго таланту являє ся змаганє до яркої образовости, живих красок і випуклости живописаня та виразу в зображуваню. Навіть тоді, коли вичерпували ся єго фізичні сили, коли був уже прикований недугою, утомлений стражданями, висьпівує він славу і радощі житя.

Оповіданя Коцюбинського — се поетична „книга житя“, в котрій він зачіпає щораз нові сторони, обрабляє їх зовсім самостійно, розширяє межі своєї творчости, виповняє її новим змістом образів вироблених творчою уявою, збогачує мову недосяжною у инших митців слова музикальностю й образовостю чутливого на красу природи живописця. Єго твори визначають ся ясностю, передуманєм виведеної гадки, глибоким розумінєм психольоґії героїв, живописностю, викінченою по мистецьки формою й умілою композицією в розмірности частин та в скупленю уваги на головнім предметі.

Мистецтво творчости Коцюбинського дійшло до найвисшого розвитку в оповіданю і новелі. Одинока єго повість у самих починах літературної діяльности „На віру“, виявляє недостачі технїчної вправи письменника. Але вибравши форму оповіданя і новелі, осягнув єго талант питому єму гармонійність й естетичне зрівноваженє. Головним предметом письменської цікавости Коцюбинського є чоловік і єго душевні переживаня, але житє чоловіка розвиває ся у него в нерозривній звязи з житєм сьвіта. Природа одухотворює ся і вчоловічує ся так, що переживаня людського духа перестають бути случайними, часовими, мало-

важними, а злизають ся з вічним житєм природи, в котрій мимо переходових явищ все має невмируще значінє. У Коцюбинського чоловік і природа зливають ся в одну гармонійну цілість, як се бачимо в оповіданю „На камені“, названім влучно „акварелею“, живописаній з особливою одухотвореною прозоростю. Се оповіданє поруч кількох инших того рода (як „Для загального добра“, „Пе-Коптьор“[1]) і „Цьвіт яблуні“) є вершком єго мистецької творчости і в перекладах війшли вони яко цінна окраса до найгарнійшої скарбони европейської новелістики. Назву „акварелї“ можна приложити до всїх тих новель яко характеристичний лад письменський Коцюбинського, котрий з великим мистецтвом уміє живописати сьвітлі й темні відтїнки природи.

Основою оповіданя »На камени« є звичайна історія нещасливої любови Фатьми з Алїм, що приневолена була війти татарським звичаєм купна жінки за нелюба, різника Мехмета, котрий єї батькови заплатив більше, як могли дати свої парубки і забрав її до себе. Фатьма утїкає з Алїм із села, а за втїкачами кинув ся весь рід Мехмета, та коли їх здігнали над морем, Фатьма стративши рівновагу на скелї, що виступала камяним рогом у море, потонула в морських филях, а Мехмет заколов Алїя, котрого тїло зіпхнули в човнї у море.

Про житє головної особи оповіданя подає автор тілько коротенькі згадки, психольоґія дієвих осіб намічена короткими чертами, зате широко живописує сїльську каварню, сїльські відносини з цїлком відмінним житєм і щоденний побут кримського села і кримської, цїлком відмінної природи.

Зпоміж названих у горі найглибше подумане оповіданє „Для загального добра“, котре зображає вельми яскраво румунське житє в Бесарабії і поясняє болючі відносини між одиницею і загалом.

Виноградник Замфіра Нерона зараженпй фільоксерою треба було з приказу властий знищити »для загального добра«. Замфір не міг зрозуміти, задля чого аґроном Тихович саме єго господарство довів до повної руїни, а з тим і до матеріяльного упадку та до глибокої розпуки всю єго родину, що закінчила ся смертю жінки Замфіра, Маріори. Зажурений сею пригодою і збентежений власними сумнївами про загальне добро, виїзджає аґроном Тихович, покінчивши роботу з фільоксерою із села і на самім відїздї

[1]) „На печі“.

бачить на подвірю Замфіра жалібну хоругву, застромлену у тин, на знак, що в хаті є мрець. Автор вельми гарно зобразив се, як глибоко відчуває він людське горе та із справдішним мистецтвом передає зміну настроїв у живописаних ним образах, радість Замфіра при оглядинах гарно виплеканого винограднпка, невиразне причутє невідомого ще єму наперед лиха, розпуку після повної руїни господарства і смерти жінки.

Відмінна зовсім від української природа Криму з єї чарівними краєвидами і зовсім окремий побут манили Коцюбинського.

В оповіданю »Під мінаретами« він живописує вельми докладно уличне житє Бахчисараю, сільську каварню, нічну відправу дервішів або вражіня таємничої нічної тишини, що так гармонійно сплітає ся з релїґійним натхненєм дервіша Абібули. — „Fatamorgana“ — се картини сільських настроїв, справдішня лїтопись села, списана з дійсним мистецтвом. Перед очима нашими пересувають ся і буденні радощі і горе та невмирущі надії на розділ землї, бурливі події 1905 року, спершу безробітє, опісля погром і самосуд. Доля одної селянської семї є основою сего широкого образу сільського житя, котрий може заняти місце серед немногих справжних мистецьких европейських творів, сему житю присьвячених.

Твори Коцюбинського стали вже загальним добром сьвітової лїтератури [1]). В них зливає ся гармонійно народне живло́ із загально-людським; одно перетворило ся в друге і сим добутком поставило живий доказ зросту української культурної творчости, розширеня змагань народного живла до загально-людських питань і задач. Письменська цікавість Коцюбинського в однаковій мірі задержувала ся і на радощах і на горю, на побутових явищах української сумної дійсности останних літ, і на глибинах сьвідомости українського селянина, на бурних подіях 1905 р., і на простоті серця звичайних людий; вглядала в душу маленької „Харитї“ і в душу Гуцула („Тіни забутих предків“) або Румуна („Для загального добра“, „Пе-Коптьор), і чоловіка з виробленою психікою, із замотаними питанями житєвими та вразливою чутливостю на злидні людського житя. В єго творах особливо ярко виступає одна характеристична черта, що осьвітлює Коцюбинського не тільки яко письменника, але й яко чоловіка, се любов до чоловіка і глибока

[1]) Твори Коцюбинського появили ся в перекладах на француську, німецьку, шведську, чеську, польську і московську мову.

віра в него. Навіть у людини, що втратила всякий моральний вигляд, умів він найти людські почуваня там, де вони, здавалоб ся, дійшли до крайного степеня занепаду, умів відгребати останки сумлїня та якусь майже погашену іскру каятя і спромогу відродин. Ся віра Коцюбинського в чоловіка пронизує всю єго творчість і робить єго твори також з етичного становища тим більше цїнними і приманливими.

Лїтературне становище Коцюбинського. Коцюбинський є не тілько незрівнаним митцем української прози, справдїшним клясиком в українськім письменьстві, але єго образ злив ся тїсно з образом письменника-громадянина, що будив цїкавість до житя і був дїяльним учасником в народній єго будові. Він глибоко вірив у розбуджені сили українського народу і в сьвітлу єго будучину. Пробуджене сеї сили оживляло творчість письменника, загрівало любов рідного краю і народу в образах, вироблених єго творчою уявою в словах і гадках. А сї образи, гадки і слова так гарні, поучні і цїнні з естетичного, виховного і громадянського становища, що запевнюють єму не тілько в українській, але й у всесьвітній лїтературі визначне місце поруч найбільших трудовиків людського духа.

Микола Чернявський (ур. 1867, син сьвященика з Катеринославщини, по скінченю семинарії учителював, а відтак перейшов до служби в Чернигівськім земстві) займає серед письменників найновійшої доби відокремлене становище. Теплом, ніжностю та сердечностю лїрики, горячими почуванями для людства, живописностю образів наближає ся Чернявський до Коцюбинського, але не досягає глибини єго психольоґічної аналїзи. Після окремих видань поезій п. з. „Піснї кохання“ (1896) і „Донецькі сонети“ (1898), котрі не визначають ся особливою глибиною й саморідностю, але виявляють поетичний талант автора, печатав Чернявський свої твори в ріжних видавництвах і видав також окремо збірник „Зорі“ (1903). Тут уже вся сила єго творчости змагає до того, щоби виявити як найбільш спочуваня для всїх покривджених долею і сплатити довг для людства спочуванєм і розумінєм всього людського.

...»бажав би я до краю
Огонь у серцї зберегти,

І тим піснямъ, що я сьпіваю.
Добром в серця людий лягти«.

Але поет відчуває се, що всї, що рвали ся колись до ідеалів та своїми почуванями обіймали людство, були житєвими обставинами приневолені до признаня своєї безсильности. І сей глибокий жаль проявляє ся також в єго творах яко людської одиниції.

Пригноблений житєвими злиднями, він глядить спокою на лонї природи і вдоволеня житєм серед природи. Під впливом краси природи появили ся гарні єго поетичні твори, в котрих з дійсним мистецтвом, сьвіжими красками живописує особливо степову природу (н. пр. „Степові огнї", „Після бурі", „Сон", „Спека", „Сїльська осїнь" і т. п.) і тому влучно назвав єго проф. Сумців „поетом степу". Він сьвіжими степовими квітками свою „вбирав ліру", але бачив, що „в крови квіткú по нивах тих були", „і до могил я припадав" і той степ червонів „в огнї нещадної війни", а зпонад „берегів страшного моря" „дзвенів грізнїйше грома" рев в ушах: „війна!" Але не того він шукає, питає, що скаже ще земля, і здалека почув, як у далекій сторонї „сурмúв потужно хтось в ночи, людий до згоди зовучи". Тодї поет, відчуваючи страшні наслїдки війни, неначе віщим духом уявляв собі страшну всесьвітну війну, взяв і свою ліру та ударив в імя всего людства в струни:

»Ставайте всї проти війни.
Країни рідної сини,
І всїх до згоди зовучи,
На рала сковуйте мечі,
Щоб і одвічні вороги
Взяли ся сильно за плуги«.
(»Зорі« ст. 149—151).

Чернявський виявляв отсї почуваня ліричні також в оповіданях, в поезії, в прозї і в повістях н. пр. п. з. „**Весняна повідь**" (1906 р.), котрої основою є події російсько-японської війни і початки російської революциї, а в повісти „**Варвара**" (1908) шкідні пореволюцийні наслїдки серед російського суспільства. В них живописує він всю беззглядність житя, єго грубість та безвихідну безнадійність, але понад усім брудом житя тогочасного бере верх питомий Чернявському ідеалїзм і віра у сьвітлий вигляд. З єго писань бє щире і тепле серце та прихильність до людий, яка

відзиває ся живим битєм на людську недолю, але поза тим не виявляє себе нічим на зверх. Тим то не дає він у своїх повістях живих, виразних постатий, хоч оповідає займаво, з ніжностю і чарівною поетичностю.

45. Збірні і популярні виданя на Придніпряньщині.

Оживленє літературного руху на Придніпряньщині з початком XX-го столітя виявило ся також збірними виданями і творами популярного письменьства. В Києві появив ся вибір літературних творів з усіх українських земель в 3-х обємистих томах п. з. „Вік“ і сим зазначено спільність та одноцілість українського письменьства. Появляють ся також збірні виданя повістий і оповідань Левицького-Нечуя (в Києві), Кониського (в Одесї) й ин. Головнож не спиняла цензура розвитку популярного письменьства в українській мові для широких верств народних. На сїм полї визначили ся особливо запопадливою працею Борис Грінченко і єго дружина (з прибраним іменем Марія Загірня), Евген Чикаленко, Василь Доманицький, Михайло Комар, Гр. Коваленко й ин., а їх заходами появляють ся численні популярні виданя в Києві. Сей рух переносить ся і до Чернигова, Харкова, Одеси, Черкас, а в Петербурзї забирає ся до виданя українських популярних книжок „Благотворительное Общество общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“. Сї виданя розходять ся в сотках тисяч примірників, а се стає певним доказом, як український нарід відчуває потребу просьвіти в рідній мові. Так само й між осьвіченою верствою літературні виданя розходили ся дуже скоро („Вік“ протягом трех літ у 5000 прим., „Кобзар“ Шевченка протягом кількох літ в більш 60.000 прим.). Все те вказує на значне оживленє народної сьвідомости в ширших верствах на Придніпряньщині, з другогож боку на поступ що до літературної й ідейної ровени і ріжнородности письменьства. До підєму національного духа і почутя спільности всїх українських земель причиняли ся устроювані національні сьвяткованя і зїзди, як сьвяткованє столїтя народного українського письменьства у Львові і Києві (1898), відкритє памятника І. Котляревського в Полтаві (1905), ювілей М. Лисенка у Львові, в Чернівцях і в Києві (1898), сороклїтє товариства „Просьвіта“ у Львові (1898) і приява галицьких та буковинських Українців на археольоґічнім зїзді в Києві (1899). При тих нагодах зустрічали й обмінювали ся своїми думками і поглядами представники з усїх українських земель і одушевляли ся до дальших народних змагань.

46. Найновійші струї в українськім письменьстві під впливом західно-европейських суспільних ідей.

В останних десятилїтях XIX в. проявляють ся в західній Европі під впливом французьких[1]), шведських[2]) і норвежських[3]) письменників нові струї в розвитку поетичної творчости, котрі викликали справдїшнїй переворот у краснім письменьстві. Бистрий розвиток природних наук та фільософічні й поетичні твори німецького мислителя Фридриха Нїчше пособляли сим новітним струям.

В західно-европейськім культурнім розвитку проявляє ся якесь нестримне змаганє до підєму чоловіка до „надлюдскости“. Се змаганє в житю і в думаню, в лїтературі й мистецтві та на всїх царинах людського єствованя виявило ся прямованєм до дійсности, до земських радощів, до повного і високого розвитку свого я на сїй землї, до якихсь нових відродин людства. Новітне суспільство забажало дійсности в мистецтві і письменьстві, забажало жити в собі і для себе, реалїзму і характеристики в найвисшій всесторонности, а при тім також саморідного настрою і психольогічної оригінальности.

Під впливом ідеї соціялїзму, що з великою силою ворушила уми суспільства в західнїй і середнїй Европі, виринуло також нове питанє: суспільного становища женщини і єї рівноправности з мужчиною. З окликом т. зв. еманципації женщини, особливо у Франції, а ще з більшою силою в Швеції, жіноцтво кинуло ся до гімназий, до унїверситетів, до письменьства і суспільно-полїтичних змагань. Сей жіночий рух відбив ся очивидно і в письменьстві суспільно-полїтичним напрямом. Женщини-письменниці аналїзують найглибші прояви жіночої душі, котрі ставали нераз у суперечности з мистецтвом, свої власні почуваня й думки, глядять дороги до щастя, щоби зажити повним своїм житєм, добачаючи цїль свого житя в жіночих стражданях і радощах, бути собі самим цїлию без огляду на загал.

Отсї новітні струї і змаганя передіставали ся із західної Европи скрізь российські кордони, відбили ся і в московськім новійшім письменьстві та найшли відгомін в українських землях. І в українськім письменьстві більшає число письменниць, котрі на лїтературній ниві виступають із змаганями і творами під впливом згаданого західно-европейського жіночого руху, як Н. Кобринська в наддністрянській Україні, Любов Яновська, Надія Кибальчич й ин. на Придніпряньщині, Ольга Кобилянська в надпрутській Україні й инші.

---

[1]) Еміль Золя. [2]) Авґуст Штріндберґ. [3]) Генрпк Ібзен.

Любов Яновська (ур. 1861 р.) виступила вперше в „Кіев. Старині“ з оповіданями з сільського житя п. з. „Смерть Макарихи“ з великим знанєм народного житя.

З глибоким зрозумінєм селянської психольоґії зображає тут Яновська журбу Макара задля недуги і смерти жінки Тетяни, але й єго самолюбні почуваня і заклопотане щоденними потребами житя, а се доводить єго до нарікання, що »вміла Тетяна працювати та не зуміла помирати! Осиротить — осиротила та ще й хазяйство розорила!« — В »Городянці« Яновська живописує сільський і міський побут, оповідаючи житє дівчини Пріськи, що стала покоєвою в місті й відчужила ся від сільського побуту, а хоч опісля вийшла заміж на село, покинула чоловіка і пішла в найми у місті, звідки знесилена і хора, зневірена до міста, вертає на село до родичів, зрозумівши після того селянське житє.

Л. Яновська писала оповіданя також з житя інтеліґенції.

В гарнім оповіданю »Сьвято« живописує психічні пережиння письменниці в часї 25-лїтного ювілею єї лїтературної діяльности, єї сумніви, чи справдї се заслужена слава, і серед тої пошани відчуває вона свою »самотність« і глядить чогось такого, щоби могло злити ся з єї душею.

Після лїтературних починів на царинї оповіданя, на котрій ішла слїдами попередників на сій ниві, звертає ся Яновська до драматичної творчости і намагає ся розвязати трудне питанє людського щастя, котре не дасть ся звести під загальну форму. Коло того питаня обертає ся дальша творчість Яновської, котра з тих попутаних поглядів і відносин людських бажає дійти до якогось ясного і певного висліду. Сему питаню присьвячена єї 5-дієва драма п. з. „Людське щастя“ з житя інтеліґенції.

Письменниця виводить у сій драмі дві супротивні собі постати, на які саме дїлить ся все людство. Визначний учений професор, Василь Петрович, весь захоплений своєю наукою, бачить у тім все своє щастє. Навпаки єго жінка Віра любує ся в розкоші, в комфортї, єї щастє не в принципах, а в житю, котре вимагає гроший. З того виходить конфлїкт. Наукова подорож, на яку мав вибрати ся професор із своєю секретаркою Ганною Архипівною, могла забезпечити комфорт єго жінцї, не відбула ся наслїдком непредвиджених пригод і тому Віра, втративши надію на гроші і комфорт, заподіяла собі смерть, що довело їх домашнього приятеля лїкаря Олексу Олексієвича з розпуки до божевільности. Професор Василь Петрович, котрий останними часами зжив ся з Ганною Архипівною, відчуває, що вона любить єго і він її: він ожи-

ває, щастє додає єму нової сили. він призначений знов до наукової подорожи, оповідає матери про своє щастє і про намір одружити ся з Ганною. Коромоли матери-аристократки, котра вговорила Ганну, що професор не з любови женить ся, перебивають сему щастю: Ганна на допити професора відповідає тілько: »прощай!« і біжить до дверий, а професор з розпуки скрикує: »О щастє, жадане щастє! доки тебе шукати, хто тебе найшов?« а в тій хвилї крізь відчинені двері входить божевільний лїкар Олекса і держить у руках заквітчану голову кістяка, обвиту стяжками. — На питанє про людське щастє письменниця не найшла відповіди: на думку письменниці щастє людське — се кістяк украшений діямантом, котрий найшов божевільний лїкар. Дрібні пригоди, відроченє наукової подорожи, що довело Віру з розпуки до самовбійства, — коромоли матери-аристократки, котрим повірила Ганна і тому відказала своєї руки професорови, розстроїли в обох случаях щастє житя.

Твір сей зложений у дійсности з двох драм, в котрих характери дієвих осіб живописані добре, одначе не достає сему творови драматичної технїки.

В драмі »Без віри« (в 5 діях), котрої основою послужила тема оброблена італїйським поетом д'Анунцієм у траґедії „La Gioconda" і норвежським драматурґом Ібзеном у драмі »Коли ми мертві воскресаємо«, виводить розклад ніжно-чутливої душі, викликаний знехтованєм вироблених житєвих принципів людини для хвилевого пориву серця. Марія Дмитрівна, жінка нотаря-карєровича, дала спокусити ся молодому живописцеви Львови Григоровичеви, щоби єму послужити до образу — символ житя. Але по скінченю образу живописець, для котрого в души Марії відозвала ся любов, а серце її запалало вірою в его приманливі слова, почула від него прямо, що вона тілько »канва, яку викидають, скінчивши шитво«, нищить з розпуки сей образ а сама пробиває ся кинджалом.

Драма робить добре вражінє своїм викінченєм і влучним живописанєм дієвих осіб, але живість дійства псують численні монольоги.

Кождий чоловік, навіть найбільш пригноблений злиднями, бажає собі щастя в житю і глядить єго. Одначе нераз чоловік не може найти вдоволеня і в души єго повстає розстрій і зневіра. Се проявляє ся і в творах Яновської, але не доводить до упадку духа, а навпаки пробиває ся змаганє „до сьвітла, до сонця, до долї."

Бажанє зірвати з давними, вузкими і перестарілими поглядами і витворити своє власне житє, проявляє ся також у творах придніпрянської письменниці **Надії Кибальчич** († 1914), котра підмітила між українською інтелїгенцією, як там звичайно проповідує ся загальну для всїх обовязкову моральність,

а допускає ся в деяких обставинах певні обмеженя, бо нібито „можна ходити над безоднею і не впасти“.

Змаганєм таким до визволу з перестарілих поглядів і приписів суспільства, до витвореня свого власного, самостійного житя, перенята в оповіданю Кибальчичевої п. з. »Нарис« панночка Інна, котрій обридло звичайне житє панночки і бажає ся чогось иншого, нового, що дасть иншу, нову, поважну ціль. Але такого почутя нема, анї такої людини, що могла би здобути таке глибоке почутє. Іти заміж без любови, щоби не досидіти ся сїдої коси... чи варто?... А як можна вірити в чужу щирість, у минувше мужчини?... Так думала Інна і не могла найти виходу із своїх сумнївів і закінчила самовбійством.

Питанє про нерівний поділ праці і другорядне значінє женщини, протести проти вузких меж звичайного щоденного житя, домаганє що до рівноправного становища женщини від впливом західно-европейських ідей проявило ся не тільки в наднїстрянській (Н. Кобринська), але й у надпрутський Українї.

Ольга Кобилянська (ур. 1863 р. в місточку Ґурагуморі, в надпрутській Українї, з урядничої знїмченої семї) заняла в згаданих питанях найбільш рішуче становище під впливом німецької фільософії, особливо Фр. Нїчшого. Початкову осьвіту шкільну доповняла самостійною працею і черпала головно з німецької лїтератури та писала перші твори оповіщувані в берлїнських і віденських виданях (в 1891 р.) німецькою мовою. Під впливом Н. Кобринської стала пильно виучувати українську мову і писати оповіданя і повісти по українськи. Німецька лїтература і фільософія Нїчшого придавила своєю вагою надпрутську письменницю і тому в перших єї українських творах мова невироблена, тяжкий стиль і неясні погляди, якими намагає ся промостити шлях між українське суспільство. Але переломивши перегодом сї трудности, подала Кобилянська в деяких творах з великим і саморідним талантом живописані чудові картини буковинської природи, бо природа і музика найбільше впливають на єї душу і найбільш її зворушують. В єї перших дрібних творах виступають мрачні і нї з чим живим не звязані образи природи. Лїс в єї образах жиє самостійним, незалежним житєм, але чоловік не може утечи від чарів і впливу могутного зеленого лїса. Опісля перейшла письменниця на дальшу і більше вірну дорогу і подала цїлу

низку образів з буковинської природи і з житя тамошнього народу („Битва“, „Некультурна“, „За готар“ (значить: за межу).

В Чернівцях, де перегодом поселила ся Кобилянська, станула на чолї жіночого руху в „Товаристві руських женщин на Буковинї“ і в напрямі там виголошеного відчиту про суспільне становище женщини писала свої твори.

В оповіданях з житя народу висунула письменниця постати звичайних дївчат середньої осьвіченої верстви (н. пр. Олена в оповіданю »Людина« [первісний наголовок »Вона вийшла замуж«], і Наталїя в повісти »Царівна«), котрі виступають з живим протестом проти сучасного становища женщини в суспільстві. Для них уже за вузкі межі звичайного, щоденного житя, вони почувають себе самостійною в житю свобідною людиною, а не тілько нулею, котрій мужчина, яко одиниця, дає певне значінє. »Людина« є горячим протестом проти жіночої неволї, (бо Олена приневолена вийти заміж за неосьвіченого богача і тим способом ратувати в біді батька-пяницю), а »Царівна« (казочна царівна-сирітка, що жде на принца) цїлим своїм настроєм лїрична, має основою бажанє свободи і праці для женщини, бажанє »зажити повним житєм«. Наталка в »Царівнї« се женщина, що в своїм патріотичнім настрою має ще висші ідеали, письменську каріеру, любує ся в Нїчшім, за що страдає, але за ніжна в почуванях, щоби видержати таку боротьбу.

В инших оповіданях (»Природа«, »Некультурна«, »Valse melancolique« і в гуморесці »Він і вона«) виводить письменниця обставини з жіночого житя, але більшу вагу кладе там на любов, як на потребу хлїба і суспільної свободи для женщини.

В дальшім розвитку свого таланту Кобилянська подала в повісти »Земля« історію буковинської селянської родини, повну глибокої поезії, траґічний образ братовбійства задля посїданя землї і зображає тїсну звязь селянського хлїборобського житя із землею, котра дає їм хлїб за важку їх працю. Ся важка праця стає для хлїборобів нерозривним звязком із землею.

В повісти »В недїлю рано зїле копала« Кобилянська доповнює відому народну пісню про зрадливого Грица і безмежний жаль жіночої покинутої душі ще й тим, що велить поруч сеї пари виступити ще матери й синови та лучить з тим давну казку про дитину-покиданця, підкиненого старим циганом-музикою Андронаті і матерю Мавриною. Циганський табор після того щезає, але відтак Андронаті відвідує свого внука, а Маврина переказує Тетянї свої погляди на долю і свій страх перед зрадливою любовію.

В сїй повісти Кобилянська, перша в українськім письменьстві, виявила глубоку поезію карпатських лїсів і подала

ілька мистецьких образів лісової природи. В тих описах природи визначила ся Кобилянська яко лірична поетка великим даром і засобом помічень, чутя і мистецького маку. Побіч того єї поетична вдача вражлива на красу китя і природи, а ще більше на їх грубости, відчуває становище безпомічної, самітної женщини серед наших пририх житєвих і товариських обставин, котрі викликують невичайно глибоко передумані рефлєксії і надають єї творам огато ніжного чутя і значіня психольоґічних студій та стають доказом потреби допущеня женщини до тих занять, котрих могли би найти ціль житя і прожиток на случай езамужности. Твори Кобилянської, видані також перекладами в німецькій, чеській і болгарській мові запевняють їй оважне становище в історії українського письменьства.

7. Модерністичний (новітний) напрям в українськім письменьстві.

Історія всіх літератур виявляє ненастанні зміни в напрямах творчости, боротьбу новітних (модерних) ідей з давйшими. В 60-их рр. XIX ст. проявила ся в західно-европейськім мистецтві і письменьстві різка критика пересадного еалізму і домаганє зміни в крайно-реалістичнім напрямі. е краса, тільки правда і дійсність має бути метою зображуваня в мистецтві і письменьстві. Се змаганє, що вийшло Франції, мало бути звернене на схоплюванє вражіня, настрою (імпресії, звідси назва імпресіонізму, імпресіоїстів), які викликує певний предмет на людське око. Живописець має дбати про вражінє всіх тих тонів, які виступають і зливають ся під впливом змінчивого осьвітленя [1]). ей імпресіонізм вплинув також на літературну творчість, тих новітних поетів, що намагають ся зобразити вражіня настрої житя зовсім вірно природі таким ладом, що відосимо фізичне вражінє предмету, називаємо натуралістами, імпресіоністами, декадентами. Сю останню зву можна надати тільки одній частині. новітних поетів туралістів, котрі намагають ся розбудити посеред частини нішнього нервового, розстроєного, зостарілого суспільства вмираючі або завмерші здорові і природні чувства незвийним подражнюванєм Декадентизм студіює і зображує чоловіка пересиченого, розстроєного й утомленого рафінованою новітною культурою, потопаючого в неправо-

[1]) Сей напрям є головною прикметою новітної умілости в живописаню, званої сецесією.

сти, в упадку (звідси й назва декаденції), щоби сьвідомостю і зрозумінєм зла й упадку спонукати єго до морального відродженя (**В. Будзиновського**: „Стрімголов“, **М. Яцкова**: „Огнї горять“ й ин.). — З більше мистецьким викінченєм проявив ся сей напрям уже в деяких новелях Коцюбинського й Кобилянської, добачають єго і в деяких творах Франка, хоч він рішучо застерегав ся проти сего.

Побіч декадентизму, котрий аналїзує глибини людської душі і розкриває єї внутро, виступає ще другий напрям — символїзм, що дослїджує єство і значінє житя, синтетично будує свій житєвий ідеал, у якім добачує символ вічности. Декадентизм, сходячи до глибини чутя, є перевершеним натуралїзмом, а символїчна поезія, піднимаючи людський ум до високопарних, надзмислових вишин сьвіта, є перевершеним ідеалїзмом. Всї оті новітні напрями, наскілько в них є частина природної здорової основи, проявляли ся здавен-давна в лїтературах усїх віків і народів. Натуралїзм н. пр. є в лїтописнім оповіданю про осліплєнє Василька Теребовельського, в думі про козака Голоту, в Енеїдї Котляревського, а навіть у Квітки й ин. Декадентизм і натуралїзм разом можна добачити в апокрифічнім зображуваню страшного суду, мертвяків, опирів. Деякі подібні мотиви можна доглянути в поетичних безнадійних зазивах старих наших проповідників, навіть у деяких творах польських месіянїстів (особливо у Словацького), також у Шевченка. Символїзм є в Слові о полку Іг. (зловіщі знаки, Сон кн. Сьвятослава), але він є там тілько поетичною окрасою (н. пр. в „Украденім Щастю“ Франка в дії І., що віщує непереможено сумним настроєм велик[е] нещастя).

Новітні письменники, глядаючи нових жерел правдивого натхненя дійшли при тім до великої односторонности і пересади. Обидва напрями відвертають ся від дійсности і переносять тяжище до внутра. Бажаючи як найвірнійше зобразити внутрішнїй психічний стан і по змозї викликати подібні чувства та зворушеня в души инших людий, настроєві поети намагають ся викликувати штучні ефекти головно з підмогою символів, складних речень і вишуканих висловів, так що многі поети попадають у мрачну неясність і незрозумілість (н. пр. у бельгійського поета Метерлїнка).

Сї напрями і змаганя в мистецтві і письменьстві, викликані незвичайним розвитком і поступом природних наук і дослїдами та змінами, які в житєвих відносинах спричинив розвиток технїки. Ідеальне вдоволенє уступило місця практичним і матеріяльним поглядам і змаганям, а суспільна боротьба між низшими і висшими верствами суспільства довела до змін давних патріярхальних відносин. Наука німецького фільософа Фридриха Нїчше про беззглядн[у]

самолюбство, про свобідне й необмежене уживанє „надчоловіка“, поставленого поза межами добра і зла, відбило ся шкідним впливом на молодім поколїню. Повісти французького письменника Еміля Золї, в котрих він сходить на саме дно людської мерзости й неправости, а не менше новійших московських письменників, особливо Федора Достоєвського, котрі йдуть навперейми в зображуваню суспільних суперечностий, фотографічно вірних картин нужди і горя, неправости й огидливости, відбило ся відємним впливом у всіх европейських лїтературах, а не минуло й української.

Націоналїстична словянофільська струя в державнім і суспільнім житю самодержавної Росії викликала наслїдком великої пропасти між самодержавним ладом і народними змаганями завзяту боротьбу народного духа проти того ладу та довела в полїтично-суспільнім розвитку до нігілїзму, а в лїтературній творчости до натуралїзму. Посунений до крайности могутний народний рух виявив ся на останку, як усяка розпучлива боротьба, в запереченю позитивного сьвітогляду, законности і ладу, добра й ідеалу, а московський натуралїзм, котрий є тілько лїтературною формою нігілїзму, спровадив московське умове житє до умового й морального баговиня. Одначе тривку стійність осягнуть тілько сї поетичні твори, котрі в будучинї витичать собі мету змагати до національного реалїзму в зображуваню і гармонїйного зєдиненя з новими ідеями сьвітової культури. Тимто справдїшню стійність усїх тих „новітних“ і „найновітнїйших“ письменників можна буде оцїнити в дальшій будучинї на основі дотеперішних їх більших або менших успіхів.

Мимо тих новітних змагань дїйсні таланти уміють витворити щось лїтературно стійного і на старім шляху, що не втратив своєї вартости.

Василь Стефаник (ур. 1871 р.), син селянина із Снятинщини, що осягнув осьвіту ґімназийну і на лїкарськім виділї в Кракові, являє ся найвизначнїйшим представником наддністрянських новелїстів молодого поколїня. Вельми талановитий і глибокий реалїст, живописує він кількома нераз сьміливо киненими чертами яскраві, часто вповні не оброблені яскраві картини страшного народно-господарського положеня або гіркого і важкого настрою душі народу в південно-східній Наддністряньщинї (та послугує ся тамошним місцевим говором). В тих яскравих картинах зображує він нераз „страшне виродженє і здичілість людности“, яко виплив безвихідного народно-господарського положеня

і тому сї картини викликують розпуку та зневіру в можливість поправи своєї долї. Такі картини виходять звичайно в користь очайдушних змагань тих, що не глядають осьвідомленя широких народних верств, їх орґанїзації та праці („З ласки родини“), або гублять ся, коли не в розпуці і злобі, то хиба в псевдомесіянїстичних надїях на якусь чужу поміч.

Автор звичайно держить ся здалека і велить кождій дієвій особі говорити своїм ладом про подію, без пояснень письменника, щоби тим яскравійше сї події, сї дієві особи і їх положенє виступали перед очима читача.

Ми чуємо, як важко Антонови прощати ся з проданою єго хатою (в збірнику »Синя книжечка«) або читаємо, як молодого парубка провожають у військо (»Виводили з села«), а мати хватає за сприхи воза, щоби хоч на хвилю здержати відїзд, або слухаємо, як нещасний Іван з виходцями до Америки прощає ся і бануе за тим горбом, коло котрого напрацював ся тяжко весь свій вік (збірка »Камінний хрест«), або як батько над домовиною свого сина у військовім шпиталї побиває ся неначе той Пріям над трупом свого улюбленого Гектора (»Синя книжечка«). — До глибини душі трогаюче вражінє викликує маленьке оповіданє »Новина«, як батько власні свої дїти йде потопити в ріцї, щоби не погибли голодовою смертю, як уже одно маленьке пірнуло в хвилях ріки, а друге старшеньке, зложивши вимарнїлі рученята, виблагало собі ще житє і батько сам зголошує ся до суду.

Оповіданя Стефаника, зачерпнені з селянського житя, навіяні важким і глибоким сумом, викликують загально розпучливий настрій, одно тілько оповіданє п. з. „Підпис“ визначає ся погідним настроєм і вводить в яснїйші царини людського житя, але поза тим висуває ся знов темна ніч. Стефаник обрабляє звичайно давні теми, але вносить у них то, чого перед ним не бувало. Він не вдоволяє ся зверхним живописанєм селянського житя, лишає єго на боці, але зате заглублює ся в дрімучу душу селянина і се є тою новостию, яку він там доглянув. Здавалоб ся, що нема такого ходу, такого закутка в лябіринтї людської душі, котрі булиб єму недоступні. Постати свої живописує він короткими, різкими чертами; виводить дієві особи помалу, але вже при першій стрічі їх пізнаємо, а все те відбуває ся скоро, двома, трома словами, влучними порівнанями, котрі своєю ориґінальностю знаменують твори Стефаника. В кращих оповіданях виходить він поза межі селянського бідованя і порушує та-

кож загально-людські мотиви. Від довшого часу не дав однак Стефаник нічого нового, замовк, неначеб вичерпав свої письменські засоби і не хотів повтаряти ся.

Іван Семанюк (ур. в 70-их ро.) з селянської гуцульської семї розпочав під прибраним іменем Марка Черемшини літературну діяльність в 1895 р., а в 1901 появила ся в Чернівцях п. з. „Карби“ збірка єго новель з гуцульського житя. Єго творчість стоїть у тісній звязи з розвитком новітного (модерністичного) напряму в наддністрянськім письменьстві і носить на собі пятно сего впливу, а особливо впливу Стефаника. Одначе більшу стійність мають твори, написані предметовим, реалістичним ладом, під рішучим впливом старшої літературної школи.

Найкрасше виявив ся питомий Семанюкови талант в оповіданю »Більмо«, найціннійшім з творів найновійшого українського письменьства. Кількома чертами зображає він осередок і умови житя в сім творі, гуцульську хату на узбічу під лісом Гуцула Тимофія, приймака, що пристав до дідизни своєї жінки, і тому приневолений їй в усім корити ся, а одиноким єго прожитком є заробіток у трачці. До щоденного житя причинила ся ще несподівана пригода: взяли вони у Жида-лихваря корову на випас, щоби мати молоко, але чужі воли зломали їй ріг, а донці Аннічці, що боронила жидівську корову, скалічили око і на нім повстало більмо. За сю шкоду вимагає Жид великих гроший, а одинокою розрадою для родини, що лісничий взяв Аннічку за покоєву і тепер можна буде свобідно брати дерево з ліса, хоч Аннічку може стрітити лиха доля дівчат, єї попередниць у сій службі.

Автор здержує ся від деяких пояснень від себе, але сї події визиску лихваря і поневірки дївчини викликують самі про себе сильне вражінє, а злука натяків співчутя з певним сумовитим гумором надає оповіданю незвичайної принадности і лагодить почуванє жалю. — Оповіданє „Засновини“ написане подібним ладом, подає опис закладин хати на малім клинцї грунту бідної Гуцулки Семенихи, що лишив ся їй по процесї з „камерою“. І се оповіданє визначає ся предметовостю, без участи письменника, але гумор, так рідкий у новійших письменників, переважає тут над сумним настроєм картини.

Окрім сих двох оповідань ще шість инших, не з таким уже хистом написаних, творять сю ґрупу, на котрій або зовсім непримітно або дуже мало відбив ся новітний напрям. Сїм дальших оповідань, дрібних картин сеї книжочки

„Карби“ становлять другу групу, писані під впливом наддністрянського модернізму, нагадують уривчастий, імпресіоністичний лад і ліричний настрій оповідань Стефаника і вони менше вдатні від попередних, а навіть ціннійші між ними є наслїдованями оповідань першої групи. Саме оповіданє „Карби“ подає дитячі враженя малого хлопця, вихованого дїдом і бабою і висланого до „шкіл великих“, щоби міг замолити „карби“ (гріхи), впадає в пересадний модернізм, несхожий з чисто реалїстичними споминами з почутєм написаними. До ліпших з другої групи належить оповіданє „Чічка“, як Гуцулови-коновкареви згинула в дорозї одинока єго конина. Оповіданя сеї другої ґрупи, імовірно пізнїйше написані, вказують на не зовсїм щасливий зворот Семанюка на новітний шлях.

Лесь Мартович (ур. 1871 в Торговиці, в Городеньщині), присьвятив ся адвокатурі, визначив ся яко автор оповідань з селянського житя, головно з сатиричним настроєм.

В оповіданю »Мужицька смерть« зображає він безвідрадне положенє Гриця, що у важку годину запожичив ся у Боруха, щоби заплатити банк, і Борух забирає єму поле, бо не міг звернути позички, а безнадійно хорий Гриць жде смерти з гіркою думкою, що липає дітий без батьківщини. Таке безвідрадне положенє селянина є випливом єго темноти, а одинокою радою була би осьвіта з підмогою доброї школи і читальнї, але до такої новини відносять ся деякі неприхильно. Таким противником читальнї є селянин в оповіданю »Не-читальник«, баламучений шинкарем Абрамком, що »тим себе під Москаля підпишеш, панщину підпишеш«. — В оповіданю »Ось поси моє« живописує Мартович весь опір селян проти читальнї та їх ненависть до Юрка за те, що він читальник, а в оповіданях »Війт«, »Хитрий Панько«, »Квіт на пятку« ріжні коромоли громадських діячів при виборах.

Оповіданя Мартовича визначають ся вірною характеристикою виведених у них постатий і добрим зрозумінєм селянської психольоґії. До сеї громади письменників зачислити треба **Дениса Лукіяновича**, що в оповіданю „За кадильну“ зображає безвиглядну боротьбу селянина за забрану дідичем громадську землю й **Антона Крушельницького**, що в оповіданях „Пролєтарі“, „Буденний хліб“ „Герої“, „Зяті“, „Семчишин“ й ин. подає вибрані саме з неприродних відносин повні глибокої зневіри картини житя.

В крайно реалістичнім напрямі, посуненім до натуралізму, пішов **Михайло Яцків**, котрий глядів пристановища в ріжних заводах і зазнав чимало горя, але й мав нагоду приглянути ся всесторонно людському житю. Отже хоч з письменським хистом зображує се житє, то майже всюди слідно велику пересаду, жаль єго до сьвіта і людий, в котрих бачить стілько зьвірячих збочень души й звироднення, а в суспільнім житю стілько гнилизни, що сей жаль переходить у ненависть до людий і до суспільного ладу. Особливож крайно пересадно намагав ся він зобразити в оповіданю „Огні горять“ житє української осьвіченої молодежи.

У деяких з тої ґрупи письменників не достає снаги, витворити собі свобідний,. піднеслий сьвітогляд, який можна осягнути історично-фільософічною осьвітою і основним зрозумінєм сьвітового розвитку. Тимто нераз побивають ся серед доволі обмеженого овиду, вичерпують ся і замовкають.

48. Заранє конституцийної свободи в Росії і вплив на просьвітний та літературний рух на Придніпряньщині.

В 1905 р. після погрому Росії Японцями на далекім Сході конституцийний маніфест мав Росію впровадити поміж конституцийні европейські держави, а толєранцийний указ мав обезпечити свободу віроісповідань. Вибори до державної думи розбудили національну сьвідомість, що як іскра в попелі тліла також у широких верствах народних на Придніпряньщині, а вибір українських послів й утворенє в петербурській думі „Української Громади“ (клюбу), що виписала на своїм прапорі яко мету — змаганє до самоуправи України, розбудило, поглибило і поширило приспаний народний рух. Правда, на перше місце висунули ся хліборобські, земельні й суспільні питаня, що довели до революцийного перевороту, а по єго згнобленю до розвязаня першої, опісля також і другої думи та до значного обмеженя конституції, але задля недостачі основних горожанських та личних прав і задля обмеженя права зборів і товариств конституція стала тільки тінию. Всеж таки

і в умовім та письменськім розвитку проявив ся на Придніпряньщині певний поступ.

Головним осередком українського руху стає знов Київ (хоч і в Полтаві, в Чернигові, в Харкові, в Одесї й по инших більших і менших містах проявляє ся нове українське житє). На лад львівської „Просьвіти“ засновують ся там українські „Просьвіти“ і видають популярні книжочки для всенародної осьвіти. Для розповсюдненя науки українською мовою у верствах української інтелїгенції повстають видавництва „Вік“, „Час“, „Лан“ і ин. і видають оригінальні твори та переклади з европейських лїтератур. До сих змагань для поширеня і поглибленя всенародної просьвіти в українській мові пристає також народне учительство на Придніпряньщині, щоби на педагогічнім полї вести свою роботу. Заходом видавництва „Український Учитель“ появляють ся шкільні книжки та й инші педагогічні виданя (опісля педагогічний місячник „Сьвітло“), хоч української мови все ще там не допускали навіть до народної школи. Розповсюднюваню сих видань пособляють „Українські книгарні“, позасновувані в Києві й инших містах.

Коли в Наддністряньщині вже від половини XIX-го ст. почало постепенно розвивати ся дневникарство в українській мові, а пізнійше також і в Надпрутщині, російська цензура не дозваляла навіть популярних часописий видавати українською мовою. Із заранєм конституцийної доби нові відносини і цензурні пільги помогли зродити ся і в Придніпряньщині дневникарству в українській мові. Правда, цензура часто застанавляла виданя українських дневників і часописий небавом після їх появи, коли тілько троха сьміливійше промавляли і домагали ся своїх народних прав і тому були вони приневолені або змінювати наголовки або переносити ся до инших міст, де троха лагіднійше оцінювано їх писаня. Але хоч задля недостачі прасового закона панувала там що до дневникарства велика самоволя, всеж таки при всїх перепонах дневникарство почало там розвивати ся і сповняти свою задачу народного осьвідомлюваня. Окрім дневника „Рада“, виходив у Києві тижневник „Рідний Край“ з додатком для дїтий „Молода Україна“, популярний ілюстрований тижневник „Село“, лїтер. наук.

місячник „Українська Хата“ і „Л. Н. Вістник“ перенесений зі Львова, педаг. місячник „Сьвітло“ й ин.

Неначе продовженєм „Основи“ був заснований місячник (1882 р.) „Кіевская Старина“, де українські учені подавали московською мовою історичні, етнографічні й инші розвідки, а перегодом також белєтристичні твори українською мовою, поки в 1907 р. не перемінила ся в місячник „Україна“, видаваний українською мовою, (виходив тільки оден рік). Новим огнищем, около котрого згромадили ся українські учені, стало в Києві „Українське Наукове Товариство“, котре почало видавати місячними книжками „Записки“ з науковими розвідками українською мовою.[1])

Українська мова розвиває ся отже не тільки на ниві популярного, шкільного і педагоґічного письменьства, але почала собі здобувати щораз ширший обсяг в наукових царинах і входить також на церковне поле („Український переклад чотирох євангелистів п. з. „Сьвяте Євангеліє“, в Москві 1907 „Проповіди сьвящ. Ксенофонта Ванькевича в Камянцї Подільськім 1908 й инші).

49. Нові шляхи і перехід до висшого степеня творчости в українськім письменьстві.

Українське письменьство з доби Котляревського до новійших часів було сїльським і селянським, живописувало житє селянина з єго бідою і радостю. Одиноким жерелом натхненя письменників було село і тому вони були письменниками сїльського побуту, письменьство було демократичне що до ідейного змісту і реалїстичне що до форми; психічного житя і настрою воно майже не доторкувалось.

Розклад давного ладу, суспільно-громадські змаганя і суперечности, орґанізації нових сил, що стають до боротьби з окликами до нового ладу, — всї ті прояви почали потрясати підвалинами европейської Росії особливо на переломі XIX і XX ст., а се зазначило ся також в українськім письменьстві зворотом до нового висшого степеня творчости. Красне письменьство виходить поза межі сїльського

---

[1]) Замітно, що з появою і поширенєм українського дневникарства не тільки в часописях, наслїдком поспіху в редаґованю, але й у творах деяких новітних письменників мова що до чистоти висловів і що до складнї не дорівнує мові взірцевих письменників 60-их і 70-их рр. та визначнійших письменників 80-их і 90-их рр.

побуту. Міські живла́ народу, в значній мірі винародовлені під впливом довголїтного національного гнобленя, звертають на себе бачність українських письменників, дають їм ширший вибір тем і більше засобів для мистецької творчости. Поруч з побутовими творами являють ся в українськім письменьстві образи з внутрішнього, психічного житя.

Памятний 1905-ий рік зазначив ся в історії Придніпряньщини не тільки полїтичними розрухами, але й прискоренєм національного розвитку. На селї являє ся в господарстві пролєтаріят уже яко доволї сьвідома суспільна верства, котра починає боротьбу з великими земельними власниками. Революцийні змаганя здобувають деякі пільги для українського слова і печати. В українськім суспільстві відбуває ся розріжнюванє верств серед самого суспільства й осьвідомлюванє українського народу. Сї зміни в українськім суспільстві відбили ся також у творах найвизначнїйшого письменника сеї найновійшої доби.

Володимир Винниченко (урод. 1880 р.) почав лїтературну діяльність в 1902—3 р.ількома оповіданями, в котрих відразу проявила ся окрема самородність, визначний талант, глибоке знанє житя, а до того питомий український гумор, що надає їм тільки житя. Твори Винниченка обіймають незвичайно широкий обсяг житя українського народу. в них являють ся постати сїльського й міського робітника, новітного інтелїгента й т. ин. представників суспільства. З глибини пробудженого громадсько-полїтичного житя народу від перших страйків українського селяньства переходить Винниченко на широкий простір революцийного руху з 1905 р. і живописує цїлу низку постатий нового українського суспільства. Доба розрухів відбила ся також на формі перших творів Винниченка. Се переважно невеличкі оповіданя, бо житє давало чимало вражінь та автор бажав дати їм вислів найкоротшою дорогою. Визначають ся вони богатством глибокого почутя.

В перших оповіданях (»Краса і сила«, »Біля машини«, »На пристанї«, »Голота«, »Раб краси«, й ин.) живописує він важку працю та злиднї сїльського робітника і єго боротьбу з сїльським капіталїстом-дідичем, клясовий розділ серед сїльського громадяньства і зростаючу сьвідомість робітників. В оповіданях »Робота«, «Салдатики«, »Боротьба« живописує роботу аґітаторів серед народу і надтягаючу бурю револьюції.

Відтак дав Винниченко кілька образів російської тюрми, сеї »мертвої скринї, зробленої із старого промоклого слїзми каміня« (»Темна сила«, »Щось більше за нас«, »Дим« і ин.) і так

умів схопити характеристичні черти вязнів, салдатів і тюремного начальства, що вони стоять перед нами як живі, вільні й невільні населенці »мертвих домів« Росії. Тюрма страшна не голодом, холодом і хоробами, але позбавленєм свободи і тому він живописує не людські фізичні умовини житя в тюрмі, але моральні муки людий позбавлених волї розумної діяльности і вражінь широкого сьвіту — се вязниця людської душі.

Твори Винниченка визначають ся в порівнаню з письменниками давнїйшої доби иншим настроєм. Замість безмежного суму, виробленого в давнїйшім письменьстві сумними історичними обставинами, гомонить у Винниченка нова пісня завзятої боротьби пролєтаріяту, се взагалї характеристична прикмета новійшого українського письменьства.

Від оповідань переходить Винниченко з 1906 р. до драми з сучасного житя, яко нового степеня розвитку єго творчости („Дісгармонія", „Великий Молох", „Щаблї щастя"). Одною з прикмет спільних майже всім дієвим особам Винниченкових драм є се, що вони є люди сильні духом, а із сеї сили випливає бажанє витратити, використати сю силу-жадобу до житя великого, шумного, дужого, з окликом „хорошо жити на сьвітї!" Ся жадоба до житя дієвих осіб є відбиткою дійсности, вона питома пролєтарам. Але поруч сильних людий, жадних житя, стрічаємо в єго драмах супротивности — слабих духом, котрим житє здає ся великим тягарем.

Наголовком першої драми »Дісгармонія« намічає Винниченко, що головною перешкодою жити повним, сильним, хорошим житєм є дісгармонія між бажанями інтелїґента і наложеними ним на себе обовязками. У Грицька в сїй драмі дісгармонія між моральним ідеалом соціялїста і соціялїстом у дїйсности і ся дісгармонія виринає відповідно обставинам кождого, проявляє ся в самих їх вдачах. Протестом проти тих обставин являє ся Мартин, син міщанина, він боре ся проти вимог пануючої моралї, котрі вяжуть єго волю. На місце принципу »мушу« Мартин ставить »хочу« і каже: »Чому я мушу здержувати свої сили? Я нїчим не хочу звязувати себе і наплювати на всї моралї, на всї поржавілї кайдани, якими сковують себе люди«. Мартин є руйнуючим живлом.

В драмі »Великий Молох«, котрої змістом є важка боротьба з самим собою, Зінко і Мирон Антонович кладуть основою моралї принцип »бути чесним самим з собою«. Зінко висловлює погляд, що коли і воля і розум і серце одобряють се, що він зробить, тодї він робить морально, хоч би і вбив чоловіка. Отже він

відкидає обовязки наложені на нас із вні, бо »визнане моїм »я« вже не обовязок, а щире моє бажанє, котре виконаю без усяких обовязків« — »я з примусу не признаю обовязків«. — Тимто найвисшою критерією пролєтара в опреділеню моральности або неморальности якогось вчинку може бути внутрішне »я« сеї людини.

Богато уваги присьвячує Винниченко психольоґії любови, на котру глядить із становища більш матеріялїстичного і обрабляє теми, котрі можна би назвати психопатольоґічними. Він намагає ся зобразити житє таким, яким воно є і розглядає єго питаня без ніжности, а деколи в ярости розкриває всю гидоту, що нагромадила ся в людськім єстві. Тимто поруч картин високої поетично-мистецької стійности, стрічаємо в єго творах картини, котрі би красше було понехати, або не одно промовчати задля естетичної стійности твору.

Одною з найкрасших драм Винниченка являє ся «Базар«: також і що до сценічности представляє значний поступ. Все драматичне дійство й увагу читачів зосередив автор около краси головної особи дієвої, Марусї. Між інтересами революцийної роботи і наміреною втечею вязнів з тюрми з одного боку і відносинами революціонерів до Марусиної краси повстає конфлїкт. Щоби наклонити Трохима до помочи в утечі вязнів і здобути собі можливість спокійно трудити ся в партії, Маруся псує свою красу. Одначе втративши свою цінність — красу, не здобула Маруся можливости, спокійної праці в революцийній роботї, бо спомини про єї красу налягали на неї великою журбою, а побачивши, що й инші відносини по єї бажаню не змінили ся (нещирість Лєоніда до неї), не видержала сего і вибух бомби, що розвалила стіну тюрми, убиває також Марусю, а єї смерть являє ся гармонійним закінченєм єї революцийної роботи.

Винниченко цікавить ся все моральними питанями в широкому розуміню сего слова і вони є головною основою одної з найновійших єго повістий.

В сій повісти п. з. »По-свій«, головною особою є Вадим Стельмашенко, син скалїченого у фабриці робітника, близкий свояк фабриканта. Житє Вадима є справдішньою кримінальною хронїкою, а довгим побутом на Сибірі, яко політичний засланець, відчужив ся він від людий і дійшов до крайного зденервованя і зневіря в людях і житю та в їх совісти. Винниченко живописує єго яко людину, що не має ніякого почутя до добра і зла, і до якої небудь справи, анї до жіночої краси і та »байдужність до всього« є хоробливою і неприродною, а так само проголошуваний ним імморалїзм. Постатю Стельмашенка намагав ся Винниченко показати, що

тілько така людина може бути іммораліcтом, що не звертає зовсім уваги на той чи инший напрям і характер почувань у людини.

Винниченко є натуралістом з рідкою зневірою до житя та людий і звертає ся в своїх творах більше до розуму, як до почутя читачів. Він пристрастно переймає ся своїми ідеями і доводить нераз до крайних висновків, до парадоксів. Виявляючи свої погляди в пристрастнім одушевленю, попадає сам нераз у суперечности і часом почутєм ненавидить се, що обороняє розумом.

Великою єго заслугою є, що здіймає нові питаня, виводить явища, що в усіх перед очима, але неосьвітлені і непостережені; в основі єго пародоксів найдемо все якусь нову правду, не помічувану доси громадяньством. Парадоксальність настрою і думок Винниченка, викликана імовірно роздражненєм єго на громадянську байдужність до справ займавих для автора, приневолює єго спиняти ся на постатях з прикметами незрівноваженя і психопатизму, на людях психічно неморальних і в тім виявляє ся єго мистецьке чутє, а се чутє визначного єго таланту спричиняє, що дієві особи зовсім живі а не вигадані.

Винниченко неперечно великий і саморідний талант, одначе жаль діймає, що сей визначний талант звертає ся часто до питань, котрі приневолюють єго впадати в розумованя моралїста і публїциста, замість полишити лїкарям і соціольоґам сї питаня, яких годї розвязати в белєтристичних творах, що повинні бути творами мистецтва. Можна одначе сподївати ся, що з настанєм природних відносин після страшного перевороту й руїни дійде до зрівноваженя талант письменника.

Придніпряньщина в добі великих потрясень російської держави, котрі не минали й українського народу, видала ще й другий визначний талант, великих надій лїричного поета.

О. Олесь (прибране назвище) виступив у перше з поетичними творами в 1903 р., а в єго піснях загомоніла така могутна струна, якої не чутно було на Приднінряньщині після Тарасової смерти. В перших творах виливає поет особисті почуваня своєї душі з дитинячих лїт, викликані вражінями природи, коли,

»весь Божий сьвіт сьміявсь, радів,
радїло сонце, ниви, луки...«

і тоді

»і задзвеніли в серці згуки
і розітнувсь мій перший сьпів.«

В его описово-ліричних творах картини природи переняті глибоким еї розумінем, особливож чудовими, пишними красками поет живописуе природу Криму, де

»Осрібляні місяцем гори блищать
І кедри і сосни казки шелестять,
Що нишком підслухали з моря з гори.
А море і сердить ся й лае вітри,
Що нишком его підслухають з гори.«

Ніжна й вельми чутлива душа поета відчувае не тілько свої особисті переживаня:

«Кожний ніжний рух .сердешний
В срібну пісню переллю.« —

з чого зложить ся „велика повість радощів і мук“, але й в тій пісні власних переживань поета відзивае ся часто суспільна нута. Доба відродженя України після першого подуву політичної весни натхнула поета гнївом проти гнобителів і зрадників народних:

»Ой не квітни, весно, пишними квітками.
Бо народ мій встане,
Розібе кайдани,
Вкрие сьвіт димами
А поля тілами.
Ой не квітни, весно: глянь — надходять хмари,
Тугою чорніють,
Гнївом червоніють...
Ой ті хмари — кари...
Смерть вам, яничари!«

Але мимо сумного вражіня, яке на поета навіяла зневіра і пригноблене народу, він перенятий надією в красшу будучину кличе:

»Ми не кличем боротись за волю:
Наші братя упали в борні.
Іхня кров ще гаряча на ранах,
Іхні рани горять ще в огні.
Ми не зложимо зброї своеї...
Дужі в нас і бажання і гнів,
Ми здобудемо землю і волю
І загоїмо рани віків.«

Невдачі в перших починах боротьби за волю навівають знов на поета розпуку. Одначе навіть у хвилях розпуки по невдачах поет не падає духом, бо він „горів, душа ставала кремяною, і не слова тепер спокою, а іскри креше з неї гнів“.

В глибині душі поета живе віра,

...»що скоро день засьвітить,
Що сонце наше вже зза óбрію встає,
Що хід его спинить ніщо не зможе в сьвіті:«

він не висьпівав ще всїх пісень, котрими бажає будити нарід:

»Ще кров кипить, клекоче в шалї,
І серце бє, як дзвін, в менї,
І вся душа в огнї.
Житю і вам я не скорю ся,
Вогню сльозами не заллю,
Я буйним степом розгорну ся,
Я морем сьпівів розіллю ся
І в кожду пісню увіллю
Весь жар, всю кров мою.«

А хоч страшні злиднї переживає Україна, поет подає надію на дальший розвиток визначного таланту з вірою в красшу будучину, яку висловив у „Пісні“:

»Живи, Україно, живи для красú,
Для сили, для правди, для волї...
Шуми. Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полї.
До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.
Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити і вмерти з тобою.
І рідні знамéна в крівавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою!«

В останних десятилїтях окрім названих у горі двох визначних письменників появила ся на Придніпряньщині і Надністряньщині ціла громада поетів, котрих твори стають доказом значного підему народного духа, зростом одушевленя і національної сьвідомости, нового житя, нових окликів а також віри в немиручу силу українського народу.

На творах сих письменників відбили ся ріжні впливи, які ворушили українським суспільством у сих землях, націо-

нальні, політичні і суспільні змаганя, якими кермує ся українське громадяньство в сій добі. Деякі між ними, хоч не завершили ще своєї письменської діяльности, виявили вже до певної міри характер свого таланту в своїх творах і їх літературну стійність.

С. Черкасенко (дійсне назвище **П. Стах**) визначив ся яко автор драм, повістий і лїричних віршів навіяних щирим демократизмом і людяним, громадянським сьвітоглядом, а черпаючи між иншим теми з житя пролєтарів і шахтярів, вказує на їх змаганя:

»Вільна праця — то наша мета,
Наша надія, —
На щож занедбана тая сьвята.
Вкохана мрія?
Всюди руїна. У пустції німій
Голод никає —
Знов на крівавий розлюченній бій
Нас закликає.
Годї нам крови, доволї оман!
В хатї, вже рідній.
Вільно спочинем од сліз і од ран
В працї свобідній.«
(»Вільна праця«.)

Одначе вступаючись за правом на людське житє пролєтарів, з горячим серцем й одушевленєм відзиває ся Черкасенко про Україну:

»Бадьоро має ще нам стяг,
Господь ще любить Україну:
Він в ризи пишнії одяг
Свою окривджену дитину.«

А зобразивши чудову природу рідного краю, кінчить:

»Нехай чигають хижаки
На ту красу — Красу-Дївчину. —
На вартї стали козаки,
Господь вратує Україну!« (»Україна«)

Поет перенятий вірою в красшу долю народу-Антея і своєю щирою душею обіймає весь народ, без клясового і партийного вузкоглядства і певний того, що:

»Народ злама його одчай
І з попелу страшних пожарів,
Як фенікс, встане Рідний Край, —
Країна вільних господарів.« (»Народ«)

Погідний і рішучий настрій знаменує твори Черкасенка, а так само й близкого єму що до напряму **П. Капельгородського**, коли тим часом **Г. Чупринка** в своїх віршах впадає в тугу й розпуку. Тужливим настроєм віє також з віршів **Л. Пахаревського**, як і з творів згаданої вже **Н. Кибальчичевої** і **Г. Комаровоі**.

У Наддністряньщині визначив ся поміж молодим поколїнєм поетів найновійшої доби **Василь Пачовський** (учитель ґімназийний) викінченою формою ліричних віршів переважно любовного настрою, з котрих видно, шо він глибоко вслухав ся в мельодію нашої народної пісні і нашої мови і володіє технікою вірша, як мало хто з того поколїня та в одній хвилї вміє викликати в душі настрій і видержати єго до кінця. Окрім любовних віршів („Розсипані перли“), в котрих инколи в натуралїзмі сходить до найнизших крайностий (н. пр. „На стоці гір“) і серце своє переповнене любовним чутєм розливає щедро на всї боки, та взагалї забагато уваги присьвячує забавам і танцям, намагав ся також дати драматичний твір „Сон української ночи“ за приводом польського поета Виспянського і виказати змаганя молодого поколїня Українців до виконаня „золотого вінця“ волї України серед змагань загалу Українців для заспокоєня власних почестий. Однак автор не звернув уваги на се, що не мрії і звучні оклики, але тілько невсипуча праця кождого на своїм становищі, над осьвідомленєм народу, може сплести сей вінець для України в крузї культурних народів. — В другім драматичнім творі „Сфінкс Европи“ намагав ся Пачовський вказати на се, що тілько справедлива полагода української справи може довести до розвязки сего трудного сьвітово-полїтичного питаня, котра зможе обезпечити лад і мир в Европі.

З громади поетів молодого поколїня підіймає ся на крилах свого таланту **Петро Карманський** (ґімназ. професор), незвичайно нїжна і мистецька душа. Єго піснї навівають тиху задуму, як срібнорогий місяць, що пливе осінним небом понад селянські стерниска, а металево чисті їх звуки зачіпають живо наші серця і викликують глибокий сум. Поета діймає до живого не тілько власний єго біль, але й загальнолюдські страждання. Збірка єго поезій „Пливем по морі тьми“ (1909) нагадує зовсїм якусь цминтарну картину з кипарисами, туями і взагалї дише якоюсь екзотичною природою. Инколи відзивають ся на струнах єго кобзи звуки про рідний край і степенують ся до вибухів гніву зверненого до земляків: „Раби, піґмеї, маловіри, як довго ваші стони й скарги будуть одиноким щитом проти кайдан тиранів! О сором, сором!“ — Одначе поет остає заєдно довго в тім цминтарнім

настрою й єго муза слабо відзиває ся про житє живих. Він радо здіймає ся в надземні круги від людського житя.

Він мріє про

»далеч. куди не доходить
І спомин буденної мови«,

і бажає:

»Коби то мож заснути так на віки
І не вертать в долину до людий,«

весь настрій єго творів журливий, навіть з природи зачерпнені мотиви сумовиті.

Всеж таки й у тім сумовитім настрою поет відзиває ся нераз рішучим голосом на страждання народу і єго боротьбу за волю і красшу долю.

Окрім згаданих поетів виступив цілий кружок у „Молодій Музі“ як Степан Чарнецький, Сидір Твердохліб і ин.

Сим не вичерпано огляду літературної творчости всіх українських письменників, котрих число в останних десятиліттях наслідком розвитку дневникарства, науково-літературних місячників і окремих видань зросло вельми, а в сім можна бачити запоруку, що українське слово попливе щораз ширшою і могутнійшою струєю і видасть гарні плоди на всіх царинах письменства.

50. Головні прикмети і напрями українського письменства нової доби.

Перші українські письменники нової доби, І. Котляревський, П. Артемовський-Гулак, Квітка, Гребінка й ин., звернули ся до властивого жерела, до устної словесности народної, і старали ся збереженою в нїй живою народною мовою впровадити пригноблений віковими злиднями український нарід своїми творами в семю культурних націй. А хоч вони не доторкували ся політичних справ, або питаня самоуправи України, впровадили в своїх писанях могутну демократичну струю. З самого почину українське письменство шукало ширшої основи, яку могла єму дати европейська цивілїзація; з европейських лїтератур черпало воно повною жменею вироблені форми, а иноді і зміст творів. Се однак не зменшувало стійности українського письменства, бо народний дух умів на всіх тих живлах ви-

тиснути своє знамя і зляти та стопити їх з народними живлами.

Знаменно, що з першими починами обновленого українського письменьства появив ся на Придніпряньщині визначний історичний твір (хоч написаний московщиною), — перша виява української політичної думки, котра мала довгий час величезний вплив на витворенє автономічної ідеї посеред тодішнього осьвіченого українського суспільства. Се була знаменита „Исторія Руссовъ“, оден з найбільш вільнодумних творів не тілько для тої доби, але й для многих пізнійших літ. Сей в дійсности історично-політичний твір розповсюдив ся на Придніпряньщині в рукописях і будив посеред усего старшого поколіня національно-сьвідомого ще українського суспільства любов рідного краю і народу, приспану думку про волю України, автономічні ідеї і демократизм навіяний революцийним настроєм. Під впливом сего твору засновують ся почини організацій, тайних товариств, вільномулярських льож, з котрими й Українці були в звязи (Котляревський був членом полтавської льожі). В Києві заснований „Союзъ соединеныхъ Славянъ“ (1818) не мав, правда, чисто українських змагань, але опирав ся на федеративній демократичній основі і промощував шлях організаціям, що мали метою самоуправу України, між тими славному „Братству Кирило-Методіївському“, утвореному заходами Костомарова. З єго розбитєм не остала без сліду висока єго ідея, та найшла відгомін у поезіях Шевченка й оповіданях М. Вовчка, котрі мають величезне значінє для розвитку демократичного українства.

Проминуло після того більш десятка літ, поки колишні члени Кирило-Методіївського Братства змогли продовжувати свою роботу в петербурськім місячнику „Основа“. Одначе часи змінили ся: хвилевий весняний подув російської свободи захолонув, а хоч знесено крепацтво, ідея федералізму не найшла відгомону, реакцийні змаганя налягли на суспільство з давною силою, а жертвою їх упала також „Основа“.

Під конець єствованя „Основи“ відозвали ся там нові звуки. Молодші єї дописці В. Антонович, Т. Рильський, П. Житецький і ин. підносять з повною щиростю справу становища шляхти на Україні і потребу єї праці для українського народу (В. Антонович — „Моя исповѣдь“) і право українського народу на своє власне національне житє та на дальший розвиток на основі свого народного сьвітогляду (П. Житецький).

„Основа“ прояснила відносини українського народу до московського і польського та задачі української інтелігенції супроти свого народу. Із застановою „Основи“ наслідком вспятних змагань російського правительства, обмежив ся український національний рух на культурну і про-

сьвітну діяльність, поки опісля в 70-их і 80-их рр. XIX-го ст. під впливом розбудженого в Наддністряньщині національного житя („Мета“, „Правда“) не поширив ся обсяг і зміст українського письменьства, що стало підвалиною літературно-наукового і національно-культурного зєдиненя усіх українських земель на сьвідомій і ясній національній основі.

В другій половині 80-их рр., з почином суспільно-політичної діяльности М. Драгоманова, вихованого під впливом ідей Кирило-Методіївського Братства і західно-европейського соціялізму, проявляють ся в українськім письменьстві прикмети і напрями крайно-реалїстичні, в дусї західно-европейських суспільно-демократичних ідей. На переломі XIX-го і XX-го ст., в змаганях до висшої мети, літературний рух бажає такого широкого розвитку і напряму, який обхопив би весь нинішнїй сьвіт і час. Рух сей видав визначні письменські таланти, котрі однак або не виявили ся ще вповнї або не завершили своєї літературної діяльности, щоби могли стати предметом наконечної історично-літературної оцінки. До тогож ще й переворот, викликаний сьвітовою війною на всїх українських землях не сприяє спокійному і правильному розвиткови письменьства. Всеж таки можна з певною відрадою вказати на се, що невмируща сила українського народу мимо всїх перепон, які спиняли розвиток української мови, літератури, науки й всенародної просьвіти, довела українське письменьство, хоч не до розросту і широкого розвитку, відповідного культурній спосібности й численьности українського народу, але видала чимало таких творів, які внесли богато цінного і саморідного до сьвітової культурної скарбони.

Віра в невмиручу силу й справедливість української національної ідеї в найтруднійших хвилях народного єствованя давала снагу народним борцям іти проти всякої насили й окрилювала їх у поході до правди і волї, щоби здобути українському народови соняшне місце посеред семї культурних націй. Колиж уже щезли ті перепони, що загороджували українському народови шлях до сеї мети, коли після перевороту спричиненого сьвітовою війною на українських землях настане необхідний для письменської і всякої культурної роботи мир і лад, то можна мати певну надію, що пишними цьвітами вкриє ся і „нерозмежованою останеть ся на віки“ українська земля та стане цариною культури, що здобуде українському народови почесне місце в історії.

Зміст.

Третя (народна) доба письменьства.

Поправки.

стор.	ряд.		замість	має бути
2	1	з долини	сьмішним	сьмішними
10	3	з гори	універтитетах	університетах
11	7	з долини	занепастити	занапастити
11	12	„	занепащенєм	занапащенєм
23	14	з гори	любовою	любовію
32	6	„	в український	в українській
35	20	з долини	деякі єго писаня	в деяких єго писанях
49	18	з гори	підержати	піддержати
69	16	з долини	21. Почини	15. Почини
151	10	„	славославить	славословить
187	3	„	погдяд	погляд
228	18	„	Літературна діяльність	31. Літер. діяльність
241	15	„	Успіхи і перепони	32. Успіхи і перепони